DRONAPARVAN

Ed. S. K. DE

FASCICULE 28

DRONAPARVAN, pt. 2

THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†

(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR

(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR †; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; RAGHU VIRA; H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH



Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Hyderabad and Mysore; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore and Poona; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a *national* work, and I sincerely trust that you will receive wholehearted support in this publication."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with *just* what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances. . . . Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor HEINRICH LÜDERS: "I was greatly impressed by the arrangements that have been made at the Institute for the collation of the Mahābhārata MSS. The arrangements are such as will ensure great accuracy and perfect clearness in the registration of the various readings. ... Your work seems to me to merit the highest possible praise both as regards the constituting of the text, and the clarity and succinctness with which the MSS. evidence has been recorded."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Indian Culture, Calcutta: "It is appropriate that it should have fallen to Indian scholarship to produce the first critical edition of the *Mahābhārata*. ... Indians, who have assimilated Western scholarship and adapted it to the special conditions of the task, are fully capable of carrying even so formidable an undertaking to its destined close. . . . In the present edition, one cardinal merit is the richness of the apparatus criticus. . . . The new edition would be invaluable for this merit alone. . . . The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound." — The late Professor A. BERRIEDALE KEITH.

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The Ādi-parvan, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the Ṛgveda. . . . His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the Prolegomena, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

CARL G. LOHMANN, Secretary, Yale University, New Haven: "The University wishes to take this opportunity of tendering its cordial felicitations to your Institute on its remarkably useful career of scholarship. The great critical edition of the Mahābhārata alone, though only one of your worthy undertakings, is enough to establish your permanent reputation in the world of learning."

The Times of India, Bombay: "The publication of this volume is a literary event of the first magnitude; for it marks the successful accomplishment of the first and most difficult stage of what is probably the greatest undertaking in the field of Oriental Research. . . . There is no doubt that, when completed, this first critical edition of the great epic will be an achievement of international importance reflecting no little credit on the Sanskrit scholarship of India. We have no hesitation in appealing to the Indian public and all lovers of learning to extend their generous help to a work of such monumental importance."

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle, à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'Ādiparvan, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier, ni enrichir sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes l'avaient souhaitée sans oser l'espérer."—The late Professor SYLVAIN LÉVI.

Acta Orientalia: "It would therefore seem to be proper that the first critical edition [of the Mahābhārata] should be made in India, where so much important material is to be found. And the new edition shows that Indian scholars, who have always been our teachers in Indian traditional lore, now have become our equals in critical acumen and methods. The critical edition of the Mahābhārata may be said to inaugurate a new epoch in the history of Indian lore and Indian philology. . . . The beautiful illustrations are highly interesting as specimens of modern Indian art, and are a very welcome feature of this great national undertaking." —Professor Dr. STEN KONOW (Oslo).

Journal of the American Oriental Society, New Haven (Conn.): "Dr. Sukthankar deserves to be heartily congratulated on the brilliant success of his work. More than that, he deserves the active

संजय उवाच ।

तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरे प्राणभृतां क्षये ।
आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्संध्याकाल उपस्थिते ॥ १
व्यपयातेषु सैन्येषु वासाय भरतर्षभ ।
हत्वा संशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः ॥ २
प्रायात्स्वशिबिरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ।
गच्छन्नेव च गोविन्दं सन्नकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ३
किं नु मे हृदयं त्रस्तं वाक्यं सज्जति केशव ।
स्पन्दन्ति चाप्यनिष्टानि गात्रं सीदति चाच्युत ॥ ४
अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृदयान्नापसर्पति ।
भुवि यद्दिक्षु चाप्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम् ॥ ५
बहुप्रकारा दृश्यन्ते सर्व एवाघशंसिनः । C. 7. 2482 B. 7. 72. 6 K. 7. 72. 12

50

1 Ś2 missing up to 52 (cf. v. l. 7. 49. 2). Before the ref., S ins.:

343* धृतराष्ट्र उवाच ।
अथ संशप्तकैः सार्धं युध्यमाने धनंजये ।
अभिमन्यौ हते चापि बाले बलवतां वरे ।
महर्षिसत्तमे याते व्यासे स तु युधिष्ठिरः ।
पाण्डवाः किमथाकार्षुः शोकोपहतचेतसः ।
कथं संशप्तकेभ्यो वा निवृत्तो वानरध्वजः ।
केन वा कथितस्तस्य प्रशान्तः सुतपावकः ।
एतन्मे शंस तत्त्वेन सर्वमेवेह संजय ।
संजय उवाच ।
शृणु राजन्यथा तेभ्यो निवृत्तः कृष्णसारथिः ।
ततः सर्वाणि सैन्यानि दहन्कृष्णगतिर्यथा ।
संप्रयातेऽस्तमादित्ये संध्याकाल उपस्थिते ।
आयातस्यात्मशिबिरं निमित्तैरघशंसिभिः ।
यच्चासीन्मानसं तस्य यच्च कृष्णेन भाषितम् ।
यथा च कथितस्तस्य निहतः सुतपावकः ।
विस्तरेणैव मे सर्वं ब्रुवतः शृणु मारिष ।

[M3 om. the ref. — (L. 3) G1 M -सत्तमेनैव (for °मे याते). G1 M व्यासेन स (for व्यासे स तु). G2 युधिष्ठिरपुरोगमाः (for the post. half). — (L. 4) T G2 M3-5 शोकेन (for शोकोप-). — G5 om. (hapl.) from line 11 up to 1[d]. — (L. 11) G3. 4 अयातस्य (for आ°). — (L. 13) M3-5 transp. कथितः and निहतः.] K5 T G1-4 M1. 3-5 om. the ref. Dn2 संजय (for सं°). — [a]) G1-4 M महति (for अहनि). K1-3. 5 B4 Dn1 D2. 7. 8 संवृत्ते; D4. 6 निवृत्ते (for निर्वृत्ते). — [b]) Ś1 D8 वरः; K1-4 वधे; D7 वरे (for क्षये). — [c]) K1. 4 -गते श्रीमत्-; D2 प्रति गते; D4 -गते धीमान्; G3. 4 -गते श्रीमन् (for -गते श्रीमान्).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) B1. 3 उपा(B3 °प)यातेषु (for व्यप°). B Dc1 D1 G5 वासाय (for सैन्येषु). — [b]) B Dc1 D1 सर्वेषु; Dn2 D3. 4. 6 सायाह्ने; G5 वयांसि (for वासाय). B2. 5 Dn2 भरतर्षभः. — [c]) K4. 5 D संसप्तक-.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) D6 प्रयात्; T G1. 5 M आयात् (for प्रायात्). — [c]) K5 G2 M5 तु; Dn1 हि (for च). — [d]) B1. 3. 5 D1 साश्रुकंठो; B2 समुत्कंठो; B2 (marg.) साश्रुगात्रो (for सन्नकण्ठो). Dc1 ह्यभाषत (for ऽभ्यभाषत).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 4, S (except G5) ins. अर्जुनः. — [a]) D3. 6 तु (for नु). D2 हृदयस्तंभो (for °यं त्रस्तं). — [b]) B Dc1 D1. 4 वाक्च (for वाक्यं). K1 Dn D6 मज्जति (for सज्जति). — [c]) K2 B4 Dc1 Dn1 D1. 2. 5. 7 स्यंदंति; Dn2 D6 स्यंदने; D3. 4 स्यंदंते (for स्पन्दन्ति). G1 M [अं]गानि (for चापि). T G2-4 स्पंदतेंगान्यनिष्टानि; G5 स्यंदनेनात्यतिष्ठामि. — [d]) Ś1 B4 Dn1 चाप्युत; D4 वाच्युत (for चाच्युत). S गात्रैः सीदामि चाच्युत (G5 °प्युत).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Dn2 अरिष्टं (for अनिष्टं). D3 सं- (for मे). B3 T G2-4 शिष्टं; Dn2 D2-4. 6 क्लिष्टं; G5 दृष्टं (for श्लिष्टं). — [b]) D7 हृदयं नावसर्पति. — D4 reads 5[c]-6[b] twice. — [c]) B3 Dn2 भूरि (for भुवि). K4. 5 B3. 4 D4 (both times). 6. 7 ये (B3 यं; D4 वा) दिक्षु; D3 ये दिवि; D5 दिक्षु च (for यद्दिक्षु). B1. 2. 4. 5 Dc1 चात्युग्रा; D4 (both times) वाप्युग्रा (for चाप्युग्रा). D2 धूनयन्दिक्षु वाप्युग्रा; T G1. 3-5 M भूम्यां दिवि (G5 इव) च वाल्युग्रा (G1 च वाप्युग्रा; G5 च चात्युग्रा; M1. 2 च

C. 7. 2462
B. 7. 72. 6
K. 7. 72. 12

अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७

संजय उवाच ।

ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८
ततः स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विषम् ।
वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ।
बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १०
नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ।
वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥ ११
मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥ १२
योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥ १३
अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ १४

चाप्युग्रा ; M3–5 तथाप्यत्र). —d) M3–5 मा (for माम्).

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the repetition in D4, cf. v. l. 5. —b) G5 यशस्विनः (for [अ]वशंसिनः). —) M3–5 सानुजस्य (for सामात्यस्य).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K1–3 D4 om. 7 with the ref. Dn1 G4 श्रीकृष्ण ; T G2. 3. 5 भगवान् (for वासुदेव). —a) T G1–4 M शिवं सह ; G5 सह शिवं (for शिवं तव). —b) S धर्मराजस्य पांडव. —c) D2 एवास्य (for °न्यत्). —d) K5 D7 तवानिष्टं ; Dn2 तत्रारिष्टं ; D2 स्तोकानिष्टं (for तत्रानिष्टं).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) Ś1 इति ; K1–4 D1 कृष्णौ (for ततः). D7. 8 संध्या. K5 Dn1 उपास्याथ ; D3. 4. 6 °स्यैनां ; D7. 8 °स्यैवं (for °स्यैव). —b) Dn1 वीरापसादने ; Cd वीराव° (as in text). —d) G5 प्रयांतौ. D2 आश्रितौ (for आस्थितौ).

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) Ś1 प्राप्य ; K1–4 D1 दृष्ट्वा (for प्राप्तौ). —b) S हतामित्रौ (for °नन्दं). K1 B2 हतद्विषं ; S (except M3–5) °द्विषौ (for °त्विषम्). —c) D7. 8 S वासुदेवा(T G2 °वो)र्जुनौ चैव (G5 °वं).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) S इवालेख्यं (for समालक्ष्य). —b) T G2–5 M5 संवीक्ष्य शिबिरं स्वकं ; G1 M1–4. 5 (*sup lin.*) उद्वीक्ष्य (M3–5 °द्भूतं) शिबिरं कृतं. —d) B3 -हृदयं. Dn1 S तदा ; D7. 8 पुनः (for ततः).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) K1–3 B1. 2 (both marg.). 3. 5 Dc1 D1 नदंति नाद्य ; K4 B1. 2 नंदंति नाद्य (by transp.) ; K5 Dn1 नाद्य नदंति ; Dn2 S नाद्य नर्दंति ; D2 नाभिनंदंति ; D5 नाभ्यनंदंति ; D7. 8 नाद्य वाद्यंति. —b) K4 D5 मांगल्यानि ; B3 D3. 4. 6 मंगलानि ; T G3–5 मंगळानि (for मङ्गल्यानि). —d) Ś1 चानुस्वनैः ; K (except K5) D1 चानुस्वरैः ; S आडंबरैः ; Ca. d चौडुंबरैः ; Cap. dp चाडम्बरैः (as in text). —e) K5 Dn D2. 5–8 नैवाद्य ; B1. 2 Dc1 वाद्यानि ; B3–5 वाद्या न ; D3 नैव च ; T G2–4 न साधु ; G1 M1 वा साधु ; G5 M3–5 साधु न ; M2 नासाधु (for वा नाद्य). Dn2 वादंते. K1. 4. 5 वीणा वा नाभ्यवाद्यंते. —f) Ś1 K1–3 D1 शस्तास् ; D2 रम्य- ; D3 रम्या- ; D7. 8 शम्यास् ; G5 शल्य- ; Ca शस्या ; Cd शाम्या (for शम्या-). Ś1 K2 Dn2 -तालस्वरैः ; B2 -तानस्वनैः ; D2 -ताळस्वनैः ; T G2–4 -ताळरवैः ; G1 M1. 2 -ताळतलैः ; G5 -तालरवैः ; M3. 5 -ताळलयैः ; M4 -ताळतयैः (for -तालस्वनैः). D3 om. सह.

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) B3 Dc1 D3. 4. 6 G1. 2 M मंगलानि ; D1. 5 मांगल्यानि ; T G3–5 मंगळानि (for मङ्गल्यानि). D2 चरित्राणि ; D3 न गीतानि (for च गी°). —b) K2 B4 D3 गायंति न (K2 च) (by transp.) ; S नाद्य गांति. K5 B3 Dc1 Dn1 पठंति वा ; D5 परस्वरं (for पठन्ति च). —c) Dn2 श्रुति- (for स्तुति-). S स्तुतिमंगल(T2 G3. 4 M3 °ळ)संयुक्ता. —d) Ś1 K1 G1 M वंदिनः ; T G3. 4 वर्तिनः (for बन्दिनः).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) G1 M यौधाश्. S च (for हि). D2 दृष्ट्वा मां (by transp.). —b) Dn2 D4 निवर्तंति. Dn D3 ह्य(Dn1 श्र)धोमुखाः (for ह्यधो°). —c) K4 om. च. Ś1 K (except K5) D1 -वृत्तं (for -पूर्वं). —d) D7. 8 माति- (for नाभि-).

अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
सर्वेषां चैव योधानां सामग्र्यं स्यान्ममाच्युत ॥ १५
न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६
एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ।
ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ १७
दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥ १९
मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥ २०
न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१
भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥ २२
लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३
सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २४ C. 7. om. B. 7. 72. 24 K. 7. 72. 30

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1 अत्र (for अद्य). — b) K (except K5) B4 D1 मानद (for माधव). — c) D4 शुध्यति मे; D5 मे शुध्यते (for शुध्यति मे). G1 M1.2 भावोत्र (for मे भावो).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn2 D3.4.6 पंचाल- (for पाञ्चाल-). — b) K1–3 Dn1 D1 माधव; K4 मागध (for मानद). — c) Dn1 D5 एव (for चैव). G1 M यौधानां. — d) D4 च; D6 वा (for स्यान्).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) T G2–5 च माभ्येति; G1 M1.2 च मामिह; M3–5 मामभ्येति (for च मामद्य). — b) T G प्रहृष्टैर् (G1 °ष्टौ). — c) K4.5 आयंतम् (for आयान्तम्). K4 D1.2.5.7.8 G5 उदितं (for उचितं). — d) D7.8 प्रत्युदेति (for °द्याति).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 damaged. Before 17, several MSS. ins. संजय उवाच. — a) G1 M1.2 तु (for तौ). G5 एवं कथयंतौ यातौ. — b) G3.4 प्रविष्टं. D5 प्रति (for स्वकम्).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) S दुःखितान्नष्टचेतसः. — c) B2 नापश्यंश् (for अप°). S तत्र (for चैव).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 19, S (except G5) ins. अर्जुनः. — b) G1 M1.2 इह; M3–5 अद्य (for एव). D5.7 लक्षये; S दृश्यते (for लक्ष्यते). — c) Ś1 K D (except Dc1) अभिमन्युं न पश्यामि. — d) Ś1 अभिनंदति; K D (except Dc1) प्रतिनंद(Dn2 °क्ष)ति; S अभि(G5 °भ्य)नंदथ (for प्रतिनन्दथ).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) S श्रुतो यथा मे द्रोणेन. — b) S पद्म- (for चक्र-). G1.5 M1.2 [s]भिनिर्मितः; M3–5 सुदुर्भिदः (for विनिर्मितः). — c) K5 Dn1 न कश्चित्तस्य; D2 न वस्तस्य तु; D7.8 न चान्यस्तस्य (for न च वस्तस्य). — d) B Dc1 विना (for ऋते). B1–3.5 Dc1 Cd अर्भकं (for आहवे). S अभिमन्युमृते शिशुं.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D4 च मया (for तस्यासीन्). S नोपदिष्टश्च मे तस्य. — b) B Dc1 D3 मयानीकाद्; D4 तस्यानीक- (for मयानीक-). D3 च निर्गमः (for -विनि°). S भित्त्वानीकस्य नि(G4 दु)र्गमः. — c) K1.2 Dc1 D1.4 कश्चिन्; D3 क्वचिद् (for कच्चिन्). D3.6 बालो न (D6 हि) (by transp.). — d) K2 तदानीकं (for परा°).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) T G3.4 हत्वानीकं (for भित्त्वा°). K5 Dn1 महाबाहुः; S नरव्याघ्रः (for महेष्वासः). — b) S बहुभिर् (for ⏑ ¯). — c) K1.2 D1 कश्चिन्. D2 G1 M1.2 [अ]भिहतः (for निहतः). B4.5 Dc1 (marg.; orig. as in text) संख्ये (for शेते).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B4 Dn2 D3.4.6 लोहिताक्षो महाबाहुर्. — b) B4 D3.4.6 जातः सिंह; Dn1 सिंहं जातं (by transp.). — c) B4 Dn2 D3.4.6 -सदृशो. — d) Dn1 D2 हतं; D5 स्थितं (for हतः).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 D1 om. (hapl.) 24–26. — a) S महोत्साहं (for महेष्वासं). B4 Dn2 D3.4.6 सुकुमारो महेष्वासो. — b) B4 Dn2 D3.4.6 [आ]त्मजात्मजः (for °जम्). — c) B4 Dn2 D4.6 प्रियो

C. 7. 1503 B. 7. 72. 27 K. 7. 72. 33 वार्ष्णेयीदयितं शूरं मया सततलालितम् ।
अम्बायाश्च प्रियं नित्यं कोऽवधीत्कालचोदितः ॥ २५
सदृशो वृष्णिसिंहस्य केशवस्य महात्मनः ।
विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥ २६
सुभद्रायाः प्रियं नित्यं द्रौपद्याः केशवस्य च ।
यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ २७
मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेक्षणम् ।
मत्तद्विरदविक्रान्तं शालपोतमिवोद्गतम् ॥ २८
स्मिताभिभाषिणं दान्तं गुरुवाक्यकरं सदा ।
बाल्येऽप्यबालकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरम् ॥ २९
महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ।
भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ ३०
कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम्
युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतामघवर्धनम् ॥ ३१
स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितॄणां जयगृद्धिनम् ।
न च पूर्वप्रहर्तारं संग्रामे नष्टसंभ्रमम् ।

(for प्रियं). D4 जात: (for ब्रूत). D2. 5 मम प्रियं ब्रूत सुतं. —^{d}) Dn1 D2. 5 हतं (for हत:).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 D1 om. 25 (cf. v. l. 24). K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2 transp. 25^{ab} and 27^{ab}. —^{a}) Ś1 वार्ष्णीयी-; K5 वृष्णीनां; S (except M1–3. 5) वार्ष्णेय- (for वार्ष्णेयी-). Dn2 पुत्रं; D5 वीरं; D3 सुतं (for शूरं). —^{b}) K1 -ताडितं; K2. 3 D3 -लाडितं; S (except G5) -लाळितं (for -लालितम्). —^{c}) D4 आवयोश्च (for अम्बायाश्च). Dn1 पुत्रं (for नित्यं). —^{d}) K5 Dn1 D2. 5 -मोहित; D6–8 -नोदित: (for -चोदित:).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 D1 om. 26 (cf. v. l. 24). —^{a}) K5 Dn1 D2. 3. 5. 6 सदृशं (for °शो). K2 D2. 5 G1 M1. 2 -वीरस्य; K5 -वंशस्य (for -सिंहस्य). —^{c}) Dn2 विक्रमाक्रांत-; D6–8 विक्रमश्रुति-. G5 -माहास्य:. —^{d}) K5 Dn1 D2. 5 हतं.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2 transp. 25^{ab} and 27^{ab}. —^{a}) K3 सौभद्राया:. Ś1 प्रियो (for प्रियं). K5 Dc1 Dn2 D2. 8 पुत्रं (for नित्यं). — After 27, B4 reads 33^{a} for the first time repeating it in its proper place; while T G1–4 M1. 2. 4. 5 read 30^{ab} followed by repetition of 27^{cd}.

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D3 om. (hapl.) 28^{bc}. B5 om. (hapl.) 28^{c}–30^{d}. —^{a}) Ś1 K1–4 B3 D1 S साल-; D6 शाख- (for शाल-). B1 इवार्भकं; Dn1 इवोच्छ्रितं; D2 इवोद्यतं (for °द्गतम्). D7. 8 शालापोतमिवोद्धतं.

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B5 om. 29 (cf. v. l. 28). —^{a}) K Dn2 D1 -भाषणं. —^{b}) D2 -वाक्यरतं; S -प्रेष्यकरं (for -वाक्यकरं). —^{c}) K4 S बाले; D5 बाले (for बाल्ये). K4 पृथुल-; K5 B4 Dn2 D1–3. 5. 6. 8 [ऽ]प्यतुल-; D4 [ऽ]प्यतनु-; D7. 8 ह्यतुल-; S चाबाल- (for ऽप्यबाल-). Ś1 K1–3 बाल्ये पुत्रलकाराणां. —^{d}) D7. 8 अमर्षणं (for °त्सरम्). S प्रियोद्यं वीत(G4 °द्यावित)मत्सरं.

30 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B5 om. 30 (cf. v. l. 28). G5 M3 om. 30^{ab}. T G1–4 M1. 2. 4. 5 read 30^{ab} after 27 followed by repetition of 27^{cd}. —^{a}) Ś1 K1–4 D1 सिंहोत्साहं (for महो°). K5 B1–3 Dn1 S (G5 M3 om.) महावीर्यं (for °बाहुं). —^{c}) D2 -सारिणं (for -कम्पिनं). D5 शांतं (for दान्तं). —^{d}) D2 मयि (for न च). S दीनानु- (for नीचानु-). D4 नवनीतानुसारिणं.

31 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 कृतास्त्रं (for कृतज्ञं). B4 दान- (for ज्ञान-). —^{b}) Ś1 कृतज्ञम् (for कृतास्त्रम्). G3 अनुवर्तिनं. —^{c}) D7. 8 दांतं (for नित्यं). —^{d}) K1 अव-; B4 शोक-; B5 D4 भय- (for अघ-). — After 31, D3 ins. 344*.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D3 om. (hapl.) 32. —^{a}) D4 तेषां (for स्वेषां). K1 [ऽ]प्युक्तं (for युक्तं). D5 येषां प्रियकृतं युद्धे. —^{b}) Ś1 K4 D4 -गृध्रिणं; K1–3 Dn2 D5 G1 M1–4 -गृद्धिनां; D2 -गर्दिनं (for -गृद्धिनम्). —^{c}) D4 नैव (for न च). K4. 5 B (except B2) Dc1 Dn2 D2 T G2 M5 पूर्वं (for पूर्व-). —^{d}) D2 -सुप्रभं (for -संभ्रमम्). — S om. 32^{ef}. — K4. 5 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 5. 7. 8 ins. after 32: D3 after 31:

344* रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं महारथम् ।
मयाध्यर्धगुणं संख्ये तरुणं बाहुशालिनम् ।
प्रद्युम्नस्य प्रियं शिष्यं केशवस्य ममैव च ।

[(L. 2) B2 (marg.) मया चैक-; D1 मया चार्ध-; D4 मया सार्धं; D5 ममायुद्धा (sic); D7. 8 ममाप्यधि- (for

यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ३२
सुललाटं सुकेशान्तं सुभ्रवक्षिद्दशनच्छदम् ।
अपश्यतस्तद्वदनं का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३३
तन्त्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ।
अशृण्वतः स्वनं तस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३४
रूपं चाप्रतिरूपं तत्त्रिदशेष्वपि दुर्लभम् ।
अपश्यतोऽद्य वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३५
अभिवादनदक्षं तं पितॄणां वचने रतम् ।
नाद्याहं यदि पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३६
सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः ।
भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥ ३७
शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ।
तमद्य विप्रविद्धाङ्गमुपासन्त्यशिवाः शिवाः ॥ ३८
यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूतमागधबन्दिभिः ।
बोधयन्त्यद्य तं नूनं श्वापदा विकृतैः स्वरैः ॥ ३९
छत्रच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ।
नूनमद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति ॥ ४०
हा पुत्रकावितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने । C. 7. 2519 B. 7. 72. 43 K. 7. 72. 49

मयाध्यर्धं-). Ca. d cite एकगुणं. — (L. 3) K5 Dc1 (*sup. lin.*; orig. as above) D7. 8 नित्यं; D1 शिख्यं; D3 संख्ये (for शिष्यं). D5 प्रियं शिष्यं केशवस्य (for the prior half). D5 प्रद्युम्नस्य (for केशवस्य). Dn1 D7. 8 ममापि (for ममैव).]

33 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 reads 33[a] for the first time after 27. —[a]) B1–3. 5 Dc1 D2 S सुन(S °ना)सं सुललाटांतं (Dc1 °टं तं). — M3 om. 33[b]. —[b]) K1 उरिक्षिप्य; K4 D1 सुचक्षु-; B Dc1 Dn G5 स्वक्षिभ्रू-; D2 सुष्ठ्वक्षि-; D6 सुभ्राक्षि-; G1 स्वभ्र्वस्ति; M1. 2 स्वभ्र्वक्षि- (for सुभ्र्वक्षि-). S (M3 om.) -दशन- (G2 °नं)स्मितं.

34 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 D1. 3 om. (hapl.) 34. B4 om. 34[a]–36[b]. —[a]) K1–3. 5 Dc1 D4 -स्वनमुखं; B1 D5 -स्वरसुखं; B5 -स्वनं सुखं; Dn1 Cd -स्वरमुखं; D8 -वचमुखं; M3–5 -स्वर(M5 °न)समं (for -स्वनसुखं). —[b]) Dn2 -समस्वनं (for °ध्वनिम्). —[c]) K5 B1 Dc1 Dn2 D4. 6 G1. 5 M स्वरं तस्य; D2 तद्वदनं; D5. 7. 8 तद्वचनं (for स्वनं तस्य). — After 34[abc], B2 reads 35[bc] for the first time repeating it in its proper place.

35 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 om. 35 (cf. v. l. 34). Dn2 M3 om. (hapl.) 35. G4 om. (hapl.) 35–36. —[a]) D3 च; D6 तु; T तं (for तत्). D7. 8 -रूपस्य (for -रूपं तत्). B (B4 om.) Dc1 रूपं चाप्रतिमं तस्य. — B2 reads 35[bc] for the first time after 34[abc]. —[b]) K4 B2 (second time). 5 त्रिदशैश्चापि; K5 त्रिदिवैश्चापि; Dn1 त्रिषु लोकेषु; D5 त्रिदशेष्वति-; S (except G2; G4 M3 om.) °शैरपि (for °शेष्वपि). —[c]) B1. 2 (second time). 3. 5 अपश्यतो हि; B2 (first time) T G3 °श्यतोस्य; D8 °श्यंतेद्य (for °श्यतोऽद्य). K4 D1 रूपस्य (for वीरस्य). —[d]) D3 हृदये मम (for °यस्य मे).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G4 om. 36 (cf. v. l. 35). B4 om. 36[ab] (cf. v. l. 34). K1. 2. 4 D1 om. (hapl.) 36. K3 om. 36[cd]. —[c]) B2 (marg. as in text) नास्याहं; T ना ह्यहं (sic); G1 M न ह्यहं; G2. 3. 5 नाप्यहं (for नाद्याहं). Dn1 तं तु (for यदि).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[c]) Ś1 कच्चिन्ना-नाथवच्छेते.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) Ś1 S समुपासंते (Ś1 °त); K5 Dn1 यमुपासंति. —[b]) K5 Dn1 सर्वदा (for यं पुरा). D3. 6 G5 परमाः; T G3. 4 परितः (for परम-). —[c]) Ś1 K1–4 D1 विप्रविद्धासु; G2 °विद्धं तम्; Ca रिपुविद्धांगं; Cd विप्रविद्धाङ्गम् (as in text). —[d]) T G2–4 M3. 4 उपासंते; M5 उपासंतो (for °सन्ति). K1–4 D1 उपयास्यंति वै शिवाः.

39 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) K4 om. सुप्तः. —[b]) D3 G1 M -वंदिभिः (for -बन्दिभिः). —[c]) D6 बोधयंतेधनं नूनं; S तमद्य बोधयिष्यंति. —[d]) K4 D1. 2. 4 विकृतैः स्वनैः; K5 विकृतस्वरैः; B2 विततैः स्वरैः; T G2–5 M3. 5 विरुतैः (M3 °ते) स्वरैः (for विकृतैः स्वरैः).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) G1 M1. 2 यद् (for तद्). —[d]) K3–5 B D (except D1. 2) G1 M1. 2 रण- (for रणे).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) K1. 3. 4 D1 G1 M1. 2 तव (for पुत्र-). M1. 2 यौवने (for -दर्शने). —[c]) K1–3 भाग्यहीनेन; K4 भाग्येन हीन-; S मंद-

C. 7. 2520
B. 7. 72. 44
K. 7. 72. 49

भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥ ४१
साद्य संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
स्वभाभिर्भासिता रम्या त्वयात्यर्थं विराजते ॥ ४२
नूनं वैवस्वतश्च त्वा वरुणश्च प्रियातिथिः ।
शतक्रतुर्धनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥ ४३
एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ ४४
कच्चित्स कदनं कृत्वा परेषां पाण्डुनन्दन ।
स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये युध्यमानो नरर्षभः ॥ ४५
स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥ ४६
पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्बहुभिर्हतः ॥ ४७
अथ वा मत्प्रसूतश्च स्वस्रीयो माधवस्य च ।

पुण्यस्य (for भाग्यहीनस्य). —^{d}) G5 न यथा; M3–5 यदा मे (for यथा मे). D1. 2 नीयते.

42 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 सदा; B2 साथ; B4. 5 सा च; D5. 8 सोद्य (for साद्य). Ś1 संयमने; Dn1 संयमिनी; D2. 5. 7. 8 स्तांयम(D5 °मि)नी (for संयमनी). —^{b}) B2 (marg. as in text) S (except G5) सतां (for सदा). K5 B3 Dn D2. 4. 5. 8 सभासु कृतिनां गतिः. —^{c}) K1. 3 D1 सभाभिर्; K2 मताभिर् (sic) (for स्वभाभिर्). K5 B1. 4. 5 मोहिता; B2 Dc1 Dn1 D2. 5 मोदिता; Dn2 D4. 6 भासता (for भासिता). K5 Dn1 [अ]त्यर्थं; Dn2 D3. 4. 6 पुत्र (for रम्या). Ś1 सभा समुदिता रम्या; S सु(G1 M1. 2 स्व)-धाभिर्मं(G3. 4 °भिर्म-; G5 °ष्टिमं)डिता रम्या. —^{d}) K5 Dn1 त्वया रम्या (for त्वयात्यर्थं). S विराजिता (for °जते).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 त्वां (for त्वा). D3. 4. 6 नूनं वैवस्वतश्चंडो (D6 °द्रो). —^{b}) D5 G5 वरुणस्य; D7. 8 तरुणं च (for वरुणश्च). K5 B2 (marg. as in text). 4. 5 Dn D2. 5. 7. 8 S प्रियातिथिं. —^{d}) D7. 8 [अ]भीतकं (for [अ]भीरुकम्). D2 प्राप्ताः सर्वे ह्यभीरुकं; D4–6 प्राप्तसर्व (D5 °पूर्व-; D6 °मर्थ)त्यभीरुकं (sic).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 44, G1. 2. 4 M ins. संजयः. —^{a}) B5 परं (for एवं). T G2–5 बहुळं; G1 M1. 2 बहुलं (for बहुधा). M3–5 एवं स विलपित्वाथ. —^{b}) Dn1 भिन्नपोते यथा वणिक्; S भिन्ना नौरिव सागरे. —^{d}) K5 Dn1 उवाच ह; D5 S (except G1) अभाषत (for अपृच्छत). — After 44, S ins.:

345* अर्जुनः ।
कथं त्वयि च भीमे च धृष्टद्युम्ने च जीवति ।
सात्यके शक्रविक्रान्ते सौभद्रो निहतः परैः ।

[M1. 2 om. the ref. —(L. 2) T G2 सात्यकौ. G1 M चंद्र- (for शक्र-).]

45 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K1. 2 D1 कश्चित्; D2 कंचित् (for कच्चित्). —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कुरूणां (for परेषां). Ś1 K B Dn2 D1. 3. 5. 7 कुरुनंदनः (B1. 2 D3 °न; B4. 5 D1 °नं); G3–5 M1. 2 पांडुनंदनः (for °नन्दन). —^{c}) Ś1 K (except K5) Dn2 D1. 4 स्वर्गाय; B5 सद्गतो (for स्वर्गतो). K (except K5) D1 यातो; G1 संघे; G4 M संखे (for संख्ये). — D8 om. (hapl.) 45^{d}–46^{a}. —^{d}) K5 Dn1 नरर्षभान्; B3. 5 Dc1 °र्षभैः; Dn2 D4. 5 °र्षभ; S महारथैः (for नरर्षभः).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D8 om. 46^{a} (cf. v. l. 45). D2 om. (hapl.) 46^{ab}. D7 reads 46^{ab} after line 1 of 346*. —^{a}) B2 T G2–5 M3–5 युक्तैर्; D7 युक्तो; G1 M1. 2 युद्धैर् (for यत्तैर्). —^{b}) Ś1 K2–4 D1 नरर्षभः; B1 S महारथैः (for नरर्षभैः). — D8 transp. 46^{cd} and 47^{ab}. —^{c}) K1–3 D1 सहायार्थे; Dn2 D3. 4. 6 °यार्हो; T G2–5 °यार्थं (for °यार्थी). —^{d}) K5 ममाभाग्याद्धतो ध्रुवं; Dn1 मम भाग्यावृतो ध्रुवं.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D8 transp. 46^{cd} and 47^{ab}. —^{a}) N (Ś2 missing) तीक्ष्णैः (for बालस्). —^{b}) T G3. 4 अभिधावतां; G2 अनुधाव मां (for अभि°). N (Ś2 missing) कर्णद्रोणकृपादिभिः. — After 47^{ab}, N (Ś2 missing) ins.:

346* नानालिङ्गैः सुधौताग्रैर्मम पुत्रोऽल्पचेतनः ।
इह मे स्यादपि त्राणं पितेति स पुनः पुनः ।

[(L. 1) K1–4 Dn2 D1 सुतीक्ष्णाग्रैर् (Dn2 °ग्र्यैर्); K5 B3 सुधूताग्रैर्. — After line 1, D7 reads 46^{ab}. —(L. 2) K2. 4 B Dc1 परित्राणं; D2 अपि रणे; D5 इति रणे (for अपि त्राणं).]

—^{c}) K5 B2 Dn1 प्रविलपन्; B5 Dn2 D3. 4. 6 [ए]वं विलपन्; D7. 8 मां प्रलपन् (for विप्र°). Dc1 Dn1 D2. 3 मध्ये (for मन्ये). —^{d}) N (Ś2 missing) नृशंसैर्भुवि पातितः.

सुभद्रायां च संभूतो नैवं वक्तुमिहार्हति ॥ ४८
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥ ४९
कथं बाले महेष्वासे नृशंसा मर्मभेदिनः ।
स्वस्रीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्शरान् ॥ ५०
यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
उपयान्तं रिपून्हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥ ५१
नूनं स पतितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥ ५२
रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनंक्ष्यति ।
सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ।
द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं न्वहम् ॥ ५३
वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्शिताम् ॥ ५४
हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ ५५ C. 7. 2536 B. 7. 72. 60 K. 7. 72. 65

48 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B Dc1 Dn2 -प्रसूतः स; D2. 5 °तस्य (for °तश्च). — b) K2. 3 D1 स्वस्रेयो (for स्वस्रीयो). — c) K4 D1. 2. 5 G5 M1–3. 5 सुभद्रायाश् (for °द्रायां). — d) K5 D4. 6. 8 इहार्हसि (for °र्हति). B Dc1 S न चै(S स नै)वं वक्तुमर्हति (B1 °सि).

49 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) S वज्रायसाश्म(G4. 5 विज्ञाय चात्म)भिस्तुल्यं. Ca cites वज्रसारं. — b) K1. 3 B2. 4. 5 transp. हृदयं and सुदृढं. Dn1 च मे (for मम). D3. 6 का शांतिर्हृदयस्य मे.

50 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1 बाल्ये. K4. 5 B D (except D7. 8) महेष्वासा. — b) B3 Dc1 D5 (marg. *sec. m.* as in text) T मर्मभेदिभिः; B4 G1. 5 M धर्मभेदिनः (for मर्म°). — c) K2–4 D1 स्वस्रेये (for स्वस्रीये). — d) K1–4 D1 [ऽ]क्षरञ् (for ऽक्षिपञ्).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D3. 4 योसौ; G1 M1. 2 यो मा (for यो मां). B4 D6 योसौ निहत्य दीनात्मा. — b) K4 D1 प्रद्युम्नस्य; D3 प्रत्यागम्य (for प्रत्युद्गम्य). — c) K1–3 B5 Dn1 D6 उपायातं; K4 B1–3 Dc1 D1. 4 T G2–5 M3. 5 उपयातं; Dn2 उपयाति; D2 M1. 2 उपायांतं; D8 उपायंतं (for उपयान्तं). G2 M3. 5 रिपुं (for रिपून्). — d) B3 Dc1 किं; T G1. 3. 4 M मा (for मां). K1–3 किं नु; B3 Dc1 मां न; G2 न तु (for किं न).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. (hapl.) 52^{a}–53^{d}. B3 reads 52^{ab} twice. — a) K2 B3 (both times). 4 स पातितः; Dn1 G3. 4 संपतितः; D2 निपतितः (for स पतितः). D8 अभिमन्युः (before corr. रणभूमिं) ततः शेते. — c) K2. 3 D5. 7 शोभयेन्. B2 पात्रैर् (for गात्रैर्). — d) S (G5 om.) भूम्यां (M5 भूमौ) चंद्र इवोदितः. — After 52, N (Ś2 missing) ins.:

347* सुभद्रां ननु शोचामि या पुत्रमपलायिनम् ।

[K5 B D (except D1) अनु- (for ननु).]

53 Ś2 resumes. G5 om. 53^{abcd} (cf. v. l. 52). — a) K1. 4. 5 B (except B2) Dn2 D4–8 विनिहितं. — b) D2 न; D3. 6 च; D8 [अ]धि- (for वै). K5 भविष्यति; D2 विनश्यति (for विनंक्ष्यति). — For 53^{ab}, S (G5 om.) subst.:

348* श्रुत्वा निपतितं शूरमनघं कृतलाघवम् ।

[G2 वीरम् (for शूरम्).]

— e) K1. 2 द्रौपद्याश्चैव; B1 °द्यमेव च (hypermetric); B2 T G2–5 M3–5 °दीं चापि; B3 °द्यर्थे च; Dc1 D2. 8 °द्यपि च; G1 °दीं चैव (for °दी चैव). K2. 3 दुःखांते; K4. 5 B Dn D1–4. 6. 8 दुःखार्ता; S दुःखार्तां (for दुःखार्ते). — f) Dn1 तां च; D3 ते नु; D4 तत्र; S किं वा (for ते च). Ś2 K5 Dc1 Dn D3–8 किं त्वहं; D2 किं त्विह; S तामहं (for किं न्वहम्).

54 T G2 om. 54. — b) K1 D1 यत्र; Dn2 D3. 6 न प्र-; D4 मे न (for यन्न). K4 पश्यति; B2 (marg.; orig. as in text). 3. 5 Dn1 दीर्यते (for यास्यति). D2 हृदयं न विदीर्यते. — d) K1 Dc1 Dn1 D1. 6. 7 M3–5 रुदंतीं (for रुदतीं). Ś K1. 3. 4 B1. 2 Dn2 D2 शोककर्षितां; K2 च प्रकर्षितां (for शोककर्शिताम्).

55 a) K5 संहृष्टो; B Dc1 हसानां; D3. 6 दुष्टानां (for हृष्टानां). — b) G5 महाञ् (for मया). — c) Ś K1–3 D1. 2 युयुत्सुनापि (for °श्चापि). K4 कृत्स्नेन (for कृष्णेन). Cv as in text. — d) D1 श्रुतं (for श्रुतो). Dn1 D7 उपालभत्; D2. 4–6 उपालयम् (for उपालभन्). K1–4 श्रुतं (K4 °तो) वीरानुपालनं; Cv as in text.

C. 7. 2536
B. 7. 72. 60
K. 7. 72. 66

अशक्नुवन्तो बीभत्सुं बालं हत्वा महारथाः ।
किं नदध्वमधर्मज्ञाः पार्थे वै दृश्यतां बलम् ॥ ५६
किं तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे ।
सिंहवन्नदत प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥ ५७
आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः ।
अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥ ५८
इति तान्प्रति भाषन्वै वैश्यापुत्रो महामतिः ।
अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥ ५९
किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम ।
अधक्ष्यं तानहं सर्वांस्तदा क्रूरान्महारथान् ॥ ६०
निगृह्य वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ॥ ६१
सर्वेषामेष वै पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ॥ ६२
एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
विहिता धर्मशास्त्रज्ञैर्गतिर्गतिमतां वर ॥ ६३
ध्रुवं युद्धे हि मरणं शूराणामनिवर्तिनाम् ।
गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः ॥ ६४

56 ^{a}) S पार्थस्य (for बीभत्सुं). —^{b}) Ś$_2$ K$_{1-3}$ मत्वा (for हत्वा). S (except G$_1$ M$_{1.2}$) महाबलं (for °रथाः). —^{c}) K$_4$ B (except B$_4$) Dc$_1$ मोदध्वम्; D$_4$ वदध्वम् (sic) (for नदध्वम्). S किं न लज्जंत्यधर्मज्ञाः. —^{d}) Ś$_1$ पार्थे वो; K$_4$ Dn$_2$ D$_3$ S पार्थिवा; K$_5$ Dn$_1$ D$_{2.4.5}$ पार्थाद्वो; B Dc$_1$ पांडवं; D$_6$ पार्थिवो; D$_{7.8}$ पार्थे नो (for पार्थे वो). Ś$_2$ K$_5$ Dn$_1$ दृश्यते (for °तां). K$_5$ Dn$_1$ D$_{2.5}$ भयं; D$_4$ मया; M$_{3-5}$ फलं (for बलम्).

57 ^{a}) Ś K$_{1.2.4.5}$ Dn$_1$ D$_{1.2.5}$ द्वयोर्; Dn$_2$ D$_{3.6}$ त्वद्य; D$_4$ त्वाद्य (for तयोर्). —^{b}) B$_2$ युधि (for मृधे). —^{c}) K$_{1.2.5}$ Dn$_1$ D$_{2.8}$ T G$_1$ M नदतः; K$_4$ नदतं; B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{4.6}$ G$_{3-5}$ नदथ; D$_3$ G$_2$ नदथः (for नदत).

58 ^{a}) D$_{3.6-8}$ च (for वः). —^{b}) D$_2$ प्राप्स्यथ (for पापस्य). —^{c}) D$_5$ G$_5$ तीव्रं (for तीव्रः).

59 ^{a}) Ś$_2$ B$_{2-5}$ S परि- (for प्रति). K$_2$ भाषंती (for भाषन्वै). D$_2$ प्रत्यभाषन्. —^{b}) Ś$_1$ धर्मपुत्रो; K$_{1-3}$ कुंतीपुत्रो; T कुंत्याः प्रीतो; G$_{3-5}$ कुंत्याः पुत्रो (for वैश्यापुत्रो). B$_2$ (marg.; orig. as in text). $_3$ Dn$_2$ महाद्युतिः (for °मतिः). —^{d}) B$_3$ Dc$_1$ रोष-; D$_5$ T G$_{2-5}$ कोपाद् (for कोप-).

60 Before 60, T G$_{2.3}$ ins. वासुदेवः; G$_4$ श्रीकृष्णः. —^{a}) Dn$_2$ D$_{3.4.6}$ नैतदाख्यातं; G$_{3.5}$ एतन्नाख्यातस्. —^{b}) T G$_{1.2.5}$ M पार्थ (for कृष्ण). —^{c}) K$_4$ अवध्यान्; B$_{1.3.4}$ Dc$_1$ D$_{2.4.5.7}$ T G$_{2.3.5}$ अधक्षं; B$_{2.5}$ Dn$_2$ अधाक्षं; D$_1$ अवध्यं (for अधक्ष्यं). B$_4$ क्रूरांस् (for सर्वांस्). —^{d}) T G$_{1-3}$ M तत्र; G$_{4.5}$ तात (for तदा). B$_4$ सर्वान् (for क्रूरान्). B$_2$ तदद्भुतमिवाभवत्. — After 60, D$_4$ ins.:

349* बालमेकं परिक्षिप्य हत्वा हृष्टान्प्रनर्दितान् ।

D$_4$ cont.: B$_{1.2.4.5}$ Dn D$_{3.5.6}$ ins. after 60:

350* संजय उवाच ।

पुत्रशोकार्दितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनम् ।

61 Before 61, Ś K B$_3$ Dc$_1$ D$_{1.2.7.8}$ S ins. संजय उवाच. —^{a}) D$_{3.6}$ तु (for तं). —^{b}) T G$_{2-5}$ शोकाधि(G$_{3.5}$ °र्दि)भिर् (for पुत्राधि°). —^{d}) D$_8$ -परायणं (for -समन्वितम्).

62 ^{a}) B$_1$ D$_{1.4.7.8}$ G$_{1.2.5}$ M एव (for एष). S transp. वै and पन्थाः. —^{b}) S (except G$_1$ M$_{1.2}$) कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्). — D$_6$ om. (hapl.) 62^{c}–63^{b}; G$_1$ om. (hapl.) 62^{c}–64^{b}. —^{d}) S (G$_1$ om.) येषां (T एषा; G$_{3.4}$ M$_1$ एषां) नः शस्त्रजीविका.

63 D$_6$ om. 63^{ab}. Gi om. 63 (for both, cf. v. l. 62). —^{a}) K$_1$ B$_{1.2}$ Dn$_2$ D$_{2.4.5.7}$ G$_4$ M$_{1.2}$ एषां (for एषा). —^{b}) S (G$_1$ om.) कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्). —^{c}) K$_4$ D$_1$ क्षत्रधर्मज्ञैर्; B$_{4.5}$ D$_3$ सर्वशास्त्रज्ञैर् (for धर्म°). —^{d}) Ś$_2$ K$_5$ B$_{4.5}$ Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{2-4.6}$ G$_{3-5}$ मतिमतां (for गति°). D$_4$ वरा (for वर).

64 G$_1$ om. 64^{ab} (cf. v. l. 62). K$_5$ transp. 64^{ab} and 64^{cd}. —^{a}) Ś$_2$ K$_5$ B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{2.4}$ हि युद्धे (by transp.). —^{b}) B (except B$_4$) Dc$_1$ कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्). —^{c}) Ś$_1$ B$_2$ Dn D$_6$ G$_4$ -कृतांल्; D$_{7.8}$ -कृतो (for -कृतां). M$_{1.2}$ लोकम् (for लोकान्).

65 Before 65, M$_5$ ins. कृष्णः. —^{a}) Ś$_2$ हि; S वै (for च). —^{b}) Ś$_2$ Dn$_1$ S (except G$_5$) पुरुषर्षभ (for भरत°). —^{c}) B (except B$_2$) Dc$_1$ D$_{3.6-8}$

एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ।
संग्रामेऽभिमुखा मृत्युं प्राप्नुयामेति मानद ॥ ६५
स च वीरान्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ।
वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखो रणे ॥ ६६
मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ।
धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ॥ ६७
इमे ते भ्रातरः सर्वे दीना भरतसत्तम ।
त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ॥ ६८
एतांस्त्वं वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ।
विदितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ६९
एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातॄन्सर्वान्पार्थः सगद्गदान् ॥ ७०
स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ।
अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥ ७१
सनागस्यन्दनहयान्द्रक्ष्यध्वं निहतान्मया ।
संग्रामे सानुबन्धांस्तान्मम पुत्रस्य वैरिणः ॥ ७२
कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ।
सौभद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः ॥ ७३
यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्रक्षणे मम ।
पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान्मया गुप्तो भवेत्ततः ॥ ७४ C. 7. 2556 B. 7. 72. 79 K. 7. 72. 84

[ऽ]भिमुखो; D2 °मुखे; D4 °मुखान् (for °मुखा). D2 मृत्युः. Dn2 D5 संग्रामाभिमुखं (Dn2 °खो) मृत्युं. — d) K1. 4 B (except B2) Dc1 Dn2 D2. 4–8 प्राप्नुयामिति (B1 D7 °दिति); D3 °याम च (for °यामेति). D2 मानिनं; T G2–5 भारत (for मानद).

66 a) D7. 8 हि; T G2–5 तु (for च). — b) M3 राजपुत्रो. B3 D (except Dn1 D1) S -रथान् (for -बलान्). — c) S वीराणां कांक्षितं मृत्युं. — d) T G2–4 प्राप्नोति; G1. 5 M प्राप्तो हि (for संप्राप्तो). K1 क्षत्रियाणां रणे क्षयः (= 67d); K2 प्राप्नुयामेति मानद (= 65d).

67 D6 om. 67. G2 damaged. — a) S (G2 damaged) मा शुचो नृवरश्रेष्ठ. — b) Ś K1–4 D1 सर्वैरेतैः; K5 Dn1 D2. 5 सर्वैरेष (for पूर्वैरेष). S (G2 damaged) एवमेष (G4. 5 °व) पुरातनः. — c) Ś K1–4 D1. 7. 8 M3. 4 धर्मविद्भिः (for °कृद्भिः).

68 a) Ś1 इतीमे; Dn2 D4. 6 तवैते; D3 ते चैते (for इमे ते). D2 इमे सैन्ये नराः सर्वे. — b) S दीना वै भ्रातृवत्सल (T °लः; G3 °लाः). — D5 repeats 68cd after 69ab. — c) T G3. 4 शोकं (for शोक-). G1 M1. 2 -समापन्ने (for °विष्टे). — d) M3–5 दीनाश्च (for नृपाश्च). K3 Dn2 D3. 6 तथा; B4 च ह (for तव).

69 a) B4. 5 Dc1 च; D7 त्वां; S वै (for त्वं). Ś1 वचनादायम् (sic); Ś2 K1 D1 °नादानाद्; K2. 8 °नादानं (for °सा साम्ना). — b) Ś K1. 3 D1 आश्वासय ससादनः; K2 श्वासयामास सादनः. — After 69ab, D5 repeats 68cd. — After 69, D2 ins.:

351* कालो ग्रसति कौन्तेय विश्वमेतच्चराचरम् ।
नालं बुद्धिस्तथाप्यस्य पुमान्वापि विरज्यते ।
उत्पत्तौ च विपत्तौ च कर्मणा गलहस्तिना ।
बद्धः शकुन्तवज्जीवो मध्ये स्वप्नोपमा गतिः ।
न शोचन्ति कृतप्रज्ञाः श्वसतामुपकल्पनात् । [5]
नूनं जातेन मर्तव्यं किमु शोचसि बालवत् ।

70 b) D7. 8 [आ]क्लिष्ट- (for [अ]द्भुत-). — c) Dn पार्थः (for भ्रातॄन्). — d) Dn1 भ्रातॄन्सर्वान्; Dn2 सर्वान्भ्रातॄन् (for सर्वान्पार्थः). K B1–3 Dc1 Dn D1. 2. 4–8 S सगद्गदं (B3 D2. 7. 8 °दः); D3 स मानद (for सगद्गदान्).

71 a) B1–3 Dn2 D3. 6 पृथ्वंशो. — c) G1. 5 M1. 2 अभिमन्योर्यथा वृत्तं; Ca as in text.

72 a) Ś2 T G2–4 -हया (for -हयान्). — b) Ś1 K2–4 D1. 6 प्रेक्ष्यध्वं; K1 Dn2 D3–5 प्रेक्षध्वं; D2. 7 द्रक्षध्वं; S संग्रामे (for द्रक्ष्यध्वं). T G2–4 निहता (for °तान्). K2 यथा; D6 (*sup. lin.* as in text) हयान् (for मया). Ś2 तिष्ठंश्चापि पुरानिमान्. — For 72cd, S subst.:

352* क्षिप्रं द्रक्ष्यन्ति मे नूनं मम पुत्रं निहत्य वै ।
[M1. 2 द्रक्ष्यति. M वै (for मे).]

73 a) Ś1 कथं स वः; Ś2 K1–4 D1 स कथं वः (Ś2 K1 वा); D4 कथं सर्वे- (for कथं च वः). — b) K5 Dn1 पश्यतां (for सर्वेषां).

74 D7 om. 74a–78b. D8 om. 74–76. — a) Dc1 D3. 4. 6 अज्ञासम् (for अज्ञास्यम्). — b) S transp. रक्षणे and मम. — c) B (except B2) Dc1 -पंचालान्. D5

C. 7. 2556 B. 7. 72. 80 K. 7. 72. 85 कथं च वो रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्थीकृत्य वः परैः ॥ ७५
अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ।
यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वो निपातितः ॥ ७६
आत्मानमेव गर्हेयं यदहं वः सुदुर्बलान् ।
युष्मानाज्ञाय निर्यातो भीरूनकृतनिश्रमान् ॥ ७७
आहो स्विद्भूषणार्थाय वर्मशस्त्रायुधानि वः ।
वाचश्च वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ॥ ७८
एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चापवरासिमान् ।
न स्माशक्यत बीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितुम् ॥ ७९
तमन्तकमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ॥ ८०
नाभिभाष्टुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ।
अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पाण्डुनन्दनात् ॥ ८१
सर्वास्ववस्थासु हितावर्जुनस्य मनोनुगौ ।
बहुमानात्प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः ॥ ८२
ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ।
राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ८३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

मम पुत्रस्य पांचालान्. — ^{d}) K5 Dn1 D2. 5 तु सः (for ततः). — For 74^{cd}, S subst.:

353* सूनोः पाण्डवपाञ्चालानगोप्स्यं तं महारणे ।
[G1. 5 अगोप्स्यंत (for °प्स्यं तं). M अहं (for महा-).]

75 D7. 8 om. 75 (cf. v. l. 74). — ^{a}) B1 च वै; B2. 3. 5 Dc1 चैव (for च वो). — ^{b}) M3–5 शरवर्षैः प्रवर्षतां. — ^{c}) S सौभद्रो निधनं नीतः (M5 गच्छेद्). — Dn2 repeats 75^{d}–76^{b} after यद् (in 77^{b}). — ^{d}) Dn2 (both times) D3. 4. 6 शरैः (for परैः). M5 देवैरपि समागतः.

76 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 75. D7. 8 om. 76 (cf. v. l. 74). — ^{c}) G1 M1. 2 यथा (for यत्र). — ^{d}) B2. 3. 5 वि-; D2 वै (for वो).

77 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 75. D7 om. 77 (cf. v. l. 74). — ^{a}) Dc1 Dn D4 अव- (for एव). K3 गर्ह्येयं. — ^{b}) M3–5 अयं (for अहं). K2 B Dc1 Dn D3. 4. 6 G1 M1. 2 वै; D5 तु (for वः). D5 [ऽ]ति- (for सु-). — ^{c}) Dn2 D3–6 आस्थाय (for आज्ञाय). — ^{d}) D8 गुरून् (for भीरून्). K4 B Dc1 Dn1 D1–6 -निश्रयान् (for -निश्रमान्).

78 D7 om. 78^{ab} (cf. v. l. 74). — ^{a}) B2 (marg.; orig. as in text). 3–5 Dc1 Dn1 D2. 3 अहो स्विद्. K5 B1–3 Dc1 Dn1 D2. 5 S भूषणार्थानि (for °र्थाय). — ^{b}) B4 चर्म- (for वर्म-). S -पत्रा(G5 om. त्रा)युधानि (for -शस्त्रा°). K4. 5 Dn1 D2. 3 T G M1. 2 च (for वः). — ^{c}) B4. 5 Dn2 D3. 4. 6 वाचस्तु; M1. 2 वादश्च (for वाचश्च). K5 वक्तुं शोभिन्यो; S वदतां सत्सु (for वक्तुं संसत्सु). — ^{d}) G5 समीक्ष्यतां (for अरक्षताम्). D5 मम पुत्रस्य पश्यतां.

79 G2 partly damaged. — ^{b}) Ś K1–4 D1 तिष्ठंश्चापि; B1 श्चसंश्चाप-; S (G2 damaged) अतिष्ठद्वै (for तिष्ठंश्चाप-). Ś1 परासि मां; Ś2 K4 D1 तथैव सः (K4 च); K1–3 lacuna; B1 D4. 6 G1. 4 M1. 2 -शरासिमान्; Dn2 -धरोसिमान्; T -पराधिमान् (sic) (for -वरासिमान्). K5 Dn1 D2. 5 तिष्ठंश्चास परायणः; D3 तिष्ठंश्च परमासिमान्. — Before 79^{cd}, Dn2 ins. संजय उवाच. — ^{c}) K5 Dn2 D4. 6 स्म शक्यत; D7 न स्म शक्ये (for स्माशक्यत). T G2–5 M3–5 न स्म शक्ष्यंति बीभत्सुं. — ^{d}) G3–5 केचन (for केनचित्). D7 स समीक्षितुं; D8 समवी°; S प्रतिवीक्षितुं (G5 °वक्षतुं) (for प्रसमीक्षितुम्).

80 ^{a}) T G [आ]यांतं; M [आ]यस्तं (for क्रुद्धं). — ^{b}) Dn2 S पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). — After 80^{ab}, S ins.:

354* महेन्द्रमिव तिष्ठन्तं वज्रायतमहाभुजम् ।
— ^{d}) Ś K D2–5 तथा (for तदा).

81 ^{a}) K4 B Dc1 D6 G1. 3. 4 M1. 3–5 न (D6 नो) भाषितुं; Dn1 G2. 5 नाभाषितुं; D3. 4 न भाषितं; D5 नाभिभार्षुं; M2 नाभाषितं (for नाभिभाष्टुं). — ^{b}) D2. 4 दृष्टं (for द्रष्टुं). T G2–4 M3–5 वापि तदा; G1 M1. 2 वापि तम्; G5 चापि तदा (for वा सुहृदो). B4 जनाः (for ऽर्जुनम्). — ^{c}) T G2–5 हिं (for वा). — ^{d}) T G2–4 वै (for वा).

82 ^{a}) S सर्वावस्थास्वपि हितान्. — ^{d}) D4 तदैवं (for तावेनं).

५१

युधिष्ठिर उवाच ।
त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १
व्यूढानीकं वयं द्रोणं वारयामः स्म सर्वशः ।
प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा रणे ॥ २
स वार्यमाणो रथिभी रक्षितेन मया तथा ।
अस्मानपि जघानाशु पीडयन्निशितैः शरैः ॥ ३
ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः ।
प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेत्तुं तत्कुत एव तु ॥ ४
वयं त्वप्रतिमं वीर्ये सर्वे सौभद्रमात्मजम् ।
उक्तवन्तः स्म ते तात भिन्ध्यनीकमिति प्रभो ॥ ५
स तथा चोदितोऽस्माभिः सदश्व इव वीर्यवान् ।
असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६
स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः । C. 7. 2572 B. 7. 73. 7 K. 7. 73. 7

83) D2. 5 संतप्त- (for पीडित-). M3–5 भृशपीडित-चेतसं.

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś1 K1–3. 5 B (B2 marg.) Dc1 Dn D1–3. 6. 7 अभिमन्युवध (D3 °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name*: K5 अर्जुनविलापः; Dn1 अर्जुनशोकः; D2. 5 T G1–3 M1. 2 अर्जुनप्रलापः; D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युवधे अर्जुनविषादः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D3 S 69; B5 67; Dn1 70. — *Śloka no.* Dn1 86.

51

1 K4 संजय (for युधिष्ठिर). — a) D6 जाते. — b) K1. 4. 5 B1 D (except D1) संसप्तक-. B4 D3. 5–8 T G2–4 -वधं; Dn1 -गणं (for -बलं). G1 M संशप्तकवधैषिणि. — c) S यतते (G4. 5 °तो) राजभिः सार्धम्.

2 D4 om. 2a–3b. — a) Ś2 K1. 3. 4 Dc1 D1. 3. 6–8 व्यूढानीका; B5 व्यूहानीकं (for व्यूढानीकं). S ततो (for वयं). Ś1 व्यूढानीको ह्ययं द्रोणो. — b) Ś Dn1 D1 वारयामास; K (except K5) °मस्तु; Dn2 D3. 5 °म स्म; D2 °म च (for °मः स्म). B2 सर्वतः. S यतमानं महामृधे. — c) K1. 2 D6 प्रतिव्यूह- (for प्रतिव्यूह्य). D5 तथानीकं; S सहानीकाः (G3 °कं). — d) D5 महारणे (for तथा रणे). S प्रत्यरुध्म (T प्रत्यरुध्न; G2 प्रत्यरुध्नं; G4 प्रत्यरुंधं; G5 प्रत्युद्धाय; M3–5 प्रत्यरुंध्म) वयं बलं.

3 D4 om. 3ab (cf. v. l. 2). — a) S संग्रामे (for रथिभी). — b) B (except B4) Dc1 S मयि चा(B2 [marg.] 8 वा)पि सुरक्षिते. — c) K5 अति-; B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn1 अभि- (for अपि). B4. 5 -जगामाशु; D4 जघा*शु. S अस्मानभ्यहनत्क्रुद्धः. — d) D2. 6 आचार्यो (for पीडयन्). T G2–4 पीडयन्निव वाहिनीं.

4 a) T G2–4 नि- (for ते). — b) D5 अशक्नुमः (for न श°). — c) Ś1 एवाजौ; D2 अथाजौ (for अप्याजौ). M3–5 प्रतिविप्रेक्षितुं रौद्रं. — d) B2 (marg. as in text) जेतुं; D2 ते भेत्तुं (hypermetric) (for भेत्तुं). S हि (for तत्). Ś1 हि; K5 Dn1 वा; T G2–5 नः; M3–5 तत् (for तु).

5 a) K1 तु प्रतिमं; K5 तत्प्र°; Dn1 च प्र°; Dn2 D3 त्वत्प्र°; D2 चाप्र° (for त्वप्र°). D4 स्वयं तत्प्रतिवीर्येण; D7. 8 वयं तु प्रतिसंवार्ये. — b) Dn1 रणे; Dn2 D3. 6 अथ (for सर्वे). Ś2 K (except K5) D1 अच्युतं; D2 आद्रवं (for आत्मजम्). D5 सौभद्रं सर्वमाद्रवं. — c) K2 स (for स्म). B Dc1 D7 तं; Dn1 D3. 6 हे (for ते). — The portion of the text from 7. 51. 5d up to च मा in 7. 52. 30b is lost in Ś2 on missing folios. — d) K1 D2. 7 भिंद्यनीकम्; K5 D3 भिंध्या°; D4 भिंद्या° (for भिन्ध्य°). — For 5, S (except G2) subst.:

355* ततस्तमप्रतिरथमहं सौभद्रमब्रवम् ।
द्रोणानीकमिदं भिन्धि द्वारं संजनयस्व नः ।

[(L. 1) T G4. 5 अब्रुवं. — (L. 2) T भिंदि.]

6 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) K4 D1. 3. 6 T G3–5 M3–5 तदा (for तथा). D5–8 नोदितो (for चो°). — c) D7. 8 चापि तं; D8 (also) तं चापि; T अर्पितं (for अपि तं). — d) Ś1 K1. 3. 4 D7 एकोपचक्रमे; Dn2 D3. 4. 6 एकः प्र° (for एवोप°).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) B4 D7. 8 स तथास्त्रोप(D7 °थान्त्रोप)देशेन; D2 स च शास्त्रोप°; S

C. 7. 2572 B. 7. 73. 7 K. 7. 73. 7 प्राविशत्तद्बलं बालः सुपर्ण इव सागरम् ॥ ७
तेऽनुयाता वयं वीरं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥ ८
ततः सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः ।
वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत् ॥ ९
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च स बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १०
परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः ।
यतमानः परं शक्त्या बहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११
ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतम् ।
संशयं परमं प्राप्य दिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥ १२
स तु हत्वा सहस्राणि द्विपाश्वरथसादिनाम् ।
राजपुत्रशतं चाग्र्यं वीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥ १३
बृहद्बलं च राजानं स्वर्गेणाजौ प्रयोज्य ह ।

तव चैवास्त्रोप°. — c) K1 D4 बाल- (for बालः). — d) G2 (marg. as in text) मकरः सागरं यथा.

8 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) Dn1 अनुयाता; D2 ते न याता; D4 ते त्व°; D5. 6 ते तु याता; T G1–3 M तेन्वयाम; G4 ते तु याम; G5 तेन्वयाता (for तेऽनुयाता). D6. 7 वीर (for वीरं). — c) D3. 6 प्रवेशकामास्तेनैव. — d) D2. 5 यतः (for येन). Dn1 S सं- (G2 तत्) (for स). M5 बलं (for चमूम्).

9 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — b) Dn2 D3. 4 क्रुद्धस् (for क्षुद्रस्). — d) D6 सर्वतः (for सर्वान्नः). K4 D1 समचोदयत्; K5 समार्दयत्; D4 स निवार्य तु; T G M1. 2. 4. 5 प्रत्यवारयत् (for सम°). D2. 5 सर्वानस्मानवारयत्; M3 °न्नः प्रविवार्य तु.

10 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D4 om. 10^{a}–11^{b}. — a) M3 तैः क्षुद्रैर् (hypermetric) (for ततो). — b) G3 द्रोणश्च. N (Ś2 missing; D4 om.) द्रौणिः कौशल्य (Ś1 K1–3 D1 वै शल्य; B4 कौसल्य; D7. 8 कौशिल्य) एव च. — c) S तं वीरं (for सौभद्रं).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D4 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — a) K5 Dn D2. 5 T G2–5 च (for तु). S क्षुद्रैर् (for सर्वैर्). — c) Dn2 D3. 4. 6 परैः (for परं). — d) D4 विरथीकृताः.

12 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) S पापस् (for क्षिप्रं). — b) G5 तु; M4 तं (for तैर्). G4 विरथीकृतः. — c) K1–4 D1 समयं; K5 D2 सयशः (for संशयं). B4 Dn2 D3. 4. 7. 8 S Cv प्रासं (for प्राप्य). — d) D2 मरणेन; D4 दृष्ट्वा तेन; Cd दिष्टान्तेन (as in text). B3 [अ]भ्ययोधयत्. S पदातिनमवस्थितं; Cv as in text. — After 12, S ins.:

356* गदाहस्तोऽभ्ययात्तूर्णं जिघांसुरपराजितम् ।
गदिनं त्वथ तं दृष्ट्वा वासवस्यात्मजात्मजः ।
स जग्राह गदां वीरो गदायुद्धविशारदः ।
गदामण्डलमार्गस्थौ सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
तौ संप्रजह्रतुर्वीरावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां ताडितौ युद्धदुर्मदौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ गतसत्त्वौ महीं गतौ ।

[(L. 1) G1 M जिघृक्षुर् (for जिघांसुर्). M4 अपराजितः. — (L. 2) G2 त्वरथं (for त्वथ तं). — (L. 4) G1 M गदामंडलिनौ तौ तु (M3–5 तत्र) (for the prior half). — (L. 5) G3–5 संप्रजग्मतुर् (for °जह्रतुर्). — (L. 6) T G2 गदाग्र्याभ्यां.]

13 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) Dn2 हत्वा (for स तु). Dn2 D4 दश-; D3. 6 तदा (for हत्वा). — b) G5 गजाश्व- (for द्विपाश्व-). K4 -नरसादिनां; S -रथपत्तिनां (for -रथसादिनाम्). B (except B4) Dc1 नराश्वरथदंतिनां. — After 13^{ab}, K4 B D (except D7. 8) ins.:

357* अष्टौ रथसहस्राणि नव दन्तिशतानि च ।

[Dn1 दश (for रथ-).]

— c) Dn1 साग्र्यं; G1 M4. 5 चोग्रं; G2. 3. 5 M3 चाग्रं; M1. 2 साग्रं (for चाग्र्यं). B Dc1 Dn2 D3–6 राजपुत्रसहस्रे द्वे; D2 °श्चिरं चाग्र्यं. — d) B2 (marg.) असंख्यातान्; B2 (also) अप्रसिद्धान्; Ca. d अलक्षितान् (as in text).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — b) D6 प्रयुध्य (for प्रयोज्य). K1–4 B3. 5 D3. 6 च; K5 हि (for ह). Dn1 आजौ स्वर्गेण योज्य हि; D7. 8 S स्वर्गेण समयोजयत् (D7. 8 °युज्यत). — After 14^{ab}, D5 ins.:

358* ततो दुर्योधनसुतं लक्ष्मणं हतवान्बली ।

while S ins. after 14^{ab}:

359* गतः सुकृतिनां लोकान्ये च स्वर्गजितो शुभाः ।

ततः परमधर्मात्मा दिष्टान्तमुपजग्मिवान् ॥ १४
एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनम् ।
स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ १५

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ।
हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि ॥ १६
विषण्णवदनाः सर्वे परिगृह्य धनंजयम् ।
नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन्परस्परम् ॥ १७
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्छितः ।
कम्पमानो ज्वरेणेव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ॥ १८
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् ।
उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १९
सत्यं वः प्रतिजानामि श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ।
न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २०
न चास्माञ्शरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् ।
भवन्तं वा महाराज श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २१
धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदम् ।
पापं बालवधे हेतुं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २२ C. 7. 2558 B. 7. 73. 22 K. 7. 73. 29

अदीनखासयञ्शत्रूनन्दयित्वा च बान्धवान् ।
असकृन्नाम विश्राव्य पितॄणां मातुलस्य च ।
[(L. 1) G1 M यातः (for गतः). G5 M3–5 -जितः (for -जितां). — (L. 2) G2 पांडवान् (for बान्ध°).]
— d) K4 अपि (for उप°). D5 स दिष्टांतमुपेयिवान्. — For 14cd, S subst.:

360* वीरो दिष्टान्तमापन्नः शोचयन्बान्धवान्बहून् ।
[G5 दिष्ट्यांतम्; M3–5 नष्टत्वम्.]

— After 14, S ins.:

361* ततः स शोकसंतप्ता भवताद्य समेयुषः ।

15 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) Dn1 एतदेव निवृत्तं हि. — c) D3–5. 7. 8 पुरुषव्याघ्र. — d) Ś1 D5 G1 M1. 2 उपेयिवान्; Dn1 D7 अवाप्नुयात् (for °प्तवान्).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 5). N (Ś2 missing) G5 om. the ref. — c) K1. 4. 5 B3. 5 Dn1 D2. 3. 5 निश्वस्य; D6 निश्विस्य (for निःश्वस्य). — For 16cd, S subst.:

362* व्यथितो न्यपतद्भूमौ दुःखार्तः स मुमोह च ।
[M4 सं- (for स).]

17 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) K1 B4 Dn2 D3. 4. 6 विवर्ण-; G5 विषाद- (for विषण्ण-). — b) K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2. 5 परिवार्य; M3. 4 प्रतिगृह्य (for परि°). — d) K B (except B1) Dc1 D4. 6 M5 प्रत्यवैक्ष(K5 D6 °क्ष्य)न्; Dn1 °वेक्ष्यन्; T G2–5 °पश्यन्; G1 M1. 2 °पेक्षन् (for °वेक्षन्). B3 धनंजयं (for परस्परम्).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) Dn1 पुनः (for ततः). — c) Ś1 कंप्यमानो. K2. 5 B1. 3 Dc1 D2–8 T G2–5 M3. 4 ज्वरेणैव. G1 M1. 2 कंपयंश्चाप्यमर्षेण. — d) K5 Dn2 D2. 5 T G2–5 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) Ś1 K1–3 Dc1 D1. 2. 5 पाणौ पाणिं (by transp.); D7 पाणि पाणौ. D4 विनिक्षिप्य (for °ष्पिष्य). — b) K4 श्वसमानोस्तु (for °नोऽश्रु-). S दंतान्कटकटाप्य च. — After 19ab, S ins.:

363* त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः ।

[M2 भ्रुकुटिं. G1 M1. 2. 5 क्रोधात्; M3. 4 कोपात् (for क्रोध-).]

— c) K1–3 विक्षेपन्; K5 Dn2 D3 संप्रेक्षन्; D4. 6 संप्रेक्ष्यन्; S रोषेण (for विप्रेक्षन्). — d) S स्मयन् (for इदं).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 5). Before 20, Dn2 D8 S (except G5) ins. अर्जुनः. — a) D2 च; D5 हि; D6 वै (for वः). D8 सत्यं चैव प्रजानामि. — b) K2 हर्ता (for हन्ता). K5 B2 Dn1 S हन्तास्मि (by transp.). — Ś1 K1–3 Dn1 om. (hapl.) 20c–21d. — c) B1 (marg.; orig. as in text) न चेद्वर-; B2 (marg.; orig. as in text) न चेद्य; D3 न च द्वेष- (for न चेद्वध-). S त्रस्तो (for भीतो).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 5). Ś1 K1–3 Dn1 om. 21 (cf. v. l. 20). — a) D8 वास्मान् (submetric); T G2–5 न च मां; G1 M1. 2 न वास्मान् (for न चास्मान्). — b) K5 B4 D (except Dc1 D1; Dn1 om.) कृष्णं वा देवकीसुतं. — d) K5 B2 S हन्तास्मि (by transp.).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K5 D8 om. (hapl.) 22. — a) D3. 6 प्रियं कर्तुं (for -प्रियकरं). — b) K1

C. 7. 2589
B. 7. 73. 23
K. 7. 73. 30

रक्षमाणाश्च तं संख्ये ये मां योत्स्यन्ति केचन ।
अपि द्रोणकृपौ वीरौ छादयिष्यामि ताञ्शरैः ॥ २३
यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः ।
मा स्म पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ॥ २४
ये लोका मातृहन्तॄणां ये चापि पितृघातिनाम् ।
गुरुदारगामिनां ये च पिशुनानां च ये तथा ॥ २५
साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनाम् ।
ये च निक्षेपहर्तॄणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ २६
भुक्तपूर्वां स्त्रियं ये च निन्दतामघशंसिनाम् ।
ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि ॥ २७
पायसं वा यवान्नं वा शाकं कृसरमेव वा ।
संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्नताम्

माधि- (for मयि). — For 22^{ab}, S subst.:

364* मयि विस्मृतसौहार्दं दुर्योधनहिते रतम् ।

— ^{d}) B1 Dn1 S हन्तास्मि (by transp.). K2 हतौ (for हन्ता).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) K1. 2. 5 D1–3. 5 M3. 4 रक्ष्यमाणाश्. G1. 4 संघे; G2. 5 M संखे (for संख्ये). — ^{b}) M3–5 यास्यंति (for योत्स्यन्ति). — ^{c}) B (except B4) Dc1 राजन् (for वीरौ). — ^{d}) D2 छादयिष्ये च (for °ष्यामि). D3. 4. 6–8 तौ (for ताञ्). Dn1 छादयेतां रणे शरैः. — For 23^{cd}, S subst.:

365* राजन्द्रोणमुखांस्तांस्तान्वारयिष्याम्यहं शरैः ।

24 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G2 partly damaged. — ^{a}) Ś1 यद्येवमेवं; K1. 3 B2 यद्येतदेव; D2. 5 अहो तदेवं; T G3–5 एवं यदि न; G1 M एतद्यदि न (for यद्येतदेवं). — ^{b}) B1–3 Dc1 Dn1 D2. 3. 5 पुरुषर्षभ. S कुर्यां श्वः (G4 यः) पुरुषोत्तम. — ^{c}) K5 D7 पुण्यकृताल्लँ. — ^{d}) Ś1 K2. 3 D3. 6–8 सुरसंम(K2. 3 °मि)तान्; K1 सुरसस्मितान्; K4 B5 शूर(K4 सूर)सत्तमान्; K5 Dn1 D2. 4. 5 साधुसंमतान्; S सदनुष्ठितान् (for शूरसंमतान्).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D2 om. 25^{ab}. — ^{a}) S -घातीनां (for -हन्तॄणां). — ^{b}) S लोकाः (for चापि). — Dn2 om. (hapl.) 25^{b}–26^{c}. — ^{c}) Hypermetric. Ś1 K1–4 D1 गुरुस्त्री- (for गुरुदार-). K5 B2. 3 Dc1 Dn1 D2. 4–8 गुरुदाररतानां ये (Dc1 D7. 8 च). — ^{d}) G4 om. (hapl.) from पिशुनानां up to ये च (in 26^{d}). B4 D3 ये सदा; S (G4 om.) या गतिः (for ये तथा).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 5). Dn2 om. 26^{abc}; G4 om. up to ये च (in ^{d}) (for both, cf. v. l. 25). G2 damaged. — ^{a}) K4 om. ये च. T G1. 3. 5 M साधून्निंदयतां चापि. Cd cites असूयतां (as in text). — K4 om. (hapl.) 26^{c}–27^{b}. G5 reads 26^{cd} after 29. — ^{c}) K5 B1 (marg. as in text). 2. 3 D1. 2. 5. 7. 8 -हंतॄणां; T G1. 3. 5 M -हारीणां (for -हर्तॄणां). — ^{d}) B4 S (except M5 [*sup. lin.* as in text]; G2 damaged) विश्वस्त- (for विश्वास-). — After 26, K1. 3 B4 Dn D1–4. 6–8 read 28^{ef}; while D5, after 26, ins. 367* followed by 31^{abcd}.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). — ^{a}) G1 M1. 2 पूर्वभुक्तां. Dn2 चैव; D3 ये वा; S चापि (for ये च). — ^{b}) K2 निर्मिताम्; B4. 5 Dn1 D5. 8 विंदताम्; D2 वादिनाम्; D4. 7 निंदिताम्; D6 [श्च]निंदिताम् (for निन्दताम्). Ś1 K1–3 -शासिनां; G5 -मंडिनां (for -शंसिनाम्). B1. 2 Dc1 निं- (B2 [on marg.] Dc1 विं-)दतामयशस्विनां; D3 [श्च]-लिंगितामयशस्विना. — ^{c}) D2 लोका ये (by transp.). S ब्राह्मणान्निघ्नतां ये च.

28 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G2 partly damaged. D5 reads 28^{ab} on marg. — ^{a}) K2 D1. 6 च (for वा). D2 यावकान्नं; T G2–5 पायसान्नं (for वा यवान्नं). K2–4 D1. 4 च (for वा). K1 पायसं च यवान्ये च. — ^{b}) B1. 3. 4 Dc1 Dn2 D3. 4. 6–8 कृष(D3 °श)रम्. K1. 2. 4 B1 D1. 3. 6 च (for वा). K5 Dn1 D2. 5 कृसरं (K5 °शरां; Dn1 °शरं) सक्तुमेव च (D2 वा); Cv as in text. — After 28^{ab}, G5 reads 29^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1–3 सयवापूप-; D2 यथाश्नतां च; D8 संयावपूप-; G1 M स्वयं चापूप- (for संयावापूप-). Ś1 K1–3 D1. 5. 7. 8 -मांसानां. — D2 om. 28^{d}. — ^{d}) K4 D1 लोकाश्च (by transp.). Ś1 K (except K5) Dn2 D1. 4. 5. 7. 8 वृथाशिनां (for °श्नताम्). — For 28^{cd}, K5 Dn1 subst.:

366* अदत्त्वा भुञ्जतां या वै मांसं वा सा गतिर्मम ।

[Dn1 ये (for या).]

— Ś1 K2. 4. 5 om. 28^{ef}. K1. 3 B4 Dn D1–4. 6–8 read 28^{ef} after 26. B5 reads 28^{e}–30^{d} after 31^{cd}. D5 reads 28^{ef} on marg. (*sec. m.*). — ^{e}) B3 Dc1 Dn1 M3–5 अद्यैव; B4 अह्नाय; Dn2 D3. 5 अहं च; D2 अन्यान्वा; D4. 6–8 अहं वा; T G2–5 इहैव (for अह्नैव). T G M1. 2 उपगच्छेयं; M3–5 उपगच्छामि (for अधि-

तानह्वैवाधिगच्छेयं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ २८
वेदाध्यायिनमत्यर्थं संशितं वा द्विजोत्तमम् ।
अवमन्यमानो यान्याति वृद्धान्साधूंस्तथा गुरून् ॥ २९
स्पृशतां ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च यां लभेत् ।
याप्सु श्लेष्म पुरीषं वा मूत्रं वा मुञ्चतां गतिः ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३०
नग्नस्य स्नायमानस्य या च वन्ध्यातिथेर्गतिः ।
उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः ।
आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनाम् ३१
भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा ।
असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मृष्टमश्नताम् ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३२ C. 7. 2600 B. 7. 73. 34 K. 7. 73. 40

गच्छेयं). — ^{f}) D3 च (for चेद्). D5 हन्यां चेज् (by transp.); G1. 5 M चेद्धन्मि.

29 For the sequence in B5, cf. v. l. 28. Ś2 missing (cf. v. l. 5). D2 om. 29^{a}–31^{b}. — ^{a}) Ś1 K1. 3. 4 D1. 4–6 G4. 5 वेदाध्यय(K3 °यि)नम् (for °ध्यायिनम्). G4. 5 अध्यायी (for अत्यर्थं). T G2. 3 येध्यापयंत्यनध्याये; G1 M वेदाध्याय(M3–5 °भ्यास)मनध्याये. — ^{b}) Ś1 K1. 2 शमितं; K3 D1 शपितं; K4 संश्रितं; K5 B1. 3 Dc1 Dn D4. 6–8 शंसितं; D5 शंसिनं (for संशितं). K5 Dn1 D5 च (for वा). S संश्रितं (T G2–5 °श्रुतां) वापि ब्राह्मणं. — G5 reads 29^{cd} after 28^{ab}. — ^{c}) K1 अव**मानो; B1 D7. 8 अमन्य°; Dn1 अवमन्य**. Dn1 ये यांति; D4–6 T G1–4 M1. 2 यो (D5 T G2–4 यां) याति (for यान्याति). K5 अवमानयतस्तात; D3 अवमान्य च ये यांति. — ^{d}) K1–3 B1. 3 Dc1 S transp. तथा and गुरून्. — After 29, G5 reads 26^{cd}.

30 For the sequence in B5, cf. v. l. 28. Ś2 missing (cf. v. l. 5). D2 om. 30 (cf. v. l. 29). G2 damaged. — ^{a}) K4. 5 B1. 2 (marg.). 3. 4 Dn1 D3. 4. 6 स्पृशतो; B2 स्पृशंस्तु; Dn2 स्पर्शतो; D7. 8 स्पृशन्वै; S (G2 damaged) संस्पृशन् (for स्पृशतां). Dn1 D5 ब्राह्मणान् (for °णं). K5 Dn1 गाश्च; D4 गावः; D5 गांश्च; G5 चापि (for गां च). B2 Dc1 स्पृशतो ब्राह्मणानां वा. — ^{b}) Dn1 यो (for यां). Ś1 (*sup. lin.*; orig. as in text) K5 B1 (marg. as in text). 4 Dc1 Dn2 D4. 5 च या भ(D4 यो भ-; D5 यद्भ-)वेत्; K1–4 D1 तथैव च (for च यां लभेत्). S पदाग्निं चापि यो व्रजेत्. — ^{c}) K5 B Dc1 Dn D3. 6–8 अप्सु; T G2–5 योप्सु; G1 M1. 2. 4. 5 येप्सु; M3 येषु (for याप्सु). K5 S मूत्रं (for श्लेष्म). K1 पुरी*; Dn1 पुरीषां; D4 पुरीषो (for °षं). B1–3 Dc1 च (for वा). — ^{d}) K5 श्लेष्म (for मूत्रं). B2 मुंचतो (for मुञ्चतां). Dn1 नृणां (for गतिः). S श्लेष्माणं वापि (G5 वा वि-) मुंचति (G1 M °तां). — B5 om. 30^{ef}. — ^{e}) S transp. तां and गच्छेयं. B1. 3. 4 Dc1 कष्टां; T G (G2 damaged) M1–3. 5 कृच्छ्रां; M4 कृष्ण श्वो (for घोरां). — ^{f}) S हन्मि (for हन्यां). — B1 D4. 6 ins. after 30: B2. 3 after 32: D5 after 26:

367* शीतभीताश्च ये विप्रा रणभीताश्च क्षत्रियाः ।
तेषां गतिं गमिष्यामि न चेद्धन्यां जयद्रथम् ।

[B1 repeats 367* after 32. — (L. 1) D4 ये नृपाः (for क्षत्रियाः). — D5 om. line 2. — (L. 2) B1 (second time). 2. 3 गच्छेयं तद्गतिं घोरां (for the prior half). D4 हन्यां चेद् (by transp.).]

31 For the sequence in B5, cf. v. l. 28. Ś2 missing (cf. v. l. 5). D2 om. 31^{ab} (cf. v. l. 29). D1 om. 31; G2 partly damaged. — ^{a}) K1 त्राय-मानस्य; D5 स्नप° (for स्नाय°). — ^{b}) K5 विध्यातिथेर्; G1 M1. 2 वंध्या च ते; M3–5 वंध्यापतेर् (for °तिथेर्). — ^{c}) K1 उत्कोचिता; Dn1 उत्कोचिनां; D2 उत्कोधीनां; D5 उत्कोषितां (for उत्कोचिनां). K1–4 वृथोक्तीनां; Dc1 मृषोक्तानां (for °क्तीनां). T G1–4 M उत्कोट(G1 M °त्कोच-; G2 °त्कोश)कान्(G2 °श्रू)तानां च; G5 उत्कोटघातकानां च. — ^{e}) D4. 6 आत्मप्रहारिणां; D8 आत्मापहारिणं. K5 D2. 5 चापि; D7. 8 चैव (for या च). S सूचकात्मापहा(G5 °ही)रीणां. — ^{f}) D8 ये (for या). Dn2 [अ]भिभाषिणं; D3. 4. 6 °भाषिणां; D5 °शासिनां; G1 M °शंसतां (for °शंसिनाम्).

32 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) K1 धृतैः (for भृत्यैः). B4 संदिश्यमानानां; Dn1 संद्रुह्य°; D2. 5 संतुष्य-(D5 संश्रिष्य)माणानां; D3. 7. 8 संवदमानानां (for संदृश्य°). — ^{c}) Dc1 D8 M3 पुत्राणां; G5 तु तदा; M4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) भृत्यानां (for क्षुद्राणां). — ^{d}) Ś1 K2. 3 (marg. as in text) हृष्टम्; K1 घृष्टम्; K4. 5 B Dc1 Dn D1. 5. 8 मिष्टम् (for मृष्टम्). K1. 2 अश्नुतां (for अश्नताम्). D3. 4. 6 एकाकीमिष्टमश्न(D4 °श्नु)तां. — After 32^{cd}, D2 ins.:

368* यः प्रत्यवसितो विप्रो न संन्यासं पुनश्चरेत् ।
प्रायश्चित्तेन यस्य स्याच्छुद्धस्तस्य च या गतिः ।

C. 7. 2601
B. 7. 73. 35
K. 7. 73. 41

संश्रितं वापि यस्त्यक्त्वा साधुं तद्वचने रतम् ।
न बिभर्ति नृशंसात्मा निन्दते चोपकारिणम् ॥ ३३
अर्हते प्रातिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च ।
अनर्हते च यो दद्याद्वृषलीपत्युरेव च ॥ ३४
मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भ्रातृनिन्दकः ।
तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३५
धर्मादपेता ये चान्ये मया नात्रानुकीर्तिताः ।
ये चानुकीर्तिताः क्षिप्रं तेषां गतिमवाप्नुयाम् ।
यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथम् ॥ ३६
इमां चाप्यपरां भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ।
यद्यस्मिन्नहते पापे सूर्योऽस्तमुपयास्यति ।
इहैव संप्रवेष्टाहं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ३७
असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा
पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा ।
चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मा-
त्तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥ ३८

— e) M3–5 transp. तां and गच्छेयं. — f) S हन्मि (for हन्यां). — After 32, B1 repeats and B2. 3 ins. : 367*; while B4 ins. 370*.

On the other hand, D7 ins. after 33 : D8 after 32 :

369* तथा देवलकाञ्श्राद्धे सततं पङ्क्तिदूषकान् ।
ये भोजयन्ति संमूढास्तां गतिं समवाप्नुयाम् ।
[(L. 2) D7 मूढास् (for सं°).]

33 Ś2 missing (cf. v. l. 5). B4 om. (hapl.) 33–35. — a) K5 Dn1 संसृतं. K5 B (B4 om.) D (except D4. 8) च (for वा). — b) G4. 5 साधु. S सद् (for तद्). — c) D4 विभाति (for बिभर्ति). S नैनं भ- (T G2 ह)रति दुष्टात्मा. — d) K1 D4 निंदिते. K1. 4. 5 G2 M1. 2 [उ]पकारिणां (for °णम्). — After 33, D7 ins. 369*.

34 Ś2 missing (cf. v. l. 5). B4 om. 34 (cf. v. l. 33). — a) K1 प्रातिवेशाय; K3 Dn2 प्रतिवेश्याय; K5 Dc1 D5. 7 प्रा(D5 प्र)तिवेश्माय. — b) T G2–5 ह; G1 M1. 2 हि (for च). — c) K1–4 D1. 4. 7 अनर्हतेपि (D4 °तेव; D7 °ये च); K5 B (B4 om.) Dc1 Dn1 D2. 5 G1 M1. 2 अनर्हेभ्यश्च; G5 °र्हेषु च (for °र्हते च). — d) B (B4 om.) Dc1 Dn D3. 4. 6 वृषलीपतये तथा; S °येपि च (G5 वा). — B1 ins. after 35 : B2. 3 after 34 : B4, after 32 :

370* मत्स्यकच्छपभक्षाणां भक्ष्यमस्तकशायिनाम् ।
सैन्धवानां गतिं यामि श्वो न हन्यां जयद्रथम् ।
[(L. 1) B2. 3 -भक्तानां (for -भक्षाणां). B4 अपि (for भक्ष्य-). B2. 3 अतपाश्रयशालिनां (for the post. half). — (L. 2) B4 शैवलानां (for सैन्धवानां). B2. 3 कैवार्तीं गतिमायामि (for the prior half). B1 न चेद् (for श्वो न).]

35 Ś2 missing (cf. v. l. 5). B4 om. 35 (cf. v. l. 32). — a) D4 मित्र- (for भिन्न-). — b) K3–5 B5 Dn1 S भर्तृनिंदकः. — c) Dn1 एतां; D2 एषां (for तेषां). — d) S हन्मि (for हन्यां). — After 35, B1 ins. 370*, while D8 reads 37ab.

36 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D3 om. (hapl.) 36. D8 reads 36ab after line 8 of App. I (No. 8). — a) D7 वा (for च). — b) Ś1 ये च (for मया). D7 चात्र (for नात्र). S ये चात्रा(T G2 M4 ये चात्र; M3. 5 ये नात्र)परिकीर्तिताः. — D8 om. 36cd. — cd) Ś1 K1–3 वानु-; S मया (for चानु-). Ś1 K5 Dc1 Dn1 D2–4 transp. क्षिप्रं and तेषां. D7 S गतिं क्षिप्रम् (for तेषां गतिम्). — G5 om. 36ef. D7 reads 36ef twice. — f) D4 श्वोस्मि; D8 न चेद् (for श्वो न). D4 M1. 2 न हंता; M5 (*inf. lin.* as in text) निहन्यां (for न हन्यां). — After 36, D8 ins. last three lines of App. I (No. 8).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G4 om. 37. D8 reads 37ab after 35. — b) Dn1 निबोधतः; D5 निबोध मे. — After 37ab, D7. 8 ins. a passage given in App. I (No. 8). T G1–3. 5 M subst. for 37cd, placing it after 372* :

371* अनस्तमित आदित्ये न चेद्धन्मि जयद्रथम् ।

— e) D7. 8 संप्रवेक्ष्येहं; S च प्रवेक्ष्यामि (for संप्रवेष्टाहं). — After 37ef, T G1–3. 5 M ins. :

372* गाण्डीवहस्तो राज्ञां च समक्षं पृथिवीपते ।

38 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — a) K5 Dn2 D2 चोरगा; Dn1 चोरुगा (for वोरगा). — c) B4 अचरचरम् (for चरमचरम्). K1–4 D1–4. 6 वा (for च). — d) B1 तदति (for तदपि). Dn2 D3. 4. 6 ते (for तं). S नेह (for नैव). Ś1 (*sup. lin.* as in text) शक्तं; K1 शक्तः (for शक्ताः).

यदि विशति रसातलं तदग्र्यं
वियदपि देवपुरं दितेः पुरं वा ।
तदपि शरशतैरहं प्रभाते
भृशमभिपत्य रिपोः शिरोऽभिहर्ता ॥ ३९
एवमुक्त्वा विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् ।
तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुःशब्दोऽस्पृशद्दिवम् ॥ ४०
अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यं जनार्दनः ।
प्रदध्मौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तं धनंजयः ॥ ४१
स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना
भृशं सुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ।
जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं
प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥ ४२
ततो वादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्समन्ततः ।
सिंहनादाश्च पाण्डूनां प्रतिज्ञाते महात्मना ॥ ४३ C. 7. 2612 B. 7. 73. 53 K. 7. 73. 59

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥

39 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — [a]) D2 तदद्य (for °ग्र्यं). — [b]) G5 ह (for वा). — [c]) K4 om. शर. S निशितशरवरैरहं प्रसह्य. — [d]) B4 D7 अभिमन्यु- (for °पत्य). Ś1 K3 D1 [ऽ]भिहंता ; Dn1 स्म हर्ता ; Dn2 D3. 6 निहंता (for ऽभिहर्ता). D4 भृशमपि हत्य शिशोः शिरो निहं वा (sic) ; S श्रृणुत हि (M3–5 प्रश्रुणुत) सिंधुपतेः शिरो हरिष्ये.

40 Ś2 missing (cf. v. l. 5). Before 40, S (G3 om.) ins. संजयः. G3 om. 40–41. — [b]) D7 गांडिवं. K2 पांडवं सव्यसाचिनं. — [c]) S (G3 om.) सर्वम् (for शब्दम्). K (except K5) D1 शब्दं तस्य ह्यतिक्रम्य. — [d]) M3. 5 transp. [ऽ]स्पृशत् and दिवं.

41 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G3 om. 41 (cf. v. l. 40). — [b]) D3 महात्मनां (for जनार्दनः). — [c]) D5. 7 प्रदध्यौ (for °ध्मौ). G5 तु ततः (for तत्र सं-). — [d]) K5 B Dc1 Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 च फाल्गुनः (for धनंजयः).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — [a]) D7. 8 [ऽ]र्जुन- (for ऽच्युत-). G2 -वायुना तदा ; M3 -वक्त्रपांसुना (for °वायुना). — [b]) Dc1 D3. 6 -निःसृतो ; Dn1 D2. 5 -निसृत- (for -निःसृत-). — [c]) S (except G5 M3–5) -पाताळ-.

43 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — [a]) K5 Dn1 D2. 5 T G3. 4 -निर्घोषाः ; D7 -घोषास्तु (for -घोषाश्च). — [b]) K5 B Dc1 Dn1 D2. 5 S सहस्रशः (for समन्ततः). — [c]) K1. 2. 4. 5 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn1 D5. 6 G4. 5 -नादश्. S वीराणां (for पाण्डूनां). — [d]) S (except G1 M3. 4) महात्मनि. — After 43, S ins. :

373* अनृत्यदिव गाण्डीवं शरास्तूणीगता मुदा ।
निराक्रामन्निव तदा स्वयमेव मृधैषिणः ।
भीमसेनस्तु संहृष्टः प्रत्यभाषत भारत ।
धनंजयमभिप्रेक्ष्य हर्षगद्गदया गिरा ।
प्रतिज्ञोद्भवशब्देन कृष्णशङ्खस्वनेन च ।
निहतो धार्तराष्ट्रोऽयं सानुबन्धः सुयोधनः ।
अथ मृदिततमाग्र्यदाममाल्यं
तव सुतशोकमयं च रोषजातम् ।
व्यपनुदति महाप्रभावमेत-
न्नरवर वाक्यमिदं महार्थमिष्टम् ।
संजय उवाच ।
अथ शङ्खैश्च भेरीभिः पणवैः सैनिकास्तथा ।
ससूतमागधा जिष्णुं स्तुतिभिः समपूजयन् ।
तदा भीमं बलं सर्वं तेन नादेन मोहितम् ।
तावकं तन्महाराज विषण्णं समपद्यत ।

[(L. 1) G2 अनृत्यन् ; G3–5 प्रनृत्यद् (for अनृत्यद्). — (L. 2) T G2 M5 निराक्रमन्. M3 वधैषिणः (for मृधै°). — (L. 3) G3–5 सु- (for तु). — Before line 5, T G1. 2 M ins. भीम उवाच. — (L. 6) G2 निहतोयं सहामात्यः (for the prior half). — (L. 7) G1 M -माल्यदामं (for -दाममाल्यं). G2 अथ मृदितशिशुं कुरु प्रमोदं. — (L. 8) G1 M1 हत- ; M2. 5 मम (for तव). — (L 9) G1 M1. 2 एनं (for एतन्). — (L. 11) M3–5 तदा (for तथा). — (L. 13) T G2 भीतं (for भीमं). — (L. 14) M4. 5 तु (for तन्).]

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan* : Ś1 K1–3. 5

५२

C. 7. 2613
B. 7. 74. 1
K. 7. 74. 1

संजय उवाच।

श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां पुत्रगृद्धिनाम्।
चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥ १
शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिहतो भृशम्।
मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे ॥ २
जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृशन्बहु।
स तेषां नरदेवानां सकाशे परिदेवयन् ॥ ३
अभिमन्योः पितुर्भीतः सव्रीडो वाक्यमब्रवीत्

B D (except D4) अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1–3 तृतीयदिवसः (K3 °युद्धदिवसः). — *Adhy. name*: D4 अर्जुनविषादप्रतिज्ञा; T G2. 3 अर्जुनप्रतिज्ञा; G1 M1. 2 अर्जुनप्रतिज्ञानं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 3 S 70; Dn1 71; D2 63. — *Śloka no.*: Dc1 46; Dn1 43.

☞ As we have already noted, the editions end the Abhimanyuvadha sub-parvan with adhy. 49. This would at first sight appear natural; but the actual closing incident of Abhimanyu's death occurs not in adhy. 49, but in adhy. 48, while the adhys. 49–51 describe its immediate effect. Perhaps because twenty adhys. of additional matter (which are now omitted) intervene between adhy. 49 and 50 and somewhat obscure their proper perspective, the editions thought it best to mark the termination at this point. But we cannot accept this procedure because (1) none of our MSS. mark the ending of the Abhimanyuvadha at adhy. 49, and (2) most of our N MSS. (including ŚK, B; — S giving no indication at all) agree in ending the sub-parvan at adhy. 51 and distinctly add the word समाप्त here. It is, therefore, clear that we are amply justified by our MSS. in shifting the ending from adhy. 49 to adhy. 51. But, curiously enough, the very MSS. on which we rely straightway begin the Jayadrathavadha sub-parvan after adhy. 51. Neither the name nor the place of the Pratijñā sub-parvan is indicated by them! But on the authority of the Parvasaṁgraha summary (1. 2. 57), as well as from the testimony of some commentators (see V. S. Sukthankar, Epic Studies in *JBomRAS*, N. S., V, p. 174), we know that the Pratijñā follows the Abhimanyuvadha and precedes the Jayadrathavadha sub-parvan. This raises a real difficulty, for even if we begin the Pratijñā with adhy. 52, we do no know, on MS. evidence, where to end it. In other words, the definite ending of the Abhimanyuvadha is indicated by our MSS. but not the definite commencement and ending of the Pratijñā! The difficulty, however, is not without a parallel, for the case is somewhat similar to that of the Bhīṣmābhiṣecana sub-parvan of the Udyoga, where the MS. indications fail to locate it definitely. We have thus no other alternative but to begin the Pratijñā with adhy. 52 and end it tentatively with adhy. 60, which concludes with Kṛṣṇa and Arjuna resolving to set out on the quest of the Pāśupata weapons.

52

1 Ś2 missing up to च मा (cf. v. l. 7. 51. 5). — [a]) K2 तं तु (by transp.); K5 तु ते; Dn1 च ते; D2 तु स. G5 तच्छ्रुत्वा तु महाशब्दं. — [b]) K (except K5) D1 पार्थानां (for पाण्डूनां). Ś1 B Dc1 D2 जय- (for पुत्र-). — [c]) D6 चरैः (for चारैः). Ś1 Dn1 D7. 8 Ca. d प्रचारिते; K1–4 D1 प्रवेशिते; K5 प्रवेरिते; Dn2 प्रचोदिते; D2 प्रचारितस्; D4 प्रतिदिते (sic); D5 प्रचारिभिस्; T G2–5 प्रवेदितस् (for °दिते). G3. 4 त्रस्तः (for तत्र).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) K2 D1. 4 शोकसंपूर्ण-; D2. 7. 8 °संतप्त- (for °संमूढ-). — [b]) D2. 5. 6 दुःखेनापि; D7 दुःखैरभि- (for दुःखेनाभि-). B (except B4) Dc1 दुःखेनाभिपरिप्लुतः; S दुःखेनाभ्याहतो (G5 °वृतो) भृशं.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [b]) K1 B (except B4) Dn2 D1. 4 विमृषन्; Dn1 विसृजन्; D7. 8 विलपन् (for विमृशन्). K5 Dn1 D2. 5 मुहुः (for बहु). — [d]) K3 Dn परिदेवयत्; Dc1 D7. 8 S पर्यदेवयत् (G5 °यन्); D1. 3 परिवेद(D3 परदेव)यन् (for °देवयन्).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) K4 D1. 2 S अभिमन्यु-; D5 lacuna (for °मन्योः). — [b]) S (except

योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ॥ ४
स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयम् ।
तत्स्वस्ति वोऽस्तु यास्यामि स्वगृहं जीवितेप्सया ॥ ५
अथ वा स्थ प्रतिबलास्त्रातुं मां क्षत्रियर्षभाः ।
पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते ददन्तु ममाभयम् ॥ ६
द्रोणदुर्योधनकृपाः कर्णमद्रेशबाह्लिकाः ।
दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुमप्यन्तकार्दितम् ॥ ७
किमङ्ग पुनरेकेन फल्गुनेन जिघांसता ।
न त्रायेयुर्भवन्तो मां समस्ताः पतयः क्षितेः ॥ ८
प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
सीदन्तीव च मेऽङ्गानि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः ॥ ९
वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना ।
तथा हि हृष्टाः क्रोशन्ति शोककालेऽपि पाण्डवाः ॥ १०
न देवा न च गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११
तस्मान्मामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः । C. 7. 2624 B. 7. 74. 12 K. 7. 74. 12

G5) सव्रीळो (for °डो). — Before 4cd, S ins. जयद्रथः- — c) G1 यस्य; M यः स (for योऽसौ). D2 पांडु-प्रिया-; D5 पांडोः पुरा (for पाण्डोः किल). T G2–5 पांडोः क्षेत्रे यस्तु जातः; Cd योसौ ला (sic) किल क्षेत्रे. — d) Dc1 D6. 7 जातः क्षत्रेण; T G2–5 शक्रेण किल; Cd जातः शक्रेण (as in text).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D5 तितिर्षति (for निनीषति). D2 युद्धेन (for दुर्बुद्धिर्). Cd as in text. — c) S स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B3 तथा (for अथ). Ś1 K4. 5 B2 (marg. as in text). 4. 5 Dn1 D2. 5 वास्त्र-; K1–3 D1 वा सु-; B3 Dc1 चास्त्र-; D3 वा तत्; D4 वास्त्व-; D6 वा स्वित् (for वा स्थ). D2. 5 G4 प्रतिबलात् (for °लास्). — b) Ś1 K D1. 2. 5. 7 Cd त्रातं; G4 स्थातुं (for त्रातुं). D3 मा (for मां). — c) G1 M पार्थाच्च (for पार्थेन). S पार्थिवा (for प्रार्थितं). — d) S तद् (for ते). Ś1 सात्वत; K4 D2. 5 यच्छत; K5 संधत्त; B3 D3 Dn2 वदंतु; B4. 5 Dc1 Dn1. n2 (also) संदत्त; D6 ददतु; S दद्ध्वं (for ददन्तु). M3. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) महाभयं (for ममा°). K1–3 D1 ते सत्य उप(K1 °त्यमुप-; K2 D1 °त्यतप)साद्य मां (K2 तां).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K (except K5) Dn1 D1 -मुखाः (for -कृपाः). — b) Ś1 K1 -वाह्लिकाः (for -बा°). — c) Dn1 दुर्योधनादयः. D2 चैव (for शक्तास्). — d) K1 B5 Dn मामंत(K1 Dn1 अत्यंत)-कार्दितं (for अप्यन्तका°). B1 ते दिशंतु ममाभयं; D2 स्वपुत्रमनयाद्वतं; D5 मां रक्षंत नृपात्मजाः.

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D5 om. 8ab. — a) D3 एकं; Cd अङ्ग (as in text). Dn1 किं पुनर्मम एकेन; D2 किमंग दुष्करं तेन. — b) K4. 5 B D (D5 om.) G5 फाल्गुनेन (for फ°). T G2–5 युयुत्सता (T °दा) (for जिघांसता). — After 8ab, D2 ins.:

374* प्रतिज्ञातं न जानामि सर्वान्विज्ञापयामि वः ।

— D4 om. 8cd. — c) D2 तत्रायेयुर्; D3. 6 संत्रायेयुर्; D5 तत्रायंतो; S न त्रास्यंति (for न त्रायेयुर्). — d) Ś1 K (except K5) D1 समंतात् (for समस्ताः). D2 समस्ताः पृथिवीक्षितः.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) T G2–4 प्रतिज्ञां (for प्रहर्षं). D7. 8 प्रहर्षः पांडुसेनायां. — b) D8 मेसु- (for मम). — 9cd is damaged in G2. — c) D5 च (for [इ]व). K5 Dn1 D6 मम (for च मे). K2 सीदंति दश मेंगानि; B Dc1 S (G2 damaged) सीदंति चैव (B Dc1 G5 मम) गात्राणि; D2 °ति मम चांगानि. — d) K1–3 B4 पांडवात् (for पार्थिवाः).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K3 D4. 7. 8 वधे (for वधो). D7. 8 प्रतिज्ञाते. — b) K1. 4. 5 Dn1 D4. 6 G5 -धन्विना. — c) Ś1 K D (except Dc1 D4) यथा (for तथा). K1 धृष्टश्च; K3 D1 हि धृष्टाः; Dn1 दृष्टा न. G3 [अ]पि; M1. 2 [अ]भि- (for हि). — d) Dc1 (marg. as in text; *sec. m.*) क्रोध- (for शोक-). B2 -कालेषु (for -कालेऽपि). Ś1 K2–4 B1. 3–5 Dc1 D1. 2. 5. 7. 8 स्म; K1 स; Dn D3. 4. 6 हि (for ऽपि). K1. 2 पांडवः. — After 10, B4 ins.:

375* वशमेष्यन्ति चत्वारस्तमृते सर्वपाण्डवाः ।

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1. 2 न च देवा न (K2 स) गंधर्वा; K3 B (except B4) Dc1 S तं न (G2. 5 तु) देवा न गं°. — b) S नासुरा न च पन्नगाः (G1 M राक्षसाः). — c) B3 यथा; D3 तथा (for ऽन्यथा). S प्रभ(G3 शक्नु)वंत्यन्य(G2. 5 °त्यय)था कर्तुं.

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 damaged. — a)

C. 7. 2624 B. 7. 74. 12 K. 7. 74. 12

अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥ १२
एवं विलपमानं तं भयाद्व्याकुलचेतसम् ।
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १३
न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वा पुरुषर्षभ ।
मध्ये क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४
अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः ॥ १५
पुरुमित्रो जयो भोजः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखः सहः ॥ १६
दुःशासनः सुबाहुश्च कलिङ्गश्चाप्युदायुधः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ द्रोणो द्रौणिः ससौबलः ॥ १७
त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमिततद्युतिः ।
स कथं पाण्डवेयेभ्यो भयं पश्यसि सैन्धव ॥ १८
अक्षौहिण्यो दशैका च मदीयास्तव रक्षणे ।

B4 Dn2 -जानीथ; S (G2 damaged) -जानीध्वं (for -जानीत). — b) Ś1 नराधिपाः (for नरर्षभाः). D5 भद्रं वो मनुजर्षभाः; S (G2 damaged) भद्रं वः (M3. 4 ते) पुरुषर्षभाः. — d) K5 M1. 2 मा (for मां). — After 12, D7. 8 ins.:

376* वृत्तमास्थाय तन्यूज्यं (sic) सोपनीतो भवाम्यहम् ।
दुःशला भ्रातृसौहार्दान्मां रक्षस्यथ वा ध्रुवम् ।

[(L. 1) D7 om. तन्. — (L. 2) D7 दुशाला. D7 मां रक्षिस्यप्य चाध्रुवं (sic) (for the post. half).]

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 13, G1. 5 M ins. संजयः. — a) G5 व्याकुलमानं (for विलप°). D7. 8 तु (for तं). — b) K5 D2. 7 S भय-; D4 शोक- (for भयाद्). Ś1 K1. 3. 4 -चेतनं (for -चेतसम्).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 14, S ins. दुर्योधनः. G2 damaged. — a) M3–5 महाराज (for नरव्याघ्र). — b) K4. 5 B D G5 त्वां (for त्वा). Ś1 K (except K5) B4 D6 T G1. 3. 4 पुरुषर्षभं; D3. 8 भरतर्षभ (D8 °भः) (for पुरुष°). — c) G1 M -सिंहानां (for -वीराणां). — d) K4 पारयेद्; T G3. 4 प्रार्दयेत् (for प्रार्थयेद्). S पुमान् (for युधि). D7. 8 तिष्ठ- (D8 °ष्ठं)तः पार्थतो भयं. — After 14, S ins.:

377* एषां हि नरदेवानां मत्तमातङ्गगामिनाम् ।
संघातमुपयातानामपि बिभ्येत्पुरंदरः ।

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 damaged. — c) G5 om. शलः. D3. 6 शैब्यो (for शल्यो). — d) D7 दुरासदाः; M3–5 [ऽ]प्यलंबुसः (for दुरासदः).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 damaged. — b) Ś1 कांभोजश्च. S (G2 damaged) कांभोजो बाह्लिकः कृपः. — c) D7. 8 महाबाहो (for °बाहुर्). — d) D6 दुर्मर्षः (for दुर्मुखः). Ś1 K1. 2 B Dc1 Dn1 D1–4. 8 च ह; Dn2 तथा; M3. 5 सह (for सहः). D5 विकर्णो दुःसहेष्विह.

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Dn1 महाबाहुः (for सुबाहुश्च). — b) K1 M3–5 कालिंगाश्च; K2. 3. 5 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn2 D1. 5. 6 G3 कालिंगश्च (for कलिङ्गश्च). K1. 2 B1 M3–5 [अ]प्युदायुधाः; D2 [उ]द्यतायुधाः; D7. 8 [अ]प्यलायुधाः; T G3 श्रुतायुधः (for [अ]प्युदायुधः). Dn1 सुबाहुश्च कालिंगराट्. — c) Dc1 बिंदानुबिंदाव्; Dn1 D4. 8 बिंदानुबिं(Dn1 °बि)दाव्. — d) B4 D1. 8 द्रौणि- (for द्रौणिः). B4 om. ससौबलः. Dc1 D2 च (for स-). K1 -सौबलाः; Dn2 -सौबल (for -सौबलः). S द्रौणिश्च सह(G5 om. ह)सौबलः. — After 17, N (Ś2 missing) ins.:

378* एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ।
ससैन्यास्त्वाभियास्यन्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः ।

[(L. 1) D2 एते च बहवो राजन् (for the prior half). — (L. 2) D3. 6 सैन्यानि (for ससैन्यास्). Dn2 D2. 4. 5 त्वभि- (for त्वाभि-).]

— While S ins. after 17:

379* मायावी बलवाञ्शूरो राक्षसश्चाप्यलम्बुसः ।
इमे च त्वाभिगोप्स्यन्ति सैन्येन महता वृताः ।

[(L. 1) M3. 5 अलायुधः (for अलम्बुसः). — (L. 2) T च वाभि-; G2 हि वा हि; M1. 2 च त्वा हि (for च त्वाभि-). M3 -गोप्यंति (for -गोप्स्यन्ति).]

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D4 वा (for च). — b) K (except K5) D1 महाद्युतिः; B Dc1 D2. 7. 8 [ऽ]मितद्युते; S [ऽ]सि पार्थिवः (G1 M °व) (for ऽमितद्युतिः). — c) T G2–5 कथं च; M3. 5 कथं तु; M4 कथं नु (for स कथं). Dn2 D3 पांडवेयस्य (for °येभ्यो).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D2. 6 S (except G5 M5) अक्षोहिण्यो (for अक्षौ°). B (except B2) D8 दशैकाश्च; S (except G5) महावीर्य (G1 M3 °र्या) (for

यत्ता योत्स्यन्ति मा भैस्त्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥ १९
एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैन्धवः ।
दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २०
उपसंग्रहणं कृत्वा द्रोणाय स विशां पते ।
उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं तदा ॥ २१
निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने ।
मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फल्गुनस्य च ॥ २२
विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ।
ममार्जुनस्य च विभो यथातत्त्वं प्रचक्ष्व मे ॥ २३

द्रोण उवाच ।

सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
योगादुःखोचितत्वाच्च तस्मात्त्वत्तोऽधिकोऽर्जुनः ॥ २४
न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ।
अहं हि रक्षिता तात भयात्त्वां नात्र संशयः ॥ २५
न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा अपि ।
व्यूहिष्यामि च तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥ २६
तस्माद्युध्यस्व मा भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ।
पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि नराधिप ॥ २७ 7. 2640 7. 74. 28 7. 74. 29

दशैका च). **C**a. d as in text. —^{c}) D_4 योत्स्यसि; $M_{1.2}$ योत्स्याम (for योत्स्यन्ति). S भैषीः (for भैस्त्वं). —^{d}) G_1 M व्यैतु (for व्येतु). $D_{2.7.8}$ व्येतु ते मानसं भ(D_2 °साद्ध)यं; D_5 व्येतु ते मानसो ज्वरः. **C**d cites व्येतु, and ज्वरः (for भयम्).

20 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). Before 20, MSS. ins. संजय उवाच. —^{a}) T G_{2-5} राज्ञा; M_{3-5} राजा (for राजन्). —^{b}) D_8 transp. पुत्रेण and तव. —^{d}) Dn_1 रात्रौ द्रोणम् (by transp.); Dn_2 द्रोणपार्श्वम्.

21 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D_5 **C**a -संहरणं; **C**d -संग्रहणं (as in text). S उपसंगृह्य चरणौ. —^{b}) G_1 M द्रोणस्य (for द्रोणाय). S पतिः (for पते). — $M_{1.2}$ om. 21^{cd}. —^{c}) $D_{4.7.8}$ उपोपविष्टः (for °विश्य). —^{d}) D_2 तथा; T G_{2-5} $M_{3.5}$ वचः (for तदा). — T G_1 ins. after 21: $M_{1.2}$ after 21^{ab}:

380* अर्जुनस्यात्मनश्चार्थे विशेषं पर्यपृच्छत ।

[G_1 $M_{1.2}$ चास्त्रे (for चार्थे). G_1 $M_{1.2}$ विशेषः पर्यपृच्छतः (for the post. half).]

22 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). Before 22, K_5 $D_{7.8}$ S ins. जयद्रथ उवाच. —^{b}) K_4 D_1 दृढविक्रमे; K_5 °धन्वनि; D_5 °धन्विने; $D_{7.8}$ °पातने (for °वेधने). —^{c}) Dn_1 भगवन् (for °वान्). S ब्रवीतु भगवन्मह्यं. —^{d}) N (except $K_{2.3}$; Ś$_2$ missing) फाल्गुनस्य (for फल्गु°).

23 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{ab}) S transp. इच्छामि and आचार्य. D_8 reads from चार्य up to चक्ष्व मे (in 23^{d}) on marg. —^{c}) D_8 तमार्जुनस्य (for ममा°). B (except B_4) Dc_1 S अर्जुनस्यात्मनश्चैव. —^{d}) K_3 T $G_{2.3.5}$ $M_{1.2.5}$ याथातत्त्वं; $B_{1.3}$ Dc_1 D_3 G_4 याथातथ्यं; B_2 (marg.) यातातथ्यं; Dn_2 D_6 यथातथ्यं (for यथातत्त्वं). Ś$_1$ विचक्ष्व मे; B_5 प्रचक्षते; Dn_2 D_3 प्रचक्ष मे; D_4 प्रचक्रमे; D_6 प्रयच्छ मे; S ब्रवीहि मे (for प्रचक्ष्व मे).

24 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D_8 reads the ref. on marg. —^{a}) Ś K_{1-3} सममाचार्यकर्ताहं; **C**v as in text. —^{b}) D_2 मे (for च). — Before 24^{cd}, B_5 ins. द्रोण उवाच. —^{c}) Dn_1 $D_{7.8}$ योगान्; **C**a. d °गाद् (as in text). K_2 B_5 D_2 दुःखोषि(K_2 °दि)तत्वाच् (for °चितत्वाच्). —^{d}) S त्वदधिको (for त्वत्तोऽधिको).

25 Ś$_2$ missing (cf v. l. 1). —^{a}) T G_{2-4} बुद्धि- (for युधि). —^{b}) T G_{2-5} transp. कार्यः and पार्थात्. K (except K_5) D_1 कदाचन (for कथं°). —^{c}) B_4 एवं (for अहं). —^{d}) Ś$_1$ त्वा (for त्वां). S श्वो न (for नात्र).

26 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D_6 om. 26. —^{a}) S (except G_1 $M_{1.2}$) -बाण- (for -बाहु-). — K_4 D_1 om. 26^{c}–27^{d}. —^{c}) B_{3-5} $D_{4.8}$ व्यूहयिष्यामि; T G_{2-5} विधास्यामि च (for व्यूहिष्यामि च). D_5 om. च. Ś$_1$ D_2 ते (for तं). —^{d}) Ś$_1$ यं शक्रो; D_2 पार्थो यं (by transp.).

27 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). K_4 D_1 om. 27 (cf. v. l. 26). —^{a}) G_1 $M_{1.2}$ भैषीः (for भैस्त्वं). —^{b}) B_{1-3} Dc_1 Dn_2 $D_{2.5}$ अनुपालयन् (for °पालय). —^{d}) B (except B_4) Dc_1 D_2 S महारथ (G_1 $M_{1.2}$ °भुज) (for नराधिप).

28 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) Dn_1 S अधीता (for °त्य). $D_{3.6}$ विविधान्; $M_{1.2}$ विविधा (for विधिवद्). Dn_1 S वेदा (for वेदान्). —^{b}) Ś$_1$ K (except K_5) च (for सु-). —^{c}) D_2 इष्ट्वैव (for इष्टं च). G_1

C. 7. 2641
B. 7. 74. 22
K. 7. 74. 30

अधीत्य विधिवद्वेदानग्नयः सुहुतास्त्वया ।
इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युभयाद्भयम् ॥ २८
दुर्लभं मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु ।
भुजवीर्यार्जिताँल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ २९
कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ।
अहं च सह पुत्रेण अध्रुवा इति चिन्त्यताम् ॥ ३०
पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः ।
परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३१
तपस्तप्त्वा तु याँल्लोकान्प्राप्नुवन्ति तपस्विनः ।
क्षत्रधर्माश्रिताः शूराः क्षत्रियाः प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३२

संजय उवाच ।

एवमाश्वासितो राजन्भारद्वाजेन सैन्धवः ।
अपानुदद्भयं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

M1. 2 विविधैर् (for बहुभिर्). — ^{d}) K5 मृत्युर् (for मृत्यु-). B Dc1 Dn1 D2. 5 G2 -कृतं भयं; Dn2 -कृताद्भयं; D5 -वशाद्भयं; T G3–5 -भवं (G5 °यं) भयं; Bom. ed. -भयंकरः (for -भयाद्भयम्).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 अथार्त्तं; K4. 5 B4 D2. 4. 5. 7. 8 अवाप्तं; Dn2 D3 अवाप्य; M3–5 दुर्लभान् (for दुर्लभं). K5 D2. 5 मानुषं; Dn1 मानुषे (for °षैर्). K1. 3 D1 दर्पैर्; K2 Dn2 D3. 4. 6 देहैर्; K4 देवैर्; K5 D2. 5 जन्म; Dn1 लोके (for मन्दैर्). — ^{b}) Ś1 K B4 D (except Dc1) सुदुर्लभं (D7. 8 °र्लभं); T G3–5 अथाप्युत; G1 M1. 2 अवाप्य च (for अवाप्य तु). — ^{c}) M2 om. लोकान्. — K4 om. (hapl.) 29^{d}–32^{a}. — ^{d}) M3–5 लप्स्यसि (for प्राप्स्यसि).

30 Ś2 missing up to च मा (in 30^{b}) (cf. v. l. 1). K4 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{b}) Ś2 *नुषाः; K1 मानुषाः; T पांडवाः (for मानवाः). — ^{d}) K5 Dn1 D8 अध्रुवा (Dn1 °वो) नेति (D8 °निति); S (except G1 M1. 2) न ध्रुवा इति (G2 इव) (for अध्रुवा इति). Cd cites अध्रुवा (as in text). S (except M2) लक्ष्यतां (for चिन्त्यताम्). Ś1 Dn2 ध्रुवा इति (Ś1 [*sup. lin.*] नेति) विचिंत्यतां; Ś2 ध्रुवानीति विचि°; K1–3 D1 ध्रुवा नेति विचि°; D2 अध्रुवाण्यविचिंत्यतां; D3. 5. 6 शूरा इति विचिं°; D4 ध्रुवमिति विचिं°; D7 ध्रुवानिति तपस्विनः.

31 K4 om. 31 (cf. v. l. 29). D7 om. (hapl.) 31^{a}–32^{b}. — ^{a}) D2 च ते (for वयं). — ^{d}) K5 om. from रन्विताः up to शूराः (in 32^{c}). Ś K1. 2 उच्छ्रिताः; K3 उच्छ्रितः; Dn1 अर्चिताः; D2 आचिताः (for अन्विताः).

32 K4 om. 32^{a} (cf. v. l. 29). K5 om. 32^{abc}; D7 om. 32^{ab} (for both, cf. v. l. 31). — ^{a}) Dc1 Dn1 च (for तु). — ^{b}) S यशस्विनः (for तप°). — ^{c}) B2 -धर्मान्विताः; D3. 6 -कर्माश्रिताः; M3–5 -धर्मास्थिताः (for -धर्माश्रिताः). B Dc1 S वीराः (for शूराः).

33 N (except D7. 8) om. the ref. — ^{a}) B4. 5 S (except G1 M1. 2) राजा (for राजन्). — ^{c}) D7. 8 उपानुदद्; S (except G5) व्यपा° (for अपा°). — After 33, K5 B D (except D1) S ins.:

381* ततः प्रहर्षः सैन्यानां तवाप्यासीद्विशां पते ।
वादित्राणां ध्वनिश्चोग्रः सिंहनादरवैः सह ।

[(L. 1) D3 G2 प्रहर्षे (for °र्षः). S तस्य चासीद् (for तवाप्या°). Dn1 महामते (for विशां पते). — (L. 2) T G4 [उ]च्चैः (for [उ]ग्रः).]

Colophon. *Sub-parvan:* Ś K1–3. 5 B Dc1 Dn D1. 3–6 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 तृतीयदिवसे. — *Adhy. name:* K5 सैंधवाश्वासनं; D2. 5 जयद्रथसमाश्वासनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D3 S 71; B2 Dn1 72. — *Śloka no.:* Dc1 35; Dn1 34.

५३

संजय उवाच ।
प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥ १
भ्रातॄणां मतमाज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ।
सैन्धवं श्वोऽस्मि हन्तेति तत्साहसतमं कृतम् ॥ २
असंमन्त्र्य मया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ।
कथं नु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३
धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे मया प्रणिहिताश्चराः ।
त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति नः ॥ ४
त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे तदा ।
सिंहनादः सवादित्रः सुमहानिह तैः श्रुतः ॥ ५
तेन शब्देन वित्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैन्धवाः ।
नाकस्मात्सिंहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ६
सुमहाञ्शब्दसंपातः कौरवाणां महाभुज ।
आसीन्नागाश्वपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः ॥ ७
अभिमन्युवधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनंजयः ।
रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ८
तैर्यतद्भिरियं सत्या श्रुता सत्यवतस्तव । C. 7. 2656 B. 7. 75. 9 K. 7. 75. 9

53

1 B3 reads the ref. on marg. D4 reads 1–4 twice. — a) D1. 7. 8 च (for तु). — b) K1–4 D1 तथा (for तदा). K5 Dn1 सिंधुराजपतेर्वधे. — c) S महाबुद्धिर् (for °बाहुर्). Ca. d as in text.

2 For the repetition in D4, cf. v. l. 1. Before 2, G1 M ins. वासुदेवः; G2. 5 श्रीकृष्णः. — a) Ś2 K1. 5 B2. 4. 5 Dc1 Dn2 D1. 6 अज्ञाय (for आज्ञाय). S भ्रातॄणां पार्थिवानां च. — b) D2 तव (for त्वया). B1. 3. 5 Dc1 चापि; B2 चैव; B2 (marg.) मम; S मध्ये (for वाचा). — D6 om. 2c–3b. — c) Ś K (except K5) B4 D1. 5 चास्मि; B2 Dn2 सोस्मि; Dc1 श्वोभि-; D7. 8 G5 श्वो नि- (for श्वोऽस्मि). D5 हंता श्वो (for हन्तेति). — d) B Dc1 Dn2 D1 S साहसमिदं (for °तमं). Ś1 K5 Dn1 D5 मम; D2 मतं (for कृतम्). D3. 4 (both times) तत्साहसमसंशयं; D7. 8 तत्संभाषत मा (D8 मां) भवान्.

3 For the repetition in D4, cf. v. l. 1. D6 om. 3ab (cf. v. l. 2). — c) N (except Ś K1. 2. 4 B2 D1; D6 om.; D4 [both times]) तु (for नु). S कथं सर्वस्य लोकस्य. — d) T G1. 3–5 M नापहास्या (for नाव°). D7. 8 नावहास्यो भविष्यसि (D8 °ति); G2 नापहास्यामहे वयं.

4 For the repetition in D4, cf. v. l. 1. — b) T G2–5 ये तु; G1 M ये नः (for मया). K5 Dn1 ये मया प्रहिताश्चराः. — c) Ś2 इति मे; Dn2 D4 (both times) इह मां; D3. 6 इह ते (for त इमे). S समनुप्राप्ताः (for शीघ्रमागम्य). — d) S कथयंति (for वेदयन्ति). D4 (both times) ते; D7. 8 वः (for नः).

5 G5 partly damaged. — a) Dn2 D7. 8 त्वया वाचा (Dn2 चैवं) प्रतिज्ञाते. — b) K1 D2 तथा; B (except B4) Dc1 प्रभो (for तदा). — For 5ab, S (G5 damaged) subst.:

382* संश्रुते सिन्धुराजस्य वधे गाण्डीवधन्वना ।
[G4 -धन्विना.]

— c) K5 Dn1 तु (Dn1 स) पांडूनां (for सवादित्रः). — d) Dn2 निशि (for इह).

6 a) K1 विभ्रस्ता (for वित्रस्ता). — b) S सबांधवाः (for ससैन्धवाः). — c) B4 D1. 4. 5 अकस्मात्; Ca नाशकात्; Cd नाकस्मात् (as in text). — d) S सर्वे (for मत्वा). — After 6, G5 reads 9a–10b.

7 a) Dn1 शब्दसंघातः; S चात्र (G5 °स्त्र-) संबाधः (M3–5 °पातः) (for शब्दसंपातः). — c) T G2–4 M3–5 नराश्व- (for नागाश्व-). — d) D8 रथघोषैश्च (for °षश्च). B4 Dn2 D3. 4. 6 सु- (for च). Ś1 रथानां भयवर्धनः; Ś2 K1–4 D1 रथानां च भयावहः.

8 a) B Dc1 D7 S अभिमन्योर् (for °मन्यु-). — b) K5 S भृशम् (for ध्रुवम्). — c) D1 नायास्यति (for निर्या°). — d) S सर्वे (for मत्वा).

C. 7. 2656 B. 7. 75. 9 K. 7. 75. 9 प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९
ततो विमनसः सर्वे त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ।
आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः ॥ १०
अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः शिबिरमात्मनः ।
आयात्सौवीरसिन्धूनामीश्वरो भृशदुःखितः ॥ ११
स मन्त्रकाले संमन्त्र्य सर्वा नैःश्रेयसीः क्रियाः ।
सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२
मामसौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धनंजयः ।
प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३
तां न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथाकर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४
ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः ।
पदं कृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यं तस्मादत्र विधीयताम् ॥ १५
अथ रक्षा न मे संख्ये क्रियते कुरुनन्दन ।
अनुजानीहि मां राजन्गमिष्यामि गृहान्प्रति ॥ १६
एवमुक्तस्त्ववाक्शीर्षो विमनाः स सुयोधनः ।

9 For the sequence in G5, cf. v. l. 6. — ^{a}) S तैश्चारेभ्य इयं कृत्वा. — ^{b}) K2 D1. 2 श्रुत्वा (for श्रुता). B4 श्रुता सत्यवतस्य तत्. — B4 om. 9^{cd}. — ^{d}) G1 M1. 2 वधे रणकृतां वर.

10 For the sequence in G5, cf. v. l. 6. B4 reads 10^{a}–13^{b} after 15. — ^{a}) S (except M2) विचेतसः (for विमनसः). K1 त्रस्ता (for सर्वे). — ^{b}) Ś2 K2 D2–5. 7. 8 त्रस्ता; K1 ततः (for त्रस्ताः). S (except M2) त्रस्ताः क्षुभितमानसाः. — G5 om. 10^{cd}. — ^{c}) Ś2 K1–4 दुर्योधनामात्याः (for सुयो°). — ^{d}) Dn2 सुयोधनः (for जयद्रथः). Ś K1–4 D1 स च दुर्योधनस्तथा. — After 10, K2 ins. 383*.

11 For the sequence in B4, cf. v. l. 10. — ^{b}) D4 दांतः (for दीनः). S दीनः स्वशिबिरात्किल. — For 11^{ab}, Ś K1. 3. 4 D1 subst.: K2 ins. after 10:

383* भृशं विमनसो भूत्वा शिबिराणि स्वकानि ते ।

[Ś1 राजन् (for भूत्वा). Ś1 स्वकान्ययुः (for °नि ते).]

— ^{c}) D6–8 प्रायात् (for आ°). — ^{d}) S राजसंसदं (G2 °सत्तमः) (for भृशदुःखितः).

12 For the sequence in B4, cf. v. l. 10. — ^{a}) Ś1 संमंत्र्यित्वा स चिरं; Ś2 K1–4 D1 समंत्रयित्वा सुचिरं; S संमंत्र्य काले सामात्य. — Ś2 K1–4 D1 om. 12^{bc}. — ^{b}) Ś1 om. from सर्वा up to सुयोधन (in 12^{c}). B Dc1 सर्वां (for सर्वा). Dn2 सर्वां नैःश्रेयसीं क्रियां; D2 सर्वाश्चैश्रेयसी कृतान्; S आत्मनि (G3–5 M3. 4 °नः; M5 °नै-) श्रेयसीं क्रियां. — ^{c}) K5 इमं (for इदं). — Ś1 reads 12^{d} twice. — ^{d}) S (except G2) उक्तवान् (for अब्रवीद्). G1. 5 M नृप- (for राज-).

13 For the sequence in B4, cf. v. l. 10. — ^{a}) D2 S ममासौ; D7. 8 मां ह्यसौ (for मामसौ). K2 -हंतेति (for -हन्तेति). — ^{b}) Ś1 D7. 8 श्वोभियातो (D7. 8 °याद्); D4 श्रुतवान्वै (for श्वोऽभियाता). S श्वोभियास्यति मार्जुनः. — ^{c}) S प्रतिज्ञा(T G3. 4 °श्रु)तश्च (for °ज्ञातो हि). K1 B4 D3. 6 सेनायां; G5 सेनानां (for सेनाया). — ^{d}) Ś1 तथा (for वधो). — After 13, Dn1 ins.:

384* मम पुत्र[त्रो] हतोऽनेन हनिष्येऽहं जयद्रथम् ।
इति वाचो बहुविधा[:] पार्थेन प्रतिज्ञा कृता ।

14 ^{a}) S तं (for तां). Dn2 D2. 5 सदेवासुरगंधर्वाः; D8 तं देवा न च गं°. — ^{b}) Dn2 D2. 5 समहोरग-; G5 नासुरा न च (for नासुरोरग-). — ^{c}) Dn2 D2. 5 नोत्सहंते; T G2–4 न सहंते; G1 M उत्सहंति (for उत्सहन्ते). — ^{d}) S यदुक्तं सव्यसाचिना.

15 For the sequence in B4, cf. v. l. 10. D4 om. 15^{a}–16^{b}. — ^{a}) B1 तेषां; D7 T G2–5 ते मा (for ते मां). K5 G5 रक्षंति; G4 रक्षति (for रक्षत). — ^{d}) S transp. मा वो and मूर्ध्नि. — ^{c}) B2 S (except G2) पादं (for पदं). K5 B2 Dn D5. 7 G1. 5 M लक्ष्यं; T G3. 4 लक्ष्मीं (for लक्ष्यं). — ^{d}) B2 तस्मादस्मिन्; D3. 6 तस्मादनु-; T G2–4 युक्तं प्रति-; G1 M1. 2 तत्र रक्षा; M3–5 भये युक्तं (for तस्मादत्र). G5 उक्तं प्रतिधीयतां (submetric).

16 D4 om. 16^{ab} (cf. v. l. 15). — ^{a}) S सम्यक् (for संख्ये). — ^{b}) D8 क्रियंतां (for क्रियते). Ś1 कुरुनंदनात्; Ś2 K1. 2 नरपुंगवैः; K3. 4 D1 कुरुपुंगवैः (for कुरुनन्दन). — ^{c}) G1 M1. 2 मा (for मां). — ^{d}) B4 गृहं (for गृहान्). S यास्यामि (G5 यामि च) स्वगृहानहं.

17 ^{a}) Ś1 उक्त्वा (for उक्तस्). K1 तु वाक्; D3. 6 ह्यवाक्- (for त्ववाक्-). S अवाक्शिरास्त्वेवमुक्तो (G2 °मुक्ता; M3 °मुक्त्वा). — ^{b}) D3. 6 च (for स). — ^{c}) D7

श्रुत्वाभिशप्तवन्तं त्वां ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७
तमार्तमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स सैन्धवः ।
मृदु चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८
नाहं पश्यामि भवतां तथावीर्यं धनुर्धरम् ।
योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९
वासुदेवसहायस्य गाण्डीवं धुन्वतो धनुः ।
कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपि शतक्रतुः ॥ २०
महेश्वरोऽपि पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा ।
पदातिना महातेजा गिरौ हिमवति प्रभुः ॥ २१
दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२
समायुक्तो हि कौन्तेयो वासुदेवेन धीमता ।
सामरानपि लोकांस्त्रीन्निहन्यादिति मे मतिः ॥ २३
सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वा महात्मना ।
द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४
स राज्ञा स्वयमाचार्यो भृशमाक्रन्दितोऽर्जुन ।
संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः ॥ २५
कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः ।
कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः ॥ २६
शकटः पद्मपश्चार्धो व्यूहो द्रोणेन कल्पितः । C. 7. 2644 B. 7. 75. 27 K. 7. 75. 27

तु; D_3 [अ]ति (for [अ]भि-). B_2 (marg. as in text) -शस्तवंतं. **Ca** cites अभिशस्तवंतं; **Cd** अतिश°. D_2 तं (for त्वां). $Ś_2$ K_{1-4} D_1 श्रुत्वाभिशस्त(K_1 °स्त)मात्मानं; B_4 श्रुत्वा तं समयं तस्य; D_4 श्रुत्वा च ते प्रतिज्ञां वै; S तत्राभिशप्तवत्पार्थं (G_1 M °स्तवद्राजन्).

18 ^{a}) B_2 इव (for अभि-). $Ś_2$ K_{1-4} D_1 -संलक्ष्य (for -संप्रेक्ष्य). — ^{b}) $D_{3.6}$ स राजा किल; T G_{2-4} राजा स किल (for राजा किल स). G_1 M राजा वै सैंधवस्तदा. — ^{c}) D_2 चैवं (for चैव). S साम्नैवात्महितं वाक्यं. — ^{d}) Ś $K_{2.3}$ D_1 सावेक्षम्; K_1 सावेक्ष्यम्; K_5 D_2 सापेक्ष्यम्; Dc_1 $D_{3.4.6}$ साक्षेपम् (for सापेक्षम्). $Ś_1$ Dn $D_{3.4.6}$ अब्रवीत् (for उक्तवान्).

19 Before 19, S ins. जयद्रथः. — ^{a}) K_5 B D (except $D_{1.3.7.8}$) नेह (for नाहं). — ^{b}) $Ś_1$ तथा वीरं; S तथा राजन् (for तथावीर्यं). K_4 G_1 M धनुर्धरः. — ^{c}) M_{3-5} अर्जुनस्य (for योऽर्जु°). — ^{d}) S महामृधे (for °हवे).

20 ^{b}) $K_{1.2}$ D_7 धन्वतो; D_6 धन्विनो; G_1 M धून्वतो (for धुन्वतो). S रणे (for धनुः). — ^{d}) $D_{7.8}$ अपि साक्षात् (by transp.). K_4 D_1 गांडीवं यस्य वै धनुः. — For 20^{cd}, S subst.:

385* अर्जुनस्याग्रतो योद्धुं बिभियादपि देवराट् ।

21 ^{b}) B_2 (marg; orig. as in text) S श्रूयते युधि तोषि(G_2 °धि चोदि°; G_3 °द्धतोषि)तः; D_6 °तेधिगतः पुरा. — ^{c}) K_5 B Dc_1 G_1 M महावीर्यो; T G_{2-5} °वीर्यं (for °तेजा). — ^{d}) S गिरौ हैमवते तदा.

22 ^{c}) Bom. ed. [ए]करथेनैव.

23 ^{a}) $Ś_1$ समाहितो; G_5 तस्माद्युक्तो (for समायुक्तो). G_2 [ऽ]पि (for हि). — ^{d}) K_4 om. नि. K_5 B_4 Dn_1 हन्यादिति मतिर्मम. — After 23, D_2 ins.:

386* यथा दाशरथिं रामं सहायं प्राप्य दुर्धरम् ।
वालिनं घातयामास सुग्रीवोऽसौ तथात्र माम् ।

24 ^{a}) $Ś_1$ B_2 (marg.; orig. as in text) **Ca. d** अनुज्ञातं; D_4 °ज्ञातो (for °ज्ञातुं). — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} **Ca. d** रक्षितं; G_1 M रक्षणं (for रक्षितुं). S महाभुज (for °त्मना). — D_6 om. 24^{c}–25^{b}. — ^{d}) D_2 transp. वीरेण and यदि. D_7 lacuna for वीरेण. D_4 सह (for यदि).

25 D_6 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). Before 25, T G_{2-4} ins. भगवान्; G_1 M वासुदेवः. — ^{a}) D_8 om. स. $Ś_2$ K_{1-3} राज्ञां; D_2 G_1 M_2 राजा (for राज्ञा). $Ś_2$ भृशम् (for स्वयम्). D_4 स्व*मावार्य (sic) (for स्वयमाचार्यो). — ^{b}) D_4 om. भृश. $B_{4.5}$ अत्रार्थितो (for आक्रन्दितो). — ^{c}) T G_{2-4} विधिवन्; G_5 विविधं (for विहितं). — ^{d}) B_3 D (except D_1) रथाश्वाः (for रथाश्च). B_4 किल मार्जिताः; Dn_1 स जिताः किल (for किल सज्जिताः). K_5 तथाश्वाः सज्जिताः किल; S मंत्रयित्वा नरर्षभैः.

26 ^{a}) D_7 द्रोणिर्. — ^{b}) $Ś_2$ सु- (for च). K_1 दुर्जयाः. — ^{d}) $D_{7.8}$ [ऽ]थ (for ऽस्य).

27 ^{a}) B_1 $D_{3.6}$ सकटः; Dn_2 शाकटः (for शकटः). $K_{1.3}$ om. पश्चार्धो. $Ś_2$ $K_{2.5}$ $B_{4.5}$ Dn_2 $D_{3.4.6.8}$ पद्मकश्चार्धो (K_2 °र्धे); K_4 D_1 °गर्भश्च; Dc_1 D_7 °कं श्वार्धो; D_2 °पक्षार्धो; $G_{4.5}$ °पंचार्धो (for °पश्चार्धो).

C. 7. 2674
B. 7. 75. 27
K. 7. 75. 27

पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपाशे जयद्रथः ।
स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराड्युद्धदुर्मदैः ॥ २७
धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथोरसि ।
अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः ।
एतानजित्वा सगणान्नैव प्राप्यो जयद्रथः ॥ २८
तेषामेकैकशो वीर्यं षण्णां त्वमनुचिन्तय ।
सहिता हि नरव्याघ्रा न शक्या जेतुमञ्जसा ॥ २९
भूयश्च चिन्तयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥ ३०

अर्जुन उवाच ।

षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान्बलाधिकान् ।
तेषां वीर्यं ममार्धेन न तुल्यमिति लक्षये ॥ ३१
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ।
मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा ॥ ३२
द्रोणस्य मिषतः सोऽहं सगणस्य विलप्यतः ।
मूर्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥ ३३
यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः ।
मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवास्तथासुराः ॥ ३४

— b) D4 द्रोण- (submetric) (for द्रोणेन). B1–3.5 Dc1 Dn1 निर्मितः (for कल्पितः). — c) Ś K1–3 D1.2.5 कर्णिकापाश-; K4.5 B4 Dn D3.4.6 कर्णिकायाः (Dn D6 °यां) स; D7.8 कर्णिकावास- (for पद्मकर्णिक-). T G3.4 -मध्यस्थे; G1 M1.2 -मध्यस्थ- (for -मध्यस्थः). — d) K2 B Dc1 Dn2 D3.4.6 Cv सू(B2 Dn2 D3.6 शू)चीपार्श्वे (Cv °श्वैर्); Dn1 D5 शूचि(D5 °ची)पाशे; G5 सूचिपार्श्वे (for सूचीपाशे). — e) K4 D3.6 स्थाप्यते (for स्थास्यते). D5 वीर (for वीरैः). — f) B2 सिंधुराजः सु-; G5 °राजश्च (for °राड्युद्ध-). Ś K Dn D1–4.7.8 -दुर्मदः (for -दुर्मदैः). B4 D5.6 सिंधुराट्स

28 a) K5 D7.8 धनुः(D8 °नु)शस्त्रे च; Dn1 धनुर्वेदे च; D1.6 धनुषास्त्रेण (for धनुष्यस्त्रे च). D2 धनुःशस्त्रेण वीर्येण. — b) K3.5 तथौरसि; K4 B1.3.5 Dc1 तथौरसे; B2 महारथे; B4 S तथा रथे; D2 तथौरसा; D5 तथोरसैः; D7.8 तथोरसे (for तथोरसि). — c) B1.3 D3 अविसह्यतमा; B5 अभिसह्य° (for अभिषह्य°). S स्वेते (for ह्येते). — d) D7.8 शिक्षिताः (for निश्चिताः). D2 सर्व- (for पार्थ). — e) Ś2 K (except K5) अहत्वा (for अजित्वा). B (except B4) G5 षड्रथान् (for सगणान्). — f) D2 नैष (for नैव).

29 a) K5 B (B2 marg.; orig. as in text) Dc1 Dn1 D5 एषाम् (for तेषाम्). — b) Ś2 K1.2 D1 समनु- (for त्वमनु-). — c) Ś2 ते (for हि). K2.4 B (except B2) Dn2 D3.4 G2–5 M3–5 नरव्याघ्र. — d) D7.8 ओजसा; Ca. d अञ्जसा (as in text).

30 G2 damaged. — a) B Dc1 Dn तु (for च). B Dc1 Dn1 D1.2.5 मंत्रयिष्यामि (B2 Dc1 °मो); D3.6.8 चिंतयिष्यामो (for °ष्यामि). S (G2 damaged) मंत्रयिष्याम भूयस्तु. — c) T G2–4 मंत्रज्ञः (for °ज्ञैः). — d) K5 -निश्चये (for -सिद्धये). — After 30, K5 B Dc1 Dn1 D2.5–7 S ins. an addl. colophon [*Subparvan.*: K5 B Dn1 D2.7 जयद्रथवध; Dc1 D6 प्रतिज्ञापर्व. — *Adhy. name.*: K5 वासुदेवमंत्रं; Dc1 D6 कृष्णवाक्यं; D2 G1 M1.2 वासुदेववाक्यं; D5 भगवद्वाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1.2 S 72; Dc1 D6 75; Dn1 73; D5 74. — *Śloka no.*: Dc1 32; Dn1 31].

31 a) S धार्तराष्ट्रेषु. — b) D2.5 महारथान्; G1 M मयाधिकान् (for बलाधिकान्). — c) Ś1 सहार्धेन; K1 समा° (for ममा°). — d) D3 अपि (for इति). K2 लक्ष्यसे; B (except B4) Dc1 S मे मतिः (for लक्षये).

32) S त्रैरस्त्राण्यहं तेषां. — b) S मिषतां (for एतेषां).) D (except Dc1 Dn2 D1.3) द्रक्षसि (for द्रक्ष्यसि). D2 निर्भग्नं (for निर्भिन्नं). — For 32cd, S subst.:

387* पश्यतस्ते निहन्तास्मि यदि ते वज्रधारिणः ।

33 a) D4 द्रोणास्त्र- (for द्रोणस्य). K4.5 D5 श्वोहं; B1.3–5 Dc1 S चाहं; D2 श्वो हि (for सोऽहं). — b) B4 D4 विलापिनः; D3.6 [अ]पलायिनः; D5 विलुप्य तं; T G2–4 विपश्चितः; Cd विलप्यतः (as in text), G5 सगणं सपरिच्छदं. — c) G5 छेत्स्यामि (for मूर्धानं). — d) S छेत्स्यामि (G5 मूर्धानं) निशि(G2 om. शि)तैः शरैः.

34 a) T G3.4 यस्य (for यदि). K1 यदि साध्यश्च रुद्रश्च; B4 D4 यदि सिद्धाश्च (B4 विश्वे च) साध्याश्च. — b) S साश्विनौ (G1 M1–4 °ना; M5 °का) वसुभिः सह. — c) K3 T G2–5 महेंद्रेण; K5 Dn1 महेंद्रश्च;

पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्णाः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत्पृथिवी चेयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ३५
ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
त्रातारः सिन्धुराजस्य भवन्ति मधुसूदन ॥ ३६
तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया ।
सत्येन ते शपे कृष्ण तथैवायुधमालभे ॥ ३७
यश्च गोप्ता महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः ।
तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ॥ ३८
तस्मिन्द्यूतमिदं बद्धं मन्यते स्म सुयोधनः ।
तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्धवम् ॥ ३९
द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजनैः ।
शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि ॥ ४०
नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितम् ।
पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ४१
गाण्डीवप्रेषिता बाणा मनोनिलसमा जवे ।
नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः ॥ ४२
यमात्कुबेराद्वरुणाद्रुद्रादिन्द्राच्च यन्मया ।
उपात्तमस्त्रं घोरं वै तद्द्रष्टारो नरा युधि ॥ ४३

C 7. 2691
B 7. 76. 13
° 7. 76. 13

D2. 5 सहस्राक्षो (for सहेन्द्रेण). — ^{d}) B4 रुद्रा देवास् (for विश्वेदेवास्). Ś1 च सेश्वराः; Ś2 K1–4 B1–3. 5 Dc1 D1 स(Ś2 K1 म)हेश्वराः; K5 Dn D3. 4. 6–8 तथेश्वराः; D2. 5 तथेश्वरः; G1 सहासुराः (for तथासुराः).

35 ^{a}) K2 G1. 2 M1–3 सर्वे-; D4 M4. 5 च स-; T G3. 4 सिद्ध- (for सह-). — ^{b}) K5 Dn1 D2. 5 पिशाचाः (for सुपर्णाः). K1. 2 B (except B4) Dn2 D3. 4. 6 G1 M1. 2 सागरादयः; D2 °स्तथा; D7. 8 °भ्रयः (for °द्रयः).

36 ^{a}) Ś2 K1 Dn1 D3. 4. 6 ग्रामा(K1 °म)रण्यानि (for ग्राम्या°). — ^{d}) S भविष्यंति जनार्दन.

37 ^{a}) S एभिर्बाणैश्च (G4 °र्हि) निहतं. — ^{b}) Ś2 K1–3 D1 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि). K5 महारणे; Dn1 मया रणे (by transp.). S मया द्रक्ष्यसि (M5 °क्ष्यंति) संयुगे. — G5 om. 37^{c}–38^{d}. — ^{c}) Ś1 [अ]हं; K2. 5 B Dc1 Dn2 D1–3. 5–8 च; D4 [अ]पि (for ते). — ^{d}) Ś1 वर्माणम्; Ś2 K D1. 8 चा(K5 D8 वा)त्मानम्; Dn1 D2. 5. 7 [ए]वात्मानम्; S (G5 om.) [ए]व धनुर् (for [ए]वायुधम्).

38 G5 om. 38 (cf. v. l. 37). D2 om. 38–39. — ^{a}) B3. 5 Dn2 यस्य; Dn1 यस्तु; D8 यच्च (for यश्च). — ^{b}) T G2–4 द्रोणः (for तस्य). D4 वानघ (for दुर्मतेः). G1 M1. 2 आचार्यस्तस्य दुर्मतेः. — ^{c}) Dn1 यास्ये (for द्रोणम्). — ^{d}) S (G5 om.) संयुगे (for केशव). Dn1 द्रोणं कृष्ण महाभुजं.

39 D2 om. 39 (cf. v. l. 38). D4 reads 39 twice. — ^{a}) B2–4 Dc1 यस्मिन् (for त°). Dc1 श्रुतम्; S युद्धम्; Ca. d द्यूतम् (as in text). D1 भद्रं; Ca. d बद्धं (as in text). — ^{b}) B Dc1 Dn2 D7 स; S यत् (for स्म). — ^{c}) B2 (marg. as in text) सेनाग्र्यं. — ^{d}) D4 (both times) केशव (for सैन्धवम्).

40 K4 D1 om. (hapl.) 40–46. G2 damaged. — ^{a}) Ś2 K1–3 द्रक्ष्यसि श्वो; D3. 6 श्वो द्रष्टासि (by transp.); T1 G4 दृष्ट्वा श्वोसि; T2 G1. 3. 5 M द्रष्टा श्वोसि (G3 श्वोस्मि). D2 पश्य गुरुं महाबाहुं. — ^{b}) K5 B1 Dn1 D2. 5. 8 -तेजसैः (for -तेजनैः). S (G2 damaged) रथिनस्तिग्मतेजसः. — ^{d}) Ś1 K1 धार्यमाणान्; K5 Dn1 D3. 4 दीर्यं° (for दार्यं°). K3 हयान् (for मया). Dn1 रणे (for युधि). D7 दीर्यमाणाश्मनि चायुधि (sic). — For 40^{cd}, S (G2 damaged) subst.:

388* मया निपातितान्संख्ये वज्रैरिव गिरिव्रजान् ।

[M1. 2 निपतितान्. G1. 5 M1–3 संखे; G4 M4 संघे (for संख्ये).]

41 K4 D1 om. 41 (cf. v. l. 40). — ^{a}) G5 नरनागतुरंगाणां. — ^{b}) B3 D3–8 विश्रविष्यति; Dn1 विद्र° (for विस्र°). — ^{c}) D4 om. प. K5 पतद्भिः. — ^{d}) D5 भिनद्भ्यो नि-; S मया न्यस्तैः (G1 M ह्यस्तैः) (for विभिन्नेभ्यः).

42 K4 D1 om. 42 (cf. v. l. 40). — ^{a}) D5 -प्रेरिता; D7. 8 -प्रेषितैर्; S -प्रभवा (for -प्रेषिता). D7. 8 बाणैर् (for बाणा). — ^{b}) D7. 8 -समैर्जये (D8 °वैः) (for -समा जवे). — ^{c}) Ś2 K1–3 च निर्जीवान्; D2 विदेहांस्तु; D5 विदेहांस्तान् (for विदेहासून्). Ś1 नरनागाश्वदेहेषु. — ^{d}) Ś K2. 3 कर्तारः श्वः; D2 कर्तास्मि श्वः; D7. 8 च (D8 श्वः) कर्तास्मि; G5 कर्ता चापि (for कर्तारश्च). D5 तदा रणे (for सहस्रशः).

43 K4 D1 om. 43 (cf. v. l. 40). — ^{a}) K5 मया (for यमात्). S शक्रा(G5 जैत्रा)द्भीष्मात्कृपाद्द्रोणाद्. — ^{b}) Ś1 रुद्रादित्याच्च; B Dc1 Dn2 D2 इंद्राद्रुद्राच्च (by

C. 7. 2682
B. 7. 76. 14
K. 7. 76. 14

ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्धवस्याभिरक्षिणाम् ॥ ४४
शरवेगसमुत्कृत्तै राज्ञां केशव मूर्धभिः ।
आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि श्वो मया युधि ॥ ४५
क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् ।
सुहृदो नन्दयिष्यामि पातयिष्यामि सैन्धवम् ॥ ४६
बह्वागस्कृत्कुसंबन्धी पापदेशसमुद्भवः ।
मया सैन्धवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति ॥ ४७
सर्वक्षीरान्नभोक्तारः पापाचारा रणाजिरे ।
मया सराजका बाणैर्नुन्ना नंक्ष्यन्ति सैन्धवाः ॥ ४८
तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्ण सुयोधनः ।
नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥ ४९
गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धा चाहं नरर्षभ ।
त्वं च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥ ५०

transp.); S देवाद्रुद्राच्. K_5 तु (for च). —^{c}) B (except B_2) Dc_1 Dn_2 घोरं तत्; $D_{7.8}$ घोरं यत्; S य(G_1 M त)द्धोरं (for घोरं वै). —^{d}) D_4 तं (for तद्). Dc_1 द्रष्टारोत्र (for तद्द्रष्टारो). D_5 [ऽ]द्य वै नराः (for नरा युधि). S द्रष्टारो युधि शत्रवः.

44 K_4 D_1 om. 44 (cf. v. l. 40). G_2 damaged. —^{a}) K_2 G_3 ब्राह्मणास्त्रेण; K_5 $D_{7.8}$ ब्रह्मणो°; D_4 ब्राह्म्येणा° (for ब्राह्मेणा°). Ś$_1$ जन्यानि; Ś$_2$ $K_{1-3.5}$ Dn_1 $D_{2.3.6-8}$ चान्यानि; D_4 वास्त्राणि; D_5 चान्येन (for चास्त्राणि). —^{c}) K_5 S द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि). Ś$_1$ नरनागाश्वसैन्यानि; Ś$_2$ K_{1-3} मया भवंतु सैन्यानि; Dn_1 D_{2-8} मया द्रक्ष्यंति सैन्यानि. —^{d}) Ś K_{1-3} [अ]पि (Ś$_1$ °धि-; Ś$_2$ °ति) रक्षिणः; Dn_1 D_{3-6} [अ]-भिरक्षिणः (D_3 °क्षणः); $D_{2.4.5}$ G_5 [अ]भि(D_2 °ति-; G_5 °त्र)रक्षणे; G_1 M [अ]पि ($M_{1.2}$ °भि)गोप्तृणां; G_3 [अ]पि रक्षणां (for [अ]भिरक्षिणाम्).

45 K_4 D_1 om. 45 (cf. v. l. 40). —^{b}) S शिरोभिश्चारुकुंडलैः. —^{c}) Ś$_2$ आदीर्यमाणां; D_5 आकीर्णं° (for आस्तीर्यं°). —^{d}) Ś$_2$ द्रक्ष्यामि; K_{1-3} द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि). Dn_1 रणे (for युधि). — For 45^{cd}, S subst.:

389* मया द्रष्टासि विस्तीर्णां कीर्यमाणां च मेदिनीम् ।

[G_1 $M_{3.4}$ संस्तीर्णान्; $M_{1.2.5}$ संतीर्णां (for विस्तीर्णां). $G_{1.5}$ M स्ती(M_5 दी)र्यमाणां (for कीर्यं°).]

46 K_4 D_1 om. 46 (cf. v. l. 40). —^{b}) S शा($G_{1.5}$ M पा)तयिष्यामि (for द्राव°). —^{c}) D_4 सुहृदोंतरयिष्यामि. —^{d}) B Dc_1 Dn_2 प्रमथिष्यामि (for पातयि°). S क्षुद्रं हत्वा जयद्रथं.

47 ^{a}) B_2 (marg.; orig. as in text) Dc_1 ममागस्कृत्; D_6 बह्वांगःकृत् (for बह्वागस्कृत्). K_5 $D_{2.4.5}$ बह्वागा($D_{2.5}$ °ग)स्त्यक्तसंबंधी ($D_{2.4}$ °धः); B_4 समागच्छेत्ससंबंधी. —^{b}) D_4 पापदेशमुपद्रवः. —^{d}) Ś K_{1-4} D_1 G_3 त्वां; Dc_1 तान् (for स्वान्). K_{1-3} चोदयिष्यति; T G_{2-5} त्रास°; **Ca.** d शोच° (as in text). D_2 हतः स्वस्थो भविष्यति.

48 ^{a}) Ś$_2$ D_{3-5} T G $M_{1.2}$ सर्वें (for सर्व-). $B_{3.5}$ D_6 -क्षीराणि (for °न्न-). B (except B_4) **Ca.** d -भोक्तारं. —^{b}) $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn_2 पापाचारं; B_4 $D_{1.5}$ पापाचारो (D_5 °रान्); D_2 प्रपात्य तान् (for पापाचारा). S नराधमाः (for रणाजिरे). —^{c}) K_{1-3} $D_{2.5.7.8}$ सराजकान्; B_1 Dc_1 Dn_2 D_1 °जकं; G_5 °जको; M_2 °जता (for °जका). —^{d}) $D_{4.5}$ नूनं; T $G_{3.4}$ छिन्ना; G_5 छिन्नो (for नुन्ना). K_1 नंक्ष्यति; K_5 नंक्षंति; D_1 द्रक्ष्यति; $D_{3.4}$ S नश्यं(G_5 °श्य)ति; D_5 नक्ष्यंति (for नंक्ष्यन्ति). K_1 D_4 G_5 सैंधवः; K_2 सैंधवं (for सैन्धवाः). B Dc_1 Dn_1 D_2 भिन्नं (D_2 नुन्ना) द्रक्ष्यसि (B द्रक्ष्यंति; Dn_1 रक्षंति) सैंधवं; Dn_2 नुन्नान्पश्यसि सैंधवं; D_6 विनश्यंति स सैंधवः; $D_{7.8}$ नूनान्द्रक्ष्यति सैंधवान्.

49 ^{a}) Ś $K_{1.3}$ कर्तासि (for °स्मि). —^{b}) Ś$_1$ (*sup. lin.* as in text) राजा (for कृष्ण). — K_2 om. 49^{cd}; D_5 om. 49^{c}–50^{b}. —^{c}) Ś $K_{1.3.4}$ D_1 दुर्योधनो ($K_{3.4}$ °नं) (for धनुर्धरं). —^{d}) S भुवि (for युधि). D_2 धनुरन्यं न शंस्यते.

50 D_5 om. 50^{ab} (cf. v. l. 49). S repeats 50 after 52. —^{b}) K_5 धनंजयः; S (second time) जनार्दन (for नरर्षभ). S (first time) योद्धारं च धनंजयं. —^{cd}) T G_{2-5} (all second time) तु (for च). D_5 यत्ता (for यन्ता). K_1 D_5 T G_{2-4} (last five second time) **Ca.** d न; D_6 तु (for नु). Dn_1 युधि (for मया). S (first time) यंतारं च हृषीकेशं कोतिवर्तेत संयुगे. — After 50, N ins.:

390* तव प्रसादाद्भगवन्किमिवास्ति रणे मम ।
अविषह्यं हृषीकेश किं जानन्मां विगर्हसे ।

[D_2 om. line 1. — (L. 1) B_1 किमिवास्ते; B_5 किमेवास्ति; Dn_2 किं नावाप्तं; $D_{4.7.8}$ किमिह्यास्ति (for किमि-

यथा हि लक्ष्म चन्द्रे वै समुद्रे च यथा जलम् ।
एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ ५१
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्दृढम् ।
मावमंस्था बलं बाह्वोर्मावमंस्था धनंजयम् ॥ ५२
यथा हि यात्वा संग्रामे न जीये विजयामि च ।
तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् ॥ ५३
ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु संनतिः ।
श्रीर्ध्रुवा चापि दक्षेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ ५४

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मना ।
संदिदेशार्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम् ॥ ५५
यथा प्रभातां रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम ।
तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महदुद्यतम् ॥ ५६ C. 7. 2705 B. 7. 76. 27 K. 7. 76. 29

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

वास्ति). — (L. 2) D3 अविसह्यं ; Ca.d °षह्यं (as above). Dn1 किं मां जानन् ; D2. 5 जानन्मां किं (by transp.). Dn1 D5 विगर्हसि (for °से).]

51 a) M1 तथा हि ; M4 यथा च (for यथा हि). Dn2 चंद्रे वै लक्ष्य ; D3 चंद्रे लक्ष्मीश्च ; D6 चंद्रे लक्ष्मै च (for लक्ष्म चन्द्रे वै). S transp. चन्द्रे and वै. D7 हि (for वै). B Dc1 यथा लक्ष्म स्थिरं चंद्रे. — b) Ś2 K (except K5) D1 समुद्रे वा ; D4 °द्रेषु (for °द्रे च). — c) D2 G1 एव (for एतां). — d) S ध्रुवां (for सत्यां). — After 51, D2 ins. :

391* यथा रामेण चैकेन साधितो दशकंधरः ।
विभुना साधयिष्यामि तथा तं सैन्धवं रिपुम् ।

52 D1 om. 52a. — a) M3 महा- (for मम). — b) S च गांडिवं (for धनुर्दृढम्). — c) S इमौ (G1 इमे) बाहू (for बलं बाह्वोर्). — After 52, S repeats 50.

53 D4 om. 53. — a) K5 तथा (for यथा). Ś2 यात्वा च ; B1. 2(marg.). 3. 5 Dc1 [अ]भियाय ; B1 (marg.). 2 हि प्राप्य ; D1 हि यामि ; D6 हि यास्यां ; G5 [अ]भियाता (for हि यात्वा). K4. 5 B1. 2 (marg. as in text). 3. 5 D2. 5 S संग्रामं (for °मे). B4 यथोद्धा *संग्रामं (sic) ; Dn2 तथाभियामि संग्रामं. D3 om. from मे up to मि च (in 53b). — b) K2 जयो ; Dn1 जये ; D5. 6 जीवे ; Cd जीये (as in text). B1. 3. 4 Dc1 Dn2 D2 S न जीयेयं (S जितो वै) जयामि च ; B2 न जीवेयाज(marg. °वेयं ज)यामि च ; B5 न जीयेम जयामि च.

54 G2 damaged. — a) T G3-5 ब्रह्म (for सत्यं). — b) Dn1 T G3. 4 ध्रुवं (for ध्रुवा). K4 वा साधु- (for साधुषु). D4 संगतिः (for संनतिः). — c) K5 चाति- ; B1. 5 Dn2 [अ]पि च (by transp.). B4 Dn2 यज्ञेषु (for दक्षेषु). — After 54, S ins. :

392* त्वं च माधव सर्वं तत्तथा प्रतिविधास्यसि ।
यथा रिपूणां मिषतां प्रमथिष्यामि सैन्धवम् ।

[(L. 1) G4. 5 तं (for तत्). M3. 5 यथा (for तथा).]

55 Ś K1-4 D1 om. (hapl.) 55-56 with the ref. K5 om. the ref. — b) Dn1 D2. 4. 7. 8 स्वामिव ; D3. 6 सोपि च (for स्वयम्). — c) D4 राजन् ; S विद्वान् (for नर्दन्). — d) B2 विभुं ; Dn1 D4 प्रभुः (for प्रभुम्).

56 Ś K1-4 D1 om. 56 (cf. v. l. 55). G2 partly damaged. — a) Dn1 D5 T G3. 4 यथा प्रभाता रजनी. — b) M3-5 कलितः (for कल्पितः). G5 M3-5 रथोत्तमः (for रथो मम). — c) G5 अथ (for तथा). — d) Dn1 अद्भुतं (for उद्यतम्). T G2-5 M5 प्रतिज्ञा स्याद्यथा ध्रुवा (G2 °वं) ; G1 M1-4. 5 (sup. lin.) श्वो योद्धुं हि महाद्युते.

Colophon om. in D2. — *Sub-parvan* : Ś K1-3. 5 B Dc1 Dn D1. 3-7 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : K1. 3 D5. 6 तृतीययुद्ध (K1 D5 om. युद्ध) दिवसे. — *Adhy no.* (figures, words or both) : K2 20 ; B1 S 73 ; B2 Dn1 74 ; D6 76. — *Śloka no.* : Dc1 54 ; Dn1 27.

५४

C. 7. 2706
B. 7. 77. 1
K. 7. 77. 1

संजय उवाच ।
तां निशां दुःखशोकार्तौ श्वसन्ताविव चोरगौ ।
निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनंजयौ ॥ १
नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ।
व्यथिताश्चिन्तयामासुः किं स्विदेतद्भविष्यति ॥ २
ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराभिशंसिनः ।
सकबन्धस्तथादित्ये परिघः समदृश्यत ॥ ३
शुष्काशन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ।
चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ॥ ४
चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरालयाः ।
प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥ ५
रथाश्वनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६
वाहनानि शकृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह ।
तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पाताँल्लोमहर्षणान् ॥ ७
सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ।
श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ ८
अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ।
आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ॥ ९
स्नुषा श्वश्र्वानघायस्ते विशोके कुरु माधव ।

54

1 a) T एवं तौ (for तां निशां). B4 शोकदुःखार्तौ; Dn1 दुःखसंतप्तौ; S भृशसंतप्तौ (G1 M1.2 °त्रस्तौ) (for दुःखशोकार्तौ). — b) D5 श्वसतामिव. K5 Dn1 पन्नगौ; D1 वोरगौ (for चोरगौ). B Dc1 Dn2 D1.4 S निः(D4 om. निः)श्वसंताविवोरगौ. — c) D8 निद्रा (for निद्रां). — For 1^{cd}, S subst.:

393* वासुदेवार्जुनौ वीरौ न स्वप्नमुपलेभतुः ।

2 b) Dc1 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). — d) K1.2.4 D1 एवं (for एतद्).

3 a) D2.5 बभुवुर्; D4 वव्रुश्च (for ववुश्च). — b) Ś2 transp. रूक्षा and घोरा. K1 [अ]भिसंसिनः (sic); B2 (marg. as in text) S [अ]घशंसिनः. — d) D3 परिघैः; T परिधिः; Ca.d परिघः (as in text).

4 a) D7 T G2–5 M5 उल्का(D7 °ल्क)शन्यश्च (for शुष्का°). Ś1 D3.4.6–8 संपेतुः (for निष्पेतुः). — b) Dn1 च विद्युतः (for सवि°).

5 b) K1 सकला; K4 D1 सजला (for सागरा). Ś2 (*sup. lin.* as in text) K1.3.4 मकराकराः. — c) K1.4.5 D3.6–8 प्रतिश्रोतः- (D3 °त-); D4 अप्रस्रोतः-; T प्रतिस्रोताः- (for प्रतिस्रोतः-). S (G2 *sup. lin.* as in text) तु (for च). — d) D6 सर्वा (for तथा). D4 सर्वा (for गन्तुं). S गंतुं वै निम्नगा(G5 मनसा)स्तथा (G2–4 M1.2 °स्तदा).

6 a) Ś1 K1–3.5 B2.3.5 Dc1 Dn1 D5 T G1–4 M1.2 गजाश्व-; B1 नराश्व- (for रथाश्व-). Ś1 B4 D8 -नरनागं च; K5 Dn1 D5 -रथपत्तीनां; B1–3.5 Dc1 -रथनागानां D7 -रथनागं च; T G2–4 M3–5 -नरनाशार्थं; G5 °नागाश्च (for °नागानां). — d) Ś1 K5 D2–8 -राष्ट्राभिवृद्धये (for -राष्ट्रविवृ°). Dn1 यमराष्ट्रस्य वृद्धये.

7 a) Ś2 K4.5 Dn1 D3.6 S मूत्रं (for मूत्रे). — b) S मुंचंति च रुदंति च. — K4 om. (hapl.) 7^{c}–9^{d}. — d) Ś2 K3 रोमहर्षणान्; Dn1 घोरदर्शनान् (for लोमहर्षणान्). — For 7^{cd}, S subst.:

394* दीनाश्च पार्थिवाः सर्वे नाशंसुर्जयमात्मनः ।

8 K4 om. 8 (cf. v. l. 7). — a) D5 ते सर्वे (by transp.). S एवं सा व्यथिता सेना.

9 K4 om. 9 (cf. v. l. 7). — a) K5 D4–8 G3.5 -बाहुम् (for -बाहुर्). — Before 9^{cd}, G1 M ins. अर्जुनः. — c) Ś2 D5 T तां; D4 स्वां (for त्वं).

10 a) K3 स्नुषाश्वश्र्वावथायस्ते; K4 B1.2 (marg.).3 Dc1 Dn2 D1.3.6 स्नुषाश्वा(Dc1 °षा चा-; Dn2 °षां चा)स्या वयस्याश्च (K4 D1 °स्यास्ते; Dc1 D6 °स्या च); K5 D7.8 स्नुषा स्वसा च ते (K5 D8 सा) दीने; B2 (orig.) स्नुषां स्वसारमेवाशु; B4 स्नुषा स्वसा च याश्चान्या; B5 स्नुषां स्वसां च ध्यायंतौ; Dn1 वधू स्वस्रावघायस्ते; D2 स्नुषां श्वश्रूं च पर्यस्ते; D4 **श्वश्रूवपर्यस्ते; D5 श्नुषा स्वश्रूं वपर्यस्ते; S श्वश्रूस्नुषे भृशायस्ते; Ca.d स्नुषाश्वश्र्वौ अपायान्ते (Cd यद्व्ययस्ते). — b) B1.3.4 Dc1 Dn2

साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाश्वासय प्रभो ॥ १०
ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ।
भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ॥ ११
मा शोकं कुरु वार्ष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा ।
सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता ॥ १२
कुले जातस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुचः ॥ १३
दिष्ट्या महारथो वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥ १४
जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ।
गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च ।
सन्तो यां गतिमिच्छन्ति प्राप्तस्तां तव पुत्रकः ॥ १६
वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरश्वशुरबान्धवा ।
मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७
प्राप्स्यते चाप्यसौ क्षुद्रः सैन्धवो बालघातकः ।
अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः ॥ १८
व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् ।
न हि मोक्ष्यति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ १९
श्वः शिरः श्रोष्यसे तस्य सैन्धवस्य रणे हृतम् । C. 7.2725 B. 7.77.20 K. 7.77.21

विशोकाः; D1.3 विशोका (for °के). — ^{cd}) Ś2 K1–4 D1 transp. सत्येन and युक्तेन. K5 Dn1 transp. युक्तेन and वचसा. D5 युक्त्या च (for युक्तेन).

11 Before 11, M3–5 ins. संजयः. — ^{c}) Dn1 T G2–4 दुःखशोकार्ताम्; D2 शोकदुःखार्ताम्; G5 शोकसंतप्ताम् (for पुत्रशोकार्ताम्). — ^{d}) K5 B4 Dn1 दुर्मनाः; D2 T G3.4 दुःखितः (for दुःखिताम्). Ś1 आश्वासय सु- (*sup. lin.*

12 Before 12, Ś1 K B Dc1 Dn2 D1–8 ins. वासुदेवः; Ś2 Dn1 T G2–4 M3–5 ins. श्रीकृष्णः. G2 partly damaged. — ^{a}) S (G2 damaged) वार्ष्णेयि शोकं मा कार्षीः (T G1 M4 °र्षिः). — ^{b}) D7 सन्मुखा (for सस्नुषा). — ^{d}) Ś2 K1–3 D5.6 G2 निष्ठैका; B2 निष्ठैव; G5 निष्ठेयं (for निष्ठैषा).

13 G5 om. 13–14. — ^{a}) D2 धीरस्य (for वी°). — ^{d}) S (G5 om.) मा शोचीरात्मजस्य ते.

14 G5 om. 14 (cf. v. l. 13). — ^{a}) D6 दृष्ट्या (for दिष्ट्या). B2 धीरः (for वीरः). — ^{c}) Ś2 D6 क्षत्रेण (for क्षा°). — ^{d}) D7.8 वीरलोकानभीप्सितान्.

15 ^{a}) Dn1 स; D2.5 हि; T G2–5 M3–5 च; G1 M1.2 [अ]थ (for सु-). D5 बहवः (for -बहुशः). — ^{c}) D2.6 ततः (for गतः). D2.4.5 पुण्यकृताँल्लँ; G2 °करं (for °कृतां). — ^{d}) Dn2 D2.3.6 G1.5 M1.2 -कामदुघो; D5 °दुघा (for °दुहो). Dn1 क्षयान् (for ऽक्षयान्).

16 ^{b}) D5 व्रतेन (for श्रु°). Ś2 प्रज्ञया वरयापि च; S प्रज्ञया च श्रुतेन च. — ^{d}) B Dc1 Dn2 तां प्राप्तः (by transp.); D4 प्राप्तवान्; D6 प्राप्नुवस्तान् (hypermetric); D7.8 गतस्तां.

17 ^{a}) Ś1 च (for त्वं). — ^{b}) K4.5 Dn1 D8 -स्वसुर-; D3.4 -श्वसुर-; D7 -स्वशुर- (for -श्वशुर-). B Dc1 Dn2 वीरजा वीरबांधवा. — After 17, S ins.:

395* स्वाध्याययुक्तं ब्राह्मणी याचितारं
गौर्वोढारं त्वाशुगन्तारमश्वा ।
दासं शूद्रा कर्मकरं तु वैश्या
शूरं सूते त्वद्विधा राजपुत्री ।

[L. 1) G1 M1.2.5 (*sup. lin.*) दीनं पुत्रं; M3.4 दीनं गर्भं (for स्वाध्याययुक्तं). T2 ब्रह्माणी; M3 ब्रह्मणी (for ब्राह्मणी). — (L. 2) T G2.5 शीघ्र-; M3–5 ह्याशु- (for त्वाशु-). M5 अश्वाः. — (L. 3) G5 दाशं (for दासं). G1.2.5 M1.2 कर्मकारं; M3–5 °रत (for °करं). — (L. 4) T G3.4 सूतं; G1 M प्रेतं; G2 वीरं (for शूरं).]

18 ^{a}) Ś2 D4 वा (for च). B Dc1 Dn2 पापः (for क्षुद्रः). S (G2 damaged) ध्रुवं प्राप्स्यत्यसौ पापः. — Ś2 transp. 18^{b} and 18^{a}. — ^{b}) G1 M बालहाधमः (for °घातकः). — ^{c}) T G2–5 अधर्मस्यास्य तु फलं. Ca. d cite अवलेपस्य (as in text). — ^{d}) T G3 ससुहृज्जन- (for °द्गण-).

19 ^{a}) S अस्यां निशायां (G2 रजन्यां) व्युष्टायां. — ^{b}) S निर्दयः (G1 °र्जयः) (for रजन्यां). — ^{c}) K1.4.5 D2.4–6 मोक्षति; D7 मोक्षंति (for मोक्ष्यति). S मोक्ष्यते न हि पार्थस्य.

C. 7. 2725 B. 7. 77. 20 K. 7. 77. 21

समन्तपञ्चकाद्वाह्यं विशोका भव मा रुदः ॥ २०

क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
यां वयं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥ २१

व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती वरप्रणुत् ।
गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥ २२

अनु जातश्च पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
सहस्रशो रिपून्हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २३

आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् ।
श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा विशोका भव नन्दिनि ॥ २४

यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा ।
चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलम् ॥ २५

यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा
रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं
न स भविता सह तैरपि प्रभाते ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

20 [a]) Dn2 D6 स्वः शिरः; D4 श्वशिरः (for श्वः शिरः). K2 श्रेष्ठ मे; K4 B3 Dc1 D2–4 श्रोष्यते (for °से). S श्वः शिरः पादमूलं ते. — [b]) B2 (marg.; orig. as in text) कृतं; B5 हतं; Cd ह्रतम् (as in text). S सैंधवस्याहृतं (G3–5 °स्य हृतं) ध्रुवं. — [c]) Dc1 Dn1 D2. 5. 8 स्यमंत- (for समन्त-). D2 बाह्ये (for बाह्यं). S पञ्चयां प्रमथितासि त्वं; Cd as in text. — [d]) Ś1 K1–4 B1. 4 Dc1 D1. 3. 5. 6. 8 M5. 6 मा रुद; Ś2 मानदे; K5 Dn1 D2–4 मा शुचः (for मा रुदः).

21 [b]) K1 गताः शूराः (for गतः शूरः). M3–5 परां (for सतां). — [c]) B4 तां गतिं; Dn2 D4 तां वयं; T वधं च; G2–5 वयं च (for यां वयं). D1 प्राप्नुयामो हि; D5 प्रार्थयास्म्येह (for प्राप्नुयामेह). — [d]) D4 भाव्ये (for चान्ये).

22 [b]) K5 Dn1 D5 महाहवे; B Dc1 D2–4. 6–8 रथप्रणुत्; Dn2 महाभुजः; S रिपुप्रणुत् (for वरप्रणुत्). — [c]) D3 पुत्रस्; D4. 6 मृतस् (for गतस्). — [d]) Ś1 सुतः; D3. 4. 6 गतः (for पुत्रः). T जहीश्वरं; G2. 5 जहि स्वरं; G3. 4 जहि ज्वरं (by transp.).

23 [a]) Ś2 K4 B2–5 Dn2 D1. 3. 8 अनुया(Ś2 °ज्ञा)तश्च; Dc1 °यातः स्व-; D4. 6 °जातस्य; Cd अन्वायातश्च (for अनु जातश्च). Dn1 स्वपितरं; S पितुः पक्षं (for च पितरं). — [c]) D3. 4 मातृपक्षांश् (for °क्षं). — [c]) Dc1 D7. 8 [ऽ]रिसंघातान् (for रिपून्हत्वा). — K5 om. (hapl.) 23[d]–24[c]. — [d]) B4 गतः; S यातः (for हतः). B1 D5 महारथैः (for °रथः). D7. 8 हताञ्शूरान्महारथाः.

24 K5 om. 24[abc] (cf. v. l. 23). — [a]) T G2–5 ध्रुवं (G5 वधूं) भद्रे; G1 M वधूं दीनां (for स्नुषां राज्ञि). — [b]) S क्षत्रिया ह्यसि (for °ये भृशम्). — [c]) Dn1 G5 कृत्वा (for श्रुत्वा). — [d]) B4 सुस्था त्वं (for विशोका). S भवितासि हि (M3–5 °ता ह्यसि) (for भव नन्दिनि).

25 [b]) D4 तदा (for तथा). — Ś K1. 3. 4 D1 om. 25[cd]. — [c]) D2. 5. 7. 8 तु (for हि). — [d]) K5 B4 Dn1 D2. 5 तन्मृषा; Dc1 D7. 8 चान्यथा (for निष्फलम्).

26 G2 damaged. — [a]) S स (for च). D7. 8 समिश्रा (for पिशाचा). — [b]) S सगणाः (for पतगाः). G2 सुरोरगाश् (for सुरासुराश्). — [c]) D2 अभियांतु; Cd °यान्ति (as in text). — [d]) Ś1 स न (by transp.); D2 न च; D4. 8 न सं-. Cd cites न स भविता (as in text). D7. 8 प्रभातमात्रे (for अपि प्रभाते).

Colophon. — *Sub-parvan :* K5 B D5 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name :* Ś1 K3. 5 D1–6 T G2. 3 सुभद्राश्वासनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 S 74; B2 75; B5 73; D2 66. — *Śloka no. :* Dc1 27; Dn1 26.

५५

संजय उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुभद्रा पुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ १
हा पुत्र मम मन्दायाः कथं संयुगमेत्य ह ।
निधनं प्राप्तवांस्तात पितृतुल्यपराक्रमः ॥ २
कथमिन्दीवरश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
मुखं ते दृश्यते वत्स गुण्ठितं रणरेणुना ॥ ३
नूनं शूरं निपतितं त्वां पश्यन्त्यनिवर्तिनम् ।
सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढोरस्कं निरूदरम् ॥ ४
चारूपचितसर्वाङ्गं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितम् ।
भूतानि त्वा निरीक्षन्ते नूनं चन्द्रमिवोदितम् ॥ ५
शयनीयं पुरा यस्य स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥ ६
योऽन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः ।
कथमन्वास्यते सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥ ७
योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधबन्दिभिः । C. 7. 2739 B. 7. 78. 8 K. 7. 78. 8

55

1 ^{c}) B4 शोकदुःखार्ता; G5 दुःखशोकार्ता (for पुत्र°). — ^{d}) K5 Dn1 D5 [अ]ति- (for सु-).

2 Before 2, S (except G3. 5) ins. सुभद्रा. — ^{b}) G5 संग्रामम् (for संयुगम्). K5 Dn1 D3–8 एत्य हि; S एयिवान् (for एत्य ह). B1–3. 5 Dc1 Dn2 कथमेत्यासि संयुगं (B1 संगमं; B2. 5 संयुगे); B4 कथं सं*गमेन हि; D2 कथं संयोगमेष्यति. — ^{d}) Ś B4 D2. 5. 7 M5 -पराक्रम.

3 ^{a}) S (except M3–5) इंदीवराभासं (for °वरश्यामं). — ^{b}) Dn1 सुमृष्टं (for सुदंष्ट्रं). G1. 2. 5 M -हासिनं (for -लोचनम्). — ^{d}) D4 गुप्तं च (for गुण्ठितं). S कुंठितं रणपांसुभिः.

4 ^{a}) D3 रणे; D5 वीरं (for शूरं). — ^{b}) D7 त्वा पश्यंति; T G2–5 प्रपश्यंति; G1 M पश्यंत्यद्य (for त्वां पश्यन्ति). — ^{c}) Ś1 K1. 2. 4 सशिरोग्रीव- (for सु°). — ^{d}) B1. 2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 नतोदरं; B4 Dn D2. 3. 5. 6 S तनूदरं; D4 तनूवरं (for निरूदरम्).

5 ^{a}) Dn1 चारुचर्चित- (for चारूपचित-). — ^{b}) Ś1 दक्षं; D4–6 वक्षः (for स्वक्षं). Dc1 Dn1 D7. 8 -क्षता- (D7 °वा)कृतिं; Dn2 G4 -क्षतान्वितं; D3 -शताचितं; T G3 -क्षतां चितं; G5 -क्षतार्चितं (for -क्षताचितम्). — B5 reads 5^{cd} on marg. — ^{c}) K5 B Dc1 Dn1 D2–6 T G1–4 M1. 2 त्वां (for त्वा). Ś1 K2 D7. 8 [अ]भिवीक्षंति (K2 °ते); Ś2 K1. 4 D1 [अ]भिवीक्ष्यंते (K4 °ति); K3 D2. 3 निरीक्ष्यंते (D2 °ति) (for निरीक्षन्ते). — ^{d}) S भूमौ (for नूनं).

6 ^{a}) D2 शयनं वै (for °नीयं). B1. 3 पुराध्यास्य; D4 पुरा पश्यस्; S पुराध्युष्य (G5 °रा व्युष्ट्यां) (for पुरा यस्य). — ^{b}) K2 D3. 6 स्पर्धास्तरण-; Dn1 स्पृद्धास्त°; D2. 5 मेध्यास्तरन-; D4 तृध्यास्तरण-; S स्वध्यास्त° (G1 M स्वर्ध्यास्त°) (for स्पर्ध्यास्त°). Cd cites स्पर्ध्यम् and आस्तरणम्. Ś K1–4 D1 -संभृतं; K5 -संसृतं; Dn1 D5 -संस्कृतं; D4 -संयुतं (for -संवृतम्). — ^{c}) B2 (marg.; orig. as in text) अनाथवत् (for अद्य कथं). Ś2 K5 B2 D (except D1) शेते (for शेषे). — ^{d}) S विप्रविद्ध-विभूषणः (G4 °षणं; G5 °षितः). Ca cites विप्रविद्धः; Cd °विद्धं.

7 ^{a}) Ś2 K1. 3. 4 Dn1 D4 योन्वास्यते; B2 (marg.; orig. as in text) योखंडितः (for योऽन्वास्यत). Cd cites अवास्यत. Ś2 वरस्त्रीभिः (for पुरा वीरो). S योन्वास्यसे पुरा वीर. — ^{b}) Ś2 पुरा वीरो; Dn1 दिव्यस्त्रीभिर्; D2 महास्त्रीभिर् (for वरस्त्रीभिर्). Dn1 महाबलः; G1 M °भुज (for °भुजः). D3 सुकंठाभिर्वरस्त्रीभिः. — ^{c}) S (except T G2) अन्वास्यसे (for °ते). D6 योधः; G5 (orig. as in text; *sup. lin.*) सोत्वं (sic) (for सोऽद्य). — ^{d}) K5 परितो; D4 पातितो (for पतितो). Dn1 रणे; G5 भुवि (for मृधे).

8 ^{a}) Ś2 K3 D5 यः स्तूयते; S यः (G5 सं-) स्तूयसे (for योऽस्तूयत). G5 सदा (for पुरा). K4 घर्षैः; D3 हृष्टः (for हृष्टैः). — ^{b}) K3 G1 M -वंदिभिः (for -बन्दिभिः). — ^{c}) K5 हृष्टैर्; Dn1 रौद्रैर् (for घोरैर्). — ^{d}) D7. 8 विनन्नद्भिर् (for °दद्भिर्). S उपास्यसे (for °ते). — After 8, B3 (marg.) ins. 398*.

C. 7. 2739 B. 7. 78. 8 K. 7. 78. 8 सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८
पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु चाभिभो ।
पाञ्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥ ९
अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १०
विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥ ११
धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाञ्चालानां च धिग्बलम् ॥ १२
धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृञ्जयान् ।
ये त्वा रणे गतं वीरं न जानन्ति निपातितम् ॥ १३
अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।
अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥ १४
स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
कथं त्वा विरथं वीरं द्रक्ष्याम्यन्यैर्निपातितम् ॥ १५
हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।

9 a) G1 M3–5 सपांडवेषु (for पाण्डवेषु च). — b) K1.2 Dn1 चाविभो; K3 B Dc1 Dn2 D3.4.6 M3–5 वाविभो; B2 (marg.) चातिभो; D2 चाभितः; G5 वाविभौ (for चाभिभो). Cd cites अभिभो, giving विभो as v. l. — c) K3 B (except B2) D4 G5 पंचालेषु. K5 Dn1 D5 नाथेषु (for वीरेषु). — d) Ś1 B4 Dc1 Dn2 D2–8 केनास्य(B4 Dn2 D3.6–8 °द्या-; D4 °स्या)नाथवद्धतः; K5 Dn1 पुत्रो मेनाथवद्धतः. — After 9, S (except G5) ins.:

396* यत्र त्वं केशवे नाथे सत्यनाथो यथा हतः ।

[M3–5 कथं (for यत्र).]

10 a) D2 अपुत्र- (for अतृप्त-). Ś2 -नयना (for -दर्शना). Dc1 D3.6–8 अतृप्ता दर्शनात्पु(D3 दर्शने पु-; D6 दर्शनं पु)त्र. — b) B2 (marg. as in text) वदनस्य; Dc1 D7.8 स्पर्शनस्य (for दर्शनस्य). S दर्शने तव चानघ. — c) G1 M मंदभागा (for °भाग्या). — d) Ś2 D4 नूनमद्य; D2.5 त्वया हीना (for व्यक्तमद्य).

11 a) D3.6 सुविशालं (for विशालाक्षं). — b) S चारुहासं (for °वाक्यं). Ś K B4 Dn1 D1–3.5.6 वै (for च). — c) T G2–5 कथं (for कदा). S वक्त्रं (for भूयो). — d) S भूयो (for मुखं). K4 B4 Dn1 D2.5 G2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि). — K5 B1.3 (marg.).4 Dn2 D2.5–8 ins. after 11: Bom. ed. after 15:

397* एह्येहि तृषितो वत्स स्तनौ पूर्णौ पिबाशु मे ।
अङ्कमारुह्य मन्दाया ह्यतृप्तायाश्च दर्शने ।

[(L. 2) K5 संयुगात् (for दर्शने).]

12 b) Ś1 K1.3 Dc1 T G2–5 धनुष्मतः (for °ताम्). — c) B4 Dc1 Dn1 T G2–5 बलं (for वीर्यं). — d) K2.4 D4.8 पंचालानां.

13 a) K5 D3 कैकेयांस्; B1 Dc1 Dn1 D2.4–8 कैकयांस् (for केक°). S मत्स्यांश् (for चेदीन्). — b) Ś2 K1–3 चैव स-; K4 चैव च (for चैवाथ). Dn1 D2 संजयान् (for सृञ्ज°). S चेदि(G5 °ति)पांडवसृंजयान्. — c) Ś1 K1.2.5 B D (except D3) G2 M5 ये त्वां (D4 येषां) (for ये त्वा). D3 रणागतं (for रणे गतं). M1.2 वीर; M3–5 वीरा (for वीरं). — d) Dn2 नियोजितं (for निपातितम्). B2 न शोकुराभिर(marg. °वी)क्षितुं; D3.6 अजानन्विनियोजितं; S नारक्षन्विनिपातनात् (T G1 M4 °तितान्; G3 °तितं; M1.2 °तनान्). — After 13, S reads 15.

14 M1.2 om. 14. — b) Ś2 हतशून्यां (for शून्यामिव). K1 हतद्विषं; B4 °श्रियं; S (M1.2 om.) गतद्विषं (for हतत्विषम्). — d) Ś K1.3.4 B3 (marg.).4 D1.7.8 -चेतना (for -लोचना). —T G M3–5 ins. after 14: B3 (marg.) after 8:

398* साक्षान्मघवतः पौत्रं पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
स्वस्रीयं वासुदेवस्य तं गृध्राः पर्युपासते ।

[(L. 1) B3 पौत्रः पुत्रो (for पौत्रं पुत्रं). — (L. 2) B3 स्वस्रीयो; T स्वस्रियं (for स्वस्रीयं). M3–5 गृध्रास्त्वां (for तं गृध्राः). B3 समुपासते (for पर्युपा°).]

15 S reads 15 after 13. — a) Ś2 K2.3 स्वस्रेयं. — b) K4.5 Dn G5 -धन्विनः. — c) Ś1 K1.2.4 B4 D1.3.4.6 त्वां विरथं; K5 Dn1 D8 त्वा(Dn1 त्व)भिमुखं; B1–3.5 Dn2 त्वातिरथं; T G1.3–5 M1.3–5 त्वतिरथं; G2 चाति° (for त्वा वि°). K1–3 D3.4 वीर (for वीरं). M2 स्वस्रीयं वासुदेवस्य. — d) Ś1 K5 B1–3.5 Dn D2.5 द्रक्ष्याम्यद्य; Dc1 न जानंति; T G M3–5 पश्याम्यद्य (for द्रक्ष्याम्यन्यैर्). D5 निषूदितं (for निपातितम्). M1.2 गृध्रास्त्वां (M2 पुत्रास्त्वां) पर्युपासते. — After 15, Bom. ed ins. 397*.

16 a) T G2–5 transp. वीर and दृष्टो. G1 M1.2

अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥ १६
इमां ते तरुणीं भार्यां त्वदाधिभिरभिप्लुताम् ।
कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥ १७
अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥ १८
नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ १९
यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २०
कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २१
या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
हत्वारीन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥ २२
गोसहस्रप्रदातॄणां क्रतुदानां च या गतिः ।
नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥ २३
ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः । C. 7. 2756 B. 7. 78. 26 K. 7. 78. 29

दृष्ट- (for दृष्टो). — ᵇ) T G2 M1. 2 रम्यः; G1 M3–5 रम्य- (for धनं). D4 भो (for मे). — ᶜ) Ś2 ह्यजनि; S सत्त्वं हि (for ह्यनित्यं). — ᵈ) Dn1 -संनिभं (for -चञ्चलम्). S जलबुद्बुदचञ्चलं (G1 °चंसं).

17 ᵃ) Ś1 च (for ते). — ᵇ) K1 त्वदादिभिर्; B (B2 marg. as in text) Dc1 Dn2 G5 (*sup. lin.*) तवाधिभिर्; T G2–4 पुत्राधि°; Ca. d त्वदाधि° (as in text). Ś2 K2 परिप्लुतां; Dc1 आधि° (for अभि°). G5 पुत्रात्ययिरभीर्षितां (sic). — After 17ᵃᵇ, S ins.:

399* उत्तरामुत्तरां जात्या सुशीलां प्रियभाषिणीम् ।
शनकैः परिरभ्यैनां स्नुषां मम यशस्विनीम् ।
सुकुमारीं विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
बालपल्लवतन्वङ्गीं मत्तमातङ्गगामिनीम् ।
बिम्बाधरोष्ठीमबलामभिमन्यो प्रहर्षय । [5]
त्वया विना कथं पुत्र जीर्णां पतितमानसाम् ।

[(L. 1) G1 M उत्तमां (for the second उत्तरां). M3–5 ज्ञात्वा (for जात्या). — (L. 6) G1 M1. 2 जीर्यां (for जीर्णां). M3–5 जीवयामि प्रियां तव (for the post. half).]

— ᶜ) S इमां (for कथं). D2. 5. 7. 8 संवारयिष्यामि (for संधार°). — ᵈ) T G2–5 ऋषभादिव; G1 M निर्षभामिव (for विवत्सामिव).

18 ᵃ) D4 G5 ह्यकाल- (for °ले). — ᶜ) D1 विवाह- (for विहाय). — ᵈ) Ś D4 सुगृद्धां; K1. 2 D5. 7. 8 सुगृध्दीं; Dn1 सुगृद्धीं; D6 सुगृद्धीं; T G2 प्रगृद्धां; G1. 3–5 M प्रगृद्धां; Cd सुगृद्धां (as in text).

19 ᵇ) D4 सुदुर्भिदा; S °स्तरा (for °र्विदा). — ᶜ) K4 अत्र; B2 (marg.; orig. as in text). 3 Dn1 G5 पुत्र (for यत्र). — ᵈ) S सत्यनाथो (G1. 5 M4 °थे) यथा हतः.

20 ᵃ) K5 Dn1 D3. 4. 6. 8 G1 M यज्विनां (for यज्वनां). D7. 8 कर्म- (for दान-). — ᵇ) K5 Dn1 महात्मनां (for कृता°). — G4 om. (hapl.) 20ᶜᵈ. — ᵈ) Dn1 सर्व- (for पुण्य-).

21 ᵃ) D7. 8 कृतान्यानां (for कृतज्ञानां). Ś K1 वदन्यानां; Cd वदा° (as in text). — ᶜ) Ś K1. 3 या (for च). — ᵈ) K4 D1 समाप्नुहि (for अवा°). Ś K1. 3 गतिस्तां समवाप्नुहि.

22 Ś1 K1. 3 lacuna for 22ᵃ. — ᵃ) D6 युद्ध्यमानानां. Ś2 शास्त्रज्ञानां वदन्यानां. — ᵇ) Ś1 वीराणाम् (for शूरा°). — G1 M read 22ᶜᵈ twice. — ᶜ) Ś2 K1–4 D1 या (for च). D2 हंतारो निंद्मानाश्च; T G1 (second time). 2–5 M (last five second time) च (G5 om.) पराङ्मुखानां समरे; G1 M (all first time) गोब्राह्मणस्वराष्ट्रार्थे. — ᵈ) B1. 3 (marg. as in text) Dc1 S (G1 M [all both times]) तां गतिं व्रज पुत्रक.

23 ᵇ) K5 Dn1 D2. 5 क्रतुयाजां; D3. 4. 6 क्षत्रियाणां (for क्रतुदानां). — K2 om. 23ᶜᵈ. — ᶜ) Ś1 नवाशिकं; Ś2 नैवेशकं; K1 नैवैशकं; K5 नैविशिकं; B1. 2 (marg. as in text). 3 D4 नैवेशिके; D2 नैवैषिकान्; Ca. d नैवेशिकं (as in text). D2 चाभिमतान्; D4 वाभिमतं (for चाभिमतं). S वैदेशिकानां चाभिमतं (G5 याभी**; M2–5 चाभिमतिं [M5 °ती]); Cap. dp नैवेशिकायाभिमतं. — ᵈ) D4 वदतां; G5 *दतां (for ददतां). D4 सा (for या). S भवेत् (for शुभा). — After 23, N ins.:

400* ब्राह्मणेभ्यः शरण्येभ्यो निधिं निदधतां च या ।
या चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं व्रज पुत्रक ।

[K4 D1 om. line 1. — (L. 1) K1 ब्रह्मणेभ्यः. K5 D2 शरीरेभ्यो; D5. 6 शरणेभ्यो (for शरण्येभ्यो). Ś2 K1–3 धनानि (for निधिं नि-). Cd cites निधिं. D3. 6 प्रददतां (for निदधतां). Ś1 निधींश्च ददतां च या; D2 निधीनाददतां

C. 7. 2756 B. 7. 78. 26 K. 7. 78. 29

एकपत्न्यश्च यां यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २४
राज्ञां सुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती ।
चतुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः ॥ २५
दीनानुकम्पिनां या च सततं संविभागिनाम् ।
पैशुन्याच्च निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २६
व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
अमोघातिथिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २७
ऋतुकाले स्वकां पत्नीं गच्छतां या मनस्विनाम् ।
न चान्यदारसेवीनां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २८
साम्ना ये सर्वभूतानि गच्छन्ति गतमत्सराः ।
नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २९
मधुमांसनिवृत्तानां मदाद्दम्भात्तथानृतात् ।
परोपतापत्यक्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३०
ह्रीमन्तः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेन्द्रियाः ।

च या (for the post. half). —(L. 2) D3 च वि- (for चापि).]

— After the above, D7.8 read 25^{ab}.

24 K4 D1 om. (hapl.) 24. — a) D4.6 ये (for यां). — D3 om. (hapl.) 24^{bc}. — b) K1.5 Dn1 D4–7 शंसितव्रताः; K3 संश्रित° (for संशित°). — c) D6 एकपत्निरता यांति. Cd cites एकपत्न्यः. — d) K5 transp. तां and गतिं. Ś2 समवाप्नुहि; Dn2 D4 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक).

25 G4 om. (hapl.) 25–30. D7.8 read 25^{ab} after 400*. — a) B4 चाज्ञां; D7.8 यज्ञैः (for राज्ञां). — c) B2 D2.7.8 G1 M1–3.5 चातुराश्रमिणां; T G3 चरमा° (for चतुरा°). K5 D7.8 या च; D4–6 पुण्या (for पुण्यैः). — d) Ś1 पालितानां; D4.5.8 याचितानां (for पावि°). Ś K1–4 Dn1 सुरक्षिणां; K5 D7.8 स्वकर्मभिः; Dn2 सुरर्षिणां; D2 सुदक्षिणैः (for सुरक्षितैः). D3 पावनानां स्वधर्मिणां; D6 याचतानां सुधर्मिणां; S (G4 om.) सेवितानां (T °तां तां) पुरस्थितैः (G1 M1.2 पुरार्जितैः; G5 पुरास्थितैः).

26 G4 om. 26 (cf. v. l. 25). G2 damaged. — a) D6 दीनानुकंपितानां च. — b) D5 या च सत्संगभागिनां. — c) Dc1 Dn1 D5.7 पैशून्याच्; Ca.d पैशु° (as in text). D6 पैशून्यविनिवर्तानां. — d) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक). — After 26, Ś2 K1–4 D1.4 ins. 401*.

27 Ś2 K1–4 D1.4 G4.5 om. 27 (for G4, cf. v. l. 25). G3 om. (hapl.) 27–28. — a) T G2 M3–5 कृतिनां; G1 M1.2 कृतीनां (for व्रतिनां). — D7 om. 27^{bc}. — b) T G1.2 M देव- (for गुरु-). — c) D6 यच्चामोघातिथिनां. — Ś1 K5 B Dc1 Dn D2.3.5–8 ins. after 27: Ś2 K1–4 D1.4 after 26:

401* कृच्छ्रेषु या धारयतामात्मानं व्यसनेषु च ।
गतिः शोकाग्निदग्धानां तां गतिं व्रज पुत्रक ।
पितुर्मातुश्च शुश्रूषां कल्पयन्तीह ये सदा ।
स्वदारनिरतानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ।

[Ś2 D4.7 om. (hapl.) lines 1–2. —(L. 1) Ca.d कृच्छ्रेषु (as above). D5 आत्मनां; Cd आत्मानं (as above). — D4 reads lines 3–4 followed by 28 after 31. —(L. 3) B1–3.5 Dc1 मातापित्रोश् (for पितुर्मातुश्). K1 Dn1 कल्पयते ह (Dn1 °यंति च); D7.8 कारयंतीह. B1 भूतले (for ये सदा). —(L. 4) Ś2 -चरितानां (for -निर°). Ś2 तां गतिं समवाप्नुयाः (for the post. half).]

28 G3.4 om. 28 (cf. v. l. 27, 25). — a) B (except B2) Dn2 D1.5 भार्यां (for पत्नीं). — b) D5 च; T G2.5 वा (for या). K5 यशस्विनां; B Dc1 D5 S (G3.4 om.) मनीषिणां; D3 मनस्विनीं (for °स्विनाम्). — c) S (G3.4 om.) अनन्यदार- (G5 °नारी-) (for न चान्यदार-). B4 Dn2 D2.3.6 -सक्तानां (for -सेवीनां). B1–3.5 Dc1 D5 परस्त्रीभ्यो निवृत्तानां. — d) Ś2 समवाप्नुहि; Dn1 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक).

29 G4 om. 29 (cf. v. l. 25). — b) K4 गच्छंत; B Dc1 Dn2 पश्यंति (for गच्छन्ति). Dc1 विगतज्वराः (for गतमत्सराः). — c) T G1–3 M अदारुणानां; Cd नारुंतुदानां (as in text). D4 क्षत्रियाणां (hypermetric); Cd क्षमिनां. G5 अदारुणा क्षत्रियाणां.

30 G4 om. 30 (cf. v. l. 25). — a) D2–4.6 M1.2 मधुमांसान् (for °मांस-). — b) Dc1 महा- (for मदाद्). Ś1 दर्पात्; T G2.3 M डंभात् (for दम्भात्). K2 तु यानृतात् (for तथानृतात्). — c) Ś K1–4 -तप्तानां (for -त्यक्तानां). S (G4 om.) परोपतापाद(G5 °दा)न्यायात्. — d) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक).

31 D1 om. (hapl.) 31. — a) T G3 यज्वानः (for ह्रीमन्तः). S -भाव(G1.5 M °व्य)ज्ञा (for -शास्त्रज्ञा). — d) Ś1 K5 transp. तां and गतिं. Ś2 समवाप्नुहि (for

यां गतिं साधवो यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३१
एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककर्शिताम् ।
अभ्यपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥ ३२
ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः ।
उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा न्यपतन्क्षितौ ॥ ३३
सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः ।
सिक्त्वाम्भसा समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः ॥ ३४
विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीम् ।
भगिनीं पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
सुभद्रे मा शुचः पुत्रं पाञ्चाल्याश्वासयोत्तराम् ।
गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुंगवः ॥ ३६
ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
सर्वे ते वै गतिं यान्तु अभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ३७
कुर्याम तद्वयं कर्म क्रियासुः सुहृदश्च नः ।
कृतवान्यादृगद्यैकस्तव पुत्रो महारथः ॥ ३८
एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ॥ ३९
ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान्कृष्णो बन्धूंस्तथाभिभूः ।
विवेशान्तःपुरं राजंस्तेऽन्ये जग्मुर्यथालयम् ॥ ४० 7. 2774 7. 78. 74 7. 78. 47

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५

व्रज पुत्रक). — After 31, D4 reads lines 3–4 of 400* followed by 28.

32 Before 32, T G2–5 ins. संजयः. — b) D1 सुभद्रं. Ś K1.2.4 B D1.4 -कर्षितां (for -कर्शिताम्). — c) K4 अभिपद्यत; B Dc1 अन्वपद्यत; S उपा(M3.4 °प)गच्छत (for अभ्यपद्यत). — d) Ś1 (marg.; orig. as in text) S उत्तरा-; D1 वैराटि-; D4 वैरायं (sic) (for वैराटी-). D7.8 G4.5 M3–5 -सहितां (for °ता). K5 तथा (for तदा).

33 a) B5 S (except G5) सा (for ताः). B1 स्वकामं (for प्र°). K4 B2 D1 तु (for च). — b) D4 सुविलप्य (for विलप्य च). B5 मुहुर्मुहुः; T G1–4 M सुदुःखिता (for सुदुःखिताः). — For 33ab, G5 subst.:

402* द्रौपदी शोकसंतप्ता रुदित्वा च विलप्य च ।

— D4 om. (hapl.) 33c–34b. — d) B1.3 G1 M निःसंज्ञा (for विसंज्ञा). S पतिता (for न्यपतन्).

34 D4 om. 34ab (cf. v. l. 33). — a) Ca.d (gloss: शांतव्राप्तिं) सोपचारां. Ś1 K1–3.5 Dn D3.5–8 तां कृष्णो (by transp.); B4 D2 ताः कृष्णो; B5 कृष्णश्च. — b) D2 कार्यचित्तोपि दुःखितः. — c) M3.4 सिक्त्वांभस्तां (for °भसा). K5 [आ]श्वास्य तदा (for समाश्वास्य). — d) D2 तत उक्त्वा; D7.8 बहु चोक्त्वा (for तत्तदुक्त्वा).

35 a) Dn2 om. from रुदती up to पाञ्चाल्या (in 36b). — B4 om. 35b. — b) Ś2 K3 अघविद्धां; K1.2 अद्य विद्धां; K4 B1–3.5 Dc1 Dn1 D1.3.4.6 G5 मर्मविद्धां; M3.4 अप्रविद्धां (for अपविद्धां).

36 a) S मानुशोचीः सुभद्रे त्वं. — b) T G M2 स्नुषां च; Cd पाञ्चालि (as in text). Ś K1.3.4 पांचालीं श्वासयोत्त(K3.4 °यातु)रां; M1 (*sup. lin.*) स्नुषां चाश्वासयोत्तरां; M3–5 स्नुषां जीवय गर्भिणीं. — c) D8 ततो (for गतो).

37 a) D5 चापि वै; S चान्ये च (for चान्येऽपि). S संतः (for सन्ति). — b) B4 पुरुषा वै; D4 पुत्रास्तव; T G2–5 पुरुषाणां; G1 M1.2 पुरुषाश्च; M3–5 क्षत्रियाणां (for पुरुषा नो). — c) T G2–5 न (for ते). B Dc1 Dn2 D2 S तां (for वै). Ś K1.3.4 D1 T G M1.2 यांति (for यान्तु). — d) K3 Dn2 D5 ह्यभिमन्योर्; B1–3.5 Dc1 S याभि° (for अभि°). B3 वरानने (for यशस्विनः). B4 सर्वे ते वै मनस्विनः.

38 D2 om. 38ab. — a) Ś1 K1 D1 कुर्यामैतद्; Ś2 K2 D7.8 °मेतद्; D3–6 T G M1.2.5 कुर्या(D4 °र्वी)मस्तद् (for कुर्याम तद्). D7.8 अहं (for वयं). M3.4 कुर्यामस्त्वभयं कर्म. — b) Ś1 क्रियामः; K4.5 B1.3–5 Dn D3.4.6.8 G1 M2.3.5 क्रियासु; T G2–5 कुर्युर्यत् (for क्रियासुः). D4 हृदयश्च (for सुहृदश्च). — c) Ś K Dn1 D3–5.7.8 या(D5 ह्या)दृशं ह्येकस् (K4 ह्येकं; K5 Dn1 कर्म); D6 यादृकां ह्येकस्; G4 यावदद्यैकस् (for यादृगद्यैकस्). — d) Ś K1–4 D (except Dc1 Dn1) महाबलः (for °रथः).

39 Before 39, S ins. संजयः. — d) D2 क्षयम् (for पार्श्वम्). S आयाद् (for आगाद्). Dc1 अरिंदम.

40 a) T G2–4 नृपः; G1 M1.2 नृपं; G5 जयं (for नृपान्). — b) Ś K B4 Dn2 D1–4.6–8 तथा वि(K3

५६

C. 7. 2778
B. 7. 79. 1
K. 7. 79. 1

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
स्पृष्ट्वाम्भः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ।
संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैडूर्यसंनिभैः ॥ १
ततो माल्येन विधिवल्लाजैर्गन्धैः सुमङ्गलैः ।
अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ॥ २
ततः स्पृष्टोदकं पार्थं विनीताः परिचारकाः ।
दर्शयां नैत्यकं चक्रुर्नैशं त्रैयम्बकं बलिम् ॥ ३
ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्धैर्माल्यैश्च माधवम् ।
अलंकृत्योपहारं तं नैशमस्मै न्यवेदयत् ॥ ४
स्मयमानस्तु गोविन्दः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।
सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय व्रजाम्यहम् ॥ ५
स्थापयित्वा ततो द्वाःस्थान्गोप्तॄंश्चात्तायुधान्नरान् ।
दारुकानुगतः श्रीमान्विवेश शिबिरं स्वकम् ।

D7.8 तथा(भि)भुः; B1–3.5 Dc1 Dn1 तथार्जुनं (for तथा-(भिभूः). S कृष्णं चा(G1 M1.2 कृष्णश्चा)न्यांश्च पार्थिवान्. — c) B1.3–5 Dn2 अंतःपुरे. S (except G5) श्रीमांस् (for राजंस्). — d) Ś K1–3.5 B D (except Dn1) च (for ऽन्ये). K4 D1.8 यथाबलं; K5 Dn1 D5 यथा-लयान्; Dc1 यथातथं; S स्वमालयं (for यथालयम्).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K5 B Dc1 Dn D1.3.4.6.7 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1.3 तृतीययुद्धदिवसे; D1 तृतीये युद्धदिवसे. — *Adhy. name:* K1–3.5 D2 सुभद्राविलापः; D5 सुभद्राश्वासनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 22; B1 S 75; B2 Dn1 76. — *Śloka no.:* Dc1 42; Dn1 43.

56

1 a) K5 भुवनं; S (M5 *sup. lin.* as in text) शिबिरं (for भवनं). — b) Dn1 [अ]नुत्तमं; G2 [अं]-तःपुरं (for [अ]प्रतिमं). D8 S भुवि (for विभुः). K5 विवेशानुत्तमं विभुः. — c) D2 [आ]पः; G2 [अं]बु (for [अ]म्भः). — e) G5 शुभाकारद् (for शुभां शय्यां). — f) D4 damaged from दर्भै up to परिवार्या (in 2^{d}). K3.5 B D2 वैदूर्यसंनिभैः; Bom. ed. वैदूर्यसंनिभः.

2 D4 damaged up to परिवार्या. — a) Ś K1.3–5 Dn1 D3.5–8 माल्यैश्च; B2 मान्यैः स (for माल्येन). K4.5 Dn1 D2.3.5.6 विविधैर् (for विधिवल्). — b) Ś1 B1 Dc1 D6–8 समंगलैः; Dn1 मनोरमैः; S च मंगलैः. — d) B2 [अं]बरोत्तमैः (for [आ]युधोत्तमैः).

3 a) D8 स्पृष्ट्वोदकं. K5 D7.8 पार्थौ (for पार्थं). B Dc1 Dn2 D3.4.6 ततः स्पृष्टोदके पार्थे. — K5 om. (hapl.) 3^{b}–4^{a}. — b) D7.8 S विनीत- (for °ताः). Ś2 B2.5 D2 परिचारिकाः; D7.8 -परिचारकः. — c) D2 दर्शयन् (for °यां). D7 चक्रे (for चक्रुर्). Ś2 दर्शयद्दै-वतं चक्रुर्; K4 B Dc1 दर्शयंतोंतिके चक्रुर्; Dn D3 T G1–4 M नैत्यकं द(M5 °कान्द)र्शयां चक्रे (Dn D3 °क्रुर्); D5.8 निशायां नैत्यकं चक्रुर्; G5 दैविकं दर्शयां चक्रे. Cd cites नैत्यकं (as in text). — d) D8 च त्र्यंबकं; M4 त्र्यय्यंबकं (for त्रैयम्बकं).

4 K5 om. 4^{a} (cf. v. l. 3). — b) Dn1 D5.6 गंध-माल्यैश्च. B2 केशवं (for माधवम्). — c) T G2–5 च (for तं). D4 अलंकृत्यो महाराजन्; D6 °कृतोपहारं तं. — d) M3–5 शैवम् (for नैशम्). Ś2 K1–4 B Dc1 Dn2 D1–8 तस्मै (for अस्मै). Dn1 नैशं तत्संन्यवेशयत्.

5 ab) K1.4.5 B D फाल्गुनं (for फल्गुनं). S साधु साध्विति गोविंदः फल्गुनं वाक्यमब्रवीत्. — c) G5 स्वपतां (for सुप्यतां). T G3.4 प्राप्य (for पार्थ).

6 a) K5 Dn1 प्रस्थाप्य च (for स्थापयित्वा). K5 गोप्तॄन्; Dn1 गोप्तान् (for द्वाःस्थान्). — b) Dn1 द्वारि; D3.4.6 शौरिश्; D8 गोप्तुं; S आप्तांश् (for गोप्तॄंश्). T G2 नानायुधान् (for चात्ता°). D3.6 वरान् (for नरान्). K5 द्वाभ्यामात्तायुधान्नरान्. — d) K2 सुषिरं (for शिबिरं). — D7.8 om. 6^{ef}. — e) Ś K1.4 Dn2 D2.4.5 [ऽ]थ; Dn1 सः (for च). M3–5 शुक्ले (for शुभ्रे). — f) S बहुकार्यं (for °कृत्यं). — After 6, N (D7.8 after 6^{cd}) ins.:

403* पार्थाय सर्वं भगवाञ्शोकदुःखापहं विधिम् ।
व्यदधात्पुण्डरीकाक्षस्तेजोद्युतिविवर्धनम् ।
योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वेषामीश्वरेश्वरः ।
श्रेयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णुप्रियंकरः ।

[D7.8 om. line 1. — (L. 2) K1–4 D1 विदध्यौ (K4 °धौ); Dn1 D4.6.8 व्यदधत्; D5 दधार (for व्यद-

शिश्ये च शयने शुभ्रे बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ६
न पाण्डवानां शिबिरे कश्चित्सुष्वाप तां निशाम् ।
प्रजागरः सर्वजनमाविवेश विशां पते ॥ ७
पुत्रशोकाभिभूतेन प्रतिज्ञातो महात्मना ।
सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना ॥ ८
तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा ।
प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥ ९

कष्टं हीदं व्यवसितं पाण्डवेन महात्मना
पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञा महती कृता ॥ १०
भ्रातरश्चापि विक्रान्ता बहुलानि बलानि च ।
धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वं तस्मै निवेदितम् ॥ ११
स हत्वा सैन्धवं संख्ये पुनरेतु धनंजयः ।
जित्वा रिपुगणांश्चैव पारयत्वर्जुनो व्रतम् ॥ १२
अहत्वा सिन्धुराजं हि धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति । C. 7. 2790 B. 7. 79. 16 K. 7. 79. 18

धात्). — (L. 3) D7. 8 योगानां (for युक्तात्मा). — (L. 4) B2 प्रियः कामः (for श्रेयस्कामः). K5 पृथुमना. Ś1 K5 D2–6 जिष्णोः (for जिष्णु-). Ś2 K1–4 D1 जिष्णोर्विष्णुः प्रियंकरः (for the post. half).]

7 b) G4. 5 कच्चित् (for कश्चित्). — d) N ह्या(D3 त्वा)विवेश (for आवि°).

8 Before 8, T G1. 2 M1. 2 ins. जनाः; M3–5 प्रजाः. — a) K1. 3. 4 D1 -शोकाभिभूतानां; D2. 4. 6–8 °तप्तेन (for °भूतेन). — b) B2 प्रतिज्ञाते; S °तं (for °तो). Ś1 K B4 Dn D1–8 प्रतिज्ञा महती कृता ($=10^{d}$). — After 8^{ab}, Dn1 reads 9^{cd}. D6 om. (hapl.) 8^{c}–10^{b}. — c) S श्वः सिंधुराजस्य वधः. — d) Ś1 K1. 4. 5 D3. 8 वधे; S कार्यो (for वधो). K1. 4. 5 Dn2 G3–5 -धन्विना.

9 D6 om. 9 (cf. v. l. 8). Dn2 om. (hapl.) 9^{a}–10^{b}. — a) K4 D2. 3. 8 तु; B1 चिन्; B2 (marg.). 5 च (for नु). — Dn1 reads 9^{cd} after 8^{ab}. — d) D2 प्रत्यचिंतयन्; D4 सममंत्रयन्.

10 Dn2 D6 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9, 8). — a) Ś1 कथं (for कष्टं). — b) S [अ]मितौजसा (for महात्मना). — After 10^{ab}, N (D6 om.; Dn2 after 9) ins. :

404* स च राजा महावीर्यः पारयत्वर्जुनः सताम् ।

[Ś1 K3 पालयतु; Ś2 K4 D1 पालयति; D8 वारयतु (for पारयतु). Ś1 K3 D1 स्म तत् (D1 तं); K5 B2 Dn2 D3. 5. 7. 8 कथं; B1. 3. 5 Dc1 स्म तां (for सताम्). Dn1 D2. 4 पारयेदर्जुनः कथं (Dn1 स्म तत्) (for the post. half).]

— D2 om. 10^{cd}. — c) B1. 2 (marg.) T G3–5 -शोकाभिभूतेन (for °तप्तेन).

11 a) Dn भारतश्च (for भ्रातरश्च). Ś1 K1–4 [अ]स्य; D7. 8 [ए]व; S हि (for [अ]पि). S भूयिष्ठा (for विक्रान्ता). — b) D2 घनानि (for बलानि). T G2–5 मि(G5 चि)त्राणि विपुलानि च; G1. 5 (marg.) M बलानि विपुलानि च. — d) D4 transp. सर्वं and तस्मै. S सर्वतः सं(T सु)निवेशिताः (T G5 [marg.] °तः).

12 a) S (except G2. 3) संखे (G5 M4 °घे) (for संख्ये). — b) Ś K B2 (marg.) D (except Dn2 D3. 6) [ए]व; M5 (*sup. lin.*) [ए]ति (for [ए]तु). T G1–3 M जयी सुखी (M3–5 °खं); G4. 5 सुखी जयी (for धनंजयः). — K4 D1 om. (hapl.) 12^{c}–13^{d}. — c) K1. 3 हत्वा (for जित्वा). — d) B2. 3. 5 Dn पारयन्; Dc1 °येन्; D2 °येद्; D3. 4. 6 पालयतु (for पार°). D7. 8 [ऽ]द्य तं (for व्रतम्). Ś2 पालयित्वार्जुनो व्रतं. — For 12^{cd}, S subst. :

405* स जित्वारिगणान्संखे वारयित्वा महाव्रतम् ।

[T G2–5 हत्वा (for जित्वा). T G2–5 -गणं (for गणान्). T G2–5 पारयित्वा (for वार°).]

— After 12, D7. 8 read 13^{cd} for the first time repeating it in its proper place. S cont. after 405* : D7. 8 ins. after the second occurrence of 13^{cd} :

406* यद्यस्ति सुकृतं किंचिदस्माकं हन्तु सैन्धवम् ।
जित्वा सर्वान्रिपून्पार्थस्त्रातुं नोऽस्मान्महाभयात् ।
एवमाशंसमानास्ते केचित्तस्थुरुपश्रुतिम् ।
श्रुत्वा चेष्टं सुमनसो व्यक्तमाशंसिरे जयम् ।
भविता नु कथं कृत्यमिदमित्यपरेऽब्रुवन् । [5]

[(L. 1) G1 M1. 5 हंति; G2 सिंधु- (for हन्तु). M3 सैंधवः. — (L. 2) D7. 8 सर्वानरीन् (for सर्वान्रिपून्). D7. 8 त्रातु चास्मान् (for त्रातुं नोऽस्मान्). T2 महाबलात् (for °भयात्). — (L. 3) M3 आश्वासमानास् (for आशंस°). T G2–5 उपश्रुतं; M3 °श्रितिं (for °श्रुतिम्). — (L. 4) D7. 8 स्व- (for सु-). — (L. 5) T G2 M3 न; G1 M1. 2 नः (for नु). D7. 8 भाविता नु (D8 नुः) कृतिः सत्या (D7 °त्यम्) (for the prior half). D7 corrupt; T

C. 7. 2791 B. 7. 79. 17 K. 7. 79. 19 न ह्येतदनृतं कर्तुमर्हः पार्थो धनंजयः ॥ १३
धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने ।
तस्मिन्हि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः ॥ १४
यदि नः सुकृतं किंचिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
फलेन तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् ॥ १५
एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो ।
कृच्छ्रेण महता राजन्रजनी व्यत्यवर्तत ॥ १६
तस्यां रजन्यां मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ।
स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य दारुकं प्रत्यभाषत ॥ १७
अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्तेन हतबन्धुना ।
जयद्रथं हनिष्यामि श्वोभूत इति दारुक ॥ १८
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ।
यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति संयुगे ॥ १९
अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ।
द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ २०
एको वीरः सहस्राक्षो दैत्यदानवमर्दिता ।
सोऽपि तं नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन रक्षितम् ॥ २१
सोऽहं श्वस्तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।

G2 इदमित्यब्रुवञ्जनाः (for the post. half).]
— After 406*, D7.8 read 20^c–21^d for the first time repeating the same in its proper place.

13 K4 D1 om. 13 (cf. v. l. 12). D8 om. 13^{ab}. — ^{a}) Dn1 D2 वै (for हि). D4 अहत्वा सिंधुराजस्य. — ^{b}) D3.4.6 प्रवेक्ष्यते. — D7.8 read 13^{cd} for the first time after 12. — ^{c}) Ś2 [ए]वम्; K1–3 [ए]नम्; Dn2 D3 [ए]तम् (for [ए]तद्). D7.8 (both first time) S न शक्यमनृतां (D7.8 °क्या ह्यनृता; G4 °क्यमनृतं) कर्तुं. — ^{d}) B Dc1 Dn1 D8 (second time) [अ]लं (for [अ]र्हः). D5 ईहेत्पार्थः कथंचन; D7.8 (both first time) S प्रतिज्ञा विजयेन हि. — S ins. after 13: D7 after the first occurrence of 13^{cd}:

407* महद्धि साहसं पार्थः कृतवाञ्शोकमोहितः ।
[D7 अहो धिक् (for महद्धि).]

14 ^{a}) B4 धर्मराजः (for °पुत्रः). — ^{b}) K5 स्रुतेर्जुनात्. S करिष्यति सहानुगः (G5 °जः). — D6 om. 14^c–15^b. — ^{d}) D5 पांडवेये (for °वेन). — For 14^{cd}, S subst.:

408* अर्जुने हि जयस्तेषामायत्तो जीवितानि च ।

15 D6 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). — ^{a}) B2.4 Dn2 यदि नोस्ति कृतं किंचिद्. — ^{b}) S [अ]थो हुतं (for हुतं यदि). — ^{c}) Ś K D2.4.5.7.8 तेन; D3.6 [अ]नेन (for तस्य). K5 Dn1 D2–8 सर्वेण; B2 (marg.) धर्मस्य (for सर्वस्य). — ^{d}) Ś K1.2.4 जयत्विति; D2 अरीञ्जयेत्. T G2–5 स (G5 वि-) जयत्वर्जुनो रिपून्.

16 G5 om. 16. — ^{b}) Ś2 Dc1 [आ]कांक्षतां; T G2–4 आशंसिनाम् (for [आ]शंसतां). S (G5 om.) अपि (for प्रभो). — ^{c}) S (G5 om.) कृच्छ्रेण सा महाराज. — ^{d}) Ś K2–4 D1 सा (Ś स) व्यतीयाय शर्वरी; K5 रजनी साभ्यवर्तत; Dn1 D8 °नी सा (D8 सं-) न्यवर्तत; D3.6 T °नी ह्यत्य(D6 °न्व)वर्तत; D4.7 °नी विनि(D7 व्यन्य)वर्तत.

17 ^{a}) Ś2 K1–3 च (for तु). B Dc1 Dn D3.7.8 तस्या रजन्या मध्ये तु; S रजन्यामर्धयामायां. — ^{d}) D5 समभाषत (for प्रत्य°).

18 ^{b}) S पार्थेन (for आर्तेन). D3 सह बंधुना; M3.4.5 (*sup. lin.*) हतबुद्धिना (for °बन्धुना). — ^{c}) B1–3.5 Dc1 वधिष्यामि; S अहं हंता (for हनिष्यामि). — ^{d}) G5 भारत (for दारुक).

19 ^{a}) K4 S ततो; Dc1 D3–8 तं तु; Dn2 तत्र; D1 तत्तद् (for तत्तु). — ^{b}) S मंत्रयिष्यति मंत्रिभिः (M1.2 बंधुभिः). — ^{d}) S न हन्यादित्यसंशयं.

20 G4 om. (hapl.) 20^{ab}. — ^{a}) D5 अक्षोहिण्यो हि; S (G4 om.) अक्षो(M5 °क्षौ)हिण्यश्च. — ^{b}) K1 रक्षयिष्यं; D7 क्षयिस्यंति (for रक्षिष्यन्ति). S (G4 om.) न संशयः (for जयद्रथम्). — D7.8 read 20^c–21^d for the first time after 406*. — ^{c}) Dn1 D5 तु (for च). — ^{d}) D7.8 (both first time) S ये चान्ये प्रवरा रथाः.

21 For the repetition in D7.8, cf. v. l. 20. — ^{a}) K1 Dn1 D2 एकवीरः; D7.8 (both first time) S स(D8 म)हावीर्यः (for एको वीरः). — ^{b}) B2 Dn D3.4.6 -दर्पहा; S -संघजित् (for -मर्दिता). — ^{c}) D7 (first time) साप्येनं; D8 (first time) S सोप्येनं (for सोऽपि तं). K5 D2–6.7.8 (last two second time) नोत्सहेदाजौ; D7.8 (both first time) °हे हंतुं; S °हेद्धंतुं (M5 [*sup. lin.*] °द्योद्धुं). — ^{d}) K1 हर्तुं; D7.8 (both first time) रणे; S संख्ये (G2.4 M4 °ख्ये) (for हन्तुं).

22 ^{a}) D2–4 स्वस्ति (for श्वस्तत्). S अहं तु श्वस्तथा

अप्राप्तेऽस्तं दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् ॥ २२
न हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बान्धवाः ।
कश्चिन्नान्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥ २३
अनर्जुनमिमं लोकं मुहूर्तमपि दारुक ।
उदीक्षितुं न शक्तोऽहं भविता न च तत्तथा ॥ २४
अहं ध्वजिन्यः शत्रूणां सहयाः सरथद्विपाः ।
अर्जुनार्थे हनिष्यामि सकर्णाः ससुयोधनाः ॥ २५
श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे ।
धनंजयार्थं समरे पराक्रान्तस्य दारुक ॥ २६
श्वो नरेन्द्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च ।
साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यन्ति दारुक ॥ २७
श्वस्तां चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे नृपवाहिनीम् ।
मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थे निपातिताम् ॥ २८
श्वः सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
ज्ञास्यन्ति लोकाः सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः ॥ २९
यस्तं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्तमनु स मामनु ।
इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्धं ममार्जुनः ॥ ३०
यथा त्वमप्रभातायामस्यां निशि रथोत्तमम् ।
कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रतसंयतः ॥ ३१
गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान् । 7.2809 7.79.35 7.79.38

कर्ता. — b) D7.8 कुंतीपुत्रो यथार्जुनः. — c) G4 अस्तं प्राप्ते. S त(G1 M अ)थादित्ये (for दिनकरे). — d) K1 हरिष्यति; S हंता पापं (for हनिष्यति).

23 a) Ś1 K1–4 D1 न भ्राता न च मित्राणि. — b) S न पुत्रज्ञा(M °त्रा ज्ञा)तयोपि वा. — c) Ś1 D2.5.7.8 वान्यः; Ś2 K5 B Dc1 Dn1 अन्यः; Dn2 D4 चान्यः (for नान्यः). Dn1 D4 प्रियकरः; M1.2 °तमो. — d) K5 B3 Dn1 धनंजयात् (for ममार्जुनात्). S मत्तः (M2 °त्तः; M5 °म) पार्थाद्धनंजयात्.

24 a) Ś1 K1.3 lacuna; S विनार्जुनम्. G1.5 M1.2 इदं (for इमं). D3 अर्जुनं विना लोकं. — b) K1 इव (for अपि). — cd) Ś1 K1 D1 [ए]व (for न). S नोत्सहे वीक्षितुं सूत सत्यमेतद्ब्रवीमि ते.

25 a) K5 D5.7.8 सर्वास्ताः; Dn1 D2 ताः सर्वाः (for शत्रूणां). K3 D3.4 S अहं तु (K3 च) ध्वजि(K3 D3.4 वाहि)नीः सर्वाः. — b) K2–4 D1 T M5 सहायाः; Dn1 संग्रामे; M1–4 सरथाः (for सहयाः). K5 D2–4.7.8 स नर-; M1–4 सहय- (for सरथ-). B4 सहयाश्वनरद्विपाः; D6 सहयाः सनराधिपाः. — c) K5 S अर्जुनार्थं. — d) B1–3.5 Dc1 Dn2 सकर्णान्ससुयोधनान्.

26 a) D3.4.6 transp. मे and वीर्यं. S अद्य पश्यंति मे वीर्यं. — b) D3.4.6 लोकाः सर्वे (for त्रयो लोका). T G3–5 महामृधे (for °हवे). — c) K2.3 B4 Dn2 D2.6–8 धनंजयार्थे. — d) D7.8 परिक्रांतस्य.

27 a) S अद्य राज- (for श्वो नरेन्द्र-). — c) B1 अश्व- (for साश्व-). D4 -द्वीप-; G1 M1.2 -ध्वज- (for -द्विप-). — d) D2 विद्रवयिष्यामि; G1 विद्रविष्यामि. K5 Dn1 सर्वशः (Dn1 °तः) (for दारुक).

28 K1 om. 28[ab]. — a) Ś ध्वस्तां; K5 D3.6 त्रस्तां; D4 ततस्तां (hypermetric); D7.8 आस्तां; S अद्य (for श्वस्तां). M3–5 -प्रतिहतां (for -प्रमथितां). B1.3 Dc1 श्वो ध्वस्तां च प्रमथितां. — b) Ś2 रिपु- (for नृप-). S द्रक्ष्यसि त्वं तु वाहिनीं. — c) K5 महा- (for मया). — d) D5 महात्मनां; M1.2 निपातिताः (for °तिताम्). — After 28, S ins.:

409* अद्य ज्ञास्यन्ति त्रिदशाः सासुराः सचराचराः ।
वासुदेवस्य तां प्रीतिं पाण्डवेष्वनपायिनीम् ।
[(L. 2) T G2 तत् (for तां).]

29 S reads 29 after 36. — a) G4 यस्य (for श्वः स-). — b) T G1 M3–5 सयक्षाप्सरसोसुराः; G2 सयक्षाः ससुरासुराः; G3–5 M1.2 सरक्षोप्सरसो सुराः. — c) D4 यास्यंति (for ज्ञा°). Ś2 K5 Dn1 D4 सर्वे (K5 Dn1 °र्वे-) लोका (by transp.).

30 a) S (except M3) तान् (for तं). — b) S तान् (for तम्). Ś1 K5 Dn1 D2.7.8 ह्यनु; B Dc1 चानु; Ca. d अनु (as in text). — c) K1.4 Dc1 D2–5.7 संकल्पि(Dc1 D3.5.7 °ल्प)तां (D2.4 °तं). M3–5 बुद्धौ (for बुद्ध्या). — d) M3–5 धनंजयः (for ममार्जुनः).

31 a) S Bom. ed. यथा तु त्वं (T G3.4 तत्त्वं; G5 नु तं; Bom. ed. त्वं मे) प्रभातायाम्. — c) Dn1 सशास्त्रम्; S समीपं ये (for यथाशास्त्रम्). — d) D2 आचार्यं (for आदाय). K3 व्रतसंयुतः; B1–3.5 Dc1 D3 व्रजसीह मां; B4 Dn D2.5 व्रजसंयु(D5 °य)तः; D4.6 व्रज शीघ्रगं (for व्रतसंयतः). D7.8 S आगच्छसि तथा कुरु.

C. 7. 2810
B. 7. 79. 36
K. 7. 79. 36

आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च ॥ ३२
स्थानं हि कल्पयित्वा च रथोपस्थे ध्वजस्य मे ।
वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः ॥ ३३
छत्रं जाम्बूनदैर्जालैरर्कज्वलनसंनिभैः ।
विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि च भूषितान् ॥ ३४
बलाहकं मेघपुष्पं सैन्यं सुग्रीवमेव च ।
युक्त्वा वाजिवरान्यत्तः कवची तिष्ठ दारुक ॥ ३५
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषमार्षभेणैव पूरितम् ।
श्रुत्वा तु भैरवं नादमुपयाया जवेन माम् ॥ ३६
एकाह्नाहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह ।
भ्रातुः पितृष्वसेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक ॥ ३७
सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुराहवे ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ॥ ३८
यस्य यस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति ।
आशंसे सारथे तत्र भवितास्य ध्रुवो जयः ॥ ३९

दारुक उवाच ।

जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४०
एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुशाससि ।
सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

32 D_{4} om. 32^{a}–33^{b}. — ^{a}) $Ś_{2}$ कौमोदिकीं. — ^{b}) M_{3-5} transp. शक्तिं and चक्रं. D_{2} धनुर्दधत्; G_{5} °र्धरं (for धनुः शरान्). — ^{c}) S आरोपय (for °प्य वै). Dc_{1} च; $D_{7,8}$ मे (for वै).

33 D_{4} om. 33^{ab} (cf. v. l. 32). — ^{a}) K_{3} B Dc_{1} Dn_{2} च (for हि). $B_{1,2,4,5}$ Dc_{1} D_{2} [अ]थ (for च). S स्थानं च कल्प्य(G_{5} °ल्प)तां तत्र (G_{5} °स्य). — ^{b}) K_{1} B_{4} वै (for मे). B_{1} Dc_{1} ध्वजोत्तमे. Cd cites ध्वजस्य (as in text). — ^{d}) S समरेष्वभि(G_{1} M °ति)शोभिनः.

34 ^{a}) D_{6} $G_{1,3,4}$ M छन्नां; T $G_{2,5}$ छन्नं (for छत्रं). D_{4} लाजैर्; D_{7} जात्यैर्; S माल्यैर्; Ca. d जालैर् (as in text). — ^{b}) K_{4} -संनिभं; B M_{3-5} -स(B_{2} -सु)प्रभैः (for -संनिभैः). — ^{d}) B_{2} अश्वैर् (for अश्वान्). K_{4} B Dc_{1} Dn_{2} D_{3-8} विभूषितान्; S च भूषय (for च भूषितान्).

35 ^{b}) B Dc_{1} Dn शैब्यं; $D_{1,2,4,6}$ सैब्यं (for सैन्यं). — ^{c}) $K_{1,4,5}$ Dc_{1} $D_{3,4,6-8}$ M_{3-5} युक्ता; K_{2} $B_{4,5}$ Dn_{2} $D_{1,5}$ युक्तान् (for युक्त्वा). M_{3-5} वाजिवरास्. K_{5} $D_{7,8}$ तात; B_{2} S तत्र (for यत्तः).

36 ^{b}) K_{2} D_{5-8} आर्षभेनैव; Dn_{1} D_{2} °णेव. Ca cites आर्षभेण; Cd °न. K_{5} Dn_{1} गर्जितं; Dn_{2} पूजितं (for पूरितम्). S पर्जन्यनिनदोपमं. ❀ Ca: आर्षभेण ऋषभरागेण। स यद्यपि सर्वस्य पञ्चमः स्वरस्तथापि ऋषभः। ❀ — ^{c}) S श्रुत्वा भैरवमत्यर्थं. — ^{d}) B_{1} Dc_{1} $D_{2,7}$ उपायास्त्वं; B_{3} उपेयाया; $B_{4,5}$ Dn_{2} D_{5} उपेयास्त्वं; D_{1} उपयातु (for उपयाया). K_{3} मा; K_{5} हि (for माम्). Dn_{1} उपयाज्जवनेन मे; S जवेनैवोपयाहि मां. — After 36, S reads 29.

37 ^{a}) S (except G_{5}) अमर्षाच्च. D_{4} एकाह्ना मम वर्षं च. — ^{b}) $K_{4,5}$ Dn $D_{1-3,5,6}$ चैव हि; S चाभिभो (for चैव ह). — ^{c}) $Ś_{1}$ $D_{2,7}$ पितृष्वस्रेयस्य; $Ś_{2}$ $B_{2,4}$ Dn_{1} D_{8} G_{5} पैतृष्वसे($Ś_{2}$ Dn_{1} D_{8} °स्रे)यस्य; K_{1} पितृसुश्रेयस्य; $K_{2,3}$ D_{1} °स्वश्रेयस्य.

39 ^{a}) D_{5} जयद्रथस्य बीभत्सुर्. — ^{c}) $Ś_{2}$ K_{2} आशासे; D_{2} ततोस्य (for आशंसे). T $G_{1,2,4,5}$ M आशंसे स (G_{1} $M_{1,2}$ °सेहं; G_{2} °ससे) रणे तं तं; G_{3} आशंसे सति रण तं (sic). — ^{d}) S तत्र तत्र हनिष्यति.

40 ^{a}) T G $M_{1,2}$ ध्रुव एव जयस्तस्य; M_{3-5} ध्रुवो हि विजयस्तस्य. — ^{b}) D_{3} कुतस्तस्य; S न तस्यास्ति (for कुत एव).

41 ^{a}) $Ś_{2}$ चेत्तत्; B_{5} मे तत्; D_{3-5} वैतत् (for चै°). — ^{b}) B_{3} Dn_{2} अनुशासति; S °भाषसे (for °शाससि). — K_{3} om. 41^{cd}. — ^{c}) $B_{1,2}$ (marg.) $D_{2,7,8}$ अप्रभाताम् (for सु°). D_{8} राजन् (for रात्रिं). Ś K_{4} D_{1} एवमेव त्विमां रात्रिं. — ^{d}) Ś जयार्थं (for जयाय). Dc_{1} विजयाय; Ca. d °यस्य (as in text). $B_{3,5}$ ह; Dc_{1} $D_{2,6}$ S च (for हि).

५७

संजय उवाच ।

कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं स्मरन्नेव धनंजयः ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १
तं तु शोकेन संतप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् ।
आससाद महातेजा ध्यायन्तं गरुडध्वजः ॥ २
प्रत्युत्थानं तु कृष्णस्य सर्वावस्थं धनंजयः ।
नालोपयत धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३
प्रत्युत्थाय च गोविन्दं स तस्मायासनं ददौ ।
न चासने स्वयं बुद्धिं बीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४
ततः कृष्णो महातेजा जानन्पार्थस्य निश्चयम् ।
कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५
मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः ।
कालः सर्वाणि भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥ ६
किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि वदतां वर ।
न शोचितव्यं विदुषा शोकः कार्यविनाशनः ॥ ७ 7. 2828
शोचन्नन्दयते शत्रून्कर्शयत्यपि बान्धवान् । 7. 80. 9 7. 80. 9

Colophon. — *Sub-parvan:* N (except K4 D8) G1 M1. 2 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे. —*Adhy. name:* K2 कृष्णदारुकसंभाषणं; K5 वासुदेवचिंतायां दारुकवाक्यं; D5 वासुदेवचिंता; T G3 श्रीकृष्णदारुकसंवादः; G2 वासुदेवदारुकसंवादः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): K2 79; B1 S 76; B2 Dn1 77; B5 74; D2 68. — *Śloka no.:* Dn1 44.

57

1 [a]) D3 च (for तु). D6–8 तन् (for तं). S धार्तराष्ट्रस्य तं मन्त्रं.

2 After 2[ab], D2. 5 ins.:

410* निश्वसन्तं महात्मानं सफेनमिव पन्नगम् ।
विसंज्ञमनसं ज्ञात्वा अर्जुनं शोकविह्वलम् ।

[(L. 1) D5 अनात्मानं (for महा°). D5 श्वसंतम् (for सफेनम्). — (L. 2) D5 विषण्णमनसज्ञाय (sic) (for the prior half). D5 ह्यर्जुनं (for अर्जुनं).]

— [d]) S ज्वलन्वै (for ध्यायन्तं).

3 [a]) B5 D1 च (for तु). Dn1 कृष्णाय (for कृष्णस्य). — [b]) K4. 5 B4 Dn D4. 5. 7. 8 सर्वावस्थो (K4 D4 °स्थां) (for °वस्थं). S सर्वावस्थासु फल्गुनः. — [c]) K3 B Dc1 Dn2 D3. 7 S न लोपयति (K3 Dn2 D3. 7 °त). — [d]) Ś1 K1 D3. 4 प्रेम्ना (for प्रेम्णा). S नित्यशः (for सर्वदा).

4 D2 om. (hapl.) 4. — [a]) S स प्रत्युत्थाय गोविंदं. — [b]) K5 D4 तस्माद् (for तस्मै). Ś2 K1–4 D1 तदासायासनं ददौ; S स्वं तस्मै चा°. — [c]) K5 स (for न). D8 न चासनेषु स्वयं बुद्धिं (hypermetric); S नासने च तदा बुद्धिं. **Ca.** d cite आसने (as in text). — [d]) K2 D3. 6. 8 व्यदधत्. S स्वयं (for तदा).

5 [a]) M1. 2 महाबाहुर् (for महातेजा). — [b]) D6 ध्यायन् (for जानन्). S लोकस्य (for पार्थस्य). — [c]) K5 Dn1 शुभं (for इदं). — [d]) Ś K1 D1 आसीनमिति चाब्रवीत्; K2. 5 Dn1 D7. 8 आसीनमिदम°; D2–6 आसीनं केशवोब्र°.

6 [b]) K5 Dn1 [ऽ]ति- (for हि). — [d]) K5 पुरा विधौ; Dn1 पुरो विधौ; Dn2 पुरं विधौ; S भवाभवे (for परे विधौ). **Ca.** d cite परे (as in text).

7 [a]) D1. 5 किमर्थश्च (for °र्थं). K5 Dn1 हि (for च). — [b]) B Dc1 D1. 8 S द्विपदां (for वदतां). — [c]) B (except B1) Dc1 Dn2 S न (Dn2 ना-) शोच्यं (G1 M1. 2 शुचो; G5 शोच्यो) विदुषां श्रेष्ठ. — [d]) Dn2 शोकः शत्रुर्धनंजय. — After 7, N (except Dn2) ins.:

411* यत्तु कार्यं भवेत्कार्यं कर्मणा तत्समाचर ।
हीनचेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनंजय ।

[(L. 1) B1 यत्र; D7 यं तु (for यत्तु). **Cd** cites: कार्यं प्रयोजनं कार्यं कर्तव्यं. Ś1 समाचरेत् (for °चर). — (L. 2) Dn1 न संशयः (for धनंजय).]

8 [a]) D4 M3–5 शोको (for शोचन्). K3 अर्दयते (for नन्द°). — [b]) Some MSS. कर्षयत्यपि; K4 D1 कर्षत्यपि च; Dn1 कर्षयंत्यपि. — [c]) Ś K1. 2 रतस् (for

C. 7. 2839
B. 7. 80. 9
K. 7. 80. 9

क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ८
इत्युक्तो वासुदेवेन बीभत्सुरपराजितः ।
आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ९
मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता ।
श्वोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव ॥ १०
मत्प्रतिज्ञाविघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत ।
पृष्ठतः सैन्धवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ ११
दश चैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः ।
प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवेत मद्विधः ॥ १२
दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
द्रुतं च याति सविता तत एतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १३
शोकस्थानं तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः ।
संस्पृश्याम्भस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः ॥ १४
इदं वाक्यं महातेजा बभाषे पुष्करेक्षणः ।
हितार्थं पाण्डुपुत्रस्य सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ १५
पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ।
येन सर्वान्मृधे दैत्याञ्जघ्ने देवो महेश्वरः ॥ १६
यदि तद्विदितं तेऽद्य श्वो हन्तासि जयद्रथम् ।

नरस्). Ś1 तस्मिन्; D8 तन्वन् (for तस्मात्). — ^{d}) D7. 8 त्वां (for त्वं).

9 Before 9, S ins. संजयः. — ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 इत्युक्ते; S तथोक्तो (M3. 4 °क्ते) (for इत्युक्तो). — ^{c}) S बभाषे हि तथा विद्वान्. — ^{d}) B1 G4 अब्रवीत् (for अर्थवत्).

10 Before 10, S ins. अर्जुनः. — ^{c}) K2 श्वोस्मि हर्ता; D5 S श्वो हंतास्मि; D7. 8 श्वो निहंता (for श्वोऽस्मि हन्ता). K5 Dn1 दुराधर्षं (for °त्मानं).

11 ^{a}) D6 यत्- (for मत्-). K5 -विनाशार्थं (for -विघातार्थं). — ^{c}) D2 transp. पृष्ठतः and सैन्धवः. G1 M1. 2 पृष्ठतः सैंधवं चक्रे; M3–5 °तः स्थास्यते कृष्ण. — ^{d}) G5 गुप्तैर्; M1. 2 गुप्तं (for गुप्तो). D5 महारथः (for °रथैः).

12 ^{a}) T G2–5 तथा (for च ताः). — ^{b}) Ś2 K1–4 ह्यक्षौहिण्यः; S (except G4 M5) ह्यक्षो°. — After 12^{ab}, N ins.:

412* हतावशेषास्तत्रेमा दश माधव संख्यया ।
ताभिः परिवृतः संख्ये सर्वैश्चैव महारथैः ।
कथं शक्येत स द्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्धवः ।
प्रतिज्ञापारणं चैव न भविष्यति केशव ।

[(L. 1) B4. 5 Dn2 हंत (for दश). — (L. 2) B2 ततः (for ताभिः). D2 चेदावृतः (for परिवृतः). — (L. 3) Ś2 स शक्यते (for शक्येत स). K4. 5 B Dn D1. 2 संद्रष्टुं; Dc1 वै द्रष्टुं (for स द्रष्टुं). D4 गुप्त- (for कृष्ण). — (L. 4) B1. 3 -पालनं; D3. 6 -तरणं (for -पारणं). B Dc1 Dn2 चापि (for चैव). D3 transp. न and भविष्यति.]

— ^{c}) K5 B1–3 तु; D5. 7. 8 वि- (for च). — ^{d}) B2. 4. 5 Dn2 D6. 8 जीवति (for जीवेत).

13 D3 om. 13^{ab}. — ^{a}) B4 दुःखोदयस्य; D5. 7. 8 दुःखोपायश्च; G3–5 दुःखापायस्य. D7. 8 मेधावी (for मे वीर). Cv as in text. — ^{b}) B2 विशंका; Ca. d विकाङ्क्षा (as in text). D2 विकांक्षो ह्यपवर्तते; Cv as in text. — ^{c}) K1–3 T G3. 4 M1–4 चायाति (for च याति). D2 सा चिंता (for सविता). Cd as in text. — ^{d}) K5 एनं; Dc1 D2. 3. 6 एवं; Dn1 एव (for एतद्).

14 Before 14, S ins. संजयः. — ^{a}) K5 Dn1 च (for तु). S बुद्ध्वा (for श्रुत्वा). — ^{c}) K1 स स्पृश्यांभस्; D2 संस्मृत्यांतस्; D5 संपश्यामस्; D8 संस्पृश्यापस्; G5 संस्पृश्य चांभस् (hypermetric) (for संस्पृश्याम्भस्). D4. 7. 8 तदा (for ततः). — ^{d}) Ś2 प्रत्युपस्थितः; M3–5 समुप° (for समवस्थितः).

15 ^{b}) G5 बभाषे पुरुषोत्तमः. — ^{c}) G1 M1. 2 -पुत्राणां (for -पुत्रस्य). — ^{d}) K2. 3 B3–5 Dn2 D5–7 S धृतः; Dn1 कृतः; D8 धृतं (for वृतः).

16 ^{a}) D5 पार्थं (for पार्थ). D7 भीम- (for नाम). — ^{b}) S महास्त्रं तत् (for परमास्त्रं). Ś1 सुदारुणं (for सनातनम्). — Ś K1–3 om. 16^{c}–17^{b}. — ^{c}) D7. 8 येन दैत्यान्मृधे सर्वान्; S येन दैत्या मृधे सर्वे. — ^{d}) S निहताः शूलपाणिना.

17 Ś K1–3 om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — ^{a}) K4 D5 ते (for तद्). D4 विहितं (for विदितं). — ^{b}) Dn2 D3. 6 [ऽ]सि हंता (by transp.). K4 Dn1 T G4 [अ]स्मि (for [अ]सि). — ^{c}) Ś K1–4 Dn1 D3. 6 यथाज्ञातं (K1 °नं; K4 °तुं); K5 B Dc1 Dn2 D1. 2

अथ ज्ञातुं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥ १७
तं देवं मनसा ध्यायञ्जोषमास्स्व धनंजय ।
ततस्तस्य प्रसादात्त्वं भक्तः प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ १८
ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्याम्भो धनंजयः ।
भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ १९
ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे ।
आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् ॥ २०
ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ।
वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सहकेशवः ॥ २१
केशवेन गृहीतः स दक्षिणे विभुना भुजे ।
प्रेक्षमाणो बहून्भावाञ्जगामाद्भुतदर्शनान् ॥ २२
उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्वेतपर्वतम् ।
कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषिताम् ॥ २३
सरिच्छ्रेष्ठां च तां गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ।
सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् ॥ २४
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णां नानामृगगणाकुलाम् ।
पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डजसेविताम् ॥ २५
मन्दरस्य प्रदेशांश्च किंनरोद्गीतनादितान् ।
हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपितान् ।
तथा मन्दारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ॥ २६
स्निग्धाञ्जनचयाकारं संप्राप्तः कालपर्वतम् ।
पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्तं च पर्वतम् । C. 7. 2843 B. 7. 80. 24 K. 7. 80. 24

4. 5. 7. 8 अथाज्ञातं (D8 °नं) (for अथ ज्ञातुं).

18 ^{a}) B Dc1 Dn2 D3. 6. 8 M3–5 ध्यात्वा (for ध्यायञ्). — ^{b}) B1–3 Dc1 जपन्नास्व ; D3. 6 जयन्नास्व ; Ca. d जोषमास्स्व (as in text). — ^{d}) K2 भुक्त्वा ; K5 Dn1 D2–6 भक्त्वं ; B2 युक्तं ; D7 (marg.) S भक्त्या (for भक्तः). D5 प्राप्स्यति (for °सि). B2 यन् (for तन्).

19 ^{a}) Ś1 D2 स्मृत्वा (for श्रुत्वा). — ^{b}) D2. 5 आपो (for अम्भो). — ^{c}) S भूमावासीत्समापन्नो. — ^{d}) S शिवं (for भवम्).

20 ^{a}) Ś2 B4. 5 प्रणिहितो ; Ca. d °हिते (as in text). D6 बाह्ये (for ब्राह्मे). — ^{b}) Ś2 चतुर्थे (for मुहूर्ते). — K4 B2. 4 D1 read 27^{cd} for the first time after 20, repeating it in its proper place ; while B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D3. 6 read it after 20.

21 ^{b}) S -गंधर्व- (for -चारण-). — ^{c}) G1 पूर्वः (for पार्थः). — ^{d}) D3 तं (for खं). S सहमाधवः (for °केशवः).

22 ^{a}) Ś K1–4 D3. 6–8 च ; B2 स्म (for स). D2 गृहीतस्य (for °तः स). — ^{c}) Ś2 K2–5 D3–5. 7. 8 प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्ष°).

23 ^{c}) K4 विहारेण ; K5 °रे वै ; Dc1 °रत्वे ; S °रं च (for °रे च). — ^{d}) K3 D4. 7. 8 नलिनी ; G1. 3. 4 M नळिनीं (for नलिनीं). G5 भूमि- (for पद्म-). D8 -भूषितं (for °ताम्).

24 ^{b}) Ś प्रेक्षमाणो ; K B2 Dc1 D1. 3. 6–8 वीक्ष्य° ; D4. 5 प्रेक्ष्य° (for वीक्ष°). — After 24^{ab}, D7. 8 read 27–29. — ^{d}) Ś1 B5 Dn1 D4. 5. 7. 8 स्फटिकोपमां ; K1. 2 D3 स्फु(D3 स्फा)टिकोपलां ; S स्फ(G1 M1–3. 5 स्फा)टिकोदकां (for स्फटिकोपलाम्).

25 ^{a}) D3 M3–5 -गणाकीर्णां (for -समा°). — ^{b}) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 G5 -समाकुलां (Dc1 °लं). — ^{c}) D4 पुण्यां (for रम्यां). — ^{d}) Dn D5 मनोज्ञां जडसेवितां ; S मनोज्ञां द्विजसेवितां (T G2–5 °शोभितां).

26 ^{a}) Ś2 प्रदेशाश्च ; K3 °शाच् (for °शांच्). — ^{b}) D2. 4. 5 किंनरीगीत- (for किंनरोद्गीत-). B4 D2 -सेवितान् ; D4 G1 M1. 2 -वाहितान् (for -नादितान्). — B5 om. (hapl.) 26^{cd}. — ^{c}) Ś K1–4 दंडैर् ; D6 स्वंगैर् (for शृङ्गैर्). D5 हेमशृंगमयैर्दीप्तैर्. — ^{d}) D3 नानौषध- ; G1 M1. 2 नानाधातु- ; G3 नानोषधि- (for नानौषधि-). D4. 5 -प्रदीपि(D4 °प्य)तां ; D6 S -विभूषितान् (for -विदीपितान्). — ^{e}) Ś1 K1. 4 B1. 2. 3 (marg. as in text) D5. 7. 8 -पुष्पैश्च ; D2 -कुसुमैः (for -वृक्षैश्च). — After 26, D7. 3 ins. :

413* विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरन्यानपि च भूषितान् ।

27 D7. 8 read 27–29 after 24^{ab}. — ^{a}) D4 -जपाकारं (for -चया°). — ^{b}) D8 संप्राप्तौ ; M1. 2 संप्राप्तं (for °प्तः). G1. 3. 4 M काळपर्वतं. — K4 B2. 4 D1 read 27^{cd} for the first time after 20 ; while B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D3. 6 read it after 20. — ^{c}) K2 B2 (second time) Dn1 पुण्ये हिमवतः पादे. — ^{d}) T मणिरत्नं (for °मन्तं). — ^{e}) B1 (orig.) ब्रह्मदत्तं ; B1 (marg.) वृक्ष-

C. 7 5031 B. 7. 80. 31 K. 7. 80 41 ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥ २७
सुशृङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ॥ २८
वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
अप्सरोभिः समाकीर्णं किंनरैश्चोपशोभितम् ॥ २९
तांश्च शैलान्व्रजन्पार्थः प्रेक्षते सहकेशवः ।
शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टान्हेमधातुविभूषितान् ॥ ३०
चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥ ३१
वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन्विष्णुपदे व्रजन् ।
विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवात्यगात् ॥ ३२
ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषम् ।
अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३३
समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्वृषभध्वजम् ॥ ३४
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३५
नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ॥ ३६
गीतवादित्रसंह्रादैस्ताललास्यसमन्वितम् ।
वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यगन्धैश्च सेवितम् ॥ ३७
स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

गुल्मं; Dn_1 ब्रह्मतुंग-; D_4 ब्रह्मतुंगां; $D_{7.8}$ बहुतुंगं (for ब्रह्मतुङ्गं). T G_2 चान्यां; G_1 M चान्यान् (for चान्यास्). G_{3-5} ब्रह्मतुंगं नदीं चान्यान्. — f) S नाना- (for तथा). M_{3-5} -जनपदानि च (for जनपदानपि).

28 For the sequence in $D_{7.8}$, cf. v. l. 27. — a) B_5 D_1 स तुंगं (for सुशृङ्गं). — b) Ś K_{1-4} D_1 श($K_{1.4}$ D_1 स)र्वाण्या; $D_{3.4}$ सर्याति- (for शर्याति-). S शय्या(G_5 °र्यं)नाभं (T G_{2-5} °गं) तथैव च. — c) Ś$_1$ आथर्वण:- (for अश्वशिर:-). — d) Dn_1 आथर्वमेव; T G_2 आधर्वणस्य; M_{3-5} आथर्वणं च (for °णस्य). Ś$_1$ तथैवाश्वशिरोपि च.

29 For the sequence in $D_{7.8}$, cf. v. l. 27. — a) Ś K_{1-4} D_1 वृषभं चैव; T G_2 M_5 पृषदंशं (for वृष°). — b) $K_{2.4}$ B_3 -मंदारम् (for -मन्दरम्). — d) K_2 विवरैश्; S विहारैश् (for किंनरैश्).

30 a) T G_{2-5} तां स्म (for तांश्च). N तस्मिन्शैले व्रजन्पार्थ:. — b) N सकृष्ण: समवैक्षत. — c) D_4 M_{3-5} शुभ्रै: (for शुभै:). $D_{3.4.6-8}$ प्रश्रवणैर् (for प्रस्र°). Ś$_1$ D_5 युक्तां; Ś$_2$ K_{1-4} B Dc_1 Dn $D_{1-4.6-8}$ T G_2 M_5 (*sup. lin.* as in text) जुष्टां; K_5 युष्टां (for जुष्टान्). — d) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 M_{3-5} हेमपद्म-; G_5 °सानु- (for °धातु-). N -विभूषितां (for -विभूषितान्).

31 a) B_3 Dc_1 -प्रतीकासां; D_4 -प्रतीकाशांगीं (hypermetric); S -परीतांगीं (for -प्रकाशाङ्गीं°). — b) Ś$_1$ K_1 पृथिव्यां (for °वीं). Ś$_2$ K_2 पृथिव्यां सुरमालिनीं; M_{3-5} °वीं च सकाननां. — c) Ś$_1$ अद्भुताकारान् (for चाद्भुता°). — d) S पश्यन्सुबहुलाद्भु(T $G_{3.4}$ °लान्हि)तान्.

32 b) N तथा विष्णुपदं ($D_{3.6}$ °ष्णो: पदं; D_4 °ष्णुपुरीं) व्रजन्. — c) D_4 वार्ष्णेय: (for कृष्णेन). — d) Ś K_{1-3} इवांधक: (Ś °कं); $K_{4.5}$ B Dn_2 $D_{1.3-8}$ इवाभ्यगात् (for इवात्य°).

33 a) G_2 damaged. — b) Ś K_1 सूर्याग्नीन्दु; K_{2-4} D_1 °ग्नींदु- (for सूर्याग्न्योश्च). Ś$_2$ $D_{7.8}$ समप्रभं; $D_{4.6}$ °न्वितं (for °त्विषम्). — c) S प्रेक्षते स्म (for अपश्यत). — d) Ś$_1$ (*sup. lin.* as in text) K_1 पावकं (for पर्वतम्).

34 a) Ś$_2$ च (for तु). S समाप(G_1 M °स)न्नस्तु तं देशं (T G_3 °वं). — d) S अपश्यद्वानरध्वज:.

35 c) $D_{2.7.8}$ T M_5 जटिनं (for °लं). T $G_{1,3-5}$ जीर्णं; Ca d गौरं (as in text). — d) G_2 damaged.

36 a) G_2 damaged. — b) B_2 (marg. as in text) विचित्रांशुं (for °त्राङ्गं). — d) Ś$_1$ भास्करै:; Ś$_2$ B_2 भासुरै:; K_4 भारत; B_1 भास्वरं (for भास्वरै:).

37 a) $D_{7.8}$ -संघातैस्; T G_{2-5} -संवादैस् (for -संह्रादैस्). — b) B Dc_1 हास्य- (for ताल-). K_5 B_2 (marg.)$_{3.4}$ -समन्वितै: (for °तम्). S ताळ(G_5 °ल)नर्तनलापि(T $G_{3.4}$ M_5 °सि)तै:. — c) K_1 Dn_1 D_7 वल्गि(K_1 °ल्हि)तास्फोटितो(D_7 °टनो)त्कुष्टै:; B_2 वल्गितास्फोटिताक्रोशै:; T $G_{3.4}$ °तास्फोटनोत्क्रुष्टै:; M °तास्फोटितोद्घुष्टै:. — d) Ś$_2$ K_5 B Dc_1 $D_{2.5-7}$ T G_{2-4} पुण्यैर् (for पुण्य-).

गोप्तारं सर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतम् ॥ ३८
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३९
लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
मनसः परमां योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४०
स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४१
योगिनां परमं ब्रह्म व्यक्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४२
कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
अवन्दत तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४३
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४४
अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽभ्यवन्दत । C. 7. 2868 B. 7. 80. 49 K. 7. 80. 49

38 [a]) Dn1 D1 स्तूयमान-; M4 °मानैः (for °मानं). — [b]) K5 B Dc1 Dn2 D1 S ऋषिभिर् (for मुनिभिर्). D4 ब्रह्मचारिभिः (for °वादिभिः). — [c]) D7. 8 -सैन्यानाम्; S (G4 damaged) -लोकानाम् (for -भूतानाम्). — [d]) Ś K1-4 Dn2 D1. 6 G5 M3-5 -वरम्; T G3 -परम् (for -धरम्). D7. 8 ईश्वरं परमाच्युतं.

39 [a]) The portion of the text from स्तु तं in 39[a] up to 69[b] is lost on missing folio in Ś2. — [b]) D7. 8 खात्प्रपेदे च स क्षितिं. — B4 om. 39[c]-41[b]. — [d]) Ś1 स्तुवन्; Cd गृणन् (as in text).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 39). B4 om. 40 (cf. v. l. 39). — [a]) D4-6 लोकादि- (for °दिं). D5 -सर्व- (for विश्व-). — [b]) D2 सर्वम्; D3 मृदुम् (for अजम्). — [c]) K5 Dn1 तपसः; D3-6 S तमसः (for मनसः). K1 B Dc1 Dn2 D5 T G2-5 परमं (for °मां). D5 T G2-4 ज्योतिः (G3 °तिं) (for योनिं). — [d]) Ś1 D1. 3. 6 T G2-4 खं वायुर्; K1. 3 Dn1 D4 G5 खं (K1. 3 ख-) वायु- (for खं वायुं). D5 वरं; S गतिं (for निधिम्).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 39). B4 om. 41[ab] (cf. v. l. 39). — [a]) D6 स्रष्टारं सर्वजंतूनां. — D4 om. (hapl.) 41[bc]. — [b]) D7. 8 M3 भवश्च; G1 M1. 2 भवां च; M4. 5 भवं च (for भुवश्च). Ca. d cite भुवः (as in text). M2 परात् (for पराम्). D5 भुवश्च परमं पदं. — [d]) S मनुष्याणां (for मानवानां). Dn1 साधकं; T G2-5 M5 (*sup. lin.* as in text) शासकं (for साधनम्).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Dn1 om. 42-43. — [a]) Ś1 K1-3 B1. 2 (marg. as in text), 3-5 Dc1 D1. 3-5 योगा(B5 °गि)नां च परं ब्रह्म. — [b]) Ś1 K3. 4 D1 ब्रह्म; K1 परं; K2 Dc1 दृष्टं; K5 B4 D4. 7. 8 दृष्टं (for व्यक्तं). T G2-5 वेदविदां (for ब्रह्म°). D2 वेदानां परमं निधिं. — [c]) T G2-5 परावरस्य (for चराचरस्य). — [d]) K3. 4 प्रतिहंतारम् (for °हर्तारम्).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Dn1 om. 43 (cf. v. l. 42). — [a]) D5. 7 कालं (D7 °ले) कोपं; T G3-5 कालकेयं; G2 कालज्ञेयं; M2 कालकोय-; Ca. d कालकोपं (as in text). — [b]) K1 B1 Ca शुक्र-; K5 G4 शत-; B1 (marg.) T G1. 2 M1. 3-5 शुक्र- (for शक्र-). B2 -गुणालयं (for -गुणोदयम्). K4 D1 शुक्रं (D1 °क्र-) सूर्येंदुलोचनं; D2 शतसूर्यगणोदयं; Cd शुक्रः सूर्यः स्तनोदयं. — [c]) K5 D4-6 अव(K5 D6 °वं)दतां; B1-3. 5 Dc1 ववंदे तं; Dn2 अचक्षतस्; S ववंदतुस् (for अवन्दत). D3 तथा (for तदा). K5 D2. 4-6 S कृष्णौ (for कृष्णो). — [d]) Dn2 D2. 5 वाङ्मनःकर्म(Dn2 °र्ण)-बुद्धिभिः.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — [a]) Ś1 K1-4 B2 D1. 7. 8 प्रपश्यंति; D4 प्रविश्यंति (for प्रपश्यन्ति). — [b]) D4 सूक्ष्मध्यान-; D5 शूराध्यान- (for सूक्ष्माध्यात्म-). Ś1 K1. 3 Dn2 D3. 6 -गवेषिणः; B3 -विभूतयः; T G1-4 M3. 5 -निदर्शनात् (M3. 5 °नाः) (for -पदैषिणः). D7. 8 सूक्ष्माक्षरगवेषिणः; G5 सूक्ष्ममध्यात्मदर्शनं. — After 44[ab], D7. 8 ins.:

414* यमृग्वेदविदो गान्ति ऋचो ह्यक्षरमेव च ।
यजुर्वेदविदश्चैवादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
गायन्ति यं सामविद इहैव इति निह्नुतम् ।

— [c]) M3-5 अमुं (for अजं). — [d]) D5 जगाम (for जग्मतुः). D3. 6 जन्मांतकरणं भवं. — After 44, D7. 8 ins.:

415* तमेवाग्निं तमादित्यं भूयो भूयस्तथेश्वरम् ।

45 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — [b]) D4 om. from भूयो up to वां (in 46[c]). B Dc1 D8 [ऽ]पि; G1 M1. 2 हि; G4 च (for ऽभि-). G1 M3-5 [अ]नंदत; G4 केशवः (for [अ]वन्दत). — [c]) B Dc1 तं; T G2-5 [ए]नं; G1

C. 7. 2668 B. 7. 80. 48 K. 7. 80. 49

ज्ञात्वैकं भूतभव्यादिं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ४५

ततस्तावागतौ शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ।
स्वागतं वां नरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतां गतक्लमौ ।
किं च वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥ ४६

येन कार्येण संप्राप्तौ युवां तत्साधयामि वाम् ।
व्रियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददानि वाम् ॥ ४७

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जली ।
वासुदेवार्जुनौ शर्वं तुष्टुवाते महामती ॥ ४८

नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥ ४९

महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शंभवे ।
ईशानाय भगघ्नाय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ॥ ५०

कुमारगुरवे नित्यं नीलग्रीवाय वेधसे ।
विलोहिताय धूम्राय व्याधायानपराजिते ॥ ५१

नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ।
हन्त्रे गोप्त्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसुरेतसे ॥ ५२

M1. 2 [ए]वं (for °कं). K5 B Dc1 Dn1 D2 सर्वभूतादिं; S सर्वलोकादिं (for भूतभव्यादिं). — d) K2. 5 B Dc1 Dn1 D1. 2 भूतभव्यभवोद्भवं; S भूतभव्यभवप्रभुं. — After 45, T G3 M5 ins.:

416* शरण्यं शरणं देवमीशानं परमेश्वरम् ।
जगाम जगतां नाथमर्जुनः सजनार्दनः ।

46 Ś2 missing (cf. v. l. 39). D4 om. up to वां (cf. v. l. 45). — a) D2. 5 तौ सहितौ (for तावागतौ). B Dc1 Dn2 D3. 6 दृष्ट्वा (for शर्वः). — After 46a, B Dc1 Dn2 D3. 6 ins.:

417* नरनारायणावुभौ ।
सुप्रसन्नमनाः शर्वः.

— b) S उवाच (for प्रो°). — c) Ś1 B2. 4 Dn2 D1. 6–8 वो; Ca. d वां (as in text). S नरव्याघ्राव् (for °श्रेष्ठाव्). — d) T G M1. 2 विक्लवं च न (G1 M1. 2 ननु) तिष्ठतां; M3–5 क्लीबवन्न च गच्छतं. — e) K3 D7. 8 तु (for च). D3. 6 किं ददामीप्सितं वीरौ. — f) S मनसा (for °सः).

47 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — a) S केन (for येन). — b) K3 किं; B4 D2. 7. 8 [अ]हं (for वाम्). S साधने रतौ (for साधयामि वाम्). — Dn1 om. (hapl.) 47cd. — c) S (except T) क्रियताम् (for व्रिय°). G1 M आत्मनि (for °नः). — d) K5 B3 D (Dn1 om.) प्रददामि (for °नि).

48 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — a) D8 तस्य (for ततस्). — b) K5 Dn1 D2. 4. 5 समुत्थाय (for प्रत्यु°). — c) K4 D1. 6. 7 सर्वं; G4 चैनं (for शर्वं). — d) B2. 4 महाद्युती; D2 °बलं; D5 °बलौ (for °मती). S तुष्टावतुरविह्वलौ. — After 48, N (Ś2 missing) ins.:

418* भक्त्या स्तवेन दिव्येन महात्मानमनिन्दितम् ।

[B1. 3–5 महात्मानाव् (for °त्मानम्). B Dc1 D3. 5. 6 अनिन्दितौ.

49 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Before 49, Ś1 K1–4 B1–3. 5 D1. 3. 4. 6 ins. श्रीवासुदेवार्जुनावूचतुः; K5 B4 Dc1 Dn2 कृष्णार्जुना°; D2. 7. 8 वासुदेव उवाच; D5 तावुचतुः. — a) K1 D5 रुद्राय; K4 D3 सर्वाय (for शर्वाय). Ca. d cite शर्वः. — b) K1 शर्वाय (for रुद्राय). Ca. d cite रुद्रः. D2 वरदायाभयाय च; D5 वरदाय शिवाय च. — d) Dc1 रुद्राय; Ca. d उग्राय (as in text).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 39). D4 om. (hapl.) 50. G4 om. 50–51. S (G4 om.) transp. 50 and 51. — a) D2 महावेधाय; Ca. d °देवाय (as in text). — b) Cd त्रिंबकाय. Ś1 विपत्तये; K1 शंकराय (sic); K2 B Dc1 D7 च शांतये; K3 [अ]ष्टमूर्तये; Dn1 S (G4 om.) शिवाय च; D8 वशंनये; Ca वशान्वये; Cd वशन्नाय (for च शंभवे). — c) K2. 5 B1. 3–5 Dn1 D1. 2. 5 S (G4 om.) मखघ्नाय; D3 भवघ्नाय; Cd भग° (as in text). — d) D7 T G1–3 M [अं]तक- (for [अ]-न्धक-). D5 नमस्त्र्यंबकधारिणे; G5 नमोंतकनिघातिने.

51 Ś2 missing (cf. v. l. 39). G4 om. 51 (cf. v. l. 50). S (G4 om.) transp. 50 and 51. — a) B4. 5 Dc1 D2 T G2 तुभ्यं (for नित्यं). — After 51ab, K2 (marg.) B Dc1 D3 ins.:

419* पिनाकिने हविष्याय सत्याय विभवे सदा ।

[Ca हविर्ष्याय (for °ष्याय). B4 नमः (for सदा).]

— D4 om. (hapl.) 51e–52d. — d) K1–3 D1 Ca. d व्याधये; D2 व्यापिने (for व्याधाय). K Dc1 D1–3. 7. 8 G1 M1. 2 नपराजिते; M3–5 [अ]थाप°; Ca. d [अ]न-पराजिते (as in text). T G3 व्यालयज्ञोपवीतिने.

52 Ś2 missing (cf. v. l. 39). D4 om. 52 (cf.

अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ।
वृषध्वजाय पिङ्गाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ ५३
तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ।
विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ॥ ५४
नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ।
ब्रह्मवक्त्राय शर्वाय शंकराय शिवाय च ॥ ५५
नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः ।
नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ ५६
नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे ।
सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ॥ ५७
नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च ।
भक्तानुकम्पिने नित्यं सिध्यतां नौ वरः प्रभो ॥ ५८ C. 7. 2848 B. 7. 80. 64 K. 7. 80. 65

v. l. 51). —^{b}) S दैत्यघातिने; Ca. d दिव्यचक्षुषे (as in text). —^{c}) B (B2 m as in text) Dn2 D1 होत्रे; G1 M1. 2 भर्त्रे; Ca. d हर्त्रे (for हत्रे). B1. 3 D5 गोत्रे; B4 पोत्रे; B5 नेत्रे; Ca. d गोप्त्रे (as in text). —^{d}) K5 Dn1 दिव्याय; Ca. d व्याधाय (as in text). D2. 5 च सुरेतसे; Ca. d वसुरे° (as in text).

53 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —^{a}) D6 Ca अचिंताय; Cd अचिन्त्याय (as in text). D4 -भद्रे (for -भर्त्रे). — D4. 5 om. (hapl.) 53^{c}–54^{b}. —^{c}) D7 M5 वृषभध्वजाय (hypermetric) (for वृषध्व°). B Dn D2 S मुंडाय; Ca. d पिङ्गाय (as in text). —^{d}) K2. 4. 5 Dn2 D1. 3. 6 जटिले; Ca. d °ने (as in text).

54 Ś2 missing (cf. v. l. 39). D4. 5 om. 54^{ab} (cf. v. l. 53). —^{a}) T G तपसे तप्य(T °प)मानाय. —^{b}) S [अ]मिताय च; Cd [अ]जिताय (as in text). K5 D7 ब्रह्मण्या(D7 °ण्य)योजिताय च. — K4 G4 (hapl.) om. 54^{c}–55^{d}. —^{c}) Ś1 K1–3 Dn2 D3. 6–8 Ca. d शिवात्मने (for विश्वा°). —^{d}) D8 तिष्ठते देवरूपिणे.

55 Ś2 missing (cf. v. l. 39). K4 G4 om. 55 (cf. v. l. 54). —^{a}) S (G4 om.) नमोस्तु (for नमस्ते). K5 Dn1 D4. 5 सत्याय; Cd सेव्याय (as in text). —^{b}) Ś1 D5 पतये; Cd प्रभवे (as in text). Dn1 नमः; D4 तदा (for सदा). — After 55^{ab}, S (G4 om.) ins.:

420* अभिगम्याय काम्याय स्तुत्यायार्याय सर्वदा ।

[T G1. 2 कामाय (for काम्याय).]

—^{c}) B Dn2 D2 Cd सर्वाय; S (G4 om.) कांताय (for शर्वाय). K3 ब्रह्मवक्त्रहरायाथ. Ca. d cite ब्रह्मवक्त्राय (as in text). —^{d}) K5 Dn1 हराय (for शिवाय).

56 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —^{a}) B2 (marg.) वाचां पतये; Ca. d वाचस्प° (as in text). —^{b}) K5 सदा (for नमः). — K4. 5 Dn1 D1 om. (hapl.) 56^{cd}. G4 om. 56^{c}–58^{b}. —^{d}) D2. 4. 5 भूतानां; S (G4 om.) पतीनां (for महतां).

57 Ś2 missing (cf. v. l. 39). G4 om. 57 (cf. v. l. 56). —^{b}) K1–4 D1 -चक्षुषे; B3. 5 Dc1 -मृ(Dc1 -म)त्यवे (for -मन्यवे). Ca. d cite सहस्रभुज° (as in text). Cnp सहस्रभुजाय मृत्यवे च मन्यवे. —^{c}) K1–4 सहस्रमौलि- (for °नेत्र-). —^{d}) D4 [ऽ]संख्याय; G5 मुख्याय (for ऽसंख्येय-).

58 Ś2 missing (cf. v. l. 39). G4 om. 58^{ab} (cf. v. l. 56). — After 58^{ab}, D3. 6 ins.:

421* कद्रुद्राय नमो विष्वक्चक्षुषे च ह्नीयसे ।
मीढुष्टमाय हव्याय श्रविष्टाय श्रुताय च ।
शिपिविष्टाय गिरये नमो बुध्याय विल्मिने ।
नमः पर्णाय गेह्याय ह्रुह्याय प्रभृशाय च ।
नमः पर्णाय शुष्काय रजस्याय पुलस्त्यये ।
दुंदुभ्याय हनन्याय स्वायुधाय सुधन्वने ।
नमः स्तुत्याय पथ्याय काव्यायाशुरथाय च ।
नमः सोम्याय वात्याय उर्वर्याय निषङ्गिणे ।
वैशन्ताय च कूप्याय नीपाय च वरूथिने ।
नमः सोमाय रुद्राय ताम्राय शिवमूर्तये ।

[D6 om. lines 2–3. — (L. 4) D6 पसाय (for पर्णाय). D6 व्रमृशाय (for प्रभृ°). — (L. 6) D6 सुधन्विने (for °न्वने). — (L. 7) D6 कल्याणि (for पथ्याय). D6 काद्यायासुरथाय च (for the post. half). — (L. 8) D3 सोभ्याय (for सोम्याय). D3 उर्धयोपनिषंगिणे (for the post. half). — (L. 9) D6 नीप्याय (for नीपाय).]

On the other hand, S (G4 om.) ins. after 58^{ab}:

422* नमोऽस्तु देवदेवाय महाभूतधराय च ।

—^{d}) K2. 4 Dn2 D3. 5. 7. 8 T G M1. 2. 4 नो; Cd नौ (as in text). D5 सदा (for प्रभो).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 39). D4 om. 59. Before 59, S ins. संजय उवाच. For 59^{cd}, S subst.:

C. 7. 2863
B. 7. 80. 65
K. 7. 80. 66

एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ५९
ततोऽर्जुनः प्रीतमना ववन्दे वृषभध्वजम् ।
ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् ॥ ६०
तं चोपहारं स्वकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः ।
ददर्श त्र्यम्बकाभ्याशे वासुदेवनिवेदितम् ॥ ६१
ततोऽभिपूज्य मनसा शर्वं कृष्णं च पाण्डवः ।
इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरम् ॥ ६२
ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थे वचनं प्रभुः ।
वासुदेवार्जुनौ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ६३
सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ ।
तत्र मे तद्धनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ॥ ६४
येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ।
तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ६५
तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ तं शर्वं पार्षदैः सह ।
प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्यशतैर्वृतम् ॥ ६६
निर्दिष्टं यद्वृषाङ्केन पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
तज्जग्मतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥ ६७

423* अर्जुनाय ददौ बुद्धिं तस्मिन्नस्त्रे यदीप्सितम् ।

[M$_{3-5}$ transp. बुद्धिं and तस्मिन्.]

— After 59, K$_{2.5}$ B D$_{c1}$ Dn D$_{1-3.5-8}$ ins. an addl. colophon [—*Sub-parvan:* K$_{2.5}$ B D$_{c1}$ D$_{n2}$ जयद्रथवध; D$_{n1}$ संजयवध (sic). —*Adhy. name:* K$_5$ B D$_{c1}$ D$_{n2}$ D$_{2.3.5-8}$ शतरुद्रियं; D$_{n1}$ शतरुद्रियस्तवः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B$_2$ D$_{n1}$ 78; B$_3$ 79; B$_5$ 75; D$_3$ 76. —*Śloka no.:* D$_{c1}$ 63; D$_{n1}$ 60].

60 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). Before 60, MSS. ins. संजय उवाच. — ^{a}) B$_{1-3.5}$ D$_{c1}$ S ततः पार्थः प्रसन्नात्मा. — ^{b}) K$_2$ Dn D$_{2.4}$ वरदं; B$_{1-3.5}$ D$_{c1}$ S प्रांजलिर् (for ववन्दे). — ^{c}) B$_2$ दर्शनोत्फुल्ल-; D$_{7.8}$ प्रहर्षो° (for ददर्शो°). D$_{3.4.6}$ M$_{3-5}$ -नयनं (for °नः). — ^{d}) B$_5$ तेजसान्वितं (for °सां निधिम्).

61 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) B$_1$ पंचोपचारं (for तं चोपहारं). K$_{4.5}$ D (except D$_{c1}$ D$_1$) सुकृतं; B$_3$ सदृशं; M$_{3-5}$ कृतवान् (for स्वकृतं). — ^{b}) K$_4$ D$_2$ नित्यकम्; Cd नै° (as in text). B$_{1-3}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ आत्मना (for °नः). — ^{c}) K$_{1.4}$ B$_{1.2}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ D$_{3-5.7.8}$ त्र्यंबकाभ्यासे. — ^{d}) K$_4$ T G$_{1.2.5}$ M वासुदेवे (for °देव-). G$_1$ M$_{1.2}$ निवेशितं (for -निवेदितम्).

62 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) D$_{3.6}$ [ऽ]-भिस्तूय (for °पूज्य). K$_{1.3.4}$ D$_1$ वरदं (K$_4$ °दां) (for मनसा). — ^{b}) B$_{1-3.5}$ D$_{c1}$ D$_{n2}$ S transp. शर्वं and कृष्णं.

63 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{b}) D$_3$ S वरार्थं; D$_4$ परार्थे (for वरार्थे). B$_{1.3.5}$ D$_{c1}$ तदा; D$_{3.5}$ T G$_{1-4}$ M विभुः; G$_5$ शिवः (for प्रभुः). — ^{c}) B$_2$ (marg. as in text) T G$_{2-4}$ वीरौ; D$_{7.8}$ चैव (for देवः). G$_5$ ततश्चाप्यर्जुनं वीरं. — After 63, N (Ś$_2$ missing) ins.:

424* स्वागतं वां नरश्रेष्ठ विज्ञातं मनसेप्सितम् ।
येन कामेन संप्राप्तौ भवद्भ्यां तं ददाम्यहम् ।

[(L. 2) K$_{1.3}$ संभ्रांतौ; D$_{3.5.6}$ वां प्राप्तौ (for संप्राप्तौ). K$_{1-4}$ D$_1$ भवंतौ (for भवद्भ्यां). K$_{2.5}$ B$_{1.3}$ D$_{c1}$ D$_{2.6}$ तद्; D$_4$ सं- (for तं). D$_2$ वदामि (for ददामि).]

64 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) D$_{7.8}$ मम (for सरो). — ^{b}) K$_{1.2.4}$ B$_2$ D$_{n1}$ D$_{3-5.7.8}$ Cd अभ्यासे (for °शे). B$_2$ शत्रुतापनौ. — ^{d}) D$_6$ शराश्. K$_{1.4.5}$ D$_{n1}$ D$_{4.5}$ निहतः; D$_{1.2.6}$ T G M$_{1.2}$ निहिताः (for °तः). S शुभाः (M$_{3-5}$ °भः) (for पुरा).

65 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{b}) D$_{c1}$ भुवि (for युधि). T G$_{2-4}$ निषूदिताः; G$_1$ M निसूदिताः; G$_5$ निपादिताः (for निपातिताः). — ^{c}) D$_2$ इत; D$_4$ अत्र; D$_6$ ततश्; S तत्र (G$_5$ °द्रा) (for तत). D$_{4.6}$ चानीयतां; S मे तद्द्वयं (for आनीयतां). — ^{d}) S तदिहानयतं (M$_{1.4}$ °तां) द्रुतं.

66 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) Ś$_1$ ततो; K$_5$ च तौ (for तु तौ). K$_{1-4}$ D$_1$ तं श(K$_1$ स)र्वं; K$_5$ वीरौ तौ (by transp.); T G$_{2-5}$ तं देवं. — ^{b}) Ś$_1$ D$_3$ ते सर्वं; K$_{1-3}$ D$_1$ तौ वीरौ (K$_3$ °रैः); K$_5$ तं देवं (for तं शर्वं). T G$_{2-5}$ पार्षतैः (for °दैः). B D$_{c1}$ D$_{n2}$ M$_{3-5}$ स(M$_{3-5}$ श)र्वपारिषदैः सह; G$_1$ M$_{1.2}$ शर्वपार्षदैः सह (submetric). Cd cites पारिषदैः. — ^{d}) K$_3$ दिव्यैश्वर्य-; M$_3$ तस्याश्चर्य- (for दिव्या°). K$_{4.5}$ B D$_{c1}$ -शतैर्युतं; D$_{5.7.8}$ -वरैर्वृतं; S -शतायुतं (for -शतैर्वृतम्).

67 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). — ^{a}) D$_{2.5}$ तद्

ततस्तु तत्सरो गत्वा सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
नागमन्तर्जले घोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ॥ ६८
द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ।
वमन्तं विपुलां ज्वालां ददृशातेऽग्निवर्चसम् ॥ ६९
ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यापः कृताञ्जली ।
तौ नागावुपतस्थाते नमस्यन्तौ वृषध्वजम् ॥ ७०
गृणन्तौ वेदविदुषौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ ७१
ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्धित्वा रूपं महोरगौ ।
धनुर्बाणश्च शत्रुघ्नं तद्द्वंद्वं समपद्यत ॥ ७२
ततो जगृहतुः प्रीतौ धनुर्बाणं च सुप्रभम् ।
आजह्रतुर्महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ ७३
ततः पार्श्वाद्वृषाङ्कस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ।
पिङ्गाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः ॥ ७४
स तद्गृह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समाहितः ।
व्यकर्षच्चापि विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ७५
तस्य मौर्वीं च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः ।
श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ ७६
सरस्येव च तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ।
चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्धनुः ॥ ७७ C. 7. 2904 B. 7. 81. 19 K. 7. 81. 19

(for यद्). B Dn2 D3. 4. 8 वृषांकेण. G5 निर्दिष्टमविशंकेन. — b) K5 B2 सर्वास्त्र- (for सर्वार्थ-). K5 Dc1 Dn1 D2. 5 -साधनं (for -साधकम्). — c) B Dc1 D7. 8 तौ; D2 ते (for तज्).

68 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — a) B Dc1 Dn2 T G M1. 2. 4 तौ (for तु). G5 तु (for तत्). — b) S -वर्चसं (for -संनिभम्). — c) K2 भोगं; Dn1 घोरे (for घोरं). — d) D7. 8 ददर्शाते (for ददृशाते). K5 D5. 7. 8 T G2–5 M4. 5 [ऽ]च्युतार्जुनौ; B4 [ऽ]र्जुनावुभौ (for °च्युतौ).

69 Ś2 resumes from 69c. — a) G5 [अ]पि तं (for [अ]परं). — b) Dn1 तदा; D5 च तं; D6 चरं; S परं (for वरम्). — c) D2 धमंतं (for वमन्तं). K2. 4. 5 B4 D4. 5. 7. 8 M3. 4 वमंतं (K5 धमंतं; D4 वमंतु) विपुला ज्वाला.

70 b) B Dc1 Dn D2. 4 S अंभः (for आपः). — c) D7. 8 द्वौ (for तौ). — d) K2 D7 वृषध्वजौ (for °ध्वजम्).

71 a) N -विद्वांसौ (for -विदुषौ). — b) M1. 2. 4 तं (for तद्). — c) K1–4 D1 अप्रमेयौ; G3. 5 °मेय- (for °मेयं). Ś1 K2. 3 प्रणमतो; Ś2 K5 D7. 8 प्रणमतां; K1. 4 D1. 5 प्र(K1 प्रा)णमतौ; D4 प्रणम्योभौ; T G2. 3 M5 प्रमाणं तौ; G1. 4. 5 प्रणामं नौ; M1. 2 प्राणमंतौ; M3 प्रणम्यंतौ (for प्रणमन्तौ). — d) K4 D5 गतौ (for गत्वा).

72 b) D6 दिव्यरूपौ (for हित्वा रूपं). — c) Ś1 K2. 3 B2 D1. 5 शत्रुघ्नस्; K1 °घ्नश्च (hypermetric); Dn1 D3. 4. 6 °घ्नौ (for °घ्नं). G1. 5 M1 धनुर्बाणं च शत्रुघ्नौ. — d) G4 द्वयं; Cd द्वंद्वं (as in text). T G3 समपश्यतां; G1. 4 M °पद्यतां (for °पद्यत). Dn1 D3. 6 स्वरूपं प्रति(Dn1 सम)पद्यतां.

73 a) B Dc1 Dn2 D2 तौ तज्; Dn1 D3 तत्तौ (for ततो). G5 वीरौ (for प्रीतौ). — b) K4 धनुर्बाणौ (for °र्बाणं). Ś K D1 सुव्रतौ. — c) B1. 3 Dc1 Dn2 जह्रतुश्च; B2 S जग्मतुश्च; B5 चक्रतुश्च; D7. 8 आजग्मतुर् (for आजह्रतुर्). — d) K5 दधतुश्च; T G2. 3 ददृशाते; G4. 5 ददर्शाते (for ददतुश्च). G5 महेश्वरं (for महात्मने).

74 a) K2 D3–5 पार्थौ; B5 D6 M3 पश्चाद्; T G2–5 पार्श्वे (for पार्श्वाद्). — b) D2 व्यवर्धत; D4 T G2–4 व्यवर्तत; G1 (*inf. lin.*) M1. 2 न्यवर्धत; Ca. d न्यवर्तत (as in text). — D2. 5 (hapl.) om. 74cd. — c) D7. 8 तेजसः (for तपसः). T G2–5 पिंगाक्षस्तपसा श्रेष्ठो.

75 a) S संगृह्य (for तद्गृह्य). S घोरं (for -श्रेष्ठं). — b) Ś K1. 2 D1 स्थाने (for स्थानं). Ś2 K2 D1. 7. 8 समास्थितः; K4 B2 D3 °श्रितः (for °हितः). — c) Ś K1 व्याकर्षंश्च; D4 व्याकर्णंश्च (for व्यकर्षच्च). K2–4 D1 चारु (for चापि). B Dc1 विचकर्षाथ विधिवत्; S व्यपाकर्षच्च विधि°.

76 a) T G2–5 पूर्णां; G1 M पूजां (for मौर्वीं). — b) D5 समालभ्य च पांडवः. — c) T G3. 4 स्मृत्वा (for श्रुत्वा). — d) Dn2 -कर्मणः (for -विक्रमः).

77 a) B4 Dn2 Cv स स(Cv श)रस्येव तं बाणं. — b) K5 G5 [अ]तिबलं (for °बलः). S पुनः (for प्रभुः).

C. 7. 2908
B. 7. 81. 20
K. 7. 81. 20

ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा । वरमारण्यके दत्तं दर्शनं शंकरस्य च ।
मनसा चिन्तयामास तन्मे संपद्यतामिति ॥ ७८
तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः । तच्च पाशुपतं घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् ॥ ७९
संहृष्टरोमा दुर्धर्षः कृतं कार्यममन्यत । ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तौ महेश्वरम् ॥ ८०
अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ । प्राप्तौ स्वशिबिरं वीरौ मुदा परमया युतौ ।
इन्द्राविष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥ ८१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

संजय उवाच ।
तयोः संवदतोरेव कृष्णदारुकयोस्तदा । सात्यगाद्रजनी राजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥ १
पठन्ति पाणिस्वनिका मागधा मधुपर्किकाः ।

— c) S चिक्षेप (for चकार). M3–5 धनुर् (for पुनर्). K5 धीमान् (for वीरस्). — d) M3–5 पुनः (for धनुः).

78 For the incident, cf. 3. 41. — b) Ś2 K1–4 Dn1 D1. 2. 5 स्मृतवान्; S प्रीतिमान्; Ca स्मरमाणो; Cd स्मयमानो (for स्मृतिमान्). — c) D4 आरण्यकं (for °ण्यके). G5 वरेण्यं केशवे दत्तं; Cv as in text. — d) T G3–5 शंकरस्य च दर्शनं; Cv as in text. — f) K3 समुद्यताम् (for संपद्यताम्). S भव (for इति).

79 a) G1 M हृद्गतम् (for तन्मतम्). K4 D1 आदाय; D7. 8 आस्थाय (for आज्ञाय). D3. 6 तस्य तन्मनसा ज्ञात्वा (D6 °नसाज्ञाय). — b) D1 वरे भवः; D4 धनंजयः; D5 वरं शिवः (for वरं भवः). — c) B2 ततः; B5 तस्य; D5 तत्र; T G2. 3. 5 तत्तु (for तच्च). — d) D7. 8 प्रतिज्ञायास्य (for °याश्च). D3 पालनं (for पारणम्). S अवाप्यास्त्रं महेश्वरात् (G5 महाबलात्). — After 79, N ins.:

425* ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् ।

[K4 पासुपतं. Ś1 घोरम् (for दिव्यम्).]

80 a) Ś1 सहृष्ट-; Ś2 K1–4 D1 प्रहृष्ट- (for संहृष्ट-). D4 संहृष्टमाना. — b) K1. 2 T G3 कृत- (for कृतं). — After 80^{ab}, S ins.:

426* ततोऽर्जुनहृषीकेशौ पुनः पुनररिंदमौ ।

— c) G4 पुनः पुनश् (for ववन्दतुश्). — d) D7. 8 शिरसा (for शिरोभ्यां). Ś K1–4 B4. 5 Dn2 D1. 3. 6 G5 तं (for तौ).

81 a) K3 B4 अनुज्ञातौ (for °ज्ञातौ). — b) Ś1 देवेन (for भवेन). — c) B4 प्राप्तं (for प्राप्तौ). D7. 8 च (for स्व-). Ś1 दिव्यं (for वीरौ). — After 81^{cd}, K5 B Dc1 Dn D2. 3. 5–7 S ins.:

427* तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिनौ ।

[T G2–5 यथा; M2 तथो; M3–5 ततो (for तथा). K5 Dn1 D6 G3–5 -निपातिनौ; B1 -विपातिनौ; B4 -निपातिना; B5 T -निपातितौ; D2 -विनाशनौ; D7 -निपातिते (for -निघातिनौ). D5 महावैरिविनाशिनौ (for the post. half).]

— e) K4 B1 इंद्रोविष्णु (B1 °ष्णुर्); K5 इंद्रोपेंद्रौ; B2. 3. 5 Dc1 D7. 8 इंद्रविष्णू (D8 °ष्णु). S पुरा (for यथा). D2. 4. 5 इंद्रोपेंद्राविव प्रीतौ. — f) Ś2 वधकांक्षया.

Colophon: — *Sub-parvan:* Ś K1–3 B प्रतिज्ञापर्व; Dc1 Dn D1. 3. 5–7 G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 Dn2 तृतीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* K5 D4 अर्जुनपाशुपतास्त्रप्राप्तिः; Dn1 अर्जुनस्वप्ने रुद्रप्राप्तौ; D2 पाशुपतप्राप्तिः; T G2. 3. 5 कैलासयात्रा. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 78; B5 73; Dn1 79; D2 70; D3 S 77. — *Śloka no.:* K2 24; Dn1 25.

58

1 a) Ś2 K2. 5 D2–8 G5 एवं; K1 खे च (for एव). — b) B3 Dn2 तथा (for तदा). — c) K2 Dn2 D3. 4 साभ्यगाद्; B5 अभ्य° (for सात्य°). Ś2 K D1 शर्वरी (for रजनी). — d) Ś1 तदा (for अथ).

वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभम् ॥ २
नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३
मृदङ्गा झर्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः ।
आडम्बराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्वनाः ॥ ४
एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ।
वादयन्ति स्म संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५
स मेघसमनिर्घोषो महाञ्शब्दोऽस्पृशद्दिवम् ।
पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६
प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे ।
उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं ततः ॥ ७
ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाष्टोत्तरं शतम् ।
स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ॥ ८
भद्रासने सूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु ।
सस्नौ चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९
उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः । C. 7. 1920 B. 7. 82. 10 K. 7. 82. 10

S स्म बोध्यते (for [अ]न्वबुध्यत). $D_{3.6}$ अबुध्यत युधिष्ठिरः.

2 ^{a}) D_{4} पवित्र- (for पठन्ति). $D_{3.6}$ प्रातः- (for पाणि-). K_{3} -स्वर्णिका; D_{3} -स्तविका; D_{4} -स्वविका; D_{5} -स्वरका (for -स्वनिका). Ca. d cite पाणि° (as in text). B_{2} (marg. as in text) पठंति पाठकाः सर्वे; D_{2} पठंति वाणीश्चानेका. — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{2} मधुपर्किगाः; $Ś_{2}$ (*sup. lin.* as in text) °पर्कगाः; B_{2} (marg. as in text) $D_{3.6}$ बंदिनस्तथा; S स्तवगाय(G_{1} M °कालि)काः; Ca. d मधुपर्किकाः (as in text). — ^{c}) S (except G_{5}) Cd वैतालिकाश्च; Ca. v °निकाः. — ^{d}) S (G_{2} damaged) स्तुवंति (for तुष्टुवुः). B_{4} भरतर्षभं (for पुरुष°).

3 ^{a}) K_{5} $D_{2.5-8}$ नर्तनाश्च; D_{3} नृत्तकाश्च (for नर्तकाश्च). B_{2} [अ]नर्तंत; Dn_{1} [अ]नर्तंतो; D_{3} [अ]निर्तंतो; S नृत्यंति (for [अ]नृत्यन्त). — ^{b}) S गांति (for जगुर्). K_{5} B Dc_{1} $D_{3.4.6.7}$ गायनाः (for °काः). — $D_{4.7}$ om. (hapl.) 3^{c}–4^{d}. — ^{c}) $Ś_{1}$ शुक्रवंश-; $Ś_{1}$ (*sup. lin.*) चंद्रवंश-; $Ś_{2}$ K_{1-3} D_{1} चुकुशुश्च (for कुरुवंश-). Ś K $D_{1.3.5.6.8}$ -स्तवार्थं हि; B_{2} (marg.) -स्तवाख्यानि; Dn_{1} -स्तवार्थाय (for -स्तवार्थानि). B_{1} कुरुवंशस्तथाख्यानि (marg. °र्थानि); D_{2} °शस्तथा वाग्भिर्; Cd कुरुवंशस्तवाच्या(?-ख्या)नि. — ^{d}) $Ś_{2}$ रक्तकंठिकाः; K_{1} रक्तकापिनः; B_{2} बद्दकंठिनः (for रक्तकण्ठिनः).

4 $D_{4.7}$ om. 4 (cf. v. l. 3). — ^{a}) D_{3} T G_{1-4} M मृदंग- (for मृदङ्गा). $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ D_{1} जर्जरी; $D_{2.5}$ झल्लरी; D_{6} झर्झरी; D_{6} (*inf. lin.*) झल्लरी; S -झर्झरी (for झर्झरा). — ^{b}) Dn_{2} $D_{3.6}$ पटहानक- (for पणवानक-). — ^{c}) $Ś_{2}$ औदुंबराश्च; K_{1} आदुश्चरश्च; B_{2} अतिस्वराश्च; T G_{2-5} आडंबराणि (for आडम्बराश्च). K_{1} शंखश्च. — ^{d}) K_{4} Dn_{1} T $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ दुंदुभि(Dn_{1} °भी)-श्च; D_{3} °भाश्च; $G_{3.4}$ दुंदुभींश्च (for °भ्यश्च). T G_{2-4} महास्वनान्.

5 ^{a}) Ś K_{1-3} D_{1} एवमुक्तानि (for एवमेतानि). — ^{b}) M_{3-5} [अ]न्यानपि. K_{5} Dn_{1} $D_{2.4.5.7.8}$ च (for [अ]पि). — ^{c}) B Dc_{1} Dn_{2} D_{2} सु- (for स्म). S गंभीरं (for संहृष्टाः).

6 ^{a}) B_{2} मेघस्वन- (for °सम-). — ^{b}) Dn_{1} भुवं व्याप्य स्पृशन्दिवं; S दिविस्पृङ्ङिस्वनो महान्. — ^{c}) D_{3} पार्थिवं (for पार्थिव-). S तं पार्थिववरं सुप्तं. — ^{d}) K_{5} D_{3-6} अबोधयन् (for °यत्). S प्रत्यबोधयतानघ.

7 ^{a}) Dc_{1} स्वयं; G_{1} M सुखात् (for सुखं). D_{3} प्राप्तो; S तस्मान् (for सुप्तो). — ^{b}) $K_{2.4}$ Dc_{1} $D_{3.5.7.8}$ S (except T G_{2}) महार्हे- (for महार्हे). S -शयनोत्तमात्. — ^{c}) $D_{4.5}$ आवश्यकं कर्तुं; S आवश्यकार्याणि (for °र्यार्थं). — ^{d}) S कृत्वा (for ययौ). $B_{1-3.5}$ Dn_{2} $D_{3.6}$ नृपः (D_{3} °प); Dc_{1} पुनः; D_{2} गतः; S ययौ (for ततः). B_{4} ययौ स्वं च गृहं पुनः.

8 ^{a}) $D_{2.4.5}$ शूरास् (for स्नातास्). T G_{2-5} शुक्लांबरधराः स्नातास्. — ^{b}) Ś K_{1-3} D_{1} तरुणाष्टशतं तथा; K_{4} तरुणनृशतं तथा; K_{5} $D_{2.4.5}$ °णाष्टौ शतं नराः (D_{4} समाः); Dn_{2} $D_{3.6}$ युवानोष्टौ (D_{3} °ष्टं; D_{6} °ष्टा-) शतं नराः; $D_{7.8}$ तरुणास्त्रिशतं नराः. — ^{c}) $D_{2.4.5}$ $G_{1.2.5}$ $M_{1.2}$ स्नातकाः; T $G_{3.4}$ स्नायकाः (for स्नापकाः). D_{3} पावनैः (for काञ्चनैः). — ^{d}) $M_{1.2}$ ततः; M_{3-5} पुण्यैः (for पूर्णैः). T G_{3-5} संपूर्णैः समुपस्थिरे; G_{1} ततः समुपचक्रिरे; G_{2} संपूर्णैः समुपस्थिताः.

9 ^{a}) G_{3} वस्त्रासने (for भद्रा°). T G_{2-4} M_{3-5} सूपविष्टं (for °विष्टः). $Ś_{1}$ $K_{4.5}$ $B_{2.5}$ Dc_{1} $D_{1.2.4.5.7.8}$ भद्रासनेषूपविष्टः; B_{1} तत्रासनेषूपविष्टः; $D_{3.6}$ $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ भद्रासनेषूपविष्टं. — S transp. 9^{cd} and 10^{ab}. — ^{c}) $Ś_{2}$ K_{1-4} $D_{1.3}$ -संसिक्तैः (K_{4} °क्तौ) (for -संयुक्तैः). — ^{d}) S स्नानीयैर् (for पानीयैर्).

C. 7. 2820 B. 7. 82. 10 K. 7. 82. 10 आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना ।। १०
हरिणा चन्दनेनाङ्गमनुलिप्य महाभुजः ।
स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः स्थितः ।। ११
जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
ततोऽग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ।। १२
समिद्धं स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ।। १३
द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः ।
तत्र वेदविदो विप्रानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ।। १४
दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
सहस्रानुचरान्सौरानष्टौ दशशतानि च ।। १५
अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ।। १६
प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ।। १७
तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः ।

10 S transp. 9^{cd} and 10^{ab}. — ^{a}) Ś1 आच्छादितः; Ś2 K1–4 D1 संछादितः; T उच्छोधितः; G1.5 M1.2 उच्छादितं; G2.3 M4.5 उच्छोधि(M4 °दि)तं; G4 उच्छोधिता; M3 उच्छोदिकं; Cv उत्सारितः (for उत्सादितः). Ś1 K1.4.5 D4.5.7.8 कषायेन; Cv °येण (as in text). — ^{b}) K1 सुसेवतैः (for सुशिक्षितैः). — ^{c}) Dn1 D2.3.5.6 सोधिवासेन; Ca.d साधि° (as in text). — ^{d}) D7.8 गंधेन; G5 lacuna (for जलेन). B1–3.5 D5 G1.5 M सुसुगंधिना; B4 Dc1 Dn D2–4.6–8 T G2–4 स सुगंधिना (for च सुगन्धिना). — After 10, B Dc1 Dn2 D2.3.5.6 S ins.:

428* राजहंसनिभं प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितम् ।
जलक्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्धनि ।

[(L. 1) S गृह्य (for प्राप्य). D2 मस्तकार्पितं; G1 M1.2 कुशला° (for शिथिला°). — (L. 2) D2.3.5 च (for वै).]

11 ^{a}) B2 (marg. as in text) D3 Cd हारिणा (for ह°). Cv as in text. — ^{b}) K4 B Dc1 D1.2.4–8 उप- (for अनु-). — ^{c}) D7 वा (for च). K5 D3.5.6 M3 [आ]श्लिष्ट- (for [आ]क्लिष्ट-). Ś K1–3 -वदनः; K5 D1 -वचनं (D1 °नः); S -वासाश्च (for -वसनः). ❀ Ca.d अक्लिष्टमच्छिन्नदशं वसनं यस्य । ❀ — ^{d}) Ś2 Dn2 D3.6.7 S प्रांजलिः प्राङ्मुखः स्थितः. — After 11, S ins.:

429* कृत्वेन्द्रियाणामैकाग्र्यं मनसश्च महामनाः ।
[G1 M1.2 महाबलः (for °मनाः).]

12 M3 om. 12. — ^{a}) T G जप्यान्; M1.2 जप्याः; M4.5 मंत्रान् (for जप्यं). — ^{b}) D5 उपस्थितः (for अनुष्ठितः). — ^{c}) K3 B1.4.5 तत्र (for ततो). Ś K1–4 D1 [ऽ]ग्निसदनं; Ca.d °शरणं (as in text). S वीरः; Ca.d दीप्तं (as in text). — ^{d}) S समाहितः; Ca.d विनीतवत् (as in text).

13 ^{a}) K1.3.4 D7.8 सु- (for स). K2 प्रसिद्धं स; K5 D2.4.5 समित्कुश-; S विविधाभिः (for समिद्धं स). — ^{b}) K4 तदा (for तथा). S आहुतीभिर्हुताशनं. — ^{d}) S ततः पुनः (for गृहात्ततः).

14 ^{a}) S च नर- (for पुरुष-). Dn1 D4 T G2–4 -व्याघ्र (for -व्याघ्रः). — ^{b}) Ś2 B1.2 Dc1 D2.3.5–8 कक्षां; Dn1 कक्षं (for कक्ष्यां). B4 Dn2 निर्गम्य; B5 निष्काम्य (for निष्क्रम्य). S पांडवः (for पार्थिवः). — ^{c}) K2 B1.4.5 Dn2 ततो; D3.6 तद्वद् (for तत्र). B वृद्धान्; T G2–5 विद्वान् (for विप्रान्). — ^{d}) S अपश्य(G5 °विद्य)द्ब्राह्मणाञ्शुचीन्.

15 ^{a}) K3 शांतान् (for दान्तान्). Dc1 D4 वेदाविदः (for वेदव्रत-). — ^{b}) K5 Dn1 अवभृथेष्वपि; D5 °थेपि च (for °थेषु च). Ca.d cite अवभृथेषु (as in text). — ^{c}) K4.5 B1–3 Dc1 Dn1 D3.4.6 गौरान्; D7.8 राजन् (for सौरान्). D2 स सहस्रवरान्विप्रान्; S अष्टौ चैषां सहस्रं च. Cd cites सहस्रानुचरान् (as in text). — ^{d}) B Dc1 सहस्रं चाष्ट चापरान्; T G1.2.4 M सहस्रानुचरान्नृ(G4 °रं नृ)प; G3 सहस्रानुचरा नृप; G5 सहस्रचरितं नृप.

16 ^{b}) S स्वस्ति वाच्याथ (G5 °च्याधि-; M5 °च्य च) मोदकैः. — ^{c}) D4 विद्वान् (for द्विजान्). S दधि- (for मधु-). K1 Dn1 D1.3–5 -सर्पिभ्यां (for °र्भ्यां). — ^{d}) T भक्षैः (for फलैः). Ś2 K1.4 Dc1 D1.7.8 G1.3–5 चेष्टैः (for श्रेष्ठैः). Ś2 समं बलैः; K1–4 D1 महारसैः; Dc1 च मंगलैः; D3.4.6 समंगलैः; T G2–4 सुमंगळैः (for सुमङ्गलैः).

17 ^{a}) K2 कांचनसेवेत (sic) (for °मेकैकं). — ^{b}) K5 Dn1 तेभ्यः स (for विप्राय). — ^{c}) D4 वा (for

हेमशृङ्गीं रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ १८
स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥ १९
पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्रोचनांस्तथा ।
स्वलंकृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥ २०
मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यामगात्ततः ॥ २१
ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैडूर्यमण्डितम् ॥ २२
परार्ध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजह्रुर्वरासनम् ॥ २३
तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
उपजह्रुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २४
युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥ २५
पाण्डरैश्चन्द्ररश्म्याभैर्हेमदण्डैश्च चामरैः । C. 7. 2937 B. 7. 82. 27 K. 7. 83. 27

च). —^{d}) D5 गवां शिष्टाश् (for वासांसीष्टाश्). K2 दारुणा: (for दक्षिणा:).

18 ^{a}) B4 तदा; S पुनर् (for तथा). K4 गां कपिलां; D2 गोपालिका (for गा: कपिला). K1 D2. 7 दोग्धी:; K4 दोग्ध्रीं (for दोग्ध्री:). —^{b}) B Dc1 Dn D3. 4 सवत्सा: (for सर्षभा:). — D4 om. 18^{c}–19^{b}. —^{c}) G1 M1–4 हेमशृंग्यो; G2–5 हेमशृंगा (for °शृङ्गी). K4 B4. 5 Dn D2. 5. 6 रौप्य- (for रूप्य-). K4 -खुरां; D2 -खुरीर्; D5 -क्षुरी; M2 -मुखा (for -खुरा). —^{d}) B4. 5 Dn1 तेभ्य: (for चक्रे).

19 D4 om. 19^{ab} (cf. v. l. 18). —^{a}) D7 वर्धमात्मानां (for °मानांश्च). —^{b}) G5 कामिन: (for काञ्चनान्). — The portion from 19^{c} to 7. 61. 19^{d} is lost in Ś2 on missing folios. —^{c}) K1 माल्यां; D6 मालां (for माल्यं). S सुमनोलाज(G5 °जाल)कुंभां(M1. 2 °भा)श्च. —^{d}) D3 G1 M1. 2 ज्वलंतं. Dn2 D3. 6 जातवेदसं (for च हुताशनम्).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{b}) B Dc1 Dn2 रुचकं; S रोचना (for रुचकान्). K4 Cd रोचनं; B Dn2 D7. 8 रोचनास्; D3 रोचकांस्; T G3. 4 रुचिरस्; G1. 2 M1. 2 रुचकांस्; G5 रुचिरा; M3–5 रुचकास् (for रोचनांस्). Cv रुचिका रोचनास्तथा. —^{c}) K5 Dn1 अलंकृता: (for स्व°). —^{d}) K1 D3–7 दधिसर्पि- (for °सर्पिर्). K4 मधूदकान्.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{ab}) D2 मंगल्या:; D3 मंगलान्; D4 मांगल्य:; D5 मांगल्यान् (for मङ्गल्यान्). K3 D7. 8 दक्षिणाश् (K3 °णश्) (for पक्षिणश्). S मृगपक्षिपशून्पुण्यांस्तत्तन्मं(G3–5 °स्तत्र मं)गल(M1. 2 °गल्य)सूचितं. —^{c}) D2 transp. दृष्ट्वा and स्पृष्ट्वा. —^{d}) K1 D1. 6. 7 बाह्य- (for बाह्यां). K1. 5 B1. 3 Dc1 Dn1 D1–3. 5–8 कक्षाम् (for कक्ष्याम्). K5 Dn D1–3. 6. 7 अगात्तदा; B1–3. 5 Dc1 ततोगमत्; B4 उपागमत्; D4 पतत्स्वत: (for अगात्तत:). S कक्ष्यां बाह्यां विनिर्ययौ.

22 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{a}) G1 M1. 2 तत्र (for ततस्). B4 Dn तस्यां (for तस्य). T G3. 4 महाभागास् (for महाबाहोस्). —^{b}) D3–5 तिष्ठंत: (for तिष्ठत:). K1 B2. 5 D2 परिचारिका: (for °रका:). —^{d}) B D7 -वैदूर्य- (for -वैडूर्य-).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{a}) K1. 2 पराध्यास्तिरणांस्तूर्णं; B2 °णाकीर्णं; T G1. 2 M4 परार्थ्या(G1 M4 °ध्या)स्तरणास्तीर्णं. Cd cites परार्द्ध्यं. —^{b}) D2 अर्पयन् (for ऋद्धिमत्). —^{d}) K2. 4 D2. 4. 5. 7 उपाजह्रुर् (for उप°).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{a}) K5 B3 Dn1 G1. 5 M1. 2 तस्य तत्र (by transp.); M3–5 ततस्तत्र. —^{b}) K5 भूषणारूपमात्मन:. —^{c}) K2–4 B1. 3–5 Dn1 D1. 7 उपाजह्रुर् (for उप°). G5 वरार्हाणि (for महा°). —^{d}) K1 प्रेष्य: (for प्रेष्या:). K1. 3. 4 D1 शस्त्राणि (K1 °णि); T G2–5 शुभ्रा(G5 °भ्रां)श्च (for °णि). D5 मारिष (for सर्वश:). — After 24, B1. 3 ins.:

430* शुभानि सर्वपुष्पाणि मुक्ताहारांश्च पुष्कलान् ।

25 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{a}) Ś1 K1–4 B1–3. 5 D1. 2. 5. 8 G5 मुक्ताभरण- (for युक्ता°). Ś1 K1–4 B1–4 D1. 2 -वेशस्य (for -वेषस्य).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —^{a}) Ś1 K D (except Dc1) चामरैश् (for पाण्डरैश्). —^{b}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) हेमभांडैश् (for °दण्डैश्). Ś1 K D (except Dc1) सुशोभनै: (for च चामरै:). —^{c}) B2 (marg. as in text). 3 D2 G1. 2 M1. 2 दोधूयमानै:. —^{d}) B1–3 Dc1 सविद्युद्भिव तोयदा:.

C. 7. 2937 B. 7. 82. 27 K. 7. 82. 27 दोधूयमानः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २६
संस्तूयमानः सूतैश्च वन्द्यमानश्च बन्दिभिः ।
उपगीयमानो गन्धर्वैरास्ते स्म कुरुनन्दनः ॥ २७
ततो मुहूर्तादासीत्तु बन्दिनां निस्वनो महान् ।
नेमिघोषश्च रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २८
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
नराणां पदशब्दैश्च कम्पतीव स्म मेदिनी ॥ २९
ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः ।
शिरसा वन्दनीयं तमभिवन्द्य जगत्पतिम् ॥ ३०
कुण्डली बद्धनिस्त्रिंशः संनद्धकवचो युवा ।
अभिप्रणम्य शिरसा द्वाःस्थो धर्मात्मजाय वै ।
न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयातं महात्मने ॥ ३१
सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवम् ।
अर्घ्यं चैवासनं चास्मै दीयतां परमार्चितम् ॥ ३२
ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने ।
सत्कृत्य सत्कृतस्तेन पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

---

27 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — b) K2 नंदमानश्; D6 वक्षमाणश् (for वन्द्यमानश्). T G1.3.4 वंदिभिः (for बन्दिभिः). — c) K5 B2 (marg.) Dc1 Dn1 S उद्गीयमानो (for उपगी°).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) D3 T G1–3.5 M मुहूर्तम्; G4 °र्ते (for °र्ताद्). T G3.5 आसीच्च; G4 त्वरिते (for आसीत्तु). — b) K1–4 D1 गजानां; K5 B1–3.5 Dc1 D7.8 दंतिनां; S (G2 damaged) वंदिनां; (for बन्दिनां). S निनदो (for निस्वनो). D2.4.5 स्यंदनानां स्वनो महान्. — c) K5 खुरनेमिस्वनैश्चैव; T G2–5 रथानां नेमिघोष(G2 °षै)श्च. — d) K5 रथघोषश् (for खुर°).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) K4 नादेन; K5 शब्देन; T G1–4 M ह्रादश्च (for ह्रादेन). G1 M2 राजघंटानां (for गजघण्टानां). Dn1 नागानां चैव घंटानां; G5 ह्रादश्च वै गजानां तु. — b) D4 रथानां (for शङ्खानां). K1–4 B3 Dc1 D1 निःस्वनेन च; S च रवो महान् (for निनदेन च). — c) K1.5 Dn1 D2.6 S पाद-; D4 वाद- (for पद-). B1–3.5 Dc1 -शब्देन; S -शब्दश्च (for -शब्दैश्च). — d) S मेदिनीं कंपयन्निव.

30 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) Ś1 K1–4 तं तथांतरमासाद्य; D7.8 S ततः क्षत्ता समासाद्य. — b) D6 G5 भूतल- (for भूतले). — Ś1 K D1 om. 30^{cd}. — d) Dn2 D2.3.5.6 T G1–4 M अभिवाद्य; G5 °गम्य (for °वन्द्य). Dc1 Dn1 महीपतिं; Dn2 D2.3.5.6 जनेश्वरं (for जगत्पतिम्).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — b) D4 संनद्धकवचायुधः; S संनद्धः (G5 °गत्वा) प्रांजलिर्युवा. — S transp. 31^{cd} and 31^{ef}. — d) Some MSS. द्वास्थो. B1–4 Dc1 ह; B5 T G3.4 तु; G2.5 हि (for वै). Ś1 K Dn1 D1.4.5.7.8 द्वाःस्थो (D1 द्वाःस्थौ) धर्मात्मजस्य वै (D5.7.8 च). — e) K5 निवेदयद्; D3 आवे° (for न्यवे°). — f) K4 D1 उपायातं; B Dn2 D6 T G2–4 Ca. d उपयांतं; D2–5.7.8 उपायांतं (for उपयातं). Ś1 D4.5.7 महात्मनः; K4 महीपते (for महात्मने). — After 31, K5 D7 ins.:

431* शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाश्चतुर्भुजः ।
तवाज्ञादर्शनाकाङ्क्षी द्वारि तिष्ठति केशवः ।

32 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) S तमब्रवीत्ततो राजा. — b) G1 M [ए]तु (for [ए]व). S (except G5) माधवः (for °वम्). K5 Dn1 D2.4.5.7.8 आगच्छतु जनार्दनः. — After 32^{ab}, T G2 M ins.:

432* प्रवेश्यतां समीपं मे किमर्थं प्रविलम्बसे ।

[M2 प्रविळंबसे.]

— c) K1 अर्च्यं; Dn1 D3.5–8 अर्धं; D4 अर्घ्यैश् (for अर्घ्यं). D4 च वासनं (for चैवा°). D3.5.6 तस्मै (for चास्मै). S आसनं च मधुघ्नाय.

33 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) Ś1 K1.2.4 D3.6 प्रविश्य; K5 Dn1 D2.4 प्रविष्टं (for प्रवेश्य). — b) Ś1 K1–4 D1 उपविष्टो; K5 Dn1 D2.4.5 °विष्टं; D3.6 °विश्य (for °वेश्य). — Ś1 K1–4 D1 om. 33^{cd}. — c) K5 D (except Dc1; D1 om.) पूजयामास विधिवत्; B सत्कृतस्तेन सत्कृत्य. — d) K5 D (except Dc1; D1 om.) धर्मराजो (for पर्यपृच्छद्).

५९

युधिष्ठिर उवाच ।
सुखेन रजनी व्युष्टा कच्चित्ते मधुसूदन ।
कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥ १
संजय उवाच ।
वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरम् ।
ततः क्षत्ता प्रकृतयो न्यवेदयदुपस्थिताः ॥ २
अनुज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् ।
विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिम् ॥ ३
शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं च केकयान् ।
युयुत्सुं चैव कौरव्यं पाञ्चाल्यं चोत्तमौजसम् ॥ ४
एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् । C. 7. 2952
उपतस्थुर्महात्मानं विविशुश्चासनेषु ते ॥ ५ B. 7. 83. 7 K. 7. 83. 7

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K B Dc1 Dn D1. 3. 6–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 तृतीयदिवसे; K5 चतुर्थदिवसे; G1 चतुर्थेहनि; M1. 2 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* K5 युधिष्ठिरालये कृष्णागमप्रबोधनः; Dn1 युधिष्ठिराह्निकं; D2. 5 कृष्णागमनं; D4 युधिष्ठिरप्रबोधे कृष्णागमनं; D6 प्रतिदिनकृत्यानंतरे कृष्णागमनं; G1 M1. 2 युधिष्ठिरकाल्यविधिः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 5 79; B2. 3 Dn1 80; D2 71; D3 S 78. —*Śloka no.:* Dn1 33.

59

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 58 19).

1 Before the ref., N (Ś2 missing) ins.:

433* संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनन्द्य जनार्दनम् ।
उवाच परमप्रीतः कौन्तेयो देवकीसुतम् ।

N (Ś2 missing) om. the ref. — ^{a}) D6 व्युढा; Cd व्युष्टा (as in text). — ^{d}) T G1–4 M महामते (M1. 2 °तेः); G5 महामुने (for तवाच्युत).

2 N (Ś2 missing) om. the ref. — ^{b}) S प्रत्युवाच (for पर्यपृच्छद्). — After 2^{ab}, S ins.:

434* दर्शनादेव ते सौम्य न किंचिदशुभं मम ।
[G2 मद्दत् (for मम).]

— G5 ins. श्रीभगवान् before 2^{cd}. — ^{c}) Dn2 D2. 6 ततश्च प्रकृतीः क्षत्ता; S ततो वै (M3–5 °तौयं) प्रकृतीः सर्वा. Cd cites प्रकृतयो (as in text).

3 ^{a}) Dn1 तु (for च). S ततः क्षत्ता (for च राज्ञा स). — ^{c}) S प्रकृतीर् (T G2–5 °तिं) (for विराटं). — ^{d}) K1–3 B1–3 Dc1 D3. 6 स (for च). G1 M सत्यकं; G2 पार्षतं (for सात्यकिम्). — After 3, N (Ś2 missing) ins.:

435* चेदिपं धृष्टकेतुं च द्रुपदं च महारथम् ।
[K1 चेदिकं; D2 चेदीकं; D6 चेदियं (for चेदिपं).]

4 ^{a}) K3 (*sup. lin.* as in text). 5 Dn1 यमौ चोभौ; S चेकितानं (for यमौ चैव). — ^{b}) Ś1 K3 B Dc1 स- (for च). K3 B1. 4 केकयं; K4. 5 D2. 5. 7 कैकयान्; B2. 3. 5 Dc1 Dn D3. 6. 8 कैकयं (for केकयान्). S धृष्टकेतुं यमावपि. — After 4^{ab}, S ins.:

436* केकयान्सृञ्जयान्मत्स्यान्पाञ्चालांश्चापि राजकान् ।
[G4 मात्स्यान् (for म°). G4 पंचालाश् (for पाञ्चा°). M3–5 च स (for चापि).]

— ^{c}) D5 चापि (for चैव). — ^{d}) Dn1 पंचालं (for पाञ्चाल्यं). S द्रौपदेयान्घटोत्कचं. — After 4, N (Ś2 missing) ins.:

437* युधामन्युं सुबाहुं च द्रौपदेयांश्च सर्वशः ।
[D1 युधामन्यु- (for °मन्युं). Dn1 पांचालांश्चैव (for द्रौपदेयांश्च). Ś1 सर्वतः (for सर्वशः).]

5 ^{b}) K5 B1–3 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 पांडवर्षभं; D5. 6 क्षत्रियर्षभाः (for °र्षभम्). — ^{d}) K5 D3 स्वासनेषु ते; B3–5 Dc1 चासने शुभे; Dn2 °नेषु च (for °नेषु ते). — For 5, S subst.:

438* एतांश्च सुहृदश्चान्यान्दर्शयामास पाण्डवम् ।
अनुज्ञाताश्च पार्थेन आसीना आसनेषु ते ।
[(L. 1) G1 M2–4 एतांश्चान्यांश्च सुहृदो (for the prior half). — (L. 2) T1 G3–5 स्वासीना (for आ°). G1 M1–4 स्वासनेषु (for आ°). G5 च (for ते).]

— After 5, G3–5 ins.:

C. 7. 2353
B. 7. 83. 8
K. 7. 83. 8

एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ ।
कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महाद्युती ॥ ६
ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् ।
अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षमाभाष्य मधुरं वचः ॥ ७
एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः ।
प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च ॥ ८
त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च निराक्रियाम् ।
क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वांस्तानपि वेत्थ नः ॥ ९
त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल
सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च मधुसूदन ॥ १०
स तथा कुरु वार्ष्णेय यथा त्वयि मनो मम ।
अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ ११
स भवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ।
पारं तितीर्षतामद्य प्लवो नो भव माधव ॥ १२
न हि तत्कुरुते संख्ये कार्तवीर्यसमस्त्वपि ।
रथी यत्कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १३

439* स्थितेष्वधिपराध्येंषु यथार्हं वंद्य पार्थिवम् ।

6 ^{a}) G1 M स्वासने (for आसने). — ^{b}) G2 om. from वुप up to त्मानौ (in 6^{d}). G1 M महारथौ (for °बलौ). — ^{d}) G2 हुताशनौ (for महाद्युती). T G3–5 वेद्यामिव हुताशनौ; G1 M वेद्यामिंद्रानलाविव.

7 ^{a}) Dn1 transp. ततो and युधिष्ठिरः. D5 राजा (for तेषां). — ^{d}) Ca. d cite आभाष्य (as in text). S सत्यं पथ्यं प्रियं वचः. — Ca ends here.

8 ^{a}) B5 एवं त्वां; D6 एकं त्वा; S भवंतं (for एकं त्वां). — ^{b}) Dn1 शतक्रतुम् (for सहस्राक्षम्). — ^{c}) B2 संख्ये; D4 सर्वे; S चैव (for युद्धे).

9 ^{a}) B4 च (for हि). — ^{b}) D1 निराक्रियाः; D2. 4. 5 °कृतान्. S द्विषद्भिश्चापि (T °प-) निष्क्रियाः. — ^{d}) K1–4 D1 [ए]व; D2 [उ]प- (for [अ]पि). K5 B1–3. 5 Dc1 Dn D7. 8 वेत्सि (for वेत्थ). S सर्वं तदुपवेत्थ (G5 °वेद्धि) नः.

10 ^{a}) Dn1 सत्त्वं हि (for सर्वेश). — ^{c}) K4 D1 आयातुम्; D4 आयांतम्; G5 तावत्तम् (for आयत्तम्). S अत्यंतं (for अत्यर्थं). — ^{d}) S शत्रूणां च पराजयं (G3–5 M3–5 °यः).

11 ^{b}) D4 गतो; D7. 8 S मतं (for मनो). B4 यथा मम मनस्त्वयि. — ^{d}) S च (for स्याच्).

12 ^{a}) D4 तारयन् (for °यतु). Ś1 D2. 5 G2 स भवांस्तारयस्वास्मान्. — ^{b}) K4 D1 दुःखार्णवमहाभयात्. — ^{d}) S प्लवोस्माकं भवाच्युत.

13 ^{a}) G2 तस्य (for न हि). K1–3 ते; D8 तं; M4 तान् (for तत्). T G2–5 M2 योधः (G5 °धाः); M1. 3–5 यौधः (for संख्ये). — ^{b}) K1. 4 Dn2 D3. 8 त्वयि; D4 युधि; T जयः; G1 M [ऽ]पि वा; G2–5 [ऽ]पि यः (for त्वपि). K5 B Dc1 Dn1 D2. 5 रथी रिपुवधोद्यतः. — ^{c}) K1. 3. 4 रथे यत्; K5 B Dc1 Dn1 D2. 4. 5 यथा वै; S युधि यत् (for रथी यत्). T G2. 4. 5 कुरुषे (for °ते). G5 वीर (for कृष्ण). — ^{d}) S सारथ्यं (for °थिर्). T G2. 3 त्वं समास्थितः; G1 M नयमा°; G4 त्वं समर्थितः (for यत्नमास्थितः). — After 13, N (Ś2 missing) ins.:

440* यथैव सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीञ्जनार्दन ।
तथैवास्मान्महाबाहो वृजिनात्त्रातुमर्हसि ।
त्वमगाधेऽप्लवे मग्नान्पाण्डवान्कुरुसागरे ।
समुद्धर प्लवो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ।
नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन ।
विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठपुरुषोत्तम ।
नारदस्त्वां समाचख्यौ पुराणमृषिसत्तमम् ।
वरदं शार्ङ्गिणं देवं तत्सत्यं कुरु माधव ।
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि ।
तोयमेघस्वनो वाग्मी प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।

[(L. 1) K5 Dn1 यथा हि; D4 तथैव (for यथैव). K1–4 D1 अरिंदम (K4 °मः) (for जनार्दन). —(L. 2) Cd cites वृजिनात् (as above). —(L. 3) Ś1 K1. 3 [ऽ]प्लवान् (for ऽप्लवे). Ś1 वृजिनार्णवे (for कुरुसागरे). —(L. 4) B1–3 Dc1 D7. 8 तारयाद्य; D2 प्लवस्व नः (for समुद्धर). —(L. 5) D7. 8 सदा मित्र; Cd सनातन (as above). K1–4 D1 जनार्दन; K5 नमोस्तु ते; D2 निशातन; D7. 8 विनाशन (D8 °नः); Cd विशोभन (for विशातन). —(L. 6) K4 D1 transp. विष्णो and जिष्णो. —(L. 7) Ś1 D1 त्वा (for त्वां). Ś1 Dc1 Dn1 D1. 3. 6 ममाचख्यौ (D3. 6 °ख्ये) (for समाचख्यौ). K5 Dn2 D2. 3. 6 पुराणं पुरुषोत्तमं (for the post. half). —(L. 8) K1–4 Dc1 D7. 8 शृंगिनं (for शार्ङ्गिणं). Dn2 D2. 4 श्रेष्ठं (for देवं). —(L. 10) Ś1 K3 B1. 3 D4 ओघ-; K4 D2

वासुदेव उवाच ।

सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
शरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनंजयः ॥ १४
वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रान्तो महाबलः ।
युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजसा परमो नृणाम् ॥ १५
स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
सिंहर्षभगतिः श्रीमान्द्विषतस्ते हनिष्यति ॥ १६
अहं च तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्निरिवोत्थितः ॥ १७
अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनम् ।
अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥ १८
तस्याद्य गृध्राः श्येनाश्च वडगोमायवस्तथा ।
भक्षयिष्यन्ति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः ॥ १९
यद्यस्य देवा गोप्तारः सेन्द्राः सर्वे तथाप्यसौ ।
राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति संकुले ॥ २०
निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति ।
विशोको विज्वरो राजन्भव भूतिपुरस्कृतः ॥ २१ C. 7. 2973 B. 7. 83. 28 K. 7. 83. 28

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

अथ; K5 Dn1 उद्यन्; D7. 8 पूर्ण- (for तोय-). K1. 3–5 Dn1 D1. 4. 5 -स्वरो (for -स्वनो). K5 Dn1 धीमान् (for वाग्मी). B2 मेघौघनिःस्वनो वाग्मी (for the prior half). K4 जनार्दनः (for युधिष्ठिरम्).]

— After the above, K1 B4 D2. 4. 5. 7. 8 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan:* K1 B4 D2. 4. 5. 7. 8 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* D4. 5 वासुदेवप्रसादनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): D2 72].

14 T G2 श्रीभगवान् (for वासुदेव). — a) S (except G5) समग्रेषु (for सामरेषु). — b) T G1–4 M न ह्यन्योस्ति; G5 नेहान्योस्ति (for सर्वेषु न). K2 Dn1 च (for न). — c) T G5 शरासनधृत: (for °धरः). — d) Dn1 तेषु पार्थो; S सत्यं यादृग् (for यथा पार्थो). B5 युधिष्ठिर (for धनंजयः).

15 a) B1 D6 शस्त्र- (for अस्त्र-). — b) Dn1 विक्रांतोति- (for पराक्रान्तो). — c) K5 Dn1 S तथामर्षी; B2 परा° (for सदा°). — d) S तेजस्वी विगतक्लमः.

16 a) K1 वायु- (for युवा). D7 स वृष- (for वृषभ-). — b) K4 D1 T G3. 4 महाभुजः; G1. 2. 5 M °हनुः (for °बलः). — D3 om. 16c–17d. — c) S सिंहद्विरदविक्रांतो. — d) B4 Dn2 द्विषदस् (for °तस्). K5 Dn1 द्विषतः प्रवधिष्यति; S °तः प्रमथिष्यति.

17 D3 om. 17 (cf. v. l. 16). — a) M3. 4 तं (for तद्). — b) S यथा स रथिनां (T G2–4 °था सारथिनां; G5 °थासौ रथिनां) वरः. — K4 D1. 7. 8 om. (hapl.) 17c–18d. — d) Dc1 Dn1 D5. 6 धक्षते; G3. 4 धक्ष्यंति; M धक्ष्यते (for धक्ष्यति). B Dc1 [इं]धनं; T G3–5 [आ]श्रयं; G1. 2 M [आ]शयं (G1 °यान्) (for [उ]त्थितः).

18 K4 D1. 7. 8 om. 18 (cf. v. l. 17). — a) K5 Dc1 अथ तं; S अत्यंत- (for अद्य तं). T G2 -पापकरणं (for पापकर्माणं). — b) Dn1 क्षौद्रं (for क्षुद्रं). S रौद्रं सैंधवकं नृपं. — c) D5 अपूर्व- (for अपुनर्). D4 मार्गं (for मार्गम्). S शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्; Cv as in text. — d) B2 नेष्यते (for क्षेप्स्यते). S निशितैर्ध (G5 °र्ले) क्ष्यतेर्जुनः.

19 ab) K1 [अ]स्य (for [अ]द्य). K1 गृद्धः (for गृध्राः). K1 श्येनश्. K1–3 D1 वटा; K4 B1–3 Dc1 बला; K5 D4. 7. 8 बडा; B4. 5 Dn2 D2. 3 चंड-; Dn1 बका (for वड-). Ś1 तव (for तथा). D5 बडा गोमायुवायसाः (for b). S अद्य कंका (T G3–5 काका)श्च गृध्राश्च श्येन (T G4 °ना) गोमायवो वळाः. — d) S ये चाप्यन्ये च पक्षिणः.

20 a) D3 देव-; S लोका (for देवा). — b) Dn1 देवास् (for सर्वे). B Dc1 युधिष्ठिर (for तथाप्यसौ). S ससुरासुरमानवाः. — c) D1. 7. 8 यमासाद्य; G5 यमस्याथ (for °स्याद्य). — d) Ś1 K4. 5 B2 (marg.) Dn1 संकुलां; K1. 3 D4 °लं (for °ले). S हतो यास्यति दुर्मतिः.

21 b) S अनु- (for उप-). — d) Dc1 D6 तव (for भव). Ś1 K1. 3 D1 भूरि-; G M शांति- (for भूति-).

६०

C. 7. 2374
B. 7. 84. 1
K. 7. 84. 1

संजय उवाच ।

तथा संभाषतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः ।
दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणम् ॥ १
तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पाण्डवर्षभः ॥ २
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३
व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
यादृग्रूपा हि ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥ ४
तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५
ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः ।
आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेन समागमम् ॥ ६
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
नमस्कृत्य वृषाङ्काय साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ७
अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८
अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९
रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ ।

D_7 -पुरःसरः (for -पुरस्कृतः). T भवंति च पुरस्कृतः.

Colophon : Ś$_2$ missing. — *Sub-parvan :* N (except $K_{4.5}$; Ś$_2$ missing) जयद्रथवध. — *Adhy. name :* K_5 D_4 अर्जुनप्रशंसा ; G_1 $M_{1.2}$ वासुदेवयुधिष्ठिरसंवादः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B_1 80 ; B_2 82 ; B_3 Dn_1 81 ; D_2 73 ; D_3 S 79. — *Śloka no. :* K_2 26 ; Dn_1 25.

60

☞ This adhy. is missing in Ś$_2$ (cf. v. l. 7. 58. 19).

1 ^{a}) K_3 संभाष्यत ; Dn_2 $D_{3.6}$ संव(D_6 °वा)दतां ; G_5 संभाविता (for °षतां). — ^{c}) $D_{2.6}$ भरतश्रेष्ठ. — ^{d}) K_4 च (for स-). $D_{7.8}$ -सुहृज्जनं (for °द्गणम्).

2 ^{a}) Dn_2 $D_{3.6}$ निविष्टं (for प्र°). K_1 D (except Dn_2 D_1) कक्षाम् (D_4 °क्षा) (for कक्ष्याम्). — ^{b}) K_5 B_2 अभिवंद्य (for °वाद्य). — ^{c}) K_3 तमुत्थाय (for समु°). Dn_1 [अ]ग्रतः ; S [आ]सनात् (for [अ]र्जुनं). Ś$_1$ K_{1-3} D_1 प्रीत्या (for प्रेम्णा). — ^{d}) D_5 पुरुषर्षभः ; S पांडवोर्जुनं (for °वर्षभः). D_4 संमृजैः पुरुषर्षभ.

3 ^{a}) $D_{3.7.8}$ चैवम् ; D_4 चैतम् (for चैनम्). — ^{b}) K_1 परिपूज्य ; D_2 °मृज्य (for °ष्वज्य). S परिमृज्य च पाणिना.

4 ^{a}) G_2 partly damaged. — ^{b}) D_4 [ऽ]ब्रुवं (for ध्रुवस्). S तव जयो (for ते विजयो). — ^{c}) T G_{2-5} तादृग् ; G_1 M तथा (for यादृग्). Ś$_1$ K D (except Dc_1 D_3) च (for हि). Cv तच् (for ते). — ^{d}) D_6 प्रत्यक्षश् (for प्रसन्नश्).

5 ^{a}) G_5 तदा (for ततो). — ^{d}) $M_{1.2}$ प्रसादजः.

6 ^{b}) G_3 यथादृष्टं (for °दृष्टं). D_7 धनंजय. — 6^{cd} is partly damaged in G_2. — ^{d}) K_2 त्र्यंबके च ; Bom. ed. °केण (for °केन).

7 ^{a}) $K_{4.5}$ B_2 D_5 T G_{2-4} M_{3-5} अवनीं (for अवनिं). — ^{b}) K_4 D_1 स्मृत्वा ; D_2 गत्वा (for स्पृष्ट्वा). Ś$_1$ K_{1-4} D_1 श्रुत्वा च ; G_4 सर्वेषु (for सर्वे च). K_5 B_1 Dn_1 $D_{2.3.6-8}$ T $G_{1-3.5}$ $M_{1.2.4.5}$ सुविस्मिताः ; B_2 स्म वि° ; D_5 च पार्थिवाः ; M_3 युधि स्मिताः (for च वि°). — ^{c}) $K_{3.4}$ नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य). — ^{d}) K_3 साधु साध्वित्याब्रुवन् (sic) ; D_8 साधु साध्विति चाब्रवीत्.

8 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ अनुजातास् (for °ज्ञातास्). $D_{3.4.6}$ तथा ; D_5 तदा (for ततः). — ^{c}) $B_{1.2}$ Dc_1 $D_{2.6}$ सुसंरब्धा ; B_3 सुसंबद्धा (for सुसंनद्धा). — ^{d}) S तुष्टा (for हृष्टा).

9 ^{b}) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 युयुधानार्जुनाच्युताः. — ^{c}) G_2 damaged. Ś$_1$ K D (except Dc_1 Dn_2) सर्वे (for ते वै).

10 ^{a}) K_5 रथानीकेन (for रथेनैकेन). K_5 Dn_1 संहृष्टौ (for दुर्धर्षौ). — ^{b}) B_3 -धनंजयौ (for -जनार्दनौ).

जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १०
तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् ।
रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥ ११
स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
बभौ रथवरः क्लृप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२
ततः पुरुषशार्दूलः सज्जः सज्जं पुरःसरः ।
कृताह्निकाय पार्थाय न्यवेदयत तं रथम् ॥ १३
तं तु लोके वरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
बाणबाणासनी वाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १४
ततो विद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
स्तूयमानो जयाशीभिरारुरोह महारथम् ॥ १५
ः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६
स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
विबभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥ १७
अन्वारुरोहतुः पार्थं युयुधानजनार्दनौ ।
शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८
अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीन्रश्मिवतां वरः ।
मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥ १९
स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः । C. 7. 2693 B. 7. 84. 19 K. 7. 84. 20

— ^{d}) M4 निकेतनं (for निवेशनम्).

11 ^{a}) T G3 ततो (for तत्र). G5 तस्य (for गत्वा). — ^{b}) S शास्त्रवित् (for सूतवत्). — ^{c}) T G2–5 महारथस्य; G1 M रथर्षभस्य (for रथवरस्य). — ^{d}) D2 ध्वजवानरलक्षणं.

12 ^{a}) K1 D4 मेघस्वन-; K4 मेघाशनि-; G2 मेघरव- (for °सम-). — ^{b}) G2 damaged. D2 -सुप्रभः; T G3. 4 -भूषणः; G1. 5 M -भूषितः (for -सप्रभः). — ^{c}) Ś1 K1–4 क्षिप्तः; Cd क्लृप्तः (as in text). D7. 8 बभौ रथः (D8 °थ-) परिक्लिप्तः. — ^{d}) Cv शशी (for शिशुर्).

13 ^{a}) D5 प्रहृष्टः (for पुरुष-). — ^{b}) Ś1 D2–8 सज्जः सज्ज-; K1 सज्जं मानं; K2. 3 सज्जमान- (K3 °नः); K4 D1 मज्जमानः (D1 °नं); K5 B Dc1 Dn सज्जं सज्ज-; T G3. 4 सज्जं सर्वं (G3 °र्वं-); G2 सद्यः सर्वं (for सज्जः सज्जं). D5 पुरस्कृतः; S न्यवेदयत् (for पुरःसरः). — ^{c}) K5 कृत्वाग्निकाय (for कृताह्निकाय). — For 13^{cd}, S subst.:

441* रथं पुरुषसिंहस्य सध्वजं सपताकिनम् ।

14 ^{a}) S स (for तं). B2 च (for तु). K3 B2 D2. 4. 5. 7. 8 लोक- (for लोके). — ^{b}) T G2–4 M3. 4. 5 (*sup. lin.*) हेमवर्मधृक्. — ^{c}) K4 S बाणी (for बाण-). D8 चाहं (for वाहं). B Dc1 Dn2 D3. 6 Cdp चापबाणधरो वाहं; Dn1 तूणबाणासनी पार्थः; D5 बाणबाणासनिश्चात्र; D7 सबाणबाणासनिरथं; Cd बाणबाणासनवान्.

15 ^{a}) K3–5 B4 Dn D2. 5. 6 तपोविद्या-; T G3. 4 M अथ विद्या-; G5 विद्याज्ञान- (for ततो विद्या-). D4 तपोविद्यादिभिर्वृद्धैः. — ^{b}) K5 B2 D1. 4. 6 T G3 क्रियाविद्भिर्; B1. 3 Dc1 क्रियावृद्धैर्; D3 कृपावद्भिर्; D7. 8 क्षमाव(D8 °वि)द्भिर् (for क्रियावद्भिर्). — ^{c}) T G2–5 नंद्यमानो; G1 M1. 2 वंद्य°; M3–5 वर्ध° (for स्तूय°). — ^{d}) Ś1 महारथः; K5 °रथैः; B5 °व्रतः; S [अ]र्जुनो रथं (for महारथम्).

16 ^{a}) D5 जैत्रं (for जैत्रैः). Dc1 D4. 6 संग्रामिकैर्; D7. 8 सामग्रिकैर् (for सांग्रामिकैर्). D2 तंत्रैः (for मन्त्रैः). — ^{b}) K1. 3 पूर्णमेव; K5 Dn1 D4. 5 पुनरेव (for पूर्वमेव). — ^{c}) D6–8 आयुष्मान् (for अर्चिष्मान्). — K5 D4 om. (hapl.) 16^{d}–17^{c}. — ^{d}) Ś1 Dn1 D5 उदये; Cd उदयं (as in text).

17 K5 D4 om. 17^{abc} (cf. v. l. 16). — ^{a}) D3 T G3. 4 सरथो (for स रथे). — ^{b}) Ś1 कांचकवचेनावृतः (sic). — ^{c}) K1. 2. 4 Dn1 D1. 3. 6–8 G1 M विमला- (Dn1 °ले)र्चिष्मान्; B2 विमले शृंगे; T G2–5 बहुला- (T G2 °ळा)र्चिष्मान् (for विमलोऽर्चिष्मान्). — ^{d}) Dn1 मेरोरिव; D2 गोभिर्दिवि; D4. 5 यथा दिवि (for मेराविव).

18 ^{a}) Ś1 K5 अन्वारुरो(K5 °रु)हतः पार्थं; B Dc1 Dn2 D2. 3. 5. 6 अन्वा(D3 °था)रुरुहतुः पार्थं; S अन्वारूढौ ततः पार्थं. — ^{b}) S तत्र गोविंदसा(G1 M °स)त्यकौ. — ^{c}) S शय्या(G1 M1. 2 शं या-; G2. 5 शर्या)तियज्ञं गच्छंतं (G5 °तौ). — ^{d}) B4 Dn2 अथ (for यथा). D7. 8 यथेंद्रं देवसत्तमौ; S यथा च्यवनमश्विनौ.

19 ^{b}) K5 D (except Dc1 D1) रश्मिविदां; B1. 3. 4 रश्मिमतां (for °वतां). S रथरश्मीन्रथर्षभः. — ^{c}) G3 वासवस्यैव (for °स्येव).

C. 7. 291 B. 7. 84. K. 7. 84. सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥ २०
सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।
सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ २१
ततो वादित्रनिर्घोषैर्मङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
प्रयान्तमर्जुनं सूता मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥ २२
सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिस्वनः ।
युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥ २३
तमनुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुचिः ।
ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥ २४
प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ।
पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ॥ २५
दृष्ट्वार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
यथा हीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव ॥ २७
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥ २८
यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधे मम ।

20 a) K2–4 D1 बभौ (for ताभ्यां). S शुशुभे (for सहितः). Ś1 वीरो; K1–4 D1 ताभ्यां (for पार्थौ). — b) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 विबभौ रथमास्थितः. — c) M3. 4 सहितौ. — d) Ś1 K1–4 D1 [ऽ]भिघ्नन् (for निघ्नन्).

21 a) K3. 5 Dn D2. 3 G5 M2. 4 वधं प्रेप्सुः; D4 रथं प्रेप्सुः (for वधप्रेप्सुः). — b) B5 Dc1 D4 शत्रुसंघ- (Dc1 °ग)हा (for °पूगहा). Cd cites पूगः. — After 21, D2 ins.:

442* धनुर्जैत्रं तथा बाणान्दधानो निर्गतोऽर्जुनः ।
हन्तुं लंकापतिं देवो भगवानिव राघवः ।

22 a) K5 Dn1 -घोषेण; B1–3 Dc1 S -घोषैश्च (for -निर्घोषैर्). — b) K4 B2. 4. 5 Dn मांगल्यैश् (K4 °लैश); B1. 3 D4 T G1. 3–5 मंगलैश् (for मङ्गल्यैश्). Ś1 च स्वनैः; K1–4 D1 विविधैः (for च स्तवैः). D7. 8 गुणस्तवैः; S शुभैः स्तवैः (by transp.). D5 मंगलैः शुशुभे स्तवैः. — c) K1 D3. 5 प्रयातम्; B5 प्रायातम् (for प्रयान्तम्). B3 Dc1 अथ तं (for अर्जुनं). K2 सूतं; Dn1 D4. 5. 7. 8 सूत-; T G3 संख्ये; G2. 4 संखे; G5 संघे (for सूता). — d) D1 मगधाश्; D7. 8 मागधैश् (for मागधाश्). S चापि (G4 °भि-) (for चैव).

23 a) B5 जयाशीभिः; D2 सपर्यासः (for सजयाशीः). K5 D2. 5 T G2–4 सुपुण्याहः (for सपु°). G5 जयाशीकृतपुण्याहः. — b) B1. 5 T G2 -निःस्वनैः; B4 -बंदिभिः (for -निस्वनः). — c) D7. 8 -निर्घोषैस् (for -घोषेण). — d) K4 D1. 7. 8 S प्रीतिकरो (for रति°). Cd cites रतिः.

24 a) Ś1 अनुप्रपतन्; B2 Dc1 Dn1 D3. 4, 6–8 °प्रततो; D5 °पततो; S °प्रवणो (for °प्रयतो). K1. 3. 4 तमन्वग्वै ततो वायुः. — b) D6 पुण्यो (for पुण्य-). T G1. 3. 5 पुण्यगंधः; M3–5 °गंधी (for °गन्ध-). S (except G4) शिवः (for -वहः). K B1–3. 5 D शुभः; B4 शिवः (for शुचिः). — c) K2 Dn1 D5 सहर्षयन्; D4 सघर्षयन् (for संहर्ष°). D7. 8 पार्थान् (for पार्थं). — d) Ś1 चास्य; T G2–5 च वि- (for चापि). G1 M द्विषश्चास्य विशोषयन्. — After 24, N (Ś2 missing) ins.:

443* ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विविधानि शुभानि च ।
[K1 सुखानि (for शुभानि).]

25 b) S transp. विजयाय and बहूनि.

26 a) S ततः संप्रेक्ष्य तत्सर्वं. — b) K5 B1–3 Dc1 Dn1 विजयस्य; S विजयस्वं (for °याय). Ś1 सदक्षिणं (for प्रदक्षिणम्). — c) S सैन्येषु सात्यकं सत्यम्.

27 a) S transp. युद्धे and मे. — b) Ś1 दृढं; K1–3 Dn1 D1. 7. 8 ध्रुवं; B1 मम (for ध्रुवः). — B1 om. (hapl.) 27c–29b. — c) B2. 3. 5 D4. 7. 8 S तथा (G5 °तो) (for यथा). — d) S मनोज्ञानि भवंति मे.

28 B1 om. 28 (cf. v. l. 27). — a) Ś1 [आ]-गमिष्यामि (for गमि°). — b) S यत्र यातो (G1 M पापो) जयद्रथः. — c) D2 यथा सूर्यमयं लोको. — d) D8 प्रचक्ष्यते (for प्रतीक्षते). — For 28cd, S subst.:

444* गच्छ त्वं रक्ष राजानं त्वं हि तुल्यो मया रणे ।
[G5 महारणे (for मया रणे).]

29 B1 om. 29ab (cf. v. l. 27). G2 partly damaged. — a) B2. 3. 5 यथा तु परमं कृत्यं; S यथैव च परं कृत्यं. — b) K4. 5 B2–5 Dc1 Dn2 D2. 3. 6 वधो (for वधे). S धृतं (for मम). — c) S हि परं (for

तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणे ॥ २९
स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥ ३०
त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ।
शक्नुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥ ३१
मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथंचिदपि सात्वत ।
राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥ ३२
न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
किंचिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥ ३३
एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

६१

धृतराष्ट्र उवाच ।
श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्यन्त मामकाः ॥ १
जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।
कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥ २
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् । C. 7. 3012 B. 7. 85. 3 K. 7. 85. 3

सुमहत्). — [d]) B Dc1 Dn2 D3. 6 S रक्षणं (for °णे).

30 [c]) G5 प्रोक्तस् (for गुप्तस्). — [d]) S तथा भवेत् (by transp.). — After 30, N (Ś2 missing) ins.:

445* न हि पश्यामि तं लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ।
वासुदेवसमं युद्धे स्वयमप्यमरेश्वरः ।

[(L. 1) K2 Dn2 D2. 3. 6 न पश्यामि च तं लोके (for the prior half). Ś1 K3. 4 B1–3 Dc1 Dn1 D1. 4. 7. 8 युधि (for युद्धे). — (L. 2) B1. 2. 4 संख्ये (for युद्धे). K1–3 D1 [अ]मरोपमं (K3 °मः); K4 °रोत्तमः (for °रेश्वरः). K5 Dn1 स्वयमेव महेश्वरः (for the post. half).]

31 [a]) Ś1 K1. 3. 4 D1 न हि; K2 ब्रूहि (for त्वयि). Ś1 K1–3 D1 चार्श्वं; K4 चास्यं (sic); B1. 3 Dc1 वाहं (for चाहं). B3 पराश्वास्य; B4 Dn2 D2. 3. 6 °श्वस्तः; Cd °श्वस्य (as in text). Cv as in text. — [b]) Ś1 प्रद्युम्नस्य; D3. 6 M3. 5 °म्ने च; Cv °म्नेव (for °म्ने वा). — [d]) K5 M1 अनुपेक्षो; M3–5 अनपेक्ष्य (for °पेक्षो).

32 [a]) K D1 [अ]वेक्षा (for [अ]पेक्षा). — [b]) D4 शाश्वत (for सात्वत). S गोप्तार्यं मम केशवः. — [c]) G1. 3–5 M राज्ञ एव (for राजन्येव). — [d]) S कार्या सत्यक सर्वदा.

33 [b]) B5 महाबलः (for व्यवस्थितः). — [c]) Ś1 K3 ह्यापतते; K4 व्यापतते (for °द्यते). D4 त्वद्य (for तत्र). — [d]) Ś1 इति (for अपि). Ś1 K D1. 4. 5. 7. 8 वा (for च). G1. 5 M ध्रुवः.

34 [b]) S सत्यकः (for सात्यकिः).

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan:* N (Ś2 missing; D5 om.) G1 M1. 2. 5 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1–3 तृतीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* K1–3 रात्रिकथास्वप्नवृत्तांतः; K5 D4. 5 G1 M1. 2 अर्जुननिर्याणं. — *Adhy. no* (figures, words or both): B1 81; B2. 3 Dn1 82; B5 79; D2 74; D3 S 80; D5 84. —*Śloka no.:* Dn1 36.

61

1 Ś2 is missing up to 7. 61. 19 (cf. v. l. 7. 58. 19). — [a]) S अकुर्वंत (for अकार्षुस्ते). — [b]) D5 शोकदुःख- (for दुःखशोक-). — [c]) M3–5 तात (for तत्र). — [d]) S कैर् (for के). S पांडवाः (for मामकाः).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 2. — [a]) Dn1 जानंति; G5 राजानस् (for जानन्तस्). — [c]) T G2–5 नु (for तत्). S चक्रुः (for कृत्वा). — [d]) D5 ब्रूत (for ब्रूहि). S प्रतिगृह्य धर्मं- जयं.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. (hapl.) 3–4.

C. 7. 3012
B. 7. 85. 3
K. 7. 85. 3

आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥ ३
कपिराजध्वजं संख्ये विधुन्वानं महद्धनुः ।
दृष्ट्वा पुत्रपरिद्यूनं किमकुर्वन्त मामकाः ॥ ४
किं नु संजय संग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ।
परिदेवो महानत्र श्रुतो मे नाभिनन्दनम् ॥ ५
बभूवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः श्रुतिसुखावहाः ।
न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैन्धवस्य निवेशने ॥ ६
स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिबिरे मम ।
सूतमागधसंघानां नर्तकानां च सर्वशः ॥ ७
शब्देन नादिताभीक्ष्णमभवद्यत्र मे श्रुतिः ।
दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८
निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य संजय ।
आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमश्रौषमुत्तमम् ॥ ९
तदद्य हीनपुण्योऽहमार्तस्वरनिनादितम् ।
निवेशनं हतोत्साहं पुत्राणां मम लक्षये ॥ १०
विविंशतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्णयोः ।
अन्येषां च सुतानां मे न तथा श्रूयते ध्वनिः ॥ ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ।
द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२
वितण्डालापसंलापैर्हुतयाचितवन्दितैः ।

— [b]) D2 कृष्णं (for क्रुद्धं). — [c]) D3.4 M3.5 आयातं (for आयान्तं). D2 तं पुरो (for पुरुष-).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3). — [a]) S क्रुद्धं (for संख्ये). — [b]) D4.5 विधुन्वंतं (for °न्वानं). S धून्वानं गांडिवं धनुः. — [c]) K5 D7.8 शोक-; D6 M1.2 तत्र (for पुत्र-). D3 -परिक्लिष्टं; G1 M °न्यूनं; Cd -परिद्यूनं (as in text). — [d]) Ś1 अकुर्वत (for °र्वन्त). S मे सुताः (for मामकाः).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) D2.5.6 तु; G4 च (for नु). — [b]) S वृत्तं दुर्योधनाप्रियं (M5 [*sup. lin.*] °नार्पितं). — [c]) Dn2 S अद्य; D2 एव; D4 तत्र (for अत्र). — [d]) K3 श्रुतसे (for श्रुतो मे). S श्रूयते हि गृहे गृहे.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) D5 च नो योग्याः; Cd मनोग्राह्याः (as in text). — [c]) B4.5 Dn2 D2.4 सर्वे ते (by transp.); D8 सर्वे वै. — For 6, S subst.:

446* भूयान्शब्दानतीवान्यान्शब्दः सैन्धववेश्मनि ।
पौराणिकानां तूर्याणां शङ्खदुन्दुभिघोषवान् ।
[(L. 1) G5 [अ]न्यः (for [अ]न्यान्).]

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). S transp. 7[ab] and 7[cd]. — [a]) Dc1 स्तुवतां; D5 स्तुतानां (for स्तुवतां). — [b]) K5 Dn1 मम संजय (for शिबिरे मम). — For 7[ab], S subst.:

447* सोऽद्य नः श्रूयते शब्दः सूतपुत्र यथापुरम् ।

— [c]) S -बंदीनां (for -संघानां). — [d]) D5 सहस्रशः; S च निस्वनः (for च सर्वशः).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Ś1 नादिता तीक्ष्णम्; Dc1 [आ]नंदिता तीक्ष्णम्. S शब्दो नानाविधोभीक्ष्णम्. — [b]) S श्रुतः (G2 °तं) (for श्रुतिः). — [c]) B4 वीराणाम् (for दीनानाम्). — [d]) G5 शृणोमि सममीरितं.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [c]) D3.6 य आसीनः (for आसीनोऽहं).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M5 reads 10[ab] twice. — [a]) Ś1 K1–4 D1 क्षीणपुण्योहम्; Dn1 D4.5 पुण्यहीनोहम्; M5 (first time) हीनपुण्यानाम्; Cd °पुण्योऽहम् (as in text). — [b]) D5 -निनादिकम् (for -निनादितम्). S (M5 [both times]) हीनस्वरविनादितं (M1.2 °कं). — [c]) B3–5 Dn2 D2 G4 गतोत्साहं. — [d]) K1 D3.6 पुत्राणां सम-; K5 Dn1 मम पुत्रस्य; S विकृतं तात (for पुत्राणां मम). Ś1 K1–4 B1 D4.5.7.8 लक्ष्यते; Dn1 संजय; D2 लक्षितं (for लक्षये).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [a]) G5 निवेशनेषु मुख्यस्य. — [b]) G5 चित्रसेनस्य संजय. — [c]) D3 तु (for च). K3 D2 च (for मे). — [d]) K3 नान्यथा; T G2–5 तथा न (by transp.). D2 श्रूयते तथा (by transp.).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — [d]) K5 D4 S अद्याहं तं न लक्ष(G2 संश)ये; D7.8 गायना नर्तकाश्च ये (cf. 15[b]).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 13[a]–15[a]. — [a]) D4 वितंडानाम- (for °डालाप-). K1 -संलभैर् (for -संलापैर्). Cd वितंडालापिसंलापैः; Cv विमंद्रालापसंलापैर्.

गीतैश्च विविधैरिष्टै रमते यो दिवानिशम् ॥ १३
उपास्यमानो बहुभिः कुरुपाण्डवसात्वतैः ।
सूत तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रौणेर्यथा पुरा ॥ १४
द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये ।
अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५
विन्दानुविन्दयोः सायं शिबिरे यो महाध्वनिः ।
श्रूयते सोऽद्य न तथा केकयानां च वेश्मसु ॥ १६
नित्यप्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् ।
नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न ध्वनिः ॥ १७
सप्ततन्तून्वितन्वाना यमुपासन्ति याजकाः ।
सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १८
ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः ।
द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥ १९
नानादेशसमुत्थानां गीतानां योऽभवत्स्वनः ।
वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥ २०
यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छञ्जनार्दनः ।
आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥ २१
ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा । C. 7. 3031 B. 7. 85. 22 K. 7. 85. 22

— ^{b}) K4. 5 द्रुत-; G2 भुक्त- (for द्रुत-). B Dc1 Dn1 **Cd** नृत्य(**Cd** द्रुत)वादित्रवंदितैः (B3 Dc1 °वल्गितैः; Dn1 °वादितैः); Dn2 द्रुतवादित्रनिःस्वनैः; D3. 6 द्रुतवादित्रवादितैः; T G3. 4 हेतुवादिकवंदिकैः. — ^{c}) Dn1 हृष्टो; D5 रम्यै (for इष्टै). — ^{d}) D2 यदि वा (for यो दिवा-).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 14 (cf. v. l. 13). — ^{b}) D3. 6 कुरुभिः सात्वतैः सह. — ^{c}) S (G5 om.) श्लक्ष्णस् (for सूत). — ^{d}) K1 D4. 5 द्रोणेर्; M1. 4 रात्रौ (for द्रौणेर्). S (G5 om.) पुरं (for पुरा).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 15^{a} (cf. v. l. 13). — ^{a}) Ś1 K1–4 D1. 3. 6 महात्मानं (for महेष्वासं). — ^{b}) G1 M गायका (for °ना). Ś1 K1. 2. 5 B4 Dc1 Dn D1. 7. 8 नर्तनाश् (for °काश्). D4 अद्याहं तं न लक्षये. — ^{d}) K5 Dn1 D5 transp. तेषां and न.

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. (hapl.) 16–18. G5 om. (hapl.) 16^{ab}. — ^{a}) D7. 8 चापि; T G2–4 चास्मिन्; G1 M साये (for सायं). — ^{b}) K3 D1. 4 महान् (for महा-). — ^{c}) Ś1 शिबिरे (for श्रूयते). K1–3 D1 योद्य (for सोऽद्य). — ^{d}) K5 कैकेयानां; Dn1 D2–8 कैक° (for केक°). D4 तु (for च). S वेश्मनि (for वेश्मसु).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. 17 (cf. v. l. 16). T G3 om. (hapl.) 17. — ^{a}) K1–3 B Dc1 Dn1 D1–3. 5. 6 नित्यं (for नित्य-). D4 तु (for च). — ^{b}) Ś1 बालगीत-; D2 वाद्यमानः; D6 नानागीत-; D7. 8 वीणा°; G1 M ताळ° (for ताल°). — ^{c}) B4 नित्यतां (for नृत्यतां). G1. 4. 5 M सूत; G2 सोद्य (for तात). — ^{d}) G2 सूत (for सोऽद्य). D3 G1 M नो; G2. 4. 5 वै (for न).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. 18 (cf. v. l. 16). K1 om. (hapl.) 18. D3 om. (hapl.) 18^{a}–19^{b}. — ^{a}) Ś1 K2 B2 (marg.) Dn1 D1–7 **Cd** सप्ततंतुं; G5 °तंत्रीर् (for °तन्तून्). Ś1 वितन्वानं; D4 वितताय; D5 वितन्वानो (for °न्वाना). — ^{b}) K2 Dc1 ये (for यम्). D5. 7 G5 याचकाः; G1 M3. 4. 5 (*sup. lin.*) यादवाः (for याजकाः). D2. 3. 6 याजका यमुपासते. — ^{c}) K5 Dc1 D4. 5 G5 सोमदत्तिं; Dn1 सोमदत्तं; **Cd** सौमदत्तिं (as in text). D2 श्रुतिनिधिं; S श्रुत(M2. 3 °ति)धनास् (for श्रुतनिधिं). — ^{d}) K5 Dn1 transp. तेषां and न.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D3 om. 19^{ab} (cf. v. l. 18). — ^{a}) G1. 5 M ज्याशब्दो (for ज्याघोषो). — ^{b}) Dc1 -वरध्वनिः; D2 -हय° (for -रथ°). — D4 om. 19^{c}–20^{d}. — ^{c}) T G2–5 स्याद् (for आसीद्). G1 अविरतं.

20 D4 om. 20 (cf. v. l. 19). — ^{b}) D3. 6 अभवत्; G1 M भवेत् (for योऽभवत्). Dn1 ध्वनिः (for स्वनः). — ^{c}) K3 -वादित्राणां; B3. 5 Dc1 -भाषितानां; Dn1 -वादितानां; T G M1. 2 -घोषितानां (for -नादितानां). M3–5 वादित्रघोषसंमिश्रः. — ^{d}) Ś2 Dn1 S ध्वनिः (for महान्).

21 Dn2 om. 21. — ^{a}) B2 यतः (for यदा). K2 T G1. 2. 5 M [उ]पप्लाव्यात्; D3 वः सर्वान्; D6 वः श्रीमान्; **Cd** [उ]पप्लव्यात् (as in text).

22 ^{a}) G1 M1. 2. 4. 5 अब्रवं (for अब्रुवं). S तात (for सूत). — ^{b}) Dn1 मूढं (for मन्दं). — ^{d}) S तात (for पुत्र). Ś1 संगच्छ; **Cd** संशाम्य (as in text).

C. 7. 2031 B. 7. 85. 23 K. 7. 85. 22 वासुदेवेन तीथन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२
कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
शमे चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
हितार्थमभिजल्पन्तं न तथास्त्यपराजयः ॥ २३
प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥ २४
ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
अन्ववर्तत हित्वा मां कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥ २५
न ह्यहं द्यूतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ।
सैन्धवो नेच्छते द्यूतं भीष्मो न द्यूतमिच्छति ॥ २६
शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति संजय ॥ २७
एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः ।
सज्ञातिमित्रः ससुहृच्चिरं जीवेदनामयः ॥ २८
श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः ॥ २९

23 ^{a}) Ś2 D4. 7 T G2–5 कालं प्राप्तम्; K1. 5 B1. 2 Dn1 Cd प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्). — ^{b}) S नै(G1 M1. 2 मै)नं (for मा त्वं). B2 D1. 5 S दुर्योधनात्यगाः (B2 °भ्यगाः; D1. 5 °तिगः). Cd cites नाभिगाः. — After 23^{ab}, S ins.:

447* संशाम्य भ्रातृभिस्तैस्तु क्षत्रियानभिपालय ।

— ^{c}) K4 सत्यं; D1 स मे (for शमे). B2 च (for चेद्). T G3. 4 याचमानस् (for °मानं). K5 तं; D5 त्वां (for त्वं). Ś1 शमे च चोद्यमानं त्वं; Ś2 K1. 3 ममेदं चोद्यमानस्य (K1. 3 °नं त्वं); K2 भये संचोद्यमानं त्वं; G2 स मया चोद्यमानस्त्वं. — ^{e}) D3. 8 अपि (for अभि-). — K5 om. (hapl.) 23^{f}–24^{c}. — ^{f}) K2. 4 B1–3. 5 D1 तव (for तथा). Ś1 K1 D2 न तथास्ति प(K1 °रीन्प)-राजयः; B4 Dn D3–8 न तवा(D4 °था)स्ति रणे जयः; S अवाप्स्यसि पराजयं.

24 K5 om. 24^{abc} (cf. v. l. 23). — ^{a}) G1 M प्रत्याख्यातस्तु दाशार्हो. — ^{b}) G1 M वृषभः (for ऋषभं). S -सात्वतां (for -धन्विनाम्). — ^{c}) K1 T G2–4 अनुनीयाभिजल्पंतम्; G1 M कुरुपांडवपथ्यानि; G5 अनुनेयान्विजल्पंतम्. Cd cites अनुनेयानि (as in text). — ^{d}) K5 B1. 3 Dc1 Dn1. n2 (marg.) D4. 7. 8 अन्वबुध्यत; B5 अनुबुध्यत; D5 अवबुध्यत (for अन्वपद्यत). — After 24, S ins.:

448* कर्णदुःशासनमते सौबलस्य च दुर्मतेः ।
प्रत्याख्यातो महाबाहुः कुलान्तकरणेन मे ।
[(L. 1) G3–5 कर्णदुःशासनमतः.]

25 ^{a}) K1–3 ततुः; S नित्यं (for ततो). B1–3 एष (for एव). — ^{b}) Ś1 [ए]व (for च). K5 Dn1 D7. 8 मतिं; S मते (for मतं). K5 D7. 8 तदा; B2 तयोः (for द्वयोः). — ^{c}) Ś K Dn D1–6 transp. हित्वा and मां. — ^{d}) K3. 5 Dn2 T G2–4 कष्टः; B4 ग्रस्तः; M3–5 क्लिष्टः; Cd कृष्टः (as in text).

26 ^{a}) S युद्धम् (for द्यूतम्). — ^{c}) K4. 5 B Dc1 Dn2 D2 नेच्छति. — ^{d}) D7. 8 transp. भीष्मो and न. D5 भीष्मो द्रोणोपि नेच्छति. — For 26^{bcd}, S subst.:

449* विदुरो द्रोण एव वा ।
बाह्लिकः सोमदत्तो वा भीष्मो द्रोणायनिस्तदा ।
[(L. 2) G3–5 बाह्लीकः. G3–5 द्रौणायनिस्. G1 M तथा (for तदा).]

27 ^{a}) D7 G2 शालो (for शल्यो). D4 तत्र (for चैव). — ^{b}) D2 पुरुमीढो; D3. 6 जयमित्रो (for पुरुमित्रो). Ś2 K1–3 B5 जयद्रथः; S विविंशतिः (for जयस्तथा). — ^{d}) Ś K1 D1. 3. 5 नेच्छति (for °न्ति). — for 27^{cd}, S subst.:

450* जयः कृपो वा धर्मात्मा ये चान्ये मम बान्धवाः ।
[T G2–4 न (for ये).]

28 ^{a}) T G3 मतिम् (for मतम्). B2. 5 Dn2 आदाय; S आस्थाय (for आज्ञाय). — ^{b}) D1 परि- (for यदि). T G2–4 M वत्स्यति (M °सि) (for वर्तेत). B5 संजय; D6 पुत्रकाः; M3–5 पुत्रक (for पुत्रकः). G5 प्रतिपत्स्यति पुत्रकः. — ^{c}) Ś1 स्वज्ञातिपुत्रः; B1 स्वज्ञातिबंधुः. K1 सुहृदश्च; B1 सुमुखं; B3 स्वसुखं; Dc1 Dn1 सुसुखं (for ससुहृच्च). — ^{d}) Ś K1–3 B4 D1. 2 अनामयं; Cd °मयः (as in text). — For 28^{cd}, S subst.:

451* एतेभ्यश्च मदूर्ध्वं च अभोक्ष्यद्वसुधामिमाम् ।
[G3 चाभोक्ष्यन्; M1 च भोक्ष्यते; M5 चाभोक्ष्यो.]

29 ^{a}) Ś K1–3 D1 शुक्ता; K4 B5 शक्ता; B4 T G2–5 शुद्धाः; Cd श्लक्ष्णा (as in text). K5 मधुरभाषज्ञाः; Dn1 °भाषा च. — ^{b}) Bom. ed. ज्ञातिबंधु (for °मध्ये). K5 Dn1 पुरस्कृताः (for प्रियंवदाः). — ^{c})

धर्मापेक्षो नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥ ३०
अर्हन्त्यर्धं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः ।
तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥ ३१
नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ।
सन्ति नो ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ॥ ३२
शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च ॥ ३३
अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचो हितम् ॥ ३४
कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा ।
कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते च त्वदन्वयाः ॥ ३५
मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥ ३६
इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ ३७
वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥ ३८ C. 7. 2548 B. 7. 85. 39 K. 7. 85. 40

D5 राज्ञा (for प्राज्ञाः). S कुलीनाश्चाभिजाताश्च. — [d]) S सुखं जीवंति मानवाः.

30 [a]) K4. 5 B4. 5 Dn2 D1–3. 6 S धर्मापेक्षी (for °पेक्षो). S तात (for नित्यं). — [c]) The portion of the text from प्रेत्यभावे up to संप्र (in 7. 62. 1[a]) is lost in B5 on missing folio. Cv as in text. — [d]) S प्रसादात् (for प्रसादं). Dc1 प्रतिपत्स्यते (for °पद्यते).

31 B5 missing (cf. v. l. 30). — [a]) S अलमर्धं (for अर्हन्त्यर्धं). B1–4 अर्हास्ते पृथिवीं भोक्तुं. — [b]) D7. 8 -साधनात् (for -साधनाः). B1–4 सामर्थाः साधनेपि च; D2 भोक्तुं संमर्थ्यं तं मताः (sic); S सहामात्यस्य मा द्रुहः; Cd सामर्थ्यसाधनापि च. — [d]) K5 -पैतामहा (for °मही). — After 31, B1. 2. 4 T G2–5 M5 ins.:

452* न च त्वाभिभविष्यन्ति हित्वा धर्मं पृथात्मजाः ।
[M5 हत्वा (for हित्वा).]

32 B5 missing (cf. v. l. 30). — [c]) K1 B2. 4 Dn2 D2–4. 6 मे (for नो). D2 कामतस् (for ज्ञातयस्). — [d]) K4 D3 G1 M तेषां (for येषां). G1 M2 मे वचः (for पाण्डवाः).

33 B5 missing (cf. v. l. 30). — [a]) D2 शलस्य; D7. 8 शैब्यस्य (for शल्यस्य). K1 D2 सोमदंतस्य (for °दत्तस्य). — [c]) G5 [अ]पि (for [अ]थ). — [d]) K4. 5 B2–4 Dn D3. 5. T G1. 2 M बाह्लीकस्य.

34 B5 missing (cf. v. l. 30). — [b]) K1. 5 Dn1 D3–8 G1. 4. 5 M1. 2 भारतानां; Cd भर° (as in text). — [c]) Ś K1. 2 B3 D1. 5. 7. 8 T तदर्थं (for त्वदर्थं). Ś K1–4 D1 श्रूयतें; T G2 अब्रुवं; G3. 4 अर्वतां (sic) (for ब्रुवतां). — [d]) K5 Dn1 D1. 3–5. 7. 8 हि ते (for हितम्). B1. 3. 4 T G2 M1 (orig.) न जह्यु(B4 T G2 °ह्यु)र्वचनानि मे; Dc1 न जह्युर्वचनानि च; G1 M न जह्यु(M1 [*sup. lin.*]. 2 °ह्यु)र्धर्ममि(M1 [*sup. lin.*]. 2 °मै)त्रतां (G1 °कां).

35 B5 missing (cf. v. l. 30). D7 om. (hapl.) 35[a]–36[b]. — [a]) Ś1 Dc1 के; K4. 5 B2 Dn1 D1. 4. 5 G1 M किं (for कं). Ś1 (*sup. lin.*) वा नु; Cv वार्थं (for वा त्वं). Ś1 मन्यते (for मन्यसे). M3. 4 तात (for तेषां). — [b]) Ś K1–4 D1 कस् (for यस्). K4. 5 Dn1 D1–6. 8 T1 G2–4 त्वां; B1–4 Dc1 Dn2 तान्; G1 M [ऽ]त्र (for त्वा). D8 तद् (for [अ]तो). — [c]) Ś2 K1. 3 D2 M3. 4 कृष्णे (for कृष्णो). B1. 3 Dc1 Dn2 T G2–5 M3–5 transp. न and धर्मं. Ś1 सत्यं च; Ś2 K1–3 सत्यज्ञाः; K5 Dn D5. 8 T G2–5 संत्यज्यात्; D4 संत्यज्य; M3–5 संत्यक्ता (for संजह्यात्). G1 M1. 2 त्वदर्थं धर्मसंयुक्तं. — [d]) K2. 5 B4 Dn D4. 5 ते हि; D3. 6 ते ये; S Cv एते (for ते च). Dc1 तदन्यथा; T G5 Cd. v तदन्वयाः (for त्वदन्वयाः). D2 सर्वे एवैतदन्वयाः.

36 B5 missing (cf. v. l. 30). D7 om. 36[ab] (cf. v. l. 35). — [a]) G2–5 सर्वे (for वीरा). G1 M मयि चापि मृते नूनं (M3–5 चोक्ता). — [b]) G1 M1. 2 त्वदर्थं (for वचनं). M3–5 ते वीरा वचनं हितं. — [c]) T G2–5 वै; G1 M तु (for प्र-).

37 B5 missing (cf. v. l. 30). — [a]) K4 D1 इत्यलं; Dc1 इत्येवं (for इत्यहं). K5 S तात (for सूत). — [c]) T G2 हि (for च). D7. 8 मंदो (for मूढो). — [d]) Dc1 D6 पर्ययान्; D2 °यात्; Cd °यम् (as in text).

38 B5 missing (cf. v. l. 30). — [a]) Dn1 वृकोदरात्मजो; Dn1 T G3. 4 वीरौ; G2 ज्येष्ठौ (for यत्र).

C. 7. 3048 B. 7. 85. 40 K. 7. 85. 41 धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखण्डी चापराजितः ।
अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ॥ ३९
चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः ।
द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥ ४०
क एताञ्जातु युध्येत लोकेऽस्मिन्वै जिजीविषुः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान्संहरेयुररिंदमाः ॥ ४१
अन्यो दुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् ।
दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥ ४२
येषामभीशुहस्तः स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः ।
संनद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥ ४३
तेषां मम विलापानां न हि दुर्योधनः स्मरेत् ।
हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ मे ॥ ४४
तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिनाम् ।
दृष्टेमां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४५
हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।

— b) D4 स (for च). Ś1 केशवः; G5 सात्यकः (for सात्यकिः). — c) Dn1 T G2–5 पांचाल्यो (for °ल्यो). — d) B1 वीर्यवान् (for दुर्जयः).

39 B5 missing (cf. v. l. 30). D3 om. 39^{a}–40^{b}. — c) Dn1 D2.3.6 कैकयाश् (for केक°). — d) K2 क्षत्रधर्मश्; K5 चित्रधर्मा; G1 M क्षत्रवर्मा (for °धर्मा). T G2.3 M [अ]थ (for च). Ś1 K1–3.5 D1.5 सोमकिः; Dn1 सौमिकः; D2 सैंहिकाः; G1.2 M सोमकः (G2 °काः) (for सौमकिः). D7 वृष्णिवीरश्च सात्यकिः (cf 38^{b}).

40 B5 missing (cf. v. l. 30). D3 om. 40^{ab} (cf. v. l. 39). — a) B4 D4.5 शै(D5 सै)व्यश् (for चैद्यश्). — b) D5 राजा (for पुत्रः). D5 काश्यश्च (for °श्यस्य). K1 Dn1 D3 चाविभुः; B1–4 Dc1 वाविभुः (B1 °भो); D5.7 M3–5 चाभिभो (D7 °भोः); T G2–5 M1.2 चाभिभूः (for चाभिभुः). Cd cites अभिभूः. — d) D2 महारथाः.

41 B5 missing (cf. v. l. 30). — a) Ś K1–3 D1 को (K2 के) वै ताञ्; D2 एकस्ताञ्; D7.8 एतान्को (by transp.). D3.6 युध्येयुर् (for युध्येत). — b) S अस्मिँल्लोके (for लोकेऽस्मिन्वै). Dn1 D7.8 त्रिजिजीविषुः; D3.6 विजिगीषवः (for वै जिजीविषुः). — c) T विकुर्वाणाः. — d) M1.2 अरिंदमान् (for °दमाः). Ś1 Dc1 Dn1 D4.5 सहेयुर्वाप्यरिंदमान् (Ś1 °म; Dc1 °माः); Ś2 विषहेद्वारिमर्दनान्; K1–4 D1 विषहेदरिमर्दनान् (D1 °नात्); K5 न विषह्यानरिंदमान्; B1–3 के सहेरन्न(B3 °युर)रिंदमान्; B4 Dn2 प्रसहेद्वा परान्मम; D2 कः सहेदप्यरीन्मम; D3.6–8 कः सहेद्वा(D6 विषहेद-; D7.8 विषह्याद्वा)प्यरिंदमान्.

42 B5 missing (cf. v. l. 30). — a) B1 मन्ये; Dn1 अन्ये (for अन्यो). — b) Dn1 D7.8 वापि (for चापि). — c) G5 दुःशासनात्तु पार्थानां.

43 B5 missing (cf. v. l. 30). — a) K5 B (B5 missing) Dn1 चाभी(Dn1 °भि)षु-; D7.8 चाभीशु- (for अभीशु-). T G2–5 येषां वचनकृत्स स्याद्; G1 M येषां वचनगः स स्याद्. — b) Ś K1 D1.5 विश्वक्सेनो; D6 विषत्सेनो (for विष्वक्सेनो). Ś1 K1–3 D1 रथेषुभिः; B1–3 D5 महारथः; Dc1 जनार्दनः; G1 M रथस्थितः (for रथे स्थितः). — G5 om. 43^{c}–44^{b}. — c) M3.4.5 (*sup. lin.*) संनतश् (for संनद्धश्). — d) D2 तेषां किं दुष्करं भवेत्.

44 B5 missing (cf. v. l. 30). G5 om. 44^{ab} (cf. v. l. 43). — a) S (G5 om.) तथा (for तेषां). K3 Dn2 अथ; D4.5 अपि (for मम). D2 कृतमद्य विलापानां. — b) Ś1 नार्थं; Ś2 यदि; K1 तदा; K2.3 Dn2 D2.3.6 नायं; K4 D5 न तु; K5 Dn1 M3–5 नो चेद्; D1 न तद्; D7 ते ह; D8 ननु; T G1–4 M1.2 नेह (for न हि). — c) Dc1 इमौ; M3.4.5 (*sup. lin.*) हतो (for हतौ). M3.4.5 (*sup. lin.*) -व्याघ्रो (for -व्याघ्रौ). — d) Dn2 त्वमात्थ वै; T G2 समाहितौ; G1 M1.2 समागतौ; G5 सदेहितौ; M3–5 स गौतमः (for त्वमात्थ मे).

45 B5 missing (cf. v. l. 30). — b) B2 युक्तानां; M3–5 सर्वेषां (for उक्तानां). D7.8 -दर्शिना. — c) B4 दृष्ट्वा तां (for दृष्टेमां). S (except G5) फलनिष्पत्तिं. — d) Ś2 K1–4 D1 मामकाः (for पुत्रकाः). — After 45, B (B5 missing) Dc1 Dn2 D2.5.6 S ins.:

453* सेनां दृष्ट्वाभिभूतां मे शैनेयेनार्जुनेन च ।
शून्यान्दृष्ट्वा रथोपस्थान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ।

[(L. 2) T G2 शून्यं दृष्ट्वा रथोपस्थं (for the prior half).]

46 B5 missing (cf. v. l. 30). — a) Ś1 K2.4 D1 कक्ष्यं; D6 काष्ठं (for कक्षं). — b) K2 आर्द्रं (for शुष्कं). — d) Ś1 D7.8 मामकीं स; Ś2 मामकानां; K1.2.4.5 Dn1 D1.4.5 मामकां स (for मामिकां स),

अग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः ॥ ४६

आचक्ष्व तद्धि नः सर्वं कुशलो ह्यसि संजय ।
यदुपायात्तु सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषम् ।
अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ॥ ४७

न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
अपकृत्वा महत्तात सोढुं शक्ष्यन्ति मामकाः ॥ ४८

किं नु दुर्योधनः कृत्यं कर्णः कृत्यं किमब्रवीत् ।
दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते अपि ।
सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम संजय ॥ ४९

यद्वृत्तं तात संग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् ।
लोभानुगतदुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः ॥ ५०

राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः ।
दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान्
गतोदके सेतुबन्धो यादृक्तादृगयं तव । C. 7. 3065 B. 7. 86. 2 K. 7. 86. 2

D3. 6 इमां मम धनंजयः.

47 B5 missing (cf. v. l. 30). —^{a}) Ś1 अशक्यं (for आचक्ष्व). B (B5 missing) Dc1 Dn2 मम तत्; D7 स्वै हनः (sic); D8 ह स्वनः; S मे पुनः (for तद्धि नः). —^{c}) Ś1 K5 B1 Dn D3–8 M3–5 यदुपायात (K5 D8 °यात्स; M3–5 °याथ); D2 युद्धोपयाताः; G1 M1. 2 यदुवाचाथ; G2. 5 यदो(G5 °दा)पयाताः. —^{f}) G1 M मतं (for मनो).

48 B5 missing (cf. v. l. 30). —^{a}) D7. 8 विजानंतोस्य कर्माणि; S विजानंस्तस्य क°. —^{b}) K1. 4 Dn1 D6–8 T -धन्विनः (for -धन्वनः). —^{c}) B1 अपहृत्वा; B2–4 Dc1 Dn D2. 3. 8 T G2–4 अपकृत्य (T G3 °त्यं); D5 अपि कृत्वा (for अपकृत्वा). D4 महांस्तात; G1 M1. 2 कथं चैव (for महत्तात). —^{d}) K5 B1. 4 D4 शक्यंति; Dn शक्षंति (for शक्ष्यन्ति). S सोढव्यं च महात्मनः.

49 B5 missing (cf. v. l. 30). M3 om. 49–50. —^{a}) Ś2 D1. 2. 6–8 तु (for नु). —^{b}) G5 transp. कृत्यं and किं. Dn1 सत्यं (for कृत्यं). M4. 5 यद् (for किम्). T G2–4 किं कर्णः कृत्यमब्रवीत्. —^{d}) Ś K1–3 B1–3 Dn1 D1. 2. 4 गते ह्यपि; K4 Dn2 D3. 7 गतेष्वपि; K5 D8 T G2–5 गते सति; Dc1 गतो ह्यसि (for गते अपि).

50 B5 missing (cf. v. l. 30). M3 om. 50 (cf. v. l. 49). —^{a}) Ś2 मम; Dn1 तत्र (for तात). —^{b}) D2 [आ]यतने; G5 [अ]पनये (for °नयैर्). —^{c}) K5 B (B5 missing) Dn2 S (M3 om.) लोभानुगस्य. —D3. 6 transp. 50^d and 51^b. —^{d}) Ś1 K1. 2 D1 निकृतात्मनः; Ś2 निहतात्मनः; S (M3 om.) विवृ(G2. 5 °घृ)-तात्मनः.

51 B5 missing (cf. v. l. 30). D3. 6 transp. 50^d and 51^b. —^{c}) Ś1 दुर्विनीतं (hypermetric) (for दुर्नीतं). K1 सुविनीतं (for वा सुनीतं). K2 दुर्विनीतं सुविनितं वा (hypermetric). —^{d}) M1. 2 संजयः.

Colophon : B5 missing. — *Sub-parvan :* Ś K1–3. 5 B (B5 missing) D1–4. 6 G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थयुद्धदिवसे; K2 चतुर्थे दिवसे. — *Adhy. name :* K5 D5 T G2. 3 धृतराष्ट्रप्रश्नः; G1 M1. 2 धृतराष्ट्रविलापः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 82; B2. 3 83; D2 75; D3 S 81. — *Śloka no.:* Dn1 51.

62

☞ G5 om. adhy. 62.

1 B5 missing up to संप्र (cf. v. l. 7. 61. 30). —^{a}) G2 अहं (for हन्त). Ś2 K1. 3. 4 D1 G1 M [ऽ]हं प्रवक्ष्यामि; B5 **यिष्यामि; T G2–4 कथयिष्यामि (for संप्रवक्ष्यामि). —^{b}) Ś K1. 2. 4 G1 M सर्वं- (for

C. 7. 3063
B. 7. 86. 2
K. 7. 86. 2

विलापो निष्फलो राजन्मा शुचो भरतर्षभ ॥ २
अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो विधिः ।
मा शुचो भरतश्रेष्ठ दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥ ३
यदि हि त्वं पुरा द्यूतात्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ४
युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि ।
निवर्तिताः स्युः संरब्धा न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥
दुर्योधनं चाविधेयं बध्नीतेति पुरा यदि ।
कुरूनचोदयिष्यस्त्वं न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ६
तत्ते बुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यन्ति पाण्डवाः ।
पाञ्चाला वृष्णयः सर्वे ये चान्येऽपि महाजनाः ॥ ७
स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे ।
वर्तेथा यदि धर्मेण न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ८
त्वं तु प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनम् ।
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चान्वगा मतम् ॥ ९
तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निशामितम् ।

सर्वं). D7. 8 -दर्शनात् (for -दर्शिवान्).

2 G2 om. 2–3. — c) K3 विलासो (for विलापो). — d) D2 शोकं (for शुचो). T G1. 3. 4 M न तु शक्यमशोचितुं. — After 2, D7. 8 ins.:

454* प्रथमं शिरो मुण्डयित्वा पश्चान्नक्षत्रपृच्छनम् ।
किं करोषि च त्वं राजन्कालो हि दुरतिक्रमः ।

[(L. 2) D7 राजेंद्र (hypermetric) (for राजन्).]

3 G2 om. 3 (cf. v. l. 2). — a) T G3. 4 हि (for ऽयं). — b) K5 [ए]व दुर्नयः; Dn1 च दुर्नयः; T G3. 4 कृतो विधिः (for [अ]द्भुतो विधिः). — d) B2 Dc1 Dn1 D3 दृष्टम्; Cd दिष्टम् (as in text). Ś1 D3 पुरातन; B1–3. 5 D4 पुरातने; Dn2 पुरागमे (for °तनम्). S (G2. 5 om.) तवैवापनयो महान्.

4 a) B4 Dc1 Dn2 D6 G1 M त्वं हि (by transp.); D2 त्वं तं. — c) Ś2 B Dc1 आ(Ś2 Dc1 अ)वारयिष्यः; S (G5 om.) न्यवारयिष्यः (for निवर्तयेथाः). S (G5 om.) प्रीतात्मा (for पुत्रांश्च). — d) Ś1 ते; Ś2 K3 त्वा (for त्वां). B Dc1 S (G5 om.) नाभविष्यज्जनक्षयः.

5 Ś1 om. (hapl.) 5–6. D2. 3 G2. 4 om. (hapl.) 5. — a) D4. 5 त्वनु- (for पुनः). — b) Ś2 K1–4 D1. 7. 8 तथैव; B1–3. 5 त्वयैव (for तदैव). K5 G1 M1–4 भरता; D7. 8 M5 भरतान् (for भवता). D6 युधि (for यदि). B4 त्वयैते तनया यदि; T G3 तथैव भरतर्षभ. — K5 om. (hapl.) 5c–6b. — c) K1. 3. 4 D1 निवर्तिताश्च (K3. 4 °तां च) संरंभान्; D5 निवर्तयेथाः संरब्धान्; D7 निवर्तेथाः सुसंरब्धान्; T G3 निवर्तयेथाः पुत्रांश्च; M3–5 न्यवारयिष्यः संरब्धान्. — d) T न त्वा व्यसनसमाव्रजेत् (hypermetric); M3–5 न भवेद्वैशसं महत्.

6 Ś1 om. 6; K5 om. 6ab (for both, cf. v. l. 5). Ś2 K1–3 D5. 7 om. (hapl.) 6. — a) K4 B2 D1. 2 चाभिधेयं (for चावि°). Cd cites अभिधेयं. — b) S (G5 om.) बध्नीयास्त्वं (for बध्नीतेति). — cd) K4 वानोदयिष्यंस्; D6. 8 अनोदयिष्यस् (for अचोद°). S (G5 om.) अवेक्ष्य कौरवान्राजन्प्राप्स्यसे सुमहद्यशः.

7 a) Ś1 K2–4 B4 Dn2 D1. 3 न ते; Ś2 त्वत्तो; K1 ततो; D7. 8 तेन (for तत्ते). D3. 6 युधि (for बुद्धि-). Cd cites व्यभिचारं. D2. 5 न बुद्धिव्यभिचारं तम्; M3–5 तत्ते नयफलं राजन्. — b) D2 उपलिप्संति; D5 °लिप्संत; G1 M उपलभ्यं(M3–5 °योक्ष्यं)ति (for °लप्स्यन्ति). T G3. 4 तं जनाः (for पाण्डवाः). — c) K3 पंचाला (for पाञ्चाला). G1 M केकयाः (for वृष्णयः). K5 B1. 2 Dn1 D7. 8 T1 G3. 4 चैव (for सर्वे). — d) K5 तु; B1 D7. 8 G1. 3. 4 M1. 2 च (for ऽपि). K5 B Dc1 Dn D2–6 नराधिपाः; D7. 8 T G M1. 2 जनाधिपाः (for महाजनाः). M3–5 ये चान्ये सुहृदस्तव.

8 a) D4. 5 तत्कृत्वा; G1 M1. 2 अकृत्वा (for स कृत्वा). D2 स्वयं कृत्वापि तत्कर्म. — b) T G1–4 M राजसु (for सत्पथे). — M3. 4 ins. after 8ab: M5 after 8:

455* अप्राप्तः स महद्धर्मं काममर्थं यशस्तथा ।

— M3. 4 om. 8cd. — c) G1 M1. 2 निवर्तयेथाः पुत्रांश्च. — d) Dn1 त्वं (for त्वां). K5 Dn1 आप्नुयात् (for आव्रजेत्).

9 b) D4. 5 हित्वा धर्मान्सनातनान्. — d) K4 B1. 3 G3 [अ]नुगा; Dn1 D1. 4. 5. 7. 8 [अ]न्वगान् (for [अ]न्वगा).

10 ab) K2 ते तु (for तत्ते). Ś2 transp. विलपितं and सर्वं. K1 विलापितं; Cd विल° (as in text). D2 S (G5 om.) transp. सर्वं and राजन्. Dn1 निवेदितं; D2 नियम्यते; Cd निशामितम् (as in text). — c) Ś K1–4 D1 निवंसमानस्य; Dc1 निर्विश°; Dn1 Cd

अर्थे निविशमानस्य विषमिश्रं यथा मधु ॥ १०
न तथा मन्यते कृष्णो राजानं पाण्डवं पुरा ।
न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वां मन्यते नृप ॥ ११
व्यजानत यदा तु त्वां राजधर्मादधश्च्युतम् ।
तदा प्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहु मन्यते ॥ १२
परुषाण्युच्यमानांश्च यथा पार्थानुपेक्षसे ।
तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुकम् ॥ १३
पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तदानघ ।
अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥ १४
पाण्डुनावर्जितं राज्यं कौरवाणां यशस्तथा ।
ततश्चाभ्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५
तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् ।
यत्पित्र्याद्भ्रंशिता राज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥ १६
यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान्गर्हयसे नृप ।
बहुधा व्याहरन्दोषान्न तदद्योपपद्यते ॥ १७
न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे ।
चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः ॥ १८
यां तु कृष्णार्जुनौ सेनां यां सात्यकिवृकोदरौ । C. 7. 3082 B. 7. 86. 19 K. 7. 86. 19

निवेश° (for निविश°). B4 नात्र किंचिदतुल्यं स्याद्. — d) D4 मधुं (for मधु).

11 a) Ś K B4 Dn D1. 3–8 नामन्यत तदा (K3 B4 Dn2 D3. 4. 6. 8 तथा) कृष्णो. Cd cites मन्यते (as in text). — b) Dn1 राजानं पांडुनंदनं; T G1. 3. 4 M न च राजा युधिष्ठिरः; G2 राजानं च युधिष्ठिरः. — c) S (G5 om.) भीष्मो (for भीष्मं). Dn1 न तु वै; D2 चैव च; D3. 6 चैव न; G3. 4 वै न च (for नैव च). S (G5 om.) द्रोणो (for द्रोणं). — d) B3 पुरा; B4 Dn2 D2. 3. 5. 6 [ऽ]च्युतः (D2 °तं) (for नृप). Ś K Dn1 D1. 4. 7 यथा त्वामन्यता(Ś1 त्वामन्यदा-; K4 त्वां मन्यता-; Dn1 त्वां मन्यते)च्युतः; D8 यथा त्वामन्यताच्युत; S (G5 om.) यथा त्वं मन्यसे नृप.

12 a) K4. 5 B1–3 Dc1 Dn1 D2. 3. 5. 6 व्यजानीत; B4 अजानीत्स; T G2–4 व्यजानंत (for व्यजानत). Ś K1–3 D1. 2 च त्वां (K1–3 त्वा); D5 त्वां तु (by transp.). G1 M यदा तु त्वां विजानीते. — b) B1. 5 Dc1 अधःस्थितं; B2 अवस्थितं; Dn1 अपच्युतं; D2–8 अवच्युतं (for अधश्च्युतम्). B3 धर्मराजादधःस्थितं; S (G5 om.) लुब्धं धर्मप्रवादिनं. ❀ Cd राजा भूत्वा धर्मादधःस्थितं पंडितं व्यजानीतेत्यन्वयः ❀ — c) Ś K1. 3 D1 त्वा (for त्वां). — d) Ś1 transp. न and तथा.

13 a) G1 M त्वं (for च). T G3. 4 अर्थे (G3 °द्धे) निविशमानांश्च. — b) K5 B1. 3 Dn1 यदा; S (G5 om.) पुरा (for यथा). — c) Dn1 D7 [अ]नुबंधं; D8 °बंध-; M1 °बद्धः; Cd °बन्धः (as in text). B2 D7. 8 त्वं (for त्वां). Ś K1–3 तस्यानुबंधप्राप्तत्वात्. — d) Ś1 Dn2 -कामुक; D4. 7. 8 -कामुकः (for -कामुकम्).

14 K2 om. (hapl.) 14b–15a. — b) Ś1 D8 G1 M इप(D8 M3–5 °पा)वृत्तं; B2 अपावृत्तं; T अप्रवृत्तं; Cd अपवृत्तं (as in text). Ś K1. 3. 4 D1–3 तवानघ; D7. 8 सदानघ; T G2–4 त्वयानघ (for तदा°). — c) D7. 8 पार्थार्जितां; G4 पार्थैः कृतां (for पार्थैर्जितां). Ś1 सर्वां; Dn1 पृथ्वीं (for कृत्स्नां). G1 M कथं पार्थजितां भूमिं. — d) G1 M त्वं कृ(M1. 2 त्वत्कृ)त्स्नां (for पृथिवीं). Ś K1. 3 Dn D1 प्रत्यपद्यत; D2. 7 S (G5 om.) प्रतिपद्यथाः.

15 K2 om. 15a (cf. v. l. 14). — a) K4. 5 B Dc1 Dn D4–6 Cd निर्जितं; D7. 8 G1 M वर्धितं; T G2–4 [अ]धिष्ठितं (for [आ]वर्जितं). K4 om. राज्यं. D3 पांडूनां निर्जितं राज्यं. — c) T G2. 4 एतच् (for ततश्). Ś1 K1. 3–5 B4. 5 Dn D1. 3–6 [अ]प्यधिकं.

16 a) B1–3. 5 Dc1 D1 तु (for तत्). B3 Dc1 धर्मं (for कर्म). — b) B5 सुनिष्ठुरं; Cd सुनिष्फलम् (as in text). — c) Dn1 D2. 8 यत्पैत्र्याद्; S (G5 om.) पैत्र्याद्धि (G1 M °द्धि-) (for यत्पित्र्याद्). — d) Dn1 T G2–4 त्वयैव (for त्वयेह).

17 a) K5 B1. 3 T G2 तु (for त्वं). — b) K5 B1. 3 Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 T G2–4 पुत्रं (for पुत्रान्). K5 [ऽ]नघ; Dn1 न तु (for नृप). — d) Ś K1. 2 Dn1 D1. 5 नैतद् (for न तद्). D5. 8 अन्योपपद्यते (for अद्योप°). Cd cites अद्य (as in text). D2 मैतत्त्वय्युपपद्यते. — After 17, M3–5 ins. [= (var.) 17]:

456* यत्पुनर्युद्धसंसक्तान्भरतान्परिकुत्सयन् ।
बहु व्याहरसे तस्मान्नैतदद्योपपद्यते ।

18 d) S (G5 om.) क्षत्रिया जयकांक्षिणः.

19 ab) S (G5 om.) यत्तां कृष्णार्जुनोपेतां ससात्यकवृकोदरां. — c) B1. 4 पक्षतां; B2. 3. 5 रक्षंति; D2 रक्ष्येते; D3 रक्षतः (for रक्षेरन्). K5 संख्ये च (for तां युध्येच्).

C. 7. 3082 B. 7. 86. 19 K. 7. 86. 19 रक्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः ॥ १९
येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
येषां च सात्यकिर्गोप्ता येषां गोप्ता वृकोदरः ॥ २०
को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः ।
अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः ॥ २१
यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधिपैः ।
क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२
यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसङ्कटम् ।
कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

संजय उवाच ।
तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामद्व्यूहितुं ततः ॥ १
शूराणां गर्जतां राजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ।
श्रूयन्ते स्म गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणाम् ॥ २
विस्फार्य च धनूंष्याजौ ज्याः करैः परिमृज्य च ।
विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्क्वेदानीं स धनंजयः ॥ ३
विकोशान्सुत्सरूनन्ये कृतधारान्समाहितान् ।

S (G5 om.) को नु तां (T1 G2–4 कोत्र तां; T2 कोत्र त्वां) प्रति युध्येत. —^{d}) K5 D3. 5. 7. 8 S (G5 om.) कौरवात् (for कौरवैः).

20 ^{a}) B5 तेषां (for येषां). T G2–4 गोप्ता (for योद्धा). —^{c}) D3 lacuna; D4. 5 तु (for च). Ś K1. 2 Dn2 D1–5 योद्धा (for गोप्ता). —^{d}) Dn2 D2. 3. 6 योद्धा (for गोप्ता).

21 ^{d}) D7. 8 T G3. 4 च (for वा). B1. 2 (marg.). 3 वशानुगाः (for पदा°).

22 ^{a}) K5 Dn1 हि (for तु). —^{b}) B (B1 [marg. as in text]) Dn2 अंतरज्ञैर् (for अनुरक्तैर्). Dn1 नराधिपैः; D4. 7. 8 S (G5 om.) जनाधिप; D5 नराधिप (for जनाधिपैः). — D7 om. 22^{c}–23^{b}. —^{c}) B (except B4) -धर्मपरैः (for °रतैः). —^{d}) M3–5 बांधवाः (for कौरवाः).

23 D7 om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). —^{c}) M3. 4 कौरवाः (for कुरूणां).

Colophon om. in G5. —*Sub-parvan :* Ś K1–3. 5 B Dn D1–4. 6–8 G1 M1. 2 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship :* Ś2 चतुर्थदिने; K1. 3 चतुर्थः; K2 चतुर्थे युद्धदिवसे; Dc1 तृतीयो युद्धदिवसः. —*Adhy. name :* K5 D4 पांडवपराक्रमवर्णनं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1 83; B2 Dn1 84; D2 76; D3 T G1. 3. 4 M 82. —*Śloka no.:* Dn1 23.

63

1 ^{d}) K4. 5 B1. 3 Dc1 D1. 5. 7. 8 G1. 2. 5 M प्राक्रमद् (for प्राक्रा°). Dn1 D4 व्यूहितं (for व्यूहितुं).

2 ^{a}) Ś K1. 3. 4 Dn D1. 3–5 कुरूणां (for शूराणां). — 2^{bc} is partly damaged in G2. —^{b}) S संनद्धानां (for संक्रु°). D4. 5 अमर्षणां; T G3–5 M3–5 मनीषिणां (for अमर्षिणाम्). —^{c}) Ś2 K1. 3 M4 च; B4 हि (for स्म). K4 D1 सत्याः; S (G2 damaged) चात्र (for चित्राः). —^{d}) Dn2 D2. 3. 6 गर्जतां च परस्परं; S परस्परमवे(G2 °पे)क्षतां.

3 ^{a}) K1–4 Dn1 D1. 8 विस्फार्य तु; D3 विस्फूर्ज्य च; D4 विस्फारंतो; D5 विस्फार्यंत (for विस्फार्य च). B Dc1 Dn2 D2 धनूंष्यन्ये (for °ष्याजौ). S वि(M1 नि)ष्फार्य धनुरुद्यम्य. —^{b}) K1 ज्या-; D5. 8 ज्यां (for ज्याः). Dn2 D2 परे (for करैः). S केयूरमव(T1 °मिव; G1 M °मनु)मृज्य च. —^{c}) K5 Dc1 Dn1 D1. 5–7 G5 विनिश्वसंतः (for विनिः°). —^{d}) G3. 4 तदानीं (for क्वेदानीं).

4 ^{a}) K1. 4. 5 विशोकान्; B (except B2) विकोषान्; Cd विकोशान् (as in text). —^{b}) D5 सहस्रसान्; Cd

पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः ॥ ४
चरन्तस्त्वसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षया ।
संग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः ॥ ५
सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ।
समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६
अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिघैर्बाहुशालिनः ।
चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७
नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलंकृताः ।
संग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८
क्वार्जुनः क्व च गोविन्दः क्व च मानी वृकोदरः ।
क्व च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ॥ ९
ततः शङ्खमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः स्वयम् ।
इतस्ततस्तान्रचयन्द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १०
तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वाहवनन्दिषु ।
भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११
त्वं चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः ।
अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा ॥ १२
शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि षट् ।
द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ १३
पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ।
गव्यूतिषु त्रिमात्रेषु मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४
तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः । C. 7. 3101 B. 7. 87. 15 K. 7. 87. 15

समाहितान् (as in text). —^{d}) G2 damaged. Ś1 निचिक्षिपुः; K B2.3 Dn1 D1.5–8 विचिक्षिपुः; D4 विनि.क्षिपुः (for च चिक्षिपुः). S (G2 damaged) असीनुच्चिक्षिपुर्जनाः.

5 ^{a}) G2 damaged. D4 चरतस् (for चरन्तस्). —^{b}) S रथ(T G3.4 शर)मार्गांश्च शिक्षिताः (G2 °तान्). Cd cites मार्गान्. —D4 om. (hapl.) 5^{d}–8^{c}. —^{d}) Ś2 K2 [s]थ; K1 हि; K3 तु (for स्म). K5 Dn1 व्यदृश्यंत सहस्रशः. —For 5^{cd}, S subst.:

457* दृश्यन्ते कुञ्जरैश्चान्यैर्वाजिभिश्च युयुत्सवः ।

6 D4 om. 6 (cf. v. l. 5). —^{a}) D3 सर्वदा; D6 संघशश् (for सघण्टाश्). —^{b}) D3.6 M4 स्वर्णपत्र- (for °वज्र-). —K4 om. (hapl.) 6^{d}–8^{a}. —^{d}) K5 Dn1 D5.7.8 पांडवान्.

7 K4 D4 om. 7 (cf. v. l. 6, 5). —^{a}) Ś K1.2 Dn1 D1 अन्ये मदबलोन्मत्ताः; G1 M1.2 अन्ये मदोत्कटा दोर्भिर्; M3.4.5 (*sup. lin.*) मदोत्कटान्ये परिघैर्. —^{b}) S बृहद्भिर्बाहुशालिनः.

8 K4 om. 8^{a} (cf. v. l. 6). D4 om. 8^{abc} (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś K1–3 D1.7.8 -प्रहरणाश् (for °णैश्). D3.6 G1.2 M1–4 चान्यैर् (for चान्ये). —^{b}) D7.8 -विभूषिताः (for -अलंकृताः). S नानारंजितवाससः. —^{cd}) Ś2 transp. शूरास् and तत्र. B4 प्रपेदिरे (for व्यवस्थिताः).

9 G5 partly damaged. —^{a}) B Dc1 Dn2 स (for च). G1 M क्व चार्जुनः क्व गोविंदः. —^{b}) D3 क्व च भीमो यमौ तथा. —^{c}) Ś2 चान्ये (for च ते). —^{d}) B2.4.5 Dn2 D3 आह्वयंते; D7.8 °याना (for °यन्तो). Ś2 K1–3 सदा (for तदा). S (G5 damaged) आह्वयानास्तदा रणे.

10 ^{b}) B3 सदा (for स्वयम्). D5 त्वरन्वाजिगतस्ततः. —^{c}) K2 ततस्ततस् (for इत°). D7 स्वान् (for तान्). Ś1 दुर्वीरो (sic); Ś2 नुदयन्; D1 सुवीरो; D4 अचरन् (for रचयन्). —^{d}) Ś Dn1 D4.5 वेगतः (for वेगितः).

11 D2 om. 11^{a}–12^{b}. —^{a}) G1 M यत्तेषु (for सर्वेषु). B4 तेषु सर्वेष्वनीकेषु; D4 संग्रामे तेष्वनीकेषु. —^{b}) S -शोभिषु (for -नन्दिषु). —^{d}) Dn1 अभाषत (for अथाब्रवीत्).

12 D2 om. 12^{ab} (cf. v. l. 11). —^{a}) K1 Dc1 Dn1 D4.5 G3.4 सोमदत्तिश् (for सौम°). —^{c}) B4 D4.5 विकर्णश्; D2 च शैलश्; T G2–4 सशल्यश् (for च श°).

13 ^{a}) Dn1 लक्षं; D4 चाष्ट- (for चाश्व-). D7 शतसहस्रमश्वानां. —D4 om. (hapl.) 13^{b}–14^{a}. —^{b}) Ś K1–4 D1 च (for षट्).

14 D4 om. 14^{a} (cf. v. l. 13). —^{a}) S सहस्राणां (for °स्राणि). —^{b}) D2 नियुतानि; D6 बलिनाम् (for दंशितानि). Dn1 D1–8 [ए]कविंशति (for °शतिः). S सहस्राण्यपि (G5 °णि च) पंच च. —^{c}) S योजनेषु (for गव्यूतिषु). B1 Dc1 Dn2 D2 त्रिमात्रासु (for त्रिमात्रेषु). Dn1 D4.5 Cd गव्यूतित्रि(D5 °तिं.त्रि)षु मात्रेषु (Dn1 Cd मात्रासु). —^{d}) D5 तिष्ठ हि (for तिष्ठत). S मम सैन्यस्य पृष्ठतः. ❀ Cd: मामनासाद्य, मध्ये व्यवधानं कृत्वेत्यर्थः। ❀

C. 7. 3101 B. 7. 87. 15 K. 7. 87. 15 किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव ॥ १५
एवमुक्तः समाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः ।
संप्रायात्सह गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ।
वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिभिरास्थितैः ॥ १६
चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः ।
जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ।
ते चैव सप्तसाहस्रा द्विसाहस्राश्च सैन्धवाः ॥ १७
मत्तानामधिरूढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः ।
नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणाम् ॥ १८
अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ॥ १९
ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ।
सिन्धुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ ॥ २०
दीर्घो द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्च विस्तृतः ।
व्यूहः स चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥ २१
नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ।
रथाश्वगजपत्त्योघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ॥ २२
पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः सुदुर्भिदः ।

---

15 ^{a}) M_{3-5} तत्रस्थान्वो (for °स्थं त्वां). D_{4} संरोढुं (for संसोढुं). T G_{2-4} तत्र स्थितं न सोढुं त्वां; G_{5} तत्र स्थिताच्च संसोढुं. — ^{b}) M_{3-5} अलं (for शक्ता). T G $M_{1.2}$ अलं लोकाः सदेवताः.

16 D_{2} om. 16^{cdef}. — ^{c}) B_{4} $G_{3.4}$ स प्रायात् (for संप्रा°). D_{3} गंधारैर् (for गान्धा°). — ^{d}) Ś K_{1-4} $D_{1.3.6-8}$ चैव (for तैश्च). — T G_{5} om. (hapl.) 16^{ef}. — ^{e}) $Ś_{1}$ K_{4} D_{1} बंदिभिः; D_{5} धान्विभिः; $G_{1.2.4}$ M वर्मिणः (for वर्मिभिः). G_{1} M सादिनो (for °दिभिर्). K_{1-4} यानैः; T G_{2-4} युक्तैः; G_{1} M यांति (for यत्तैः). — ^{f}) $B_{1.2}$ Dn_{2} $D_{3.6}$ पाश- (for प्रास-). G_{1} M पाशशक्त्यृष्टिपाणयः.

17 The portion of the text from 17 up to 7. 78. 25 is lost in $Ś_{2}$ on missing folios. — ^{a}) K_{5} Dn_{1} चामरापीडसंयुक्ता; D_{2} सध्रीचीनाश्च ते सर्वे; S (except G_{5}) चामरापीडनाः सर्वे. — ^{b}) G_{5} चामीकर- (for जाम्बूनद-). — ^{d}) K_{5} B_{1} -प्रहारिणः (for -प्रवाहिनः). T G_{2-5} योधाः साधुप्रहारिणः; G_{1} M गोसारः समलंकृताः. — ^{f}) B Dci Dn_{2} D_{2} G_{1} M त्रिसाहस्राश्; Dn_{1} D_{4} त्रिसह°; T G_{2} द्विसह° (for द्विसाह°). K_{1} सैंधवः; D_{4} सैंधवैः (for °वाः). D_{8} रथयानश्च सैंधवाः.

18 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). — ^{a}) $Ś_{1}$ K B_{1-3} Dn_{1} $D_{1.2.4.6-8}$ स्वा($K_{4.5}$ B_{2} Dn_{1} $D_{2.6.7}$ स्व)धिरूढानां; B_{4} Dn_{2} सुविरू°; Dc_{1} युधि रू° (for अधिरू°). — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{1-4} Dn D_{1-8} विशां पते (for विशारदैः). — ^{c}) $Ś_{1}$ K_{1-4} Dn_{2} D_{1-6} गजानां; T G_{2-4} हस्तिनां (for नागानां). — ^{d}) $Ś_{1}$ G_{5} रौद्रकर्मणां; G_{1} M °वर्चसां (for °कर्मिणाम्). $D_{4.5}$ बलिनां क्रूरकर्मणां.

19 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). — ^{a}) G_{4} अत्यर्धेन; G_{5} अर्धेन च (for अध्यर्धेन). G_{1} M ययौ द्विसप्तसाहस्रैः. — ^{b}) K_{1-3} दुर्धर्षणस्; D_{5} दुर्योधनस् (for दुर्मर्षणस्). — ^{d}) B Dc_{1} युध्यमानो (for योत्स्यमानो). B_{4} व्यतिष्ठत (for व्यवस्थितः).

20 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). — ^{b}) $Ś_{1}$ $K_{1.3.4}$ $D_{1.3-8}$ तवात्मजः; Dn_{2} तथात्मजः (for तवात्मजौ). — ^{c}) Dn_{1} $D_{4.5}$ G_{1} M सिंधुराजस्य; $D_{7.8}$ °राज्ञोर्थं- (for °राजार्थ-). $D_{4.5}$ -रक्षार्थम् (for -सिद्ध्यर्थम्). — ^{d}) Dn_{2} D_{6} [अ]श्वानीके; D_{2} [अ]ग्रानीकैर् (for [अ]ग्रानीके). D_{5} व्यवस्थितः.

21 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). — ^{a}) G_{5} दीर्घश्च द्वादशव्यूतिः. — ^{b}) $K_{1.4}$ पंचार्धे; K_{5} परार्धे; D_{3} पश्चाद्वै; D_{7} पार्श्वार्धे; G_{5} पंचार्धः (for पश्चार्धे). D_{5} विसृतिः; Cd विस्तृतः (as in text). — ^{c}) K_{5} Dn_{1} सु- (for स). $Ś_{1}$ K_{1-3} $D_{1.8}$ व्यूहः सुचक्रः शकटो; Dn_{2} $D_{3.6}$ T G_{2-4} व्यूहः स (Dn_{2} $D_{3.6}$ °हश्च) शकटो नाम; G_{5} व्यूहः सर्वत्र शकटो.

22 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). D_{7} om. 22^{a}–23^{a}. — ^{c}) $D_{1.6}$ T $G_{1.2}$ $M_{2.4}$ -पत्त्यौघैर् (for -पत्त्योघैर्). $Ś_{1}$ K_{5} B_{3} Dn_{1} D_{5} M_{1} गजाश्वरथपत्त्यौघैर्. — ^{d}) B_{4} निर्मितः (for विहितः).

23 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). D_{7} om. 23^{a} (cf. v. l. 22). — ^{a}) K_{5} तत्र; Cd तस्य (as in text). $Ś_{1}$ K_{1-4} $D_{1.3.6}$ Cd पद्मस्य (for पद्मस्तु). — ^{b}) S पुनः कृतः (for सुदुर्भिदः). — D_{6} om. (hapl.) 23^{c}–24^{b}. — ^{c}) T G_{2-4} पाशस्य (for पद्मस्य). K_{5} B Dn_{1} $D_{4.5}$ गर्भस्थो; D_{7} $M_{3.5}$ मध्ये तु; D_{8} मध्ये च; $G_{3.4}$ मध्यस्था (for मध्यस्थो). — ^{d}) D_{4} व्यूढो (for गूढो); K_{5} $D_{4.5}$ पुरस्कृतः; B Dc_{1} कृतः पुनः (by transp.); Dn_{1} सुदुर्भिदः. S दृढव्यूहो जयद्रथः.

सूची पद्मस्य मध्यस्थो गूढो व्यूहः पुनः कृतः ॥ २३
एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो व्यवस्थितः ।
सूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २४
अनन्तरं च काम्बोजो जलसंधश्च मारिष ।
दुर्योधनः सहामात्यस्तदनन्तरमेव च ॥ २५
ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्तिनाम् ।
व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे सूचिरक्षिणः ॥ २६
तेषां च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः ।
जयद्रथस्ततो राजन्सूचिपाशे व्यवस्थितः ॥ २७
शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो मुखे स्थितः ।
अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥ २८
श्वेतवर्माम्बरोष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥ २९
पताकिनं शोणहयं वेदीकृष्णाजिनध्वजम् ।
द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन् ॥ ३०
सिद्धचारणसंघानां विस्मयः सुमहानभूत् ।
द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ ३१
सशैलसागरवनां नानाजनपदाकुलाम् ।
ग्रसेद्व्यूहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे ॥ ३२
बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं
प्रतिभयनिस्वनमद्भुताभरूपम् ।
अहितहृदयभेदनं महद्धै
शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३३ C. 7. 3120 B. 7. 87. 3 K. 7. 87. 3

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

24 Ś2 missing (cf. v. l. 17). D6 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{a}) K5 B1. 5 D3 G4 M2–5 एतन्; B4 D4 एनं (for एतं). — ^{b}) T G3 [ऽ]भ्यवस्थित: (for व्यव°). — D4 om. (hapl.) 24^c–28^b.

25 Ś2 missing (cf. v. l. 17). D4 om. 25 (cf. v. l. 24). — ^{a}) D3 G5 अनंतरश्; D7 °तरे (for अनन्तरं). Ś1 K1. 4 D1 कांभोजो. — ^{b}) D5. 7. 8 मागधः; S वीर्यवान् (for मारिष). — ^{c}) Ś1 K1–4 Dn2 D1. 2. 5. 6 च कर्णश्च (for सहामात्यस्).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 17). D4 om. 26 (cf. v. l. 24). — ^{b}) G1. 3 M यौधानाम्. — ^{c}) Ś1 व्यूहस्थितानि (for व्यव°). — ^{d}) K5 B1–3 Dn1 D5–8 शूचिरक्षिणः (K5 D7. 8 °णां); D2 सुचिरक्षणे; T सूचिरक्षिणां (for °रक्षिणः).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 17). D4 om. 27 (cf. v. l. 24). — ^{a}) G1 M वै (for च). T G2. 5 पृष्ठगतो (for च पृष्ठतो). Ś1 K1. 3. 4 G5 राजन् (for राजा). — Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 27^{bc}. — ^{c}) M3–5 तथा (for ततो). B3. 4 Dn2 D2 S राजा (for राजन्). — ^{d}) K5 -पाशैर्; B Dc1 Dn2 D3. 5. 6 Cd -पार्श्वे; D8 -पार्थे (for -पाशे).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 17). D4 om. 28^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{a}) K5 Dn1 च (for तु). K4 D1 श- (K4 शा)कटस्तस्य राजेंद्र; G1 M शकटस्य पुनस्तुंडो. — ^{b}) D5 G1 M व्यवस्थितः; D7. 8 स्थितो मुखे (by transp.). — ^{c}) D7. 8 S ना(D7. 8 य)त्र तत्र (T G2–5 °स्य) भवेद्भेदो. — ^{d}) G1 M अथ (for ततः).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 D1 श्वेतवर्णांबरोष्णीषो; Dn1 D4. 7 G3. 4 श्वेत(D7 कृत)-वर्मा वरो(D4 स्थितो)ष्णीषो. — ^{b}) D5 महाबलः (for °भुजः). — ^{c}) S विष्फारयन् (for विस्फा°). — ^{d}) D4 शास्ता (for तस्थौ). K1 युद्ध; G1 M काल (for क्रुद्ध). — After 29, S ins.:

458* तस्य सर्वस्य सैन्यस्य नेता गोप्ता च वीर्यवान् ।

30 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — ^{a}) M1. 2 पताकिनः. — ^{b}) T G2 M वेदि- (for वेदी-). — ^{c}) D3. 6 द्रोणं रथे समालोक्य. — ^{d}) K1 महान् (for ऽभवन्).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — ^{b}) Ś1 T G3. 4 स महान् (for सुमहान्). — ^{cd}) Ś1 K1–4 D1. 3–8 transp. दृष्ट्वा and व्यूहं.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 17). B3 reads 32^{ab} on marg. — ^{a}) G5 -कानन- (for -सागर-).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — ^{b}) K4 B Dc1 Dn D1–6 अद्भुतानुरूपं; K5 T G1–3 M °ताभ्ररूपं; D8

६४

C. 7. 2121
B. 7. 88. 1
K. 7. 88. 1

संजय उवाच ।
ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्क्रुष्टेषु मारिष ।
ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥ १
अनीकानां च संह्रादे वादित्राणां च निस्वने ।
प्रध्मापितेषु शङ्खेषु संनादे लोमहर्षणे ॥ २
अभिहारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु ।
रौद्रे मुहूर्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३
वडानां वायसानां च पुरस्तात्सव्यसाचिनः ।
बहुलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत ॥ ४
मृगाश्च घोरसंनादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः ।
दक्षिणेन प्रयातानामस्माकं प्राणदंस्तथा ॥ ५
सनिर्घाता ज्वलन्त्यश्च पेतुरुल्काः समन्ततः ।
चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समुत्थिते ॥ ६
विष्वग्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करवर्षिणः ।

°तालुकारं; G4. 5 °ताम्ररूपं (for °ताभरूपम्). — ^{c}) D5 -वेदनं; T G2–4 -भेदिनं (for -भेदनं). S महांतं (for महद्वै).

Colophon om. in D7. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1–3. 5 B Dc1 Dn D1–4. 8 G1. 2 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1 चतुर्थे; K2. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K5 D4 सेनाव्यूहरचन: (D4 °नं); D5 व्यूहरचने; Bom. ed. कौरवव्यूहनिर्माणे. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 84; B2 87; B3 Dn1 85; D2 79; T G1 M 83; G2. 5 82. — *Śloka no.:* Dc1 34; Dn1 33.

64

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 63. 17).

1 D7 om. 1^{ab} with the ref. M4 om. the ref. — ^{a}) Ś1 D8 व्यूहेषु (for व्यूढेषु). S व्यूढेषु तव सैन्येषु. — ^{b}) K1 Dn1 D2. 5. 6 समुत्कृष्टेषु; Cd °त्क्रुष्टेषु (as in text). Dc1 पार्थिव (for मारिष). — ^{c}) T G2–5 नाद्यमानासु; G1 M नर्दं° (for ताड्य°). — ^{d}) K5 Dn1 S [आ]नकेषु (for नदत्सु).

2 ^{a}) B1. 2 (marg. as in text) आनकानां (for अनी°). B4 D7 च निर्ह्रादे (B4 °दैर्); D2. 4 च संह्रादैर्; D5 सहस्राणि (for च संह्रादे). — ^{b}) Ś1 K2. 3. 5 D1. 4 T G1–4 M निःस्वने; B4 निःस्वनैः; D2. 5 निस्वनैः (for निस्वने). — ^{c}) B5 आध्मापितेषु; M4. 5 प्राध्मा° (for प्रध्मा°). K1 संख्येषु (for शङ्खेषु). — ^{d}) D5 G1 M संह्रादे (for संनादे). Some MSS. रोम- (for लोम-). G4 -भीषणे (for -हर्षणे).

3 ^{a}) Hypermetric. K2 अभ्याहरत्सु; B2 (marg.) अभिधावयत्सु; B3 °धारत्सु; D2 °सारेषु; D3. 6 आवारयत्सु; D5 (before corr. as in text) अभिसारयत्सु; Cd °हारयत्सु (as in text). S प्रगृहीतेषु शस्त्रेषु. — ^{b}) K1–3 Dn1 D1. 4. 5. 8 G1 M भारतेषु (for भर°). K1. 3 D1. 5 युयुत्सु च (sic); B5 °त्सवः; D2 युयुत्सु* (for °त्सुषु). — ^{d}) G1 M1. 2 प्रदृश्यत. M3. 4. 5 (*sup. lin.*) सव्यसाचिरदृश्यत.

4 ^{a}) K1. 2 B4 वटानां; K3 B1–3. 5 Dc1 Dn2 D3. 4. 6 G2 बलानां; K4. 5 D5. 7. 8 बडानां; D1 बटानां; D2 वासनं; T बलीनां; G1. 5 M Cd वळानां; G3. 4 बलिनां (for वडानां). — ^{b}) Dn1 पुरस्ताच्च सहस्रशः. —^{cd}) Dn1 बहुलानि च राजेंद्र प्राक्रीडन्सव्यसाचिना. — For 4^{cd}, S subst.:

459* पिशितासृग्भुजां संघाः प्रलीयन्ते सहस्रशः ।

[G4 पीडितासृग्भुजां. G1 प्रलीयंतः; M1. 2 °यंत; M3–5 प्रालीयंत (for प्रलीयन्ते).]

5 ^{b}) K1 D4 -दर्शिनः; M3 -शंसिनः (for -दर्शनाः). — ^{c}) Ś1 प्रवृत्तानाम् (for प्रयाता°). — ^{d}) Ś1 K (except K4) Dn1 D2. 5 तदा (for तथा). T G3–5 अस्माक नेदुरध्वनि (G5 °नः); G1. 2 M °कं नेदुरुत्स्वराः (G2 °नं). — After 5, S ins.:

460* लोकक्षये महाराज यादृशास्तादृशा हि ते ।
अशिवा धार्तराष्ट्राणां शिवाः पार्थस्य संयुगे ।

[(L. 1) M4 -क्षयं (for -क्षये). M3–5 च (for हि). T G4 ताः (for ते).]

6 ^{a}) T2 विनिर्घाता (for सनि°). Cd cites निर्घातः. — ^{b}) B Dc1 Dn2 S सहस्रशः (for समन्ततः). — ^{c}) G1 M3–5 पृथिवी (for च मही). S सर्वा (for कृत्स्ना). — ^{d}) G5 ह्युपस्थिते (for समुत्थिते). G1 M3–5 भयमोहसमावृता.

ववुरायाति कौन्तेये संग्रामे समुपस्थिते ॥ ७
नाकुलिस्तु शतानीको धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूहतुस्तदा ॥ ८
ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ।
त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥ ९
अध्यर्धमात्रे धनुषां सहस्रे तनयस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् ॥ १०
अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् ।
अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥ ११
अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।
विषक्तं मयि दुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि ॥ १२
एवं ब्रुवन्महाराज महात्मा स महामतिः ।
महेष्वासैर्वृतो राजन्महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १३
ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः ।
दण्डपाणिरिवासह्यो मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १४
शूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ।
युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वै पुनः प्रजाः ॥ १५
क्रोधामर्षबलोद्धूतो निवातकवचान्तकः ।
जयो जेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १६
आमुक्तकवचः खड्गी जाम्बूनदकिरीटभृत् । C. 7. 3138 7. 88. 18 7. 88. 20

7 D5. 7 om. (hapl.) 7. — a) Ś1 K1 D1 विश्वग्वाताः (for विष्व°). T G M1. 2 सनीहारा; M3–5 सनिर्ह्रादा (for सनिर्घाता). — b) S नीचैः (for रूक्षाः). K3. 5 B (except B4) Dn D2–4. 6. 8 G1 M1. 2. 4 -कर्षिणः (for -वर्षिणः). — c) D6 G4 कौंतेयः; D8 कौरव्य (for कौन्तेये).

8 a) Ś1 B2. 4 D2. 4. 5. 7. 8 च; G5 damaged (for तु). — c) G5 damaged from नामनीकानि up to सहस्रैश्च प (in 9^{cd}). — d) M3–5 तु (for तौ). G1 M ततः (for तदा).

9 G5 damaged up to सहस्रैश्च प. — a) Dn1 -सहस्राणि; D8 °स्राणां (for °स्रेण). — b) K4 D1 द्विपदानां; K5 द्विपानां च (for द्विरदानां). K5 Dn1 D4. 5 शतैस्त्रिभिः (for शतेन च). Dn2 D3. 6 वै (for च). — c) D7. 8 तु (for च). D4 त्रिभिश्च रथसाहस्रैः. — d) Ś1 K1–4 Dn1 D1–3. 6 पा(K1 प)दातैश्च; D8 पादातानां (for पदातीनां). B2 (marg.) Dn1 D7 S शतं (for the first शतैः). B5 तथा; D8 शतं (for the second शतैः).

10 a) D4 G4 अत्यर्ध-; Cd अध्यर्ध- (as in text). D3 -मात्रैर्; Cd -मात्रे (as in text). — b) B2 D3 सहस्रैस्; Cd सहस्रे (as in text). D4 सहस्रे भरतर्षभ. — c) K1–4 अग्रणीः (for अग्रतः). — d) Ś1 (*sup. lin.* as in text) K1. 2 दुर्धर्षणो; D4. 5 दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो). G2 damaged from ब्रवीत् up to तप (in 11^{b}).

11 G2 damaged up to तप. — a) D4 गांजीव- (for गाण्डीव-). — b) K4. 5 Dn1 D1–4. 6 पतंतं; D8 नृत्यंतं; S सम(G2 damaged)रे (for तपन्तं). — d) K1–4 D1 मकराकरं.

12 b) K4 T G1. 3–5 M1. 2 अमर्षिणं (for °र्षणम्). — c) K4 D2. 3. 6 अपि; D4 अथ (for मयि). — d) Cd अश्वकूटम् (for अश्म°). S भिन्नं कुंभमिवाश्मनि. — After 12, B Dc1 Dn1 D2. 3. 5. 6 ins.:

461* तिष्ठध्वं रथिनो यूयं संग्राममभिकाङ्क्षिणः ।
युध्यामि संहतानेतान्यशो मानं च वर्धयन् ।

[(L. 1) D2. 3. 5 संग्रामाद् (for °मम्).]

13 a) T G2–4 ततोर्जुनो (for एवं ब्रुवन्). — b) K5 Dc1 Dn1 D2–5 -द्युतिः (for -मतिः). S महात्मा महतां पतिः. — c) D5 महेष्वासो (for °ष्वासैर्). D4. 5 राजा (for राजन्). S महारथसमाख्यातो. — d) D4. 5 तत्र मध्ये (for महेष्वासो). — After 13, G1 M ins.:

462* ततोऽर्जुनो महाराज प्रत्यदृश्यत भारत ।

14 a) Dn1 ततोंधक. S कक्षा(M3. 4 °क्ष्या)ग्निरिव दुस्पर्शः (G2 °ष्पर्शः; G5 °स्वर्गः). — c) K5 Dn1 [अ]धृष्यो; D5 क्रुद्धो (for [अ]सह्यो). — d) K5 D6. 8 नोदितः (for चोदितः). S मृत्युः कालप्र(T G2. 5 °लः प्र)-चोदितः.

15 c) K5 Dn [अ]धृष्यः (for [अ]र्चिष्मान्). — d) K3. 5 B Dn D2. 3. 5–7 प्रधक्षन्. K1–4 D1 पुनः (for प्रजाः). S दिधक्षुः स्थाणुजंगमं.

16 a) G5 क्रोधान्महा- (for °मर्ष-). K4 **द्भूतो; D2 -बलोन्मत्तो; D3 °द्वृत्तो; S °पेतो (for °द्धूतो). — c) S युद्धे; Cd जयं (for जयो). Ś1 K4 B2. 3 D2. 7. 8 Cd [अ]जितः सत्यं (B2 Cd °त्यः; B3 D2. 8 °त्ये); K1–3 D1 जितासत्यं; K5 [अ]जितः संख्ये; B1 स्थितः

C. 7. 3138
B. 7. 88. 18
K. 7. 88. 20

शुभ्रवर्माम्बरधरः स्वङ्गदी चारुकुण्डली ॥ १७
रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः ।
विधुन्वन्गाण्डिवं संख्ये बभौ सूर्य इवोदितः ॥ १८
सोऽग्रानीकस्य महत इषुपाते धनंजयः ।
व्यवस्थाप्य रथं सज्जं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १९
अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थेन सह मारिष ।
प्राध्मापयत्पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥ २०
तयोः शङ्खप्रणादेन तव सैन्ये विशां पते ।
आसन्संहृष्टरोमाणः कम्पिता गतचेतसः ॥ २१
यथा त्रसन्ति भूतानि सर्वाण्यशनिनिस्वनात् ।
तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ २२
प्रसुस्रुवुः शकृन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ।
एवं सवाहनं सर्वमाविग्नमभवद्बलम् ॥ २३
व्यषीदन्त नरा राजञ्शङ्खशब्देन मारिष ।
विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २४
ततः कपिर्महानादं सह भूतैर्ध्वजालयैः ।

संख्ये; Dn1 D5 जयः सत्यं; D4 जितौ सत्यात् (sic) (for स्थितः सत्ये). —^{d}) Cd महारथं (for °व्रतम्).

17 ^{a}) Ś1 K D1–3. 6 आबद्ध-; B2 आबंध- (for आमुक्त-). K5 B5 Dn1 D4 -कवची (for -कवचः). —^{b}) K5 Dn1 T G1. 3–5 M -किरीटवान्; D4 °टधृक्; G2 -विभूषणः (for -किरीटभृत्). —^{c}) K1–3 श्वभ्र-; B1. 2 Dc1 शुक्ल-; D3. 6 शुद्ध-; D4. 5 G1 M शुभ- (for शुभ्र-). B Dc1 -माल्यांबर-; D4. 8 -चर्मां°; D7 -वर्णां°; G2 -वर्मांगद-; M1. 2 -वस्मांबर- (for -वर्माम्बर-). —^{d}) K4 सांगदी; K5 Dn1 D4. 5 सुस्रग्वी; B Dc1 Dn2 D2. 3. 6. 7 स्वं(D2 सां)गदश्च; T G2–4 त्वंगदी; G1 M1 स्वांगदी (for स्वङ्गदी). K2. 5 B D T G2–4 -कुंडलः (for -कुण्डली).

18 ^{c}) T G2–4 विकर्षन्; G1. 5 M विधून्वन् (for विधुन्वन्). Dn1 D5 गांडीवं; D4 गांजीवं (for गाण्डिवं). G1 M1. 2. 5 संखे; G4 M3. 4 संवे (for संख्ये). —^{d}) D5 [उ]द्यतः (for [उ]दितः).

19 ^{a}) K5 D2 सोग्रेनीकस्य; B5 D4 साग्रा°; D7 द्रोणा°; D3 शोणा°; S अग्रा° (for सोऽग्रा°). Ś1 K1–3 D1 स(D1 म)हित; T G2–4 सोध्यर्धं; G1 M सोप्यर्धं; G5 सोर्ध्वं च (for महत). —^{b}) Ś1 इषुपातं; K1–3 °वातं; D1 °घातं; D4 °पातैर् (for °पाते). —^{c}) D3. 6 व्यवस्थाय; S अवस्थाप्य (for व्यव°). D5 धनुं (for रथं). K2 मज्जौ (corrupt); K5 Dni संख्ये; B5 राजन्; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) तज्ज्ञः (for सज्जं). —^{d}) S शंखं प्रा(G1. 5 M3. 4 प्र)ध्मापयत्प्र(M °न्प्र)भुः.

20 ^{a}) K4 D4 संभ्रांतः (for [अ]सं°). —^{b}) D5 सह पार्थेन (by transp.). S वीर्यवान् (for मारिष). —^{c}) K1 M2 प्राध्मापयन्; K2. 5 D4–6 G2. 5 M3 प्रध्मापयत् (D6 °न्) (for प्राध्मा°). —^{d}) K1 Dn1 शंखं (for शङ्ख-).

21 Dc1 om. (hapl.) 21^{b}–22^{c}; D7 reads the same twice. —^{b}) Dn1 D4 सेना; D3. 5. 7 (both times). 8 सैन्या; S सैन्यं (for सैन्ये). —^{cd}) K4 -रोमाणि (for -रोमाणः). D4. 5 आसीत्सं(D5 °सन्सं)विग्नमनसः (for ^{c}). D4 -चेतनाः; D5 -साध्वसाः (for -चेतसः). S संहृष्टरोममुद्विग्नं महद्बल(M1 [before corr.] °भय)मभूत्तव (G2 °दा).

22 For the repetition in D7, cf. v. l. 21. Dc1 om. 22^{abc} (cf. v. l. 21). G5 M3–5 om. (hapl.) 22–23. D2 om. 22^{ab}. —^{a}) B Dn2 D5 त्रस्यंति; D4 शंसंति; T G1–4 M1. 2 त्रस्तानि (for त्रसन्ति). —^{b}) Some MSS. -निःस्वनात्. D4 सर्वान्पश्यति निःस्वनान्. —^{c}) D2 तयोः (for तथा). —^{d}) K1. 2 विभ्रमुस्; D4 वित्रस्तास् (for वित्रेसुस्). K2 तत्र (for तव).

23 G5 M3–5 om. 23 (cf. v. l. 22). —^{a}) A few MSS. प्रशुश्रुवुः. K4 D5. 6 सकृन्- (for शकृन्-). K5 D5–8 M1. 2 -मूत्रे (for -मूत्रं). —^{cd}) K5 Dn1 D4 एवं तव महाराज (for ^{c}). T G1–4 M1. 2 तथा प्रब(G1 M1. 2 °च)लमुद्विग्नं महद्बल(T °द्भय)मभूत्तव. Cd cites आविग्नम् (as in text).

24 ^{a}) K1–4 D1–3. 6–8 व्यसी(D2 °शी)दंत; B Dc1 Dn2 S सीदंति स्म (for व्यषीदन्त). D2 तदा राजन्; D6 ततो रा°; G2 महाराज (for नरा राजन्). —^{b}) Dc1 -नादेन (for -शब्देन). S भारत (for मारिष). —^{c}) Dn1 D7 G5 om. (hapl.) केचित्. D5 राजन् (for केचित्). —^{d}) G1 M1–4 राजन् (for केचिद्). D2. 5 तत्र; G1 M केचिद् (for राजन्). B5 विदुद्रुवुः (for वितत्रसुः).

25 ^{a}) K1. 2 D4. 6. 7 कपि- (for कपिर्). —^{b}) D4 बलाजयैः (for ध्वजालयैः). —^{c}) Ś1 K1 व्याधिदा(K1 °धा)स्यन्वै; K2. 3 व्या(K3 ह्या)दिधास्यन्वै; K5 Dn1 D2. 7 °तास्यः सन्; B1–3 Dc1 D1 °तास्यं च; D4. 5. 8 °तास्या स(D4 °स्ता स)न्; D6 °तास्यः स; S व्याददे

अकरोद्व्यादितास्यश्च भीषयंस्तव सैनिकान् ॥ २५

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २६

नानावादित्रसंह्रादैः क्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ।
सिंहनादैः सवादित्रैः समाहूतैर्महारथैः ॥ २७

तस्मिन्सुतुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ।
अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ २८

चोदयाश्वान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।
एतद्भित्त्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीम् ॥ २९

एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
अचोदयद्धयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ ३०

स संप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ।
एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ॥ ३१

ततः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ३२

ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ।
अवाकिरन्बाणजालैस्ततः कृष्णधनंजयौ ॥ ३३

ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि ।
शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ३४

उद्भ्रान्तनयनैर्वक्त्रैः संदष्टोष्ठपुटैः शुभैः । C. 7. 3156 B. 7. 89. 7 K. 7. 89. 7

चास्यं (for व्यादितास्यश्च). — d) Dn1 तत्र (for तव).

26 c) D4.5 अपि (for एव). G1 M प्रवाद्यंत (for [अ]भ्यहन्यन्त). — d) K1 -प्रकर्षणः ; K2 -प्रवेषणः ; K4 D1.6 -प्रहर्षिणः ; K5 -प्रधर्षणाः ; G5 -प्रभीषणाः (for -प्रहर्षणाः). D2 तव सैन्यममर्षिणः ; D5 °न्यस्य हर्षणः.

27 a) Dc1 D4.5 -संनादैः ; G1 M -संह्रादे (for -संह्रादैः). B2 (marg.) नानानिघातवादित्रैः. Cd cites वादित्रैः. — b) Ś1 K2 S (except G3.4) क्ष्वेळि(Ś1 K2 °लि)तास्फोटिताकुलैः (G1 M °ले); D4 क्ष्वेडितास्फोटितांकुशैः. — c) B Dc1 T G2–5 समुत्कुष्टैः ; Dn1 सुवादित्रैः (for स°). G1 M सिंहनादे समुत्कुष्टे (G1 °ष्ठे). — d) B Dc1 Dn2 समाधूतैर् ; D4.5 समुद्धूतैर् (for समाहू°). T G2–5 समाहूय परस्परं ; G1 M °हूयेतरेतरं. — After 27, G1 M1.2 ins.:

463* दुर्मर्षणबलं पूर्वमथ दुःशासनानुगम् ।
ततः शकटसंस्थं च घोरनादसमाकुलम् ।

28 a) K B (except B1) Dn D1–5.7 T G2 तु (for सु-). Dn1 D4.5.8 -तुमले. Ś1 K (except K3) Dn D1.3–5.7.8 युद्धे (for शब्दे). — b) Ś1 K1–4 D1 भयवर्धिनि. — c) S हर्षाद् (for हृष्टो). — K5 B Dc1 Dn1 D3 (marg.).4.6–8 S ins. an addl. colophon after 28 ; D2 after 29 [*Sub parvan :* K5 B Dc1 Dn1 D4.7.8 G1 M1.2 जयद्रथवध. — *Adhy. name :* K5 सेनासंग्रामः ; D4 सेनासमागमः ; Bom. ed. अर्जुनरणप्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 85 ; B2 25 ; B4 Dn1 86 ; D2 79 ; D3 T G1.3.4 M 84 ; G2.5 83. — *Śloka no. :* Dc1 Dn1 28].

29 Before 29, MSS. (Ś2 missing) ins. अर्जुन उवाच. — b) K1 दुर्धर्षणः (for दुर्मर्षणः). — B3, having originally omitted (hapl.), reads 29^{c}–30^{d} on marg. — c) D8 एतज्जित्वा ; G5 (marg. as in text) एतावता (for एतद्भित्त्वा). — d) Ś1 प्रवेक्ष्यामो.

30 B3 reads 30 on marg. Before 30, N (Ś2 missing) ins. संजय उवाच. — c) D6.7 अनोदयद् (for अचोद°). S समचूचुददश्वां(T G2 °श्वा)स्तान्. — d) K1 दुर्धर्षणः.

31 a) Dn1 D4.5.8 तुमलः. — b) Dn1 प्रवृत्तश्च (for संप्रवृत्तः). G5 [ऽ]थ (for सु-). — d) B5 -बल- ; Dn2 -हयस् ; D8 -रथ- (for -नर-). Ś1 -क्षये ; Dn2 ततः (sic) (for -क्षये). S कटुको रोमहर्षणः.

32 a) B1.3 D3 शायक- ; B2 च शर- (for सायक-). S शरवर्षेण महता. — b) G5 वृष्टिभिः (for वृष्टिमान्). — c) D4 नरान् ; T1.2 (before corr. as in text) शरान् ; G5 गजान् (for परान्). K1 D4.7 G5 अवाकिरन्. — Dn1 om. (hapl.) 32^{d}–34^{c}. — d) D5 S (except G1) वारिदः (for नीरदः).

33 Dn1 om. 33 (cf. v. l. 32). — a) D4 पदाति- (for ते चापि). — d) B4.5 D8 तत्र (for ततः). Ś1 धनंजयजनार्दनौ.

34 Dn1 om. 34^{abc} (cf. v. l. 32). — a) D2 G2 कृष्णो (for क्रुद्धो). — b) Dc1 D4 शरैर् (for परैर्). — d) K5 Dn1 व्यहरत् ; B2 S [ऽ]पातयत् ; D4.5 [ऽ]पहरत् (for ऽपाह°). S क्षितौ (for शरैः).

35 a) B5 उद्भ्रांतनयनः क्रुद्धः. — b) D5 सह (for शुभैः). Ś1 K D1.4 संद(K4.5 D4 °द्द)ष्टैरुन्नसैः (K2 °त्तमैः) शुभैः ; Dn1 संहृष्टौ***** ; Dn2 D2.3.6 संद-

C. 7. 2156
B. 7. 89. 7
K. 7. 89. 7

सकुण्डलशिरस्त्राणैर्वसुधा समकीर्यत ॥ ३५
पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।
विनिकीर्णानि योधानां वदनानि चकाशिरे ॥ ३६
तपनीयविचित्राणि सिक्तानि रुधिरेण च ।
अदृश्यन्त यथा राजन्मेघसंघाः सविद्युतः ॥ ३७
शिरसां पततां राजञ्शब्दोऽभूत्पृथिवीतले ।
कालेन परिपक्वानां तालानां पततामिव ॥ ३८
ततः कबन्धः कश्चित्तु धनुरालम्ब्य तिष्ठति ।
कश्चित्खड्गं विनिष्कृष्य भुजेनोद्यम्य तिष्ठति ॥ ३९
नाजानन्त शिरांस्युर्व्यां पतितानि नरर्षभाः ।
अमृष्यमाणाः कौन्तेयं संग्रामे जयगृद्धिनः ॥ ४०
हयानामुत्तमाङ्गैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी ।
बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां समकीर्यत ॥ ४१
अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो ।
तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥ ४२
अन्योन्यमपि चाजघ्नुरात्मानमपि चापरे ।
पार्थभूतममन्यन्त जगत्कालेन मोहिताः ॥ ४३
निष्टनन्तः सरुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।
शयाना बहवो वीराः कीर्तयन्तः सुहृज्जनम् ॥ ४४
सभिण्डिपालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरश्वधाः ।

(Dn2 D3 °द्द)ष्टदशनच्छदैः. — For 35^{bcd} S subst.:

464* अमर्षाद्भ्रुकुटीकृतैः ।
तथैव क्रोधदष्टोष्ठैरवाकीर्यत मेदिनी ।

[(L. 1) T भृकुटी- (for भ्रु°). — (L. 2) G5 अवकीर्यत.]

36 ^{b}) S निरस्तानि (for विध्व°). — ^{c}) G1. 3. 4 M यौधानां. — ^{d}) A few MSS. चकासिरे.

37 ^{a}) B Dc1 -तनुत्राणाः (for -विचित्राणि). S सुवर्णचित्राभरणाः. — ^{b}) B Dc1 S संसिक्ता (for सिक्तानि). B5 तु; D6 ह (for च). — ^{c}) D8 रथा (for यथा). B Dc1 S संस(T M1–4 °सि)क्ता इव दृश्यंते; Dn2 D3. 6 अदृश्यंत महाराज. — ^{d}) B2 समुद्यताः (for सविद्युतः).

38 ^{b}) B Dc1 वसुधातले; Dn2 पृथिवीपते (for °तले). — ^{d}) K2 D2 फलानां (for तालानां).

39 ^{ab}) K5 B1. 2 (marg. as in text). 4. 5 D7. 8 ततः कबंधं किंचित्तु (for ^{a}). Cd cites किंचित्. S कबंध उत्थितः कश्चिद्विष्फा(T G2 °स्फा)र्य सशरं (G1 °दृशं) धनुः. — Dn1 om. (hapl.) 39^{cd}. — ^{c}) K3. 5 B Dc1 D7. 8 किंचित् (for कश्चित्). B2 (marg.) विनिःक्षिप्य; D5 °ष्पीड्य; G1. 5 M सुनिंशितं; Cd विनिक्षिप्य (for विनिष्कृष्य). T G2–4 कश्चित्सुनिशितं खड्गं. — ^{d}) K5 भुजम् (for भुजेन). — After 39, S ins.:

465* गृहीत्वान्यस्य केशेषु शिरो नृत्यति चापरः ।
[G5 न्यस्त- (for [अ]न्यस्य).]

40 ^{ab}) K1 D1. 4. 8 न जानंत; K2. 4. 5 Dn2 D2. 3. 5. 6 न (D5 ना-) जानंति (for नाजानन्त). K1. 3 D1 नरर्षभ. B Dc1 Dn1 S पतितानि न जानंति शिरांसि पुरुषर्षभाः. — ^{cd}) B Dc1 transp. कौन्तेयं and संग्रामे. Ś1 -गृध्रिणः; Dn1 -गृधिनः; G5 -गृध्निनः (for -गृद्धिनः).

41 ^{c}) D7. 8 बहुभिश्च (for बाहु°). — ^{d}) Dc1 शूराणां; G4 धीराणां (for वीराणां).

42 ^{a}) Ś1 K1–4 D1 स्वयं (for अयं). — ^{b}) K5 D4. 5. 7. 8 एहि (for एष). Dn1 पार्थ एहि इति प्रभो; S पार्थोयमिति सर्वतः. — After 42^{ab}, S ins.:

466* तिष्ठ पार्थैहि मां पार्थ क यासीति च जल्पताम् ।

— ^{c}) D5 ततः (for तव). K1. 3 Dc1 T2 G1. 2. 5 M1–3. 5 (*sup. lin.*) सैन्यस्य; T1 G3. 4 M5 सैन्यस्थ-; M4 सैन्यं च (for सैन्येषु). G1 M यौधानां. — ^{d}) D4. 5 हाहाभूतम् (for पार्थ°).

43 ^{a}) D4. 5. 7. 8 एव (for अपि). D4 वा (for च). — ^{b}) D7. 8 इति (for अपि). Ś1 K D (except Dc1) चाहवे (for चापरे). — ^{d}) T G3. 4 प्रजाः; G5 जनाः (for जगत्).

44 ^{a}) B2 D2. 5 निस्वनंतः; Dn1 निश्वसंतः; Cd निष्टनन्तः (as in text). K1. 3. 4 D1 M1 स(K1 सु-)रुचिरा; K2 सुरुधिरा; T G2. 3 [s]पि रु°; G4. 5 विरु° (for सरु°). — ^{b}) K5 Dn1 मूढ- (for गाढ-). K5 Dn1 -चेतसः; D5 -वेदिनः; G3 -वेधनाः; G5 -वेधिताः (for -वेदनाः). — ^{d}) K4 B2 (marg. as in text) Dn2 D3. 6 कीर्तयंति (for °यन्तः). K1–3 सुहृज्जनान्; B1. 2 (marg.). 3–5 S स्वबां(S च बां)धवान्; B2 (orig.) स बांधवान् (for सुहृज्जनम्).

सनिर्यूहाः सनिस्त्रिंशाः सशरासनतोमराः ॥ ४५
सबाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा रणे ।
महाभुजगसंकाशा बाहवः परिघोपमाः ॥ ४६
उद्वेष्टन्ति विचेष्टन्ति संवेष्टन्ति च सर्वशः ।
वेगं कुर्वन्ति संरब्धा निकृत्ताः परमेषुभिः ॥ ४७
यो यः स्म समरे पार्थं प्रतिसंरभते नरः ।
तस्य तस्यान्तको बाणः शरीरमुपसर्पति ॥ ४८
नृत्यतो रथमार्गेषु धनुर्व्यायच्छतस्तथा ।
न कश्चित्तत्र पार्थस्य ददर्शान्तरमण्वपि ॥ ४९
यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विक्षिपतः शरान् ।
लाघवात्पाण्डुपुत्रस्य व्यस्मयन्त परे जनाः ॥ ५०
हस्तिनं हस्तियन्तारमश्वमाश्विकमेव च ।
अभिनत्फल्गुनो बाणै रथिनं च ससारथिम् ॥ ५१
आवर्तमानमावृत्तं युध्यमानं च पाण्डवः ।
प्रमुखे तिष्ठमानं च न कंचिन्न निहन्ति सः ॥ ५२
यथोदयन्वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः । 7. 3174 7. 89. 25 7. 89. 25

45 a) B Dc1 सभिंदिपालाः; D2. 4. 5. 7. 8 सभिंडिमालाः (D2 °ळाः); G3 सपिंडिपालाः (for सभिण्डि°). Some MSS. सप्राशाः. — b) D7 सशक्त्यष्टि-; S समुद्गर- (for सशक्त्यृष्टि-). Some MSS. -परस्वधाः. — c) K B1–4 Dn D1. 3–8 सनिर्व्यूहाः; B2 (marg.) सनिर्यासाः; B5 D2 सनिस्त्रिंशाः; S सतोमराः (for सनिर्यूहाः). Cd cites निर्यूहः. B5 T G2–5 M3–5 सनिर्यू(T G2 °र्व्यू)हाः; D2 सपाशाश्च; G1 M1. 2 सांगुलित्राः (for सनिस्त्रिंशाः). — d) G1 M -सायकाः (for -तोमराः). T G2–5 सबाणाः (G2 °बाणः; G5 °शराः) सशरासनाः.

46 a) D2 सुवर्ण-; S सहासि- (for सबाण-). D2 -वर्णाभरणाः; D4 -मर्म भेदानाः; D6–8 S -चर्माभ(S °व)-रणाः (for -वर्मा°). — b) K5 D2 सांगदाः सगदा रणे; S सहस्ताभरणांगदाः. — c) Ś1 -परिघ-; B2 D1. 4 G3. 4 -भुजंग- (for -भुजग-). — d) K2 D4. 5 बहवः (for बाहवः). Ś1 भुजगोपमाः (for परिघो°).

47 a) Ś1 K1. 2. 4 B3 G5 M2–5 विवेष्टंति; Cd (gloss: विविधं लुठंति) विलुठंति (for विचेष्टन्ति). D2. 6 उद्वेष्टंते विचेष्टंते. Cd cites उद्वेष्टयंति. — b) K1 संविष्टंति; K3. 4 B4. 5 Dn D8 संचेष्टंति; D2. 3 संचेष्टंते; D6 वेष्टंते; G5 संखुष्टंति (sic); Cd संवेष्टयंति (sic) (for संवेष्टन्ति). G1 M1. 2 भ्रमंते चोत्पतंति च. — c) Ś1 K2–5 D1. 4. 6 विसंकुचंति; K1 B2 (marg.) Dn1 Cd विसंकुर्वंति; D2 विसंक्रमंति; D5 विसंकुंचित-; D7. 8 विप्रकुर्वंति (for वेगं कु°). — d) D2. 3. 6 निकृंताः. S निकृत्ताः सव्यसाचिना.

48 a) K1–4 D1 यस्तु; D3 यो हि; D7 यस्य; G1 M1. 2 यस्मात्; G5 यस्मिन् (for यः स्म). ❀ Cd: पार्थं प्रति पार्थं लक्षीकृत्य । ❀ — b) B1. 3 (marg. as in text) -संतरते; B4. 5 -संचरते; S (except G2 M3) -संरंभते; Cd संव्रतते (for -संरभते). M3–5 रिपुः (for नरः). D2 प्रसभं सरते नरः. — d) D5 उपतिष्ठति (for °सर्पति).

49 S transp. 49 and 50. — b) B2 M3. 4 आयच्छतस् (for व्याय°). K1. 2. 4 D1. 3. 6 T G2–4 तदा (for तथा). Dn1 D3 धनुर्ज्यां (Dn1 °ज्या) यच्छतस्तथा; D2 °र्ज्यकितुतस्तथा. — c) D5 transp. कश्चित् and तत्र. — d) B Dc1 ददृशे (for ददर्श). Dn2 D2. 3. 6 आहवे (for अण्वपि).

50 S transp. 49 and 50. — ab) K5 तत्तस्य; D7 सत्तस्य (sic) (for यत्तस्य). D7 om. from स्य क्षिप्रं up to बाणै (in 51c). B1–3 Dc1 S यतमानस्य (for घट°). B2 वै क्षिपतः; D6 च क्षि°; D8 चिक्षि°; S आक्षि° (for विक्षि°). — d) B1. 2 (marg.). 3 व्यस्मयन्; Dc1 व्यायच्छंत; D2. 8 व्यस्मयं(D8 °य)ति; D3 M3 विस्मयंति (D3 °त) (for व्यस्मयन्त). B1. 2 (marg.). 3 D2. 8 S (except M4. 5) [अ]परे (for परे).

51 D7 om. 51abc (cf. v. l. 50). — b) D4. 5 चाश्वि(D4 °श्व)कम्; Cd आश्विकम् (as in text). S अश्वमश्वप्रयायिनं. — c) K1 अभिन्नत्; D4 अभितः (for अभिनत्). K1 फुल्लनो (sic); K3–5 B D (D7 om.) फाल्गुनो; S पांडवो (for फल्गुनो). — d) B2 (marg.) रथेन (for रथिनं). D7. 8 सह- (for च स-).

52 a) Dn1 D4 G3 आवृत्तमानम्; D1 प्रावर्त°; G4 आनर्त°; Cd आवर्त° (as in text). D4 आद्दसं; G1 M आवृत्य; Cd आवृत्तं (as in text). — b) D7 तु (for च). Ś1 (by corr. as in text) K1–4 Dn2 D3. 6 M1–4 पांडवं. — c) Dn2 D3. 6 युध्यमानं; S वर्त° (for तिष्ठ°). — d) K5 B Dc1 Dn D3. 4. 6 G2. 4. 5 किंचिन् (for कं°). Ś1 च भिनत्ति; K1 च न हस्ति (corrupt); K2–4 D1 च (K4 न) न हंति; K5 Dn1 T G2–5 M5 न हि(M5 ह)नस्ति (for न निहन्ति). D2 न कंचन विहंति

C. 7. 3174 B. 7. 89. 25 K. 7. 89. 25 तथार्जुनो गजानीकमवधीत्कङ्कपत्रिभिः ॥ ५३
हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत ।
अन्तकाले यथा भूमिर्विनिकीर्णैर्महीधरैः ॥ ५४
यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा ।
तथा धनंजयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥ ५५
तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप ।
प्रभग्नं द्रुतमाविग्नमतीव शरपीडितम् ॥ ५६
मारुतेनेव महता मेघानीकं विधूयता ।
प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुम् ॥ ५७
प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैः साधुवाहितैः ।
कशापार्ष्ण्यभिघातैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च ॥ ५८
चोदयन्तो हयांस्तूर्णं पलायन्ते स्म तावकाः ।
सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ५९
पार्ष्ण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्नागांश्चोदयन्तस्तथापरे ।
शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययौ ।
तव योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

सः; D7 न किंचन न हंति यं; D8 न किंचन हि तं यथा; G1 M1–4. 5 (*sup. lin.*) न कश्चन हिनस्ति नः (M5 न).

53 [a]) Dn D3. 6 [उ]दये (for [उ]दयन्). S यथोदयानः समये (G3. 5 M3. 4 °रे). — [c]) T G3. 4 महानीकं (for गजा°). — [d]) G2 damaged. S (G2 damaged) व्यध(T G3. 4 °थ)मत् (for अवधीत्).

54 Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54–55 after 59[ab]. — [a]) K1. 2 B1. 3 Dc1 D1 पातितैर् (for प°). D5 भग्नैस् (for भिन्नैस्). — [c]) S आदि- (for अन्त-). — [d]) K4. 5 B1–3 Dc1 D5. 6 विनिकीर्णा; B4. 5 व्यवकीर्णा (for विनिकीर्णैर्). S विनिक्षिप्तमहीधरा.

55 For the sequence in Ś1 K D (except Dc1 Dn2), cf. v. l. 54. — [b]) Ś1 Dc1 Dn1 D2. 6 दुष्प्रेक्षः (for °क्ष्यः). Ś1 K1. 4 Dn2 D1. 6 प्राणिनां (for प्राणिभिः). Dn1 D8 सह (for सदा). — [d]) Ś1 D2 G5 दुष्प्रेक्षो. K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 भाति (for युधि).

56 [a]) Ś1 D5 तं (for तत्). — [b]) B4 सैन्यं तत्र; G2 युधि सैन्यं (by transp.). — [c]) T G4. 5 प्रहतं; G3 प्रभूतं; M3–5 प्रभिन्नं; Cd प्रगल्भं (for प्रभग्नं). Ś1 K1–4 D1 आविष्टम्; G2 damaged; M3–5 °द्रुम्; Cd आविग्नं (for °ग्नम्).

57 [a]) G3. 5 [ए]व (for [इ]व). K1 विहिता (for महता). — [b]) Dn1 मेघानीव (for °नीकं). K2 विदूयता; K5 B3 Dn1 G2 व्य(K5 वि)दीर्यत; B1. 2. 4 D4–6 विदार्यते (D5 °ता); B5 Dc1 Dn2 D2. 3 विदीर्यते; D7. 8 निवार्यते; T G3. 4 उदीरितं; G1. 5 M उदीर्यता (G5 °त; M3 °तः) (for विधूयता). — [c]) Dn1 प्रज्वालमानं; D2 प्रकाश°; D4. 6 प्रकंप°; D5 प्रकल्य°; Cd प्रकाल्य° (as in text). — [d]) Ś1 B1 D3. 4 नाशकन्; K1 नाशक्तः; D5 नाशयत् (for नाशकत्). S न शक्नोति स्म चेष्टितुं.

58 [b]) D4 फेत्कारैः; T G2–5 फीङ्कारैः; G1 M3. 4 भीङ्कारैः; M1. 2. 5 भिङ्कारैः (for हुंकारैः). B4 D5 -वादिभिः; S -वादितैः; Cd -वाहितैः (as in text). — [c]) Ś1 K1. 3. 4 B3. 5 Dn1 D2 कषा-; K2 B1 तथा; D4. 7 कसा-; Cd कशा- (as in text). Ś1 K1–3 D1 -पा(K2 -प)दाभिघातैश्च; Dn2 -पार्श्वाभि°; D2 -पार्ष्णिवि° (for -पार्ष्ण्यभि°). Cd cites पार्ष्णिः. D3. 6 कशायाश्चाभिघातैस्तु.

59 [a]) D5–7 नोदयंतो (for चोद°). Ś1 (also as in text) हयानीकं; G1 रथांस्तूर्णं (for हयांस्तूर्णं). — [b]) Ś1 K1–3 D1 व्याप(Ś1 तेप-; D1 अप)लायंत; K4. 5 Dn1 D4. 5. 7. 8 M3. 5 पलायंति स्म; G2 damaged (for पलायन्ते स्म). K1 तावकः; K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 सैनिकाः; D2 तावता (for तावकाः). — After 59[ab], Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54–55. — [d]) D6 पदातानां सहस्रशः.

60 [a]) B4 नागं (for नागांश्च). K1 D4–6 पार्ष्ण्यांगुष्ठांकुशैर्नागांश्च; B2 पार्ष्ण्यंगुष्ठांगुणैर्नागं; D2 पार्ष्ण्युद्भूतांकुशैर्नागांश्च. — [b]) D6. 8 नोदयंतस्; D7 तोद°; G1 M चोदयंति (for °यन्तस्). — [c]) D3 शनैः; G1 शतैः (for शरैः). — [d]) Dn2 S [अ]भिमुखं (for °मुखा). — [e]) D2 ततो (for तव). S (except G2) तव योधा महो(T हतो)त्साहा. — [f]) K1–4 D1 तथा; B4 [ऽ]भवन् (for तदा).

६५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयम् ॥ १
आहो स्विच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः ।
द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्तः प्राकारमकुतोभयाः ॥ २
संजय उवाच ।
तथार्जुनेन संभग्ने तस्मिंस्तव बले तदा ।
हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥ ३
पाकशासनिनाभीक्ष्णं वध्यमाने शरोत्तमैः ।
न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाकार्जुनमीक्षितुम् ॥ ४
ततस्तव सुतो राजन्दृष्ट्वा सैन्यं तथागतम् ।
दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्ययात् ॥ ५
स काञ्चनविचित्रेण कवचेन समावृतः ।
जाम्बूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६
नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमाम् ।
दुःशासनो महाराज सव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७
ह्लादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च दन्तिनाम् ॥ ८ C. 7. 3190 B. 7. 90. 8 K. 7. 90. 8

Colophon partly damaged in G5. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* N (except D5. 7 ; Ś2 missing) G1. 2. 4 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थे युद्धदिवसे ; K2 चतुर्थे दिवसे ; T G3. 5 चतुर्थेऽह्नि. — *Adhy. name :* K5 Dn1 दुर्मर्षणसेनावधः ; D4 दुर्धर्षसेनावध(क)बंधोत्थापनं ; D5 कबंधोत्थापनं ; Bom. ed. अर्जुनयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B1 86 ; B2 26 ; Dn1 D5 87 ; D2 80 ; D3 T G1. 3. 4 M 85 ; G5 त्रिकशीतितमः (?).

65

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 63. 17).

1 ^{a}) K5 प्रभिन्ने (for प्रभग्ने). Dc1 D2 सैन्ये स्वे (D2 च) ; T G3. 4 सैन्यांगे (for सैन्याग्रे). — ^{b}) D4. 5 वध्यमानाः ; S हन्यमाने (for वध्यमाने). — ^{cd}) K4. 5 B4 D1–3. 6–8 के तु ; B3. 5 के च ; D4. 5 केचित् (for के नु). D5 तं च (for तत्र). S को नु तत्रार्जुनं युद्धे (G2 संख्ये) वीरः (G2 धीरः) प्रत्युदियाद्रथी. Cd cites प्रत्युदीयुः (as in text).

2 ^{a}) D (except D1. 3) अहो (for आहो). — ^{b}) D2 -निश्रिताः (for -निश्चयाः). Ś1 प्रविष्टमतिनिश्चयाः. — ^{c}) K4. 5 Dn1 D3. 6–8 S तिष्ठंति (for तिष्ठन्तः). — ^{d}) B Dc1 Dn2 D2. 4. 6–8 [अ]कुतोभयं (for °भयाः).

3 ^{a}) D5 तदा ; T G3 ततो (for तथा). — ^{b}) B बलेनघ ; D4 बले तथा ; S महाबले (for बले तदा). — ^{d}) Dn1 पलायनपरायणे.

4 ^{a}) Dn1 तूर्णं ; D4. 5 तीक्ष्णैर् ; D7 तीक्ष्णं (for [अ]भीक्ष्णं). — ^{c}) K5 Dn1 D7. 8 S transp. तत्र and कश्चित्.

5 ^{a}) K1–4 D1 तथा (for ततस्). S तु शतशो (for तव सुतो). — ^{b}) G1 M3–5 तवाहतं ; M1. 2 तवागतः (for तथागतम्). — ^{c}) B2 दुर्योधनो (for दुःशासनो). — ^{d}) D5 क्रुद्धम् (for युद्धाय). B3. 5 Dn2 [अ]भ्यगात् ; G1 M [आ]ह्वयत् (for [अ]भ्ययात्).

6 D7. 8 om. 6^{ab}. — ^{d}) D5 -परायणः (for -पराक्रमः).

7 ^{a}) D5 गजानीकेन ; D7 नाना° (for नागा°). — ^{b}) Ś1 श्वसन् (for ग्रसन्). K1–4 D1 चालयन्निव मेदिनीं. — ^{c}) G1 M युद्धशौंडः (for महाराज). — ^{d}) K1–4 D1 G1 M [अ]भ्ययात् (for [आ]वृणोत्). — After 7, S ins. :

467* युवराजो बलश्लाघी पिङ्गलः प्रियदर्शनः ।

— After the above, S reads 9^{cd}.

8 ^{a}) G5 प्रह्लादैर् (for ह्लादेन). — ^{b}) D3. 6 मृदंग- ; S ज्याक्षेप- (for शङ्खानां). — ^{c}) D2 ज्याक्षेपैर्बाहुनिनदैः ; D5 ज्यानिक्षेपनिनादैश्च ; S शंखतूर्यप्रणादेन. — ^{d}) S निनदेन (for विरावेण). D2 सिंहनादैर्महोद्धतैः ; D5 गजानां बृंहितैस्तथा.

9 ^{ab}) D2 भुवश् (for दिशश्). D7. 8 सर्वमासीत् (for शब्देना°). S द्यावापृथिव्योर्विवरं सांतर्देशं समावृतं.

C. 7. 3191 B. 7. 90. 9 K. 7. 90. 9

भूर्दिशश्चान्तरिक्षं च शब्देनासीत्समावृतम् ।
स मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमङ्कुशैरभिचोदितान् ।
व्यालम्बहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिव पर्वतान् ॥ १०
सिंहनादेन महता नरसिंहो धनंजयः ।
गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः ॥ ११
महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन महार्णवम् ।
किरीटी तद्गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा ॥ १२
काष्ठातीत इवादित्यः प्रतपन्युगसंक्षये ।
ददृशे दिक्षु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः ॥ १३
खुरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषेण तेन च ।
तेन चोत्कुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ।
देवदत्तस्य घोषेण गाण्डीवनिनदेन च ॥ १४
मन्दवेगतरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः ।
शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ॥ १५
ते गजा विशिखैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः ।
अनेकशतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु समर्पिताः ॥ १६
आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना ।

— S reads 9^{cd} after 467*. — ^{c}) Dn1 D4.6 समुहूर्तः (for स मुहूर्तं). K1–3 D1 अप्युभयो (for प्रतिभयो). — ^{d}) D8 प्रत्यपद्यत (for सम°).

10 D7 om. 10. — ^{a}) D3 नदतस् (for पततस्). S नागान् (for तूर्णम्). — ^{b}) K5 Dn1 D4–6.8 आभि- (D4.5 °पि)नोदितान् (for °चोदितान्). S शिक्षितैः साधु चोदितान्. — ^{c}) D3 व्यालंब्य; S गृहीत- (for व्यालम्ब-).

11 ^{b}) B5 श्वसन्निव महीमिमां. — ^{d}) Ś1 K1.2.4.5 B1–3 D1.3.6–8 अभीतो; D4 व्यभीतो (for अभितो). D5 व्यधमन्निशितैः शरैः. — After 11, S ins.:

468* तदाचलघनप्रख्यं पताकाशतसंकुलम् ।
[T G2–4 तस्य (for तदा).]

12 ^{a}) B2.4 महोर्मयम् (for °र्मिणम्). Ś1 इवाधूतं; B2.4 इवोद्धूताः (for °द्धूतं). — ^{b}) D5 स्वनेनेव (for श्वसनेन). B4 समीरिताः (for महार्णवम्). — After 12^{ab}, B Dc1 Dn1 ins.:

469* धनंजयशरोद्विग्नाः पलायन्तो बभुर्गजाः ।
[B3 [ऽ]भवन् (for बभुर्).]

— ^{cd}) B2 तत्प्रविश्य गजानीकं मकरः सागरं यथा. — After 12, B4 ins. 470*.

13 B4 om. 13^{a}–15^{b}. — ^{a}) S खमाश्रित; Cd काष्ठातीत (as in text). — ^{b}) Ś1 प्रपतन् (for प्रतपन्). Dc1 Dn1 संयुगक्षये (for युगसंक्षये). — G5 om. 13^{c}–14^{f}. — ^{c}) D7 दृश्यते (for ददृशे).

14 B4 G5 om. 14 (cf. v. l. 13). — ^{a}) D5 -घोषेण (for -शब्देन). — ^{b}) T G2–4 -शब्देन (for -घोषेण). B1.2 D5 नेमिघोषस्वनेन च. — D3.6 M5 om. (hapl.) 14^{cd}. — ^{c}) D4 चाक्रुद्ध- (for चोत्कुष्ट-). — ^{d}) K5 T G1–4 M1.2 पांचजन्यस्वनेन च. — Ś1 K1.2.4.5 B1–3.5 Dc1 Dn D1.2.4.5.7.8 ins. after 14^{cd}: B4 after 12: D3.6 M5 after 14^{ab}:

470* नानावादित्रशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
[G3.4 om. the prior half.]

— ^{e}) D5 शब्देन (for घोषेण).

15 B4 om. 15^{ab} (cf. v. l. 13). — ^{a}) K5 Dn1 D2.4.5 मंदवेगा नरा नागा. — ^{b}) D5 गत-; S त्रस्त- (for ते वि-). — ^{c}) D7.8 -विषसमैर् (for -विषस्पर्शैर्). S शरव्रातमये सत्रे. — ^{d}) Dc1 D4.5 विभिन्नाः; S वितते (for निर्भिन्नाः).

16 ^{a}) D7.8 विविधैस् (for विशिखैस्). S ते गजाः समसीदंतस्. — After 16^{a}, S ins.:

471* तीर्णाः पङ्कार्णवेष्विव ।
युगपच्च समाविष्टैर्.
[(L. 2) T G2.5 शराविष्टा (G2 °ष्टैर्); G1.3.4 M4 समाविष्टा.]

— ^{b}) Ś1 K1–3.5 D4–8 शरैर् (for युधि). Dn1 D2.4–7 -नोदितैः; S -धन्व(G2 °न्वि)नः (for -चोदितैः). — ^{d}) Ś1 K1–4 समर्दिताः; B3.5 समर्पितैः; Dn2 समन्विताः (for समर्पिताः). S द्रुमा मधुकरैरिव. — After 16, S ins.:

472* पुङ्खावशिष्टैर्बहुभिः शोणितोत्पीडवाहिनः ।

17 ^{a}) Ś1 निनदं; K1–4 D1 कदनं; G1 M निनादं (for आरावं). — ^{b}) S सपताकायुध(G5 °त)ध्वजाः. — ^{c}) D2.3.6 निषेदुर् (for निपेतुर्). D5 भूयश्च (for

निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १७
अपरे दन्तवेष्टेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
शरैः समर्पिता नागाः क्रौञ्चवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १८
गजस्कन्धगतानां च पुरुषाणां किरीटिना ।
आच्छिद्यन्तोत्तमाङ्गानि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ १९
सकुण्डलानां पततां शिरसां धरणीतले ।
पद्मानामिव संघातैः पार्थश्चक्रे निवेदनम् ॥ २०
यन्त्रबद्धा विकवचा व्रणार्ता रुधिरोक्षिताः ।
भ्रमत्सु युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥ २१
केचिदेकेन बाणेन सुमुक्तेन पतत्रिणा ।
द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ २२
मौर्वीं धनुर्ध्वजं चैव युगानीषास्तथैव च ।
रथिनां कुट्टयामास भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ २३
न संदधन्न चाप्यस्यन्न विमुञ्चन्न चोद्धरन् । C. 7. 3208 B. 7. 90. 25 K. 7. 90. 26

भूमौ). S सोत्तरायुधिनः पेतुश्. —^{d}) D4 M3. 4. 5 (*sup. lin.*) द्रुमाः (for [अ]द्रयः).

18 ^{a}) Ś1 K1–4 D1 दंतकोष्टेषु; Cd °वेष्टेषु (as in text). —^{b}) Ś1 स्तंभेषु (for कुम्भेषु). Ś1 K1. 2 शकटेषु; B3 कटकेषु; D7. 8 G5 च करेषु; T G2–4 [अ]क्षिकरेषु; G1 M1. 2 च घटेषु (for च कटेषु). Cd cites कटेषु (as in text). —^{c}) K1. 3. 4 D1–3. 6 सं(K3. 4 D1 स)मर्दिता; K5 Dn1 D8 संतार्दिता (for समर्पिता).

19 ^{c}) B Dc1 Dn D3. 6 S (except G5) छि(G1 M भि)द्यंते च; D2. 4. 7 अच्छिद्यंत (for आच्छिद्यन्त).

20 ^{ab}) D5 transp. पततां and शिरसां. S पृथिवीतले (M4. 5 [*sup. lin.*] °पते) (for धरणीतले). — G5 om. (hapl.) 20^{c}–22^{d}. —^{c}) T G2–4 संपातैः (for संघातैः). —^{d}) D2 रणांगणं; G1 M1. 2 निवेशनं; Cd निवेदनम् (as in text).

21 G5 om. 21 (cf. v. l. 20). —^{a}) D3. 6 भिन्नवर्मा; D5 यत्र बद्धा; G2 स्रस्तबद्धा; Cd यंत्रे बद्धा (for यन्त्रबद्धा). D2 पेतुर्विद्धोरुकवचा. —^{b}) Ś1 K2–4 D1. 7. 8 विकचा; K1 विकवचा; Dn1 बाणार्ता; D2 प्राणार्ता; T G3. 4 व्यंसा(T2 °स)श्च; G1 M व्यंगास्व-; G2 व्यंगाः स (for व्रणार्ता). K5 D4. 5 विच(K5 °व-; D4 °ध)र्माणोसृगुक्षिताः. —^{c}) Ś1 K1. 2. 4 D1 पतत्सु (for भ्रमत्सु). S (G5 om.) भ्रममाणेषु नागेषु (G2 भग्नेषु). —^{d}) T G2–4 ते (for वि-). D2 गौर्मनुष्याविलाचिरं (sic).

22 G5 om. 22 (cf. v. l. 20). —^{a}) K5 भल्लेन (for बाणेन). —^{b}) K2 समुत्थेन; B1. 2. 4. 5 Dn2 सुयुक्तेन (for सुमु°). B1. 3–5 Dc1 Dn2 D2 सुपत्रिणा (for पतत्रिणा). G2 सुमहत्तेन पत्रिणा. —^{c}) K5 D4. 5 क्षत्रियाश्च; T G3. 4 ते भूयश्च; G2 बहुधा ते; M1. 2 द्वोभू(M2 °भ)यश्च (for द्वौ त्रयश्च). S (G5 om.) विनिर्भिण्णा (G1 M1. 2 °ण्णौ) (for °र्भिन्ना). —^{d}) M3–5 पेततुः (for निपेतुर्). S (G5 om.) पृथिवी- (for धरणी-).

— After 22, S ins.:

473* अपरे मन्दसंरब्धा मातङ्गाः पर्वतोपमाः ।
पेतुः पृथिव्यां निहता वज्ररुग्णा इवाचलाः ।

[(L. 1) G1 M3–5 मद- (for मन्द-). — (L. 2) G1 M3–5 अद्रयः (for अचलाः).]

— S cont.: B Dc1 Dn D2. 3. 6 ins. after 22:

474* अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
सारोहा न्यपतन्भूमौ द्रुमवन्त इवाचलाः ।

[(L. 1) = 25^{ab}. B2 अभिविद्धाश्; Dn1 अनिरुद्धाश् (for अतिविद्धाश्). D2 स्रवंतो (for वमन्तो). — (L. 2) S उर्व्यां (for भूमौ).]

— S cont.:

475* ततोऽर्जुनो भृशं क्रुद्धः प्रदहन्निव तेजसा ।
ववर्ष शरवर्षाणि योधानामनिवर्तिनाम् ।

[(L. 2) G5 शतवर्षाणि (for शर°). M1. 2. 5 यौधानाम् (for योधा°).]

23 K3 om. (hapl.) 23–25. —^{a}) Ś1 K1. 2 Dn2 D1. 3–8 मौर्वी (for मौर्वीं). B4 transp. धनुः and ध्वजं. Ś1 K (K3 om.) Dn2 D1–3. 6. 7 ध्वजांश्; D4. 5 शरांश् (for ध्वजं). —^{b}) Ś1 D6 युगानीषांस्; B Dc1 युगमीषां; Dn2 युगानीशास्; D2 युगानक्षांस्; D5 युगामीषां (for युगानीषास्). Dn1 तरस्विनां (for तथैव च). S युगमक्षमवस्करं. —^{c}) K1 क्रुद्धयामास; Dn1 छेदया°; D3. 6 कर्तया°; G1 M घट्टयामास; Cd कुट्टया° (as in text).

24 K3 om. 24 (cf. v. l. 23). —^{a}) D4 T G2–4 संदधानश् (D4 °नं); Cd संदधन्न (as in text). K1 चाप्यसृजन् (hypermetric); K5 चापश्यन्; B Dc1 D1 चा(Dc1 वा)कर्षन् (for चाप्यस्यन्). Cd cites अस्यन् (as in text). —^{b}) B Dc1 चोद्वहन्; Dn2 D3. 4. 7. 8 S Cd चोद्य(G2–4 °द्य)मन् (for चोद्धरन्). K5 Dn1 न

C. 7. 3208
B. 7. 90. 26
K 7. 90. 26

मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स दृश्यते ॥ २४
अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
मुहूर्तान्निपतन्त्यन्ये वारणा वसुधातले ॥ २५
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ २६
सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ २७
सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
चक्रैर्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ २८
वर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ २९
निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।
अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३०
एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं वै सनायकम् ॥ ३१
ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षञ्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

मुंचन्नापि चोद्वहन्. — [d]) S नित्यं (for नृत्यन्). K_2 B_5 स; $D_{4.5}$ प्र- (for स्म). $D_{7.8}$ व्यदृश्यते.

25 K_3 om. 25 (cf. v. l. 23). — [a]) Dn_1 D_7 अभि-; $D_{4.5}$ प्रति- (for अति-). — [b]) D_5 युधि (for मुखैः). — [c]) B Dc_1 Dn_2 T G_{2-4} न्यपतन्; Dn_1 निःश्वसंति; $D_{3.6}$ प्रपतंति (for निपतन्ति). $Ś_1$ K (K_3 om.) D (except Dc_1 Dn_2) [ए]व (for [अ]न्ये). — [d]) $Ś_1$ K (K_3 om.) Dn_1 $D_{1.3-8}$ धरणी- (for वसुधा-).

26 [a]) D_4 $M_{3.4}$ उच्छ्रितानि (for उत्थि°). — [b]) D_5 सहस्रशः (for समन्ततः).

27 [a]) D_8 सवायाः (for सचापाः). — [b]) $K_{3.4}$ $D_{2.4}$ T G_{2-5} M_{3-5} सगदा (for साङ्गदा). $D_{7.8}$ तथा (for रणे). K_1 खड्गपाशगदा रणे.

28 [a]) K_1 स्वायस्करैर्; $K_{3.4}$ D_1 स्वपस्करैर्; D_2 अपस्करैर्; $D_{3.6}$ अयस्करैर्; $D_{4.5}$ परस्वधैर्; S अवस्करैर्; Cd सूपस्करैर् (as in text). — [c]) D_4 निपातितैर्; D_5 नियति°; D_6 विमर्दि° (for विमथि°). — [d]) D_4 भिन्नैश् (for भग्नैश्). $Ś_1$ K B_3 Dn $D_{1.3-8}$ परमायुधैः (for बहुधा युगैः).

29 [a]) B D चर्म- (for वर्म-). $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ $B_{1.3-5}$ Dn $D_{2.4-6.8}$ M_{3-5} -धरैश्; K_5 D_7 $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ -वरैश्; B_2 -करैश् (for -शरैश्). — [b]) K_{1-4} $D_{1.5}$ समंततः; D_4 यतस्ततः (for ततस्ततः). — [c]) D_5 चैव (for वस्त्रैः). — [d]) $D_{2.6}$ पातितैश् (for प°). Dn_1 महारथैः; D_4 °धनैः; D_5 °भुजैः (for °

30 $D_{3.6}$ om. 30^{ab}. — [b]) S महाबलैः (for निपातितैः). — [d]) $K_{1.2.4.5}$ Dn_1 D_4 S दारुणाप्रति(S °प्रिय)-दर्शना.

31 [a]) S दुःशासनबलं सर्वं. — [b]) G_1 M हन्यमानं (for वध्य°). — [d]) K_1 सैव; B Dc_1 सह-; S हत- (for वै स-). — After 31, S ins.:

476* एवं बले द्रुते याते राजपुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
जीवितेन कथं गन्ता दुरुक्तं यावदद्य ते ।
तद्वाक्यसदृशं कर्म कुरु त्वं यदि मन्यसे ।
एवमुक्त्वा ततो राजन्पार्थः पार्थिवमर्दनः ।
भृशं क्रुद्धो महाराज अविध्यत्तनयं तव ।

[(L. 1) G_1 M महारथः (for °रथम्). — (L. 2) G_1 M विव्याध चैनं दशभिर् (for the prior half). G_1 M बाणैस् (for the first तिष्ठ). — (L. 3) G_1 $M_{1.2}$ दुरुक्तं यत्तवाद्य मे; M_{3-5} दुरुक्तं यत्त्वया तु मे (for the post. half). — (L. 4) $M_{3.4}$ दुरुक्तं (for कुरु त्वं). — Before line 5, G_1 M ins. संजयः. — (L. 5) $M_{1.2}$ -नंदनः (for -मर्दनः).]

32 K_{1-3} om. 32. — [a]) $Ś_1$ $K_{4.5}$ Dn_1 $D_{1.3-8}$ तत्र (for त्रस्तः). — [b]) $Ś_1$ महानीके; $K_{4.5}$ महानीकः; $D_{2.6.8}$ सहानीकं; D_5 °नीकैः (for °नीकः). — [d]) K_4 Dn_1 $D_{1.2.6}$ अभ्ययात्; B_1 अन्वगात् (for अभ्यगात्).

६६

संजय उवाच ।

दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची धनंजयः ।
सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १
स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २
शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम् ॥ ३
भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।
तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४
अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्तवानघ ।
तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥ ५
तव प्रसादादिच्छामि सिन्धुराजानमाहवे ।
निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठ प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥ ६
एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ।
मामजित्वा न बीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७
एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ॥ ८
ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः । C. 7. 3225 B. 7. 91. 9 K. 7. 91. 9

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan*: Ś1 K B T G1. 2. 4 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 चतुर्थदिवसे; G2. 5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name*: K5 D4 दुःशासनसेनाप्रमर्दनं; G1 M1. 2 दुःशासनपलायनं; Bom. ed. दुःशासनसैन्यपराभवः. — *Adhy. no.*: B1. 2 87; B3 Dn1 D8 88; B5 T2 G2 85; D2 81; D3 T G1. 3 M1. 2 86; G5 84. — *Śloka no.*: Dn1 34.

66

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 63. 17).

1 b) K5 B2 G1 M महाबलः; B1. 3. 5 D (except D1) महारथः; T G2–5 परंतपः (for धनंजयः). — d) G1 M1. 2 अभिद्रवत् (for उपा°).

2 b) B2 च मुखे (for प्रमुखे). — d) T G3 [अ]नुमतो (for °मते).

3 a) K1 महिमां; D3 ध्यायतां; D4 G M1. 2 ध्याहि मा; D6 ध्यायता (for ध्याहि मां). — b) D5 शिवेन च (for स्वस्ति चैव). K (except K5) D1 ब्रवीहि; G5 ददस्व (for वदस्व). — c) B2. 4 D7. 8 S (except G5) तव (for भवत्-). — d) D6 दुर्मदां; T G3. 4 दुर्हृदां (for दुर्भिदां).

4 b) D8 [ऽ]सि (for ऽपि). D5 हि (for च). — c) T G2–5 सौम्य (for तथा). Dn1 चासि (for चैव). — d) M3–5 तथा सत्यं (for सत्यमेतद्). D2 [अ]हं (for ते).

5 b) K3 B Dc1 Dn2 D2. 3. 5. 6. 8 G5 त्वया; M तथा (for तव). — d) D5 तथैव (for सदैव).

6 a) K5 D4. 5 S भवत्- (for तव). B Dc1 D2 S इच्छेयं (for इच्छामि). — b) G1 M सिंधुराजं तमाहवे. — d) G4 प्रतिष्ठां (for °ज्ञां). B Dc1 Dn2 D3. 6 S प्रभो (for विभो).

7 Before 7, K1 B Dc1 Dn2 D8 G3–5 ins. संजय उवाच. — a) G1 M तमाचार्यः (for तदा°). — b) K4 हसन्निव; D4 धनंजयं (for स्मयन्निव). S प्रत्युवाचार्जुनं स्मयन्. — After 7ab, D7. 8 ins.:

477* यथा त्वं भाषसे पार्थ ममाप्येवं मतं विभो ।
किं तु स्वाम्यर्थयुक्तैस्तु कार्यं युद्धं मनीषिभिः ।

[(L. 2) D8 सामर्थ्य- (for स्वाम्यर्थ-)]

— d) D7 शक्तो; T G M3–5 शक्यं (for शक्यो). S प्राप्तुं (for जेतुं). K4 D6 T G2–5 M5 जयद्रथं (for °द्रथः).

8 b) D3 -जालैर्; S -वर्षैर् (for -व्रातैर्). A few MSS. अवाकिरन्. — c) S बाणैः (for तीक्ष्णैः). — d) Dc1 चक्ररक्षां (for प्रहसन्वै). S प्रहरन्स(G2 प्राहरत्स)ह-सारथिं.

9 a) Ś1 K2–4 Dn1 -व्रातैर् (for -व्रातान्). — b) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 सायकान् (for सायकैः). — c) Ś1 B Dn2 D2. 3. 6 अभ्यद्रवद्; K1 अन्यर्दयन्; K2. 4. 5 D4 T G3. 4 M3. 4 अभ्यर्दयन्; Dc1 °द्रवन्; G2 °र्चयद्; G5 °र्चयन् (for °र्दयद्). — d) Ś1 K1–3 Dn1

C. 7. 3225
B. 7. 91. 9
K. 7. 91. 9

द्रोणमभ्यर्दयद्बाणघाररूपैर्महत्तरैः ॥ ९
विव्याध च रणे द्रोणमनुमान्य विशां पते ।
क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः ॥ १०
तस्येषूनिषुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ।
विषाग्निज्वलनप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥ ११
इयेष पाण्डवस्तस्य बाणैश्छेत्तुं शरासनम् ।
तस्य चिन्तयतस्त्वेवं फल्गुनस्य महात्मनः ।
द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ॥ १२
विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ।
अर्जुनं च शरैर्वीरं स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्जं कृत्वा महद्धनुः ।
विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरम् ।
मुमोच षट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥ १४
पुनः सप्त शतानन्यान्सहस्रं चानिवर्तिनाम् ।
चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेऽघ्नन्द्रोणस्य तां चमूम् ॥ १५
तैः सम्यगस्तैर्बलिना कृतिना चित्रयोधिना ।
मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १६
विद्रुताश्च रणे पेतुः संछिन्नायुधजीविताः ।
रथिनो रथमुख्येभ्यः सहयाः शरपीडिताः ॥ १७
चूर्णिताक्षिप्तदग्धानां वज्रानिलहुताशनैः ।
तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्राम्बुदवेश्मनाम् ॥ १८
पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुनेषुभिः ।

D1. 3. 6–8 बृहत्तरैः; D5 बृहत्तमैः; G2 भयानकैः (for महत्तरैः).

10 ^{a}) T G2 विव्याथ (for °ध). — ^{b}) Dn अनुमन्ये (for °मान्य). — ^{d}) B (except B5) D3 शायकैः (for सा°). K5 Dn1 D8 T G2–5 नवभिः सायकोत्तमैः.

11 ^{a}) D6 तस्येषुम् (for °षून्). D7. 8 निशितैश् (for इषुभिश्). — ^{b}) T G2 विव्याथ (for °ध). B2 शायकैः; Dn1 D5 सायकैः (for तावुभौ). — ^{c}) Ś1 K2 B Dc1 Dn2 D2–7 -ज्वलित- (for -ज्वलन-).

12 ^{b}) S transp. बाणैः and छेत्तुं. D8 छत्रं (for छेत्तुं). — ^{c}) K1. 3. 4 D1 S (except M3–5) एव (for एवं). — ^{d}) K3–5 B Dc1 Dn D1. 2. 5–8 फाल्गुनस्य. — ^{f}) M3–5 नुनोद (for चिच्छेद). Ś1 K Dn D1. 2. 6. 8 [अ]स्य; D4 च; D5 स (for [आ]शु).

13 ^{a}) T G2 विव्याथ (for °ध). — ^{c}) K4 B Dc1 Dn2 D6 G5 वीरः; K5 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 T G1–4 M1–4 द्रोणः; D3 M5 घोरैः (for वीरं). — ^{d}) K1 Dc1 D1. 4–6. 8 G5 [ऽ]भ्यवाकिरन्; B4 D3 व्यवाकिरन् (for ऽभ्यवाकिरत्).

14 ^{b}) K1. 2 B1 (marg.) Dc1 D1. 6. 8 G5 सज्यं; B1 सह्यं (for सज्जं). — ^{d}) D3. 6 शस्त्रास्त्र- (for सर्वास्त्र-). B1 बलं; B4 Dn2 D3 वरः (for वरम्). D7. 8 प्रत्यविध्य (D7 प्रत्युवाच) स्मयन्निव. — ^{ef}) S transp. मुमोच and गृहीत्वा. D4 खड्ग- (for षट्-). K1. 2 इवाश्रुतं; D2. 8 इवाहतं (for इव द्रुतम्).

15 ^{a}) D8 निघ्नन्; G1 M चान्यान् (for अ°). — B8 D8 read 15^{bc} on marg. — ^{b}) Ś1 K2–4 D1. 6 सहस्रं चाथ (D6 °ति-) वर्तिनां (Ś1 कर्णिनां; K2 कर्तिनां; K3 वर्तिनः); K1 °स्रं चातिकृत्तिनां; K5 D4. 8 °स्रं चावकर्तनान् (D8 °त्); D7 °स्रं च विवर्तनान्. — ^{c}) Dn1 चायुतांश् (for [अ]युतशश्). — ^{d}) K5 D5–7 निघ्नन्; Dn1 जघ्नुर्; T G2–5 तेन (for तेऽघ्नन्).

16 ^{a}) B2. 4 G5 अस्त्रैर् (for अस्तैर्). G5 निहता (for बलिना). — ^{b}) G4 बलिना (for कृतिना). — ^{c}) D3. 6 मनुष्या (for °ष्य-). — ^{d}) D4 भिन्नाः; D8 द्विपाः (for विद्धाः). Ś1 K (except K2) Dn2 D1–8 सहस्रशः (for गतासवः). Dn1 पेतुः शतसहस्रशः.

17 ^{a}) D2 विहताश्; D8 विह्वताश् (for विद्रु°). B Dc1 S विसृ(B2 Dc1 °सृ-; G1 M °धू)ताश्वध्वजाः पेतुः. — ^{b}) K4 संछिन्नायुधि (for °युध-). — ^{c}) K1. 4 रथि- (for रथ-). — ^{d}) K4. 5 B Dc1 Dn D4. 7. 8 सहसा (for सहयाः). D4 -पीडितान् (for °ताः). S सरथा बाणपीडिताः.

18 ^{a}) B4 Dn1 D1 चूर्णिताः क्षिप्त-; T G3. 4 °ताक्षत- (for °क्षिप्त-). K5 -दग्धांगा; G2–5 -सर्वांगा (for -दग्धानां). — ^{b}) D5 वनानि च (for वज्रानिल-). G5 -हताः शरैः (for -हुताशनैः). — ^{c}) S द्विपाः (for गजाः). — D2 om. 18^{d}–20^{c}. — ^{d}) D7 -संनिभाः; T G2–4 -वर्ष्मणः (for -वेश्मनाम्). D8 गिर्यग्रांबरसंनिभाः.

19 D2 om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{b}) B2 (marg.; orig. as in text) D5 प्रयुतानि (for प्रह°). S प्रयुतान्यर्बुदानि च. — ^{c}) Ś1 K (except K3) Dn D1. 4–6 सिंहा (for हंसा). B (except B5) Dc1 प्रस्थे (for पृष्ठे).

हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविप्रहता इव ॥ १९
रथाश्वद्विपपत्त्योघाः सलिलौघा इवाद्भुताः ।
युगान्तादित्यरश्म्याभैः पाण्डवास्तशरैर्हताः ॥ २०
तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं
कुरुप्रवीरान्युधि निष्टपन्तम् ।
स द्रोणमेघः शरवर्षवेगैः
प्राच्छादयन्मेघ इवार्करश्मीन् ॥ २१
अथात्यर्थविसृष्टेन द्विषतामसुभोजिना ।
आजघ्ने वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनंजयम् ॥ २२
स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे यथाचलः ।
धैर्यमालम्ब्य बीभत्सुर्द्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥ २३
द्रोणस्तु पञ्चभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिसप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥ २४
विशेषयिष्यञ्शिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ।
अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २५
प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्म भारद्वाजस्य सायकान् ।
मण्डलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताद्भुतम् ॥ २६
तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ।
द्रोणसृष्टाः सुबहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २७
तद्दृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोस्तदा । C. 7. 3245 B. 7. 91. 29 K. 7. 91. 31

— ^{d}) Ś1 K1. 3 -विप्रहिता ; K4 Dn1 D1 -विप्रहिता ; Dn2 -वेगहता ; D7 -धारा हता (for -विप्रहता). D8 वारिभिः प्रहता इव ; G1 M3–5 ह्रादिनः प्रहुता इव .

20 D2 om. 20^{abc} (cf. v. l. 18). — ^{a}) K2 Dc1 Dn1 D3. 4. 6. 8 G1. 2 M1–4 -पत्त्यौघाः (for -पत्त्योघाः). Ś1 K4. 5 D1 रथाश्वद्विपमत्यौघाः . — ^{b}) B4 इवोद्धताः ; Dn2 D3. 6 इवार्णवान् (D3 °वात्); D4. 5 इव द्रुताः ; D7 इवोद्गताः ; D8 इवोद्गतं (for इवाद्भुताः). — ^{c}) A few MSS. -रश्माभैः . — ^{d}) N (except K1 B2 D2) पांडवास्त्र- ; T G2–5 °वस्र (for °वास्त-). Cd cites.

21 ^{a}) Dn1 D7. 8 T G2–4 तत् (for तं). — ^{b}) D2 विक्षरंतं ; D5 निष्पतंतं ; D6 निष्ठुरंतं ; D8 निष्टनंतं (for निष्टपन्तम्). Ś1 K (except K5) D1 कुरुप्रवीरेष्वधिनिष्टपंतं (Ś1 °भिनि * वंतं ; K1. 2 D1 °धिनिष्टनंतं). — ^{c}) D4 तद् (for स). K4 D1 द्रोणवेगः (for °मेघः). K3 B Dc1 D2 शरवृष्टि- (for °वर्ष-). K1. 4 Dn1 D1 -मेघैः ; B2 -जालैः ; D3. 6 -तोयैः (for -वेगैः). — ^{d}) K1. 2. 5 Dc1 Dn2 D1. 2. 4. 5 T G1. 2. 5 प्रच्छादयन् (for प्रा°). K5 Dn1 D4. 5 इवोष्णरश्मिं (for इवार्करश्मीन्).

22 ^{a}) K5 B4. 5 Dn1 D4. 5 T अथात्यर्थं ; Dn2 ऊधाकर्ण- ; D3. 6 आरात्यार्थ- ; G5 तथात्यर्थं (for अथात्यर्थ-). G1 M -विकृष्टेन (for -विसृष्टेन). — ^{b}) Ś1 उदवाजिना ; K2–4 D1. 2 रक्तभोजिना ; K5 असुशोषिना ; B4 अस्त्रभेदिना ; D8 असुयोधिना ; Cd °भोजिना (as in text). — ^{c}) S वक्षस्यभ्या(G1 M °स्यभ्य- ; G2 °स्यभि- ; G5 °स्याभ्या)हनद्रो(G2 °तो द्रो)णो .

23 ^{a}) B3 विज्वलित- (for विह्वलित-). D2 स विद्धो भिन्नसर्वांगः . — ^{c}) S आस्थाय (for आलम्ब्य). — ^{d}) T G2 विव्याथ (for °ध). D3. 6 पंचभिः ; T G2–5 सप्तभिः (for पत्रिभिः).

24 ^{b}) Ś1 वातनुन्नैरिव द्रुमैः ; K (except K5) D1 वातनुन्न इव द्रुमः . — ^{c}) D3 om. च .

25 ^{a}) D8 विशोषयिष्यति शराञ् (sic). — ^{b}) D8 शरव्राते (for द्रोणो राजन्). Ś1 K1–4 परंतपं ; K5 पराक्रमैः ; D1 परंतप (for पराक्रमी). — ^{d}) G1 M निमेषार्धादिव प्रभुः .

26 ^{a}) D7 प्रसक्त्यान् . T G3. 4 यच्छतो ; G1. 5 M गच्छतो (for पततो). B1–3. 5 D2. 3. 5–7 [ऽ]द्राक्षं (B3 °क्ष्यं ; D7 °क्ष्य) ; Dn2 राजन् ; T G1. 3–5 M [ऽ]पश्यं (T °श्यद् ; G3–5 M3 °श्यन्) (for ऽद्राक्ष्म). G2 सुप्रसक्तान्गतोपश्यत् .

27 ^{a}) Ś1 K (except K5) Dn1 D1. 2. 8 [ऽ]भ्यघ्नन् (for ऽभ्ययुः). — ^{c}) Dc1 D3. 6 तु ; D4. 5 च (for सु-). — ^{d}) Dn1 -शरच्छदाः (for -परि°). — After 27, S ins. :

478* तत्राद्भुतमपश्याम शिलानामिव सर्पणम् ।
यद्द्रोणं तरसा पार्थो वृद्धं बालोऽपि नातरत् ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
नातिवर्तिष्यते ह्येनं वेलामिव महार्णवः ।

[(L. 1) G1 तस्र (for तत्र). G1 M1. 2 अपश्यामः ; Cv °श्याम as above. — (L. 4) G2 द्रोणं (for ह्येनं).]

28 ^{a}) B2 D4 तं दृष्ट्वा ; D3. 6 दृष्ट्वा च . — ^{c}) K4 महाबाहुः (for °बुद्धिः). — ^{d}) A few MSS. अचिंतयन् .

C. 7. 3262
B. 7. 92. 2
K. 7. 92. 2

वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २८
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ।
पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २९
द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ।
पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥ ३०
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजः ।
परिवृत्तश्च बीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्शरान् ॥ ३१
ततोऽब्रवीत्स्मयन्द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते ।
ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥ ३२

अर्जुन उवाच ।

गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
न चास्ति स पुमाल्ँलोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३३

संजय उवाच ।

एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३४
तं चक्ररक्षौ पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥ ३५
ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ॥ ३६
तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥ ३७
माचेल्लका ललित्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।

— For 28, S subst.:

479* ततः पार्थं समुद्विग्नं लक्ष्य चिन्तयतेऽच्युतः ।
द्रोणस्य चापि विक्रान्तं दृष्ट्वा मधुनिघातनः ।

[(L. 1) G2 [ऽ]र्जुनः (for ऽच्युतः). — (L. 2) G1 M transp. च and अपि. G5 -निपातनः; M3–5 -निसूदनः (for -निघातनः).]

29 a) S इति (for ततो). — b) S उदारधीः (for इदं वचः). — c) Ś1 महाभाग (for °बाहो). — d) K1 D4 ततः (for न नः).

30 a) Dn1 D2–5. 7. 8 S गच्छावः (for °मः). — b) S ब्राह्मणोसौ जितक्लमः. — K2 reads 30c–31d twice. — c) S तं पार्थश्चाब्रवीत्कृष्णं. — d) Dn1 कुरु (for इति). B1. 2 Dc1 Dn2 D6. 7 T G2–5 केशवं.

31 For the repetition in K2, cf. v. l. 30. — a) G1 M द्रोणं (for कृत्वा). — b) Ś1 B4 Dn2 महाभुजं. G1 M कृत्वा प्रायात्सकेशवः. — c) G5 बीभत्सुं (for °त्सुर्). — d) K1 D8 अगच्छन्; D5 गच्छन्वै (for अगच्छद्). K1 विसृजत् (for °जञ्). T G2–5 गच्छन्नस्यञ्शिताञ्शरान्; G1 M गच्छन्नस्यति मार्गणान्.

32 a) Ś1 K (except K5) Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 तमब्रवीत् (for ततोऽब्र°). Ś1 K1–3 B1 (marg. as in text). 2. 4. 5 Dc1 Dn2 D1. 2 स्वयं (for स्मयन्). — b) Ś1 नेदं; K (except K5) नेत्थ; D2 क्वेह (for क्वेदं). D4. 5 क्व नु त्वं यास्यसेर्जुन. — c) D4. 5. 7. 8 S शत्रून् (for शत्रुम्). — d) S अजित्वा (M1. 2 न जित्वा) त्वं प्रतिष्ठसे (M1. 2 °सेः).

33 b) D4 पुत्रः शिष्यः (for शिष्यः पुत्र-). D7. 8 च (for ऽस्मि). — d) Ś1 त्वा; K1. 2. 4 D1 मां (for त्वां). S यस्त्वां क्रुद्धमभिद्रवेत्.

34 M3–5 om. the ref. — a) Ś1 उक्त्वा स; K (except K2) Dn1 D1–6 ब्रुवन्वै; D7. 8 ब्रुवन्स (for ब्रुवाणो). — c) K1. 2 D4 त्वया (for त्वरा-). Dn1 महाबुद्धिस्; D7. 8 °राज (for °बाहुस्). G1 M अभ्यद्रवत संरब्धस्. — d) K2 B Dc1 त्वत्सैन्यं (for तत्सैन्यं). G1 M तव पुत्रस्य वाहिनीं.

35 a) G4 चक्ररक्षौ च (hypermetric) (for चक्ररक्षौ). G5 M3–5 पांचालौ (for पाञ्चाल्यौ). — c) K3 अथायातां; K5 B2 D4. 5 अनुयातौ; G1 M1. 2 अनुयातां (for अन्वयातां). Dn1 महावीर्यौ; D4 °त्मानं; D5 °बाहौ; G1 M °राज (for °त्मानौ). — d) D2 विशंतौ; D5 विशेतां (for विशन्तं). S विशंतं तावकीं चमूं.

36 a) K5 Dn D5 ययौ; T जयं (for जयो). — b) K5 Dn1 D5 तु (for च). — c) Ś1 D1 कांभोजश् (for काम्बो°). D4 reads श्रुतायुश्च twice. — d) K1. 3. 4 D1 उपाद्रवन् (for अवारयन्).

37 a) B2 नाग-; D7. 8 अथ (for दश-). — c) K1 अभीषाहः; K4 Dn1 अभीवाहाः; D4 अमी वाहाः; D7 अभिषाहाः; G1 M अभीषहाः; G5 अभीष्टगाः (for अभीषाहाः). — d) K3 B Dn2 D2. 8 T G2 शिवयो (for शिबयो). B (except B5) Dn1 वशातयः (for वसा°). G5 शिवयोथाश्च वातयः (sic).

नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानां च ये गणाः ॥ ३८
कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
भारद्वाजं पुरस्कृत्य त्यक्तात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ३९
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४०
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४१
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४२
जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

संजय उवाच ।
संनिरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १
किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स्वरश्मीनिव भास्करः । C. 7. 3262 B. 7. 92. 2 K. 7. 92. 2

38 a) K1. 3. 5 B1 (marg.; orig. as in text). 2. 4. 5 Dc1 Dn D1–3. 5–7 मावेल्लका; K4 मावेलिका; B3 माचोल्लका; T G2 माचिल्लका; G1. 3 M माच्छिल्लिका; G4 मच्छल्लका; G5 माचिल्लिका (for माचेल्लका). S लि(G1 M1. 2 वि)लिंधाश्च (for ललित्थाश्च). — b) G1 M transp. केकया and मद्रका. K5 D2. 4. 7. 8 कैकया; Dc1 Dn D3. 6 कैकेया; D5 मागधा (for केकया). D3 माद्रकास्; D7 माद्रिकास्; T G2–5 भद्रकास् (for मद्रकास्). — c) D7. 8 स (for च). — d) Ś1 K4 D1 कांभोजानां. Ś1 K1–3 गजाश्च ये; K4. 5 Dn D1. 3. 4. 6–8 गणाश्च ये (by transp.); D5 रथाश्च ये.

39 a) D7. 8 निर्जिताः (for विजिताः). Dn1 कर्णेन सहिताः सर्वे. — b) Ś1 -संगताः; G1 M1–4. 5 (inf. lin. as in text) -सत्तमाः (for -संमताः). — d) K1 D4 त्यक्त्वात्मा(D4 °त्म)नो; B1. 2 Dc1 G1 M सृष्टा°; B3–5 T G2–5 हृष्टा°; D5 कृता° (for त्यक्ता°).

40 a) D3 -शोकाग्नि- (for °भि-). — b) G2 transp. क्रुद्धं and मृत्युम्. — c) D4 त्याजितं; D7. 8 त्यजंतस् (for त्यजन्तं). Dn1 D4. 5. 8 तुमले. Ś1 (orig. as in text; sup. lin.) बाणान् (for प्रा°). — d) D2 संरब्धं; D5 संक्रुद्धं; D8 संनद्धाश्च (for संनद्धं). D3. 7 -योधिनः; D4. 8 °नां (for °नम्).

41 b) Dc1 यूथगं; D8 यूथपः (for °पम्). — Ś1 K (except K5) D1 om. 41c–42d. — c) T G3. 4 महेष्वासाः (for °सं). D3. 6 महात्मानं (for पराक्रान्तं). — d) Dn1 D4 अवारयत्; D5 °किरन् (for °रयन्).

42 Ś1 K1–4 D1 om. 42 (cf. v. l. 41). — b) Dn1 D5. 8 तुमलं. S रोमहर्षणं (for लोम°). — c) D8 चैव (hypermetric) (for वै). D2 प्रपततां (for प्रार्थयतां). Dn1 D5 अन्योन्यं प्रार्थयंतो (Dn1 °येतां) वै. — d) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 योधानामर्जुनेन ह (K5 Dn1 हि; D5 च); S यो(G1 M यौ)धानां जयगृद्धिनां.

43 a) Dn1 D5 -वधं; G1. 5 M3 -वधे (for -वध-). — c) Dn1 D4. 5. 8 निवारयंत (for न्यवा°). D7. 8 सहसा (for सहिताः). — d) G1 M1. 2 इवेधितं (for इवोत्थितम्).

Colophon om. in G1 M; Ś2 missing. — *Subparvan:* Ś1 K1–3 B Dc1 Dn D1–3. 5. 6. 8 T G3 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K5 द्रोणयुद्धं; Dn1 D4. 5 द्रोणार्जुनयुद्धं; Bom. ed. द्रोणातिक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 88; Dn1 89; D2 82; D3 T G3. 4 87; G2 86; G5 85. — *Śloka no.:* K3 46; Dn1 44; G5 47.

67

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 63. 17).

1 G1 M om. the ref. — a) K5 G1 M1. 2 स निरुद्धस् (for संनि°). — b) S -पराक्रमैः (for °क्रमः). — c)

C. 7. 3252 B. 7. 92. 2 K. 7. 92. 2 तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा ॥ २
अश्वो विद्धो ध्वजश्छिन्नः सारोहः पतितो गजः ।
छत्राणि चापविद्धानि रथाश्चक्रैर्विना कृताः ॥ ३
विद्रुतानि च सैन्यानि शरार्तानि समन्ततः ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ४
तेषामायच्छतां संख्ये परस्परमजिह्मगैः ।
अर्जुनो ध्वजिनीं राजन्नभीक्ष्णं समकम्पयत् ॥ ५
सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसंगरः ।
अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या मर्मभिद्भिरजिह्मगैः ।
अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समर्दयत् ॥ ७
तं तूर्णमिव बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८
तस्याशु क्षिपतो भल्लान्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्यकं युधि ।
यतमानो युवा नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १०
क्षरन्निव महामेघो वारिधाराः सहस्रशः ।
द्रोणमेघः पार्थशैलं ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ११
अर्जुनः शरवर्षं तद्ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष ।

B_2 (marg.; orig. as in text) समनुजातश्च (for °यातश्च). — ^{d}) G_4 वर (for वरः).

2 ^{a}) D_4 तीव्रान् (for तीक्ष्णान्). — ^{b}) B Dn_2 स-; D_2 स्वान्; D_4 lacuna; G_5 सु- (for स्व-). — ^{c}) M_{3-5} तापयंस्तव (for °यामास). D_3 तत्सेनां; G_1 M सैन्यानि (for तत्सैन्यं). — ^{d}) D_7 व्याधिगणैर् (for °गणो). G_1 M देहान्व्याधीरु(M_3 °धिं रु-; M_4 °धीन्रु)-जन्निव.

3 ^{a}) B (except B_2) Dn_2 रथश्छिन्नः; S रथो विद्धः (for ध्वजश्छिन्नः). K_1 अश्वविद्धो ध्वजश्छिन्नाः; K_5 Dn_1 D_{4-6} अश्वा विद्धा ध्वजाश्छि(D_5 तथा छि)न्नाः. — ^{b}) G_5 सारोहं (for °हः). K_3 $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2.8}$ G_3 पातितो (for प°). K_5 $D_{5.6}$ सारोहाः प(K_5 पा)तिता गजाः; D_4 सारोहः पतितो ध्वजः; D_7 सारोहः पर्वतो गतः. — ^{c}) G_1 M_{3-5} चक्राणि; G_5 शराणि (for छत्राणि). M_2 पाप- (for चाप-). — ^{d}) B_1 निराकृताः (for विना कृताः). $Ś_1$ रथश्चक्रैर्विना कृतः; D_2 रथाश्चैव विनाशिताः.

4 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ विद्रावितानि सैन्यानि. — ^{b}) G_1 M प्राद्रवंति (M_5 °वंत) दिशो दश. — ^{c}) Dn_1 $D_{5.8}$ तुमलं. — ^{d}) $K_{1.4}$ B_5 $D_{1.3-5}$ S (except $G_{3.4}$ M_5) प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°).

5 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 ह्यायच्छतां; K_5 Dn_1 D_{4-6} $M_{4.5}$ व्याय°; $B_{1.3-5}$ Dc_1 संय°; B_2 (marg.) प्राय°; D_2 व्यापततां; D_7 प्रपततां; D_8 प्रयततां; G_3 आगच्छतां (for आय°). $G_{1.5}$ $M_{1-3.5}$ संखे; G_4 M_4 संघे (for संख्ये). — ^{b}) S परं पारमिवेच्छतां. — ^{c}) D_4 अर्जुनो ध्वजिनां नाथम्. — ^{d}) D_2 सुतीक्ष्णैः; **Cd** अभीक्ष्णं (as in text). K_1 समकल्पयत् (for °कम्पयत्).

6 ^{a}) K_{1-3} D_1 च; B_2 तां (for तु). — ^{b}) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{3.5.6}$ अभ्य(Dc_1 °त्या)र्दयद् (for अभ्यद्रवद्). G_2 M रथश्रेष्ठः. — ^{d}) A few MSS. श्वोणाश्वं (for शो°). D_2 श्वेताश्वः शोणवाहनं.

7 ^{b}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_1 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्). S मर्मज्ञो म(G_5 [marg.] आशुगैर्म)र्मभेदिभिः. — ^{d}) $Ś_1$ (also as in text) मर्मविद्भिः (for महेष्वासं). $Ś_1$ K_{2-4} D_1 समार्दयत्; $B_{4.5}$ Dn_2 D_6 समार्प°; Dn_1 $D_{3-5.7.8}$ समर्प°; D_2 अमर्द° (for समर्द°). S पांडवं समपीडयत्.

8 ^{a}) $Ś_1$ तत् (for तं). S तं तु तूर्णतरं (T °परं) पार्थो. — 8^{bc} partly damaged in G_2. — ^{b}) S द्रोणं (for सर्व-). K (except K_5) S (G_2 damaged) वरं (for वरः). $D_{4.5}$ प्रतिज्ञां सत्यसंगरः. — ^{c}) K_{1-3} D_1 अभ्यद्रवद् (for °धावद्). K_1 D_7 अस्यान् (for अस्यन्). — ^{d}) D_4 -निघातितान्; M_{3-5} -विघातवान् (for -विघातकान्).

9 ^{a}) Dn_2 $D_{3.6}$ अन्यांस्तु (for तस्याशु). $B_{4.5}$ क्षिप्तान् (for क्षिपतो). D_2 सक्तान् (for भल्लान्). — ^{c}) K_{1-3} अदीनात्मा; S स्मयन्द्रोणो (for अमेयात्मा). — ^{d}) K_1 समुदीरयत् (for °यन्). S ब्रा(G_1 ब्र)ह्ममस्त्रमुदीरयन्.

10 ^{a}) K_1 Dn_1 D_5 G_2 अपश्यामो. — ^{b}) D_6 $M_{3.4.5}$ (*inf. lin.* as in text) आचार्यतां (for °कं). — ^{c}) $B_{2.3}$ $D_{3.6}$ युधा (for युवा). K_5 नैतं; $D_{2.3}$ चैनं; D_5 चैकं (for नैनं). $D_{7.8}$ यतमानं युवानं च. — ^{d}) Dn_1 प्रत्यगच्छद् (for °विध्यद्). B_2 यदर्जुनं; B_5 यथार्जुनः; D_5 अथार्जुनः; T $G_{3.4}$ M_{3-5} यदार्जुनः (for यद°). D_7 प्रत्याविध्य तदर्जुनं.

प्रतिजग्राह तेजस्वी बाणैर्बाणान्विशातयन् ॥ १२
द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेतवाहनमार्दयत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या बाह्वोरुरसि चाशुगैः ॥ १३
पार्थस्तु प्रहसन्धीमानाचार्यं स शरौघिणम् ।
विसृजन्तं शितान्बाणानवारयत तं युधि ॥ १४
अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन रथसत्तमौ ।
आवर्जयेतां दुर्धर्षं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ १५
वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ।
किरीटमाली कौन्तेयो भोजानीकं न्यपातयत् ॥ १६
सोऽन्तरा कृतवर्माणं काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणं मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १७
ततो भोजो नरव्याघ्रं दुःसहः कुरुसत्तम ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ १८
तमर्जुनः शितेनाजौ राजन्विव्याध पत्रिणा ।
पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निव सात्वतम् ॥ १९
भोजस्तु प्रहसन्पार्थं वासुदेवं च माधवम् ।
एकैकं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २०
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं त्रिसप्तभिः । C. 7. 3281 B. 7. 92. 21 K. 7. 92. 21

11 a) K5 D7.8 किरन् (for क्षरन्). Dn1 -वेगा; D3.6 -घोरा; G3 -वेगो (for -मेघो).

12 Dc1 om. 12. — a) Dn1 D2.3.6 S (except G1 M1.2.5) तं; D8 तु (for तद्). B2 अर्जुनस्तं प्रवर्षंतं. — b) D3.6 च (for [ए]व). D5 ब्रह्मणोस्त्रेण मारिष. — c) K2.3.5 Dn1 D2.5–8 परिजग्राह (for प्रति°). — d) K4 D1 transp. बाणैः and बाणान्. K1 D6 विशांतयन्; K3 निशातयत्; B4.5 Dn2 निशातयन्; D1 विशांतयत्; D5 अवारयत् (for विशातयन्). — For 12bcd, S subst.:

480* शरवर्षेण वीर्यवान् ।
अवारयदसंभ्रान्तो न त्वाचार्यमपीडयत् ।

13 a) K (except K5) D1 च तं तु (for तु पञ्च-). — b) K1 आर्दयन्; K4 Dn1 D1 S (except G5 M5) अर्दयत् (for आर्द°). — d) Ś1 K5 Dn D3.4.6 G2 चार्पयत् (D6 °न्); K2–4 D1.2.7.8 चार्दयत् (D8 °न्) (for चाशुगैः). K1 बाहोदरमिवार्दयन् (sic).

14 G1 M om. 14. — a) Ś1 K (except K5) D1 च (for तु). — b) D2 तं (for स). K4 आचार्यं सशरैर्धनुः; T G2–5 आचार्यस्य शरौ(T °रो)घिणीं. — c) K1 D7 शतान्बाणान्; K5 Dn1 D5 शरान्घोरान् (for शितान्बाणान्). D3.6 विसृजन्निशितान्बाणान्; T G2–4 क्षपयन्वा यथा शक्त्या; G5 क्षपतश्च यथा शक्त्या. — d) D3.5 आवारयत (for अवा°). Dn1 घोरैरवारयन्युधि; T G2–5 न स्म वारयते युधि.

15 a) B1.2 (marg.; orig. as in text).3 Dc1 Dn1 D2.4 G2 युध्यमानौ; D3.6 विध्य°; D5 बुध्य°; G1 M हन्य° (for वध्य°). — b) Ś1 K1.2.4 D1.4.5 नर-; T G3.4 रथि- (for रथ-). — c) K5 B1 D2.4.6 S (except G2) अवर्जयेतां (for आव°). Ś1 K1 D1.7.8 T G2–5 दुर्धर्षौ (for °र्षं). — d) D5 युगांताग्निर् (for °ग्निम्). S इवोल्बणं (for °त्थितम्).

16 a) Ś1 Dn2 D3–8 वर्जयंतौ (D7.8 °यन्वै) शरांस्तीक्ष्णान्; K Dn1 D1 वर्जयंस्ताञ्शरांस्तीव्रान् (K5 °रांस्तीक्ष्णान्; Dn1 °रान्घोरान्); D2 वर्जयंतौ शरैस्तीक्ष्णैर्. — b) Ś1 K5 Dn D2–4.6–8 -व(Dn2 D3 -ध)रातिगान्; K1–4 D1 -वरच्युतान् (for -विनिःसृतान्). — c) Dc1 कौरव्यो; S त्वरितो (for कौन्तेयो). — d) K5 न्यवारयत्; B Dc1 Dn2 न्यशातयत्; D5 अपातयत्; D7.8 अशातयत्; S अथाविशत् (for न्यपातयत्). D2.3.6 भोजानीकान्यपातयत्.

17 a) D3 सोत्तरी (sic) (for सोऽन्तरा). S सोत्तरायुधव(G1 °क)र्माणं. — b) Ś1 K4 D1 कांभोजं. — K4 D1 om. 17cd. — c) B4 प्रत्ययाद् (for अभ्य°). Ś1 K1.2 D2 दुर्जयं (for वर्जयन्). — d) G1 M क्रुद्धं मृत्युमिवांतकं.

18 a) K1.2 B Dc1 Dn2 D2–6 G1 M नरव्याघ्रो (for °व्याघ्रं). — b) K1.4 दुष्प्रहः; K2.5 Dn1 D1.3–5.7.8 दुःसहं; B Dc1 Dn2 T G2.3 दुर्धर्षं; G4 दुर्धरं; G5 दुर्धर्षः (for दुःसहः). All MSS. (except Ś1 D1; Ś2 missing) कुरुसत्तमं. — c) G4 अवध्यत् (for अवि°). D7 कृष्णम् (for तूर्णम्).

19 a) D3 ततोर्जुनः (for तम°). Ś1 K1–4 Dn1 D1 शरेणाजौ; K5 B4 Dn2 D2.4–6.8 शतेनाजौ (for शिते°). — b) D5 शरैर् (for राजन्). K4.5 D2 पत्रिणां; D5 चाशुगैः (for पत्रिणा). — c) T G2–5 transp. चान्यैस् and बाणैः. K (except K5) D1 चैनं (for चान्यैस्).

20 a) D6 प्रहरन् (for °सन्). — d) K1–3 B2

C. 7 B. 7. 92. 21 K. 7. 92. 21 शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसंनिभैः ॥ २१

अथान्यद्धनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२

पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
तं पार्थो नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ २३

विषक्तं दृश्य कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४

ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
कुरुसांबन्धिकं कृत्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥ २५

ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुनः शरैः ।
अभ्यगाज्जवनैरश्वैः काम्बोजानामनीकिनीम् ॥ २६

अमर्षितस्तु हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥ २७

चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥ २८

तावविध्यत्ततो भोजः सर्वपारशवैः शरैः ।
त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥ २९

तावप्येनं विव्यधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३०

अथान्यद्धनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१

तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।

Dn1 समर्दयत्; K4 D1–3. 6 समार्दयत्; Dc1 D4. 7 S समर्पयत् (for समा°).

21 ^{b}) D3 पतत्रिभिः (for त्रिसप्तभिः). — ^{c}) K5 D5 -विषाकारैः (for -शिखाकारैः). — ^{d}) D5 T G2–5 संक्रुद्धाशीविषोपमैः.

22 ^{b}) S महाबलः (for °रथः). — ^{c}) A few MSS. शायकैस् (for सा°). K5 तीक्ष्णैर् (for तूर्णं). — ^{d}) K2. 3 B1. 3. 5 Dc1 G1 M1. 2. 4. 5 भारतं; D5 पार्थिव (for भारत).

23 ^{a}) D4 विंशतिर् (for निशितैर्). T G2–5 उग्रैः (for बाणैः). — ^{b}) D8 सप्तभिः (for पञ्चभिः). D4 मोहयन्निव सात्वतं (= 19^{d}).

24 ^{a}) G1 दृश्यते (hypermetric) (for दृश्य). N (Ś2 missing) दृष्ट्वा विषक्तं (D8 विधस्तु) कौंतेयं (Ś1 कौरव्यं). — ^{b}) D4. 8 कृतवर्मा (for °वर्म-). Dn1 -महारथं (for -रथं प्रति). — ^{c}) M3 कौंतेयो (for वार्ष्णेयो).

25 ^{b}) Ś1 नो दयां; T G2. 3. 5 मा दया; G4 मार्दवं (for मा दयाम्). Dn1 कृतवर्माणमाह्वयन्; D2. 7 °र्माणमार्दयन्; D4. 8 °र्माणमार्दय. — D2 om. 25^{cd}. — ^{c}) G1 M कार्ष्णीः; G2 कार्या-; G5 कार्ष्णिः (for कुरु-). K1 -सांवर्तिकं; K2 D8 -सांबंधकं; B (except B1) Dc1 Dn D3. 6 G2 M3–5 -संबंधकं; D1 -सांबांधिकं; G1. 5 M1. 2 -संबंधिकं (for -सांबन्धिकं). K3 B2. 4. 5 Dn2 हित्वा (for कृत्वा). T G3 कार्ष्णिसंबंधकं मुक्त्वा; G4 ततः संस्तंभितं कृत्वा. — ^{d}) S व्र (G3–5 प्र) जाहितान् (for विशातय).

26 ^{c}) B2 Dc1 Dn1 D4. 5. 7 G3–5 अभ्ययाज्; G1 M अत्यगाज् (for अभ्य°). — ^{d}) Ś1 K4 D1 कांभोजानाम्. D8 अनिकिनी (sic).

27 ^{c}) G1. 5 M विधून्वन् (for विधु°). — ^{d}) K1. 2. 4 B2 Dc1 Dn1 D3–8 T G M1. 2 पांचालाभ्यां (for °ल्याभ्यां). K1 समागताः.

28 ^{b}) Dn1 रथानुगौ (for पदा°). — ^{d}) Ś1 K1. 4 Dn D1. 3. 5. 6 तथेषुभिः (for रथे°).

29 ^{a}) Dn1 reads from ताव up to त्रिभिरे (in 29^{c}) on marg. G3 भोजाः. — ^{b}) K3 सर्वैः (for सर्व-). Ś1 K1. 2 -पारंगवैः; K3 पारगवैः (for -पारशवैः). B Dc1 Dn2 कृतवर्मा शितैः शरैः. Cv as in text. — K5 D5 repeat 29^{cd} after 30^{ab}. — ^{c}) Dc1 M5 (orig. as in text; *sup. lin.*) एष (for एव). K5 (second time) D4. 5 (second time) युधामन्युर् (for °मन्युं). — ^{d}) K1–3 D1 उत्तमौजसं (for चोत्त°). K5 (second time) D4. 5 (second time) उत्तमौजास्त्रिभिस्तथा (K5 °स्तथा त्रिभिः).

30 D4 om. 30^{ab}. — ^{a}) D8 तावप्येवं. K5 B3–5 Dn2 D3 विविधतुर्; D8 विव्यधतुं; T G1–4 M3. 4. 5 (*sup. lin.*) विव्यथतुर् (for °धतुर्). — After 30^{ab}, K5 D5 repeat 29^{cd}. — ^{c}) K5 B1. 2 Dn2 D3–5. 7 संचिच्छेदतुर् (for संचिच्छि°). Ś1 एव (for अपि). Dn1 चिच्छेद तु रथं तस्य; D6 स संचिच्छेदतुरस्य.

31 D6 reads 31^{cd} on marg. — ^{c}) M1. 2 विधनुषो (for °नुषौ). Ś1 K (except K5) D1 वीरः (for

तेनान्तरेण बीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ।। ३२
न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ।। ३३
अनीकान्यर्दयन्युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
नावधीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ।। ३४
तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्धनुः ।। ३५
स पार्थं त्रिभिरानर्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ।। ३६
तमर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ।। ३७

स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समार्पयत् ।। ३८
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ।। ३९
अथान्यद्धनुरादाय स राजा क्रोधमूर्छितः ।
वासविं नवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।। ४०
ततोऽर्जुनः स्मयन्नेव श्रुतायुधमरिंदमः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ।। ४१
अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ।। ४२
हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः । C. 7. 3303 B. 7. 92. 43 K. 7. 92. 43

वीरौ). —^{d}) K4 इवाकिरत्; Dc1 D4–6. 8 G5 अवाकिरन् (for °किरत्).

32 ^{b}) K5 B2 (marg.) D5. 7 विभेदतुः; B1–3. 5 Dc1 विचेरतुः; B4 व्यभिंदतां; Dn1 D8 बिभेदतुः; Dn2 च जघ्नतुः; D3. 6 निजघ्नतुः; D4 निवेदतुः; T G1. 3. 4 M1. 2 विरेदतुः; G2 वितेरतुः; G5 M3–5 विदेरतुः (for विजघ्नतुः).

33 ^{a}) Ś1 D3. 6 ततो; K5 Dn1 च तौ (for तु तौ). —^{d}) Dc1 M3–5 रथर्षभौ; T G2–5 महारथौ (for नरर्षभौ).

34 ^{a}) क्रुद्धो (for युद्धे). S अनीकानि तु संमृद्नंस् (G1 M °त्नंस्). —^{c}) D1. 8 -कर्माणं (for -वर्माणं). —^{d}) S प्राप्य चारिनिषू(G1 M °सू)दनः.

35 ^{a}) K4 Dn1 S transp. दृष्ट्वा and तु. D2 [अ]थ (for तु). K1 तथायातं; D2 तदायांतं; D8 तथा न्यायं (for तथायान्तं). —^{b}) T G3 पार्थं (for शूरो). —^{c}) K5 अभ्यर्दयत्; D3 अभिद्रवत्; G5 अत्यब्रवीत् (for अभ्यद्रवत्). —^{d}) G1. 5 M विधून्वानो. K4. 5 महाधनुः (for महद्धनुः). — After 35, D8 ins.:

481* द्र[द्रा]व्यमाणेषु सैन्येषु पाण्डवेन ततस्ततः ।
श्रुतायुधो महातेजाः किरन्बाणान्समभ्ययात् ।

36 ^{a}) T G3. 4 धनुर् (for त्रिभिर्). D2 आजघ्ने (for आनर्छत्). —^{b}) Dc1 Dn1 तु (for च). —^{c}) S (except M3–5) च (for सु-). —^{d}) T G3 पार्थः (for पार्थ-).

37 ^{a}) Ś1 तथार्जुनो; B4. 5 Dn2 D2 G4 ततोर्जुनो (for तम°). Ś1 K1–3 D1. 2. 4–6 [आ]शु; K4. 5 [अ]थ; D7. 8 च (for तु). —^{b}) D3. 6 शरेणानतपर्वणा. —^{c}) K5 स संक्रुद्धस् (for भृशं क्रुद्धस्).

38 ^{a}) Dn1 D3–6 तं न (for तन्न). S राजा (for राजन्). —^{d}) Ś1 K2–4 B2 D1–3. 6 समार्दयत्; K1 समर्द°; B4 Dn1 D4. 7. 8 S (except G4) समर्प° (for समार्प°).

39 G4. 5 om. (hapl.) 39–40. —^{a}) M3. 4 ततो (for तस्य). —^{b}) K5 Dn1 हस्तावापं; B2 D2. 3. 6. 7 शरांश्चापि; D4 शरं चापं; D5 शरानन्यान्; D8 शरांश्चापं (for शरावापं). S (G4. 5 om.) च मारिष (for निकृत्य च).

40 G4. 5 om. 40 (cf. v. l. 39). —^{c}) G2 वासवस्यात्मजं वीरं. —^{d}) Ś1 K (except K5) D1. 2 चार्दयत् (for चार्प°).

41 Dc1 om. 41. —^{b}) K1 शतायुधम् (for श्रुता°). K Dn1 D1. 4. 5 S अरिंदमं; Dn2 अरिक्षमः (for अरिंदमः). —^{d}) T G3. 4 योधयामास; G2. 5 पोथया° (for पीडया°).

42 ^{a}) Ś1 G1 M अस्य; Dn1 चापि (for चास्य). —^{b}) Dn2 S (G3 lacuna) महाबलः (for °रथः). — G4 om. (hapl.) 42^{cd}. —^{c}) K4. 5 विव्यधे (for विव्याध). K (except K3) D1 चैव (for चैनं). —^{d}) D5 समर्पयत् (for महाबलः).

43 ^{b}) Ś1 D7 च (for तु). — D4. 5 om. (hapl.)

C. 7. 3304
B. 7. 92. 44
K. 7. 92. 43

अभ्यद्रवद्रणे पार्थं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ॥ ४३
वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ।
पर्णाशा जननी यस्य शीततोया महानदी ॥ ४४
तस्य माताब्रवीद्वाक्यं वरुणं पुत्रकारणात् ।
अवध्योऽयं भवेल्लोके शत्रूणां तनयो मम ॥ ४५
वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ।
दिव्यमस्त्रं सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति ॥ ४६
नास्ति चाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य कथंचन ।
सर्वेणावश्यमर्तव्यं जातेन सरितां वरे ॥ ४७
दुर्धर्षस्त्वेष शत्रूणां रणेषु भविता सदा ।
अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्वै व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ४८
इत्युक्त्वा वरुणः प्रादाद्गदां मन्त्रपुरस्कृताम् ।
यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ॥ ४९
उवाच चैनं भगवान्पुनरेव जलेश्वरः ।
अयुध्यति न मोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति ॥ ५०
स तया वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ।
प्रतिजग्राह तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् ॥ ५१
नाकम्पयत शौरिं सा विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।

43ᶜ–44ᵇ; D8 reads the same on marg. (sec. m.). —ᶜ) K1 रथे (for रणे). Dn1 तूर्णं (for पार्थं).

44 D4.5 om. 44ᵃᵇ (cf. v. l. 43). D8 reads 44ᵃᵇ on marg. (sec. m.). —ᶜ) Ś1 K1–4 D1.4 वर्णासा; K5 D2.7.8 वर्णाशा; D3.6 G1 M पर्णासा; T G2 बेण्णासा; G3 बेण्णास; G4.5 बण्णासा (for पर्णाशा). D4–6 तस्य (for यस्य). —ᵈ) Ś1 K1–3 D1 शततोया; D2.6 सित° (for शीत°).

45 ᵃ) B S राजन् (for वाक्यं). —ᶜ) B4 न वध्यो (for अवध्यो).

46 ᵃ) K (except K5) D1 प्रीत्या; D4 प्राज्ञो (for प्रीतो). —ᵇ) K1.4 D1.3.5.6 M3–5 ददानि; D8 द्रास्यामि; G3.4 ददाति (for ददामि). —ᶜ) M3–5 येनास्त्रेण (for दिव्यमस्त्रं). Ś1 K1.3 अतस्तेयं; D7 सुतस्तेहं; D8 सुतं तेहं (for सुतस्तेऽयं). —ᵈ) Ś1 तेन (for येन). M3–5 अवध्यो वै (for येनावध्यो).

47 ᵃ) Dn1 D4 वास्य; D5 चास्य (for चापि). Ś1 वा (for वै). K4 D1 न चास्ति चाप्यमरत्वं. —ᵇ) Ś1 K1–4 D1 मानुषाणां; K5 D4.8 G4 मानुषस्य; B2 Dn1 D2.3.6.7 G3.5 मानुष्यस्य; D5 मानुषेषु (for मनुष्यस्य). —ᶜ) K1.3 D1 -मंतव्यं; K5 D4 G4 -कर्तव्यं (for -मर्तव्यं). Ś1 (*sup. lin.* as in text) जातेनावश्यकर्तव्यं.

48 ᵃ) D4 M3.4.5 (*inf. lin.* as in text) एव (for एष). —ᵇ) B2 रणे प्र- (for रणेषु). —ᶜ) D4.5 तस्यास्त्रस्य; D8 अस्यास्त्रस्य (by transp.); T G3.4 अस्त्रस्यास्त्र-. T G2–5 -प्रभावेन (for प्रभावाद्वै). —ᵈ) S (except G5) व्येतु (for व्येतु). K2 Dn1 G5 मनसो ज्वरः; K4 मानुषो ज्वरः (for मानसो ज्वरः).

49 D6 om. 49. —ᶜ) B4 माम् (for याम्). K5 Dn1 D4.5 आश्रित्य (for आसाद्य). K5 Dn1 सदुर्धर्षः (for दुराधर्षः).

50 ᵇ) N (except B Dc1 Dn2; Ś2 missing) स्वयमेव (for पुनरेव). —ᵈ) K5 Dn1 त्वय्येव (Dn1 त्वय्यैव) निपतिष्यति; S त्वय्येव (M2 °वं) निपतेदिति. —After 50, K4 B Dc1 Dn2 D1–3.5.6 S ins.:

482* हन्यादेषा प्रतीपं हि प्रयोक्तारमिति प्रभो ।
न चाकरोत्स तद्वाक्यं प्राप्ते काले श्रुतायुधः ।

[S om. line 1. —(L. 1) B3.5 अपि (for इति). —(L. 2) S transp. प्राप्ते and काले. D8 कालः (for काले).]

51 ᵃ) Ś1 K1.3–5 D1–4.6–8 तया स (by transp.); K2 तया सह; Dc1 स तथा; Dn1 तथा स. D5 सर्व- (for वीर-). —ᵇ) G2.5 गदयोरस्यताडयत्. —ᶜ) D4 तं (for तां). Ś1 (orig.) विष्णुः; Ś1 (*sup. lin.*) विप्रः (for कृष्णः). —ᵈ) K1 Dn1 D4–6.8 पीतेन (for पीनेन). D3.4.6.8 अंशेन (for अंसेन).

52 G2 partly damaged. —ᵃ) A few MSS. सौरिं (for शौरिं). G1 M न चकंपे तदा शौरिर्. —ᵇ) G1 M भिद्यमान (for विन्ध्यं गिरिम्). B1.2.5 Dc1 Dn1 D2 T G3–5 इवाचलं; B3 °शनिः; D4.7 °नलः; D5 °नळः; G1 M °चलः (for °निलः). —After 52ᵃᵇ, S ins.:

483* ततोऽर्जुनः क्षुरप्राभ्यां भुजौ परिघसंनिभौ ।
विव्याध पाण्डवः शीघ्रं जलेश्वरसुतस्य वै ।
सा ज्वलन्ती महोल्केव समासाद्य जनार्दनम् ।

[(L. 1) G1 इति; M तस्य (for ततो).]

—ᶜ) Dn2 D3.6 प्रत्युद्याता तु; D2 प्रतद्यंतं तु (for

प्रत्यभ्ययात्तं विप्रोढा कृत्येव दुरधिष्ठिता ॥ ५२
जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ।
हत्वा श्रुतायुधं वीरं जगतीमन्वपद्यत ॥ ५३
हाहाकारो महांस्तत्र सैन्यानां समजायत ।
स्वेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५४
अयुध्यमानाय हि सा केशवाय नराधिप ।
क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा ॥ ५५
यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः ।
व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥ ५६
पतमानस्तु स बभौ पर्णाशायाः प्रियः सुतः ।
संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥ ५७
ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः ।
प्राद्रवन्त हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५८
ततः काम्बोजराजस्य पुत्रः शूरः सुदक्षिणः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ५९
तस्य पार्थः शरान्सप्त प्रेषयामास भारत ।
ते तं शूरं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥ ६०
सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीवप्रेषितैर्मृधे । B. 7. 3323 C. 7. 92. 63 K. 7. 92. 64

प्रत्यभ्ययात्तं). Cd cites प्रत्यत्ययात्. Ś1 विप्रोढी; Dn2 D3. 6 विप्रौढा; D5 विकृता; D7 विद्रौढा; D8 विग्राह्य; Cd (gloss: ब्राह्मणायोपसाधिता) विप्रोढा (as in text). B Dc1 Dn1 प्रत्युद्यांती त(B1 प्रत्युद्याता त-; B4 समभ्ययात्त)मेवैषा; B1 (marg.) प्रत्यभ्ययात्तु विप्रोढा; S प्रत्यागता (G1 M1. 2 °हत-; G4 °हता) महावेगा (G2 °भागा). — d) D4 प्रत्येवे (sic ?) (for कृत्येव). S दुरनुष्ठिता (for °धिष्ठिता). Cd cites अनधिष्ठिता.

53 a) Dn1 D4. 8 S च स्थितं; D7 चावस्थितं (hypermetric) (for चास्थितं). Cd cites आस्थितं (as in text). D1 वीर; T G2. 3 संख्ये; G1 M1. 3. 5 संखे; G4. 5 M2. 4 संथे (for वीरं). — b) K (except K5) D1. 2 अरिंदमं (for अमर्षणम्). — After 53ab, S ins.:

484* स पपात हतो भूमौ विशिरा विभुजो बली ।
स भग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ।
सा विस्फुरन्ती ज्वलिता वज्रवेगसमा गदा ।

[(L. 2) G1 M संभग्न (for स भग्न). — (L. 3) G1 M विष्फुरंती (for विस्फु°).]

— c) S भीमा (for वीरं). — d) B Dc1 Dn2 धरणीम् (for जगतीम्). — After 53, K1 B (except B4) Dc1 D5 ins.:

485* गदां निवर्तितां दृष्ट्वा निहतं च श्रुतायुधम् ।

54 a) D6 S आसीत् (for तत्र). — b) D3 सैन्यानि समवार्जयत्; S °नां तव भारत. — c) Dn1 तेनास्त्रेण; D7 श्वेता°; G1 M श्रुतायुधं (for स्वेनास्त्रेण). D4. 5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — d) Dn1 T G2-5 अमर्षणं (for अरिंदमम्). G1 M तच्चास्त्रं विनिपातितं.

55 G2 partly damaged. — a) B Dn2 ततः; Dc1 यतः; Dn1 हि ता (for हि सा). — c) D7 om. from युधेनाथ up to वातेन (in 57c). — d) Dc1 G1. 5 M1. 2 तदा (for गदा).

56 D7 om. 56 (cf. v. l. 55). — a) D3. 6 [अ]सौ (for [आ]जौ). — b) Dn1 तथा सा निधनंकरा. — c) Ś1 K3 D1 वपुश्च; D2 वसुश्च (for व्यसुश्च). D4 [अ]हनद् (for [अ]पतद्). — G5 om. 56d–57a. — d) K1. 4 D1. 4. 6 प्रेक्ष्यतां; D5 S (G5 om.) पश्यतां (for प्रेक्षतां).

57 D7 om. 57abc (cf. v. l. 55). G5 om. 57a (cf. v. l. 56). — a) T G1. 2. 4 M स (G4 सु-) विबभौ (for तु स बभौ). — b) Ś1 D8 वर्णाशायाः; K1 वर्णामायः; K2 वर्णाभायाः; K3 D4 वर्णासायाः; D1. 3. 6 G1 M पर्णासायाः (for पर्णाशायाः). T G2-5 ब(T बे-; G2. 3 पे)ण्णायाः सुप्रियः सुतः. — c) B4. 5 D2. 3. 6. 8 G5 स भग्न (for संभग्न).

58 B4 om. 58ab. — a) T G2-5 transp. सर्वाणि and सैन्यानि. — b) T G2-5 सैन्य- (for सेना-). — c) B3 Dc1 मृतं (for हतं). Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — d) K4 D3 अरिंदम; D4 अरिक्षयं; G1 M अमर्षणं (for अरिंदमम्).

59 a) D1 om. ततः. Ś1 K4 D1 कांभोजराजस्य. — b) T G2-5 वीरः (for शूरः). K1 पुत्राः शूराः प्रदक्षिणाः. — c) K1 अत्ययाज् (for अभ्य°). — d) N (except Ś1 K1-3; Ś2 missing) फाल्गुनं.

60 a) D2 तस्मै; D4. 5 ततः (for तस्य). — b) D3. 4. 6 प्रेरयामास (for प्रेष°). — c) Ś1 ते तु; D2. 4 ततः (for ते तं). T G2-4 वीरं (for शूरं). — d) K1-3 Dn1 D4 G4. 5 प्राविशद् (for °शन्). Dc1 D3. 4 धरणीतले.

C. 7. 2374 B 7. 92. 63 K 7. 92. 64 अर्जुनं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६१
वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थं च पञ्चभिः ।
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥ ६२
भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां तं च विव्याध पाण्डवः ।
स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथानदत् ॥ ६३
सर्वपारशवीं चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः ।
सघण्टां प्राहिणोद्घोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६४
सा ज्वलन्ती महोल्केव तमासाद्य महारथम् ।
सविस्फुलिङ्गा निर्भिद्य निपपात महीतले ॥ ६५
तं चतुर्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
साश्वध्वजधनुःसूतं विव्याधाचिन्त्यविक्रमः ।
रथं चान्यैः सुबहुभिश्चक्रे विशकलं शरैः ॥ ६६
सुदक्षिणं तु काम्बोजं मोघसंकल्पविक्रमम् ।
बिभेद हृदि बाणेन पृथुधारेण पाण्डवः ॥ ६७
स भिन्नमर्मा स्रस्ताङ्गः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
पपाताभिमुखः शूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ॥ ६८
गिरेः शिखरजः श्रीमान्सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ।
निर्भग्न इव वातेन कर्णिकारो हिमात्यये ॥ ६९

---

61 ^{a}) T G2–5 उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्). — ^{b}) D8 गांजीव- (for गाण्डीव-). K5 B2 Dn2 D3.6 G4 -प्रेरितैर्; D4 -प्रेरिता (for -प्रेषितैर्). Ś1 K Dn2 D1–8 रणे; Dn1 शरैः (for मृधे). — ^{c}) D2 सोर्जुनं (for अर्जुनं).

62 ^{a}) Dn1 पुनर् (for त्रिभिर्). — ^{b}) K5 Dn1 D7 G1 M सप्तभिः (for पञ्चभिः). D5 पांडवं पंचभिः शरैः. — K2 om. 62^{c}–63^{b}. — ^{c}) G4 भित्त्वा (for छित्त्वा). — ^{d}) D5 ध्वजं (for केतुं).

63 K2 om. 63^{ab} (cf. v. l. 62). — ^{a}) T G2–5 पृथु- (for भृश-). D4 भल्लाभ्यां वायसाभ्यां च. — ^{b}) D4 विव्याध च (by transp.); T G2 च विव्याथ. Ś1 K1.3.4 D1 पंचभिः (for पाण्डवः). — ^{c}) G1 M तं तु पार्थस् (for स तु पार्थं). D3.6 स च पार्थेन निर्विद्धः. — ^{d}) Ś1 K1.2 अथोन्नदन्; K3 Dn1 D1.4.7 अथोन्नदत्; K4.5 D5 अथोनदत्; D2 इवानदत्; D3 अवासृजत्; D6 अनिंदत; D8 अथानदन् (for °नदत्).

64 ^{a}) Ś1 K1.2 -पारगवीं; K3 -पारंगमीं; K4.5 Dn1 D3.5–7 Cd -पारसवीं; D2 -पारसविं; D8 -पापसवीं (for -पारशवीं). — ^{b}) Ś1 वीरः (for शूरः). K4 D1 शूरः शक्तिं च दारुणं. — ^{c}) Ś1 K Dn1 D1.3–5.7.8 क्रोधाद् (for क्रुद्धो). D4 गांजीव-. Dn1 D3.4.6 -धन्विने (for -धन्वने).

65 D6 om. 65^{a}–66^{b}. — ^{a}) G2 महोल्काभा (for °ल्केव). — ^{b}) K3.4 S समासाद्य (for तमा°). Ś1 महोरगं; K (except K5) D1 महोरसं (for महारथम्). — ^{c}) B2 परिस्फुलिंगा; S सविस्फुलिंगा (for सविस्फु°). D2 सा शक्तिर्; D7 निर्भित्त्वा (for निर्भिद्य). — ^{d}) D4 निष्पपात (for निप°). D5 धरा- (for मही-). — After 65, D5 ins.:

486* शक्त्या चाभिहतो गाढं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ।
समाश्वास्य महातेजाः सृक्किणी परिलेलिहन् ।

66 D6 om. 66^{ab} (cf. v. l. 65). — ^{a}) Ś1 D8 चतुर्द(D8 तं च द)शभिः पार्थेन. — ^{c}) D3 साश्वबाण-; T G3 °ध्वजं (for °ध्वज-). — ^{d}) T G3.4 M1.2.4 -विक्रमं (for -विक्रमः). — D8 om. (hapl.) 66^{e}–67^{b}. — ^{f}) D7 रणे; S (except M3–5) पुनः (for शरैः).

67 D8 om. 67^{ab} (cf. v. l. 66). — ^{a}) K1.2.4 T G3 च; B Dc1 D1.2.7 तं (for तु). Ś1 D1 कांभोजं. — ^{cd}) Ś1 K Dn2 D1–3.6 transp. हृदि बाणेन (K5 बाणेन हृदि) and पृथुधारेण. D4 युयुधानेन पांडवः.

68 ^{a}) K5 B (except B2) Dn2 D2.4 S भिन्नवर्मा (for °मर्मा). G1 M2–4 त्रस्तांगः (for स्र°). — K4 om. 68^{b}–69^{b}. — ^{b}) K1–3 B1–3 D1.5 प्रभिन्न-; G3.4 °हृष्ट- (for °भ्रष्ट-). K5 -कनकांगदः; T G1.3–5 M3.4 -मकुटां° (for -मुकुटाङ्गदः). G2 प्रभ्रष्टांगदकुंडलः. — ^{c}) Ś1 K1.2 D1 प्रवाताभि- (for पपाताभि-). D4 [अ]भिमतः; D8 °मुखं (for °मुखः). — ^{d}) D1.8 यत्र मुक्त; S मुक्तयंत्र (for यन्त्रमुक्त).

69 K4 om. 69^{ab} (cf. v. l. 68). — ^{a}) D3.6.7 शिखरतः (for °रजः). K5 श्रीमान्सुशाखः सुच्छायः. — ^{b}) M3.4 सशाखः (for सु°). D3 स प्रतिष्ठितः (for सुप्र°). — ^{c}) Ś1 K1.2 D1.5 निर्भिन्न; K4 प्रभिन्न; Dn1 G1.2.5 M संभग्न; T G3.4 स भग्न (for निर्भग्न). — ^{d}) D3 हिमालये; Cd °त्यये (as in text). — After 69, S ins.:

487* विकीर्णः पतितो राजा प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
[G5 विसार्य (for प्रसार्य).]

शेते स्म निहतो भूमौ काम्बोजास्तरणोचितः ।
सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्णिना स सुदक्षिणः ।
पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः ॥ ७०

ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते ।
हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजं च सुदक्षिणम् ॥ ७१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

संजय उवाच ।
हते सुदक्षिणे राजन्वीरे चैव श्रुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्रवन्पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १

अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ।
अभ्यवर्षंस्ततो राजञ्शरवर्षैर्धनंजयम् ॥ २
तेषां षष्टिशतानार्यान्प्रामथ्नात्पाण्डवः शरैः । C. 7. 3340 B. 7. 93. 3 K. 7. 93. 3

—S cont.: B Dc1 Dn1 D2–4. 6–8 ins. after 70:

488* धारयन्नग्निसंकाशां शिरसा काञ्चनीं स्रजम् ।

70 ^{a}) S वि- (for स्म). B2 वीरः (for भूमौ). —^{b}) Ś1 K4 D1 कांभोज(K4 °जा)स्तरणोचितः; K1. 2 B2 Dn1 कांबोजस्तर(B2 °रु)णो°; K3 D3–8 कांबोजस्तु (D4 °जास्ते) रणो°; S कांबोज(T G2 °जा)स्तरुणो विभुः. Cd cites आस्तरणं. — After 70^{ab}, N (Ś2 missing) ins.:

489* महार्हाभरणोपेतः सानुमानिव पर्वतः ।

[K1 D8 महार्ह(D8 °र्घा)भरणोपेतः (for the prior half). K2 साधुमान्; D8 सानुगान्; Cd सानुमान् (as above).]

— Dc1 om. (hapl.) 70^{cdef}. —^{c}) D3. 6 सुदर्शकाय (for °नीयस्). —^{d}) D7. 8 सुनासः; Cd कर्णिना (as in text). D3. 6 च; D8 lacuna (for स). S भिन्नो हेमगिरिर्यथा. —^{e}) Ś1 K4 D1 कांभोज- (for काम्बोज-). —^{f}) S श्रीमान्पार्थेन पातितः (G1 M वै हतः). — After 70, B Dc1 Dn1 D2–4. 6–8 ins. 488* and cont.:

490* अशोभत महाबाहुर्व्यसुर्भूमौ निपातितः ।

[D4 om. the post. half.]

On the other hand, S ins.:

491* शोचयन्सर्वभूतानि केशवं च सहार्जुनम् ।

71 D4 om. 71^{abc}. —^{b}) D8 G1 M3. 4 प्राद्रवंत (for व्यद्र°). D5 सुतस्य वै; D8 स्म तेनुगाः (for सुतस्य ते). —^{c}) K4 M1. 2 श्रुत्वायुधं. B2 G4 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). —^{d}) Ś1 D1 कांभोजं; K4 कांभोजश्च (for काम्बोजं).

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1–4 B Dc1 Dn2 D1. 3–8 G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 चतुर्थदिवसे; T G2. 3. 5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* K4. 5 Dn1 D4. 5. 7. 8 G1. 2 M1. 2 श्रुतायुधसुदक्षिणवधः (K5 Dn1 D7. 8 °योर्वधः); Dc1 श्रुतायुधकांबोजवधः; D2 श्रुतायुधसुदक्षिणसुतः. — *Adhy. no.* (figures, words, or both): K4 92; B1 D2 89; Dn1 D5 90; D3 T G3. 4 88; G1. 2 M 87; G5 86. — *Śloka no.:* Dc1 76; Dn1 73; G5 75.

68

1 Ś2 missing up to 54 (cf. v. l. 7. 63. 17). G3 om. the ref. —^{a}) S transp. हते and सुदक्षिणे. —^{c}) K1 प्राद्रवन्; D7. 8 M3–5 [अ]भ्यपतन् (for °द्रवन्). K5 reads from पार्थं up to राज (in 2^{c}) on marg. —K4 om. (hapl.) 1^{d}–4^{a}.

2 Ś2 missing; K4 om. 2 (for both, cf. v. l. 1). K5 reads 2^{abc} on marg. —^{a}) K1 अभीषाह-; Dn1 अभीवाहाः; D2. 7 अभिषाहाः; D4. 5 आभीषाहाः; G1. 3–5 M अभीषहाः (for °षाहाः). Some MSS. सूरसेनाः. —^{b}) Ś1 K1. 2 Dc1 D1. 2. 5–8 G1. 5 M1. 2 शिवयो; D4 शिबिरो (for शिबयो). B वशातयः; D4 वसांतयः (for वसा°). —^{c}) M1. 2 अभ्यद्रवंस् (for °वर्षंस्). G1 M सुसंक्रुद्धाः (for ततो राजञ्). —^{d}) G1 M शस्त्रवृष्ट्या (for शरवर्षैर्).

3 Ś2 missing; K4 om. 3 (for both, cf. v. l. 1). —^{a}) K5 Dn1 -शतान्याजौ; B4 Dc1 Dn2 D3. 6 °नन्यान्;

C. 7. 2940
B. 7. 93. 3
K. 7. 93. 3

ते स्म भीताः पलायन्त व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव ॥ ३
ते निवृत्य पुनः पार्थं सर्वतः पर्यवारयन् ।
रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं परान्युधि ॥ ४
तेषामापततां तूर्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
शिरांसि पातयामास बाहूंश्चैव धनंजयः ॥ ५
शिरोभिः पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा ।
अभ्रच्छायेव चैवासीद्ध्वाङ्क्षगृध्रवडैर्युधि ॥ ६
तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च धनंजयमयुध्यताम् ॥ ७
बलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ कुलजौ बाहुशालिनौ ।
तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥ ८
त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्यशः ।
अर्जुनस्य वधप्रेप्सू पुत्रार्थे तव धन्विनौ ॥ ९
तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां नतपर्वणाम् ।
पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥ १०
श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तोमरेण धनंजयम् ।

D4 °नार्यात्; D7. 8 °न्योधान्; Cd °नार्यान् (as in text). Ś1 तेषां षष्टिमहावीर्यान्; T G3. 4 °शतान्वर्यानि. — ^{b}) K1–3 Dn1 D1 प्रमथ्नात्; D2 प्रमथ्नत्; D3. 7 प्राममृद्रात्; D6 प्रमृद्नन्; S अहनत् (for प्रामथ्नात्). D1 निशितैः (for पाण्डवः). — ^{c}) D4 तस्मै; D5 तस्माद्; D7 तस्य (for ते स्म). K5 B Dc1 Dn2 D6 S पलायंते; D1. 2 °यंतो (for °यन्त). — ^{d}) D5 भीता (for क्षुद्र-). S सिंहेनेवार्दिता गजाः (G1 M मृगाः).

4 Ś2 missing; K4 om. 4^{a} (for both, cf. v. l. 1). — ^{a}) B1. 3. 5 Dc1 Dn2 निवृत्ताः; B2 वर्त्यंते; D2 निर्वृत्य (for निवृत्य). — ^{b}) K4 परिवारयन्; K5 Dn1 D5. 6 सम° (for पर्य°). G5 कुपिताः सैनिकास्तव. — ^{d}) Dn1 वरान्युधि; D5 रणे परान् (for परान्युधि). S वज्रहस्तमिवासुराः (M3 °स्ता इवासुरान्).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. (hapl.) 5–6. — ^{d}) K1 B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D2 चापि (for चैव). — For 5^{cd}, S subst.:

492* उच्चकर्त शिरांस्युग्रो नालेभ्य इव पङ्कजान् ।

[G3. 4 नालेभ्य.]

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. 6 (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K3 B4 D4. 5. 8 पातितैस् (for पति°). D7. 8 चैव (for तत्र). S शिरोभिः प्रपतद्भिस्तैर्. — ^{b}) D6 अनंतरा; D8 निराशया (for निरन्तरा). S अंतरिक्षं समावृतं. — ^{c}) G5 सुभ्रच्छायेव (for अभ्र°). D2. 7. 8 S तत्र (for चैव). — ^{d}) Ś1 K1. 2. 4 D1 -वृतैर्; K3. 5 B Dc1 D3 -बलैर्; Dn2 D4. 5. 8 -बडैर्; D2 -वरैर्; D6 -वधैर् (for -वडैर्). B4 सह; D8 अपि (for युधि). D7 ध्वांक्षगृध्रवहैरिव; S °वलैः (G3. 4 °वलैः) पुनः.

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D2 G5 च; D4. 5 तच् (for तु). K2–4 D1 [उ]त्सार्यमाणेषु; B2 D4. 5 छाद्यमानेषु; Dn1 D3 [उ]च्छाद्य°; D2 [आ]छाद्य° (for [उ]त्साद्य°). K1 तेजवभूत्सार्यमाणेषु — ^{b}) G2 जयामर्ष- (for क्रोधा°). D8 -समन्विते (for °न्वितौ). — D5 reads 7^{cd} on marg. (*sec. m.*). — ^{c}) Dn2 om. (hapl.) from श्रुताच्युतायुश्च up to त्वरा (in 9^{a}). Dc1 D1. 8 T G2–5 [अ]श्रुतायुश्; Dn1 [अ]युता°; D6 [अ]च्युता° (for [अ]च्युता°).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. 8 (cf. v. l. 7). Ś1 K1–3 om. (hapl.) 8. — ^{a}) D4 S श्लाघिनौ (for बलिनौ). — G2 om. 8^{b}–9^{a}. — ^{b}) G1 M बलषालिनौ; G3–5 बाहुषालिनौ (for °शालिनौ). — ^{c}) B5 तथैनं; Dc1 तावेवं; D4 तावेव (for तावेनं). B2 D7. 8 शरवर्षेण; S (G2 om.) °वर्षाभ्यां (for °वर्षाणि). — After 8^{abc}, D7 reads from पत्रिणां (in 10^{b}) up to पूरया (in 10^{c}) for the first time, repeating it in its proper place. — ^{d}) S (except G5; G2 om.) सव्यं (for सव्य-).

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. up to त्वरा (cf. v. l. 7). G2 om. 9^{a} (cf. v. l. 8). B5 om. 9. — ^{b}) K5 Dc1 Dn1 D4. 5 S प्रार्थयंतौ (for °यानौ). D3 महायशाः (for महद्यशः). — ^{c}) K1 D1. 7 वधप्रेप्सु; B1. 2 Dn1 वधं प्रेप्सुः; D3 वधं प्रेप्सू; D4 वधे प्रेप्सु; D5 वधं प्रेप्सु; D8 वधप्रेप्सुं (for वधप्रेप्सू). — ^{d}) B1. 2 Dc1 D1. 8 G1 M पुत्रार्थं (for °र्थे). G5 पुत्रौ तव च धन्विनौ.

10 For the repetition in D7, cf. v. l. 8. Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) D8 S शराणां (for पत्रिणां). — ^{c}) D4. 5 पूरयामास संक्रुद्धः. — D4 om. 10^{d}–12^{b}. — ^{d}) K3 D1 तडाकं; B5 Dn1 D2 तटागं; S (except G2. 5) तटाकं (for तडागं). K1. 4 Dn1 D1. 2. 5 G5 जलदो (for °दौ).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 11 (cf. v. l.

आजघान रथश्रेष्ठः पीतेन निशितेन च ॥ ११
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
आजगाम परं मोहं मोहयन्केशवं रणे ॥ १२
एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्युतायुर्महारथः ।
शूलेन भृशतीक्ष्णेन ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३
क्षते क्षारं स हि ददौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ १४
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
सिंहनादो महानासीद्धतं मत्वा धनंजयम् ॥ १५
कृष्णश्च भृशसंतप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचेतसम् ।
आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनंजयम् ॥ १६
ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलक्षौ धनंजयम् ।
वासुदेवं च वार्ष्णेयं शरवर्षैः समन्ततः ॥ १७
सचक्रकूबररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
अदृश्यं चक्रतुर्युद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८
प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः शनकैरिव भारत ।
प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥ १९
संछन्नं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् ।
शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा दीप्यमानाविवानलौ ॥ २०
प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं महारथः ।
तस्मादासन्सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २१
ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां सृष्टांश्च सायकान् C. 7. 3359 B. 7. 93. 22 K. 7. 93. 22

10). — a) B4. 5 Dc1 S (except M3–5) तु (for च). — c) K4 Dn2 G1 M नरश्रेष्ठं; B2 Dn1 D6 रथश्रेष्ठं; B3 D1. 3 नरश्रेष्ठः (D3 °ष्ठ); D2 वरश्रेष्ठ; D7. 8 [उ]रसि क्रुद्धः; T G2–5 सुतीक्ष्णेन (for रथश्रेष्ठः). — d) B1 च शितेन (for निशि°).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 12[ab] (cf. v. l. 10). — b) Ś1 K2–4 B (except B2) Dn2 D1–3. 6. 7 शत्रुकर्षणः; K1 °कर्षिणः; D5 °सूदनः; G2 °तापनः (for °कर्शनः). — c) K5 B Dc1 S जगाम परमं मोहं. — d) G5 परमं (for केशवं).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) S अश्रु (G1 M °च्यु)तायुर्महाबलः. — c) K5 शरेण (for शूलेन). — d) Ś1 पीडयामास (for ताड°). B4 लब्धलक्ष्यो धनंजयं.

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D3 om. 14[ab]. — a) B (except B4) Dc1 D7 T G2–5 M5 transp. स and हि. G1 M (M5 *inf. lin.*) हि प्रददत्; Cv हि स शरौ (for स हि ददौ). — b) K5 Dn1 अर्जुनस्य (for पाण्डवस्य). T G2–5 रणाजिरे (for महात्मनः). — c) K2 B1. 2. 5 D3 भृशसंक्रुद्धो; K5 Dn1 D5. 7. 8 °संमूढो; D4 °संमूढौ (for °संविद्धो). S पार्थोपि भृशमाविद्धो (G2. 5 °भ्रो). — d) K1 समाश्रिताः; K5 Dn1 D5 उपाश्रितः; S अशिश्र (M5 °श्रि)यत् (for समाश्रितः).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D7. 8 M3–5 transp. सर्वस्य and सैन्यस्य. — d) D8 धनंजयः.

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1–3 om. (hapl.) 16[a]–17[b]. G4 om. (hapl.) 16. — a) Ś1 K4 D1–3. 6 तु (for च). Ś1 -संक्रुद्धो (for -संतप्तो). — b) K4 विचेष्टितं; K5 B2 Dn1 D8 °तनं (for °तसम्). — c) B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3 D4 S (G4 om.) आश्वासयत (G3 °यंत) हृद्याभिर् (D4 सत्याभिर्).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1–3 om. 17[ab] (cf. v. l. 16). — a) D3. 6 धन्विनां (for रथिनां). — d) D5 समाकिरन् (for समन्ततः).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1. 2 Dc1 Dn1 D1. 4. 6 -कुवर- (for -कूबर-). S सचक्रकूबरं साश्वं. — b) D7. 8 -सूत- (for -ध्वज-). S सध्वजं स पताकिनं.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D3. 5 G5 स च्छन्नं; D7 T G3 संछिन्नं (for संछन्नं). — b) M3–5 [अ]थ (for स-). — Dc1 om. 20[cd]. — c) S च प्रमुखे (for चाभिमुखौ). Ś1 K1–3 D1 क्रुद्धौ (for दृष्ट्वा). K4 सचक्रचाभिमुख्यौ क्रुद्धौ (sic). — d) Ś1 K1–3 D1 [अ]चलौ; D2 [अ]द्भुतौ (for [अ]नलौ).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 reads 21 twice. — a) D4 (second time) तेजश्चक्रे (for प्रादु°). — b) K4. 5 B2 Dn1 D4 (first time). 6 शक्रमस्त्रं; S ऐंद्रमस्त्रं (for शाक्र°). — c) D4 (both times) दश-; D8 तदा (for आसन्). — d) D7 reads नतपर्वणां twice.

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1. 3 ते जघ्नतुर्; B4 तेभिजघ्नुर्; D3 जघ्नाते तौ; D6 जघ्नतुस्तौ; S हत्वा तु तौ (for ते जघ्नुस्तौ). — b) K5 Dn1 D4. 5 सृष्टास्त्र; B Dc1 मुक्तांश्च; D2 वृष्टांश्च (for सृष्टांश्च). B

C. 7. 3358
B. 7. 93. 22
K. 7. 93. 22

विचेरुराकाशगताः पार्थबाणविदारिताः ॥ २२
प्रतिहत्य शरांस्तूर्णं शरवेगेन पाण्डवः ।
प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन्वै महारथान् ॥ २३
तौ च फल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौ कृतौ ।
वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २४
श्रुतायुषश्च निधनं वधश्चैवाच्युतायुषः ।
लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २५
तयोः पदानुगान्हत्वा पुनः पञ्चशतान्रथान् ।
अभ्यगाद्भारतीं सेनां निघ्नन्पार्थो वरान्वरान् ॥ २६
श्रुतायुषं च निहतं प्रेक्ष्य चैवाच्युतायुषम् ।
अयुतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥ २७
पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः ।
किरन्तौ विविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्शितौ ॥ २८
तावर्जुनो मुहूर्तेन शरैः संनतपर्वभिः ।
प्रेषयत्परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ २९
लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा ।
नाशक्नुवन्वारयितुं पार्थं क्षत्रियपुंगवाः ॥ ३०
अङ्गास्तु गजवारेण पाण्डवं पर्यवारयन् ।

(except B3) शायकान्; Dn1 D4. 5 सायकाः (for सायकान्). —^{c}) D5 विषेदुर् (for विचेरुर्). —^{d}) K (except K5) D1 पार्थबाणाः (K1 °णः; K4 °ण-) प्रहारिणः; D3. 6 S °चापविनिःसृताः; D7 °बाणविदारितान्.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K1. 2 D1. 5. 7. 8 प्रतिहन्य (for °हत्य). —^{b}) D5 -वर्षेण (for -वेगेन). —^{c}) K1 तत्र वै (for तत्रैव). —^{d}) Ś1 K1. 2 Dn1 D1. 3–8 पोथयन् (for योध°). Dn1 तान् (for वै). Ś1 महारथं; D2 °रथौ; D8 °शरान् (for °रथान्). — After 23, D4 reads 26^{cd}.

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 24. —^{a}) G1 M तु (for च). B Dc1 Dn D1. 2. 5–8 G1 M3. 4 फाल्गुन-; D3 नाराच- (for फल्गुन-). —^{c}) G5 अनुपश्येतां (for अन्वपद्येतां). —^{d}) Ś1 वातरुग्णाव्; D1. 8 °छिन्नाव्; D3 °नुन्ना (for °नुन्नाव्).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D1 om. (hapl.) 25^{b}–27^{a}. —^{b}) Ś1 K1–3 Dn1 D5–7 T G3. 4 वधं; K4 प्रेत्य; D2 दृष्ट्वा; D4. 8 G2 प्रेक्ष्य (for वधश्). D6 [अ]च्युतायुतः; D8 T G2–5 [अ]श्रुतायुषः; G1 [अ]श्रुता° (for [अ]च्युता°). — K4 om. (hapl.) 25^{c}–27^{b}. D4 om. 25^{c}–26^{b}. —^{c}) G1 M1–4 लोके (for लोक-). K5 M3 -विस्मापयम्; M5 (*sup. lin.* as in text) °पकम् (for °पनम्). D8 भूमौ (for अभूत्). —^{d}) B5 वि- (for [ए]व).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 D1 om. 26; D4 om. 26^{ab} (for all, cf. v. l. 25). —^{a}) K1 D2. 3. 5 M4 पादानुगान् (for पदा°). —^{b}) Ś1 K2. 3. 5 D2. 3 T पंचाशतान्; B Dc1 Dn1 पंचाशतं; D7 पंचशतं; D8 पंचायुतं (for पञ्चशतान्). —D4 reads 26^{cd} after 23.

—^{c}) K5 S अत्यगाद्; B Dc1 Dn2 प्रत्यगाद्; D2 अभ्यागाद्; D5 अभ्ययाद् (for °गाद्). —^{d}) K2 वरान्बहून्; Dn1 महारथान्; T G3–5 M3–5 रथा(M3–5 परा)न्वरान्; G2 वरान्रथान् (for वरान्वरान्).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 om. 27^{ab}; D1 om. 27^{a} (for both, cf. v. l. 25). G2 damaged. —^{a}) B1 D4. 5. 7. 8 S (G2 damaged) श्रुतायुषश् (for °षं). T G3–5 तु (for च). D2. 4. 5. 7 S (G2 damaged) निधनं (for निहतं). —^{b}) D4. 5. 7. 8 S (G2 damaged) अच्यु- (D8 T G3–5 °श्रु)तायुषः (for °युषम्). —^{c}) K1 आयुतायुश्; B1. 3–5 G1. 3 M1. 2 नियतायुश्; B2 Dc1 T G5 M3–5 नियुतायुश् (for अयुतायुश्). T G3. 5 हि (for च). D4 आयुताश्च सुसंक्रुद्धो.

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 Dn1 ताभ्यां; D7. 8 आभ्यां (for तयोर्). Ś1 नरश्रेष्ठं; S रथश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठौ). — B2 om. 28^{bc}. —^{b}) K5 Dn1 -जघ्नतुः (for -जग्मतुः), S तौ प्रधावतुरर्जुनं. —^{c}) Ś1 K (except K5) D1 निशितान् (for विविधान्). —^{d}) Ś1 K2–4 B (except B4) Dn2 D2. 3. 6 -कर्षितौ.

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{c}) K3–5 B1. 3–5 Dc1 Dn2 D2. 7 प्रैषयत् (for प्रेष°). B2 प्रैषयत्परलोकाय; S अप्रेषयत्सुसंक्रुद्धो.

30 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 partly damaged. —^{a}) B4 क्षोभयंतम्; B5 लोभ°; S लोळ° (G3. 4 लोल°) (for लोड°). —^{b}) K1. 5 B3 Dn1 D2. 5–7 द्विपः (for द्विपं). Ś1 K D1. 4–6 पद्मवनं; D8 अग्रशिरो (for पद्मसरो). —^{c}) K5 D2 M3. 4 न शक्नुवन् (for नाश°). S (G2 damaged) धारयितुं (for वार°). —^{d}) D8 -पुंगवः (for °वाः).

क्रुद्धाः सहस्रशो राजञ्शिक्षिता हस्तिसादिनः ॥ ३१
दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥ ३२
तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
निचकर्त शिरांस्युग्रौ बाहूनपि सुभूषणान् ॥ ३३
तैः शिरोभिर्मही कीर्णा बाहुभिश्च सहाङ्गदैः ।
बभौ कनकपाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३४
बाहवो विशिखैश्छिन्नाः शिरांस्युन्मथितानि च ।
च्यवमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः ॥ ३५
शरैः सहस्रशो विद्धा द्विपाः प्रस्रुतशोणिताः ।
व्यदृश्यन्ताद्रयः काले गैरिकाम्बुस्रवा इव ॥ ३६
निहताः शेरते स्मान्ये बीभत्सोर्निशितैः शरैः ।
गजपृष्ठगता म्लेच्छा नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७
नानावेषधरा राजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ।
रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३८
शोणितं निर्वमन्ति स्म द्विपाः पार्थशराहताः ।
सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः सपदानुगाः ॥ ३९
चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्चापरे दिशः । . 7. 3377 . 7. 93 40 . 7. 93. 40

31 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K2 D4.7 अंगस् (for अङ्गास्). Dn1 च (for तु). Ś1 D8 गजधारेण; K2 °वारेण; K5 Dn1 °सैन्येन; Dc1 D7 °राजेन; Dn2 D3.6 शरवर्षेण; D2 गजसंघेन; S °संवैश्च (for °वारेण). — ^{b}) D4 reads पांण्डवं twice. D4 पर्यवारयत्; S प्रत्यवारयन् (for पर्य°). —D7 om. 31^{c}. — ^{c}) S म्लेच्छाः (for राजन्). — ^{d}) Ś1 गजसादिनः; D2 हस्तिसाधनाः (for °सादिनः).

32 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K5 G3 -समाविष्टाः (for °दिष्टाः). — ^{c}) A few MSS. दक्षिणात्याश्च. K1 प्राच्यश्च दाक्षिणात्यश्च. — ^{d}) Ś1 -प्रभवा (for -प्रमुखा). D2 नराः; S गणाः (for नृपाः).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 partly damaged. — ^{a}) K4 आपतितां (for °ततां). D4 तूर्णं (for शीघ्रं). — ^{b}) D4.5 गांडीवप्रेरितैः शरैः; D8 गांजीवप्रेषितैः शरैः. — ^{c}) Ś1 G1 M1.2 निश्चकर्त; K1 निचकृंत; D4.5.7.8 विचकर्त (for नि°). D3.6 S उग्रैर् (G5 तीक्ष्णैर्) (for उग्रौ). — ^{d}) K2 D4.7 बहून् (for बाहून्). Ś1 सुभूषितान्; K1-3 D2.3.6 च भूषितान्; K4 D1 च भूषणान्; B1.3 Dc1 Dn1 D7 सभूषणान्; S च सायुधान् (for सुभूषणान्).

34 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) K1.2 महांगदैः (for सहां°). — ^{c}) S -पाषाणैर् (for -पाषाणा). — ^{d}) B4 transp. भुजगैरिव and संवृता. K2 Dn1 D7 भुजंगैर्. S उरगैरिव चावृता.

35 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) B4 M3-5 [अ]पि (for च). — ^{c}) K4.5 च्यवमानान्; B3 Dc1 Dn D3.6 पतमानानि; B4 वध्यमा°; B5 विध्यमा°; D1.4 क्ष्यवमा° (for च्यवमानानि). G5 दृश्यंत (submetric) (for अदृश्यन्त). D2.5.8 च्य(D5 च्य)वमाना व्यदृश्यंत.

36 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) G2 om. from विद्धा up to नानावेषधरा (in 38^{a}). — ^{b}) D4.6-8 प्रश्रुत- (for प्रस्रुत-). — ^{c}) K3 B Dc1 D2 अदृश्यंत (for व्यदृ°). B2 ततः (for [अ]द्रयः). — ^{d}) Ś1 गैरिकांबुधराः; B2.3 Dn2 D3-8 °श्रवा; B4.5 °स्रुता (for °स्रवा). T G1.3.4 M गैरिकप्रसृता इव; G5 (orig.) गैरिककैप्रधृता इव (sic); G5 (marg.) गैरिकच्छुरिता इव.

37 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 om. 37 (cf. v. l. 36). — ^{a}) D4 निकृताः (for निहताः). K5 Dn1 D3.6 चान्ये (for स्मान्ये). — ^{b}) B4 अर्दिताः (for निशितैः).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2 om. नानावेषधरा (cf. v. l. 36).) Ś1 K1.2 B (except B4) D1 -वेश- (for -वेष-). — ^{b}) Ś1 -पीडिताः (for -संवृताः). — ^{c}) Ś1 K1.3.4 D1.8 विलिप्तांगा; K2 [अ]विलु°; K5 Dn1 D3-7 [अ]वलि° (for [अ]नुलि°). — ^{d}) G5 हंत (for भान्ति).

39 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. (hapl.) 39^{a}-46^{b}. D5 om. (hapl.) 39^{ab}. K4 D1 repeat 39^{a} after 39^{b}. — ^{a}) B1 M3-5 निर्वपंति; T G2.3.5 °मंतः (for °मन्ति). D1 (both times) lacuna; T G2.3.5 च (for स्म). — ^{b}) K1.3 D1 G1 M -शरैर्हताः; B4 -शरार्दिताः (for °हताः). — K4 D1 om. 39^{c}. — ^{c}) D3.6 महामात्राः (for छिन्नगात्राः). — ^{d}) G2 (*sup. lin.*; orig. as in text) सपरिच्छदाः (for °दानुगाः).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 40 (cf. v. l. 39). — ^{a}) T G2.4 निषेदुश्च; G3 ह्रषेदुश्च (for निपेतुश्च). — ^{b}) D7.8 दुद्रुवुश्च (for बभ्रमुश्च). — ^{c})

C. 7. 3377 B. 7. 93. 40 K. 7. 93. 40 भृशं त्रस्ताश्च बहुधा स्वानेन ममृदुर्गजाः
सान्तरायुधिका मत्ता द्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥ ४०
विदन्त्यसुरमायां ये सुघोरा घोरचक्षुषः ।
यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सुनिकैः सह ॥ ४१
गोयोनिप्रभवा म्लेच्छाः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
दार्वाभिसारा दरदाः पुण्ड्राश्च सह बाह्लिकैः ॥ ४२
न ते स्म शक्याः संख्यातुं व्राताः शतसहस्रशः ।
वृष्टिस्तथाविधा ह्यासीच्छलभानामिवायतिः ॥ ४३
अभ्रच्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा धनंजयः ।
मुण्डार्धमुण्डजटिलानशुचीञ्जटिलाननान् ।
म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रमायया ॥ ४४
शरैश्च शतशो विद्धास्ते संघाः संघचारिणः ।

Ś1 K1-3 D1. 4 भृशतप्ता(K1 °स)श्च (for भृशं त्रस्ताश्च). B Dc1 D2 बहवः (for बहुधा). — ᵉ) Ś1 D6. 7 सोंतरायुधिका; Dn1 D5 सोतरा°; D8 सोत्तरायोधिका (for सान्तरायुधिका). Cd cites उत्तरायुधिनः. K (except K5) D1 दांता; D2 मार्ता; D5. 7 मर्ता (for मत्ता). B Dc1 Dn2 सांतरायुधिनश्चैव; T G2-4 सांतरा(T सोंतरा-; G2 सोत्तरा)युधयंत्राश्च; G1 M उत्तरायुधिमंतश्च. — ᶠ) S (G5 om.) ये चान्ये ती(G1 M ये द्विपास्ती)क्ष्णसंमताः. Cd cites तीक्ष्णविषाः.

41 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 41 (cf. v. l. 39). — ᵃ) D2. 3 विंदंति; D4 सेवंते; D5 विंदतो; D7. 8 वहंति; T G1-4 M1. 2 वसंति; M3-5 हसंति (for विदन्ति). Ś1 K1-3 D1. 8 G1. 3. 4 M1. 2 [अ]सुरमाया; M3-5 [अ]जरमायां (M5 °या) (for [अ]सुर°). — ᵇ) D1 -चक्षुषं; D4 -चक्षुषा; D8 -चक्षुषां (for -चक्षुषः). — ᶜ) T G2-4 यवनांबा(G3 °बु)दराश्चैव. — ᵈ) D8 शक्याश्च (for शकाश्च). Ś1 (orig.) D5 मुनिभिः; Ś1 (*sup. lin.*) मुनिकैः; K4 D4. 8 सुनकैः; Dn1 D2 शुनिकैः; D3. 6 बाह्लिकैः; D7 ममुकैः (for सुनिकैः). B Dc1 Dn2 शकाश्च सहबाह्लिकाः (B2-4 Dn2 °कैः); T G1-4 M1. 2 शकाश्चैव सहस्रशः; M3-5 काश्याश्च सहबाह्लिकैः. — After 41, D7. 8 ins. :

493* काकवर्णा दुराचाराः स्त्रीलोलाः कलहप्रियाः ।
द्राविडास्तत्र युध्यन्ते मत्तवारणवारणाः ।

42 Ś2 missing (cf. v. l. 39). G5 om. 42 (cf. v. l. 39). — ᵃ) D2 om. (hapl.) from च्छाः up to म्ले (in line 2 of 494*). Ś1 K (except K5) D1. 6 -प्रमुखा; Cv -प्रभवा (as in text). D3 गोपयोनिमुखा म्लेच्छाः. — ᵇ) D7. 8 कालकेयाः (for °कल्पाः). — ᶜ) Ś1 K1. 3 D1. 7 दावाभिसारा; B4. 5 दार्वाति°; Dn2 दर्भाभि°; D3 दार्वावि°; D6 दीर्घाविशा*; S (G5 om.) उर्वा(G4 गुर्वा)भिसारा (for दार्वाभि°). K1 D4 दरदः (for °दाः). — ᵈ) D3 सुह्माश्च; D6 युग्मांश्च; G1 M1. 2 हस्ताश्च; M3. 4 दंडाश्च; M5 मुंडाश्च (for पुण्ड्राश्च). Dn2 D3. 5. 6 बाह्लिकाः (for °कैः). B Dc1 पुंड्राश्चैव सहस्रशः; T G2-4 ग(G3 द)रदाश्च सबाह्लिकाः.

43 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 G5 om. 43 (cf. v. l. 42, 39). — ᵃ) D8 transp. स्म and शक्याः. D4. 5 संरब्धा (for संख्यातुं). B1 S (G5 om.) ते न शक्याः समाख्यातुं; B2-5 Dc1 D7 ते न शक्याः स्म संख्यातुं (B4 संग्रामे). — ᵇ) K1. 2 व्रातः; Dn2 व्राख्याः; D3 नराः; D4 पुंड्राः; T G2. 4 वृताः (for व्राताः). K4 -सहस्रकाः (for °स्रशः). B4 D5 ख्यातुं व्राताः (D5 शतशोथ) सहस्रशः. — After 43ᵃᵇ, N (except K5 B2 Dn1 D4; D2, after 42ᵃ; Ś2 missing) ins. :

494* अभ्यवर्षन्त ते सर्वे पाण्डवं निशितैः शरैः ।
अवाकिरंश्च ते म्लेच्छा नानायुद्धविशारदाः ।
तेषामपि ससर्जाशु शरवृष्टिं धनंजयः ।

(L. 1) Ś1 अभियांति स्म; K (except K5) D1 अभ्यगच्छंत; B1. 3. 5 Dc1 °वर्तंत; Dn2 D3. 6 अभियाय तु; D7 अभियात्वा तु (for अभ्यवर्षन्त). B1. 3 Dc1 संग्रामे (for ते सर्वे).]

— K4 D1 om. (hapl.) 43ᶜ-44ᵇ. — ᶜ) B Dc1 Dn2 सृष्टिस्; D7. 8 ततस् (for वृष्टिस्). S (G5 om.) तेषां सृष्टि(M3-5 वृष्टि)स्तथाप्यासीत्. — ᵈ) Ś1 B (except B1) Dc1 D3. 6. 8 इवायती; M3. 4 इवाततिः (for °यतिः).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 44 (cf. v. l. 39). K4 D1 om. 44ᵃᵇ (cf. v. l. 43). — ᵃ) D3. 6 अभ्रच्छायाशरैश्चैव. — ᵇ) G3. 4 सद्यः (for सैन्ये). — ᶜ) Ś1 K2. 3 मुंडावमुंडाञ्; K1. 4 B Dc1 Dn2 D1-3. 5. 6 मुंडार्धमुंडाञ्; D4 मुंडाद्विमुंड- (for मुण्डार्धमुण्ड-). Cd cites जटिलान्. — ᵈ) Dc1 कुटिलाननान्; D4 ज्वलितान° (for जटिलान°). D3. 6 मुक्तकेशांस्तथापरान्; S (G5 om.) अशुचीञ्शीलवाससः. — ᵉ) Ś1 K D1. 5 विशातयत्; D3. 6 व्यशा° (for अशा°). S (G5 om.) पार्थः (for सर्वान्). D7. 8 म्लेच्छा द्विजातयः सर्वाः. — ᶠ) K1 समवेतान् (hypermetric); K3 समस्तान्; S (G5 om.) पिशाचान् (for समेतान्). K (except K5) B1. 2 (marg. as in text). 3-5 Dc1 D1. 3. 6 -तेजसा (for

प्राद्रवन्त रणे भीता गिरिगह्वरवासिनः ॥ ४५
गजाश्वसादिम्लेच्छानां पतितानां शतैः शरैः ।
वडाः कङ्का वृका भूमावपिबन्रुधिरं मुदा ॥ ४६
पत्त्यश्वरथनागैश्च प्रच्छन्नकृतसंक्रमाम् ।
शरवर्षप्लवां घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ।
प्रावर्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ ४७
शिरस्त्राणक्षुद्रमत्स्यां युगान्ते कालसंभृताम् ।
अकरोद्गजसंबाधां नदीमुत्तरशोणिताम् ।
देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्वरथसादिनाम् ॥ ४८
यथा स्थलं च निम्नं च न स्याद्वर्षति वासवे ।
तथासीत्पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता ॥ ४९
षट्सहस्रान्वरान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ ५०
शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्कल्पिता द्विपाः ।
शेरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता इव ॥ ५१
स वाजिरथमातङ्गान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गो मृद्नन्नडवनं यथा ॥ ५२
भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्केन्धनतृणोलपम् । C. 7. 3393 B. 7. 93. 56 K. 7. 93. 56

-मायया). D7. 8 समेताः शस्त्रमायया. Cd cites मायया.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 45 (cf. v. l. 39). — a) K5 D4. 5 S (G5 om.) तु (for च). — b) G1 M स (for ते). B Dc1 गिरि-; D4 संख्य- (for संघ-). — c) D2 भिन्ना (for भीता). — d) D2 -चारिणः (for -वासिनः).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. 46[ab] (cf. v. l. 39). — a) K5 -संघानां (for -म्लेच्छानां). Dn1 T G2–4 M3–5 गजाश्वसादिनो म्लेच्छाः (Dn1 °नः संघाः); G1 M1. 2 जगा(G1 गजा)श्वाः सादिनो म्लेच्छाः. — b) B2 D2. 5 पातितानां (for पति°). B3 D4 शितैः (for शतैः). S (G5 om.) पत्तयश्च शरैर्हताः. — c) K1 D1 वटाः; K3. 4 B4 D5 बकाः; K5 Dn D7. 8 बडाः; B1–3. 5 Dc1 बलाः; D2 बटाः; D3. 6 चंडाः; D4 बिडाः (for वडाः). D5 गृध्रा (for भूमाव्). T G1. 5 M वळकंकवृकैः पीता; G2–4 बलकंक(G3 वले कंक-; G4 परे कंक)वृकैः पातुं. — d) D5 प्रपिबन् (for अपि°). Ś1 K (except K5) बहु; Dn1 D2 भुवि; D2 (*sup. lin.*) तदा (for मुदा). S वमंतो रुधिरं हताः.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) D8 प्रच्छन्नां (for प्रच्छन्न-). Ś1 K1–3 -संक्रमान्; M2 -संक्रमात् (for -संक्रमाम्). K5 प्रच्छन्नगतिसंभ्रमाः; D2 प्रभूतरथसंक्रमां; T G2–5 प्रच्छन्न(T G3. 4 °न्नां)रथसंकुलां (G5 °क्रमां); M3–5 प्रच्छन्नांशवसंक्रमां. — c) D7. 8 -वंशप्लवां (for -वर्ष°). — D4 om. 47[de]. — d) K2 -शाड्वल-; D1 G2 -शैवाल- (for -शैवल-). Ś1 K1–3 B D1. 6. 8 -शाद्वलां. — e) K5 प्रावर्तत; Dn1 प्रवर्तयन् (for प्रा°). Ś1 K (except K5) D1 घोरां (for उग्रां).

48 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1–3 Dn2 D1. 2. 6–8 छिन्नांगुलि- (K3 Dn2 °ली-); K5 Dn1 D4. 5 शि(D4. 5 श)रःपोतां; B Dc1 शिरोव(B2 °ड्ड)पां (for शिरस्त्राण-). K5 B Dc1 Dn1 D4. 5 खड्गमत्स्यां; D7 -क्षुद्रवत्सां (for °मत्स्यां). — b) Ś1 K1–3 D (except Dc1) -संनिभां; B2–5 -संवृतां; T G2–5 -संमितां (for -संभृताम्). — c) K3 प्रकरोद् (for अक°). D2 जल-; D3. 6 गत- (for गज-). — d) Ś1 K Dn1 D1. 5 M (except M2) उत्तम-; D7. 8 सत्वर-; Cd उत्तर- (as in text). — f) M4. 5 -रथि- (for -रथ-). K2. 5 -दंतिनां (for -सादिनाम्).

49 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K4 स्थानं (for स्थलं). S वा (for the first and second च). — b) Dn2 D3. 6 समं; D4 तस्य (for न स्याद्). — For 49[cd], S subst.:

495* तथासीदाप्लुता धात्री रुधिरेण विशां पते ।

50 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1 B Dc1 Dn1 (marg.) D4 हयान्; M3–5 च तान् (for वरान्). — b) B3 D6 नरान्; Dc1 T G2–5 परान्; D5 रथान् (for वरान्). — d) D7 क्षत्रियार्दनः; G5 क्षत्रियपुंगवः (hypermetric) (for °यर्षभः).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K3 D1 नरैः (for शरैः). D2. 4 विद्धा (for विद्धा). K1 नरैः सहस्रैर्विद्धापि. — b) Ś1 K Dn D1. 5. 6. 8 रथाः (for द्विपाः). D2 विधिवत्कल्पितान्रथान्; D4 °त्कल्पितो रथः; D7 °त्कल्पितै रथैः. — c) M3–5 शिश्यिरे (for शेरते). — d) D7 यथा (for इव).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) K1. 2 विचरद् (for व्यच°). — c) K5 Dn1 प्रमत्त (for प्रभिन्न). — d) Ś1 K (except K5) D2 T G3. 4 निघ्नन्; G5 नृत्तन् (for मृद्नन्). K1–3 नडवरं; B Dc1 Dn D2–7 G2–4 नलवनं; D1. 8 तालवनं; T G1 M नळवनं; G5 नाळवनं (for नडवनं). S महत् (for यथा).

C. 7. 3394 B. 7. 93. 57 K. 7. 93. 56 निर्दहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ॥ ५३
सैन्यारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ।
शरार्चिरदहत्क्रुद्धः पाण्डवाग्निर्धनंजयः ॥ ५४
शून्यान्कुर्वन्नथोपस्थान्मानवैः संस्तरन्महीम् ।
प्रानृत्यदिव संबाधे चापहस्तो धनंजयः ॥ ५५
वज्रकल्पैः शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ।
प्राविशद्भारतीं सेनां संक्रुद्धो वै धनंजयः ।
तं श्रुतायुस्तथाम्बष्ठो व्रजमानं न्यवारयत् ॥ ५६
तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
न्यपातयद्धयाञ्शीघ्रं यतमानस्य मारिष ।
धनुश्चास्यापरैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विचक्रमे ॥ ५७
अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
आससाद रणे पार्थं केशवं च महारथम् ॥ ५८
ततः स प्रहसन्वीरो गदामुद्यम्य भारत ।

53 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K4 B1 G5 भूमि-; B5 गिरि- (for भूरि-). Ś1 K1–3 D7. 8 -गुल्म-; D2 -गुल्मैः; D4 -युग्मं (for -गुल्मं). — ^{b}) Ś1 K4 B3 D1–6 -तृणोपलं (D5 °लं); K1–3 -तृणोपमं; Dc1 Dn1 D7 -तृणोलुपं; D8 -तृणोत्तमं; G2 -चयं महत्; Cd -तृणोलपम् (as in text).

54 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl.) 54^{ab}. — ^{a}) Dc1 Dn2 D2–6. 8 S सेनारण्यं; D7 सेनारथं (for सैन्यारण्यं). Dn2 D3. 6 अथा-जिष्णुः; D2 तथा तत्र (for तव तथा). — ^{b}) K5 -समन्वितः (for -समीरितः). — ^{c}) K (except K5) D1 तथा (K2 ततः) शरार्चिरदहत्. — ^{d}) G2 भयंकरः; M3–5 महाबलः (for धनंजयः). — After 54, Ś1 K1. 3 read 58^{c}–59^{b}.

55 Ś2 resumes. Ś1 K1. 3 read 55^{ab} after 56^{cd}. Ś2 K2. 4 D1 transp. 55^{ab} and 55^{cd} and read it after 59^{ab}. — ^{b}) Ś1 K1–4 D1 सायकैः (for मानवैः). Ś K2. 3 संस्तृणन्; K1 सभृणन् (for संस्तरन्). S निघ्नन्पत्त्यश्वकुंजरान्. — D4 om. 55^{cd}. — ^{c}) Ś1 प्रावृत्यद्; K1–4 D3. 5. 7. 8 G1 M प्रनृत्यन्; K5 Dn1 T G3–5 अनृत्यद्; Dc1 D6 प्रानृत्यन्; D1 प्रवृत्यन् (for प्रानृत्यद्). K5 Dn1 D5. 7. 8 संग्रामे (for संबाधे).

56 K2. 4 D1 om. (hapl.) 56^{abcd}. — ^{a}) Ś2 om. from वज्रकल्पैः up to श्चास्यापरै (in 57^{e}). K5 वज्रहस्तैः; D3 चक्रकल्पैः (for वज्र°). — ^{b}) D2 चकार; G5 चरैर् (for कुर्वन्). Ś1 K1. 3. 5 Dn1 D5 G1. 5 M1–3. 5 उत्तम- (for उत्तर-). — After 56^{ab}, S ins.:

496* ततः प्रावर्तत नदी शोणितस्य तरङ्गिणी ।
नराश्वद्विपकायेभ्यः पर्वतेभ्य इवापगा ।
अस्थिशर्करसंबाधा ध्वजवृक्षा रथह्रदा ।
संछिन्नशीर्षपाषाणा हस्तिहस्तमहाग्रहा ।
मांसमज्जास्थिपङ्काढ्या हताश्वमकराकुला । [5]
योधगोमायुसंकीर्णा कबन्धशतसंकुला ।
उष्णीषफेनसंछन्ना शरघोरझषाकुला ।
रुद्रस्याक्रीडसदृशीं भूमिं कुर्वन्विभीषणाम्

[(L. 1) G3. 5 तरंगिणीं. — (L. 2) G5 रथाश्व- (for नराश्व-). — (L. 3) M3. 4 ध्वजवृक्ष- (for ध्वजवृक्षा). — (L. 4) G1. 2 M1. 2 हतहस्ति-; M4 हास्तिहस्ता (for हस्तिहस्त-). T G2 -महाग्रहाः (for °ग्रहा). — (L. 5) M3 -मकरालया (for °कुला). — (L. 6) G1 M यौध- (for योध-). — (L. 7) G1 शरघोरा (for शरघोर-). — (L. 8) G1 M -सदृशां (for -सदृशीं).]

— ^{c}) D5 प्रामृद्नन् (for प्राविशद्). G1 M प्राविशन्महतीं सेनां. — ^{d}) K1 स क्रुद्धो वैः; G1 M त्वरं जित्वा (for संक्रुद्धो वै). — After 56^{cd}, Ś1 K1. 3 read 55^{ab}. — ^{e}) K4 श्रुतायुधस्; D7 श्रुतायुद्धं (for तं श्रुतायुस्). D4. 5 तदांबष्ठो. Ś1 K1–3 D1 श्रुतायुधसुतोंबष्ठो; D2 सुतः श्रुतायुषोंबष्ठो. — G5 om. 56^{f}–58^{a}. — ^{f}) D3. 6 यतमानं; S (G5 om.) त्वरमाणो (for व्रजमानं). D4 अताडयत्; T G2–4 [ऽ]भ्यवारयत् (for न्यवारयत्).

57 Ś2 om. up to श्चास्यापरै (cf. v. l. 56). G5 om. 57 (cf. v. l. 56). — ^{a}) D8 तथा (for तस्य). G1 M पुनर्बाणैः (for शरैस्तीक्ष्णैः). — ^{c}) D4 व्यपातयद्; (for न्यपा°). D4. 5 रथं (for हयाञ्). D3. 6–8 शीघ्रान् (for शीघ्रं). — ^{d}) G2 सायकैः (for मारिष). — ^{e}) D2 तद्धनुश्च; D3. 6 धनुश्चापि (for °श्चास्य). B2 D5 शरैश् (for [अ]परैश्). — ^{f}) D5 शितैः; G1 M1. 2 त्वरन् (for शरैः). S (G5 om.) व्यतिक्रमत् (for विचक्रमे). D4 शरैश्चापि परै रणे.

58 For the sequence in Ś1 K1. 3, cf. v. l. 54. G5 om. 58^{a} (cf. v. l. 56). — ^{a}) D4 च (for तु). Ś K (except K5) D1 गदासक्तः; D3. 6 गदाहस्तः; M3–5 ततः क्रुद्धो (for गदां गृह्य). — ^{b}) M3–5 विद्रवंतं रथोत्तमं. — After 58^{ab}, M3–5 ins.:

497* गदापाणिर्द्रुतं धाव्वा प्रगृह्य महतीं गदाम् ।

रथमावार्य गदया केशवं समताडयत् ॥ ५९
गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं परवीरहा ।
अर्जुनो भृशसंक्रुद्धः सोऽम्बष्ठं प्रति भारत ॥ ६०
ततः शरैर्हेमपुङ्खैः सगदं रथिनां वरम् ।
छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥ ६१
ततोऽपरैः शरैश्चापि गदां तस्य महात्मनः ।
अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६२
अथ तां पतितां दृष्ट्वा गृह्यान्यां महतीं गदाम् ।
अर्जुनं वासुदेवं च पुनः पुनरताडयत् ॥ ६३
तस्यार्जुनः क्षुरप्राभ्यां सगदावुद्यतौ भुजौ ।
चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा ॥ ६४
स पपात हतो राजन्वसुधामनुनादयन् ।
इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टो यन्त्रनिर्मुक्तबन्धनः ॥ ६५
रथानीकावगाढश्च वारणाश्वशतैर्वृतः ।
सोऽदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥ ६६ 7. 3408 7. 93. 70 7. 93. 74

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

— ^{d}) K5 B Dc1 महाबलं; Dn1 °बलः; S (except G5) °रथः (for °रथम्).

59 For the sequence in Ś1 K1. 3, cf. v. l. 54. — ^{a}) B4 च; Dn1 G5 तु; D3. 6 तं; D7 सं- (for स). K3 B1. 5 G5 प्रहरन्; K4 प्रहसद्; Dn1 संहसन् (for प्रहसन्). — ^{b}) Ś2 K1–4 D1 सर्वंश(K2 °शा)स्त्रभृतां वरः. — After 59^{ab}, Ś2 K2. 4 D1 read 55^{ab} and 55^{cd} (by transp.). — Ś K1–4 D1 om. (hapl.) 59^{c}–60^{d}. — ^{c}) K5 Dn1 D4. 5 शरान् (for रथम्). S आलंब्य (for आवार्य). — ^{d}) D4 om. (hapl.) from समताडयत् up to केशवं (in 60^{b}).

60 Ś K1–4 D1 om. 60; D4 om. up to केशवं in 60^{b} (for both, cf. v. l. 59). — ^{c}) B Dc1 Dn2 [ऽ]थ भृशं; D5 प्रतिसं- (for भृशसं-). D4 -संक्रुद्धं (for °द्धः). — ^{d}) D4. 5 सांबष्ठं; S त्वंबष्ठं (for सोऽम्बष्ठं).

61 ^{a}) S शरैरनेकसाहस्रैः. — ^{b}) D4 स्वरथं (for सगदं). D3–5 S गदिनां (for रथिनां). D7. 8 वरः (for वरम्). — ^{c}) B4 आच्छादयत्तं समरे. — ^{d}) D3. 6 मेघैः (for मेघः). K1 [उ]द्यतं (for [उ]दितम्).

62 ^{a}) K4 D1 ततः परैः; B1 S तथापरैः; B2–5 Dc1 Dn2 अथापरैः; D7. 8 सतोमरैः (for ततोऽपरैः). D8 चापि महान् (for शरैश्चापि). — ^{c}) Ś K1. 3. 4 Dn2 D1. 3. 6. 8 अपातयत्; D2 आपात°; D4. 5 अशात°; G1 M4 आचूर्ण° (for अचूर्ण°).

63 ^{b}) Ś K (except K5) D1 गृहीत्वा (for गृह्यान्यां). Ś2 K1. 3. 4 D1 चापरां; K2 परमां (for महतीं). D2 गृहीत्वान्यां महागदां. — ^{c}) Ś1 धनंजयं केशवं च.

64 ^{a}) T G3. 4 वासविस्तु (for तस्यार्जुनः). — ^{c}) D3 स; D6 च (for [इ]न्द्र-). — ^{d}) Dn1 त्वन्येन; G2 चिच्छेद (for चान्येन). Ś1 निशितेन च पत्रिणा; Ś2 K1–3 D1 शितेन च (Ś2 शिरश्चैव) पतत्रिणा; K4 शते च **पत्रिणा.

65 ^{a}) T G2. 4 ततो (for हतो). — After 65, S ins.:

498* अम्बष्ठे तु तदा भग्ने तव सैन्यमभज्यत ।

[T त्वंबष्ठे (for अम्बष्ठे). G1. 2. 5 M श्रुतायुषि (M3 यथा श्रुता) तथा भग्ने (for the prior half).]

66 ^{a}) Ś2 D8 रथानीकावगूढ(D8 °गाढ)श्च; S °गूढं (G1 °गूहं; G3 °गूढाश्च). G1 M तु (for च). — ^{b}) S वारणाश्वनरैर्वृतं (G3 °नरेषु तं; G5 °नरैर्वृतः). — After 66^{ab}, S ins.:

499* आददानं शरैः प्राणान्गजाश्वरथसादिनाम् ।

[G5 रथाश्वगजसादिनां (for the post. half).]

— B4 om. (hapl.) 66^{cd}; B3 reads the same on marg. — ^{c}) B (B4 om.) Dc1 D5 अदृश्यत (for सोऽदृ°). S नान्व(G5 °नु)पश्यामि (G1 M1. 2. 5 °म) बीभत्सुं. — ^{d}) S (except G1) सूर्यम् (for सूर्य). Ś1 D3. 5. 6 [उ]दितः; Ś2 K (except K5) D1 [अं]शुभिः; T G1. 3–5 M [आ]वृतं; G2 [उ]दितं (for [आ]वृतः).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś K1–3. 5 B D G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K5 D4 अर्जुनमोहे महारथवधः; Dn1 अर्जुनसंमोहनमहारथवधः; D2 अंबष्ठवधः;

६९

C. 7. 2409
B. 7. 94. 1
K. 7. 94. 1

संजय उवाच ।

ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १
काम्बोजस्य च दायादे हते राजन्सुदक्षिणे ।
श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते सव्यसाचिना ॥ २
विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ ३
त्वरन्नेकरथेनैव समेत्य द्रोणमब्रवीत् ।
गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम् ॥ ४
अत्र बुद्ध्या समीक्षस्व किं नु कार्यमनन्तरम् ।
अर्जुनस्य विघाताय दारुणेऽस्मिञ्जनक्षये ॥ ५
यथा स पुरुषव्याघ्रो न हन्येत जयद्रथः ।
तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ६
असौ धनंजयाग्निर्हि कोपमारुतचोदितः ।
सेनाकक्षं दहति मे वह्निः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७
अतिक्रान्ते हि कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परंतप ।
जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥ ८
स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणामासीद्ब्रह्मविदां वर ।
नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन्धनंजयः ॥ ९
सोऽसौ पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते ।

G1 M1. 2 श्रुतायुरच्युतायुवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 D2 90; Dn1 91; D3 T G2–4 89; D5 94; G1 M 88; G5 87. — *Śloka no.*: Dn1 66; G5 64.

69

1 ^{b}) D5 -वधे तदा (for -जिघांसया). — ^{d}) D4 भोजराजं (for भोजानीकं). K5 B4 D2 G1 M सुदुर्भिदं; Dn1 सुपुष्कलं; D4. 5 T G2–5 सुदुस्तरं (for च दुस्तरम्).

2 ^{a}) Ś1 K4 D1 कांभोजस्य. Dn1 D7 G1 M तु (for च). — ^{b}) D6 तस्मिन् (for राजन्). K5 सुदारुणे (for सुदक्षिणे). — ^{c}) S श्रुतायुषि (for °युधे). K1 निष्क्रांते; D5 निहते (for विक्रान्ते). — ^{d}) D5 अंबष्ठे पतिते तथा.

3 ^{a}) D2 विप्रहृष्टेषु (for °द्रुतेषु). G1 M सैन्येषु (for [अ]नीकेषु). B4 विद्रुतेष्वप्यनीकेषु — ^{b}) Ś K (except K5) D1. 4 ततस्ततः; D2 इतस्ततः (for समन्ततः). D7. 8 किं नु (D8 तु) कार्यमतः परं. — ^{c}) K3 D7 स्वं बलं; D4 च बलं; S सर्वतो (for स्वबलं). D5 प्रभग्नां च चमूं दृष्ट्वा. — ^{d}) Ś1 B4 D2. 4. 5. 7. 8 G1 M1 अभ्यगात् (for °यात्).

4 ^{a}) Dc1 Dn1 चरन् (for त्वरन्). D6 एको (for एक-). — ^{b}) G1 M पुत्रस्ते (for समेत्य). — Before 4^{cd}, T G1 M ins. दुर्योधनः. — ^{c}) D4 G1 -व्याघ्र (for -व्याघ्रः). — ^{d}) K3 प्रमथ्यैतां; D5. 8 °थ्यैनां (for °थ्येमां). K2 महाबलं (for °चमूम्).

5 ^{a}) Ś1 अद्य; B2. 4 D1 अथ (for अत्र). K1–3 अत्र वत्स; B3 Dc1 आत्मबुद्ध्या; D6 अनुबुद्ध्या; S त(G1 M अ)त्र कार्यं (for अत्र बुद्ध्या). A few MSS. समीक्ष्यस्व. — ^{b}) K5 अनुत्तरं (for अनन्तरम्). G3–5 ब्रह्मन्निःश्रेयसं हितं. — ^{c}) G1 M विघातार्थं (for °ताय).

6 ^{a}) T G2–5 -व्याघ्र (for -व्याघ्रो). — ^{b}) K5 जयेत्तं; B3 हि हन्याज्; D3. 6 हन्याच्च (for हन्येत). K1–3 B1. 2 Dn2 D1. 3–6. 8 जयद्रथं. — ^{c}) D3. 6 विधेयं (for विधत्स्व).

7 ^{a}) G1 M अहो (for असौ). D2 जनक्षयाग्निर्; D3. 6 धनंजयोग्निर् (for धनंजया°). — ^{b}) Ś1 Dn1 D4–8 क्रोध(D5 कृष्ण)मारुतनो(Ś1 °चो)दितः. — ^{c}) Ś1 D1 सेनाकक्ष्यं; Cd °कक्षं (as in text). K5 B2 (marg.; orig. as in text) Dc1 Dn1 वै; S नः (for मे). — ^{d}) Ś1 D1 कक्ष्यम् (for कक्षम्). K3 B4 [उ]ज्झितः; K5 Dn1 D1. 7. 8 [अ]र्जितः; B1 (marg.; orig. as in text) [उ]द्गतः; B3 (marg. as in text). 5 D3. 6 [उ]दितः; Dc1 [उ]द्धृतः (for [उ]त्थितः). S कक्षमग्निरिवोत्थि(M3–5 °द्धृ)तः.

8 ^{a}) T G2–5 तु (for हि). D3. 6. 7 अति(D3 अभि)क्रांतो हि कौंतेयो. — ^{b}) K5 जित्वा; S तव (for भित्त्वा). D2 सेनां; T G3. 4 सैन्याः (for सैन्यं). — ^{d}) D5 transp. संशयं and परमं.

9 ^{a}) Ś1 स्थिर- (for स्थिरा). — ^{b}) D6 धर्मविदां; T G2–5 बुद्धिमतां (for ब्रह्मविदां). K4 आसीत्तेषां तु भारत. — ^{c}) K5 Dn1 G1 M नातिक्रमिष्यते (for °ष्यति). K5 द्रोणो (for द्रोणं). — ^{d}) K5 धनंजयं (for °जयः).

सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये नैतदस्ति बलं मम ॥ १०
जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां हिते रतम् ।
तथा मुह्यामि च ब्रह्मन्कार्यवत्तां विचिन्तयन् ॥ ११
यथाशक्ति च ते ब्रह्मन्वर्तये वृत्तिमुत्तमाम् ।
प्रीणामि च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ १२
अस्मान्न त्वं सदा भक्तानिच्छस्यमितविक्रम ।
पाण्डवान्सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये रतान् ॥ १३
अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः ।
न ह्यहं त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥ १४
नादास्यच्चेद्वरं मह्यं भवान्पाण्डवनिग्रहे ।
नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान् ॥ १५
मया त्वाशंसमानेन त्वत्तस्त्राणमबुद्धिना ।
आश्वासितः सिन्धुपतिर्मोहाद्दत्तश्च मृत्यवे ॥ १६
यमदंष्ट्रान्तरं प्राप्तो मुच्येतापि हि मानवः ।
नार्जुनस्य वशं प्राप्तो मुच्येताजौ जयद्रथः ॥ १७
स तथा कुरु शोणाश्व यथा रक्ष्येत सैन्धवः । C. 7. 3429 B. 7. 94. 18 K. 7. 94. 18

10 Ś2 damaged. — [a]) K5 S असौ; B Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 योसौ (for सोऽसौ). Dn1 [ऽ]प्यतिक्रांतो; T G2–5 ह्यति° (for व्यति°). — [b]) D4 नियतस् (for मिषतस्). — [c]) K1 ह्यांतरं; K5 Dn1 एवातुरं (for ह्यद्यातुरं). Cd cites आतुरं (as in text). Ś1 D5 सैन्ये; Ś2 K1. 3. 4 D1 सैन्यं (for मन्ये). — [d]) B S नेदम् (for नैतद्).

11 [a]) K1 G1 M1. 2 त्वा (for त्वां). K2 महाबाहुं; D8 °भागं (for °भाग). — [c]) Ś1 M3–5 यथा; T G2–5 ततो (for तथा). D1. 4. 5 हि (for च). — K5 om. (hapl.) 11[d]–12[a]. — [d]) D4. 5 हि (for वि-).

12 K5 om. 12[a] (cf. v. l. 11). — [a]) K3 D3. 5. 8 यथाशक्तिं (for °शक्ति). — [b]) Ś1 K1. 2. 4 D4 वर्तेयं; S (except T G2) वर्तयन् (for वर्तये). — [c]) G1 प्रीणुयामि; M3. 4 प्रीणयामि (for प्रीणामि च). Ś K1–3 D1. 3. 6 यथाशक्त्या; D4 °शक्तिं (for °शक्ति). — [d]) Dn1 न वि-; D4 न च (for नाव-).

13 [a]) B4 नूनं; S अपि (for न त्वं). — [b]) S इच्छसे शत्रुकर्शं(G4 °सूद)न. — [c]) G1 M चापि (for प्रीणासि). — [d]) B3 (marg. as in text) विजये; T G2–5 अहिते (for विप्रिये). D8 रतः. G1 M प्रीयते त्वं सदा प्रभो. — After 13, S reads 14[cd] for the first time, repeating it in its proper place.

14 D7 om. (hapl.) 14[ab]. — [a]) K1 D1. 3–6. 8 [उ]-पजीवस्. — [b]) G1 M1. 2 रतं (for रतः). — S reads 14[cd] for the first time after 13. — [c]) M4 (first time) [अ]पि (for हि). Ś1 K1–4 त्वाभि-; G2 (first time) त्वां न (for त्वां वि-). Ś2 न ह्येतं प्रतिजानामि. — After the first occurrence of 14[c], S ins.:

500* वचसा ललितं सदा ।
हृदयेन भृशं तीक्ष्णं.

[(L. 1) T G2 ललितं; G1 M3. 4 गलितं; M1. 2. 5 गुलितं (for ललितं).]

— [d]) Ś1 प्रतिदिग्धम्; Ś2 प्रत्यदिष्टम्; K (except K5) D1 प्रतिपक्षम्; D2. 3. 6 विषदिग्धम् (for मधु°). T G2–5 M5 (all second time) सर्पं मंडूकरावि(M5 [also *sup. lin.*] °धारि)णं; G1 M1–4 (all second time) सर्पमं(M1 °पं मं)डूकधारिणं; Cv सर्वमंडूकरावणिः.

15 [a]) K1 D3. 6 नादास्याश्च; D2 न दास्यच्; D5 नादास्ये; D8 T G2–4 M3–5 °स्यश्च (for °स्यच्). Cv तत्राशश्चेद्वरं मृग्यम्. — [b]) K1 B2. 5 D8 -विग्रहे (for -नि°). — [c]) K1. 3 Dn1 न वारयिष्यं; D5 T G2–5 नावारयिष्ये; M1. 2 °यिष्यद् (for °यिष्यं). — [d]) G1 M इमं (for अहं). Ś1 K2. 3 D1 गृहं (for गृहान्).

16 D8 reads 16 twice. — [a]) Ś2 D1. 3. 6. G5 मया त्वां शास(D1 G5 त्वां शंस-; D3. 6 ह्याशंस)मानेन. — [d]) B2. 3 Dc1 स (for च).

17 [a]) D7 -दंष्ट्रांतरे (for °न्तरं). — [b]) T G2–4 M ह्यपि मुच्येत मानवः; G5 ह्यमुच्येत वै स मानवः (hypermetric). — [c]) D4 च सं-; D5 वध-; G5 वधं (for वशं). — [d]) B (B3 marg. as in text) Dc1 मुच्येताद्य; D5 °तापि; T G2–4 मुच्य(G2 °च्ये)ते हि; G1. 5 M मुच्यतेथ (for मुच्येताजौ).

18 [a]) D3. 6 transp. स and तथा. — [b]) K2 D1 रक्षेत; K3. 5 B Dc1 Dn D2. 4. 5 T G1–4 M1. 2 मुच्येत; G5 मुह्येत (for रक्ष्येत). — D4 om. 18[c]–19[b]. — [c]) K1 D5 चांतः; D8 वार्त- (for चार्त-). M3–5 -प्रलापेन (for °पानां). — [d]) K1 D3. 7 मा क्रुद्धः; K2 मा क्रुधाः; D5 कुरु त्वं (for मा क्रुधः). G1 M त्राहि (for पाहि).

19 D4 om. 19[ab] (cf. v. l. 18). — [a]) K5 नाभि-

C. 7. 3426 B. 7. 94. 18 K. 7. 94 18 मम चार्तप्रलापानां मा क्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८

द्रोण उवाच ।

नाभ्यसूयामि ते वाचमश्वत्थाम्नासि मे समः ।
सत्यं तु ते प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विशां पते ॥ १९
सारथिः प्रवरः कृष्णः शीघ्राश्चास्य हयोत्तमाः ।
अल्पं च विवरं कृत्वा तूर्णं याति धनंजयः ॥ २०
किं नु पश्यसि बाणौघान्क्रोशमात्रे किरीटिनः ।
पश्चाद्रथस्य पतितान्क्षिप्तान्शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१
न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः ।
सेनामुखे च पार्थानामेतद्बलमुपस्थितम् ॥ २२
युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३
धनंजयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे मम ।
तस्माद्व्यूहमुखं हित्वा नाहं यास्यामि फल्गुनम् ॥ २४
तुल्याभिजनकर्माणं शत्रुमेकं सहायवान् ।
गत्वा योधय मा भैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥ २५
राजा शूरः कृती दक्षो वैरमुत्पाद्य पाण्डवैः ।
वीर स्वयं प्रयाह्याशु यत्र यातो धनंजयः ॥ २६

दुर्योधन उवाच ।

कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
धनंजयो मया शक्य आचार्य प्रतिबाधितुम् ॥ २७
अपि शक्यो रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरंदरः ।

सूयामि (for नाभ्य°). B4 om. from वाच up to याति (in 20[d]). B (B4 om.) Dc1 Dn2 वाक्यम् (for वाचम्). — [b]) Dn1 अश्वत्थामासि. D2 मतः; M1–3 समं (for समः). D7. 8 अश्वत्थाम्नः समोसि मे. — [c]) S तथ्यं (for सत्यं). — [d]) B3 (marg.; orig. as in text) तत्त्वमद्य; D3. 4 तज्जयस्व (for तज्जुषस्व).

20 B4 om. up to याति (cf. v. l. 19). — [a]) Ś2 K1. 3 B1. 3 Dc1 Dn1 D1. 3. 8 G4 सारथि-; B5 सारथेः; D7 सारथीः (for सारथिः). — [c]) G1 M1. 2 कुर्वन् (for कृत्वा). M3–5 रक्षां च विपुलां कृत्वा. — [d]) G1 M याति शीघ्रं (for तूर्णं याति).

21 [a]) N (except K2 B1. 3) T G M1. 2 न (for नु). K2 पश्यामि (for पश्यसि). G5 बाणाग्रान् (for बाणौघान्). — [b]) D3 क्रोशमात्रं (for °मात्रे). Ś1 K1 D3. 6. 8 किरीटिना (for °टिनः). — [c]) D8 पतिताः (for °तान्). — [d]) D8 क्षिप्ताः; M3–5 शीघ्रात् (for क्षिप्तान्).

22 [a]) Dn2 D3. 6 -यानस्य (for -यानेऽद्य). — [b]) D5 शक्तोहं (for समर्थो). D4 वयसातिगः; D5 T G2–5 °धिकः; Cd °न्वितः (as in text). — [c]) Ś1 K1–3 D6 -मुखेन; M3–5 -मुखं च (for -मुखे च). — [d]) G4 अवस्थितं (for उप°). G1 M एतदभ्येति मामपि.

23 D8 om. 23. — [a]) K4 स (for मे). — [b]) T G2–5 समक्षं (for मिषतां). — [d]) D5 महाबळ (for °भुज).

24 [b]) S transp. वर्तते and प्रमुखे. B4 D1 नृप; D3 न मे (for मम). — [d]) K2. 4. 5 B Dc1 Dn D2–6 योत्स्यामि (for यास्यामि). Ś2 फल्गुणं; K2. 4. 5 B Dc1 Dn D1. 3. 5. 6 फाल्गुनं; D2 G1 M पांडवं (M1. 2 °वः) (for फल्गुनम्). D7. 8 नाहं योत्स्ये धनंजयं.

25 [a]) Ś2 K1. 3 om. from जन up to सहाय (in 25[b]). Ś1 तुल्याभिजनसंबंधः. — [b]) D3 शत्रुमध्ये (for °मेकं). Ś1 पुरुषोस्यभिमानवान्. — Before 25[cd], Ś2 ins. द्रोणः. — [c]) B1 न (for मा). — [d]) K1 ह्यसि; D2 ह्यद्य (for ह्यस्य).

26 [a]) D5 राजा दक्षः कृती शूरो. — After 26[ab], D2 reads 28[ab] for the first time repeating it in its proper place. — [c]) B Dn2 D2–4 वीरः (for वीर). B1 D4. 5 [अ]द्य; B2–4 Dc1 Dn2 D2. 3. 6–8 [अ]त्र; B5 त्वं (for [आ]शु). — [d]) K2 तत्र (for यत्र).

27 [a]) K5 B (except B2) Dc1 Dn1 D4. 5. 7 G1 M अभ्यति- (for अप्यति-). — [b]) B1. 2. 4 Dn2 G1 वरं (for वरः). — D4 om. (hapl.) 27[c]–28[b]. — [c]) The portion of the text from जयो up to तं च (in 65[c]) is lost in Ś2 on a missing fol. Ś1 महाबाहुः (for मया शक्य). — [d]) Ś1 शक्रस्त्वं; K1 बलेन; K4 D1 न जातु; D5 नाचार्य (for आचार्य). Ś1 K (except K5) D1 युधि (for प्रति-). B2. 8 -वारितुं; S -योधितुं (for -बाधितुम्).

28 Ś2 missing. D4 om. 28[ab] (for both, cf. v. l. 27). D2 reads 28[ab] for the first time after 26[ab]. — [a]) D2 (first time) शक्तो (for शक्यो). — [b]) Ś1 K (except K5) D1 पुनः पुनः (for पुरंदरः). D2 (first time) वज्रहस्तं पुरंदरं. — [d]) S जेतुमिच्छन्कथंचन.

नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं परपुरंजयः ॥ २८
येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।
अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निबर्हितः ॥ २९
सुदक्षिणश्च निहतः स च राजा श्रुतायुधः ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च म्लेच्छाश्च शतशो हताः ॥ ३०
तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमहितान्बहून् ।
प्रतियोत्स्यामि दुर्धर्षं तन्मे शंसास्त्रकोविद ॥ ३१
क्षमं चेन्मन्यसे युद्धं मम तेनाद्य शाधि माम् ।
परवानस्मि भवति प्रेष्यकृद्रक्ष मे यशः ॥ ३२

द्रोण उवाच ।

सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनंजयः ।
अहं तु तत्करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३
अद्भुतं चाद्य पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्धराः ।
विषक्ते त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य पश्यतः ॥ ३४
एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
यथा न बाणा नास्त्राणि विषहिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५
यदि त्वां सासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः ।
योधयन्ति त्रयो लोकाः सनरा नास्ति ते भयम् ॥ ३६ C. 7. 3444 B. 7. 94. 36 K. 7. 94. 26

29 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). —^{a}) D_{6} भोजं (for भोजश्च्). D_{4} तु (for च). K_{2-4} Dn_{2} $D_{1-3.6}$ विक्रांतो (for हार्दिक्यो). —^{b}) Ś$_{1}$ त्रिदशोपम ; K_{1} D_{7} °पमाः (for °पमः). —^{c}) S शस्त्र- (for अस्त्र-). K_{5} D_{3} जितः ; $D_{4.6}$ जिताः (for जितौ). —^{d}) K Dn_{1} $D_{1.5}$ निपातितः ; Cd निबर्हितः (as in text).

30 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). D_{4} om. 30. D_{8} om. 30^{a}–31^{b}. —^{b}) K_{5} Dn_{1} $D_{5.7}$ तु (for च). —^{c}) B_{3} (orig.) श्रुताक्षश्च् ; B_{3} (marg.) Dn_{1} $D_{6.7}$ शतायुश्च् ; D_{2} दीर्घायुश्च् (for श्रुतायुश्च्). B_{3} (marg. as in text) [अ]श्रुताक्षश्च् ; T G_{2-5} [अ]श्रुतायुश्च् (for [अ]च्युता°). —^{d}) K_{2} B (B_{3} marg. as in text) Dn_{2} D_{2} [अ]युतशो ; S बहवो (for शतशो). M_{2} हुताः (for हताः).

31 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). D_{8} om. 31^{ab} (cf. v. l. 30). —^{a}) G_{1} $M_{1.2}$ हतं (for कथं). Dn_{1} T $G_{2.3}$ संख्ये ; G_{1} $M_{3.4}$ संघे ; $G_{4.5}$ $M_{1.2.5}$ संखे (for युद्धे). —^{b}) M_{4} इव तान् (for अहितान्). B Dc_{1} Dn $D_{2.4.5.7}$ दहंतमिव पावकं. —^{c}) T G_{2-5} कथं (for प्रति-). Ś$_{1}$ K_{1-3} दुर्धर्ष (for °र्षं). D_{5} प्रतियुध्यामि कौंतेयं. —^{d}) K_{2} $B_{2.4}$ D_{8} [अ]स्त्रकोविदं ; D_{2} [अ]त्र कोविदं (for [अ]स्त्रकोविद). Dn_{2} D_{1} तमहं शस्त्रकोविदं ; $D_{3.6}$ सर्वं शस्त्रास्त्रकोविदं ; S तन्ममाचक्ष्व सत्तम. Cd cites शंस (as in text).

32 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). —^{a}) D_{4} G_{5} क्षेमं (for क्षमं). B Dc_{1} च (for चेन्). —^{b}) B Dc_{1} Dn_{1} $D_{4.5.7.8}$ संयुगे ; G_{1} $M_{1.2}$ शाधि मा (for शाधि माम्). —^{c}) $D_{3.8}$ भवतः ; $D_{4.5}$ S भवता ; D_{6} भवतु ; Cd भवति (as in text). —^{d}) Ś$_{1}$ K_{1} $D_{1.4}$ प्रेक्ष्यकृद् ; K_{2} $B_{1,3}$ (marg.), $_{4,5}$ Dc_{1} Dn_{2} D_{2} T G_{2-5} Cd प्रेष्यवद् ; K_{5} $D_{7,8}$ प्रेष्योहं ; B_{2} (marg. ; orig. as in text) प्रैष्य वा ; B_{3} (also as in text) प्रह्व्य ; Dn_{1} प्रेक्षकृद् ; D_{6} प्रेक्षवद् (for प्रेष्यकृद्). K_{1} D_{1} रक्ष्यसे ; $K_{3.4}$ रक्षसे ; D_{4} रक्ष्यतो ; D_{5} रक्षता (for रक्ष मे).

33 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). —^{a}) B_{2} D_{2} कौंतेयो (for कौरव्य). —^{c}) K_{5} D_{8} च (for तु). —^{d}) S (except G_{3}) येन (for यथा). G_{1} प्रसहिष्यति (for °ष्यसि). Ś$_{1}$ K_{3} $D_{2-4.6}$ यथैनं (D_{6} तथैनं) वै (D_{2} त्वं) प्रशक्ष्यसि (K_{3} प्रसह्यसि ; $D_{3.6}$ सहिष्यसे) ; K_{5} Dn_{1} $D_{7.8}$ यथा चैनं (K_{5} यथैवैनं ; D_{7} यथो वैनं) प्रशक्ष्य- (D_{7} °क्ष)सि.

34 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). —^{a}) Dn_{1} वाद्य ; M_{3-5} चात्र (for चाद्य). D_{4} पश्यामि (for पश्यन्तु). —^{b}) Ś$_{1}$ K (except K_{5}) चान्ये (for सर्व-). D_{8} लोकेश्वरधनुर्धराः. — Dc_{1} reads 34^{cd} twice.

35 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). —^{a}) M_{3-5} एतत् (for एष). K_{1-3} कवचो (for °चं). G_{1} M तात (for राजंस्). —^{b}) G_{5} [अ]वबध्नामि (hypermetric) (for बध्नामि). —^{c}) D_{4} तथा (for यथा). K_{2} B_{2} Dn_{1} D_{1} G_{1} $M_{3.4}$ बाणान् (for बाणा). Dn_{1} चास्त्राणि (for ना°). Dc_{1} (orig.) यथा नराणामस्त्राणि ; Dc_{1} (by corr.) यथारीणां महास्त्राणि. —^{d}) K_{3} $B_{1.2}$ (marg.). $_{4.5}$ Dn_{2} प्र(K_{3} वि)हरिष्यंति ; K_{5} Dn_{1} D_{5} विप्रवे(Dn_{1} °व)क्ष्यंति ; B_{2} (orig.). $_{3}$ (marg.) M_{3-5} प्रसहिष्यंति ; B_{3} प्रहसिष्यंति ; Dc_{1} प्रसाहिष्यति ; D_{3} विहसिष्यंति ; D_{4} विप्रासिक्षंति ; D_{6} विप्रतिक्ष्यंति ; D_{7} विप्र*क्ष्यंति ; D_{8} विप्रशक्ष्यति ; T G $M_{1.2}$ प्रभविष्यंति (for विषहिष्यन्ति). Ś$_{1}$ K_{3-5} D_{1-6} वै रणे ; K_{1} Dn_{1} D_{7} वैरिणे ; D_{8} वैरिणः (for ते रणे).

36 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 27). K_{5} transp. 36 and

C. 7. 3445 B. 7. 94. 37 K. 7. 94. 37 न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ।
शरानर्पयितुं कश्चित्कवचे तव शक्ष्यति ॥ ३७
स त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् ।
त्वरमाणः स्वयं याहि न चासौ त्वां सहिष्यते ॥ ३८

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्ट्वाम्भो वर्म भास्वरम् ।
आबबन्धाद्भुततमं जपन्मन्त्रं यथाविधि ॥ ३९
रणे तस्मिन्सुमहति विजयाय सुतस्य ते ।
विसिस्मापयिषुर्लोकं विद्यया ब्रह्मवित्तमः ॥ ४०

द्रोण उवाच ।

करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः ।
सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१
ययातिर्नहुषश्चैव धुन्धुमारो भगीरथः ।
तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥ ४२
स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ।
स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३

37. — ^{a}) Ś1 K2–5 T G2–5 M4. 5 त्वा (for त्वां). Ś1 K1–4 D1 सुरगंधर्वाः; K5 सासुरनराः; S सासु(M1 °धु)-रगणाः (for °सुराः). — ^{b}) K1 सयज्ञोरगराक्षसः (sic); Dn2 D2–4. 6–8 S सय(G1 M °र)क्षोरगपक्षिणः; D5 सौरगायक्षपक्षिणः. — ^{d}) D4 समरे; D6 सुतरां; S (except M3–5) तरसा (for सनरा). Ś1 K D1–4. 6 नाद्य; D7. 8 च न (for नास्ति). G4 मे (for ते). K4 भृशं (for भयम्). Dn1 D5 नाद्य ते भयमस्ति वै.

37 Ś2 missing (cf. v. l. 27). K5 transp. 36 and 37. — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 Dn D3–8 न च कृष्णो न कौंतेयो (Ś1 गंधर्वो). — ^{b}) K4 D1 G1 M शस्त्रकृद्; D3 °विद् (for °भृद्). — ^{c}) S शरम् (for शरान्). T G3–5 शक्यः; G1. 2 M शक्तः (for कश्चित्). — ^{d}) K1. 4 तस्य (for तव). B1. 5 शक्यते; B3 शक्ष्यते; S कौरव (for शक्ष्यति). K5 Dn1 शक्तो (Dn1 सक्तो) न तव वर्मणि; D2 कवचे न च वक्षसि; D5 कवचे ते प्रशक्ष्यति.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D4 om. 38. — ^{a}) K5 Dn1 आदाय; D5 आसाद्य (for आस्थाय). — ^{b}) K5 Dc1 Dn1 D5. 7. 8 युध्यस्वाद्य (for क्रुद्धमद्य). Dn1 transp. रणे and अर्जुनम्. — ^{c}) K2 यावन् (for याहि). — ^{d}) D3. 6 च स (for चासौ). K1–3 त्वा (for त्वां). Cd cites असौ and त्वां (both as in text). D2. 3. 6 सहिष्यति (for °ते). K4 न त्वासौ त्वं हि शक्ष्यते; K5 B Dc1 न त्वासौ (K5 चासौ) वि(B3 प्र)सहिष्यति; Dn1 न चासौ त्वयि शिक्ष्यति; D5 न चासौ शक्ष्यति त्वयि; D7. 8 न त्वसौ त्वां विशक्ष्यति; S न त्वासौ (G1 M1. 2 त्वा स; M3–5 त्वां स) विष(T2 °स-; G5 °ज)हिष्यति.

39 Ś2 missing (cf. v. l. 27). — ^{a}) D5 ततो; M3–5 स्वयं (for त्वरन्). — ^{b}) Ś1 B2 Dc1 D7 भासुरं; K1 भेदनं; D6 भास्करं (for भास्वरम्). T G3. 5 स्पृष्ट्वा चांभो विभास्वरं; G4 स्पृष्ट्वा चांगे च भास्वरं. Cd cites स्पृष्ट्वा (as in text). — ^{c}) Ś1 आबबद्ध (for °बन्ध). G1 M [अ]द्भुतं तत्र (for [अ]द्भुततमं). — After 39^{abc}, G1 M read 40^{a} and 40^{b} by transp. — ^{d}) G1 M पठन्मंत्रान् (for जपन्मन्त्रं).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 27). G1 M transp. 40^{a} and 40^{b} and read it after 39^{abc}. — ^{a}) D5 transp. रणे and तस्मिन्. Dn1 तु महति; D8 सुतस्येते (for सुमहति). S रणाय महते राजन्. — ^{b}) B4. 5 D2 विजयस्य (for °याय). D3 कवचं धारयत्युत. — ^{c}) K1 D4. 5 विशिस्मापयिषुर्; K3 D1 G1 M विसिष्मा° (for विसिस्मा°). K1. 2 लोके; B Dc1 Dn2 S लोकान् (for लोकं). — ^{d}) K4 D1 ब्रह्मकृत्तमः; G3 °सत्तमः (for °वित्तमः). — After 40, G1 M ins.:

501* स संयुक्तो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।

[G1 M1. 2 संयत्तो (for °युक्तो).]

41 Ś2 missing (cf. v. l. 27). S om. the ref. — ^{a}) D1. 2 करोति (for °तु). B3–5 ब्रह्म (for ब्रह्मा). — ^{b}) B3–5 ब्रह्मा (for स्वस्ति). D2 द्विजाग्रयः (for °तयः). T G2–5 स्वस्ति कुर्वंतु ब्राह्मणाः. — ^{c}) D6 ये सृष्टास्; G2 श्रेष्ठास्ते (for ये श्रेष्ठास्). K1 सरीसृपश्च यो श्रेष्ठस्. — ^{d}) B2 (marg.; orig. as in text). 3 Dc1 Dn1 ते तुभ्यं; G2 कुर्वंतु (for तेभ्यस्ते). D3. 6 स्वस्त्यस्तु (for ते स्वस्ति). G1 M चाप्यथ (for भारत).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 27). — ^{a}) K2 D4 ययाति- (for °तिर्). B4 D2. 3. 6 नाहुषश् (for नहु°). — ^{b}) Ś1 दुंधुमारो; K1–3 दुंदुमारो; D7. 8 बुद्धिमांश्च (for धुन्धुमारो). D8 जयद्रथः (for भगीरथः). — ^{d}) K5 B (except B2) Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 नित्यशः; T G2. 3. 5 सर्वतः; G1. 4 M1. 2 ते सदा; M3–5 सर्वदा (for सर्वशः).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D1 G3 om. 43^{ab}.

स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ।
लक्ष्मीररुन्धती चैव कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४
असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५
धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगीश्वराः ।
स्वस्ति तेऽद्य प्रयच्छन्तु कार्त्तिकेयश्च षण्मुखः ॥ ४६
विवस्वान्भगवान्स्वस्ति करोतु तव सर्वशः ।
दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिः खं गगनं ग्रहाः ॥ ४७
अधस्ताद्धरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
स शेषः पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ४८
गान्धारे युधि विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः ।
पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ॥ ४९
हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्वृत्राद्भीता महासुरात् ॥ ५०　C. 7. 3458 B. 7. 94. 50 K. 7. 94. 52

G4 om. 43^a–44^b. —^a) G1 M1. 2 [ऽ]स्त्वैक-; G5 [ऽ]स्त्वधि- (for ऽस्त्वेक-). —^c) K3 स्वस्त्यस्ति (for °स्तु). Ś1 D1 [अ]पादुकेभ्यश्च; K1. 2 पादुके° (for [अ]-पादके°). G1 M अपादकेभ्यस्ते स्वस्ति. —^d) Ś1 transp. नित्यं and तव.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 27). G4 om. 44^ab (cf. v. l. 43). —^a) Dn1 transp. स्वाहा and स्वधा. G1 M transp. स्वधा and शची. —^b) K4 D4 कुर्वंति (for कुर्वन्तु). Dn1 G1 M3–5 सर्वदा; D4. 5. 7 नित्यशः (for ते सदा). —^c) D4. 5. 8 चारुंधती (for अरुन्धती). —^d) Dn1 कुर्वंतां; S कुर्यातां (for कुरुतां). G1 M1. 2 तेन च (for तेऽनघ). D4 कुर्वंति**ते नृप; D5 स्वास्ति कुर्वंतु तेनघ.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D4 om. (hapl.) 45. —^b) K1 D1 तथांगिरः. —^c) K1 B2. 3. 5 D3. 5–7 वशिष्ठः (for वसिष्ठः). B2. 5 Dc1 S काश्यपश्च (for क°). —^d) Ś1 Dn1 सदा; K (except K5) D1 G2 [ऽ]नघ (for नृप).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D7. 8 om. (hapl.) 46^a–48^b. —^a) S लोकाश्च (for लोकेशो). —^b) D2 [अ]पि (for स-). G2 दिशश्च विदिशश्च ताः. — K4 om. 46^c–47^b. —^c) S तुभ्यं (for तेऽद्य). Ś1 K1–3. 5 Dn1 D1. 3–6 प्रकुर्वंतु (K2 °ति) (for प्रयच्छन्तु). D2 स्वस्ति तेनघ कुर्वंतु. —^d) G5 तु (for च). — After 46, S ins.:

502* येन देवाः सकृद्भग्नाः संग्रामे तारकामये ।
घृताः स चाहतः शूरो ह्यवध्यो देवतागणैः ।

[(L. 2) M3–5 घृतस्य (for घृताः स). G5 च हतः (for चाहतः).]

47 Ś2 missing (cf. v. l. 27). K4 om. 47^ab; D7. 8 om. 47 (for both, cf. v. l. 46). —^a) S कुरुतां (for भगवान्). —^b) K2 करोति (for °तु). Ś1 सर्वदा; B1. 5 सर्वतः (for सर्वशः). S तथा (M1–3 ततो) वैवस्वतो यमः. — After 47^ab, S ins.:

503* पार्षदा वशगा यस्य स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ।

[G3. 4 बहवो (for वशगा). M5 (orig. as above; *inf. lin.*) प्रकुर्वतां (for प्रयच्छतु).]

— T1 om. (hapl.) 47^c–48^d. —^c) S (T1 om.) दिशा गजाश्च चत्वारः. —^d) B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 च; D2. 4 कं; Cd खं (as in text). Dn2 पवने; Cd गगनं (as in text). Ś1 गुहाः; K1 गुहः (for ग्रहाः). M3–5 क्षितिः खं पवनस्तथा. — After 47, S (T1 om.) ins.:

504* दिशश्च विदिशश्चैव स्वस्ति तुभ्यं प्रकुर्वताम् ।
प्रजानां पतयश्चैव सिद्धा लोकहिते रताः ।
स्वस्ति कुर्वन्तु ते नित्यं मन्त्रेणानेन संस्तुताः ।

[(L. 1) T2 G3–5 om. (hapl.) the post. half and the prior half of line 2. M3 प्रयच्छतां (for प्रकुर्वताम्). —(L. 3) G3. 4 सत्यं (for नित्यं). G3. 4 M3. 5 संस्कृताः; M4 संस्मृताः (for संस्तुताः).]

48 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D7. 8 om. 48^ab (cf. v. l. 46). T1 om. 48 (cf. v. l. 47). —^a) G1 M च (for ऽसौ). —^c) B1. 2. 4 शेषश्च (for स शेषः). Dn2 D3. 6 स शेषः सर्वनागेशः (Dn2 °भ्यः). —^d) D2 (marg.) त्वां च (for तुभ्यं).

49. Ś2 missing (cf. v. l. 27). —^a) D2 गांधारेषु च; M4 गांधारयुधि (for °रे युधि). D5 निर्जित्य (for विक्रम्य). —^b) D4 शूर- (for सुर-). S निर्जिते पाकशासने. —^c) B4 transp. वृत्रेण and दैत्येन. —^d) B5 -देवाः (for -देहाः).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 27). —^a) D2. 7. 8 हत- (for हृत-). T G2–5 शीघ्रं (for सर्वे). —^b) K5 तथा; D7. 8 पुरा; T G2–5 ऊचुः (for तदा). G4 चेंद्रा

C. 7. 3459
B. 7. 94. 51
K. 7. 94. 53

देवा ऊचुः ।

प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥ ५१

द्रोण उवाच ।

अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५२
रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३
त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ ५४
स तस्यैव प्रसादाद्वै हन्यादेव रिपुर्बली ।
नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥ ५५
दृष्ट्वा हनिष्यथ रिपुं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ।
पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ॥ ५६
ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ।
अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ५७
सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ।

(for सेन्द्रा). — For 50^{ab}, G1 M subst.:

505* विह्वला हतवीर्याश्च सहेन्द्रा विबुधा द्रुताः ।

— ^{c}) K1 D4 G3 ब्राह्मणं (for ब्रह्माणं). T G2–5 गत्वा (for जग्मुर्). — ^{d}) B5 महाबलात् (for °सुरात्). G2. 5 वृत्रासुरनिपीडिताः.

51 Ś2 missing (cf. v. l. 27). — ^{b}) B3 D4. 5 सुर-; D6 चैव (for देव-). — ^{d}) S पाहि (for त्राहि).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 27). MSS. om. the ref. — ^{a}) K1. 3 अत्र (for अथ). B2 D2. 3. 6 G1 M पार्श्वस्थितं; D7. 8 पार्श्वस्थितान् (for पार्श्वे स्थितं). D7. 8 दृष्ट्वा (for विष्णुं). — ^{b}) D1. 8 शक्रादीश् (for °दींश्). D7. 8 तान् (for च). S तथा सुरान् (for सुरोत्तमान्). — D2 om. (hapl.) 52^{cd}. — ^{c}) S ब्रह्मा पथ्यम् (for प्राह तथ्यम्). K5 प्रियं (for इदं). — ^{d}) D8 संविषण्णान्सुरोत्तमान्; T G1–3. 5 M जगाद जगतां पतिः; G4 वाक्यज्ञो जगतीपतिः.

53 Ś2 missing (cf. v. l. 27). — ^{a}) K1. 3 रक्ष्यसे; K4 रक्ष्यामहे (hypermetric); B1. 3. 5 रक्ष्यामि; B2 (marg. as in text) वक्ष्यामि; Dc1 D2 रक्षामि; T G2–5 रक्ष्या हि (for रक्ष्या मे). — ^{b}) K2 सेंद्राः सह; Dn1 समहेंद्रा (for सहेन्द्राः स-). D7 सहेंद्रा द्विजजायतः (sic); G1 M सहेंद्रा ब्राह्मणैः सह. — B1 reads 53^{d}–55^{c} on marg. — ^{d}) G3–5 तेन (for येन). D7. 8 येन वृत्रेण निर्जिताः.

54 Ś2 missing (cf. v. l. 27). B1 reads 54 on marg. — ^{a}) K1. 2 B2 D2. 5. 6 G1 M त्वष्टा (for त्वष्ट्रा). Ś1 तदा; T G2–5 महत् (for पुरा). D5 तेपे (for तप्त्वा). — ^{b}) Ś1 D2 पुरा (for तदा). D5 वर्षाणामयुतं तदा. — ^{c}) B3 Dc1 D6 S देवात् (for देवाः). — ^{d}) G1 M अनुज्ञां प्राप्य शंकरात्.

55 Ś2 missing (cf. v. l. 27). B1 reads 55^{abc} on marg. — ^{a}) B2 न (for स). Ś1 K (except K5) D1 तस्यैव स (by transp.); S शंकरस्य. K1–3 वा; B Dc1 Dn2 वो (for वै). — ^{b}) K1–3 D1 हन्यो देव-; B1 Dn1 S हन्यादेव-; B2 हन्यान्देव-; D2 हंति देव-; D3. 6 हन्याद्देवान्; D7. 8 हंता देव- (for हन्यादेव). K1. 2 -रिपून्; D2 M3–5 -रिपुं (for रिपुर्). — ^{c}) K3 प्रगत्वा; Dn1 न गत्वा; D3 तद्गत्वा (for नागत्वा). Ś1 K1 D1. 4. 5. 7. 8 शांकरं (D5 °र-); K2–5 Dc1 Dn1 D6 शंकरं (for °र-). Dc1 स्थाणुर् (for -स्थानं).

56 Ś2 missing (cf. v. l. 27). — ^{a}) Ś1 D2. 5 हनिष्यत (D2 °ति) (for °ष्यथ). D7. 8 रिपून्. B Dc1 दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्रं तं; T G2–5 वृत्रं हनिष्यथ सुराः; G1 M निहनिष्यति ते श(G1 M1. 2 तच्छ)क्र. — ^{b}) B1 गच्छथ; T G2–5 गच्छेम; G1 M गच्छामि (M5 °म) (for गच्छत). K4 Dn1 T G2–5 मंदिरं (for मन्दरम्). — D2 M3 om. (hapl.) 56^{cdef}. — ^{c}) Ś1 K1–3 D1. 7. 8 स तपो; D4. 5 तपसो (for °सां). — ^{d}) T G4 यज्ञानैक-; G1. 5 M1. 2 यज्ञांतक-; G2 M4. 5 रजोंतक-; G3 युंजानैक- (for दक्षयज्ञ-). Ś1 B4 M4. 5 -विनाशकः (for °शनः). — D7. 8 om. (hapl.) 56^{ef}. — ^{f}) D3. 6 -विनाशनः (for -निपातनः).

57 Ś2 missing (cf. v. l. 27). Before 57, D3. 6 ins. द्रोण उवाच. — ^{a}) K5 अगच्छन् (for ते गत्वा). D3 S (except M3) तं (D3 M4. 5 ते) देवाः सहिता गत्वा. — Ś1 K1. 2 D1. 4 om. (hapl.) 57^{b}–58^{a}. — ^{b}) K4 Dn1 T G2–5 मंदिरं (for मन्दरम्). K3 ददृशुस्तत्र त्र्यंबकं. — K3 om. 57^{cd}. — ^{c}) K4 om. from स्तेजसां up to देवा (in 58^{a}). D3. 5–8 तेजसो; T G2–5 तपसो (for तेजसां). D2 अपश्यंस्ते महाराशिं; G1 M अथापश्यंस्तपोराशिं. — ^{d}) B3 D5 कोटिसूर्यसमप्रभं.

अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥ ५८
एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ।
तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ॥ ५९
मूर्तीरीक्षस्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥ ६०

महेश्वर उवाच ।

विदितं मे यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याकृतात्मभिः ॥ ६१
अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।
ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ।
बधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२

द्रोण उवाच ।

इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥ ६३
नाना श्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
न संधिः शक्यते भेत्तुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥ ६४
ततो जघान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
तं च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ C. 7. 3475 B. 7. 94. 66 K. 7. 94. 69

58 Ś2 missing (cf. v. l. 27). Ś1 K1. 2. 4 D1. 4 om. 58[a] (cf. v. l. 57). —[a]) D6 ब्रूत (for देवा). K3 स तानुवाच त्रिदशान्. —[b]) Dn1 ब्रूहि (for ब्रूत). Dc1 D7. 8 वः (for [अ]हम्). D5. 6 किंचन (D5 ब्रूत किं) करवाम्यहं. —[c]) Ś1 K2. 3 D1. 6 मेऽद्यः; K1. 4. 5 मेस्याः; Dn1 D2. 5 मे (Dn1 ते) स्यात्; D4 मेऽद्यं (for मह्यं). D3 अमोघदर्शनं दिव्यं. —[d]) D3 कार्य- (for काम-). D3 M3–5 तथा; D7. 8 इतो (for अतो). D4 ध्रुवं (for ऽस्तु वः).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 27). —[a]) Ś1 (orig. as in text; *sup. lin.*) गत्वा (for उक्तास्). D7. 8 च ते; G1 M1. 2 तु तं; M3–5 ततः (for तु ते). —[b]) D7. 8 G1 M ते; G5 तद् (for तं). D6 प्रोचुस्तत्र (for प्रत्यूचुस्तं). —[c]) S हृतौजसां (for तेजो हृतं).

60 Ś2 missing (cf. v. l. 27). —[a]) D2 मुहुर्; T G M1. 2 मूर्तिं; Cd मूर्तिर् (for मूर्तीर्). D5 निरीक्षस्व (hypermetric); G1 M संपश्य (for ईक्षस्व). D4 om. (hapl.) from व up to दे (in 61[a]). D7. 8 देवेश; G1 M भो देव (for नो देव). —[b]) T G2 झर्झरीकृतां; G1. 3–5 M1. 2 जर्जरीकृतां (for °कृताः). —[c]) K1 त्वा (for त्वां). K1. 3 D1. 2 स्मो (for स्म). —[d]) M अगतीनां गतिर्भव. Cd cites गतिः (as in text).

61 Ś2 missing (cf. v. l. 27). D4 om. up to दे (cf. v. l. 60). D6 om. 61. K2. 5 om. the ref. B Dc1 शर्वं; T G2–5 ईश्वर; M3–5 शंकर (for महेश्वर). —[a]) K3 B2. 4. 5 Dn2 वो; D8 ते (for मे). D3 विदितेयं मम सुराः; M4 यथा मे विदितं देवाः. —[b]) G3. 5 कृत्येवं (for °यं). B3. 5 Dn1 D3 T G2–5 सुमहाबलाः (for °बला). D2 कृत्यमेवं महाबलाः. —[c]) G1 M त्वष्टृ- (for त्वष्टुस्). B2 (marg.; orig. as in text). 5 D4. 5. 7. 8 S -तेजोद्भवा (for तेजोभवा). D2 त्वष्टुस्तेजोद्भवो घोरो. —[d]) Ś1 दुर्निवाराकृतात्मभिः.

62 Ś2 missing (cf. v. l. 27). —[b]) B सह्यं; Dc1 (marg.) कार्यं; Cd साह्यं (as in text). G1 सर्वं (for सर्व-). —[d]) Ś1 K1–3 D1. 3. 6 गृहीत्वा वर्म (for कवचं गृह्य). Ś1 B2 भासुरं; K1 भास्करं (for भास्वरम्). — G5 om. 62[e]–64[b]. —[e]) K2 बुधा न; Dc1 Dn1 बद्ध्वा न; Dn2 D5 बबंध; D1 वधा न; D3. 6 ववंध (for बधान). M3–5 एनं तु (for अनेन). K1 वदानानेन मंत्रेण; D2 बौधायनेन मं°; T G3. 4 साधनेन तु मं°; G1 M1. 2 बद्ध्वानेन (G1 °नेव) तु मं°. —[f]) B4 सुरोत्तम; D8 सुरेश्वरं; S (G5 om.) ममैव तु (for सुरेश्वर). — After 62, D5 ins.:

506* वधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरघातिनः ।

63 Ś2 missing (cf. v. l. 27). G5 om. 63 (cf. v. l. 62). G2 om. the ref. —[a]) K5 मंत्रवत् (for वरदः). —[b]) K5 धर्मं; G4 मम (for वर्म). —[c]) D5 [आ]यत्तः (for गुप्तः). — M5 om. (hapl.) from 63[d] up to prior half of 507*. —[d]) G1 M1–4 ययौ (for प्रायाद्).

64 Ś2 missing (cf. v. l. 27). G5 om. 64[ab] (cf. v. l. 62). M5 om. 64 (cf. v. l. 63). —[a]) Dc1 स; T G2–4 तु (for च). D2 शरास्त्रौघैः (for च शस्त्रौघैः). —[b]) D2. 4 महामृधे; S (G5 M5 om.) सहस्रशः (for महारणे). —[c]) Dn1 तस्य (for संधिः). D4 छेत्तुं; D5 तस्य; D7. 8 ज्ञातुं; G5 भोक्तुं (for भेत्तुं). —[d]) D2 G1 M2–4 -बद्धस्य (for -बन्धस्य). D2 तत्; D3. 6 ते; D7. 8 च (for तु). D5 वर्म भेत्तुं कथंचन. — After 64, S (M5 after 63[c]) ins.:

507* स तेन वर्मणा गुप्तो वृत्रं देवरिपुं तदा ।
[M5 om. the prior half.]

65 Ś2 missing up to तं च (in 65[c]) (cf. v. l. 27).

C. 7. 3476
B. 7. 94. 67
K. 7. 94. 69

अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।
बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥ ६६
अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिः ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः ॥ ६८
ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव पार्थिव ।
हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥ ६९
यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७०
बद्ध्वा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥ ७१
स संनद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ॥ ७२
तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ।
अश्वानामयुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः ॥ ७३
वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ।
नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७४
ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

— For 65^{ab}, S subst.:

508* जघान समरेऽभीतः शक्रो देवाग्रणीस्तदा ।

— ^{c}) D3.6.7 तच्च; D8 तव; S स तनू (for तं च). Ś K1–3 D1.7.8 G1.5 बद्धं; K4 धर्म- (for बन्धं). — ^{d}) K4 lacuna; B2 शक्रश् (for वर्म). K1.2 D1 सोंगिरसे. Ś1 K3 Dn1 D2.4 वर्मणोंगिरसे ददौ.

66 ^{a}) S (except M3–5) चापि (for प्राह). M3.4.5 (*inf. lin.* also as in text) पुत्राय (for पुत्रस्य). — ^{b}) M3.4.5 (*inf. lin.* also as in text) मंत्रज्ञाय (for °ज्ञस्य). — ^{d}) D4 om. (hapl.) from श्याय up to अग्निवे (in 67^{a}). K1–3 D1 अग्निवेशाय (for °श्याय).

67 D4 om. up to अग्निवे (cf. v. l. 66). B3 reads 67^{ab} on marg. — ^{a}) K1 अग्निवेशा; K2.3 D1.6 °वेशो (for °वेश्यो). — ^{b}) M3–5 वर्मणा (for वर्म ते). — D4 om. 67^{c}–68^{b}. — ^{c}) T देहे (for देह-). — ^{d}) Dn1 धर्मेण (for मन्त्रेण). G1 M शस्त्रं तेन क्रमिष्यति.

68 D4 om. 68^{ab} (cf. v. l. 67). D3.6 G1 M om. the ref. — ^{b}) B2 Dn2 D2 महाद्युतिं; D7.8 °द्युते (for °द्युतिः). — ^{c}) K5 Dn1 D4.5.7.8 ततः (for वचः). — For 68^{bcd}, G1 M subst.:

509* तस्य कर्म बबन्ध च ।
उवाच चैनमाचार्यस्तव पुत्रमिदं वचः ।

69 ^{a}) T G3.4 M5 (*sup. lin.* as in text) -सूक्तेन (for -सूत्रेण). — ^{b}) B4 भारत (for पार्थिव). — For 69^{ab}, G2 subst.:

510* ब्रह्मणश्च स्वसूक्तेन बध्नामि कवचं तव ।

— ^{c}) K5 Dn1 पुरा (for यथा). — ^{d}) B2 बद्धो विष्णुः; M5 (*sup. lin.* as in text) बद्धं जिष्णोः (for बद्धं विष्णोः). K1.5 Dn1 D4 यथा रणे; S तु वैशसे (for पुरा रणे).

70 ^{a}) B2 वर्मणा (for ब्रह्मणा). D7 बंधं (for बद्धं). — ^{b}) D4 च तथामये (for तारका°). — ^{c}) D6 बंधनं (for कवचं).

71 Before 71, G1 M ins. संजय उवाच. — ^{a}) D2 G4.5 बध्नातु (for बद्ध्वा तु). — ^{d}) D3.6 समरे (for महते).

72 ^{a}) D4.5 सुसंनद्धो; S सुसंयुक्तो (G1.5 M1.2 °यत्तो) (for स संनद्धो). — ^{b}) D7 अर्जुनस्य रथं प्रति (= 74^{b}). — After 72^{ab}, K5 Dn1 S ins.:

511* प्रस्थितः सहसा राजन्यत्र यातो धनंजयः ।
[Dn1 आस्थितः (for प्र°).]

— ^{c}) S ततो रथ- (for रथानां च).

73 B1 reads 73^{ab} on marg. — ^{a}) Ś K Dn1 D1.3.6 दंतिनां च (for तथा दन्ति-). — ^{c}) B Dc1 Dn2 S नियुतेन (for अ°).

74 ^{a}) B4 प्रायात्ततो (for वृतः प्रायान्). — G1 M om. 74^{c}. — ^{c}) D7.8 -निर्घोषैर् (for -घोषेण). — T G2–5 ins. after 74^{abc}; G1 M after 74^{ab}:

512* नानाजनपदायुतः ।
तव पुत्रः प्रयातस्तु ।
[G1 M om. line 1.]

७०

संजय उवाच ।
प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्ष्णेययोस्तदा ।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १
जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निस्वनेन च ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ २
तद्युद्धमभवद्धोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
पाञ्चालानां कुरूणां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३
राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्न च श्रुतम् ।
यादृङ्मध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशां पते ॥ ४
धृष्टद्युम्नप्रमुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥ ६
महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमात्यये ।
सेनाग्रे विप्रकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७
समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् । C. 7. 3493 B. 7. 95. K. 7. 95. 1

75 ^{b}) D5 पार्थिव (for भारत). — ^{c}) D4 मागधं (for अगाधं). D7. 8 प्रेषितं (for प्रस्थितं). — ^{d}) Ś1 अपि (for इव).

Colophon. — *Sub-parvan :* N (except K4 D4. 5) G1. 4 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* K5 Dn1 D4. 5 दुर्योधनप्रयाणं; G1 M1. 2 कवचबंधनं; G2 मंत्रकवचप्रदानं; Bom. ed. दुर्योधनकवचबंधनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D2 91; B5 G1 M 89; Dn1 92; D3 T G2–4 90; G5 88. — *Śloka no.:* Dn1 75; G5 79.

70

1 ^{a}) K4 महाबाहो; Dn1 °राजन्; D1 °बाह्लो (for °राज). — ^{b}) B Dn1 S (except G1 M3–5) रणे; Dc1 तयोः; D5 तथा (for तदा). K5 Dn2 कृष्णपांडवयोस्तदा. — ^{c}) G1 M चानुयाते (for प्रयाते च). — ^{d}) D6 प्रस्थिताः (for पृष्ठतः). Ś1 K1–3 B1 D2. 4 G2. 5 पुरुषर्षभ; K4 D3 °र्षभः; B5 °र्षभं; D6 T G3. 4 °र्षभाः (for °र्षभे).

2 ^{a}) Ś2 K3. 4 D1. 4 T G2–4 [अ]भ्यपतन्; K1 °पतद् (for °द्रवन्). K1 D5 द्रोणो (for द्रोणं). — ^{b}) Ś K1–3 B (except B2) Dc1 Dn D1. 4. 8 S (except G3–5) निःस्वनेन (for निस्व°). — ^{d}) B2 (marg.; orig. as in text). 3 G5 तयोर्; G1 M तत्र (for ततो).

3 ^{a}) Ś2 युद्धं; K5 B Dc1 Dn2 D2. 5 S तीव्रं (for घोरं). — ^{b}) Dn1 D5. 8 तुमलं (for तुमुलं). Ś D2 S (except T G2) रोम- (for लोम-). — ^{c}) B1 पांचाल्यानां; B3 G1 M पांडवानां; D2 पंचालानां (for पाञ्चालानां). D4 कुंजराणां (hypermetric) (for कुरूणां). B2. 5 कुरूणां पांडवानां च. — ^{d}) D3. 5 द्रुतं (for ऽद्भुतम्).

4 ^{a}) D5 कथाभिर् (for कदाचिन्). Ś2 D3 अस्माभिर् (for ना°). D4 यत्कथाभिर्न चास्माभिर्. — ^{b}) D3 नापि (for तादृङ्). K4 D1 वा (for च). — For 4^{ab}, G1 M subst.:

513* राजन्न तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।

— ^{c}) Dc1 Dn1 D7. 8 G2 मध्यंगते; D4. 5 मध्यंदिने (for मध्यगते). — Ś K1–3 om. 4^{d}–5^{c}.

5 Ś K1–3 om. 5^{abc} (cf. v. l. 4). — ^{b}) Dn1 नानानीकाः (for व्यूढा°). — ^{c}) S सैन्यं तव कुरुश्रेष्ठ. — ^{d}) Ś K1 अवाकिरत् (for °रन्).

6 D7 om. 6^{a}–7^{b}. — ^{a}) Ś2 lacuna for वयं द्रोणं. — ^{b}) D6 G2. 5 सर्वै (for सर्व-). D3 वराः (for वरम्). — ^{d}) K5 S अभिवर्षाम (for अभ्य°). D3. 6 अभ्यवर्षन्सु(D3 °न्स)सायकैः.

7 D7 om. 7^{ab} (cf. v. l. 6). — ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 महार्णवाव् (for °मेघाव्). D5 इवोदीर्णान् (for °दीर्णौ). — ^{b}) Ś1 मिश्रवीर्यौ; K2 B Dn2 D1. 5 °वातैर्; G5 मिश्रौ तौ तु (for मिश्रवातौ). T G2–5 युगात्यये (for हिमा°). — ^{c}) D5 सैन्याग्रे (for सेनाग्रे). B Dc1 Dn2 प्रचकाशेते; Dn1 प्रवि°; S ते प्र° (for विप्र°). — ^{d}) D8 रुधिरे (for रुचिरे). D3. 6 शर-; S रत्न- (for रथ-). Ś2 K1. 2. 4 D1 रुचि(K4 °धि)रध्वजभूषिते; B5 रुचिरै रथभूषितैः; Dn1 वीरे रथविभूषिते.

8 ^{a}) K2 सर्वैस्यंत-; S (except G2) ते समेत्य (for

C. 7. B. 7. 95. 8 K. 7. 95. 8 जाह्नवीयमुने नद्यौ प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८
नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंवृतः ।
गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ॥ ९
भारद्वाजानिलोद्धूतः शरधारासहस्रवान् ।
अभ्यवर्षन्महारौद्रः पाण्डुसेनाग्निमुद्धतम् ॥ १०
समुद्रमिव घर्मान्ते विवान्घोरो महानिलः ।
व्यक्षोभयदनीकानि पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥ ११
तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ।
बिभित्सन्तो महासेतुं वार्योघाः प्रबला इव ॥ १२
वारयामास तान्द्रोणो जलौघानचलो यथा ।
पाण्डवान्समरे क्रुद्धान्पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥ १३
अथापरेऽपि राजानः परावृत्य समन्ततः ।
महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन् ॥ १४
ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह ।
संजघानासकृद्द्रोणं बिभित्सुररिवाहिनीम् ॥ १५
यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ।
तथैव शरवर्षाणि धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्षत ॥ १६
सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ।

समेत्य तु). B4 महासैन्यं (for °सेने). —^{b}) Dn2 चक्राते (for चक्रतुर्). Ś2 (*sup. lin.*; orig. as in text) K (except K4) Dn2 D4.5 G1 M अद्भुतं (for उत्तमम्). —^{c}) B2 चैव; A few MSS. नद्यः (for नद्यौ). —^{d}) Ś1 D4.5.7.8 [उ]द्धतोदके (for [उ]ल्बणो°).

9 ^{a}) K1 D5 नानाशस्त्रपुरोवाते. —^{b}) T G2–4 पत्त्यश्व-; G1 M जात्यश्व-; G5 प्रत्यश्व- (for द्विपाश्व-). K1 -संयुतः; B1.2 -संभृतः; D2 -संकुलः (for -संवृतः). —^{c}) D4 तथा (for गदा-). — D4 om. (hapl.) 9^{d}–10^{c}. —^{d}) Dn1 G5 संग्रामो; D7.8 संग्रामे (for संग्राम-). Ś K2.3 D1.8 [ऽ]नदत्; K1 D2.3.5–7 नदन्; K4 न तत् (for महान्).

10 D4 om. 10^{abc} (cf. v. l. 9). —^{a}) Ś K2 D1 भारद्वाजानिलोद्धूताः (D1 °द्धूताः). —^{b}) D2 -सहायवान् (for -सहस्र°). Ś K1–3 B1 D1 S शरधाराः (M2–5 °वर्षैः) सहस्रशः. —^{c}) Ś K1.2 महारौद्राः; B4.5 Dn2 °सैन्यः; S °रौद्रं (for °रौद्रः). —^{d}) Ś2 K1–3 D1.4 उद्यतं; Dn1 अद्भुतं; D2 उद्धतः; D5 उद्यतः (for उद्धतम्). D7.8 पार्थसेनां समंततः; T G2–5 पांडुसैन्याग्निमुत्थितं.

11 ^{a}) G5 मेघांते (for घर्मान्ते). **C**v as in text. —^{b}) Ś2 प्रवन्; K2 विवस्वान् (hypermetric); K4 B2.4 Dn2 D1.8 M5 विशन्; D2 विभुर्; D5 विध्यन्; D6 पिबन्; T G2–5 महा-; **C**d विवान् (as in text). D2 वन्यो (for घोरो). D4 महाबलः (for °निलः). **C**v as in text.

12 ^{a}) Ś K1.2 D1.3 T G5 सर्वे (for सर्व-). —^{b}) Dn1 समाव्रजन् (for °द्रवन्). —^{c}) K2 महावेगं; K5 °सेनां; S रथानीकं (for महासेतुं). —^{d}) K2 वातौघाः; Dc1 Dn1 D5–7 S (except M3–5) वार्यौघाः (for वार्योघाः). D6 प्रलये (for प्रबला).

13 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 M3.4 धारयामास (for वारया°). D4 G2 M5 तं (for तान्). —^{b}) B4.5 Dn2 जलौघं; S वार्यौ(G3.4 M5 °र्यो)घान् (for जलौ°). B3 (marg. as in text) महान् (for यथा). —^{c}) T G3–5 जित्वा (for क्रुद्धान्). —^{d}) B3–5 Dc1 Dn2 G2 पंचालांश्च (B2 °लांस्तु); G1 M1.2 सपांचालान् (for पाञ्चालांश्च). B2 Dn D2.3.5–8 सकैकयान् (for सके°). K4 पांचालानां च केकयान्; K5 पांचालान्सहकैकयान्.

14 ^{a}) B4 तथा; B5 यथा (for अथ). B2 Dn2 D1 च (for ऽपि). S पर्यवर्तंत राजानः. —^{b}) K3 B Dc1 Dn2 D2 परिवृत्य (for परा°). S कुर्वाणास्तव शासनं. —^{d}) K3 B4 Dc1 D6 पंचालान् (for पाञ्चा°). Ś1 अभ्यवारयन्; K1–3 अनुवा°; D6 व्यवहा° (for अन्ववा°).

15 ^{a}) G1 M पांचालानां रथव्याघ्रः (G1 °घ्रं). —^{c}) K2 D4.5 स (for सं-). K1 D1.3 सकृद् (for [अ]स°). G1 M अभ्यघ्नदसकृद्युद्धे. —^{d}) D5 विधत्सुर्; D6 वीभत्सुर्; D7.8 बिभित्सन्; G3.4 बीभित्सुर्; G5 M3–5 बीभत्सुर्; M5 (*inf. lin.*) बिभासुर्; A few MSS. बिभत्सुर् (for बिभित्सुर्). Ś1 K3 B4 Dn2 D7.8 M3.4 इव; Ś2 K1.2.4 B2 D1 रिपु-; Dc1 अपि (for अरि-).

16 B1 om. (hapl.) from शरवर्षाणि (in 16^{a}) up to तथैव (in 16^{c}). D6.8 om. (hapl.) 16^{bc}. —^{b}) B2 (marg.; orig. as in text) Dc1 वर्षत (for वर्षति). S संयुगे (for पार्षते). —^{c}) D1 -वर्षेण (for -वर्षाणि). —^{d}) Ś2 K4 B Dc1 T G2.3.5 [ऽ]प्यवर्ष(Ś2 °र्तं)त; K5 [ऽ]थ पार्षतः; Dn1 [ऽ]पि वर्षति; D3 [ऽ]भ्यवर्षति (for °वर्षत). G1 M पांचालो विप्रक(G1 M3.4 °व)र्षति.

17 ^{b}) G1 M -प्रासासि- (for -प्रासर्ष्टि-). K5 Dn1 D5 -संयुतः; D4 -तोमरः (for -संवृतः). —^{c}) Dn1 T G2–5 -निर्ह्रादो (for -संह्रादो). G1 M ज्याविद्युन्निनदह्रादो.

ज्याविद्युच्चापसंह्रादो धृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७
शरधाराश्मवर्षाणि व्यसृजत्सर्वतोदिशम् ।
निघ्नन्रथवराश्वौघांश्छादयामास वाहिनीम् ॥ १८
यं यमार्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् ।
ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥ १९
तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधि भारत ।
धृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिद्यत ॥ २०
भोजमेके न्यवर्तन्त जलसंधमथापरे ।
पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरेऽव्रजन् ॥ २१
सैन्यान्यघटयद्यानि द्रोणस्तु रथिनां वरः ।
व्यधमच्चापि तान्यस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ २२
धार्तराष्ट्रास्त्रिधाभूता वध्यन्ते पाण्डुसृञ्जयैः ।
अगोपाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव ॥ २३
कालः संग्रसते योधान्धृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
संग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४
कुनृपस्य यथा राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव वाहिनी ॥ २५
अर्करश्मिप्रभिन्नेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ।
चक्षूंषि प्रतिहन्यन्ते सैन्येन रजसा तथा ॥ २६
त्रिधाभूतेषु सैन्येषु वध्यमानेषु पाण्डवैः । C. 7. 3517 B. 7. 95. 27 K. 7. 95. 27

— d) D7.8 धृष्टद्युम्नो (for °द्युम्न-). S (except T G2) -वलाहकः (for -बलाहकः).

18 a) Ś K (except K4) Dn1 D2.7.8 -धारासि-; D4 -धाराभि-; T G3.4 -धाराम्बु-; G2.5 -धाराशु- (for -धाराश्म-). — b) K5 B2 (marg.; orig. as in text) Dc1 Dn1 D4.7.8 विसृजन्; D5.6 G1.4 M (except M1) व्यसृजन् (for °जत्). K5 Dn1 D4 -दिशः (for -दिशम्). — c) Dn1 D7.8 -नराश्वौघांश्च; D5 -वरौघान्स; G1 M1.2 -वराश्वौघां (for -वराश्वौघांश्च). T G2–5 निघ्नंस्तत्र नराश्वौघान्. — G5 om. 18d. — d) B Dc1 D2.5 प्लावयामास; S (G5 om.) पातया° (for छादया°).

19 a) G1 M1.2 यमाग्नत्; M3–5 यमघ्नत्; A few MSS. यमाच्छेत् (for यमार्छत्). — b) K5 B1 रथध्वजं; D2 °व्रजान्; D5 महारथं (for रथव्रजम्). — c) S तस्मात्तस्मात् (for ततस्ततः). — d) K1 lacuna; G2 पांडवः (for पार्षतः).

20 a) D3 M3–5 यथा (for तथा). D8 नु (for तु). — b) S मारिष (for भारत). — d) G3 क्रिया- (for त्रिधा). Ś K (except K5) Dc1 (*sup. lin.* as in text) D1–3.5.7.8 अभज्यत (for अभिद्यत). D6 त्रिसैन्यमभिभज्यत.

21 a) B Dc1 Dn2 G2 [ऽ]भ्य(G2 °न्व)वर्तंत; G1 M [ऽ]न्वपद्यंत (for न्यवर्तन्त). — b) B Dc1 Dn2 D4.5.7.8 S तथा (for अथ). — c) D7 जयमानाश् (for हन्य°). — D5 reads 21d–22a twice. — d) B Dc1 T G2–5 ययुः; Dn2 व्रजेत्; D5 (both times) [ऽ]ब्रुवन् (for ऽव्रजन्).

22 For the repetition in D5, cf. v. l. 21. — a) K1.3 [अ]घट्टयद्; K2 घट्टयद्; K4 घटयद्; D2 [अ]चोदयद्; D3.6 घटयेद् (for [अ]घटयद्). K5 B Dc1 Dn D4.5 (both times) संघट्ट(K4 Dn1 °घात)यति सैन्यानि; D7.8 संघाटयित्वा सै°; S संघाते यतते द्रोणः (G3.4 °णं). — b) S सैन्यस्य (for द्रोणस्तु). B1 बलिनां (for रथिनां). — c) Ś2 K (except K5) D1 तानि चापि (by transp.); B1.3.5 तानि तानि. D4 सैन्यस्य (for तान्यस्य). S व्यधमच्चास्य सैन्यानि.

23 a) K1.4 D4 M1 धार्तराष्ट्रस् (for °राष्ट्रास्). Ś1 द्विधाभूता; Dn1 D2.7.8 T G2–5 तथाभूता (for त्रिधाभूता). — b) D4 वध्यतां; T G5 व्यधंते; G3.4 व्यथंते (for वध्यन्ते). B1 T G3.4 -नंदनैः; Dn1 D2 -संजयैः (for -सृञ्जयैः). — d) Dc1 चापैरेर् (for श्वापदैर्).

24 Dn2 om. 24. — a) Ś K B2.4 Dn1 D1–6 स (K2 स) ग्रसते; Dc1 संक्रमते; G5 स ग्रहते (for संग्रसते). B1 लोकान्; G1.3 M यौधान् (for यो°). — b) G1 M2 मोक्षितान् (for मोहि°). — c) Dn1 D3–5 तुमले (for तुमुले). — d) T G2–5 तं (for सं-). D7.8 प्रजाः (for जनाः).

25) K5 D2 राज्यं (for राष्ट्रं). — b) Dn2 D5 S व्याधिदुर्भिक्षतस्कर — c) D7.8 प्राप्यते (for द्राव्यते). D2 आयत्ता; D3 आयाता (for आपन्ना). — d) T G3.4 शत्रु- (for तव).

26 a) B Dc1 -विमिश्रेषु; S -विभिन्नेषु (for -प्रभि°). — c) B Dc1 S प्रत्यहन्यंत; Dn2 D3 प्रत्यहन्यंते; D4 प्रतिहन्यते (for °हन्यन्ते). — d) K5 D1 सैन्यानां (for

C. 7. 3517 B. 7. 95. 27 K. 7. 95. 27

अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान्व्यधमच्छरैः ॥ २७
मृद्गतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः ।
बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥ २८
रथं नागं हयं चापि पत्तिनश्च विशां पते ।
एकैकेनेषुणा संख्ये निर्बिभेद महारथः ॥ २९
पाण्डवानां तु सैन्येषु नास्ति कश्चित्स भारत ।
दधार यो रणे बाणान्द्रोणचापच्युताञ्शितान् ॥ ३०
तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ।
बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्र तत्रैव भारत ॥ ३१
तथैव पार्षतेनापि काल्यमानं बलं तव ।
अभवत्सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ ३२
वध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ।
त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या प्रायुध्यन्त स्म सैनिकाः ३३
तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ।
नासीत्कश्चिन्महाराज योऽत्याक्षीत्संयुगं भयात् ॥ ३४
भीमसेनं तु कौन्तेयं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ॥ ३५
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।

सैन्येन). D8 तेजसा (for रजसा). S वृते (for तथा). Ś K2.3 सैन्यानां भास्वता (Ś1 K2.3 lacuna) तव; K1 सैन्यानां तव पुत्रक; K4 सैन्येन तव मारिष.

27 ^{d}) Ś1 पांचालं; K3 B1.4.5 D6 पंचालान्; B3 पंचाल्यं; Dc1 D7.8 पांचाल्यं (for पाञ्चालान्). D2 अधमत् (for व्यध°). Dn1 व्यधमत्पांडुसंजयान्; G2 पंचालानन्ववारयत्.

28 ^{a}) Dn1 D5.7.8 मर्दतस्; D3.6 अर्दतस् (for मृद्गतस्). K4 B4 चापि (for तानि). B4 सैन्यानि (for [अ]नीकानि). — ^{b}) A few MSS. शायकैः (for सा°). T G2–5 निघ्नतः शात्रवान्रणे; G1 M °श्चाहितान्रणे. — ^{c}) G1 M1.2 सैन्यस्य (for द्रोणस्य). — ^{d}) Ś1 Dc1 कालाग्निर् (for °ग्नेर्). Ś K1–3 D1 दीप्तिमत्; K4 दीप्तवान्; Dc1 दीपितं (for दीप्यतः).

29 ^{a}) D5 रथान्नागान्हयांश्चापि; T G2–5 रथनागहयाश्चापि. — ^{b}) Ś K1.2.4 D1.4 पत्तिं चैव (Ś1 K2 चापि; D4 तस्य); K5 B1.2 Dc1 Dn2 D2.3.6 M4 पत्तिनं च; Dn1 पत्तिनां च; D5 G2.5 पत्तयश्च; D7.8 पदातींश्च; G1 पत्तीनां च; G3.4 पत्तीश्चापि (for पत्तिनश्च). D5 महारणे (for विशां पते). — ^{c}) G1.4.5 M संखे (for संख्ये). — D4 om. 29^{d}–30^{a}. — ^{d}) B2 महारथं (for °रथः).

30 D4 om. 30^{a} (cf. v. l. 29). — ^{a}) K5 Dn D5 च; D8 तेषु (hypermetric) (for तु). K1–3 सैन्यस्य (for सैन्येषु). — ^{b}) S नास्ति राजन्स मानवः. — B3 reads 30^{c}–31^{d} on marg. — ^{c}) K5 D2.4.5.7.8 प्रासान् (for बाणान्). S अधारयत (G1 M न धारयति) यो बाणान्. — ^{d}) K5 Dn1 D2–5.7.8 शरान्; B Dc1 Dn2 S प्रभो (for शितान्).

31 B3 reads 31 on marg. — ^{a}) Ś2 K (except K5) D1 उच्छाद्यमानेनार्केण. — ^{b}) G2 -ताडितं (for -तापितम्). G4 द्रोणबाणप्रतापितं. — ^{c}) G1 M भ्रमते (for बभ्राम). B (except B4) Dc1 पांडवं; D2 [आ]मर्षितं (for पार्षतं). — ^{d}) Ś2 K (except K5) D1 स्म (for [ए]व). — After 31, S ins.:

514* हन्यमानं तु तत्सैन्यं भारद्वाजेन सर्वतः ।
शरैरग्निशिखाकारैर्दह्यते भरतर्षभ ।

[(L. 1) T सर्वशः (for सर्वतः).]

32 ^{b}) B2 चाल्यमानं (for काल्य°). — ^{c}) S विद्रुतं (G5 °तः) सर्वतः क्षीणं. — ^{d}) Dn2 D2.5 शुष्केंधनम् (for शुष्कं वनम्).

33 ^{a}) K3 Dn2 G5 बाध्यमानेषु; G2–4 मथ्य° (for वध्य°). B4 om. सैन्येषु. — ^{c}) Ś1 त्राण- (for प्राणान्). — ^{d}) K4.5 Dn2 D5 प्रायुध्यंति; D2 °ध्यंते (for °ध्यन्त). B Dc1 युध्यंते सर्वतोमुखाः; S युध्यंते स्वर्गलिप्सवः.

34 ^{b}) B Dc1 पुरुषर्षभ (for भरत°). — ^{d}) S [ऽ]जहात् (G1 M1.2 °न्) (for ऽत्याक्षीत्). K5 संगरं (for संयुगं). D7.8 तदा (for भयात्). — After 34, Ś2 reads 7. 71. 26 – 7. 73. 3.

35 D2 om. 35^{a}–36^{b}. — ^{b}) Dn1 D5.7 सौदर्याः; D4.8 सौं° (for सो°). — ^{d}) B4 om. विकर्णश्च. Dn1 महाबलः (for °रथः). — After 35, D7 reads 37 for the first time, repeating it in its proper place.

36 D2 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — ^{a}) Dc1 D8 बिंदानुबिंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्). S तेषां तु (for आवन्त्यौ). — ^{b}) D5 -मूर्तिश्च (for -धूर्तिश्च). S पौरवः

त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३६
बाह्लीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ।
महसेनः सहामात्यो द्रापदेयानवारयत् ॥ ३७
शब्यो गोवासनो राजा योधैर्दशशतावरैः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३८
अजातशत्रुं कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ॥ ३९
दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ।
सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४०
स्वकेनाहमनीकेन संनद्धकवचावृतः ।
चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ॥ ४१
शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
गान्धारकैः सप्तशतैश्चापशक्तिशरासिभिः ॥ ४२
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
प्राणांस्त्यक्त्वा महेष्वासौ मित्रार्थेऽभ्युद्यतौ युधि ॥ ४३
शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धानमपराजितम् ।
बाह्लिकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्धं प्रभद्रकैः । C. 7. 3535 B. 7. 95. 45 K. 7. 95. 46

(for वीर्यवान्). — D2 reads 36^{c}–37^{d} after 42. — ^{d}) D3. 6 -योधिनः (for -यायिनः).

37 For the sequence in D2, cf. v. l. 36. — ^{a}) Ś1 K1–3 D1. 3. 7. 8 -राजा (for -राजस्). — ^{b}) T G3–5 कुलपुत्रांस् (for °पुत्रो). S (except G2) तत्तुल्यजः (for महारथः). — D7 reads 37^{cd} for the first time after 35. — ^{c}) Ś1 K5 B5 Dn1 D6 महासेनः; G1 M सहसैन्यः (for °सेनः). D6 महामात्यो (for सहा°). — ^{d}) D2 द्रौपदेयम् (for °यान्). Ś1 B4 अवारयन्; K5 न्यवारयन्; Dc1 अधारयत्; G1 M1. 2 अवाकिरत् (for °रयत्). Dn1 D3 द्रौपदेयान्यवारयत्; D5 तव पुत्रा महारथाः.

38 D2 om. (hapl.) 38. — ^{a}) B4 D3. 6 सैब्यो (for शैब्यो). K1. 3 गोवाचनो; K5 °जिनो; D1 °शनो; D6 योधासमो; S गोपायनो (for गोवासनो). — ^{b}) T G2–5 -शतोत्तरैः; G1 M1. 2 -शतापरैः; M3–5 -शतैः परैः (for -शतावरैः). — ^{c}) K4 D5 [अ]भिमुखः; D3 °भुवं (for °भुवः). — ^{d}) Ś K Dn2 D1. 3. 5–8 अयोधयत् (for अवार°). Dn1 पराक्रांतेन योधयत्.

39 ^{c}) D3 संख्ये (for शल्यो). — ^{d}) K4 lacuna; D6 राजन्; D3 शल्यो (for राजा). B1 (marg. as in text) आर्दयत् (for आवृणोत्). B5 राजानमावृणोच्छरैः; G4 रणे चार्जुनमावृणोत्.

40 B5 om. 40^{ab}. — ^{b}) T G3. 4 अमर्षणं; G5 मनीषिणं (for अमर्षणः). — ^{c}) D2 शूरः; G2 क्रुद्धं (for क्रुद्धः). — ^{d}) D2 क्रुद्धो (for शूरो). D7. 8 युधि वरं (for रथवरं). Ś1 K5 Dn1 G2 प्रति (for युधि).

41 ^{a}) S तेनैव हस्त्यनीकेन. — ^{b}) K5 B D (except D1) संनद्धः (for °द्ध-). Ś2 K1–4 D1 -कवचो वृतः; S °ध्वजः (for °चावृतः). — ^{c}) K5 T G2–5 M3–5 शतं शतैर्; D2 चतुःशतं; G1 M1. 2 शतं शतैर् (for चतुःशतैर्). Ś1 महेष्वासश्; K1. 3. 4 °ष्वासं (for °ष्वासैश्). — ^{d}) Ś K2 B1–3 Dn1 D3–8 S अवारयत्; K1. 5 °यन् (for °यम्).

42 D4 om. (hapl.) 42^{ab}. — ^{a}) K3. 5 Dn1 च (for तु). D2 सहसेनः (for शकुनिस्तु). K3 D1. 3 G2 महानीको; B2 D2 सहामात्यो (for °नीको). — ^{b}) K5 Dn1 D7. 8 S माद्रीपुत्राव्; D2 द्रौपदेयम् (for माद्रीपुत्रम्). D1 अवारयं (for °यत्). — ^{c}) D3 गंधारकैः; S सगांधारैः (for गान्धारकैः). — ^{d}) D2 S -वरासिभिः (for -शरा°). B1. 2. 3 (marg.). 4. 5 Dc1 Dn2 चापशक्त्यसिपाणि(B3 [orig.] °वृष्टि)भिः. — After 42, D2 reads 36^{c}–37^{d}.

43 ^{a}) Dc1 Dn1 बिंदानुबिंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्). D7 कैकयौ (for आवन्त्यौ). — ^{b}) S (except G5) मात्स्यम् (for मत्स्यम्). D3. 6 विराटं व्यस(D3 °स्य)तां शरान्. — ^{c}) D7. 8 चतुःशतैर्महेष्वासैर् (=41^{c}); G1 M मित्रार्थे च पराक्रांतं. — ^{d}) Ś1 ह्युद्यतौ; K4 [ऽ]भ्युदिते; D1 °दितौ; T G3. 4 °स्थितौ; G5 ह्यद्य तौ (for ऽभ्युद्यतौ). B Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 मित्रार्थेभ्युद्यतायुधौ (D7. 8 °धैः); G1 M °र्थे च व्यवस्थितौ.

44 ^{a}) D6 याज्ञसेनिं तु (hypermetric) (for याज्ञसेनिं). — ^{b}) Ś1 D3 तन्वानम्; Ś2 धन्विनम्; K1. 2. 4 D1 धन्वानम्; D4 रुंधताम्; D5 सुधन्वम् (for रुन्धानम्). S युवानममितौजसं. — ^{c}) B1. 3. 4 Dc1 D2. 3. 6 बाह्लीकः; G1. 4 M बाह्लीकं; G5 बाह्लिक- (for बाह्लिकः). K5 पुत्र- (for प्रति-). K2 -ययतुः (sic); K5 -संयुक्तः; D4 -संवृत्तः; D6 -संजातः; T G2–5 -संरब्धः; G1 M -संयातं (for -संयत्तः).

45 Ś K1–4 D3 G3 om. (hapl.) 45. D4 reads 45

C. 7. 3535 B. 7. 95. 45 K. 7. 95. 46 आवन्त्यः सह सौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४५

घटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं क्रूरयोधिनम् ।
अलायुधोऽद्रवत्तूर्णं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४६

अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः ।
सैन्येन महता युक्तः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४७

सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।
रक्षितः परमेष्वासैः कृपप्रभृतिभी रथैः ॥ ४८

तस्यास्तां चक्ररक्षौ द्वौ सैन्धवस्य बृहत्तमौ ।
द्रौणिर्दक्षिणतो राजन्सूतपुत्रश्च वामतः ॥ ४९

पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ।
कृपश्च वृषसेनश्च शलः शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५०

नीतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे तदा ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७०

twice. G$_{5}$ repeats 45 after 47. —^{a}) T G$_{2.4}$ धृष्टद्युम्नश्च (for °द्युम्नं). B (except B$_{3}$) Dn$_{2}$ D$_{1.8}$ M$_{1.2.5}$ तु (for च). T G$_{2.4}$ पांचाल्यः (for पाञ्चाल्यं). —^{b}) D$_{2.4}$ (both times) क्रूरं (for क्रूरैः). D$_{1}$ G$_{4}$ प्रभेदकैः; G$_{5}$ (both times) प्रहारकैः (for प्रभद्रकैः). —^{c}) T G$_{2.5}$ (both times) आवंत्यौ (for आवन्त्यः). —^{d}) T G$_{4}$ क्रुद्धरूपाव् (for °रूपम्).

46 D$_{4}$ G$_{4}$ om. (hapl.) 46–47; B$_{3}$ reads the same on marg. —^{a}) K$_{5}$ Dn$_{1}$ महाशूरं; D$_{3.6}$ महावीरं; G$_{1}$ M ततो वीरं (G$_{1}$ °र-) (for तथा शूरं). —^{b}) D$_{5}$ क्षुद्र-; D$_{6}$ कूट-; G$_{5}$ शूर- (for क्रूर-). B Dc$_{1}$ -कर्मिणं; S (G$_{4}$ om.) -कर्मकृत् (for -योधिनम्). —^{c}) D$_{2}$ आलायुधो; D$_{6}$ अलंबुषो; T G$_{2.3.5}$ अलंबुसो (for अलायुधो). —^{d}) D$_{7.8}$ क्रूरम्; G$_{5}$ क्रांतम् (for क्रुद्धम्). D$_{5}$ आसाद्य (for आयान्तम्).

47 D$_{4}$ G$_{4}$ om. 47 (cf. v. l. 46). B$_{3}$ reads 47 on marg. —^{a}) B Dc$_{1}$ अलंबुषं; Dn D$_{2.3.5.7.8}$ अलंबुसो (Dn$_{2}$ D$_{3}$ °षो); T G$_{3}$ अलंबलं (for अलम्बुसं). K$_{5}$ Dn D$_{2.3.5.7.8}$ राक्षसेंद्रः (for °सेन्द्रं). —^{b}) K$_{5}$ Dn D$_{3.7.8}$ कुंतिभोजं; D$_{2.5}$ कुंतीभोजं (for कुन्तिभोजो). K$_{5}$ Dn D$_{3.5.7.8}$ महारथं; T G$_{2.3.5}$ °बलः (for °रथः). —^{c}) Dn$_{1}$ G$_{5}$ M$_{3-5}$ युक्तं (for युक्तः). K$_{5}$ घटोत्कचं महाशूरं. —^{d}) =45^{d}. G$_{2}$ क्रूररूपम् (for क्रुद्ध°). — After 47, B$_{2-4}$ ins.:

515* एवं द्वंद्वशतान्यासंस्तत्र तेषां च भारत ।

[B$_{2}$ हंतृ- (for द्वंद्व-).]

while G$_{5}$ repeats 45.

48 ^{a}) Dn$_{1}$ च (for तु). —^{c}) D$_{2}$ रक्षितः स महेष्वासैः. —^{d}) Dn$_{1}$ रणे; G$_{1}$ M नृपैः (for रथैः). D$_{6}$ कृपप्रभृतिभारत (sic).

49 ^{a}) D$_{4.5}$ तौ; S (except G$_{1}$ M$_{1.2}$) तु (for द्वौ). —^{b}) Ś$_{2}$ K$_{1-3}$ बृहत्तरौ; Dc$_{1}$ D$_{5.6}$ महत्तमौ (for बृह°). —^{c}) D$_{3.6}$ तु दक्षिणे (for दक्षिणतो).

50 ^{a}) B$_{3}$ (marg. as in text) -गुप्ताश्च (for -गोपास्). K$_{5}$ B$_{1.3}$ Dn$_{1}$ D$_{5}$ च (for तु). G$_{1}$ M तत्र (for तस्य). —^{b}) D$_{5.7.8}$ T G$_{2-4}$ सोमदत्ति-. K$_{2}$ M$_{2}$ -पुरोगमः (M$_{2}$ °मात्) (for °गमाः). —^{c}) B$_{2}$ (marg.; orig. as in text). $_{3}$ (marg. as in text) Dc$_{1}$ सोमदत्तश्च (for वृषसेनश्च). —^{d}) D$_{4.7}$ शल्यः (for शलः). D$_{4}$ शल्लश्च; T G$_{2-5}$ चैव; G$_{1}$ M$_{1.2}$ साल्वश्च (for शल्यश्च). D$_{8}$ वीर्यवान्; G$_{5}$ दुर्जयाः (for दुर्जयः).

51 ^{b}) S सर्वश(G$_{5}$ °शा)स्त्र- (for सर्वे युद्ध-). —^{c}) Ś K$_{1-4}$ वधायैवं (Ś$_{2}$ K$_{4}$ °व); G$_{1}$ M$_{1}$ रथं चैव; G$_{3-5}$ M$_{3-5}$ रथस्यैव; M$_{2}$ रथश्चैव (for विधायैवं). —^{d}) Ś$_{2}$ K$_{2-4}$ D$_{1}$ विदधिरे (for युयु°). K$_{5}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{1.5}$ ततः (for तदा). S रक्षार्थं युयुधुस्त(G$_{1}$ M हि ययुस्त)दा.

Colophon. — *Sub-parvan* : Ś K$_{1-3.5}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{1-5.7.8}$ G$_{1.4}$ M$_{1.2}$ जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : K$_{1.3}$ चतुर्थदिवसे; G$_{5}$ चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name.* : K$_{5}$ D$_{4}$ सेनाप्रमर्दनं; G$_{1}$ M$_{1.2}$ यौधाभिसारः; Bom. ed. संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1}$ 92; B$_{2}$ 88; B$_{3}$ D$_{2.5}$ 93; D$_{8}$ T G$_{2-4}$ 91; G$_{1}$ M 90; G$_{5}$ 89. — *Śloka no.*: Dn$_{1}$ 49; G$_{5}$ 55.

७१

संजय उवाच।
राजन्संग्राममाश्चर्यं शृणु कीर्तयतो मम।
कुरूणां पाण्डवानां च यथा युद्धमवर्तत॥ १
भारद्वाजं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम्।
अयोधयन्रणे पार्था द्रोणानीकं बिभित्सवः॥ २
रक्षमाणाः स्वकं व्यूहं द्रोणस्यापि च सैनिकाः।
अयोधयन्रणे पार्थान्प्रार्थयन्तो महद्यशः॥ ३
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं दशभिः शरैः।
आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्रहितैषिणौ॥ ४
विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ।
पराक्रान्तौ पराक्रम्य योधयामास सानुगौ॥ ५
तेषां युद्धं समभवद्दारुणं शोणितोदकम्।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने॥ ६
बाह्लीकं रभसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः।
आजघ्ने विशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः॥ ७
बाह्लीको याज्ञसेनिं तु हेमपुङ्खैः शिलाशितैः।
आजघान भृशं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः॥ ८
तद्युद्धमभवद्घोरं शरशक्तिसमाकुलम्।
भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम्॥ ९
ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तैरन्तरिक्षं दिशस्तथा।
अभवत्संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन॥ १०
शैब्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम्। C. 7. 3552 B. 7. 96. 11 K. 7. 96. 11

71

—¹) G2 transp. कुरूणां and पाण्डवानां.

2 ᵇ) G4 वीरस्य (for व्यूहस्य). D7.8 स्थिताः (for स्थितम्). —ᶜ) S योधयंति (for अयोधयन्). —D3.6 om. (hapl.) 2^{d}–3^{c}. —ᵈ) G1.5 M द्रोणानिक- (for °नीकं). S बिभित्सया (for °त्सवः).

3 D3.6 om. 3^{abc} (cf. v.l. 2). Dn1 om. 3. —ᵃ) Ś1 K3 B2.4 Dc1 D2 T G2–5 रक्षमाणः; Ś2 K1.2.4 B1.3.5 D4.5 रक्ष्यमाणः (Ś2 K4 °णाः) (for रक्षमाणाः). Ś1 K4 स्वयं (for स्वकं). D7.8 T G2–5 सैन्यं (for व्यूहं). —ᵇ) B Dc1 D2 T G2–5 द्रोणोपि सहसैनिकः (B4.5 D2 T G2–5 °कैः); G1 M भारद्वाजस्य सैनिकाः. —ᶜ) Ś2 K2 B Dc1 D2.4 T G2–5 अयोधयद् (for °यन्). —ᵈ) B Dc1 D2 T G2–5 प्रार्थयानो (for °यन्तो).

4 ᵃ) D8 बिंदानुबिंदाव्. —D1 om. (hapl.) 4^{bcd}. —ᶜ) D4 सम-; S रणे (for सुसं-). B3 (marg. as in text) Dc1 जघ्नतुर्युधि संक्रुद्धौ.

5 ᵃ) Ś1 K1.2.4.5 D (except Dc1 D2) तु (for च). —ᵇ) Ś2 K2 समव- (for समरे). —ᶜ) N (except B Dc1) समासाद्य (for पराक्रम्य). —ᵈ) G1 M वै रणे (for सानुगौ).

6 D6 om. 6. —ᵃ) S तेषां समभवद्युद्धं. —ᵇ) T G दारुणं रोमहर्षणं. —ᵈ) K5 चले (for वने).

7 ᵃ) K5 B1.5 Dc1 Dn1 D3–8 G1 M3–5 D2 च ततो (for रभसं). Dn1 युद्धं. Ś K1–4 D1 बाह्लीकं चा(Ś1 °ह्लीकम-; Ś2 K1 °ह्लिकं चा)थ संक्रु(K2 °यु)द्धं. —ᶜ) S उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्).

8 ᵃ) Ś K1.2.5 B5 Dn1 D1.3–6.8 G1 बाह्लिको. K5 Dn1 च (for तु). —ᵇ) K4.5 Dn1 D3.4.8 शिलासितैः; B4 शिलीमुखैः. S शरैः संनतपर्वभिः. —T G3–5 om. (hapl.) 8^{cd}. —ᶜ) D5 [उ]रसि (for भृशं).

9 ᵇ) T G1–3.5 M शरशक्त्यृष्टि(G1 M °क्त्यसि)-संकुलं; G4 शक्त्यृष्टिशरसंकुलं. —After 9, S ins.:

516* आवन्त्यौ भ्रातरौ शूरौ धृष्टद्युम्नमयुध्यताम्।
साल्वको बिल्वकश्चोभौ यथा विष्णुं कृते युगे।

[(L. 2) T G3 चैव (for चोभौ).]

10 ᵃ) S तेषां (for ताभ्यां). —ᵇ) B (except B4) D8 अंतरीक्षं. —ᶜ) D8 संभृतं (for संवृतं). —ᵈ) K5 Dn1 D3.5 प्रज्ञायत. —For 10^{cd}, G1 M subst.:

517* न स्म विज्ञायते राजन्नाप्यन्यो बुबुधे क्रियाम्।

[M1.2 अन्या (for अन्यो).]

11 D2 om. 11^{ab}. —ᵃ) K4 शैबो; B4 D4.6

C. 7. 3552 B. 7. 96. 11 K. 7. 96. 11 ससैन्यो योधयामास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११
बाह्लीकराजः संरब्धो द्रौपदेयान्महारथान् ।
मनः पञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन्रणे ॥ १२
अयोधयंस्ते च भृशं तं शरौघैः समन्ततः ।
इन्द्रियार्था यथा देहं शश्वद्देहभृतां वर ॥ १३
वार्ष्णेयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
आजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४
सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना ।
ईषन्मूर्छां जगामाशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५
समाश्वस्तस्तु वार्ष्णेयस्तव पुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिस्तूर्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १६
तावन्योन्यं दृढं विद्धावन्योन्यशरविक्षतौ ।
रेजतुः समरे राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धः कुन्तिभोजशरार्दितः ।
अशोभत परं लक्ष्म्या पुष्पाढ्य इव किंशुकः ॥ १८
कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
अनदद्भैरवं नादं वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥ १९
ततस्तौ समरे शूरौ योधयन्तौ परस्परम् ।

सैब्यो; D3 शैब्यो (for शैब्यो). Ś2 K2. 3 D1 गोवाश- (Ś2 °शि)ने; K1 °सिने; Dn1 गोसवने; T G2–5 गोपायनो; G1 M1. 2 गोधा(G1 -°द्धा)यनिर्; M3–5 गोपायनिर् (for गोवासनो). D7. 8 राजा (for युद्धे). — ^{b}) N (except B Dc1 Dn2; D2 om.) बाह्लिकं (K5 D4. 5 काशिपं; Dn1 काश्यपं; D3. 6 बाह्लीकं) सह सेनया. — ^{c}) T G2–5 सहसा; G1 M समरे (for ससैन्यो).

12 ^{a}) K4 om. (hapl.) from बाह्लीक up to यथा (in 13^{c}). Ś K1–3 D1–3. 6–8 काश्य(D7 °शि-; D8 °सि)पुत्रस्तु; K5 Dn1 D4. 5 बाह्लिकस्तु सु- (for बाह्लीकराजः). B Dc1 Dn2 D2–5. 7. 8 संक्रुद्धो; T G2 संरब्धो (for संरब्धो). — ^{b}) Ś1 -बलान्. — ^{d}) G1 M transp. शुशुभे and योधयन्. D5 (marg.) संयमी (for शुशुभे). D2 संयम्यायोधयद्रणे.

13 K4 om. up to यथा (cf. v. l. 12). D1 om. 13^{ab}. — ^{a}) K5 B4 सु-; Dn D5 [ऽ]थ; D8 (also as in text) [ऽ]पि; G2 न (for च). D2 वर्षंतः (for च भृशं). — ^{b}) D2 शरौघांश्च (for तं शरौघैः). — ^{c}) S इंद्रियाणि (G5 °णां); Cd °यार्था (as in text). — ^{d}) K3. 5 B (except B4) Dn2 D2 S देहवतां (for °भृतां). D1. 4. 7. 8 वरः; G5 वरं (for वर).

14 ^{a}) Dn1 D4. 5 योधयन् (for सात्यकिं). Ś2 क्रुद्धं (for युद्धे). K5 सात्यकिं योधयन्युद्धे. — ^{c}) B4 om. (hapl.) from आजघ्ने up to तव in (16^{b}). B1. 3. 5 D3 शायकैस्. — ^{d}) = 8^{d}. G1 M दशभिर् (for नवभिर्). S दशभिस्तथा (for नतपर्वभिः).

15 B4 om. 15 (cf. v. l. 14). — ^{b}) B5 G1 M धीमता (for धन्विना). — ^{c}) Dn1 शरैर् (for ईषन्). T G2–5 अथ (for आशु). — ^{d}) Dn1 परवीरहा (for सत्यविक्रमः).

16 B4 om. up to तव (cf. v. l. 14). — ^{b}) Ś2 K1–4 D1 G1 M महाबलं (D1 °बलः); B3 D2 °रथः (for महारथम्). — ^{c}) T G2 विव्याथ (for °ध). — ^{d}) Some MSS. शायकैः. Ś2 सायकैस्तीक्ष्णपर्वभिः.

17 ^{a}) B1. 3. 5 Dc1 भृशं (for दृढं). K5 B3 (marg.) Dn2 D2. 3. 5–8 T G1–4 M विद्ध्वा; G5 कृत्वा (for विद्धाव्). — ^{b}) Ś2 K2. 3. 5 Dn2 D1. 6–8 ह्यन्योन्य-; K1 B1. 2. 4 D4 M1. 2 अन्योन्यं; Dn1 D5 ह्यन्योन्यं; D3 त्वन्योन्य- (for अन्योन्य-). Ś2 K1 D1. 5. 6. 8 G3. 5 -विक्षितौ; B4 D2 -पीडितौ; D4 -वीक्षितौ (for -विक्षतौ). Ś1 अन्योन्यं च शरक्षतौ; K4 ह्यन्योन्यं सरवीक्ष्यतौ (sic). — G5 om. 17^{cd}. — ^{c}) S (G5 om.) संयुगे (for समरे).

18 ^{a}) B Dc1 Dn D3. 6 अलंबुषस्; T °बलस्; G3 °बुलस् (for °बुसस्). — ^{b}) T G2–5 -शरातुरः; G1 M -शराचितः (for °र्दितः). — ^{c}) B Dc1 Dn2 S भृशं (for परं). — ^{d}) Ś2 K1–4 D1 पुष्पिता; Dn1 पुष्पाढ्या; D2 सुपुष्प (for पुष्पाढ्य). K1. 2. 4 Dn1 D1 किंशुकाः.

19 D5 om. 19. — ^{a}) B5 कुंतीभोजं. Ś2 K1–4 तथा (for ततो). Ś2 D1 रक्षौ (for रक्षो). — ^{b}) K5 D7. 8 दशभिर् (for बहुभिर्). K1 D4 सायकैः; K5 B1 (marg.). 4. 5 Dn1 D7. 8 आशुगैः (for आयसैः). — ^{c}) D4 भैरवो (for भैरवं). D4 राजन्; G1 M रावं (for नादं). — ^{d}) Ś K B5 D (except Dc1; D5 om.) स्थितः (K1 °ताः; K4. 5 D1 °तं) (for तव).

20 ^{a}) B1 (marg.). 3 (marg. as in text) Dc1 प्रमुखे (for समरे). Ś K2. 3 D3. 6 M3–5 वीरौ (for शूरौ). — ^{c}) K1 B Dc1 Dn2 D4 S -सैन्या(M3 -यौधा)नि (for

[ ]

ददृशुः सर्वभूतानि शक्रजम्भौ यथा पुरा ॥ २०
शकुनिं रभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ।
माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैरर्दयतां मृधे ॥ २१
तन्मूलः स महाराज प्रावर्तत जनक्षयः ।
त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णेन च विवर्धितः ॥ २२
उद्धुक्षितश्च पुत्रेण तव क्रोधहुताशनः ।
य इमां पृथिवीं राजन्दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥ २३
शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ।
नाभ्यजानत कर्तव्यं युधि किंचित्पराक्रमम् ॥ २४
विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
ववर्षतुः पुनर्बाणैर्यथा मेघौ महागिरिम् ॥ २५
स वध्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
संप्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौबलः ॥ २६
घटोत्कचस्तथा शूरं राक्षसं तमलायुधम् ।
अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ २७
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥ २८
ततो युधिष्ठिरो राजा मद्रराजानमाहवे ।
विद्ध्वा पञ्चाशता बाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९
ततः प्रववृते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप । 7. 3571 7. 96. 30 7. 96. 30

-भूतानि). — d) D3.6 मयशक्रौ; G1 M1 जंभशक्रौ (for शक्रजम्भौ).

21 G5 om. 21ab. — a) B4 नाकुलिं (for शकुनिं). D2 क्रुद्धौ (for युद्धे). Dn1 सौबलं शकुनिं युद्धे. — c) Ś2 K1.4.5 Dc1 Dn1 D1–3.5.6 T G1.3.4 M सु-; D4 G5 स-; D7.8 तु (for च). T G3–5 संक्रुद्धौ (for संरब्धौ). — d) K5 B1 Dc1 आर्दयतां; B2–5 Dn2 G2 चार्द°; Dn1 ह्यर्द° (for अर्द°). B Dc1 Dn1 S भृशं (for मृधे).

22 D4 om. 22. — a) K1–3 D1 उन्मूलः; B Dn2 D2 तुमुलः; Dc1 तुमलः; D3 ह्यन्मूलः; G1 तन्मूलं (for तन्मूलः). K5 Dn1 D5 सहसा राजन्; B Dc1 Dn2 D2 S सुम(B3–5 Dn2 D2 स म)हाराजन् (G5 °जा) (for स महाराज). D6 शक्रजंभौ महाराज. — b) S अवर्तत (for प्राव°). — G4 repeats 22c after 22. — c) N (except B1–4 Dc1 Dn2; D4 om.) त्वया चोपेक्षितो (K4 °क्षयं) राजन्.

23 a) Dn1 D3.5.6 उ(D6 त)द्बोधितश्; D2 उच्छर्दितश्; D7 उद्धृक्षितश्; D8 उद्धू° (for उद्धु°). B Dc1 S रक्षितस्तव पुत्रैश्च (Dc1 °त्रेण). — b) B Dc1 S क्रोधमूलो (for तव क्रोध-). — cd) Dc1 D2 S transp. राजन् and सर्वां. G3 समंततः (for समुद्यतः).

24 c) K3 B Dc1 Dn2 D2 न स्म जानाति कर्तव्यं; K4.5 Dn1 D3 S नाभि(K4 °भ्य)जानाति क°; D4 नान्यजानत क°. — d) B Dc1 S युद्धे (for युधि). M3–5 कंचित् (for किं°). B3.4 पराक्रमत् (for °क्रमम्).

25 a) K5 Dn1 चैकम्; D2.4.5.7.8 चैवम् (for चैनम्). — b) D6 महाबलौ (for °रथौ). — d) Ś K D2.7.8 T G2–4 M3 मेघो; D6 मेघैर् (for मेघौ). S महीधरं (M1 °रः) (for महागिरिम्).

26 a) D3 G1 M विध्यमानो (for वध्य°). — c) D5 अपायाज् (for संप्रायाज्). — d) D5 भारत (for सौबलः).

27 a) G5 कटोत्कचस्. D4 तदा; D5 तत्र; D7.8 ततः (for तथा). K5 B1.3.5 Dn1 D3–8 S शूरो; Dc1 क्रूरो; D1 वीरं (for शूरं). — b) G3 राक्षसस्. B1.4 Dc1 ह्यलायुधं; B5 D2.3 T G3–5 अलंबुसं (B5 D3 °षं) (for अलायुधम्). — c) D7 अभ्यगाद् (for °याद्). D7.8 द्र(D8 द्रा)वयन् (for रभसं). D8 reads from युद्धे up to मध्यमम् (in 27d) twice. K4 D3.6 क्रुद्धो (for युद्धे). — d) T G3.4 वैरम् (for वेगम्).

28 a) Ś2 K5 D2 ततो (for तयोर्). — b) D7.8 प्रावर्तत जनक्षयं. — c) D2 तु (for हि). — d) Ś2 D2.7.8 युधि; D3.6 इव (for मृधे).

29 b) D3.6 मद्रराजं महाहवे. — c) K2.4.5 D2.7.8 S पंच(G1 M °चा)शतैर् (for पञ्चाशता). — d) T G2 विव्याथ (for °ध).

30 a) B4 तयोः (for ततः). — b) B4 राज्ञोर् (for तयोर्). G1 M महत् (for नृप). B5 T G2–5 तयोरत्यंतमाहवे (B5 °मद्भुतं); D7.8 तुमु(D8 °म)लं लोमहर्षणं. — c) Dc1 D2 S महाराज; D3.6 महायुद्धं; D4.5 अभूद्युद्धं (for महद्युद्धं).

31 b) B1 तवात्मजाः; S महारथः (G5 °थाः) (for तवात्मजः). — c) Dc1 D1.4 M3 अयोधयद्; D5 अवा-

C. 7. 3171
B. 7. 96. 20
K. 7. 96. 30

यथा पूर्वं महद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥ ३०
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।
अयोधयन्भीमसेनं महत्या सेनया वृताः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

संजय उवाच ।
तथा तस्मिन्प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ।
कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १
जलसंधं महाबाहुर्भीमसेनो न्यवारयत् ।
युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे ॥ २
किरन्तं शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३
ततः प्रववृते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ।
कुरूणां सोमकानां च संक्रुद्धानां परस्परम् ॥ ४
संक्षये तु तथा भूते वर्तमाने महाभये ।
द्वंद्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५
द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण बली बलवता सह ।
विचिक्षेप पृषत्कौघांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।

किरन् (for अयोधयन्). — ^{d}) Ś$_{1}$ K$_{1.3.4}$ D$_{1.7.8}$ वृतं; Ś$_{2}$ K$_{2}$ भृशं; B$_{1}$ D$_{2-4}$ वृतः (for वृताः).

Colophon. — *Sub-parvan :* N (except K$_{4}$) G$_{1}$ M$_{1.2}$ जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K$_{1.3}$ चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* D$_{4}$ सेनायुद्धं; G$_{2}$ द्वंद्वयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1}$ D$_{2}$ 93; B$_{2}$ 83; B$_{3}$ Dn$_{1}$ 94; B$_{5}$ 101; D$_{3}$ T G$_{2-4}$ 92; G$_{1}$ M 91; G$_{5}$ 90. — *Śloka no.:* Dc$_{1}$ 31; Dn$_{1}$ G$_{5}$ 30.

72

1 ^{a}) Ś$_{2}$ ततस्; D$_{2}$ तदा (for तथा). Ś$_{2}$ प्रववृते; Dc$_{1}$ संप्रवृत्ते; T G$_{3.4}$ प्रवृद्धे तु (for °त्ते तु). — ^{b}) Ś$_{1}$ S (except T G$_{2}$) रोम- (for लोम-). — D$_{6}$ repeats 1^{cd} after 2^{ab}. — ^{c}) Ś$_{1}$ कौरवेयास्; D$_{7}$ °वेयस् (for °वेयांस्). G$_{5}$ तथाभूतान् (for त्रिधा°). Ś$_{2}$ K$_{1.3}$ D$_{1}$ कौरवेयास्त्रिधाभूताः. — ^{d}) Ś K$_{1.2}$ D$_{1}$ पांडवान् (for पाण्डवाः). Ś$_{2}$ समवारयन्; D$_{6}$ (both times) G$_{1}$ M समभिद्रवन् (for समुपा°).

2 ^{a}) Dn$_{1}$ जलसंधिं (for °संधं). K$_{2.4.5}$ B Dn D$_{2.5-8}$ T G$_{2-5}$ महाबाहुं; Dc$_{1}$ °राजं (for °बाहुर्). — ^{b}) K$_{4}$ निवारयत्; K$_{5}$ [ऽ]भ्यवारयत्; B$_{1.2}$ (marg. as in text). $_{3}$ (marg.). $_{4.5}$ S [ऽ]भ्य(T G$_{2-5}$ °त्य)वर्तत; D$_{6}$ महारणे (for न्यवारयत्). — After 2^{ab}, D$_{6}$ repeats 1^{cd}. — ^{c}) G$_{4}$ सहामात्यः (for °नीकः).

3 ^{a}) B$_{1.2.3}$ (marg.). $_{4}$ Dn$_{2}$ G$_{1}$ M किरंस्तु (for किरन्तं). — ^{b}) B$_{2}$ (marg.) रोचमानम्. — ^{c}) B$_{3}$ (marg. as in text) महातेजा (for °राज). — ^{d}) Ś$_{2}$ K (except K$_{5}$) D$_{1}$ बली (for रणे).

4 ^{b}) Dc$_{1}$ T G$_{3-5}$ चरतां; D$_{3}$ त्वरितं (for त्वरतां). — ^{c}) K$_{5}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{4.5.7.8}$ T G$_{2-5}$ पांडवानां (for सोमकानां). — ^{d}) D$_{5}$ संयुक्तानाम्. K$_{5}$ Dn D$_{4.5.8}$ अमर्षिणां (for परस्परम्). D$_{7}$ संक्रुद्धानां महार्षिणां; S क्रुद्धानामितरेतरं.

5 ^{a}) B$_{3}$ च (for तु). D$_{5}$ तथा वृत्ते; D$_{7.8}$ तयोर्भूते (for तथा भूते). — ^{b}) K$_{4}$ D$_{1}$ तथा भये; B$_{5}$ (*sup. lin.* as in text) D$_{3}$ महाहवे; T G$_{2-5}$ महारणे (for महाभये). — ^{c}) B$_{2}$ द्वूरी-; D$_{4}$ द्वेधी-; D$_{7.8}$ द्वंद्व-; M$_{5}$ द्वैधी- (for द्वंद्वी-). D$_{5}$ [अ]नीकेषु (for सैन्येषु). — ^{d}) K$_{5}$ क्रुध्यमानेषु; Dn$_{2}$ D$_{3.6}$ मुह्य°; T G$_{2-5}$ मथ्य°; G$_{1}$ M वध्य° (for युध्य°). K$_{1}$ D$_{3.6}$ भीतवत् (for [अ]भीत°).

6 ^{a}) K$_{2}$ B$_{2}$ पंचाल- (for पाञ्चाल-). — ^{c}) B Dc$_{1}$ यदाक्षिपत्; S व्यवासृजत् (G$_{5}$ °जन्) (for विचिक्षेप).

चक्राते द्रोणपाञ्चाल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७
विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु समन्ततः ।
वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ॥ ८
तपनीयविचित्राङ्गाः संसिक्ता रुधिरेण च ।
संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसंघाः सविद्युतः ॥ ९
कुञ्जराश्वनरान्संख्ये पातयन्तः पतत्रिभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ १०
असिचर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ।
विप्रकीर्यन्त शूराणां संप्रहारे महात्मनाम् ॥ ११
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ १२
गृध्राः कङ्का वडाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा ।
बहवः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष ॥ १३
भक्षयन्तः स्म मांसानि पिबन्तश्चापि शोणितम् ।
विलुम्पन्तः स्म केशांश्च मज्जाश्च बहुधा नृप ॥ १४
आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ।
नराश्वगजसंघानां शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५
कृतास्त्रा रणदीक्षाभिर्दीक्षिताः शरधारिणः । C. 7.3568 B. 7.97.16 K. 7.97.16

Ś K_1 पृषक्कौघांस्; D_2 ततः कोपात् (for पृषत्कौघांस्).

7 D_4 om. (hapl.) 7^c–8^b. — ^{c}) K_3 -पंचाल्यौ; $G_{1.5}$ M_{1-4} -पांचालौ (for -पाञ्चाल्यौ). — ^{d}) Ś K_{1-4} D_1 अशेषतः (for अनेकशः).

8 D_4 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). — ^{a}) $D_{7.8}$ आविकीर्णानि; $G_{1.3.4}$ M विकीर्णानि च; G_5 विकर्णानीव (for विनिकीर्णानि). — ^{b}) K_5 अनेकानि; Dn_1 S अनीकानि (for °केषु). $D_{3.6}$ सहस्रशः (for समन्ततः). — ^{d}) D_5 G_5 ध्वजवर्मायुतानि च.

9 ^{a}) Dn_2 -पवित्राणां; Bom. ed. -तनुत्राणाः (for -विचित्राङ्गाः). S सुवर्णचित्राभरणाः. — ^{b}) D_5 संसक्ता; $D_{7.8}$ संयुक्ता (for संसिक्ता). D_1 om. (hapl.) from रुधिरेण up to संसक्ता (in 9^c). K_5 शतशोथ सहस्रशः. — ^{cd}) K_1 संसक्त; K_4 $D_{3.4}$ संसिक्ता; D_7 संप्रक्त्या; D_8 संप्रक्ता (for संसक्ता). S कोविदारा इवाभांति पुष्पितास्तत्र भारत. — After 9, S ins.:

518* तावकाः समरे योधाः पाण्डवेयाश्च विक्षताः ।

[G_1 M यौधाः. G_1 वीक्षिताः (for विक्षताः).]

10 ^{b}) $D_{2.5.7.8}$ T G_{2-5} कुंजरांश्च (for कुञ्जराश्व-). $D_{7.8}$ रथान् (for -नरान्). K_4 D_1 सर्वें; B Dc_1 S अन्ये; D_5 चापि (for संख्ये). — ^{b}) B Dc_1 Dn_2 S पात($B_{1.3}$ घात-; Dc_1 धार)यंति स्म पत्रिभिः; D_5 पातयन्निशितैः शरैः. — ^{c}) T ताळ- (for ताल-). — K_5 om. (hapl.) 10^d–11^a. — ^{d}) $D_{2.3.6}$ कर्षयंतो (for विकर्षन्तो). Dn_1 महाबलाः (for °रथाः).

11 K_5 om. 11^a (cf. v. l. 10). — ^{a}) B_4 प्रास- (for असि-). $D_{3.6}$ असिचापानि चर्माणि. — ^{c}) Ś $K_{1.2.4}$ $D_{1.3.6}$ प्रत्य($D_{3.6}$ °व्य)कीर्यंत शूराणां; T G $M_{1.2}$ विप्रकीर्णानि दृश्यंते; M_{3-5} प्रकीर्णानि स्म दृश्यंते. — ^{d}) D_6 संनिपाते (for संप्रहारे).

12 ^{b}) G_5 M_3 कवचानि (for कबन्धानि). D_5 (marg. as in text) सहस्रशः (for समन्ततः). — ^{d}) B_2 (marg.) समर- (for परम-). — After 12, K_5 reads 17^c for the first time, repeating it in its proper place.

13 K_5 om. 13^a. — ^{a}) K_1 गृध्रः. D_7 काक-; T $G_{2.3}$ कंक-; G_4 काका (for कङ्का). $Ś_2$ K_{1-3} $D_{1.2}$ वटाः; K_4 B_4 D_5 बकाः; $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn_2 D_6 बलाः; Dn_1 $D_{4.7.8}$ बडाः; D_3 वलाः; T $G_{2.5}$ $M_{3.5}$ बळाः; G_1 $M_{1.2.4}$ वळा; $G_{3.4}$ वला (for वडाः). — ^{b}) D_1 खगाः (for तथा). $D_{7.8}$ वायसा जंबुकादयः. — ^{c}) K_4 $B_{1.2.4.5}$ Dc_1 Dn_2 D_2 T G_{2-5} बहुशः (for बहवः). B_3 बहवश्च पिशाचाश्च.

14 ^{a}) D_5 G_1 M भक्षयंति (for °यन्तः). $K_{1.2}$ स-; B Dc_1 Dn_2 $D_{2.7.8}$ T G_{2-5} च (for स्म). — ^{b}) D_3 पिबंति. K_5 Dn_1 $D_{4.5}$ च स्म; $D_{7.8}$ स्म हि; T G_{2-5} चैव (for चापि). — ^{c}) $K_{1.2}$ स; $K_{4.5}$ B (except B_3) Dn_2 $D_{2-4.6-8}$ च (for स्म). S विलुंप(G_5 °लंब)मानाः केशांश्च. — ^{d}) $Ś_1$ K_4 मज्जानां; K_5 Dn_1 मज्जां च (for मज्जाश्च). Ś K_{1-4} $D_{1.2}$ [अ]पि च; $D_{3.6}$ [अ]पिबन् (for नृप).

15 ^{a}) S कर्षंतश्च (for आकर्षन्तः). — ^{b}) B_2 (marg.) तदा (for तथा). Ś K (except K_5) D_1 शरीरावयवानि च. — D_7 om. 15^c. — ^{c}) D_8 -सिंहानां (for -संघानां). — ^{d}) $Ś_1$ शरीराणि (for शिरांसि च).

16 Dn_2 om. 16. — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 कृतास्त्र- (for °स्त्रा). $Ś_1$ -शर- (for रण-). T G_{2-5} -शिक्षाभिर् (for

C. 7. 3588 B. 7. 97. 11 K. 7. 97. 11

रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६
असिमार्गान्बहुविधान्विचेरुस्तावका रणे ।
ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्रासैः शूलतोमरपट्टिशैः ॥ १७
गदाभिः परिघैश्चान्ये व्यायुधाश्च भुजैरपि ।
अन्योन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगता नराः ॥ १८
रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ।
मातङ्गा वरमातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९
क्षीबा इवान्ये चोन्मत्ता रङ्गेष्विव च चारणाः ।
उच्चुक्रुशुस्तथान्योन्यं जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ २०
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
धृष्टद्युम्नो हयानश्वैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥ २१
ते हया साध्वशोभन्त विमिश्रा वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ।
हयाः शुशुभिरे राजन्मेघा इव सविद्युतः ॥ २२
धृष्टद्युम्नश्च संप्रेक्ष्य द्रोणमभ्याशमागतम् ।
असिचर्माददे वीरो धनुरुत्सृज्य भारत ॥ २३
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पार्षतः परवीरहा ।
ईषया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् ॥ २४

-दीक्षामिर्). —^{b}) Ś2 शस्त्र-; B1. 3–5 D2 रण- (for शर-). B Dc1 D2 G5 -शालिनः; D3 -वारिणः; T G2–4 -मालिनः; G1 M -जालिनः (for -धारिणः). —^{c}) B (except B4) Dc1 D2 T G2–5 प्रार्थयाना (for °यन्तो). —^{d}) Ś2 ततः; B1 S जनाः; D5 नृपाः (for तदा).

17 ^{a}) Dn1 -ग्रामान् (for -मार्गान्). —^{b}) B2 वितेरुः (for विचेरुस्). K3 B Dc1 सैनिका; S चापरे (for तावका). K5 Dn1 तावका व्यचरन्रणे. — K5 reads 17^{c} for the first time after 12. —^{c}) K5 (first time) कृष्टिभिः; Dn2 अष्टिभिः; D4. 7. 8 रिष्टिभिः; T G2–5 यष्टिभिः (for ऋष्टिभिः). D3. 6 ऋष्टिभिः प्रासशक्तीभिः (D6 °श्च). —^{d}) Ś K1. 3. 4 D1–3. 6 -मुद्गर- (for -तोमर-). K3 -पट्टिसैः; S -पट्टसैः (G5 °शैः) (for -पट्टिशैः). Dn2 D4. 5 शू(Dn2 शै)लपट्टिशतोमरैः.

18 ^{a}) Ś2 K1. 4. 5 B4. 5 Dn2 D2. 3. 6 S चान्यैर्; D7. 8 चापि (for चान्ये). —^{b}) K3–5 D5. 7 T G1–3. 5 M व्यायुधैश्; B4. 5 Dn D2. 3. 6. 8 G4 आयुधैश्; Cd व्यायुधाश् (as in text). —^{c}) T G1. 2. 5 M1. 2 न्यहनन्; G3. 4 न्यहनत्; M3–5 अहनन् (for जघ्निरे). D4 वीरा (for क्रुद्धा). —^{d}) B1 Dn1 रणे; D8 इव (for नराः).

19 ^{b}) G2 तु (for च). K2 सारथिः (for सादिभिः). —^{c}) Dc1 इव; T G2–5 चैव; G1 पर- (for वर-). —^{d}) Ś1 K4. 5 B2 D1 M5 पादाता(D1 °तै)श्; D4 पदातीश् (for °ताश्). D7. 8 पदातैश्च पदातयः; T G2–5 पा(G3. 4 प)दाताश्चैव पत्तिभिः.

20 ^{a}) D4 चान्येव (for इवान्ये). —^{b}) K4 D1 रणेषु (for रङ्गेषु). K5 Dn1 सु- (for च). K1 चारणः; K2. 4. 5 B Dc1 Dn2 D1–3. 5–7 T G1. 2. 5 M वारणाः. —^{c}) Ś2 K (except K5) D1. 3. 6 तदा; B Dc1 T G2–5 अथ (for तथा). G1 M तानि तानि प्रभाषंतो. —^{d}) K1–4 D1 चान्योन्यम् (for अ°). B Dc1 T G M1. 2 [ए]व च (for [आ]हवे).

21 ^{a}) T G2–5 महा- (for तथा). B4 तेषां युद्धे वर्तमाने. —^{b}) B4 घोररूपे (for निर्मर्यादे). —^{c}) Dn1 महानश्वैर्; D3. 6 हयांश्चैव (for हयानश्वैर्). —^{d}) S द्रोणस्यामिश्रयत्स्वकैः (G1 M1. 2. 4 °न्स्वकैः; G5 °त्स्वकः).

22 ^{a}) D3. 6 चानु; D7. 8 बहु (for साधु). K1 D7. 8 शोभंत; K4 अशोभंति. —^{b}) K5 B Dc1 Dn D7. 8 मिश्रिता; D3 संमिश्रा (for वि°). — B3–5 Dn2 D3 T G2–5 read 22^{cd} twice. —^{c}) Dc1 D4. 5. 7. 8 पारापत- (for °वत-). B2. 3–5 T (all [except B2] second time) G1. 2–5 (last four second time) M ते (for च). —^{d}) T G2–5 (all first time) मारिष (for संयुगे). B2. 3–5 T (last five second time) G1. 2–5 (last four second time) M रक्तशोणैर्विमिश्रिताः.

23 ^{a}) K5 B Dc1 Dn D2. 5 S तु (for च). D4. 5 संक्रुद्धो (for संप्रेक्ष्य). —^{b}) K1. 4 B1–3. 5 Dn1 D1. 3. 4. 6–8 अभ्यासम् (for °शम्). D4 आगतः (for °तम्). —^{c}) Ś1 D3 असिं (for असि-). Ś2 दधे; D7. 8 [आ]ददद् (for °दे). —^{d}) G1 M वीर्यवान् (for भारत).

24 ^{a}) S (except T G2) चिकीर्षन् (for °र्षुर्). K1 दुस्तरं (for दुष्करं). —^{c}) D2. 4. 5 शिक्षया; G5 ईषायाः; Cd इषया (for ईषया). G3–5 समभि- (for °ति-). B2 ईषपाशमतिक्रम्य; B5 एष सर्वानति°; G1 M ईषां समभ्यति°. —^{d}) Dn2 D5 द्रोणस्य समुपाविशत्.

25 ^{a}) B1. 3 D2 -मध्येषु; S -पाळीषु (for -मध्ये स). Cd cites युगमध्ये (as in text). —^{b}) Dn D2. 5. 6

आतष्ठद्युगमध्ये स युगसंनहनेषु च ।
जघानार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २५
खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ।
न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
यथा श्येनस्य पतनं वनेष्वामिषगृद्धिनः ।
तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघांसतः ॥ २७
ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ।
द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य खड्गं च दशभिः शरैः ॥ २८
हयांश्चैव चतुःषष्ट्या शराणां जघ्निवान्बली ।
ध्वजं छत्रं च भल्लाभ्यां तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २९

अथास्मै त्वरितो बाणमपरं जीवितान्तकम् ।
आकर्णपूर्णं चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा ॥ ३०
तं चतुर्दशभिर्बाणैर्बाणं चिच्छेद सात्यकिः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ ३१
सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ।
द्रोणेन मोचयामास पाञ्चाल्यं शिनिपुंगवः ॥ ३२
सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पाञ्चाल्यस्य महाहवे ।
शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ ३३
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो ग्रसन्तमिव सृञ्जयान् ।
प्रत्यविध्यच्छितैर्बाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे ॥ ३४ C. 7. 3607 B. 7. 97. 35 K. 7. 97. 35

S -संहननेषु (for -संनह°). Cd gloss : युगसंनहना:, अश्वाः. — ^{c}) Ś जघानार्तेषु ; $K_{1.2.4}$ D_1 °नार्तेषु ; $D_{2.4.5}$ जघनार्धेषु ; T जघानार्थेषु ; M_{3-5} °नांसेषु (for °नार्धेषु). — ^{d}) Dn_2 $D_{3-5.7.8}$ तत्सैन्याः (for तत्सैन्यानि). $Ś_2$ K_4 आभिपूजयन् ; K_1 अत्य° ; Dn_2 $D_{4.7.8}$ प्रत्य° ; D_5 सम° (for अभ्य°). S तत्सैन्यं समपूजयत्.

26 ^{a}) K_5 षड्गेन (for खड्गेन). Dn_1 D_8 च ततस् ; D_7 च * तस् (for चरतस्). — ^{b}) $D_{3.6}$ शोणाश्वम् (for °श्वान्). $D_{3.7.8}$ अभि- (for अधि-). D_5 शोणानश्वानधिष्ठितः. — D_3 reads 26^c–27^b on marg. — ^{c}) D_8 तं (for न). K_5 $B_{1.2.5}$ Dn_1 ददर्श (Dn_1 दर्शमा-) नांतरं द्रोणस्.

27 D_4 om. 27. D_3 reads 27^{ab} on marg. — ^{a}) Dc_1 (before corr. as in text) $D_{3.6}$ पततो ; $D_{7.8}$ पतने ; S चरतो (for पतनं). — ^{b}) $D_{7.8}$ वने त्वामिष- ; S द्रुतमामिष- (for वनेष्वा°). Ś K_3 -गृध्रिणः. — ^{c}) G_1 $M_{1.2}$ तत्र (for तथा). D_7 S Cd अभिस(Cd °सा)रस् (for अभीसारस्).

28 ^{a}) $Ś_2$ Dn_1 [आ]शु (for [अ]स्य). T G_{2-5} ततः शि(G_5 श)तशरेणास्य (G_5 °णाद्य). — ^{b}) K_{1-3} D_1 स चाक्षिपत् ; S अपातयत् (for समाक्षिपत्).

29 ^{a}) T G_{2-5} हयानां च (for हयांश्चैव). G_1 M हयांश्च चतुरः षष्ट्या. — ^{c}) $K_{1.2}$ बल्लाभ्यां (for भ°). — ^{d}) B तौ (for [उ]भौ). K_2 G_3 प्रार्ष्टि- ; K_3 पार्ष्टि- ; G_1 M प्राष्ठि- ; $G_{4.5}$ प्राष्टि- (for पार्ष्णि-).

30 ^{a}) $B_{3.5}$ तथा (for अथ). Dn_1 [अ]सौ (for [अ]स्मै). — ^{b}) G_5 परमं (for अपरं). — ^{c}) $Ś_2$ $D_{1.7.8}$ -पूरं (for -पूर्णं). — For 30^{cd}, S subst. :

519* धृष्टद्युम्नाय चिक्षेप शचीपतिरिवाशनिम् ।

31 ^{a}) B (except B_3) Dc_1 (marg. as in text) D_1 तीक्ष्णैर् (for बाणैर्). — ^{b}) B (except B_3) Dc_1 बाणैश् (for बाणं). Dn_1 सारथिः (for सात्यकिः). — ^{d}) K_4 $D_{1.8}$ अचोदयत् ; K_5 B_4 D_2 व्यमोचयत् ; $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn_1 विमोचयन् (Dc_1 Dn_1 °त्) ; T G_{2-5} प्रमोचयन् (G_2 °त्) (for अमोचयत्).

32 ^{a}) D_2 राजन् (for ग्रस्तं). — ^{b}) S संयुगे (for मारिष). — ^{c}) $D_{5.8}$ द्रोणात्स ; T $G_{1.3-5}$ M द्रोणाद्वै ; G_2 द्रोणात्तं (for द्रोणेन). — ^{d}) G_1 M_1 पांचालं.

33 ^{a}) S (except G_5) सत्यकं (G_3 °किं) (for सात्यकिं). — ^{b}) $K_{1.4}$ D_3 T G $M_{1.2}$ पांचालस्य ; B_5 Dn_2 °ल्यं च (for °ल्यस्य). D_2 महात्मनः (for °हवे). — ^{c}) $D_{2.3.6}$ शरैश्च ; T G_{1-4} M प्रमुखे ; G_5 प्राङ्मुखे (for शराणां). — ^{d}) Ś K_{1-3} D_1 सम($Ś_1$ °मा)र्दयत् ; K_4 °र्दयति (hypermetric) ; K_5 B Dc_1 Dn_2 D_{3-5} समार्पयत् (for समर्प°).

34 ^{a}) K_4 $D_{1.3}$ पुत्रो ; S नप्ता (for पौत्रो). — ^{b}) K_4 $B_{4.5}$ अपि (for इव). $D_{7.8}$ स मत्तमिव कुंजरं. — ^{c}) D_4 शनैर् (for शितैर्). — ^{d}) $D_{7.8}$ षट्त्रिंशत्या (for षड्विं°).

35 ^{a}) $Ś_2$ B_2 सर्व- (for सर्वे). D_5 G_1 $M_{1.2}$ रथात् (for रथास्). — ^{b}) $Ś_2$ K_{1-4} $B_{2.4.5}$ $D_{1.2.7}$ पांचाल्या ; B_3 $D_{3.6}$ पांचाल्यं (D_6 °लं) ; Dc_1 $M_{3.4}$ पांचाल- ; D_4 पंचाला ; D_8 T G_2 पांचाल्य- (for पाञ्चाला). Ś -गृध्रिणः ($Ś_1$ °नः) (for -गृद्धिनः). — ^{c}) T G_{2-5} -द्रुते (for -सृते). $Ś_1$ सात्वताभिसृतौ द्रोणो ; $Ś_2$ K_{1-3} D_1

C. 7. 3607
B. 7. 97. 36
K. 7. 97. 36
ततः सर्वे रथास्तूर्णं पाञ्चाला जयगृद्धिनः । सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नममोचयन् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

धृतराष्ट्र उवाच ।

बाणे तस्मिन्निकृत्ते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन संजय ॥ १
अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
नरव्याघ्रः शिनेः पौत्रे द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २

संजय उवाच ।

संप्रद्रुतः क्रोधविषो व्यादितास्यशरासनः ।
तीक्ष्णधारेषुदशनः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३
संरम्भामर्षताम्राक्षो महाहिरिव निःश्वसन् ।
नरवीरप्रमुदितैः शोणैरश्वैर्महाजवैः ॥ ४
उत्पतद्भिरिवाकाशं क्रमद्भिरिव सर्वतः ।
रुक्मपुङ्खाञ्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५
शरपातमहावर्षं रथघोषबलाहकम् ।
कार्मुकाकर्षविक्षिप्तं नाराचबहुविद्युतम् ॥ ६

°भिसृतं द्रोणाद्. — d) Ś1 Dn1 D8 अवाक्षिपत्; K1–3 G5 अमोचयत्; K4 D1 T G2–4 अचोदयन् (K4 D1 °त्); K5 B Dc1 Dn2 D2. 4. 5. 7 अवा(B2 D4. 5 °पा)क्षिपन्; B3 (marg.) व्यमोचयन्; D3. 6 अपातयन् (for अमोचयन्).

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś K1–3. 5 B D (except D4. 5) G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1–3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेऽह्नि. — *Adhy. name :* K5 G1 M1. 2 धृष्टद्युम्नमोक्षणं; D4 धृष्टद्युम्नविमोक्षणं; D5 धृष्टद्युम्नविमोचनं; Bom. ed. द्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D2 94; B2 24; B3 Dn1 95; D3 T G2–4 93; G1 M 92; G5 91. — *Śloka no. :* Dc1 Dn1 36; G5 37.

73

1 a) Ś1 K1–4 द्रोणे (for बाणे). K1. 4 Dc1 D1 निवृत्ते तु; K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 निपतिते; D2 निकृत्ते च; D6 निकृंते तु; G5 निकृत्तेषु (for °त्ते तु). — b) K4 D1 मोहिते; K5 Dn1 रक्षिते; D2 मोचिते (for मोक्षिते). — d) S संयुगे (for संजय).

2 a) Ś K1. 2 अमर्षिते. — b) K2 D7 -शास्त्र- (for -शस्त्र-). — G5 om. (hapl.) 2c–4b. — c) Ś K2–5 Dn1 D1. 3–5. 8 -व्याघ्रे; K1 D6 -व्याघ्र-; D7 -व्याघ्रेण (hypermetric) (for -व्याघ्रः). K4. 5 D3. 6 पुत्रे. S (G5 om.) रथव्याघ्रं (G3 °घ्रैः) शिनेः पौ(G4 पु)त्रं.

3 D4 G5 om. 3 (for G5, cf. v. l. 2). M4 om. the ref. — a) D1. 6. 8 संप्रद्रुत-; D2 M3–5 संप्रा(D2 °प्र)द्रवत्; T G2 संप्रस्तुतं-; G1 M1. 2 °द्रुतं; G3 °श्रुतः; G4 °सूतः (for °द्रुतः). D2 क्रोधवशो; M3 क्रोधविष्टो (for क्रोधविषो). — b) Ś1 व्युदितास्य-; K1. 2. 4 D1 व्याधितास्य- (for व्यादि°). G1 M इवांतकः (for -शरासनः). — c) B1 -धारेण (for °षु-). — d) B1 T G3 शत-; B2. 4 Dn2 सित-; D2 शिव-; G1. 4 M1. 2 शर- (for शित-). Ś1 -दंष्ट्रिवान्; D2. 3. 6 -दंष्ट्रिकः (for -दंष्ट्रवान्).

4 G5 om. 4ab (cf. v. l. 2). — b) Ś2 K1 निःस्वनं; K5 Dn D2. 6 S (G5 om.) निश्वसन् (for निःश्व°). B Dc1 महोरग इव श्वसन्. — c) K5 lacuna; B Dc1 Dn2 नरवीरः; D8 °वीरैः (for °वीर-). Ś2 B4. 5 -प्रमुदितः; Dc1 प्रत्युदितः; Dn1 D2. 6. 8 -प्रणु(D6 °नु)दितैः; T G1. 2 M -प्रचु° (for -प्रमु°). — d) Ś1 K1–4 Dn D1. 4. 5 मनोजवैः; B3 महारथैः (for °जवैः).

5 a) B2 उत्पतंतम् (for °तद्भिर्). Ś1 Dc1 Dn2 आकाशे. — b) B Dc1 Dn2 D2 क्रामद्भिर्; S पतद्भिर् (for क्रम°). Ś2 K1–4 D1. 2. 5, 6 सर्वशः; B Dc1 Dn2 पर्वतान् (Dn2 °तं) (for सर्वतः). K5 निष्पतद्भिश्च सर्वशः; Dn1 नृत्यद्भिश्चैव सर्वशः. — c) D7. 8 रुक्मपुंखैः शरै राजन्.

6 a) K2. 3 -ताप-; D4 G5 M3. 5 -वात-; M1. 2 -वातं (for -पात-). K5 -घोरं; Dn1 -घोषं (for -वर्षं). D7 संरंभामर्षताम्राक्षो (= 4a). — b) B1. 3. 5 Dc1

शक्तिखङ्गाशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ।
द्रोणमेघमनावार्यं हयमारुतचोदितम् ॥ ७
दृष्ट्वैवाभिपतन्तं तं शूरः परपुरंजयः ।
उवाच सूतं शैनेयः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥ ८
एतं वै ब्राह्मणं क्रूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ।
आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञो दुःखभयावहम् ॥ ९
शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्याहि प्रहृष्टवत् ।
आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १०
ततो रजतसंकाशा माधवस्य हयोत्तमाः ।
द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११
इषुजालावृतं घोरमन्धकारमनन्तरम् ।
अनाधृष्यमिवान्येषां शूराणामभवत्तदा ॥ १२
ततः शीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा ।
नान्तरं शरवृष्टीनां दृश्यते नरसिंहयोः ॥ १३ C. 7. 3425 B. 7. 98. 17 K. 7. 98. 17

-महाध्वनिं; D2 -महारथं; D3. 6 -महारवं; G1. 5 M -बलाहकं (for -बला°). — c) K4. 5 B Dc1 Dn1 D7. 8 -विक्षेपं (for -विक्षिप्तं). S कार्मुकैराव(G5 °वृ)तं राजन्.

7 a) K5 -वरं; G2 -धनं (for -धरं). K1 शक्तिखड्गं पाशधरं; D5 बहुशक्त्याशनि°; G1 M खड्गशक्त्याशनिरवं. — b) D2. 7 -समुच्छ्रितं; D8 -संस्थितं (submetric); T G2–5 -समन्वितं (for -समुत्थितम्). — Dc1 om. (hapl.) 7cd. — c) B1 क्रोधवेगम् (for द्रोणमेघम्). — d) K5 D5–8 -नोदितं (for -चोदितम्).

8 a) G4 वै (for तं). Ś K D (except Dc1) दृष्ट्वाभि(Ś1 °ष्ट्वा तु; Ś2 K1–4 D1 °ष्ट्वा त्वा-; D7. 8 °ष्ट्वा भि)पति(K4 D1 °त)तं तूर्णं (K1 द्रोणं; K5 शूरं; Dn1 शूरस्). — b) K5 Dn1 तूर्णं (for शूरः). G1 M शूरं परपुरंजयं. — c) K1 D4. 7 सैनेयः. — d) Ś1 Dn1 युधि (for युद्ध-). G1 M1. 2 -दुर्मदं.

9 a) Ś2 K4 Dc1 D2 एवं; K3 एते; K5 B3. 5 Dn D3–6 G1. 5 एनं; B1 अलं (for एतं). K3 च (for वै). K1 एतं ब्राह्मणं तं शूरं (irregular); D7. 8 एष वै ब्राह्मणः शूरः. — b) Ś2 सु-; B3 स्वे (for स्व-). D7. 8 -स्थितः (for -स्थितम्). D2 शूरकर्मण्यसंस्थितं. — K3 om. 9c–10b. — c) Ś K1 D1 आश्रयाद्; Dn1 संस्रयं (sic); D2 क्रूरं हि; D7. 8 आश्रयो (for आश्रयं). K5 Dn1 D2. 3. 6 S धार्तराष्ट्राणां (for °राष्ट्रस्य). — K5 om. (hapl.) 9d–10c. — d) D7. 8 राज्ञां दुःख-; S धर्मराज- (for राज्ञो दुःख-). K4 -भयापहं; D7. 8 °वहः (for °वहम्).

10 K3 om. 10ab; K5 om. 10abc (for both, cf. v. l. 9). — a) D4 प्रज्वलितैर्; D6–8 प्रव्रजितैर् (for प्रजवितैर्). — b) D4 प्रत्युत्थाहि. K1 सुहृष्टवत्; Dn1 प्रहृष्टवान्; G1 M गतव्यथः (for प्रहृष्टवत्). — c) B1. 2 (marg.). 3 Dc1 पांडुपुत्राणां; D2 शूर°; D7. 8 धार्तराष्ट्राणां (for राजपुत्राणां). — d) D8 -मानिनां. S एवं युद्धाभिनंदिनं. — After 10, S ins.:

520* एवमुक्तस्ततः सूतः सत्यकस्यावहद्रथम् ।

[M4 सात्यकस्य (for सत्य°). M3. 5 द्रुतं (for रथम्).]

11 b) K3 सात्यकेश्च; Dn1 मागधस्य; Cd माधवस्य (as in text). — c) G1 M द्रोणाय (for द्रोणस्य). — d) Dn2 om. (hapl.) from मगच्छ up to ततः शीघ्रा (in 13a). Ś2 K1–3 आगच्छन्; S अवहन् (for अगच्छन्). — After 11, B Dc1 D5 ins.:

521* ततस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते परंतपौ ।
शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयन्तौ परस्परम् ।
इषुजालावृतं व्योम चक्रतुः पुरुषर्षभौ ।
पूरयामासतुर्वीरावुभौ दश दिशः शरैः ।
मेघाविवातपापाये धाराभिरितरेतरम् । [5]
न स्म सूर्यस्तदा भाति न ववौ च समीरणः ।

[(L. 5) B1 तपापाये; Dc1 (before corr. as above) तपो° (for [आ]तपा°).]

12 B5 Dc1 Dn2 om. 12 (for Dn2, cf. v. l. 11); B1. 3 read it on marg. — a) D3 -जालवृतं (for -जाला°). — b) Ś1 K1. 3. 4 D1. 4 T G2–5 तदंतरं; K2 तथां°; B (B5 om.) समंततः; D2 दृढत्तरं (sic); D3. 6 महत्तरं (for अनन्तरम्). D5 अंधकारवृतं तदा. — c) Ś2 D7 अनादृश्यम्; D2 °कृश्यम् (for °धृष्यम्). K5 Dn1 [अ]न्योन्यं (for [अ]न्येषां). — d) Ś2 K D (Dc1 Dn2 om.) G1 M वीराणाम् (for शूरा°). B1 शूराणामनिवर्तिनां. — After 12, B Dc1 ins.:

522* अन्धकारीकृते लोके द्रोणशैनेययोः शरैः ।

13 Dn2 om. up to ततः शीघ्रा (cf. v. l. 11). — a) B Dc1 S तयोः (for ततः). G1 M दिव्यास्त्र- (for शीघ्रास्त्र-). — b) S -सा(G1 M -स)त्यकयोस् (for -सात्वत°). B1. 5 D3. 6 तथा (for तदा). — d) B Dc1 D1 ददृशे (for दृश्यते). — After 13, S reads 16ab for the first time, repeating it in its proper place.

C. 7. 3625
B. 7. 98 17
K. 7. 98. 17

इषूणां संनिपातेन शब्दो धाराभिघातजः ।
शुश्रुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ॥ १४
नाराचैरतिविद्धानां शराणां रूपमाबभौ ।
आशीविषविदष्टानां सर्पाणामिव भारत ॥ १५
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो व्यश्रूयत सुदारुणः ।
अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥ १६
उभयोस्तौ रथौ राजंस्ते चाश्वास्तौ च सारथी ।
रुक्मपुङ्खैः शरैश्छन्नाश्चित्ररूपा बभुस्तदा ॥ १७
निर्मलानामजिह्मानां नाराचानां विशां पते ।
निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥ १८

उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ।
उभौ रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ ॥ १९
स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुताविव वारणौ ।
अन्योन्यमभिविध्येतां जीवितान्तकरैः शरैः ॥ २०
गर्जितोत्कुष्टसंनादाः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाः ।
उपारमन्महाराज व्याजहार न कश्चन ॥ २१
तूष्णींभूतान्यनीकानि योधा युद्धादुपारमन् ।
ददृशे द्वैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो जनः ॥ २२
रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातयः ।
अवैक्षन्ताचलैर्नेत्रैः परिवार्य रथर्षभौ ॥ २३

---

14 G4 om. 14–15. T G1–3. 5 M om. 14^{ab}. — ^{b}) D7 ध्वानाभि- (for धाराभि-). Ś1 (*sup. lin.* as in text) -घोषजः (for -घातजः). — ^{c}) K4 D1. 4 शर- (for शक्र-). S (G4 om.) प्रावृषीवेंद्र(M3–5 °षींद्रवि)-मुक्तानाम्. — K4 om. (hapl.) 14^{d}–15^{c}.

15 G4 om. 15; K4 om. 15^{abc} (for both, cf. v. l. 14). — ^{a}) K5 B Dc1 Dn D4. 7 व्यतिविद्धानां; D2. 3. 6 प्रतिभिन्नानां (for अतिविद्धानां). — ^{c}) D5 -विदंष्ट्राणां; D6 G2 -विशिष्टानां; D7. 8 -विमिश्राणां; T G1. 3. 5 M -निविष्टानां (for -विद°). — ^{d}) K1 *स्वनः (for भारत).

16 S (except G4) reads 16^{ab} for the first time after 13. — ^{a}) T G1–3. 5 M (all second time) स तयोस् (for तयोर्ज्या-). — ^{b}) D6. 7 व्यशूयत (for व्यश्रू°). D4 सुदक्षिणः; D7 पुरातनः (for सुदारुणः). T G1–3 (all both times). 4. 5 M (last six both times) श्रूयते युध्यमान(M3–5 [all first time] °द्धशोंड)योः. — ^{d}) D5 वज्राणाम् (for वज्रेण). B2 D5 इति (for इव).

17 Dn2 om. (hapl.) 17–18. — ^{a}) S उभौ तौ हि (for उभयोस्तौ). D3 सेनयो (for तौ रथौ). — ^{b}) G3. 4 तौ चाश्वस्तौ (for ते चाश्वास्तौ). — ^{c}) Ś2 K5 B (except B1) Dn1 D4 G1. 3–5 M छिन्नाश्; K4 छन्नं; D5 विद्धाश् (for छन्नाश्). — ^{d}) K1 तथा. D3 चित्ररूपाभवंस्तथा.

18 Dn2 om. 18 (cf. v. l. 17). — ^{b}) K5 Dn1 तोमराणां (for नाराचानां). — ^{c}) Ś2 K1–3 Dc1 Dn1 D7. 8 -विषामाणां; D2 -विषाणां हि (for °भानां).

19 ^{b}) S पतितौ च महाध्वजौ. — After 19^{ab}, S ins.:

523* निकृन्ततोः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणसत्यकयोस्तदा ।

[G3. 5 -सात्यकयोस्.]

— ^{c}) T G2–5 -संसिक्ताव्; G1 M -रक्तांगाव् (for -सिक्ताङ्गाव्). — ^{d}) Ś2 K1 विषयैषिणौ; K5 Dn1 विजिगी° (for विजयै°).

20 ^{a}) Dn1 D3–8 श्रवद्भिः (for स्रवद्भिः). — ^{b}) K4 प्रस्तुताव्; Dn1 D3. 4. 6. 7 प्रश्रुताव्; D5. 8 प्रभिन्नाव्; G3–5 प्रसृताव् (for प्रस्रुताव्). Ś2 K1 D4. 7. 8 वारुणौ (for वारणौ). — ^{c}) Ś1 B Dc1 D5. 6 अभ्यविध्येतां; K1. 3 अत्यवि°; D2. 4 अभि(D4 °भ्य)व° (for अभिवि°).

21 ^{a}) Ś2 K1. 2 गर्जितोत्क्रुष्ट-; Dc1 Dn1 D7. 8 °तोक्रुष्ट-; T G2–5 °ताक्रुष्ट- (for °तोत्कुष्ट-). — ^{b}) Some MSS. -निःस्वनाः. — ^{d}) D3 व्याहरन्न च कश्चन; D4 व्याजहारानकस्वनः.

22 ^{a}) K4. 5 Dn1 D4. 6–8 तूष्णी- (for तूष्णीं-). Some MSS. अनेकानि (for अनी°). — ^{b}) D1. 3–5 योद्धा (for योधा). D4 वै तद् (for युद्धाद्). G1 M युद्धाद्यौधा उपारमन्. — ^{c}) B2 (marg. as in text) Dn2 ददर्श; B4 D7. 8 M1. 2 ददृशुर् (for ददृशे). Ś K1–4 D1. 7. 8 द्वैरथे (for द्वैरथं). D2 तात; T G2. 5 द्वाभ्यां (for ताभ्यां). — ^{d}) B4. 5 D3. 6–8 M1. 2 जातकौतूहला जनाः; G1 M3–5 °हलैर्जनैः.

23 ^{a}) K5 D7. 8 रथ- (for हस्ति-). — ^{b}) D3 चाश्वारोहाः (for हया°). K5 पताकिनः; B1. 4. 5 पदातिनः; D7 प्रहारिणः (for पदातयः). — ^{c}) Ś2 K1 Dn D3–8

हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त तथानीकानि वाजिनाम् ।
तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥ २४
मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ।
ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्मयैः ॥ २५
वैजयन्तीपताकाभिः परिस्तोमाङ्गकम्बलैः ।
विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥ २६
जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च मूर्धसु ।
गजानां कुम्भमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत ॥ २७
सबलाकाः सखद्योताः सैरावतशतह्रदाः ।
अदृश्यन्तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥ २८
अपश्यन्नस्मदीयाश्च ते च यौधिष्ठिराः स्थिताः ।
तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ २९
विमानाग्रगता देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ।
सिद्धचारणसंघाश्च विद्याधरमहोरगाः ॥ ३०
गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैः शस्त्रविघातिभिः ।
विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ३१
हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ महाबलौ ।
अन्योन्यं समविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥ ३२   C. 7. 3644 B. 7. 98. 36 K. 7. 98 35

अवेक्षंत (K1 °तो) (for अवै°). B3 च शैलेयाः (for [अ]चलैर्नैत्रैः). — ^{d}) Dn2 नरर्षभौ (for रथ°). — For 23^{cd}, S subst.:

524* सर्वतः परिवार्योभौ प्रतताक्षाभिवीक्षिरे ।

[G1 M प्रतीताक्षाभि-; G3. 4 वृतताक्षा हि (for प्रतताक्षाभि-).]

24 ^{a}) S तिष्ठंति (for [अ]तिष्ठन्त). — ^{b}) M4 रथानीकानि (for तथा°). — K2 om. 24^{c}–25^{b}. — ^{c}) S तिष्ठंति (for तथैव). — ^{d}) K1 प्रतिव्यूह-; D3 °व्यूहं; D5. 6 प्रत्यव्यूह- (D5 °ह्य); S प्रतिव्यूहे (for °व्यूह्य).

25 K2 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{b}) K4 Dn1 D1. 4 -भूषणैः (for -भूषितैः). — ^{c}) S (except G4. 5) छत्रैः (for चित्रैः).

26 ^{a}) Cd वैजयंति-. — ^{b}) D7. 8 -स्तोमांश-; S -स्तोमैश्च (for -स्तोमाङ्ग-). Ś K2–4 D1 -मंगलैः; K1 -मलैः (corrupt); T G2 कंबळैः (for -कम्बलैः). ❀ Cd परिस्तोमोऽङ्गकम्बलसंज्ञेत्यपौनरुक्त्यम्। ❀ — ^{c}) S (except T G2) निर्मलैर् (for विम°). B1. 2 (marg.). 3 Dc1 खड्गैर् (for शस्त्रैर्). — ^{d}) Dn1 रथानां च; D7. 8 हयौघानां (for हयानां च). — Ś1 K1–4 D1 read (with var.) 7. 74. 5–6 for the first time after 26, repeating them in their proper place; while Ś2 reads the same thereafter.

27 ^{a}) Dn1 D2. 4 -मयैश्चैव (for -मयीभिश्च). — ^{b}) B3 सजालीभिश्च (for राजती°). S मूर्धनि. — ^{c}) M3. 5 (*sup. lin.*) क्षुर- (for कुम्भ-). G4. 5 -जालाभिर् (for -माला°). — ^{d}) Ś1 दांताधा * श्च; Ś2 दंतमाल्यैश्च; K1 दंतो दंतैश्च; K2. 3 दंत * * श्च; K4 D1 दंतमालाश्च; B3 दंतैर्गंडैश्च; Cd दन्तवेष्टैश्च (as in text). S दंतैश्च पृथिवी त(T G3 स)दा.

28 ^{a}) K1 सबलाकः सखद्योतः; B2 Dn1 D6 S सब- (G1 M °व)लाका सखद्योता (G1 M1. 2 °त-). — ^{b}) K5 ऐरावण-; D2. 5. 6. 8 ऐरावत- (for सैरा°). K1 -शतह्रदः; S °ह्रदा (for °ह्रदाः). — ^{c}) B2 अदृश्यंतस्तु; B3 °श्यंत स्म (for °श्यन्तोष्ण-). T G2–5 अदृश्यतोष्णपर्यंते; G1 M प्रवृत्ते घर्मकालांते. — ^{d}) B2 (marg.) Dc1 पंक्तयः; T G2–5 M3–5 वागुरा; Cd वाग्भवाः (for वागुराः).

29 ^{a}) Dn1 प्रापश्यन्; D3. 6 अपश्यंत (for °श्यन्). D4 वा (for च). — ^{b}) T G2–5 तदा; G1 M स्मृताः (for स्थिताः). Dn1 D3. 4. 6 ते च यौधिष्ठिरास्थिताः (D6 °श्रिताः); D7. 8 °ष्ठिरादयः. — ^{c}) K5 Dn1 युद्धं तद् (by transp.).

30 B5 reads 30–35 twice. — ^{a}) S विमानस्थास्तदा (G1 M3–5 °तो) देवा. — ^{b}) B (B5 both times) Dc1 Dn2 G1. 2. 5 M -सोम-; T G3. 4 -देव- (for -शक्र-). — After 30, S ins.:

525* गन्धर्वा दानवा यक्षा राक्षसाप्सरसः खगाः ।

[G5 राक्षसाप्सरसं.]

31 For the repetition in B5, cf. v. l. 30. — ^{a}) D3. 6. 8 G1 M Cd -प्रत्यागतक्षेपैश्च; D7 °गते क्षेपे (for °गताक्षेपैश्च). — ^{b}) B (B5 both times) D2 G3 अस्त्रवि-; D5 शस्त्राभि- (for शस्त्रवि-). T G M1. 2 -घातनैः (for -घातिभिः). — ^{c}) G1 M अतीव (for विविधैर्).

32 For the repetition in B5, cf. v. l. 30. — ^{b}) K5 बलाबलं; D4. 5 च लाघवं; S महारथौ (for °बलौ). — ^{c}) K5 B1. 3. 4. 5 (both times) Dn2 G1 अभिविध्येतां; B2 Dc1 अभ्य°; M1. 2 अति° (for सम°). T G2–5

C. 7.
B. 7. 98. 35
K. 7. 98. 36

ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ।
पत्रिभिः सुदृढैराशु धनुश्चैव महाद्युते ॥ ३३
निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजोऽपरं धनुः ।
सज्यं चकार तच्चाशु चिच्छेदास्य स सात्यकिः ॥ ३४
ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।
सज्यं सज्यं पुनश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ३५
ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ।
युयुधानस्य राजेन्द्र मनसेदमचिन्तयत् ॥ ३६
एतदस्त्रबलं रामे कार्तवीर्ये धनंजये ।
भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदिदं सात्वतां वरे ॥ ३७
तं चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ।
लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसत्तमः ॥ ३८
तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ।
न तामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रकारिणः ॥ ३९
देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च विशां पते ।
सिद्धचारणसंघाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ॥ ४०
ततोऽन्यद्धनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥ ४१

M$_{3-5}$ अन्यान्यमतिशूरौ तौ. —^{d}) K$_1$ S समरे (for शरैस्तौ). T G$_{4.5}$ -सात्यकौ; G$_1$ M -सत्यकौ (for -सात्यकी).

33 For the repetition in B$_5$, cf. v. l. 30. —^{a}) D$_{7.8}$ S वार्ष्णेयः (for दाशार्हः). —^{b}) T G$_{2-5}$ बाणं; G$_1$ M बाणांश् (for शरांश्). Dn$_1$ सायकैः; D$_6$ सात्यकिः (for संयुगे). — D$_6$ om. (hapl.) 33^{c}–34^{d}. —^{c}) Dn$_1$ संयुगे (for पत्रिभिः). D$_5$ पत्रिभिः सुदृढं चापि. —^{d}) Ś$_1$ वर्म (for धनुश्). K$_5$ Dn D$_{2.7.8}$ महाद्युतेः; D$_3$ S महीपते (for महाद्युते).

34 For the repetition in B$_5$, cf. v. l. 30. D$_6$ om. 34 (cf. v. l. 33). —^{b}) Ś$_1$ महा- (for ऽपरं). —^{c}) Ś$_1$ Dn$_1$ D$_{4.5.7.8}$ सज्जं; D$_3$ सज्जी- (for सज्यं). B (B$_5$ both times) Dc$_1$ Dn$_2$ तदपि; Dn$_1$ तच्चास्तं (sic); D$_{2.3}$ तच्चापि (for तच्चाशु). —^{d}) Ś$_2$ च (for स). T G$_{3.4}$ सत्यकः. K$_5$ Dn$_1$ संचिच्छेदास्य सात्यकिः.

35 For the repetition in B$_5$, cf. v. l. 30. —^{a}) G$_5$ तत्र (for ततस्). S आशु (for त्वरन्). — D$_4$ om. (hapl.) 35^{b}–36^{a}. —^{b}) Ś$_2$ K$_{1-4}$ D$_1$ व्यदृश्यत; K$_5$ Dn$_1$ D$_5$ व्यवस्थितः (for व्यतिष्ठत). —^{c}) Ś$_1$ K$_1$ Dn$_1$ D$_5$ सज्जं सज्जं (K$_1$ °ज्यं); D$_{7.8}$ सज्जं चक्रे (for सज्यं सज्यं). B$_2$ Dn$_2$ धनुश्; G$_5$ परश् (for पुनश्). Dn$_1$ चक्रे; D$_8$ वास्य; T G$_{2-5}$ चापं (for चास्य). —^{d}) B$_1$ (marg.)$_{.2.3}$ Dc$_1$ चिच्छेद नव सप्त च; D$_5$ °द नरसत्तम. — After 35, B$_5$ ins.:

526* चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दनः ।

while, D$_{7.8}$ ins.:

527* एवमेकशतं छिन्नं धनुषां दृढधन्विना ।
न चान्तरं तयोर्दृष्टं संधाने छेदनेऽपि च ।

36 D$_4$ om. 36^{a} (cf. v. l. 35). —^{a}) D$_8$ तत्तस्य (for ततोऽस्य). —^{d}) Ś$_2$ मनसि (for मनसा). B Dc$_1$ T G$_{2-5}$ [ए]तद्; G$_1$ M [ए]वानु- (for [इ]दम्).

37 ^{a}) K$_2$ D$_2$ अस्ति (for अस्त्र-). —^{d}) B$_2$ (marg.) सत्वतां. B$_4$ यदिदं मानुषर्षभे; Dn$_2$ D$_{2.3.6}$ °दं सात्वतोत्तमे; T G$_{1-4}$ M सत्यके चाशुविक्रमे; G$_5$ सात्यको- (? कौ) *** क्रमे.

38 ^{a}) Ś$_1$ तं चापि; D$_{4.5}$ ततोस्य (for तं चास्य).

39 ^{a}) The portion of the text from -स्त्रविदां up to 7. 78. 25 is lost in Ś$_2$ on missing folios. D$_6$ ततो वास्त्र-; D$_{7.8}$ ततः शस्त्र- (for तुतोषास्त्र-). K$_2$ श्रेष्ठास्. —^{b}) Dn$_1$ यथा (for तथा). — For 38^{c}–39^{b}, S subst.:

528* लाघवं वृष्णिवीरस्य वासवस्येव दृश्य सः ।
तुष्टुवुर्लाघवात्तस्य देवाः साग्निपुरोगमाः ।
[(L. 2) G$_1$ M$_{1.2}$ चास्य (for तस्य).]

— After 39^{ab}, S ins.:

529* सिद्धचारणसंघाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ।

— G$_5$ om. 39^{c}–40^{b}. —^{c}) B$_2$ न तामालोकयामासुर्. S (G$_5$ om.) न तस्य (G$_1$ M$_{3-5}$ तस्यैव; M$_{1.2}$ तस्येव) लघुतामन्ये. —^{d}) S (G$_5$ om.) [ऽ]लक्षयन् (for लघुतां). B$_{2.4}$ Dn$_2$ D$_3$ -चारिणः (for -कारिणः).

40 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). G$_5$ om. 40^{ab} (cf. v. l. 39). —^{a}) D$_2$ देवास्य; T G$_{1.2}$ M देवास्तु (for देवाश्च). —^{b}) M$_4$ तु (for च). —^{d}) D$_6$ द्रोणश्च (for द्रोणस्य). D$_5$ पूजयामासुः कर्म तत्.

41 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 39). G$_{4.5}$ om. (hapl.) 41–42. —^{a}) Dn$_1$ T G$_3$ अथ (for ततो). —^{b}) S (G$_{4.5}$ om.) द्रोणः शस्त्रभृतां वरः. —^{c}) Dc$_1$ M$_{3-5}$ शस्त्रैर् (for अस्त्रैर्). D$_2$ M$_{3-5}$ अस्त्रभृतां (for °विदां). K$_{1-3}$

तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहन्य स सात्यकिः ।
जघान निशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वान्यैरसमं रणे ।
युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥ ४३
यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति सात्यकिः ।
तमाचार्योऽप्यसंभ्रान्तोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ४४
ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ।
वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ४५
तदाग्नेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ।
अस्त्रं दिव्यं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥ ४६
हाहाकारो महानासीद्दृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ।
न विचेरुस्तदाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि ॥ ४७
अस्त्रे ते वारुणाग्नेये ताभ्यां बाणसमाहिते ।
न तावदभिषज्येते व्यावर्तदथ भास्करः ॥ ४८
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
नकुलः सहदेवश्च पर्यरक्षन्त सात्यकिम् ॥ ४९
धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ।
मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजग्मुरञ्जसा ॥ ५०　C. 7. 3662 B. 7. 98. 55 K. 7. 98. 54

D1 श्रेष्ठं. T G2.3 युयुधानं नरव्याघ्रं.

42 Ś2 missing (cf. v. l. 39). G4.5 om. 42 (cf. v. l. 41). —a) Ś1 K1–4 अस्त्रमादाय (for °मायाभिः). Cd cites मायाभिः. —b) K4 D1.3 प्रति(D3 °त्य)-हन्यत्; B Dc1 Dn D2.5 °हत्य; D7.8 प्रनिहत्य (for प्रतिहन्य). S (G4.5 om.) विहसञ्छि(T1 व्यधमच्छि)निपुंगवः. — Ś1 K1–3 om. (hapl.) 42c–44b. —c) S (G4.5 om.) निजघ्ने (for जघान).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Ś1 K1–3 om. 43 (cf. v. l. 42). —a) Dn1 D7 [अ]पि (for [अ]ति-). —b) D2 तस्य तैर्; D4 दृष्ट्वान्येन (for °न्यैर्). D7 न समं; G1 M न कृतं (for असमं). K4 D7 परैः (for रणे). D8 दृष्ट्वा सैन्यसमं परैः. —d) S पूजयंति स्म तावकाः.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Ś1 K1–3 om. 44ab (cf. v. l. 42). —a) D8 यदस्त्रमस्य द्रोणस्य. —c) K2.3.5 B4.5 D4.8 [ऽ]थ संभ्रांतो; K4 [ऽ]स्य सं° (for ऽप्यसं°). Dn2 D3.6 तदा(Dn2 °मा)चार्यमसंभ्रांतो; S असंभ्रांत(G3 °भार्य)स्तदाचार्यो. —d) Ś1 K1–3 D1.3.4.6–8 योधयञ् (for ऽयोधयत्). D6 -पातनः (for -तापनः). S योधयत्यरिसूद(G1 M °मर्द)नः. — After 44, Dn2 D6 ins.:

530* इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ।

45 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —c) S आग्नेयं (for वधाय). —d) K1.4.5 B5 D1.4–6 उदी(K5 °दै)-रयन्; Dn1 D2.3.7.8 T G2–5 M3–5 उदीरयत् (for उदैर°).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Ś1 K1–3 Dn2 om. (hapl.) 46. D1 reads 46 twice. —a) Dc1 S महाराज (for °घोरं). —b) D5 M3–5 उपलभ्य (for °लक्ष्य). D8 तु (for सः). B1 रिपुं समुपलक्ष्य सः. —c) K4 B Dc1 D1 (both times) G2 दिव्यमस्त्रं (by transp.). —d) K4 D1 (both times).3.5.6.8 समुदीरयन्; B2.5 Dn1 D2.4 T G2–5 M3–5 °दीरयत् (for °दैरयत्).

47 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —b) K5 Dn1 -पारगौ (Dn1 °गैः); D4.6 -धार(D4 °रि)णे (for -धारिणौ). G1 M तयोर्लघुपराक्रमे. —c) S चेरुश्च (for विचेरुस्). K2 D2 तथा (for तदा). —d) G1 M भूतान्यंतर्हितान्यपि.

48 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —b) T G2–5 यदा (for ताभ्यां). Dn1 बाणाः; D2 S बाणैः (for बाण-). D3 -समीहते (sic); D6 -शनीहते (sic); G1 M1.2 समाहते; M3–5 समाह्वते (for -समाहिते). Ś1 K B1–3 Dc1 D1 ताभ्यां बाणासना(B2 Dc1 °मा)हिते; D7.8 ताभ्यां पाणिसमागते. —c) B1–3 Dc1 Dn2 D3 न यावद्; D1 नंदावद् (sic) (for न तावद्). Ś1 अभिस * ते; K1–4 D1 आभि(K2 °ति)संधाते; K5 भिषधेते (corrupt); B Dc1 Dn2 अभ्य(Dc1 °भ्यु)पद्येतां; Dn1 अनुषज्येते; D2 अभ्य°; D6 अन्यसज्येते (sic) (for अभिषज्येते). T G2–4 M5 (*sup. lin.* as in text) न तदा ह्य(T G3 °दाभ्य)-भिषज्येते; G5 ततदरव्यभिषज्येते (corrupt). —d) K1.3.4 D1 व्यावर्तत च; K2 °र्ततेव (for °र्तदथ).

49 Ś2 missing (cf. v. l. 39). —b) K4 D1 पार्षतः (for पाण्डवः). —d) K1.4 D1 पर्यरक्ष्यंत (K4 °ति) (for °रक्षन्त).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Dn1 G4 om. 50–51. —a) G1 M धृष्टद्युम्नः सुतैः सार्धं. —b) K5 D3.6–8 सकैकयैः; B2 Dc1 D2.4.5 सकैकयः (for सके°). S (G4 om.) विराटः केकयैः सह. —c) D4 मत्स्यः; D5 T2

C. 7. 2862
B. 7. 96. 55
K. 7. 98. 55

दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ।
द्रोणमभ्युपपद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् ॥ ५१
ततो युद्धमभूद्राजंस्तव तेषां च धन्विनाम् ।
रजसा संवृते लोके शरजालसमावृते ॥ ५२
सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्येन रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

७४

संजय उवाच ।
परिवर्तमाने त्वादित्ये तत्र सूर्यस्य रश्मिभिः ।
रजसा कीर्यमाणाश्च मन्दीभूताश्च सैनिकाः ॥ १
तिष्ठतां युध्यमानानां पुनरावर्ततामपि ।
भज्यतां जयतां चैव जगाम तदहः शनैः ॥ २
तथा तेषु विषक्तेषु सैन्येषु जयगृद्धिषु ।

मत्स्य- (for मत्स्याः). K2 D1. 4. 5 साल्वेय- (for शाल्वेय-). K1 मत्स्यासालेयसेनश्च (corrupt); D7. 8 मात्स्यः सा(D8 शा)ल्वोग्रसेनश्च; S (G4 om.) मात्स्यसाल्वेयसेनाश्च. — d) K2 द्रोणेन; D2 द्रोणाय (for द्रोणम्). B3 आजघ्नुर्; S (G4 om.) अभ्ययुर् (for आजग्मुर्). Dn2 D2–8 ओजसा (for अञ्जसा).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 39). Dn1 G4 om. 51 (cf. v. l. 50). — c) K5 D4. 5 T G2. 3. 5 द्रोणमभ्यवपद्यंत (D5 °ते); D3. 6 °मेवाभ्यपद्यंत; D7. 8 °मभ्यवर्तंत; G1 M °मभ्यपतन्यत्ताः. — d) D7. 8 शत्रुभिः (for सपत्नैः). K1–4 D1 विनिवारितं (for परि°).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — b) K5 B1–4 Dc1 Dn D1–6 तेषां तव च (B2 [marg.] Dc1 तु वर-; Dn D3. 5 च तव) धन्विनां. — d) Ś1 K1–4 D1 -समाश्रिते; D3 -समुद्धते; S (except G5) -समाकुले (for °वृते).

53 Ś2 missing (cf. v. l. 39). — a) S आविद्धम् (for °ग्नम्). G3 lacuna for मभवन्न. — b) K1–3. 5 Dn D3 T G1. 2. 5 M1–4 प्रज्ञायत; G3 lacuna (for प्राज्ञायत). — After 53, S ins.:

531* तेनान्तरेण पार्थस्तु रणे जित्वा महारथान् ।
अतिक्रान्तस्तदा युद्धं कृत्वा पर्यवतस्थिवान् ।

[(L. 1) G3–5 छित्वा (for जित्वा). G1 M नराधिपान् (for महारथान्). — (L. 2) G1. 4 M तथा (for तदा). G5 कृत्वा पर्यव*स्थितान् (for the post. half).]

Colophon. Ś2 missing. — Sub-parvan: Ś1 K1–3. 5 B D (except D2. 5) G1 M1. 2 जयद्रथवध. — Day of Drona's Generalship: K1. 3 चतुर्थदिवसे; D7. 8 चतुर्थयुद्धदिवसे; G5 चतुर्थेऽह्नि. — Adhy. name: K5 D4. 5 सात्यकियुद्धं; G1 M1. 2 द्रोणसात्यकियुद्धं. — Adhy. no.: (figures, words or both): B1 95; B2 25; B3 Dn1 D5 96; B5 103; D2 99; D3 T G2–4 94; G1 M 93; G5 92. — Śloka no.: Dc1 55; Dn1 51; G5 50.

74

☞ This adhy. (except st. 5–6) is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 73. 39).

1 After the ref., S ins.:

532* वर्तमाने तथा युद्धे द्रोणस्य सह पाण्डुभिः ।
[G2 महा- (for तथा).]

— a) Hypermetric. K3 B3–5 Dc1 विवर्तमाने; B1. 2 D2 निवर्त° (for परिवर्त°). D2 चादित्ये; D4 T G आदित्ये (for त्वा°). — b) K3 ततः; G4 तस्य; M3–5 तस्मात् (for तत्र). T G2–5 सूर्ये च (for सूर्यस्य). B Dc1 D3. 5. 6 तत्रास्तशिखरं प्रति; B3 (marg.) तत्र अस्ताचलं प्रति. — c) B Dc1 Dn2 D3. 5–8 कीर्यमाणे; Dn1 D4 °माणैश्; T1 G2 M4 °माणश् (for °माणाश्). — d) K2 मंदे भूताश्. Dn2 स्म (for च). K2 सोमकाः; K4 शैन्यकाः; Dn2 S कौरवाः (for सैनिकाः). K5 B Dc1 Dn1 D2–8 मंदीभूते (D7 °तो) दिवाकरे (D7 °रः).

2 a) K1 वध्यमानानां (for युध्य°). — b) Dc1 आवर्तिनाम् (for °र्तताम्). — c) D2 भज्यतां (for जयतां). S जयतां भज्यमानानां. — d) Dn2 दिवसः (for तदहः). D7. 8 तार(D8 °व)काश्च शरैश्रिताः.

3 Dn1 om. 3–4. — a) D2 तदा; D7. 8 तेषु (for

अर्जुनो वासुदेवश्च सैन्धवायैव जग्मतुः ॥ ३
रथमार्गप्रमाणं तु कौन्तेयो निशितैः शरैः ।
चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दनः ॥ ४
यत्र यत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः ।
तत्र तत्रैव दीर्यन्ते सेनास्तव विशां पते ॥ ५
रथशिक्षां तु दाशार्हो दर्शयामास वीर्यवान् ।
उत्तमाधममध्यानि मण्डलानि विदर्शयन् ॥ ६
ते तु नामाङ्किताः पीताः कालज्वलनसंनिभाः ।
स्नायुनद्धाः सुपर्वाणः पृथवो दीर्घगामिनः ॥ ७
वैणवायस्मयशराः स्वायता विविधाननाः ।
रुधिरं पतगैः सार्धं प्राणिनां पपुराहवे ॥ ८
रथस्थितः क्रोशमात्रे यानस्यत्यर्जुनः शरान् ।
रथे क्रोशमतिक्रान्ते तस्य ते घ्नन्ति शात्रवान् ॥ ९
तार्क्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिः साधुवाहिभिः ।
तथागच्छद्धृषीकेशः कृत्स्नं विस्मापयञ्जगत् ॥ १०
न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशां पते । 7. 3676 7. 99. II 7. 99. II

तथा). K1. 2 निषक्तेषु; Dn2 विभक्तेषु; Some MSS. विसक्तेषु; D7. 8 प्रभग्नेषु (for विषक्तेषु). — b) Ś1 D4 जयगृद्धिषु (for °गृद्धिषु). — d) Dc1 D7. 8 उप- (for एव).

4 Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3). — c) Dc1 तेन; T G2-5 यं च; M3-5 यत्र (for तत्र). — d) K5 गतो (for ययौ). S तेन (for येन). K3 धनंजयः (for जनार्दनः).

5 Ś1 K (except K5) D1 read 5–6 for the first time after 7. 73. 26; Ś2 reads it after 7. 73. 26. — b) Ś2 K2 (first time) माधवस्य; D1 (first time) सात्वतस्य (for पाण्डवस्य). — c) K4 (both times) Dn1 D5 तत्र च (D5 स्म) (for तत्रैव). Dn1 दीर्येत (for दीर्यन्ते). — d) Ś1 D1 (both first time) T G M1. 2 सैन्यास्; K2 (first time) सैन्यस् (for सेनास्). Ś2 K1. 2 D1 (last three first time) नरर्षभ (for विशां पते). Dn1 दीर्यते तव मारिष.

6 For the repetition in Ś1 K1–4 D1 and the sequence in Ś2, cf. v. l. 5. G2 repeats 6ab after 10. — a) D2 रथदीक्षां (for °शिक्षां). Dn1 च (for तु). — b) Ś1 K1–3 D1 (all second time) विक्रियां (for वीर्यवान्). — d) Ś2 मंगलानि (for मण्ड°). Ś K1. 2 D1 (all [except Ś2] first time) निदर्शयन्; K1 (second time) D2. 5. 7. 8 व्यदर्शयन् (D8 °यत्); K5 व्युदीरयन्; Dc1 प्रदर्शयन् (for विद°).

7 a) B4 D8 G5 तेन; T G3. 4 ते तु (for ते तु). K1 नामांकितः. Ś1 K3 पीनाः; K1 पीतः; K4 पीडा; T G2–5 बाणाः (for पीताः). — b) K1 -संनिभः. — c) K1 स्नायुनद्धः; K5 D2. 3. 6 T G1 M °बद्धाः; G2. 5 °बंधाः (for °नद्धाः). — d) K2 पृथिवी. D7. 8 S पृथवो घोर- (S °वः प्रिय)दर्शनाः.

8 a) T1 G3. 4 -शिराः (for -शराः). Ś1 K1. 2 वैष्णवायसमयशराः (K1 °रः); K4 B Dc1 Dn2 D1 वैणवाश्चायसाश्चोग्रा; D2 °वायोमयशरा; D3. 6 विशिखा- (D6 °ख)श्चायसाश्चोग्रा; D5 °वैणवायस्मयाश्चैव; D7. 8 वैणवा(D8 °व)श्चायसमयाः. — b) K1 सा त्वया; K2 स्वायतां; K4 B Dc1 Dn2 D2. 3 प्रसंतो; K5 Dn1 सायका; D5 सुपत्रा; D6 धर्मते; T2 G5 स्वायता (for स्वा°). K1. 2 विविधा नराः (K1 °रः); K3 D7. 8 °धाः शराः; K5 B Dc1 D2. 3. 6 G5 °धानरीन् (for °धाननाः). — c) D6 पन्नगैः; S विहगैः (for पतगैः). — d) K1 ययुर्; D6 वपुर् (for पपुर्).

9 a) D2 रथास्थितः; D8 S (except G2) रथे स्थितो (G3 °ते) (for रथस्थितः). B (except B2) Dc1 D6 S [s]ग्रतः क्रोशं (S °शे) (for क्रोशमात्रे). Dn2 रणे स्थितः क्रोशमात्रेण (hypermetric); Cv रथस्थितोर्जुनः क्रोशे. — b) D4 यान्यान्यस्यार्जुनः शरान्; G1 M यान्शरान्मुंच- तेर्जुनः; Cv as in text. — c) M3 रथ- (for रथे). T G3. 4 रथात्क्रोशमतिक्रांताः. — d) Ś1 K1. 2. 4. 5 तेस्य नि-; K3 Dn1 D1. 4. 5 तस्य नि-; S पतंतो (for तस्य ते). D3. 6 तस्य ते पेतुराहवे (D6 °रग्निवत्). ❀ Cd यान् शरान् क्रोशमात्रे स्थितः क्षिपति ते शरास्तस्मिन् क्रोशमात्र- गते रथे महीं पतंतीति लाघवमुक्तं रथस्य ॥ Cv क्रोशे क्रोशपरिमितस्थले यान् शरानग्रतः पश्यति तस्य अर्जुनस्य ते शराः रथे क्रोशमतिक्रान्ते सति पृष्ठभागे शात्रवान् घ्नन्ति । शर- वेगादपि रथवेगोऽतिमहानिति भावः । ❀

10 a) Dn1 D5 तार्क्ष- (for तार्क्ष्य-). — b) D4. 5 वाजिभिः सम(D5 सुम)नोदितैः; D8 °भिः बहु साधुभिः. — G5 om. 10c–12b. — c) K4 B Dc1 Dn2 D2. 3. 6 तदा (for तथा). Dn1 D4 G1. 4 M1. 2 [अ]गच्छन् (for °च्छद्). — d) Dn1 सर्वं (for कृत्स्नं). — After 10, G2 repeats 6ab.

11 G5 om. 11 (cf. v. l. 10). — c) K2 इंद्रस्य

C. 7. 3676
B. 7. 99. 11
K. 7. 99. 11

नेन्द्रस्य न च रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११
नान्यस्य समरे राजन्गतपूर्वस्तथा रथः ।
यथा ययावर्जुनस्य मनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२
प्रविश्य तु रणे राजन्केशवः परवीरहा ।
सेनामध्ये हयांस्तूर्णं चोदयामास भारत ॥ १३
ततस्तस्य रथौघस्य मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः ।
कृच्छ्रेण रथमूहुस्तं क्षुत्पिपासाश्रमान्विताः ॥ १४
क्षताश्च बहुभिः शस्त्रैर्युद्धशौण्डैरनेकशः ।
मण्डलानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५
हतानां वाजिनागानां रथानां च नरैः सह ।
उपरिष्टादतिक्रान्ताः शैलाभानां सहस्रशः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भ्रातरौ नृप ।
सहसेनौ समार्छेतां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥ १७
तावर्जुनं चतुःषष्ट्या सप्तत्या च जनार्दनम् ।
शराणां च शतेनाश्वानविध्येतां मुदान्वितौ ॥ १८
तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ १९
ततस्तौ तु शरौघेण बीभत्सुं सहकेशवम् ।
आच्छादयेतां संरब्धौ सिंहनादं च नेदतुः ॥ २०
तयोस्तु धनुषी चित्रे भल्लाभ्यां श्वेतवाहनः ।
चिच्छेद समरे तूर्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २१
अथान्ये धनुषी राजन्प्रगृह्य समरे तदा ।

(for नेन्द्रस्य). B4. 5 Dn2 न तु; Dn1 D7. 8 च न (by transp.). D2 चंद्रस्य (for रुद्रस्य). S (G5 om.) न शक्रस्य न रुद्रस्य. — ^{d}) S (G5 om.) न च (for नापि).

12 D3. 6 G5 om. 12^{ab} (for G5, cf. v. l. 10). — ^{a}) D5 यच्चास्य (for नान्यस्य). — D7. 8 om. (hapl.) 12^{b}–13^{a}. — ^{b}) B4 Dc1 Dn1 तथाविधः; D5 तथा परैः (for तथा रथः). — ^{c}) K5 D5 यथा यथा चार्जुनस्य; Cv as in text. — ^{d}) Cd cites मनोभिप्रायः. K5 -वीर्यगः (for -शीघ्रगः). Cv as in text.

13 D7. 8 om. 13^{a} (cf. v. l. 12). — ^{a}) Ś1 स प्रविश्य; K1. 3. 5 प्रविश्य च. K2 प्रविश्य महाराजन् (submetric). — ^{c}) B3. 5 Dc1 सैन्यमध्ये (for सेना°). — ^{d}) K5 Dn1 प्रेषयामास; D6–8 नोद° (for चोद°).

14 ^{a}) Ś1 तथा; D4 तत्र (for ततस्). — ^{c}) D1 om. (hapl.) from मूहु up to विचेरुस्ते (in 15^{d}). B1. 2 D3. 5 T G1. 2. 5 M ते (for तं). G5 (*sup. lin., sec. m.*) कृच्छ्रेण रथभारेण. — ^{d}) K4. 5 Dn2 D2. 4 -समन्विताः; Dn1 -श्रमाकुलाः (for °न्विताः).

15 D1 om. up to विचेरुस्ते (cf. v. l. 14). — ^{a}) D2 G4 कृताश्च (for क्ष°). — ^{d}) Dn1 समंततः (for मुहुर्मुहुः).

16 ^{b}) D7. 8 सहस्रशः (for नरैः सह). — ^{d}) Ś1 शैलानां च; K1. 3 * * * च; K4 D1 नागानां च (for शैलाभानां). — After 16, S ins.:

533* श्रमेण महता युक्तास्ते हया वातरंहसः ।
मन्दवेगगता राजन्संवृत्तास्तत्र संयुगे ।

[(L. 2) G5 M -वेगतरा (for 'गता). G5 संवर्तास् (for संवृत्तास्).]

17 ^{a}) D7 वीराश् (for वीराव्). — ^{b}) D7 चावंत्यौ. D4. 5 युधि (for नृप). — ^{c}) S सहसैन्यौ त(G3 स)-मार्छेतां. — ^{d}) D4 क्रांत-; T G (except G1) श्रांत- (for क्लान्त-).

18 K1–3 om. (hapl.) 18. — ^{c}) B (except B2) Dn2 शतैरश्वान् (for शतेना°). — ^{d}) D3 अभिद्येतां; D7. 8 संविध्येतां; T G3–5 अयु° (for अवि°). G1 M मुदायुतौ (for °न्वितौ).

19 ^{a}) D2 शरैराशीविषाकारैर्. — B4 om. (hapl.) 19^{d}–22^{c}. — ^{d}) B2 मंत्रभेदिभिः (for मर्म°).

20 B4 om. 20 (cf. v. l. 19). — ^{a}) Some MSS. शरौघेन. — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{cd}. — ^{c}) Ś1 विश्रब्धौ (for संरब्धौ). S छादयेतां सुसंर(G2. 5 °क्रु)-द्धौ. — ^{d}) T G (except G1) सिंहनादांश्. B1–3 S च (B3 तु) चक्रतुः; B5 Dc1 प्रचक्रतुः; D2. 3. 6–8 विनेदतुः (for च ने°).

21 B4 om. 21 (cf. v. l. 19). — ^{a}) B5 om. तु. D4 चात्र; D7. 8 शुभ्रे; S मु(G4 मृ)ष्टौ (for चित्रे). — After 21^{abc}, T G2. 3. 5 read 23^{d}–24^{a}, for the first time, repeating the same in its proper place. Dn1 reads 21^{cd} after 20^{cb}. G4 om. (hapl.) 21^{d}–23^{c}. D5 transp. 21^{d} and 24^{d}.

22 B4 om. 22^{abc} (cf. v. l. 19). G4 om. 22 (cf.

पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुः शरैः ॥ २२
तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
चिच्छेद धनुषी तूर्णं भूय एव धनंजयः ॥ २३
तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
जघानाश्वान्सपदातास्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४
ज्येष्ठस्य च शिरः कायात्क्षुरप्रेण न्यकृन्तत ।
स पपात हतः पृथ्व्यां वातरुग्ण इव द्रुमः ॥ २५
विन्दं तु निहतं दृष्ट्वा अनुविन्दः प्रतापवान् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २६
अभ्यद्रवत संग्रामे भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ।
गदया गदिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २७
अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् ।
स्पृष्ट्वा नाकम्पयत्क्रुद्धो मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २८
तस्यार्जुनः शरैः षड्भिर्ग्रीवां पादौ भुजौ शिरः ।
निचकर्त स संछिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ २९
ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयो राजन्पदानुगाः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३० 7. 3696
तानर्जुनः शरैस्तूर्णं निहत्य भरतर्षभ । 7. 99. 31 7. 99. 32

v. l. 21). — a) Ś1 B3 तथान्ये; K1. 2 D1 तावन्ये (for अथान्ये). — b) D2 प्रतिगृह्य नराधिपौ. — c) Ś1 -संक्रुद्धं (for -संक्रुद्धाव्). — d) Ś1 व*यामासतुः; K1. 2 वंदया°; B4 D5 अर्धया°; D6 वर्धया° (for अर्दया°).

23 G4 om. 23abc (cf. v. l. 21). Dn2 om. 23ab. For 23ab, S (G4 om.) subst.:

534* तौ तु शस्त्रभृतां श्रेष्ठः शरैः संतोख्य भारत ।

— c) = var. 21c. Ś1 चिच्छिदे (for चिच्छेद). K B (except B2) D (except Dn2 D4) T G2. 3. 5 धनुषी चिच्छिदे तूर्णं. — T G2. 3. 5 read 23d–24a for the first time after 21abc.

24 For the repetition in T G2. 3. 5, cf. v. l. 21. — a) B1 Dn D3. 6 T (both times) G1. 2. 3 (last two both times). 4. 5 (both times) अथान्यैर्; D2 तथा तैर्; D5 तथा च (for तथान्यैर्). Ś1 K Dn1 D1. 2. 4. 7. 8 विमलैस्; D6 विशिषैस्; T G3 (all second time) विविधैस् (for विशिखैस्). — b) K2 B Dc1 Dn2 D5 रुक्मपुंखैः (for हेम°). Dc1 Dn1 D3. 4. 7. 8 शिलासितैः. — c) B Dc1 G2 तथा सूतौ; Dn2 D2–4. 6 पदातींश्च; T G3–5 तथा सूतं; G1 M ततः सूतं (for सपदातांस्). — D5 transp. 21d and 24d. — d) K1 तथो तौ; B5 तावुभौ (for तथोभौ). K3. 4 D1 पार्ष्टि- (for पार्ष्णि-). T G1. 3–5 M प्राष्टिं (T पार्ष्णिं) च सपदानुगं (G3 °गः); G2 पार्ष्णिं चापवधानुगं.

25 ab) Dn2 श्रेष्ठस्य (for ज्येष्ठस्य). D2. 3. 6 T G1–3. 5 M (except M2) तु (for च). S (except M2) transp. शिरः कायात् and क्षुरप्रेण. K5 Dn1 निकृंतत; G5 अकृंतत. — c) B2 पपात च (for स पपात). Ś1 ततः (for हतः). D2 पृथिव्यां (for पृथ्व्यां). — d) K1 वातनुन्ना; K5 Dc1 Dn1 D4. 5 °भग्न; D2 वाताहत (for वातरुग्ण). K1 द्रुमाः. — After 25, D2 ins.:

535* निहतो रुधिराक्ताङ्गः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

26 a) Ś1 हि; K4 D1 वि- (for तु). Dn1 M2 निहितं (for निहतं). D2 स विंदं तु हतं दृष्ट्वा. — b) N (except Ś1 D2; Ś2 missing) ह्यनुविंदः (for अनु°). — c) M3–5 हताश्व- (for °श्वं). D2 उद्धृत्य (for उत्सृज्य). — d) D2. 3. 6 गदाहस्तो महारथः (D2 °बलः).

27 a) K3 Dn2 अभ्यवर्तत; K4 S °द्रवत्स (for °द्रवत). D2 प्रदुद्राव च संग्रामे. — c) D2 तरसा (for गदया). B Dc1 Dn1 D1. 4. 5 रथिनां (for गदिनां). — d) D2 मूर्ध्नि कृष्णमताडयत्.

28 a) D2 अनुविंदस्य; D4. 7 °विंदस्तु; S °विंदः स. — b) D2 मुष्टिं वै (sic) (for ललाटे). — c) Ś1 K4 D1 विद्ध्वा (for स्पृष्ट्वा). — d) G4 मैनाक इव पर्वतः.

29 a) Ś1 K Dn1 D1–8 तूर्णं (for षड्भिर्). — b) M1. 2 गदां (for ग्रीवां). G1 उभौ (for भुजौ). G4 ग्रीवां पादं शिरो भुजौ. — c) Ś1 K1. 2. 4 B1. 5 Dc1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 विचकर्त (for निच°). Ś1 K2. 4 D7. 8 समं छिन्नः; B2 च संछिन्नः; D3. 6 तु (D6 सु-) सं°; S स तु छिन्नः (for स संछिन्नः). — d) K2 G5 अद्रिचलो; K5 D8 °वरो (for °चयो). Dn1 पपाताद्रिचयोपमः.

30 b) T G5 ततो (for तयो). K4 D1 पदातयः (for °नुगाः). — c) D4. 5 अभ्यवर्तंत (for °द्रवन्त).

31 b) B5 Dn1 M1. 2 भरतर्षभः; Dc1 पुरुषर्षभः. — c) K1–3 D3 ह्यरोचत (for व्य°). G3. 4 तथा (for यथा). — d) K2 दग्ध्वा दावं (by transp.); M3–5 दवं दग्ध्वा.

C. 7. 36 3696
B. 7. 99. 31
K. 7. 99. 31

व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमात्यये ॥ ३१
तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्निर्याद्धनंजयः ।
विबभौ जलदान्भित्त्वा दिवाकर इवोदितः ॥ ३२
तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।
अभ्यवर्षंस्तदा पार्थं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३
श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३४
तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः ।
शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५
शरार्दिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
किमिहानन्तरं कार्यं ज्यायिष्ठं तव रोचते ॥ ३६
ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७
मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्संनिबोध मे ।
हयान्विमुच्य हि सुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥ ३८
एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९

अर्जुन उवाच ।

अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४०

32 a) D3 सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्. — b) B Dc1 Dn2 D2 इव; D5 S निघ्नन्; Cd निर्याद् (as in text). D3 निर्यातश्च धनंजयः. — c) D2 निर्बभौ (for विबभौ). B2.4 Dn2 D4.5 जलदं (for °दान्). B4 Dn2 D2.4.5.7.8 G5 हित्वा; D6 हत्वा (for भित्त्वा). — d) K5 Dn1 निशाकर (for दिवा°). K1–3 D1 इवोत्थितः (for °दितः).

33 a) D2 शतशः (for कुरवस्). Ś1 क्रुद्धाः; D2 शूराः; T G2–5 सर्वे (for त्रस्ताः). — b) D2 नृप (for पुनः). — c) K3.5 Dn D3.4.7.8 अभ्यवर्तंस् (for °वर्षंस्). Dn1 तथा (for तदा). B Dc1 D5 S अभ्यवर्तं- (T G2–5 °द्रवं)त पार्थं च (G1 M3.4 ते). — d) D2 सर्वतोद्भुतदर्शनं.

34 K4 D1 om. (hapl.) 34^{a}–35^{b}. — a) D4 आर्तं चैव (for श्रान्तं चैनं). Dn1 समालोक्य (for °लक्ष्य). ❀ Cd अर्जुनत्रासः श्रांतत्वदर्शनात् ❀ — D5 reads 34^{b}–35^{b} twice. — b) Dn1 D6 मत्वा; D3 गत्वा (for ज्ञात्वा). D3 दूरं (for दूरे). — d) Dn1 समवारयन् (for पर्य°).

35 For the repetition in D5, cf. v. l. 34. K4 D1 om. 35^{ab} (cf. v. l. 34). — a) K1–3 दृष्ट्वा तांस्तु (by transp.); Dn1 तान्दृष्ट्वा च; D2 स तान्दृष्ट्वा. G1 M सुसंक्रुद्धान् (for °रब्धान्). — b) K5 Dn1 D5 (both times).6 विस्मयन्; B2 अस्मयत्; Dc1 व्यस्मयन्; G5 उत्स्मरन्; M3–5 उत्सृजन्; Cd उत्स्मयन् (as in text). Ś1 D8 M3 पुरुषर्षभ; K1–3 D2.4 G2 भरतर्षभ (G2 °भः).

36 a) D2 भग्नाश्; D3.6 म्लानाश्; S क्लांताश् (for ग्लानाश्). — c) D3.6 किं मया (for किमिह). — D6 reads 36^{d}–38^{a} twice. — d) K5 D2.7.8 भूयिष्ठं; Dn1 D4 यदिष्टं; Dn2 श्रेष्ठं वै; D3.6 (both times) ह्यपीष्टं; T G3.4 श्लाघिष्टं; M3–5 ज्यायिष्ठ्यं (for °ष्ठं). D2 इह (for तव).

37 For the repetition in D6, cf. v. l. 36. — a) B3 (marg. as in text) यथावृत्तं (for °तत्त्वं). — b) D6 (second time) तदा (for सदा). D2 त्वं हि प्राज्ञो मतो मम; D5 त्वं हि कार्यमतः सदा. — c) K2 **न्नेत्रा; Dc1 भवत्कृते; Dn1. D3.6 (second time) भवज्जितान्; D2 भवद्भयाद्; Cd भवन्नेत्रा (as in text). — d) Ś1 K1.2.4 Dn D1.3.6 (both times) विजे(Dn1 °जि)ष्यंते (Dn1 D3.6 [both times] °ति) हि; D5 जयिष्यंतीह; D7 विजेष्यंति ह (for °ष्यन्तीह).

38 For the repetition in D6, cf. v. l. 36. — a) D6 (first time) कार्यं (for कृत्यं). D4 ममाप्येतन्मतं कृत्यं. — b) D7.8 युद्धे (for यद्वै). B Dc1 Dn2 D3.6–8 तत्त्वं (for तत्सं-). — c) Ś1 K1–3 D1 विमुंच (for विमुच्य). D2 विमुखान् (for हि सुखं).

39 b) Dn2 ह (for तम्). D5 केशवः परवीरहा. — Before 39^{cd}, Ś1 K1–3 D1 ins. केशवः; K4 श्रीवासुदेव उवाच. — d) D6 तेत्र; D7 मे प्र- (for ते प्र-). — After 39, K4 Dn2 ins. an addl. colophon.

40 a) T G3–5 अहं हि वारयिष्यामि. — b) Dc1 G5 माधव (for केशव). D2 सूदयिष्यामि केशव. — c) Ś1 K1 D1.7.8 यथा न्याय्यं. — d) D2 अवांतरं (for अनन्तरम्). — K5 Dn1 D4–6 ins. an addl. colophon after 40; K4 Dn2, after 39 [*Sub-parvan:* K5 जयद्रथसेनाप्रवेशो विंदानुविंदयोर्वधः; Dn1 D5.6 विंदानु-

संजय उवाच ।

सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनंजयः ।
गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१
तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥ ४२
तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४३
अस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
छादयन्तः शरैः पार्थं मेघा इव दिवाकरम् ॥ ४४
अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
रथसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥ ४५
तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्बलमदृश्यत ।
यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥ ४६
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।
इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४७
तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशां पते ।
संघर्षेण महार्चिष्मान्पावकः समजायत ॥ ४८
तत्र तत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शनैः ॥ ४९
संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे । C. 7. 3715 B. 7. 99. 50 K. 7. 99. 51

विंदवधः; D4 अर्जुनसेनाप्रवेशो विंदानुविंदवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 97].

41 ^{a}) D2 सोवतीर्णो (for °तीर्य). — ^{c}) D4 गांजीवं; D7 गांडिवं.

42 ^{a}) D6 अन्वधावन् (for अभ्य°). — ^{b}) B4 -गृद्धिनः; D2 -गार्द्धिनः (for -काङ्क्षिणः). — ^{c}) K2 अभिज्ञात्वा; G1 M इदं छिद्रं (for इति ज्ञात्वा). — ^{d}) Ś1 K1–3 Dn1 D1. 2. 4. 5. 8 धरणिस्थं; G1 M3–5 °णीस्थो. D5 दिवौकसः; G1 M3–5 धनंजयः.

43 ^{a}) B2 एवं; S एनं (for एकं). M1 (by corr. as in text) कुरु- (for रथ-). — ^{b}) D3 क्षत्रियाः; S समंतात् (for महता). — After 43^{ab}, D8 ins. lines 5–6 of 537*, repeating the same in their proper place. — ^{c}) T G3. 4 ते चापान् (for चापानि). D5 तालमात्राणि चापानि. — ^{d}) B (except B3) D3 शायकान्.

44 ^{a}) Dn2 शस्त्राणि (for अ°). T G2–5 विचित्राणि च शस्त्राणि; G1 M ते विचित्राणि शस्त्राणि. — ^{b}) B3 क्रुद्धास्ते तु; D3. 6 ते च क्रुद्धा (for क्रुद्धास्तत्र). — Ś1 K (except K5) D1 om. 44^{cd}.

45 ^{a}) S आद्रवंश्चापवे(G1 M °पि वे)गेन. — ^{b}) T G2–5 भरतर्षभं (for क्षत्रिय°). D3. 6 क्षत्रियं क्षत्रियर्षभाः. — ^{c}) Ś1 K B4. 5 Dn D1–8 नरसिंहं; B3 Dc1 रथोदारे (for रथसिंहं). Ś1 K1. 2. 5 D (except Dc1 Dn2) रथोदारं (for °दाराः). — ^{d}) D6 lacuna for सिंहं. K3 D6–8 मत्तम्; M2 मत्वा; M3 मत्त; M4 मुक्ता (for मत्ता). Ś1 मत्तं गजमिव द्विपाः; K1. 2. 4 Dn1 D1. 5 गजं मत्तमिव द्विपाः; D2–4 राजन्म(D3 गजा म)त्तमिव द्विपं (D4 °पाः).

46 ^{a}) B4 Dn2 ततः (for तत्र). — ^{b}) D7 बृहद् (for महद्). — After 46^{ab}, D7 ins.:

536* ततः पार्थस्त्वजेतव्यो महाबाहुबलाश्रयः ।

— ^{c}) K1 यद्युद्धा; K2–5 D1. 5. 7. 8 T G2–5 यत्क्रुद्धा; Dn1 यः क्रुद्धो; D2 क्रुद्धोथ; D4. 6 यं क्रुद्धा (D6 °द्धो); G1 M संक्रुद्धां (G1 M1. 2 °द्धा) (for यत्क्रुद्धो). Dn1 G1 M बहुलां (M1. 2 °लाः) सेनां (M1. 2 °ना). — ^{d}) K1–3 B4 D2 S पर्यवारयत् (K1. 2 °यन्) (for सम°).

47 K4 om. 47. — ^{b}) B4 सर्वधन्विनां; D5 °तोर्जुनः; T G2–5 °तोभिभूः (for °तो विभुः).

48 ^{a}) B (except B4) अंतरीक्षे. — ^{c}) K4 संवर्षेण; B2 Dn1 D3. 6 संह°; T G2–5 संरंभेण (for संघर्षेण).

49 G5 om. (hapl.) 49–50. — ^{a}) K1–4 D1 जयं (for the first तत्र). S (G5 om.) तैश्च (for the second तत्र). Ś1 महेष्वासाः (for °ष्वासैः). — ^{b}) Ś1 K2. 3 D1 शंसद्भिः; K1 संशाद्भिः (for श्वसद्भिः). D5 शोणितोदकैः (for °तोक्षितैः). — ^{c}) K1 संविनाद् (for संभिन्नैर्). — ^{d}) Ś1 K1–3 D1 चारिदर्शनाः; K4 D5. 7. 8 S (G5 om.) चारिकर्शनः (K4 M3–5 °न); K5 °मर्दनैः; B1 D2 °कर्षणः (D2 °ण); B2 Dn2 D3. 6 °कर्षणैः; B3 °कार्षिभिः; B4. 5 °कर्षणा; Dc1 °कर्शणैः; Dn1 °मर्दनः; D4 चातिमर्षनः (for चारिकर्शनैः).

50 G5 om. 50 (cf. v. l. 49). — ^{a}) Dn2 om. from श्चारि up to नागनर्क (in 51^{b}). G1 M अरिभिर् (for चा°). — ^{b}) D7 om. from जयं up to दुन्दुभि (in 51^{d}). K1–4 D1 जयं रणे; Dn1 महद्यशः; D8

: 7. 3715 B. 7. 99. 50 C. 7. 99. 51 एकस्थैर्बहुभिः क्रुद्धैरूष्मेव समजायत ॥ ५०
शरोर्मिणं ध्वजावर्तं नागनक्रं दुरत्ययम् ।
पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ॥ ५१
असंख्येयमपारं च रजोऽऽभीलमतीव च ।
उष्णीषकमठच्छन्नं पताकाफेनमालिनम् ॥ ५२
रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलाचितम् ।
वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्रिभिः समवारयत् ॥ ५३
ततो जनार्दनः संख्ये प्रियं पुरुषसत्तमम् ।
असंभ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४
उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणेऽर्जुन ।
परीप्सन्ते जलं चेमे पेयं न त्ववगाहनम् ॥ ५५
इदमस्तीत्यसंभ्रान्तो ब्रुवन्नस्त्रेण मेदिनीम् ।

जयं युधि; M_{3-5} महामृधे (for जयं मृधे). — ^{c}) D_6 एकस्य (for एकस्थैर्). D_5 (also as in text) वीरैर् (for क्रुद्धैर्). — ^{d}) Dn_1 D_2 G_2 ऊष्मैव; $D_{3.6}$ ऊष्मा च; D_4 रौद्रेव (for ऊष्मेव). K_5 D_8 नदीरूपं व्यजायत; Cv ऊर्मिव (sic) समजायत.

51 Dn_2 om. up to नागनक्रं; D_7 om. up to दुन्दुभि (for both, cf. v. l. 50). — ^{a}) D_4 ध्वजावृत्तं; D_5 रथावर्तं; S (except G_5) गजावर्तम् (for ध्वजावर्तं). — ^{b}) S अश्वनक्रं (for नाग°). B_3 (marg. as in text) दुरासदं (for दुरत्ययम्). — ^{c}) D_6 पदात- (for पदाति-). D_4 -सलिलं (for -कलिलं). S पदातिमत्स्यमुत्खूतं. — ^{d}) Ś$_1$ $K_{3.5}$ B_1 $D_{2.3.5.6}$ S (except G_5) -निःस्वनं; K_2 -*स्वनं; D_4 -निःस्वनैः (for -निस्वनम्).

52 ^{a}) D_5 अपारैश्च (for °रं). — ^{b}) K_4 corrupt; K_5 $D_{7.8}$ रणोदीर्णम्; B Dc_1 Dn_2 $D_{1.3}$ रथोर्मिणम्; Dn_1 सरथोर्मिम्; $D_{2.5}$ रथानीकम्; D_4 रथालीढम्; D_6 रजोर्मिनम्; T $G_{2.4.5}$ रजो नीरम्; Cd रथाभीरम् (for रजोऽऽभीलम्). B_{1-3} Dc_1 Dn_1 अभीतवत् (for अतीव च). G_1 $M_{1.2}$ राजानीकतरंगिणं; M_{3-5} राजानीकम(M_4 °कं म)हाह्रदं. — ^{c}) Ś$_1$ K B_1 Dn_1 $D_{1.3.4.6}$ $G_{1.5}$ M_1 (*sup. lin.*).$_{2-5}$ -कवच(K_4 °चि)च्छन्नं; $B_{2.4.5}$ Dn_2 -कमठं छन्न-; Dc_1 -कमलच्छन्नं; D_2 -कवचच्छत्र-; D_5 -कवचं छत्रं; D_7 -कवचं छन्नं; D_8 -कवचच्छत्रं (for -कमठच्छन्नं). — ^{d}) Ś$_1$ K_{1-4} पताकाहेम-; D_3 °पात- (for °फेन-). D_7 पताकाफेनमाविलं.

53 ^{a}) Ś$_1$ K_{1-3} $B_{1.3}$ Dc_1 D_1 रण-; K_5 Dn_1 $D_{4.5}$ सेना-; D_6 lacuna (for रथ-). — ^{b}) K_1 -शि**तं; B_4 -विलोडितं; D_3 -शिलान्वितं; D_8 °चिंतं (for °चितम्). Cd cites मातङ्गाङ्गं. — ^{c}) K_1 बलोभूतस्; D_2 बलोद्भूतस्; Cd वेलाभूतस् (as in text). B_4 D_3 तथा (for तदा). — $D_{7.8}$ ins. after 53: Dn_1 $D_{3.6}$ (lines 5–6 only) after 7. 75. 8: $D_{2.4.5}$ after 7. 76. 1:

537* धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने धरणीं प्राप्ते हयहस्ते च केशवे ।
एतदन्तरमासाद्य कथं पार्थो न निर्जितः ।
संजय उवाच ।
सद्यः पार्थिव पार्थेन निरुद्धाः सर्वपार्थिवाः ।
रथस्था धरणीस्थेन वाक्यमच्छान्दसं यथा ।
भूमिस्थोऽपि रथस्थांस्तान्पार्थः सर्वधनुर्धरान् । [5]
एको निवारयामास लोभः सर्वगुणानिव ।

[Dn_1 $D_{3.6}$ om. lines 1–4. — (L. 1) D_4 केशव. — (L. 2) $D_{7.8}$ घातितः (for निर्जितः). — (L. 3) $D_{2.4.5}$ अद्य (for सद्यः). D_8 सद्यः पार्थेन निरुद्धाः (for the prior half). D_8 सर्वपार्थिवसत्तमः (for the post. half). — (L. 4) D_8 धरणिस्थेन. $D_{4.5}$ अच्छांदसा (for अच्छान्दसं). — $D_{2.5.7}$ om. lines 5–6. D_8 ins. lines 5–6, for the first time, after 43^{ab}. — (L. 5) Dn_1 $D_{3.6}$ स पार्थः पार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थो(Dn_1 °ष्ठो)पि रथस्थितान्; D_8 (both times) भूमिस्थः पार्थः सर्वांस्तान्भूमिपान्रथसंस्थितान्.]

54 ^{a}) $G_{1.2.4}$ M संखे (for संख्ये). — ^{b}) Ś$_1$ D_3 -सत्तम (for -सत्तमम्). — Dn_2 om. 54^{cd}. — ^{c}) S असंभ्रांतं (G_5 °तो) महाबाहुम् (T G_2 °हुर्).

55 Before 55, T $G_{2.3}$ M_5 ins. श्रीभगवान्; G_4 श्रीकृष्णः. — ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ उपदानम् (for उदपानम्). — ^{b}) T G_{2-4} अल्पम्; $G_{1.5}$ M अलम् (for नालम्). — ^{c}) Ś$_1$ K_{1-3} परीप्संतो; $D_{2.7.8}$ S °प्संति (for °प्सन्ते). — ^{d}) D_5 जले चापि; D_6 पेयं ननु; $D_{7.8}$ पेयं तत्र (for पेयं न तु). Ś$_1$ K_{1-3} यत्र त्वमवगाहनं; K_4 D_1 कुरु त्वमव°; G_1 $M_{1.2}$ पेयं नाश्वावगाहनं.

56 Before 56, T G (except G_5) $M_{1.2}$ ins. संजयः; M_{3-5} ins. अर्जुनः. — ^{a}) K_4 संभ्रांतो (for [अ]सं°). — ^{b}) K_5 Dn_1 वीर्यवान् (for मेदिनीम्). G_1 M वारुणास्त्रेण मेदिनीं. — ^{c}) Dn_1 $D_{4.5}$ अभिहन्य (for °हत्य). $D_{7.8}$ तूर्णं (for चक्रे). — ^{d}) $D_{7.8}$ सरो जनपदाकुलं. — After 56, B Dc_1 Dn D_{5-8} ins.:

538* हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।
सविस्तीर्णं प्रसन्नाम्भः प्रफुल्लवरपङ्कजम् ।
कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितम् ।
भगवन्नारदमुनेर्दर्शनार्थं कृतं क्षणात् ।

अभिहत्यार्जुनश्चक्रे वाजिपानं सरः शुभम् ॥ ५६
शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
शरवेश्माकरोत्पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ५७
ततः प्रहस्य गोविन्दः साधु साध्वित्यथाब्रवीत् ।
शरवेश्मनि पार्थेन कृते तस्मिन्महारणे ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

७५

संजय उवाच ।
सलिले जनिते तस्मिन्कौन्तेयेन महात्मना ।
निवारिते द्विषत्सैन्ये कृते च शरवेश्मनि ॥ १
वासुदेवो रथात्तूर्णमवतीर्य महाद्युतिः ।
मोचयामास तुरगान्वितुन्नान्कङ्कपत्रिभिः ॥ २
अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा सिंहनादो महानभूत् ।
सिद्धचारणसंघानां सैनिकानां च सर्वशः ॥ ३
पदातिनं तु कौन्तेयं युध्यमानं नरर्षभाः ।
नाशक्नुवन्वारयितुं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४
आपतत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु । C. 7. 3730 B. 7. 100. 5 K. 7. 100. 5

[(L. 1) B1–3 -कूजितं (for -शोभितम्). — (L. 2) B1 -वन- (for -वर-). — (L. 3) B3 अपारम् (for अमाघम्). B1–3 Dc1 Dn1 झष-; D6 सम- (for ऋषि-). — Dn2 D6 om. line 4. — (L. 4) B5 उपवान्; D5 अगच्छन् (for भगवन्). B1. 2 Dc1 Dn1 नारदमुनि-. D5 कृतक्षणः (for कृतं क्षणात्). B2. 3. 5 Dc1 D7. 8 दर्शनालंकृतं क्षणात् (D7 °तं क्षणं) (for the post. half).]
— D7 cont.:

539* एवं पार्थस्ततश्चक्रे वाजिनां च सरः शुभम् ।

57 [a]) Ś1 K1. 2 D3. 6 शरवर्षं; G5 M4 °वंश- (for °वंशं). K3 शरस्तूर्णं; K4 B5 °स्तूर्णं; D4 रथस्थूणं; D8 शरस्थूर्णं (for °स्थूणं). — [b]) B1. 2 Dc1 D5 S शरच्छ- (Dc1 D5 T G2 °च्छा)दनम् (for शराच्छा°). D7 reads from द्भुतम् up to महा (in 7. 75. 3[b]) twice. B3 एव च (for अद्भुतम्). — [c]) K4 D1 शरवर्षं (for °वेश्म). — [d]) Ś1 तत्रैव; K1–4 D1 सत्वरो; D5 कृच्छ्रे च (for त्वष्टेव). Dn1 -कर्म तत् (for -कर्मकृत्).

58 For the repetition in D7, cf. v. l. 57. K4 om. 58[b]. — [d]) Ś1 K D (except Dc1; D7 both times) महात्मना (for °रणे).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* N (Ś2 missing) G5 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* K5 D5 अश्वजलपा(D5 °दा)नं; D2 T G3. 5 विंदानुविंदवधः; G1 वाजिपानसरणं; M1. 2 वाजिपानसरःकरणं; Bom. ed. विंदानुविंदवधे अर्जुनसरोनिर्माणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 96; B2. 3 97; B5 104; Dn1 98; D2 100; D3 T G2–4 95; G1 M 94; G5 10. — *Śloka no.:* Dc1 21; Dn1 20; G5 55.

75

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 73. 39).

1 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57. — [c]) Dn2 निस्तारिते (for निवा°). G1 M1. 2 च तत् (for द्विषत्-).

2 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57. — [c]) B3 (marg. as in text) पाययामास (for मोचया°). — [d]) K B4 Dc1 Dn D1. 2. 4. 5. 7 (both times). 8 वितुन्नान्; D3. 6 °धुन्वन् (for °तुन्नान्).

3 For the repetition in D7, cf. v. l. 7. 74. 57. S transp. 3[ab] and 3[cd]. — [a]) K4. 5 Dn2 D3. 5. 6. 7 (both times). 8 T G1. 3. 4 M1–4 तं (for तद्). — [b]) K4 B Dc1 Dn2 D3. 6 साधुवादो (for सिंहनादो). S साधुवादाः समुत्थिताः. — [c]) D1 सिद्धि- (for सिद्ध-). — [d]) S विस्मयात् (G2 °यः; G5 °याः) (for सर्वशः).

4 [a]) D4. 5. 7. 8 च (for तु). — [b]) Dn2 D2. 3. 6 महारथाः; G1. 5 M रथर्षभाः (for नर°). — [c]) D1 न

C. 7. 3220 B. 7. 100. 5 K. 7. 100. 5 नासंभ्रमत्तदा पार्थस्तदस्य पुरुषानति ॥ ५
व्यसृजन्त शरौघांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः ।
न चाव्ययत धर्मात्मा वासविः परवीरहा ॥ ६
स तानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्यवान् ।
आगतानग्रसत्पार्थः सरितः सागरो यथा ॥ ७
अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च ।
सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणामग्रसत्ताञ्शरोत्तमान् ॥ ८
तत्तु पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः ।
अपूजयन्महाराज कौरवाः परमाद्भुतम् ॥ ९
किमद्भुततरं लोके भविताप्यथ वाप्यभूत् ।
यदश्वान्पार्थगोविन्दौ मोचयामासतू रणे ॥ १०
भयं विपुलमस्मासु तावधत्तां नरोत्तमौ ।
तेजो विदधतुश्चोग्रं विस्रब्धौ रणमूर्धनि ॥ ११
अथोत्स्मयन्हृषीकेशः स्त्रीमध्य इव भारत ।

शक्नु*न् (for नाशक्नुवन्). T G3.5 न हि (G5 भूः) प्रासुं; G1.2.4 अभिप्रासुं (for वारयितुं).

5 ^{b}) G1 M1.2 पतत्सु (for प्रभूत-). — ^{c}) Ś1 K1.3–5 B4 D1.5.7.8 अ(K5 D7.8 न; D5 ना)संभ्रमस्; K2 असंभ्रमत्; D3.6 न व्यभ्रमत् (D6 °मं); T G3.4 न संभ्रांतस्; G5 नासंभ्रांतस् (for °भ्रमत्). G2 असंभ्रांतमनाः पार्थस्; Cv as in text. — D4 om. (hapl.) 5^{d}–7^{c}. — ^{d}) D6 न्यस्यतः (for तदस्य). B1 प्रति (for अति). D3 तदस्य पुरुषर्षभः; D5.7.8 °रुषोन्नतिः; T G3–5 तदास्यन्पुरुषानिति; G1 M पौरुषे पर्य(M3–5 °षेण व्य)वस्थितः; Cd. v. as in text.

6 D4 om. 6 (cf. v. l. 5). — ^{a}) K4 Dn1 विसृजंतः (K4 °त); D3 व्यसृजंते; G3 व्यसृजंतः (for °जन्त). — ^{c}) D7.8 विव्यथे च; T G2–5 चावार्यत; G1 M1.2 चाव्यथत्स (for °थत). M3–5 नाचाल्यत स धर्मात्मा.

7 D4 om. 7^{abc} (cf. v. l. 5). — ^{a}) K4 B2.4 D3.6 शतानि (for स तानि). — ^{b}) Ś1 K4 B1.2 D5.7.8 G1 M1.2 गदा; B3 तथा; Dn1 गदां (for गदाः). K1–3 प्रासाश्च. — ^{c}) K5 Dn1 D5 अग्रहीत्; B2 अग्रतः; D3 अनशत् (for अग्रसत्). Ś1 अग्रसत्सर्वतः पार्थः; D7.8 ग्रसति स्मागतांस्तूर्ण; S समंताद्ग्रसत पार्थः.

8 ^{b}) B1.2.5 Dc1 बाह्वोर्; D7 बहु- (for बाहु-). — After 8, Dn1 D3.6 ins. lines 5–6 of 537*.

9 ^{a}) K1–4 D1.3–6 G1 M तं (for तत्). D7.8 विक्रामं (for °न्तं). — ^{c}) G3.5 (*sup. lin.* as in text) अपूरयन् (for अपूज°). — ^{d}) K5 पार्थिवा (for कौरवाः). Ś1 K B5 D (except Dc1) महदद्भुतं (for परमा°).

10 Before 10, S ins. कौरवाः. — ^{a}) T G2–5 M3–5 चाद्भुत-; G1 M1.2 वाद्भुत- (for अद्भुत-). Ś1 K1–4 B4 D (except Dc1 Dn1) -तमं (for -तरं). — ^{b}) K2.5 B1.2.5 Dc1 T G2–5 वाथ वा; Dn1 G1 M1.2 वा तथा; D4 त्वथ वा; D7.8 [अ]न्यत्तथा; M3–5 वाप्यथ (by transp.). Dn2 G5 ह्यभूत् (for [अ]प्यभूत्). B3 भावि वाथ न वाप्यभूत्. — ^{d}) D7.8 T G2–4 M3–5 पाययामासतू रणे.

11 ^{a}) T G3–5 आस्थाय; G1 M अस्माकं (for अस्मासु). — ^{b}) T G1.2 M धत्ताम(T G2 °मि)ति; G3.5 यत्तावि(G5 °मि)ति; G4 ययाविति (for तावधत्तां). S महारथौ (for नरोत्तमौ). — ^{c}) D7.8 ततो (for तेजो). B2 वै दधतुश्च (for विद°). Ś1 K1–4 D1 चोग्रौ; D2 तूर्णं; D7.8 शीघ्रं (for चोग्रं). — ^{d}) Ś1 संरब्धौ; K4.5 Dn D3–8 विश्रब्धौ; D2 नियंता; T G2–5 M3–5 विस्रंभाद्; G1 M1.2 जृंभंतौ (for विस्रब्धौ). — After 11, S ins.:

540* संजयः ।

तत्राद्भुततरं मन्ये तत्सैन्यं तावकं प्रभो ।
दधारैकौ रणे पार्थौ वेलोद्वृत्तमिवार्णवम् ।
पार्थस्य शरसंछन्ने सैन्ये महति भारत ।
आकाशमिव संप्राप्य विचेरुस्तत्र पक्षिणः ।
न चैनं युधि तिष्ठन्तं तव सैन्येषु मारिष । [5]
अभ्यद्रवत संक्रुद्धः पुमान्कश्चित्तु तावकः ।
सर्वे विमनसो भूत्वा तव यौधा विशां पते ।
संप्रेक्ष्य तत्र गोविन्दं पाण्डवं च धनंजयम् ।

[T G2–5 om. line 1. — (L. 1) M1.2 यत् (for तत्). — (L. 2) M3–5 वेलेवोद्वृत्तमर्णवं (for the post. half). — (L. 3) G1 M1.2 -संछन्नैः (for -संछन्ने). T G2–5 तस्मिन्वेश्मनि (G2.5 °न्वर्षति) भारत (for the post. half). — (L. 4) G1 M नैव (for इव). — (L. 6) G1 M संक्रुद्धं (for संक्रुद्धः). G5 न (for तु). — (L. 7) G1 M1.2 [ऽ]भूवंस् (for भूत्वा). T G2 योधा (for यौधा).]

12 ^{a}) K1.2 B2 (marg.) Dn1 D4.7 G4.5 अथो स्मयन् (D4 °द्); B (except B3) Dc1 Dn2 D2.3.6 अथ स्मयन्

अर्जुनेन कृते संख्ये शरगर्भगृहे तदा ॥ १२
उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ।
मिषतां सर्वसैन्यानां त्वदीयानां विशां पते ॥ १३
तेषां श्रमं च ग्लानिं च वेपथुं वमथुं व्रणान् ।
सर्वं व्यपानुदत्कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि ॥ १४
शल्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान्हयान् ।
उपावृत्य यथान्यायं पाययामास वारि सः ॥ १५
स तॉंल्लब्धोदकान्स्नाताञ्जग्धान्नान्विगतक्लमान् ।
योजयामास संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ १६
स तं रथवरं शौरिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
समास्थाय महातेजाः सार्जुनः प्रययौ द्रुतम् ॥ १७
रथं रथवरस्याजौ युक्तं लब्धोदकैर्हयैः ।
दृष्ट्वा कुरुबलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥ १८
विनिःश्वसन्तस्ते राजन्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
धिगहो धिग्गतः पार्थः कृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥ १९
सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितौ ।
बालक्रीडनकेनेव कदर्थीकृत्य नो बलम् ॥ २०
क्रोशतां यतमानानामसंसक्तौ परंतपौ । C. 7. 3747 B. 7. 100. 22 K. 7. 100. 27

(D6 °द्); D5 अथास्मयद्; G1 M1. 2 अथ यद्धि (for अथोत्स्मयन्). — c) S (except T) संखे. — d) Ś1 K1–3 D5 शरगर्भे (for °गर्भ-). D5 कृते (for -गृहे). K2 यदा; S विभो (for तदा).

13 a) T G2–5 उपावर्तयताव्यग्रस्. Cd cites उपावर्तयत् (as in text). — b) K1–4 D1 तानश्वान्पुरुषोत्तमः. — After 13, S ins.:

541* उपावृत्योत्थितानश्वान्पाणिभ्यां पुष्करेक्षणः ।
संमार्जयद्रणे राजन्पश्यतां सर्वयोधिनाम् ।

[(L. 1) T परिवृत्य; Cd उपा° (as above). G1 M उपावृत्तोत्थितान् (for °वृत्यो°). — (L. 2) G1 तव (for सर्व-). G3–5 M3. 4 -यौधिनां (for -योधि°).]

14 a) K5 Dn1 तेषां चैव श्रमं ग्लानिं. — b) K4 D1. 7. 8 च पृथु-; K5 स्वप(? श्रय)थुं; Dn1 D4. 5 च इषु-; Dn2 D3. 6 च त(D6 य)था; D2 च शर-; Cd क्लमथुं (for वमथुं). D3. 6 व्रणं (for व्रणान्). B Dc1 S वमथुं वेप(G4 वै पृ)थुं व्रणान्; B2 (marg.) क्लमथुं श्वयथुं व्र°. — c) Ś1 G1. 2 M1. 2 ह्यपानुदत्; D8 न्युपा° (for व्यपा°). T G3. 4 सर्वाण्युपानुदत्कृष्णः.

15 a) Ś1 शल्यान्युद्धृत्य. D3 हस्ताभ्यां (for पाणिभ्यां). — b) D4 परिरभ्यत तान्हयान्. — c) B2 D2. 7. 8 उपावर्त्य; D6 उपवृत्य; Cd उपा° (as in text). Ś1 K1 यथा न्याय्यं (for यथान्यायं). T G2–5 M3–5 उपावृत्ता-(T G2 °त्या)न्यथाकामं(T °कल्पं); G1 M1. 2 °वृत्य च तान्सर्वान्. — d) G1 वारयामास (for पाय°). B Dc1 वाजिनः; D2. 4. 5. 7 वारि तत्; D8 T G2–5 M1. 2 वारि च; G1 M3–5 मारिष (for वारि सः).

16 a) S ततो (for स तॉंल्). D4 स्थिरा लघूदकास्नाताञ् (sic). — b) D3. 6 हयांस्तान्; D4 जग्ध्वान्नान्; D7. 8 जग्धांश्च; G1 M1. 2 शुभांस्तान् (for जग्धान्नान्).

17 a) D3 ततो; D6 श्वसनं (?) (for स तं). G1 M1. 2 वरं रथं (for रथवरं). — d) K1–3 D1. 2. 3 सो-(K2 सा)र्जुनं; Dc1 D6. 7 सोर्जुनः (for सार्जुनः). T G2–5 तदा (for द्रुतम्). — After 17, S ins.:

542* योजयित्वा हयांस्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
रणे चचार गोविन्दस्तृणीकृत्य महारथान् ।
[(L. 2) T G2–4 रथे (for रणे).]

18 a) M3–5 रयं (for रथं). — b) G5 लंबोदरैर् (for लब्धोदकैर्). — c) K1 D3. 4. 6 -वर- (for -बल-).

19 a) Some MSS. विनिश्वसंतस्. D2 विनिश्वसंस्ततो राजन्. — b) Dc1 भ्रष्ट- (for भग्न-). — c) D4. 5 G1 M1. 2 धिग्ग(D5 °ग)तो (for धिगहो). T G3. 4 धिग्जितः; M3–5 निर्गतः (for धिग्गतः). Ś1 विगा******; K1–3 D1 विगा(K1 °षा)ह्यो वि** प्राप्तः (K3 D1 पार्थः); D7. 8 विगाह्य विगतः पार्थः. — d) Ś1 K1–3 कृष्णस्त्वेत्य-(Ś1 *)ब्रवीत्पृथक्. — After 19, K4 B Dc1 D1 ins.:

543* तत्सेनाः सर्वतो दृष्ट्वा लोमहर्षणमद्भुतम् ।
त्वरध्वमिति चाक्रन्दन्नैतदस्तीति चाब्रुवन् ।

[(L. 1) K4 B4 D1 त्वत्सैन्यं (for तत्सेनाः). K4 B2 (marg. as above). 4 D1 सर्वतो दृष्ट्वा; Dc1 °तोत्कृष्टा (for °तो दृष्टा). — (L. 2) B2 नेदम् (for नैतद्).]

20 b) K1–3 S दंसितौ (for दंशितौ). — c) T G1. 3–5 M1. 2 बालः; M3–5 बालौ (for बाल-). D7. 8 G2. 4. 5 एव (for इव). Ś1 K1–4 D1. 4. 5 बालक्रीडनकैरेव (D5 °वं). — d) K5 Dn1 राजकं; B2. 5 सौबलं (for नो बलम्).

21 a) B2 पतमानानाम्; B5 युध्य° (for यत°).

C. 7. 3747 B. 7. 100. 22 K. 7. 100. 27 दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥ २१
तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये सैनिकाब्रुवन् ।
त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २२
रथं युक्त्वा हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥ २३
तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।
अदृष्टपूर्वं संग्रामे तदृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २४
सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।
दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥ २५
विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २६
सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।
तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ २७
ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।
निवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २८
तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ २९
विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।
यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थे व्यलोडयत् ॥ ३०
गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।

— b) K5 Dc1 Dn1 M2–5 असंभ्रांतौ; G1 M1 असंरक्तौ (for °सक्तौ). — c) D7. 8 ततो (for [आ]त्मनो). — d) Ś1 K1. 2 D1 प्रयतो (for प्रयातौ). — After 21, S ins.:

544* यथा देवासुरे युद्धे तृणीकृत्य सदानवान् ।
इन्द्राविष्णू पुरा राजञ्जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ।

[(L. 1) G1 M1. 2 स्म; M3–5 च (for स-). — (L. 2) G1 M1. 2 जृंभस्य.]

22 G1 M1. 2 om. 22^{ab}. — a) M5 प्रयातौ तौ (by transp.). — b) B3 त्वदन्ये; S (G1 M1. 2 om.) तवान्ये (for तदान्ये). B2 बहून् (for [अ]ब्रुवन्). — c) G1 M कौरवाः (for कुरवः). — d) M3–5 वधं (for वधे). D4. 5 -किरीटिनौ (for °टिनोः). G1 M1. 2 वध्येतां कृष्णपांडवौ.

23 a) Dn2 D3. 6 रथयुक्तो; D2 रथं युक्तो; T G2 रथं युंक्त्वा; M3–5 रथयंता (for रथं युक्त्वा). T G2–5 M5 तु (for हि). G1 M1. 2 कथं यांतौ हि दाशार्हौ. — c) K1–4 D1 (by corr.). 2. 3 जयद्रथं प्रयात्येष (K1 °व); D6 °थवधायैष.

24 G5 partly damaged. — a) B1. 3 (marg.). 4. 5 D1 S (G5 damaged) महाराज (for मिथो राजन्). — b) D5 सैनिकाः; S (G5 damaged) पार्थिवाः (for भूमिपाः). — d) B2 D7. 8 दृष्ट्वा तन् (by transp.); D2. 6 G3. 4 तं दृष्ट्वा.

25 a) Dn1 राज्ञां; D5 राज्यं (for राजा). K5 न (for च). — b) Ś1 D1 धृतराष्ट्रा; K5 D7 G1 M1. 2 धार्तराष्ट्रो; M3–5 धार्तराष्ट्रा (for धृतराष्ट्रो). Ś1 K1 B5 D1 T G2. 3 M3–5 [ऽ]त्ययं गताः; K5 D4. 5 [ऽ]प्ययसंशयं (D5 °यः); Dn1 [ऽ]थ संजयं; D6 क्षयं गतः; G1 M1. 2 [ऽ]प्ययं हतः (for ऽत्ययं गतः). Cd cites अपयं-गतः (sic). — d) Ś1 K1–3 D1 क्षता; K4 क्षत्रात् (for क्षत्रं). Dn1 कृत्वा; G1. 3–5 M1–3 कृत्स्नं (for कृत्स्ना).

26 a) Ś1 विजयं (for विलयं). G1 M1. 2 परमं (for समनु-). Dc1 T G2–4 -प्राप्तास्; D4 -प्राप्तस् (for -प्राप्ता). — b) D7. 8 तत्तु; G1 M स च (for तच्च). B5 इष्यते (for बुध्यते). — Before 26^{cd}, G1 M ins. संजयः. Ś1 K1–3 om. 26^{cd}. — c) M5 एव (for एवं). Dc1 त्रस्ता (for तत्र). — d) K4 B1. 3 Dc1 D1. 5 G1 M ब्रुवन्; B2 D3 [अ]ब्रुवन् (for ब्रुवन्ति). Dn1 परस्परं (for च भारत).

27 b) M2 हतस्य (for गतस्य). — c) D5 करोतु तत् (by transp.); D7 करोमि तु. K1. 2 B1 यथा-; D4. 5 मृषा- (for वृथा-). — d) Dn1 [ऽ]नुपायवत्; D4 °यायिवित् (for °पायवित्). D3. 6 G4 धार्तराष्ट्रा(D6 °ष्ट्रो)-नुपाविशत्.

28 b) G1 M1. 2 अर्जुनः (for पाण्डवः). T G2–5 M3–5 सैंधवं प्रति पांड(G3 पार्थि)वः. — c) K5 B Dc1 Dn D2. 4. 5. 7. 8 T G2–5 विवर्तमाने; Cd निवर्त° (as in text). B3 त्वादित्ये (for तिग्मांशौ).

29 a) Dn1 D1. 4. 5 प्रयातं (for प्रयान्तं). — c) G1. 3. 5 M3. 4 धारयितुं (for वार°). — d) G1 M यौधाः.

30 a) K1–4 D1 स तत् (for ततः). Ś1 (before corr.) तस्मै; Ś1 (by corr.) तान्वै; T G3. 4 सैन्यान् (for सैन्यं). — b) S पांडवः श्वेतवाहनः. — d) Dn1

बलाकवर्णान्दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३१
कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।
तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वास्तेऽवहन्वातरंहसः ॥ ३२
वातोद्धूतपताकान्तं रथं जलदनिस्वनम् ।
घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥ ३३
दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
शरार्ताश्च रणे योधा न कृष्णौ शेकुरीक्षितुम् ॥ ३४
ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिवव्रुर्धनंजयम् ।
क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥ ३५
अपनीयत्सु शल्येषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
दुर्योधनस्त्वगात्पार्थं त्वरमाणो महाहवे ॥ ३६ C. 7. 3760 B. 7. 100. 35 K. 7. 100. 41

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

त्रिलोडयत्; S व्यलोळयत् (M_2 °न्) (for व्यलोड°).

31 ^{a}) S हि (for तु). — ^{b}) D_{5-8} अनोदयत्. — ^{c}) G_1 $M_{1.5}$ वलाक- (for बलाक-). $B_{2.4.5}$ $D_{7.8}$ -वर्णं (for -वर्णान्). $Ś_1$ K_{1-3} वरा($Ś_1$ बला)हकर्णान्दाशार्हः; K_4 Dn_2 $D_{2.3.6}$ बलाकाभं तु दा°. — ^{d}) Dn_1 अनादयत्; $D_{7.8}$ G_5 च ना° (for व्यना°). $G_{3.4}$ पांचजन्यस्य नादयत्. — After 31, $B_{3.5}$ ins.:

545* धनुर्गजाश्वसिक्तानां वेदित्वाल्लाघवेन च ।

B_5 cont.:

546* प्रेषमाणो जयतु हि यियासूनपि रंहसा ।
अमोघाः शत्रुहन्तारो विमलाः क्रोशपातिनः ।
मनोजवास्तेऽपि रणे वाजिनो जवसंपदा ।
कृष्णप्रतोदतुन्नानां रथवृन्दानुशालिनाम् ।
विशेषिताः प्रयोगाच्च सर्वशत्रुनिबर्हणाः । [5]

32 ^{a}) $B_{1.2.5}$ सृष्टान्. — ^{b}) $D_{4.5}$ T G_{2-5} ह्यपतन् (for न्यप°). K_{1-4} D_1 शरान्. $B_{1.2.5}$ पततः पृष्ठतः शरान्. — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 G_1 $M_{1.2}$ तूर्णं (for तूर्णात्). K_5 Dn_1 G_1 $M_{1.2}$ तूर्णतरा (for °तरं). D_4 तूर्णतूर्णं हि अश्वास्ते. — ^{d}) B_1 प्राद्रवन्; B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{2.3.6}$ प्रावहन्; D_4 अव° (for तेऽव°). — After 32, Dn_2 $D_{3.6}$ read 35–36.

33 ^{a}) $B_{1.3.5}$ -पताकं तु; $B_{2.4}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2.3.6}$ $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ °कं तं (for °कान्तं). — ^{b}) Some MSS. -निःस्वनं. — ^{d}) B_2 विभिन्ना; D_4 विखिन्ना; $D_{7.8}$ विवर्णा (for विषण्णा). $B_{1.2.3}$ (orig.).$_{4.5}$ S बहवो (for रथिनो).

34 ^{a}) Dc_1 तु; D_4 G_1 $M_{1.2}$ च (for ऽथ). — ^{b}) M_{3-5} संवृतः (M_5 °ताः) (for सर्वतः). K_5 संवृतं; D_2 संवृतो (for संवृते). — ^{c}) $G_{1-3.5}$ $M_{1-3.5}$ यौधा. — ^{d}) $D_{3.6}$ शेकुः कृष्णौ न वीक्षितुं.

35 Dn_2 $D_{3.6}$ read 35–36 after 32. — ^{a}) K_5 Dn_1 सर्वे (for क्रुद्धाः). — ^{d}) G_2 धनंजयवधैषिणः.

36 For the sequence in Dn_2 $D_{3.6}$, cf. v. l. 35. — ^{a}) D_5 अपनीतेषु; **Cd** °नीयत्सु (as in text). K D_5 सैन्येषु (for शल्येषु). $B_{1.3.5}$ सैन्येषु विप्रयातेषु; B_2 Dc_1 $D_{3.6}$ शंखेष्वाध्मा(D_6 °षु ध्मा)यमानेषु; Dn_2 T $G_{3.4}$ बले(Dn_2 सैन्ये)षु ध्रियमाणेषु; $G_{1.2.5}$ M शल्येषु ध्रि- (G_2 °षु ध्या-; $M_{1.2}$ °षूद्ध्रि)यमाणेषु. — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 विष्ठितं; B_2 वेष्टितं; $D_{7.8}$ तिष्ठंतं; S वीक्ष्य तं (for धिष्ठितं). — ^{c}) B (except B_2) Dn_2 [ऽ]न्वयात्; $D_{3.6}$ [ऽ]न्वगात्; T G M_{3-5} [ऽ]भ्ययात्; $M_{1.2}$ [ऽ]भ्यगात् (for त्वगात्). — ^{d}) B_2 Dc_1 S सहानुगः (B_2 °गैः) (for महाहवे).

Colophon. $Ś_2$ missing. — *Sub-parvan:* N (except K_4; $Ś_2$ missing) G_1 $M_{1.2}$ जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* $K_{1.3}$ चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K_5 पार्थसेनाप्रवेशः; Dn_1 दुर्योधनप्राप्तिः; D_2 अर्जुनस्योदपानं; D_5 अर्जुनसेनाप्रवेशः; Bom. ed. सैन्यविस्मयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): $B_{1.2}$ 97; B_3 98; Dn_1 99; D_2 101; D_3 T G_{2-4} 96; G_1 M 95; G_5 94. — *Śloka no.:* Dc_1 36; Dn_1 35.

७६

C. 7. 3763
B. 7. 101.1
K. 7. 101.1

संजय उवाच ।
स्रंसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनंजयम् ॥ २
ये गताः पाण्डवं युद्धे क्रोधामर्षसमन्विताः ।
तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३
असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४
तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५
मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतज्वरौ ।
तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६
विमुक्तौ शस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ ७
अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।

76

This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 73. 39).

1 Before 1, D4.5 read 7. D2.4 om. the ref. B1 reads 1^{ab} on marg. M4 reads 1^{a} twice. — ^{a}) Ś1 संसुस; K5 संस्रंत; B1 स्रंसक्ता; Dc1 (marg.; orig. as in text) D4.5 श्रसंत; D8 श्रसंत; G3 संस्रंत (for स्रंसन्त). Ś1 lacuna; B1 Dc1 D4.5 राजानस्; D8 सज्जानस्; G3.4 मज्जानास् (for °नस्). K1–4 D1 संसुप्तमिव तत्सैन्यं; D2 प्रसक्ता इव सज्जंतस्; D3.6 संश्रंते स (D6 °तोसै) च मज्जामस्; G1 M1–3.4 (second time) अभवत्सर्वयौधानां (M3.4 °भूतानां); M4 (first time).5 स्रंसत्य इव सज्जंतौ (M5 मज्जास्तु). — ^{b}) D3.6 तावकास्तद् (for °कानां). M1.2.4 भयं (for भयान्). B4 अथ; D5 ततः (for नृप). D2 भयार्दिताः (for °न्नृप). B1 तावकास्त्वरथा नृप. — ^{d}) Ś1 वासुदेवजनार्दनौ.

2 Dn2 om. (?hapl.) 2. — ^{a}) Ś1 K1–3 ते; D7.8 सु- (for तु). D6 -संरब्धाद्; T G3 -संरब्धौ (for -संरब्धा). — ^{b}) D6 भीमंतः (for ह्रीमन्तः). K2 सर्वे-; G5 सत्य- (for सत्त्व-). K5 Dn1 D5.7.8 -नोदिताः; D6 -रोदिताः (for -चोदिताः). — ^{c}) B1.3 (marg. as in text).5 Dc1 स्थिरात्मानं; T G2–5 स्थिरीभूत्वा (for °भूता). Dn1 महात्मानं; G1 M1.2 दृढात्मानः (for महा°). — ^{d}) Ś1 प्रत्युदीयुर्; K3.5 B1.2.4 Dn1 D3 प्रत्यगच्छद्; K4 प्रत्युद्गच्छद्; D5 प्रत्युद्गच्छन्; D7.8 प्रत्यगृह्णान्; G1 M प्रत्यागच्छन् (for प्रत्य°). M1.2 धनंजयः.

3 ^{a}) Ś1 K1.3.4 D1 पांडवान् (for पाण्डवं). — ^{b}) Ś1 K (except K5) Dn D1.3.4.7.8 रोषामर्ष- (for क्रोधा°). — ^{c}) Dc1 (by corr.) ततोपि; Cd अद्यापि (for तेऽद्यापि). — ^{d}) D5 सरितः; D6.7 सैंधवः (for सिन्धवः).

4 ^{a}) D5 असतस्; Cd असन्तस् (as in text). G4 तन् (for तु). K1.3 G3.4 निवर्तंते; K4 D4 T निवर्तंत; G5 न्यवर्तंते (sic) (for न्यवर्तन्त). — ^{b}) Ś1 K (except K3) Dn2 D2.4–6 G2.5 देवेभ्य (for वेदेभ्य). K1.3 इति (for इव). B1 याज्ञिकाः (for नास्तिकाः).

5 ^{a}) K (except K5) तद् (for ताव्). — ^{b}) B1 (marg. as in text) G2 भरतर्षभौ (for पुरुष°). — ^{c}) D7.8 ददर्शाते (for ददृशाते). D4 ब्रह्मे (for राहोर्). — ^{d}) G2.5 प्रहारणौ (G5 °कौ) (for प्रभाकरौ).

6 ^{a}) D2.5 झषान्; D4 झषाम्; D8 मत्स्याम्; G3.4 मत्स्या (for मत्स्याव्). D8 महज्जालं (for महाजालं). — ^{b}) Ś1 K (except K2) D (except Dc1) विगतक्लमौ (for °ज्वरौ). — ^{c}) D2 व्यदृश्येतां (for अदृ°). Dn1 तथा सकृष्णौ दृश्येतां. — ^{d}) D4 तं (for तत्).

7 D4.5 read 7 before 1. — ^{a}) K4 D1 -संकाशाद् (for -संबाधाद्). — ^{b}) S द्रोणानीकमहार्णवात्. — ^{c}) G1 M महावीर्यौ (for °त्मानौ). — K4 D1.6 om. (hapl.) 7^{d}–8^{c}. — After 7^{abc}, the sequence in D2 is 8^{d}, 9^{ab}, 8^{c}, 7^{d}, 8^{d}, 8^{ab}, 9^{cd}. D4 transp. 7^{d} and 8^{d}. — ^{d}) D4 कालसूर्यम् (for °सूर्याव्).

8 For the sequence in D2, cf. v. l. 7. K4 D1.6 om. 8^{abc} (cf. v. l. 7). — ^{a}) B (except B4) Dc1 D8 शस्त्र- (for अस्त्र-). Dn1 -संघात- (for -संबाध-). K5 शरसंघाद्विनिर्मुक्तौ; G5 असंबाधविनि°. — ^{b}) D2.4.7 निर्मुक्तौ (for विमुक्तौ). B1–3 D8 रथ- (for शस्त्र-). D3

अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८
विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ।
व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥ ९
तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः ।
नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १०
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥ ११
आशा बलवती राजन्पुत्राणामभवत्तव ।
द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥ १२
तामाशां विफलां कृत्वा निस्तीर्णौ तौ परंतपौ ।
द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १३
अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।
निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशंसिरे ॥ १४
मिथश्च समभाषेताममभीतौ भयवर्धनौ ।
जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥ १५
असौ मध्ये कृतः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न नौ मोक्ष्यति सैन्धवः ॥ १६
यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह । C. 7. 3779 B. 7. 101. 17 K. 7. 101. 17

-कंटकात् (for -संकटात्). D5 अतिघोरात्सुदारुणात्. —D5 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) D2 ददृशाते (for अदृश्येतां). S असंबाधे (G1 M2 °धौ) (for महात्मानौ). — D4 transp. 7^{d} and 8^{d}. —^{d}) Ś1 K (except K3) Dn2 D1.4 S शस्त्र- (for शत्रु-). K1 -धारिणौ; Dn2 -कारणौ (for -कारिणौ).

9 For the sequence in D2, cf. v. l. 7. D5 om. 9^{ab} (cf. v. l. 8). —^{a}) G1 M3.4.5 (*sup. lin.*; orig. as in text) -स्पर्शौ (for -स्पर्शान्). —^{b}) S झषास्यान्मकरा(G1 M1.2 °न्मत्स्यका)विव. — M3.4 om. (hapl.) 9^{cd}; B3 reads the same on marg. —^{c}) Dn2 D1.3 G5 अक्षोभयेतां; D4 विक्षो°; D6 आक्षो° (for व्यक्षो°). Ś1 K1.3.4 तां; G1 M1.2 ते (for तौ). —^{d}) D2 यथा (for इव).

10 ^{b}) Dn1 तदा; T G3.4 M3–5 द्वयोः (for तयोः). —^{c}) B Dc1 S नेमौ (for नैतौ). Dn1 D3.7.8 G3.4 तरिष्यते (for °तो). —^{d}) D7.8 transp. तदा and मतिम्.

11 ^{a}) D7 ततो; G1 M1.2 तौ च (for तौ तु). D5 तौ दृष्ट्वा समतिक्रांतं. —^{b}) K1.3.4 D1 महामती (for °द्युती). D5 द्रोणेः सैन्यं महाबलं; T G2–5 ज्वलंताविव पावकौ. —^{c}) B4 नाशंसिरे (for नाशशंसुर्). — Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl.) 11^{d}–13^{c}. —^{d}) Dc1 D3 जीविते (for °तम्).

12 Ś1 K (except K5) D1 om. 12 (cf. v. l. 11). D3 om. 12^{ab}. Dn1 repeats 12^{ab} after 13. D5 reads 12^{ab} twice. —^{a}) D8 विनीता सा (for बलवती). D4 वासीत् (for राजन्). —^{b}) D5 (second time) तदा (for तव). K5 Dn1 (second time). n2 D2.4.5 (first time). 6–8 सिंधुराजस्य जीविते (D5 °तं; D7 °तुं); B2 पुत्राणां तव पार्थिव. —^{d}) A few MSS. मोक्षेते; G1 M मोक्ष्यत (for मोक्ष्येते).

13 Ś1 K (except K5) D1 om. 13^{abc} (cf. v. l. 11). —^{a}) B4.5 D2 तामाशां विफलीकृत्य (D2 °त्वा). —^{b}) K5 B4.5 Dn D3–8 संतीर्णौ (for निस्तीर्णौ). Dc1 च (for तौ). —^{c}) S सुदुर्धर्षं (for महाराज). —^{d}) K1.3.4 D1.2 सुदुस्तरं; K5 च दुष्करं; D4.5 सुदुर्भिदं (for च दुस्तरम्). — After 13, Dn1 repeats 12^{ab}.

14 ^{a}) B4 इति (for अथ). Ś1 K1.3.4 D1 दृष्टौ (for दृष्ट्वा). —^{c}) D3 निराशाः कौरवा राजन्. —^{d}) D3 सिंधुराजस्य जीविते.

15 ^{a}) D7.8 संप्र-; T G2–5 सह (for सम-). —^{b}) B5 Dn1 D3.5–8 G1 M अतीतौ; T G2–5 इति तौ (for अभीतौ). D7 -वर्धितौ (for -वर्धनौ). —^{c}) T G2–5 M3–5 यत्तौ (for वाचस्). —^{d}) T G2–5 M3–5 शूरौ (for तास्ताः).

16 ^{a}) Dc1 मध्यगतः; D2 सव्ये कृतः; D3 मध्यकृतः (for मध्ये कृतः). G1 M संख्ये (for षड्भिर्). —^{b}) T G3.4 धार्तराष्ट्र- (for °राष्ट्रैर्). K4 महात्मभिः; G2 °बलैः (for °रथैः). —^{c}) K1.3 Dn1 -संप्राप्ते; D3.5.7 T G3–5 M2.4 -संप्राप्तौ (for -संप्राप्तो). K5 चक्षुर्विषयमापन्नौ. —^{d}) K1 B3–5 Dn2 D3.6 न मे; B1.2 नाद्य; Dc1 Dn1 नायं; D4.5.7.8 न वि-; G1.2 M न नो (for न नौ). D2 मुच्यते; D7.8 -मोक्षति (for मोक्ष्यति).

17 ^{b}) S शक्रो देवैः समागतैः (G1 M1.2 समागतः; G4 सहागतः). —^{c}) B4 तथाप्येवं; D3 तथाप्येतं; M1.2 तथा ह्येनं (for तथाप्येनं). Ś1 K Dn2 D1.2.4–8 निहंस्याव; D3 विहंस्याव (for हनिष्याव). —^{d}) D2 व्यभा-

C. 7. 3779
B. 7. 101. 17
K. 7. 101. 17.

तथाप्येनं हनिष्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥ १७
इति कृष्णौ महाबाहू मिथः कथयतां तदा ।
सिन्धुराजमवेक्षन्तौ तत्पुत्रास्तव शुश्रुवुः ॥ १८
अतीत्य मरुधन्वेव प्रयान्तौ तृषितौ गजौ ।
पीत्वा वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिंदमौ ॥ १९
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्येव पर्वतान् ।
अदृश्येतां महाबाहू यथा मृत्युजरातिगौ ॥ २०
तथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका दृश्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वतः ॥ २१
द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् ।
अन्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२
तौ मुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिंदमौ ।
अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्यार्णवं यथा ॥ २३
शस्त्रौघान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितान् ।
रोचमानावदृश्येतामिन्द्राग्न्योः सदृशौ रणे ॥ २४
उद्भिन्नरुधिरौ कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारैरिवाचलौ ॥ २५
द्रोणग्राहह्रदान्मुक्तौ शक्त्याशीविषसंकटात् ।

षतां (for अभा°).

18 b) S (except G5) कथयतस् (for °यतां). B3 कथाः (for तदा). — c) K4 अवेक्ष्यंतौ; D2 अपेक्षंतौ (for अवेक्षन्तौ). — d) B Dc1 Dn1 D2.4.5 त्वत्- (for तत्). K4 पुत्रांस् (for पुत्रास्). B (except B4) Dc1 Dn1 तच्च; D4 बहु (for तव). Ś1 K (except K5) D1.4 चुक्रुशुः (for शुश्रुवुः). D3.6 तव पुत्राश्च शुश्रुवुः; G1 M (M3–5 *sup. lin*; orig. as in text) पुत्रास्तत्र च शुश्रुवुः.

19 a) B Dc1 Dn1 -धन्वानं; Dn2 -धन्वे त्वं; D5 G5 -धन्वे च; D6 -धन्वौ च; D7.8 -धन्वानौ; G1 M -धन्वेषु (for -धन्वेव). — b) Ś1 प्रतांतौ; B1.3 Dc1 Dn1 D7.8 प्रयातौ; D3.6 प्रभ्रांतौ; D4.5 प्रवृत्तौ; T G2–5 तपांते; G1 M ह्रदंतौ (for प्रयान्तौ). B1 गतौ (for गजौ). K (except K5) तृषार्तौ (K2.3 तृषितौ) क्षुधितौ गजौ. — d) G1 M1.2 तथा वास्ताम् (for तथैवा°). B4 तद्वत्कृष्णावदृश्यतां.

20 a) D2 -गजाकीर्णम्; T G3–5 -समाकीर्णम् (G5 °र्णा); G2 -मृगाकीर्णं (for -गजाकीर्णान्). — b) K2 B4 Dc1 Dn2 D5 अतिक्रम्य च; D4 अभित्वान्येव (for अतिक्रम्येव). D2 T G2–4 पर्वतं (for पर्वतान्). — c) B Dc1 D3.6 S वणिजाविव दृश्येतां. — d) B Dc1 D3.6 T G2–5 हीनमृत्यू (D6 °त्यु-; G5 °त्यौ) जरातिगौ; G1 M हीनमृत्युजराविव.

21 21^{ab} = (var.) 31^{ab}. — a) G2 [अ]भि- (for हि). — b) Dn1 भाति मे (for मेनिरे). — c) Ś1 lacuna; K2 Dn2 D2.3.6 वीक्ष्य (for दृश्य). D2 तु (for तौ). — d) Dn1 आक्रोशंत; D2 व्यत्रसंत (for विक्रोशन्ति). Ś1 K3.5 Dn D4–8 M3–5 सर्वशः (for °तः). B Dc1 विक्रोशंतौ समंततः.

22 a) D5 आशीविषाकारौ (for °काराज्). — b) D2.5 G1 M1.2 ज्वलिताद् (for °ताद्). K4 D1 पर्वताद् (for पावकात्). — d) K1 भास्वराद्; K2 भास्कराद्; K4 D1 भासुराद् (for भास्वन्ताव्).

23 a) K3 Dn2 D1–3.6 M3.4 वि-; M1.2 ते (for तौ). G3 मुख्यौ (for मुक्तौ). — b) D5 सुदुर्भिदाद् (for अरिंदमौ). — D6 om. (hapl.) 23^{d}–26^{a}. — d) B1 [अं]तरं (for [अ]र्णवं).

24 D6 om. 24 (cf. v. l. 23). — a) Ś1 K B2 D (except D7; D6 om.) अस्त्रौघान्; G1 M1.2 शस्त्रौघं (for शस्त्रौघान्). K4 om. from मुक्तौ up to व्यरो (in 25^{c}). — After 24^{a}, D2 reads 26^{b} for the first time repeating it in its proper place. D2 om. 24^{b}. — b) B2 (marg. as in text) -वारितान्; B4 -विक्षतौ (for -रक्षितान्). D7.8 द्रोणहार्दिक्ययोस्तदा. — d) K1.2 B (except B5) Dc1 D1 इंद्राग्नि-; Dn1 चंद्राग्न्योः; G1 M वाय्वग्नि- (for इन्द्राग्न्योः). T G2–5 गुणैः (for रणे).

25 D6 om. 25 (cf. v. l. 23). K4 om. up to व्यरो (cf. v. l. 24). — a) T G2–5 उदीर्ण- (for उद्भिन्न-). K5 Dn1 उद्भिन्नरुधिरापीडौ. — b) B1.2.5 D3 शायकैः; Dn2 पावकैः (for सायकैः). — c) Ś1 K5 Dn1 D5.7.8 शरैश्चितौ; K1 B1 D4 शरैश्च तौ; D2 शितैः श्वेतैर्; T G2–5 शितैः शरैर् (for शितैश्चितौ). G2 व्यरेजेतां; G5 विरेजेतां; M5 अरोचेतां (for व्यरोचेतां).

26 D6 om. 26^{a} (cf. v. l. 23). — a) Ś1 K1 G1 M1.2 द्रोणाग्रा(G1 °ड्रा)हग्रहान्मुक्तौ; K2–4 D1.2 द्रोणग्राहग्रहान्मुक्तौ; D4 °द्रुतान्मुक्तौ. — D2 reads 26^{b} for the first time after 24^{a}. — b) B3 (marg. as in text) तावाशीविषसंकटात्; D3 शस्त्राशीविष°; S शक्त्यृष्टि(G1 M शस्त्राशी)विषकंटकात्. — c) B1.3 (marg.; orig. as in text).5 धनुः- (for भयः-). D2.5.6 -शिरोग्र-; D7

अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥ २६
ज्याघोषतलनिर्ह्रादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः ।
द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू तिमिरादिव ॥ २७
बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुषष्ठाः समुद्रगाः ।
तपान्ते सरितः पूर्णा महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८
इति कृष्णौ महेष्वासौ यशसा लोकविश्रुतौ ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥ २९
जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघांसया ।
रुरुं निपाने लिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३०
यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तव योधा महाराज हतमेव जयद्रथम् ॥ ३१
लोहिताक्षौ महाबाहू संयत्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥ ३२
शौरेरभीशुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ।
तयोरासीत्प्रतिभ्राजः सूर्यपावकयोरिव ॥ ३३
हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ।
समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्येनयोरामिषं यथा ॥ ३४
तौ तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तिके ।
सहसा पेततुः क्रुद्धौ क्षिप्रं श्येनाविवामिषे ॥ ३५
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेशधनंजयौ ।
सिन्धुराजस्य रक्षार्थं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३६
द्रोणेनाबद्धकवचो राजा दुर्योधनस्तदा । C. 7. 3799 B. 7. 101. 37 K. 7. 101. 38

-शराग्र- (for -शरोग्र-). D2 -करकात् (for -मकरात्). S अयोमुस(T G4 °योमंड-; G3 °घोमंड-; G5 °घोमुस)-लसंबाधात्. Cd cites अयः शराः. — d) D2. 5 क्षत्रिय-प्रभवां(D2 °वरां)तकः.

27 a) Ś1 K1. 3. 4 -निर्घोषाद् (for -निर्ह्रादाद्). — c) K4 B4 -मेघ-; G5 -वेगान् (for -मेघान्).

28 a) Ś1 K2–4 संतीर्णाः; K1 B2 संकीर्णौ (for संतीर्णौ). — b) Dn1 D5 सिंधुपृष्ठाः; Cd °षष्ठाः (as in text). — c) Ś1 तेषां ते; K1. 3. 4 D1 तेषांताः (for तपान्ते). — d) M3–5 तद्वत्तीर्णावरिंदमौ. — After 28, S ins.:

547* महाशैलोच्चयां घोरां लङ्घयित्वा महानदीम् ।
निस्तीर्णावध्वगौ यद्वत्तद्वत्तौ तारितौ रणे ।

[(L. 1) G1 M3–5 महाटवीं (for °नदीम्). —(L. 2) T उद्धतौ (for अध्वगौ). T G1. 2 M1–4 तरितौ; G5 त्वरितौ; M5 तरतो (for तारितौ). G1. 2 M रणं (for रणे).]

29 a) D8 महात्मानौ; S महाभागौ (for महेष्वासौ). — b) Ś1 K1. 3. 4 D1 मनसा; K2 B2 (marg.; orig. as in text) प्रशस्तौ (for यशसा). — d) D2 -विस्मयं; D5 -विश्रवात् (for -विस्मयात्).

30 a) G4 समीपस्थौ (for °स्थम्). — b) T G2–5 समीक्षंतौ (for अवेक्षन्तौ). — c) Ś1 K2. 3 तरुं; K1 उरुं; K5 तरोर्; D2 तं तं; D3 तरून्; D6 कुरून्; Cd रुरुं (as in text). Ś1 K1–4 D1 निदाघे; K5 Dn1 D5. 6 G2. 4 निपाते; Cd निपाने (as in text). Ś1 K1–3 लिप्संतं (for °तौ). — d) B4 अदृश्यतां (for अति-ष्ठताम्). K5 B5 व्याघ्राविव व्यतिष्ठतां.

31 31^{ab} = (var.) 21^{ab}. — a) G1 M तथा (for यथा). — c) G1. 5 M1–3. 5 यौधा (for योधा). — d) D2 S आहुर् (for एव).

32 b) K2. 3 B2. 4 Dn2 D3. 6 संयुक्तौ; K5 संयुतौ; B5 संयतौ; D4 संयतौ; D5. 7. 8 संयातौ; G1 M संसक्तौ (for संयत्तौ). — c) G5 अनुप्रेक्ष्य (for अभि°). — d) B2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 D6 कृष्णौ (for हृष्टौ). D7 व्यानदतां; T G1–4 M निनदतुर् (for व्यन-दतां). G5 प्रहृष्टौ नदतुर्मुहुः.

33 a) D8 सौरेर् (for शौ°). Ś1 K2. 4 B Dc1 Dn D1–3. 5. 6 अभीषु-; D4 अभीसु- (for अभीशु-). — b) D5 धनुर्भृतः (for °ष्मतः). — c) B Dc1 Dn2 D1. 3. 6 प्रभा राजन्; T G2–5 M4. 5 परिभ्राजः; M3 परा° (for प्रति°). Cd cites प्रभा.

34 a) B4 चैव; T G2–4 एवं (for एव). — b) M3–5 द्रोणानीकात् (for °नीक-). B Dc1 D4 -विमुक्तयोः (for -प्र°).

35 a) K1 ते (for तौ). — c) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 [उ]त्पेततुः (for पेततुः). — d) Ś1 श्येन (for श्येनाव्). K2. 5 B Dc1 Dn1 D3. 4. 7. 8 इवामिषं; D5 इवोद्गतौ (for इवामिषे).

36 a) B4 D1. 2 दृष्ट्वा तु (by transp.). G2 द्यति-क्रांतौ; G4 [अ]प्यति°; Cd व्यति° (as in text).

C. 7. 3759 B. 7. 101. 37 K. 7. 101. 38 ययावेकरथेनाजौ हयसंस्कारवित्प्रभो ॥ ३७
कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ।
अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिप ॥ ३८
ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ।
प्रावाद्यन्समतिक्रान्ते तव पुत्रे धनंजयम् ॥ ३९
सिंहनादरवाश्चासन्शङ्खदुन्दुभिमिश्रिताः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४०
ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ।
ते प्रहृष्यन्त समरे दृष्ट्वा पुत्रं तवाभिभो ॥ ४१
दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णस्त्वतिक्रान्तं सहानुगम् ।
अब्रवीदर्जुनं राजन्प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

७७

वासुदेव उवाच ।
सुयोधनमतिक्रान्तमेनं पश्य धनंजय ।
आपद्गतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः
दूरपाती महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।

37 K1 om. 37^{a}–38^{b}. —^{a}) B4 D5. 7. 8 S बद्ध- (for [आ]बद्ध-). —^{b}) Ś1 K (K1 om.) B2 D (except Dc1 D5. 8) ततः (for तदा).

38 K1 om. 38^{ab} (cf. v. l. 37). —^{a}) B3 (marg.) व्यतिक्रांतौ (for महेष्वासौ). —^{b}) D2 S तु; D7. 8 च (for [अ]थ). K3. 4 D1 व्यतिक्रम्य सुतस्तव. —^{d}) K1 4 D1 G1 M1. 2 व्यतीयाय; D5. 7 प्रतियाय (for प्रती°). B1. 2 Dc1 Dn1 D2–5. 7. 8 T G3–5 नराधिपः.

39 ^{a}) D2. 4. 7. 8 transp. सर्वेषु and सैन्येषु. T G2–5 M3–5 ततः सर्वाणि सैन्यानि; G1 M1. 2 ततः सैन्यानि सर्वाणि. —^{c}) K4 प्रवाद्यन्; B1–3 Dc1 अवा° (for प्रावा°). K2 B4. 5 Dn2 D3. 6 प्रा(B5 D3. 6 अ)वाद्यंत व्यतिक्रांते; S अवादयन्नति°. —^{d}) S transp. तव and पुत्रे.

40 ^{c}) D7 om. (hapl.) from तत्र up to दुर्योधनं (in 42^{a}). B4 दुर्योधनं तत्र दृष्ट्वा.

41 D7 om. 41 (cf. v. l. 40). —^{a}) K5 तु (for च). —^{b}) D5. 8 पर्वतोपमाः (for पावको°). —^{c}) Ś1 K (except K4) B2. 4. 5 Dn1 D1 G3–5 [ऽ]प्यहृष्यंत; B1 [ऽ]प्ययुध्यंत; B3 Dn2 M1. 2 प्राहृष्यंत; D3 प्रहृष्यंति; D4. 8 त्वहृष्यंत; D5 [ऽ]न्वहृष्यंत (for प्रहृष्यन्त). —^{d}) Ś1 K2. 3 G1 M1. 2 तवाभिभोः; K1 Dn2 तव विभो; K5 समाभिभो; B Dc1 D2. 3. 6 तव प्रभो; D1 तवाविभो (for तवाभिभो).

42 D7 om. up to दुर्योधनं (cf. v. l. 40). —^{b}) K2. 5 B D (except D6) व्यतिक्रांतं (for त्वति°). K1 D8 महानुगं; D2 सहानुजं (for °नुगम्).

Colophon om. in K1–3. Ś2 missing. —*Sub-parvan*: Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D1–3. 5–8 जयद्रथवध. —*Adhy. name.*: K5 D4. 7 वासुदेवार्जुनसेना(D4 om. सेना)प्रवेशः; Dn2 अर्जुनसेनाप्रवेशः; G1 M1. 2 सैनिकवितर्कः; G2. 4 जयद्रथदर्शनं; Bom. ed. दुर्योधनागमः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1 98; B2 88; B3 99; B5 106; Dn1 100; D2 102; D3 T G2–4 97; G1 M 96; G5 95. —*Śloka no.*: Dc1 Dn1 42; G5 43.

77

This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 73. 39).

1 M4 om. the ref. Dc1 Dn1 G4 M3. 5 श्रीकृष्ण उवाच; T G2. 3. 5 श्रीभगवानुवाच (for वासुदेव उवाच). —^{a}) Dc1 D5. 7 G5 दुर्योधनम् (for सुयो°). B1 व्यतिक्रांतम् (for अति°). —^{b}) K2 Dc1 D1 एतं (for एनं). —^{c}) Ś1 आपद्गताम्; B2 अत्यद्भुतम्; D3. 6 अपद्गुतम्; Cd आपद्गतम् (as in text). K5 D6 इदं (for इमं). K1 आपद्गता महामन्ये (sic); K3 अत्यद्गताम*मन्ये; K4 D1 आपद्गतामलं मन्ये. — M3 om. 1^{d}–5^{b}. —^{d}) T G2–5 अत्र (for अस्य). Dn2 D3. 6 रथी; D7. 8 रिपुः (for रथः). — After 1, D2 reads 3.

2 M3 om. 2 (cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 दूरापाती

दृढास्त्रश्चित्रयोधी च धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ २
अत्यन्तसुखसंवृद्धो मानितश्च महारथैः ।
कृती च सततं पार्थ नित्यं द्वेष्टि च पाण्डवान् ॥ ३
तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
अत्र वो द्यूतमायातं विजयायेतराय वा ॥ ४
अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसंभृतम् ।
एष मूलमनर्थानां पाण्डवानां महारथः ॥ ५
सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपं पश्य साफल्यमात्मनः ।
कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥ ६
दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ।
स यथा जीवितं जह्यात्तथा कुरु धनंजय ॥ ७
ऐश्वर्यमदसंमूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ।
न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८
त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः ।
नोत्सहन्ते रणे जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९
स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथान्तिकम् ।
जह्येनं वै महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥ १०
एष ह्यनर्थे सततं पराक्रान्तस्तवानघ ।
निकृत्या धर्मराजं च द्यूते वञ्चितवानयम् ॥ ११
बहूनि सुनृशंसानि कृतान्येतेन मानद । C. 7. 3816 B. 7. 102. 12 K. 7. 102. 12

(for दूर°). — [b]) G5 कृतार्थो (for °स्त्रो). D7 -मर्दनः (for -दुर्मदः). — [c]) S (except M5; M3 om.) दृढहस्तश्चित्रयोधी. — [d]) K5 Dn D2 S (M3 om.) महारथः (for °बलः).

3 M3 om. 3 (cf. v. l. 1). D2 reads 3 after 1. — [a]) D3. 6 अत्यर्थं (for अत्यन्त-). — [b]) Ś1 K1–3 D1 महाबलैः; B5 °रथः; G5 °रथाः (for °रथैः). — [d]) Ś1 K1–3 मया सह; K4 D1 त्वया सह (for च पाण्डवान्).

4 M3 om. 4 (cf. v. l. 1). — [a]) Dn1 ततो (for तेन). — [b]) S (M3 om.) अरिंदम (for तवानघ). — [c]) B3 तत्र (for अत्र). B3 (marg.; orig. as in text) वो युद्धम्; D4 G1. 2. 5 M (M3 om.) नो (D4 वा) द्यूतम्; D8 चोद्यतम् (for वो द्यूतम्). K1. 4. 5 D3. 5–8 आयातं; B Dc1 Dn1 S (M3 om.) आयत्तं; D2 आयाहि (for आयातं). — [d]) K1–3 Dn1 D3. 6–8 च; K5 वै (for वा). B Dc1 T G2 विजयस्येतरस्य वा.

5 M3 om. 5[ab] (cf. v. l. 1). — [a]) D4 तत्र (for अत्र). S (except M4. 5; M3 om.) कोप- (for क्रोध-). — [b]) B5 -संवृतं (for -संभृतम्). — [c]) S ह्यनर्थानां (for अन°). — [d]) S महात्मनां (for °रथः).

6 [a]) T G3–5 एष; G1. 2 M एकः (for सोऽयं). D7. 8 पार्थ (for प्राप्तस्). K5 D5. 7. 8 तवार्थाय; B5 °न्नेयं; Dn1 D4 °र्थो यः; D1 °ज्ञेयं; T G1–4 M1. 2 °क्षेपे; G5 °क्षेपः; M5 (sup. lin. as in text) इव क्षेपं (for तवाक्षेपं). — [b]) Dc1 यथा (for पश्य). M5 (sup. lin.; orig. as in text) सावध्यम् (for साफल्यम्). — [c]) Dn1 तु राजा; G1 M1. 2 ह्यराजा (for हि राजा). Ś1 D2 राज्यार्थे; K1. 3 राजार्थे; G2 राज्यार्थं (for °र्थी). — [d]) D2 स्वयं (for त्वया). B2 Dc1 Dn1 D2. 5 M3–5 संयुगे (for संयुगम्). Ś1 कथं यास्यति संयुगं.

7 D3 om. (hapl.) 7[b]–10[a]. — [b]) Dn1 राजा (for एष). — [c]) B2 यथा वै; B3–5 Dc1 Dn2 D1. 6 यथार्थं; T G2–5 यथेष्टं; G1. 2 M यथैष (for स यथा).

8 D3 om. 8 (cf. v. l. 7). — [a]) D6 -संमत्तो (for -संमूढो). — [b]) K5 Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 नैव; G4 नैक- (for नैष). — [c]) G3 तव (for न च). Dn1 मे (for ते). — [d]) Dn1 पुरुषर्षभः.

9 D3 om. 9 (cf. v. l. 7). — [a]) D8 M3 त्वा (for त्वां). — [b]) K4 D2 S -मानवाः; Dn1 (marg. as in text) -पन्नगाः (for -मानुषाः). — [d]) D2 M3. 4. 5 (sup. lin.; orig. as in text) किमु चैकः; D6 किं पुनस्तु (for किमुतैकः).

10 D3 om. 10[a] (cf. v. l. 7). — [a]) S transp. स and दिष्ट्या. D1 तव सं-; D2 S समरे (for समनु-). K4 स दिष्ट्या तव संप्राप्तो; D6 दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्य. — [b]) D5 रथं प्रति (for रथान्तिकम्). K4 D1 रथांते तव पांडव. — [c]) K4 B4 D1 त्वं; G5 वा (for वै). Ś1 K (except K4) जह्येवैनं; Dn1 जह्य चैनं (for जह्येनं वै). D2 महाबाहुं (for °बाहो).

11 [a]) Ś1 K2. 3 B2 Dn1 D1. 7. 8 ह्यनर्थः; D2 ह्यमर्षी (for ह्यनर्थे). — [c]) D2 निवृत्य; Cd निकृत्या (as in text). K5 Dn1 D2 -राजानं; B1–3 -राजं तु (for -राजं च). — [d]) D8 च जितवान् (for वञ्चित°).

12 [b]) Dc1 D4 M3. 4 एतानि (for एतेन). D4 नारद

C. 7. 3616
B. 7. 102. 12
K. 7. 102. 12

युष्मासु पापमतिना अपापेष्वेव नित्यदा ॥ १२
तमनार्यं सदा क्षुद्रं पुरुषं कामचारिणम् ।
आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि पार्थाविचारयन् ॥ १३
निकृत्या राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४
दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परिवर्तते ।
प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः ॥ १५
दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हि त्वया सह ।
दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा हि कामिताः ॥१६
तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् ।
यथेन्द्रेण हतः पूर्वं जम्भो देवासुरे मृधे ॥ १७
अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनाथं भिद्यतामिदम् ।
वैरस्यास्यास्त्ववभृथो मूलं छिन्धि दुरात्मनाम् ॥ १८

संजय उवाच ।

तं तथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९
येनैतद्दीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमकण्टकम् ।
अप्यस्य युधि विक्रम्य छिन्द्यां मूर्धानमाहवे ॥ २०

(for मानद). D5 कृतानन्येन मारिष. — ^{d}) Ś1 K1, 3, 4 त्वपापेषु; B1–3, 5 Dc1 Dn1 D3–8 ह्यपा (for अपा°). K5 D4, 7, 8 S (except M3–5) [अ]पि; B4 D2 च (for [ए]व).

13 ^{a}) Ś1 त्वम् (for तम्). K4 महा- (for सदा). Dn1 D1, 7, 8 क्रुद्धं (for क्षुद्रं). — ^{b}) K1, 5 Dn2 D2–4 G3, 4 M3, 4 परुषं (for पु°). D1 -रूपिणं; D4 -चारिणः (for -चारिणम्). — ^{d}) Dn1 विधारयन्; D6 [अ]वाचिंतयन् (for [अ]विचार°).

14 ^{d}) Ś1 कृत्वा हृदि (by transp.); K (except K5) D1 स्मृत्वा यदि; G4 इति कृत्वा. K (except K1) B1, 5 Dn D2, 4, 6–8 G1, 2, 4, 5 M1, 2 पराक्रमं (for °क्रम).

15 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 दिष्ट्यायं; B5 दृष्ट्वैष; D2 G4 दिष्ट्यैव; D7, 8 यद्येष (for दिष्ट्यैष). — ^{c}) Ś1 K1, 3 प्रवि- (for प्रति-). D2 S विघाते (D2 °ती) तव कार्यस्य. — ^{d}) B2 Dc1 [अ]द्य यतते; B4 [अ]यं पतितो; B5 ह्यापतते; D3 च पतते; S च M5 (*sup. lin.* as in text; orig. [अ]भि-) चरते (for च यतते). Dn1 D3 यतः (for ऽग्रतः).

16 ^{b}) Ś1 B3 Dn1 च (for हि). — ^{c}) K1, 3, 4 Dn1 S हि; B1, 2, 5 Dc1 D5 [अ]द्य; D2 ते (for च). M3, 4 सफलां (for °लाः). Dn1 सर्वे; D2 कामाः (for पार्थ). — K4 D1 om. (hapl.) 16^{d}–17^{a}. — ^{d}) Ś1 K5 सर्व-; Dn1 त्वया (for सर्वे). Dn1 S च (for हि). B Dc1 D5, 6 [अ]कामिताः (B5 °मतः); D3 [अ]-कामिकाः; D8 कामिकाः; T G1–4 M1, 2 कामद; G5 कामदः; M3–5 मानद (for कामिताः).

17 K4 D1 om. 17^{a} (cf. v. l. 16). Dn1 om. (hapl.) 17^{b}–19^{a}. — ^{b}) K (except K5) D1 सहानुगं (for कुलाधमम्). — ^{d}) K2 जंबो (for जम्भो). K (except K5) D1 ह्येकरथे (for देवासुरे). Ś1 K1, 2 D1 रणे (for मृधे).

18 Dn1 om. 18 (cf. v. l. 17). — ^{a}) Ś1 K B1 D1, 4, 7, 8 तस्मिन् (for अस्मिन्). G1 M1, 2 हृते (for हते). — ^{b}) K1, 3 सनाथं (for अनाथं). B4 हन्यताम् (for भिद्य°). — ^{c}) B1 अवभृतं; B2–4 अवभृथं; D3 तव भृशं; D8 अवभृशं (for अवभृथो). T G3–5 वैरस्य दिष्ट्या (G5 दृष्ट्या) च भृशं; G1, 2 M (M5 *sup. lin.*) वैरस्य दिष्ट्यावभृथं (M5 orig. °ष्ट्यावभृशं). — ^{d}) K1, 2, 4 D1 स्वमात्मनः; K3 S दुरात्मनः (for °त्मनाम्).

19 Dn1 om. 19^{a} (cf. v. l. 17). — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 तत्; G5 स (for तं). B5 हि (for [इ]ति). — ^{b}) K1 कृतरूपम् (for कृत्य°). K5 इदं वचः; Dn1 अचिंतयत् (for इदं मम). M3–5 केशवं शत्रुतापनं (M4 °नः). — ^{c}) Ś1 कार्यम्; M3–5 सैन्यं (for सर्वम्). K1, 4 T G M1, 2 सैन्यम्; M3–5 सर्वम् (for अन्यद्). — ^{d}) M3, 4 गच्छ तत्र (for गच्छ यत्र).

20 D7 om. 20^{a}–21^{b}. — ^{a}) M3, 4, 5 (*inf. lin.* as in text) तेन (for येन). M3–5 तु (for नो). T G M1, 2 येनैतद्दीर्घमध्वानं. — ^{b}) D4 भुंक्ष्व राज्यम्; D5 राज्यं भुक्तम् (by transp.). — ^{c}) B3 अप्यहं; Dc1 अथास्य; Dn1 जह्यस्य (for अप्यस्य). D2 तस्याद्य (for अस्य युधि). T G2–5 ततोप्यस्य व्यतिक्रम्य; G1 M ततोहमस्य वि(M3–5 °भ्यति)क्रम्य. — ^{d}) D1 छित्स्यां (for छिन्द्यां).

21 D7 om. 21^{ab} (cf. v. l. 20). — ^{a}) Dc1 Dn2 D1, 2, 5, 6 G5 तस्य (for तस्या). K (except K1) B Dn2 D1–3, 5, 6, 8 G1 ह्यनर्हाया:; Dc1 M3–5 अ(Dc1 ह्य)-

अपि तस्या अनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ।
कृष्णायाः शक्नुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१
इत्येवंवादिनौ हृष्टौ कृष्णौ श्वेतान्हयोत्तमान् ।
प्रेषयामासतुः संख्ये प्रेप्सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २२
तयोः समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २३
तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्वं एवाभ्यपूजयन् ।
यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युद्यातोऽविचारयन् ॥ २४
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
महान्नादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५
तस्मिञ्जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ।
कदर्थीकृत्य ते पुत्रः प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २६
आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण धन्विना ।
संरम्भमगमद्भूयः स च तस्मिन्परंतपः ॥ २७
तौ दृष्ट्वा प्रतिसंरब्धौ दुर्योधनधनंजयौ ।
अभ्यवैक्षन्त राजानो भीमरूपाः समन्ततः ॥ २८
दृष्ट्वा तु पार्थं संरब्धं वासुदेवं च मारिष ।
प्रहसन्निव पुत्रस्ते योद्धुकामः समाह्वयत् ॥ २९
ततः प्रहृष्टो दाशार्हः पाण्डवश्च धनंजयः ।
व्याक्रोशेतां महानादं दध्मतुश्चाम्बुजोत्तमौ ॥ ३० C. 7. 3834 B. 7. 102. 30 K. 7. 102. 21

नाथायाः; Dn1 ह्यनार्यायाः; G5 अनाहार्याः (for अनर्हायाः). — b) K5 D8 -क्लेशं च; Dn1 -क्लेशश्च (for -क्लेशस्य). K2 पार्थिव; D2 मानद (for माधव). D4 पराक्लिश्यं च माधव. — c) K4 शक्नुयां गंतुं कृष्णायाः. — d) Ś1 (marg.; orig. as in text) पारं (for पदं). K4 कृष्ण- (for केश-). B1 D2. 3 -प्रधर्षणं; Dn2 D4 -प्रकर्षणे (D4 °णं) (for -प्रधर्षणे). S पदवीं कलहस्य च. — After 21, S ins.:

548* अप्यहं तानि दुःखानि पूर्ववृत्तानि माधव ।
दुर्योधनं रणे हत्वा प्रतिमोक्ष्ये कथंचन ।

22 ab) K4 B3–5 Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 G2 M3–5 transp. हृष्टौ and कृष्णौ. Dn1 श्वेत- (for श्वेतान्). — c) G1. 2 M संखे; G4 संघे (for संख्ये). — d) S प्रेक्षंतौ (G2 °ते). K4 D1. 3. 6 G1 तौ; B2 च (for तं).

23 b) B2 Dn1 पुरुषर्षभ (for भरत°). — d) Dn1 दारुणे; D4 चागते (for मारिष).

24 a) T तस्य ते (for तदस्य). G5 क्षत्रियं (for °यास्). D2 S कर्म (for तत्र). — b) D3 चैव (for एव). — c) D2 M3. 4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) यत्रा(D2 °दा)र्जुन- (for यद°). — d) Ś1 K D प्रत्युद्यातौ (for °द्यातो). Ś1 K Dn D1. 5. 8 व्य(K4 वि)धारयत्; Dc1 चिराचरन्; D3. 6 न्यवारयत्; D4. 7 व्यधारयन् (for ऽविचा°).

25 M3. 4 repeat 25^{ab} after 26^{ab}, M5 after 26. — a) Ś1 K1. 3 D1 स सर्व- (for सर्वस्य). M3–5 (all second time) पश्यतः सर्वसैन्यस्य. — c) K (except K5) B4. 5 D (except Dn1) G3 M1. 2 महानादो (for °न्नादो). G2 [ऽ]पि (for हि).

26 a) K1–3 -समावाये; K4 -समाधाये; D1 -समाह्वाये (for -समुन्नादे). — b) D4 प्रवर्ते. K (except K5 D1) प्रवृत्ते भरतर्षभ. — After 26^{ab}, M3. 4 repeat 25^{ab}. — c) D4. 5. 7. 8 पुत्रस्ते (by transp.). — d) G2 प्रत्यनीकम् (for °मित्रम्). D7 अवारयन्. — After 26, M5 repeats 25^{ab}.

27 a) K3 B3 Dn2 D4 G5 अवारितस् (for आवा°). D2 च (for तु). — b) K5 Dn धीमता; D2 S संयुगे (for धन्विना). — c) T संरब्धम् (for संरम्भम्). G5 अभवद् (for अगमद्). Ś1 भीमः; K (except K5) तीव्रं; D2 तस्मिन् (for भूयः). D3 शूरः समभवद्भूयः. — d) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1. 5 G2. 4 परंतप. M3–5 तव पुत्रेण भारत.

28 c) Ś1 D3 T G2–4 अभ्यवेक्षंत; K2 अत्यवैक्षंत; B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3 प्रत्य°; Dn1 D3 अभ्यवैक्ष्यंत; D6. 7 °वेक्ष्यंत; G5 °चर्षंत; M3. 5 अभ्यवैक्षन्स; M4 °वैक्षंस्तु (for °वैक्षन्त). B1. 2 D7. 8 राजानौ (for °नो). — d) B1–3 Dc1 भीमरूपौ; D5. 7 भीतरूपाः; T G2–5 भीमवेगाः (for °रूपाः). K3. 4 D1 सहस्रशः (for समन्ततः).

29 a) K5 च (for तु). D4. 6 संरब्धौ (for °ब्धं). — c) K3. 4 D3. 6 एव (for इव). — d) B4 समभ्ययात्; D8 समाह्वयन् (for °ह्वयत्).

30 b) D5 कुंतीपुत्रो (for पाण्डवश्च). — c) K2. 3 B4. 5 Dn D1–7 व्यक्रोशेतां; B1–3 Dc1 G5 व्यक्रोशतां; T G1–4 M1. 2 व्याक्रोशतां (for °शेतां). D2 S महात्मानौ; D3. 6 °राज (for °नादं).

C. 7. 2835
B. 7. 102. 31
K. 7. 102. 12

तौ हृष्टरूपौ संप्रेक्ष्य कौरवेयाश्च सर्वशः ।
निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३१
शोकमीयुः परं चैव कुरवः सर्व एव ते ।
अमन्यन्त च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे हुतम् ॥ ३२
तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
हतो राजा हतो राजेत्यूचुरेवं भयार्दिताः ॥ ३३
जनस्य संनिनादं तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
व्येतु वो भीरहं कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३४

इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वाञ्जयापेक्षी नराधिपः ।
पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
पार्थ यच्छिक्षितं तेऽस्त्रं दिव्यं मानुषमेव च ।
तद्दर्शय मयि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३६
यद्बलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ।
तत्कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३७
अस्मत्परोक्षं कर्माणि प्रवदन्ति कृतानि ते ।
स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७

31 ^{a}) Ś1 K1.2.4 D1 संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य). —^{b}) B4.5 Dn2 D2–4 तु (for च). Dn1 कौरवाश्च सहस्रशः; S कुरवस्तत्र सर्वशः (G1 M1.2 °तः). —^{d}) G2 transp. पुत्रस्य and तव. Dn1 सैंधवस्य च रक्षणे.

32 ^{a}) Dn2 D2 आपुः (for ईयुः). Dn1 विषण्णाः सुचिरं कालं. —^{b}) Ś1 K1–3 भीरवः (for कुरवः). S हि (for ते). —^{c}) K1 अमन्यंतश् (for °न्यन्त). K5 Dn1 D2.4.5.7.8 T G4 अमन्यं(T G4 °न्वं)स्तव पुत्रं ते; G1 M तव पुत्रं ह्यमन्यंत. —^{d}) G1 M -मुखं (for -मुखे). K5 B2 Dn1 G1 M गतं (for हुतम्).

33 ^{a}) Ś1 तदा; M3.5 यथा (for तथा). T G2–4 च (for तु). D5.7.8 पुत्रास्; T G3.5 M3–5 यौधास् (for योधास्). —^{c}) G3 ह्रतो (for the second हतो). —^{d}) K2 B2 D4 T ऊचुरेव; K5 Dn1 D2 एवमूचुर् (by transp.); B4 Dc1 G3.4 ऊचिरे च; Dn2 इत्यूचुस्ते.

34 B3 reads from 34^a up to 7. 78. 2^d on marg. —^{a}) B1 जनस्तु; D2 सैन्यस्य (for जनस्य). Dc1 च; T G2–4 स (for सं-). Ś1 च; K4 B4 S तं (for तु). —^{c}) S (except G5) व्यैतु (for व्येतु). D7 भीरवं; S भी रणे (for भीरहं). M3.4.5 (*sup. lin.*; orig. as in text) तौ च (for कृष्णौ).

35 B3 reads 35 on marg. —^{a}) K3.4 D1 पार्थिवान् (for सैनिकान्). —^{b}) Ś1 जयपक्षे; K (except K5) D1 जनपक्षे; D5 जयाकांक्षी; D8 °न्वेषी; M1.2 °वेक्षी (for °पेक्षी). T G2.3.5 जनाधिपः (for नरा°). —^{c}) D2 संरब्धम् (for संरम्भाद्).

36 B3 reads 36 on marg. —^{a}) D2 यच्चार्जितं; D6 [अ]नुशिक्षितं; M3–5 संशिक्षितं (for यच्छि°). — G4 om. 36^b. —^{b}) K1 मानुष; K2 B2.3 Dc1 मानुष्यम्; K3 D3.6 पार्थिवम् (for मानुषम्). Ś1 K Dn1 D2.4.8 वा (for च). —^{c}) M3–5 दर्शयाद्य (for तद्दर्शय).

37 B3 reads 37 on marg. K5 transp. 37 and 38. —^{a}) K (except K5) D1 यद्वास्ति; D5 तद्बळं (for यद्बलं). —^{d}) K4 B D7.8 पश्यामि (for °मस्). D2 (marg.; orig. as in text) कौतुकं (for पौरुषम्).

38 B3 reads 38 on marg. K5 transp. 37 and 38. —^{a}) B1 D5 T G3.4 परोक्ष- (for परोक्षं). —^{b}) D2 G1 M [अ]नृतानि; T G2–5 [अ]द्भुतानि (for कृतानि). K4 च (for ते). —^{c}) D5 तानि; D6 M3–5 स्वानि (for स्वामि-). K5 -संस्कार-; D4 -शंकर-; Cd -सत्कारः (for °र-). D2 S -भूतानि (for -युक्तानि). —^{d}) K4 lacuna; D5 तानि (for यानि).

Colophon. Ś2 missing. B3 reads the colophon on marg. — *Sub-parvan :* Ś1 K (except K4) B Dc1 Dn D1.3.5–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1.3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy.*

७८

संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
प्रत्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १
वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
प्रतोदं चास्य भल्लेन छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ २
तं चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ३
तेषां वैफल्यमालोक्य पुनर्नव च पञ्च च ।
प्राहिणोन्निशितान्बाणांस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ४
अष्टाविंशत्तु तान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्य निष्फलान् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५
अदृष्टपूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ।
त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६
कच्चिद्गाण्डीवतः प्राणास्तथैव भरतर्षभ ।
मुष्टिश्च ते यथापूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७
न चेद्विधेरयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः । C. 7. 3850 B. 7. 103. 8 K. 7. 103. 8

name. K5 D7 दुर्योधनार्जुनसमागमः; D4 दुर्योधनसमागमः; D6 दुर्योधनागमनं वाक्यं; G1 M1. 2 दुर्योधनाभिगमनं; Bom. ed. दुर्योधनवचन. — *Adhy. no.* (figures, words or both).: B1 99; B2 89; B3. 5 107; Dn1 101; D2 103; D3 T G M1. 2 98; M3–5 97. — *Śloka no.*: Dn1 35; G5 39.

78

1 Ś2 missing up to 25 (cf. v. l. 7. 73. 39). B3 reads 1^{a}–2^{b} on marg. — ^{a}) B1 D2 राजन् (for राजा). — ^{b}) D7 मायातिगैः (for मर्मा°). — ^{c}) Ś1 अप्यविध्यन्; K1 अतिवि°; K2–4 B4 Dn2 D1. 3–6 अभ्यवि° (for प्रत्यवि°).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 2. B3 reads 2^{ab} on marg. — ^{c}) B5 दंडदं (for प्रतोदं). D2 S बाणेन (for भल्लेन). — ^{d}) Ś1 K1. 2. 4 D1 तूर्णम् (for भूमाव्).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) Dn1 D6. 8 शिलासितैः; D2 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः). — ^{d}) B4 Dn2 D1. 2. 5 G1 M3–5 च (for ऽस्य). B1 (marg.; orig. as in text) [अ]भज्यंत (for [अ]भ्रश्यन्त). Ś1 K4. 5 B4 Dn D2–8 वर्मणि; K1–3 वर्त्मनि; D1 वर्मभिः (for वर्मणः). T G2–5 देहाद्भ्रश्यंत वर्मणः.

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K (except K5) D1. 5. 6 G5 om. (hapl.) 4. — ^{a}) K5 B2 Dn2 D3. 4. 8 नैष्फल्यम् (for वैफल्यम्). — ^{b}) D2 पुनर्बाणांश्चतुर्दश. — ^{c}) D2 अन्यांस् (for बाणांस्). — B4 D8 om. (hapl.) 4^{d}–5^{a}. — ^{d}) B1 तस्य (for ते च). B2 प्रभ्रश्यंत; B3 Dc1 G1 [अ]प्यभ्रश्यंत; Dn1 D2 [अ]स्याभ्र°; D3 चाभ्रस्यंत; D4 चाभ्रस्यंति; T G3. 4 ह्यभ्रश्यंत; G2 [अ]प्यदृश्यंत; M1. 2 व्यभ्रश्यंत (for चाभ्रश्यन्त). K5 Dn D3. 4. 7 T वर्मणि; G3 वर्मणा (for °णः).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 D8 om. 5^{a} (cf. v. l. 4). — ^{a}) K3 अष्टाविंशास्तु; K5 Dn1 D2–4 °विंशति (for °विंशत्तु). B5 ततो; S शितान् (for तु तान्). D6 (marg.; orig. as in text) अन्यान् (for बाणान्). — ^{b}) Ś1 K1. 3. 4 अन्यान्; K5 B5 तान्; B3 पुनः; Dn1 कृष्णः; D7. 8 जातान् (for अस्तान्). B3 Dn1 संप्रेक्ष्य; G1 M वै प्रेक्ष्य (for विप्रेक्ष्य). D4 निर्मलान् (for निष्फलान्). D2 सृष्टान्विप्रेक्ष्य वर्मणि; D6 निष्फलान्प्रेक्ष्य तान्नृप; T G2–5 तान्वै प्रेक्ष्य स निष्फलान्. — After 5^{ab}, D2 ins.:

549* वैफल्यं चागतान्बाणाञ्छिन्नान्परपुरंजयः ।

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K5 पश्यामः (for °मि). — ^{b}) K5 B2 D3. 7. 8 G1 M1. 2 शैलानाम् (for शिला°). D2 शराणां नतपर्वणां. — ^{d}) D2 कार्यं नार्थंति पत्रिणः.

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś1 कश्च; K1. 2 D1 कश्चिद्; D3. 4 G2. 5 क्वचिद् (for कच्चिद्). Dn2 D5 गांडीवजः (for °वतः). K (except K1) B Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 M3–5 Cd प्राणस्; D2. 3 T बाणास् (for प्राणास्). — ^{b}) Ś1 K2. 3 तवैव; D4 स्वबुद्ध्या (for तथैव). B5 पुरुषर्षभ (for भरत°). — ^{c}) B2 मुष्टेश्च; B3 मुष्टिश्चैव (hypermetric) (for मुष्टिश्च). D5. 8 तथापूर्वं; M5 यथापूर्वा (for °पूर्वं). — ^{d}) D2 तथा (for तव).

C. 7. 3650
B. 7. 103. 8
K. 7. 103. 8

तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥
विस्मयो मे महान्पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
व्यर्थान्निपततः संख्ये दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९
वज्राशनिसमा घोराः परकायावभेदिनः ।
शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काद्य विडम्बना
अर्जुन उवाच ।
द्रोणेनैषा मतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवेशिता ।
अन्ते विहितमस्त्राणामेतत्कवचधारणम् ॥ ११
अस्मिन्नन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि वर्मणि ।
एको द्रोणो हि वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२
न शक्यमेतत्कवच भेत्तुं कथंचन ।
अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मघवता युधि ॥ १३
जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् ।
यद्वृत्तं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते ॥ १४
तथा भविष्यद्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ।
न त्वेवं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५
एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् ।
तिष्ठत्यभीतवत्संख्ये बिभ्रत्कवचधारणाम् ॥ १६

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) B Dc1 D3. 5. 6 न वा (B5 D5 च) कच्चिद्; D4 न चेद्विधिर्; D7. 8 °द्विद्धिर्; S विधेर्वशाद् (for न चेद्विधेर्). Cd विधेर् (as in text). K1 प्राप्तः (for कालः). —b) D3. 6 अथ; D4. 7. 8 यदि (for अद्य). D4 पंचमः; Cd पश्चिमः (as in text). —c) D3 चैवाशु (for °स्य). —d) Ś1 तत्त्वमाख्याहि; K (except K2) Dn1 D4 तत्त्वमाचक्ष्व (for तन्ममाचक्ष्व). K1 D7 पृष्टतः (for पृच्छतः).

9 Ś2 missing (cf. v l. 1). —a) D4 reads महान् twice. —c) K5 वृथान् (sic) (for व्यर्थान्). K2 B Dc1 Dn2 D1–3. 6 निपतितान्; Dn1 निष्पततां; D4 निष्पन्नतः (for निपततः). T G3. 4 संग्रामे पततो व्यर्थान्; G1. 2. 5 M व्यर्थान्पततः संग्रामे.

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) Ś1 (*sup. lin.* as in text) K1–4 D4 -समाकारान् (for -समा घोराः). —b) B4 परकायावदारणाः; Dn1 °काया च भेदिनः; D2–4. 6 M5 °कायानु(D4 °यावि-; M5 °यासि)भेदिनः. —c) Ś1 (*sup. lin.* as in text) K1. 2 शूराः (for शराः). Ś1 K1–4 पार्थानां; D4 S ते पार्थं (for ते नार्थं). —d) D2 अत्र (for पार्थ). Ś1 K1–3 D1 चाद्य; K5 तेद्य; Dn1 ते का; D8 नाद्य (for काद्य). Ś1 D1 विडंबनं; K1. 3 विडंबनां; D6 विडंबिता (for विडम्बना). S पार्थिवेंद्र (G1 °वेभ्यो; G2. 3 M °वेद्य) विडं(G1 M °ळं)-बनां (G3 °नं).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) T G2–5 नियतं; Cd [ए]षा मतिः (as in text). —b) D6 निवेदिता; T G2–5 निदर्शितं; G1 M1. 2 विदर्शिता; M3–5 निदर्शिता (for निवेशिता). —c) K2 D1 अंतर्-; D6–8 अतो (for अन्ते). B Dc1 Dn2 D5 अभेद्या हि ममास्त्राणाम्; D2 एषा नो विहिता°; D3 अभेद्याहितबाणानाम्; D4 अतो विहतमस्त्राणि. —d) M1. 2 -धारणाः (for -धारणम्). N (Ś2 missing) एषा कवचधारणा (K2 °णात्).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) B4 सर्वं; G2. 5 कर्म; M4. 5 कृत्स्नं (for कृष्ण). —b) D2 G5 कर्मणि (for वर्मणि). —c) Ś1 विद्ध्यैतद्; K1–4 वेत्त्येतद्; Dn2 D3. 6 वै वेद (for वेदैतद्). —d) D4. 5. 7. 8 अ-स्माच्च (for तस्माच्च). D2 चाहमनंतरं (hypermetric) (for च सत्तमात्).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) D2 अशक्यम् (for न शक्यम्). D4 तन्न शक्नोमि कवचं. —b) Ś1 K1. 3. 4 छेत्तुं (for भेत्तुं). B हि माधव (for कथंचन). —c) Ś1 K1. 4 D1 शक्रेण; K3 चक्रेण (for वज्रेण). —d) B5 यदि; T G2–5 अपि (for युधि).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) Ś1 K1. 3. 4 अपि च (for त्वमपि). Dn2 om. (hapl.) from. कृष्ण up to वै (in 15c). K5 कृष्णोमां; S चेत्कृष्ण (for वै कृष्ण). B5 जानंस्त्वं मम गोविंद. —b) S वै (for वि-). —d) K (except K5) विद्यते (for वर्तते). S वर्तते यच्च केशव.

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. up to वै (cf. v. l. 14). K4 om. 15a–16b. —a) D4 तथा हि (hypermetric); G1 M भूतं (for तथा). M3–5 यच्चै-तत् (for यच्चैव). K1 तथा भविष्यच्चैव तच्च्; D2 तथा भव्यं च यत्सर्वं. —b) K1 चैतत्सर्वं (hypermetric); D2 तच्चैवं; D4 तव सर्वं (hypermetric) (for तत्सर्वं). —c) K2 D1 त्विदं; Dn1 त्वयं; M3–5 त्वेतद् (for त्वेवं). D4 वेत्ति वै; T G2–5 वदते; G1 M वेद ते (for वेद वै). —d) Ś1 B2. 4 Dc1 D4. 5 [अ]हं; D7. 8 वै (for त्वं).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 om. 16ab (cf.

यत्त्वत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेत्ति माधव ।
स्त्रीवदेष बिभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥ १७
पश्य बाह्वोश्च मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन ।
पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८
इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवेशो वर्म भास्वरम् ।
पुनर्ददौ सुरपतिर्मह्यं वर्म ससंग्रहम् ॥ १९
दैवं यद्यस्य वर्मैतद्ब्रह्मणा वा स्वयं कृतम् ।
नैतद्‌ध्रोप्स्यति दुर्बुद्धिमद्य बाणहतं मया ॥ २०

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनो बाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।
विकृष्यमाणांस्तेनैवं धनुर्मध्यगताञ्शरान् ।
तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना ॥ २१
तान्निकृत्तानिषून्दृष्ट्वा दूरतो ब्रह्मवादिना ।
न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥ २२
नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन ।
अस्त्रं मामेव हन्याद्धि पश्य त्वद्य बलं मम ॥ २३ C. 7. 3867 B. 7. 103. 25 K. 7. 103. 24

v. l. 15). — ᶜ) G1 M संधे; G2 संखे (for संख्ये).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl.) 17. — ᵃ) B2 यच्चक्रे; S (except M3–5) यत्तत्र (for यत्त्वत्र). B2 (marg.; orig. as in text) नार्यं (for कार्यं). — ᶜ) G1 एव; Cd अयं (for एष). B1–3 S (except G4) बिभर्त्येनां; D3 °र्तीमां (for °र्त्येतां).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ᵃ) D3. 7 बाहोश् (for बाह्वोश्). D4 बलं वीर्यं; T G2–5 बलं मेद्य (for च मे वीर्यं). Dn1 पश्य त्वं मेधुना वीर्यं. — ᵈ) D2. 6 [अ]भि- (for [अ]पि). M3–5 कवचेन च संवृतं.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ᵃ) T G2–5 अर्यंगिराः; G1 M1. 2 चाप्यंगिराः (for अङ्गिरसे). — ᵇ) Ś1 B2 भासुरं (for भास्वरम्). T G M1. 2 सुरेशायास्त्रमुत्तमं; M3–5 सुरेशो वर्म चोत्तमं. — After 19ᵃᵇ, Dc1 (marg.) Dn2 ins.:

550* तस्माद्बृहस्पतिः प्राप ततः प्राप पुरंदरः ।

— D7 reads 19ᶜᵈ on marg. — ᶜ) Ś1 K1. 3. 4 D1 पूर्वं (for पुनर्). G5 देवैः (for ददौ). K4 सुरपतिं (for °पतिर्). — ᵈ) K1. 3. 4 D1 दत्तं (for मह्यं). D3 ब्रह्म (for वर्म). Ś1 स सांप्रतं; K1. 3. 4 D1 हि सांप्रतं; K5 B1 D3. 6–8 T G2–5 सुसंग्रहं; D2 सुसंस्कृतं; Cd ससंग्रहम् (as in text). G1 M1. 2 महामस्त्रपरिग्रहं.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ᵃ) Ś1 K (except K5) देव (sic); D5–8 दिव्यं (for दैवं). D4 यथास्य; D8 यदस्य (for यद्यस्य). Ś1 हर्म्येतद् (sic); K1. 3 बद्धं तद्; K4 बंधं तद् (for वर्मैतद्). — ᵇ) Ś1 ब्रह्मणाभा; K1. 3. 4 D1 ब्राह्मणेन; Dc1 D2. 4. 5. 7. 8 ब्रह्मणा च (for ब्रह्मणा वा). Ś1 K (except K5) स्वलंकृतं; Dn1 स्वयंभुवा (for स्वयं कृतम्). — ᶜ) B2. 3 Dc1 D2 नैनं; B4. 5 नैतं; D3. 6 न तद्; T G1 M1. 2 नैव (for नैतद्). Ś1 T G2–5 दुर्बुद्धिर् (for °द्धिम्). — ᵈ) Ś1 K (except K2) Dn1 D4. 7. 8 अति-; B2 (marg.; orig. as in text) अभि-; Dn2 इति; S वर्म (G5 वर्मं) (for अद्य). D4 यथा (for मया). D2 मद्बाणस्याशितं क्षणात्; D3. 6 मम बाणस्य शिक्षया.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. the ref. — ᵇ) Ś1 K1. 3. 4 D1 [ए]व वर्मसु; K2. 5 Dn S व्य(G5 वि-; M3–5 प्र)कर्षत; D4 विकर्षयत्; D7 च कर्षयत्; D8 च कर्षत (for व्यकर्षयत्). — After 21ᵃᵇ, Ś1 K2. 5 D2. 4. 7. 8 ins.:

551* मानवास्त्रेण मानार्हः सूक्ष्मावरणभेदिना ।

[Ś1 lacuna. D2 मनसार्हेण मानार्हः; D4 मानीवास्त्रेण संयोज्य (for the prior half). K2. 5 ती(K5 श्रु)क्ष्णावरणभेदिना; D4 फाल्गुनः परवीरहा (for the post. half).]

— ᶜ) Ś1 K1. 3. 4 निकृष्यमाणांस् (for विकृष्य°). K2. 4 B5 Dc1 Dn2 D1–3. 5. 7 तेनैव; S एवैतान् (for तेनैवं). B4 निकृष्यबाणासनकं. — ᵈ) D3 वरान् (for शरान्). — ᵉ) D2 तानपि; G4 न तस्य (for तानस्य). D4 विच्छेद (for चि°). — ᶠ) D1 G5 द्रोणिः (for द्रौणिः). Dn1 द्रौणिः सर्वास्त्रवानिति.

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ᵃ) K1 D3. 6 निकृंतान् (for निकृत्तान्). Dn1 शरान् (for इषून्). — ᶜ) B4 अवेदयत् (for न्यवे°). — ᵈ) Ś1 K1. 3. 4 विस्मयात् (for विस्मितः).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ᵇ) G3 निष्प्रयोक्तुं (for द्विः प्र°). K (except K5) कदाचन; D5 कथंचन (for जनार्दन). — ᶜ) K4 ममैव (for मामेव). Dn1 च; D4 वै (for हि). — ᵈ) K4. 5 B1 Dc1 पश्यंत्वद्य; B2 (marg.; orig. as in text). 4. 5 Dn2 D3. 6 हन्याद्यापि; T G2–5 पश्याद्यास्त्र-; G1 M1. 2 पश्यस्त्वन्यद्; M3–5 पश्यस्वद्य (for पश्य त्वद्य). Ś1 मया (for मम).

C. 7. 3867 B. 7. 103.25 K. 7. 103.23 ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नतपर्वभिः ।
अविध्यत रणे राजञ्शरैराशीविषोपमैः ।
भूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ॥ २४
शरवर्षेण महता ततोऽहृष्यन्त तावकाः ।
चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा ॥ २५
ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृक्कणी परिसंलिहन् ।
नापश्यत ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्वर्मरक्षितम् ॥ २६
ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सुमुक्तैरन्तकोपमैः ।
हयांश्चकार निर्देहानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २७
धनुरस्याच्छिनच्चित्रं हस्तावापं च वीर्यवान् ।
रथं च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥ २८
दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् ।
अविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ २९
तं कृच्छ्रामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा परमधन्विनः ।
समापेतुः परीप्सन्तो धनंजयशरार्दितम् ॥ ३०
ते रथैर्बहुसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः ।
पदात्योघैश्च संरब्धैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ३१
अथ नार्जुनगोविन्दौ रथो वापि व्यदृश्यत ।

D2 पश्य त्वं तद्बलं मम·

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B4 Dn1 D1. 2 कृष्णं (for कृष्णौ). — b) Ś1 K1–4 B2. 3 (last two marg. as in text) Dc1 D1 नवभिर्नवभिस्ततः (K1–4 D1 °स्तदा); K5 Dn2 D3. 4. 6–8 °र्नवभिः शरैः (D4. 7. 8 °भिः शितैः). — c) D5. 7. 8 अवध्यत (for अवि°). K1. 3. 4 D1 शरै (for रणे). T G2–5 शरैरविध्यत रणे. — d) K1. 3. 4 D1 रणे ह्याशी-; T G3. 4 त्वरयाशी-; G1. 2. 5 M त्वरन्नाशी- (for शरैराशी-). — e) D2 लाघवेन; D4. 5. 7. 8 पुनरेव (for भूय एव). D3. 6 [अ]भ्यवर्षतौ (for °वर्षच्च). — f) S (except G5) स रणे (for समरे).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) Dc1 कौरवाः; D2 मामकाः (for तावकाः). — d) K4 B3 D1 G2 M3. 4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) तदा (for तथा).

26 Ś2 resumes. — b) Ś1 सृक्किनी; Ś2 D4. 8 T G2 सृक्किणीं; K2. 4. 5 Dc1 Dn2 D2. 5–7 G3–5 सृक्किणी; K3 सृक्किर्णीं; B1 D3 सृक्कणा; G1 M स्रक्कणी (for सृक्कणी). B4. 5 Dc1 Dn S -लेलिहन् (for -संलिहन्). — c) K2 B Dc1 Dn2 D1. 5. 6 नापश्यच्च (for °श्यत). Ś2 K3. 4 D5 तदस्य (for ततोऽस्य). — d) Ś K1. 3. 4 वर्माभि-; D4 स्याद्धर्म- (for स्याद्वर्म-).

27 a) Ś1 [ऽ]स्यां नि-; Ś2 K (except K5) [ऽ]र्जुनः (for ऽस्य नि-). — b) D2 सुमुखैश्चांतकोपमैः; S ज्वलनार्कानिलो° (M3–5 °कांतको°). — c) K2 वाहांश्च (for हयांश्च). — d) K5 D3. 5–8 उभौ वै; Dn1 S तयोश्चौ (for उभौ च). Ś1 K1 प्राष्टि-; K3 D1 G2 पार्ष्टि-; T G1. 3–5 M प्राष्ठि- (for पार्ष्णि-).

28 a) K2 B5 D5 तूर्णं; K4 ह्रित्रं; D4 छत्रं; S क्षिप्रं (for चित्रं). — b) Dn2 D3. 4. 6 हस्ताच्चापं; Cd °वापं (as in text). — c) G1 M1. 2 तु (for च).

29 ab) S (except M3–5) तु (for च). Ś1 transp. बाणाभ्यां and तीक्ष्णाभ्यां. G2 पार्थेन (for तीक्ष्णाभ्यां). — c) Ś2 अवध्येद्; K3 B2 D1. 2. 5. 7 आविद्ध्यद् (for अवि°). — d) M3–5 अर्जुनः परवीरहा. — After 29, D2. 4. 5 ins.:

552* प्रयत्नकारी कौन्तेयो नखमांसान्तरेषुभिः ।
स वेदनाभिराविग्नः पलायनपरायणः ।

[(L. 1) D5 नखेष्वंशांतरेषुभिः (for the post. half). — (L. 2) D2 -परोभवत् (for -परायणः).]

30 a) K5 T कृच्छ्राद्; B2 D2 कृत्स्नाम् (for कृच्छ्राम्). Ś2 K2. 3 तं तु कृच्छ्रापदं प्राप्तं. — b) D5 प्राप्तां (for दृष्ट्वा). B2 Dc1 G2 -धन्विनं (for °नः). — B1 reads 30cd on marg. — c) T G3. 4 समुत्पेतुः (for समापेतुः).

31 a) Ś1 Dn1 D5. 7. 8 तै; Ś2 Dc1 D1 तं (for ते). — c) B2 पदात्याश्वैश्च; Dn1 D8 प(Dn1 पा)दात्यौघैश्च. Dn1 सरथैः (for संरब्धैः). S पदात्योघा(G1. 2. 5 M4 °त्यौघा-; M1. 2 °त्योघां)श्च संरब्धाः (G1 M1. 2 °ब्धैः).

32 a) Dn2 D4 वार्जुन- (for ना°). Ś2 K (except K5) नार्जुनोथ न गोविंदो; D1 नार्जुनोप्यनगोविंदो (sic); D2 अथार्जुनश्च गोविंदो. — b) Dn2 D2. 6 न रथो वा; G1 M1. 2 रथौ वापि; G5 रथावापि (for रथो वापि). Ś K (except K5) D1 न दृश्यते; B3 D7 न (D7 च) दृश्यत; Dn1 D8 व्यदृश्यतः; D2. 6 [अ]प्यदृश्यत (for व्यदृश्यत). D8 न रथश्चाप्यदृश्यत; M3. 5 न रथो वापि दृश्यते. — c) D4 om. महता. — d) K4 यानौघैश्च; S शरोघैश्च (for जनौघैश्च). Ś2 K3. 4 D1 T G3–5 संवृताः; K1. 2 D3. 5 संवृतः; Dc1 D4 संवृतं (for संवृतौ).

अस्त्रवर्षेण महता जनौघैश्चापि संवृतौ ॥ ३२
ततोऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्ने तां वरूथिनीम् ।
तत्र व्यङ्गीकृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ॥ ३३
ते हता हन्यमानाश्च न्यगृह्णंस्तं रथोत्तमम् ।
स रथस्तम्भितस्तस्थौ क्रोशमात्रं समन्ततः ॥ ३४
ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।
धनुर्विस्फारयात्यर्थमहं ध्मास्यामि चाम्बुजम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य बलवद्गाण्डीवं जघ्निवान्रिपून् ।
महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ॥ ३६
पाञ्चजन्यं च बलवद्ध्मौ तारेण केशवः ।
रजसा ध्वस्तपक्ष्मान्तः प्रखिन्नवदनो भृशम् ॥ ३७
तस्य शङ्खस्य नादेन धनुषो निस्वनेन च ।
निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ॥ ३८
तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाम्बुदः ।
जयद्रथस्य गोप्तारस्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ॥ ३९
ते दृष्ट्वा सहसा पार्थं गोप्तारः सैन्धवस्य तु ।
चक्रुर्नादान्बहुविधान्कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥ ४०
बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ।
प्रादुश्चक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४१
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां समुत्थितम् । 7. 3836 7. 103. 45 7. 103. 45

33 Dc1 om. 33. —^{a}) Ś2 K1. 3. 4 B1. 3. 5 T G2–5 -वर्षेण (for -वीर्येण). —^{b}) B1 विजयेतां; D2 न्यहनत्तां; S व्यथमत्तां (for निजघ्ने तां). D4. 5. 7. 8 च वाहिनीं (for वरूथिनीम्). K4 वनौघैश्चापि संहतः. —^{c}) M3–5 ततो (for तत्र). S व्यंगाः (for व्यङ्गी-). D5 तेषु (for पेतुः). —^{d}) Dn1 स (for ऽथ). K2 D2. 5 सहस्रशः (for रथद्विपाः). M3 शरोघैश्चापि संवृतौ.

34 ^{b}) Ś1 K4 व्यगृह्णंस्ते; K1 न्यगृह्णांतं; B2 (orig.) नागृह्णंस्ते; B2 (marg.) Dc1 नाजहुस्ते; D2 व्यगृह्णंत; D3. 6 G1 M1. 2 न्यगृह्णंस्ते; D8 °ह्णंत (for °ह्णंस्तं). —^{c}) Ś1 सरसं (for स रथस्). D7. 8 तत्र (for तस्थौ). —^{d}) K2 B Dc1 Dn2 D2. 5 क्रोशमात्रे.

35 ^{a}) Dn1 वृष्णिवरः (for °वीरस्). —^{b}) Dn1 प्रास्विन्नो; D7. 8 त्वरितं (for °तो). —^{c}) T G1. 2 M विष्फारय (for विस्फा°). —^{d}) D8 M3 धास्यामि; T प्रध्मामि; G3. 4 प्राध्मामि (for ध्मास्यामि).

36 ^{a}) S (except G5) विष्फार्य. K5 Dn1 बलवान्; B2 (marg.; orig. as in text) सुमहद् (for बलवद्). —^{b}) K5 गांडिवं; D4 गांजीवं (for गाण्डीवं). D2 व्यहनद्; S न्यहनद् (for जघ्निवान्). Dn2 नृप; D2 हनुः: D2 (*sup. lin.*) दृढं; D4. 5. 7. 8 भृशं (for रिपून्). —^{cd}) M3–5 transp. शरवर्षेण and तलशब्देन. B2 तालवर्षेण (for तलशब्देन). D2 पांडवः (for चार्जुनः).

37 ^{a}) T G3. 4 पांचजन्यस्य (for °जन्यं च). K5 B2. 4. 5 Dn D1. 7. 8 बलवान्; D5 जळजं (for बलवद्). Cv as in text. —^{b}) D2 वेगेन (for तारेण). Cv as in text. —^{c}) Dc1 Dn1 D3 -पक्ष्मांताः; S -पक्ष्माक्षः (for -पक्ष्मान्तः). —^{d}) Dc1 Dn2 D2. 3 -वदना (for -वदनो). — After 37, S ins.:

553* तेनाच्युतोष्ठयुगपूरितमारुतेन
शङ्खान्तरोदरविवृद्धविनिःसृतेन ।
नादेन सासुरवियत्सुरलोकपाल-
मुद्विग्नमीश्वरजगत्स्फुटतीव सर्वम् ।

[(L. 1) G5 lacuna for तेनाच्युतोष्ठयुगपूरितमारु. G1 M1–4. 5 (*sup. lin.*; orig. as above) -पुटमारुतपूरितेन; G2 -पुटपूरित****. —(L. 3) G1 M सानिवियत् (for सासुर°). G1 M1. 2 सुरपाललोकम् (for °लोकपालम्).]

38 ^{a}) D5 M3–5 तस्य शंखप्रणा(D5 °निना)देन. —^{b}) Ś K1–3 B (except B2) Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 7. 8 S (except G4) निःस्वनेन. —^{c}) K1 निःसत्त्वश्च ससत्त्वश्च; D2 विसंज्ञाश्च क्षितौ पेतुर्. —^{d}) Ś1 transp. क्षितौ and तदा. D2 भयत्रस्तास् (for क्षितौ पेतुस्). K5 नराः (for जनाः).

39 ^{a}) D2. 5 राजन् (for रेजे). —^{b}) T G2–5 [अ]नलः (for [अ]म्बुदः). —^{d}) B2 तस्थुः (for ततः). Ś2 K1. 3. 4 क्षुद्राः; B4 D5. 7. 8 G3 क्रुद्धाः (for क्षुब्धाः). Ś1 समंततः (for सहानुगाः).

40 ^{b}) Dn1 G5 च; D6 ते (for तु). —^{c}) K2 बाधी (sic); K5 Dn1 नादं (for नादान्). K3. 5 B (except B2) Dc1 Dn D1. 2. 6 S महेष्वासाः (for बहुविधान्). — After 40, D2 reads 43^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

41 D4 om. (hapl.) 41^{a}–43^{b}. —^{a}) K4 D1 बाहु-; Dc1 रणे (for बाण-). M4. 5 -पत्र- (for -शब्द-). —^{b}) K5 मिश्रिताञ् (for विमिश्राञ्). Ś K (except K4)

C. 7. 3686
B. 7. 103. 45
K. 7. 103. 45

प्रदध्मतुस्तदा शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ४२
तेन शब्देन महता पूरितेयं वसुंधरा ।
सशैला सार्णवद्वीपा सपाताला विशां पते ॥ ४३
स शब्दो भरतश्रेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
प्रतिसस्वान तत्रैव कुरुपाण्डवयोर्बले ॥ ४४
तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनंजयौ ।
संरम्भं परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४५
अथ कृष्णौ महाभागौ तावका दृश्य दंशितौ ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

संजय उवाच ।

तावकास्तु स[illegible]व वृष्ण्यन्धककुरूत्तमौ ।
प्रागत्वरञ्जिघांसन्तस्तथैव विजयः परान् ।
सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैः स्वनवद्भिर्महारथैः ।

B1.4 Dc1 Dn D1.3.5–8 G1–4 M शंख(Dc1 शर)निःस्वनैः (for शङ्खनिस्वनैः). — d) Dn1 तथा (for अपि).

42 D4 om. 42 (cf. v. l. 41). — a) D3.6 G3.4 तत् (for तं). — b) D2 उपस्थितं (for समुत्थितम्). — c) Ś1 K5 Dn1 D1.7.8 ततः; B2 तथा (for तदा). B4 Dn2 D2.3.6 S शंखवरौ (for तदा

43 D4 om. 43^{ab} (cf. v. l. 41). S repeats 43^{ab} after 45^{ab}. — b) T G3–5 (all first time) पूरितेव (for °तेयं). S (all second time) सर्वसैन्येषु पार्थि(G2 पांड)वाः. — D2 reads 43^{cd} for the first time after 40. — c) Ś2 K1.3 सवन-; D8 सा वन- (for सार्णव-). D2 (first time) सशैलां सार्णवद्वीपां. — d) D2 (first time) सपातालां. — After 43, Dn1 reads 46^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

44 b) Dn1 सर्व- (for सर्वा). D7 दिशः (for दश). — c) Cd प्रतिसन्नान् (sic) (for °सस्वान).

45 a) D5 सर्वे (for तत्र). — After 45^{ab}, S repeats 43^{ab}. — d) Dn1 विशां पते (for महारथाः).

46 Dn1 reads 46^{ab} for the first time after 43. — b) B1.5 Dc1 प्रेक्ष्य; B2.4 Dn2 D2.3.6.8 वीक्ष्य; Cd दृश्य (as in text). S दंसि(G3.5 °शि)ताः (for दंशितौ). D4.7 तावकं छा(D7 °कांश्छा)द्य दंशितौ; D5 तावकाश्छाद्य सर्वशः. — c) D4.5.7.8 अभ्यद्रवेतां (for 'वन्त). Ś1 K1–3 B1–3 D1.3–8 संक्रुद्धा; Ś2 सक्रुद्धं (for संक्रुद्धास्). D2 अत्यद्भुताभ्यधावंत; S अभ्यद्रवन्युधां श्रेष्ठास्.

Colophon. — *Sub-parvan :* N (except K4 D4.5) जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1.3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* D4.7 अर्जुनदुर्योधनयुद्धं; D5 दुर्योधनार्जुनयोर्युद्धं; Bom. ed. दुर्योधनपराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words, or both): B1 100; B3 101; B5 108; Dn1 102; D2 104; D3 T G1–4 M1.2 99; G5 97; M3–5 98. — *Śloka no.:* Dn1 45; G5 48.

79

1 a) D3 तावकांस्तु (for °कास्तु). Ś2 K1–4 च; K5 B2.4 Dn D1.2.4.5.7.8 हि (for तु). K2.5 B4.5 Dn D7.8 समीक्ष्यैवं; T G1–4 M [अ]भि(M3–5 °ति)संप्रेक्ष्य (for समीक्ष्यैव). Ś1 तावकाः प्रसमीक्ष्यैव; G5 °काः समभिप्रेक्ष्य. — b) B1–3 Dc1 वृष्णिसिंह-; Dn1 D3 G1 M वृष्णिवीर- (for वृष्ण्यन्धक-). M3–5 -कुरूद्वहौ (for °त्तमौ). D5 वृष्ण्यंधकुरुसत्तमौ. — B3 reads 1^{cd} on marg. — c) T G2–5 अत्वरंस्तौ; G1 M1.2 प्रात्वरंस्तौ; M3–5 प्रातस्त्वरञ् (for प्राग°). Dn1 प्रागग्रण्वजिघांसंतस्. — d) Ś1 K (except K5) तत्रैव (for तथैव). Ś K (except K5) D1 विजयं; B1.2 (marg.).3.5 च ययुः; B2 (orig.) [अ]भिययुः; D6 च जयः (for विजयः). Ś1 पुनः; Ś2 K1.2.4 D1 रणे; D4 पराः (for परान्). G1 M1–4, 5 (*sup. lin.* as in text) तथैव विजयाय ते,

दीपयन्तो दिशः सर्वा ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥ २
रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते ।
कूजद्भिरतुलान्नादान्रोषितैरुरगैरिव ॥ ३
भूरिश्रवाः शलः कर्णो वृषसेनो जयद्रथः ।
कृपश्च मद्रराजश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ॥ ४
ते पिबन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः ।
व्यराजयन्दश दिशो वैयाघ्रैर्हेमचन्द्रकैः ॥ ५
ते दंशिताः सुसंरब्धा रथैर्मेघौघनिस्वनैः ।
समावृण्वन्दिशः सर्वाः पार्थं च विशिखैः शितैः ॥
कौलूतका हयाश्चित्रा वहन्तस्तान्महारथान् ।
व्यशोभन्त तदा शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥ ७
आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ।
पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च हयोत्तमैः ॥ ८
कुरुयोधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः ।
धनंजयरथं शीघ्रं सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ ९
ते प्रगृह्य महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
पूरयन्तो दिवं राजन्पृथिवीं च ससागराम् ॥ १०
तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ।
प्रवरौ सर्वभूतानां सर्वशङ्खवरौ भुवि ।
देवदत्तं च कौन्तेयः पाञ्चजन्यं च केशवः ॥ ११　C. 7. 3302 B. 7. 104. 12 K. 7. 104. 12

---

2 ^{b}) Ś$_{1}$ महाबलैः; D$_{5}$ °मृधे (for °रथैः). — Ś$_{2}$ K$_{1.3.4}$ D$_{1}$ om. 2^{cd}. — ^{d}) D$_{2}$ पन्नगैः (for पावकैः).

3 Dc$_{1}$ om. 3^{ab}. — ^{a}) Ś K (except K$_{5}$) Dn D$_{1-6}$ रुक्मपुंखैश् (for °पृष्ठैश्). Ś T G$_{2-5}$ च दुष्प्रेक्षैः; B$_{1.5}$ दुरानम्यैः; B$_{2}$ दृढानम्यैः; B$_{3}$ दुराधर्षैः; D$_{2}$ दुरासाद्यैः (for च दुष्प्रेक्ष्यैः). — ^{b}) T G$_{2-5}$ -तले (for -पते). — ^{c}) B$_{5}$ कुर्वद्भिर्; D$_{2}$ क्रोशद्भिर् (for कूजद्भिर्). B Dc$_{1}$ विपुलान्; D$_{3.6}$ तुमुलान् (for अतुलान्). — ^{d}) Ś$_{1}$ रोषद्भिर्; Ś$_{2}$ Dc$_{1}$ Dn$_{2}$ कोपितैर्; B$_{2}$ रोषतैर्; B$_{4}$ रोधितैर्; G$_{1}$ M$_{1.2}$ रुषितैर् (for रोषितैर्).

4 ^{a}) D$_{2}$ शल्यो (for कर्णो). — ^{c}) D$_{2}$ कर्णः कृपश्च द्रौणिश्च. — ^{d}) D$_{2}$ प्रययौ (for द्रौणिश्च).

5 ^{a}) Ś$_{2}$ D$_{5}$ इवाकाशे (for °शम्). — ^{b}) T G$_{3-5}$ तत्र (for अष्टौ). S (except M$_{3-5}$) महाजवैः (for °रथाः). — ^{c}) S व्यनादयन् (for व्यराज°). — ^{d}) Dn$_{1}$ -चित्रितैः; D$_{4.5.7.8}$ -चित्रकैः (for -चन्द्रकैः).

6 ^{a}) Dn$_{1}$ तैर् (for ते). K$_{2-4}$ D$_{1}$ S (except T) दंसिताः. — ^{b}) D$_{5}$ -संनिभैः (for -निस्वनैः). — ^{c}) Ś K B$_{4.5}$ Dn D$_{1.3-8}$ दश दिशः (for दिशः सर्वाः). — ^{d}) Ś$_{1}$ पार्थस्य (for पार्थं च). T G$_{2-5}$ सह (for शितैः). Ś$_{2}$ K B D M$_{3-5}$ पार्थस्य (D$_{2}$ M$_{3-5}$ °र्थं च; D$_{4}$ °र्थश्च) निशितैः शरैः.

7 ^{a}) Ś K$_{3}$ कैलूतका; K$_{1}$ कैलूतकान्; Dn$_{2}$ कौलनिका; D$_{3.6}$ कुलीनाश्च; D$_{8}$ कौलूतकान्; T G$_{3}$ एकीभूतान्; G$_{1}$ M$_{1.2}$ एकीभूता; G$_{2.4}$ कातूहलान्; G$_{5}$ कुतूहलान् (for कौलूतका) K$_{1}$ D$_{2}$ T G$_{3-5}$ हयांश्. K$_{3.4}$ T G$_{3-5}$ चित्रान् (for चित्रा). M$_{3-5}$ कुतूहलमयाश्चित्रा. — ^{b}) T G M$_{1.2}$ च (for तान्). K$_{1.3.4}$ रथोत्तमान् (for महारथान्). M$_{3-5}$ वहंति स्म हयोत्तमाः. — ^{c}) D$_{4.5.7.8}$ महा- (for तदा). Dn$_{1}$ चित्रा; D$_{6}$ शीघ्रं; S [आ]काशे (for शीघ्रा). — B$_{1}$ reads 7^{d}–9^{c} on marg. — ^{d}) D$_{2}$ द्योतयंतो (for दीप°). D$_{7}$ दिशोदिशः (for दिशो दश).

8 B$_{1}$ reads 8 on marg. — ^{a}) Ś K$_{1.3}$ आ (K$_{1}$ अ)-जानीयैर्; B$_{1.3-5}$ Cd अजानेयैर्; G$_{4}$ आंजनेयैर् (for आजानेयैर्). — ^{b}) Dn$_{1}$ D$_{8}$ S -समुद्भवैः; D$_{4.7}$ -समुच्छ्रितैः (for °त्थितैः). — ^{d}) B$_{4}$ महाहयैः (for हयोत्तमैः).

9 B$_{1}$ reads 9^{abc} on marg. — ^{a}) G$_{1.5}$ M -यौधवरा (for -योध°). D$_{2}$ युक्तास् (for राजंस्). — ^{b}) Dn$_{1}$ G$_{1}$ M पुत्र- (for पुत्रं). T G$_{2-5}$ अभीप्सवः (for परी°). D$_{2}$ तव पुत्रहिते रताः. — ^{d}) Ś$_{2}$ B$_{4}$ सर्वतः पर्य (B$_{4}$ सम)वारयन्.

10 D$_{4}$ om. 10^{a}–12^{b}. — ^{a}) Dn$_{1}$ प्रदध्मुः सु-; T G M$_{1.2}$ प्रगृह्य च (for ते प्रगृह्य). — ^{b}) K$_{5}$ Dn$_{1}$ प्रदध्मुः (Dn$_{1}$ प्रगृह्य) पुरुषर्षभाः. — ^{c}) D$_{2}$ दिशं (for दिवं). Dn$_{1}$ S पूरयंतो दिशः (G$_{5}$ °शं) खं च.

11 D$_{4}$ om. 11 (cf. v.l. 10). Ś K$_{1-3}$ om. 11^{a}–12^{b}. — ^{a}) K$_{4}$ तथैव पांचजन्योपि; Dn$_{1}$ तौ दध्मतुस्तथा शंखौ. — ^{c}) B$_{4}$ -देवानां; S -यौधानां (for -भूतानां). — ^{d}) D$_{8}$ -धरौ (for -वरौ). K$_{5}$ Dn$_{1}$ D$_{5}$ M$_{3-5}$ युधि (for भुवि). D$_{2}$ सर्वशस्त्रभृतां वरौ. — ^{f}) M$_{3-5}$ जनार्दनः (for च केशवः).

12 Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ D$_{4}$ om. 12^{ab} (cf. v. l. 11, 10). B$_{3}$ reads 12–14 on marg. — ^{b}) D$_{5}$ पांचजन्यसमीरितः.

C. 7. 3602
B. 7. 104. 12
K. 7. 104. 12

शब्दस्तु देवदत्तस्य धनंजयसमीरितः ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्चैव समावृणोत् ॥ १२
तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेवसमीरितः ।
सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ॥ १३
तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसंकुले ।
भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥ १४
प्रवादितासु भेरीषु झर्झरेष्वानकेषु च ।
मृदङ्गेषु च राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः ॥ १५
महारथसमाख्याता दुर्योधनहितैषिणः ।
अमृष्यमाणास्तं शब्दं क्रुद्धाः परमधन्विनः ।
नानादेश्या महीपालाः स्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥ १६
अमर्षिता महाशङ्खान्दध्मुर्वीरा महारथाः ।
कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥ १७
बभूव तव तत्सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् ।
उद्विग्नरथनागाश्वमस्वस्थमिव चाभिभो ॥ १८
तत्प्रयुक्तमिवाकाशं शूरैः शङ्खनिनादितम् ।
बभूव भृशमुद्विग्नं निर्घातैरिव नादितम् ॥ १९
स शब्दः सुमहान्राजन्दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
त्रासयामास तत्सैन्यं युगान्त इव संभृतः ॥ २०
ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते महारथाः ।

— K4 om. (hapl.) 12^{c}–13^{b}. — ^{c}) B (except B4) चांतरीक्षं. D2 खं (for च). — ^{d}) D4. 5. 7. 8 सर्वाः (for चैव). K5 Dn1 [आ]वृणोत्तदा (for समावृणोत्).

13 K4 om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). B3 reads 13 on marg. — ^{a}) M1 वा (for ऽपि). M3–5 तथैव पांचजन्यस्य. — ^{c}) Ś K1. 3. 4 D1 सर्वान् (for सर्व-).

14 B3 reads 14 on marg. — ^{a}) Ś1 K4 B4 G2–5 तदा (for तथा). — ^{b}) D2 रण-; D4 ध्वान-; M3–5 प्राण- (for नाद-). — ^{d}) Ś1 -वर्धिनि; K1 -वर्धनी (for -वर्धने).

15 ^{a}) B1–3 Dc1 वादितासु च; D2 प्रणोदितासु (for प्रवादि°). — ^{b}) Ś1 जर्झरेषु; K1. 3. 4 जर्जरेषु; K5 Dn1 G2. 5 झल्लरी(Dn1 °री)षु; D4. 7. 8 मुरुजेषु; G1 M झर्झरीषु (for झर्झरेषु). K5 Dn1 च भारत (for [आ]नकेषु च). — ^{c}) D4 झल्लरेषु; D5 झर्झरेषु; D7 हल्लरीषु; D8 झल्लरीषु (for मृदङ्गेषु). D1 [अ]पि (for च). D2 ये शब्दा (for राजेन्द्र). — ^{d}) T मृद्यमानेषु (sic) (for वाद्य°). Dn1 सर्वशः (for [अ]नेकशः). D5 वाद्यमाने समंततः; D7. 8 °मानास्त्वनेकशः.

16 ^{a}) G3 महारथं (for °रथ-). Ś K1–4 B2 D1 -समाज्ञाता (for °ख्याता). K5 B1. 2 (marg.). 3–5 Dc1 Dn D2. 3. 6–8 महारथाः समाज्ञाता (K5 B3 D7. 8 °याता; B4 Dn2 D3. 6 °हूता; D2 °ज्ञसो). — After 16^{ab}, D2 reads 17^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{e}) S (M5 *sup. lin.* as in text) कर्णादयो महेष्वासाः. — ^{f}) B1. 2 G2. 5 M1. 2 स्वसैन्य-; B4 Dc1 तत्सैन्य-; Dn1 स्वैः सैन्यैः (for स्वसैन्य-). Ś2 K Dn1 -रक्षिताः (for °णः).

17 ^{a}) D2 अमर्षेण (for °र्षिता). G1 M1. 2 महावीराः (for °शङ्खान्). — ^{b}) M1. 2 शंखान्दध्मुर् (for दध्मुर्वीरा). M3–5 दध्मुः सर्वे ह्यनेकशः. — D2 reads 17^{cd} for the first time after 16^{ab}. — ^{c}) B2 (marg. as in text). 4 परि- (for प्रति-).

18 ^{a}) Ś1 संबभूव च तत्सैन्यं; Ś2 K1. 3. 4 सर्वं बभूव तत्सैन्यं; D4 बभूव तत्सैन्यं च (submetric). — ^{b}) S शंखशब्दे समीरिते. — D4 om. (hapl.) 18^{c}–19^{d}. — ^{c}) B1–3 T G2–4 -नर- (for -रथ-). — ^{d}) S अपि (G3. 4 अभि) (for इव). K1 चाविभो; K3 D1 वाभिभो; K5 Dn1 भारत; B च प्रभो; Dc1 Dn2 D3 वा (Dc1 च) विभो; D2. 6 चाबभौ (for चाभिभो).

19 D4 om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) B1 तं (for तत्). Ś1 K1. 3–5 B4 Dn D1. 7. 8 प्रयुद्धम्; Ś2 K2 B1. 2 Dc1 D2. 3. 5 प्रविद्धम्; B3. 5 D6 प्रवृद्धम् (for प्रयुक्तम्). Ś2 इवाकाशैः; K4 °काशे; Dn1 D5 अनाकाशं; Dn2 महाराज; G1 M अनाधृष्यं (for इवाकाशं). T G2–5 तत्प्रह्व(G3 °स्र)च्छजनाबाधं. — ^{b}) S भेरी- (M5 शौरि-) (for शूरैः). K B4 Dn2 D1. 3 M3–5 -विनादितं; D2 -निनादितैः; D6 -विनादितैः (for -निनादितम्). — ^{c}) B (except B4) Dc1 बभूव व्याकुलं सर्वं. — ^{d}) B2 D2. 3 G3. 4 निर्वातैर् (for निर्घातैर्). T G2–5 संवृतं (for नादितम्). D5 घातैरिव निनादितं; D7. 8 निर्घातरवनादितं.

20 ^{a}) D2. 4 तु (for सु-). — ^{b}) K1. 3. 4 D2. 6 G2 व्यनादयन्; K5 B Dn1 D4. 5 T G5 M5 विनादयन्; Dc1 निनादयन्; D7. 8 G3. 4 विनादयत् (for व्यना°). — D4 om. 20^{c}–21^{d}. — ^{d}) K2 B Dc1 D3. 5. 6 संवृतः; K4 Dn2 D2 G1 संभृतं; T G2–5 संवृतं; M1. 2 संहृतः

जयद्रथस्य रक्षार्थं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २१
ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ २२
तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः षड्भिरताडयत् ।
अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनार्दने ॥ २३
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिस्तथा ।
शल्यस्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २४
गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध पाण्डवम् ।
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २५
कर्णो द्वात्रिंशता चैव वृषसेनश्च पञ्चभिः ।
जयद्रथस्त्रिसप्तत्या कृपश्च दशभिः शरैः ।
मद्रराजश्च दशभिर्विव्यधुः फल्गुनं रणे ॥ २६
ततः शराणां षष्ट्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या पुनः पार्थं च पञ्चभिः ॥ २७
प्रहसंस्तु नरव्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
प्रत्यविध्यत्स तान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २८
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शल्यस्य समरे चापं मुष्टिदेशे न्यकृन्तत ॥ २९
सौमदत्तिं त्रिभिर्विद्ध्वा शल्यं च दशभिः शरैः ।
शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः ॥ ३०
गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्धवं च शतेन ह ।
पुनर्द्रौणिं च सप्तत्या शराणां सोऽभ्यताडयत् ॥ ३१ C. 7. 3929 B. 7. 104. 33 K 7. 104. 39

(for संभृतः). M3–5 युगांतघनवद्भृशं.

21 D4 om. 21 (cf. v. l. 20). — ^{a}) D3. 6 चैव; G5 चाष्टौ (by transp.). — ^{d}) B4 समवारयन् (for पर्यवा°).

22 D5 om. 22–23. — ^{a}) Ś1 [s]स्त्राणां; G5 द्रोणिस् (for द्रौणिस्). — Dn1 om. (hapl.) 22^{c}–23^{b}.

23 Dn1 om. 23^{ab}; D5 om. 23 (for both, cf. v. l. 22). D8 om. 23^{a}–24^{b}. — ^{a}) Ś K3 G2 पृषक्कानां. — ^{b}) G1 शितैः (for शतैः). — ^{c}) Dc1 D2 अत्यंतम् (for अत्यर्थम्). K4 संक्रुद्धे; T G3–5 संहृष्टः; G1 M (M5 *sup. lin.*) संविग्नः; G2 संसृष्टः; M5 (orig.) संरुष्टः (for संक्रुद्धः). — ^{d}) G1 M1. 2 प्रविद्धे तु (for प्रतिविद्धे).

24 D8 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{a}) K3 B4. 5 Dn2 D1–3. 5. 6 च (D6 स) दशभिर् (for द्वादश°). D2 बाणैर्; M3–5 भल्लैर् (for विद्ध्वा). — ^{b}) Ś2 त्रिभिस्तदा; D2 विशेषतः (for त्रिभिस्तथा).

25 ^{a}) B2 (orig.) अत्यर्थं; B2 (marg.) D4. 6–8 T G3–5 अन्यं तु; G1 M1. 2 अन्यच्च (for अन्यत्तु). — ^{d}) Dc1 Dn1 D5

26 ^{a}) D4. 7. 8 T G5 M1. 2 द्वाविंशता (for द्वात्रिं°). Ś1 कर्णो वै द्वात्रिंशता च; Ś2 K (except K5) D1 द्वात्रि- (K1. 2 °विं)शता तथा कर्णो. — ^{b}) Dn1 M3–5 तु (for च). K2 B2 (marg.; orig. as in text). 4 Dn2 D2. 3. 6 सप्तभिः (for पञ्चभिः). — G4 om. (hapl.) 26^{c}–27^{d}. — ^{c}) B1–3 Dc1 च; G1 M1. 2 तु (for त्रि-). — G5 om. (hapl.) 26^{d}–27^{c}.

27 G4 om. 27; G5 om. 27^{abc} (for both, cf. v. l. 26). — ^{a}) D2 च (for तु). — D5 om. 27^{b}–28^{a}. — ^{b}) D1 द्रोणिः (for द्रौणिः). D4. 6 अवाकिरन् (for °रत्). — ^{c}) K4 B4 Dn2 D3. 6 विंशत्या (for सप्तत्या). — ^{d}) B2 (marg.; orig. as in text) D2. 4 S (except M3–5; G4 om.) सप्तभिः (for पञ्चभिः).

28 D5 om. 28^{a} (cf. v. l. 27). — ^{a}) Ś2 K1. 3 च (for तु). — ^{c}) S प्रत्यविध्यत (for °ध्यत्स). B3 वीरान् (for सर्वान्). — ^{d}) Ś1 हस्त- (for पाणि-).

29 ^{a}) D2 च दशभिर् (for द्वाद°). — D5 G1 M1. 2 om. (hapl.) 29^{b}–30^{a}. — ^{b}) D1 तथा (for शरैः). — K5 Dn2 om. (hapl.) 29^{c}–30^{b}. — ^{c}) B4 Dc1 D1. 3. 6. 7 सशरं (for समरे).

30 K5 Dn2 om. 30^{ab}; D5 G1 M1. 2 om. 30^{a} (for all, cf. v. l. 29). — ^{a}) Dn1 D4 G4. 5 सोमदत्तिं (for सौम°). — ^{b}) Ś K1–3 D1. 4. 7. 8 M3. 4 शल्लं; D5 शळं (for शल्यं). S नवभिः (for दशभिः). — ^{c}) Dn1 सितैर्; D3 M3. 5 शरैर् (for शितैर्). T G M1. 2 शरैराशीविषाकारैर्. — ^{d}) G2. 5 द्रोणिं (for द्रौणिं). T G2 विव्याथ (for °ध). Ś2 (*sup. lin.* as in text) D4. 5 सप्तभिः (for चाष्टभिः).

31 D4 om. (hapl.) 31^{bc}. — ^{b}) Ś2 तु; K5 D5. 7. 8 हि; B4 T G M1. 2 च (for ह). M3–5 सैंधवं नवभिः शरैः. — After 31^{ab}, Dc1 reads 33^{ab}. Dn2

C. 7. 3623 B. 7. 104. 33 K. 7. 104. 33 भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदं चिच्छिदे हरेः ।
अर्जुनं च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान ह ॥ ३२
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीञ्श्वेतवाहनः ।
प्रत्यषेधद्द्रुतं क्रुद्धो महावातो घनानिव ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

८०

धृतराष्ट्र उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ।
पार्थानां मामकानां च तान्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकाराञ्शृणु तेषां महात्मनाम् ।
रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥ २
तेषां तु रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥ ३
काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलंकृताः ।
काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरेः ॥ ४
ते ध्वजाः संवृतास्तेषां पताकाभिः समन्ततः ।
नानावर्णविरागाभिर्विबभुः सर्वतो वृताः ॥ ५
पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ।
नृत्यमानाः व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः ॥ ६

D2 om. 31^c–32^d. — ^{c}) S विंशत्या (for सप्तत्या).

32 Dn2 D2 om. 32 (cf. v. l. 31). — ^{a}) D5. 7. 8 च; G1 M1. 2 सु- (for तु). — ^{b}) G5 प्रतोदं चिच्छेद भल्लकैः (hypermetric). — ^{c}) K5 तु (for च). — ^{d}) K4 D1 स जघान (for आज°).

33 Dc1 reads 33^{ab} after 31^{ab}. — ^{b}) D2 नृपान् (for अरीन्). — ^{c}) K5 Dn1 प्रत्यविध्यद् (for °षेधद्). D3. 6 भृशं (for द्रुतं). D2 T G2–5 M5 (*sup. lin.* as in text) प्रत्यविध्यत्सुसंक्रुद्धो.

Colophon. — *Sub-parvan:* N (except K2. 4) T G3. 5 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1 चतुर्थे; K2. 3 चतुर्थदिवसे; T G3. 5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* D7 संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 101; B3 102; B5 109; Dn1 103; D2 105; D3 T G1–4 M1. 2 100; D7 104; G5 98; M3–5 99. — *Śloka no.:* Dn1 33; G5 34.

80

1 Ś K1–4 D6 om. (hapl.) 1. Ś2 K1. 3 om. the ref. Dc1 reads 1 after 3^{ab}. — ^{a}) Dn1 ध्वजाश्च विविधाकारा. — ^{b}) B1 (marg. as in text) Dn1 D2 राजमानान् (for भ्राज°). B1 अभिश्रिया; Dn1 द्यति°; D2 बहु° (for अति°). — ^{c}) K5 B5 Dn1 D4. 5. 7. 8 पार्थस्य (for पार्थानां). — ^{d}) B1–3 D4. 5. 7. 8 त्वं; Dn1 D1. 2 तन् (for तान्). D3–5. 7 समाचक्ष्व (for ममा°).

2 K4 G5 om. the ref. — ^{a}) G4 राजन् (for ध्वजान्). D5 ध्वजान्बहुविधान्राजन्. — ^{d}) T G2–5 त्वं (for च).

3 ^{b}) D2 विपुला (for विविधा). — After 3^{ab}, Dc1 reads 1, while D2 ins. 554*.

4 ^{a}) D2 कांचनालंकृताः सर्वे. — ^{b}) D2 विभूषिताः (for अलंकृताः). — Ś K B Dc1 Dn D1. 3–8 ins. after 4: D2 after 3^{ab}:

554* अनेकवर्णा विविधा ध्वजाः परमशोभिनः ।

[D2 विपुला (for विविधा). Ś2 B Dc1 Dn D2–4. 6 -शोभनाः; D8 -शोभिताः (for -शोभिनः).]

5 ^{c}) Ś2 D3. 4. 6 -विभागाभिर्; B1. 3–5 Dc1 -विकाराभिर्; B2 (marg. as in text) -पताकाभिर्; G1 M -विचित्राभिर् (for -विरागाभिर्). — ^{d}) K2 Dn2 D2. 3. 5. 6 शुशुभुः; D8 विविशुः (for विबभुः). D4 -मुखाः; D5 नृप; G1 -दिशः; M1. 2 -दिशं (for वृताः). B Dc1 अशोभंत समुच्छ्रिताः; T G2–5 शोभंते स वृता नराः (G2. 5 वृतांतराः).

6 ^{a}) K5 B2–4 D2. 3. 6. 7 तु (for च). K5 Dn1 च (for तु). — ^{b}) M3–5 पवनेन (for श्वसनेन). — ^{c})

इन्द्रायुधसवर्णाभाः पताका भरतर्षभ ।
दोधूयमाना रथिनां शोभयन्ति महारथान् ॥ ७
सिंहलाङ्गूलमुग्रास्यं ध्वजं वानरलक्षणम् ।
धनंजयस्य संग्रामे प्रत्यपश्याम भैरवम् ॥ ८
स वानरवरो राजन्पताकाभिरलंकृतः ।
त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥ ९
तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ।
ध्वजाग्रं समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् ॥ १०
काञ्चनं पवनोद्धूतं शक्रध्वजसमप्रभम् ।
नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्षणमुच्छ्रितम् ॥ ११

हस्तिकक्ष्या पुनर्हैमी बभूवाधिरथेर्ध्वजे ।
आहवे खं महाराज ददृशे पूरयन्निव ॥ १२
पताकी काञ्चनस्रग्वी ध्वजः कर्णस्य संयुगे ।
नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरितः ॥ १३
आचार्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
गोवृषो गौतमस्यासीत्कृपस्य सुपरिष्कृतः ॥ १४
स तेन भ्राजते राजन्गोवृषेण महारथः ।
त्रिपुरघ्नरथो यद्वद्गोवृषेण विराजते ॥ १५
मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ।
व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमपि शोभयन् ॥ १६ C. 7. 3942 B. 7. 105. 17 K. 7. 105. 16

B (except B4) Dc1 स्म दृश्यंते; S प्रदृश्यंते (for व्यदृश्यन्त). — d) D2 रणमध्ये (for रङ्ग°). S यथा स्त्रियः; Cd विलासिकाः (as in text).

8 a) S सिंहलांगूल उग्रास्यो. — b) Ś1 K (except K5) D1 -लक्षितं (for -लक्षणम्). D7.8 वानरं ध्वजलक्षणं; S ध्वजो वानरलक्षणः. — d) Ś2 प्रतिपश्याम; K2 B4 Dn2 D1.2 S प्रत्यदृश्यत (G2 °श्यंत); Dc1 D7.8 °दृश्याम (for °पश्याम). T G2–5 भारत; G1 M3–5 भैरवः (for भैरवम्).

9 a) S (except M3–5) -ध्वजो (for -वरो). — d) D4 गांजीव- (for गाण्डीव-). K1.5 Dn D3–7 G2.5 -धन्विनः (for -धन्वनः).

10 a) G2.5 -लांगूलो (for °लं). — c) D2 S ध्वजाग्रे; D6 ध्वजाग्र्यं (for °ग्रं). D2 G1 M1.2 प्रत्य- (D2 सम)पश्यामो; T G2–5 M3–5 प्रत्यदृश्याम (for समपश्याम). — d) Dn1 बालसूर्यमिवोदितं; D4 °सूर्य इव प्रभं.

11 K4 D1 om. (hapl.) 11ab. — a) D6 पवनोद्भूतं. — b) K5 Dn1 -निभं शुभं; B1.2 (orig.).3 G2–5 -समद्युति; B5 Dc1 T G1 M -समद्युतिं (T °तिः) (for °प्रभम्). — c) G M1.2 कौरवेयानां (for °वेन्द्राणां). — d) K1 D2 G1.5 M1.2 द्रोणेर् (for द्रौणेर्). Ś K1–4 D1 उत्तमं (for उच्छ्रितम्). K5 B Dc1 Dn D3–8 द्रौ- (D4.8 द्रो)णेर्लक्ष्म समुच्छ्रि(K5 °मन्वि-; D3 °मुत्थि)तं; G4 मय्यमर्षणमुच्छ्रितं.

12 a) Ś2 K5 Dn1 D3.4.6.8 Cd हस्तिकक्षा; D2 °काक्षं; M1 अस्तिकक्ष्या (for हस्ति°). D2 हैमं (for हैमी). Cv हस्तकाक्ष्या पुनर्हैमी; Cvp हस्तिकक्षौ. — b) Ś K1.3 Dn1 D1.4.5.8 बभूवाधि(Ś2 °ति)रथे; D2 भ्राजतेधिरथे; G1 M बभावाधिरथेर् (for बभूवाधि°). K5 B Dc1 Dn2 D3.6 G1 M3–5 ध्वजः; M1.2 ध्वजं (for ध्वजे). K2.4 बभूवाधिरथध्वजे; T G2–5 प्रसह्यातिरथे ध्वजे. — c) Ś2 K (except K5) D1 ददृशे च (Ś2 °शेथ); D2 S स (S खं) चाहवे (for आहवे खं). D1.2 महाराजन्. — d) D2 दिशः (for इव). Ś2 K (except K5) D1 पूरयंतीव खं रणे.

13 a) K2.4.5 B Dc1 Dn D3–8 G5 पताका (for °की). K2 B Dn D3–6 G1.3.4 M1.2 कांचनी- (for काञ्चन-). D2 पताकानां च यः स्रग्वी. — b) K1.3 B4.5 D4 ध्वजे (for ध्वजः). — d) K1 T समीरिताः; B1.2 (marg. as in text) Dn2 D1–6 G1.3 M1.2 °रिता (for °रितः).

14 a) B2.3 Dn1 D2–8 M3–5 तु (for च). — b) K3 Dn2 D3.6 तपस्विनः (for यश°). — d) K4.5 Dn1 D1.3.4.7.8 सुपरिस्कृ(D7 °स्तु)तः; B4 T G3.4 च परिस्कृतः; Cd सुपरिकृतः (sic) (for °ष्कृतः).

15 a) D4 ततस्तद्भ्रातरो राजन्. — b) B4 वृषसेन- (for गोवृषेण). K4 महात्मना; D1 °त्मनः; D6 विराजता (for महारथः). — c) B1–3 Dc1 D3.5 त्रिपुरारि- (for °रघ्न-). Ś K1–3 D6 त्रिपुराणां रिपुर्यद्वद्. — After 15abc, D7 reads 17b for the first time, repeating it in its proper place. D7 om. 15d. — d) K4 M2 विराजिते; B1.2.3 (marg.).4 Dc1 Dn1 D2–4.6 T G2–5 M3–5 °जता (for °जते).

16 K3 om. (hapl.) 16–17. D7 reads 16ab after 17. — b) D2 नृप- (for मणि-). — c) B4 प्रव्या-

C. 7. B. 7. 105. 17 K. 7. 105. 17

तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ।
यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ॥ १७
मद्रराजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ।
सौवर्णीं प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् ॥ १८
सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ।
सर्वबीजविरूढेव यथा सीता श्रिया वृता ॥ १९
वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ।
ध्वजाग्रेऽलोहिताकाभो हेमजालपरिष्कृतः ॥ २०
शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स्म शोभते २१
सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ।
ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते २२
स यूपः काञ्चनो राजन्सौमदत्तेर्विराजते ।
राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः ॥ २३
शलस्य तु महाराज राजतो द्विरदो महान् ।
केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ २४

हरन्; Cd व्याहरिष्यन् (as in text). S व्याहरन्निव चातिष्ठत्. — ^{d}) K4 B4 Dc1 Dn2 D1–3. 6 उप-; B1–3. 5 S अभि- (for अपि).

17 K3 om. 17 (cf. v. l. 16). — ^{a}) D2 तथा (for तेन). — D7 reads 17^{b} for the first time after 15^{abc}. — ^{b}) K4. 5 D2. 3 महात्मना (for °त्मनः). — G2 om. 17^{cd}. — ^{c}) D2 S (G2 om.) यथा स्कंदरथो राजन्. — ^{d}) Ś2 K1. 4. 5 B3 Dn1 D5 G1 M1. 2 विराजते; D3 M3–5 व्यराजत (for विराजता). — After 17, D7 reads 16^{ab}.

18 ^{a}) B4 om. मद्रराजस्य. K1 शैलस्य (for शल्यस्य). — D4 om. (hapl.) 18^{b}–19^{a}. — ^{b}) G5 शिखाग्रे (for ध्वजाग्रे). — ^{c}) K5 Dn1 G1. 3–5 M1 सौवर्णां; D2. 5. 7 T G2 सौवर्ण (for सौवर्णीं). Ś K1–3 D1 प्रतिपश्यामः; K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2 समपश्याम (D2 °मि); D5. 7. 8 अभिपश्यामः (D5 °म); T G M1–3. 5 प्रत्यपश्याम (G1 M1. 2 °मः); M4 प्रत्यदृश्याम (for प्रतिप°). — ^{d}) K5 Dn1 इव (for शुभाम्). Ś K1–4 सी(K3 [*sup. lin.*]स्फी)तामग्निशिखामिव (Ś2 °स्विव); Cv सीरामप्रतिमं शुभं.

19 D4 om. 19^{a} (cf. v. l. 18). — ^{a}) T G1–3. 5 राजते (for भ्राजते). — ^{b}) Ś K Dn1 D1 भारत; D7 मारिषः (for मारिष). — ^{c}) B5 lacuna for the portion from जविरूढेव up to वृता (in 19^{d}). B2 (marg. as in text) -विरूढेयं; D5 -विरूढेन; T G3–5 -विरूढेन; G1 M1. 2 -विरोहैव (for -विरूढेव). — ^{d}) D4 वृतः (for वृता).

20 ^{a}) K5 D4. 7. 8 G1 M1. 2 वाराहः. — ^{b}) D4 राजानो (for राजतो). Ś K1. 4 [ऽ]पि; K5 B1 Dn1 D4. 5. 7. 8 हि (for ऽभि-). — ^{c}) K5 राजते (for ध्वजाग्रे). D8 [ऽ]लोहिताकाभौ; T G1. 3. 4 M °तांगाभो; G2. 5 °तांकाभो (for ऽलोहिताकाभो). — ^{d}) K1. 4. 5 Dn1 D1. 3. 4. 6–8 -परिस्कृतः (Dn1 °तं).

21 ^{a}) D4. 5. 7. 8 स तेन भ्रा(D5 रा)जते राजन्. — ^{b}) D5 भ्राजतेन; D8 स च तेन (for राजतेन). D4. 5. 7. 8 महारथः (for जयद्रथः). — ^{c}) D8 पुरा (for यथा). — ^{d}) B5 om. from पूषा up to राजसूये (in 23^{c}). Ś2 व्यशोभत; K1 D8 सुशोभते; K2 स शोभनः; Dn1 व्यशोभत (for स्म शोभते).

22 B5 om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) K5 Dn1 D4. 7. 8 G5 सोमदत्तेः. B1 ध्वजो; T G3. 4 पुरा (for पुनर्). — ^{b}) K1 यज्ञशूलस्य; K5 °सेनस्य; G5 वज्रशीलस्य (for यज्ञ°). — D5 om. 22^{cd}. — ^{d}) T G2–5 रथे; G1 M1. 2 सौम्यश्च (for सोमश्च).

23 B5 om. up to राजसूये (cf. v. l. 21). — ^{b}) D2 सोमदंत्तेर्; D4. 7 T G2–4 सोमदत्तेर् (for सौम°). Dn1 व्यराजत (for विराजते). — ^{c}) K5 Dn1 यथा यज्ञे; S क्रतुश्रेष्ठे (for मख°). — ^{d}) K5 Dn1 यूपः श्रेष्ठः (for यथा यूपः). B3 (marg. as in text) प्रदृश्यते (for समुच्छ्रितः).

24 ^{a}) Ś2 K1. 2. 4. 5 B (except B2) Dn D4. 7. 8 S (except G3. 4 M1. 2) शल्यस्य; D2 शकुनेस्; D3 स तस्य; D5 शळस्य (for शलस्य). Ś K1. 2. 4 D5 च (for तु). — ^{b}) D2. 3 G2. 5 राजते (for °तो). B3 (marg. as in text) यथा (for महान्). — ^{c}) B5 lacuna for the portion from न चित्राङ्गै up to यथा (in 25^{c}). B3 -चित्रांगो (for °ङ्गैर्). T G3–5 केतनः कांचन(G5 °नै)स्तत्र; G1 M केतनाः कांचनास्तत्र; G2 केतुः कांचनस्तत्र (submetric). — ^{d}) D2 S मयूखैर् (for मयूरैर्). G1 M इव (M3–5 उप-) शोभिताः (for उपशोभितः).

25 B5 lacuna up to यथा (in 25^{c}). — ^{a}) B1–3

स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ।
यथा श्वेतो महानागो देवराजचमूं तथा ॥ २५
नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसंवृतः ।
किङ्किणीशतसंह्रादो भ्राजंश्चित्रे रथोत्तमे ॥ २६
व्यभ्राजत भृशं राजन्पुत्रस्तव विशां पते ।
ध्वजेन महता संख्ये कुरूणामृषभस्तदा ॥ २७
नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ।
व्यदीपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसंनिभाः ॥ २८
दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेक एव महाकपिः ।
अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव वह्निना ॥ २९
ततश्चित्राणि शुभ्राणि सुमहान्ति महारथाः ।
कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थे परंतपाः ॥ ३०
तथैव धनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ।
गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३१
तवापराधाद्धि नरा निहता बहुधा युधि ।
नानादिग्भ्यः समाहूताः सहयाः सरथद्विपाः ॥ ३२
तेषामासीद्व्यतिक्षेपो गर्जतामितरेतरम् ।
दुर्योधनमुखानां च पाण्डूनामृषभस्य च ॥ ३३ C. 7. 3959 B. 7. 105. 34 K. 7. 105. 33

Dc1 M3.5 शोभयन्सैन्यं (for शोभयामास). T G M1.2 स ध्वजोशोभयत्सैन्यं; M4 स केतुरशोभयत्सैन्यं (hypermetric). —b) Dc1 S तावकं (for सैन्यं ते). —d) Ś1 बत; Ś2 K1–4 D1 नृप; K5 प्रति; B2.5 T G3.4 M3–5 तदा; Dn1 पुरा; D3 यथा (for तथा).

26 G4 om. (hapl.) 26–27. —a) Ś2 K (except K5) स वै (for नागो). Ś K (except K5) नागो (for राज्ञो). —b) D5 ध्वजे (for ध्वजः). B (B2 marg. as in text) कांचन-; S (G4 om.) केतन- (for कनक-). Ś2 K1.3.4 D1 -भूषितः (for -संवृतः). —c) Ś2 K4 -क्वण-; K1.2 -क्वाथ- (for -शत-). D2 G1–3.5 M -निर्ह्रादो (for -संह्रादो). —d) B1.2 (marg. as in text) Dc1 T G3.5 राजंश् (for भ्राजंश्). K1.3 B2.4.5 Dc1 Dn2 D1.3.4.6 चित्रो; B2 (marg.) चित्र-; T G1.2 M जैत्रे; G3.5 चैत्रे (for चित्रे). S (G4 om.) महारथे (for रथोत्तमे). D2 भ्राजते स ध्वजोत्तमः.

27 G4 om. 27 (cf. v. l. 26). —a) B5 lacuna for the portion from त up to तव (in 28a). Ś1 D4 विभ्राजत; B1.5 Dc1 D2 व्यरा° (for व्यभ्रा°). —b) D2.5 तव पुत्रो (by transp.). —c) Ś2 K1.3.4 तेन; G1.2 M संखे; G5 शंखे (for संख्ये). —d) Ś1 K1 D4.5.7.8 तथा (for तदा). M3–5 यथा वासुकिभूषितः.

28 B5 lacuna for नवैते तव. —a) Dc1 न चैते (for नवैते). —b) K1 उच्छ्रितः परमध्वजः. —c) D4 व्यदीर्यंयंस् (for °पयंस्). B4 च (for ते). —d) K1 -संनिभः. D2 युगांताचितिसंनिभाः.

29 b) Ś2 K1.3 D6 महान् (for महा-). —c) Dn1 प्रदीप्तो हि; D2.3 M3–5 आदीप्यत. Ś1 [ऽ]नेन; Ś2 K3.4 D3.6 M3–5 तेन (for येन). T G M1.2 अ(G1.4 M1.2 आ)दीप्यदर्जुनस्तेन. —d) S शंभुना (for वह्निना). D5 हिमवान्वह्निना यथा.

30 a) Ś K (except K5) ततः शुभ्राणि चित्राणि. —b) D5 विविधानि (for सुमहान्ति). —c) Ś1 K1.3–5 Dn1 D3 M2 कार्मुकानि; B5 कथितानि; G5 कार्मुकस्य (for °काणि). D2 [आ]दधुस्. B5 lacuna for तूर्णं up to तपाः (in 30d). —d) Ś1 K4 T G M1.2.4 अर्जुनार्थं. Dn1 परंतप.

31 D4 om. (hapl.) 31–32. —a) B1.2 (marg.; orig. as in text) D2 आदाय (for [आ]यच्छत्). —b) K4.5 B4 Dn1 T G1.3–5 M1.2 -विनाशनं (for °शनः). D2 [अ]र्जुनः परपुरंजयः; D7.8 स पार्थः शत्रुनाशनः. —c) D3 G1 M -कर्माणं; D8 -कर्मैतद् (for -कर्मा तद्). T G2–5 धनुस्तद्गांडिवं दिव्यं. —d) B5 राजन्दुर्मंत्रितेन च.

32 D4 om. 32 (cf. v. l. 31). —a) B Dc1 हि नृपा; Dn2 D1–3.6 राजानो; T G M1.2 राजेंद्र; M3 हि तदा (for हि नरा). —b) S (except G1 M1.2) transp. निहता and बहुधा. B1.3–5 Dc1 Dn1 D8 बहवो; B2 Dn2 D1–3.6 बहुशो (for बहुधा). B2 (marg.; orig. as in text) रणे; S (except M3–5) नराः (for युधि). —c) D2 S नानादेश-; D3.6 °देश्याः (for °दिग्भ्यः). B1 समाभूताः; D7.8 °याताः (for °हूताः). —d) D2 राजानः (for सहयाः). K5 Dn1 सरथद्विपपत्तयः; D3.5–8 सरथाः सहयद्विपाः.

33 a) Ś1 प्रतिक्षेपो; Ś2 K1.3 अति°; K5 D5 व्यधि°; D2 ध्वनिः क्रूरः; D3.6 G1 M1.2 व्यतिक्षोभो (for °क्षेपो). —b) M3–5 निघ्नताम् (for गर्ज°). D2 संरब्धानां परस्परं. —c) D3 सुयोधन- (for दुर्यो°).

34 a) M3 तत्राद्भुतरवं चक्रे. —c) K1 यथेको; D1 यदैको; G2 य एको (for यदेको). D2 कुरुभिः (for

C. 7. 3959 B. 7. 105. 34 K. 7. 105. 34 तत्राद्भुतं परं चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ।
यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् ॥ ३४
अशोभत महाबाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
जिगीषुस्तान्नरव्याघ्राञ्जिघांसुश्च जयद्रथम् ॥ ३५
तत्रार्जुनो महाराज शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ।
अदृश्यानकरोद्योधांस्तावकाञ्शत्रुतापनः ॥ ३६
ततस्तेऽपि नरव्याघ्राः पार्थं सर्वे महारथाः ।
अदृश्यं समरे चक्रुः सायकौघैः समन्ततः ॥ ३७
संवृते नरसिंहैस्तैः कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निस्वनः ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

८१

धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने सैन्धवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय ॥ १

संजय उवाच ।
अपराह्णे महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
पाञ्चालानां कुरूणां च द्रोणे द्यूतमवर्तत ॥ २

बहुभिः). —^{d}) D_4 अन्वगच्छद् (for समाग°).

35 ^{a}) Ś K_{1-3} $D_{1.4.8}$ सोशोभत; D_2 अरोचत; D_5 अशोभते; D_7 सा शोभते (for अशोभत). D_5 महाराज (for °बाहुर्). —^{b}) D_4 गांजीवं (for गाण्डीवं). D_2 विधूम इव पावकः. —^{c}) M_3 जिहीर्षुस् (for जिगीषुस्). K_2 तं (for तान्). K_{1-3} नरव्याघ्रा; B_4 Dn_2 D_1 G_5 °व्याघ्रो; D_2 T G_{1-4} M रथश्रेष्ठान् (for नरव्याघ्रान्). —$K_{1.3}$ om. (hapl.) 35^{d}–37^{a}; K_2 om. 35^{d}–37^{b}. —^{d}) D_4 त्वं (for च).

36 K_{1-3} om. 36 (cf. v. l. 35). —^{a}) $Ś_1$ तत्रार्जुनं; $K_{4.5}$ S ततोर्जुनो (for तत्रार्जुनो). Ś $K_{4.5}$ B_5 Dn $D_{1.3-8}$ नरव्याघ्रः ($Ś_1$ $D_{1.4}$ °घ्राः; Dn_1 °घ्रान्); M_{3-5} महाबाहुः (for °राज). —Ś K_4 D_1 om. (hapl.) 36^{b}–37^{a}. —^{b}) G_5 महात्मनः (for सहस्रशः). —^{c}) K_5 Dn D_{3-8} तावकान् (for अकरोद्). D_4 सर्वांस्; G_1 M यौधांस् (for योधांस्). —^{d}) K_5 Dn D_{3-8} प्रचक्रे (for तावकान्). D_2 -कर्षणः; M_5 -कर्शनः (for -तापनः).

37 K_2 om. 37^{ab} (cf. v. l. 35). Ś $K_{1.3.4}$ D_1 om. 37^{a} (cf. v. l. 36, 35). —^{a}) D_5 सर्वे (for तेऽपि). Dn_1 नरव्याघ्रं; S महाभागाः (for नरव्याघ्राः). —^{b}) S transp. पार्थं and सर्वे. D_2 सव्यसाचिनमाहवे.

38 ^{a}) $Ś_2$ $D_{3.6}$ नरसिंहे (for °सिंहैस्). Ś K $B_{4.5}$ Dn $D_{1.3-8}$ तु (for तैः). —^{b}) D_2 कुरूणामृषभोर्जुनः. —^{c}) K (except K_1) Dc_1 Dn $D_{1.2.4-6}$ T समुद्भूतस् (for °द्भूतस्). —^{d}) D_5 S तव (for तस्य). Ś K (except K_4) B_4 D (except Dn_1 $D_{3.5}$) S (except G_5) निःस्वनः (M_4 °नं) (for निस्वनः).

Colophon om. in $Ś_1$ K_4 D_1. —*Sub-parvan*: $Ś_2$ $K_{1-3.5}$ B Dc_1 Dn $D_{2-4.6-8}$ G_2 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship*: $K_{1.3}$ चतुर्थदिवसे; $G_{2.5}$ चतुर्थेह्नि. —*Adhy. name*: K_5 D_5 ध्वजविभागवर्णनं; Dn_1 ध्वजवर्णनं; D_7 रथध्वजवर्णनः; D_8 ध्वजवर्णनः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B_1 102; B_2 98; B_3 103; B_5 111; Dn_1 104; D_2 106; D_3 T G_{1-4} $M_{1.2}$ 101; G_5 99; M_{3-5} 100. —*Śloka no.*: Dn_1 38.

81

1 ^{a}) S याते (for प्राप्ते). —^{b}) K_1 संवृतः; D_5 °ते (for °ताः). —^{c}) K_1 पांचालः; $D_{1.5}$ G_1 $M_{3.4}$ पंचालाः (for पाञ्चालाः). —^{d}) $Ś_2$ K_1 $B_{1.3.4}$ D (except Dc_1 D_1) $G_{1.3.4}$ M अकुर्वंत (for °र्वत).

2 ^{a}) K_1 D (except Dn_2 $D_{2.3}$) अपराह्ने. —^{b}) S रोम- (for लोम-). D_2 संग्रामस्तुमुलोभवत्. —After 2^{ab}, D_2 reads 4^{cd}. D_2 om. (hapl.) 2^{cd}. —^{c}) K_2 $D_{1.6}$ पंचालानां; D_3 पांचालानां च (hypermetric) (for पाञ्चालानां). —G_4 om. (hapl.) 2^{d}–4^{c}. —^{d}) $K_{2.3.5}$ B Dc_1 Dn द्रोणद्यूतम्; D_4 प्राणा द्यूतम्; $D_{5.7.8}$ प्राणद्यूतम्;

पाञ्चाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ।
अभ्यवर्षन्त गर्जन्तः शरवर्षाणि मारिष ॥ ३
ततः सुतुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्तताद्भुतः ।
पाञ्चालानां कुरूणां च घोरो देवासुरोपमः ॥ ४
सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
तदनीकं बिभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ॥ ५
द्रोणस्य रथपर्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।
कम्पयन्तोऽभ्यवर्तन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६
तमभ्यगाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
प्रवपन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसंनिभान् ॥ ७

तं तु प्रत्युदियाच्छीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशाः ।
विमुञ्चन्निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
त्वरितोऽभ्यद्रवद्द्रोणं महेन्द्र इव शम्बरम् ॥ ९
तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
वीरधन्वा महेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १०
युधिष्ठिरं महाराज जिगीषुं समवस्थितम् ।
सहानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत वीर्यवान् ॥ ११
नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं पराक्रमी ।
अभ्यगच्छत्समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥ १२ (7. 3976 ; 7. 106. 12 ; 7. 106. 12)

S (G4 om.) द्रोणे युद्धम् (for द्रोणे द्यूतम्). B4 अभूत्तदा (for अवर्तत).

3 G4 om. 3 (cf. v. l. 2). — ^{a}) K3 B2. 3 D6 पंचाला. G1 M1. 2 [अ]भि- (for हि). — ^{c}) Ś2 K1. 4 B Dc1 Dn D1. 3–5. 7. 8 T G2. 3. 5 अभ्यमुंचंत ; K3. 5 अत्यमुंचंत (for अभ्यवर्षन्त). D2 संरब्धाः (for गर्जन्तः). D6 अभ्यगच्छन्विमुंचतः. — ^{d}) Dn2 S (G4 om.) भूरिशः ; D1 मारिषं (for मारिष).

4 G4 om. 4^{abc} (cf. v. l. 2). — ^{a}) Ś K1 B4 Dc1 Dn2 D1–4. 6 तु (Ś2 K1 स) तुमुलस् ; K2 तु तुमुलैस् ; D7. 8 स तुमलस् (for सुतुमुलस्). — ^{b}) T G2 [अ]द्भुतं (for °तः). — D2 reads 4^{cd} after 2^{ab}. — ^{c}) B (except B1) D3. 6 पंचालानां. — ^{d}) Ś1 घोरो देवासुरो यथा ; K5 Dn1 देवासुररणोपमः.

5 ^{a}) Ś1 प्रापुः ; D2. 4. 5. 7. 8 प्राप्ताः (for प्राप्य). — ^{b}) B3. 4 D6 पंचालाः. — ^{c}) T G3 बिभत्संतो (for बिभि°). D2 तवानीकमभीप्संतो. — ^{d}) K (except K5) विदर्शयन् ; D1 व्यधर्षयन् (for व्यदर्शयन्). D6 महाशस्त्राणि दर्शयन्.

6 Ś K (except K5) D1 om. 6. — ^{a}) D7. 8 -पर्यंते (for °न्तं). — ^{b}) K5 D2. 4. 5. 8 रथिनो रथसंस्थिताः. — ^{c}) D2. 6. 7 [ऽ]भ्यवर्तंते.

7 ^{a}) B1. 3 बृहत्क्षेत्रः. — ^{b}) K5 B2. 3 Dc1 D2. 3. 5–8 कैकयानां ; Dn1 D4 कैके° (for केक°). G5 महारथाः (for °रथः). — ^{c}) D2 प्रवर्षन् ; T G3. 4 प्रवमन् (for प्रवपन्). T G4 निवतान् (sic) (for निशितान्). — Ś K (except K5) D1. 8 om. (hapl.) 7^{d}–8^{c}. — ^{d}) B3 -सुप्रभान् ; Dn1 -भीषणान् ; D4 (*sup. lin.* as in text) G5 -निस्वनान् ; D4 -समप्रभान् (hypermetric) (for -संनिभान्). K5 शतशोथ सहस्रशः ; D5 इंद्राशनिसमप्रभान्.

8 Ś K (except K5) D1. 8 om. 8^{abc} (cf. v. l. 7). — ^{a}) K5 M3–5 प्रत्युद्ययात् ; Dc1 Dn2 D3. 6 °द्ययौ ; D2 प्रत्यर्दयत् (for प्रत्युदियात्). — ^{b}) D2. 4. 5 -मूर्तिर् (for -धूर्तिर्). S महारथः (for °यशाः). — ^{c}) G1 विमुक्त्वा (for विमुञ्चन्).

9 ^{a}) G1. 2. 5 M1. 2 तु (for च). — ^{b}) Ś K1. 3 D1 -बलोद्धतः ; K5 Dn1 D4. 7. 8 °चितः ; D2 -बलो महान् ; D5 -बलो विभुः ; M3–5 -बलान्वितः (for -बलोदितः). — ^{c}) Ś2 K1. 3 [ऽ]भ्यपतद् (for °द्रवद्). — ^{d}) D2 महेंद्रम्. D4 सत्वरं (for शम्बरम्). S महेंद्रमिव शंबरः.

10 K2 om. 10^{ab}. — ^{c}) Dn1 वीरो धन्वी ; D4. 5 वीरधर्मा ; D7. 8 °वर्मा (for °धन्वा). — ^{d}) B4 इवाभ्ययात् ; G3. 4 तमभ्ययात् ; G5 समभ्यधात् (for °यात्).

11 B3 reads 11^{a}–14^{b} on marg. — ^{a}) K2 B (B2 marg. ; orig. as in text) Dc1 Dn2 D1. 3. 6 G5 महाराजं ; M5 °बाहुर् (for °राज). — ^{b}) K5 D4. 6 जिगीषुः (for जिगीषुं). D5 तमवस्थितं. S (except G3. 4) जिगीषुं (G1 °हीर्षुः) समुपस्थितं. — ^{c}) Ś2 K1. 2 D2. 4 महानीकं (D4 °कस्) (for सहानीकं). S स्मयन् (for ततो). — ^{d}) D7. 8 व्यवर्तयत ; M5 ह्यवारयत (for न्यवार°). D2 S तं ब(T G3. 4 तद्ब)ली (for वीर्यवान्).

12 B3 reads 12 on marg. — ^{a}) T G2 रभसं ; G1 M1. 2 रभसे ; G3. 4 रभसा ; G5 सहसा (for कुशलं). — ^{c}) D6 अगच्छत्स (for अभ्यगच्छत्). D2. 7 समायातं (for °यान्तं). — Ś2 om. (hapl.) 12^{d}–13^{a}. — ^{d}) B1 तत् (for ते).

C. 7. 3877
B. 7. 106. 13
K. 7. 106. 13

सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥ १३
सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १४
द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
संरब्धान्रथिनां श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५
भीमसेनं तथा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकम् ।
प्रत्यवारयदायान्तमार्ष्यशृङ्गिर्महारथः ॥ १६
तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥ १७

ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने भरतश्रेष्ठ सर्वमर्मसु भारत ॥ १८
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥ १९
भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ २०
ताञ्शरान्द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २१
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
चिच्छेद सहसा धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२

13 Ś$_{2}$ om. 13^{a} (cf. v. l. 12). B$_{3}$ reads 13 on marg. —^{a}) D$_{5.7.8}$ G$_{1}$ M$_{3-5}$ समायांतं (for तथायान्तं). —^{b}) Ś K$_{1-3}$ -सूदनं; K$_{4}$ D$_{8}$ -सूदनः; B Dc$_{1}$ M$_{3-5}$ -तापनः; Dn$_{2}$ D$_{1-3.6}$ -कर्षणः (for -कर्शनः). —^{d}) D$_{2}$ S (except M$_{3-5}$) समवारयदाशुगैः.

14 B$_{3}$ reads 14^{ab} on marg. —^{a}) Ś$_{2}$ K (except K$_{2}$) च (for तु). D$_{7.8}$ नरव्याघ्र (for °घ्रं). — D$_{8}$ om. (hapl.) 14^{b}–15^{a}. —^{b}) D$_{2.3}$ G$_{5}$ व्याघ्रदंतस् (for °दत्तस्). D$_{2}$ S त्ववाकिरत् (for °रयत्). — D$_{4}$ om. 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś$_{1}$ K$_{1.3.4}$ D$_{7}$ तु (for सु-). Dn$_{1}$ चैव; S (except G$_{4}$ M$_{3-5}$) उग्रैः (for तीक्ष्णैः). —^{d}) K$_{1}$ कामयन्वै; B$_{3}$ Dc$_{1}$ कंकपत्रैर्; D$_{5.7}$ उत्स्मयन्वै (for कम्प°).

15 D$_{4}$ om. 15^{ab}; D$_{8}$ om. 15^{a} (for both, cf. v. l. 14). —^{a}) D$_{2}$ नरव्याघ्रः (for °व्याघ्रान्). —^{b}) D$_{2}$ पंचभिः (for मुञ्चतः). Dn$_{1}$ सायकान्बहून् (for °कोत्तमान्). —^{c}) K$_{1}$ सशब्दान्; B$_{1.2}$ Dc$_{1}$ D$_{2}$ संरब्धो (for °ब्धान्). K$_{4}$ B (except B$_{4}$) D$_{2}$ S (except M$_{3-5}$) रथिनः (for °नां). B (except B$_{4}$) Dc$_{1}$ D$_{2}$ S (except M$_{3-5}$) श्रेष्ठः (for श्रेष्ठान्). —^{d}) D$_{1.2.4.7}$ G$_{1.5}$ M$_{1.2}$ सोमदत्तिर् (for सौम°). D$_{2}$ सौमदंतिस्त्ववाकिरत्.

16 ^{a}) Ś$_{2}$ K$_{1}$ ततः क्रुद्धं; K$_{2.3}$ Dn D$_{3.6.7}$ तदा क्रुद्धं; D$_{2}$ G$_{1}$ M$_{1.2}$ तथायांतं; T G$_{2-5}$ अथायांतं; M$_{3-5}$ तमायांतं (for तथा क्रुद्धं). —^{b}) K$_{1}$ D$_{3}$ भीमरूपं; B Dc$_{1}$ D$_{2.5}$ S घोररूपं (T G M$_{1.2}$ °पो) (for भीमरूपो). K$_{5}$ Dn D$_{4.6-8}$ G$_{2-5}$ भयानकः; D$_{3}$ °नकाः; G$_{1}$ M$_{1.2}$ °वहः (for °नकम्). —^{c}) B$_{1}$ पर्यवारयद्; B$_{4}$ अभ्य° (for प्रत्य°). G$_{1}$ M$_{1.2}$ आयत्तम् (for आयान्तम्). —^{d}) Ś$_{2}$ S Cv आश्यर्य(Cv °र्श)शृंगिर् (for आर्ष्य°). K$_{1}$ महायशाः; K$_{3}$ B$_{1-3.5}$ Dc$_{1}$ M Cv °बलः; D$_{2}$ °भुजः (for °रथः).

17 ^{a}) M$_{2}$ समफलद् (for °भवद्). —^{b}) D$_{2}$ युधि (for मृधे). —^{c}) S (except M$_{3-5}$) यादृशं वै (for यादृगेव). —^{d}) K$_{5}$ B$_{4.5}$ Dn$_{1}$ D$_{4.5.7.8}$ G$_{2}$ मृधे; Dc$_{1}$ G$_{1}$ M इव (for नृप).

18 ^{a}) Ś$_{2}$ K$_{3}$ ततो युधिष्ठिरं द्रोणो. —^{b}) Ś K (except K$_{5}$) D$_{1}$ M$_{3.4}$ -पर्वभिः; D$_{4}$ -पर्वणा (for -पर्वणाम्). —^{c}) K$_{4}$ -श्रेष्ठं; K$_{5}$ B Dn$_{2}$ D$_{7.8}$ T G$_{1-3}$ -श्रेष्ठः (for -श्रेष्ठ). — Ś K$_{1-3}$ D$_{1}$ om. (hapl.) 18^{d}–19^{c}. K$_{4}$ om. 18^{d}. —^{d}) D$_{5}$ -वर्मसु (for -मर्मसु). M$_{2}$ भारतः; M$_{3-5}$ स त्वरन् (for भारत).

19 Ś K$_{1-3}$ D$_{1}$ om. 19^{abc} (cf. v. l. 18). —^{d}) S महात्मना (for यशस्विना). Ś$_{2}$ K$_{1.2.4}$ कौंतेयं शत्रुकर्षणः.

20 ^{a}) M$_{3-5}$ हि (for तु). —^{b}) D$_{5.7.8}$ समावृणोत् (for °चिनोत्). — For 20^{ab}, T G M$_{1.2}$ subst. :

555* अदृश्यं समरे चक्रे राजानं सायकोत्तमैः ।

21 ^{a}) T G$_{3.4}$ स (for तु). —^{c}) Ś K$_{1}$ अधारयत; D$_{3.6}$ अवारयच्च; S न्यवारयत (for अवा°). —^{d}) D$_{7}$ पाणिलोबल (sic); S हस्तलाघवं (for पाणि°).

22 ^{c}) Ś K$_{1-4}$ D (except Dc$_{1}$ D$_{2}$) समरे; K$_{5}$ सशरं (for सहसा). D$_{2}$ क्रुद्धो (for धन्वी).

23 ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{3.4}$ D$_{1}$ तथैनं (for अ°). —^{b}) Dc$_{1}$

अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पूरयामास सर्वतः ॥ २३
अदृश्यं दृश्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४
केचिच्चैनममन्यन्त तथा वै विमुखीकृतम् ।
हतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन यशस्विना ॥ २५
स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ।
आददेऽन्यद्धनुर्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ २६
ततस्तान्सायकान्सर्वान्द्रोणमुक्तान्सहस्रशः ।
चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७

छित्त्वा च ताञ्शरान्राजा क्रोधसंरक्तलोचनः ।
शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारणीम् ।
स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥ २८
समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ।
नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ २९
शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।
स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३०
सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
प्रज्वालयन्ती गगनं दिशश्च विदिशस्तथा ।
द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥ ३१
तामापतन्तीं सहसा प्रेक्ष्य द्रोणो विशां पते । C. 7. 3997 B. 7. 106. 33 K. 7. 106. 32

भारद्वाजो (for त्वरमाणो). D5 महारथं (for °रथः). Ś1 त्वरमाणा महारथाः; B2 (marg.; orig. as in text) भारद्वाजेन संयुगे. — d) Dn1 सर्वशः (for °तः). Ś1 पूरयामासुरंजसा.

24 a) B Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 वीक्ष्य; D7. 8 प्रेक्ष्य (for दृश्य). — b) Ś2 संयुगे; B1. 2. 5 शायकैः (for सा°). — B1 G3 om. (hapl.) 24^{d}–25^{a}. — d) K1 युधिष्ठिर (sic).

25 B1 G3 om. 25^{a} (cf. v. l. 24). — a) D7. 8 चैवम् (for चैनम्). — b) N (except K5 B4 Dc1) [ए]व (for वै). G3 -कृतः (for -कृतम्). — c) N (except Ś1 K1 B1. 3. 5 D1) M3–5 हतो; G2 ततो (for हतो). K5 D2 [इ]ति राजेति; D5 हतो राजा; G4 नरेंद्रेंद्र (for [इ]ति राजेन्द्र). — d) K5 ब्राह्मणेति (for °णेन). Dn1 D2–4. 6 महात्मना (for यशस्विना).

26 b) Dn1 महारथः (for युधिष्ठिरः). — D4 om. 26^{c}–28^{b}. — e) Ś1 आदधे; M3–5 आदत्ते (for आददे). K5 Dn1 D5. 7. 8 घोरं (for दिव्यं). — f) Dn2 D3. 6 भास्वरं (for भारघ्नं). B Dc1 भार(B4 बल)साधनमुत्तमं.

27 D4 om. 27 (cf. v. l. 26). — a) B1. 2 शायकान्. Ś K Dn D1. 5–8 M3–5 तत्र; D2 तीक्ष्णान् (for सर्वान्). — b) Ś2 K2 B2 Dn2 D2. 3. 5–8 द्रोणनुन्नान् (for °मुक्तान्). Ś2 (orig.; *sup. lin.* as in text) समंततः (for सहस्रशः). — c) Dn1 चिच्छेद परवीरहस्.

28 D4 om. 28^{ab} (cf. v. l. 26). — a) K2 B4 Dn2 D1. 3. 6–8 तु; K5 तांस्; M3–5 [ए]व (for च). K5 B2. 4 Dn D1. 3. 8 S राजन्; D5. 7 घोरान् (for राजा). — b) D5. 7. 8 शरैरेव युधिष्ठिरः. — d) B3 इव (for अपि). Ś2 K1. 2 Dc1 Dn2 D1. 2. 4. 5 दारिणीं; B1 D7 G5 M1. 2 दारुणीं; Dn1 दाराणीं; T G3 दारणां (for दारणीम्). K5 गिरीणामवदारणं. — e) T G1–4 M1. 2 हेम- (for स्वर्ण-). G5 -घंटां (for -दण्डां). S (except G5) -घोषाम् (for -घोराम्). — f) K5 Dn2 महाभयां (for भयावहाम्).

29 a) Ś2 तु (for च). — b) K3 Dn1 D2 बलवान् (for °वद्). — c) K5 S तां रणे (for नादेन). — d) S त्रासयंतीमिव प्रभो.

30 b) B4 धर्मराजस्य संयुगे. — d) B1. 2 (marg. as in text). 4. 5 T G3–5 -सैन्यानि (for -भूतानि). D5 अवारयत् (for अथाब्रुवन्).

31 d) B2 M3–5 स; B3 सा (for च). Ś K B4 Dc1 Dn D1. 3–6 स प्र-; B1 D8 च प्र-; Dn2 खं प्र-; D2 चोप-; D7 दश-(for च वि-). — D4 om. (hapl.) 31^{ef}. — e) S (except G2 M3–5) द्रोणानीकम् (for °न्तिकम्). Dn1 अनुप्राप्तो; D2 °प्राप्तां (for °प्राप्ता). — After 31^{e}, S ins.:

556* कालरात्रीव भारत ।
कन्येवोरगराजस्य.

— f) D2 दीप्तास्यां पन्नगीं यथा.

32 a) K2 D1. 6 आपततीं (for °तन्तीं). — b) K3 Dn2 D1. 3. 6 G2 दृष्ट्वा; B2 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — c)

B. 7. 106. 34
K. 7. 106. 32
प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ३२
तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
जगाम स्यन्दनं तूर्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ॥ ३३
ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम् ।
अशामयन्महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव भारत ॥ ३४
विव्याध च रणे द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन चिच्छेदास्य महद्धनुः ॥ ३५
तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥ ३६
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेप च परंतपः ॥ ३७
ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ।
संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥ ३८
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ।
चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयाञ्जघ्ने शरोत्तमैः ॥ ३९
धनुश्चैकेन बाणेन चिच्छेदेन्द्रध्वजोपमम् ।
केतुमेकेन चिच्छेद पाण्डवं चार्दयत्त्रिभिः ॥ ४०
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य युधिष्ठिरः ।
तस्थावूर्ध्वभुजो राजा व्यायुधो भरतर्षभ ॥ ४१
विरथं तं समालोक्य व्यायुधं च विशेषतः ।

K4 reads from ब्राह्म up to पर्वभिः (in 35ᵃ) on marg. D2 तदा (for ततो). K1 D2.4.7.8 ब्रह्मम्; K4 (marg.) D1 द्रोणो (for ब्राह्मम्). The portion of the text in Ś2 from ह्ममस्त्र up to निनादं (in 7. 83. 33ᶜ) is lost on missing folios. —ᵈ) K4 D1 ब्राह्ममस्त्रं स चास्त्रवित्.

33 Ś2 missing (cf. v. l. 32). K4 reads 33 on marg. —ᵃ) D2 तदीयां; D5 तां शक्तिं (for तदस्त्रं). — D5 om. 33ᵇ–34ᶜ. —ᵇ) K5 शक्तिं हेमविभूषितां. —ᵈ) K2 D4 S महात्मनः (for यशस्विनः).

34 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D5 om. 34ᵃᵇᶜ (cf. v. l. 33). K4 reads 34 on marg. —ᶜ) B1.3 Dc1 D7.8 M5 अशातयन्; D6 अशोभयन् (for अशामयन्). D2 G2 महाराज (for °प्राज्ञो).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 35ᵃ–45ᵇ. K4 reads 35ᵃᵇ on marg. —ᵃ) D1.6 विद्धा तं च; D2 विचरंतं; T G3.4 स विव्याध (for विव्याध च). —ᵇ) B2 (marg. as in text) नवभिर् (for पञ्चभिर्). —ᶜ) B4 Dn2 D2.3.6 सु-; G2 [ए]व (for च). G1 M1.2 तीव्रेण (for तीक्ष्णेन).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 36 (cf. v. l. 35). —ᵈ) D2 G2 -राजाय (for -पुत्राय). D2 भारत (for मारिष).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 37 (cf. v. l. 35). —ᵃ) K5 Dn1 संप्रेक्ष्य (for सहसा). —ᵇ) Dc1 गदा. K5 Dn1 गुर्वीं (for दृष्ट्वा). —ᶜ) D5 [अ]वधीत् (for [अ]ग्रहीत्). —ᵈ) Ś1 K (except K5) Dn2 D1.5.6 T G3.4 परंतप.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 38 (cf. v. l. 35). —ᶜ) B1 हत्वा (for मुक्त्वा). —ᵈ) Ś1 समयेतां; K1.4 D2 G1 M1.2 समीयातां; B3 समापेतां; D3 शमयेतां; D6 समीयांतं; M3 सह याता; M4 सहायातां; M5 सहायाते (for समेयातां). D2 S (except G4.5) महीतलं; D3 °पते (for °तले).

39 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 39 (cf. v. l. 35). D6 om. 39ᵃᵇ. —ᶜᵈ) K5 D2.5.7.8 विशिखैस् (for निशितैस्). T G2–5 transp. तीक्ष्णैः and जघ्ने. K5 D7.8 नरोत्तमः; D2 नरर्षभ; D5 नरोत्तम (for शरोत्तमैः).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 40 (cf. v. l. 35). —ᵃ) K3 भल्लेन (for बाणेन). Dn2 D1.3.6 चिच्छेदैकेन भल्लेन. —ᵇ) Ś1 K1 G2 चिच्छिदेंद्र-; Dn2 D1.3.6 धनुश्चेंद्र- (for चिच्छेदेन्द्र-). B Dc1 Dn1 चिच्छेदेंद्रायुधोपमं. —ᶜ) D5 छत्रम् (for केतुम्). —ᵈ) B1 D3.7.8 चार्दयन् (for °यत्). D2 पांडवस्यार्दयंस्त्रिभिः.

41 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 41 (cf. v. l. 35). —ᵃ) T G2–5 तद् (for तु). B1 तस्माद् (for तूर्णम्). —ᶜ) D7.8 बाहुर् (for राजा). ❀ Cd ऊर्ध्वभुज इति केवलं भुजयुद्धं मृगयते तत्र हेतुर्व्यायुध इति। ❀

42 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 42 (cf. v. l. 35). —ᶜ) K5 Dc1 Dn1 G1.2 M व्या(M3–5 वि)मोहयत् (for व्यामोह°). T G3.4 शीघ्रं (for शत्रून्). —ᵈ) K1.2 Dn2 D1.3.6 वा विभो; B Dc1 Dn1 च प्रभो; D2 G1 M चाभिभूः; D5 भारत (for चाभिभो).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 43 (cf. v. l.

द्रोणो व्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानि चाभिभो ॥ ४२
मुञ्चन्निषुगणांस्तीक्ष्णाँल्लघुहस्तो दृढव्रतः ।
अभिदुद्राव राजानं सिंहो मृगमिवोल्बणः ॥ ४३
तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनामित्रघातिना ।
हा हेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत ॥ ४४
हतो राजा हतो राजा भारद्वाजेन मारिष ।
इत्यासीत्सुमहाञ्शब्दः पाण्डुसैन्यस्य सर्वतः ॥ ४५
ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

संजय उवाच ।
बृहत्क्षत्रमथायान्तं केकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥ १
बृहत्क्षत्रस्तु तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने त्वरितो युद्धे द्रोणानीकबिभित्सया ॥ २
क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः केकयस्य महात्मनः । C. 7. 4015 B. 7. 107. 3 K. 7. 107. 3

35). —^{a}) Ś1 K1. 2. 4 D5. 7. 8 इषुवरांस्; B4 Dn2 D1. 3. 6 चेषुगणांस् (for इषु°). —^{b}) D2 चाप- (for लघु-). K5 दृढायुधः; M3–5 महाबलः (for दृढव्रतः). —^{c}) K5 वेगेन (for राजानं). —^{d}) Ś1 K1. 4 गजम्; S द्विपम् (for मृगम्). Dn1 S (except M3–5) इवोल्बणं (Dn1 °णाः) (for °णः). B4 सिंहो मृगगणानिव.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 44 (cf. v. l. 35). —^{c}) K5 transp. सहसा and शब्दः. Ś1 K1–4 समभूत्; D2 सुमहाञ् (for सहसा). B5 lacuna for the portion from शब्दः up to जायत (in 44^{d}). —Ś1 K (except K5) D1. 6 om. (hapl.) 44^{d}–45^{c}. —^{d}) D2 पांडवानामजायत.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 32). D4 om. 45^{ab} (cf. v. l. 35). Ś1 K (except K5) D1. 6 om. 45^{abc} (cf. v. l. 44). —^{a}) B4 Dc1 Dn2 D2. 3. 5. 7. 8 हतो राजा हतो राजा. —^{b}) K5 Dn2 D7. 8 G1 M1. 2 भारत (for मारिष). —^{c}) K5 D5 तुमुलः; Dc1 S (except M3–5) च (Dc1 तु) महाञ् (for सुमहाञ्). —^{d}) D2 T G2–5 -सैन्येषु (for -सैन्यस्य). Ś1 K (except K3) D1. 4. 7. 8 भारत; Dn2 D3. 5. 6 मारिष; D2 दारुणः (for सर्वतः).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 32). —^{a}) D2 आसाद्य (for आरुह्य). —^{b}) T G2–5 सात्यकेश्च (for सहदेव-). K1–3 D1. 6. 7 T G3. 4 नृप; B4 प्रभो; D8 प्रति (for नृपः). —^{d}) Dn1 D3 कुंतीपुत्र-; G1 कुंतिभोज- (for कुन्तीपुत्रो).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K1–3 B Dc1 Dn D1–3. 5–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name.:* K5 D4. 5. 7. 8 युधिष्ठिरपलायनं; D2 धर्मराजपराजयः; D6 युधिष्ठिरापयानं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 103; B2 99; B3 104; B5 112; Dn1 105; D2 107; D6 106; T G1–4 M1. 2 102; G5 100; M3–5 101. — *Śloka no.:* Dc1 24; Dn1 47; G5 46.

82

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 81. 32).

1 —^{a}) B (except B5) बृहत्क्षेत्रम्; D6 ब्रह्मक्षत्रम् (for बृहत्क्षत्रम्). D3 अथायातं; M3–5 तथायांतं (for अथायान्तं). —^{b}) K5 B (except B3) Dn D1–3. 5. 6. 8 G3. 4 कैकेयं; D7 कैकयं (for केकयं). —^{c}) Dn1 क्षेमे धूर्तिर्; D2 क्षेममूर्तिर् (for °धूर्तिर्). D2. 7. 8 महाराजा (for °राज). —^{d}) Ś1 सायकैः (for मार्गणैः).

2 —^{a}) B बृहत्क्षेत्रस् (for °क्षत्रस्). D8 om. (hapl.) from तं up to क्षेमधूर्तिस्तु (in 3^{a}). K4. 5 B1 Dc1 D2 M3–5 तं राजन्; B3 D3. 5. 6 राजानं (for तं राजा). —^{b}) T G2–5 -पर्वभिः; G1 M1. 2 -पर्वणा (for °णाम्) —^{c}) K2 B4. 5 Dn D1 राजन्; D2. 3. 6 राजा (for युद्धे). —^{d}) D3 G1. 5 M1. 2 द्रोणानीकं (for °नीक-).

3 D8 om. up to क्षेमधूर्तिस्तु (cf. v. l. 2). —^{a})

C. 7. 4015
B. 7. 107. 3
K. 7. 107. 3

धनुश्चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ॥ ३
अथैनं छिन्नधन्वानं शरेण नतपर्वणा ।
विव्याध हृदये तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४
अथान्यद्धनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव ।
व्यश्वसूतध्वजं चक्रे क्षेमधूर्तिं महारथम् ॥ ५
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
जहार नृपतेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६
तच्छिन्नं सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्धजम् ।
सकिरीटं महीं प्राप्य बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७
तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्रो महारथः ।
सहसाभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८
धृष्टकेतुमथायान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी ।
वीरधन्वा महेष्वासो वारयामास भारत ॥ ९
तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तरस्विनौ ।
शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १०
तावुभौ नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् ।
महावने तीव्रमदौ वारणाविव यूथपौ ॥ ११
गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२
तद्युद्धमासीत्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशां पते ।
सिद्धचारणसंघानां विस्मयाद्भुतदर्शनम् ॥ १३
वीरधन्वा ततः क्रुद्धो धृष्टकेतोः शरासनम् ।
द्विधा चिच्छेद भल्लेन प्रहसन्निव भारत ॥ १४
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं चेदिराजो महारथः ।
शक्तिं जग्राह विपुलां रुक्मदण्डामयस्मयीम् ॥ १५
तां तु शक्तिं महावीर्यां दोर्भ्यामायम्य भारत ।

S संरब्धः (for संक्रुद्धः). — ^{b}) $K_{2.5}$ B Dn $D_{1-3.5-7}$ कैके($B_{1.5}$ D_{7} °क)यस्य (for केकयस्य). — ^{d}) D_{1} ह (for च).

4 M_{3} om. (hapl.) 4^{a}–6^{b}. — ^{b}) S (except $M_{4.5}$; M_{3} om.) शितेन (for शरेण). $Ś_{1}$ K_{5} B Dc_{1} Dn $D_{1.3.6}$ [आ]नत- (for नत-). — ^{c}) $K_{2.3}$ B_{4} Dn_{2} D_{2} समरे (for हृदये). $D_{7.8}$ पूर्णं; $M_{4.5}$ शूरं (for तूर्णं).

5 M_{3} om. 5 (cf. v. l. 4). — ^{b}) B बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो). D_{5} स्मयन् (for हसन्). — K (except K_{5}) D_{1} om. 5^{c}–6^{b}. — ^{c}) $Ś_{1}$ B_{4} Dn_{2} $D_{2.4.6}$ -रथं (for -ध्वजं). — ^{d}) $D_{2.5}$ -मूर्तिं (for -धूर्तिं). D_{6} महारथः.

6 K (except K_{5}) D_{1} M_{3} om. 6^{ab} (cf. v. l. 5, 4).

7 ^{a}) D_{2} शिरः (for छिन्नं). — ^{b}) $Ś_{1}$ K (except K_{5}) नील- (for शिरः). $K_{1.3}$ G_{5} -कुंजित- (for कुञ्चित-). D_{2} कुंचितानीलमूर्धजं. — ^{d}) T $G_{3.4}$ [अं]भसि (for [अ]-म्बरात्).

8 ^{a}) T $G_{3.4}$ दृष्ट्वा; G_{5} दृष्टौ (for हृष्टो). — ^{b}) B (except B_{2}) बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो). B_{4} महाबलः (for °रथः). — ^{c}) T G_{2-4} सहयो (for सहसा). $Ś_{1}$ $K_{1.3.4}$ D_{4} न्यपतत्; G_{1} M [अ]भ्यद्रवत् (for °पतत्). T G_{2-5} तूर्णं (for सैन्यं). — ^{d}) S पांडु- (for पार्थ-).

9 ^{a}) G_{5} धृष्टकेतुर् (for °केतुम्). $Ś_{1}$ K Dn_{2} $D_{1.4.5.7.8}$ G_{4} तथायांतं; $D_{3.6}$ तमा° (for अथा°).

10 ^{b}) D_{2} शार्दूलाविव दर्पितौ; D_{8} शरहस्तौ महारथौ. — $M_{1.2}$ repeat 10^{cd} after 12^{ab}.

11 ^{c}) Dc_{1} महाहवे (for °वने). $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ [ऽ]तीव- (for तीव्र-).

12 After 12^{ab}, $M_{1.2}$ repeat 10^{cd}. M_{3-5} om. 12^{cd}. — ^{c}) K_{4} महावीरौ; B_{4} °राज (for °वीर्यौ). — ^{d}) B Dc_{1} परस्परजयै(B_{4} °वधै)षिणौ. — For 12^{cd}, T G_{2-5} $M_{1.2}$ subst.:

557* तावुभौ नरशार्दूलौ पीडयन्तौ परस्परम् ।

13 ^{a}) $D_{4.5.8}$ तुमलं; G_{5} विपुलं (for तुमुलं). — ^{d}) D_{4} विस्मयोद्भुतदर्शनं; D_{5} चिरायाद्भुत°.

14 ^{c}) D_{4} समरे (for भल्लेन). D_{2} विद्ध्वा भल्लेन चिच्छेद. — ^{d}) M_{3-5} तदद्भुतमिवाभवत् (= 30^{d}).

15 ^{a}) M_{3-5} समुत्सृज्य (for तदुत्सृज्य). — ^{b}) S चैद्यो राजा महायशाः (G_{2} M_{3-5} विशां पते). — ^{c}) D_{2} M_{3-5} विमलां (for विपुलां). — ^{d}) K_{2} B_{4} D_{1} हेम-; G_{5} उग्र- (for रुक्म-). $D_{2.3.6}$ अयोमयीं (for अयस्मयीम्).

16 ^{a}) B_{4} तां शक्तिं स; Dn_{2} जातु शक्तिं (for तां तु शक्तिं). Dn_{1} $D_{2.3.6}$ महावीर्यों (for °वीर्यां). — ^{b}) Dc_{1} Dn_{1} भुजेनोद्यम्य भारत; D_{2} भुजाभ्यां गृह्य भा°; T G $M_{1.2}$ महतीमस्य भा°; M_{3-5} भुजाभ्यामथ भा°. Cd

चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथं प्रति ॥ १६
स तया वीरघातिन्या शक्त्या त्वभिहतो भृशम् ।
निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं निपपात रथान्महीम् ॥ १७
तस्मिन्विनिहते शूरे त्रिगर्तानां महारथे ।
बलं तेऽभज्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥ १८
सहदेवे ततः षष्टिं सायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ।
ननाद च महानादं तर्जयन्पाण्डवं रणे ॥ १९
माद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मुखं दशभिः शरैः ।
भ्राता भ्रातरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव ॥ २०
तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवं महाबलम् ।
दुर्मुखो नवभिर्बाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१
दुर्मुखस्य तु भल्लेन छित्त्वा केतुं महाबलः ।
जघान चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ २२
अथापरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
चिच्छेद सारथेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौरव्यस्य महद्धनुः ।
सहदेवो रणे छित्त्वा तं च विव्याध पञ्चभिः ॥ २४
हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा विमनास्तदा ।
आरुरोह रथं राजन्निरमित्रस्य भारत ॥ २५
सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमित्रं महाहवे ।
जघान पृतनामध्ये भल्लेन परवीरहा ॥ २६
स पपात रथोपस्थान्निरमित्रो जनेश्वरः । 7. 4039 7. 107. 27 7. 107. 27

cites आयस्य (as in text). — ^{c}) K5 D2 क्रुद्धो; G2 युक्तो (for यत्तो). — G4 om. 16^{d}–20^{c}. — ^{d}) Ś1 वीरधन्वि-; D1. 4. 7. 8 T1 G2. 5 °धन्वा (for °धन्व-).

17 G4 om. 17 (cf. v. l. 16). — ^{a}) D4 तया तु (for स तया). — ^{b}) D2 स्वतिहतो; D4. 7. 8 तु निहतो; D5 विनि° (for त्वभि°). D6 सत्वराभिहतो भृशं. — ^{c}) K1 संभिन्न-; S (G4 om.) निर्भिण्ण- (for निर्भिन्न-). D7 तूर्णां (for तूर्णं). — ^{d}) G2 (*inf. lin.* as in text) महीं प्रति (for रथान्महीम्).

18 G4 om. 18 (cf. v. l. 16). — ^{a}) Ś1 K1. 3. 4 D1 निपतिते; D2 त्वतिहते (for विनिहते). K3. 5 B4 Dn2 S (G4 om.) वीरे (for शूरे). — ^{b}) K3 B4. 5 Dn2 D1. 3. 5–8 T G1–3. 5 M1. 2. 5 त्रैगर्तानां (for त्रिग°). — ^{c}) = 36^{c}. D7. 8 विभजत (for तेऽभज्यत). D8 विभोः. — ^{d}) Ś1 K1 पांडवीयैः; K5 पीड्यमानं; B4 पांडवैश्च (for पाण्डवेयैः). — After 18, K5 D7. 8 ins.:

558* सहदेवस्ततः क्रुद्धो दुर्मुखेन समागतः ।

[D8 स देवस्तु (for सहदेवस्). D7. 8 समाहितः (for °गतः).]

19 G4 om. 19 (cf. v. l. 16). — ^{a}) M3–5 सहदेवं (for °देवे). — ^{b}) B2 D4. 6 [ऽ]क्षिपन् (for ऽक्षिपत्). — ^{d}) D2 पांडवान्.

20 G4 om. 20^{abc} (cf. v. l. 16). — ^{b}) K1 निशितैः; Dn1 D1 च शितैः; D3. 6 च ततः (for दशभिः). — ^{c}) B1. 2 G1 M4 आयस्तो; B3 अत्रस्तो; Dc1 Dn1 T G2. 3. 5 M3. 5 आयत्तो; M1. 2 आयस्तौ (for आयान्तं). — ^{d}) T G2. 4 विव्याथ (for °ध).

21 ^{a}) K4 स (for तं). D3 सुदृढं; Cd रभसं (as in text).

22 ^{a}) B3 G5 च (for तु). — M3 om. (hapl.) 22^{b}–23^{a}. — ^{b}) D4 M4. 5 महारथः (for °बलः). — ^{c}) D2 जहार (for जघान). D2 बाणांश् (for वाहांश्). — ^{d}) B1 तु (for नि-).

23 M3 om. 23^{a} (cf. v. l. 22). Dc1 Dn1 om. 23^{ab}. — ^{b}) K3 Dn2 D1. 3. 6 M5 ह (for च). D2. 4. 5. 7. 8 T G M1. 2 पीतेन परवीरहा.

24 ^{a}) K5 B2 (marg.; orig. as in text). 3. 4 Dc1 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 सुतीक्ष्णेन; G1 M1. 2 तु तीव्रेण (for च तीक्ष्णेन). — ^{b}) D7 G3. 5 कौरवस्य. D3 महाधनुः. — ^{c}) K1. 3. 4 D1 भित्त्वा (for छित्त्वा). — ^{d}) B5 शरैर् (for तं च). T G M1. 2 transp. च and विव्याध. M4. 5 पत्रिभिः (for पञ्चभिः). K4 D1 तं विव्याध महद्धनुः.

25 ^{a}) D3 च; D4 स- (for तु). — ^{b}) K1 दुर्मनो (for दुर्मुखो). D2 विमुखस् (for विमनास्). K1 M3. 4. 5 (also as in text) तथा (for तदा).

26 ^{a}) K5 D2 S तु सं- (M3–5 तु तं) (for ततः). — ^{c}) S जघान पृ(G3. 4 प्र)थुधारेण.

27 D6 reads 27^{a} on marg. — ^{a}) M3–5 रथोपस्थे (for °स्थान्). — ^{b}) Ś1 K1–4 D1 om. from जनेश्वरः up to

C. 7. 4039 B. 7. 107. 27 K. 7. 107. 27 त्रिगर्तराजस्य सुतो व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥ २७
तं तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो व्यरोचत ।
यथा दाशरथी रामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८
हाहाकारो महानासीत्त्रिगर्तानां जनेश्वर ।
राजपुत्रं हतं दृष्ट्वा निरमित्रं महाबलम् ॥ २९
नकुलस्ते सुतं राजन्विकर्णं पृथुलोचनम् ।
मुहूर्ताज्जितवान्संख्ये तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३०
सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः संनतपर्वभिः ।
चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१
तान्निवार्य शराञ्शूरः शैनेयः कृतहस्तवत् ।
साश्वसूतध्वजं बाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२
कुमारे निहते तस्मिन्मागधस्य सुते प्रभो ।
मागधाः सर्वतो यत्ता युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३
विसृजन्तः शरांश्चैव तोमरांश्च सहस्रशः ।
भिण्डिपालांस्तथा प्रासान्मुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३४
अयोधयन्रणे शूराः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
तांस्तु सर्वान्स बलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्ये पुरुषर्षभ ॥ ३५
मागधान्द्रवतो दृष्ट्वा हतशेषान्समन्ततः ।
बलं तेऽभज्यत विभो युयुधानशरार्दितम् ॥ ३६
नाशयित्वा रणे सैन्यं त्वदीयं माधवोत्तमः ।
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत महायशाः ॥ ३७

हत्वा (in 28^{d}). B4 जनेश्वर (for °श्वरः).

28 Ś1 K1–4 D1 om. up to हत्वा (cf. v. l. 27). —^{a}) T G2–5 transp. तं तु and हत्वा. —^{b}) D3 व्यरोचयत् (for °चत). —^{d}) D2 रक्षो (for खरं). Ś1 K1–3 D1 G5 M3. 4 महाबलः; D2 °बली; G2 °रथं (for °बलम्).

29 ^{b}) Ś1 जनेश्वरे; K4 B (except B4) D1 °श्वरं; K5 G3 °श्वरः (for °श्वर). —^{d}) N (except Ś1 K2 B4 D5; Ś2 missing) G2 महारथं (for °बलम्).

30 ^{a}) K1. 3 D1 तं; D8 तत् (for ते). Ś1 K1. 3. 4 D1. 2 महाराज; D7 (also as in text) यथा राजन्; S सुतं वीरो (for सुतं राजन्). —^{b}) D3. 6 वृष- (for पृथु-). T G2–4 -लोचनः (for °नम्). —^{c}) Ś1 मुहूर्तं (for °र्ताज्). B4 Dn लोके; G1–4 M संखे (for संख्ये).

31 ^{a}) D3 -दंतस् (for -दत्तस्). —^{c}) D2 रथं (for ऽदृश्यं). —^{d}) D2 सर्वतः (for सध्वजं). — For 31^{cd}, G1 M subst.:

559* साश्वसूतध्वजं चक्रे अदृश्यं पृतनान्तरे ।
[G1 पृतनामुखे (for °नान्तरे).]

32 M3 om. 32^{a}. —^{a}) K1 D4 तन् (for तान्). G1 M1. 2 ततः (for शराञ्). D8 तीव्र- (for शूरः). — D8 om. 32^{bcd}. —^{b}) D4 सैनेयः (for शै°). — K2 om. (hapl.) 32^{cd}. —^{c}) D3 -रथं (for -ध्वजं). —^{d}) D3. 5 -दंतम् (for -दत्तम्). B2 (marg.; orig. as in text) M1 अवारयत् (for अपात°).

33 ^{b}) G1 M1. 2 मगधस्य (for मा°). —^{c}) Ś1 सर्वशो (for °तो). —^{d}) K2 उपाद्रवत्; S अयोधयन् (G1 M2 °धयत्) (for उपाद्रवन्).

34 ^{a}) D2 तीक्ष्णांस् (for चैव). —^{c}) Ś1 दिंडिपालांस्; K5 D2. 5. 7. 8 भिंडिमालां(D5 °ळां)स्; B Dc1 Dn भिंदिपा(Dn1 °मा)लांस् (for भिण्डिपालांस्). D3 प्राशान्. —^{d}) K1. 5 B Dn1 D2. 3. 5–8 मुश(B °ष)लान(D7. 8 °न्य)पि; D4 मुशलानि च (for मुसलानपि). S (except M3–5) मुसलान्मुद्गरानपि.

35 ^{a}) Dc1 Dn1 अपोथयन् (for अयोध°). S वीराः (for शूराः). —^{b}) M3–5 सत्यकं (for सात्वतं). B (except B3) M3–5 -कोविदं (for -दुर्मदम्). — D2 om. (hapl.) 35^{cd}. —^{c}) D3. 6 तु (for स). G2 तान्सर्वान्सबलान्युद्धे. —^{d}) M3 सत्यकिर् (for सा°). —^{e}) D7. 8 -कृत्स्नाद् (for -कृच्छ्राद्). —^{f}) K (except K1) B Dn1 D2. 3. 6 T G3. 4 पुरुषर्षभः; Dn2 D4. 5. 7. 8 भरतर्षभ (for पुरुष°).

36 ^{a}) D4 निहतान् (for द्रवतो). M3–5 द्रवतो मागधान्दृष्ट्वा. —^{b}) D3 -शेषं; D4 -सत्त्वान् (for -शेषान्). —^{c}) = 18^{c}. S अभवच्च बलं तत्ते (G5 तेषु).

37 ^{a}) T G2. 5 रणेनैव; G3. 4 क्षणेनैव (for रणे सैन्यं). —^{b}) D3 त्वदीयं यादवोत्तमः; S (except M3–5) त्वदीयांस्तु (G1 M1. 2 °यं तु) समंततः. —^{c}) K1 D1 विधन्वानो; D7 T G1. 2. 5 M विधू° (for विधु°). —^{d}) B2 व्यराजत; D2. 6 विभ्राजत; M3–5 व्यरोचत (for व्यभ्राजत). K5 Dn D4. 5. 7. 8 महारथः (for °यशाः). — After 37, S ins.:

भज्यमानं बलं राजन्सात्वतेन महात्मना ।
नाभ्यवर्तत युद्धाय त्रासितं दीर्घबाहुना ॥ ३८

ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोद्वृत्य चक्षुषी ।
सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

८३

संजय उवाच ।

द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १
ते पीडिता भृशं तेन रौद्रेण सहसा विभो ।
प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स्म किंचन ॥ २

नाकुलिस्तु शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
द्वाभ्यां विद्ध्वानदद्धृष्टः शराभ्यां शत्रुतापनः ॥ ३
तथेतरे रणे यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
विव्यधुः समरे तूर्णं सौमदत्तिममर्षणम् ॥ ४
स तान्प्रति महाराज चिक्षिपे पञ्च सायकान् । C. 7. 4057 B. 7. 108. 5 K. 7. 108. 5

560* यथा दैत्यचमूं हत्वा शक्रो राजन्व्यरोचत ।

[G3–5 व्यराजत (for व्यरोचत).]

38 a) Dc1 दृष्ट्वा ; T G2–5 सर्वं (for राजन्). G1 M1. 2 भज्यमाने बले राजन्. — b) D2 युयुधानेन चार्दितं. — c) T G1. 3–5 M1. 2 नाभ्यद्रवत ; M3–5 न व्यवर्तत (for नाभ्यवर्तत). — d) K1 भ्रामितं (for त्रासितं).

39 b) M3–5 क्रोधाद् (for सहसा). K3 D3 G1 M1. 2 [उ]द्धृत्य (for [उ]द्वृत्य). — c) D7 सत्यकिं ; M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). T G2–5 -धर्माणं (for -कर्माणं).

Colophon om. in Dn2 : Ś2 missing. — *Subparvan :* N (except K5 ; Dn2 om. ; Ś2 missing) जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थदिवस. — *Adhy. name :* K5 जयपराजयपुत्रवधः ; Dn1 D4. 7. 8 राजपुत्रवधः ; Bom. ed. संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B1 T G1–4 M1. 2 103 ; B3 105 ; Dn1 106 ; D2 108 ; G5 101 ; M3–5 102. — *Śloka no. :* B2 Dn1 38 ; G5 40.

83

1 Ś2 missing up to निनदं (in 33^{a}) (cf. v. l. 7. 81. 32). Dn2 om. 1^{ab} with the ref. — a) T G3. 4 महेष्वासः. — b) D4. 5. 7 सोमदत्तिर् ; G5 सौमदत्तिं (for °दत्तिर्). Dn1 S महारथः (G5 °थं) (for °यशाः). — c) K5 भित्त्वा (for विद्ध्वा). — d) K5 D3 M3–5 पंचभिः (for सप्तभिः).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) M3–5 [ऽ]प्यर्दिता (for पीडिता). T G3. 4 सेना (for तेन). — b) D2. 7. 8 द्रोणेन ; D3 रौद्रेन (for °ण). D4 महता (for सहसा). Ś1 K3 [अ]भिभो ; S (except G3. 4) प्रभो (for विभो). — c) T G M1. 2 संमूढा (for प्र°). K5 D2–5 विदधुर् (for विविदुर्). D6 मूढा तेनैव विदधुर् ; D3 प्रमूढा तेनैव विदुर् ; M3–5 °ढा नाभ्यपद्यंत. — d) M3–5 रणे (for मृधे). S हि (for स्म).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K2 Dn2 च (for तु). —) D2 सोमदंतिं ; D4 सोमदत्तिर् ; D5 G5 सोमदत्तिं ; D7 सोमदत्तं (for सौमदत्तिं). K1–4 महाबलं (K4 °लः) ; B1. 5 Dn1 T G2. 5 M1. 2 रथर्षभं ; D3 नरर्षभः ; G1. 3 महारथं (for नरर्षभम्). — c) K1–3 G1 M1. 2 भित्त्वा ; K5 हत्वा (for विद्ध्वा). M1. 2 [अ]नदन् ; M3 भृशं (for [अ]नदद्). — d) Ś1 K1. 3. 4 D1–3. 6 -कर्षणः ; K5 Dn1 -मर्दनः ; D4. 7. 8 -कर्शनः (for -तापनः).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B5 अथेतरे (for तथे°). B4 [ऽ]पि सं- (for रणे). D2 राजंस् (for यत्तास्). — D5 repeats 4^{d}–5^{b} after 6^{a}. — d) D2 सौमदंतिम् ; D4. 5 (second time) T G2. 5 सोमदत्तिम् (D5 °त्तिर्) (for सौम°). G2 रथर्षभं ; M3. 5 अमर्षिणं (for °र्षणम्).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the repetition in

C. 7. 4057 B. 7. 108. 25 K. 7. 108. 24 एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायशाः ॥ ५
ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्धा महात्मना ।
परिवार्य रथैर्वीरं विव्यधुः सायकैर्भृशम् ॥ ६
आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ७
भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ ८
यौधिष्ठिरो ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।
नाकुलिश्चाश्वयन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९
साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महामनाः ॥ १०
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥ ११
सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुद्रुवुरनेकधा ॥ १२
अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥ १३
संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।

D$_5$, cf. v. l. 4. — ^{a}) Ś$_1$ K$_{1.3}$ D$_1$ तं (for तान्). D$_5$ (first time) महेष्वासान् (for महाराज). — ^{b}) K$_2$ B Dc$_1$ D$_{3.4}$ चिक्षेप (for चिक्षिपे). B (except B$_3$) शायकान् (for सा°). Ś$_1$ K$_{1.3.4}$ Dn$_1$ पंच चिक्षेप सायकान्.

6 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). For the repetition in D$_5$, cf. v. l. 4. — ^{a}) G$_2$ भारताः (for भ्रातरः). — D$_5$ om. 6^b. — ^{b}) K$_1$ Dn$_1$ विद्ध्वा (for विद्धा). D$_{4.7.8}$ महारथाः (for °त्मना). — ^{c}) K$_2$ B$_{4.5}$ Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1–3.6}$ G$_5$ रणे (for रथैर्). — ^{d}) B$_2$ D$_3$ शायकैर् (for सा°).

7 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_1$ तत्र (for तस्य). — K$_1$ om. (hapl.) 7^c–8^d. — ^{c}) D$_{2.6}$ तान् (for सं-). — ^{d}) K$_{2–4}$ D$_1$ विषयं (for सदनं). D$_6$ महत् (for प्रति).

8 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). K$_1$ om. 8 (cf. v. l. 7). — ^{a}) D$_4$ om. धनुश्छित्वा. D$_8$ ध्वजं (for धनुश्). — ^{b}) K$_4$ D$_1$ सौबलस्य; D$_{4.5}$ G$_{2.5}$ सोमदत्तेर् (for सौम°). D$_5$ महायशाः (for °त्मनः). — ^{c}) Dn$_1$ D$_{3.5–8}$ S (except G$_{2–4}$) बलवान् (for °वन्). D$_{4.7.8}$ नादैर् (for नादं). — ^{d}) Dn$_1$ विद्ध्वा तं (for विव्याध). K$_5$ Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{2.6}$ S (except M$_{3–5}$) निशितैः; D$_5$ दशभिः (for च शितैः).

9 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{ab}) K$_{2.5}$ B D (except D$_{1.2}$) M$_{3–5}$ यौधिष्ठिरिं (D$_4$ °रें) (for °ष्ठिरो). S transp. तस्य and छित्वा. — B$_4$ om. 9^{cd}. — ^{c}) Ś$_1$ नकुलिश् (for ना°). Ś$_1$ B$_2$ D$_{2.6}$ T G$_{2–4}$ चास्य; K$_2$ Dn$_2$ चाथ; D$_{4.5.7.8}$ साश्व-; G$_5$ तस्य (for चाश्व-). G$_1$ M$_{1.2}$ -यंतारौ (for -यन्तारं). — ^{d}) D$_2$ -पीठाद्; S (except G$_5$) -नीळाद् (for -नीडाद्). K$_5$ B$_2$ Dn$_1$ D$_{1.2.4.5.7.8}$ T G$_{1.5}$ M$_{1.2}$ अपातयत् (for °हरत्).

10 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_1$ M$_1$ साहदेवस् (for °देविस्). T G$_{2.3.5}$ मत्वा; G$_1$ M दृष्ट्वा; G$_4$ हत्वा (for ज्ञात्वा). — ^{b}) K$_5$ Dn$_1$ D$_{7.8}$ M$_{3–5}$ विरथीकृतं (for विमुखी°). — D$_4$ om. (hapl.) 10^c–11^b. — ^{c}) G$_3$ महा- (for शिरो). — ^{d}) B (except B$_4$) विचकर्त; D$_{3.6}$ विचकर्ष; S उच्चकर्त (for निचकर्त). K$_3$ B Dc$_1$ D$_{2.3.6}$ महात्मनः (K$_3$ °नाः); Dn$_2$ D$_{5.7.8}$ T G M$_{1.2}$ °हवे; M$_{3.4.5}$ (*sup. lin.* as in text) °बलः (for °मनाः).

11 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D$_4$ om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — ^{a}) Dn$_1$ वि- (for तच्). — ^{c}) Ś$_1$ भ्राजयंस्तं; K$_5$ Dn$_2$ D$_{1.3}$ °यत्तं; B$_{1.5}$ Dc$_1$ भासयंतं; B$_{2.4}$ भाष(B$_4$ °स)यानं; B$_3$ भासयन्तु; S भासयत्तद् (for भ्राजयन्तं). D$_{2.4.7}$ रणे देशं (for रणोद्देशं).

12 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_1$ सोमदंतेः; D$_{4.5}$ G$_{2.4}$ सोमदत्तेः (for सौम°). G$_5$ भूमौ (for दृष्ट्वा). — K$_5$ om. (hapl.) 12^b–14^a. — ^{b}) Ś$_1$ पतितं तु; K (K$_5$ om.) पात्यमानं; B$_{1–3}$ निपतत्तु; B$_4$ D$_{1–3.6}$ निहतं तन्; B$_5$ Dc$_1$ D$_4$ G$_{1.5}$ M$_{1.2}$ निपततं; Dn$_2$ D$_{7.8}$ पतितं तन्; D$_5$ निपतच्च; G$_4$ न्यपतत्तन् (for निप°). Dn$_2$ महीतले (for महात्मनः). — ^{c}) B$_4$ T विस्रस्तास् (for वित्र°). — ^{d}) G$_5$ प्रचुक्रुशुर् (for प्रदुद्रुवुर्). D$_{4.5.7.8}$ अनेकशः (for °कधा). M$_{3–5}$ विप्रसस्रुर्दिशो दश.

13 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). K$_5$ om. 13 (cf. v. l. 12). — ^{a}) K$_4$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3.6.7}$ अलंबुषस्. — ^{b}) M$_3$ महाबलः. — ^{c}) G$_5$ (*sup. lin.* as in text) रोधयामास (for योध°). K$_{1.3.4}$ समरे (for संक्रुद्धो).

14 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). K$_5$ om. 14^a (cf.

विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षश्चाभवत्तदा ॥ १४
आर्ष्यशृङ्गिं ततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध प्रहसन्राजन्राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५
तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥ १६
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
भीमानुगाञ्जघानाशु रथांस्त्रिंशदरिंदमः ।
पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥ १७
सोऽतिविद्धस्तदा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
निषसाद रथोपस्थे मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्छितः ।
विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ।
अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥ १९
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
शुशुभे सर्वतो राजन्प्रदीप्त इव किंशुकः ॥ २०
स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २१
घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ।
तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२
बको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
परोक्षं मम तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २३
एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानगतस्तदा । C. 7. 4077 B. 7. 108. 25 K. 7. 108. 24

v. l. 12). —^{a}) B_2 (marg.) संप्रक्षुब्धौ; B_3 G_1 M_{3-5} संप्रयुक्तौ; T $G_{3.4}$ °युद्धे (for °युद्धौ). T G_{2-5} ततो; G_1 $M_{1.2}$ तदा (for रणे). —^{b}) S (except M_{3-5}) भीम- (for नर-). —^{d}) D_1 प्रहर्षः समजायत; S भयं चासीत्सुदारुणं.

15 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D_4 आर्ष्यशृंगं; D_8 आर्षिशृंगीं; S आश्यशृंगिं (G_5 °शृंगं) (for आर्ष्यशृङ्गिं). K_{1-3} च तं भीमो; K_4 D_1 भीमसेनो; M_{3-5} तथा भीमो (for ततो भीमो). —^{b}) K_5 B_5 Dn $D_{4.5.7.8}$ M_{3-5} नवभिर्नतपर्वभिः. — Dn_1 om. (hapl.) 15^c–17^b. —^{c}) D_5 बाणै (for राजन्). —^{d}) D_2 G_1 $M_{1.2}$ अमर्षणः; M_{3-5} महाबलं (for अमर्षणम्).

16 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). Dn_1 om. 16 (cf. v. l. 15). —^{a}) D_3 क्रुद्धं; G_1 $M_{1.2}$ विध्यन् (for विद्धं). —^{b}) K_5 S (except M_{3-5}) transp. कृत्वा and नादं. M_{3-5} महाभयं (for भयावहम्). —^{c}) B_3 D_3 अभ्यद्रवंस् (for °द्रवत्).

17 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). Dn_1 om. 17^{ab} (cf. v. l. 15). —^{b}) D_5 राक्षसः परवीरहा. —^{c}) B_5 महावीरान् (for जघानाशु). Ś$_1$ K $D_{1.3.4.6-8}$ भैमान्प(Ś$_1$ K_{1-3} D_1 भीमं प-; K_4 भीमान्प)रिजघानाशु. —^{d}) B_{1-4} Dc_1 रथांस्त्रिं(B_3 Dc_1 °स्त्रि)शत्तमोजसा; B_5 शरान्विंशतिनोजसा; Dn_2 $D_{3.6}$ रथांस्त्रि(D_3 °था स्त्रि)शतमाहवे; G_5 lacuna.

18 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G_3 reads 18^{ab} twice. —^{a}) K (except K_5) Dn_2 $D_{1.3.6}$ G_4 तथा; B_3 ततो (for तदा). G_3 (second time) भूयो (for भीमो). —^{b}) B_4 महात्मना (for °बलः). G_3 (second time) भीमं विव्याध पत्रिणा (= 17^d).

19 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{b}) Cv कैर्मीरिः (for मारुतिः). —^{e}) K_4 B Dc_1 Dn $D_{1.3.6}$ $G_{3.4}$ अलंबुषं; D_4 °बुसैः (for °बुसं). —^{f}) K_5 दारयामास (for अर्दया°). B_4 D_5 S (except M_{3-5}) भारत (for सर्वतः).

20 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) T G_{2-5} दशभिर् (for बहु°). —^{b}) $K_{3.5}$ नीलांबरचयोपमैः. —^{c}) Ś$_1$ सर्वतः शुशुभे राजन्. —^{d}) B Dc_1 $D_{2.3.6}$ S (except G_1 $M_{1.2}$) प्रफुल्ल (for प्रदीप्त). D_2 किंशुभिः; $D_{7.8}$ °कैः (for °कः).

21 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) B_4 $D_{7.8}$ T G_{2-4} विध्यमानः (for वध्य°). —^{b}) $D_{7.8}$ -गतैः (for -च्युतैः). —^{c}) Dc_1 भ्रातुर् (for भ्रातृ-). —^{d}) D_5 यशस्विना (for महात्मना).

22 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) $K_{1.2.4}$ B_5 $D_{4.6}$ S (except G_2 $M_{4.5}$) घोर- (for घोरं). D_2 स वैरं हृदये कृत्वा. — Before 22^{cd}, M_{3-5} ins. अलम्बुसः.

23 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D_2 G_5 सुदुर्धर्षो; G_4 महायुद्धे (for सुदुर्बुद्धे). —^{b}) $K_{4.5}$ $D_{4.6}$ राक्षसः (for °स-). —^{c}) K_5 M_{3-5} यद् (for तद्). —^{d}) M_{3-5} तन् (for यद्). S transp. भ्राता and मे. D_4 त्वया हतः (by transp.).

24 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). Before 24, G_2 M_{3-5}

C. 7. 4077
B. 7. 108. 25
K. 7. 108. 24

महता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥ २४
भीमस्तु समरे राजन्नदृश्ये राक्षसे तदा ।
आकाशं पूरयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ २५
स वध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथमास्थितः ।
जगाम धरणीं क्षुद्रः खं चैव सहसागमत् ॥ २६
उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबहूनि च ।
उच्चावचास्तथा वाचो व्याजहार समन्ततः ॥ २७
तेन पाण्डवसैन्यानां मृदिता यु[illegible] वारणाः ।
हयाश्च बहवो राजन्पत्तयश्च तथा पुनः ।
रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य नुन्नाः स्म सायकैः ॥ २८
शोणितोदां रथावर्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
छत्रहंसां कर्दमिनीं बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥ २९
नदीं प्रवर्तयामास रक्षोगणसमाकुलाम् ।
वहन्तीं बहुधा राजंश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ३०

ins. संजयः. —^{b}) K2.3 B Dc1 D5.7.8 G2 अंतर्धानं (for °र्धान-). G4.5 तथा (for तदा). — Ś1 K1.3 om. (hapl.) 24^{c}–25^{b}; K2 reads the same on marg. —^{d}) K2.4.5 B2 D4.7.8 T G2–5 M3–5 भृशं स; Dc1 G1 M1.2 स भृशं; D2 सुभृशं; D5 नृशंसः (for भृशं तं). Dc1 Dn1 D4.6.8 G5 समवाकिरन्; D2 समयोधयत् (for °वाकिरत्).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K1.3 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). K2 reads 25^{ab} on marg.

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) G5 विध्यमानो (for वध्य°). D2 स विद्धो भीमसेनेन. —^{b}) T G3 दृढम् (for रथम्). —^{c}) D2 पृथिवीं; D7.8 धरणिं (for धरणीं). B1.2 Dn2 D2 क्रुद्धः; D1.3.6 चैव (for क्षुद्रः). —^{d}) B2 D1 क्षुद्रः खं; D3.6 क्रुद्धः खं (for खं चैव). G2 सहसैव खमागमत्; M3–5 पुनः खं च समुत्पतत्.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D2 om. (hapl.) from नि रूपाणि up to स्तथा (in 27^{c}). —^{b}) Dn1 D4.5.7.8 [अ]पि (for च). S स चकार बहूनि च. — B1–4 Dc1 ins. after 27^{ab}: B5 after 27^{cd}:

561* अणुर्बृहत्पुनः स्थूलो नादान्मुञ्चन्निवाम्बुदः ।

[B5 अश्वर्षवृत् (for अणुर्बृहत्). B5 दादन्पंचान् (sic) (for नादान्मुञ्चन्).]

— B5 reads 27^{cd} after 562*. —^{c}) K4 B3.5 ततो (for तथा). —^{d}) B4 सहस्रशः (for समन्ततः). — B1–4 Dc1 D5 ins. after 27: B5 after 27^{ab}:

562* निपेतुर्गगनाच्चैव शरधाराः सहस्रशः ।
शक्तयः कणपाः प्रासाः शूलपट्टिशतोमराः ।
शतघ्न्यः परिघाश्चैव भिण्डिपालाः परश्वधाः ।
शिलाः खड्गा गुडाश्चैव ऋष्टीर्वज्राणि चैव ह ।
सा राक्षसविसृष्टा तु शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा ।

[B4 om. (hapl.) line 1. —(L. 1) B3 (marg. as above) समंततः (for सहस्रशः). —(L. 2) D5 शूळाः (for शूल-). —(L. 3) MSS. भिंदिपालाः. Dc1 D5 परस्वधाः (for °श्वधाः). —(L. 4) B (except B4) हुलाश् (for गुडाश्). B1 ऋष्टयो; B2–5 [अ]ग्निघ्ना (for ऋष्टीर्). B4 च; B5 D5 हि (for ह).]

— B Dc1 D5 cont.: D2 ins. after 27:

563* जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान्रणमूर्धनि ।

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D4.7.8 ततः (for तेन). D2 -सैन्येषु (for -सैन्यानां). —^{b}) K3 B1.5 Dn2 D3 सूदिता; D2 मर्दिता (for मृदिता). D5 पत्तयः (for वारणाः). —^{c}) G5 राजा (for राजन्). —^{d}) K5 Dn1 D4.7.8 रथाः पुनः; T G2–5 M1.2 समंततः; M3–5 तथैव हि (for तथा पुनः). —^{e}) T G2–4 तत्र; G5 तु ये (for पेतुस्). —^{f}) G1 M1.2 तत्र; G2 पेतुर् (for तस्य). K5 Dn1 D3.6 तु; B1.3.4 D7.8 च; M3–5 [अ]स्त्र- (for स्म). B1.2.4.5 शायकैः (for सा°).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dc1 reads 29^{a}–30^{b} on marg. (*sec. m.*). —^{a}) D3 सशोणितां (for शोणितोदां). D3.6 महावर्तां (for रथा°). —^{b}) K1.3.4 S हस्तिग्राहां ध्वजा(K1.3.4 हया-; M3–5 द्रुमा)कुलां. — For 29^{ab}, D2 subst.:

564* स हत्वा रथभूयिष्ठां नदीं प्रावर्तयत्तदा ।

— D4 om. (hapl.) 29^{cd}. —^{c}) Ś1 K1.4 D1 छत्रहस्तां; T G3 चित्रहंसां (for छत्र°). D2 पत्तिमीनां; D7 कर्दमिनं; S मज्जपंकां (for कर्दमिनीं). —^{d}) D2 -भूषितां (for -संकुलाम्). D5 बहुदेहसमाकुलां.

30 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dc1 reads 30^{ab} on marg. S transp. 30^{ab} and 30^{cd}. —^{a}) Ś1 K2 B Dn2 D5 T G2.4 नदीं प्रावर्तयामास. —^{b}) G2.5 -समावृतां (for °कुलाम्). —^{d}) B4.5 Dn2 -पंचाल-; D7 -पांचाल्य- (for -पाञ्चाल-). — For 30^{cd}, S subst.:

तं तथा समरे राजन्विचरन्तमभीतवत् ।
पाण्डवा भृशसंविग्नाः प्रापश्यंस्तस्य विक्रमम् ॥ ३१
तावकानां तु सैन्यानां प्रहर्षः समजायत ।
वादित्रनिनदश्चोग्रः सुमहाँल्लोमहर्षणः ॥ ३२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः ।
नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ ३३
ततः क्रोधाभिताम्राक्षो निर्दहन्निव पावकः ।
संदधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्टेव मारिष ॥ ३४
ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्समन्ततः ।
तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रावः सुमहानभूत् ॥ ३५
तदस्त्रं प्रेषितं तेन भीमसेनेन संयुगे ।
राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत् ॥ ३६
स वध्यमानो बहुधा भीमसेनेन राक्षसः ।
संत्यज्य संयुगे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ३७
तस्मिंस्तु निर्जिते राजन्राक्षसेन्द्रे महात्मना ।
अनादयन्सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतोदिशम् ॥ ३८
अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलम् ।
प्रह्लादं समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ३९ C. 7. 4096 B. 7. 108. 44 K. 7. 108. 43

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

565* वहन्तीं सृञ्जयांश्चैव पाञ्चालानथ बाह्लिकान् ।

[G2 चैव (for अथ).]

31 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn1 transp. तं and तथा. D5 तत् (for तं). — D8 om. 31^{c}–32^{b}. — ^{c}) Ś1 B2 (marg. as in text) -संक्रुद्धाः (for -संविग्नाः). — ^{d}) K3 G5 प्रपश्यंस्; K4 अप° (for प्राप°). D4 ख-; D5 उग्र-; G5 तत्र (for तस्य).

32 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D8 om. 32^{ab} (cf. v. l. 31). — ^{a}) Ś1 K1.4 B2.3 D1 M3–5 च (for तु). — ^{b}) B3.5 हर्षः समुपजायत. — ^{c}) S ततो वादित्रनिनदः. — ^{d}) B1 D8 सुमहल्लँ (for °हाल्लँ). Ś1 K (except K5) B4.5 M3.5 रोम- (for लोम-). T G M1.2.4 सुमहान्समजायत. — After 32, S ins.:

566* प्रहर्षयद्रणे रक्षः पाण्डवांश्च व्यमोहयत् ।

[G1 M प्रहर्षयन् (for °यद्). T व्यमोचयत्; G1 M1.2 विमोहयन् (for व्यमोहयत्).]

33 Ś2 missing up to निनदं (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś1 तत् (for तं). — ^{b}) D2 S (except M3–5) सैन्येषु (for सैन्यस्य). D1 T G3–5 पांडवाः. — D2 om. 33^{c}–34^{b}. — ^{c}) T नामृष्यंत (for °ष्यत). K4 T नागास् (for नागस्).

34 D2 om. 34^{ab} (cf. v. l. 33). — ^{a}) Ś2 तथा (for ततः). K1.3 क्रुद्धाभि-; B1 D3.4 M3–5 क्रोधाति-; D6 क्रोधेन (for क्रोधाभि-). — ^{b}) S (except M2) भारत (for पावकः). — ^{c}) Ś2 K1.3.4 D1 G1 M1 च; B5 (also as in text) वै; D2 यः; D3.6 यत् (for स). — ^{d}) Ś सृष्टं; K1.4 D1 श्रेष्ठं (for स्वयं). Ś K1 D2.5.6.8 G5 त्वष्ट्रेव; Dn1 त्वष्ट्वेव; D1.7 त्वष्ट्रे च (for त्वष्टेव). M2 मारुतिः (for मारिष).

35 ^{b}) D5 सहस्रशः (for समन्ततः). — ^{c}) T G2–5 सह- (for तव). — ^{d}) K2 B2.4.5 S विद्रवः; Dc1 विरावः; Cd विद्रावः (as in text).

36 ^{a}) B4.5 Dn2 D1.8 प्रेरितं (for प्रेषितं). — ^{d}) B2 Dn D2–6 S अर्दयत् (for आर्द°).

37 ^{a}) K3 सं- (for स). K5 M3–5 बहुभिर् (for बहुधा). — ^{b}) Dn1 सायकैः (for राक्षसः). — ^{c}) Ś2 K2.3.5 B4.5 Dn2 D2 समरे (for संयुगे). — ^{d}) B Dc1 S अथाव्रजत् (B3.5 Dc1 °द्रवत्; T2 °ब्रवीत्) (for उपाद्रवत्).

38 ^{a}) D7.8 च (for तु). K5 विजिते; D6 निर्गते (for निर्जिते). — ^{b}) G1 M1.2 महाबले (for °त्मना). — ^{c}) S (except M3–5) व्यनादयन् (for अना°). Ś2 K1.3.4 सिंहनादान्; G2 °नादं (for °नादैः). D2 विद्राव्य सर्वसैन्यानि. — ^{d}) D2 भृशं (for -दिशम्).

39 ^{a}) G5 आपूजयन् (for अपू°). M3–5 च संहृष्टा (for मारुतिं च). — ^{b}) T G M1.2 संहृष्टास्; M3–5

८४

C. 7 4097
B. 7. 109. 1
K. 7. 109. om.

संजय उवाच ।

अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १
तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २
अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ३
तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
विद्ध्वा विद्ध्वानदद्धृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ४
तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ५
मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ६

भीमसेनं (for संहृष्टास्ते). B5 Dn1 D2 महाबला: (for °बलम्). — c) Ś K1. 2. 4 D1. 3. 8 प्रह्लादं (for प्रहादं). S प्रह्लादमिव दैतेया. — d) M2 चक्रं (for शक्रं). K1 मरुद्गण:.

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś K1–4 B Dc1 Dn2 D1–3. 6–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name :* K5 भीमसेनालंभन; Dn1 अलबुसभीमसेनयुद्ध; D2 भीमालंबुसयुद्धं; D4. 5. 7. 8 भीमसेनालंबुसयुद्धं; Bom. ed. अलंबुषपराजय:. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G1–4 M1. 2 104; B2 95; B3 106; Dn1 107; D2 109; G5 102; M3–5 103. — *Śloka. no.:* Dc1 42; Dn1 38; G5 50.

84

1 After the ref., S ins. a passage given in App. I, (No. 9). T G1–4 M om. 1. G5 om. 1a–5b. — a) K4 B Dc1 Dn2 D3. 6 अलंबुषं. K5 यथा; D6 तदा (for तथा). — c) Ś1 K1–3. 5 B1. 3–5 Dn2 हैडिंबि:; Dn1 D1. 5–8 हैडंबि:; D2. 4 हैडंब: (for हैडिम्ब:). D2 त्वाययौ; D4 प्रा° (for प्र°). — d) K5 B2 (marg.; orig. as in text). 3. 5 Dc1 Dn1 D2. 3. 6 निशितै:; D7. 8 च शतै: (for च शितै:). K1 transp. शितै: and शरै:. K4 स तै: (for शरै:).

2 G5 om. 2 (cf. v. l. 1). — a) K4 प्रतिभवं; D2 S (G5 om.) अप्रतिमं (for प्रतिभयं). — c) D5 कुर्वाणो; S (G5 om.) मुंचतोर् (for कुर्व°). Dn1 विविधां मायां; M3–5 °धान्बाणान् (for °धा माया:). — d) D7 शक्रं (for शक्र-). K4 D3. 7 -संबरयोर्; D2 -प्रह्राद° (for -शम्बर°).

3 G5 om. 3 (cf. v. l. 1). — a) K4. 5 B Dc1 Dn2 D3. 6 अलंबुषो. After 3ab, N (D8 reading twice) ins.:

567* तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययो: ।
याद्दगेव पुरा वृत्तं रामरावणयो: प्रभो ।

[(L. 1) D8 (second time) तादृग् (for तयोर्). Cd reads post. half as above. — (L. 2) = line 32 of App. I (No. 9). D7. 8 (both times) पुरोद्भूतं (for पुरा वृत्तं). K1. 3. 4 D1 पुरा; D2. 5. 7. 8 (both times) इव (for प्रभो).]

— K5 Dn1 D7. 8 cont.:

568* तादृग्युद्धं समभवत्तयो राक्षससिंहयो: ।

— e) B Dc1 Dn2 D3. 6. 7 G3. 4 अलंबुषम्. B4 हत्वा (for विद्ध्वा). — f) K1 आहवे (for सिंहवद्). K5 विनदन् (for व्यन°).

4 G5 om. 4 (cf. v. l. 1). — a) S (G5 om.) राक्षसो (for [अ]लम्बुसो). — b) K4. 5 Dn2 हैडिंबिं; Dc1 हिडिंबं; Dn1 D6–8 हैडंबिं; D2. 5 हैडंबं; D4 हैडंबिर् (for हैडिम्बं). M3. 4 -दुर्मद:. — c) T G3. 4 [अ]नदन्हृष्ट: (for °दद्धृष्ट:). — d) Ś1 K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 तं; Ś2 K2–4 D1. 2 वै; K1 वा (for खं). Ś2 K (except K5) D1 दिशो दश (for समन्तत:).

5 G5 om. 5ab (cf. v. l. 1). — a) G2 तदा (for तथा). D5. 7. 8 तथोभौ (for तथा तौ). T तथा तेन भृशं क्रुद्धौ.

6 a) K4 -सतसृजौ (for -शतसृजौ). Ś2 K (except K5) Dn2 D1 दीप्तौ; B5 नित्यं; D3. 5. 6 हृष्टौ (for

यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥ ७
तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ८
त एनं भृशसंक्रुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ १०
स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ११
स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ १२
नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ १३
तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १४
हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ १५ C. 7. 4114 B. 7. 109. 18 K. 7. 109. 41

द्रसौ). D2 मायासहस्रं सृंजंतौ. — ^{c}) B4 कुशलिनौ; D8 तु कुशलौ (for सुकु°). K2–4 B1–3. 5 Dc1 Dn2 D2. 3. 6 T G2–5 मायायुद्धेषु कुशलौ. — ^{d}) Dn1 अवर्तंतां; D4. 5. 7. 8 अकुर्वंतां (for अयुध्यताम्). **C**d as in text.

7 ^{a}) D4 मायां (for यां यां). D2 T G M1. 2 मायां; M3–5 राजन् (for युद्धे). — ^{b}) D2 मायावी दर्शयेद्युधि; T G1–4 M माययादर्श(M3–5 °यां संदर्श)यद्युधि (G2 °यन्युधि); G5 मायया*****. — ^{c}) K2 B Dc1 Dn2 D3. 6 G5 अलंबुषो. M3–5 घोरां (for राजन्). — ^{d}) D6 माययेव (for °यैव). K1 विजघ्निवान्; D6 S (except M3–5) [अ]भिजघ्निवान् (for निजघ्नि°).

8 ^{a}) D6 (before corr.) ते (for तं). Dn1 च; T G2–5 M3–5 तं (for तु). — ^{b}) D7 om. from यायुद्ध up to भीमसे in (9^d). K4 मायायुधि; D1 °बुद्धि- (for °युद्ध-). — ^{c}) B Dc1 Dn2 D3. 6 अलंबुषं.

9 D7 om. up to भीमसे (in 9^d) (cf. v. l. 8). — ^{a}) Ś1 ते च तं (for त एनं). K1–4 D1. 3. 6 -संरब्धाः; B4 Dn2 D5 -संविग्नाः (for -संक्रुद्धाः). T G1. 2. 4 M तत एनं भृशं क्रुद्धाः; G5 त एनमभ्भृशं क्रुद्धाः. — ^{b}) Dn1 सर्वे वै (for सर्वतः). T G2–4 परिवारिताः; G1 M प्रवरा रथाः; G5 lacuna (for प्रवरा रथैः). — ^{c}) D2 अभ्यवर्तंत (for °द्रवन्त). K4 T G2–5 संरब्धा; K5 संग्रामे (for संक्रुद्धा). — ^{d}) K1. 5 Dn1 T G2–5 नृपाः (for नृप).

10 ^{c}) D2 सर्वशो (for °तो). Ś1 [ऽ]भ्याधिकं; Ś2 K1. 4 [ऽ]भ्यर्दयन्; K2 [ऽ]भ्यनदन्; K5 B2 Dn1 D3–8 [ऽ]भ्य(D6 °भ्या)किरन्; D2 G1 M1. 2 [ऽ]वा°; G3. 4 [ऽ]प्यकिरन् (for व्यकिरन्). — ^{d}) Ś1 कुंजरे; K4 कुंजरैः (for कुञ्जरम्).

11 ^{a}) K4 G4 मंत्रवेगं; G1 M अस्त्रवर्षं (for °वेगं). B2 Dc1 D3. 6 तु; G1 M1. 2. 5 तत् (for तं). — ^{b}) K4. 5 D1. 6. 8 प्रतिहन्य (for °हत्य). B4 समंततः (for [अ]स्त्रमायया).

12 K2 om. 12^{ab}. — ^{a}) S (except G5) विष्फार्य. G1 M1. 2 चोग्रम् (for घोरम्). D6 विस्फारयं च धनुर्घोर्. — ^{b}) S (except M3–5) इंद्रायुध- (for °शनि-). K1. 5 B4 D2. 4 -समप्रभं; G5 -समन्वितं (for °स्वनम्). — ^{d}) K4 G5 भैमसेनं; D6 भीमसेनं (for भैमसेनिं). D5 सप्तभिः (for पञ्चभिः). — G4 om. (hapl.) 12^{ef}; B3 reads the same on marg. — ^{e}) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा). — M2 om. (hapl.) 12^f–13^c. — ^{f}) K3 B2 (marg.; orig. as in text) T G1–3. 5 M1 पंचभिः (for सप्तभिः).

13 M2 om. 13^{abc} (cf. v. l. 12). Dc1 reads 13^a–14^b on marg. (*sec. m.*). — ^{c}) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा). — ^{d}) B Dc1 S चकार (for ननाद). D8 च (for ह).

14 Dc1 reads 14^{ab} on marg. — ^{a}) K5 दशभिः (for नवभिः). — ^{b}) K2 Dn2 D2 तु (for च). B (except B2) सप्तभिः (for पञ्चभिः). — ^{c}) D2 आजौ (for एव). — ^{e}) K2. 4 B D (except Dn1) G1. 2 M1. 2 तु (for च). Dc1 D5 ततः (for चतुः-).

15 ^{a}) Dn1 D2. 4–8 हैडंबो (for हैडिम्बो). Dn1 D5. 7. 8 राक्षसो (for °सं). Ś1 हत्वा; K5 D7. 8 [ऽ]विध्यद् (for विद्ध्वा). — ^{b}) Dn1 D3–5 पंचशता; D2 M4 पंचाशतैः (for °शता). D8 शतैः (for शरैः). — After 15^{ab}, D5 reads 17^{ab} for the first time repeating it in its proper place. — ^{d}) S (except M3–5) नकुलस्तु

C. 7. 4115
B. 7. 109. 19
K. 7. 109. 43

सोऽतिविद्धो महेष्वासः सर्वतस्तैर्महारथैः ।
प्रतिविव्याध तान्सर्वान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ १६
तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ।
हैडिम्बो भरतश्रेष्ठ शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ १७
सोऽतिविद्धो बलवता राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ॥ १८

ते शरा नतपर्वाणो विविशू राक्षसं तदा ।
रुषिताः पन्नगा यद्वद्गिरिमुग्रा महाबलाः ॥ १९
ततस्ते पाण्डवा राजन्समन्तान्निशिताञ्शरान् ।
प्रेषयामासुरुद्विग्ना हैडिम्बश्च घटोत्कचः ॥ २०
स वध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
दग्धाद्रिकूटशृङ्गाभं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ॥ २१

(G1 M1. 2 कुपितस्तु) महारथः. — After 15, N M3–5 ins.:

569* तस्य नादेन महता कम्पितेयं वसुंधरा ।
सपर्वतवना राजन्सपादपजलाशया ।
[K5 om. the post. half of line 2.]

16 K5 om. 16^{abc}. — ^{a}) D7. 8 सोपि क्रुद्धो (for सोऽतिविद्धो). B4. 5 Dn2 D1 S महेष्वासैः (for °सः). — ^{b}) Dn1 D7. 8 राक्षसस्तैर् (D8 °सस्तु); D4 सर्वतस्थैर् (for °तस्तैर्). — ^{c}) B (B2 [marg.; orig. as in text]) Dc1 पुनर् (for प्रति-). M3–5 transp. तान् and सर्वान्.

17 D5 reads 17^{ab} for the first time after 15^{ab}. — ^{a}) D4 (first time) ते क्रुद्धं; D5 T G2–5 संक्रुद्धं (for तं क्रुद्धं). M3–5 तं राक्षसं पुनर्युद्धे. — ^{b}) M3–5 सोति- (for प्रति-). — ^{c}) Ś K Dn2 D1. 2. 4. 6–8 G1 M1. 2 हैडिंबिर्; D3 हैडंबिर्; D5 हैडंबिं; G5 हैडंबो (for हैडिम्बो). K4 B2 D2 T भरतश्रेष्ठः; G3. 4 राक्षसश्रेष्ठः (for भरतश्रेष्ठ). — ^{d}) Ś K1. 3 प्रति-; D4 स तैर्; D5 बाणैर् (for शरैर्).

18 D2 repeats 18^{ab} after 19. — ^{a}) D2 (second time) प्रत्यविध्यत तान्बाणान्. — ^{b}) D4. 7. 8 महारथः (for °बलः). — ^{c}) K4. 5 D4 विसृजत् (for व्यसृ°). B4 तीक्ष्णान् (for तूर्णं). — ^{d}) Ś K (except K5) B3 D (except Dc1 Dn1) रुक्म- (for स्वर्ण-). K4 सिताञ्शितान्; D4. 6. 8 G5 शिलासितान् (for °शितान्).

19 ^{b}) B Dc1 हैडिंबं विविशुर्भृशं (B1. 2. 5 °स्तदा); S भैमसेनिं विनिर्भिदुः (G1 M1. 2 व्यदारयन्). — ^{c}) G5 यावद् (for यद्वद्). — ^{d}) K3 B4. 5 Dn2 D1 गिरिशृंगं; B1. 2 (marg.) D2. 3. 6 °मुग्रं; B2 (orig.) Dc1 D5 °मग्र्यं; B3 °मग्रं; Dn1 °मुग्र- (for °मुग्रा). K5 Dn1 महाविषाः (for °बलाः). T G2–5 यौधमुख्यान्महाबलान्. — After 19, D2 repeats 18^{ab}.

20 ^{b}) M3–5 समस्ता (for समन्तान्). T G M1. 2 समंतान्निशितैः शरैः. — ^{c}) S (except M3–5) छादयामासुर् (for प्रेषया°). — ^{d}) K4. 5 Dn1 D2. 4–6 Dc1 D7. 8 हैडंबश्च; G3 हैडिंबिश्च (for हैडिम्बश्च). D4 तु (for च).

21 ^{a}) K3 Dn विध्यमानः (for वध्य°). — After 21^{ab}, S ins. a passage given in App. I (No. 10); while N ins. after 21^{ab}:

570* मर्त्यधर्ममनुप्राप्तः कर्तव्यं नान्वपद्यत ।
ततः समरशौण्डो वै भैमसेनिर्महाबलः ।
समीक्ष्य तदवस्थं तं वधायास्य मनो दधे ।
वेगं चक्रे महान्तं च राक्षसेन्द्ररथं प्रति ।

[(L. 1) K4 अनुप्राप्य (for °प्राप्तः). Ś2 नान्वबुध्यत; K5 नाभ्यपद्यत; B5 नानु° (for नान्व°). — (L. 2) K4 D6. 7 -सौंडो; Cd -शौण्डो (as above). D5 महारथः (for °बलः). Dn1 भैमसेनो घटोत्कचः (for the post. half). — (L. 3) B2 Dc1 D2 समीक्ष्य तं तथावस्थं (D2 महाशूरं) (for the prior half). — (L. 4) Ś K1–3 वेधं च चक्रे सुमहद्; D4 वेगं च चक्रिरे सुमहान् (for the prior half). D4. 5. 7. 8 -वधं (for -रथं).]

— G3. 4 om. 21^{cd}. — ^{c}) D5 दग्धा हि (for दग्धाद्रि-). D5. 7. 8 -संकाशं; S (G3. 4 om.) -सदृशं (for -शृङ्गाभं). — ^{d}) G1. 2. 5 M तमंजनचयोपमं. — After 21, N ins.:

571* रथाद्रथमभिद्रुत्य क्रुद्धो हैडिम्ब आक्षिपत् ।
उद्बबर्ह रथाच्चापि पन्नगं गरुडो यथा ।

[Dn1 om. line 1. — (L. 1) Ś1 K1. 3 B2 D4. 5 अभिप्लुत्य; K4 D1 अवप्लुत्य; D7. 8 अतिप्लुत्य (for अभिद्रुत्य). K5 रक्षो (for क्रुद्धो). K5 D2. 4–8 हैडंबिर्; Some MSS. हैडिबिर् (for हैडिम्ब). Ś K1. 3. 4 D1 क्रुद्धो हैडिबि(K1. 3 °डिंब-; K4 °डंब)राक्षसं (K3 °सः) (for the post. half). — (L. 2) B2 (marg. as above) उद्ववाह; Cd उद्बबर्ह (as above). Dn1 तूर्णं (for चापि). Ś K B1–3 Dn1 D4. 5. 7. 8 तं नागं (for पन्नगं).]

22 G5 om. 22^{ab}. — ^{a}) Ś K (except K5) महा-

समुत्क्षिप्य च बाहुभ्यामाविध्य च पुनः पुनः ।
निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाश्मनि ॥ २२
बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ।
भैमसेनी रणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥ २३
स विस्फुटितसर्वाङ्गश्चूर्णितास्थिविभूषणः ।
घटोत्कचेन वीरेण हतः सालकटङ्कटः ॥ २४
ततः सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ।
चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ २५
तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
अलम्बुसं भीमरूपं विशीर्णमिव पर्वतम् ।
हाहाकारमकुर्वन्त सैन्यानि भरतर्षभ ॥ २६
जनाश्च तद्ददृशिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
यदृच्छया निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥ २७
घटोत्कचस्तु तद्धत्वा रक्षो बलवतां वरम् ।
मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ॥ २८
स पूज्यमानः पितृभिः सबान्धवै- C. 7. 4132 B. 7. 109. 36 K. 7. 109. 84

बाहुम् (for च बाहुभ्याम्). S (G_5 om.) भैमसेनिरथोत्क्षिप्य. — ^{b}) D_2 विव्याध च; S (G_5 om.) समाविध्य (for आविध्य च). Cd cites आविध्य (as in text).

23 ^{b}) D_2 वीर्यविक्रमशोभितः; G_2 विक्रमेण नयेन च. — ^{c}) D_1 भौमसेनी; D_6 भीमसेनो (for भैमसेनी). T G_{2-5} अथ; G_1 M_{1-4} अथो; M_5 अति- (for रणे). K_5 Dn_1 ततः समरशौंडीरः (Dn_1 °शौंडो वै). — ^{d}) $Ś_2$ $K_{1.3}$ D_1 [अ]वारयत्; K_4 वारयत्; Dn_1 [अ]भीषयन्; $D_{3.6}$ भीषयत् (for [अ]भीषयत्). D_2 S सर्वसैन्यस्य पश्यतः; $D_{7.8}$ °न्यमभीषयत्.

24 ^{a}) $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn $D_{1.4.5.7.8}$ विस्फु(Dn_2 °स्फा)रित-; D_2 तु चुर्णित- (for विस्फुटित-). T G_{2-5} असृक्क्ष(T G_2 °क्क्षु)रितसर्वांगश्च; G_1 $M_{1.2}$ शस्त्रक्षरितस°; M_{3-5} संप्रस्फुटितस°. — ^{b}) $K_{4.5}$ B Dn $D_{7.8}$ चूर्णितास्थिर्; Dc_1 संपूर्णास्थिर्; D_5 घूर्णितास्थि-; G_4 चूर्णिताक्षि- (for °स्थि-). K_5 B Dc_1 Dn $D_{3.4.6-8}$ G_1 M_{3-5} -विभीषणः (for -विभूषणः). D_2 चूर्णितक्षिप्तभूषणः. — ^{c}) S निष्पिष्टो (for वीरेण). — ^{d}) $K_{3.5}$ B Dc_1 Dn $D_{1.2.6.8}$ G_5 Cv शालकटंकटः; $D_{3-5.7}$ शा(D_4 सा)लकंटकः; Cd सालकटङ्कटः (as in text). — After 24, G_1 $M_{1.2.5}$ ins.:

572* पाण्डवानां ततः सेना तं दृष्ट्वा विनिपातितम् ।
ननाद सुमहानादं हर्षवेगसमाप्लुता ।
ततस्तु निपपाताशु गतासुर्भुवि राक्षसः ।
शिखरं पर्वतस्येव वज्रवेगेन पातितम् ।
पतता तेन महता रथिनां दन्तिनां दश ।
तव सैन्ये महाराज निहताः सुबृहच्चया ।

[(L. 3) G_1 $M_{1.2}$ निष्पपात (for निपपात). — (L. 4) G_1 $M_{1.2}$ वज्रवेगनिपातितं (for the post. half). — (L. 5) G_1 $M_{1.2}$ हयानां रथिनां दश (for the post. half).]

25 ^{a}) B_3 Dc_1 सर्वे (for पार्था). — ^{b}) B_4 महारथे (for निशाचरे). — ^{c}) $D_{2.5}$ सर्व- (for सिंह-). — ^{d}) M_{3-5} वस्त्राणि (for वासांसि). D_5 दुधुवुश्च; G_1 [आ]-दधुवुश्च (for [आ]दुधुवुश्च). $Ś_2$ $D_{2.5}$ T $G_{3.4}$ सह (for च ह).

26 G_5 reads 26^{ab} twice. — ^{a}) S (except M_{3-5}; G_5 [second time]) तु (for च). — ^{b}) Dn_1 अमर्षणं (for महाबलम्). — ^{c}) B Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ अलंबुषं. Ś $K_{1-3.5}$ $D_{1.3-7}$ तथा शूरं; K_4 B_4 Dn_2 तथा शूरा; D_8 तथासुरं (for भीमरूपं). — ^{d}) K_5 विदीर्णम्; G_4 विकीर्णम् (for विशीर्णम्). — ^{e}) Ś K B_4 Dn $D_{1.3.5-8}$ अकार्षुश्च; B_5 अकुर्वाणाः (for °र्वन्त). D_4 हा शब्दमहाकार्षुः (sic). — ^{f}) D_2 तव सैन्यानि मारिष; S सैन्यानि च विशां पते.

27 ^{a}) K_1 जनश्च (for जनाश्च). T G_{2-5} M_{3-5} चैनं; G_1 $M_{1.2}$ चैतद् (for च तद्). — ^{b}) D_2 कौतूहलसमन्विताः; D_4 रक्षः कौतूहलसमन्विताः (hypermetric). — ^{d}) D_8 भूम्याम् (for भूमाव्).

28 ^{a}) $Ś_2$ च (for तु). B (except B_4) Dc_1 Dn_1 $D_{2.3.6}$ T G $M_{1.2}$ तं (for तद्). — ^{b}) K_5 Dn $D_{2.4.7.8}$ T G_{2-5} वरः (for वरम्). — ^{c}) T G_{1-4} $M_{1.2}$ मुमोद (for °च). K_4 D_{3-6} G_1 $M_{1.2}$ बलवान् (for °वन्). T G $M_{1.2}$ राजन् (for नादं). — ^{d}) D_2 हत्वेव बलिमिंद्रकः.

29 ^{a}) Ś $K_{1.4}$ $B_{3.4}$ D_1 T G_2 संपूज्यमानः; B_2 संपृच्छ° (for स पूज्य°). D_5 बांधवैश्च; T G_1 $M_{1.2}$ च (T सु-) बांधवैर् (for सबा°). — ^{b}) $D_{4.5}$ om. कर्मणि दुष्करे कृते. D_2 $G_{3.4}$ दुष्कृते (for दुष्करे). — For 28^{a}–29^{b}, M_{3-5} subst.:

573* ततो घटोत्कचो हत्वा तद्रक्षो वृत्रसंनिभम् ।
पुनः स्वरथमास्थाय विजिगीषुर्ननाद च ।

C. 7. 4132
B. 7. 109. 36
K. 7. 109. 34

घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा
अलम्बुसं पक्कमलम्बुसं यथा ॥ २९
ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः
सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवा-
स्ततो ध्वनिर्भुवनमथास्पृशद्भृशम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानोऽभ्यवारयत् ।
संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं लोमहर्षणम् ।
द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २

नानाद चातीव हि पाण्डवात्मजो
रणाजिरे हृष्टमना घटोत्कचः ।
[(L. 1) M4 -संनिभः (for °भम्).]

—c) D4 [अ]भिननाद; M3–5 [अ]तिननंद (for [अ]भि°). —d) Ś K1–4 Dn2 D1. 2. 4 G2–5 ह्यलंबुसं; B D6 ह्यलंबुषं; Dc1 Cd अलंबुषं; D3 त्वलंबुषं (for अलम्बुसं). B Dc1 D3 पक्कमलंबुषं; D2. 6 वृत्ररिपुर्बलं (for पक्कमलम्बुसं). K5 Dn1 D7. 8 ह्यलंबुसं राक्षसमुग्रयोधिनं; D5 ह्यलंबुसं पक्कमलं यथैव.

30 D2. 7. 8 repeat 30 after 7. 85. 39, 44, and 36[ab] respectively. —a) Dc1 तेषां (for ततो). B1. 2. 5 Dc1 सहसा (for सुमहान्). —b) D2 (first time) सुशंख- (for सशङ्ख-). K1. 4 T G2–5 -विधि- (for -विध-). B1 -वेणुशब्दकृत्; B3 D6 -वाद्यघोषवान्; D7. 8 (both second time) -बाणघोषान्; T G2–5 -बाणनादवान् (for -बाणघोष°). —c) M3–5 निशाम्य (for निशम्य). D2 (first time) ते (for तं). B1 M5 च (for तु). K1 कौरवस्; M5 सैनिकास् (for कौरवास्). D2. 7. 8 (all second time) निशम्य ते प्रत्यनंद स्म कौरवास्. —d) Ś K1. 3. 4 उपास्पृशद्; S अनादयद् (G4 °यन्) (for अथास्पृशद्). B4 Dn2 भुवनपथास्पृशद् (for °नमथास्पृशद्). K5 Dn1 तदा; D2 (first time) दिवं (for भृशम्). D2 (second time) ततो ध्वनिर्भुवनमस्पृशाद्दिशः; D7. 8 (both second time) °तलं स्पृशाद्दिवं; G2 °निर्भृशमनुनादयद्भुवं. — After 30, S ins.:

574* ततोऽभिगम्य राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
स्वकर्मविदयन्मूर्ध्ना साञ्जलिर्निपपात ह ।
मूर्धन्युपाघ्राय तं ज्येष्ठः परिष्वज्य च पाण्डवः ।
प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीद्राजन्हर्षादुत्फुल्ललोचनः ।
घटोत्कचेन निष्पिष्टे मृते सालकटङ्कटे । [5]
बभूवुर्मुदिताः सर्वे हते तस्मिन्निशाचरे ।
[(L. 1) G1 पांडुपुत्रं (for धर्मपुत्रं). —(L. 2) G2. 5 वेदयन्; M3–5 [आ]प्रथयन् (for [आ]वेद°). —(L. 4) M3–5 राजा (for राजन्).]

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś K4. 5 B Dc1 Dn1 D1. 5. 7. 8 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थदिवसे; K4 चतुर्थयुद्धदिवसे; T G3. 5 चतुर्थेऽह्नि. —*Adhy. name :* Ś1 K1. 2. 4 B Dc1 Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 T G1–3 M1. 2 अलंबुसवधः; K3 अलंबुसवधः समाप्तः; K5 अलंबुसोर्वधः; Dn2 D6 ह्यलंबुसवधः; D3 त्वलंबुषवधः; D4 अलंबुसयुद्धः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1 106; B2 96; B3 107; B5 115; Dn1 108; D2 110; D3 5 (?); T G1–4 M1. 2 105; G5 103; M3–5 104. —*Śloka no.:* Dn1 36.

85

1 a) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 भारद्वाजः (for °द्वाजं). D3 सूत; M3–5 द्रोणं (for युद्धे). — D7 om. (hapl.) 1[b]–2[c]. —b) K5 Dn1 D4. 5. 8 G5 युयुधानं (for °धानो). B Dc1 Dn D1. 4. 5. 8 न्यवारयत्; T G3. 4 व्यपोथयत्; G2 [ऽ]प्ययोधयत्; G5 सुयोधयत्; M1. 2 ह्ययोधयत् (for ऽभ्यवार°). —d) Dn1 मम (for हि मे). S कौतूहलमतीव मे.

2 D7 om. 2[abc] (cf. v.l. 1). —a) B Dc1 एकमनाः;

वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३
तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महारथम् ।
सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५
ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विषत्पिशितभोजनाः ।
अभ्यगुर्धरणीं राजञ्श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ ६
दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोत्त्रार्दित इव द्विपः ।
द्रोणं पञ्चाशताविध्यन्नाराचैरग्निसंनिभैः ॥ ७
भारद्वाजो रणे विद्धो युयुधानेन सत्वरम् ।
सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८
ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
सात्वतं पीडयामास शतेन नतपर्वणा ॥ ९
स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
नाभ्यपद्यत कर्तव्यं किंचिदेव विशां पते ॥ १०
विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विसृजन्तं शिताञ्शरान् ॥ ११
तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशां पते ।
प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजन्सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३ 7. 4146 7. 110. 13 7. 110. 13

S महाश्चर्यं (G4 °वीर्यं) (for महाप्राज्ञ). —^{b}) K4 G2 संग्रामे (for °मं). D3. 6 S रोम- (for लोम-). — D2 om. 2^{d}–3^{a}.

3 D2 om. 3^{a} (cf. v. l. 2). —^{a}) M3–5 हन्यमानं (for वध्य°). —^{c}) Ś K (except K5) Dn1 D5. 7. 8 स्मयन्; Dn2 रणे (for स्वयं). — D2 om. 3^{d}–5^{a}. —^{d}) T G2. 3. 5 -विक्रमः (for -विक्रमम्).

4 D2 om. 4 (cf. v. l. 3). —^{b}) K4 महारणे (for °रथम्). —^{d}) D4 क्षुरप्राणां; Cd क्षुद्रकानां (for °काणां). Ś1 K4 समार्दयत्; Ś2 K1. 3 समर्दयत्; D5. 6. 8 S (except M5) समर्पयत् (for समा°).

5 D2 om. 5^{a} (cf. v. l. 3). Dc1 reads 5 on marg. —^{a}) Ś2 K1. 3. 4 D1 विक्रम्य; D5. 7. 8 विक्रांतं (for विक्रान्तो). —^{b}) K4 T G2–5 समाहितं (for °हितः). M3–5 युयुधानेन वारितः. — M3–5 read 5^{cd} twice. —^{c}) G3 बाणैर् (for तूर्णं). M3–5 (all second time) सात्यकिं त्रिभिरानर्छंद्. —^{d}) K2 Dn2 D1 शरैः शितैः; K4. 5 D4. 7. 8 शिलासितैः; B2. 3 Dc1 G1 M1. 2. 3–5 (last three first time) शितैः शरैः (for शिलाशितैः).

6 ^{b}) T G2–5 -रुधिर- (for -पिशित-). Ś1 K3 Dn1 D1 -भोजिनः (for -भोजनाः). —^{c}) K1. 5 G1 M3–5 अत्य(K5 °ध्य)गुर्; K2. 4 B Dc1 Dn2 D1. 4–8 T G2–5 M1. 2 अभ्ययुर्; D2 आययुर् (for अभ्यगुर्). Ś2 धराणिं. —^{d}) B4 T G2–5 वल्मीकम् (for श्वसन्त).

7 ^{a}) K4 अपि; B (except B4) ततः; D2 च सं-; D5 अति- (for अभि-). D4 -क्रुद्ध (for -क्रुद्धस्). T G M3–5 तं दी(G5 तद्दी)र्घबाहुः (G4 °हुं) संक्रुद्धस्; M1. 2 तं सात्यकिः सुसंक्रुद्धस्. —^{c}) K1 द्रोणं पंचशताविध्यन्; D2 °शतैर्विध्यन्.

8 D2 om. 8. —^{a}) D6 तथा (for रणे). K5 D4. 5 क्रुद्धो (for विद्धो). —^{b}) Ś1 G5 सत्त्ववान्; K5 Dn1 संयुगे (for सत्वरम्). —^{c}) S नवभिर् (for बहुभिर्). —^{d}) G4 युध्यमानम् (for यत°). T G2. 3. 5 अयुध्यत; G4 अबु° (for अवि°).

9 ^{b}) T G M1. 2 महारथः; M3–5 तु ब्राह्मणः (for महाबलः). —^{c}) Dc1 D6 सात्यकिं (for सात्वतं). —^{d}) B (B2 marg. as in text) Dc1 Dn2 D3. 5. 6 G1. 2 M1. 2 शरेण; D4 शितेन; T G3–5 व्रातेन (for शतेन). Ś1 K1 D7. 8 T G3–5 नतपर्वणां; B Dc1 Dn2 D3. 6 [आ]नतपर्वणा. D2 तीक्ष्णधारैः शिलीमुखैः.

10 ^{a}) B2 (marg. as in text) युध्यमानः; Dn D4 विध्य° (for वध्य°). —^{c}) K1 [अ]भ्यवर्तत; Dn2 D1–4. 6 [अ]न्वपद्यत (for [अ]भ्य°). D4 om. from कर्तव्यं up to पते (in 10^{d}).

11 B4 D7. 8 om. (hapl.) 11^{a}–12^{b}. —^{a}) Ś K D2. 3. 5. 6 चाथ (for चापि). D4 विषसाद नरश्चापि. —^{b}) M3–5 सत्यकोप्यभवन्नृप. —^{c}) K4 ततो (for रणे). —^{d}) T G2–4 विकिरंतं (for विसृजन्तं). K5 Dn1 T G2–5 शराञ्शितान् (by transp.); D4 शरान्वरान्.

12 B4 D7. 8 om. 12^{ab} (cf. v. l. 11). —^{a}) D5 संक्रुद्धाः (for ते पुत्राः). —^{b}) D5 पुत्रास्तव (for सैनिकाश्च). —^{c}) G2 -वदना (for -मनसो).

C. 7. 4147 B. 7. 110. 14 K. 7. 110. 14 एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यकर्मकृत् ।
ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहुणा ।
अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥ १४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यमिदमाह जनाधिप ।
अभिद्रव द्रुतं द्रोणं किं नु तिष्ठसि पार्षत ।
न पश्यसि भयं घोरं द्रोणान्नः समुपस्थितम् ॥ १५
असौ द्रोणो महेष्वासो युयुधानेन संयुगे ।
क्रीडते सूत्रबद्धेन पक्षिणा बालको यथा ॥ १६
तत्रैव सर्वे गच्छन्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
त्वयैव सहिता यत्ता युयुधानरथं प्रति ॥ १७
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः ।
सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥ १८
एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन पाण्डवः ।
अभ्यद्रवद्रणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ १९
तत्रारावो महानासीद्द्रोणमेकं युयुत्सताम् ।
पाण्डवानां च भद्रं ते सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ २०
ते समेत्य नरव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ।
अभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ २१
स्मयन्नेव तु तान्वीरान्द्रोणः प्रत्यग्रहीत्स्वयम् ।
अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेन च ॥ २२

13 ^{a}) D$_{4.5}$ तद् (for तं). —^{c}) Ś$_1$ K$_{2.3.5}$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3.6}$ राजा; D$_2$ वाक्यं (for राजन्). —^{d}) D$_2$ मारिष (for भारत).

14 Before 14, G$_1$ M ins. युधिष्ठिरः. G$_5$ damaged. —^{b}) B$_4$ Dn$_1$ D$_{2.3.6}$ S (G$_5$ damaged) सत्यविक्रमः; D$_{4.5}$ सर्वकर्मकृत् (for सत्य°). —^{c}) G$_4$ यस्य ते (for ग्रस्यते). —^{d}) S (G$_5$ damaged) आदित्य (for भानुमान्). —^{e}) Ś$_1$ K$_{3.4}$ D$_4$ अभ्यद्रवत; K$_1$ अत्य° (for अभि°). T G M$_1$ आगच्छता(M$_1$ °दा)भिद्रवत; M$_2$ आगच्छेदाभिद्रवत (sic). —^{f}) T G$_{1.3.4}$ M$_{1.2}$ सत्यको (for सात्यकिर्). B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ वध्यते (for युध्यते).

15 Before 15, S (G$_5$ lacuna) ins. संजयः. —^{b}) Ś$_2$ K$_{4.5}$ B$_{1.3}$ (marg.)$_{.4.5}$ Dc$_1$ Dn D$_{1.2.4.6}$ जनाधिपः; B$_3$ महीपते; S जनेश्वरः (for जनाधिप). —After 15^{ab}, S ins.:

575* द्रोणं वारय सुक्षिप्रं सत्यकं मा वधीद्द्विजः ।

[T सात्यकं. G$_{3.4}$ M$_{1.2}$ सत्यकर्मावधीद् द्विजः; G$_5$ °र्मविधिद्विंजः (for the post. half).]

—^{c}) K$_3$ D$_7$ अभ्यद्रव; K$_4$ असिन्द्रव (for अभिद्रव). Dn$_1$ अभिद्रवतं द्रोणं च. —^{d}) K$_{2.5}$ B$_4$ Dn D$_{1.5}$ किमु; D$_6$ किं तु; D$_{7.8}$ किं त्वं (for किं नु). K$_4$ पार्थिव; B$_4$ पांडव (for पार्षत). —^{e}) M$_{3-5}$ जानासि (for पश्यसि). B$_{3-5}$ भयं द्रोणाद्; D$_2$ यथा द्रोणं (for भयं घोरं). —^{f}) B$_{3-5}$ घोरं नः; D$_2$ नः सदा; D$_4$ द्रोणतः (for द्रोणान्नः). Ś$_2$ K$_{1.3.4}$ D$_1$ समुपागतं (for °पस्थितम्).

17 Ś K (except K$_5$) D$_1$ om. 17^{ab}. —^{a}) B$_4$ अत्र; D$_2$ तथा (for तत्र). —^{c}) K$_4$ सहितो (for °ता). Dn$_2$ सर्वें; M$_5$ युक्ता (for यत्ता). Ś K$_{1-3}$ D$_1$ त्वयैव सहितो (Ś$_1$ °तां) यत्तो (Ś$_1$ °त्तां); T G$_{3.4}$ त्वं चापि तत्र संरब्धो; G$_{2.5}$ त्वं (G$_5$ तं) च वा तत्र संरब्धो. — G$_5$ om. 17^{d}–19^{b}. —^{d}) S (G$_5$ om.) युयुधानस्य कारणात् (= 19^{d}).

18 G$_5$ om. 18 (cf. v. l. 17). —^{a}) Ś$_1$ K$_3$ [ऽ]व-; K$_{1.4}$ वा (for ऽनु-). —^{b}) D$_{4.7}$ सर्व- (for सह-). Ś K$_{1.3.4}$ D$_6$ M$_{3.5}$ -सैनिकैः; D$_{4.7}$ -सैनिकाः (for -सैनिकः). —^{c}) Ś$_1$ मोक्षयामि; D$_{2.6}$ T G$_{1.3.4}$ M मोचयस्व; G$_2$ मोचयित्वा; M$_5$ (*sup. lin.*) मोचयामि (for मोक्षयस्व). —^{d}) B$_2$ -दंष्ट्रांतरे (for -दंष्ट्रान्तरं).

19 ^{a}) D$_4$ गतो (for ततो). B$_2$ (marg.; orig. as in text) राजन् (for राजा). —^{b}) Dn$_1$ सर्वैं; D$_{3.6}$ सह (for सर्व-). K$_5$ Dn$_1$ D$_{4.5.7.8}$ -सैन्यानि (for -सैन्येन). K$_{2.5}$ Dn$_1$ D$_{1.3.6}$ भारत (for पाण्डवः). —^{c}) Dn$_1$ अभ्यधावद् (for अभ्यद्र°).

20 ^{a}) K$_3$ Dn$_1$ G$_5$ M$_{1.2}$ तत्र रावो; D$_{3.6}$ तदारावो (for तत्रारावो). —^{b}) B$_4$ जिघांसतां (for युयुत्सताम्). —^{c}) D$_2$ भवद्धेतोः (for च भद्रं ते). —^{d}) D$_2$ संजयानां (for सृञ्ज°). G$_2$ सर्वतः (for °शः).

21 G$_4$ om. 21^{ab}. —^{a}) D$_3$ नरव्याघ्र; G$_3$ °व्याघ्रं (for °व्याघ्रा). —^{d}) D$_4$ कंकबर्हिणवाजिभिः.

22 ^{a}) M$_{1.2}$ तद् (for तान्). Ś$_1$ K$_{1.4}$ T G$_{2-5}$ वीरो; D$_4$ सर्वान् (for वीरान्). K$_5$ स स्मयन्नेव तान्द्रोणो; D$_{3.6}$ अ(D$_6$ [*sup. lin.*] वि)स्मयन्नेव तान्वीरान्. —^{b}) K$_5$ वीरान् (for द्रोणः). D$_3$ प्रत्यवधीत् (for °ग्रहीत्). —^{c}) B Dc$_1$ अतिथीनिव संप्राप्तान्. —^{d}) B$_1$ [अ]मलेन (for [आ]सनेन). S आसनेनोदकेन च.

तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ।
आतिथेयगृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा ॥ २३
भारद्वाजं च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।
मध्यंदिनमनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव प्रभो ॥ २४
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २५
वध्यमाना रणे राजन्पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ २६
द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त विसर्पन्तो महाशराः ।
गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः ॥ २७
तस्मिन्द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः ।
महारथसमाख्याता धृष्टद्युम्नस्य संमताः ॥ २८
पाण्डूनां सर्वसैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च ।
द्रोणं स्म ददृशुः शूरं विनिघ्नन्तं वरान्वरान् ॥ २९
केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समन्ततः ।
द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ३०
पाञ्चालान्सृञ्जयान्मत्स्यान्केकयान्पाण्डवानपि ।
द्रोणोऽजयन्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३१
तेषां समभवच्छब्दो वध्यतां द्रोणसायकैः ।
वनौकसामिवारण्ये दह्यतां धूमकेतुना ॥ ३२ C. 7. 4166 B. 7. 110. 37 K. 7. 110. 33

23 ^{a}) B3 अर्पितास् (for तर्पि°). K5 Dn1 D5. . 8 तेन (for तस्य). — ^{b}) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 भारद्वाजेन (for °जस्य). K5 D7 G5 धन्विना (for °नः). — ^{c}) K2. 4. 5 Dn D1. 7. 8 M3–5 आ(Dn2 अ)तिथेयं; B4. 5 G5 अतिथेय- (for आ°). — ^{d}) S तर्प्यंते (for नृपते).

24 ^{a}) S युद्धे (for सर्वे). — ^{b}) S नाशकन् (for न शेकुः). — ^{c}) D6 मध्यंदिनमुखं प्राप्तं. — ^{d}) D6 om. (hapl.) from प्रभो up to रिव (in 25^{d}). K5 Dn D7. 8 प्रजाः (for प्रभो).

25 D6 om. up to रिव (cf. v. l. 24). — ^{a}) D7. 8 सर्व-; G1 M दृष्ट्वा (for सर्वान्). — ^{b}) M4 सर्व- (for द्रोणः). — ^{c}) D2 T G3–5 अपातयत्; G1 M अताडयत् (for अतापयत्). — ^{d}) K4 om. रिवांशुमान्.

26 ^{a}) M3–5 हन्यमाना (for वध्य°). Ś K B4 D (except Dc1) महाराज (for रणे राजन्). — ^{b}) G2 मामकाः (for पाण्डवाः). K1. 5 तदा (for तथा). — ^{c}) D6 अंतरं (for त्रातारं). K4 नाधिगच्छंत; T G2–5 नाभ्यगच्छंति (G5 °त) (for नाध्यगच्छन्त). — ^{d}) T G M1. 2 पंके सन्ना (for पङ्कमग्ना). G1. 3–5 M1. 2 यथा (for इव).

27 ^{a}) S तस्य द्रोणस्य दृश्यंते. — ^{b}) S प्रभवंतो (for विसर्पन्तो). D4 महायशाः; T G2–5 °रथाः (for °शराः). — T G3 om. 27^{c}–28^{d}. — ^{d}) S (T G3 om.) प्रभवंतः (for प्रतपन्तः). K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 सहस्रशः (for समन्ततः).

28 T G3 om. 28 (cf. v. l. 27). — ^{b}) K3 B4 Dc1 D6 G4 पंचालाः. — ^{c}) Ś2 K2. 5 B Dc1 Dn D1. 2. 4–8 महारथाः (for °रथ-). — ^{d}) Ś K (except K5) संगताः (for संमताः).

29 ^{a}) B3–5 -सैन्यानां; Dc1 -सैन्यस्य (for -सैन्येषु). — ^{b}) B4. 5 समंततः (for तथैव च). — For 29^{ab}, S subst. :

576* पाञ्चालेष्वथ शूरेषु केकयेषु च मानवाः ।

— ^{c}) D2 द्रोणः स; G2 द्रोणं हि (for द्रोणं स्म). D2 om. from ददृशुः up to पाञ्चाला (in 31^{a}). D5 तत्र; T G2–5 शूरा; G1 M1. 2 वीरा; M5 शूरान् (for शूरं). D3. 6 द्रोणः स ददृशे शूरो. — ^{d}) D5 विनिघ्नन्वै (for °घ्नन्तं). T G2–5 M3–5 परान्वरान्; G1 M1. 2 परान्परान् (for वरान्वरान्). D3. 6 विनिघ्नन्सृंजयान्वरान्.

30 D2 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{a}) B1. 2. 5 Dn2 D3. 7 कैकयानां; Dn1 D5. 8 कैके° (for केक°). — ^{b}) M3–5 हत्वा तस्य (for विद्राव्य च). Ś1 पुनः पुनः; D5. 7. 8 ततस्ततः (for समन्ततः). — D7 repeats 30^{c} after 31. — ^{d}) S (except M1. 2) व्यात्तानन (for व्यादितास्य).

31 D2 om. up to पाञ्चाला (cf. v. l. 29). — ^{ab}) K3 B2. 4 Dc1 D3 पंचालान्. Ś1 transp. सृञ्जयान् and केकयान्. T G2 मात्स्यान् (for म°). K4. 5 B4 D3. 5. 7. 8 कैकयान्; Dn1 D2 कैकेयान् (for केक°). N (except B Dc1) च नराधिपः (for पाण्डवानपि). — ^{c}) D2 महाराज (for °बाहुः). — After 31, D7 repeats 30^{c}.

32 ^{b}) K2. 3 Dn D3. 6 विद्धानां (for वध्यतां). B1. 2. 4 -शायकैः. — ^{d}) Dn2 D3 व्यासानां; D6 दग्धानां; D7 दह्यंतां; G1 दहतां (for दह्यतां).

33 ^{a}) Ś2 K1. 3. 4 D2 ततो (for तत्र). — ^{b}) D5. 7. 8

C. 7. 4167
B 7. 110. 34
K. 7. 110. 34

तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाब्रुवन्नृप ।
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः पाण्डवाश्च ससैनिकाः ॥ ३३
तं तथा समरे द्रोणं निघ्नन्तं सोमकान्रणे ।
न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः ॥ ३४
वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
अशृणोत्सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् ॥ ३५
पूरितो वासुदेवेन शङ्खराट् स्वनते भृशम् ।
युध्यमानेषु वीरेषु सैन्धवस्याभिरक्षिषु ।
नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ॥ ३६
गाण्डीवस्य च निर्घोषे विप्रनष्टे समन्ततः ।
कश्मलाभिहतो राजा चिन्तयामास पाण्डवः ॥ ३७
न नूनं स्वस्ति पार्थस्य यथा नदति शङ्खराट् ।
कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ३८
एवं संचिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ।
अजातशत्रुः कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत ॥ ३९
बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुंगवम् ॥ ४०
यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय शाश्वतः ।

ऋषयश् (for पितरश्). D2 चाययुर् (for चाब्रुवन्). K1. 3. 4 तदा; M3. 4 हि ते (for नृप). — ^{c}) D2 यत्र (for एते). The portion of the text from न्ति पाञ्चालाः up to चेदमब्रवीत् (in 7. 88. 28^{d}) is lost in Ś2 on missing folios. D7 पंचालाः. — ^{d}) K (except K5) सहस्रशः; T G M1. 2 सकेकयाः (for ससैनिकाः). D2 सर्वतः सहसैनिकाः; M3-5 पांडवाः केकयास्तथा.

34 Ś2 missing (cf. v. l 33). — ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 तांस् (for तं). K1. 3. 4 D1 वीरं; D5 घ्नंतं (for द्रोणं). — ^{b}) T G M1. 2 सायकै (for सोमकान्). K5 Dn1 युधि; B1-3. 5 Dc1 रुषा; B4 D2 नृप; G2 परान् (for रणे). D5 द्रोणं शस्त्रभृतां वरं. — ^{c}) S (except M3-5) तं (for न). T [अ]तुययुः (for [अ]भि°). — ^{d}) Ś1 न च; D5 चैव (for नैव).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) B4 तथा रौद्रे वर्तमाने. — ^{b}) Ś1 K1. 3. 4 वीरवरान् (for °वर-). — ^{c}) D7. 8 नाशृणोत् (for अशृ°). Dn1 पार्था; D5 राजा; D7 पार्थे (for पार्थः). — ^{d}) K5 Dn1 D7. 8 देवदत्तस्य निस्वनं.

36 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) D7. 8 S पूरिते (for °तो). — ^{b}) K4 transp. शङ्खराट् and स्वनते. S शंखराजे महात्मना. — After 36^{ab}, D8 repeats 7. 84. 30. — Before 36^{cd}, D8 ins. संजय उवाच. — ^{c}) Ś1 K3 अर्द्यमानेषु; K2 अर्ल्य°; M4 वध्य° (for युध्य°). — ^{d}) T G2-5 च; M3-5 [अ]थ (for [अ]भि-). — ^{f}) M1. 2 विजयस्युरथं प्रति.

37 Ś2 missing (cf. v. l. 33). B4 om. 37^{a}-40^{b}. — ^{a}) D7. 8 गांजीवस्य (for गाण्डीवस्य). — ^{b}) K3 D2 T G2-4 विप्रणष्टे; K5 °घुष्टे; D7. 8 °मुष्टे (for °नष्टे). S तथैव च (for समन्ततः). — ^{d}) Dn1 धर्मराट् (for पाण्डवः).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 33). B4 om. 38 (cf. v. l. 37). — ^{a}) B (B4 om.) Dc1 Dn2 D8 पार्थाय (for पार्थस्य). — ^{c}) D5. 7. 8 तथा (for यथा). — ^{d}) K4 G1. 3-5 M निनदंति (for विन°). — After 38, S ins.:

577* व्यक्तमद्य विनश्यन्ते सर्वलोकमहारथाः ।

Colophon.

संजय उवाच ।

श्रुत्वा तु निनदं घोरं पाञ्चजन्यस्य मारिष ।

[(L. 1) G1. 5 M3-5 हि नश्यंति (G5 °ते); M1. 2 हि दृश्यंते (for विनश्यन्ते). — *Colophon.* — *Sub-parvan:* M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* M1. 2 युधिष्ठिरचिंता. — *Adhy. no.* (figures, words or both): T G1-4 M1. 2 106; G5 104; M3-5 105. — *Śloka no.:* G5 38.]

39 Ś2 missing (cf. v. l. 33). B4 om. 39 (cf. v. l. 37). D7 om. (hapl.) 39^{a}-40^{b}. — ^{a}) Dn1 D5 स (for सं-). D4 स एवं चिंतयित्वा तु; S चिंतयित्वा भृशं राजा. — ^{c}) T G2-5 शैनेयम् (for कौन्तेयः). — ^{d}) G1 M3-5 सात्यकिं (for सात्वतं). Dn1 सात्वतं वाक्यमब्रवीत्; T G2-5 अभ्यभाषत सात्यकिं. — After 39, D2 repeats 7. 84. 30.

40 Ś2 missing (cf. v. l. 33). B4 D7 om. 40^{ab} (cf. v. l. 37, 39). — ^{c}) K4 M3. 4 कृतस्य. K3. 4 D3. 6 [अ]नंतरावेक्षी; D1 °वैक्षी; D4 °प्रेक्षी (for °पेक्षी). G2. 5 कृत्यस्य नांतरापेक्षी. — ^{d}) D4. 7 सैनेयं (for शै°). K4 सिनिपुंगवं; K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 कुरुपुंगवः; D6 निशिपुंगवं (for शिनि°). D2 शैनेयं धर्मजोब्रवीत्. — After 40, K1-3 ins. an addl. colophon [*sub-parvan:*

सांपराये सुहृत्कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४१
सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयञ्शिनिपुंगव ।
त्वत्तः सुहृत्तमं कंचिन्नाभिजानामि सात्यके ॥ ४२
यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च नित्यमनुव्रतः ।
स कार्ये सांपराये तु नियोज्य इति मे मतिः ॥ ४३
यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् ।
तथा त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ ४४
सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि ।
अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥ ४५
स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ।
कुरु कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४६
त्वं हि सत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ।
लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति ॥ ४७
यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्त्यजेत्तनुम् ।
पृथिवीं वा द्विजातिभ्यो यो दद्यात्सममेव तत् ॥ ४८
श्रुताश्च बहवोऽस्माभी राजानो ये दिवं गताः ।
दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ ४९
एवं त्वामपि धर्मात्मन्प्रयाचेऽहं कृताञ्जलिः ।
पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकं वा फलं विभो ॥ ५०
एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः ।　(7. 4186 | 7. 110. 52 | 7. 110. 54

K1. 3 जयद्रथवध. *Day of Droṇa's Generalship:* K1–3 चतुर्थदिवसे].

41 Ś2 missing (cf. v. l. 33). Before 41, MSS. ins. युधिष्ठिर उवाच. —^{a}) T G1. 2. 5 M योयं (for यः स). Dc1 T G2. 5 सृष्टः (for दृष्टः). —^{b}) K4 D4. 7 सैनेय (for शैनेय). Dn1 सात्वतं; D4 शाश्वतं (for °तः). —^{c}) K5 आत्ययिके; **C**d सांपराये (as in text). Ś1 K (except K5) सुहृत्कार्ये; D3. 6 महत्कृत्यं; D4 समुत्कृत्ये; M3–5 सुहृत्कृच्छ्रे (for सुहृत्कृत्ये).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{a}) G1. 5 M यौधेषु (for यो°). —^{b}) A few MSS. शिनिपुंगवः. —^{c}) S सुहृत्तरं (for °त्तमं). K4. 5 Dn1 D4. 5. 7. 8 G1. 4. 5 M1. 2 किंचिन् (for कं°). —^{d}) D7 नात्र (for नाभि-). T G2–4 M3–5 सात्वत (for सात्यके).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{a}) T G2–4 M3–5 प्रियः (for यो हि). K4 प्रीतिमना; T G2–4 प्रिय° (for प्रीत°). — D5 om. (hapl.) 43^{b}–44^{a}. K4 repeats 43^{bcd} and M3 43^{bc} after 44^{a}. —^{b}) G2 त्वं (for यश्च). —^{c}) B4 कार्ये स (by transp.); G1 M1, 2 स कृत्ये. B4 च; S (M3 both times) वा (for तु). **C**v कार्ये च सांपराये वा. —^{d}) **C**v cites नियोज्य (as in text). M3. 4 मतः (for मतिः).

44 For the repetition in K4 M3, cf. v. l. 43. Ś2 missing (cf. v. l. 33). D5 om. 44^{a} (cf. v. l. 43). —^{a}) S (except G1 M1. 2) हि (for च). —K1 om. (hapl.) 44^{b}–45^{c}. —^{b}) D5 G5 परायणः; **C**d °णम् (as in text). —^{c}) B3 असि (for अपि). —After 44, D7 repeats 7. 84. 30.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 33). K1 om. 45^{abc} (cf. v. l. 44). —^{a}) K2–4 D1 T G2–5 त्वयि (for सोऽहं). —^{b}) K3. 4 D1 सोऽहं (for त्वयि). Ś1 त्वं (for तं). Ś1 Dn1 D4. 5 सोढुम् (for वोढुम्). T G2–5 तत्त्वं वोढुमिहार्हसि. — B3 reads 45^{cd} on marg.

46 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{c}) Ś1 कृच्छ्रं (for कृच्छ्रे). K1 सहायार्थे (for °र्थम्). —^{d}) S महामृधे (for नरर्षभ).

47 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{c}) T G2–4 लोके विख्यायते शूर. —^{d}) G1 M3–5 -विक्रम (M3 °मः); M1. 2 -वागिव (for -वागिति).

48 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{a}) B2 योयं (for यो हि). K4 D4. 5. 7 सैनेय (for शैनेय). G1 M1. 2 मित्रार्थं (for °र्थे). —^{b}) S transp. त्यजेत् and तनुं. —^{c}) K2. 4 B4 Dn D1. 2 T G2–5 च (for वा). —^{d}) K2 B Dc1 स समो (Dc1 तत्समो) भवेत् (for सममेव तत्).

49 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{a}) D7. 8 वीर (for ऽस्माभी). —^{c}) Ś1 सर्वां (for कृत्स्नां). —After 49, S ins.:

578* दीयमाना हि बहुभिर्दास्यते च मुहुर्मही ।
नतु कश्चिद्रणे प्राणान्मित्रार्थे त्यक्तवानिह ।

[(L. 1) G1 M च (for हि). G1 पुनर् (for मुहुर्). — (L. 2) G3–5 M न तु (for ननु).]

50 Ś2 missing (cf. v. l. 33). —^{b}) D2 प्रयाहि

C. 7. 4186
B. 7. 110. 52
K. 7. 110. 54

रणे संत्यजति प्राणान्द्वितीयस्त्वं च सात्यके ॥ ५१
विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थयतो यशः ।
शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५२
ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ।
त्वदन्यो हि रणे गोप्ता विजयस्य न विद्यते ॥ ५३
श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पाण्डवः ।
मम संजनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५४
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च तथा लघुपराक्रमः ।
प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो मुह्यते न च संयुगे ॥ ५५
महास्कन्धो महोरस्को महाबाहुर्महाधनुः ।
महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥ ५६
शिष्यो मम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
युयुधानः सहायो मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ५७
अस्मदर्थे च राजेन्द्र संनह्येद्यदि केशवः ।
रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः ॥ ५८
गदो वा सारणो वापि साम्बो वा सह वृष्णिभिः ।
सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ॥ ५९
तथाप्यहं नरव्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् ।
साहाय्ये विनियोक्ष्यामि नास्ति मेऽन्यो हि तत्समः ६०
इति द्वैतवने तात मामुवाच धनंजयः ।

पांडवं प्रति. — c) Dn1 वा (for स्याद्). S (except M3–5) पृथिवीदानतस्तुल्यम्. — d) D7 च (for वा). Dn1 फलं स्यादधिकं विभो.

51 Ś2 missing (cf. v. l. 33). D4 om. 51^{c}–53^{b}. — c) K1 स त्यजति; S त्यजति च (for संत्यजति). — d) M3–5 सत्यक (for सात्यके).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 33). D4 om. 52 (cf. v. l. 51). — a) D8 सविक्रांतस्य युद्धेषु; S शूरस्य युध्यमानस्य. — b) K4 युद्धं; B Dc1 D2. 4 T G M1. 2 युद्धात् (for युद्धे). D8 प्रार्थयंतो महद्यशः. — c) D2 S सहायार्थे (for °यः स्यान्). — d) B2 D5 नरः (for जनः).

53 Ś2 missing (cf. v. l. 33). D4 om. 53^{ab} (cf. v. l. 51). — a) T G2–5 हि (for तु). K1 परानंदे; D3 °मर्शे; D6 °मर्षे; Cd °मर्दे (as in text). — b) D7. 8 T G3. 4 वर्तमाने च (D7. 8 तु) (for °मानस्य). D2 सात्यके; D5 मारिष (for माधव). — c) D2 [ऽ]भिजनो (for हि रणे).

54 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) K5 D7. 8 श्लाघते स; D6 श्लाघयते (for श्लाघन्नेव). D6 M1. 2 च (for हि). D2. 3 T G M3–5 श्लाघयन्नेव (D2 श्लाघ्यते तव) कर्माणि. — b) B2 Dc1 D2 सततं तव (D2 स हि) पांडवः; S विजयस्तव माधव. — c) K5 सर्वं; T G4 हर्षान् (for हर्षं). — d) Dn2 अगायत (for अकीर्तयत्).

55 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) Dn D2. 3. 5. 6 लघुहस्तश्चित्रयोधी. — c) G5 सर्वार्थवित् (for °स्त्रवित्). D2 प्रथितो ह्यस्त्रविच्छूरो. — d) Ś1 नैव; D5 स न (for न च). B Dc1 S न च मुह्यति संयुगे (G1 M1. 2 °गरे).

56 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) S (except G1 M1. 2) महोरस्को महास्कंधो. — b) K2. 3 D3. 6 T G महाहनुः; D5 M3–5 °रथः (for °धनुः). — d) S (except M3–5) transp. स and महात्मा.

57 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — b) D3–5 च (for ऽसि). — c) T G2–5 सात्यकेन सहायेन; M3–5 युयुधानसहायोहं. — d) S प्रमथिष्यामि (for °ष्यति). T G2–5 [अ]हं कुरून् (for कौरवान्).

58 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) K4 D2 अस्मदर्थं (for °र्थे). — c) G5 [अ]नुरुद्धो (for [अ]नि°). — d) G1 M1. 2 [ऽ]थ (for वा). Ś1 महामनाः (for °रथः).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) B2. 5 शारणो (for सा°). — b) D2. 3. 6 शांबो (for साम्बो). G1 M1. 2 transp. सह and वृष्णिभिः. — B4 om. 59^{cd}. — c) B1–3. 5 साहाय्यार्थं (for सहायार्थं).

60 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) K5 एकं; T G2–5 एनं (for अहं). Ś1 K1. 3. 4 B2 D3 नरव्याघ्र (for °घ्रं). — b) D4. 7. 8 सैनेयं (for शै°). — c) K1 Dn1 D3–5 G3–5 सहाय्ये (for सा°). — d) M3–5 न हि (for नास्ति). B2 (marg.; orig. as in text) M3–5 [ऽ]स्ति (for हि).

61 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) D5 राजन् (for तात). — c) K1. 4. 5 परोक्ष्यं; K2 B Dc1 Dn D1. 3 परोक्षे; D6 परेषस्; T G3 परोक्षांस् (for परोक्षं). D3 बहुगुणांस्; D4 त्वद्गुणस् (for त्वद्गुणांस्). Ś1 K तोष्यन्; D2 तात; G1 M1. 2 तुल्यान् (for तथ्यान्).

परोक्षं त्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि ॥ ६१
तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ।
धनंजयस्य वार्ष्णेय मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६२
यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं द्वारकां प्रति ।
तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६३
न तत्सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् ।
यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥ ६४
सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ।
सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ॥ ६५
सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च ।
अनुरूपं महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६६
सुयोधनो हि सहसा गतो द्रोणेन दंशितः ।
पूर्वमेव तु यातास्ते कौरवाणां महारथाः ॥ ६७
सुमहान्निनदश्चैव श्रूयते विजयं प्रति ।
स शैनेय जवेनात्र गन्तुमर्हसि माधव ॥ ६८
भीमसेनो वयं चैव संयत्ताः सहसैनिकाः ।
द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्यति ॥ ६९
पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे ।
महान्तं च रणे शब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ॥ ७०
महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु । C. 7. 4206 B. 7. 110. 72 K. 7. 110. 74

— d) Ś1 K1. 3. 4 आत्म- (for आर्य-). S कथयामास संसदि·

62 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) B1. 3 तस्मात् (for तस्य). Ś1 K1. 3. 4 Dc1 D4–8 [ए]नं; B1 [ए]तत् (for [ए]वं). — cd) M3–5 transp. वार्ष्णेय and भीमस्य·

63 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) Ś1 तच्चापि; Ś1 (*sup. lin.*) न चापि; K (except K5) D1 यदापि; D4 ये चापि; D7. 8 यथापि (for यच्चापि). T G2–5 तीर्थं वि- (for तीर्थानि). D2 तदा तीर्थान्यनुचरन्· — b) Ś1 K1. 4 Dc1 T G2 M5 (*sup. lin.*) अगच्छन्; D2 G1 M3–5 °च्छद्; D4 आगमं; D5 अगमन् (for अगच्छं). — c) D4 तथा (for तत्र). T G2 ताम् (for [अ]हम्). — d) M3. 4 चापि (for प्रति). M5 अर्जुनस्यापि दृष्टवान्·

64 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) D4. 5. 7. 8 ते (for तत्). K5 अन्यत्र (for अन्येषु). S तत्ते सौहार्दमस्मासु· — b) D5 G1 M1–4 तथा; T G2–5 M5 यथा (for मया). K4 D4. 7 सैनेय (for शै°). — c) K5 T G2–4 M5 तथा (for यथा). G5 भजते (for °से). — d) T G1–4 M3–5 उपद्रवे; Cd °प्लवे (as in text). G5 सवर्तमनुपद्रवे; M1. 2 वर्तमानोनुपद्रवे·

65 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) D2 सौहृदेन (for सोऽभिजात्या). S सौहार्दस्य च भक्तस्य (M3–5 °क्तेश्च). — b) Ś1 K1. 3 सख्ये हि; K5 सत्यस्य; B1 सख्युश्च; G5 सुखस्य (for सख्यस्य). Ś1 चित् (for च). D4 सख्येस्यार्यकरस्य च· — c) D7. 8 हृदयस्य (for सौहृदस्य). B1. 4 वीरस्य (for वीर्यस्य). D2 मैत्रभावस्य वीर्यस्य; S संभावनायाः पार्थस्य· — d) D5 मारिष (for माधव). D2 कौलीनस्य च माधव·

66 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) K5 Dn1 शौर्यस्य; D2 श्रुतस्य; S (except G3. 4) सत्त्वस्य (for सत्यस्य). — b) D2 अनुक्रोशस्य चाविभो· — d) Dn2 कर्तुमिह; D2 S कर्तुं त्वम् (by transp.). Ś1 कर्तुं कर्म त्वमर्हसि·

67 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) M3. 4 [ऽ]पि (for हि). D2 दुर्योधनो ह्यागतो वै· — b) Dn1 D5. 7. 8 यत्तो; D2 अद्य; D4 G1. 3–5 M यातो (for गतो). K3. 4 S दंसितः; D7. 8 दर्शितः; Cd दंशितः (as in text). — c) K2. 4 B4 Dn D1. 2. 5. 7 [अ]नु-; S (except G1 M1. 2) च (for तु).

68 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — b) S (except M3–5) हि रणं (G5 °णे); Cd विजयं (as in text). — c) D4 सैन्येव; D7. 8 सैनेय (for शैनेय). K2. 5 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 5. 7. 8 [आ]शु (for [अ]त्र). — d) Ś1 K D (except Dc1) मानद (for माधव).

69 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) M3–5 चात्र (for चैव). — b) K4 संपन्नाः; S समस्ताः (for संयत्ताः). K4 -सैन्यकाः; D2 -सैनिकैः (for -सैनिकाः). — d) G1 M1. 2 त्वं; M3–5 त्वा (for त्वां). B1–3. 5 D5 M3–5 योत्स्यति; B4 D2 T G2–5 योत्स्यते; Dc1 रोत्स्यति; G1 M1. 2 यास्यसे (for °ति).

70 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) K1. 4 D4–7 G5 सैनेय (for शै°). — c) S (except G1 M1. 2) महांश्च तुमुलः शब्दो· — d) B4 वाहिनीं (for भारतीम्). T G2–5 दीर्यमाणा च भारती; M3–5 °णेव मेदिनी·

71 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — a) T G2–5 महावातसमुद्भूतः· — b) S (except G1 M1. 2) समुद्र

C. 7. 4708 B. 7. 110. 72 K. 7. 110. 74 धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ॥ ७१
रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ।
सैन्यं रजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्तते ॥ ७२
संवृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
अत्यन्तापचितैः शूरैः फल्गुनः परवीरहा ॥ ७३
नैतद्बलमसंवार्य शक्यो हन्तुं जयद्रथः ।
एते हि सैन्धवस्यार्थे सर्वे संत्यक्तजीविताः ॥ ७४
शरशक्तिध्वजवनं हयनागसमाकुलम् ।
पश्यैतद्धार्तराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७५
शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् ।
सिंहनादरवांश्चैव रथनेमिस्वनांस्तथा ॥ ७६
नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ।
सादिनां द्रवतां चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ७७
पुरस्तात्सैन्धवानीकं द्रोणानीकस्य पृष्ठतः ।
बहुत्वाद्धि नरव्याघ्र देवेन्द्रमपि पीडयेत् ॥ ७८
अपर्यन्ते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ।
तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ।
सर्वथाहमनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं बत जीवितम् ॥ ७९
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥ ८०
सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ।
तन्न जानामि वार्ष्णेय यदि जीवति वा न वा ।

(for °द्रम्). — ^{c}) B1–3 धृतराष्ट्र-; D1. 4. 8 धार्तराष्ट्रं (for °राष्ट्र-). D1 तद्वद्; M3–5 तत्र (for तात). — ^{d}) T विक्षतं; G2. 4 वीक्षितं; G3. 5 वीक्षतं (for विक्षिप्तं).

72 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) D3 T G2–4 च (for वि-). — ^{b}) K5 Dn1 तथा; B (except B5) D4 सह (for च ह). S मनुष्यगजवाजिभिः. — ^{c}) K2–5 B1. 3. 5 Dc1 Dn D1. 5. 7 S (except G1. 5) -समुद्भूतम्. — ^{d}) Ś1 एतद्विपरिवर्तते; B4 D6 एतत्सर्वं परिवर्तते (hypermetric); S °त्संप्रति दृश्यते.

73 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) K1 -वीरेण (for -सौवीरैर्). — ^{b}) G5 नखरप्रायसादिभिः. — ^{c}) Ś1 वीरैः (for शूरैः). K2 B Dc1 Dn D1. 3. 5. 6 अत्यंतोपचितैः शूरैः; D2 समंततोन्वितः शूरैः; D7. 8 S अत्यंतापचितः (G1 M °वजितः; G5 °पजितैः) शूरैः. — ^{d}) N (except Ś1 K1–3; Ś2 missing) फाल्गुनः (for फ°).

74 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) Ś1 K1 B1. 2. 4 Dn D2. 4. 6 असंवार्यं; T G2–5 °हार्यं (for °वार्यं). — ^{b}) M1. 2 शक्यं (for शक्यो). K1 हर्तुं; K2 B4. 5 Dn D3. 6 S जेतुं (for हन्तुं). — ^{d}) D5 सर्वे त्यक्ष्यंति जीवितं.

75 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) K2. 5 B D (except Dn1) -ध्वजवरं (D5 °रथं) (for °वनं). — ^{b}) K5 Dn1 नर- (for हय-). K5 Dn1 D4. 7. 8 M3–5 -रथाकुलं (for -समाकुलम्). — ^{d}) T G2–5 च (for सु-).

76 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{b}) B4. 5 पुस्करान् (for पुष्कलान्). — ^{c}) D4 G3 शंख- (for सिंह-). — ^{d}) B (except B2) Dc1 -स्वनं (for -स्वनांस्).

77 Ś2 missing (cf. v. l. 33). D6 reads 77^{abc} on marg. — ^{a}) D1 T G1–3 M1. 2 शब्दांश् (for शब्दं). — ^{b}) Ś1 समंततः (for सहस्रशः). — ^{c}) M4 सादीनां (for सादिनां). S (except G1 M1. 2) शब्दं (for चैव).

78 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) T G3 पुरस्तत्; G5 पुनस्तत् (for पुरस्तात्). — ^{b}) K (except K5) Dn D1. 3. 6 द्रोणानीकं च (for °नीकस्य). — ^{c}) D2 गच्छ त्वं; S बहुत्वं (for बहुत्वाद्). — ^{d}) D2 दूषयेः; S दूषयेत् (for पीड°).

79 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) B3 Dc1 D3. 5. 6 M3. 4 अपर्यंत- (for °र्यन्ते). B4. 5 रणे (for बले). — ^{b}) S प्रजह्यादपि जीवितं. — Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 79^{cdef}. — ^{d}) D3 जीवति (for जीवेत). — ^{e}) S समनु- (for [अ]हमनु-). — ^{f}) Dn1 D2. 7 सुकृत्स्नं; T M3–5 Cv सकृच्छ्रं (for सुकृच्छ्रं). Dn2 त्वयि; D2 तस्य; D3. 6 तत्र; D5 तव; Cv बत (as in text). Dn2 जीवति; Cv जीवितम् (as in text).

80 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) T G2–5 अभ्रश्यामो (for श्यामो युवा). D3 महाकेशो (for गुडा°). — ^{c}) K1 D4. 6 लब्धास्त्रश् (for लघ्वस्त्रश्). — ^{d}) Ś1 चैव; K5 चापि; S तत्र (for तात). K5 D5. 7. 8 वाहिनीं (for भारतीम्).

81 Ś2 missing (cf. v. l. 33). M3–5 om. (hapl.) 81^{a}–82^{b}; B1 reads the same on marg. — ^{c}) D6 om.

कुरूणां चापि तत्सैन्यं सागरप्रतिमं महत् ॥ ८१
एक एव च बीभत्सुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महामृधे ॥ ८२
न च मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथंचन ।
द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ।
प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथासौ चरति द्विजः ॥ ८३
युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ।
महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि माधव ॥ ८४
तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं सदा ।
अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥ ८५
नाहं शोचामि दाशार्हं गोप्तारं जगतः प्रभुम् ।
स हि शक्तो रणे तात त्रीँल्लोकानपि संगतान् ॥ ८६
विजेतुं पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य बलमेतत्सुदुर्बलम् ॥ ८७
अर्जुनस्त्वेव वार्ष्णेय पीडितो बहुभिर्युधि ।
प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्विन्दामि कश्मलम् ॥ ८८
तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वादृशा यथा ।
तादृशस्येदृशे काले मादृशेनाभिचोदितः ॥ ८९ C. 7. 4226 B. 7. 110. 92 K. 7. 110. 93

from तत्र up to प्रतिमं (in 81[f]). K2 तच्च; D5 तेन (for तत्र). M1. 2 जानाति (for °मि). — [e]) D4. 7. 8 वापि तत्; S (M3–5 om.) सुमहत् (for चापि तत्). — [f]) D2 भुवि; S (M3–5 om.) शुभं (for महत्).

82 Ś2 missing (cf. v. l. 33). M3–5 om. 82[ab] (cf. v. l. 81). B1 reads 82[ab] on marg. — [a]) K5 तु; Dn1 हि (for च). — [b]) D3. 6 T G2–5 तत्र (for तात). D5 वाहिनीं (for भारतीम्). — [c]) D2 G1 M महाभागैः; T G2–5 °वेगैः (for °बाहुः). — [d]) D2 शूरैर् (for सुरैर्). D4 एव (for अपि). K2. 5 B5 Dn1 D3. 6 महाहवे; T G3 °चमूं (for °मृधे).

83 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [a]) K2 D1–3. 6 हि (for च). D7. 8 शुद्धिर् (for बुद्धिर्). — [b]) S युद्धेन्यत्र ध(G1 युद्धादन्यद्ध-; M1–4 यथा नान्यो ध-; M5 अन्यत्राद्य ध)नंजयात्. — [c]) S हि (for ऽपि). K5 रभया (sic); D3. 6 तरसा; T G2–5 सहसा; G1 M2 रभसे; Cd रभसो (as in text). G1 M1. 2 नित्यं (for युद्धे). — [d]) K1 D4 सम- (for मम). D5 कर्तयते (for पीड°). — [e]) G4 महामायो (for °बाहो). — [f]) S (except M1. 2) स (for [अ]सौ). Ś1 B Dc1 Dn2 D5 चरते; M2 भरते (for चरति). — After 83, D7. 8 read 86[ab].

84 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [a]) B Dc1 D2 समवेतानां; T G2–4 समुपे(G4 °पै)तानां (for च समे°). — [b]) T G2–4 M3–5 च; G1 M1. 2 हि (for त्वं). T G2–5 विचारणां; G1 विचक्षणा; M1. 2 विचारणा (for विचक्षणः). — [c]) D2 ममार्थं; D8 रहार्थं (sic); M3–5 महार्ह्यं (for महार्थं). D5 तेद्युसंयुक्तं (sic); D7 लघुसंयुक्तः (for °संयुक्तं). — [d]) B2 मानद; G1 M1. 2 साधवः (for माधव). T G2–5 M3–5 ईहते कश्चिद-(M3–5 कर्तुम)च्युतः; M1. 2 कर्तुमर्हति साधवः.

85 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [a]) D2 पश्य (for तस्य). D2 सर्वकार्येभ्यः; D4 कार्यसर्वेषु (for सर्वकार्येषु). — [b]) Ś1 कर्तुम् (for कार्यम्). D7 महा (sic) (for मतं). Ś1 K1. 3. 4 D1. 2 मम; K2 महत्; B2 तदा (for सदा). — [d]) D3. 6 इह (for इति).

86 Ś2 missing (cf. v. l. 33). D7. 8 read 86[ab] after 83. — [b]) Ś1 K1. 2 B3 (marg. as in text) Dn2 D3. 4. 6 पतिं (for प्रभुम्). — [c]) B4 transp. हि and शक्तो. B1. 2. 4. 5 Dc1 रणे त्रातुं (B1 यांतं); T G2–5 M3–5 महाबाहुस् (for रणे तात). — [d]) D3. 6 त्रिलोकान् (for त्रीँल्लोकान्). D2 G1 M1. 2 त्रीँल्लोकान्वै (D2 °कांश्च) समागतान्; T G2–4 त्रींश्च लोकान्समा°; G5 M3–5 त्रीन्वै (G5 त्रींस्तु) लोकान्समा°.

87 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [a]) K4 व्यजेतुं (for वि°). K2. 3 B Dc1 Dn D1. 2. 5. 7. 8 M3–5 -व्याघ्रः (for -व्याघ्र). — [d]) Ś1 B1 D2. 7 G5 सुदुर्लभं; Dn2 सुदुःसहं (for सुदुर्बलम्).

88 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [a]) K3 B4 Dn2 D1–3. 6 एष; Dn1 चापि (for एव). — [b]) G5 om. बहुभिर्युधि. D5 यथा (for युधि). Dn1 बहुभिर्युधि पीडितः. — [c]) D3. 6 चाहवे (for समरे). — [d]) Ś1 M3–5 तेन; D6 तदा (for तस्माद्). K1 कल्मषं; Cd कश्मलम् (as in text).

89 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — [b]) G1. 4 तादृशा; M1. 2 तादृशो (for त्वादृशा). T G2–5 रथाः (for यथा). Ś1 K (except K5) रुद्रस्य सदृशो (K1 °शे) यथा. — [c]) M3. 4 मादृशस्य (for तादृ°). Ś1 कार्ये (for काले). D7. 8 त्वा(D8 ता)दृशश्चेदृशे काले. — [d]) K1 [अ]भिचोदिताः; Dn1 D1. 6–8 [अ]भिनोदितः; D4 प्रचोदितः (for [अ]भि°).

C. 7. 4226 B. 7. 110. 92 K. 7. 110. 94 रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ।
प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वत विश्रुतः ॥ ९०
अस्त्रे नारायणसमः संकर्षणसमो बले ।
वीरतायां नरव्याघ्र धनंजयसमो ह्यसि ॥ ९१
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ।
त्वामद्य पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ॥ ९२
नासाध्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ।
तत्त्वां यदभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥ ९३
संभावना हि लोकस्य तव पार्थस्य चोभयोः ।
नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥ ९४
परित्यज्य प्रियान्प्राणान्रणे विचर वीरवत् ।
न हि शैनेय दाशार्हा रणे रक्षन्ति जीवितम् ॥ ९५
अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ।
भीरूणामसतां मार्गो नैष दाशार्हसेवितः ॥ ९६

B_{1-3} D_2 S मादृशैरभिचो(G_1 $M_{1.2}$ °शैरपि चो)दितः (T G_{2-5} M_5 °ताः). — After 89, M_{3-5} ins.:

579* त्वादृशास्तादृशं गच्छेस्तादृशं गच्छ सत्यक ।

[M_4 त्वादृशस्. M_3 कश्मलं (for सत्यक).]

- M_{3-5} cont.: T G $M_{1.2}$ ins. after 89:

580* सुहृदो वै सुहृत्कृत्ये परमास्थाय विक्रमम् ।
सुहृदः पदमन्वि   व्यथेत कथंचन ।

[(L. 1) G_5 परमार्थाय (for °मास्थाय). — (L. 2) G_4 व्यथते स (for न व्यथेत).]

90 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). —^{a}) S ननु सत्यकवृष्णीनां. —^{d}) T G_{2-4} M_{3-5} सत्यक; G_5 सात्यक (for सात्वत).

91 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). —^{a}) Ś$_1$ K (except K_5) अस्त्रे रुद्रस्य च समो. —^{b}) Ś$_1$ K (except K_5) नारायण- (for संकर्षण-). G_2 ब्रह्मे संकर्षणोपमः. —^{c}) B_4 भारतानां; D_2 धीरत्वे च (for वीरतायां).

92 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). —^{a}) T G_{2-5} अतिक्रांतं (for °क्रम्य). —^{b}) G_1 M -विशारदौ (for °रदम्). —^{c}) B_5 त्वम् (for त्वाम्). Dc_1 Dn_2 $D_{3.5.6}$ एव (for अद्य). B_{1-3} Dc_1 Dn_1 $D_{5.7}$ पुरुषव्याघ्र; S °षाः सर्वे (G_1 M संतो) (for °षव्याघ्रं). —^{d}) D_1 om. (hapl.) from सन्तः up to लोके (in 93^{a}). T G_{2-5} नित्यं; G_1 $M_{1.2}$ तात (for सन्तः). $K_{4.5}$ प्रच(K_4 °व)क्ष्यते (for °क्षते). — After 92, S ins.:

581* सदेवासुरगन्धर्वान्सकिंनरमहोरगान् ।
योधयेत्स जगत्सर्वं विजयेत रिपून्बहून् ।
इति ब्रुवन्ति लोकेषु जनास्तव गुणास्तथा ।
समागमेषु जल्पन्ति पृथगेव च सर्वदा ।

[(L. 1) M_{3-5} -गंधर्व. M_{3-5} -महोरगं. — (L. 2) G_2 योजयेत् (for योध°). $G_{1.2.5}$ M विजित्य च (for विजयेत). — (L. 3) T G_2 जनांस् (for जनास्). G_1 M (M_5 *inf. lin.* as above) तदा; $G_{3.4}$ तव (for तथा). — (L. 4) G_1 M चैव (for एव).]

93 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). D_1 om. 93^{a} (cf. v. l. 92). —^{a}) B_4 Dn $D_{3.6}$ नाशक्यं (for नासाध्यं). D_2 विद्यते न समो लोके. —^{b}) B_3 (marg. as in text) मे मतिः (for माधव). S सत्यकस्येति माधव. —^{c}) K_1 तत्त्वा; G_1 $M_{1.2}$ तं त्वां; M_{3-5} तं त्वा (for तत्त्वां). D_2 अत्र; S इह (for अभि-). B_4 यदत्र त्वां तु वक्ष्यामि. —^{d}) $D_{4.7}$ महाबलः; S नरर्षभ (for महाबल).

94 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). —^{a}) G_1 M संभावनां. D_4 तु (for हि). T G_{1-4} M पार्थस्य (for लोकस्य). G_5 संभवानभि पार्थस्य. —^{b}) $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn_2 D_3 S मम (for तव). S भीमस्य (for पार्थस्य). —^{c}) $D_{2.3.6}$ त्वं; T G_{1-4} M तं; G_5 हि (for तां). B_2 (marg.; orig. as in text) मान्यतां च (for नान्यथा तां). —^{d}) T G_{2-5} संप्रवक्तुम् (for °कर्तुम्).

95 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). G_5 om. 95–96. —^{a}) T $G_{3.4}$ परित्यजन् (for °त्यज्य). Dn_1 रणे (for प्रियान्). Ś$_1$ पुत्रान् (for प्राणान्). —^{b}) K_5 $B_{1.3-5}$ $D_{2.4.7}$ रणे चर अ($B_{1.3.4}$ वि-; B_5 ह्य)भीतवत्; B_2 Dc_1 रणे चरस्यभीतवत्; Dn_1 प्रियांश्चर नभीतवत्. —^{c}) K_4 $D_{4.6}$ सैनेय (for शै°). —^{d}) $K_{1.3-5}$ B_2 Dc_1 $D_{2.3.6-8}$ युद्धे (for रणे).

96 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). G_5 om. 96 (cf. v. l. 95). —^{a}) Ś$_1$ अयुद्धमेव संस्थानं; G_4 °मानसस्थानं (sic); Cd as in text. —^{b}) Ś$_1$ युद्धे चैव (for संग्रामे च). D_6 [अ]पलायनं (for पला°). —^{c}) B (except B_4) Dc_1 संमतो (for असतां). T G_{1-4} $M_{1.2}$ एष भीरुगतो मार्गो. —^{d}) S (except M_{3-5}; G_5 om.) नैव (for नैष).

97 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 33). —^{a}) D_4 तथा (for

तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुंगव ।
वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः ॥ ९७
कारणद्वयमेतद्धि जानानस्त्वाहमब्रुवम् ।
मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्तव गुरोर्ह्यहम् ॥ ९८
वासुदेवमतं चैतन्मम चैवार्जुनस्य च ।
सत्यमेतन्मयोक्तं ते याहि यत्र धनंजयः ॥ ९९
एतद्वचनमाज्ञाय मम सत्यपराक्रम ।
प्रविशैतद्बलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ १००
प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ।
यथार्हमात्मनः कर्म रणे सात्वत दर्शय ॥ १०१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

८६

संजय उवाच ।
प्रीतियुक्तं च हृद्यं च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तं च चित्रं च स्वतया चाभिभाषितम् ॥ १
धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः । C. 7. 4240 B. 7. 111. 2 K. 7. 111. 2

तव). T G2–5 अर्जुनस्ते गुरुर्वृत्तो. — ^{b}) Ś1 K4 Dc1 D4. 5 G5 M1. 2 -पुंगवः (for -पुंगव). — ^{c}) S (except M3–5) चैव (for चापि). — ^{d}) Ś1 K1. 4 B1–3 Dc1 G1 M1. 2 तथा (for तव). K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 चोभयोः; D6 धर्मतः (for धीमतः). T G2–5 M3–5 अर्जुनस्य (T G3. 4 °श्च) तथैव च.

98 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{b}) B Dn2 D1–3. 6 S जानंस्त्वामहमब्रुवं (G1 M °ब्रवं). — ^{c}) S (except M3–5) मेद्य (for मह्यं). — ^{d}) K3. 4 S transp. गुरुस् and गुरोर्. Ś1 K1 गुरोस्. K5 B4 D3 अहं (for ह्यहम्).

99 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) K3 B2. 4 Dn D1. 2. 6 G2 चैव; D5 चापि; M3–5 ह्येतन् (for चैतन्). — ^{b}) B3. 5 Dc1 मतं (for मम). — ^{c}) D2 वाक्यमेवं; D7 तत्समेतं (for सत्यमेतन्). K4 D6 मया प्रोक्तं (for मयोक्तं ते). T G2–5 व्यक्तं ब्रवीमि वार्ष्णेय.

100 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) D2. 3. 6–8 S (except M1. 2) आस्थाय (for आज्ञाय). — ^{b}) D3. 6 [अ]सह्य- (for सत्य-). K1 D1. 2 -पराक्रमं; D4 M1. 2 °क्रमः (for °क्रम). — ^{c}) K1. 3 B2 D3. 6 T G2 प्रविश्य (for °श). — ^{d}) K2. 3 दुर्बुद्धेः (for दुर्मतेः).

101 Ś2 missing (cf. v. l. 33). — ^{a}) Ś1 K3 D2 यथा न्याय्यं. — ^{d}) S सत्यक (for सात्वत). M1. 2 दर्शयः (for °य).

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K B Dc1 Dn D1–3, 6 G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* K5 B2 Dn1 D4. 5. 7. 8 सात्यकिप्रवेशे (B2 °किं प्रति) युधिष्ठिरवाक्यं; B1. 3–5 Dc1 Dn2 सात्यकिप्रवेशे; G1 युधिष्ठिरनियोगः; M1. 2 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिरनियोगः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G1–4 M1. 2 107; B2 97; B5 D2 113; Dn1 109; D3 6; G5 105; M3–5 106. — *Śloka no.:* Dn1 104; G5 67.

86

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 85. 33).

1 The portion of the text from 1 up to the end of adhy. 87 is lost in B4 on missing folios. D2 सात्यकिर् (for संजय). — ^{a}) D2 प्राप्तकालं (for प्रीतियुक्तं). D6 om. (hapl.) from हृद्यं च up to युक्तं च (in 1^{c}). G1 प्रीतिहृद्यं च युक्तं च. — ^{b}) D2 प्रेम्णा चैवाभिभाषितं; T G2–5 माननीयं च सर्वशः (G2 °तः). — D2 om. 1^{c}–2^{d}. — ^{c}) K5 G1 M1. 2 विचित्रं; M3–5 च मृष्टं (for च चित्रं). — ^{d}) K5 D7. 8 सुनयाद्य (K5 °या च); B3 युक्तं यच्च; Dc1 स्वनया च; Dn1 श्रुत्वा चैव; Dn2 D3. 6 न्याय्यं (D3 °यं) यच्च; D5 सुनयेन; S स्वधिया च (G5 °याभि-) (for स्वतया च). Cd cites स्वतया (as in text). K5 B5 Dc1 Dn2 D1. 3. 6 [अ]पि; D4 [अ]ति-; G2 प्र- (for [अ]भि-). K5 भाषितं; Dc1 भावितं; Bom. ed. भाषितुं (for -भाषितम्).

2 D2 om. 2 (cf. v. l. 1). — ^{b}) M1. 2 निगृह्य; M3 निशाम्य (for निशम्य). A few MSS. शनिपुंगवः.

C. 7. 4240 B. 7. III. 2 K. 7. III. 2 सात्यकिर्भरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २
श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत ।
न्याययुक्तं च चित्रं च फल्गुनार्थे यशस्करम् ॥ ३
एवंविधे तथा काले मादृशं प्रेक्ष्य संमतम् ।
वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थं तथैव माम् ॥ ४
न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं न कुर्यां महाहवे ॥ ५
लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।
त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत्सुदुर्बलम् ॥ ६
सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।
विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७
कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनंजयम् ।
हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ८
अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९
दृढं त्वभिपरीतोऽहमर्जुनेन पुनः पुनः ।
मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥ १०
अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा यावद्धन्मि जयद्रथम् ॥ ११
त्वयि वाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥ १२
जानीषे हि रणे द्रोणं रभसं श्रेष्ठसंमतम् ।

— ^{c}) $K_{4.5}$ $B_{1.3}$ Dc_{1} Dn_{1} $D_{4.5.7.8}$ G_{5} M_{3-5} भरतश्रेष्ठं (for °श्रेष्ठ).

3 Before 3, G_{1} M ins. सात्यकिः. — ^{a}) Dn_{1} गदितं; $D_{4.5.7.8}$ वदतो (for गदतो). — ^{b}) G_{1} $M_{1.2}$ एवं (for एतन्). $Ś_{1}$ [अ]नघ (for [अ]च्युत). — ^{c}) Dn_{1} वि- (for च). T G_{2-5} सत्यं (for चित्रं). — ^{d}) N (except $Ś_{1}$ $K_{1.2}$; $Ś_{2}$ B_{4} missing) फाल्गुनार्थे (for फल्गु°).

4 ^{a}) D_{2} ईदृशे तु (for एवंविधे). T $G_{3.4}$ ततः (for तथा). — ^{b}) $D_{3.6}$ सदृशे (for मादृशं). S (except G_{1} $M_{1.2}$) सत्तम (for संमतम्). — ^{d}) D_{4} पार्थस्. $Ś_{1}$ K_{1-4} Dn_{1} D_{1} च (for माम्).

5 ^{b}) A few MSS. रक्षा. — $D_{1.4}$ om. (hapl.) 5^{c}–6^{b}. — ^{d}) B_{3} (marg.) महारणे; D_{2} S विशां पते (for महाहवे).

6 $D_{1.4}$ om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). — ^{a}) D_{8} लोकत्रये. K_{4} शोषयेयं; D_{2} वधिष्यामि; D_{5} योधयेहं (for °येयं). S त्रीँल्लोकान्वार(G_{1} $M_{1.2}$ °कान्वा ज)येयं च. — ^{b}) T G_{3-5} -मानुषान्; $G_{1.2}$ M -मानवान् (for -मानुषम्). — ^{c}) $K_{2.4.5}$ B_{1-3} Dc_{1} $D_{2.4.5.7.8}$ G_{1} M नरेंद्रेंद्र; T G_{2-4} नरेंद्रस्य (for नरेन्द्रेह). G_{5} त्वत्प्रयुक्तेन राजेंद्र. — ^{d}) D_{5} [ए]नत् (for [ए]तत्). Dc_{1} $D_{4.7.8}$ सुदुर्लभं (for °बलम्). S किं पुनस्तान्सुदुर्बलान्.

7 ^{a}) $B_{1.3}$ Dc_{1} S (except $G_{1.5}$ $M_{1.2}$) दुर्योधन- (for सुयो°). $Ś_{1}$ K_{1-4} तेद्य; D_{5} स्त्वैतद्; G_{1} $M_{1.2}$ ह्यद्य (for त्वद्य). — ^{b}) S योधयेयं (for °यिष्ये). — ^{c}) $K_{2.4.5}$ $D_{7.8}$ G_{3} विजिष्ये च (G_{3} °ष्येथ); D_{2} विजेष्यामि (for °ष्ये च). T G_{2-5} M_{3-5} तथा; G_{1} $M_{1.2}$ यथा (for रणे).

8 ^{a}) K_{5} Dn_{1} $D_{4.5.7.8}$ कुशलो (for °ली). S (except G_{1} $M_{1.2}$) कुशली कुशलं (G_{4} °ली) संख्ये (G_{3} °ख्ये; $M_{3.4}$ °घे). — ^{c}) D_{2} पार्थ; S पापे (for राजन्). — $Ś_{1}$ K_{1-3} repeat 8^{d} after 11^{a}. — ^{d}) S संस(G_{3} °प)दं (for तेऽन्तिकम्).

9 ^{a}) D_{2} साधु (for सर्वं). — ^{b}) $Ś_{1}$ तु (for त्वं). — ^{c}) S धनंजयस्य (for वासुदेवस्य). — ^{d}) Some MSS. फाल्गुनस्य. D_{7} [अ]पि; D_{8} तु (for च). S वासुदेवस्य चोभयोः.

10 ^{a}) K_{5} चापि (for त्वभि-). D_{2} S -हि(G_{4} -ह)तश्च (for -परीतो). — ^{b}) S आचार्येण (for अर्जुनेन). — ^{c}) D_{3} transp. सर्वस्य and सैन्यस्य. — ^{d}) B_{5} धीमतः (for शृण्वतः).

11 ^{a}) K_{1} मा जानन् (for राजानम्). K_{3} (*sup. lin.* as in text) अद्य सात्यकेनाजानन्. — After 11^{a}, $Ś_{1}$ K_{1-3} repeat 8^{d}. — ^{d}) G_{5} (*inf. lin.* as in text) धनंजयं (for जयद्रथम्).

12 ^{a}) $K_{3.5}$ B_{1} (marg.). $_{2}$ Dn $D_{1.3.5-7}$ S च; D_{2} तु (for वा). — ^{c}) Dn_{1} अद्य (for नृपं). T G_{2-5} M_{3-5} राजगोपे हनिष्यामि; G_{1} $M_{1.2}$ राजगोपेद्य गच्छेयं. — After 12, S (except G_{2}) ins.:

582* स एवं वै विनिक्षिप्तो निक्षेपः सव्यसाचिना ।
भारद्वाजभयं तेऽद्य मन्यते वै धनंजयः ।

[(L. 2) $M_{1.2}$ भारद्वाजे (for भारद्वाज-).]

प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥ १३
ग्रहणं धर्मराजस्य भारद्वाजोऽनुगृध्यति ।
शक्तश्चापि रणे द्रोणो निगृहीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४
एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५
जयद्रथमहं हत्वा ध्रुवमेष्यामि माधव ।
धर्मराजं यथा द्रोणो निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६
निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७
एवं गते नरश्रेष्ठ पाण्डवे सत्यवादिनि ।
अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥ १८
सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९
स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
जयार्थं च यशोऽर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
भारद्वाजाद्भयं नित्यं पश्यमानेन ते प्रभो ॥ २१
तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यति संयुगे । C. 7. 4160 B. 7. 111. 22 K. 7. 111. 23

13 ^{a}) S (except G1 M1. 2) जानासि (for जानीषे). Dn1 त्वं; D4. 6 G4 ह (for हि). — ^{b}) B5 कुरुषु (for रभसं). K4 -सत्तमं (for -संमतम्). D1 रभसा श्रेष्ठमुत्तमं. — ^{c}) D2. 5 G5 वा (for च). Dn2 मे (for ते). K5 Dn1 D4. 7. 8 प्रतिज्ञातं हि तेनेदं; M3–5 प्रतिज्ञा च त्वया तस्य. — ^{d}) K1 श्रोता; D1. 3. 6 श्रुत्वा; G5 श्रुतो (for श्रुता). B1 मारिष; D2 सात्वत; G1 M शत्रुहन् (for माधव). K5 Dn1 D4. 7. 8 पश्यमानेव वै प्रभो.

14 ^{a}) K5 Dn D1. 4–8 M3–5 ग्रहणे (for °णं). — After 14^{a}, G5 ins. 583*. G5 om. 14^{b}–15^{d}. — ^{b}) K5 [ऽ]भि-; Dc1 Dn1 D1. 4. 5. 7. 8 [ऽ]पि; T G1–4 M1. 2 हि (for ऽनु-). K1 -गृह्णति; D2 -गृध्यते (for °ति). K4 भारद्वाजेन गच्छति; M3–5 गृध्यति ब्राह्मणो ध्रुवं. — D6 om. (hapl.) 14^{d}–16^{c}. — ^{d}) Ś1 K2. 3 Dn1 D1. 7. 8 G3. 4 निग्रहीतुं. Dn2 निगृह्णीयाद्रणे बलात् = (16^{d}).

15 D6 G5 om. 15 (cf. v. l. 14). — ^{b}) K5 Dn1 D2. 7 T G3. 4 नरोत्तम; D5 युधिष्ठिरं; G2 नृपोत्तमं (for नरोत्तमम्). — ^{d}) D2 च; M3–5 वै (for हि). — T G1–4 M ins. after 15 : G5 after 14^{a}:

583* स त्वमद्य रणे यत्तो रक्ष माधव पाण्डवम् ।
रक्षणे धर्मराजस्य ध्रुवो हि विजयो मम ।

[G5 om. (hapl.) line 1, and the prior half of line 2. — (L. 1) G2 शक्तो (for यत्तो).]

16 D6 om. 16^{abc} (cf. v. l. 14). — ^{a}) Ś1 K1–4 Dn2 D1–3 च हत्वाहं (for अहं हत्वा). — ^{b}) Ś1 K1–4 Dn2 D1–3 द्रुतम् (for ध्रुवम्). K3 (*sup. lin.* as in text) सात्यके (for माधव). — D4 om. (hapl.) 16^{c}–17^{b}. — ^{c}) B (B4 missing) Dc1 D1 M3–5 धर्मराजं न चेद्द्रोणो; T G M1. 2 न धर्मराजं द्रोणश्चेन्. — ^{d}) Ś1 K Dn D2. 3. 5–8 न (for नि-).

17 D4 om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — ^{a}) D2. 7. 8 निगृह्णीते (for °हीते). K1. 4 D7. 8 G4 नरश्रेष्ठ; D3. 6 रथश्रेष्ठे (D3 °ष्ठ); D5 नृप° (for नर°). — ^{b}) M3–5 धर्मराजे च माधव. — ^{c}) Ś1 K1 G3. 4 वधे (for वधो). D2 सैंधवस्य वधेनाद्य; D5 जयद्रथवधे वापि. — ^{d}) D2 न मे; D3 न माम् (for मम). T G2. 3 प्रीतिस् (for [अ]प्रीतिस्). D7. 8 अथो (for तथा). D1 युधि (for भवेत्). K1. 2. 4 मम प्रीतिस्तथा युधि; D5 न मे प्रीतिकरो भवेत्.

18 ^{a}) K5 नरव्याघ्रे; B1. 3. 5 D (except Dc1 D1) S (except G1 M1. 2) नर(D5 नृप)श्रेष्ठे (for °श्रेष्ठ). — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 पांडवे सव्यसाचिनि. — M3–5 read 18^{c}–19^{d} (except 18^{d}–19^{a}) twice. — ^{e}) K4 D1 G1 M1. 2. 3–5 (last three second time) व्यर्थं (for व्यक्तं). — T G M1. 2 om. (hapl.) 18^{d}–19^{a}.

19 For the repetition in M3–5, cf. v. l. 18. T G M1. 2 om. 19^{a} (cf. v. l. 18). — ^{a}) D4. 5. 7. 8 transp. मम and जयो. — ^{b}) B5 एवं (for एव). S (M3–5 [all second time]) व्यक्तमेव भवेद्युधि. — ^{c}) Ś1 K1–4 रणे (for यदि). Ś1 K1. 2 M1. 2 यदि; K4 T G M3–5 (last three both times) युधि (for रणे).

20 ^{b}) K4 प्रियार्थे (for °र्थं).

21 ^{a}) K5 D5. 7. 8 मम (for मयि). D8 सहायं (for निक्षेपो). — ^{c}) Ś1 K1–4 B1. 3 Dc1 D2. 4. 6. 8 भारद्वाजभयं नि(Ś1 K1–3 D4 °भयान्नि)त्यं. — ^{d}) Ś1 K (except K5) D (except Dc1 D2) मन्यमानेन (for पश्य°). Ś1 K Dn D1. 3–8 वै (D3 च) प्रभो; D2 संयुगे (for ते प्रभो).

C. 7. 4260 B. 7. III. 22 K. 7. III. 23 नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ।
मां वापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २२
सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥ २३
आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥ २४
यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः ॥ २५
कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् ॥ २६
मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥ २७
ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥ २८
ये च कर्णमुखा राजन्रथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २९
उद्युक्ता पृथिवी सर्वा ससुरासुरमानुषा ।
सराक्षसगणा राजन्सकिंनरमहोरगा ॥ ३०
जङ्गमाः स्थावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनंजये ॥ ३१
यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥ ३२

22 Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 22^{abcd}. — ^{a}) M3–5 यस्य (for तस्य). B1 महाराज (for °बाहो). — ^{b}) B (B4 missing) फलं; D5 नान्यं; T G2–4 सत्यं; G5 सत्त्वं (for नित्यं). B (B4 missing) Dc1 D2 पश्यसि; Dn D5 S पश्यामि (for पश्यति). — D2 om. 22^{cdef}. — ^{d}) G2 रौग्मिणेयाद्. K5 D3. 4. 6 [इ]ति (for [ऋ]ते). — ^{e}) Ś1 K B1. 3 Dn D1. 3–6 मां चापि; T G2–4 मां वासौ; G5 भवान्स (for मां वापि). — After 22, M3–5 ins.:

584* भीमो वापि महाराज प्रभञ्जनसमो बले ।

23 ^{a}) B (B4 missing) Dc1 D4. 5. 7. 8 M3–5 एताम्; D1 T G M1. 2 चैवम् (G5 °व) (for चैताम्). — ^{b}) K4 च यत्; D4 ततः (for च तत्). — ^{d}) D4 M3 त्वा. K1 च; K2 तु; M3–5 वै (for वा). T G M1. 2 न त्वां (M1. 2 त्वा) त्यक्षामि पांडव.

24 ^{a}) T G1–4 M1. 2 -हस्तस्त्वाम् (for °त्वाद्). — ^{b}) S (except M3) अवध्य- (for अभेद्य-). — ^{c}) K5 B2 D7. 8 उपालभ्य; D2 उपलक्ष्य (for °लभ्य). Dn1 क्रीडन्; G5 क्रुद्धे (for क्रीडेद्). — ^{d}) M3–5 शकुनिनः (for °निना). G5 रिपुः (for शिशुः).

25 ^{c}) Ś1 त्वां तस्मै (by transp.); G1 M1. 2 तस्मै त्वा; M3–5 तस्मिन्हि. — ^{d}) Ś1 M3–5 त्वा (for त्वां). G1 M3–5 यथा ह्यहं (for यथार्जुनः).

26 ^{a}) D4 करोति; G5 गुरुत्वम् (for कुरु त्वम्). — ^{b}) K4 त्वां (for ते).

27 ^{a}) S मा (G1 M1. 2 न) हि (for मा च). — ^{c}) S स्म (M3–5 हि) (for स).

28 ^{a}) G1 M1. 2 यौधास्; M3–5 सर्वे. — ^{b}) K5 M3–5 ये च (for तथा). G5 -पौरुषाः (for -पौरवाः). Ś1 G1 M1. 2 तथा पौरवसैंधवाः; D7 तथा मागधपौषिकाः.

29 ^{b}) Dc1 महोदाराः (for रथो°). — T G3 om. 29^{c}–30^{a}. — ^{c}) G2. 4. 5 M3–5 धनंजयस्य क्रुद्धस्य. — ^{d}) Ś1 K1–3 B2 नार्धंति (for नार्हन्ति).

30 T G3 om. 30^{a} (cf. v. l. 29). — ^{a}) K1–4 इत्येवं; B5 तद्युक्ता; G5 उद्युक्त्वा (for °क्ता). G1 M कृत्स्ना; G2. 4. 5 राजन् (for सर्वा). — ^{b}) K3 D4 -मानुषाः; S -मानवाः (G1 M °वा). — ^{c}) T G2–4 चैव (for राजन्). G5 सगंधर्वगणाश्चैव. — ^{d}) K1. 5 Dn1 D6 T G2–5 -महोरगाः.

31 ^{a}) K1. 2 B2. 3 Dc1 T G2–4 M1. 2 जंगम-; K5 B1 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 जंगमैः (for °माः). B5 Dn2 D1. 3. 6 जंगमाः (Dn2 °मैः) स्थावराः सर्वे. — ^{c}) T G M1. 2 एतद् (for एवं). — ^{d}) G1. 5 M व्येतु (for व्येतु). Ś1 K1. 3–5 D4. 5. 7. 8 धनंजयात् (for °जये). Dn1 व्येतु ते मनसो ज्वरः.

32 ^{a}) G1 M3. 4 तत्र (for यत्र). T G2–5 कृष्णौ (for वीरौ). — ^{b}) T G2–5 गतौ पुरुषसत्तमौ. — ^{c}) D3. 6 व्याप्तिः; G1 M1. 2 ह्यापत्; Cd व्या° (as in text). Ś1 K1–3 न तत्र कर्मणां व्याधः (K1 व्यासः; K2 न्यासः; K3 व्यासः).

33 ^{a}) Ś1 K1. 3. 4 दैवं कृत्वा योगस(Ś1 K1 °म)हम्. Cd cites योगम् (as in text). — ^{b}) D7 om. from चाहवे up to चित्रास्त्र (in 34^{c}). D8 संयुगे (for चाहवे).

दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षमपि चाहवे ।
कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातुस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३३
मयि चाप्यपयाते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
द्रोणे चित्रास्त्रतां संख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३४
आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥ ३५
कुरुष्वाद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥ ३६
न ह्यहं त्वा महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
कचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३७
एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥ ३८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
न तु मे शुध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥ ३९
करिष्ये परमं यत्नमात्मनो रक्षणं प्रति ।
गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनंजयः ॥ ४०
आत्मसंरक्षणं संख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
विचार्यैतद्द्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४१
स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनंजयः । C. 7. 4281 B. 7. III. 43 K. 7. III. 44

T G2–5 अमर्षं शौर्यमाहवे. — c) T G2–5 चापि (for चैव). — d) T G M1. 2 [अ]पि (for [अ]नु-). Ś1 -कीर्तय; D6. 8 -चिंतयन् (for -चिन्तय).

34 D7 om. up to चित्रास्त्र (cf. v. l. 33). K4 om. 34a–35b. — a) K2 B2 (marg. as in text) Dc1 उपयाते; T G3. 4 असहाये (for अपयाते). G1 M1. 2 चेद्; G2–4 ते; G5 तु; M3–5 त्वं (for वै). — b) M3–5 भीमसेने च पांडवे. — Ś1 K1. 3 om. (hapl.) 34c–36d; D4 om. 34c–35b. — c) D8 कृतास्त्रतां; G4 विचित्रतां (for चित्रास्त्रतां). B2 युद्धे; G1. 2 M संखे (for संख्ये). — d) D2 सर्वं (for राजंस्). S [अ]पि (for [अ]नु-).

35 Ś1 K1. 3 om. 35; K4 D4 om. 35ab (for all, cf. v. l. 34). K2 reads 35–36 on marg. — a) K2 [ऽ]पि (for हि). M3–5 तात (for राजन्). — b) D2 G1 M निग्रहे गृह्य(G1 M3–5 °ध्य)ते तव. — c) D4 राजन् (for रक्षन्). — d) K4 Dn1 D3 सत्यं (for सत्यां).

36 Ś1 K1. 3 om. 36 (cf. v. l. 34). K2 reads 36 on marg. — a) M3. 4 [आ]त्मना (for °नो). — b) T G M1. 2 भवेदिह (for गते मयि). — c) K2. 4 पार्थं. K5 D7. 8 यस्याहं प्रत्ययार्थाय; B2 (marg.) यास्याम्यहं यत्र पार्थो; M1. 2 यस्याहं प्रतीयां पार्थं. Cd cites प्रत्ययात् (as in text). — d) M1. 2 फाल्गुनं. Dn1 गमिष्याम्यर्जुनं प्रति. — For 36cd, T G M3–5 subst.:

585* प्रत्ययो न हि मे पार्थ यावद्गच्छामि पाण्डवम् ।

[M3–5 फल्गुनं (for पाण्डवम्).]

37 G5 om. 37. — a) K4. 5 Dn D1–3. 5–8 त्वां (for त्वा). B (B4 missing) न ह्यहं त्वामनि(B5 °नु)-क्षिप्य; S (G5 om.) न ह्यहं (T G3. 4 तर्ह्यहं) त्वयि कौरव्य. — b) B (B4 missing) कौरवेंद्र महारणे; S (G5 om.) वि(G1. 2 M अ)निक्षिप्ते महारथे. — c) B2 Dc1 कौंतेय (for कौरव्य). S (G5 om.) कस्मिंश्चित्सं-(M3–5 एकस्मिन्सं)प्रयास्यामि. — After 37, S (except G5) ins.:

586* न पश्यामि रथं कंचिद्यस्ते गोप्ता भवेदिह ।
शक्तं यं मन्यसे राजन्गोप्तारं प्रति पाण्डव ।

[(L. 1) G1 रणे (for रथं). G1. 3. 4 कश्चिद्; M1. 2 किंचिद् (for कं°). G1 M1. 2 इति (for इह). —(L. 2) M3–5 ब्रूहि (for प्रति).]

38 a) D3. 6 हि कार्यं (for विचार्यं). D3. 6 बहुधा (for °शो). — b) D3. 6 बुद्ध्वा. Ś1 K1 वरः. — c) D3. 6 स्वयं (for श्रेयः). G1 M1. 2 यत्स्यात् (for बुद्ध्या). — d) M5 मा (for माम्).

39 a) D5 एव (for एतन्). — c) B (B4 missing) Dc1 हि (for तु). D4. 6 बुध्यते (for शु°). — d) B1. 5 D5 माधव; Dn1 मानद; D3. 6 भारत (for मारिष).

40 a) K4 S च परं; D2 प्रथमं (for परमं). G2 ज्ञानम् (for यत्नम्). — b) D5 आत्मनो रक्षणे ह्यहं. — K1 om. 40c–42d. — c) K2 मदनु- (for समनु-). — After 40, G1 M1. 2 read 42cd.

41 K1 om. 41 (cf. v. l. 40). Ś1 K2–4 D1. 5 G3 om. (hapl.) 41a–42b. G4 om. 41–43. — a) D2 चैव; G1. 2. 5 M1. 2 संखे; M3. 4 संघे (for संख्ये). — b) Dc1 वा (for च). D2 संयोगमर्जुनं प्रति. — c) D2. 8 तद्

C. 7. 4281 B. 7. III. 43 K. 7. III. 44 ममापि रक्षणं भीमः करिष्यति महाबलः ॥ ४२
पार्षतश्च ससोदर्यः पार्थिवाश्च महाबलाः ।
द्रौपदेयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४३
केकया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
विराटो द्रुपदश्चैव शिखण्डी च महारथः ॥ ४४
धृष्टकेतुश्च बलवान्कुन्तिभोजश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४५
न द्रोणः सह सैन्येन कृतवर्मा च संयुगे ।
समासादयितुं शक्तो न च मां धर्षयिष्यति ॥ ४६
धृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परंतपः ।
वारयिष्यति विक्रम्य वेलेव मकरालयम् ॥ ४७
यत्र स्थास्यति संग्रामे पार्षतः परवीरहा ।
न द्रोणसैन्यं बलवत्क्रामेत्तत्र कथंचन ॥ ४८
एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
कवची स शरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः ॥ ४९

(for [ए]तद्). K5 B (B4 missing) D (D1. 5 om.) स्वयं (for द्रयं). — ^{d}) B2 (marg. as in text) तव (for तत्र). Dn1 D2. 3 रोचय (for °ये).

42 Ś1 K2–4 D1. 5 G3 om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). K1 G4 om. 42 (cf. v. l. 40, 41). — ^{a}) G5 damaged. D7 सा (for स). D3. 6 उत्तिष्ठ (for श्रातिष्ठ). T G2 M5 (*sup. lin.* as in text) गच्छ त्वं समनुज्ञातो. — G1 M1. 2 read 42^{cd} after 40. — ^{d}) D8 करिष्यंति न संशयः. — G1 M1. 2 ins. after 42^{ab}: M3. 4. 5 (*sup. lin.*) after 42:

587* पृष्ठतः पुरुषव्याघ्र भीमस्त्वानुगमिष्यति ।
[M2 भीमस्य (for °स्तु).]

while after 42, D8 reads 44^{ab}.

43 G4 om. 43 (cf. v. l. 41). — ^{a}) D7. 8 पार्षतस्तु; M1. 2 पार्श्वतश्च; M3–5 धृष्टद्युम्नः (for पार्षतश्च). K4 सहोदर्यः; K5 D4–6 ससौ° (for ससो°). — ^{b}) S (G4 om.) महारथाः (for °बलाः). K1 पार्थिवश्च महाबलः. — ^{c}) M3–5 मा (for मां). — ^{d}) D5 G3. 4 करिष्यंति; T तरिष्यति (for रक्षिष्यन्ति). D8 रक्षयिष्यंति न संशयः (hypermetric).

44 K1 om. (hapl.) 44–45. D8 reads 44^{ab} after 42. — ^{a}) K5 B2 Dc1 D2. 4. 7. 8 कैकया; B1. 3. 5 Dn1 D1. 3. 5. 6 कैकेया (for केकया).

45 K1 om. 45 (cf. v. l. 44). — ^{b}) D5. 7 कुंतीभोजश्च. K5 Dn1 वीर्यवान्; B (B4 missing) Dc1 D3. 6 S मातुलः; D1. 7 मारिषः. — ^{d}) K3 D4 पंचालाः. M3–5 पांचालाश्च ससंजयाः. — ^{e}) D2. 3. 6 समस्ता मां; Cd सावहितास् (for समा°).

46 ^{b}) D4 [अ]त्र (for च). M3–5 सात्वत (for संयुगे). — ^{c}) Ś1 K1. 3. 4 D1. 2 मामासादयितुं. K4 सक्तो; K5 B2. 5 Dc1 D3. 5–8 S (except G5) शक्तौ (for शक्तो). — ^{d}) M3–5 मा (for मां). K5 B1. 2. 5 Dc1 Dn1 D3. 5–8 S धर्षयिष्यतः.

47 ^{a}) K1–3 B3 Dc1 Dn D3 S तु (for च). — ^{b}) D5 क्रुद्धः (for क्रुद्धं). Ś1 K1. 3 Dn1 D1–3 T G2–5 परंतप; B3 समंततः (for परंतपः). — ^{c}) K5 Dn1 T G M1. 2 धारयिष्यति; Dn2 वारयिष्यते. Dn2 om. from विक्रम्य up to कथं (in 48^{d}). M3–5 वेगेन (for विक्रम्य). — ^{d}) M3–5 वरुणालयं (for मकरालयम्).

48 Dn2 om. up to कथं (cf. v. l. 47). — ^{c}) Ś1 K1–3 द्रोणे (K3 °णो) न सैन्येन बलं; K5 Dn1 D1. 3. 4. 6–8 द्रोणो न सैन्यं बलवान् (K5 °वद्); D2 द्रोणः ससैन्यो बलवान्; S न द्रोणस्य बलं तात. — ^{d}) Ś1 K4 S क्रमेत्तत्र (Ś1 °त्तु); K1–3 न क्रमेत्तत्; K5 आक्रमेत्तु; Dn1 D6 नाक्रमेत; D2 आगच्छेत; D3 संक्रामेत्तत्; D7. 8 क्रामन्न तु (for क्रामेत्तत्र).

49 For the incident, cf. 1. 155. 38. — ^{b}) K5 विनाशनात् (for हुता°). — ^{c}) Ś1 K1–3 B (B4 missing) Dc1 सशरः; M3–5 स रथी (for स शरी). — ^{d}) K1–4 B (B4 missing) Dc1 D3. 5. 6 G1 M1. 2 चर्मी; Dn1 T G2–5 M3–5 वर्मी (for धन्वी). G1 पर- (for वर-). D2 वर्मांबरविभूषणः. — After 49, S ins.:

588* एष द्रोणं रणे क्रुद्धं वारयेत स वै प्रभो ।
पाञ्चालः सहितः सर्वैः पाण्डवानां च धन्विभिः ।

[(L. 1) G2 क्रूरं (for क्रुद्धं). — (L. 2) G1 M पांचालैः (for °लः). G5 पांचालाः सहिताः सर्वैः (for the prior half).]

50 ^{a}) K2–4 B1 D1. 2 T G1. 2 M विस्रब्धो; K5 Dn2 D5. 7. 8 विश्रब्धं (for °ब्धो). K4 D6 सैनेय. B2 (marg. as in text) शीघ्रमागच्छ सैनेय. — ^{b}) K1. 2 संभवं; D4 विभ्रमं (for संभ्रमम्). — ^{c}) B (B4 miss-

विश्रब्धो गच्छ शैनेय मा कार्षीर्मयि संभ्रमम् । | धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धो द्रोणमावारयिष्यति ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

८७

संजय उवाच ।

धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
पार्थाच्च भयमाशङ्कन्परित्यागान्महीपतेः ॥ १
अपवादं ह्यात्मनश्च लोकाद्रक्षन्विशेषतः ।
न मां भीत इति ब्रूयुरायान्तं फल्गुनं प्रति ॥ २
निश्चित्य बहुधैवं स सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभ ॥ ३
कृतां चेन्मन्यसे रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विशां पते ।
अनुयास्यामि बीभत्सुं करिष्ये वचनं तव ॥ ४
न हि मे पाण्डवात्कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
योवै प्रियतरो राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ५ C. 7. 4296 B. 7. 112. 8 K. 7. 112. 7
तस्याहं पदवीं यास्ये संदेशात्तव मानद ।

ing) Dc1 Dn2 T G M1. 2 क्रुद्धं (for क्रुद्धो). — ^{d}) D2 धारयिष्यति. T G3. 4 स द्रोणं वारयिष्यति.

Colophon. Ś2 B4 missing. — *Sub-parvan :* K1. 3–5 B3. 5 Dc1 Dn D1–3. 5–8 जयद्रथवध. — *Adhy. name :* Ś1 K2–5 B (B4 missing) Dc1 D1. 3. 6 सात्यकिप्रवेशे; Dn1 D4. 7. 8 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिररक्षायां; G1 M1. 2 सात्यकियुधिष्ठिरसंवादः; Bom. ed. युधिष्ठिरसात्यकिवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G1–4 108; Dn1 110; D2 114; D3 7; G5 106; M 107. — *Śloka no.:* Dn1 G5 52.

87

☞ This adhy. is missing in Ś2 B4 (cf. v. l. 7. 85. 33; 86. 1).

1 K2 om. (hapl.) 1^{a}–3^{b}. Dn2 om. the ref. G5 transp. 1^{b} and 1^{d}. — ^{b}) Dn1 आकर्ण्य (for निशम्य). K5 D4. 6–8 शनि- (for शिनि-). — D4 om. 1^{c}–2^{b}. — ^{c}) K1 D1 पार्थश्च; Dn2 D5 स पार्थाद्; D6 पार्थस्य (for पार्थाच्च). K5 B (B4 missing) Dc1 Dn2 D5. 7. 8 T G3. 4 आशंसन्; D2 G1. 2. 5 M आशंक्य (for आशङ्कन्). — ^{d}) D2. 3. 6 परित्यागे (for °त्यागान्). K5 B2. 5 Dn1 D5 G3. 4 M4 महीपते.

2 K2 om. 2; D4 om. 2^{ab} (for both, cf. v. l. 1). — ^{a}) G4 om. from ह्यात्मनश्च up to दुर्मदः (in 3^{b}). D6–8 च (for हि). M3–5 आत्मनश्चापवादं च. — ^{b}) B2 G1 M3–5 लोके; D5–8 लोकान् (for लोकाद्). Ś1 K (K2 om.) Dn D1. 3. 5–8 पश्यन् (for रक्षन्). D2 लोकवादं विशेषतः. — ^{c}) Dn2 स; D3 ते (for न). K4 G1. 4 M1. 2 मा; G5 वा (for मां). Dc1 Dn2 D2–8 भीतम् (for भीत). Ś1 K1. 3 D1. 3 ब्रूयाद् (for ब्रूयुर्). Dn1 न भीत इति मां ब्रूयुर्. — ^{d}) K4. 5 B2 Dn2 D3. 4 अयांतं; T G2. 3 प्रयातुं; G1 M3–5 प्रयांतं; G5 M1 (*inf. lin.*) प्रयातं; M1. 2 न यातं (for आयान्तं). Some MSS. फाल्गुनं.

3 K2 G4 om. 3^{ab} (cf. v. l. 1, 2). — ^{a}) K5 चैवं; M3–5 राजन् (for [ए]वं स). D2 निश्चित्यैवं बहुविधं. — After 3^{ab}, S ins.:

589* नातिव्यक्तमिवाभाष्य धर्मराजं महायशाः ।
शोकगद्गदया वाचा शोकोपहतचेतनः ।

[G4 om. up to शोकगद्गदया (in line 2). — (L. 1) G2. 5 इह (for इव).]

— ^{d}) K4. 5 B (B4 missing) Dc1 Dn2 D3. 5–8 पुरुषर्षभः; Dn1 °भं (for °भ). — For 3^{cd}, S subst.:

590* यथेदानीमिति ध्यात्वा धर्मराजमथाब्रवीत् ।

4 ^{a}) K2 D2. 5 G5 कृता (for कृतां). D5. 7 G5 च (for चेन्). D2 रक्षा. — D2 om. (hapl.) 4^{c}–5^{d}. — ^{c}) M1. 2 अहं (for अनु-). — After 4, G1 M1. 2 read 7^{ab}.

5 D2 om. 5 (cf. v. l. 4). B2 reads 5^{a}–7^{b} on marg. — ^{c}) B1. 3. 5 D1. 4. 5. 7. 8 S मे (for वै). Ś1 K2 D5. 7. 8 G1 M1. 2 प्रियतमो (for °तरो).

C. 7. 4294 B. 7. 112. 6 K. 7. 112. 7 त्वत्कृते न च मे किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ६
यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ७
प्रिये हि तव वर्तेते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ॥ ८
तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
भित्त्वेदं दुर्भिदं सैन्यं प्रयास्ये नरसत्तम ॥ ९
द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो झष इवार्णवम् ।
तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन्राजा जयद्रथः ॥ १०
यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
गुप्तो रथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११
इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशां पते ।
यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥ १२
त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
आसैन्धववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३
अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
आदिष्टस्तु त्वया राजन्को न युध्येत मादृशः ।
अभिजानामि तं देशं यत्र यास्याम्यहं प्रभो ॥ १४
हुडशक्तिगदाप्रासखड्गचर्मर्ष्टितोमरम् ।
इष्वस्त्रवरसंबाधं क्षोभयिष्ये बलार्णवम् ॥ १५

6 T G2–5 om. 6; Dn1 om. 6^{ab}. B2 reads 6 on marg. — ^{a}) M4 यस्य (for तस्य). — ^{b}) K3. 4 D1 मारिष (for मानद). — ^{c}) B1. 2 D2 न हि; G1 M च न (by transp.). D7. 8 नः (for मे).

7 B2 reads 7^{ab} on marg. G1 M1. 2 read 7^{ab} after 4. — ^{c}) M3–5 तथा हि वचनं तेद्य. — ^{b}) K5 B3 Dn2 D5 M4. 5 (*sup. lin.*) च (for मे).

8 ^{a}) D2. 3. 6 M3. 4 प्रियौ. — ^{b}) D2 त्रातारौ (for भ्रातरौ). — ^{c}) Ś1 प्रिये हितं; G5 प्रियस्थितश्. — ^{d}) M3–5 नृप- (for राज-). S -सत्तम (for -पुंगव).

9 ^{a}) T त्वदाज्ञां; G3 त्वमाज्ञां; G4 तदाज्ञां (for तवाज्ञां). D2. 3. 6 T G2–5 [आ]दाय (for गृह्य). — ^{b}) D4. 5 इति; G2. 5 महीं (for अहं). D2 विभो; G2 इमां (for प्रभो). — ^{c}) T G2–5 भेत्स्यामि (for भित्त्वेदं). M3–5 भित्त्वेदां (sic) दुर्भिदां सेनां. — ^{d}) D5 T G M1. 2 राज- (for नर-). D4. 5 -पुंगव (D4 °वं) (for -सत्तम). M3–5 प्रयास्ये यत्र पांडवः.

10 ^{a}) K5 [ए]व; D3 [ए]तत् (for [ए]ष). — ^{c}) T G M1. 2 यामि च; M3–5 गच्छामि (for यास्यामि). — ^{d}) D3. 6 राजा राजन् (by transp.).

11 ^{a}) M3–5 पापः (for यत्र). T G2–5 M3–5 तमाश्रित्य (for समा°). — ^{b}) B (B4 missing) Dc1 फाल्गुनात् (for पाण्डवात्). — ^{c}) Dn1 रथवरैः (for °वर-). — ^{d}) Dn1 D6 M3. 4 द्रोण- (for द्रौणि-).

12 ^{a}) K1–4 D1 फ(K4 °फा)ल्गुनार्थमहं यास्ये. — ^{b}) K1–4 D1 मही- (for विशां). — ^{c}) S बीभत्सुर् (for पार्थोऽसौ). — ^{d}) G1 M (M5 also as in text) -वधोत्सुकः (for °द्यतः).

13 G5 om. 13^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1. 2 त्रियोधन- (for °जन-). G4 -पदस्य (for -गतस्य). K1 [अ]द्य (for [अ]पि). — ^{b}) D3. 6 T G2 तत्र (for तस्य). — ^{c}) M3–5 -पथाद् (for -वधाद्). — ^{d}) D7 सुदृष्टेन; M1. 2 निहितेन (for सुदृढेन).

14 ^{b}) D4 om. (hapl.) from मानवः up to युध्येत (in 14^{d}). G5 माधवः (for मानवः). — Ś1 K1–4 om. (hapl.) 14^{cd}. — ^{c}) D6 T G M1. 2 च (for तु). B5 Dn2 D1 यथा (for त्वया). — ^{d}) K5 B (B4 missing) Dn2 D8 G3–5 M1. 2 नु (for न). — ^{e}) D3. 6 अनु- (for अभि-). — ^{f}) B2 परं (for यत्र). S इतः पूर्णं त्रि(G4 °र्वं त्रि-; M1. 2 °र्णत्रि)योजनं. — After 14, S ins.:

591* यत्र तिष्ठति राजासौ सैन्धवो बालघातकः ।
सागरप्रतिमं सैन्यं गर्जन्तमिव सागरम् ।

15 ^{a}) K1 उडु-; K4 B2. 3. 5 Dn2 हल-; B1 G3. 4 हुल-; Dc1 Dn1 शूल-; D1 हत-; D2 दृढ-; D3. 6 खड्ग-; D4. 7. 8 बहु-; D5 शक्ति-; T G1. 2 M हुळ-; G5 शुभ- (for हुड-). D5 -चर्म- (for -शक्ति-). S -रथ- (for -गदा-). K4 D3 -पाश- (for -प्रास-). — ^{b}) K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2–4. 6–8 -च(D6 -व)र्म-; S -गदा- (for -खड्ग-). K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2. 4. 7. 8 G1 M3–5 -खड्गर्ष्टि-; D3. 6 -शक्त्यृष्टि-; D5 -तोमर-; T G2–5 -शक्त्यष्टि-; M1. 2 -शंखर्ष्टि- (for -चर्मर्ष्टि-). K5 B5 Dn D4 -तोमरैः; D5 -पट्टिशं (for -तोमरम्). — ^{c}) S इष्वास- (for इष्वस्त्र-). Ś1 K1–4

यदेतत्कुञ्जरानीकं साहस्रमनुपश्यसि ।
कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥ १६
आस्थिता बहुभिर्म्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
नागा मेघनिभा राजन्क्षरन्त इव तोयदाः ॥ १७
नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥ १८
अथ यान्रथिनो राजन्समन्तादनुपश्यसि ।
एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥ १९
रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशां पते ।
धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ २०
गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ २१
शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
नित्यं च समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ २२
कर्णेन विजिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
एतांस्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥ २३
सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ २४
ते न क्षता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः । 7.4316
मदर्थं विष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २५ 7.112.26 7.112.27

-नर- (for -वर-). —^{d}) D3. 6 महाबलं (for बलार्णवम्). S (except M3–5) क्षोभयित्वा व्रजाम्यहं.

16 ^{b}) B1. 2. 5 Dn1 D2. 3. 6 S सहस्रम्. D3 अनुपश्यति. —^{c}) Dn2 D2. 3 Cv आंजनकं (for अञ्ज°). Ś1 K1. 3 D4 कुलसंजनकं नाम. —^{d}) S मत्ता हैमवताः स्मृताः.

17 ^{b}) Dn1 D2 युद्धशौंडाः (for °शौण्डैः). K5 Dn1 D2 प्रहारिणः; M3–5 महात्मभिः (for प्रहारिभिः). — K4 D1 om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. —^{c}) Ś1 K (K4 om.) Dn D3–8 G2. 5 नाना- (for नागा). S नग- (for मेघ-). K1 B3 (marg.) -निभाकाराः; D2 -प्रतीकाशाः; T G2–5 -निभाश्चैव (for -निभा राजन्). —^{d}) D5 पर्वताः (for तोयदाः).

18 K4 D1 om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). —^{a}) M3. 4. 5 (*sup. lin.*) निवर्तंते (for °र्तेरन्). —^{b}) Ś1 K1–3 Dn2 D2. 3. 6 प्रेरिता; D7. 8 प्रेष्ये(D7 °षे)तां (for प्रेषिता). —^{c}) G4 M3–5 तेषां (for एषां). —^{d}) Ś1 K Dn1 D2–4. 6 परिक्षयः (for पराजयः).

19 ^{a}) D2 अजेयान्; D7. 8 अन्यथान् (for अथ यान्). M3–5 श्वेतान् (for राजन्). — Dc1 reads 19^{bc} on marg. —^{b}) Ś1 K4 D3. 6 सहस्रान्; K1–3. 5 Dn1 D1. 4. 5. 7. 8 साहस्रान्; Dn2 M3–5 सहस्रम्; D2 समस्तान् (for समन्ताद्). —^{d}) Ś1 K1–4 G2 M3–5 महाबलाः; D5 °यशाः (for °रथाः).

20 ^{a}) Ś1 K1–3 Dc1 D4 G1 M3–5 [अ]श्वेषु; D3. 6 स्त्रेषु (for [अ]स्त्रेषु). G1 M1. 2 कुशला (for निपुणा). —^{c}) Ś1 धनुर्युद्धे; K1. 2. 4 D5. 6 M1. 2 धनुर्वेद- (for °र्वेदे). —^{d}) D2 गदा- (for मुष्टि-). B3 -युद्धेषु (for -युद्धे च).

21 ^{a}) D2 शक्ति- (for गदा-). D5 -युद्धे (for -युद्ध-). —^{b}) K4 तदा (for तथा). —^{c}) Ś1 -प्रहरणा; D4. 7. 8 G5 °रणैर् (for °रणे). —^{d}) K5 Dn1 निपाते (for संपाते). K4 M3 -वर्मणोः; D2 -कर्मणि (for -चर्मणोः).

22 K4 om. 22^{a}–23^{b}. —^{c}) K5 Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 M3–5 हि (for च). — K5 om. (hapl.) 22^{d}–23^{a}. —^{d}) Dn1 विजिगीषंति हि; D4 °षंतीह (both hypermetric) (for °षन्ति). B3. 5 Dc1 मानुषान् (for मानवान्) T G M1. 2 जिगीषंतो रणे स्थिताः (M1. 2 रणप्रियाः).

23 K4 om. 23^{ab}; K5 om. 23^{a} (for both, cf. v. l. 22). G4 om. (hapl.) 23^{a}–24^{b}. —^{a}) Dn D1. 4. 5. 7. 8 T G3 विहिता (for विजिता). —^{cd}) S (G4 om.) एतानेव रथोदारान्वासुदेवः प्रशंसति.

24 G4 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). —^{a}) B1–3 Dc1 S (G4 om.) हि (for च). —^{b}) Dn2 अपि (for एते). K4 व्यवस्थिताः (for वशे स्थिताः). —^{c}) D6 तस्यैते (for तस्यैव). Cv as in text. —^{d}) T G2 निवृत्ताच; G1 M1. 2 नृवृत्ताः (sic) (for निवृत्ताः). Cv as in text.

25 D4 om. (hapl.) 25. Dn1 om. 25^{ab}. —^{a}) B5 D1 क्लांता; D2 स्वेते; D3 क्षांता; D5 क्रांता; D7. 8 कृत्ता (D8 °ता); G4 damaged (for क्षता). K1–3 च न (by transp.). —^{b}) G5 दृढवारणकार्मुकाः. Cd cites आवरणं. —^{c}) K5 B (B4 missing) D (except D1; D4 om.) M3–5 मदर्थे (for मदर्थं). Ś1 K1–3

C. 7. 4316
B. 7. 112. 26
K. 7. 112. 28

एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ २६
यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानि च ।
प्रेक्षसे वर्मसंछन्नान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥ २७
किरातराजो यान्प्रादाद्गृहीतः सव्यसाचिना ।
स्वलंकृतांस्तथा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥ २८
आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ २९
तेषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्नियोनयः ॥ ३०
एते विनिर्जिताः सर्वे संग्रामे सव्यसाचिना ।
मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ ३१
एतान्भित्त्वा शरै राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
सैन्धवस्य वधे युक्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥ ३२
ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।
कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ३३
जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः [illegible]ताः
लब्धलक्ष्या रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥ ३४

वेष्टिता ; K5 B2. 5 D (D4 om.) G4 धिष्ठिता ; B1 निश्रिता ; M3–5 विहिता (for विष्ठिता).

26 ^{a}) K5 तान्वै ; G4 एतत् (for एतान्). —^{b}) D3. 4 प्रियार्थे. G1 M1. 2 भारत ; M3. 4 पांडव (for कौरव). —^{c}) K1. 2 पश्यन् (for पश्चात्). —^{d}) G2 समीपं (for पदवीं).

27 D1 om. (hapl.) 27^{a}–28^{b}. G5 om. (hapl.) 27–28. —^{ab}) K5 एतांस्तु (for यांस्त्वेतान्). D2 transp. राजन् and नागान्. K B (B4 missing) Dc1 Dn1 D3. 6 -शतानि ह ; Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 °निमान् ; M3–5 °नपि (for °नि च). —D4 om. 27^{c}–28^{b}. D7 om. 27^{c}–28^{d}. —^{c}) A few MSS. प्रेक्ष्यसे. K5 -संछिन्नान् (for -संछ°). —^{d}) B2 (marg. as in text) सह संवृतान् ; M1. 2 समतिष्ठितान् (for °धिष्ठितान्).

28 D1. 4 om. 28^{ab} ; D7 G5 om. 28 (for all, cf. v. l. 27). —^{b}) B (B4 missing) Dc1 विजितः (for गृहीतः). Ś1 K Dn D2. 3. 6. 8 द्विरदान्सव्यसाचिनः (K5 D2. 3. 6 °ने). —^{c}) B2 Dc1 अलंकृतांस् ; S (G5 om.) अ(G3. 4 स्व)लंकृत्य (for स्वलंकृतांस्). B Dc1 Dn2 S (G5 om.) तदा (for तथा). Dn1 D5 प्रेक्ष्यान् ; T G3 प्रेष्या (for प्रेष्यान्). —^{d}) T G3 निजं (for इच्छञ्).

29 ^{a}) M3–5 चैते (for एते). Ś1 K1–4 तदा (for पुरा). K5 आसन्नेते महाराज ; G5 शकाधस्तैवनाद्राजंस् (sic). —^{b}) Ś1 K1–4 D1 -कृतो (for -करा). —^{c}) Ś1 D2 युयुत्संतः (for °त्सन्ते). M3–5 ते त्वा प्रतियुयुत्संते. —^{d}) T G3. 4 पर्ययः.

30 ^{a}) K5 Dn D1. 4. 5 एषाम् ; D7. 8 एवम् (for तेषाम्). T G M1. 2 महावीर्याः ; Cd °मात्राः (as in text). —Dn2 repeats 30^{c}–32^{d} after 35. —^{c}) D2 S हस्तिशिक्षाव(G1. 3 °क्षाप- ; M3 °क्षाः प)दाताश्च. —^{d}) K4 D1 सर्व- (for सर्वे). Ś1 K1. 3. 4 D1 दे(Ś1 दै)वाग्नि- ; K2 देवात्रि- ; D2 वाजित- ; D7. 8 चैवाद्रि- ; M1. 2 चैवादि- (for चैवाग्नि-). Dn1 -जातयः (for -योनयः). B1. 2 (marg. as in text) सर्वे चैवाहिताग्नयः ; G1 M3–5 °वाश्म(M4 °त्म)योधिनः. Cd cites आहिताग्नयः.

31 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 30. —^{a}) T G3. 4 च (for वि-). Ś1 K1–4 D1 चैव ; Dn2 (first time) संख्ये (for सर्वे). —^{b}) G1 M1. 2 किराताः (for संग्रामे). —^{c}) D2 यदर्थं ; M3–5 त्वदर्थम् (for मद°). D2 पश्य ; D3. 6 अस्त्र- (for अद्य). K4 संयुक्ता ; Dn2 (second time) संपन्ना ; D3 अस्यंतो (for संयत्ता). T G M1. 2 म(G1 M1. 2 त्व)दर्थमुद्यता यत्ताः. —^{d}) D2 S सुयोधनवशे (M3–5 °मते) स्थिताः.

32 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 30. —^{a}) B2 विद्ध्वा ; Dn2 (both times) D1. 4. 5. 7. 8 T G1–4 हत्वा ; D2 M3–5 जित्वा ; M1. 2 छित्त्वा (for भित्त्वा). Dc1 T G3. 4 शनैः ; D2 रणे (for शरैः). G5 एतानि षट्शते राजन्. —^{b}) D2 काश्मीरान् (for किरातान्). —^{c}) Ś1 K Dn1. n2 (both times) D1. 4. 5. 7. 8 यत्तम् (for युक्तम्). —^{d}) Ś1 -पश्यामि (for -यास्यामि).

33 ^{a}) T G M1. 2 एते हि (for ये त्वेते). —^{b}) M3–5 सुप्रतीक- (for अञ्जनस्य). Ś1 K1–3 अर्जुनस्य कुलो- —^{c}) G2 विभिन्नाश् (for विनीताश्).

34 K2 repeats 34^{ab} (without var.) after 35. —^{a}) Ś1 K1–4 B2 (marg.) Dc1 D1. 3. 6 M3–5 -निभैः ; B2 (orig.) -चितैः (for -मयैः). K1–3. 5 Dc1 D3. 6 M3–5

उत्तरात्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दस्युभिराश्रिताः ।
कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ ३५
सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥ ३६
अनीकमसतामेतद्धूमवर्णमुदीर्यते ।
म्लेच्छानां पापकर्तॄणां हिमवद्दुर्गवासिनाम् ॥ ३७
एतद्दुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं नागमण्डलम् ।
कृपं च सौमदत्तिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥ ३८
सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ३९
ते च सर्वेऽनुसंप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ।
न विमोक्ष्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ ४०
तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ४१
ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः । . 7. 4333
एते दुर्वारणा नाम काम्बोजा यदि ते श्रुताः ॥ ४२ . 7. 112. 43 . 7. 112. 44

सर्वै; T G M1. 2 एते (for सर्वैर्). — ^{b}) T G M1. 2 भूषणैः (for वर्मभिः). S समलंकृताः (for सुविभूषिताः). — ^{c}) All MSS. (except Ś1 D7; Ś2 B4 missing) -लक्षा (for -लक्ष्या). — ^{d}) D2 ऐवतेमत् (sic); S (except G5) ऐरावत- (for °वण-).

35 For the repetition in K2 Dn2, cf. v. l. 34 and 30 respectively. — ^{a}) Ś1 उत्त*; K1–3 उत्तराः (for उत्तरात्). — ^{b}) K5 Dn1 भीमैर्; Cd तीक्ष्णैर् (as in text). K4 आर्दिताः (for आश्रिताः). — For 35^{ab}, S (except M3–5) subst.:

592* आश्रिता दस्युभिस्तीक्ष्णैः शूरैरुत्तमपार्वतैः ।

[G1. 5 -पर्वतैः (for -पा°).]

— ^{c}) D2 तस्कर- (for कर्कशैः). G1 M यौधैः. — ^{d}) T G1–3 M कांस्यायस-; G4 कांस्यायुध-; G5 कांस्यासन- (for कार्ष्णायस-). D1 -परि-; T G3. 5 -धनु- (for -तनु-).

36 ^{a}) Ś1 चैव; Dn2 चास्य (for चात्र). M3–5 ऋक्षगोयोनयः संति. ❀ Cd योसायोनयो (sic) भूमिजन्मानः । ❀ — ^{b}) D2 T G2–5 M3–5 वारण- (for वानर-). — ^{c}) S मक्षिका- (for अनेक-). K2 चात्र (for चान्ये). — ^{d}) T G2–5 वानर-; G1 M1. 2 वारण- (for मानुष-).

37 ^{a}) Ś1 K D (except D3. 6) अनीकं समवेतानां. — ^{b}) B (B4 missing) D3 धूम्र- (for धूम-). G3 -वर्त्मम् (for -वर्णम्). K4 D7. 8 उदीक्ष्यते (for °र्यते). — ^{c}) D2 -योनीनां; D4 T G2–5 -कर्माणां (for -कर्तॄणां). — ^{d}) G4 भीमवद् (for हिम°). T G2–5 -गामिनां (for -वासि°). K5 Dn2 D4. 5 M3–5 हिमदुर्गनिवासिनां.

38 ^{a}) K5 Dn1 D2 एतान्; D5 एवं (for एतद्). G5 राजा (for लब्ध्वा). — ^{b}) D4 समस्तं (for समग्रं). K5 B (B4 missing) D (except Dn2 D1) रा- (D5 ग)-ज- (for नाग-). — ^{c}) D2. 5 सोमदत्तं (for सौमदत्तिं). — ^{d}) Ś1 K2 द्रौणिं (for द्रोणं).

39 ^{a}) Dn1 अथो (for तथा). Dn1 D5. 7. 8 तूर्णम् (for कर्णम्). — ^{b}) K2 D4. 5 अवामन्यत; Dc1 अवमन्य च; D3 °मन्येत (for °मन्यत). Ś1 K1. 3 मंडलं (for पाण्डवान्). — For 38^{c}–39^{b}, S subst.:

593* भीष्मं द्रोणं कृपं कर्णमावन्त्यावथ सैन्धवम् ।
द्रौणिं च सौमदत्तिं च पाण्डवानतिमन्यते ।

[(L. 1) G3–5 M1. 2 भीष्म- (for भीष्मं). — (L. 2) T G सोमदत्तिं (for सौम°). G2 अवमन्यते.]

— ^{c}) D2. 7. 8 इव (for अथ). Dn1 G4 M1. 2 वा (for च). K4 कृतार्थमिदमात्मानं. — ^{d}) K5 D6–8 -नोदितः (for -चोदितः).

40 ^{a}) B1. 3 Dc1 Dn2 D5 G1. 4. 5 M ते तु; D2 एते (for ते च). K5 D5 [ऽ]त्र; B (B4 missing) Dc1 Dn2 [ऽ]द्य; Dn1 D7. 8 T G2–4 तु; D2 च (for ऽनु-). D4 वशं (for ऽनुसं-). D3. 6 ते सर्वे समनुप्राप्ता. — ^{b}) K5 -गोचरे. — G1 M1. 2 repeat 40^{cd} after 41. — ^{c}) K5 च मोक्ष्यंति; Dn1 D3–8 विमोक्षंति; T G1 (both times). 2–5 M1. 2 (last two both times) भविष्यंति (for विमोक्ष्यन्ति). K2 D2 M3–5 कौरव्य; D3. 6. 8 कौंतेयं; G1 (second time) संप्राप्ता (for कौन्तेय). — ^{d}) D4 युगपत् (for यद्यपि). G1 M1. 2 (all second time) हुताशमिव पक्षिणः.

41 For the repetition in G1 M1. 2, cf. v. l. 40. — ^{a}) D2 संतापिता (for संभाविता). — D4 om. 41^{c}–42^{b}. — ^{c}) Dn1 अनु-; D2 अव-; M5 एते (for उप-). — ^{d}) Dn1 शरौघेन (for मच्छरौघ-). D2 मच्छरौघेण पीडिताः; T G3 हुताशमिव पक्षिणः.

42 ^{a}) D6 ये ते हि; T G3. 4 यथा (T °दा) ते;

C. 7. 4333 B. 7. 112. 43 K. 7. 112. 45 शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
संहताश्च भृशं अन्योन्यस्य हितैषिणः ॥ ४३
अक्षौहिण्यश्च संरब्धा धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
यत्ता मदर्थं तिष्ठन्ति कुरुवीराभिरक्षिताः ॥ ४४
अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ।
तांस्त्वहं प्रमथिष्यामि तृणानीव हुताशनः ॥ ४५
तस्मात्सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे कुर्वन्तु मे राजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥ ४६
अस्मिंस्तु खलु संग्रामे ग्राह्यं विविधमायुधम् ।
यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यः पञ्चगुणो रथः ॥ ४७
काम्बोजैर्हि समेष्यामि क्रुद्धैराशीविषोपमैः ।
नानाशस्त्रसमावापैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ ४८
किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ।
लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥ ४९
शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
अग्निकल्पैर्दुराधर्षैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ ५०
तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दुरासदैः ।
समेष्यामि रणे राजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५१

G2. 5 य एते (for ये त्वेते). — ^{b}) Ś1 कनक- (for काञ्चन-). — ^{c}) Ś1 K Dn1 D1. 4. 5.. 7. 8 दुर्वारयो (for °रणा). — ^{d}) Ś1 K4 कांभोजा.

43 ^{b}) S प्रतिष्ठिताः (for च नि°). — ^{c}) D2 संहृताश्; D6 संभृ°; D7. 8 T G3. 4 संहि°; G1 M सहि°; G2. 5 संग° (for संह°). K1–3 ये ते (for ह्येते). — ^{d}) K5 परस्पर-; G4 M3–5 ह्यन्योन्यस्य (for अन्यो°).

44 ^{a}) D5 T G1. 2 M1–4 अक्षोहिण्यश्. Ś1 K1–4 संप्राप्ता; M3–5 संयत्ता (for संरब्धा). — ^{b}) T G2–5 धर्मराजाद्य (sic) (for धार्तराष्ट्रस्य). S भागशः (for भारत). — ^{c}) K4 तथा; D2 यदा; D7 यथा (for यत्ता). Ś1 K Dn1 D1–3. 5. 6 मदर्थे.

45 M3. 4 om. 45–46. — ^{b}) G1 M1. 2 प्रत्यवस्थिताः. — ^{c}) D7. 8 अहं; G1 M1. 2 चाहं (for त्वहं). S (M3. 4 om.; G5 *sup. lin.*) प्रतिध(G5 °व)क्ष्यामि (for प्रमथिष्यामि). — ^{d}) G1 M1. 2 तृणानिव; G5 °नि च (for °नीव).

46 M3. 4 om. 46 (cf. v. l. 45). — ^{c}) K1–4 अद्य (for रथे). — ^{d}) Ś1 K D (except Dc1 D1) उप- (for रथ-). K4. 5 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 -कल्पितान्; D6 -कल्पिताः (for -कल्पकाः).

47 K4 om. 47^{a}–48^{b}. — ^{a}) B1. 5 तस्मिंस् (for अ°). Ś1 K (K4 om.) D (except Dc1 D2) अ(K5 D3. 6–8 त)स्मिंस्तु किल संमर्दे. — ^{c}) D2 यथोपपन्नम् (for °दिष्टम्). — After 47^{abc}, D2 reads 50^{d}–51^{a} for the first time, repeating the same in proper place. — ^{d}) K1 D2 कार्याः पंचगुणा रथाः; D4 कार्यः पंचरथो गुणः; G1 M कार्यं (M1. 2. 5 °र्यः) पंचगुणं रथे. Cd cites पञ्चगुणो (as in text).

48 K4 om. 48^{ab} (cf. v. l. 47). — ^{a}) Ś1 D1 कांभोजैर्. — ^{b}) Ś1 K (K4 om.) D (except Dc1 D2) तीक्ष्णैर् (for क्रुद्धैर्). M5 शक्रतुल्यपराक्रमैः. — M3. 4 om. (hapl.) 48^{b}–50^{a}. D2 om. (hapl.) 48^{c}–50^{b}. — ^{c}) K1–3 B (B4 missing) Dc1 Dn D1. 4. 8 G5 -समावायैर्; D3 °कीर्णैर् (for °वापैर्). — ^{d}) S (except G1; M3. 4 om.) विविधांतर- (for °धायुध-). T G2–5 -भेदिभिः; M5 -वादिभिः (for -योधिभिः).

49 D2 M3. 4 om. 49 (cf. v. l. 48). — ^{b}) K4 om. (hapl.) from विषकल्पैः up to समेष्यामि (in 51^{c}). — ^{b}) T G3. 4 M5 विषकल्प- (for °कल्पैः). — ^{c}) Dn2 लाडितैः; T G2–5 पादातैः; G1 M1. 2. 5 पुळिंदैः (for लालितैः). D3 S (except G5; M3. 4 om.) राजन् (for राज्ञा).

50 D2 om. 50^{ab}; M3. 4 om. 50^{a} (for both, cf. v. l. 48). K4 om. 50 (cf. v. l. 49). — ^{a}) T G3. 4 गमिष्यामि (for समे°). — ^{b}) S (except M3. 4) -बलैः सह (for -पराक्रमैः). — In D4, the portion of the text from 50^{c} up to 96. 7^{f} is lost on missing folios. D2 reads 50^{d}–51^{a} for the first time after 47^{abc}.

51 For the repetition in D2, cf. v. l. 50. D4 missing (cf. v. l. 50). K4 om. up to समेष्यामि (cf. v. l. 49). — ^{a}) T G2–5 काले; G1 M3. 4 यौधैः (for योधैः). D2 (first time) अन्येषामपि योधानां. — ^{b}) D2 वीर- (for काल-). — D3. 6 om. (hapl.) 51^{cd}. — After 51, S ins.:

594* त्रियोजनगतस्याहं पदवीं सव्यसाचिनः ।
यास्यामि रथिनां श्रेष्ठं प्रवरं च धनुष्मताम् ।
सूर्योदयगतस्याहं पाण्डवस्य गतिं चरन् ।
अपरेण गते सूर्ये गमिष्यामि न संशयः ।

तस्माद्वै वाजिनो मुख्या विश्रान्ताः शुभलक्षणाः ।
उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यन्तु मे रथे ॥ ५२
तस्य सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे प्रास्थापयद्राजा शस्त्राणि विविधानि च ॥ ५३
ततस्तान्सर्वतो मुक्त्वा सदश्वांश्चतुरो जनाः ।
रसवत्पाययामासुः पानं मदसमीरणम् ॥ ५४
पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च जग्धान्नान्समलंकृतान् ।
विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५५
तान्यत्तान्रुक्मवर्णाभान्विनीताञ्शीघ्रगामिनः ।
संहृष्टमनसोऽव्यग्रान्विधिवत्कल्पिते रथे ॥ ५६
महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ।
संवृते केतनैर्हैमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ।
पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलंकृते ॥ ५७
हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे बहुशस्त्रपरिच्छदे ।
योजयामास विधिवद्धेमभाण्डविभूषितान् ॥ ५८
दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा । C. 7. 4350 B. 7. 112. 60 K. 7. 112. 63

[(L. 2) G1 M1. 3. 5 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं).]

52 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) B5 अस्मान्. S मे (for वै). D2 युक्ता ; D5 शुभ्रा ; T G M1. 2 मुक्तान् ; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) मुक्ता ; M5 मुक्त्वा (for मुख्या). — b) Dn2 D2 विश्रुताः ; D5 दांता वै (for विश्रान्ताः). T G2–5 अश्वांश्चैव विचक्षणान् ; G1 M5 (*sup. lin.* as in text) विश्रांताञ्शुभलक्षणान् ; M1. 2 °तांश्च विचक्षणान्. — c) Ś1 मुख्याश्च ; D1. 2 पीनाश्च (for पीताश्च). S (except M3–5) उपावृत्तांश्च पीतांश्च. Cd cites उपावृत्ता and पीताश्च. — d) D5 युज्यत ; D7 युद्धंतु ; T G3. 4 युंजत ; G2 युंजतु ; Cd युज्यन्तु (as in text). K1 D1 रणे (for रथे). Dn2 D2. 3. 6 युज्य(D6 °ज्जं)तां मे रथेधुना.

53 D4 missing (cf. v. l. 50). Before 53, B3. 5 Dn2 D1. 2. 7. 8 S ins. संजयः. — c) Dn2 रथं (for रथे). K1 Dn2 D2. 3. 6 M2 प्रस्थापयद् ; K5 B1. 2 D1. 7 T G M3–5 चास्था° ; B3. 5 Dc1 Dn1 [ऽ]वस्थापय(Dn1 °ये)द् ; D5. 8 च स्था° (for प्रास्था°). B2 चापि ; D2. 5 राजन् (for राजा). — d) D2 अस्त्राणि (for शस्त्राणि). Dn1 सत्यकेरुग्रतेजसः.

54 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) Ś1 K1. 2. 4 च (for तान्). Dn1 सहसा (for सर्वतो). Ś1 K1–3 G5 मुक्तान् ; K4 Dc1 Dn2 D1–3. 5–8 युक्तान् ; B3 युक्त्वा (for मुक्त्वा). — b) D7. 8 चतुरा (for °रो). — c) M1 2 पातयामासुः. — d) D3. 6 -समीरिणं ; D8 °रितं (for °रणम्). S पानं परमहर्षणं.

55 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) D2 पीत्वोपवृत्तान् ; D3 पीतोद° (for पीतोप°). D2 तान्स्नातान् ; G5 तान्कांश्चित् (for स्नातांश्च). — b) D2 सदश्वान् ; G5 स्निग्धान्नान् (for जग्धा°). — c) D7. 8 विनीतकल्पांस् ; T G2–4 °वंतस् ; G1 M1. 2 °शिक्षांस् ; M3–5 अपनीतशल्यांस् (hypermetric).

56 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) K4. 5 B5 Dn D1. 2. 5 T G2–5 युक्तान् ; B1. 2 Dc1 D3. 6 तदा ; B3 तथा ; D7. 8 युक्त्वा (for यत्तान्). K5 D5 हेम- ; B1. 3 (marg. as in text) ऋव्य- ; B2 D3. 6 G1 M रूप्य- ; Dc1 ऋक्ष- ; D2 रौप्य- ; D7. 8 रत्न- ; T G2–5 रूप- (for रुक्म-). K2 -शलभान् ; T G3. 4 -संपन्नान् (for -वर्णाभान्). — b) M3–5 विहिताञ् (for विनीताञ्). D2 दीर्घ- ; M2 प्रस्थ- (for शीघ्र-). G1 M1. 2 -चा(G1 -गा)-हिनः (for -गामिनः). — c) D6 G5 व्याग्रान् (sic) ; M2 [ऽ]व्यथान् (for ऽव्यग्रान्). — d) B1 विविधैः (for विधिवत्). Ś1 K B2 D (except Dc1 ; D4 missing) G5 -कल्पि(D2 °थि)तान् (for -कल्पिते).

57 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) T G M1. 2 युक्ते ; M3–5 हेम- (for महा-). — b) D7. 8 रथे (for हेम-). K4 B1 Dc1 D6 -केशर- (K4 °रि-) (for -केसर-). — D5 om. 57cdef. — c) Ś1 K D1. 7. 8 वृते(K1 °त्ते)-न (for संवृते). Ś1 B2 (marg.). 3 Dn G4. 5 केतकैर् ; K4. 5 D2. 3. 6–8 कौतुकैर् (for केतनैर्). — d) K4 महा- (for मणि-). B2 -विद्युत- (for -विद्रुम-). Dn1 -भूषितैः ; T G3. 4 -चिह्निते (for -चित्रितैः). — e) K4 S (except G3. 4) पांडराभ्र- (for पाण्डु°). B1 -प्रकाशैश्च ; M3–5 -सकाशाभिः (for -प्रका°). — f) Ś1 K1–4 Dn1 D1. 7. 8 अलंकृतं (for °कृते).

58 D4 missing (cf. v. l. 50). — a) Ś1 K1–4 Dn1 D1 -दंडोच्छ्रितं ; D2 -दंडान्विते ; T G3. 4 -दंडोद्धृतं ; G2 °द्धृत- (for °च्छ्रित-). Ś1 K Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 -च्छत्रं (for -च्छत्रे). — b) D2 -रत्न- (for -शस्त्र-). Ś1 K Dn D1. 5. 7. 8 -परिच्छदं ; D2 °स्कृतं (for °च्छदे). — d) Ś1 K2. 3 D1. 2. 7. 8 -दंड- ; K1 -कुंड- (for -भाण्ड-). Ś1 K Dn1 D1. 2. 5–8 -विभूषितं (for °षितान्).

C. 7. 4351
B. 7. 112. 60
K. 7. 112. 63

न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः ॥ ५९
ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा कृतकौतुकमङ्गलः ।
स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्णनिष्कानदापयत् ।
आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥ ६०
ततः स मधुपर्कार्हः पीत्वा कैलावतं मधु ।
लोहिताक्षो बभौ तत्र मदविह्वललोचनः ॥ ६१
आलभ्य वीरकांस्यं च हर्षेण महतान्वितः ।
गणीकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ।
उत्सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनां वरः ॥ ६२
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कवची समलंकृतः ।
लाजैर्गन्धैस्तथा माल्यैः कन्याभिश्चाभिनन्दितः ६३
युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
तेन मूर्धन्युपाघ्रात आरुरोह महारथम् ॥ ६४
ततस्ते वाजिनो हृष्टाः सुपुष्टा वातरंहसः ।

59 D4 missing (cf. v. l. 50). —[b]) K5 D7. 8 ततस् (for सूतस्). D2 T G4 सदा; G3 तदा (for सखा). —[c]) T G1. 3. 4 M1. 2 न्यवेदयत तं युक्तं (G1 M1. 2 युक्तं तं); G5 °यत्तं युक्तं वा.

60 D4 missing (cf. v. l. 50). —[b]) T G2 -मंगळः. —[c]) S सहस्राणां (for °स्रस्य). —[d]) G1 M2 प्रति- (for स्वर्ण-). Ś1 K5 D5. 7. 8 अवाचयत्; K1–3 प्रदापयत्; B Dc1 Dn D3. 6 अथो ददौ; M2 अपादयत्; M3–5 प्रदाय च (for अदापयत्). K4 D2 स्वर्णनिष्कानि दापयेत् (D2 °न्यथो ददौ); T G2–5 M1 प्रति निष्काण्यदाप(G5 °ण्यपाद-; M1 °न्यदाप)यत्. —T G2–5 om. 60[ef]; G1 M1. 2 read it after 62. —[e]) B2 Dn1 D5. 8 आशिर्वादैः.

61 D4 missing (cf. v. l. 50). —[a]) S मधुपर्कामः (G1 M °र्भं). —[b]) B1–3 Dc1 Dn1 S Cdp कैरात(T G3. 4 °ति)कं; B2 (marg.). 5 Dn2 कैलातकं; D2 कौलवतं; D3. 6 केवलकं; D7. 8 त्वैलावतं; Cd कैलानकं; (by corr.) किरातादतं (for कैलावतं). —[c]) K1–3 ददौ (for बभौ). —[d]) D1 -विकल-; M3–5 -रक्तांत- (for -विह्वल-).

62 D4 missing (cf. v. l. 50). —[a]) M1. 2 आरभ्य; Cd आलभ्य (as in text). T G2–5 M5 वीरः कांस्यं; Cd वीरकांस्यं (as in text). —[b]) D2 G1 M युतः; D5 T G2–5 वृतः (for [अ]न्वितः). —[c]) T G2–4 M3–5 -तेजोभिः; G5 -देहाभिः (for -तेजा हि). —[d]) B2 (marg.) M3–5 ज्वलन्निव हुताशनः. —[e]) Ś1 K1–4 उत्सृज्य (for उत्सङ्गे). —[f]) D8 सदृशं (for सशरं). —After 62, G1 M1. 2 read 60[ef].

63 D4 missing (cf. v. l. 50). —[b]) D7 कवचैः (for कवची). —[d]) B1–3 Dc1 D8 S अभि- (for चाभि-).

64 D4 missing (cf. v. l. 50). —[a]) K4 वचनाद् (for चरणाव्). —[c]) M3–5 राज्ञा (for तेन). Ś1 K4. 5 [उ]पघ्रात; K1 [उ]पाघ्राय; T G2–5 M1. 2 चाघ्राय (G5 M1. 2 °तः). —[d]) S (except G5) कृतस्वस्त्ययनोपि च. —After 64, S ins.:

595* आशिषो विपुलाः श्रुत्वा धर्मराजमुखोद्गताः ।
हर्षेण महता युक्तस्त्वारुरोह रथोत्तमम् ।

65 D4 missing (cf. v. l. 50). —[a]) K1–4 [ऽ]स्य (for ते). —[c]) K1 अजया; D2 G1 M अजय्यं (for अजय्या). D2 नूनम् (for जैत्रम्). K1 ऋद्धस् (for ऊहुस्). D2 ते (for तं). T G2–5 आजानेया जैत्रमूहुः. —[d]) B (B4 missing) Dc1 Cd विकुर्वाणाः; Dn2 °र्वंति (for °र्वन्तः). D2 संप्रयातस्य सैंधवाः; T G1–4 M1. 2 Cv विकुर्वाणाश्च सैं°; G5 कुर्वाणाश्चैव सैं°. —After 65, K4 B (B4 missing) Dc1 D1. 5 S ins.:

596* यथा शक्ररथं राजन्नूहुस्ते हरयः पुरा ।
तथैव भीमसेनोऽपि धर्मराजेन पूजितः ।
प्रायात्सात्यकिना सार्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् ।
तौ दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तौ तव सेनामरिंदमौ ।
संयत्तास्तावकाः सर्वे तस्थुर्द्रोणपुरोगमाः । [5]
संनद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीमं स सात्यकिः ।
अभिनन्द्याब्रवीद्वीरस्तदा हर्षकरं वचः ।

[K4 B (B4 missing) Dc1 D1 om. line 1. D5 om. lines 1–3. —(L. 2) G5 हि (for ऽपि). T G1. 3–5 M5 (*sup. lin.* as above) चोदितः; M4 पूरितः (for पूजितः). —(L. 3) S स(G5 सा)त्यकेन सह प्रायाद् (for the prior half). —S om. lines 4–5. —(L. 4) B2 तौ तु दृष्ट्वा प्रवेक्षंतौ (for the prior half). —(L. 5) D5 सपत्नास् (for संयत्तास्). —(L. 6) S त्व(G5 चा)नु- (for अनु-). K4 -गच्छन्स (for °न्तं). S भीमं प्रेक्ष्य स स(G1 M1. 2 संप्रेक्ष्य स-; G5 प्रेक्ष्य स सा)त्यकः (for the post. half). —(L. 7) G1 M वीरं (for वीरस्). S प्रहर्षणमिदं वचः (for the post. half).]

अजय्या जैत्रमूहुस्तं विकुर्वन्तः स्म सैन्धवाः ॥ ६५
अथ हर्षपरीताङ्गः सात्यकिर्भीममब्रवीत् ।
त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्यतमं हि ते ॥ ६६
अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्वमिदं बलम् ।
आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् ॥ ६७
जानीषे मम वीर्यं त्वं तव चाहमरिंदम ।
तस्माद्भीम निवर्तस्व मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ६८
तथोक्तः सात्यकिं प्राह व्रज त्वं कार्यसिद्धये ।
अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम ॥ ६९
एवमुक्तः प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ।
गच्छ गच्छ द्रुतं पार्थ ध्रुवोऽद्य विजयो मम ॥ ७०
यन्मे स्निग्धोऽनुरक्तश्च त्वमद्य वशगः स्थितः ।
निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति मे ॥ ७१
निहते सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ।
परिष्वजिष्ये राजानं धर्मात्मानं न संशयः ॥ ७२
एतावदुक्त्वा भीमं तु विसृज्य च महामनाः ।
संप्रैक्षत्तावकं सैन्यं व्याघ्रो मृगगणानिव ॥ ७३
तं दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तं सैन्यं तव जनाधिप ।
भूय एवाभवन्मूढं सुभृशं चाप्यकम्पत ॥ ७४
ततः प्रयातः सहसा सैन्यं तव स सात्यकिः ।
दिदृक्षुरर्जुनं राजन्धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७५ 7. 4371 7. 112. 80 7. 112. 83

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७

66 D_4 missing (cf. v. l. 50). Before 66, G_1 ins. सत्यकः ; M सात्यकिः. S om. 66^{ab}. —^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 -परीतांगं (for °ताङ्गः). —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 हितं ; D_3 हि मे (for हि ते). Dn_1 एतत्कार्यं महीपते.

67 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 हत्वा (for भित्त्वा). —^{b}) $Ś_1$ D_3 -कल्पम् (for -पक्वम्). $K_{1.5}$ B_5 Dn_2 फलं ; B_{1-3} रणं ; D_2 वनं (for बलम्). —^{c}) $D_{7.8}$ तदात्वेव ; T G_3 °त्वेन ; **Cv** तथात्वे च (for तदात्वे च). **Cd** cites आरत्याम् (sic) and तदात्वे. —^{d}) T $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ हि (for ऽभि-).

68 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{a}) G_5 च (for त्वं). —^{d}) $M_{3.5}$ यदि (for मम).

69 D_4 missing (cf. v. l. 50). Before 69, S ins. संजयः. —^{a}) $D_{3.6}$ तथोक्ते ; T G $M_{1.2}$ इत्युक्तः (for तथोक्तः). — After 69, $M_{1.2}$ ins. 597*.

70 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{b}) K_1 च ; B (B_4 missing) स्म (for स). —^{c}) Dn $D_{2.5}$ ध्रुवं (for द्रुतं). —^{d}) Dn $D_{1-3.5-8}$ हि (for ऽद्य).

71 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{a}) Dn_1 $D_{1.5}$ गुणानु- (for स्निग्धोऽनु-). —^{b}) $D_{1.5.7.8}$ स्वमद्य वशमास्थितः. —^{d}) B_1 तथा (for यथा). $Ś_1$ K D (except Dc_1 ; D_4 missing) मां (for मे).

72 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{d}) D_2 धर्मराजं (for धर्मात्मानं). Dn_1 $D_{2.3.5-8}$ युधिष्ठिरं (for न संशयः). — T G M_{3-5} ins. after 72 : $M_{1.2}$ after 69 :

597* अप्रमादश्च ते कार्यो द्रोणं प्रति महारथम् ।

[$M_{1.2}$ महारथ.]

73 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{a}) $Ś_1$ स ; D_2 च (for तु). —^{b}) Dn_2 $D_{2.5.7.8}$ G_1 M_{3-5} महायशाः (for °मनाः). —^{c}) $K_{1.4}$ T G_{2-5} M_{3-5} संप्रेक्ष्य ; K_3 G_1 $M_{1.2}$ संप्रेक्षत् ; K_5 अवेक्ष्य ; Dn_1 अवैक्षत् ; Dn_2 $D_{2.3.6}$ सोपश्यत् ; $D_{5.7.8}$ अप्रै(D_7 °प्रे)क्षत् (for संप्रै°). —^{d}) S (except $M_{3.4}$; M_5 [*sup. lin.*] as in text) सिंहो (for व्याघ्रो).

74 D_4 missing (cf. v. l. 50). —^{ab}) $D_{3.6}$ प्रतिगच्छंतं ; $D_{7.8}$ T $G_{3.4}$ प्रतिवि($G_{3.4}$ °वी)क्षंतं ; G_1 $M_{1.2}$ प्रविशंतं वै (for प्रविविक्षन्तं). K_1 नराधिप ; B_3 विशां पते (for जनाधिप). D_2 तद्दृष्ट्वा तावकं सैन्यं प्रविशंतं च सात्यकिं. —^{c}) M_5 (*sup. lin.*) तव (for एव). $D_{3.6}$ व्यूढं (for मूढं). —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} सुदृढं ; T G $M_{1.2}$

८८

C. 7. 4372
B. 7. 113. 1
K. 7. 113. 1

संजय उवाच ।
प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज स्वेनानीकेन संवृतः ।
प्रायाद्द्रोणरथप्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठतः ॥ १
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समरदुर्मदः ।
प्राक्रोशत्पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ॥ २
आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
यथा सुखेन गच्छेत सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३
महारथा हि बहवो यतिष्यन्त्यस्य निर्जये ।
इति ब्रुवन्तो वेगेन समापेतुर्बलं तव ॥ ४
वयं प्रतिजिगीषन्तस्तत्र तान्समभिद्रुताः ।
ततः शब्दो महानासीद्युयुधानरथं प्रति ॥ ५
प्रकम्प्यमाना महती तव पुत्रस्य वाहिनी ।
सात्वतेन महाराज शतधाभिव्यदीर्यत ॥ ६

असकृच् (for सुभृशं). B3 (marg. as in text) पर्यकंपत; D5 चाभ्य° (for चाप्य°).

75 D4 missing (cf. v. l. 50). — ^{b}) K B2 Dn D1. 2. 5 T G M1. 2 तव सैन्यं (by transp.).

Colophon. Ś2 B4 D4 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1. 3–5 B3 (marg.). 5 Dn D1–3. 5–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* Ś1 K B (B4 missing) Dc1 Dn D1. 3. 5. 6 सात्यकिप्रवेशः; D2 सात्यकिप्रस्थानं; D7. 8 सात्यकिप्रतिज्ञा; G1 M1. 2 सात्यकिनिर्याणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G1–4 M1. 2 109; B3 110; B5 112; Dn1 111; D2 114; G5 107; M3–5 108. — *Śloka no.:* Dc1 80; Dn1 76; G5 82.

88

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 Ś2 is missing for 1–28 (cf. v. l. 7. 85. 33). B4 resumes. — ^{a}) B1 Dc1 सैन्ये (for सैन्यं). D5 ततः प्रयाते सैन्यं तु. — ^{d}) D5 सेनानीकेन (for स्वेना°). M1. 2 सर्वशः (for संवृतः). — ^{e}) K4. 5 B Dn D2. 3. 5 G5 द्रोणरथं (K4 °थः); D6 °रण- (for °रथ-). T G M1. 2 -प्रेक्षी; Cv -प्रेप्सुर् (as in text).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) D6–8 पुत्राः (for पुत्रः). K5 B Dc1 Dn1 S (except M3–5) संग्राम- (for समर-). D6–8 -दुर्मदाः; M3–5 -दुर्जयः (for -दुर्मदः). — After 2^{ab}, S ins.:

598* प्रयाते माधवे राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।

— K4 om. (hapl.) 2^{c}–3^{d}. G1 M1. 2 om. 2^{cd}. — ^{c}) D7. 8 प्रा(D8 आ)क्रोशन्. — ^{d}) Ś1 K1. 2 वसुधानश्; T G2–5 °दामा (for °दानश्). D2 वसुदानस्य पृष्ठतः.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 om. 3 (cf. v. l. 2).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K5 च (for हि). — ^{b}) G5 om. from यतिष्य up to प्रतिजिगीष (in 5^{a}). T2 G (G5 om.) M1. 2 यतिष्यंते. B4 वै जये (for निर्जये). — After 4^{ab}, S (G5 om.) ins.:

599* सेनापतिवचः श्रुत्वा पाण्डवेयाः समन्ततः ।
अभ्युद्ययुर्महाराज तव सैन्यं समन्ततः ।
जहि प्रहर गृह्णीहि विध्य विद्राव चाद्रव ।

[Before line 1, T G3. 4 ins. संजय उवाच. — (L. 3) G1 M3–5 गृह्णीत; M1. 2 गृह्णाहि (for गृह्णीहि). G2 विद्धि (for विध्य).]

— ^{c}) K2 वेगेषु; Dn1 राजानो (for वेगेन). — ^{d}) T G2–4 समासेदुर् (for °पेतुर्). Ś1 K D (except Dc1 D2; D4 missing) नि(K2 सं)पेतुस्ते महारथाः.

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 om. up to प्रतिजिगीष (cf. v. l. 4). — ^{a}) B5 D3. 6 जयं; D2 वधं (for वयं). Ś1 K (except K5) D3. 6 -चिकीर्षंतस्; D1 -चिकीर्षंति; G1 M3–5 -जीही(G1 °गी-; M4 °की)र्षंतस् (for -जिगीषन्तस्). — ^{b}) T G1–4 M1. 2 ततस् (for तत्र). K1–4 D1 प्रतिविद्रुताः; K5 Dn1 प्रतिसंगताः (Dn1 °तान्); D3. 5–8 T G2–4 समभिद्रुतान् (for °द्रुताः). — After 5^{ab}, S ins.:

600* बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ।
युयुधानरथं दृष्ट्वा तावका अभिदुद्रुवुः ।

[(L. 2) M1. 2. 5 त्वभि- (for अभि-).]

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś1 K1–4 Dn D1. 3. 5–8 आकीर्यमाणा (K4 °ना); K5 M1. 2 आ(M1. 2

तस्यां विदीर्यमाणायां शिनेः पौत्रो महारथः ।
सप्त वीरान्महेष्वासानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७
ते भीता मृद्यमानाश्च प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
आयोधनं जहुर्वीरा दृष्ट्वा तमतिमानुषम् ॥ ८
रथैर्विमथिताक्षैश्च भग्ननीडैश्च मारिष ।
चक्रैर्विमथितैश्छिन्नैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ९

अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाञ्चनैः ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विशां पते ॥ १०
हस्तिहस्तोपमैश्चापि भुजगाभोगसंनिभैः ।
ऊरुभिः पृथिवी छन्ना मनुजानां नरोत्तम ॥ ११
शशाङ्कसंनिकाशैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः । 7. 4388
पतितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥ १२ 7. 113. 17 7. 113. 19

अ)कंप्यमाना; D$_2$ प्रविश्य° (for प्रकम्प्य°). Dn$_1$ धावंती (for महती). —^{c}) B Dc$_1$ महाबाहो; D$_2$ तदा राजन् (for महाराज). —^{d}) K$_{1-3}$ D$_{3.6}$ [अ]भिव्यशी(K$_1$ °धी)र्यंत; D$_2$ समकीर्यंत; D$_5$ [अ]तिव्यदी°; D$_{7.8}$ [अ]तिविदीर्यंत; G$_5$ हि व्यदीर्यंत; M$_{3-5}$ त्वव° (for [अ]भिव्य°).

7 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) B$_{1.3}$ विदार्यमाणायां; D$_6$ च दीर्यं°; G$_1$ व्यदीर्यं° (for विदीर्यं°). —^{b}) K$_{3-5}$ Dn$_1$ D$_8$ पुत्रो; M$_{3-5}$ नप्ता (for पौत्रो). Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{2.3.6}$ महाबलः (for °रथः). —^{d}) Dc$_1$ अश्वानीके (for अग्रा°). B$_3$ Dn$_2$ D$_{2.3.5}$ अग्रानीकेष्वपोथ(D$_{3.5}$ °योध)यत्; M$_4$ °कस्य पोथयत्. — After 7, B Dc$_1$ Dn$_2$ **C**d ins.:

601* अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेश्वरान् ।
शरैरनलसंकाशैर्निन्ये वीरान्यमक्षयम् ।
शतमेकेन विव्याध शतेनैकं च पत्रिणाम् ।
द्विपारोहान्द्विपांश्चैव हयारोहान्हयांस्तथा ।
रथिनः साश्वसूतांश्च जघानेशः पशूनिव [5]
तं तथाद्भुतकर्माणं शरसंपातवर्षिणम् ।
न केचनाभ्यधावन्वै सात्यकिं तव सैनिकाः ।

[(L. 1) B$_{1.3.5}$ Dc$_1$ तथा (for अथ). —(L. 2) B$_2$ ह्यनल- (for अनल-). B$_4$ तथा निन्ये यमक्षयं (for the post. half). —(L. 5) **C**d cites ईशः पशूनिव as above. —(L. 6) B$_{1-3}$ Dc$_1$ -दक्षिणं (for -वर्षिणम्).]

8 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) T G जिता (for भीता). —^{b}) T G$_4$ प्रकृष्टा; G$_2$ प्रदिष्टा; **C**d प्रसृष्टा (for प्रमृष्टा). — G$_3$ om. (hapl.) 8^c–14^f. —^{d}) K$_5$ Dn$_1$ तत्तस्य; D$_8$ तमभि- (for तमति-). K$_5$ Dc$_1$ Dn$_1$ T G (G$_3$ om.) M$_{1.2}$ -पौरुषं; D$_{7.8}$ -मानिनं (for -मानुषम्). — After 8, B Dc$_1$ ins.:

602* तमेकं बहुधा पश्यन्मोहितास्तस्य तेजसा ।
संग्रामकोविदं वीरं विचरन्तमभीतवत् ।

9 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G$_3$ om. 9 (cf. v. l. 8). —^{a}) K$_2$ B$_{3.4}$ रथैर्विमथितैश्चैव (K$_2$ ताश्चव); D$_3$ रथैर्विनाशिताक्षैश्च. —^{b}) B$_4$ भग्नकीर्णैश्; B$_5$ °वी रैश्; T G$_{2.4.5}$ °यंत्रैश्; G$_1$ M$_{3.4}$ °नीळैश्; M$_{1.2}$ °चक्रैश् (for °नीडैश्). —^{c}) B$_{1.2}$ छत्रैर् (for चक्रैर्). D$_3$ ावनाशितैश्; G$_5$ च मथितैश् (for विम°). B$_4$ Dn D$_{2.5.7.8}$ छत्रैर्; Dc$_1$ चित्रैर्; M$_{3-5}$ भिन्नैर् (for छिन्नैर्). — G$_5$ om. (hapl.) 9^d–13^a. —^{d}) B$_1$ [अ]वनि- (for विनि-).

10 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G$_{3.5}$ om. 10 (cf. v. l. 8, 9). —^{ab}) Ś$_1$ transp. पताकाभिः and शिरस्त्राणैः. K$_5$ Dn$_1$ शिरोभिश्च (for शिरस्त्राणैः). Ś$_1$ तथैव च; K$_{1-4}$ B (except B$_3$) Dc$_1$ D$_1$ च कांचनैः; K$_5$ Dn$_1$ S (G$_{3.5}$ om.) सकुंडलैः (for सकाञ्चनैः). — After 10^{ab}, M$_{3-5}$ read 11^c–12^b. —^{c}) G$_1$ M$_{1.2}$ बहुशश् (for बाहुभिश्). —^{d}) T G (G$_{3.5}$ om.) M$_{1.2}$ सकेयूरैर् (for साङ्गदैश्च).

11 For the sequence in M$_{3-5}$, cf. v. l. 10. Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G$_{3.5}$ om. 11 (cf. v. l. 8, 9). —^{b}) K$_3$ B$_4$ Dn$_2$ D$_{1.7.8}$ भुजंगाभोग- (for भुजगा°). —^{c}) K$_1$ Dn$_1$ D$_6$ कुरुभिः; D$_{1.5}$ उरुभिः; D$_3$ जानुभिः (for ऊरुभिः). —^{d}) K (except K$_5$) D$_{1.6}$ (before corr. as in text) नरर्षभ; Dn$_2$ नरोत्तमः; D$_{2.5.7.8}$ नराधिप (for नरोत्तम). S (G$_{3.5}$ om.) नराणां पृथिवीपते.

12 For the sequence in M$_{3-5}$, cf. v. l. 10. Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G$_{3.5}$ om. 12 (cf. v. l. 8, 9). —^{a}) Ś$_1$ K$_5$ B$_4$ Dn$_2$ D$_{2.3.5-8}$ शशांकसंनिभैश्चैव (D$_5$ °श्चापि); K$_{1-4}$ Dn$_1$ D$_1$ °सदृशैश्चैव; T G$_{2.4}$ °सदृशाकारैः. —^{b}) S (G$_{3.5}$ om.) शिरोभिश् (for वदनैश्). —^{c}) Ś$_1$ K$_1$ B$_1$ Dc$_1$ D$_5$ M$_{1.2}$ पातितैर् (for प°). K$_{3.4}$ B$_4$ D (except Dc$_1$ Dn$_1$; D$_4$ missing) ऋषभाक्षाणां; **C**d वृषभा° (as in text). —^{d}) B$_4$ M$_{3-5}$ भाति (for बभौ). Ś$_1$ K D (except Dc$_1$ D$_3$; D$_4$ missing) संब(Dn D$_{2.5-8}$ सा ब)भावति मेदिनी.

13 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). G$_3$ om. 13 (cf. v. l. 8). G$_5$ om. 13^a (cf. v. l. 9). —^{a}) D$_2$ S (G$_{3.5}$ om.) बहुभिश् (for °धा). B (except B$_4$) Dc$_1$ भिन्नैः;

C. 7. 4388
B. 7. 113. 17
K. 7. 113. 20

गजैश्च बहुधा छिन्नैः शयानैः पर्वतोपमैः ।
रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ १३
तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ।
उरश्छदैर्विचित्रैश्च व्यशोभन्त तुरंगमाः ।
गतसत्त्वा महीं प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥ १४
नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः ।
प्रविष्टस्तावकं सैन्यं द्रावयित्वा चमूं भृशम् ॥ १५
ततस्तेनैव मार्गेण येन यातो धनंजयः ।
इयेष सात्यकिर्गन्तुं ततो द्रोणेन वारितः ॥ १६
भारद्वाजं समासाद्य युयुधानस्तु मारिष ।
नाभ्यवर्तत संक्रुद्धो वेलामिव जलाशयः ॥ १७
निवार्य तु रणे द्रोणो युयुधानं महारथम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १८
सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन्विव्याध सप्तभिः ।
हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ १९
तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वयन्तारमार्दयत् ।
स तं न ममृषे द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २०
सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं विव्याध सात्यकिः ।
दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्भिरष्टाभिरेव च ॥ २१
युयुधानः पुनर्द्रोणं विव्याध दशभिः शरैः ।

D7. 8 छन्नैः (for छिन्नैः). —^{d}) D2 प्रकीर्णैर् (for वि°). K2 पातितैः (for पर्वतैः).

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G3 om. 14 (cf. v. l. 8). D8 om. 14^{ab}. —^{a}) M3–5 त(M3 अ)पनीयनिभैर्. K4 युक्तैर् (for योक्त्रैर्). D5. 6 तपनीयैश्च योक्त्रैश्च. —^{b}) B3 -परिच्छदैः; D2 -परिष्कृतैः (for -विभूषितैः). —^{c}) Some MSS. उरच्छदैर्. B4 भूषितैश्च (for विचित्रैश्च). —^{d}) D3 [अ]शोभयंत; T G4. 5 व्यरोचंत; G2 बभासंत (for व्यशोभन्त). M3–5 शोभं(M5 शेर)ते तुरगोत्तमाः. —^{e}) M4 गत्वा (for गत-). T G2. 4. 5 प्राप्ताः (for प्राप्य).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{b}) Dn1 om. (hapl.) from सात्वतः up to युयुधानस्तु (in 17^{b}). K5 B4 सात्यकिः (for सात्वतः). —^{d}) Ś1 तव भित्त्वा (for द्रावयित्वा). B5 D2 T G M1. 2 चमूं तव; M3–5 चमूमुखं (for चमूं भृशम्).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. 16 (cf. v. l. 15). —^{a}) Ś1 गतस्; B1. 3. 4 यातस्; Dc1 (before corr.) यते (for ततस्). —^{b}) K1. 3 D1 चेतयानो (for येन यातो). —^{d}) Ś1 K1. 3. 4 D1 द्रोणनि- (for द्रोणेन). K5 om. from वारितः up to समासाद्य (in 17^{a}).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K5 om. 17^{a} (cf. v. l. 16). Dn1 om. up to युयुधानस्तु (cf. v. l. 15). —^{b}) K3. 5 B Dc1 Dn2 D1. 7. 8 M3. 5 च; D5 स (for तु). Ś1 K Dn D1–3. 5–8 सात्यकिः (for मारिष). — K4 om. 17^{cd}. —^{c}) K5 B4 S नात्यवर्तंत; Dn1 नान्य°; D1. 7. 8 न न्य°; D5 न नि° (for नाभ्यवर्तत). B4 संग्रामे; G3 संरब्धो; G4 संरुद्धो (for संक्रुद्धो). —^{d}) K5 Dn1 D7. 8 महार्णवः; B2 (marg. as in text) महोदधिः (for जलाशयः).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K4 सात्यकिस्; S (except M3–5) निगृह्य (for निवार्य). — D2 om. (hapl.) 18^{b}–20^{a}. G5 om. (hapl.) 18^{c}–20^{d}. —^{c}) T G2 विव्याथ (for °ध). —^{d}) Ś1 वर्म- (for मर्म-).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2. 8 G5 om. 19 (for D2 G5, cf. v. l. 18). —^{ab}) M3–5 transp. द्रोणं and राजन्. B4 पंचभिः (for सप्तभिः). —^{c}) T G1. 3. 4 रुक्म-; G2 M1. 2 रुग्म-; M3–5 स्वर्ण- (for हेम-). Ś1 K1–4 D1 तैलधौतैः; D7 शिलाधूतैः (for °धौतैः). K5 दशभिर्हेमपुंखैश्च. —^{d}) Dn1 -बर्हण- (for -बर्हिण-). K2 D7 M3–5 -वाजिभिः; B4. 5 -राजितैः (for -वाजितैः). Ś1 कंकपत्रविराजितैः.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D2 om. 20^{a}; G5 om. 20 (for both, cf. v. l. 18). —^{a}) K4 आयसैर् (for सायकैर्). — B2 reads 20^{b}–22^{a} on marg. —^{b}) K4. 5 7. 8 अर्दयत्; B1–3. 5 Dc1 आर्प°; B4 S (G5 om.) अर्प° (for आर्द°). —^{c}) K2. 4 D3. 6 G1 M तन् (for तं). Ś1 K1–3. 5 Dn1 D3. 6–8 द्रोणाद् (for द्रोणं). —^{d}) Dc1 महाबलः; T G2–4 °रथं (for °रथः).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B2 reads 21 on marg. —^{a}) M3–5 -नादरवं (for -नादं ततः). —^{b}) T G2 विव्याथ. M3–5 पत्रिभिः (for सात्यकिः). —^{c}) B (except B3) शायकैश्च; S सप्तभिश्च.

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B2 reads 22^{a} on

एकेन सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
ध्वजमेकेन बाणेन विव्याध युधि मारिष ॥ २२
तं द्रोणः साश्वयन्तारं सरथध्वजमाशुगैः ।
त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैः शलभानामिव व्रजैः ॥ २३
तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं बहुभिराशुगैः ।
प्राच्छादयदसंभ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह ॥ २४
तवाचार्यो रणं हित्वा गतः कापुरुषो यथा ।
युध्यमानं हि मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ॥ २५
त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन्मोक्ष्यसि माधव ।
यदि मां त्वं रणे हित्वा न यास्याचार्यवद्द्रुतम् ॥ २६

सात्यकिरुवाच ।

धनंजयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन्न मे कालात्ययो भवेत् ॥ २७

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।
प्रयातः सहसा राजन्सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ २८
द्रोणः करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे ।
यत्तो याहि रणे सूत शृणु चेदं वचः परम् ॥ २९
एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महाप्रभम् ।
अस्यानन्तरतस्त्वेतद्दाक्षिणात्यं महाबलम् ॥ ३० C. 7. 4408 B. 7. 113. 37 K. 7. 113. 40

marg. — ^{a}) G5 युयुधानं पुनर्द्रोणः. — G2.5 om. 22^{b}–23^{c}. — ^{b}) T विव्याथ. — ^{c}) D7 वास्य; M4 चापि (for चास्य). — ^{e}) B (except B2) Dc1 चैकेन (for एकेन). G1 चिच्छेद (for बाणेन). — ^{f}) T विव्याथ युधि; G3.4 युधि विव्याध (by transp.). M3–5 भारद्वाजस्य सोर्पयत्.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G2.5 om. 23^{abc} (cf. v. l. 22). — ^{a}) K2 तं तु (hypermetric) (for तं). — ^{b}) M3.4 सशर- (for सरथ-). B4 सरथध्वजमार्गणैः; Dn1 शैनिं सरथमाशुगैः. — M3 om. (hapl.) 23^{c}–24^{b}. — ^{c}) K1–4 D8 प्रच्छादयद्; K5 Dn1 M4 प्राच्छादयन्; D5 T G3.4 M1.2 प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयद्). B4 त्वरन्प्रच्छादयामास. — ^{d}) K4 सलभानाम्.

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M3 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{b}) K5 दशभिर् (for बहुभिर्). K (except K5) Dn2 D1.3 आयसैः (for आशुगैः). — D8 om. 24^{cd}. — ^{c}) K3 Dn1 D5.7 आच्छादयद्; D1 T G2 M1.2.4 प्रच्छा° (for प्राच्छा°). G4.5 प्रच्छादयत संभ्रातस्. — ^{d}) D2 [ऽ]भ्युवाच (for उवाच). B Dc1 तं (for ह). S त्वरमाणो महारथः (M1.2 °थं). — After 24, S ins.:

603* द्रोणस्तु परमक्रुद्धः सात्यकिं परवीरहा ।
अवाकिरच्छितैर्बाणैर्वासुदेवपराक्रमम् ।
तं तथा शरजालेन प्रच्छाद्य महता पुनः ।
द्रोणः प्रहस्य शैनेयमिदं वचनमब्रवीत् ।

[(L. 1) G1 M सत्यकं (for सात्यकिं). — (L. 2) M1.2 अवारयत् (for °किरत्).]

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 om. (hapl.) 25^{b}–26^{c}. — ^{b}) S यातः (for गतः). — ^{c}) Dn1 युध्यमानो. B4 Dn2 D2.5.7.8 च (for हि). S योधयंतं हि हित्वासौ. — ^{d}) D2 अवैक्षत (for अवर्तत). S मां प्रदक्षिणतो बली.

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 om. 26^{abc} (cf. v. l. 25). — ^{a}) K2.3 नात्र (for नाद्य). S त्वं न मे युध्यमानस्य. — ^{b}) K2.5 Dn1 D1–3 मोक्षसि; B3–5 D5.7.8 यास्यसि (for मोक्ष्यसि). B1 मारिष (for माधव). S जीवन्सत्यक मोक्ष्यसे. — ^{c}) K1–3 त्वं मां (by transp.); G5 मा त्वं. — ^{d}) M1.2 आचार्यकं (for °र्यवद्).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{c}) D7.8 M3–5 मे; G5 नो (for ते). — After 27, K4 B1.2.3 (marg.).5 Dc1 (marg.) Dn2 D1–3.5.6 ins.:

604* आचार्यानुगतो मार्गः शिष्यैरन्वास्यते सदा ।
तस्मादेवं व्रजाम्याशु यथा मे स गुरुर्गतः ।

[(L. 1) B5 अन्विष्यते (for अन्वास्यते). B1.3 (marg.) शिष्येनाप्यनुगम्यते; B2 °ण वांछते सदा (for the post. half). — (L. 2) B2 D1 एव (for एवं).]

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 T G2–4 om. the ref. — ^{a}) D7.8 सैनेय. K5 Dn1 T G2–5 एवमुक्त्वा तु शैनेय. — ^{b}) D3.6 परिवर्ज्य तं (for °वर्जयन्).

29 Ś2 resumes. — ^{c}) B4 G5 यतो (for यत्तो). — ^{d}) K4 वेदं; G5 मेदं (for चेदं). K5 (orig.) [ऽ]ब्रवीत्; B Dc1 G1 M मम; T G2–5 [ऽ]परं (for परम्).

30 ^{a}) K5 सर्वम् (for सैन्यम्). — ^{b}) M5 अवंतीनां. Dc1 Dn1 महाबलं (for °प्रभम्). — After 30^{ab}, S ins.:

C. 7. 4469 B. 7. 113. 37 K. 7. 113. 41

तदनन्तरमेतच्च बाह्लिकानां बलं महत् ।
बाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्बलम् ॥ ३१
अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ३२
एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ।
मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३३
बाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ३४
हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ३५
एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।
स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्बलम् ॥ ३६

605* अमेयमरिभिर्वीरैः सुमहद्भिर्महद्बलम् ।
[G1 M महा- (for महद्).]

— Dc1 reads 30^c–31^d on marg. — ^{c}) B3 तस्य (for अस्य). D2 त्वेते; D3 चैतद्; D6 चैत्र (for त्वेतद्). M3–5 तदनंतरमेवैतद्. — ^{d}) T G बाह्ली(G1. 5 °ह्लि)-कानां; M3–5 दाक्षिणात्य- (for °स्यं). K (except K4) B1. 2. 4. 5 Dn1 D1. 7. 8 T G M1. 2 महद्बलं; M3–5 -बलं महत् (for महाबलम्). D2 दाक्षिणात्या महाबलाः.

31 Ś K1–4 D6. 7 om. (hapl.) 31. D1 om. 31^a–32^b. G4 M3–5 om. (hapl.) 31^{ab}. Dc1 reads 31 on marg. — ^{a}) B3 एतदंतरम्. K5 T G2. 3. 5 M1. 2 एवैतद् (for एतच्च). — ^{b}) T G2. 3. 5 M1. 2 दाक्षिणात्यं (G5 °त्या) (for बाह्लिकानां). K5 B2. 4 Dn D8 T G1–3. 5 M1. 2 महद्बलं (by transp.); D2. 3. 5 महाबलं. — ^{c}) K5 बाह्लिकेभ्यः शतो युक्तं (sic); B Dn2 D3. 5. 8 °काभ्यासतो युक्तं; D2 बाह्लीकाभ्याशतो युक्तं; T G M1. 2 बाह्लि(T M1. 2 °ह्ली)काभ्याश(G5 °स)संयुक्तं; M3–5 बाह्लीकस्य च संयुक्तं. — ^{d}) K5 B4 Dn D3. 8 G1 च (for [अ]पि). D2 महाबलं; M1. 2 बृहद्बलं (for मह°).

32 D1 om. 32^{ab} (cf. v. l. 31). — ^{a}) B (except B4) Dc1 S च (for हि). — ^{d}) Ś K1–3 न नं(K2. 3 न)क्ष्यंति; K4 B1. 3. 5 D1 न रक्षं(K4 °क्ष्यं)ति; K5 विसृक्ष्यंति; B2. 4 Dn2 D3. 6 न त्यक्षंति; Dn1 D2. 5. 7. 8 सं(Dn1 वि-; D5 प्र)रक्षंति (for न त्यक्ष्यन्ति). Ś K1–4 D1 M1. 2 रणाजिरात्; K5 B5 Dn1 D5. 7. 8 T G2 °जिरे (for °जिरम्). — For 32^{cd}, M3–5 subst. :

606* देशसाकल्यमासाद्य दृश्यते सुमहद्बलम् ।

33 ^{a}) M3–5 तस्माद्यत्तो रणे सूत. — ^{b}) D2 नयस्व; D6 नोदय (for चो°). Dn1 D6. 7 प्रहृष्टवान् (for °वत्). — ^{c}) G5 गुणम् (for जवम्). — ^{d}) D2 नय मां तत्र सारथे.

34 ^{a}) K1 वह्निका; K4 B1. 4. 5 D2 G1 M1–3. 5 बाह्लीका. K1 यात्र (for यत्र). — ^{c}) T G M1. 2 बहुशः (for बहवः). — ^{d}) D2 शतशश्च; D7. 8 ततः पुत्र- (for सूतपुत्र-).

35 ^{b}) B (except B4) Dc1 S यत्रानीकं; D7. 8 यथा° (for यच्चा°). Ś1 प्रदृश्यते; K1. 4 व्य(K4 वि)लोकयेत् (for विलोक्यते). — ^{d}) M3–5 अलंकृतं (for अधिष्ठितम्). — After 35, S ins. :

607* ततः शक्यो महाव्यूहो भेत्तुं स्म सहसा रणे ।
तं देशं त्वरिता यामो मृद्नन्तो युधि शात्रवान् ।
तत्रैते संप्रहृष्टत्वान्नास्मान्प्रति युयुत्सवः ।
अयुध्यमानो बहुभिरेकं प्राप्य सुदुर्बलम् ।
बलं प्रमथ्य गच्छामि मिषतां सर्वधन्विनाम् । [5]

[(L. 1) G1 M [स]शक्यो (for शक्यो). M3–5 महाव्यूहं (for °व्यूहो). G3 om. from स्म सहसा up to रेकं (in the post. half of line 4). G2 विभेत्तुं; G4. 5 M1. 2 भेत्तुं स (for भेत्तुं स्म). — (L. 2) G2 त्वरितौ. T1 G1 M4 यासो (sic); G2 यावो (for यामो). G2 मृद्नंतौ. — (L. 3) G1 M1. 2 तत्र ते (for तत्रैते). G5 तत्रैव संप्रहृष्टानां (for the prior half). G5 lacuna; M3–5 अस्मान् (for नास्मान्). — (L. 4) T2 अभिध्यमानो; G5 अयुध्यमाना. G5 वर्मं (for प्राप्य). M3–5 एकैकं प्राप्य दुर्बलं (for the post. half).]

36 S om. 36^{ab}. — ^{a}) B (except B4) उक्तो (for उक्त्वा). B1. 2 यंता तु (for यन्तारं). — ^{b}) Dc1 (by corr. as in text) D6 परिवर्जयेत्; D2. 7 °वर्जयत्. — ^{c}) K5 Dn1 D7. 8 सात्वतोया(Dn1 °तोगा)त्स यत्रोग्रं; B Dc1 D2 स व्यती(B5 सर्वतो-; D2 सात्वतो)यादसंभ्रातः; Dn2 D1 मध्यतो यदि यच्चोग्रं; D3 स व्यतीयात्स यत्रोग्रं; D5 मध्यतो यास्यसे नोग्रं; D6 सव्यतोयात्स यत्रोग्रं; S सव्यतो याहि यत्रो(G1. 5 °त्रा)ग्रं. — ^{d}) Dn2 D1. 5. 7. 8 G2 च (for सु-). Dn1 -महाबलं (for -महद्बलम्). — After 36, S ins. :

608* यत्रैते परमक्रुद्धा दाक्षिणात्या महारथाः ।
एतान्विजित्य संग्रामे ततो यामो धनंजयम् ।
संजय उवाच ।
युयुधानवचः श्रुत्वा युयुधानस्य सारथिः ।

तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ३७
कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥ ३८
प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ३९
तमापतन्तं विशिखैः षड्भिराहत्य सात्यकिः ।
चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु वीर्यवान् ॥ ४०
ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ४१
स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४२
स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४३
स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ४४ C 7. 4422 B 7. 113. 51 K 7. 113. 59

यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ।

[(L. 1) G1 M1.2 यत्र ते; M3.4.5 (*sup. lin.*) तत्रैते. M3 परमक्रुद्धो. — (L. 2) T G2.5 यातो (for यामो). T G M1.2 om. the ref. — (L. 4) G3.4 वर्जयद्.]

37 D6 om. 37. — a) Ś1 नान्वयात्; Ś2 K1–3 चान्वयात्; K4 चाभ्ययत् (for ऽनुययौ). Ś1 तूर्णं (for क्रुद्धो). — b) Ś1 विसृजन्; D5 किरन्स (for विकिरन्). M3–5 निशितान् (for विशिखान्). D2 विशिखान्विकिरन्बहून्; T G M1.2 विकिरन्निशिताञ्शरान्. — M3–5 om. 37^{cd}. — c) Ś K (except K5) D (D4 missing; D6 om.) महाभागं (for °बाहुं). — d) K4 अनिवर्तयं; D7 G5 अनुवर्त(G5 °र्तिं)नं (for अनि°). — T G M1.2 ins. after 37: M3–5 after 37^{ab}:

609* स च सैन्यं महद्भित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।

[M3 च यत्; M4.5 महत् (for च तत्).]

38 b) Ś1 D3.5.7.8 अभिहन्य; T G2–5 निहत्य च. K4 सितैः. — For 38^{ab}, M3–5 subst.:

610* प्रययौ त्वरितो भित्त्वा कर्णस्य च महद्बलम् ।

— c) B1.3 प्रविशद्. T G1–4 M1.2 महतीं (for भारतीं). M (except M1.2) तूर्णं (for सेनाम्). — d) B Dc1 आर्दयत्तां; D5 ममर्षतां (for अपर्यन्तां). B4.5 च (for स). M1 (marg. as in text).3–5 शुष्कं वनमिवानलः. — After 38, S ins.:

611* सत्यको हि ततः सैन्यं द्रावयन्स समन्ततः ।

[T सात्यको; M2 सत्यतो (for °को). G3–5 सैन्याद्. M हि (for स).]

39 a) Ś K (except K5) B4 च (for तु). — For 39^{ab}, S subst.:

612* विद्रुते तु बले तस्मिन्भग्ने भारत भारते ।

[G1 M बले द्रवति तस्मिंस्तु (for the prior half). G3–4 भरते (for भा°).]

— c) D2 अमर्षात् (for °र्षी). Dn2 D3.6 च (for तु). — d) M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). K4 परिवारयत्; B2 D2 M3–5 प्रत्य° (for पर्य°).

40 a) G4 ततः पतंतं. — b) M3–5 सत्यकः (for सात्यकिः). — M3 om. 40^{c}–41^{b}. — c) K5 D7.8 M4 वाहान्; B1.3 [ऽ]प्यश्वान्; D5 चाश्वान् (for ऽस्या°). — d) B4 G2 [अ]थ; D6 (marg.) च (for [आ]शु). G2 सात्यकिः (for वीर्यवान्).

41 M3 om. 41^{ab} (cf. v. l. 40). K4 om. 41^{b}–42^{a}. — c) M3–5 सत्यकः (for सात्यकिः).

42 K4 om. 42^{a} (cf. v. l. 41). — ab) K1 तूद्यमानो; K5 B2.4 Dn1 D2.5.7 ताड्य° (for तुद्य°). K1–3.5 B4 D5 G1 M1.2 transp. विशिखै(K5 °षै)र् and बहुभिस्. G5 [ऽ]पि शिखैर्; M3–5 विविधैर् (for विशिखैर्). Ś2 चतुर्भिस्; K4 विशिखैस् (for बहुभिस्). Dn1 -तेजिभिः; D1.2.5.6.8 -तेजसैः (for °नैः). — c) M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन).

43 a) Ś1 K1 संधार्य (for °य). — b) Ś2 तिग्मगानल-; B5 जिह्मगानिल- (for °गानल-). Ś1 Dn2 D2.3.6 -वर्चसं (for -संनिभम्). K2 जिह्मगादृढसंनिभान्; D7.8 वह्निज्वालासमप्रभं. Cd cites जिह्मगः. — c) T आयस्य; G M आय(G5 °ग)म्य (for आकृष्य). B1–3 T G2–5 आकर्णं; D2 कर्णाग्रान् (for आकर्णाद्).

44 b) T G2–5 छित्त्वा (for भित्त्वा). K4 om. च. Ś1 (by corr. as in text) K1–3 D3.6.8 सायकैः; Ś2 Dn1 T G M1.2 सात्यकेः; K5 मार्गणः; D7 सात्यकिः (for सायकः). — c) Ś K1–3 सपत्रपुष्पः; Dn1 D5 सपुंखपत्रः; Dn3 D3.6 सचित्रपुंखः (for सपत्र°).

45 a) M3–5 अथान्यैर् (for °स्य). — b) Ś K

C. 7. 4423
B. 7. 113. 51
K. 7. 113. 60

अथास्य बहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमास्त्रवित् ।
समार्गणगुणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥ ४५
विव्याध च रणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धः स्तनान्तरे ॥ ४६
ततः प्रशीर्णे धनुषि शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
अभ्यहन्दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ४७
ततोऽन्यत्सुदृढं वीरो धनुरादाय सात्यकिः ।
व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४८
सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
छादयित्वा रणेऽत्यर्थं हार्दिक्यं तु स सात्यकिः ॥ ४९
अथास्य भल्लेन शिरः सारथेः समकृन्तत ।
स पपात हतः सूतो हार्दिक्यस्य महारथात् ।
ततस्ते यन्तरि हते प्राद्रवंस्तुरगा भृशम् ॥ ५०
अथ भोजस्त्वसंभ्रान्तो निगृह्य तुरगान्स्वयम् ।
तस्थौ शरधनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ ५१
स मुहूर्तमिवाश्वस्य सदश्वान्समचोदयत् ।
व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयम् ।
सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ५२

(except K5) D1 अकिरत्; D3. 6 T G3 आच्छिनत्; M3–5 अभि° (for अच्छि°). —^{c}) Ś K B4 Dn2 D1–3. 5–8 -गणं; G5 -गुणांश्च् (for -गुणं). S चापं (for राजन्). B5 समाकुलदहं राजन्. —^{d}) B2 कृतवर्मं; M3–5 सत्यकस्य (for कृतवर्मा). S महारथः (for शरासनम्).

46 ^{a}) Dn1 स (for च). —^{b}) B2 सात्याकिः; M3–5 सत्यकं (for सात्याकिं). B2 T G2 M3–5 सत्यविक्रमः. —^{c}) D3 निशितैस् (for विशिखैस्). —^{d}) Ś2 K B (except B4) D1 अतिक्रुद्धः; D5 अभिवींध्य (for °क्रुद्धः).

47 ^{a}) Ś2 K2–5 B1 Dn2 D3. 6 T G2–5 प्रकीर्णे; Cd प्रशीर्णे (as in text). —^{c}) K5 Dn1 D7. 8 S अभ्यघ्नद् (Dn1 G1. 3 M1. 2 °न्); B Dc1 आ(B5 Dc1 अ)र्दयद्; Dn2 D2. 3. 5. 6 जघान (for अभ्यहन्).

48 ^{a}) M3–5 दुर्जयं (for सुदृढं). D5 चापं (for वीरो). —^{b}) T G वीर्यवान् (for सात्याकिः). D5 पूर्णमायम्य सात्याकेः. — D7 om. (hapl.) 48^{c}–49^{d}. —^{c}) K4 विसृजद्; B4 D5 G1 M वि(D5 व्य)सृजन् (for व्यसृजद्). M3–5 तीक्ष्णाञ् (for तूर्णं). — After 48, B Dc1 ins.:

613* ते शराः सात्वतेनास्ताः कृतवर्माणमाहवे ।
छादयांचक्रिरे वृक्षं शलभा इव घोषिणः ।
[(L. 1) B4 घोषिणं (for °णः).]

49 D7 om. 49 (cf. v. l. 48). B3–5 Dc1 om. 49^{ab}. —^{b}) T G2–5 सायकैः; G1 M इषुभिः (for समन्तात्). Ś2 K4. 5 B1 Dn1 D1. 2. 5. 8 G2 M3–5 पर्य(B1 प्रत्य)वारयत्; B2 प्रत्यवाकिरत् (for पर्य°). —^{c}) D2 अर्दयित्वा (for छाद°). M3–5 ततो (for रणे). B (except B2) Dc1 Dn2 S राजन्; D5. 8 यांतं; D6 (before corr. as in text) पार्थं (for ऽत्यर्थं). —^{d}) K5 हार्दिकिं (for °क्यं). B4 न तु; Dn2 स तु (by transp.); D2 च स. M3–5 सत्यकः (for सात्यकिः). B1. 3. 5 Dc1 हार्दिक्यं सात्यकिः शरैः; G5 °कस्य च सात्यकिः.

50 ^{a}) D7 यथा (for अथ). —^{b}) K5 समकृंतत सारथेः (by transp.). —^{c}) Dn1 रणे; G1 M ततः (for हतः). K5 G5 शूरो (for सूतो). —^{d}) K5 B2 (marg.) रथोत्तमात्; Dn1 रथाद्धतः; S ततो रथात् (for महारथात्). —^{e}) Dn1 तु (for ते). Ś1 यन्तरहिताः; K1 यंतरि हिते; Dn2 D3. 5. 7. 8 यंतृरहिताः (for यन्तरि हते). —^{f}) D6 M4. 5 रणे (for भृशम्).

51 ^{a}) K1. 3. 4 B4. 5 Dn1 तु संभ्रांतो; D2 [ऽ]प्यसं°; M1. 2 त्वसंभ्रांतान् (for °तो). —^{b}) K5 विगृह्य (for नि°). —^{c}) K5 B3 Dn D1. 2. 5. 7. 8 वीरो; G2 रथ- (for शर-). M3–5 तस्थौ शरशतान्मुंचस्. —^{d}) Ś1 K4 अभ्यपूजयत्; K1. 2 Dn1 अभिपूजयन्; D2 व्यपूरयन्; D3. 6 अस्य पूज° (for अभ्यपूज°). Dc1 तत्सैन्यानभ्यपूजयत्; S तं सै(G1 M तत्सै)न्यं प्रत्य(M1 सम)पूजयत् (T G2 °न्).

52 D3 om. 52. —^{a}) B2 D5. 7 सु- (for स). Ś1 अथ (for इव). Ś2 K2–5 D7. 8 T G M1. 2 [आ]श्वास्य (for [आ]श्वस्य). —^{b}) K1. 5 D1. 2. 5. 6 समनोदयत् (D5 °यन्); T G M1. 2 अभ्य(T2 G3. 4 °भि-; G5 °स्य)चूचुदत्; M3–5 अभ्यचोदयत् (for सम°). —^{c}) D2 अपेतभीर् (for व्यपे°). —^{d}) Ś1 अवहत्; Ś2 K2. 3. 5 B1. 2 G1 M1. 2 आवहन्; D2 T G2–5 आदधत् (D2 °न्) (for आवहत्). B1 सुमहत्तरं; B3. 4 भयमुत्तमं (for सुमहद्भयम्). M3–5 आहवे सुमहाभये. —^{e}) Ś2 K2 D1 त्वभ्यगात्; K1. 3. 4 त्वत्य°; K5 चात्य°; B2 Dc1 D2. 7. 8 चाभ्ययात्; D6 चाप्यगात् (for चाभ्य°). T G M1. 2 सात्यकिं नाभ्यया(G4 °त्यया-; G5 °भ्यधा)त्तस्मात्;

युयुधानोऽपि राजेन्द्र द्रोणानीकाद्विनिःसृतः ।
प्रययौ त्वरितस्तूर्णं काम्बोजानां महाचमूम् ॥ ५३
स तत्र बहुभिः शूरैः संनिरुद्धो महारथैः ।
न चचाल तदा राजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ५४
संधाय च चमूं द्रोणो भोजे भारं निवेश्य च ।
अन्वधावद्रणे यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥ ५५
तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ।
न्यवारयन्त संक्रुद्धाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ ५६
समासाद्य तु हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् ।
पाञ्चाला विगतोत्साहा भीमसेनपुरोगमाः ।
विक्रम्य वारिता राजन्वीरेण कृतवर्मणा ॥ ५७
यतमानांस्तु तान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ।
अभितस्ताञ्शरौघेण क्लान्तवाहानवारयत् ॥ ५८
निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे ।
अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ५९ C. 7. 4439 B. 7. 113. 67 K. 7. 113. 75

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

M3–5 सत्यकोपि महाबाहुर्. — f) Dn1 च (for तु). M3–5 अभ्यगाद्भारतीं चमूं.

53 M3–5 om. 53ab. — b) K2 Dn2 D2. 5 विनिसृतः. T G M1. 2 भोजानीकमतिक्रमत् (G1 M1. 2 °तीत्य च). — c) Ś2 K1–4 D1 चैव; B1. 3 Dc1 यत्र (for तूर्णं). M3–5 प्रयातस्त्वरितं तूर्णं. — d) Ś1 K4 D1 कांभोजानां. B Dc1 महाचमूः; Dn2 अनिकिनीं; M3–5 महद्बलं.

54 b) D5 संनिवृत्तो (for °रुद्धो). Ś2 K2–4 D1 G1 M1. 2 महाबलैः (for °रथैः). — c) K1–4 D1 ततो राजन्; T G M1. 2 महाराज (for तदा राजन्). — d) T G5 M3–5 सत्यकः; G3. 4 सत्यकिः.

55 a) Dn1 संदधार; D2 संधार्य च; D7. 8 स संधाय (for संधाय च). D2 चमुं. — b) B Dc1 भोजराजं (for भोजे भारं). — c) Dn1 अनुधावद्; D1 अभ्य° (for अन्व°). — d) Dn1 D3. 5 T G2–5 युयुधान- (for °धानं). B4 यदृच्छया (for युयुत्सया).

56 a) D2 तथैनम् (for तथा तम्). Ś2 K4 अन्वधावंतं. — c) B4 न्यवारयन्सु-; B5 D7. 8 G1 न्यवारयंतः; D5 न्यवारयं*. Dn2 D1. 3. 5–8 संहृष्टाः; D2 सैन्यास्ते (for संक्रुद्धाः). — d) Ś2 K1–3 पांडुसैन्यं (K2. 3 °न्य-); T G2–5 पांचाला वै; G1 M3–5 पांडुपुत्रा (M3. 4 °त्र-); M1. 2 °सैन्या (for °सैन्ये). K5 महत्तमाः (for बृहत्तमाः). D2 आचार्यं युधि भारत.

57 K4 D1 om. (hapl.) 57abcd. — a) M3–5 ते समासाद्य (for समासाद्य तु). — b) S रथिनां (for रथानां). — c) B3. 4 D6 G3. 4 M2 पंचाला. D2 अभ्यधावन्गतोत्साहा. — f) Dn1 भोजेन (for वीरेण).

58 a) Dn1 जितमानांस्; M3–5 यतमानस्. Ś2 K (except K5) B Dc1 Dn2 D1–3. 6 च; D5. 7. 8 स (for तु). — b) S द्वि(G5 मि)षतो (for ईषद्वि-). D6 उद्विग्न- (for विगत-). Ś2 K2 -चेतनान्. — c) Ś K (except K5) सहितांस्ताञ्; B (except B4) Dc1 G1 M अभितस्ताञ्; Dn1 अन्वितस्तान्; D5 आनीतास्ताञ् (for अभित°). Dn1 रथौघेण (for शरौ°). — d) D2 S -रूपान् (for -वाहान्). K2 अकारयत्; B1. 3. 5 Dc1 M3–5 न्यवारयत्; Dn1 अवाहयत्; D7. 8 अपूरयत् (for अवार°).

59 a) G1 M1. 2 निगृहीतांस्. D3 च (for तु). — b) Ś1 K1–3 रणं (for रणे). — G5 om. 59c–7. 89. 1b. — c) S (G5 om.) आहवे (for आर्यवद्). G1 M1. 2 शूराः (for वीराः). — d) T G1–4 M1. 2 प्रती(G1 M1. 2 °भी)प्संतो (for प्रार्थयन्तो). D6–8 महायशः (for महद्यशः). — After 59, S (G5 om.) ins.:

614* हार्दिक्यं समरे यत्ता न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।

[G3. 4 शेतुः (sic) (for शेकुः).]

Colophon om. in G5: D4 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K1. 3–5 B3–5 Dn D1. 2. 5. 7. 8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* Ś2 K2–5 B Dc1 Dn D1. 2. 5. 6 सात्यकिप्रवेशे; D3. 7. 8 सात्यकिप्रवेशे सेनाप्रम(D3 °नाम)र्दनं (D3 °नः); G1 M1. 2 कृतवर्मनिवारणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G1–4 M1. 2 110; B3 111; B5 119; Dn1 112; D2 115; D3 9; M3–5 109. — *Śloka no. :* Dn1 59.

८९

C. 7. 4440
B. 7. 114. 1
K. 7. 114. 1

धृतराष्ट्र उवाच ।
एवं बहुविधं सैन्यमेवं प्रविचितं वरम् ।
व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च संजय ॥ १
नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ।
प्रौढमत्यद्भुताकारं पुरस्ताद्दृढविक्रमम् ॥ २
नातिवृद्धमबालं च न कृशं नातिपीवरम् ।
लघुवृत्तायतप्राणं सारगात्रमनामयम् ॥ ३
आत्तसंनाहसंपन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
शस्त्रग्रहणविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम् ॥ ४
आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५
नागेष्वश्वेषु बहुशो रथेषु च परीक्षितम् ।
परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥ ६
न गोष्ठ्या नोपचारेण न संबन्धनिमित्ततः ।

89

This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 = (var.) 6. 72. 1. G5 om. 1^{ab} (cf. v. l. 7. 88. 59). — ^{a}) B Dc1 S (G5 om.) -गुणं (for -विधं). — ^{b}) Ś K1–4 B (except B4) Dc1 (orig.) प्रविदितं ; K5 प्रवि*तं ; Dc1 (marg.) D3. 6 °ततं ; Dn1 प्रत्यर्चितं ; D2 प्रमथितं ; T G2–4 विप्र(G2 °र)चितं (for प्रविचितं). B Dc1 D1–3. 6 बलं ; Dn1 T G2–4 परं (for वरम्). — ^{c}) D5 व्यूहम्. B1. 4 D2. 6 T G2 एव (for एवं). Ś1 K1–3 यथा न्याय्यम् (for यथान्यायम्). — ^{d}) D3. 6 च बहु (by transp.).

2 = (var.) 6. 72. 2. — ^{b}) B3. 5 D2. 5. 6 अतिकामं ; T G2–4 अभिरामं ; Cd अभिकाळं (sic) (for °कामं). M3–5 (all also as in text) संजय (for नः सदा). — ^{c}) Ś2 K (except K5) प्रौढमन्य(K4 °त्य)द्भुवो भारं (K4 °वः) ; D5 °कृत्यद्भुताकारं. — ^{d}) B2 (marg.). 4 Dc1 D1–3 S दृष्ट- (for दृढ-).

3 = (var.) 6. 72. 3. — ^{a}) K5 न बालं (for अबालं). M3–5 नातिप्रवृद्धबालं च. — ^{b}) K1 तत्कृशं ; K5 B5 D1. 2 नाकृशं (for न कृशं). S न च (for नाति-). — ^{c}) B1–3. 5 T G2–4 M1. 2 -प्रायं ; G5 lacuna (for -प्राणं). B4 वृत्तायतलघुस्थूलं ; G1 M3-5 लघुवृत्तायतं प्रांशु (G1 °शुं). — ^{d}) B1. 2 (marg. as in text). 4 -मात्रम् (for -गात्रम्). D2 नरगात्रमयं दृढं ; S सारयोध(T °योथ ; G1 M3–5 °यौध)समन्वितं.

4 4^{ab} = (var.) 6. 72. 4^{ab}. B4 om. 4^{ab}. — ^{a}) B3 आत्म- ; G5 आर्त- (for आत्त-). K1–4 Dn2 D1 -संछन्नं ; M3–5 -शस्त्रं च (for -संपन्नं). — ^{b}) K2 बहुवस्त्र- ; G5 बभूवात्र ; M3–5 बहुपत्र- (for °शस्त्र-). S (except M2) -परिग्रहं (for °च्छदम्). — 4^{cd} = (var.) 6. 72. 7^{cd}. K4 D1 om. (hapl.) 4^{c}–5^{d}. — ^{c}) K5 Dn1 D2 T G M2 अस्त्र- (for शस्त्र-). — ^{d}) D7. 8 परिनिर्वृता: (for °निष्ठितम्). D2 बाल्हीकेषु परिष्ठिताः.

5 = 6. 72. 8. K4 D1 om. 5 (cf. v. l. 4). — ^{a}) K1–3 पर्यवस्कंधे. Cd as in text. — ^{b}) B3 समरे ; B5 मरणे ; B5 शरणे ; Cd सरणे (as in text). T G2–4 सोत्तर- (for सान्तर-). K5 -प्लवे ; Cd -प्लुते (as in text). — ^{c}) T G3 याते ; Cd याने (as in text). — ^{d}) K1 Dn1 D7 व्यपयाते ; G5 व्यपायेन ; M3-5 अपयाने ; Cd उप° (for व्यप°).

6 6^{ab} = (var.) 6. 72. 9^{ab}. — ^{a}) D7. 8 नागेपि (for नागेषु). D2 अन्येषु (for अश्वेषु). D2 बहुषु. — ^{b}) K4 B4 Dc1 (by corr. as in text) D2 G (except G2) परिक्षितं ; D2 परिस्थिता: (for परीक्षितम्). — After 6^{ab}, S ins. :

615* चर्मनिस्त्रिंशयुद्धे च नियुद्धे च विशारदम् ।
[G3–5 वर्म- (for चर्म-).]

— 6^{cd} = 6. 72. 9^{cd}. K2 om. 6^{cd}. — ^{c}) K1. 3. 4 समीक्ष्य च ; D3. 5. 6 परीक्षितं ; D7. 8 °क्ष्यैवं (for °क्ष्य च). Ś1 K1. 3 D3. 6 यथा न्याय्यं. — ^{d}) M3–5 उपसादितं (for °पादितम्).

7 7^{ab} = (var.) 6. 72. 10^{ab}. — ^{a}) G1 M1 नागोष्ठ्या (for न गोष्ठ्या). Ś K1–3 D1 नापचारेण ; B (except B1) Dc1 D2 S नोपकारेण (for °चारेण). Cd cites गोष्ठ्या and उपचारेण. — ^{b}) D6 संबंधान् ; D7 संबंधि- (for संबन्ध-). Cd cites संबंधो. — ^{c}) B1–3 Dc1 Dn M1. 2 नानाहूतं ; B4 °हतं ; B5 °भूतं ; D2 °हतो ; T G °भृतो ; M4 °भूतो (for °हूतो). Cd cites अनाहूतं.

नानाहृतो न ह्यभृतो मम सैन्ये बभूव ह ॥ ७

कुलीनार्यजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।

कृतमानोपकारं च यशस्वि च मनस्वि च ॥ ८

सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिर्मुख्यकर्मभिः ।

लोकपालोपमैस्तात पालितं नरसत्तमैः ॥ ९

बहुभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियचिकीर्षुभिः ।

अस्मानभिसृतैः कामात्सबलैः सपदानुगैः ॥ १०

महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।

अपक्षैः पक्षिसंकाशै रथैरश्वैश्च संवृतम् ॥ ११

योधाक्षय्यजलं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ।

क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलम् ॥ १२

ध्वजभूषणसंबाधं रत्नपट्टेन संचितम् ।

वाहनैरपि धावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥ १३

द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाह्रदम् ।

जलसंधमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १४

गते सैन्यार्णवं भित्त्वा तरसा पाण्डवर्षभे ।

संजयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम् ॥ १५

तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि । C. 7. 4456 B. 7. 114. 17 K. 7. 114. 17

K4 B Dc1 Dn2 नाप्यभृतं; K5 G1 M3-5 नाप्यभृतो; D1 नभ्यहृतो; T G2–5 नान्यभृतो; M1. 2 नाप्यनुतं (for न ह्यभृतो). Cd cites अभृतं. —^{d}) B Dc1 Dn T G2–4 सैन्यं (for सैन्ये). D7. 8 च; M3–5 हि (for ह).

8 =(var.) 6. 72. 11. —^{a}) Ś2 D1 कुलेनार्य-; T G2–5 कुलीनाभि- (for °नार्य-). D2 कुलीनमार्यवृत्तिं च; M3–5 भृशं कुलीनमार्यं च. Cd cites आर्यैः. —^{b}) K4 D2. 5 अनुव्रतं; G1 M3–5 अनामयं (for अनुद्धतम्). M1. 2 तुष्टपुष्टजनामयं. —^{c}) K5 Dn D1. 5–8 कृतमानोपचारं च (Dn1 हि); D3. 6 क्रियमाणोपचारं च; M3–5 कृतोपकारमानं च. —^{d}) B4 om. (hapl.) मनस्वि च. Ś2 K1–4 मनस्वि च यशस्वि च.

9 =(var.) 6. 72. 12. —^{b}) K5 B4. 5 Dn1 D5. 7. 8 पुण्य- (for मुख्य-). K4 बहुभिः कर्ममुख्याभिः. —^{c}) D7 -यमोपमैस् (for -पालो°). D2 चैव (for तात). —^{d}) D2 रथ- (for नर-). Dn1 पालितं पुरुषर्षभैः.

10 =(var.) 6. 72. 13. —^{c}) K1-3 अस्माद् (for अस्मान्). K2 अभिमतैः; Dc1 °श्रितैः (for °सृतैः). Dn1 कामैः; D2 कामं (for कामात्). —^{d}) G5 सैंधवैः (for सबलैः). G2 सबलानुगैः (for सपदा°).

11 =(var.) 6. 72. 14. —^{b}) Ś2 damaged. Ś1 अगाधाभिः; D2 नानानागैः (for आपगाभिः). —^{c}) D2. 7. 8 पक्ष- (for पक्षि-). Cd as in text. —^{d}) D3 च परि- (for अश्वैश्च). T G2–5 समावृतं (for च सं°). — After 11, B Dc1 Dn2 D5 ins.:

616* प्रभिन्नकरटैश्चैव द्विरदैरावृतं महत् ।
यदहन्यत मे सैन्यं किमन्यद्भागधेयतः ।
[(L. 2) Cd cites भागधेयः.]

12 = (var.) 6. 72. 15. —^{a}) Ś1 K1–3 यूपाक्षय-; Ś2 ध्वजाक्षय-; Dn1 D3. 5–8 योधा(D6 °द्धा)क्षय-; T M3. 5 यौधाक्षय्य- (for योधा°). Ś1 भीम-; K5 Dn1 D2 घोरं (for भीमं). —^{b}) Ś2 वातेनोर्मि-; D2 कार्मुकोर्मि- (for वाहनोर्मि-). K4 -तरंगिनः; T G2–5 °गितं (for -तरङ्गिणम्). — G5 om. 12^{c}–14^{d}. —^{c}) B1–3 क्षेपणासि-; M3. 4 क्षेपिण्यसि- (for क्षेप°). —^{d}) Dn2 D3. 6 -प्राश-; T G1–4 -व्रात-; M3–5 -शूल- (for -प्रास-). G4 -समाकुलं (for -झषा°).

13 = (var.) 6. 72. 16. G5 om. 13 (cf. v. l. 12). —^{a}) Ś1 B3. 4 D2 -संबाध- (for °धं). K5 Dn1 D7. 8 गजपाषाणसंबाधं; S (G5 om.) ध्वजाग्रमणि°. —^{b}) D2 -पट्टाव-; D3 -पट्टांग- (for -पट्टेन). G1 M संवृतं (for संचितम्). Ś1 रत्नपट्टरसांचितं; K4 B Dc1 D1. 6 रत्नोत्पलसुसंचि(B1 °समन्वि)तं; K5 रथपोपट्टसं°; Dn1 रथं पदसमा°; Dn2 रत्नयत्रनसं° (sic); D7. 8 रथपोतसमा°; T G2–4 रत्नपट्टसुसंवृतं. —^{c}) Ś1 अप-; Ś2 B Dc1 Dn D2 अभि-; S (G5 om.) परि- (for अपि). —^{d}) D2 इषु- (for वायु-). B (except B4) Dc1 -वेगेन; T G2–4 -वेगैर्वि- (for -वेगवि-). K1 T G2–4 M3–5 -कल्पितं (for -कम्पितम्).

14 G5 om. 14 (cf. v. l. 12). —^{a}) T G2 -पाताळं. B Dc1 द्रोणपातालगंभीरं. —^{d}) M3–5 भोज- (for कर्ण-). Ś2 K D1. 3. 6 कर्णचंद्रोदयोल्बणं.

15 ^{a}) D2 T G2. 5 हित्वा (for भित्त्वा). —^{b}) K5 तरसा पांडुनंदने; D5 पांडवे भरतर्षभे. —^{d}) K4 D1. 5. 8 G5 M3–5 युयुधानेन (for °धाने च). D2 समागते (for च मामकम्).

16 ^{b}) K3 B5 D8 सव्यसाचिना. — M3 om. 16^{c}–17^{b}. —^{d}) D2 सैन्ये च; G1 M (M3 om.) सैन्ये तु (for सैन्यस्य).

C. 7. 4456 B. 7. 114. 17 K. 7. 114. 17 सात्वते च रथोदारे मम सैन्यस्य संजय ॥ १६
तौ तत्र समतिक्रान्तौ दृष्ट्वाभीतौ तरस्विनौ ।
सिन्धुराजं च संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्येषुगोचरे ॥ १७
किं तदा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ।
दारुणैकायने काले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥ १८
ग्रस्तान्हि कौरवान्मन्ये मृत्युना तात संगतान् ।
विक्रमो हि रणे तेषां न तथा दृश्यतेऽद्य वै ॥ १९
अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह संजय ॥ २०
भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः ।
वेतनेन यथायोग्यं प्रियवादेन चापरे ॥ २१
अकारणभृतस्तात मम सैन्ये न विद्यते ।
कर्मणा ह्यनुरूपेण लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २२
न च योधोऽभवत्कश्चिन्मम सैन्ये तु संजय ।
अल्पदानभृतस्तात न कुप्यभृतको नरः ॥ २३
पूजिता हि यथाशक्त्या दानमानासनैर्मया ।
तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सबान्धवैः ॥ २४
ते च प्राप्यैव संग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना ।
शैनेयेन परामृष्टाः किमन्यद्भागधेयतः ॥ २५
रक्ष्यते यश्च संग्रामे ये च संजय रक्षिणः ।

---

16 M3 om. 17^{ab} (cf. v. l. 16).

17–20. —^{a}) B3 तत्र तौ (by transp.). B1 Dc1 G1 M1. 2 समनु- (for समति-). —^{b}) B (B4 om.) Dc1 भीमौ; D1 [अ]तीव; D2 S (M3 om.) वीरौ; D5 तीर्णौ (for [अ]भीतौ). —^{c}) Ś2 D1. 7. 8 G5 तु (for च). Dn1 संवीक्ष्य (for संप्रेक्ष्य). —^{d}) K4. 5 T G2–5 M1. 2 [ए]व; D2 च; G1 M3–5 [ए]क- (for [इ]षु-). D3 S (except G2) -गोचरं.

18 B4 om. 18 (cf. v. l. 17). —^{a}) Bom. ed. नु वा (for तदा). —^{b}) K1. 5 D7. 8 व्यदधुः (for वि°). K5 Dn D3. 5. 6 -नोदिताः (for -चोदिताः). —^{d}) D7. 8 च (for वा).

19 B4 om. 19 (cf. v. l. 17). —^{a}) M3–5 त्रस्तान् (for ग्रस्तान्). D2 ग्रस्ता हि कौरवाः सर्वे. —^{b}) T G2–4 चाभि-; G1 M चाद्य; G5 वा हि (for तात). B (B4 om.) Dc1 संयुगे; D2 संगताः (for संगतान्). —^{c}) B (B4 om.) Dc1 S [ऽ]पि (for हि). —^{d}) Ś K1–4 तेषां (for तथा). D5. 7. 8 हि (for ऽद्य). Ś2 वा (for वै).

20 B4 om. 20 (cf. v. l. 17). —^{a}) Ś1 K1–3 D1 संयुगं (for °गे). D3. 5–8 M3–5 यत्र (for तत्र). —^{d}) T G M1. 2 मम सैन्येपि (G5 M1. 2 °न्येषु) संजय.

21 ^{a}) T G3. 4 हताश्; G2. 5 मृतश् (for भृताश्). G1 M यौधाः. D2 मृदिता बहवः शूराः. —^{b}) K1 D2. 7. 8 परीक्षैव (for °क्ष्यैव). Ś2 महाबलाः; S तु संजय (G3–5 °यं) (for महारथाः). —^{c}) B (except B4) Dc1 Dn1 -योगं; D2 G1 M1. 2 -न्यायं (for -योग्यं). —^{d}) M3–5 चापि ह (for चापरे).

22 ^{a}) B1 अकारणे; B2 (marg.). 5 Dc1 °ले च; G2. 5 °रणान् (for °रण-). D3 -धृतस्; G2. 5 -मृतस् (for -भृतस्). T G3–5 तत्र (for तात). D2 आख्यात-पौरुषस्तात. —^{b}) Dn1 कर्मणा (for विद्यते). — Dn2 om. 22^{c}–23^{d}. —^{c}) B5 G1 M कर्मणो (for °णा). Ś2 त्वनु-; K2 स्वेन (for ह्यनु-). —^{d}) Ś K1–4 D2 लक्ष्यते (for लभ्यते). D3 भक्ष्य-; D6 लक्ष्य- (for भक्त-). — After 22, D1 reads 24^{c} for the first time, repeating it in its proper place.

23 Dn2 om. 23 (cf. v. l. 22). D1 om. (hapl.) 23^{abc}. —^{a}) M5 मम (for न च). B2 (marg.). 4. 5 D5 [अ]योधो; Dn1 T G2–4 योद्धा; D6 [अ]प्रीतो; G1 M यौधो (for योधो). K4 B2. 4. 5 Dc1 (by corr. as in text) Dn1 G1. 3. 4 M भवेत् (for ऽभवत्). —^{b}) K5 B1. 5 Dc1 Dn1 D2 S सैन्येषु (for सैन्ये तु). K5 om. from संजय up to तात (in 23^{c}). —^{c}) T G2–5 M5 नाल्प- (for अल्प-). D2 कश्चिन् (for तात). K4 तथा पुत्रैश्च मे तात (= 24^{c}). —^{d}) K1–3 D1 तथा च (for न कुप्य-). Ś K4. 5 B5 D5. 7. 8 त(K5 य)था चा(D5 वा)भृतको नरः; B1–4 Dc1 Dn1 न ह्यत्राभृ°; D3. 6 मम सैन्ये न विद्यते (= 22^{b}); T G2–5 नाकुप्यभृतकोपि वा.

24 ^{a}) Dn D2. 3. 5. 6 पूजितो. Ś K1–4 D2. 3. 6 M3–5 यथाशक्ति. —^{b}) K4. 5 Dc1 D3. 6 -मानाशनैर् (for °सनैर्). D5 यथा (for मया). Ś2 (by corr. as in text) दानमानासनादिभिः. — D1 reads 24^{c} for the first time after 22. —^{d}) K4 B3 सह- (for च स-). S तथैव च (G1. 3. 5 M1. 2 मे) (for सबान्धवैः).

25 ^{a}) B2 प्राप्य वै च (for च प्राप्यैव). T G2–5 ते चावाप्य च (G5 °प्यथ) संग्रामं. — D8 om. (hapl.)

एकः साधारणः पन्था रक्ष्यस्य सह रक्षिभिः ॥ २६
अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्धवस्याग्रतः स्थितम् ।
पुत्रो मम भृशं मूढः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २७
सात्यकिं च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्तमभीतवत् ।
किं नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ २८
सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ ।
दृष्ट्वा कां वै धृतिं युद्धे प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ २९
दृष्ट्वा कृष्णं तु दाशार्हमर्जुनार्थे व्यवस्थितम् ।
शिनीनामृषभं चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३०
दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्वतेनार्जुनेन च ।
पलायमानांश्च कुरून्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१
विद्रुतान्रथिनो दृष्ट्वा निरुत्साहान्द्विषज्जये ।
पलायने कृतोत्साहान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२
शून्यान्कृतान्रथोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेन च ।
हतांश्च योधान्संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३३
व्यश्वनागरथान्दृष्ट्वा तत्र वीरान्सहस्रशः ।
धावमानान्रणे व्यग्रान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४
विवीरांश्च कृतानश्वान्विरथांश्च कृतान्नरान् C. 7. 4476 B. 7. 114. 37 K. 7. 114. 37

25^b–26^a. — ^{c}) T G M1. 2 च संमृष्टाः; M3–5 [अ]पि चा° (for परा°).

26 D8 om. 26^a (cf. v. l. 25). — ^{a}) D3 रक्ष्येत; D5. 7 रक्षते. — ^{c}) D7. 8 G1 M1. 2 एष; Cd एकः (as in text). — ^{d}) S रक्ष्येण सह रक्षिणां.

27 ^{c}) D2 मम पुत्रो (by transp.). D7. 8 मूढं. — ^{d}) D3 किं च कार्यं प्रपद्यत.

28 Ś K1–4 om. (hapl.) 28^b–32^a. D1 om. 28^b–35^d. — ^{b}) B5 प्रमर्षितम् (for प्रविशन्तम्). — ^{c}) K5 Dn1 D3. 6 तु (for नु). — ^{d}) B4 अरिंदमः (for अमन्यत).

29 Ś K1–4 D1 om. 29 (cf. v. l. 28). — ^{a}) T G2–4 -शक्त्या(G4 °क्त्य)धिकौ; G1 M -शक्त्यातिगौ; G5 -कृत्याधिकौ (for -शस्त्रातिगौ). K5 सर्वशस्त्रास्त्रसंपन्नौ. — ^{b}) Bom. ed. रथि- (for रथ-). — ^{c}) B2 च; G1 M3–5 वा (for वै). K5 D (except Dc1; D1 om.) मतिं (for धृतिं).

30 Ś1 K1–4 D1 om. 30 (cf. v. l. 28). — ^{a}) G1 M1. 2 वार्ष्णेयम् (for दाशार्हम्). T G2–5 दृष्ट्वा तु कृष्णं वार्ष्णेयम्; M3–5 दृष्ट्वा कृष्णं हृषीकेशम्.

31 Ś K1–4 D1 om. 31 (cf. v. l. 28). D5 om. (hapl.) 31. G2 om. (hapl.) 31–37. G4 om. (hapl.) 31–34. M3–5 om. (hapl.) 31–32. G5 om. (hapl.) 31^c–33^b. — ^{c}) T G3 द्रवतस्तु कुरून्दृष्ट्वा. — ^{d}) B5 मामकाः (for पुत्रकाः).

32 Ś K1–4 om. 32^a (cf. v. l. 28). D1 G2. 4. 5 M3–5 om. 32 (cf. v. l. 28, 31). K5 om. (hapl.) 32–33; B1 om. (hapl.) 32. — ^{b}) Ś K1. 3 निरुत्साहा (for °त्साहान्). — ^{c}) Ś K1. 3 कृतोत्साहा. — ^{d}) B5 मामकाः (for पुत्रकाः). Ś2 (marg. as in text) किमन्यद्भागधेयतः (= 25^d).

33 K5 D1 G2. 4 om. 33 (cf. v. l. 32, 28, 31). G5 om. 33^{ab} (cf. v. l. 31). Ś K1–4 om. (hapl.) 33–35. Dn1 om. (hapl.) 33. — ^{a}) T G3 कृत्वा (for कृतान्). D8 अथ शून्यान्रथोपस्थान्. — ^{b}) T G3 M3–5 सात्यकेन (for सात्वतेन). — ^{c}) G1. 5 M3–5 तांस्तान् (for योधान्). B1 संदृष्ट्वा; D5 संप्रेक्ष्य (for संदृश्य). T G3 M3–5 दृष्ट्वा च शतशो यो(M3–5 यौ)धान्.

34 Ś K1–4 D1 G2. 4 om. 34 (cf. v. l. 33, 28, 31). D8 om. (hapl.) 34. — ^{a}) G5 अश्व- (for व्यश्व-). B2 -रथं (for -रथान्). — G5 om. (hapl.) 34^b–36^a. — ^{b}) D2 विद्वान् (for वीरान्). — ^{c}) S (G2. 4. 5 om.) धावतश्च (for °मानान्). B5 (also as in text) रथे (for रणे). M3–5 [ऽ]व्यंगान् (for व्यग्रान्). — After 34, B1 Dn2 ins. 617*.

35 Ś K1–4 D1 G2. 5 om. 35 (cf. v. l. 33, 28, 31, 34). B1 Dn2 om. (hapl.) 35. — ^{a}) B2. 3. 5 Dc1 विहीनांश्च; B4 विलीनाश्च; D2 निर्वीरांश्च; D5 T विविरांश्च (for विवीरांश्च). B2. 3. 5 रथेनाश्वान्; T G3. 4 रथेभा°; M3–5 रथान्दृष्ट्वा (for कृतानश्वान्). G1 M1 पीवरांश्च रथे भग्नान्. — ^{b}) Dn1 रथान् (for नरान्). M3–5 विरथांश्च महारथान्. — ^{c}) M3–5 ते स्म सात्यकपार्थाभ्यां. — K5 B2–5 Dc1 D2. 3. 5–8 G1 M ins. after 35: B1 Dn2 after 34:

617* महानागान्विद्रवतो दृष्ट्वार्जुनशराहतान् ।
पतितान्पततश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ।
हयौघान्निहतान्दृष्ट्वा द्राव्यमाणांस्ततस्ततः ।
रणे सात्वतपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ।

[B1 reads lines 1–2 on marg. — (L. 1) G1 M

C. 7. 4476 B. 7. 114. 37 K. 7. 114. 37 तत्र सात्यकिपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५
पत्तिसंघान्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः ।
निराशा विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६
द्रोणस्य समतिक्रान्तावनीकमपराजितौ ।
क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७
[illegible]स्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णधनंजयौ ।
प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्वतेन सहाच्युतौ ॥ ३८
तस्मिन्प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे ।
भोजानीकं व्यतिक्रान्ते कथमासन्हि कौरवाः ॥ ३९
तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।
कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४०
द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रो दृढविक्रमः ।
पाञ्चालास्तं महेष्वासं प्रत्ययुध्यन्कथं रणे ॥ ४१
बद्धवैरास्तथा द्रोणे धर्मराजजयैषिणः ।
भारद्वाजस्तथा तेषु कृतवैरो महारथः ॥ ४२
अर्जुनश्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति ।
तन्मे सर्वं समाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९

द्रवतस्तु महाना(M3–5 °भा)गान् (for the prior half). M3–5 -समागतान् (for -शराह°). — (L. 2) M1. 2 पतंति (for पतितान्). D2 पातितांश् (for पततश्). K5 पतितान्पात्यमानांश्च ; D3. 6 °तांश्च ततस्त्वन्यान् (for the prior half). — D5 om. (hapl.) lines 3–4 ; B3 reads them on marg. — (L. 3) D6 हयांश्च (for हयौघान्). B4. 5 Dn2 द्रवमाणांस् (for द्राव्य°). G1 M रथौघांश्च सकौरवान् (for the post. half). — B2 reads line 4 on marg. — (L. 4) D2 कृतं (for रणे). B4 Dn2 माधव- ; M3–5 सत्यक- (for सात्वत-).]

36 G2 om. 36 (cf. v. l. 31). G5 om. 36[a] (cf. v. l. 34). M3–5 om. (hapl.) 36–37. B1 reads 36 on marg. — [a]) Ś2 K2–4 D3 बहून् (for रणे). — D1 reads 36[bcd] twice. — [b]) K4 D1 (both times) ततस्ततः ; B Dc1 Dn1 D2. 6 समंततः ; D5 सहस्रशः (for च सर्वशः). — [cd]) D2 G1 M1. 2 निराशान्. G1 M1. 2 transp. सर्वे and मन्ये. D2 सर्वान्. K4 मेने ; D3 मृधे (for मन्ये).

37 G2 M3–5 om. 37 (cf. v. l. 31, 36). — [a]) D6 रणस्य (for द्रोणस्य). — [b]) G5 चापराजितौ. — [c]) K5 transp. क्षणेन and दृष्ट्वा. Ś2 वीरौ तौ (by transp.). B2 क्षणे दृष्ट्वा च तौ वीरौ.

38 [a]) Ś2 G1 M1. 2 स (for सं-). Dn1 तावत् (for तात). — [b]) Ś D5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — [c]) G3 तावकं (for मामकं). D3. 6 प्रविष्टौ मामके सैन्ये. — [d]) M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन). K1 अत्यतौ (sic) ; D8 अच्युतौ ; S अक्षतौ (for अच्युतौ).

39 [a]) T G1–4 M1. 2 ततः (for तस्मिन्). M3–5 प्रविष्टे महतीं सेनां. — [b]) D2 ऋषभे (for प्रवरे). — [c]) Ś2 K1–4 अतिक्रांते. — [d]) M3–5 मामकाः (for कौरवाः). Bom. ed. किमकुर्वत कौरवाः.

40 [a]) S सहसा (for समरे). — [b]) D7. 8 साधुषु (for पाण्डुषु). — [c]) B1–3. 5 Dc1 सूत ; S तेषां (for तत्र).

41 [a]) M3 [ऽ]पि (for हि). B4 D7. 8 श्रेष्ठः (for शूरः). — [b]) G4 कृत- ; G5 वृद्ध- (for दृढ-). Ś2 K1–4 Dn1 D1 कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः. — [c]) Ś K1–3 पांचालस् ; D1 पांचालिस् ; D2 पांचाळांस् ; D6 G5 पंचालास् ; M3–5 पांचालांश् (for °लास्). D2. 5 तु ; M3–5 च (for तं). Ś K1. 3 महेष्वासः ; K4 D2. 5 M3–5 °ष्वासान् ; Dn1 D1 °ष्वासाः (for °ष्वासं). — [d]) Ś K1. 2 D2. 8 प्रत्याविध्यत् ; K3 Dn D3. 6. 7 °विध्यन् ; K4 प्रतिविध्यन् ; D5 युधि विध्यन् ; M4. 5 प्रत्ययुध्यत् (for °युध्यन्). K5 B4 रणे कथं (by transp.).

42 [a]) Ś2 D5 बद्धवैरस्. B Dc1 Dn1 D1 ततो (for तथा). Ś2 D2. 5 G5 द्रोणो. — [b]) B3–5 धनंजय- (for धर्मराज-). S भारद्वाजवधैषिणः. — [c]) Ś K2. 3 Dn2 D3. 5. 6 ततस् (for तथा). B4 D2. 7. 8 भारद्वाजसुतस्तेषु. — [d]) B D2. 7. 8 S दृढवैरो (S °री) ; Dc1 बद्धवैरो (for कृत°). B Dc1 S -बलः (for -रथः).

43 [a]) Dc1 D3. 7. 8 G3 यश् (for यच्). — [b]) D5 -जयं (for -वधं). — [c]) T G2–5 M3–5 त्वसाचक्ष्व ; G1 M1. 2 तथा° (for समा°).

९०

संजय उवाच ।
आत्मापराधात्संभूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
प्राप्य प्राकृतवद्वीर न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १
तव निर्गुणतां ज्ञात्वा पक्षपातं सुतेषु च ।
द्वैधीभावं तथा धर्मे पाण्डवेषु च मत्सरम् ।
आर्तप्रलापांश्च बहून्मनुजाधिपसत्तम ॥ २
सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः सर्वलोकगुरुः प्रभुः ।
वासुदेवस्ततो युद्धं कुरूणामकरोन्महत् ॥ ३
आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः ।
न हि ते सुकृतं किंचिदादौ मध्ये च भारत । C. 7. 4494 B. 7. 114. 5 K. 7. 114. 5

Colophon om. in the editions; D4 missing. — *Sub-parvan:* Ś K1. 3–5 B3. 4 Dc1 D2. 5. 7 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* Ś1 K B Dc1 D8 सात्यकिप्रवेशे; Dn2 D3. 5 धृतराष्ट्रचिंता; D2 G1 M1. 2 धृतराष्ट्रपरिवेदनं; D7 सात्यकिप्रवेशे धृतराष्ट्रचिंता. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 M1. 2 111; B2. 3 112; B5 120; Dn 13; D3 10; G5 108; M3–5 110. — *Śloka no.:* Dc1 36.

90

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 ^{a}) K5 Dn1 D2 T G M1. 2 आत्मापराध- (for °रा- धात्). — ^{b}) B2 (marg.) G5 धीर; D2 राजन् (for वीर). — After 1, K4 B Dc1 Dn D1. 5 ins.:

618* पुरा यदुच्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः ।
माहार्षीः पाण्डवान्राजन्निति तन्न त्वया श्रुतम् ।
सुहृदां हितकामानां वाक्यं यो न शृणोति ह ।
स महद्व्यसनं प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ।
याचितोऽसि पुरा राजन्दाशार्हेण शमं प्रति । [5]
न च तं लब्धवान्कामं त्वत्तः कृष्णो महायशाः ।

[D5 om. lines 1–2. —(L. 2) K4 महर्षीन्; B1–3. 5 माहासीः (for माहार्षीः). — Dc1 Dn1 om. lines 3–4. — (L. 3) B1. 3 हि (for ह). — D5 om. lines 5–6. Dn1 reads line 5 after 2^{ab}. — (L. 5) K4 B2. 4. 5 D1 समं (for शमं).]

2 ^{a}) T G M1. 2 मत्वा (for ज्ञात्वा). — After 2^{ab}, Dn1 reads line 5 of 618*. — ^{c}) B4 वैरि-; D7. 8 द्विधा- (for द्वैधी-). T G2–5 पृथग्; G1 वृथा; M2 व्यथा (for तथा). B4 भावे (for धर्मे). M1. 3–5 द्वैधीभूतं च ते चित्तं. — ^{d}) K4 पांडवेयेषु मत्सरं; B4 °वेषु महात्मसु. — After 2^{cd}, K4 B Dc1 Dn2 D1 ins.:

619* तव जिह्ममभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान्प्रति ।

— Dn2 cont., after the above, 620* while D5 ins. it after 2^{cd}. Dc1 reads 2^{ef} followed by 621* after 4. — ^{e}) D8 -प्रतापांश् (for प्रला°). M3–5 सु- (for च). — ^{f}) M3–5 ज्ञात्वा तव च मारिष.

3 Dc1 om. 3^{ab}. — ^{b}) Ś K1–4 B2. 5 Dn2 D1. 3. 5–8 सर्वलोकेश्वरः (D6 °र-) प्रभुः (Dn2 D3. 6 °भो). — D8 om. 3^{c}–4^{b}; B1 reads the same twice. — ^{d}) K5 D7 अकरोत्कुरुसंमतं (D7 °सत्तम); B1 (second time). 2 (marg.). 3 Dc1 Dn1 इदं घोरमयोजयत्.

4 For the repetition in B1, cf. v. l. 3. D8 om. 4^{ab} (cf. v. l. 3). Dn1 repeats 4^{ab} after 4. — ^{a}) D1 आत्मापराधः (for °धात्). K5 Dn1 (first time) D7 महतः (for सुमहान्). B1 (second time). 4 Dc1 Dn1 (second time) तवैवाविनयाद्राजन्. — ^{b}) K2 D6 M1. 2 विपुल-; B1 (second time). 4 Dc1 Dn1 (second time) स्वजन-; Dn1 (first time) परम- (for विपुलः). — B ins. after 4^{ab}: Dn1 after the repetition of 4^{ab}: Dn2 cont. after 619*: D5 ins. after 2^{cd}:

620* नैवं दुर्योधने दोषं कर्तुमर्हसि मानद ।

[Dn D5 नैनं. B3 (marg. as above) दातुम्; Dn2 D5 वक्तुम् (for कर्तुम्).]

— ^{c}) D6 वा (for ते). K5 Dn1 M1. 2 सुकृते (for सुकृतं). — ^{e}) D2 तात (for चैव). M3–5 दृश्यते हि तथा पश्चात्. — ^{f}) D7. 8 त्वन्निमित्तः (for त्वन्मूलो हि). — B ins. after 4: Dc1 after 2^{ef}: Dn1 cont. after 620*:

621* आर्तप्रलापानिह यानिदानीं कुरुषे नृप ।
नैतद्बुद्धस्य ते साधु गतासोरिव मण्डलम् ।

[Dc1 om. line 1. — (L. 2) B1. 2 साधुर् (for साधु). B3–5 नैतच्छुद्धस्य ते साधु (for the prior half). Dn1 मंडनं.]

C. 7. 4494
B. 7. 114. 1
K. 7. 114.

दृश्यते पृष्ठतश्चैव त्वन्मूलो हि पराजयः ॥ ४
तस्मादद्य स्थिरो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम्
शृणु युद्धं यथा वृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५
प्रविष्टे तव सैन्यं तु शैनेये सत्यविक्रमे ।
भीमसेनमुखाः पार्थाः प्रतीयुर्वाहिनीं तव ॥ ६
आगच्छतस्तान्सहसा क्रुद्धरूपान्सहानुगान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्कृतवर्मा महारथः ॥ ७
यथोद्वृत्तं धारयते वेला वै सलिलार्णवम् ।
पाण्डुसैन्यं तथा संख्ये हार्दिक्यः समवारयत् ॥
तत्राद्भुतममन्यन्त हार्दिक्यस्य पराक्रमम् ।
यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ९
ततो भीमस्त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्माणमायसैः ।
शङ्खं दध्मौ महाबाहुर्हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥ १०
सहदेवस्तु विंशत्या धर्मराजश्च पञ्चभिः ।
शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥ ११
द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः ।
धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि कृतवर्माणमार्दयत् ।
विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च पञ्चभिः ॥ १२
शिखण्डी चापि हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव ॥ १३
कृतवर्मा ततो राजन्सर्वतस्तान्महारथान् ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा भीमं विव्याध सप्तभिः ।

5 ^{a}) D_7 अद्य स्थितो; Bom. ed. अवस्थितो (for अद्य स्थिरो). —^{b}) D_2 ज्ञातुं (for ज्ञात्वा). Dc_1 शोकस्य (for लो°). —^{cd}) D_5 transp. वृत्तं and घोरं. $Ś_1$ भूतं (for वृत्तं).

6 ^{a}) K_4 Dn_2 $D_{3.6-8}$ सैन्ये तु; D_5 सैन्येषु (for सैन्यं तु). M_{3-5} वाहिनीं ते प्रविष्टे तु. —^{b}) D_{6-8} सैनेये (for शैनेये). — K_4 om. (? hapl.) 6^{c}–9^{b}. —^{d}) D_5 प्रययुर् (for प्रतीयुर्). M_{3-5} अभ्ययुस्तव वाहिनीं.

7 K_4 om. 7 (cf. v. l. 6). —^{a}) M_{3-5} स तानापततस्तूर्णं. —^{b}) D_2 महाबलान्; G_2 दुरासदान् (for सहानुगान्). —^{c}) Dc_1 पार्थान् (for पाण्डून्). —^{d}) $Ś_2$ G_1 $M_{1.2}$ महाबलः (for °रथः).

8 K_4 om. 8 (cf. v. l. 6). —^{a}) K_1 D_2 यथोद्धृतं; D_8 यथोद्धृतं; $M_{1.2}$ तथोद्वृत्तं (for यथो°). B_{1-4} Dc_1 Dn_1 D_1 T G $M_{1.2}$ वारयते ($B_{1.3}$ Dc_1 Dn_1 °ति); B_5 धारयति (for धारयते). —^{b}) Ś K_{1-3} D_2 T G वेलेव (for वेला वै). $Ś_2$ मकरालयं; B_3 सलिलालयं (for °र्णवम्). — For 8^{ab}, M_{3-5} subst.:

622* उद्वृत्तं सागरं यद्वद्वेला वारयते सदा ।

—^{c}) M_{3-5} पाण्डुसेनार्णवं तद्वद्. —^{d}) K_5 समधारयत्.

9 K_4 om. 9^{ab} (cf. v. l. 6). —^{a}) $Ś_1$ K_1 अपश्यंत; B Dc_1 Dn_1 अपश्याम (for अमन्यन्त). —^{c}) $B_{1.2}$ Dc_1 सहसा (for सहिताः). —^{d}) S नातिक्रामंस्तु संयुगे.

10 K_2 reads 10^{a}–12^{d} twice. —^{a}) M_{3-5} भीमसेनं (for ततो भीमस्). —^{b}) S आशुगैः (for आयसैः). —^{c}) S प्रदध्मौ वारिजं तत्र. —^{d}) G_1 $M_{1.2}$ -पार्थिवान् (for -पाण्डवान्).

11 For the repetition in K_2, cf. v. l. 10. —^{a}) K_4 B_1 M_{3-5} च (for तु). M_{3-5} सप्तत्या (for विंशत्या). — $G_{2.5}$ om. (hapl.) 11^{b}–13^{c}. —^{b}) $Ś_1$ K_5 B_2 D_5 T $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ तु (for च). — D_2 om. (hapl.) 11^{c}–12^{f}. —^{c}) T $G_{3.4}$ M_{3-5} नकुलश्च शतेनैव. — $K_{4.5}$ om. (hapl.) 11^{d}–12^{c}. —^{d}) T विव्यधुः शरैः; $G_{3.4}$ M_{3-5} विविधैः ($G_{3.4}$ °धुः) शरैः (for समविध्यत).

12 For the repetition in K_2, cf. v. l. 10. $K_{4.5}$ om. 12^{abc}; D_2 $G_{2.5}$ om. 12 (for all, cf. v. l. 11). —^{b}) B_4 पंचभिश् (for सप्तभिश्). —^{c}) S ($G_{2.5}$ om.) बाणैः (for चापि). —^{d}) K_4 G_1 अर्दयत्; $D_{6.7}$ आर्दयन्; T_1 $G_{3.4}$ अर्पयत्; $M_{1.2}$ अर्दयन् (for आर्दयत्). —^{e}) $B_{1.3}$ Dc_1 चापि (for चैव). S ($G_{2.5}$ om.) विराटः पंचदशभिर्. —^{f}) Ś K_{1-4} तु (for च). B Dc_1 त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत; S ($G_{2.5}$ om.) द्रुपदश्चैव पंचभिः.

13 $G_{2.5}$ om. 13^{abc} (cf. v. l. 11). —^{a}) K_5 B_4 Dn $D_{1.2.5.7.8}$ T $G_{3.4}$ M_{3-5} चैव (for चापि). —^{b}) $G_{3.4}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा). D_5 सप्तभिर् (for पञ्चभिर्). $G_{3.4}$ आयसैः (for आशुगैः). $T_{1.2}$ (marg.; *sec. m.*) कंकपत्रिभिरायसैः. —^{c}) T विव्याथ. $Ś_2$ K_{1-4} $D_{2.5}$ G_1 M_3 सप्तत्या (for विंशत्या). —^{d}) M_{3-5} विशिखैः प्रहसन्निव.

14 ^{b}) D_1 महारथः (for °रथान्). — D_1 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. —^{d}) T G_2 विव्याथ. T $G_{3.4}$

धनुर्ध्वजं च संयत्तो रथाद्भूमावपातयत् ॥ १४
अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ १५
स गाढविद्धो बलवान्हार्दिक्यस्य शरोत्तमैः ।
चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ १६
भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः ।
विसृजन्तः शरान्घोरान्कृतवर्माणमार्दयन् ॥ १७
तं तथा कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
शक्तिं जग्राह समरे हेमदण्डामयस्मयीम् ।
चिक्षेप च रथात्तूर्णं कृतवर्मरथं प्रति ॥ १९
सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
कृतवर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा ॥ २०
तामापतन्तीं सहसा युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यो निचकर्त द्विधा तदा ॥ २१
सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा ।
द्योतयन्ती दिशो राजन्महोल्केव दिवश्च्युता ।
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा भीमश्चुक्रोध वै भृशम् ॥ २२
ततोऽन्यद्धनुरादाय वेगवत्सुमहास्वनम् ।
भीमसेनो रणे क्रुद्धो हार्दिक्यं समवारयत् ॥ २३
अथैनं पञ्चभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
भीमो भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन ह ॥ २४
भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो भीमसेनेन मारिष । C. 7. 4517 B. 7. 114. 78 K. 7. 114. 78

पंचभिः (for सप्तभिः). —^{e}) Ś K$_{1-4}$ चा(K$_{4}$ वा)स्य यत्तो; B$_{1-3.5}$ Dc$_{1}$ D$_{6}$ च यंतारं; D$_{7.8}$ वास्य तदा; G$_{5}$ च संयुक्तो (for च संयत्तो). —^{f}) D$_{7.8}$ M$_{1.2}$ अपातयन् (for °तयत्).

15 K$_{5}$ D$_{1}$ om. 15^{ab} (for D$_{1}$, cf. v. l. 14). —^{a}) B$_{5}$ तथा (for अथ). —^{b}) Ś$_{2}$ त्वरमाणं (for °माणो).

16 K$_{5}$ repeats 16^{a} and 16^{d} after 17. —^{b}) Ś$_{1}$ शितैः शरैः (for शरोत्तमैः). —^{c}) S प्रचचाल रथोपस्थे. —^{d}) K$_{5}$ (second time) प्रचकंपे (for क्षिति°).

17 For the repetition in K$_{5}$, cf. v. l. 16. —^{a}) K$_{5}$ G$_{2.5}$ तदा; G$_{4}$ ततो (for तथा). —^{c}) K$_{3}$ B$_{4}$ Dn$_{1}$ D$_{1.2}$ राजन् (for घोरान्). —^{d}) K$_{4}$ T G$_{1.3-5}$ M$_{1.2}$ अर्दयन् (for आर्दयन्).

18 ^{ab}) M$_{3-5}$ transp. तं and तथा. M$_{3-5}$ transp. कोष्ठकीकृत्य and रथवंशेन. D$_{2}$ शरवर्षेण. —^{c}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ विध्यंतः (for विव्यधुः). B$_{1.2.5}$ शायकैर्. D$_{2}$ दृष्ट्वा (for हृष्टा). —^{d}) M$_{3-5}$ रक्षार्थे (for रक्षार्थं). G$_{1}$ M$_{1.2}$ भीमस्य बलमादधुः.

19 ^{a}) M$_{3-5}$ उपलभ्य (for प्रति°). — G$_{3}$ om. 19^{b}–20^{d}. —^{d}) S (G$_{3}$ om.) स्वर्ण- (for हेम-). K$_{4}$ Dn$_{2}$ D$_{2.3.6}$ अयोमयीं; D$_{7.8}$ अयस्मयां (for °स्मयीम्). —^{e}) Ś$_{2}$ K$_{1-3}$ D$_{1}$ विचिक्षेप; K$_{4}$ विक्षिपे च (for चिक्षेप च). M$_{3-5}$ रथी (for रथात्). M$_{2}$ तुष्टं (for तूर्णं). —^{f}) K$_{4}$ D$_{6-8}$ M$_{2}$ कृतवर्मा (for °वर्म-).

20 G$_{3}$ om. 20 (cf. v. l. 19). —^{a}) M$_{3-5}$ भीमसेन- (for भीमभुज-). —^{b}) D$_{2}$ विमुक्तोरग- (for निर्मुक्तो°). —^{d}) S (G$_{3}$ om.) प्रज्वलंती ह्यु(G$_{4}$ °त्यप्यु)पाद्रवत्.

21 ^{b}) B$_{5}$ युगांताग्नेरिव प्रभां; M$_{3-5}$ मृत्योः स्वस्रीयसंनिभां. —^{d}) Ś K$_{1-4}$ Dn D$_{1.3.5-8}$ निजघान (for निचकर्त). Ś$_{1}$ दृढं; S त्रिधा (for द्विधा). D$_{2}$ चिच्छेद कृतहस्तवत्.

22 ^{a}) T G$_{3.4}$ M$_{5}$ सं- (for सा). D$_{5.7.8}$ भिन्ना (for छिन्ना). D$_{7}$ पातिता; T G M$_{1.2}$ सहसा; M$_{3-5}$ न्यपतद् (for पतिता). —^{b}) M$_{3-5}$ शक्तिर्भूषणमेखला. —^{c}) Dc$_{1}$ रेजे (for राजन्). —^{d}) K$_{5}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{1.5.7.8}$ M$_{3-5}$ नभश्च् (for दिवश्च्). — D$_{6}$ om. 22^{e}–23^{b}. —^{f}) G$_{5}$ चुक्रोश (for चुक्रोध). B$_{4}$ D$_{2}$ तदा (for भृशम्). M$_{3-5}$ भृशं चुक्रोध पांडवः.

23 D$_{6}$ om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). —^{b}) B$_{2.5}$ D$_{3}$ सुमहत् (for सुमहा-). —^{c}) T G$_{2.4.5}$ यत्तो; G$_{3}$ रक्तो (for क्रुद्धो). B$_{5}$ नवभिर्मार्गणैः क्रुद्धो. —^{d}) K$_{2.3}$ B$_{1-3.5}$ Dc$_{1}$ T G$_{4.5}$ समवाकिरत्.

24 ^{a}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ तथैव (for अथैनं). —^{c}) B$_{4}$ ततो (for भीमो). K$_{4}$ D$_{2.3}$ G$_{1}$ M$_{1.2}$ भीमबलं (for °बलो). —^{d}) Ś$_{2}$ K$_{1.3}$ B$_{4.5}$ D$_{5.7.8}$ च; Dn$_{1}$ हि (for ह).

25 K$_{2}$ reads 25–34 on marg. —^{a}) M$_{3-5}$ तैः (for तु). —^{b}) B$_{3}$ पातितः; S संयुगे (for मारिष);

C. 7. 4517
B. 7. 114. 78
K. 7. 114. 78

रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ २५
ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ २६
त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ २७
शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥ २८
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।
असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ २९
भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ३०
स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥ ३३
विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ३४
धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।

—^{c}) M_{3-5} यथा फुल्लस् (for इवोत्फुल्लो). —^{d}) $B_{1.4}$ D_{c1} व्यराजत (for व्यभ्रा°). T G $M_{1.2}$ रणांकणे (for रणाजिरे). M_{3-5} तथा रेजे स संयुगे.

26 K_2 reads 26 on marg. —^{a}) G_5 त्रिभिस् (for क्रुद्धस्). —^{b}) D_2 अताडयत्; S त्वरान्वितः (for हसन्निव). —^{c}) $D_{2.3.5}$ अभिहत्य (for °हत्य). B_1 भृशं (for दृढं). B_3 संख्ये (for युद्धे). S आहत्य रभसो (G_5 °से; M_3 °सा) युद्धे. —^{d}) D_{c1} transp. तान् and सर्वान्. K_5 $D_{7.8}$ प्रत्ययुध्यत (for °विध्यत).

27 K_2 reads 27 on marg. —^{a}) D_{c1} महेष्वासान् (for °ष्वासो). —^{b}) Ś$_1$ K_4 यतमानो; $D_{7.8}$ °मानं (for °मानान्). —^{c}) Ś$_1$ प्रत्ययुध्यंत; M_{3-5} °विध्यंस्तु (for °विध्यन्त).

28 K_2 reads 28 on marg. —^{a}) G_1 शिखंडिनं (for °ण्डिनस्). T G $M_{1.2}$ क्षुरप्रेण; M_{3-5} तु सहसा; (for ततः क्रुद्धः). —^{b}) T G $M_{1.2}$ धनुश्छित्त्वा (for क्षुरप्रेण). —^{c}) T G $M_{1.2}$ पुनर्विव्याध (T G_2 °थ) समरे. —^{d}) B D_{c1} D_{n1} T G_{2-5} सात्वतः (D_{n1} °त) (for भारत).

29 K_2 reads 29 on marg. —^{a}) K_5 D_{n1} च (for तु). —^{b}) Ś K_{1-4} $B_{1.4}$ D_{n2} $D_{1.3.5-8}$ G_5 सत्वरः (for °रम्). —^{d}) Cd शातचंद्रं. K_5 सु- (for च). B_4 D_2 भानुमत्; D_{c1} D_{n1} $D_{6.7}$ भास्करं (for भास्वरम्). D_8 शतचंद्रां च भास्वरां.

30 K_2 reads 30 on marg. —^{a}) Ś$_1$ $K_{1.3}$ D_1 भासयित्वा (for भ्राम°). $K_{2.4}$ B D_{c1} Dn $D_{2.3.5.6}$ महच्चर्म; K_5 महाखड्गं; S ततश्चर्म (for महाचर्म). —For 30^{bcd}, M_{3-5} subst.:

623*　　निस्त्रिंशं च महाप्रभम् ।
कृतवर्माणमुद्दिश्य प्रेषयत्तमसिं द्रुतम् ।

31 K_2 reads 31 on marg. —^{a}) K_4 B_3 समरे (for सशरं). —^{b}) Ś$_1$ K_{1-4} D_{c1} Dn $D_{1-3.5-8}$ G_5 M_{3-5} राजन्; Ś$_2$ बाणान्; G_1 संघे; G_2 $M_{1.2}$ संखे (for संख्ये). —^{c}) D_{n1} अभ्ययाद्; D_5 G_2 $M_{1.2}$ अभ्ययाद्; M_{3-5} अत्यगाद् (for अभ्यगाद्). Ś$_2$ $K_{1.3.4}$ D_1 सद्यश्; M_{3-5} तूर्णं (for राजंश्).

32 K_2 reads 32 on marg. —^{a}) D_1 च (for तु). —^{b}) B_{2-5} त्वरमाणो; D_{n2} D_1 G_1 $M_{1.2}$ °माणं; G_2 °माण- (for °माणा). —D_{n2} om. 32^c–33^c; D_7 repeats 32^c–33^b after 33. —^{c}) B_4 विव्याध (for विव्यधुः). K_5 समरे; $B_{1.2.4}$ शायकैर् (for सायकैर्). T G $M_{1.2}$ तूर्णं; M_{3-5} तत्र (for गाढं).

33 For the repetition in D_7, cf. v. l. 32. D_{n2} om. 33^{abc} (cf. v. l. 32). K_2 reads 33 on marg. $G_{4.5}$ om. (hapl.) 33^b–35^a. —^{b}) D_8 महा- (for महद्).

34 $G_{4.5}$ om. 34 (cf. v. l. 33). K_2 reads 34 on marg. M_{3-5} transp. 34^{ab} and 34^{cd}. —^{a}) S ($G_{4.5}$ om.) भूयस् (for युद्धे). —^{c}) Ś$_1$ तु (for च). T G_2 विव्याथ. — After 34, D_{n2} ins.:

624*　पुनरन्येन बाणेन धनुरस्याच्छिनद्द्रुतम् ।

—On the other hand, after 34, G_1 M ins.:

625*　शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा चिच्छेद कार्मुकम् ।

अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ३५
ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३६
भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ३७
तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिंदमौ ॥ ३८
विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ३९
तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥ ४०
कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
विद्ध्वेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४१
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ४२
तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ ४३
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ४४
सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
परिवव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ४५
तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः । 7. 4538 7. 114. 99 7. 114. 99

35 G4.5 om. 35^{a} (cf. v. l. 33). — ^{b}) G4 त्यक्त्वा तच्च (for शिखण्डी तु). Dn1 D7.8 च (for तु). Dn1 महारथः (for °यशाः). — ^{c}) K5 Dn1 अदारयत्; S Cv अवाकिरत् (for अवारयत्). D2 दीप्तमुखैर्; D5 कंकपत्रैर्; Cv कूर्मनखैर् (as in text). — ^{d}) T हृदि हार्दिकं (for हृदिकात्मजम्). Dn1 हृदिकस्यात्मसंभवं.

36 ^{a}) Ś2 T G2–5 महाराज (for रणे राजन्). — D3 om. (hapl.) 36^{b}–37^{a}. D6 om. 36^{c}–37^{b}. — ^{d}) D2 महारथः; G1.5 M1.2 °बलं (for °रथम्).

37 D3 om. 37^{a}; D6 om. 37^{ab} (for both, cf. v. l. 36). — ^{a}) K5 च रणे (for समरे). — ^{b}) Ś K1.2 D1 मृत्युहेतुर्; K4 D2.3.5.7.8 मृत्युहेतुं; Dn1 G1.5 M1.2 मृत्योर्हेतुर्; M3–5 हेतुं मृत्योः (by transp.). Dc1 दुरासदं (for महात्मनः). — ^{c}) Ś1 K1–4 D2 व्यदर्शयद् (K3 °न्) (for विदर्शयन्). T G2–5 घोरं; G1 M1.2 क्रूरः (for शूरः). M3–5 समराभिमुखं शौरिः.

38 ^{a}) Ś2 K1–4 D1 दिवाकर-; B1–3 Dc1 Dn D7.8 दिशां गज-; D2 M3–5 तु दिग्गज-; D5.6 च दिग्गज- (for दिशागज-). D3 तावादित्यप्रसंकाशौ. — ^{b}) S ज्वलंताव् (for ज्वलिताव्). — ^{c}) B Dc1 D1 समापेततुर्; G5 °देवतुर् (for °सेदतुर्). — ^{d}) G3 शरैः (for शर-).

39 B1 reads 39^{a}–40^{b} on marg. — ^{a}) S (except G3.4) विधून्वानौ (for विधु°). D2 अमुंचंतौ शरांस्तीक्ष्णान्. — ^{c}) K4 शतसो; T G2–5 °घा (for °शो).

40 B1 reads 40^{ab} on marg. — ^{a}) M1.2 करैस् (for शरैस्). M3–5 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). — ^{b}) K4 तु (for तौ). — ^{c}) M3–5 युगांते (for °त-).

41 ^{a}) B Dc1 Dn2 च समरे; T G3.4 M3–5 सरभसं (for तु रभसं). — ^{b}) B5 lacuna; G1.4 M1.2 याज्ञसेनिर् (for °सेनिं). Ś1 महाबलं. — ^{c}) B Dc1 Dn2 विद्ध्वेषुभिस्; D2 विव्याधैनं; T G1.3–5 M1.2 विद्ध्वा ततस् (G4 °त्र); G2 विद्ध्वा पुनस् (for विद्ध्वेषूणां). M3–5 त्रिसप्तत्या शरैर्विद्ध्वा. — ^{d}) T G2 विव्याथ. M3–5 पंचभिः (for सप्तभिः).

42 ^{d}) B2 (marg. as in text) [अ]थ; T G2–5 च (for [अ]भि-).

43 ^{a}) Ś1 K D1.5 निषण्णं; D2 विसंज्ञं (for विषण्णं). K3.5 B Dc1 Dn D1.3 रणे; S तथा (for रथे). — ^{b}) B Dc1 Dn1 D1 पुरुषर्षभ (for भरत°). — ^{c}) G1 M पूजयंति स्म हार्दिक्यं. — ^{d}) Ś1 K1 आदुदुवुश्. G2 वासांसि दुधुवुस्तदा.

44 ^{a}) Ś1 तथा दृष्ट्वा; K5 D5.7.8 रथे दृष्ट्वा; Dc1 G2 ततो ज्ञात्वा (for तथा ज्ञात्वा). — ^{c}) B4.5 रणे; M3–5 रथं (for रणाद्). D2 तूर्णं (for यन्ता). — ^{d}) M1.2 महारथ (for °रथम्).

45 ^{a}) D2 पतितं; D3.6 सूदितं (for सादितं). D3.5–8 तं (for तु). — ^{b}) T G2–5 तत्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा पार्थाः). — ^{c}) Ś1 रणे (for रथैस्). D3 वीरैः; D6 घोरैः (for तूर्णं).

46 ^{a}) Ś2 K2 तदद्भुतं (for तत्रा°). K5 (*sup. lin.*

Č. 7. 4538 B. 7. 114. 99 K. 7. 114. 99 यदेकः समरे पार्थान्वारयामास सानुगान् ॥ ४६
पार्थाञ्जित्वाजयच्चेदीन्पाञ्चालान्सृञ्जयानपि ।
केकयांश्च महावीर्यान्कृतवर्मा महारथः ॥ ४७
ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स्म पाण्डवाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ ४८
जित्वा पाण्डुसुतान्युद्धे भीमसेनपुरोगमान् ।
हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः ॥ ४९
ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
विमुखाः समपद्यन्त शरवृष्टिभिरर्दिताः ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

९१

संजय उवाच ।
शृणुष्वैकमना राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणे बले तस्मिन्हार्दिक्येन महात्मना ॥ १
लज्जयावनते चापि प्रहृष्टैश्चैव तावकैः ।
द्वीपो य आसीत्पाण्डूनामगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २
श्रुत्वा तु निनदं भीमं तावकानां महाहवे ।

as in text) महाचक्रे (for परं चक्रे). — After 46^{ab}, D7 reads 48^{ab}. — ^{d}) D7. 8 प्रार्थयामास (for वारया°). K5 सायकैः; T G M1. 2 संयुगे; M3–5 धन्विनः (for सानुगान्).

47 Ś K1. 3. 4 D1 om. (hapl.) 47^{a}–49^{b}. K2 reads 47–48 on marg. — ^{b}) B4 D6 पंचालान् (for पाञ्चा°). D2 तथा (for अपि). — ^{c}) K2. 5 Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 G5 कैक(Dn1 D2. 7 °के)यांश् (for केक°). K2 D3. 6 महावीर्यैः; M2 °वीरान् (for °वीर्यान्). M3–5 केकयांश्चा-

48 Ś1 K1. 3. 4 D1 om. 48 (cf. v. l. 47). K2 reads 48 on marg. D7 reads 48^{ab} after 46^{ab}. — ^{a}) M3–5 हन्यमानाः (for वध्य°). — Dn2 om. 48^{b}–49^{c}. — ^{b}) K5 D2 G1 M1. 2 तु (G1 M1. 2 च) पांडवाः; Dn1 D7. 8 महारथाः; D5 महात्मना (for स्म पाण्डवाः). — D8 om. (hapl.) 48^{c}–50^{b}. — ^{d}) Dn1 D5. 7 मतिं; Cd धृतिं (as in text). S न च जग्मुर्धृ(G1 M1. 2 नैव जग्मुर्धृ-; M3–5 जग्मुस्तेन धृ)तिं क्वचित्.

49 Ś1 K1. 3. 4 D1 om. 49^{ab} (cf. v. l. 47). Dn2 om. 49^{abc}; D8 om. 49 (for both, cf. v. l. 48). — ^{d}) D2 निर्धूम (for विधूम).

50 D8 om. 50^{ab} (cf. v. l. 48). — ^{a}) M3–5 वि- (for ते). — ^{b}) Dn1 G2 महात्मना; T G3–5 स (G5 स-) पांडवाः (for महारथाः). — ^{d}) Ś2 K2 Dn2 D3. 6 आर्दिताः; B4 T G2–4 आहताः; G1 M आचिताः; G5 आवृताः (for अर्दिताः). — After 50, M3–5 ins.:

626* लज्जयावनता भूत्वा न किंचित्प्रवदन्ति ते ।

Colophon: D4 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1. 3–5 B2–5 Dc1 Dn1 D1–3. 6–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K3 चतुर्थे दिवसे. — *Adhy. name:* Ś2 K1–3. 5 B D1. 6 सात्यकिप्रवेशः; Dn D2. 5. 7. 8 सात्यकिप्रवेशे पांडवसेनापराजयः; G1 M1. 2 कृतवर्मपराक्रमः; G2 कृतवर्मयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 112; B2 116; Dn1 114; D2 117; D3 11; G1 M 111; G5 109. — *Śloka no.:* Dn1 56; G5 48.

91

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 ^{a}) Ś2 K5 Dn2 D5. 7. 8 T G2. 3 शृणुष्वेक-; G1 M1. 2 °ष्वैतन् (for °ष्वैक-). G1 M1. 2 महाराज (for -मना राजन्). — ^{b}) Ś2 M मा (for मां). — ^{c}) Some MSS. द्राव्यमाने.

2 ^{a}) M (except M2) सैन्ये (for चापि). — ^{b}) K1. 4. 5 B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn D1. 2 चापि (for चैव). S परिहृष्टे च तावके. — ^{c}) Cd द्वीपं.

3 ^{a}) B1 च; B2 (marg. as in text) स (for तु). D2 निहतं (for निनदं). T G2–5 घोरं (for भीमं). — ^{b}) G2 महात्मनां (for °हवे). — ^{c}) M3–5 कुपितो (for त्वरितो). — ^{d}) D2 अभ्यगात् (for °यात्). — After 3, Dn1 ins.:

शैनेयस्त्वरितो राजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३
कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः ।
अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत सात्यकिः ॥ ४
ततः सुनिशितं भल्लं शैनेयः कृतवर्मणे ।
प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ५
ते तस्य जघ्निरे वाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ।
पृष्ठरक्षं तथा सूतमविध्यन्निशितैः शरैः ॥ ६
ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
सेनामस्यार्दयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ७
साभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता ।
ततः प्रायाद्द्रै त्वरितः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ८
शृणु राजन्यदकरोत्तव सैन्येषु वीर्यवान् ।
अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ ९
पराजित्य च संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे ।
यन्तारमब्रवीच्छूरः शनैर्याहीत्यसंभ्रमम् ॥ १०
दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्वद्विपसंकुलम् । 7.4553 7.115.14 7.115.14

627* उवाच सारथिं तत्र क्रोधामर्षसमन्वितः ।
हार्दिक्याभिमुखं सूत कुरु मे रथमुत्तमम् ।
कुरुते कदनं पश्य पाण्डुसैन्ये ह्यमर्षितः ।
एनं जित्वा पुनः सूत यास्यामि विजयं प्रति ।
एवमुक्ते तु वचने सूतस्तस्य महामते । [5]
निमेषान्तरमात्रेण कृतवर्माणमभ्ययात् ।

4 ^{a}) Ś1 K4 D1.3 कृतवर्माथ; B1 Dn1 D5.7.8 °वर्मा च; D6 °वर्माण- (for °वर्मा तु). — M3 om. (hapl.) 4^{c}–6^{d}. D3 repeats 4^{cd} after 6. —^{c}) Ś1 D5 अवारयत्; G1 M (M3 om.) अभ्यविध्यत् (for अवाकिरत्). T G3.4 तु (for सु-). K1 -संरब्धस् (for -संक्रुद्धस्). —^{d}) Ś K1.2.4.5 B4 Dc1 Dn1 D2.3 (both times).5–8 [ऽ]क्षुध्यत; K3 B3.5 Dn2 M4.5 [ऽ]क्रुध्यतस; G1 M1.2 क्रुद्धः स (for ऽक्रुध्यत).

5 M3 om. 5 (cf. v. l. 4). —^{a}) Ś1 ततः स; B1.4 Dn2 अथाशु; B2.3.5 Dc1 अथो सु-; T G2–5 अथास्य (for ततः सु-). D2 ततो निशितपीतेन. —^{b}) D2 भल्लेन (for शैनेयः). B (except B2) Dc1 D2 T G2–5 कृतवर्मणः; D3.6.7 °र्मणि (for °र्मणे). —^{c}) D2 यंतारं; T G3 संक्रुद्धः (for समरे). —^{d}) K1 चतुरोपमान्; B3 भुजगोपमान्; G1 M (M3 om.) चतुरः पुनः (for °रोऽपरान्).

6 M3 om. 6 (cf. v. l. 4). —^{a}) B4 तस्य ते (by transp.); D2 अन्येन. D2 जघ्निवान्; S (M3 om.) न्यहनन् (G2.5 °द्) (for जघ्निरे). —^{b}) T G2–5 भल्लैश्च (for भल्लेन). D2 अन्येन धनुराच्छिनत्; G1 M1.2.4.5 भल्लैश्च (M4.5 °ल्लोस्य) धनुराच्छिनत्. —^{c}) G1 M1.2.4.5 पृष्ठरक्षांस् (for °रक्षं). D2 शूरम् (for सूतम्). T G2–4 पृष्ठरक्षौ (G5 पृष्ठे **) तथा चास्य. —^{d}) T G3.4 ह्यविध्यन्; G5 प्रवि° (for अवि°). — After 6, D3 repeats 4^{cd}

7 ^{a}) Ś1 K1.2.4 दृष्ट्वा (for कृत्वा). — The portion from 7^{b} up to 50^{c} is lost in Ś2 on a missing folio. D8 G5 om. (hapl.) 7^{c}–8^{d}; D7 reads the same after 10^{ab}. —^{c}) D2 तां सेनाम्; T G3 सेनां ताम् (for सेनामस्य). K5 D3.5–7 सेनामभ्य(D3.6 °नां संम)र्दयामास. —^{d}) D5 शैनेयः शरवृष्टिभिः.

8 For the sequence in D7, cf. v.l. 7. Ś2 missing (cf. v.l. 7). D8 G5 om. 8 (cf. v.l. 7). —^{a}) K5 B Dc1 अभज्यताथ; D2.7 साभज्यमाना (for °ताथ). S (G5 om.) प्राभज्यत ततः सेना. —^{b}) G3.4 शैनेयं परपीडिता. — After 8^{ab}, S (G5 om.) ins.:

628* पलायनकृतोत्साहा भ्रमन्ती तत्र तत्र ह ।

[G1 M भारती (for तत्र ह). G2 विभ्रमंति स तत्र ह (for the post. half).]

—^{c}) K1–4 D2 T G2 प्रयाद्दै; K5 प्रायाद्धि; B Dc1 Dn2 G1 M3.4 प्रायात्स (for °द्दै). —^{d}) K4 om. सत्य.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 7). —^{a}) G5 om. करो. —^{b}) Ś1 तव सैन्यस्य; K D2.5.7.8 तव सैन्ये स; T G M1.2 सैन्येषु तव (by transp.). M3–5 सात्यकिः (for वीर्यवान्). —^{c}) G5 (*sup. lin.*) सात्यक (for अतीत्य). B1 च; M3–5 तु (for स). D2 T G M1.2 अती(G5 °दि)त्य सहसा राजन्. —^{d}) B (except B2) D3.5 G2.4.5 द्रोणानीकं; D2 भोजानीक- (for द्रोणा°).

10 For the sequence in D7, cf. v. l. 7. Ś2 missing (cf. v. l. 7). —^{a}) K5 D5.7 परित्यज्य; D8 परिहृत्य (for पराजित्य). B1.2.4.5 Dc1 Dn2 D1 G5 M3–5 तु; B3 सु-; D2 स (for च). —^{c}) B1 (marg. as in text) सूतः; T G3.4 शौरिः; G2 वीरः (for शूरः). —^{d}) B3 सत्वरं (for असंभ्रमम्).

C. 7. 4553
B. 7. 115. 14
K. 7. 115. 14

पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिं पुनः ॥ ११
यदेतन्मेघसंकाशं द्रोणानीकस्य सव्यतः ।
सुमहत्कुञ्जरानीकं यस्य रुक्मरथो मुखम् ॥ १२
एते हि बहवः सूत दुर्निवार्याश्च संयुगे ।
दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
राजपुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः ॥ १३
त्रिगर्तानां रथोदाराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना व्यवस्थिताः ॥ १४
अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वांश्चोदय सारथे ।
त्रिगर्तैः सह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ १५
ततः प्रायाच्छनैः सूतः सात्वतस्य मते स्थितः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वरेण पताकिना ॥ १६
तमूहुः सारथेर्वश्या वल्गमाना हयोत्तमाः ।
वायुवेगसमाः संख्ये कुन्देन्दुरजतप्रभाः ॥ १७
आपतन्तं रथं तं तु शङ्खवर्णैर्हयोत्तमैः ।
परिवव्रुस्ततः शूरा गजानीकेन सर्वतः ।
किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान्सायकाँल्लघुवेधिनः ॥ १८
सात्वतोऽपि शितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ।
पर्वतानिव वर्षेण तपान्ते जलदो महान् ॥ १९
वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाः शरैर्गजाः ।

11 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) D7.8 सैन्यं च; M3–5 सैन्यं तु (for तत्सैन्यं). — b) G2 -कुंजरं (for -संकुलम्). D5 रथद्विपसमाकुलं. — c) Ś1 K1–3 -रथ-; D3.6 -गण- (for -जन-). D2 -संकीर्णम् (for -संपू°). — d) Ś1 वचः (for पुनः). S पुनर्यंतारमब्रवीत्.

12 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Before 12, T G2–5 ins. सात्यकिः. — b) Ś1 K1–3 D1 द्रोणानीकेन (for °कस्य). D3 मध्यतः (for सव्यतः). — d) K2.4 D6 (marg.; sec. m.) यत्र; D3 पश्य (for यस्य). Ś1 महान् (for मुखम्).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) T G2–5 च (for हि). Ś1 बलवंतोथ; K1–4 D1 बलवत्सूत; Dc1 बहवः शूरा (for बहवः सूत). — b) Ś1 B Dc1 Dn2 दुर्निवाराश्; K1 दुर्वार्याश् (submetric); G2 संनिवार्याश् (for दुर्नि°). K5 D8 हि (for च). — d) K5 समरे (for मदर्थे). — After 13, S ins.:

629* न चाजित्वा रणे ह्येतान्शक्यः प्राप्तुं जयद्रथः ।
नापि पार्थो मया सूत शक्यः प्राप्तुं कथंचन ।
एते तिष्ठन्ति सहिताः सर्वे विद्यासु निष्ठिताः ।

[(L. 1) M3 च जित्वा. G2 योधान् (for ह्येतान्). — (L. 3) G1 M सर्व- (for सर्वे).]

14 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) D8 त्रिगर्तार- (sic) (for °र्तानां). Ś1 रथोदंडाः (for °दाराः).

15 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) T G3.4 M5 (*sup. lin.* as in text) तत्र (for अत्र). M3–5 मा (for मां). — b) D6 नोदय (for चो°). K1–4 प्रचोदयाश्वांश्च सारथे (hypermetric). — c) D2.7.8 त्रैगर्तैः (for त्रि°). S योत्स्येहं (for योत्स्यामि).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Before 16, S (except M1.2) ins. संजयः. — a) K4 ततः प्रयातः शनकैः सूतः (hypermetric). — b) T सात्वकस्य; G M सत्यकस्य (for सात्वतस्य). — d) K1.3.4 भासुरेण; D3.8 भास्क° (for भास्व°).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) T धृत्या; G2.5 वृत्या (sic); G3.4 धृत्वा (for वश्या). — b) D2 चाल्यमाना; G1 M1.2 प्रगर्जंतो; M3.4 प्रवल्गंतो; M5 प्रव्रजंतो (for वल्गमाना). — c) B4 partly damaged. B4 G2 युद्धे; G1.3.4 M1.2 संखे (for संख्ये). — d) B2 शंखेंदु- (for कुन्देन्दु-). — For 17cd, M3–5 subst.:

630* मारुतस्य गतौ तुल्याश्चन्द्रकुन्दनिभाः शुभाः ।

18 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) B Dc1 Dn2 D1.3 रणे; D6.7 रथे (for रथं). K5 तत्र; B2 D3.6 तूर्णं (for तं तु). — b) D5 इंदु- (for शङ्ख-). — c) D7.8 च ते (for ततः). D8 वीरा (for शूरा). — d) K5 Dn1 D2.5.7.8 सात्वतं (D8 °ता); B4 सर्वशः; T संवृतः; G2 दंसिताः (for सर्वतः). — e) Ś1 K1–4 D3.6 विशिखांस् (for विविधांस्). D5 M3–5 बाणान् (for तीक्ष्णान्). — f) D5 तीक्ष्णांश्च (for सायकांल्). B5 ऋजु- (for लघु-). Ś1 -वेदिनः (sic); K4 -भेदिनः; K5 D3.6 -वेगिनः; B (except B4) Dc1 Dn1 D2 T G1–4 M1.2 -योधिनः (for -वेधिनः). G5 पायकल्पपुरोधिनः (sic); M3–5 युयुधानरथं प्रति.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K2 तत्त्वतो (for सात्वतो). B4 D2.5 G2 नि- (for ऽपि). — b) B2 (marg.) अपोथयन् (for अयोध°). — d) D2.8 G1 M1–3.4 (*inf. lin.*) यथा (for महान्).

प्राद्रवन्रणमुत्सृज्य शिनिवीर्यसमीरितैः ॥ २०
शीर्णदन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
विशीर्णकर्णास्यकरा विनियन्तृपताकिनः ॥ २१
संभिन्नवर्मघण्टाश्च संनिकृत्तमहाध्वजाः ।
हतारोहा दिशो राजन्भेजिरे भ्रष्टकम्बलाः ॥ २२
रुवन्तो विविधान्रावाञ्जलदोपमनिस्वनाः ।
नाराचैर्वत्सदन्तैश्च सात्वतेन विदारिताः ॥ २३
तस्मिन्द्रुते गजानीके जलसंधो महारथः ।
यत्तः संप्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति ॥ २४
रुक्मवर्णकरः शूरस्तपनीयाङ्गदः शुचिः ।
कुण्डली मुकुटी शङ्खी रक्तचन्दनरूषितः ॥ २५
शिरसा धारयन्दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम् ।
उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रं च भास्वरम् ॥ २६
चापं च रुक्मविकृतं विधुन्वन्गजमूर्धनि । C. 7. 4522 B. 7. 115. 33 K. 7. 115. 34

20 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [b]) K4 B2 D6–8 विध्यमानाः; G5 बाध्यमानैः; M3–5 हन्यमाना: (for वध्य°). B3 शितैर्गजाः; D2 शरोत्तमैः; D5 G2 गजोत्तमाः (for शरैर्गजाः). — [c]) K1.2 प्राद्रवद्. — [d]) Ś1 शिनिवर्य-; K1 °वीर्यं; K5 B Dc1 D1.5.7.8 °वीर-; D3 अतिवीर्य- (for शिनि°). B Dc1 -समीरिताः; D2 -हता गजाः; D5 -समुच्छ्रितैः (for -समीरितैः). S शि(G3 श)निपुंगव-पीडिताः.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) D2 स- (for वि-). — [b]) Ś1 K2–4 B Dc1 Dn2 D1.8 -पिंडिकाः; D2 -पिंडिनः (for -पिण्डकाः). D7 भिन्नपिंडकमस्तकाः; G1 M1.2 भिन्नमस्तिष्कपीडिताः. Cd cites मस्तकपिंडक. — [c]) K5 Dn1 D7 विदीर्ण-; D2 G1 M1.2 निर्भिन्न-; T G2–5 M3–5 निर्भिण्ण- (for विशीर्ण-). G2 -यंत्रास्य- (for -कर्णास्य-). D5 -शिरा (for -करा). — [d]) Ś1 K1–3 D2 T विनियंत्र-; M5 (*sup. lin.*) वियोक्ता वि- (for विनियन्तृ-).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) K2 D5 G5 सभिन्न-; Dc1 संछिन्न-; D7 संनि*- (for संभिन्न-). Ś1 K1–4 B1.4 Dn2 D1 -मर्म-; D3 -चर्म- (for -वर्म-). K1 -घंटश्; D3.5.6 -संघांश् (for -घण्टाश्). M3–5 संभिन्नघटवर्माणः. — [b]) B Dc1 D1 विनिकृत्त- (for संनि°). — [d]) B2 (marg.) नष्ट-; Dn1 भिन्न- (for भ्रष्ट-). T G2–4 M3–5 -कंबलाः.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) B3 G4 ब्रुवंतो; B4.5 Dn1 D7.8 नदंतो; Dc1 D2 कुर्वंतो; G5 श्रयंतो (for रुवन्तो). K5 राजन्; B Dc1 Dn D1.2.7 S नादान् (for रावान्). — [b]) Ś1 K2.3.5 B1.4 Dc1 Dn2 D1.8 T G2–4 -निःस्वनाः; B2.3 D5 -निस्वनान् (for °नाः). — After 23[abc], B Dc1 D1 ins.:

631* भल्लैरञ्जलिकैस्तथा ।
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च.

[D1 om. line 1.]

— D1 reads 23[d] twice. — [d]) K4 सात्विकेन; M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन). — After 23, K4 B Dc1 D1 ins.:

632* क्षरन्तोऽसृक्तथा मूत्रं पुरीषं च प्रदुद्रुवुः ।
बभ्रमुश्चस्खलुश्चान्ये पेतुर्मम्लुस्तथापरे ।
एवं तत्कुञ्जरानीकं युयुधानेन पातितम् ।
शरैरग्न्यर्कसंकाशैः प्रदुद्राव समन्ततः ।

[(L. 2) B1.3 चास्खलुश्. — (L. 3) B1–3 Dc1 तापितं; B4 पीडितं (for पातितम्).]

24 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) K2 स्रुते; B Dc1 D1.3.6–8 G5 हृते (for द्रुते). — [b]) B2.4.5 Dc1 D2 T G1.3–5 M1.2 महाबलः; D7 °रथाः; G2 °मनाः (for °रथः). — [c]) Ś1 K1–4 नागान् (for नागं). — [d]) D7.8 राजताश्व- (for रज°).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) K5 Dn D2.3.5–8 G5 -वर्म(D7.8 °र्म्म)धरः; B1–3.5 Dc1 T G2–4 -वर्णरथः; B4 G1 M -वर्णतनुः (for °करः). K1.2.4 D1 श्रीमांस् (for शूरस्). — [b]) D5 प्रभुः (for शुचिः). — [c]) D7 मुकुट-; T G M1.2 मकुटी. K5 Dn1 D2.7.8 स्रग्वी; B3.4 खड्गी (for शङ्खी). — [d]) Ś1 K Dn D2.3.5–8 -भूषितः (for -रूषितः). — For 25[cd], M3–5 subst.:

633* रक्तचन्दनदिग्धाङ्गः साङ्गदः सहकुण्डलः ।

26 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Dn2 om. 26[ab]. — [a]) T G4 शिरस्या- (for °सा). K5 मालां; D5 श्रीमान् (for दीप्तां). — [b]) K5 शुभ्रां; D1 मणीं (for स्रजम्). — [d]) T G2–4 कर्णत्राणं; G1.5 M कंठत्राणं (for °सूत्रं). Ś1 K3 Dc1 D1 भासुरं (for भास्वरम्).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) D5 रत्न-; G5 M1.2 रुग्म- (for रुक्म-). M3–5 स रुक्मविकृतं चापं. — [b]) K4 T G1.2.5 M विधून्वन्. K2 D2.6 राज-; K5

C. 7. 4373 B. 7. 115. 34 K. 7. 115. 24 अशोभत महाराज सविद्युदिव तोयदः ॥ २७

तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम् ।
सात्यकिर्वारयामास वेलेवोद्धृत्तमर्णवम् ॥ २८

नागं निवारितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
अक्रुध्यत रणे राजञ्जलसंधो महाबलः ॥ २९

ततः क्रुद्धो महेष्वासो मार्गणैर्भारसाधनैः ।
अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसंधो महोरसि ॥ ३०

ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकर्त शरासनम् ॥ ३१

सात्यकिं छिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ।
अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ३२

स विद्धो बहुभिर्बाणैर्जलसंधेन वीर्यवान् ।
नाकम्पत महाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३३

अचिन्तयन्वै स शरान्नात्यर्थं संभ्रमाद्बली ।
धनुरन्यत्समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह ॥ ३४

एतावदुक्त्वा शैनेयो जलसंधं महोरसि ।
विव्याध षष्ट्या सुभृशं शराणां प्रहसन्निव ॥ ३५

क्षुरप्रेण च पीतेन मुष्टिदेशे महद्धनुः ।
जलसंधस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥ ३६

जलसंधस्तु तत्त्यक्त्वा सशरं वै शरासनम् ।

$D_{7.8}$ रण-; D_5 नाग- (for गज-). — [c]) $Ś_1$ K_{1-4} अरोचत; D_1 रोच*त (for अशोभत). G_5 महाराजा. — G_5 om. (hapl.) 27^d–29^c.

28 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 28 (cf. v. l. 27). — [b]) $Ś_1$ K माधवः स (K_5 °वश्च) (for मागधस्य). — [d]) K_4 Dn_2 $D_{1.8}$ उद्धृतम्; B उद्धूतम्; D_6 उद्धतम् (for उद्वृत्तम्). D_2 G_1 M वेलोद्वृत्त(D_2 °द्धुत)मिवार्णवं; D_5 वेलेव मकरालयं.

29 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 29^{abc} (cf. v. l. 28). — [c]) K_1 अरुध्यत (for अक्रु°). — [d]) G_2 महामनाः (for °बलः). — After 29, M_{3-5} ins.:

634* संप्रापयद्रणे राजन्नागराजं महाबलम् ।

30 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). — [a]) B_4 $D_{1.5}$ महाराज; D_2 M_{3-5} रणे नागे (D_2 राजन्) (for महेष्वासो). — [b]) $Ś_1$ विशिखैर् (for मार्गणैर्). D_5 अरि- (for भार-). M_{3-5} वारिते भरत(M_3 पुरुष)र्षभ. — After 30^{ab}, M_{3-5} ins.:

635* स वार्यमाणो बाणौघैः शैनेयेनाथ वीर्यवान् ।

— [c]) K_1 शितैः; K_4 सनेः; K_5 शनैः (for शिनेः). — For 30^{cd}, M_{3-5} subst.:

636* अविध्यन्निशितैर्बाणैः सत्यकः प्रहसन्निव ।

31 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. (hapl.) 31^a–35^b. — [c]) M_{3-5} अथास्य (for अस्यतो). — [d]) $Ś_1$ निश्चकर्त; B_2 Dc_1 विच° (for निच°).

32 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 32 (cf. v. l. 31). — [c]) G_1 अपश्यद् (for अविध्यन्). K_{1-4} मगधो; S (G_5 om.) विवरे (for मागधो). K_1 वीराः. D_1 अविध्यद्द्विरदस्थोयं. — [d]) G_1 $M_{1.2}$ पंचाशन् (for पञ्चभिर्). $D_{3.6}$ विशिखैः (for निशितैः). B Dc_1 D_2 T G_{2-4} M_{3-5} पंचाशद्भिः शितैः शरैः.

33 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 33 (cf. v. l. 31). — [b]) M_{3-5} सात्यकिः (for वीर्यवान्). — [c]) T G_{2-4} तदा राजंस्; G_1 M महाराज (for °बाहुस्).

34 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 34 (cf. v. l. 31). D_2 om. 34^{ab}. — [a]) T G_{1-3} M अचिंतयित्वा (for °यन्वै). G_4 अर्पयित्वा च स शरान्. — [b]) K_5 D_7 S (G_5 om.) अत्यर्थं (for ना°). T $G_{3.4}$ संभृतं; $G_{1.2}$ M संभ्रमे (for °माद्). K_{1-3} वशी (for बली). — [d]) B_4 G_1 M चाब्रवीत्; D_6 उवाच च (for उवाच ह).

35 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). G_5 om. 35^{ab} (cf. v. l. 31). — [a]) K_4 D_6 सैनेयो. D_2 S (G_5 om.) एवमुक्त्वा तु शैनेयो. — K_2 om. 35^{cd}. — [c]) M_{3-5} विव्याध सायकैः षष्ट्या. — [d]) G_2 शराणां नतपर्वणां; M_{3-5} व्यथयन्निव भारत.

36 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). — [a]) $Ś_1$ D_2 सुपीतेन; K Dn $D_{1.3.5-8}$ सुतीक्ष्णेन (for च पीतेन). — [b]) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 मुष्टिच्छेदे (for °देशे). D_8 महा- (for महद्). — [d]) S तं विव्याध (T G_2 °थ) (for विव्याध च). $Ś_1$ K_{1-4} D_1 दशभिः; K_5 त्रिशतैः (for च त्रिभिः).

37 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 7). — [a]) $Ś_1$ K_{1-3} $B_{1.2}$ $D_{1.3.8}$ तु तं; B_3 M_{3-5} ततस्; G_5 तनुं (for तु तत्). B_3 कोपात् (for त्यक्त्वा). — [c]) K_5 Dn_1 विसृजत् (for व्य°).

तोमरं व्यसृजत्तूर्णं सात्यकिं प्रति मारिष ॥ ३७
स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महारणे ।
अभ्यगाद्धरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः ॥ ३८
निर्भिन्ने तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
त्रिंशद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥ ३९
प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसंधो महाबलः ।
आर्षभं चर्म च महच्छतचन्द्रमलंकृतम् ।
तत आविध्य तं खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥ ४०
शैनेयस्य धनुश्छित्त्वा स खड्गो न्यपतन्महीम् ।
अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत महीं गतः ॥ ४१
अथान्यद्धनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
विस्फार्य विव्यधे क्रुद्धो जलसंधं शरेण ह ॥ ४२
ततः साभरणौ बाहू क्षुराभ्यां माधवोत्तमः ।
साङ्गदौ जलसंधस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ ४३
तौ बाहू परिघप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ।
वसुंधराधराद्भ्रष्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ४४
ततः सुदंष्ट्रं सुहनु चारुकुण्डलमुन्नसम् ।
क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्चिच्छेद सात्यकिः ॥ ४५ C. 7. 4592 7. 115. 53
तत्पातितशिरोबाहुकबन्धं भीमदर्शनम् । 7. 115. 54

38 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) Ś1 K2 निर्विद्य; K1. 3 निर्विश्य (for निर्भिद्य). — [b]) K5 सात्यकेस्तु (for माधवस्य). — [c]) Ś1 K1 M1. 2 अत्यगाद्; D8 अगमद् (for अभ्यगाद्). B5 शूर; S भित्त्वा (G2 गत्वा) (for घोरः). —After 38, Dn1 reads 41[ab].

39 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) D7. 8 निर्भिन्नस्तु; T G2–5 M1. 2 °ण्णस्तु; G1 निर्नेतुस्ते; M3–5 निर्भिण्णे तु (for °न्ने तु). — [c]) B1–3. 5 Dc1 त्रिंशता (for °द्भिर्). S त्रिं(G1 M2 विं)शद्भिर्नि(M1 [*sup. lin.* as in text]. 3–5 °ता नि)शितैर्बाणैर्.

40 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) D3. 5 प्रगृह्य च; G1 M1. 2 प्रतिगृह्य. — K1 om. (hapl.) 40[bcde]. — [b]) B4 T G M1. 2 महारथः (for °बलः). — [c]) B1–3 Dc1 सु- (for च). D5 आर्षभं च महच्चर्म. — [d]) Ś1 K2. 3 D1 अलंकृतः; B4 च भानुमत्. B1–3. 5 Dc1 T G1. 3–5 M1. 2 शतचंद्रक(T G3–5 °म)संकुलं; G2 °द्रसम*हत्; M3–5 °द्रेण संकुलं. — Dn1 reads 40[ef] after 41. — [e]) D2. 3. 6 खड्गं च (for तं खड्गं). D1. 5. 7. 8 आविध्य च (D7. 8 °ध्यत) ततः खड्गं. **Cd** cites आविध्य (as in text).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Dn1 reads 41[ab] after 38. — [a]) M3–5 सत्यकस्य (for शैनेयस्य). — [b]) M3–5 [ऽ]भ्यपतन् (for न्यप°). B Dc1 D2. 3. 6 G1 M1. 2 भुवि (for महीम्). — [c]) D5 तत्र (for चैव). — [d]) G1 M1. 2 मही ततः (for महीं गतः). — For 41[cd], M3–5 subst.:

637* अग्निचक्रमिवाविद्धं यथा स्यान्नभसश्च्युतम् ।

— After 41, Dn1 reads 40[ef]; while M ins. after it:

638* भ्राजति स्म ततः खड्गः संप्राप्तः पृथिवीतलम् ।
[M1. 2 भ्राजंति-]

42 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) K2 तथा (for अथ). — [b]) D3. 6 M3–5 सर्वकायविदारणं. — After 42[ab], S ins.:

639* जलसंधमभिप्रेक्ष्य उत्स्मयित्वा च माधवः ।
[M1. 2 अपि (for अभि-).]

— [c]) K2–4 S सालस्कंध-; B1–3. 5 Dc1 शा(B2 सा)-लस्तंभ-; B4 °स्तप- (for °स्कन्ध-). — [d]) K1 B2 D5. 8 T G5 -समप्रभं (for °स्वनम्). — [e]) D7. 8 विस्फार्य क्रुद्धो विव्याध; S विष्फार्य संदधे (G5 दधते) क्रुद्धो. — [f]) Ś1 रणेन ह; K1. 3. 4 रणे त्वरन्; K2 शरे त्वरन्; B1–4 Dc1 शरेण तु (B4 च); D2. 7. 8 रणे हसन् (for शरेण ह). S जलसंधवधे शरान्.

43 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) G1 M स हस्ताभरणौ बाहू. — [b]) Ś1 K1. 4 D3. 6 शराभ्यां (for क्षु°). M3–5 क्षुराभ्यां परिघोपमौ. — [c]) K3 D1 सांगदो; Dn1 D5. 7. 8 सात्यकिर्. M3–5 सांगदौ मगधेंद्रस्य. — [d]) M3–5 चिच्छेद शिनिपुंगवः.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) D7. 8 तौ बाहू परिघाकारौ; M3–5 तौ बाहू जलसंधस्य. — [c]) K5 D5. 7. 8 वसुंधरांबराद्भ्रष्टौ; D2 वसुधामंबरा°; D3. 6 वसुंधरायां विभ्रष्टौ. **Cd** cites वसुंधराधरा.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — [a]) Ś1 K1. 3 D6 G1. 2. 5 M1. 2 सुहनुं; K5 B4 Dn D2. 5. 7. 8 सुमहच्च; B1–3. 5 Dc1 सुभगं (for सुहनु). — [b]) Ś1 K B (except B4) Dn2 D1–3. 6 उत्तमं; Dn1 उन्नतं (for उन्नसम्). D5

C. 7. 4593 B. 7. 115. 54 K. 7. 115. 54 द्विरदं जलसंधस्य रुधिरेणाभ्यषिञ्चत ॥ ४६
जलसंधं निहत्याजौ त्वरमाणस्तु सात्वतः ।
नैषादिं पातयामास गजस्कन्धाद्विशां पते ॥ ४७
रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसंधस्य कुञ्जरः ।
विलम्बमानमवहत्संश्लिष्टं परमासनम् ॥ ४८
शरार्दितः सात्वतेन मर्दमानः स्ववाहिनीम् ।
घोरमार्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ॥ ४९
हाहाकारो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
जलसंधं हतं दृष्ट्वा वृष्णीनामृषभेण ह ॥ ५०
विमुखाश्चाभ्यधावन्त तव योधाः समन्ततः ।
पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ५१
एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानं महारथम् ॥ ५२
तमुदीर्णं तथा दृष्ट्वा शैनेयं कुरुपुंगवाः ।
द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ५३
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च ।
द्रोणस्य च रणे राजन्घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

चारुकुंडलमंडितं; D7. 8 °संयुतं.

46 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Ś1 K1–4 D1 om. 46^{ab}. — ^{a}) Dn1 G1 -शिरोबाहुः; D5. 6 °बाहुं; D7 G2 °बाहू (for °बाहु-). — ^{c}) Ś1 K1–4 D1 द्विरदो (for °दं). — ^{d}) K4 अभिसिंचत.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 7). D8 om. 47. — ^{b}) B2 M3–5 स (for तु). B1 (marg. as in text) D5 G2 M3. 5 सात्यकिः (for सात्वतः). — ^{c}) Ś1 K1–4 D1 विषाणं; K5 D5 विमानं; D2. 7 वितानं (for नैषादिं). — ^{d}) D2 महीपतेः (for विशां पते). — For 47^{cd}, S subst.:

640* कबन्धं द्विरदं चैव शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G1. 2 M द्विरथं (for °दं).]

48 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — ^{a}) K2 अवलिप्तांगो (for °सिक्ताङ्गो). — ^{c}) G1 M विळंबमानम्. K2 अवसं (for अवहत्). — ^{d}) D7. 8 सुश्लिष्टं (for सं°). Dn2 om. from मासनम् up to सैन्यस्य (in 50^{b}). K2 परममानस; D2 संश्लिष्टं परमेष्ठुणा; D3. 6 °ष्टं स शरासनं; S कबंधं शि(G1. 2 M श्लि)ष्टमासने.

49 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Dn2 om. 49 (cf. v. l. 48). — ^{b}) B2 मार्दयाणः (for मर्दमानः). — ^{c}) Ś1 -स्वनं (for -स्वरं). M4 (*inf. lin.* as in text) श्रुत्वा (for कृत्वा). — ^{d}) M3–5 गजोत्तमः (for महागजः).

50 Ś2 missing up to 50^{abc} (cf. v. l. 7). Dn2 om. up to सैन्यस्य (cf. v. l. 48). G5 om. 50^{b}–52^{a}. — ^{b}) Ś1 K1–4 कुरु- (for तव). M3. 4. 5 (*inf. lin.* as in text) जलसंधे निपातिते. — ^{d}) Ś K1. 2 D6 वृषभेण; K3. 4 ऋषभेन; B2 Dn2 प्रवरेण. K5 B1–3. 5 Dc1 Dn D1. 2. 5. 7. 8 S (G5 om.) तु; B4 च (for ह).

51 G5 om. 51 (cf. v. l. 50). — ^{a}) S (G5 om.) विमुखा विद्रुताश्चैव. — ^{b}) G1. 3. 4 M योधाः. Ś2 K1–4 D1 सहस्रशः; M3–5 विशां पते (for समन्ततः).

52 G5 om. 52^{a} (cf. v. l. 50). — After 52^{ab}, S ins.:

641* सैन्यस्य भारं सुमहत्कृतवर्मणि भारत ।
स हि पार्थात्रणे यत्तान्दधारैको महाबलः ।

[(L. 1) T सैन्यस्य; G3. 4 स न्यस्य (for सैन्यस्य). G2. 5 स न्यस्य सुमहद्भारं (for the prior half). — (L. 2) G1 रणा (for रणे). G2–5 यत्ताद् (for यत्तान्). G1 M महारथः (for °बलः).]

— ^{d}) M3–5 भारद्वाजोपि सात्यकिं. — After 52, G1 M ins.:

642* जलसंधं हतं दृष्ट्वा पुत्रस्ते कुरुपुंगवः ।
सहोदरैस्तु संयुक्तः सात्यकिं समुपाद्रवत् ।
ततः समभवद्युद्धं कुरूणां सत्यकस्य च ।

[(L. 1) G1 M1. 2 -पुंगव. — (L. 2) G1 M1. 2 सहोदरैः सुसंक्रुद्धः (for the prior half). G1 M1. 2 सत्यकं (for सात्यकिं).]

53 ^{a}) K2 G2 ततो; K3 हतं (for तथा). — ^{d}) G2 lacuna; M3–5 शैनेयं (for सात्यकिं). K3 B Dn2 S समुपाद्रवन्; K4 परिवारयन्; Dn1 D7. 8 पर्यवारयत् (for °वारयन्).

54 M3. 4 om. 54^{ab}. — ^{b}) B4 सात्वतेन (for °तस्य).

९२

संजय उवाच ।

ते किरन्तः शरव्रातान्सर्वे यत्ताः प्रहारिणः ।
त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ १
तं द्रोणः सप्तसप्तत्या जघान
दुर्मर्षणो द्वादशभिर्दुःसहो दशभिः शरैः ॥ २
विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥ ३
दुर्मुखो दशभिर्बाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः ।
चित्रसेनश्च शैनेयं द्वाभ्यां विव्याध मारिष ॥ ४
दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
अपीडयद्रणे राजञ्शूराश्चान्ये महारथाः ॥ ५
सर्वतः प्रतिविद्धस्तु तव पुत्रैर्महारथैः ।
तान्प्रत्यविध्यच्छैनेयः पृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ ६
भारद्वाजं त्रिभिर्बाणैर्दुःसहं नवभिस्तथा ।
विकर्णं पञ्चविंशत्या चित्रसेनं च सप्तभिः ॥ ७
दुर्मर्षणं द्वादशभिश्चतुर्भिश्च विविंशतिम् । C. 7. 4609 B. 7. 116. 8 K. 7. 116. 10

D3.6 ह; G5 वै (for च).

Colophon : D4 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K3–5 B2–4 Dn1 D1.2.5.7.8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1.3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* Ś K1–4 D1.3.6 सात्यकि(Ś2 °क)प्रवेशः; K5 B Dc1 D2.5.7.8 G1 M सात्यकिप्रवेशे जलसंधवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 113; B2.3 114; B5 122; Dn1 115; D2 118; D3 12; G1 M 112; G5 109. — *Śloka no.:* G5 49.

92

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 After the ref., S ins.:

643* सात्वतस्य रणे कर्म योद्धुं दृष्ट्वा महारथाः ।
अमृष्यमाणाः संयत्ताः शैनेयं समुपाद्रवन् ।

[(L. 1) G2 M3–5 योद्धुर् (for योद्धुं). — (L. 2) M3–5 पर्यवारयन् (for समुपाद्रवन्).]

— ^{b}) Ś1 महारथाः (for प्रहारिणः). — ^{d}) Ś2 शिनेः पुत्रम् (for युयुधानम्).

2 K2 B5 om. (hapl.) 2^{cd}. — ^{c}) Ś2 दुर्दर्शनो; K1 D5.8 दुर्धर्षणो (for दुर्मर्षणो). D8 [ऽ]थ दशभिर् (for द्वादशभिर्). — ^{d}) S दुःषहो (for दुःसहो). M3–5 नवभिः (for दशभिः). D2 तथा (for शरैः).

3 ^{a}) B5 किरंतश् (for विकर्णश्). D5.7.8 (for निशितैस्). — ^{b}) B1–3 Dc1 त्रिंशता; D2 विंशद्भिः (for त्रिं°). — ^{c}) S विव्याध (T G1.2 °थ) मार्गणैस्तूर्णं. — ^{d}) B1–3 Dc1 D3.5.6 स्तनयोर् (for स्तनाभ्याम्). S वामपार्श्वे स्तनांतरे.

4 B4 repeats 4^{ab} after 7. — ^{a}) K1 दुर्मर्षणो (hypermetric); B4 (second time) दुर्मुखं (for दुर्मुखो). — ^{b}) B4 (second time) दुःशासनमथाष्टभिः. — ^{c}) K1 दर्शनीयं; D5 च सैनेयं (for च शैनेयं). — K4 om. (hapl.) 4^{d}–6^{c}.

5 K4 om. 5 (cf. v. l. 4). — ^{a}) D2 तु (for च). D7 सहसा; D8 संहृत्य (for महता). — ^{c}) B2 (marg.) G3.4 अपीडयन् (for °यद्). — ^{d}) D3 शरैश् (for शूराश्).

6 K4 om. 6^{abc} (cf. v. l. 4). Ś K1–3 D1 om. (hapl.) 6^{ab}. — After 6^{ab}, S ins.:

644* स तुद्यमानश्च तथा सर्वतः कुरुपुंगवैः ।

[M5 तु (for च).]

— ^{c}) B4 Dn2 D1.5.7.8 वार्ष्णेयः (for शैनेयः). — ^{d}) M3–5 [अ]रिंदमः (for अजिह्मगैः). — After 6, S (except G5) ins.:

645* सात्यकिः पुण्डरीकाक्षो ह्यस्त्रेषु परिनिष्ठितः ।

[M1.2 सत्यकः (for सात्यकिः).]

7 G2 reads 7^{ab} twice. — ^{a}) G2 (first time) आश्चर्यश्रृंगिं (for भारद्वाजं). — ^{b}) Some MSS. दुःषहं; G2 (first time) दुर्मुखं. B1–3.5 Dc1 D2 S (G2 [both times]) दशभिस् (for नव°). K5 B Dc1 Dn1 D5.7.8 S (G2 [both times]) शरैः (for तथा). — ^{d}) Ś1 D2 पंचभिः (for सप्तभिः). — For 7^{cd}, D8 subst.:

646* दशभिश्चित्रसेनं च विकर्णं पञ्चविंशत्या ।

C. 7. 4609 B. 7. 116. 8 K. 7. 116. 10 सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥ ८
ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९
राजानं सर्वलोकस्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
शरैरभ्याहनद्गाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १०
विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ ११
सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥ १२
सात्वतेन च बाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३
माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
धनुश्चिच्छेद सहसा क्षुरप्रेण हसन्निव ।
अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ १४
निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विषता क्षिप्रकारिणा ।
नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १५
अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥ १६
सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥ १७
पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ।
सात्वतं शरवर्षेण छादयामासुरञ्जसा ॥ १८

— After 7, B4 repeats 4^{ab}.

8 D8 om. (hapl.) 8^{ab}. — ^{a}) Ś2 दुर्दर्शनं (for दुर्मर्षणं). — ^{b}) B Dc1 Dn2 D1. 2 S अष्टा(D2 T G3. 5 °ष्ट)भिश् (for चतुर्भिश्). — ^{c}) Ś2 K1. 2. 4 B4 Dn1 D3. 5–8 S दशभिर् (for नव°). — ^{d}) Ś2 K1. 2. 4 B4 Dn1 D1. 3. 5–8 नवभिः (for दशभिः). — After 8, S ins.:

647* दुर्योधनं त्रिभिर्विद्धा सुपुंखैस्तिग्मतेजसैः ।

[G1 M1. 2 मित- (for तिग्म-). G3. 4 -तेजनैः (for °सैः).]

9 ^{a}) D2. 3. 6 G5 M5 रुक्मांगदश् (for °गदं). Dn1 D2. 8 चापि (for चापं). — ^{b}) S (except G3–5) विधून्वानो (for विधु°). D2 महद्धनुः (for महारथः). — D8 om. (hapl.) 9^{c}–10^{b}. K3 reads 9^{cd} twice. — ^{d}) K5 D2. 5 S (except G5) तव पुत्रं (by transp.).

10 D8 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). Ś K1–4 D1. 6. 7 G2 om. (hapl.) 10^{ab}. — ^{a}) B4 -लोकानां (for -लोकस्य). — ^{b}) K5 Dn D2. 5 S (G2 om.) सर्वलोकमहारथः (K5 Dn D2. 5 G5 °थं). — ^{c}) Dc1 D2. 3. 6 G1. 3–5 M1. 2 अभ्यहनद् (for अभ्या°). — ^{d}) D3. 6 तदा (for तयोः). — For 10^{cd}, M3–5 subst.:

648* ततः प्रववृते युद्धं कुरुमाधववीरयोः ।

11 ^{c}) M3 अदृश्यत् (for अदृश्यं).

12 ^{a}) D7 कुरुराजेंद्र. — ^{b}) Ś1 निर्विण्णो; D2 स विद्धो (for निर्विद्धो). K1 D3. 6 शोभत (for [अ]शो°). M3. 4. 5 (*sup. lin.*) निर्विद्धः पंचभिः शरैः. — ^{c}) Ś K1–3 Dn1 D7. 8 G1. 5 M1. 2 आस्रवद्; B1 प्राद्र°; D3. 6 प्राश्र° (for अस्र°). M3–5 सुस्राव रुधिरं रक्तं. — ^{d}) K1 B1. 3. 4 D3. 6 सुरसं (for स्वरसं). B4 D3 M1 चंदनं; Cd चन्दनो (as in text).

13 ^{a}) B Dc1 स सात्वतेन; T G M1. 2 सात्वतस्य च; M3–5 सत्यकस्य च (for सात्वतेन च). — ^{b}) D3. 6 विद्धस्तु (for निर्विद्धस्). — ^{c}) Ś K1–3 D2 शातकौंभमयापीडो; T G3. 4 शातकुंभमयो विद्धो. — ^{d}) B4 G1 M3. 4. 5 (*sup. lin.*) बभौ सूर्य इवोदितः.

14 ^{b}) M3. 4. 5 (*sup. lin.*) निर्विद्धः पंचभिः शरैः. — ^{c}) N (except B Dc1 D2; D4 missing) समरे (for सहसा).

15 ^{a}) Ś1 निर्भिन्नाश्; K4 विच्छिन्नस्; S निर्भिण्णस् (for निर्भिन्नश्). Dc1 D8 S तु; D2 स (for च). Ś1 शरास् (for शरैस्). — ^{b}) D3. 6 त्रिशता; M3–5 शत्रुणा (for द्विषता). — ^{c}) Ś2 D2 नामृश्यत. K5 Dn1 D3. 6. 7 राजन् (for राजा). — ^{d}) Ś2 K2. 3 -कारणं (for -लक्षणम्). D2 शत्रोर्विजयमागतं.

16 ^{b}) Ś2 K3 G1. 5 M दुरानमं (G5 °नं) (for °सदम्). — ^{c}) T G2 विव्याथ. K1. 2 G3 सात्यकिस् (for °किं). — ^{d}) B3–5 D3 शायकानां. Ś2 B4. 5 Dc1 च; D2 तु; T G M1. 2 वै (for ह). M3–5 शतेनैनं

17 ^{b}) Dn2 धीमता (for धन्विना). — ^{d}) D2 दुर्योधनमपीडयत्.

18 ^{a}) M3–5 तु नृपं (for नृपतिं). — ^{b}) D3. 6 G2

स छाद्यमानो बहुभिस्तव पुत्रैर्महारथैः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १९
दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ।
प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ॥ २०
नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ।
हत्वा तु चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥ २१
एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २२
स वध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
आप्लुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥ २३
हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
ग्रस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥ २४
तं तु शब्दं महच्छ्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥ २५
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
भर्त्सयन्सारथिं चोग्रं याहि याहीति सत्वरः ॥ २६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २७
कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ २८ C. 7. 4631 B. 7. 116. 30 K. 7. 116. 30

पुत्रं (for पुत्रा). B3 Dc1 महाबलाः (for °रथाः). —c) Dn1 D5. 7. 8 G1 M3–5 सात्यकिं (for सात्वतं). —d) Ś2 K5 Dn1 D2. 5. 7. 8 ओजसा; Cd अञ्जसा (as in text).

19 a) Ś2 B1. 2. 5 D6 T G1. 2 M सं- (for स). B1–3 बलिभिस् (for बहुभिस्). —b) M3–5 पुत्रैस्तव (by transp.). —c) Dc1 दशभिर् (for पञ्चभिर्). —d) K2 सर्वं (sic) (for पुनर्). T G2 विव्याथ.

20 b) T G2 विव्याथ. K2 B2 [अ]ष्टाभिर् (for [अ]ष्टभिर्). —D6 om. 20^{c}–21^{d}; D7 reads the same twice. —cd) D5 सायकं (for कार्मुकं). D2 शत्रुसूदनः (for रिपुभीषणम्). M3–5 प्रहसन्निव शैनेयो राज-

21 For the repetition in D7, cf. v. l. 20. D6 om. 21^{abcd} (cf. v. l. 20). —b) D3 रथान् (for शरैर्). K5 अपाहरत् (for °तयत्). —c) K2. 4. 5 B (except B4) Dc1 Dn2 D3. 5 T G1. 2. 5 M1. 2 हत्वा च; M3–5 चतुर्भिश् (for हत्वा तु). —d) M3–5 अनयद्यमसादनं. —e) G5 प्रेषयामास (for पातया°).

22 a) Ś K1. 2. 4 D1 राजन्; T G2–5 वीरः (G5 °रं) (for चैव). —b) Ś2 D2 कुरुराज- (D2 °जो). Ś K1–3 B3 D1. 2 महारथः; S °बलं (for °रथम्). —c) B1 शरैस्तीक्ष्णैर्; D2 शरव्रातैर् (for शरैर्हृष्टो). —d) B3 महद्भिर् (for बहुभिर्).

23 G5 om. 23^{ab}. —a) M3–5 हन्यमानः (for वध्य°). K1 सशरैः (for समरे). —b) Ś2 D2 शैनेयेन (for °यस्य). —c) M3. 4 राजा (for राजन्). G5 प्राद्रवत्स महाराजा. —d) K5 तथा (for तव). —Dn2 om. 23^{ef}. —e) D3 राजन्न् (for यानं).

24 a) S सर्वं (for चासीद्). —b) B4 G2 दृष्ट्वा राजन्महाहवे. —c) T G M1. 2 सात्वतेन; M3–5 सत्यकेन (for सात्यकिना). —d) D2 चंद्रम् (for सोमम्). S राहुणेव निशाकरं.

25 a) Ś K1–4 तत्र (for तं तु). Dn D1. 5. 7. 8 अथ; D2 S ततः (for महत्). Ś2 K1–4 D3 कृत्वा (for श्रुत्वा). —b) D3 महारथं (for °रथः). —c) S आपतत् (for अभ्ययात्). D8 राजन् (for तत्र). —d) S यत्रस्थो (for यत्रास्ते). M5 प्रभो.

26 a) T G2. 5 M विधून्वानो (for विधु°). —b) Dn1 D3. 6 नोदयंश्चैव; S नोदयानश्च (G5 °नं च) (for चोदयंश्चैव). D2 सारथिं (for वाजिनः). —c) K5 चैव; B4. 5 Dn2 D1. 5. 7. 8 चाग्रे; Dn1 व्यग्रो (for चोग्रं). D2 तरसा घोररूपेण; M3–5 चोदयामास यंतारं. —d) K4. 5 B Dc1 Dn2 G1. 3 M3–5 सत्वरं (for सत्वरः).

27 a) M3–5 सहसा (for संप्रेक्ष्य). —b) M3–5 व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्). —c) M3–5 [ऽ]थ संदृश्य (for महाराज). —d) D3 प्रतिमानो धनुष्मतां (= 29^{d}); D5 सारथिं चेदमब्रवीत्.

28 B4 om. 28^{ab}. —a) K4. 5 D2. 6 G1. 2 M1–4. 5 (*sup. lin.*) रथेनैव (for °नैष). —b) Dn1 बली; D5. 7. 8 त्वरी (for शरी). K5 S द्रुतमायाति मां वशी (K5 ते त्वरी; G1 M1–4 मा वशी). —c) G1 M रणे चैनं

C. 7. 4631 B. 7. 116. 30 K. 7. 116. 32 ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
आससाद रणे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ २९
ततः परमसंक्रुद्धौ ज्वलन्ताविव पावकौ ।
समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥ ३०
कृतवर्मा तु शैनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ।
निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ३१
चतुरश्च हयोदारांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ।
अविध्यत्साधुदान्तान्वै सैन्धवान्सात्वतस्य ह ॥ ३२
रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
रुक्माङ्गदी रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खानवाकिरत् ॥ ३३
ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान्कृतवर्मणे ।
प्राहिणोत्त्वरया युक्तो द्रष्टुकामो धनंजयम् ॥ ३४
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ३५
त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्वान्सप्तभिः सारथिं शरैः ।
विव्याध निशितैस्तूर्णं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ३६
सुवर्णपुङ्खं विशिखं समाधाय स सात्यकिः ।
व्यसृजत्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नगम् ॥ ३७

(for रथेनैनं). — ^{d}) G1 M प्रवरं रथिनां भुवि. — After 28, S ins.:

649* प्रयाहि सत्वरं सूत रथेन रथसत्तमम् ।
निहनिष्यामि तं संखे वृष्णिवीरमरिंदमम् ।

[(L. 2) T संख्ये (for संखे).]

29 ^{a}) T G3–5 प्रजविना (for °विता). — ^{b}) S रथेन रथिनां वरः (M °रं). — ^{c}) T G2–5 M5 राजन् (for भोजं). G1 M1–4. 5 (*sup. lin.*) समासादयदित्युक्तः. — ^{d}) Dn2 D3. 6 धनुर्भृतां (for °ष्मताम्).

30 ^{a}) D2 S ततो गभस्तिमत्प्रख्यौ (D2 °संकाशौ). — ^{b}) K4. 5 B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 T G2–5 ज्वलिताव् (for ज्वलन्ताव्). — ^{c}) Ś2 समीयातौ; T समेयेतां; G4 समवेतां (for समेयातां). D2 चेरतुः समरे वीरौ. — ^{d}) M1. 2 दिव्याव् (for व्याघ्राव्).

31 ^{b}) D7. 8 षड्विंशत्या (for षड्विंशत्या). Ś1 K4 D1. 3. 6 समार्दय(K4 °ये)त्; Ś2 K1–3 समर्दयत्; B3. 5 Dn1 D2. 7 T G M1–3 समर्पयत् (for समार्प°). — ^{c}) B1–3 शायकैस्. G1 M क्रुद्धो (for तीक्ष्णैर्). — ^{d}) Ś K1–4 D1 चापि (for चास्य). Dn2 पंचभिः (for सप्तभिः).

32 ^{a}) Ś K1–4 D5 चतुर्भिश्; Cd चतुरश् (as in text). Ś K B4 D (except Dc1; D4 missing) चतुरो वाहांश् (for च हयोदारांश्). — ^{b}) Ś K1–4 B1 (marg.) चतुरः; D5 विशिखैः (for चतुर्भिः). D2 S चतुर्भिः सायकोत्तमैः. — ^{c}) K5 D7. 8 -वाहान् (for -दान्तान्). D5 च (for वै). K4 अविध्यत्सायुधात्तांश्च (sic). — ^{d}) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य). K1–3 B1. 3 D5 T G2–5 च; K4. 5 B5 Dn D1. 2. 7. 8 हि; G1 M तु (for ह). B4 सैंधवान्साधुसंगतान्.

33 ^{a}) Ś1 रुक्मरथो (for °ध्वजो). — ^{b}) T G1. 3. 4 M विस्फार्य. D2 महद्विस्फारयन्धनुः. — D7. 8 om. (hapl.) 33^{cd}. — ^{c}) Ś2 K5 D3 रुक्मांगदो; B1 °गदं (for °गदी). Ś1 K1–4 रुक्मवर्णान्; Ś2 D3. 6 T G3. 4 °वर्णो (for °वर्मा). — ^{d}) K4 रुक्मपुंखान्; B1 °पृष्ठैर्; B2–5 Dc1 Dn2 D1–3. 6 S °पुंखैर् (for °पुङ्खान्). K3 D1. 2 अवारयत्; G1 M समाकिरत् (for अवा°).

34 ^{a}) D2 शतं; S [ऽ]शीत्या (G3 °त्यां; M2 °त्यै) (for ऽशीतिं). K4 पुत्रः (for पौत्रः). — ^{b}) B1. 2. 5 शायकान्; B3 मार्गणान्; T G2–5 प्रहरत्; G1 M प्राहरत् (for सायकान्). T G2–5 -वर्मणः (for -वर्मणे). — ^{c}) T G2–5 M5 त्वरितस्; G1 M1–4 त्वरितं (for प्राहिणोत्). — ^{d}) G1 M द्रष्टुमिच्छन् (for °कामो).

35 ^{b}) D5 (marg.) बलिना; M1. 2 शत्रूणां (for शत्रुणा). — For 35^{cd}, G1 M subst.:

650* अचलः स पुरा भूत्वा समकम्पत मारिष ।

36 ^{a}) B4 [ऽ]श्वाश्च; D5. 8 चाश्वान्; G1. 5 M1. 2 [ऽ]प्यश्वान् (for ऽस्याश्वान्). — ^{b}) D5 तथा; M3–5 पुनः (for शरैः). Ś2 K1–4 B4 D1 सारथिं सप्तभिः शरैः; D2. 3. 6 शरैः सूतं च सप्तभिः. — ^{c}) K2 विधिवन्; T G2 विव्याथ (for °ध). B1 (marg.) T G M1. 2 बाणैः (for तूर्णं). M3–5 शरैर्विव्याध निशितैः. — ^{d}) K5 Dn1 D1. 5. 7. 8 सत्यविक्रमः (for कृतवर्मणः). — After 36, S ins.:

651* हताश्वसूते तु रथे स्थिताय शिनिपुंगवः ।

37 ^{b}) Ś K1–3 B3. 4 समादाय. B5 Dn1 D1. 3. 5–8 G2 च सात्यकिः; T G1. 3–5 M व्यपा(M3–5 °वा)सृजत् (for स सात्यकिः). — ^{c}) Ś2 K1 Dn1 D2. 3 वि(D3 अ)सृजत्तं; K3 D5. 6 व्य(D5 वि)सृजंतं; D7. 8 विससर्ज

सोऽविशत्कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ।
जाम्बूनदविचित्रं च वर्म निर्भिद्य भानुमत् ।
अभ्यगाद्धरणीमुग्रो रुधिरेण समुक्षितः ॥ ३८
संजातरुधिरश्चाजौ सात्वतेषुभिरर्दितः ।
प्रचलन्धनुरुत्सृज्य न्यपतत्स्यन्दनोत्तमे ॥ ३९
स सिंहदंष्ट्रो जानुभ्यामापन्नोऽमितविक्रमः ।
शरार्दितः सात्यकिना रथोपस्थे नरर्षभः ॥ ४०
सहस्रबाहोः सदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ४१
खड्गशक्तिधनुःकीर्णां गजाश्वरथसंकुलाम् ।
प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः क्षत्रियर्षभैः ॥ ४२
प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन शिनिपुंगवः ।
अभ्यगाद्वाहिनीं भित्त्वा वृत्रहेवासुरीं चमूम् ॥ ४३
समाश्वास्य च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महद्धनुः ।
तस्थौ तत्रैव बलवान्वारयन्युधि पाण्डवान् ॥ ४४ C. 7. 4647 B. 7. 116. 46 K. 7. 116. 49

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

(for न्यसृजत्तं). S स (M1. 2 सं-) भूयश्च महाघोरं. — [d]) K1. 2 स (for सं-). — After 37, S ins.:

652* प्रैषयत्सात्यको बाणं हार्दिक्यस्य नरर्षभः ।

[T G2 प्रेषयत्; G1 M1–4 प्रेरयत् (for प्रैष°). M2 बाह्यं (for बाणं). T G5 नरर्षभ.]

38 Dn1 om. 38. — [a]) K2 प्रविशत्; B4 Dn2 D1–3. 5–8 सोविध्यत् (for सोऽविशत्). — [cd]) D5. 8 जांबुनद-. T G3. 4 स चर्म (for च वर्म). Ś1 भासुरं; D2 भारत (for भानुमत्). — For 38[cd], G1 M subst.:

653* सहेमविकृतं वर्म निर्भिद्य कृतवर्मणः ।

— [e]) Ś K1–3 अभ्ययाद् (for °गाद्). S अगात्स दा (G1 M °त्संदा) रयन्भूमिं. — [f]) D1 समुच्छ्रितः (for °क्षितः).

39 [a]) D3. 5 स (for सं-). Ś1 Dc1 -रुधिरश्वासौ; S °रोत्पीडः (for °रश्चाजौ). — [b]) Ś1 D6 आर्दितः (for अर्दितः). T G2–5 सात्वतेनाभिपीडितः; G1 M सत्यकेन स (M3–5 च) मारिष. — [c]) Ś1 K1. 5 Dn1 D5 G2. 5 प्र (Dn1 D5 प्रा) चलद्; B Dc1 D1 सशरं; Dn2 प्रजलद् (sic); D2 प्रबलं; D7. 8 प्राद्रवद् (for प्रचलन्). — [d]) K5 प्रापतत्; D5 G5 न्यपतन् (for न्यपतत्). Ś1 K1–4 B Dc1 Dn2 D1. 3. 6 स्यंदनोत्तमात्.

40 [a]) D2 संभिन्नः सात्यकिशरैः. — [b]) Ś2 K1. 2 आसन्नो; B Dc1 पतितो; D2 संसिक्तो; S संसन्नः (for आपन्नो). Ś2 [ऽ]तिसु-; G1 M सिंह- (for ऽमित-). — [c]) G1 M सत्यकेन (for सात्यकिना). — [d]) Ś2 K1–4 रथर्षभः; Dc1 D3. 6 G3. 4 नरर्षभ (for °र्षभः).

41 K4 om. 41[a]–42[b]. — [a]) Ś K (K4 om.) Dn D1–3. 5–8 सहस्रबाहु- (for °बाहोः). — [c]) G1 M निर्जित्य (for निवार्य). — [d]) G1 M सत्यकः (for सात्यकिः). B Dc1 D2 G1 M पुनः; T G2–5 बहिः (for ततः). — After 41, S ins.:

654* न हि तस्य रणे पार्थः कथंचिदपि भारत ।
दिदृक्षुः स हि वेगेन प्रायाद्यत्र धनंजयः ।
स्वशक्त्या क्षत्रियैस्तत्र निरुद्धो बलवत्तरः ।
युयुधे सात्वतो राजन्दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनम् ।

[T G3. 4 om. line 1. — (L. 1) G2 शरः; G5 शरं (for रणे). G2. 5 [अ]पि पार्थिवः; M3–5 हि व्यदृश्यत (for [अ]पि भारत). — (L. 2) G3 ह (for हि). — (L. 4) G1 M सत्यको (for सात्वतो).]

42 K4 om. 42[ab] (cf. v. l. 41). — [a]) S शंख- (for खड्ग-). G1 M1. 2 -धनुस्तीर्णां; G5 -धनुस्तूर्णां (for -धनुःकीर्णां). — [b]) S (except T) हताश्व- (for गजाश्व-). S -कुंजरां (G2. 5 °रं) (for -संकुलाम्). — [c]) S प्रवृत्तरुधिरस्रोतां (G5 °तः). — [d]) Ś1 K1. 3 D1. 7. 8 क्षत्रियर्षभः (D8 °भाः).

43 [a]) K4. 5 Dc1 Dn2 D5. 6 प्रेक्ष्यतां; S पश्यतां (for प्रेक्षतां). G1 M1. 2 -भूतानां (for -सैन्यानां). — [b]) B4 मध्ये तु (for मध्येन). T G2–5 शैनेयः शत्रुकर्श (G5 °मर्द) नः. — [c]) K1 S (except G5) अत्यगाद् (for अभ्य°). K4 B4 Dn1 D1 हित्वा (for भित्त्वा). — [d]) K5 वृत्रो देवासुरीं चमूं; B Dn3 D2. 3. 5. 6 वृत्रो देवचमूमिव; G5 पुत्रके वासुकीं चमूं.

44 [a]) Ś2 K5 B Dc1 Dn D1. 3. 5–8 G3–5 समाश्वस्य (for °श्वास्य). S हि (for च). D2 निश्वसन्नथ हार्दिक्यो. — [b]) K4 गृह्य वा; S गृहीत्वा (for गृह्य च). K1

९३

C. 7. 4648
B. 7. 117. 1
K. 7. 117. 1

संजय उवाच ।

काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
भारद्वाजः शरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १
स संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवासवयोरिव ॥ २
ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः
त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३
तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानः त्वजिह्मगैः
व्यरोचत महाराज त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ४
ततोऽस्य बाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् ।
भारद्वाजोऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥ ५
तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हः पततः शरान् ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ॥ ६
तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशां पते ।
प्रहस्य सहसाविध्यद्विंशत्या शिनिपुंगवम् ॥ ७
पुनः पञ्चाशतेषूणां शतेन च समार्पयत् ।
लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ॥ ८
समुत्पतन्ति वल्मीकाद्यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन्नुत्पतन्ति तनुच्छिदः ॥ ९
तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ।

G_4 $M_{1.2}$ [अ]न्यं (for [अ]न्यन्). $Ś_2$ महाधनुः (for महद्धनुः). —[c]) K_5 B_4 Dn $D_{1.2.5.7.8}$ स तत्र (for तत्रैव). S समरे (for बलवान्). —[d]) $Ś_2$ K_{1-3} पांडवं. B_5 पांडवान्युधि वारयन्; S वारयानः (sic) स पांडवान्.

Colophon: D_4 missing. —*Sub-parvan:* K_5 $B_{3.4}$ Dn $D_{1.2.7.8}$ G_1 $M_{1.2}$ जयद्रथवध. —*Adhy. name:* N (except Dc_1 Dn_2; D_4 missing) सात्यकिप्रवेशः; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनकृतवर्मपराजयः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B_{1-3} T G_{2-4} 114; B_5 123; Dn_1 116; D_2 119; G_1 M 113; G_5 26. —*Śloka no.:* Dn_1 44; G_5 50.

93

☞ This adhy. is missing in D_4 (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 Dc_1 om. the ref. —[a]) T G_{2-5} वध्यमानेषु; G_1 M हन्य° (for काल्य°). D_2 योधेषु (for सैन्येषु). —[b]) B_3 समंततः (for ततस्ततः). G_1 M सत्यकेन महात्मना. —[cd]) K B (except B_4) तमवाकिर($B_{2.5}$ °रय)त् (for सम°). T G_{2-4} मर्मभिद्भिरवाकिरत्; G_5 मर्मभेदिभिराकि° (for [d]). G_1 M महता शरवर्षेण भारद्वाजस्तमावृणोत्.

2 [a]) $D_{5.8}$ तुमलो. —[b]) $D_{7.8}$ G_1 M -स($D_{7.8}$ -सा)त्यकयोर् (for -सात्वत°). —[d]) K_{1-3} बडि-; K_5 $D_{7.8}$ बल- (for बलि-). —After 2, S ins.:

655* प्रावर्तत महारौद्रः संग्रामो लोमहर्षणः ।
शैनेयस्य च राजेन्द्र भारद्वाजस्य चोभयोः ।

[(L. 1) Some MSS. रोम- (for लोम-).]

3 [a]) G_1 M तु शैनेयं (for शिनेः पौत्रं). —[b]) S सर्वपारशवैः शरैः. —[d]) G_1 M समताडयत् (for °विध्यत).

4 [b]) B Dc_1 G_1 M स्व(B_4 त्व)लंकृतः); T G_{2-5} विशां पते (for त्वजिह्मगैः).

5 [b]) B_2 -समस्वरान्; D_5 S °प्रभान् (for °स्वनान्). —[c]) S अंतरे च (for भारद्वाजो). D_2 द्रोणः क्रुद्धो महाराज. —[d]) S द्रोणश्चिक्षेप संयुगे.

6 [a]) D_2 हस्त- (for द्रोण-). K_5 द्रोणचापविनिर्मुक्तान्; S विमुक्तान्द्रोणचापाच्च (G_5 °पानां). —[b]) S द्रवतः (for पततः). —[c]) $Ś_1$ $K_{1.2}$ M_4 सपुंखाभ्यां (for सुपुङ्खाभ्यां).

7 [d]) B_4 D_5 त्रिंशता (for विंशत्या).

8 [a]) $Ś_2$ ततः (for पुनः). K_1 पंचशता (for पञ्चा°). D_2 पुनः पंचाशतैस्तूर्णं; S पुनः पंचाशता षष्ट्या. —[b]) $Ś_1$ $K_{2.3}$ $D_{1.5.8}$ शितेन (for शतेन). $Ś_2$ K_{1-4} समा($Ś_2$ K_1 °म)र्दयत्; B_3 Dn_1 $D_{2.3.6-8}$ समर्प° (for समार्प°). S सहस्रेण शतेन च. —Dn_1 om. 8^{cd}. —[c]) D_5 युध्यमानस्य (for युयुधानस्य). —[d]) K_1 D_3 T G_{2-5} व्य(K_1 D_3 वि)शेषयत्.

9 [a]) $M_{3.4.5}$ (*sup. lin.*) समुद्रमंति (for °त्पतन्ति). —[b]) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 विद्धा; G_1 M घोरा (for क्रुद्धा). —[d]) B_2 Dn_2 G_5 आपतंति (for उत्प°).

अवाकिरन्द्रोणरथं शरा रुधिरभोजनाः ॥ १०
लाघवाद्द्विजमुख्यस्य सात्वतस्य च मारिष ।
विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥ ११
सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः ।
सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ १२
लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ।
सप्तत्या सात्यकिं विद्ध्वा तुरगांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १३
अथापरेण भल्लेन हेमपुङ्खेन पत्रिणा ।
धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १४
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्यक्त्वा महारथः ।
गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥ १५
तामापतन्तीं सहसा पट्टबद्धामयस्मयीम् ।
न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहुरूपिभिः ॥ १६
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
विव्याध बहुभिर्वीरं भारद्वाजं शिलाशितैः ॥ १७
स विद्ध्वा समरे द्रोणं सिंहनादममुञ्चत ।
तं वै न ममृषे द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १८
ततः शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयस्मयीम् ।
तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्रति ॥ १९
अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः कालसंनिभा ।
भित्त्वा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना ॥ २०
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो राजन्विव्याध पत्रिणा । C. 7. 4669 B. 7. 117. 22 K. 7. 117. 22

10 ^{c}) D_{6} अवाकिरंत तं द्रोणं; S अवाकिरंत (G_{1} °पारयंत; G_{5} °वाकिरंस्तं) द्रोणस्य. — ^{d}) S रथं (for शरा). Ś $K_{1.3}$ D_{1} -भोजिनः (for -भोजनाः).

11 ^{a}) Dc_{1} लाघवं (for °वाद्). G_{3-5} विप्रमुख्यस्य; M_{3-5} सत्यसंधस्य (for द्विजमुख्यस्य). — ^{b}) M_{3-5} सत्यकस्य (for सात्वतस्य). — ^{c}) $Ś_{2}$ K_{4} D_{1} नाधिगच्छाम; K_{1} नाध्यगच्छंति; $D_{3.5}$ $G_{3.4}$ °गच्छामः; G_{5} °गच्छामि (for °गच्छाम).

12 ^{a}) T G_{2-5} सात्वतस्; M_{3-5} सत्यकस् (for सात्यकिस्). $D_{2.3.6}$ रणे (for ततो). — ^{b}) S नवभिः कंकपत्रिभिः. — ^{d}) S (except G_{5}) त्रिभिः (for शरैः). — ^{e}) G_{5} रथेन; M_{4} शितेन. B_{2} [आ]जौ; $M_{3.4}$ [अ]स्य (for [ए]व). — ^{f}) K_{4} पृष्ठतः (for पश्यतः).

13 ^{c}) Ś K_{1-4} B_{4} सप्तभिः (for सप्तत्या). B_{2} Dn_{2} $D_{5.7.8}$ सारथिं (for सात्यकिं). — ^{d}) $Ś_{1}$ K_{1} B Dc_{1} Dn_{2} $D_{2.6.8}$ तुरंगांश्; $Ś_{2}$ K_{2-4} D_{1} सारथिं (for तुरगांश्). B_{2} तु (for च). — ^{e}) $B_{2.4}$ G_{1} M (M_{5} *inf. lin.* as in text) चिच्छेद (for विव्याध). — ^{f}) D_{6} रणे (for रथे). K_{2} स्थितः (for स्थितम्).

14 ^{a}) B_{3} तथा (for अथ).

15 ^{a}) M_{1} सत्यकिस्तु. — ^{c}) G_{1} M वेगेन (for महतीं). — ^{d}) K_{5} T G $M_{1.2}$ भारद्वाजस्य (for °जाय). M_{3-5} ब्राह्मणाय प्रचिक्षिपे.

16 ^{b}) K_{1} पट-; D_{5} हेम-; $D_{7.8}$ पद- (for पट्ट-). $Ś_{2}$ $K_{4.5}$ S (except $G_{2.5}$) -नद्धाम्; D_{2} -बंधाम्; D_{5} -पट्टाम् (for -बद्धाम्). D_{2} अयोमयीं.

17 ^{b}) B_{4} सात्यकिः परवीरहा. — ^{c}) Ś $K_{1.3.4}$ विद्ध्वा च (for विव्याध). B Dc_{1} वीरो (for वीरं). S विव्याध (T G_{2} °थ) विवरे राजन्. — ^{d}) B Dc_{1} D_{8} शितैः शरैः; S शिलीमुखैः (for शिलाशितैः).

18 ^{a}) B Dc_{1} विद्ध्वा च (for स विद्ध्वा). K_{4} स विद्ध्वा बहुभिर्वीरं; S विद्ध्वा विद्ध्वा रणे (M_{3-5} च, तं) द्रोणं. — ^{b}) S विमुं(G_{1} M स्म मुं)चति (for अमुञ्चत). — ^{c}) $K_{4.5}$ D_{5} न (K_{4} तं) चैनं (for तं वै न). — ^{d}) S सिंहनादं महात्मनः.

19 ^{a}) Dn_{1} तत्र (for ततः). S रणे द्रोणो (for गृहीत्वा तु). — ^{b}) $D_{2.6}$ अयोमयीं. — ^{c}) K_{5} B (except B_{5}) Dc_{1} त्वरया; G_{5} तां शक्तिं (for तरसा). — ^{d}) M_{3-5} सत्यकस्य (for माधवस्य).

20 ^{a}) Ś K_{1-4} D_{1} अनादृत्य; D_{8} भारद्वाजं (for अनासाद्य). — ^{b}) M_{3-5} द्रोण- (for काल-). S -चोदिता (for -संनिभा). — ^{c}) $D_{5.7.8}$ [उ]ग्रां (for [उ]ग्रा). — ^{d}) $M_{1.2}$ -स्वनाः (for -स्वना). B_{1} (marg. as in text) धरणीं कालसंनिभा.

21 ^{a}) Dn_{1} पुत्रो. — ^{b}) T G_{2} विव्याथ (for विव्याध). M_{3} पत्रिभिः (for पत्रिणा). — ^{d}) D_{2} सोर्दयद् (for पीडयन्). — For 21^{cd}, M_{3-5} subst. :

656* माधवोऽपि महाराज ब्राह्मणं पीडयन्निव ।

C. 7. B. 7. 117. 22 K. 7. 117. 22 दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन्भरतर्षभ ॥ २१
द्रोणोऽपि समरे राजन्माधवस्य महद्धनुः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् ॥ २२
मुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ।
स रथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यषीदत ॥ २३
चकार सात्यकी राजंस्तत्र कर्मातिमानुषम् ।
अयोधयच्च यद्द्रोणं रश्मीञ्जग्राह च स्वयम् ॥ २४
ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः ।
अविध्यद्ब्राह्मणं संख्ये हृष्टरूपो विशां पते ॥ २५
तस्य द्रोणः शरान्पञ्च प्रेषयामास भारत ।
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥ २६
निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुध्यत्सात्यकिर्भृशम् ।
सायकान्व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २७
ततो द्रोणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि ।
अश्वान्व्यद्रावयद्बाणैर्हतसूतान्महात्मनः ॥ २८
स रथः प्रद्रुतः संख्ये मण्डलानि सहस्रशः ।
चकार राजतो राजन्भ्राजमान इवांशुमान् ॥ २९
अभिद्रवत गृह्णीत हयान्द्रोणस्य धावत ।
इति स्म चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३०
ते सात्यकिमपास्याशु राजन्युधि महारथाः ।
यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपाद्रवन् ॥ ३१
तान्दृष्ट्वा प्रद्रुतान्सर्वान्सात्वतेन शरार्दितान् ।

22 ^{a}) M3–5 ततो द्रोणो महाराज. —^{b}) Ś K1–4 D2. 3. 6 पुनर् (for महद्). —^{d}) T सारथिः. M3 रथशक्त्यानुषगयाः.

23 M3 om. 23^a–24^b. —^{a}) G1 M1. 2. 4 मुमोच (for °ह). M4. 5 तत्र (for तस्य). —^{b}) K1. 3 समाहितः. —^{c}) B2 रथोपस्थं समासाद्य. —^{d}) K1. 2 D5. 7 स न्यषीदत; K4 D1 तं न्य(K4 नि)षेधत; B1–4 Dc1 वै न्यसीदत; B5 संन्यसी°; D2. 3. 6 स (D2 सु-) न्यषी°; S (M3 om) समलीयत (for संन्यषीदत).

24 M3 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). —^{a}) M4. 5 सत्यको. —^{b}) Dn2 D3. 5. 6 T G2 सूत-; M4. 5 ततः (for तत्र). —^{c}) D3 भृशं (for च यद्). Dn1 द्रोणं स; G3. 4 तं द्रोणं (for यद्द्रोणं). Ś1 अयोधयत काद्रोणं (sic; त का, *sec. m.*, in the original blank space). —^{d}) K4 D2 T G2. 5 रश्मिं (for रश्मीन्). Ś1 स; K2 Dc1 यत् (for च).

25 ^{a}) Ś2 K1–4 D1 एनं (for एव). —^{c}) G1–3 M1. 2 संखे; M3–5 चैव (for संख्ये). Ś1 K1 *(Ś1 ह)*****संख्ये; Ś2 जघान द्रोणं संख्ये तु; K3. 4 विव्याध सात्यकिः (K4 त्वरितः) संख्ये. —^{d}) M3–5 क्रोधयन्निव मानद.

26 ^{a}) D2 एव (for पञ्च). —^{b}) M3–5 प्रे(M5 प्रै)षयत्स महारणे. —^{c}) Ś K D (except Dc1; D4 missing) घोराः (for तस्य). —^{d}) G5 पेतुः (for पपुः).

27 ^{a}) T G M1. 2 स (for तु). —^{b}) D2 अविध्यत् (for अक्रुध्यत्). S युयुधानश्चुकोप ह. —^{c}) Some MSS. शायकान्. K1. 2 Dn1 D2 व्यसृजश्; T G3 व्यजहच् (for व्यसृजच्). M3–5 व्यसृजत्सायकान्राजन्. —^{d}) Ś2 द्रोणो (for वीरो).

28 ^{b}) M3–5 निहत्य (for निपात्य). D5 भृशं; M3–5 युधि (for भुवि). Dc1 विनिपात्येषुणा भुवि. —^{c}) Ś1 K1. 2 प्राद्रावयद्; Ś2 K3 यत्प्राद्रवद्; K4 च प्राद्रवद्; Dn1 M1 विद्रावयद्; D2. 6 व्यद्रावयन्; T G3. 4 अद्रावयद्; G2. 5 विद्रावयन् (for व्यद्रावयद्). M2 अश्वान्यद्रावयन्बाणैर् (sic); M3–5 तस्याश्वान्द्रावयन्बा°. —^{d}) K5 Dn1 D5. 7. 8 ततस्ततः; B1 (marg. as in text) महाबलः; D3. 6 °रथः (for °त्मनः).

29 ^{a}) T G3 रथे (for रथः). T G2–5 व्यचरत्; G1 M विचरन् (for प्रद्रुतः). Ś K1–4 D1 सैन्ये; G2 M1. 2. 5 संखे; G4 M3. 4 संघे (for संख्ये). —^{c}) K4 D2 चचार; Dn2 D3. 6 तेजसा; S शुशुभे (for चकार). K5 जवनो; Dn2 D3. 6 राजते (for °तो). D3 राजा. — After 29, K4 D1 ins.:

657* ततः सारथिनं हत्वा द्रोणस्यापातयद्रथात् ।
शोणाश्वाश्च रथं गृह्य दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ।

30 ^{a}) Ś2 अभ्यद्रवत. —^{b}) Ś2 K1–4 D1 सत्वराः (K1 °रः; K4 °रान्); B1. 4 Dn1 T G2. 4. 5 धावतः; G1 M धीमतः (for धावत). —^{c}) M3–5 इति सर्वे तदाक्रोशन्.

31 ^{a}) M3–5 सत्यकम्. —^{b}) G1 M महारथं (for °रथाः). —^{c}) K1–3 द्रौणिस् (for द्रोणस्).

32 ^{a}) G4 तं (for तान्). K5 B (except B2) Dc1 Dn D1. 5. 7. 8 संख्ये (for सर्वान्). D2 दृष्ट्वा प्रदृश्य तान्स-

प्रभग्नं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३२
व्यूहस्यैव पुनर्द्वारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ।
वातायमानैस्तैरश्वैर्हृतो वृष्णिशरार्दितैः ॥ ३३
पाण्डुपाञ्चालसंभग्नं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहस्यैवाभिरक्षणे ॥ ३४
निवार्य पाण्डुपाञ्चालान्द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ।
तस्थौ क्रोधाग्निसंदीप्तः कालसूर्य इवोदितः ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

९४

संजय उवाच ।
द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीर-
स्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे
शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥ १
निमित्तमात्रं वयमत्र सूत
दग्धारयः केशवफल्गुनाभ्याम् ।
हतान्निहन्मेह नरर्षभेण C. 7. 4685 B. 7. 118. 2 K. 7. 118. 2

वान्. — [b]) D5 सात्वतस्य; D7 माधवेन; D8 G1 M3–5 स(D8 सा)त्यकेन (for सात्वतेन). D3. 6 (before corr.) शरोर्मिणा (for शरार्दितान्). — [c]) D7. 8 आभग्नं (for प्र°). — [d]) G3 महाकुलं (for समा°).

33 [a]) Ś2 D3 G1 M1. 2 इव; B5 एवं; T G2–5 M3–5 अथ (for एव). — [b]) B1. 5 द्रोणो गत्वा (by transp.). K5 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थितः). — [c]) D6 (by corr. as in text) अश्वैस्तैर् (by transp.). — [d]) B4. 5 D1 नीतो (for हृतो). Ś1 K1–3 B4 Dc1 Dn D1. 5. 7. 8 -शरार्दितः; D3. 6 (marg.) -बलार्दितैः (for -शरा°). S हृतो वार्ष्णेयपीडितैः.

34 [a]) K5 Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 -संभिन्नं (for -संभग्नं). — [b]) T G2–5 दृष्ट्वाथ (for आलोक्य). K5 D2 बुद्धिमान् (for वीर्यवान्). — [c]) K4 युद्धं (for यत्नं). — [d]) K1. 2 व्यूहस्यास्य; D5 °स्येव (for °स्यैव). B Dc1 Dn2 D2 व्यूहमेवाभ्य(Dn2 °न्व)रक्षत; S °मेव ररक्ष सः (G1 M1. 2 च).

35 [a]) Some MSS. -पंचालान्. — [b]) D2 प्रहसन् (for प्रदहन्). G1 M द्रोणो ह्यासीदमर्षितः. — [c]) Ś1 D7. 8 T G2 द्रोणाग्नि-; Bom. ed. क्रोधेध्म- (for क्रोधाग्नि-). D5 व्यूहद्वारं समासाद्य. — [d]) D5 तस्थौ काल (for कालसूर्य). Dn2 इवोद्यतः (for °दितः). G2 कालाग्निः प्रदहन्निव.

Colophon: D4 missing. — *Sub-parvan*: Ś1 K5 B2. 4. 5 Dn1 D1. 3. 7. 8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name*: Ś K Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 सात्यकिप्रवेशः; B Dc1 D6 सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराजयः; G1 M1. 2 रथविद्रावणं; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशे सात्यकिपराक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 115; B5 124; Dn1 117; D2 120; D3 14; G1 M 114; G5 111. — *Śloka no.*: Dc1 Dn1 36; G5 35.

94

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v.l. 7. 87. 50).

1 [a]) S तु (for स). D7 भित्वा (for जित्वा). D2 -प्रवीरं (for -प्रवीरस्). — [b]) Dn2 om. from स्तथैव up to वयमत्र (in 2[a]). Ś2 K1–4 प्रवीरान् (for त्वदीयान्). — [d]) K3 D3 कुरुपुंगवाग्र्यः; K4 °पांडवाग्र्यः; Dn1 D2 G1 M यदुपुंगवाग्र्यः (Dn1 °ग्र्य).

2 Dn2 om. up to वयमत्र (cf. v. l. 1). Before 2, G1 M3–5 ins. सात्यकिः. — [a]) K4 एव; B2. 4 अद्य; D8 damaged (for अत्र). — [b]) Ś1 दधार*न्; Ś2 K1–3 दधार यत्; K4 D1. 3. 6 दग्धो रिपुः (for दग्धारयः). Some MSS. -फाल्गुनाभ्यां. D5 दग्धारयः फाल्गुनकेशवाभ्यां. — [c]) Ś1 ***न; K2 निहन्मे*; K3 D3. 6. 8 °न्मीह; K5 D5. 7 °न्मिह (for °न्मेह). K4 B3 सुरर्षभेण; D2 नरर्षभेयान् (for °र्षभेण). — [d]) Ś2 वयं सुरेशात्मजसंभवेन; D2 °रेशस्य सुतेन संख्ये. — For 2[nd], S

C. 7. 4665
B. 7. 118. 2
K. 7. 118. 2

वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन ॥ २

तमेवमुक्त्वा शिनिपुंगवस्तदा
महामृधे सोऽभ्यधनुर्धरोऽरिहा ।
किरन्समन्तात्सहसा शरान्बली ।
समापतच्छ्येन इवामिषं यथा ॥ ३

तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्णै-
र्विगाह्य सैन्यं पुरुषप्रवीरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं समन्ता-
दादित्यरश्मिप्रतिमं नराग्र्यम् ॥ ४

असह्यविक्रान्तमदीनसत्त्वं
सर्वे गणा भारत दुर्विषह्यम् ।
सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं
दिवीव सूर्यं जलदव्यपाये ॥ ५

अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं
न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥ ६

तयोरभूद्भारत संप्रहारः
सुदारुणस्तं समभिप्रशंसन् ।
योधास्त्वदीयाश्च हि सोमकाश्च
वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७

शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्य-
त्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ ८

तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः

subst. :

658* हताञ्निहन्तास्मि किरीटमालिना
ह्यहं सभीमः सह पार्षतेन ।

[(L. 1) G_1 M हि (for नि-). G_5 -मालीना (for -मालिना). — (L. 2) G_5 अहं; $M_{1.2}$ वयं (for ह्यहं).]

3 Before 3, G_1 M ins. संजयः. — [a]) Ś$_1$ [ऽ]थ (for तदा). — [b]) K_5 B_{1-3} D_{c1} M_{3-5} महाहवे (for °मृधे). $D_{7.8}$ [ऽ]सौ (for सो). $D_{3.6}$ T G_{2-5} [ऽ]ग्र- (for ऽग्र्य-. — [c]) T G_{2-5} स शराग्न्बलीयः (for सहसा शरान्बली). — [d]) Ś K_{1-3} [अ]पिधाय सः; K_5 B_{1-3} D_{c1} D_{n1} S [आ]मिषाशया; D_2 [आ]मिषेच्छया (for [आ]मिषं यथा). B_4 परान् (for यथा).

4 [a]) D_5 तं यातम्; $D_{7.8}$ प्रयांतम् (for तं यान्तम्). — [b]) D_2 विहाय (for विगाह्य). D_1 सेनां (for सैन्यं). S विगाहमानं (for °ह्य सैन्यं). K_5 B_5 D_2 -प्रवीराः; D_5 -प्रवीर; T G_3 -प्रवीरः (for -प्रवीरम्). — [c]) T G_{2-5} धारयितुं (for वार°). S तपंतम् (for समन्ताद्). — [d]) D_7 नराड्याः; D_8 रथाड्यः; Bom. ed. रथाड्यं (for नरा°). M_{3-5} आदित्यरश्मिप्रतिमैः शरैस्तैः.

5 [a]) Ś$_1$ (*sup. lin.* as in text) अनेकसत्त्वं; S अशक्नुवंस्ते (for अदीनसत्त्वं). — [b]) K_5 $D_{7.8}$ सर्वात्मना; D_{n2} D_3 सर्वैर्गुणैर्; D_6 सर्वैर्गणैर् (for सर्वे गणा). Ś$_1$ B_5 दुर्विसह्यं; B_{1-4} D_{c1} $D_{2.4}$ ये त्वदीयाः; D_8 दुर्विगाह्यं; S सत्त्ववंतं (for दुर्विषह्यम्). — [c]) Ś$_2$ K_2 D_8 -स्वभावं (for -प्रभावं). — [d]) S प्रतिवीक्षितुं तं (for जलदव्यपाये).

6 [a]) D_2 M_{3-5} त्वथ (for त्वति-). — [b]) M_{3-5} शरान्किरन् (for शरासनी). — [d]) K_4 D_5 निवारयद् (for न्यवा°). Ś$_2$ प्रगृह्य (for प्रसह्य).

7 [a]) S तदा (for अभूद्). S संप्रहारं (G_5 °भावं) (for °हारः). — [b]) $B_{4.5}$ D_{n1} समति- (for समभि-). Ś $K_{2.3}$ $D_{2.5}$ -व्यशंसन्; K_1 -व्यसंशन्; K_4 -प्रशंसयन् (for -प्रशंसन्). S प्रैक्षंत सर्वैर्निमिषैस्तु (G_5 °षं तु) नेत्रैः. — [c]) G_1 M यौधास्. $B_{4.5}$ सह-; D_2 M_{3-5} त्वथ; D_5 हि स- (for च हि). K_5 तयोश्च युद्धं (for हि सोमकाश्च). — [d]) D_2 [अ]मरेंद्राः (for [अ]मरौघाः). S शक्रस्य (G_5 °क्रं च) वृत्रेण यथैव पूर्वं.

8 [a]) G_4 च (for सु-). $K_{1.3}$ G_1 $M_{1.2}$ [ऽ]त्यविध्यत्; B (except B_2) D_{c1} $D_{2.7.8}$ T G_{2-5} न्यवि°; M_{3-5} व्यवि° (for ऽभ्यवि°). — D_8 repeats 8^{bcd} after सुदर्शनः (in 10^b). — [b]) T G_{2-5} सात्वतमुग्रम् (for °मुख्यम्). M_{3-5} सुदर्शनो राजवरप्रवीरः. — [c]) S च (for तु). Ś$_2$ K_2 D_2 पृषत्कैश्; D_{n1} प्रसक्तां (for पृषत्कांश्). K_5 $D_{7.8}$ (both times) अनागतांस्तानथ बाणसंघाञ्. — [d]) Ś$_1$ K_{1-3} राजा; Ś$_2$ $K_{4.5}$ D_{c1} Dn $D_{1.3.5.7.8}$ (both times) राजञ् (for बाणैः). M_{3-5} युयुधान आशु (for शिनिपुंगवोऽपि).

सुदर्शने यान्क्षिपति स्म सायकान् ।
द्विधा त्रिधा तानकरोत्सुदर्शनः
शरोत्तमैः स्यन्दनवर्यमास्थितः ॥ ९
संप्रेक्ष्य बाणान्निहतांस्तदानीं
सुदर्शनः सात्यकिबाणवेगैः ।
क्रोधाद्दिधक्षन्निव तिग्मतेजाः
शरानमुञ्चत्तपनीयचित्रान् ॥ १०
पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विभिद्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ ११
तथैव तस्यावनिपालपुत्रः
संधाय बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशां-
श्चतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य ॥ १२
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेरिन्द्रसमानवीर्यः ।
सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णै-
र्हयान्निहत्याशु ननाद नादम् ॥ १३
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन वज्राशनिसंनिभेन ।
सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः
क्षुरेण चिच्छेद शिरः प्रसह्य ॥ १४
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ।
यथा पुरा वज्रधरः प्रसह्य C. 7. 4698 B. 7. 118. 15 K. 7. 118. 15

9 [b]) S सुदर्शनाय (for °ने यान्). K_{1} स (for स्म). $B_{1.2.5}$ D_{3} शायकान्. D_{2} सुदर्शनायोत्क्षिपते पृषत्कान्. — [d]) B_{2} D_{8} आश्रितः (for आस्थितः). S शरोत्तमैः स्यंदनवर्यविष्ठि(G_{5} °ष्ठ)तः.

10 For the repetition in D_{8}, cf. v. l. 8. — [a]) Ś $D_{3.6}$ संप्रेक्षमाणो; Dn_{1} $D_{2.5.7}$ M_{2-5} तान्प्रे(M_{2} °न्वी)क्ष्य बाणान् (for संप्रेक्ष्य बा°). B_{1} (marg. as in text) विसृतांस् (for निहतांस्). M_{3-5} सुदर्शनो (for तदानीं). — [b]) D_{8} om. त्यकि. Ś K_{1-4} Dn_{2} $D_{1.3.6}$ -बाणजालैः; Dn_{1} -बाणवर्षैः; D_{8} lacuna (for -बाणवेगैः). M_{3-5} महाहवे सत्यकबाणवेगैः. — [c]) $B_{1-3.5}$ Dc_{1} D_{2} T G $M_{1.2}$ प्रनृत्यन्; M_{3-5} स नृत्यन् (for दिधक्षन्). $Ś_{1}$ तिग्मतेजसः; S तीव्रतेजाः (for तिग्म°). — [d]) B_{4} व्यमुंचत्; $D_{3.6}$ विमुंचंस् (for अमुञ्चत्). K_{5} D_{2} S -पुंखान् (for -चित्रान्).

11 [a]) D_{2} तथा स बाणैः पुनराग्नकल्पैर्. — [b]) G_{1} $M_{1.2}$ तपनीय- (for निशितैः सु-). $K_{4.5}$ सपुंखैः; M_{3-5} सुमुक्तैः (for सुपुङ्खैः). — [c]) T G_{2} विव्याथ (for °ध). $G_{1.3-5}$ M विदार्य (for विभिद्य). — [d]) M_{3-5} सत्यकस्य (for सात्यकेर्).

12 [a]) S पुनश्च (for तथैव). — [b]) Ś K_{1-4} सं($Ś_{2}$ सां)नाद्य (for संधाय). — [c]) $D_{3.6}$ जघान बाणै (for आजघ्निवांस्तान्). $Ś_{1}$ K_{1-3} तं (for तान्). $Ś_{1}$ रजतप्रकाशं; D_{2} ज्वलनप्रकाशैश् (for रजतप्रकाशांश्). — [d]) T G_{2-5} प्रगृह्य (for प्रसह्य).

13 [a]) K_{5} $B_{2.5}$ G_{2} [अ]पि; B_{3} च; Dc_{1} [आ]शु (for तु). T कृतेन (for तु तेन). — [b]) $Ś_{1}$ [अ]प्रतिवार्यवीर्यः; $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} वासवतुल्यवीर्यः; K_{5} B Dc_{1} Dn $D_{3.7.8}$ Cd इंद्रसमानकल्पः; D_{2} इंद्रसमप्रभावः (for इन्द्रसमानवीर्यः). — K_{4} om. 13[c]–14[b]. — [c]) D_{3} [ए]व शरैः (for [इ]षुगणैः). S [इ]षुभिराशुकारी (for [इ]षुगणैः सुतीक्ष्णैर्). — [d]) K_{1-3} अश्वान् (for हयान्). $Ś_{1}$ अथ (for आशु). S नादान् (for नादम्).

14 K_{4} om. 14[ab] (cf. v. l. 13). — [a]) K_{5} तथा (for अथ). M_{3-5} निकृत्य शीर्षं (for शिरो निकृत्य). $D_{2.7.8}$ न्यकृंतन्; $D_{3.6}$ निपात्य (for निकृत्य). — [b]) $Ś_{1}$ G_{5} शरेण (for भल्लेन). $Ś_{2}$ K_{1-3} दीप्ताशनि-; K_{5} B Dc_{1} Dn $D_{1-3.5.6}$ शक्राशनि-; $D_{7.8}$ शक्त्याशनि-; G_{5} भल्लेनाशनि- (for वज्राशनि-). — $Ś_{2}$ K_{1-3} om. 14[cd]. — [c]) T [अ]स्य (for [अ]पि). B (except B_{4}) T G $M_{1.2}$ शितेन वीरः (for शिनिप्रवीरः). — [d]) G_{4} प्रगृह्य (for प्रसह्य). $Ś_{1}$ $K_{4.5}$ Dn $D_{1-3.5-8}$ क्षुरेण कालानलसंनिभेन.

15 [b]) K_{3} B_{4} Dn $D_{5.7.8}$ विचकर्त; S निपपात (for निचकर्त). — [c]) $B_{1-3.5}$ Dc_{1} D_{2} transp. यथा and पुरा. S वज्रधरेण कृत्तं (for °धरः प्रसह्य). — [d]) S ब($G_{1.3}$ M व)लस्य शीर्षं महदुग्ररूपं. Cd cites बलस्य (as in text).

C. 7. 4698
B. 7. 118. 15
K. 7. 118. 15

बलस्य संख्येऽतिबलस्य राजन् ॥ १५
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ।
मुदा समेतः परया महात्मा
रराज राजन्सुरराजकल्पः ॥ १६
ततो ययावर्जुनमेव येन
निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ।
सदश्वयुक्तेन रथेन निर्या-
ल्लोकान्विसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७
तत्तस्य विस्मापयनीयमग्र्य-
मपूजयन्योधवराः समेताः ।
यद्वर्तमानानिषुगोचरेऽरी-
न्ददाह बाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४

९५

संजय उवाच ।
ततः स सात्यकिर्धीमान्महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
रथाश्वनागकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।

16 ^{a}) T $G_{2–5}$ पार्थिवमुग्ररूपं; D_{2} -राजपौत्रं; $M_{3–5}$ -पुत्रमुग्रं (for -पुत्रपौत्रं). — ^{b}) D_{2} S संख्ये ($G_{1.2}$ M °खे) (for रणे). T $G_{2–5}$ $M_{3–5}$ मधूनाम् (for यदूनाम्). $K_{1–3}$ वृषभस् (for ऋषभस्). G_{1} M प्रमाथी (for तरस्वी). — M_{3} om. 16^{c}–18^{d}. — ^{c}) $Ś_{1}$ परीतः; K_{1} सभीतः; D_{2} सयुक्तः (for समेतः). D_{8} मनस्वी (for महात्मा). — ^{d}) D_{2} संख्ये (for राजन्). D_{c1} -तुल्यः (for -कल्पः). — For 16^{cd}, S (M_{3} om.) subst.:

659* मुदा महत्याभियुतो महात्मा
महाहवे शक्र इवामरेशः ।

17 M_{3} om. 17 (cf. v. l. 16). — ^{a}) S (M_{3} om.) प्रयातो (for ययाव्). B D_{c1} D_{n} $D_{3.6}$ अर्जुन (for अर्जुनम्). Ś $K_{1–4}$ D_{1} तेन; S (M_{3} om.) वीरो (for येन). — ^{b}) B_{3} D_{c1} सेनां (for सैन्यं). $M_{4.5}$ सैन्यानि राजन्सहसा विदार्य. — ^{c}) K_{4} $D_{3.6}$ निर्ययौ; $B_{1–3.5}$ D_{c1} D_{2} S (M_{3} om.) नृत्यँल्; B_{4} D_{n} $D_{1.5.7.8}$ राजँल् (for निर्याल्). — ^{d}) $D_{1.5.7.8}$ लोकं; D_{2} क्रोधाद् (for लोकान्). $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ विषिष्मापयिषुर् (K_{1} °षून्); $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ विसिष्माप° (for विसिस्माप°). D_{2} नृवीरान् (for नृवीरः). $M_{4.5}$ गतेन विस्मापयतीव लोकं.

18 M_{3} om. 18 (cf. v. l. 16). — ^{a}) $D_{3.6}$ G_{1} $M_{1.2}$ तं (for तत्). S (M_{3} om.) ते विस्मयनीयम् (for विस्मापयनीयम्). — ^{b}) G_{1} M (M_{3} om.) यौधवराः (for योध°). S (M_{3} om.) त्वदीयाः (for समेताः). — ^{c}) $D_{1.5}$ प्र-; T $G_{1–4}$ $M_{1.2}$ तान्; $M_{4.5}$ यान् (for यद्). $D_{3.6}$ वर्तमानो (for °मानान्). $Ś_{2}$ $K_{1–3}$ इषुणाजिरे; $D_{3.6}$ रिपुगोचरे (for इषु°). K_{4} यद्वर्तमानाद्धि रणाजिरे रिपून्; G_{5} यावन्विवानेषु च गोचरेषु. — ^{d}) D_{2} यथाज्यं (for यथैव).

Colophon: D_{4} missing. — *Sub-parvan*: $Ś_{1}$ $K_{4.5}$ $B_{2.4.5}$ D_{c1} D_{n} $D_{1.2.7.8}$ जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: $K_{1.3}$ चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name*: Ś K $D_{1.3.6–8}$ सात्यकिप्रवेशः; B D_{c1} D_{n} $D_{2.5}$ G_{1} $M_{1.2}$ सात्यकिप्रवेशे सुदर्शनवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B_{1} T $G_{2–4}$ 116; B_{2} 146; B_{5} 125; D_{n1} 118; D_{2} 121; D_{3} 15; G_{1} M 115; G_{5} 112. — *Śloka no.*: D_{c1} D_{n1} G_{5} 18.

95

☞ This adhy. is missing in D_{4} (cf. v. l. 7. 87. 50).

1 After the ref., S ins.:

660* निर्जित्य कृतवर्माणं भारद्वाजं च संयुगे ।

— ^{a}) D_{2} तु (for स). D_{7} धीरान् (for धीमान्). S स सात्यकिः सत्यधृतिर्. — ^{b}) S शिनि- (for वृष्णि-). — After 1^{ab}, S ins.:

खड्गमत्स्यं गदाग्राहं शूरायुधमहास्वनम् ॥ २
प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्क्रुष्टनादितम् ।
योधानामसुखस्पर्शं दुर्धर्षमजयैषिणाम् ॥ ३
तीर्णाः स्म दुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्णवम् ।
जलसंधबलेनाजौ पुरुषादैरिवावृतम् ॥ ४
अतोऽन्यं पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ।
तर्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्वानसंभ्रमम् ॥ ५
हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ।
निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदानुगमाहवे ॥ ६
हार्दिक्यं योधवर्यं च प्राप्तं मन्ये धनंजयम् ।
न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ।
वह्नेरिव प्रदीप्तस्य ग्रीष्मे शुष्कं तृणोलपम् ॥ ७
पश्य पाण्डवमुख्येन यातां भूमिं किरीटिना ।
पत्त्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमीकृताम् ॥ ८ C. 7. 4710 B. 7. 119. 9 K. 7. 119. 14

661* दुर्योधनं च निर्जित्य शूरं चैव सुदर्शनम् ।
जलसंधं निहत्याजौ शूरसेनं च पार्थिवम् ।
म्लेच्छांश्च बहुधा राजन्काश्यपुत्रं च संयुगे ।
निषादांस्तंकणांश्चैव कलिंगान्मगधानपि ।
केकयाञ्शूरसेनांश्च तथा पर्वतवासिनः ।
काम्बोजान्यवनांश्चैव वसातींश्च शिबीनपि ।
कोसलान्मगधांश्चैव यातुधानान्सतित्तिरान् ।
एतांश्चान्यान्रणे हत्वागच्छद्युद्धे स सात्यकिः ।
रुधिरौघनदीं घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ।
शक्तिग्राहसमाकीर्णां छत्रहंसोपशोभिताम्
दुस्तरां भीरुभिर्नित्यं शूरलोकप्रवाहिनीम् ।

[(L. 1) T G2–4 निर्भिद्य (for निर्जित्य). — (L. 4) G1 M1. 2 मागधान् (for म°). — (L. 6) G3–5 कांभोजान्. M2 वसातीश्. — (L. 7) G2 कौसलान्. G1 M वाटधानांश्च; G2 मगधांश्चापि (for °श्चैव). G2 सहस्रशः (for सतित्तिरान्). — (L. 8) G1 M गच्छन् (for [अ]-गच्छद्). G1 M1. 2 स सात्वतः (for °त्यकिः). — (L. 9) G1 M रुधिरस्य (for °रौघ-). G2–5 -शैवाल- (for -शैवल-). — (L. 10) G1 M शस्त्र- (for शक्ति-).]

— ^{c}) S प्रव (G1 M1. 2. 5 प्राव-; M3. 4 प्रावृ)र्त्यं हृषितो राजन्. — ^{d}) K5 B Dc1 Dn1 D5. 7. 8 पुनर् (for इदम्). S पुनर्यंतारमब्रवीत्.

2 ^{a}) Ś2 K1–4 G1 M रथनागाश्वक (G1 M1–4 °स)लिलं. — ^{b}) D8 om. शर. K1. 2 D5. 7 -शक्त्युर्मि-; D2 -शक्त्यृष्टि-; T G2–5 -शक्त्यष्टि- (for -शक्त्यूर्मि-). B1 M3–5 -संकुलं (for -मालिनम्). — ^{c}) D3 M3–5 -मत्स्य- (for -मत्स्यं). D3 -महा- (for गदा-). — ^{d}) Ś K1–4 Dn2 D1. 3. 6 शूरयोध-; B1 नरायुध-; B2 (marg.). 3 Dc1 शरा°; B4 शूराराव-; D2 M1. 2 °युत- (for °युध-).

3 ^{a}) M3–5 शूरापहारिणं (for प्राणा°). B (except B4) Dc1 D2 S (except M3–5) घोरं (for रौद्रं). — ^{b}) Ś1 D1 वादितोत्क्रुष्ट-; Ś2 Dc1 D2. 8 वादित्रोत्कृष्ट- त्रोद्घुष्ट- (for °त्रोत्क्रुष्ट-). — ^{c}) S शूराणां सुखसंस्पर्शं — ^{d}) K1 दुर्धर्षणं जयैषिणां; B5 दुर्धर्षममरैरपि; Dn1 दुर्गंधं च जयैषिणां; D2 दुर्धर्षममितौजसं; D3. 6 °र्षं संजयैषिणां; T G2–5 अस्पर्शमथ (G5 °र्शभय-) भीरूणां; G1 M दुस्पर्शमथ (G1 °र्शनम-) भीरुभिः.

4 ^{a}) K1 Dc1 D5 तीर्णैः; B3 G1 M तीर्त्वा; D3. 6 तीर्णं; D7. 8 G3. 4 तीर्णा (for तीर्णाः). K5 Dn1 D3. 6–8 M3–5 सु-; B5 स्मो; G1 M1. 2 तु (for स्म). — ^{b}) G1 M द्रोणानीकं (for °नीक-). — ^{c}) K4 Dc1 D1–3. 7. 8 -बलैराजौ; K5 -बलै राजन्; D5 -वधेनाजौ (for -बलेनाजौ). — For 4^{cd}, S subst.:

662* शौर्यसत्त्वबलोपेतं शूरवाणिजसेवितम् ।

[G1. 4. 5 M1. 2 -जलोपेतं (for -बलो°). G5 शौर्यवर्णजशोभितं; M3–5 शूरवाणिज्यसेविकं (M3 °तं) (for the post. half).]

5 ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 B Dc1 ततो (for अतो). N (except B Dc1; D4 missing) T G2–5 [ऽ]न्यत् (for ऽन्यं). — ^{c}) Ś1 K1. 2. 4 G5 कर्तव्याम् (for तर्त°). T G2. 3. 5 M3–5 स्वल्प- (for अल्प-). G1. 4 M1. 2 तरितव्यां सुसलिलां. — ^{d}) Dn1 D6 नोदय (for चो°). K5 अभीतवत्; B1–3. 5 Dc1 G1. 4 M1. 2 असंभ्रमात् (for °भ्रमम्).

6 ^{a}) B1 हस्तप्राप्यम् (for °प्राप्तम्). Ś1 (*sup. lin.* as in text). 2 इदं; K1–4 इमं (for अहं). — ^{b}) Ś2 K2 संप्राप्तं; D2 सैंधवं (for सांप्रतं). G1 M सव्यसाचिनमाहवे. — ^{c}) B1–3 Dc1 विजित्य (for निर्जित्य). Ś2 K1–4 D2 S दुर्जयं (G2 °नं) (for दुर्धरं). — ^{d}) G1 M ये च तस्य पदानुगाः.

7 ^{a}) Ś K1–4 योधवर्णं (for °वर्यं). S हार्दिक्यमपि योद्धारं. — ^{b}) Ś K B4 Dn D1. 3. 5–8 T G2–5 transp. प्राप्तं and मन्ये. — ^{d}) T G2–5 दृष्ट्वा सैन्यमशेषतः. — ^{f}) Ś K B4 Dn D1. 3. 5–8 वने (Ś2 °नं); G1 M1. 2 दृष्ट्वा

C. 7. 4712 B. 7. 119. 11 K. 7. 119. 16 अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
स एष श्रूयते शब्दो गाण्डीवस्यामितौजसः ॥ ९
यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्ता सैन्धवमर्जुनः ॥ १०
शनैर्विश्रम्भयन्नश्वान्याहि यत्तोऽरिवाहिनीम् ।
यत्रैते सतनुत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ ११
दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ।
शरबाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ॥ १२
शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ।
अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ।
मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ १३
एतान्सरथनागाश्वान्निहत्याजौ सपत्तिनः ।
इदं दुर्गं महाघोरं तीर्णमेवोपधारय ॥ १४

सूत उवाच ।

न संभ्रमो मे वार्ष्णेय विद्यते सत्यविक्रम ।
यद्यपि स्यात्सुसंक्रुद्धो जामदग्न्योऽग्रतः स्थितः ॥ १५

(for ग्रीष्मे). Ś2 K4 B4 Dn D1–3. 5–8 शुष्क- (for शुष्कं). K5 B1 Dn1 तृणोलुपं; D1. 2 T G3. 4 तृणालयं; D3. 5. 6 -तृणालये; G5 तृणोच्चयं (for तृणोलपम्).

8 ^{a}) Ś1 (orig.) -सैन्येन; Ś1 (*sup. lin.*) -वीरेण (for -मुख्येन). — ^{b}) Ś K1. 2 याता; Dn1 चितां; D6 (marg. as in text) जितां (for यातां). Ś K1–3 भूमिः (for भूमिं). — ^{d}) G1 M पातितैर् (for प°). D7. 8 विषमां (for विषमी-). Ś K1–3 D1 -कृता; T1 G3 -कृतैः (for -कृताम्). — After 8, B Dc1 ins.:

663* द्रवते तद्यथा सैन्यं तेन भग्नं महात्मना ।
रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वैश्च सारथे ।
कौशेयारुणसंकाशमेतदुद्धूयते रजः ।

9 G2 om. 9. — ^{a}) K4 B1. 2. 4. 5 Dn1 D3. 5–8 अभ्यासस्थम् (for °शस्थम्). — ^{c}) B Dc1 D2. 3. 6 एष सं-; Dn2 य एष (for स एष). — ^{d}) D7. 8 गांजि(D8 °जी)वस्य. — For 9^{cd}, S (except G2) subst.:

664* श्रूयते ह्येष निर्घोषो जलदस्येव गर्जतः ।

[M3–5 [ऽ]पि (for हि).]

— T G1. 3–5 M ins. after 9: G2 after 8:

665* विस्फार्यमाणस्य रणे गाण्डीवस्यामितौजसः ।
अभ्याशस्थमहं मन्ये सैन्धवस्य किरीटिनम् ।
तादृशः श्रूयते शब्दः सैन्यानां सागरोपमः ।

[G2 om. lines 1–2. — (L. 1) M1 गणे (for रणे). G1 M महात्मनः (for [अ]मितौजसः). — (L. 3) G5 तादृशं. G5 सागरोपमं.]

10 ^{b}) D2 सूत; G2 तथा (for मम). D2 मे; S च (for वै). — ^{c}) S अनस्तमित आदित्ये. — ^{d}) S सैंधवं निहनिष्यति.

11 ^{a}) Ś1 K4 D1 विष्टंभयन्; D2 S विश्राम° (for विश्रम्भ°). Ś2 K1–3 शनैर्विष्टंभयित्वाश्वान्. — ^{b}) B Dn2 D1 S याहि यत्रारिवाहिनी (B5 M3. 4 °नीं). — K2 G5 repeat 11^{cd} after 13^{cd}. — ^{c}) K2 (second time). 5 B1 Dc1 Dn1 D1. 2. 7. 8 G5 (second time) सतल-; D5 सुतल-; T G3. 4 [ऽ]स्य तल-; G1. 5 (first time) M सुतनु- (for स°). — ^{d}) Ś K1. 2 (both times). 3–5 B3 दुर्योधन- (for सुयो°).

12 Ś K1–3. 5 Dn1 D5. 7. 8 read 12^{a}–13^{d} after 17^{ab}; K4 B1 D1 repeat the same after 17^{ab}. D2 om. 12^{a}. — ^{a}) K2. 3. 4 (second time) B1 (first time) G (except G2) M दंसिताः. — ^{b}) Ś1 D1 (second time) कांभोजा. — ^{c}) Ś1 -परा (for -धरा). K4 (first time) शरबाणायुधधरा. — ^{d}) Dn2 om. from यवना up to बहवो (in 13^{c}). B1 (second time) कांबोजा युद्धनिर्जिताः.

13 For the sequence in Ś K1–3. 5 Dn1 D5. 7. 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf. v. l. 12. Dn2 om. up to बहवो (cf. v. l. 12). — ^{a}) D2 शूराः; M1. 2 शताः (for शकाः). — ^{b}) M1. 2 दर्दरास् (for बर्ब°). K4 (first time) B1 (both times). 2. 3 D5. 7. 8 G1 M ताम- (for ताम्र-). Ś2 -लिप्सकाः; D7 -लिप्तगाः (for °काः). — ^{c}) D2 T G M1. 2 विविधा (for बहवो). B4 बहवोन्ये च म्लेच्छा वै. — ^{d}) K1 विविधायुधपरायणाः (hypermetric). — After 13^{cd}, K2 G5 repeat 11^{cd}. — ^{e}) D3. 6 ममैव (for मामेव). D6 (marg. as in text) कर्णे (for सर्वे). D2 ममैवाभिमुखं संख्ये. — ^{f}) Ś स्म परार्थिनः; K1–3 स्मापरा°; T G1–4 M कलहा°; G5 **हायनाः (for समरार्थिनः).

14 ^{a}) K2 एवं (for एतान्). K5 -पत्यश्वान्; G4 -नागांश्च (for -नागाश्वान्). — ^{b}) M3 om. हत्याजौ सपत्ति. D8 निपत्य (for निहत्य). Ś2 अन्यान् (for आजौ). K3

द्रोणो वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा ।
तथापि संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ १६
त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ।
न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कदाचन ।
किमु चैतत्समासाद्य वीर संयुगगोष्पदम् ॥ १७
आयुष्मन्कतरेण त्वा प्रापयामि धनंजयम् ।
केषां क्रुद्धोऽसि वार्ष्णेय केषां मृत्युरुपस्थितः ।
केषां संयमनीमद्य गन्तुमुत्सहते मनः ॥ १८
के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् ।
दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे ।
केषां वैवस्वतो राजा स्मरतेऽद्य महाभुज ॥ १९

सात्यकिरुवाच ।

मुण्डानेतान्हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
प्रतिज्ञां पारयिष्यामि काम्बोजानेव मा वह ।
अद्यैषां कदनं कृत्वा क्षिप्रं यास्यामि पाण्डवम् ॥ २०
अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं कौरवाः ससुयोधनाः । C. 7. 4729 B. 7. 119. 28 K. 7. 119. 35

सदंतिनः; D3. 6 पदातिनः; T G M1. 2. 4. 5 ससैनिकान् (for सपत्तिनः). — ^{c}) B5 युद्धं; T G5 दुःख-; G1–4 M1. 2 दुःखं (for दुर्गं). G3. 4 अहो (for महा-). — ^{d}) Ś2 तीक्ष्णम्; K4 D1 दीर्घम्; G5 कीर्णम् (for तीर्णम्). D2. 3. 6 S अवधा(G5 °ता)रय (for उप°).

15 D2 सुमित्र (for सूत). — ^{a}) G1 M1. 2 संभ्रमे (for °मो). G5 वा (for मे). D2 संभ्रमो मे न वार्ष्णेय. — ^{c}) K3 स संक्रुद्धो; K5 च सं°; Dn D1. 5. 7 तव क्रुद्धो (for सुसंक्रुद्धो).

16 G1 M read 16^{ab} twice. — ^{a}) G1 M (all second time) कर्णो (for द्रोणो). Ś1 वारयितुं; Ś2 K1–4 D1 वा जयतां; T G2–4 [ऽ]पि रथिनां (for वा रथिनां). — ^{b}) G1 M (all second time) तथा (for कृपो). K5 वा त्र्यंबको; S शारद्वतो (for मद्रेश्वरो). K4 D1 मद्रेशोपि कृपो(K4 °तो)थ वा; B4 कृपो दुर्योधनः स्वयं; D2 मद्रराड्वा कृपः स्वयं. — ^{c}) S नास्ति (for न स्यात्). — ^{d}) B4 D6 महाभुजं.

17 For the sequence in Ś K1–3. 5 Dn1 D5. 7. 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf. v. l. 12. — ^{a}) B4 [अ]द्य (for सु-). K5 -बहुशो (for -बहवो). — ^{b}) D2 -तापन (for -सूदन). — ^{c}) Ś2 नैव; B1 न मे; S न हि (for न च). B1 च; D2 तत् (for मे). — ^{d}) B3 भूतः पूर्वं; Dn1 भूतपूर्वं; G5 वृतः पूर्वं (for भूतपूर्वः). Ś2 B3. 5 Dc1 Dn2 D3. 6 कथंचन (for कदाचन). — ^{e}) K4 T G3. 4 किमु वैतत्; K5 B Dc1 Dn D2. 3. 5–8 G1 M1. 2 किमुतैतत्; G2 किमु वैतान् (for किमु चैतत्). — ^{f}) B4 Dc1 Dn1 D1 धीर; G1 M रणे (M4 °ण-) (for वीर).

18 ^{ab}) Ś1 अंतरेण; B4 कतमेण (for कतरेण). Ś1 K5 B D (D4 missing) त्वां (for त्वा). G1 M पथार्जुनं (for धनंजयम्). T G2–5 आयुष्मन्प्रापयामि त्वां कतरेण (G5 त्वामधरेण) पथार्जुनं. — G5 om. 18^{c}–19^{d}. — ^{c}) K4 तेषां; S (G5 om.) के(G2 ते)भ्यः (for केषां). — ^{d}) T G2–4 कांस्विन्; G1 M कांश्च (for केषां). D5. 7. 8 अवस्थितः (for उप°). — ^{e}) K5 संयमिनीम्; D3 G1 M1–4 सांयम(M3. 4 °मि)नीम्; Cd संयमनीम् (as in text). M3–5 त्वद्य (for अद्य). T G2–4 केषां संघ(G4 °य)मनीकस्य. — ^{f}) T G2–4 हंतुम् (for गन्तुम्).

19 G5 om. 19^{abcd} (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś K1–4 श्रुत्वा; D3. 6 केषां; T G (G5 om.) M1. 2 के वा; M3–5 के वै (for के त्वां). — ^{c}) T G3. 4 विनय- (for विक्रम-). — ^{d}) T G2–4 वित्रसिष्यंति; Cd विद्रावि° (for विद्रवि°). — ^{e}) G1. 2 M1. 2 तेषां (for केषां). — ^{f}) S स्मरत्यद्य (for °तेऽद्य). — After 19, B4 Dn2 D2. 5. 6 ins.:

666* सूत उवाच ।
इत्येवं कर्म कुर्वाणमन्तकप्रतिमं रणे ।
शिनेः पौत्रस्तथोवाच यन्तारं हृष्टमानसः ।

[B4 Dn2 D6 om. the ref. D2 संजय (for सूत). B4 om. line 1. — (L. 2) D2 transp. शिनेः and पौत्रः. B4 [ऽ]थ यंतारम् (for तथोवाच). Dn2 दृष्ट- (for हृष्ट-). B4 उवाच प्रहसन्निव (for the post. half).]

20 ^{a}) Ś2 मंडान् (for मुण्डान्). M3–5 इमान् (for एतान्). — ^{b}) Ś1 वामनः (for वासवः). — ^{c}) B2. 3. 5 D2. 5. 7 T G2–5 पालयिष्यामि; Cd पार° (as in text). — ^{d}) Ś1 K4 कांभोजान्. Ś2 K4. 5 B1. 2. 4. 5 D (D4 missing) G1 M Cd मां (for मा). T G2–5 कांभो-(G4. 5 °बो)जाञ्जेतुमाहवे. — ^{e}) Dn2 अत्रैषां; D3. 6 अद्यैव; T G3–5 अन्येषां (for अद्यैषां). — ^{f}) N (except B1–3. 5; D4 missing) प्रियं (for क्षिप्रं).

21 ^{a}) Ś K1–4 D1 प्रेक्ष्यं(Ś °क्षं)ति; D2. 5 द्रक्ष्यंतु

C. 7. 4730
B. 7. 119. 23
K. 7. 119. 35

मुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु चासकृत् ॥ २१
अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ।
श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २२
अद्य पाण्डवमुख्यस्य श्वेताश्वस्य महात्मनः ।
आचार्यककृतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ॥ २३
अद्य मद्बाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति ॥ २४
अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ।
अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति कौरवाः ॥ २५
मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां बहु ।
सैनिकानां वधं दृष्ट्वा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २६
अद्य मे क्रुद्धरूपस्य निघ्नतश्च वरान्वरान् ।
द्विरर्जुनमिमं लोकं मंस्यते स सुयोधनः ॥ २७
अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा संतप्स्यति महामृधे ॥ २८
अद्य स्नेहं च भक्तिं च पाण्डवेषु महात्मसु ।
हत्वा राजसहस्राणि दर्शयिष्यामि राजसु ॥ २९

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्तदा सूतः शिक्षितान्साधुवाहिनः ।
शशाङ्कसंनिकाशान्वै वाजिनोऽचूचुदद्भृशम् ॥ ३०

(for द्रक्ष्यन्ति). — ^{b}) $D_{5.7.8}$ कौरवेयाः; G_1 M कुरवः स- (for कौरवाः स-). — After 21^{ab}, D_2 ins.:

667* पार्थिवास्तस्य विविधं महास्त्रस्य प्रयोजनम् ।
मकरध्वजान्महामुष्टिं कृष्णाद्दूरेषुपातनम् ।
जगाद संभ्रमो युद्धे मोक्षः शूरात्मजात्मजः ।

— ^{c}) G_2 सैन्ये (for सूत). — ^{d}) K_1 सर्वैं (for सर्व-). T G_{2-4} वासकृत्; G_1 M दारुणे (for चासकृत्). B_4 सर्वसैन्ये निराकृते; D_5 सर्वानीकेषु चासकृत्.

22 ^{a}) G_1 M अद्यैव कुरुसैन्यस्य. — ^{b}) G_{3-5} कीर्यमाणस्य (for दीर्य°). — Ś$_1$ D_2 om. (hapl.) 22^{c}–23^{d}. — ^{d}) Dn_1 D_3 संत्रस्यति; S तप्यते स (for संतप्स्यति).

23 Ś$_1$ D_2 om. 23 (cf. v. l. 22). — ^{c}) B Dc_1 Dn $D_{1.3.6}$ आचार्यस्य; $D_{7.8}$ °र्यकं; $G_{3.4}$ आचार्यैक-; G_5 आचार्येण (for आचार्यक-). $M_{3.5}$ -कृतान्मार्गान् (for -कृतं मार्गं). — After 23, S ins.:

668* अद्य मे युद्ध्यमानस्य फल्गुनस्येव सायकान् ।
पतितान्रथनागेषु दृष्ट्वा शोचन्ति शत्रवः ।

[G_1 $M_{1.2}$ repeat line 2 after 25^{ab}. — (L. 2) T G_{3-5} शोचंतु (for शोचन्ति).]

24 M_{3-5} om. 24^{a}–25^{b}. — ^{a}) $D_{7.8}$ अथ (for अद्य). — ^{b}) G_1 $M_{1.2}$ यौध- (for योध-). — Ś K_{1-3} om. 24^{c}–28^{b}. — ^{d}) $D_{2.5.6}$ करिष्यति (for गमिष्यति). K_4 D_1 संतप्स्य(K_4 °प्त)ति महामृधे. — After 24, Dn_1 reads 27^{ab}.

25 Ś K_{1-3} om. 25; M_{3-5} om. 25^{ab} (for both, cf. v. l. 24). — ^{a}) B_3 अद्य मोक्षः प्रहस्तस्य. — ^{b}) G_1 $M_{1.2}$ अस्यतः (for क्षिपतः). K_4 Dn_2 $D_{1.3.6}$ क्षिपतः सायकान्बहून्. — After 25^{ab}, G_1 $M_{1.2}$ repeat line 2 of 668*.

26 Ś K_{1-3} om. 26 (cf. v. l. 24). — ^{b}) $D_{3.5-7}$ श्रवतां (for स्रवतां). B_5 D_1 मुहुः (for बहु). D_8 वमतां रुधिरं बहु. — ^{c}) D_5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — For 26^{abc}, S subst.:

669* रुधिरोक्षितसर्वाङ्गान्मद्बाणशकलीकृतान् ।
दृष्ट्वा नागवरान्संख्ये.

— ^{d}) $D_{3.6}$ संत्रस्यति; T G_{2-5} M_{3-5} विप(G_5 °व)त्स्यति; G_1 $M_{1.2}$ विवेत्स्यति (for संतप्स्यति).

27 Ś K_{1-3} om. 27 (cf. v. l. 24). Dn_1 reads 27^{ab} after 24. — ^{a}) D_1 om. (hapl.) from अद्य up to ते स (in 27^{d}). Dc_1 $D_{7.8}$ अथ (for अद्य). D_2 सं- (for मे). — ^{b}) D_7 तु (for च). D_7 नरान्वरान्; T G_{1-4} M_{3-5} परान्वरान्; G_1 $M_{1.2}$ परान्परान् (for वरान्वरान्). G_5 पदातीन्निघ्नतश्चरान्. — ^{c}) S द्विफल्गुनम् (for द्विरर्जुनम्). — ^{d}) $D_{2.6}$ G_2 मन्यते (for मंस्यते). B_5 Dn_2 $D_{5.7}$ [ऽ]द्य; D_2 [ऽ]सौ; D_3 च; D_6 स्म; T G_{2-5} वा (for स).

28 Ś K_{1-3} om. 28^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{a}) $D_{7.8}$ अथ (for अद्य). — ^{b}) K_4 हतानि च (for निहतानि). Dn_1 G_1 महा- (for मया). — ^{c}) B_{1-3} $M_{3.4}$ सुयोधनो (for दुर्यो°). — ^{d}) S भविष्यति सुदुर्मनाः.

29 ^{a}) Ś$_1$ अति- (for अद्य). D_3 G_1 $M_{1.2}$ transp. स्नेहं and भ(D_3 श)क्तिं. — ^{b}) K_4 महत्सु च (for महात्मसु). — After 29^{ab}, D_5 ins.:

670* बलं वीर्यं कृतज्ञत्वं मम ज्ञास्यन्ति कौरवाः ।

ते पिबन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः ।
प्रापयन्यवनाञ्शीघ्रं मनःपवनरंहसः ॥ ३१
सात्यकिं ते समासाद्य पृतनास्वनिवर्तिनम् ।
बहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
तेषामिषूनथास्त्राणि वेगवन्नतपर्वभिः ।
अच्छिनत्सात्यकी राजन्नैनं ते प्राप्नुवञ्शराः ॥ ३३
रुक्मपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ।
उच्चकर्त शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥ ३४

शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः ।
भित्त्वा देहांस्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ३५
ते हन्यमाना वीरेण म्लेच्छाः सात्यकिना रणे ।
शतशो न्यपतंस्तत्र व्यसवो वसुधातले ॥ ३६
सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च विभेद यवनाञ्शरैः ॥ ३७
काम्बोजानां सहस्रैस्तु शकानां च विशां पते ।
शबराणां किरातानां बर्बराणां तथैव च ॥ ३८ C. 7. 4747 B. 7. 119. 46 K. 7. 119. 53

— D5 om. 29^{cd}.

30 ^{a}) Ś2 K1–4 T G2–4 ततः (for तदा). — ^{c}) Dn2 om. (hapl.) from शशाङ्क up to मनः (in 31^{d}). — ^{d}) Ś2 K1–4 वाहिनो (for वाजिनो). Dn1 D5. 7. 8 [ऽ]नूनुदद्; Bom. ed. व्यनदद् (for ऽचूचुदद्). — For 30, G1 M subst.:

671* चोदितो वृष्णिवीरेण स सूतः साधुशिक्षितः ।
ततः शशाङ्कसंकाशान्विकुर्वाणान्हयोत्तमान् ।

— After 30, S ins.:

672* सैन्धवांश्चोदिता यत्रा ऊहुस्ते सत्यकं रणे ।

[G1 M1. 2 चोदयघत्नाद्; G2 चोदयद्यंतां; M3–5 चोदयामास (for चोदिता यत्रा). G5 सैंधवाश्वाद्वंतार (for the prior half). G3 ऊषुस् (for ऊहुस्). G2. 5 रथात् (for रणे).]

31 Dn2 om. up to मनः (cf. v. l. 30). — ^{c}) D3 यवनाः (for °नाञ्). Ś1 B3 D2 M3–5 प्रापयन्यवनानीकं; G5 प्रापयंत्यवनीं शीघ्रं. — ^{d}) D2 मनोमारुतरंहसः; M3–5 हरयो वासवं यथा.

32 ^{a}) M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). D3 तु (for ते). — ^{b}) T G2 [अ]निवर्तिनः (for °वर्तिनम्). D7. 8 पृतनाप्रविवर्तिनं; G1. 3–5 M यवनास्त्वनिवर्तिनः. — ^{c}) B4 बहुधा (for बहवो). — After 32^{abc}, D5 ins.:

673* यवनाः सुमहाबलाः ।
केबेति वादिनः सर्वे.

33 ^{a}) D2. 3. 5–7 S तथा (for अथ). — ^{b}) K3 B2. 4. 5 Dn2 D1–3. 6 T G M1. 2 वेगवान् (for °वन्). — ^{c}) Ś D7 अच्छिन्नत् (sic) (for °नत्). M3–5 सत्यको (for सात्यकी). — ^{d}) D2 न चैनं; D3 नैवं ते; S न ते तं (for नैनं ते). G1 M प्राप्नुवंस्यथ (M3–5 °स्युत).

34 ^{b}) Ś K3. 4 गार्ध्रपक्षैर्; K1. 2 गृध्रपक्षैर्; Dc1 D1. 3. 6. 7 गार्द्धपत्रैर्; D2 S गृध्र° (for गार्ध्र°). Ś K1–4 Dn2 D1. 3. 6 सुते(Dn2 सते; D3 तु ते)जनैः (for अजिह्मगैः). — ^{c}) D1 तच्चकर्त (for उच्च°). Ś2 (marg. as in text) [आ]जौ (for [उ]ग्रो).

35 ^{a}) Ś1 K1–4 B5 D1. 7. 8 G1. 3. 4 M सै(B5 श)क्यायसानि (for शैक्या°). Cd cites शैक्यायसो. Dc1 सर्वाणि; D3 चर्माणि (for व°). — ^{b}) D2 S महांति च (D2 M3–5 °स्युत) (for समन्ततः). Dc1 कवचानि समंततः. — ^{c}) D2. 3. 6 G2 भित्त्वा तेषां तदा (G2 °था) देहं (D6 G2 देहाञ्); M3–5 भित्त्वा देहाञ्शरास्तस्य. — ^{d}) M3–5 तेषां पेतुर् (for शरा जग्मुर्). D7. 8 महीतले (for °तलम्).

36 D8 om. (hapl.) 36. — ^{b}) M3–5 नप्त्रा शिने (for सात्यकिना). K5 भृशं (for रणे). — ^{c}) B4 Dn D5. 7 G3 [ऽ]भ्यपतंस् (for न्यप°). B Dc1 D2 राजन् (for तत्र). T G1. 2. 4. 5 M शतशो निपतंति स्म. — ^{d}) S (except G5) धरणी- (for वसुधा-). K5 वसुधां वसुधाधिपाः.

37 ^{a}) Ś K1–3 सुपर्णायत-; B2. 4 Dn1 D2. 3. 6 सं(D2 आ)पूर्णा° (for सुपूर्णा°). Ś K1–4 -मुख्यैस्तान्; B (except B4) Dc1 -निर्मुक्तैर्; S -मुक्तैस्तैर् (for -मुक्तैस्तान्). — ^{b}) B (except B4) Dc1 -गामिभिः; Dn1 D7. 8 -पीडितान् (for -पिण्डितैः). Dn2 D3. 6 व्य(D6 अ)धमच्छिनिपुंगवः. — ^{c}) Dc1 D2 वाष्टौ (for चाष्टौ). — ^{d}) B1–4 Dc1 विव्याध (B4 चिच्छेद) युगपच्छरैः (B1. 3 °द्बली). — After 37, B3 Dc1 ins. 674*.

38 B3. 4 Dc1 om. 38. — ^{a}) Ś1 K4 कांभोजानां. K5 B1. 2. 5 Dn D1–3. 5. 6. 8 T G2–5 च (for तु). — ^{b}) D5 यवनानां; D8 lacuna (for शकानां च). — ^{c}) Ś2 K1–4 D1 दरदानां शब(D1 संब)राणां. — K4 B1. 2 D1 ins. after 38: B3 Dc1 after 37: B4 after 46:

674* हतैर्यवनकाम्बोजैः किरातैः सह बर्बरैः

C. 7. 4748 B. 7. 119. 46 K. 7. 119. 54

अगम्यरूपां पृथिवीं मांसशोणितकर्दमाम् ।
कृतवांस्तत्र शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥ ३९
दस्यूनां सशिरस्त्राणैः शिरोभिर्लूनमूर्धजैः ।
तत्र तत्र मही कीर्णा विबर्हैरण्डजैरिव ॥ ४०
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तैस्तदायोधनं बभौ ।
कबन्धैः संवृतं सर्वं ताम्राभ्रैः खमिवावृतम् ॥ ४१
वज्राशनिसमस्पर्शैः सुपर्वभिरजिह्मगैः ।
ते साश्वयाना निहताः समावव्रुर्वसुंधराम् ॥ ४२
अल्पावशिष्टाः संभग्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः ।
जिताः संख्ये महाराज युयुधानेन दंशिताः ॥ ४३
पार्ष्णिभिश्च कशाभिश्च ताडयन्तस्तुरंगमान् ।
जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन्भयात् ॥ ४४
काम्बोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत ।
यवनानां च तत्सैन्यं शकानां च महद्बलम् ॥ ४५
स ततः पुरुषव्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
प्रहृष्टस्तावकाञ्जित्वा सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ ४६

पदातिभिश्च वीरेण सात्वतेन हते रणे ।
पतितैरभवन्राजन्संवृता रणभूमयः ।
एवं तद्यवनानीकं हत्वा छित्त्वा च माधवः ।

[K4 D1 om. line 1. — (L. 1) B1–3 जवन- (for य°). — (L. 2) K4 Dc1 D1 नृ- (for च). — (L. 4) B1–3 जवनानीकं.]

39 ^{a}) D7 आगम्य- (for अगम्य-). — ^{d}) G3–5 कंपयंस् (for क्षपयंस्).

40 B3 reads 40^{a}–41^{b} on marg. — ^{a}) Ś1 च (for स-). Ś K1–4 -शिरस्त्राणां (for °स्त्राणैः). — ^{b}) D2 क्षिप्र-; T G3. 4 मुक्त- (for लून-). Ś1 (*sup. lin.* as in text) -मूर्धभिः (for °जैः). — ^{c}) S बभौ तत्र; Bom. ed. दीर्घकूर्चैर् (for तत्र तत्र). M1. 2 महीं. — ^{d}) G1 M1. 2 विपक्षैर् (for विबर्हैर्). M3–5 विबर्हैरिव पक्षिभिः.

41 B3 reads 41^{ab} on marg. — ^{a}) D3. 6 रुधिराचित- (for °रोक्षित-). S -संनाहैस् (for -सर्वाङ्गैस्). — D5 om. 41^{b}–42^{a}. — ^{b}) D2 S महत् (for बभौ). Ś K1–4 D1 तदायोधनमाबभौ. — ^{c}) B1. 2 (marg.). 3 Dc1 T G M1. 2 अभूत्; M3–5 भाति (for सर्वं). — ^{d}) K1. 2 B3 Dc1 D6 ताम्राभैः; D7 °भिः (for °भ्रैः). D7 [आ]हतं; G1 M [आ]चितं (for [आ]वृतम्).

42 D5 om. 42^{a} (cf. v. l. 41). — ^{a}) B1–3. 5 दीप्ताशनि- (for वज्रा°). — ^{b}) S अपर्वभिर् (for सुप°). — ^{c}) B1 तौ (for ते). K5 सायानाश्च (sic); Dn2 D3. 6 सात्वतेन; S साश्वनागा (for °याना). K1 D6 निहिताः (for निहताः). D2 गजाश्वयोधा निहताः. — ^{d}) M3–5 परिवव्रुर् (for समा°). — After 42, S ins. :

675* तेषामस्त्राणि बाणांश्च शैनेयो नतपर्वभिः ।
निचकर्त महाराज यवनानां शिरोधरान् ।
ते शरा नतपर्वाणो युयुधानेन प्रेरिताः ।
भित्त्वा देहांस्तथा तेषां पतन्ति स्म महीतले ।
ते हन्यमाना वीरास्तु वृष्णिवीरेण संयुगे
शस्त्राहताः पतन्त्युर्व्यां काम्बोजाः सपदानुगाः ।
काम्बोजानां भुजैश्छिन्नैः यवनानां च भारत ।
तत्र तत्र मही भाति पञ्चास्यैरिव पन्नगैः ।

[(L. 3) G1 M प्रेषिताः (for प्रेरिताः). M5 (*inf. lin.*) युयुधाने समीरिताः (for the prior half). — (L. 4) M3–5 भित्त्वा तेषां तथा देहान् (for the prior half). — (L. 7) M4 करैश् (for भुजैश्).]

43 ^{a}) D2 हतावशिष्टाः; G5 अल्पावशेषाः (for °शिष्टाः). — ^{b}) Ś2 K1–4 कृच्छ्रप्राप्ता; D2 मुह्यमाना (for कृच्छ्रप्राणा). — ^{c}) G1. 2. 4 M1–3. 5 संखे; M4 संघे (for संख्ये). — ^{d}) K2–4 D1 दंसिताः; B Dc1 (marg. as in text) G1 M ते सुताः; T G2–5 पोथिताः (for दंशिताः).

44 ^{a}) Ś1 K1–4 B कषाभिश् (for कशा°). — ^{b}) M3–5 वाग्भिश्चाश्वानचोदयन्. — ^{d}) B3 सर्वे ते; M3–5 सर्वशः (for सर्वतः). Ś2 K2 D5 प्राद्रवन्सर्वतो भयात्.

45 ^{a}) Ś1 K4 कांभोज-. — ^{b}) T G2–5 M3–5 भुवि भारत; G1 M1. 2 भरतर्षभ (for युधि भारत). — ^{d}) D2 दरदानां (for शकानां च). D3. 6 महाबलं (for महद्बलम्).

46 ^{b}) M3–5 सात्वतः (for सात्यकिः). — B1. 2 om. 46^{cd}. — ^{c}) Dn D3. 5 प्रविष्टस्; M3–5 प्रहसस् (for प्रहृष्टस्). B1–3 Dc1 प्रहृष्टः पुरुषव्याघ्रः. — ^{d}) D3. 6 तूर्णं; T G3. 4 सूत (for सूतं). Dn1 D6 अनोदयत् (for अचो°). — After 46, B4 ins. 674*. B1–3 Dc1 ins after 46 : B4 cont. after 674* :

676* तत्तस्य समरे कर्म दृष्ट्वान्यैरकृतं पुरा ।
चारणाः सह गन्धर्वाः पूजयांचक्रिरे भृशम् ।

तं यान्तं पृष्ठगोप्तारमर्जुनस्य विशां पते । चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चाप्यपूजयन् ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

संजय उवाच ।
जित्वा यवनकाम्बोजान्युयुधानस्ततोऽर्जुनम् ।
जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनां वरः ॥ १
शरदंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचच्छविः ।
मृगान्व्याघ्र इवाजिघ्रंस्तव सैन्यमभीषयत् ॥ २
स रथेन चरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशम् ।
रुक्मपृष्ठं महावेगं रुक्मचन्द्रकसंकुलम् ॥ ३
रुक्माङ्गदशिरस्त्राणो रुक्मवर्मसमावृतः ।
रुक्मध्वजवरः शूरो मेरुशृङ्ग इवाबभौ ॥ ४
सधनुर्मण्डलः संख्ये तेजोभास्वररश्मिवान् ।
शरदीवोदितः सूर्यो नृसूर्यो विरराज ह ॥ ५
वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृषभाक्षो नरर्षभः । C. 7. 4763 B. 7. 120. 6 K. 7. 120. 6

47 [a]) D7. 8 ते (for तं). — [b]) B1. 3–5 Dc1 Dn2 D2 T G M1. 2 महामृधे (for विशां पते). — [d]) K5 D3. 5–8 G1 M1. 2 चाभ्यपूजयन्. — For 47[cd], B Dc1 Dn1 subst.:

677* न केचिदभ्यवर्तन्त तावका वृष्णिनन्दनम् ।

Colophon: D4 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K B3–5 Dc1 Dn D1. 6–8 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* Ś K B Dc1 Dn D1–3. 5–8 T G2. 3. 5 M3–5 सात्यकिप्रवेशः; G1 M1. 2 सात्यकिप्रवेशे कांबोजपराजयः; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशे यवनपराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 117; B2 118; B5 126; D2 122; D3 16; Dn1 119; G1 M 116; G5 113.

96

1 D4 is missing up to 7 (cf. v. l. 7. 87. 50). — [a]) B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3 भित्त्वा (for जित्वा). Ś K4 D1 -कांभोजान्. — [d]) K5 मध्येन शनिपुंगवः.

2 D4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Ś K3 D6 धनुर्व्यासो; K1 धनुश्छित्त्वा; K2 धनु**; D2 महाराज; D8 धनुर्वक्त्रो (for नरव्याघ्रो). — [b]) N (D4 missing) -ध्वजः (for -च्छविः). — [c]) B4. 5 Dn D1 S मृगं (for मृगान्). Ś2 K1 D8 इवानिघ्रंस; K2 D2 °जिघ्रंस्; D3 इव क्रुद्धस्; G5 इवाजिघ्रत् (for इवाजिघ्रंस्). — [d]) K5 सैन्यान् (for सैन्यं). Dn1 D2 बिभीषयत् (for अभी°). T G2–5 तव भीषयते बलं; G1 M अभीषयत ते बलं.

3 D4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Ś2 नागान् (for मार्गान्). — [b]) Ś K1. 3 अभ्रामयन्; D3. 6 G1 M3. 4 उद्भ्रा(D3 °द्भ्र)मयन्; T G2–4 M1. 2. 5 उद्भ्रामयत्; G5 *भ्रामयद् (for अभ्रामयद्). T G1. 2. 4. 5 M शुभं; G3 भुतं (sic) (for भृशम्). B Dc1 भ्रामयंश्च मह(B4 बृह)-द्धनुः. — B4 om. (hapl.) 3[cd]. — [c]) M3–5 हेमपृष्ठं (for रुक्म°). — [d]) Ś K1–3 -चंद्रार्क- (for -चन्द्रक-). B1–3 रुक्मकोटि(B1 °टिं)महास्वनं; S °चित्रलतावृतं.

4 D4 missing (cf. v. l. 1). — [b]) K2 -प्रधावतः (for -समावृतः). B2. 3 Dc1 D2 S रुक्माभ(D2 G1 M3–5 °क्माव-; M1. 2 °ग्माव)रणसंवृतः (B2 [marg.]. 3 Dc1 G2 °भूषितः). — [c]) Dn2 om. from रुक्म up to वोदितः (in 5[c]). B4 Dn1 -धनुः; D5. 6 -धरः (for -वरः). — [d]) Ś2 K4. B2. 3 Dc1 Dn1 D3. 7. 8 मेरुशृंगम्. Ś1 K2. 3 B1. 4 D1 सदृग्बभौ; K1 सृग्बभौ (sic) (for इवाबभौ).

5 D4 missing (cf. v. l. 1). Dn2 om. up to वोदितः (cf. v. l. 4). — [a]) G1. 2. 4 M1–3. 5 संखे; M4 संघे (for संख्ये). — [b]) D2 M3–5 शर- (for तेजो-). Ś Dc1 T G2–4 -भासुर-; G1 M -भास्कर- (for -भास्वर-). B1. 2 (marg. as in text). 3. 4 T G3. 5 M3–5 -रश्मिमान्. — [d]) Dn1 D5 द्विसूर्यो; D6 वार्ष्णेयो (for नृसूर्यो). D2 विरराज स माधवः; T G2–5 नरसूर्यो (G4 मेराविव) रराज ह.

6 D4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) G3. 4 ऋषभ-

C. 7. 4783 B. 7. 120. 6 K. 7. 120. 6 तावकानां बभौ मध्ये गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ६
मत्तद्विरदसंकाशं मत्तद्विरदगामिनम् ।
प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथमध्ये व्यवस्थितम् ।
व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाभ्यद्रवन्रणे ॥ ७
द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकं च दुस्तरम् ।
जलसंधार्णवं तीर्त्वा काम्बोजानां च वाहिनीम् ॥ ८
हार्दिक्यमकरान्मुक्तं तीर्णं वै सैन्यसागरम् ।
परिवव्रुः सुसंक्रुद्धास्त्वदीयाः सात्यकिं रथाः ॥ ९
दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविविंशती ।
शकुनिर्दुःसहश्चैव युवा दुर्मर्षणः क्रथः ॥ १०
अन्ये च बहवः शूराः शस्त्रवन्तो दुरासदाः ।
पृष्ठतः सात्यकिं यान्तमन्वधावन्नमर्षिताः ॥ ११
अथ शब्दो महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष ।
मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ १२
तानभिद्रवतः सर्वान्समीक्ष्य शिनिपुंगवः ।
शनैर्याहीति यन्तारमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ १३
इदमेति समुद्धूतं धार्तराष्ट्रस्य यद्बलम् ।
मामेवाभिमुखं तूर्णं गजाश्वरथपत्तिमत् ॥ १४
नादयन्वै दिशः सर्वा रथघोषेण सारथे ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च कम्पयन्सागरानपि ॥ १५

(for वृ°). D2 वृषभाक्षो वृषस्कंधो. — b) D2 माधवः स; G3 ऋषभाक्षो. Ś1 नरर्षभ; D5 महाबलः (for नरर्षभः). — c) D2 ययौ (for बभौ). — d) D3 यथा वै वृषभध्वजः; M3–5 गोष्ठमध्य इवर्षभः.

7 D4 missing (cf. v. l. 1). B4 om. 7a. — a) B2. 3. 5 Dc1 D8 -मातंग- (for -द्विरद-). S -विक्रांतं (for -संकाशं). — b) T G2–5 -मातंग- (for -द्विरद-). Dn1 -विक्रमं (for -गामिनम्). — d) D3. 6 पशुमध्ये; G5 युद्ध° (for यूथ°). — e) D2 T G1. 2 M व्याधा; G5 व्याजा (for व्याघ्रा). — f) K1–3 B4 व्यद्रवन्; K5 [अ]भ्यर्दितान्; B1 D2. 8 °द्रवद् (for °द्रवन्). B2. 3 Dc1 Dn1 D5 त्वदीयाः (B2. 3 Dc1 तावकाः) समुपाद्रवन्; T G2–5 द्विषं (T °ष) तस्तज्जयैषिणः; G1 M1–3 तद्विषाणं जयैषिणः; M4 तद्विषाणग्रहैषिणः; M5 विषाणग्रहणैषिणः. — After 7, S ins.:

678* सात्यकिं समरे राजन्परिवव्रुस्तवात्मजाः ।
[G3. 4 त्वदात्मजाः (for तवा°).]

8 D4 resumes. — ab) G1 M1. 2 transp. द्रोणानीकम् and भोजानीकं. D5 सुदुर्भिदं; G2 सुदुस्तरं (for च दुस्तरम्). — d) Ś K4 कांभोजानां.

9 a) B2 D3 G1 M -समरान्मुक्तं; T G4. 5 -मकरोन्मुक्तं. D2 म्लेच्छानीकं विनिर्मुक्तं. — b) T G3. 4 भित्त्वा; G1. 2 M तीर्त्वा; G5 नीत्वा (for तीर्णं). D2 सैन्यस्य; M3–5 तं सैन्य- (for वै सैन्य-). D1 -सागरात् (for -सागरम्). Ś K1–4 संतीर्णं सैन्यसागरात्. — d) G1 M सत्यकं (for सात्यकिं). B5 यथा (for रथाः). D3. 6 सात्यकिं तावका रणे.

10 a) K5 चित्ररथो (for °सेनो). — b) D4 -विशांपते; A few MSS. -विविंशतिः. — c) Ś1 K3. 4 S दुःषहश्च; K1 दुष्प्रहश्च; K2 दुर्मुखश्च (for दुःसहश्च). — d) Ś2 K1. 2 B3 Dc1 Dn2 D1. 2. 4. 7. 8 दुर्धर्षणः (for °र्मर्षणः). T G2–5 M1. 2 तथा (for क्रथः).

11 a) B1. 3. 5 Dc1 राजन् (for शूराः). — b) Dn2 D3. 6 महारथाः; D2 S धनुर्धराः (for दुरासदाः). B1. 2. 5 Dc1 सेनामुख्या धनुर्भृतः. — c) M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). D3 यातम् (for यान्तम्). — d) K5 अन्वगच्छन्; B3. 5 अभ्यधावन् (for अन्व°). B2 (marg. as in text). 5 D3. 6 नरर्षभाः (D3 °भः); Dn2 अमार्षिणः (for °र्षिताः). D4 G5 अन्वधावंत मर्षिताः (G5 मारिष).

12 a) B2. 3. 5 Dc1 ततः (for अथ). — b) Dn1 सैन्येषु (for सैन्यस्य). B3 Dc1 भारत (for मारिष). — c) D7. 8 मारुतोद्धूत-. — d) B2. 3 समुद्रस्य (for सागरस्य). S (except M1. 2) यथा ध्वनिः (for [इ]व पर्वणि).

13 a) D7. 8 शूरान् (for सर्वान्). — b) B3. 5 Dc1 स दृष्ट्वा (for समीक्ष्य). Dc1 शिनिनंदनः (for °पुंगवः).

14 Before 14, M3–5 ins. सात्यकिरुवाच. — a) Ś K Dn D1. 4. 5. 7. 8 एतत् (for एति). K5 Dn2 D1. 3. 5. 7. 8 समुद्भूतं (for °द्धूतं). — b) Ś K1–4 तद्; B1. 4. 5 वै (for यद्). B2. 3 Dc1 धार्तराष्ट्रं महद्बलं (B3 महाबलं); T G2–5 M3. 5 °ष्ट्रबलं महत्. — c) D2 ममैव (for मामेव). D2 यातं (for तूर्णं). — d) K5 जगाम (for गजाश्व-). B5 धार्तराष्ट्रस्य वै बलं (= 14b); Dn2 गजाश्वरथमंतिकान्.

15 a) Ś2 K1. 2 नादयद्भैः; M3–5 संनादयन् (for नाद-

एतद्बलार्णवं तात वारयिष्ये महारणे ।
पौर्णमास्यामिवोद्धूतं वेलेव सलिलाशयम् ॥ १६
पश्य मे सूत विक्रान्तमिन्द्रस्येव महामृधे ।
एष सैन्यानि शत्रूणां विधमामि शितैः शरैः ॥ १७
निहतानाहवे पश्य पदात्यश्वरथद्विपान् ।
मच्छरैरग्निसंकाशैर्विदेहासून्सहस्रशः ॥ १८
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सात्यकेरमितौजसः ।
समीपं सैनिकास्ते तु शीघ्रमीयुर्युयुत्सवः ।
जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥ १९
तानेवं ब्रुवतो वीरान्सात्यकिर्निशितैः शरैः ।
जघान त्रिशतानश्वान्कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ॥ २०
स संप्रहारस्तुमुलस्तस्य तेषां च धन्विनाम् ।
देवासुररणप्रख्यः प्रावर्तत जनक्षयः ॥ २१
मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष ।
प्रत्यगृह्णाच्छिनेः पौत्रः शरैराशीविषोपमैः ॥ २२
प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स वीर्यवान् । C. 7. 4781 B. 7. 120. 24 K. 7. 120. 23

यन्वै). D2 विदिशः (for वै दिशः). — [b]) G5 नाद- (for रथ-). Ś2 मारिष; D2 वीर्यवान् (for सारथे). — [c]) M3. 4. 5 (*inf. lin.* as in text) दिवं चैव (for पृथिवीं च). — [d]) Ś2 कंपयेत् (for °यन्).

16 [a]) Dc1 एतं; D2 एनं; T G2–5 शरैर् (for एतद्). Dn D1. 4. 5. 8 सूत (for तात). — [b]) T G3–5 तारयिष्ये (for वार°). T G2–4 महाहवे; G5 °र्णवे (for °रणे). D2 प्रतरिष्ये रणाजिरे. — [c]) Dn1 D4 पूर्णिमास्याम्; D7. 8 पौर्णि° (for पौर्ण°). Ś1 K1. 2 D3. 6 इवोद्वृत्तं; Ś2 °द्रुसं (for °द्धूतं). — [d]) Ś2 B2 D2. 4. 5 मकरालयं; K5 B1 D6 G1 M1. 2 सलिलालयं; B3. 5 Dc1 सरितां पतिं; B4 T G2–5 सलिलार्णवं (for °शयम्).

17 [b]) T G M1. 2 महारणे (for °मृधे). K5 वासवस्येव संयुगे. — For 16[a]–17[b], M3–5 subst.:

679* तूणचिर्मासिमद्घोरं गजाश्वरथसंकुलम् ।
उद्वृत्तः सागरो यद्वद्वेलामाश्रयते तथा ।
मामासाद्य हि तिष्ठन्ति योधाः शतसहस्रशः ।
[M3 om. line 3.]

— M3 om. 17[c]–18[d]. M4. 5 om. 17[cd]. — [c]) D7. 8 सर्वाणि (for शत्रूणां). — [d]) D6 M1. 2 व्यधमामि; G1 विध्यधमामि (sic); G5 व्यथयामि (for विधमामि). K5 शरोत्तमैः (for शितैः शरैः). D3 व्यधमन्निशितैः शरैः.

18 M3 om. 18 (cf. v. l. 17). D6 reads 18[a]–20[b] on marg. — [a]) Ś K1–4 D6 चाहवे (for आहवे). K1 om. पश्य. — [d]) K5 D7. 8 विदेहास्तान् (K5 °स्ता); B (except B4) Dc1 छिन्नदेहान्; Dn1 D1. 5 विद्धदेहान्; Dn2 D3 विदेहांश्च; D2 विगतासून्; D4 विद्धि देहान् (for विदेहासून्). B2 (marg.) वि*देहान्समंततः.

19 D6 reads 19 on marg. D1 om. (hapl.) 19[b]–20[a]. — [b]) M3–5 सत्यकस्य महात्मनः. — [c]) B2–4 Dn D4. 5. 7. 8 समीपे (for °पं). K4 तस्य; D3 तत्र (for ते तु). S समीपं तानि सैन्यानि. — [d]) D6 (*sup. lin.* as in text) नरर्षभाः; T G1. 3. 4 M युयुत्सया (for °त्सवः). G5 वियातन्युयुयुत्सया (sic). — [e]) D3 एहि (for जहि). Ś K1. 2 D6 आद्रव च; K3 °वस्व; K5 D3 °वत; G5 °वाद्य (for °वस्व). B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3. 5 Dc1 जह्याद्रव क्षिप प्रैहि. — [f]) B2 Dc1 छिंधि भिंधि (for पश्य पश्य).

20 D1 om. 20[a] (cf. v. l. 19). D6 reads 20[ab] on marg. — [a]) B3 Dc1 वदतो (for ब्रुवतो). D2. 3 शूरान्; M3–5 राजन् (for वीरान्). — [c]) S प्राहिणोत् (for जघान). Ś1 K1–3 G1 M1. 2 त्रिशतान्; K5 त्रिशतं; B1 त्रिशता (for त्रिशतान्). Ś1 K1–4 B2. 3. 5 D1. 3 आर्यान्; K5 चाश्वान्; B1 चार्यान् (for अश्वान्). — [d]) K5 कुंजराणां (for °रांश्च). K1 चतुष्पथा; K5 चतुःशतं. — After 20, S ins.:

680* लघ्वस्त्रः चित्रयोधी च प्रहसञ्शिनिपुंगवः ।

21 [a]) G3 सु- (for स). K4. 5 D4. 5. 8 तुमलस् (for तुमु°). — [b]) B3 D5 तव (for तस्य). — [c]) G1 M1. 2 -समप्रख्यः (for -रण°). — [d]) D4. 6 प्रवर्तत; M3–5 संप्रवृत्तो (for प्रावर्तत). — For 21[cd], B1–3 Dc1 subst.:

681* प्रावर्तत महाराज देवासुररणोपमः ।

22 [a]) B2. 3. 5 Dc1 -समं (for -निभं). — [b]) D8 तन्महत् (for मारिष). B1–3 Dc1 पुत्रस्य तव तन्महत्. — [c]) B1. 2. 4. 5 Dc1 नप्ता (for पौत्रः). — [d]) B Dc1 महावात इवांबुदान्.

23 D5 om. 23. — [a]) Ś K1–4 संछाद्यमानः (for प्रच्छा°). M3–5 प्रच्छाद्य तानि सैन्यानि. — [b]) K1–3 सु-; T G2–5 च (for स). D2 सवितेव बलाहकैः; M3–5

C. 7. 4781
B. 7. 120. 23
K. 7. 120. 24

असंभ्रमं महाराज तावकानवधीद्बहून् ॥ २३
आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र सुमहद्दृष्टवानहम् ।
न मोघः सायकः कश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥ २४
रथनागाश्वकलिलः पदात्यूर्मिसमाकुलः ।
शैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहार्णवः ॥ २५
संभ्रान्तनरनागाश्वमावर्तत ः ।
तत्सैन्यमिषुभिस्तेन वध्यमानं समन्ततः ।
बभ्राम तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥ २६
पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगं तथा ।
अविद्धं तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः ॥ २७
न तादृक्कदनं राजन्कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ।
अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते भरतर्षभ ॥ २८
ततो दुर्योधनो राजा सात्वतस्य त्रिभिः शरैः ।
विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २९
सात्यकिं च त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सोऽष्टभिः

शरजालेन सत्यकः. — For 23^{ab}, B Dc1 subst.:

682* स शरैरनलस्पर्शैराकर्णादभिचोदितैः ।

[B2 -प्रख्यैर् (for -स्पर्शैर्). B1 शरैरनलसंस्पर्शैर् (for the prior half). B1. 4 वाकर्णाद् (for आक°). B4 [अ]भिचोदितः (for °दितैः).]

— c) Ś2 असंभ्रमो; K1–3 B4 Dn2 D1. 6 °भ्रमन्; S °भ्रांतो (for °भ्रमं). B (except B4) Dc1 वृष्णिव(B1. 2 °वी)रस् (for महाराज). — d) M3–5 तावकाञ्च्यहनद्बली.

24 c) G3–5 अमोघः (for न मोघः). B1. 2. 5 शायकः (for सा°). — d) Ś2 D5 G2. 4 प्रभोः. — For 24^{cd}, M3–5 subst.:

683* नासीन्मोघः शरः कश्चिदासन्सर्वे तनुच्छिदः ।

25 a) B1. 4 G3–5 रथाश्वनागकलिलः; B2 (marg. as in text) नरनागाश्वसलिलः. — Dn2 om. 25^{b}–26^{a}. — b) B4 पदात्यश्व- (for °त्यूर्मि-). — c) K4 D3 सैनेयवेलाम्; D7 शैनेयाचलम्; D8 शैनेयबलम् (for °वेलाम्). — d) B1–3 S तव (for सैन्य-). K4 -महार्णवं; B1. 3 S बलार्णवः; B5 -महाबलः (for °र्णवः).

26 Dn2 om. 26^{a} (cf. v. l. 25). — a) B2. 3 Dc1 संत्रस्त- (for संभ्रान्त-). D3. 5. 6 -रथनागाश्वं; D7. 8 -रथनागाश्च (for -नरनागाश्वम्). — b) Ś1 D2 M5 (*inf. lin.*) भवर्तत; Dn2 D3. 6 प्राव°; G1 M न्यव° (for आव°). — c) B3 transp. तत् and सैन्यं. — d) T G3. 4 ताड्यानं; G2. 5 ताड्यमानं; M1. 3–5 हन्य° (for वध्य°). B4 सहस्रशः; D3. 5 त(D5 इ)तस्ततः (for समन्ततः). — After 26^{cd}, B1. 2 (marg.). 3. 5 Dc1 ins.:

684* रथिनः पत्तिनागाश्च सादिनश्च शरा हताः ।

— K2 reads 26^{ef} twice. — e) Ś K1. 2 (both times). 3 वसाम; B Dc1 बभ्रमुस् (for बभ्राम). S तत्र तत्रैव बभ्राम (G1 °ज). — f) B1–3 Dc1 व्याघ्रभयाद्; B4 G1. 3–5 M सिंहार्दिता; B5 व्याघ्रा° (for शीता°). K2 (both times) इवार्दितः.

27 a) S रथं ना(G5 °थना)गं पदातिं वा (G5 °ती वा; M °तिं च). — b) D2 S transp. सादिनं and तुरगं. — c) D3 तं तु (for तत्र). Ś1 K1–3 [अ]द्राक्ष्म (for °क्षं). B1–3 Dc1 सर्वमाविद्धमद्राक्षं; S अपश्यं तत्र नाविद्धं. — d) T G M1. 2 युयुधानेन (for °नस्य). D4 सात्यकिः (for सायकैः). B2. 3 Dc1 सैन्यं ते सात्वतेषुभिः; M3–5 सत्यकेन महात्मना.

28 ab) B4 transp. कदनं and कृतवान्. Ś2 फल्गुणः; K4. 5 B4 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 फाल्गुनः; Dn2 D3. 6 चार्जुनः (for फल्गुनः). B1–3. 5 Dc1 कृतवानर्जुनो युधि. — c) B1 (marg.; orig. as in text). 2. 3 Dc1 यादृक्चक्रे शिनेर्नेसा. — d) M1. 2 सात्यकिं (for °किर्). B1 (marg.; orig. as in text). 2. 3 बले ते (B1 रणे च) कदनं महत्; M3–5 अकार्षीत्सत्यको नृप. — e) K4 D4 इत्यर्जुनं (for अत्य°). Ś1 पौत्रं; D8 M3. 4. 5 (*inf. lin.* as in text) पुत्रो (for पौत्रो). B2. 3 Dc1 अत्यर्जुनं महाराज. — f) Ś1 विद्धि त्वं; B2. 3. 5 Dc1 युयुधे (for युध्यते). B1. 4. 5 Dn2 D3. 4. 6 पुरुषर्षभः (B1 D4 °भ); B2 युद्धदुर्मदः; B3 Dc1 यदुपुंगवः; T G1–4 M स्म महाबलः (G1 M °रथः); G5 [ऽ]स्मि महाबलिः (for भरतर्षभ). D2 व्यतिष्ठच्छिनिपुंगवः. — After 28, B Dc1 ins.:

685* वीतभीर्लाघवोपेतः कृतित्वं संप्रदर्शयन् ।

29 b) D2. 3 transp. त्रिभिः and शरैः. K5 T G M1. 2 शितैः (for त्रिभिः). — c) M3–5 transp. सूतं and निशितैः. — d) D7 om. चतुर्भि.

30 a) D5 सात्वतं; M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). M2 पत्रिभिर् (for च त्रिभिर्). — b) G2. 3 विव्याथ.

दुःशासनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुंगवम् ॥ ३०
शकुनिः पञ्चविंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ३१
उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथा बाणैः समाहतः ।
तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३२
गाढविद्धानरीन्कृत्वा मार्गणैः सोऽतितेजनैः ।
शैनेयः श्येनवत्संख्ये व्यचरल्लघुविक्रमः ॥ ३३
सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ३४
चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ।
दुःशासनं च विंशत्या विव्याध शिनिपुंगवः ॥ ३५
अथान्यद्धनुरादाय स्यालस्तव विशां पते ।
अष्टभिः सात्यकिं विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ ३६
दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ।
दुर्मुखश्च द्वादशभी राजन्विव्याध सात्यकिम् ॥ ३७
दुर्योधनस्त्रिसप्तत्या विद्ध्वा भारत माधवम् ।
ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥ ३८
तान्सर्वान्सहिताञ्शूरान्यतमानान्महारथान् ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ॥ ३९
ततः स रथिनां श्रेष्ठस्तव पुत्रस्य सारथिम् । C. 7. 4799 B. 7. 120. 42 K 7. 120. 41

B3 Dn2 पंचभिः (for सोऽष्टभिः). Ś K Dn1 D1–8 पुनरष्टाभिरेव च. —D2 om. 30^{c}–33^{b}. D4 om. (hapl.) 30^{d}–31^{c}. —^{d}) K2.5 D7 शनिपुंगवं; B3.5 शिनिनंदनः (for °पुंगवम्). Dn1 विव्याधोरसि सात्यकिं (= 31^{d}).

31 D2 om. 31; D4 om. 31^{abc} (for both, cf. v. l. 30). B3 reads 31^{ab} on marg. —^{b}) Dn1 तु (for च). Ś2 K B (except B2) Dc1 Dn2 D1.6 S (except M3–5) सप्तभिः (for पञ्चभिः). —^{c}) K2.3 S दुःषहः; B5 दुःशहः (for दुःसहः). S सप्त- (for पञ्च-). D3 -विंशत्या (for -दशभिर्). —^{d}) T G3.4 M5 सात्यकेः; G2 सायकैः (for सात्यकिम्). K5 विव्याध परवीरहा; B5 शरैर्विव्याध सात्यकिं.

32 D2 om. 32 (cf. v. l. 30). M3.4 om. 32^{ab}. —^{a}) B2.3.5 Dc1 विहसन्; D3.6 विव्याध (for उत्स्मयन्). —^{b}) D5 समाचितः; S (except G5; M3.4 om.) समर्पितः (for समाहतः). — B3 reads 32^{c}–33^{b} on marg. —^{c}) K5 महाबाहुः (for °राज). —^{d}) D3 शरैः (for the second त्रिभिः).

33 D2 om. 33^{ab} (cf. v. l. 30). M3–5 om. 33^{ab}. B3 reads 33^{ab} on marg. —^{a}) S (M3–5 om.) शर- (for गाढ-). Ś2 K1–3 हत्वा; K5 दृष्ट्वा (for कृत्वा). —^{b}) S (M3–5 om.) मर्मगैः (for मार्गणैः). B2.3.5 Dc1 बाणैर्मर्मवि(B2 °र्माति)भेदिभिः. —^{c}) G1 M संख्ये. —^{d}) T1 व्याकिरल्लँ (for व्यचरल्). Dn2 D3.6 तत्समंततः; G4 बलविक्रमः (for लघु°). — For 33^{cd}, B2.3 Dc1 subst.:

686* श्येनवद्व्यचरत्संख्ये शैनेयो लघु सुष्ठु च ।

34 ^{a}) M3–5 दुःशासन- (for सौबलस्य). —^{b}) Dn1 D1.3.6.8 हस्ताच्चापं (for °वापं). D8 om. निकृत्य च. —^{d}) K1–3 अत्यविध्यत्; B3 अविध्यत (for अभ्यविध्यत्).

35 ^{a}) K1.3 च तेनैव; S च दशभिर् (for शतेनैव). —^{b}) K1 दुष्प्रहं; K2.3 T G1.3–5 M1.2 दुःषहं; M3–5 सौबलं (for दुःसहं). Ś1 दुःसहं दशभिस्तथा. —^{c}) Ś2 K Dn D1.4.5.7.8 तु (for च). M3–5 सौबलस्य धनुश्छित्वा. —^{d}) K1.2 D4.8 शनिपुंगवः.

36 ^{b}) K1.5 B (except B4) Dc1 D3 श्यालस्; Dn1 lacuna; D2.4–8 शालस् (for स्यालस्). —^{c}) Ś2 K2 B1.2 Dn D3–8 G5 अष्टाभिः. M3–5 सत्यकं (for सात्यकिं). B4 भित्त्वा (for विद्ध्वा). —^{d}) K5 B2 (marg.; orig. as in text) D2 T G2–5 सप्तभिः (for पञ्चभिः).

37 B2.3.5 Dc1 D2 S transp. 37^{a} and 37^{c}. —^{a}) D6 नवभिर् (for दश°). —^{b}) Ś1 K2.3 D1 S दुःषहश्; K1 दुष्प्रहश्. B4 om. त्रिभिः. D4 शरैराशीविषोपमैः. —^{c}) B2.3.5 Dc1 दुर्मुखोथ; D2 तं दुर्मुखो (for दुर्मुखश्च). S चित्रसेनस्त्रिभिश्चैव. —^{d}) M3–5 सत्यकं (for सात्यकिम्).

38 ^{a}) M3–5 च (for त्रि-). —^{b}) D2 छित्त्वा; G5 कृत्वा (for विद्ध्वा). Dn2 D3.6 सात्वतं (for माधवम्). K5 D7.8 M3–5 विव्याध शिनि(D7.8 शनि)पुंगवं. —^{c}) M3–5 च (for ऽस्य). —^{d}) Ś2 पुनर् (for त्रिभिर्). K4 सप्तभिः; G1 M1.2 सारथिः (for सारथिम्).

39 D7 G4 om. (hapl.) 39^{a}–40^{b}. —^{a}) D2 एकतः (for सहिताञ्). —^{b}) D2 महाहवे (for °रथान्). —^{d}) B2.3 D2 S (G4 om.) भृशं (for पुनर्). D1 सप्तभिः (for सात्यकिः).

C. 7. 4800 B. 7. 120. 41 K. 7. 120. 43 आजघानाशु भल्लेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥ ४०
पातिते सारथौ तस्मिंस्तव पुत्ररथः प्रभो ।
वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥ ४१
ततस्तव सुता राजन्सैनिकाश्च विशां पते ।
राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ॥ ४२
विद्रुतं तत्र तत्सैन्यं दृष्ट्वा भारत सात्यकिः ।
अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णै रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४३
विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि समन्ततः ।
प्रययौ सात्यकी राजञ्श्वेताश्वस्य रथं प्रति ॥ ४४
तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिम् ।
आत्मानं मोचयन्तं च तावकाः समपूजयन् ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

40 D7 G4 om. 40^{ab} (cf. v. l. 39). K4 reads 40^{a}–43^{b} twice. — ^{a}) G5 सारथिनां (for स र°). M3–5 ततस्तु स रथोपस्थे. — ^{c}) B2. 3 Dc1 T G1. 3. 4 M1. 2 [अ]थ (for [आ]शु). M3–5 पातयामास भल्लेन. — ^{d}) B3 Dc1 प्रापतद् (for न्यप°). B2 (orig.) रणे; B2 (marg.) रथात् (for भुवि).

41 For the repetition in K4, cf. v. l. 40. — ^{a}) Ś2 K4 (both times). 5 B1–3 Dn D1–3. 5 G1. 2 M1. 2 पतिते. Ś2 G1. 3–5 M राजंस् (for तस्मिंस्). B4 सारथौ पतिते तत्र. — ^{b}) B1 D3. 6 T G2–5 -रथात् (for -रथः). B2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 गतासौ रथसत्तमात् (B2 °त्तम); G1 M तव पुत्रस्य स्यंदनात्. — ^{c}) B1 वातायमानं; G1 पातायमानैस् (sic). B2. 3. 5 Dc1 D6 transp. तैर् and अश्वैर्. — ^{d}) Ś2 K1. 2. 4 (both times) D2. 5 G1 M1. 2 अपनीयत; M3–5 अपनीतः स्म (for अपानीयत). B1. 3 स राजापहृतो रणात्; B2 (marg. as in text). 5 अपायात्समदुर्गतः.

42 For the repetition in K4, cf. v. l. 40. B5 lacuna for 42^{a}. — ^{a}) B4 Dn2 D2. 5. 6 T G2. 5 सुतः (for सुता). S चैव (for राजन्). B1–3 Dc1 अ(B1 त)थापरे तव सुताः. — ^{b}) B2. 3. 5 Dc1 नराधिप (for विशां पते). S तव सैन्यं च मारिष. — ^{d}) D8 विहृताः (for विद्रुताः). B1–3 Dc1 प्राद्रवञ्शतशो दिशः; S व्यद्रवंस्ते समंततः.

43 For the repetition in K4, cf. v. l. 40. — ^{a}) Dm D8 विहृतं (for विद्रुतं). S तु ततः (for तत्र तत्). B1. 5 विद्रवंतं त(B5 °वत्तत्त)दा सैन्यं; B2. 3 Dc1 ततस्तद्द्रुतं सैन्यं. — ^{b}) M3–5 सत्यकः (for सात्यकिः). — ^{c}) B2. 3. 5 Dc1 शरशतै; S शरैस्तूर्णं (for शरैस्तीक्ष्णै). — ^{d}) K5 D4. 6. 8 शिलासितैः; B2. 3. 5 Dc1 महारथः (for शिलाशितैः).

44 ^{b}) M3. 4 तावकानां (for °कानि). Dn1 D4. 7. 8 सहस्रशः; D5 सहस्रिणः (for समन्ततः). — ^{c}) B2. 3 Dc1 जगाम (for प्रययौ). M3–5 सत्यको (for सात्यकी). K4 reads from राज up to -सारथिम् (in 45^{b}) twice. — ^{d}) D5 अर्जुनस्य (for श्वेताश्वस्य). S (except M3–5) येन यातो धनंजयः. — After 44, S ins.:

687* तं प्रयान्तं महाबाहुं तावकाः प्रेक्ष्य मारिष ।
दृष्टं चादृष्टवत्कृत्वा क्रियामन्यां प्रयोजयन् ।

[(L. 1) M3 सं- (for तं). — (L. 2) G5 प्रयोजयत्.]

45 For the repetition in K4, cf. v. l. 44. — ^{a}) K1 तान् (for तं). B2. 3 Dc1 तमरीनारुजंतं च; M3–5 आददानं शरांश्चैव. — ^{b}) B2. 3 Dc1 G1 M रक्षंतं चैव; T G4. 5 कर्षंतं चैव (for रक्षमाणं च). K1–3 सात्यकिं; G5 भारतीं (for सारथिम्). — ^{c}) Ś K Dn D1. 2. 4–7 पालयानं; D8 पाल्यानां (sic); G4 मोचयंतश् (for °यन्तं).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K B3–5 Dc1 D1–8 G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* Ś K2. 4. 5 D1. 5. 7. 8 G1 सात्यकिप्रवेशः; B Dc1 सात्यकिप्रवेशो दुर्योधनापयानं; D2 सात्यकिप्रवेशो कौरवपराजयः; D3 संकुलयुद्धं; M1. 2 धार्तराष्ट्रपलायनं; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशो दुर्योधनपलायनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 T G3. 4 118; D2 123; D3 17; G1 M 117; G2 116; G5 114. — *Śloka no.:* Dc1 48; G5 49.

९७

धृतराष्ट्र उवाच ।
संप्रमृद्य महत्सैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
निर्ह्रीका मम ते पुत्राः किमकुर्वत संजय ॥ १
कथं चैषां तथा युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् ।
शैनेयचरितं दृष्ट्वा सदृशं सव्यसाचिनः ॥ २
किं नु वक्ष्यन्ति ते क्षात्रं सैन्यमध्ये पराजिताः ।
कथं च सात्यकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायशाः ॥ ३
कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र संजय ।
शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ४
अत्यद्भुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ।
एकस्य बहुभिर्युद्धं शत्रुभिर्वै महारथैः ॥ ५
विपरीतमहं मन्ये मन्दभाग्यान्सुतान्प्रति ।
यत्रावध्यन्त समरे सात्वतेन महात्मना ॥ ६
एकस्य हि न पर्याप्तं मत्सैन्यं तस्य संजय । C. 7. 4612 B. 7. 121. 7 K. 7. 121. 7

97

1 ^{a}) K5 T G2. 4 संप्रमथ्य; B1 °मृज्य; D4 संप्र-*थ्य; G5 तं प्रमथ्य (for संप्रमृद्य). B2. 3 Dc1 महा-सैन्यं. — D5 repeats 1^{b} after 2^{abc}. — ^{b}) D3. 4. 5 (both times) यान्तं (for यान्तं). K4 D4 सैनेयम्; B2. 3. 5 सात्यकिम् (for शैनेयम्). — After 1^{ab}, D5 reads 2^{abc}. — ^{c}) Dn2 D3. 5–7 निह्रीका (for निर्ह्रीका). — ^{d}) Ś2 K2. 3. 5 D1. 3–8 G1. 2. 4 M अकुर्वत; K1. 4 Dn1 G5 °र्वंति (for °र्वत). B2. 3 Dc1 वीक्ष्य वै (for संजय).

2 For the sequence in D5, cf. v. l. 1. — ^{a}) Dn2 D6 वैषां; D2. 5 S तेषां (for चैषां). K5 B (except B3) Dc1 Dn2 D5 S (except G4. 5) तदा (for तथा). — D4 om. (hapl.) 2^{b}–4^{c}. — ^{b}) D3. 6 मतिर् (for धृतिर्). B1 (marg.; orig. as in text). 2–4 Dc1 S च (S तु) संजय (for मुमूर्षताम्). — D8 om. 2^{c}–3^{d}. G4 om. (hapl.) 2^{c}–4^{b}. — ^{c}) Ś2 K1–4 चरंतं (K4 चरतां) सात्यकिं दृष्ट्वा; B Dc1 शैनेये (B4. 5 °य-) समनुप्रासे. —D5 om. 2^{d}. — ^{d}) K5 Dn D1. 2. 7 यादृशं; B Dc1 सदृशे (for °शं). S (G4 om.) संग्रामे परमाद्भुतं.

3 D4. 8 G4 om. 3 (cf. v. l. 2). — ^{a}) Dn1 D2 तु; D3. 6 वा (for नु). Ś2 K1 D1 रक्षंति; K2. 3 रक्ष्यंति; K4 रक्षति (for वक्ष्यन्ति). K1–4 D1 तं (for ते). Ś1 lacuna; Ś2 क्षंतुं; K1 दृष्ट्वा; K3 D1 देवाः; B4 सूत; B5 D5. 7 क्षत्रं; Dn1 सर्वे; D2 क्षत्तः; D3. 6 T G1–3. 5 M2 तत्र (for क्षात्रं). B1. 2 Dc1 विदधे किं नु तत्क्षत्रं; M3–5 किमवोचंश्च ते तत्र. — ^{b}) B1. 2 Dc1 ते च युद्धे (Dc1 °द्ध-); Dn1 युद्धे चैव (for सैन्यमध्ये), Ś2 K3. 4 पराजितं (for °ताः). — ^{c}) Ś K1. 2 नः; K3–5 B3. 4 Dn D1. 7 तु; B5 वा; D2 तु (for च). Dn सात्यकिं; M3–5 सत्यको (for सात्य-किर्). B2. 5 तत्र; Dn1 युद्धं (for युद्धे). D3. 6 कथं सात्यकिना युद्धे. — ^{d}) T G1–3. 5 M1. 2 महारथः (for °यशाः). Dn2 D3. 6 व्यतिक्रांता महारथाः.

4 D4 om. 4^{abc}; G4 om. 4^{ab} (for both, cf. v. l. 2). — ^{b}) K2 D3. 6 T G2. 3. 5 जीवितं (for जीवतां). B (except B4) Dc1 एव (for तत्र). D1 संजयः; D5 संयुगे (for संजय). — K4 D1 om. 4^{cd}. — ^{c}) D6 सैनेयो. D5 [ऽ]पि; T G2 हि; M3–5 प्र- (for ऽभि-). K1 क्रुद्धः; K5 संख्ये; G1. 4. 5 M1. 2 जित्वा (for युद्धे). — ^{d}) Ś2 K2. 3 Dn1 D4. 5. 7. 8 M3–5 संजय; Dn2 D2 पृच्छतः (for तत्त्वतः). T G1–4 M1. 2 सर्वसैन्यानि संयुगे; G5 lacuna.

5 ^{a}) D4 अमुं (for इदं). B3 Dc1 सूत (for तात). — ^{b}) Ś2 K4 कर्म यत्तत्; K1 कर्म कार्यं; K3 तद्यत्कर्म; S त्वत्समीपात् (for °काशात्). B2. 3 श्रुतं मया (for श्रृणोम्यहम्). — ^{c}) Ś K1–3. 5 B4. 5 D (except Dc1 D2) सार्धं; K4 lacuna; M5 युद्धे (for युद्धं). — ^{d}) S शत्रुमध्ये (for °भिर्वै). B2. 3 Dc1 सु-; B5 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 तैर् (for वै). Ś K (except K5) Dn2 D1. 3. 6 महामृधे (for °रथैः).

6 ^{a}) T M3–5 विपरीतान् (for °तम्). B3 Dc1 इदं (for अहं). B2. 3 Dc1 दैवं (for मन्ये). — ^{b}) B2. 3 Dc1 सूत मन्ये; B4. 5 मंदभाग्यं; D5 °भाग्या (sic); S अल्पभाग्यान् (for मन्द°). G1 M मम (for प्रति). — ^{c}) T G2–5 तत्र (for यत्र). M3–5 [अ]हन्यंत (for [अ]व-ध्यन्त). Ś1 *तान्वध्य* समरे; Ś2 K1–4 वध्यंते यत्र (K1–3 यत्तु) समरे. — G5 lacuna for 6^{d}. — ^{d}) Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 S (G3 lacuna) सा(G1 M स)त्यकेन (for सात्व-

C. 7. 4812 B. 7. 121. 7 K. 7. 121. 7 क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७
निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं युद्धदुर्मदम् ।
यथा पशुगणान्सिंहस्तद्वद्धन्ता सुतान्मम ॥ ८
कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।
युयुधानो न शकितो हन्तुं यः पुरुषर्षभः ॥ ९
नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्नप्ता महायशाः ॥ १०

संजय उवाच ।

तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।
शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११
ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तकान्मिथः ।
परां युद्धे मतिं कृत्वा पुत्रस्य तव शासनात् ॥ १२
त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।
शकाः काम्बोजबाह्लीका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३
कुणिन्दास्तङ्गणाम्बष्ठाः पैशाचाश्च समन्दराः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥ १४
युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
शूराः पञ्चशता राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५

तेन). B (except B4) Dc1 महारथाः (for °त्मना).

7 ᵃ) D3.6 [ए]व (for हि). M3–5 एकस्य माधवस्यैव. — ᵇ) Ś K4 D2 T G M1.2 तत्; K5 B4.5 Dn D1.3–7 यत्; B2 स- (for मत्-). Ś1 मम; Ś2 K1.2.4 तत्र; D4 तव (for तस्य). M3–5 मम सैन्यं च संजय. — ᶜ) M3–5 क्रुद्धस्य नैव पर्याप्तं. — ᵈ) B5 Dn1 D2.4 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु).

8 G5 partly damaged. — ᵇ) Ś K1 Dn D1.3–8 कृतिनं चित्रयोधिनं. — ᶜ) M3.5 सिंहः पशुगणान्यद्वत्. — ᵈ) D5 तथा (for तद्वद्). D3.6 एतान्; D4 हस्तान् (for हन्ता). B2.3.5 Dc1 Dn1 विनिघ्नन्मम सैनिकान्.

9 ᵇ) D5.7 यत्तो; D6 G5 यत्नैर् (for यत्तैर्). Ś1 एव च (for आहवे). — ᶜ) B1 (marg. as in text) युधा नो शकितुं जेतुं; B4.5 D2 युधा न (B5 युवा न; D2 युद्धे न) शकितो जे(D2 हं)तुं. — ᵈ) B4 मन्ये; D3.6 जेतुं (for हन्तुं). Ś K Dn2 D1 यत् (for यः). Ś K1–3 D4 पुरुषर्षभ. B1–3.5 Dc1 Dn1 जेतुं (B1 मन्ये; B5 हंतुं) जेष्य(B1.5 हंस्य)ति मे सुतान्; D2 शैनेयं पश्य मे सुतैः. — For 9ᶜᵈ, S subst.:

688* न शक्यः समरे जेतुं निहनिष्यति मे सुतान् ।

10 ᵃ) Ś K1–4 कर्म; D3.6 युद्धे; D5 कर्तुं (for युद्धं). B2.3.5 Dc1 Dn1 न चैतदीदृशं कर्म. — ᵇ) D2 सूत; M3–5 तात (for तत्र). N (except Ś K1.2) फाल्गुनः. — ᶜ) Ś K1.2.4 D3 युद्धे; B3 सर्वं; Dc1 कर्म (for युद्धं). S चकार ता(G1 M या)दृशं युद्धं. — ᵈ) M3–5 पौत्रो (for नप्ता). D2 M3–5 महाबलः; G2 °रथः (for °यशाः). B3 Dc1 यदुवीरः प्रतापवान्.

11 M3.4 om. 11. B3 reads 11ᵃ–14ᵇ on marg. G5 partly damaged. — For 11, B Dc1 subst.:

689* शृणुष्व राजन्संग्रामं नरवाजिगजक्षयम् ।
दुर्योधनापनीतेन तव दुर्मन्त्रितेन च ।

[(L. 2) B1.4 दुर्योधनापराधेन (for the prior half).]

12 B3 reads 12 on marg. — ᵇ) Ś1 हत्वा; Ś2 योधाः (for कृत्वा). Some MSS. संसप्तकान्; K5 Dc1 Dn2 D4.7 संसप्तका; T1 सशपथं; T2 G3–5 संशपथं; G1 M1.2 सशपथान्; G2 तु शपथान्; M3–5 च शपथं (for संशप्तकान्). Ś K1–3 इव; Dn1 पुनः; G5 दिशः (for मिथः). K4 D1.5 कृत्वा संनय(D5 °ह्)नानि च. — ᶜ) Ś2 K5 कृत्वा; K1–4 D1.4.5.7.8 पुरा; D2 आर्यां (for परां). Ś1 lacuna; D7 मध्ये (for युद्धे). Ś1 युद्धे; Ś2 K2–4 D1 राजन्; K5 B Dn2 D4.7.8 क्रूरां (for कृत्वा). — ᵈ) K5 Dn2 D2.8 T G2 M3–5 तव पुत्रस्य (by transp.).

13 B3 reads 13 on marg. — ᵃ) D6 शत-; T G3.4 (*sup. lin.* as in text) वाजि- (for सादि-). — ᶜ) K3.5 B Dc1 Dn D2.3.5.7.8 T G2 शक-; D4 शाक- (for शकाः). Ś D1 कांभोजबाह्लीका; D5 -बाह्लीककांबोजा; S यवनकांबो(T G2 °भो)जा. — ᵈ) Ś K1.2 पारतास् (for °दास्). S पा(G3–5 द)रदा बाह्लिकास्तथा (G3.4 °दा). — After 13, D8 reads 14ᶜ–15ᵇ.

14 For the sequence in D8, cf. v. l. 13. D4 om. (hapl.) 14. B3 reads 14ᵃᵇ on marg. — ᵃ) Ś2 कुविंदास्; K1.3.4 D1 कुनिंदास्; K2.5 B1.2.4 Dc1 Dn D2.8 कुलिंदास्; B3 कलिंगास्; B5 D6 कुलिंगास् (for कुणिन्दास्). Ś1 तंगनांबष्ठाः; K2 तंगणास्त्वष्ठाः; K4 B2 (marg. as in text) तुगणांबष्ठाः; T G1–4 M1.2 तंकणांबष्ठाः (for तङ्गणाम्बष्ठाः). M3–5 पुंड्रास्तंकणकांबष्ठाः. — ᵇ)

ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
द्विरदानां सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६
शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयमसंख्येयाश्च पत्तयः ॥ १७
तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
दुःशासनो महाराज सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ १८
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् ।
यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥ १९
अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्बलम् ।
सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥ २०
तत्र चक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्च परमायुधैः ।
अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ २१
कूबरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्चापि निपातितैः ।
वर्मभिश्चामरैश्चैव व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥ २२ C. 7. 4627 B. 7. 121. 23 K. 7. 121. 22

B1 Dc1 M3–5 पिशाचाश् (for पैशा°). Ś K1–4 D1 समत्सराः; K5 Dn2 सबर्बराः; D7 सवर्चसः (for समन्दराः). D3. 6 पैशाचाश्चैव बर्बराः. — After 14^{ab}, K5 B (B3 [marg.]) Dc1 (last six first time) ins. 694*. — ^{c}) K4 अभ्यद्रवंति; B2. 3 Dc1 M5 °द्रवंस्ते; M3. 4 अभिद्रवंस्ते (for अभ्यद्रवन्त). K4 D1 सैनेयं (for शै°). — After 14^{abc}, B3 reads 17^{c}–18^{b} for the first time repeating it in its proper place. B3 om. 14^{d}–15^{b}. — ^{d}) B2 Dc1 M3–5 शलभा इव पावकं.

15 For the sequence in D3, cf. v. l. 13. B3 om. 15^{ab} (cf. v. l. 14). B2. 4 Dc1 om. 15^{ab}. — ^{a}) Ś2 K3. 4 सुयुक्ताः; K1 सयुक्ताः; K2 संयुक्ताः (for युक्ताश्च). M3–5 पार्वतीयाश्च (for °यानां). — ^{b}) Dn1 -पाणयः; M3–5 -योधिनः (for -योधिनाम्). — ^{c}) Ś1 K1–3 क्रूराः; B3 Dc1 युक्ताः; D2 वीराः (for शूराः). Ś2 K3 B2. 4 D1 पंचाशता; B1. 3. 5 पंचशतो; T G1. 2 M3–5 पंचशतं; G3–5 पंचाशतं (for पञ्चशता). — ^{d}) K4 D4 सैनेयं (for शै°). D3. 6 M3–5 समभिद्रवन् (for समुपाद्रवन्).

16 ^{a}) B4 अतो (for ततो). — ^{b}) B1–3 Dc1 शूरा (for महा-). T G2 द्विसहस्रेण वाजिनां; G3–5 M3–5 द्विसाहस्रैश्च दंतिभिः (G3–5 वाजिभिः). — ^{c}) M1. 2 द्विपदानां (for द्विर°). — ^{d}) D4. 8 द्विसहस्रैश् (for द्विसा°). B4 वाजिनां (for °भिः). — For 16^{cd}, T G2–5 M3–5 subst.: G1 M1. 2 ins. after 16:

690* नियुतैश्च पदात्यौघैर्विविधायुधपाणिभिः ।
[M3. 4 -पाणयः.]

17 For the repetition in B3, cf. v. l. 14. M3. 4 om. 17^{ab}. — ^{a}) B1. 4 D2 S (except G5; M3. 4 om.) वर्षंतो (for मुञ्चन्तो). — ^{c}) B3 (both times) अभ्यद्रवंस्ते; Dc1 °द्रवंस्तु (for °द्रवन्त). K4 D4 सैनेयम् (for शै°). — ^{d}) B2. 3 (both times) Dc1 परंतप; M3. 4. 5 (orig. as in text; *sup. lin.*) च सर्वतः (for च पत्तयः).

18 For the repetition in B3, cf. v. l. 14. G5 om. 18^{a}–20^{b}. — ^{a}) K5 B1. 5 तु (for च). Dn2 D6 संनोदयन् (for संचो°). M3–5 योधान् (for सर्वान्). — ^{b}) K1 धतैनम्; K5 घ्नतैनम्; B (B3 [both times]) Dc1 D2 हतै°; D4. 8 घ्नतैवम् (for घ्नतैनम्). M3–5 निघ्नतेति पुनः पुनः. — D4 om. 18^{c}–19^{d}. — ^{c}) M3–5 रणे यत्तः (for महाराज). — ^{d}) B5 शैनेयं (for सात्यकिं). D2 संन्यवारयत्; M3–5 प्रत्यवा° (for पर्यवा°).

19 D4 G5 om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) D7 G3 अपश्यामः. — ^{b}) K4 D1 सैनेय- (for शैनेय-). — ^{d}) B3 अचोदयत् (for अयुध्यत).

20 G5 om. 20^{ab} (cf. v. l. 18). — ^{a}) M3–5 सोऽहनत्तद् (M5 °द्र)थानीकं. — ^{b}) D3 यद् (for तद्). D2 शरौघेण स सात्यकिः. — ^{c}) G3 सादिनं (for °नश्). D2 चापि (for चैव). M3–5 महाबाहुर् (for [पु]व तान्सर्वान्). — ^{d}) D2 दस्यूंश्चैव सहस्रशः; M3. 4. 5 (orig. as in text; *sup. lin.*) दस्यूनां विविधैः शरैः. — After 20, M4. 5 ins.:

691* संप्राद्रवन्महत्सैन्यं भग्नं च बहुधा शरैः ।

21 M3 om. 21; M4 om. (?hapl) 21^{ab}. — ^{a}) Ś1 K5 प्रमथितैर् (for विम°). — ^{b}) B1. 4. 5 विविधायुधैः; B2. 3 Dc1 बहुधायुधैः (B3 °धैः); D2 सुमहायुधैः; S (M3. 4 om.) बहुधा रथैः (for परमायुधैः). K4 D1 ध्वजैश्च विनिपातितैः. — ^{c}) K4 B (except B4) Dc1 च बहुभिर्; M4. 5 विमथितैश् (for च बहुधा). B1 भल्लैर्; S (M3 om.) छिन्नैर् (for भग्नैर्).

22 ^{a}) Ś K B1–3. 5 D कुंजरैर् (for कूब°). K4 B2. 3 Dc1 D1. 2 T G M1. 2 चैव (for चापि). B4 मथितैः कुंजरैश्चापि. — ^{b}) N M3–5 च वि- (for चापि). — ^{c}) B5 मर्मभिश्; D6–8 चर्म° (for वर्म°). Ś2 K B4 Dn D1–3 च तथानीकै (K4 B4 D3. 6. 7 °थानेकै;

C. 7. 4228
B. 7. 121. 23
K. 7. 121. 23

स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष ।
संछन्ना वसुधा तत्र द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥ २३
गिरिरूपधराश्चापि पतिताः कुञ्जरोत्तमाः ।
अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ।
सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा ॥ २४
ऐरावणकुले चैव तथान्येषु कुलेषु च ।
जाता दन्तिवरा राजञ्शेरते बहवो हताः ॥ २५
वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
तथा हयवरान्राजन्निजघ्ने तत्र सात्यकिः ॥ २६
नानादेशसमुत्थांश्च नानाजात्यांश्च पत्तिनः ।
निजघ्ने तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७
तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्यून्दुःशासनोऽब्रवीत् ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ २८
तांश्चापि सर्वान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ।

D2 °थानि(ऽकै)र्; B1–3. 5 Dc1 चर्मभिश्चैव; T G3 चापरैश्चैव (for चाम°). Ś1 सवर्मभिस्तथानीकैर्. — After 22^{abc}, G5 ins. 692*. G5 om. 22^{d}–24^{b}. — ^{d}) K5 D3. 6 अवकीर्णा; D2 व्यासासीत्सा (for व्यवकीर्णा). B1–3. 5 Dc1 विनिकीर्णैः (B3 ध्वजैः कीर्णैः) समंततः.

23 G5 om. 23 (cf. v. l. 22). — ^{b}) Dn1 अनुकार्यैश् (for °कर्षैश्). D2 वाजिनीं (for मारिष). — ^{c}) D2 संछन्ना पृथिवी सर्वा. — ^{d}) K2 विग्रहैर्; D2 सा नागैर् (for द्यौर्ग्रहैर्). B2. 3 Dc1 Dn1 शरदि द्यौर्ग्रहैरिव; G1 M (M5 *inf. lin.* as in text) वसंते स्तबकैरिव.

24 G5 om. 24^{ab} (cf. v. l. 22). D3 om. (hapl.) 24^{abcd}. — ^{a}) Ś K2. 4. 5 -निभास्; K1. 3 -निभा; S (G5 om.) -धरैश् (for -धराश्). Ś K1–4 तत्र; K5 Dc1 G1 M चैव (for चापि). — ^{b}) Ś1 परितः; Dn1 D2. 6 पातिताः (for पतिताः). D1 कुंजरोपमाः. S (G5 om.) पतितैश्च महागजैः. — T G1–4 M ins. after 24^{ab}: G5 after 22^{abc}:

692* म्लेच्छास्थितैर्महाराज भिन्नाञ्जनचयोपमैः ।
मृगैर्मन्दैश्च भद्रैश्च मृगमन्दैस्तथापरैः ।
भद्रैर्मन्दमनोभिश्च मृगभद्रैस्तथैव च ।
मन्दैर्मन्दमदैश्चैव तथा मन्दमृगैरपि ।
तत्र तत्र धराकीर्णा शयानैः पर्वतोपमैः । [5]

[(L. 1) G5 om. from म्लेच्छास्थितै up to मदैश्चैव (in the prior half of line 4). — (L. 2) M3 मृगमस्तैस् (for °मन्दैस्). G3. 4 च च (for तथा). — (L. 3) T1 -मृगैश्चैव (for -मनोभिश्च). — (L. 5) G5 पराकीर्णा (for धरा°). G1 M पर्वतैरिव (for °तोपमैः).]

— ^{c}) K2 अर्जुनस्य (for अञ्जनस्य). — D8 om. (hapl.) 24^{de}. — ^{e}) G5 सुप्रकीर्ण- (for °तीक-).

25 ^{a}) K5 B Dc1 Dn D2 G3–5 ऐरावतकुले. B4 चापि; T G2–5 जातास् (for चैव). — ^{c}) T G2–5 (for °वरा). — D3–5 om. (hapl.) 25^{d}–26^{c}. — ^{d}) K5 रणे ते (for शेरते). Ś1 जनाः; Ś2 K1–4 रणे (for हताः). B2. 3. 5 Dc1 शेरते स हता युधि. — For 25, G1 M subst.:

693* कुमुदस्य तथा नागा ऐरावतकुलोद्भवाः ।
निहताः सत्यकेनाजौ नाराचैरग्निसंनिभैः ।

26 D3–5 om. 26^{abc} (cf. v. l. 25). — ^{a}) B1–3 D6 वाणायुजान्; D2 शोणा° (for वना°). — ^{b}) Ś K1–3 कांबो(Ś1 °भो)जारट्टका(Ś1 °जा)नपि; K4 B Dc1 D1 कां(D1 कं)भोजानथ बाह्लिकान्; K5 कांभोजान्दरदानपि; Dn D6. 8 कांभोजानद्रि(Dn1 D8 °त्रद)जानपि; D7 कांभोजारबजानपि. — ^{c}) D2 हैमवतान् (for हयवरान्). G1 M1. 2 स्थिरबालधिकर्णाक्षान्. — ^{d}) Ś1 विजघ्ने; B2. 3 Dc1 अवधीत्; D5 जघ्निरे (for निजघ्ने). G1 M निजघानात्र सत्यकः (M3–5 सात्यकिः).

27 ^{a}) B2. 3. 5 Dc1 नानादेशोद्भवान्पत्तीन्; D5 °देशसमुत्थाश्च — ^{b}) K4 Dn2 D5 नानाजात्याश्; K5 °रूपांश्; B2 °जातांश्; B3 D1. 3. 6 °जातींश्; Dc1 °ज्ञातींश्; D2 °सत्त्वांश् (for °जात्यांश्). Ś1 मानवान्; K5 D1. 2 दंतिनः; B2. 3. 5 Dc1 D3. 6 सर्वशः; B4 पत्तिकान्; Dn D4. 5. 7. 8 पत्तयः (for पत्तिनः). S पत्तिसंघान्सुजन्मनः. — ^{c}) Ś1 विजघ्ने; B2. 3. 5 Dc1 G1 M जघान (for निजघ्ने). T G5 सात्यकिस्तत्र; G1 M सत्यकस्तत्र (for तत्र शैनेयः).

28 ^{a}) B3 प्राकल्प्यमानेषु; Dn1 D4. 6 प्रकल्य°; G1 M1. 2 प्रणश्य° (for प्रकाल्य°). — ^{b}) S दुर्योधनो (for दुःशासनो). — ^{c}) K4. 5 निवर्तध्वजधर्मज्ञा (sic). — ^{d}) G1 M1. 2 स्थीयतां (for युध्यध्वं). Ś K1. 3 D4 ऋतेन; K5 D7. 8 S द्रुतेन; D3. 6 स्थितेन; D5 श्रुतेन (for सृतेन). D5 वै (for वः).

29 ^{a}) K5 B Dc1 D1 [अ]तिभ(K5 °पि भ)ग्नान् (for [अ]पि सर्वान्). D2 तांश्चापि निहतान्प्रेक्ष्य; S ततस्ता-

पाषाणयोधिनः शूरान्पार्वतीयानचोदयत् ॥ २९
अश्मयुद्धेषु कुशला नैतज्जानाति सात्यकिः ।
अश्मयुद्धमजानन्तं घ्नतैनं युद्धकामुकम् ॥ ३०
तथैव कुरवः सर्वे नाश्मयुद्धविशारदाः ।
अभिद्रवत मा भैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः ॥ ३१
ततो गजशिशुप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ।
उद्यतैर्युयुधानस्य स्थिता मरणकाङ्क्षिणः ॥ ३२

क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ।
चोदितास्तव पुत्रेण रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥ ३३
तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ।
सात्यकिः प्रतिसंधाय त्रिंशतं प्राहिणोच्छरान् ॥ ३४
तामश्मवृष्टिं तुमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ।
बिभेदोरगसंकाशैर्नाराचैः शिनिपुंगवः ॥ ३५
तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव व्रजैः । C. 7. 4842 B. 7. 121. 43 K. 7. 121. 40

न्समरे यो(G1 M यौ)धान्. — ^{b}) D2. 3 G3 दुर्योधनस् (for दुःशास°). — ^{c}) Ś2 K (except K5) D1 सर्वान् ; Dc1 पूर्वान् (for शूरान्). — ^{d}) Dn2 D4. 7. 8 अनोदयत् ; G5 अचोदयन् (for °दयत्). D3. 6 पार्वतीयांश्च नोदयत्.

30 Before 30, S ins. दुःशासनः. — ^{a}) G5 om. अश्म. Ś1 K5 B2 Dn1 D7 G5 कुशलो ; D3–5. 8 T G2–4 [अ]कुशलो (D4 °ला); M3–5 [अ]कुशलं (for कुशला). G1 M1. 2 अश्मयुद्धेषु कुशलं. — ^{b}) G1 M नैते जानंति (for नैतज्जानाति). D2 T G2–5 सात्वतः ; M सात्वतं (for सात्यकिः). — D8 om. (hapl.) 30^{c}–31^{d}. — ^{c}) D2 अश्मयुद्धान्यजानंतं. — ^{d}) K5 घ्नंतैनं ; B Dc1 Dn1 D2 हतैनं (for घ्नतैनं). D3. 6 -दुर्मदं (for -कामुकम्). G1 M एनं निघ्नत माचिरं.

31 D8 om. 31 (cf. v. l. 30). — ^{b}) K1 D4 -विशारदः. — ^{c}) Ś K D1. 4. 5. 7 समाद्रवत (for अभि°). — ^{d}) G5 ततः (for न वः). T G2–5 सात्वतः ; G1 M सत्यकः (for सात्यकिः). — K4 B Dc1 (last six second time) D1–3. 5. 6 ins. after 31 : K5 B (B3 [marg.]) Dc1 (last six first time) after 14^{ab} :

694* ते पार्वतीया राजानः सर्वे पाषाणपाणयः ।

[K5 B Dc1 (last six first time) पार्वतीयाश्च राजानः (K5 °जेंद्र) (for the prior half). K5 B Dc1 (last six first time) क्रुद्धाः (for सर्वे). B1 (second time) D2 ग्रावाण- ; B2 (marg. ; second time) ग्रावोग्र- (for पाषाण-).]

— K4 B Dc1 D1–3. 5. 6 cont. : G1 M1. 2 ins. after the repetition of 38^{ab} :

695* अभ्यद्रवन्त शैनेयं राजानमिव मन्त्रिणः ।

[G1 M1. 2 अभिद्रवति (for अभ्यद्रवन्त). D6 मंत्रिणा.]

32 ^{a}) Ś2 K5 D (except D1) गजशिरः (Dn1 D4 °र-) (for °शिशु-). — ^{c}) B4. 5 उद्यता ; T G2. 4 उद्धतैर् ; G3 उद्धृतैर् ; G5 वर्धतैर् (for उद्य°). Dn2 D3. 6 युयुधानेन (for °नस्य). — ^{d}) D2 यथा ; D5 स्थितः (for स्थिता). K5 Dn D3–8 समर- (for मरण-). B2. 3. 5 Dc1 पुरस्ते त(B3 °स्तात्त- ; B5 °तस्त)स्थुराहवे.

33 ^{a}) T G2–5 क्षेपणीभिस् (for °णीयैस्). Ś2 K1. 3 D1 तथाप्यन्यैः ; D2 तथैवान्ये ; G1 M सुबहुभिः ; G2. 5 अथाप्यन्ये (for तथा°). — ^{b}) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य). — ^{c}) K5 D3. 6–8 नोदितास् (for चोदि°). G2–5 सह (for तव). — ^{d}) K1 रुरुदुः. Ś2 K1–3 B2. 4. 5 Dc1 D1 सर्वतोदिशः. — After 33, S ins. :

696* शैनेयमभ्यधावंस्ते ग्रावभिर्दृढहस्तवत् ।
म्लेच्छाः पिपासवः प्राज्ञा राजानमिव मन्त्रिणः ।

[(L. 2) G4 om. the prior half. G2 पियासवः ; G5 पिशाचवः. M3–5 सर्वे (for प्राज्ञा).]

34 ^{a}) G1 M तेषामागच्छमानानां. — ^{c}) G1 M4. 5 सत्यकः. K1–3 प्रत्यसंधाय ; D4 प्रतिसंयत्तं ; D7. 8 °बंधाय (for °संधाय). — ^{d}) Ś2 K1 Dc1 D1. 3 M3. 4 त्रिशतं ; K2 B4 Dn D3. 6 निशितान् ; K5 D5. 7 T G M1. 2 त्रिशतान् ; B5 D4 त्रिंशतान् (for °तं). D2 प्राहिणोत्सर्वतः शरान्. —S reads 38 for the first time after 34, T G2–5 repeating it (G1 M repeating 38^{ab} only) in the proper place.

35 ^{a}) Ś K D3–8 अतुलां (for तुमुलां). — ^{b}) B3 पार्वतीय- (for °तीयैः). M3–5 समाचितां (for समीरिताम्). — ^{c}) B Dc1 Dn D1 चिच्छेद (for बिभेद). D2 [अ]शनि- (for [उ]रग-). — ^{d}) K5 D4. 7. 8 शनिपुंगवः (sic) ; G1 M1. 2 अग्निसंनिभैः ; M3. 4. 5 (*inf. lin.* as in text) निशितैः शरैः (for शिनिपुंगवः).

36 ^{a}) Ś1 K1. 3 G3. 4 -पूर्णैर् ; Dc1 -वृंदैर् ; D6 -वर्षैर् (for -चूर्णैर्). Ś1 द्योतद्भिः ; B5 दीर्यद्भिः ; Dn2 D3. 6 T G2. 4 M3–5 दीप्यद्भिः (for दीप्यद्भिः). G1 M1. 2 तैरग्निचूर्णसंकाशैः. — ^{c}) Ś2 B2–4 Dn1 D2 G1 M

C. 7. 4843
B. 7. 121. 36
K. 7. 121. 40

प्रायः सैन्यान्यवध्यन्त हाहाभूतानि मारिष ॥ ३६
ततः पञ्चशताः शूराः समुद्यतमहाशिलाः ।
निकृत्तबाहवो राजन्निपेतुर्धरणीतले ॥ ३७
पाषाणयोधिनः शूरान्यतमानानवस्थितान् ।
अवधीद्बहुसाहस्रांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८
ततः पुनर्बस्तमुखैरश्मवृष्टिं समन्ततः ।
अयोहस्तैः शूलहस्तैर्दरदैः खशतङ्गणैः ॥ ३९
अम्बष्ठैश्च कुणिन्दैश्च क्षिप्तां क्षिप्तां स सात्यकिः ।
नाराचैः प्रतिविव्याध प्रेक्षमाणो महाबलः ॥ ४०
अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरिक्षे शितैः शरैः ।

[अ]हन्यंत; K2 [अ]वर्तंत; B1 Dn2 [अ]वध्यत; D8 [अ]बध्यंत (for [अ]वध्यन्त).

37 ^{a}) Ś2 D5 पंचशतः; K1. 2. 4. 5 B5 G3 पंचाशताः (K1 °तं); G1 M पंचशतं; G5 °शराः (for °शताः). B4 पंचाशतस्ततः शूराः. — ^{b}) K2 -महाबलः; G1 M1. 2 -शिलायुधाः (for -महाशिलाः). — ^{c}) K1 निवृत्ता; K2. 4 G2 निकृत्ता; D2 निहता; D3. 5. 6 निकृंत- (for निकृत्त-). Ś K1. 2. 4 D4 G2 -बहवो (for -बा°). — After 37, K4. 5 B Dc1 Dn2 D1. 2. 7. 8 ins.:

697* पुनर्दशशताश्चान्ये शतसाहस्रिणस्तथा ।
सोपलैर्बाहुभिश्छिन्नैः पेतुरप्राप्य सात्यकिम् ।

[(L. 1) Dn2 -साहस्रशस् (for -साहस्रिणस्). K5 D7. 8 शतस(K5 °सा)हस्रमेव च (for the post. half). —(L. 2) B1. 3 D7. 8 बहुभिश् (for बा°). D8 चित्रैः (for छिन्नैः).]

On the other hand, S ins. after 37:

698* सात्वतस्य च मल्लेन निष्पिष्टैस्तैस्तथाद्रिभिः ।
निपतन्निहता म्लेच्छास्तत्र तत्र गतासवः ।
ते हन्यमानाः समरे सात्वतेन महात्मना ।
अश्मवृष्टिं महाघोरां पातयन्ति स्म सात्वते ।

[(L. 1) G1 M सत्यकस्य तु (for सात्वतस्य च). G1 M1. 2 यथाद्रिभिः. —(L. 2) T G2-4 न्यपतन् (for नि°). M3-5 निहता न्यपतन्. —(L. 3) G1 M1. 2 संग्रामे (for समरे). G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन). —(L. 4) G2-5 अश्मवृष्टि-. G1 M सत्यके (for सात्वते).]

38 For the sequence and repetition in S, cf. v. l. 34. — ^{a}) G1 M1-4 (all second time) म्लेच्छान्; M5 (second time) घोरान् (for शूरान्). — ^{b}) K5 युधि स्थितान्; B1. 3 D4. 5. 7. 8 T (both times) G1 (first time). 2-5 (last four both times) M (last five first time) व्यवस्थितान् (for अव°). G1 M (all second time) घोराः (M3-5 म्लेच्छाः) पर्वतवासि(M3. 4 °योधि)नः. — After the repetition of 38^{ab}, G1 M1. 2 ins. 695*. — ^{c}) B Dc1 Dn1 D1. 2. 5 न्यवधीद् (for अव°). Ś K1-3 -साहस्रं; G3. 4 (both second time) -साहस्रैस्. T (both first time) G1. 2-5 (last four first time) M तेभ्यश्चाञ्शतसाहस्रांस्.

39 G5 partly damaged. — ^{a}) Ś K D1. 3. 4. 6-8 ध्वस्तमुखैर्; B1-4 Dc1 तु (B4 च) संभूय; B5 व्यात्तमुखास्; Dn1 व्यात्तमुखैर्; D2 हस्ति°; D5 शस्त°; G5 तत्र पुंखैर् (for बस्तमुखैर्). — ^{b}) B Dc1 तेऽश्मवृष्टीः; Dn1 D5 T G2-4 अश्मवृष्टिः; D1. 4. 6 G5 °वृष्टि- (for °वृष्टिं). G1 M समुद्यतां (for समन्ततः). — ^{c}) Ś1 अयो**; Ś2 K2 D5. 6 अयोधयन्; G1 M1. 2 तां तु बस्तैः; G3. 4 अथो बस्तैः; M3-5 तनुहस्तैः (for अयोहस्तैः). Ś2 K2 स्थूलवक्तैर्; Dn D6 G1 M स्थूलहस्तैर्; D5 G3. 4 स्थूलबस्तैर् (for शूलहस्तैर्). K1 अयोधयदस्थूलस्त्रै (sic); K3 °दयैः स्थूलवस्त्रैर्; K4 D1 °धयन्स्थूलवक्ष्यै(D1 °क्षै)र्; K5 °वर्षैः स्थूलवर्णैर्; B Dc1 °हस्ताः शूलहस्ता; D4 °वंतैः स्थूलवंतैर्; D7. 8 अथोंबष्टैः स्थूलदेहैर्. — ^{d}) K4 B5 Dn2 D2. 3. 6 दरदैश्च सतं(K4 B5 शतं)गणैः; K5 D7 °दैः परतंगणैः; B1 °दाः खशतंगणाः; B2. 3 Dc1 °दास्तंगणाः खशाः; B4 °दैः सह तंगणैः; D8 °दैः परतद्गणैः; T °दैः कर्षतंकणैः; G1 M1. 2 °दैरथ तंकणैः; G2. 3 M3-5 °दैः खष(G3 °ष्ट)तंकणैः; G4 °दैः खपितंकणैः; G5 °दैरघतंघणैः.

40 ^{a}) B2 G5 लंपकैश्; D2 लुब्धकैश्; T G1. 2. 4 M लंबकैश्; G3 अंबकैश् (for अम्बष्ठैश्). Ś2 कुविंदैश्; K1-3 B4. 5 Dn2 D2. 3 कुलिंदैश्; G1 M कलिंगैश् (for कुणिन्दैश्). B1. 3 Dc1 लंपाका(B1 अंबष्ठा)श्च कुलिंदाश्च. — ^{b}) K1. 5 D5 क्षिप्तान्क्षिप्तान्; D8 क्षिप्तांगे*; T G2-4 क्षिप्ताः क्षिप्ताश् (for क्षिप्तां क्षिप्तां). Ś K1. 2. 4 T G2-4 च सात्यकिः; D2 सहस्रशः; G1 M स सत्यकः (for स सात्यकिः). B1-3 Dc1 चिक्षिपुस्तांश्च सात्यकिः; G5 निक्षिप्तांश्चैव सा°. — ^{c}) B (except B4) Dc1 D3 -चिच्छेद (for -विव्याध). — ^{d}) Ś2 K4. 5 B4 D4. 5 प्रेक्ष्यमाणो; Dn1 प्रेक्ष्यमाणैर्; G5 प्रेक्षमाणैः (for °माणो). S समंततः (for महाबलः). B1-3. 5 Dc1 D3 प्रतिपत्तिविशारदः; D2 सात्यकिः शिनिपुंगवः.

41 ^{a}) Ś2 K (except K5) छिद्यमानानाम् (for भिद्य°). — ^{b}) B1-3. 5 अंतरीक्षे. D2 शरैः कालाग्निसंनिभैः. — ^{c}) K1 Dn2 D3-6 प्राद्रवद् (for °वन्). B2. 3. 5 Dc1 संख्ये (for राजन्). — ^{d}) K5 B2-5 Dc1 T G1-4 M रथा-

शब्देन प्राद्रवन्राजन्गजाश्वरथपत्तयः ॥ ४१

अश्मचूर्णैः समाकीर्णा मनुष्याश्च वयांसि च ।
नाशक्नुवन्नवस्थातुं भ्रमरैरिव दंशिताः ॥ ४२

हतशिष्टा विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः ।
कुञ्जराः संन्यवर्तन्त युयुधानरथं प्रति ॥ ४३

ततः शब्दः समभवत्तव सैन्यस्य मारिष ।
माधवेनार्द्यमानस्य सागरस्येव दारुणः ॥ ४४

तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ।
एष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः ॥ ४५

दारयन्बहुधा सैन्यं रणे चरति कालवत् ।
यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत रथं नय ॥ ४६

पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ।
तथा हि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः ॥ ४७

विशस्त्रकवचा रुग्णास्तत्र तत्र पतन्ति च ।
न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले हयान् ॥ ४८

इत्येवं ब्रुवतो राजन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
प्रत्युवाच ततो यन्ता द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ॥ ४९

आयुष्मन्द्रवते सैन्यं कौरवेयं समन्ततः । C. 7. 4857 B. 7. 121. 53 K. 7. 121. 59

श्वगजपत्तयः (M$_3$ °पंक्तयः); G$_5$ रथनागाश्व°.

42 ^{a}) Ś$_1$ अश्मचूर्ण-; Ś$_2$ K$_{1-4}$ D$_1$ °वर्षैः; K$_5$ D$_{7.8}$ अयश्चूर्णैः; Dc$_1$ अश्मवृंदैर्; D$_4$ अ * चूर्णैः; G$_{3.5}$ अश्मपूर्णैर् (for °चूर्णैः). B$_{2-5}$ Dc$_1$ अवाकीर्णा; T G$_{2-4}$ अथा°; G$_1$ M$_{3-5}$ अवाकीर्णैर्; G$_5$ अथानीका; M$_{1.2}$ तथाकीर्णैर् (for समाकीर्णा). — ^{b}) B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ मनुष्यगजवाजिनः. — ^{d}) G$_1$ M मशकैर् (for भ्रमरैर्). K$_{1-4}$ D$_1$ दंसिताः; T G$_{1-3}$ M दंशकैः; G$_{4.5}$ दाशकैः (for दंशिताः).

43 ^{a}) Ś K$_{1-4}$ D$_1$ तत्र शिष्टा; D$_6$ अवशिष्टा; G$_1$ M हतशब्दा (for °शिष्टा). B$_{2-5}$ Dc$_1$ Dn सरुधिरा (for विरु°). — ^{b}) D$_2$ M$_{3-5}$ छिन्न- (for भिन्न-). K$_{1.4.5}$ B$_4$ Dn$_2$ D$_{3.5.6}$ G$_2$ M$_{3.5}$ -पिंडकाः; D$_2$ -पीडिताः; D$_4$ -पिंडिताः (for -पिण्डिकाः). G$_1$ M$_{1.2}$ भिन्नगात्रापरास्तथा. — After 43^{ab}, S ins.:

699* विभिन्नशिरसो राजन्दन्तैश्छिन्नैश्च दन्तिनः ।
निर्धूतैश्च करैर्नागा व्यङ्गाश्च शतशः कृताः ।
हत्वा पञ्चशतान्योधान्स क्षणेनैव मारिष ।
व्यचरत्पृतनामध्ये शैनेयः कृतहस्तवत् ।

[(L. 1) G$_5$ विभिन्नं. — (L. 3) G$_3$ पंचदशान् (for °शतान्). G$_1$ M$_{1.2}$ यौधान्; M$_{3-5}$ नागान् (for योधान्). — (L. 4) G$_1$ M क्षिप्र- (for कृत-).]

— ^{c}) B$_{1.2}$ (marg. as in text). $_3$ Dc$_1$ वर्जयामासुर्; B$_5$ शून्यकर्तव्या; Dn$_1$ D$_{7.8}$ M$_4$ संनिवर्तंत (for संन्य°). — ^{d}) B$_{1-3}$ Dc$_1$ तदा (for प्रति). S युयुधानेन मोहिताः. — After 43, S ins.:

700* अश्मनां भिद्यमानानां सायकैः श्रूयते ध्वनिः ।
पद्मपत्रेषु धाराणां पतन्तीनामिव ध्वनिः ।

44 G$_1$ M$_{1-4}$ om. 44. — ^{a}) B$_4$ तत्र (for ततः). — ^{b}) Dc$_1$ सैन्यस्य तव (by transp.). D$_{7.8}$ तस्य (for तव). — ^{d}) Ś$_2$ K$_{2.3}$ D$_1$ गर्जतः; K$_1$ गर्जिताः; K$_4$ गर्जितः; B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ पर्वणि (for दारुणः).

45 ^{a}) D$_5$ ते (for तं). Ś$_2$ Dn$_1$ D$_{5.8}$ तुमलं. — Before 45^{cd}, M$_{3-5}$ ins. द्रोणः. — ^{d}) D$_8$ महारथाः.

46 ^{a}) Dn$_1$ सैन्यैः. — ^{b}) Dn$_1$ D$_4$ कौरवेयं समंततः; M$_{1.2}$ रणे चलति काकवत्. — ^{c}) Dn$_1$ D$_{4.5.8}$ तुमलस्. B$_1$ यत्रैव तुमुलः शब्दस्. — ^{d}) K$_1$ Dn$_1$ प्रति (for नय).

47 ^{a}) G$_1$ M -पाणिभिर् (for -योधिभिर्). D$_2$ शूरैर् (for नूनं). — ^{b}) K$_5$ समागमत् (for °गतः). K$_1$ युयुधानाः समागताः. — ^{d}) A few MSS. ह्रीयंते. Ś$_1$ प्रद्रुतैर्; Ś$_2$ विहतैर्; B$_4$ बहुभिर् (for विद्रुतैर्).

48 ^{a}) K$_5$ विवस्त्र-; D$_3$ विस्रस्त-; G$_5$ विचित्र- (for विशस्त्र-). D$_{2.7.8}$ भग्नास् (for रुग्णास्). — ^{b}) K$_4$ सूत (for the first तत्र). — ^{d}) G$_5$ सारथं (for संयन्तुं). Ś$_1$ G$_1$ M$_{1.2}$ तुमुलान्; Dn$_1$ D$_{4.5.8}$ तुमले (for तुमुले).

49 ^{a}) G$_1$ M तस्य (for राजन्). B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा. — ^{b}) B$_{2.3}$ Dc$_1$ D$_2$ सारथिः; G$_2$ पश्यतः (for धीमतः). — ^{c}) G$_1$ M रणे (for ततो). K$_5$ B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ द्रोणं; Dn$_2$ यत्ता (for यन्ता). — ^{d}) K$_5$ सूतः; B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ सर्व-; D$_4$ द्रोणः (for द्रोणं). G$_1$ M$_{1.2}$ दर्शयन्ब्राह्मणं तदा.

50 Before 50, G$_1$ M ins. सारथिः. — ^{a}) D$_3$ द्रवतां (for °ते). B$_{2.3}$ Dc$_1$ सैन्यं द्रवति चायुष्मन्. — For 50^{ab}, G$_1$ M subst.:

701* आयुष्मन्विद्रवत्येव कुरूणां सैन्यमातुरम् ।

— After 50^{ab}, Dn$_1$ D$_4$ read 51. — Ś K$_{1-3}$ om.

C. 7. 4858
B. 7. 121. 53
K. 7. 121. 59

पश्य योधांत्रणे भिन्नान्धावमानांस्ततस्ततः ॥ ५०
एते च सहिताः शूराः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
त्वामेव हि जिघांसन्तः प्राद्रवन्ति समन्ततः ॥ ५१
अत्र कार्यं समाधत्स्व प्राप्तकालमरिंदम ।
स्थाने वा गमने वापि दूरं यातश्च सात्यकिः ॥ ५२
तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ।
प्रत्यदृश्यत शैनेयो निघ्नन्बहुविधान्रथान् ॥ ५३
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय दुद्रुवुः ॥ ५४
यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत ।
ते भीतास्त्वभ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

९८

संजय उवाच ।
दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम्
भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
दुःशासन रथाः सर्वे कस्मादेते प्रविद्रुताः ।

(hapl.) 50c–51d. — c) G1 M यौधान्. K4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1 T G2–5 M3–5 भग्नान्; G1 M1. 2 प्राग्रान् (for भिन्नान्). — d) K4 B2. 3 Dc1 Dn2 D1 धावतो वै; D2 माधवेन; D3. 6 द्रावमाणांस्; G1 M धावतस्तु (for °मानांस्). D1 om. the second ततः. B1. 4. 5 इतस्ततः; G1 M1. 2 समंततः (for ततस्ततः).

51 Ś K1–3 om. 51 (cf. v. l. 50). Dn1 D4 read 51 after 50ab. — a) K4 B2. 3 Dc1 D1 इमे च; K5 B4 एते हि; Dn1 D4 एतेन; S इमे तु (for एते च). K4 B2. 3. 5 Dc1 D1 संहताः (for सहिताः). D2. 4 सर्वे (for शूराः). — b) B4 पंचालाः. G1 M पांडुभिः (for पाण्डवैः). G2 पांडवेयाश्च पार्षताः. — c) K4 त्रि-; K5 B1 D2. 4. 5. 7. 8 [अ]भि- (for हि). — d) K4 B1. 2. 4 Dc1 Dn2 D1 आद्रवंति; K5 Dn1 D3. 5–8 T G2–5 आ(D3. 5. 6 प्रा)द्रवंते; D4 आर्द्रवंते (for प्राद्रवन्ति).

52 a) B3 तत्र (for अत्र). — c) Dn2 वेह; D3. 6 नेह; D8 चापि (for वापि). — d) Ś K1–3 दूरप्राप्तश्; K4 D5. 7. 8 M1. 2 दूरयात(D8 °न)श् (for दूरं यातश्). D3. 6 स (for च). Ś K1–3 D1 सात्यकेः; G1. 5 M1. 2 सत्यकः (for सात्यकिः).

53 Before 53, S (except G5) ins. संजयः. — a) B4 अथ (for तथा). Ś2 K1–3 D4 [ए]व; B1–3. 5 Dc1 D6 च; Dn2 D3 [इ]ति (for [ए]वं). S तथा तेनोच्यमानस्य. — b) B2. 3. 5 Dc1 सारथेः (for मारिष). — c) D4 सैनेयो. — d) G1 M बहुशतान् (for °विधान्). Ś1 K1. 3. 4 नरान् (for रथान्). K2 वितिघ्नन्बहुधा नरान्; B2. 3 Dc1 निघ्नन्रथवरान्बहून् (Dc1 °न्वरान्).

54 a) G1 M हन्यमानाः (for वध्य°). — b) Ś2 द्रोणानीकेन तावकाः. — c) B1. 3 Dc1 युद्धमुत्सृज्य संत्रस्ता; G1 M युयुधानं रणे त्यक्त्वा. — d) Ś K1. 2. 4 D1 द्रोणानीकानि (for °काय). B4 द्रोणानीकं प्रदुद्रुवुः.

55 a) B4 T G1. 2. 5 M तैस् (for यैस्). B3 Dc1 पूर्वं (for सार्धं). — b) S रथं (for रथैः). B3 Dc1 सार्धं; M3 तूर्णं (for पूर्वं). T G1. 2. 4 M न्यवर्तयत्; G3 °र्धयत् (for °र्तत). — c) Ś1 [ऽ]तीतास्; T G3. 4 हताः (for भीतास्). K1 त्वभिधावंत; K5 पर्यधा°; B1–3 Dc1 S समकीर्यंत; D2 समधावंत (for त्वभ्य°).

Colophon. — *Sub-parvan*. Ś1 K1–4 B2–4 Dn1 D2. 3. 5–8 G1 M1. 2 जयद्रथवध — *Adhy. name:* Ś K1–4 B D G4. 5 सात्यकिप्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 T G2–4 119; Dn1 121; D2 124; D3 18; G1 118; G5 115. — *Śloka no.:* Dn1 55; G5 59.

98

1 b) D4 पर्युपस्थितं; D8 G4 पर्यवस्थितः; G1 M प्रत्युपस्थितं; G5 [ऽ]थ व्यव° (for पर्यव°). — c) T G2–5 राजन् (for वाक्यं).

2 Before 2, G1 M ins. द्रोणः. — b) D1. 2. 4. 7. 8 चैते (for एते). Dc1 D4 प्रतिद्रुताः; G1 M द्रवंति ह

कच्चित्क्षेमं तु नृपतेः कच्चिज्जीवति सैन्धवः ॥ २
राजपुत्रो भवानत्र राजभ्राता महारथः ।
किमर्थं द्रवसे युद्धे यौवराज्यमवाप्य हि ॥ ३
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाञ्चालैः पाण्डवैः सह ।
एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोऽसि संयुगे ॥ ४
न जानीषे पुरा त्वं तु गृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ।
शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥ ५
अप्रियाणां च वचनं पाण्डवेषु विशेषतः ।
द्रौपद्याश्च परिक्लेशस्त्वन्मूलो ह्यभवत्पुरा ॥ ६
क्व ते मानश्च दर्पश्च क्व च तद्वीर गर्जितम् ।
आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥ ७
शोच्येयं भारती सेना राजा चैव सुयोधनः ।
यस्य त्वं कर्कशो भ्राता पलायनपरायणः ॥ ८
ननु नाम त्वया वीर दीर्यमाणा भयार्दिता ।
स्वबाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी ।
स त्वमद्य रणं त्यक्त्वा भीतो हर्षयसे परान् ॥ ९ C. 7. 4875 B. 7. 122. 12 K. 7. 122. 12

(for प्रविद्रुताः). — c) D6 क्वचित्; A few MSS. कश्चित् (for कच्चित्). D4 om. मं तु नृपतेः. B1–3 G1 M1. 2 नु; D5 च; T G3. 4 न (for तु). — d) D6 क्वचित् (for कच्चित्). Ś1 K1–3 संजयः; Ś2 संजय (for सैन्धवः).

3 a) K3 महानत्र; D5 सदा तत्र; G1 M भवान्यत्र (for भवानत्र). — c) Dn D2. 4 द्रवते (for °से). B (except B4) Dc1 D3 युद्धाद्द्रवसि कस्मात्त्वं; G1 M युद्धे किमर्थं द्रवसि. — d) Ś ते; K1. 2. 4 D1 तत्; B (except B3) D3. 6 ह; S च (for हि). Dn2 यौवराज्यमवाप्नुहि; D7. 8 °मवाप्यति. — After 3, K4 B Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 ins.:

702* दासी जितासि द्यूते त्वं यथाकामचरी भव ।
वाससां वाहिका राज्ञो भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मे भव ।
न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य षण्ढतिलैः समाः ।
दुःशासनैवमुक्त्वा त्वं पूर्वं कस्मात्पलायसे ।

[(L. 1) B4 जातासि; D3. 6 कृतासि (for जि°). D3. 6 कृष्णे (for द्यूते). — (L. 2) Dn2 सदा (for भव). D2 वस त्वं दासि राज्ञोथ; D3. 6 वास(D6 पाद)मंवाहिका सदा (D6 राज्ञो) (for the prior half). D2 ज्येष्ठभ्रातुर्गृहे मम (for the post. half). — (L. 3) Dn2 D3. 6 संजाताः (for न सन्ति). K4 B1 Dn2 D2. 3. 6 transp. सर्वे and तेऽद्य. D1 तेन (for सर्वे). — (L. 4) Bom. ed. transp. पूर्वं and कस्मात्.]

4 a) T G2–5 पुरा; G1 M त्वं हि (for स्वयं). D3. 6 वैरे (for वैरं). D3. 6 मार्तिं (for महत्). — b) B4 Dc1 D4 पंचालैः. B5 पांडुभिस् (for पाण्डवैः). B (except B4) Dc1 तथा (for सह). D3. 6 पांचालैः सह पांडवैः; S पांडवैः सह बंधुभिः. — c) K2 Dn2 D5. 6 एवं; T G3. 4 एकः (for एकं). G1 M सत्यकम् (for सात्यकिम्). — d) Dc1 कस्माद् (for कथं).

5 a) T G2–5 जानासि (for जानीषे). D3 त्वैतान्; D6 त्वेतद् (for त्वं तु). G1 M अज्ञोसि त्वं (M3–5 नाज्ञासीस्त्वं) पुरा मूढ. — b) K1 सुरोदरौ; K2 सुरोदरे; G1. 2 M दरोदरे (sic) (for दुरो°). — c) K2 M3–5 एते (for ह्येते). — d) T G2–5 दारुणाग्निशिखोपमाः; G1 M घोरा आशीविषो°.

6 a) B (except B4) D (except D3) T G2–4 हि (for च). Ś K D (except Dc1 D3) वचसां (for वचनं). G1 M अप्रियं यच्च वचनं; G5 अप्रिया एव हि वनं. — b) Dn D1 पांडवस्य; D6 °वानां (for °वेषु). Ś1 [अ]विशेषतः (for विशे°). — c) K1. 3. 5 D1. 4. 5 G2. 4 परिक्लेशं; D2. 3 °क्लेशे (for °क्लेशस्). — d) D3. 7 तन्मूलः; M3. 4. 5 (*inf. lin.* as in text) त्वन्मुखो (for त्वन्मूलो). D3 प्राभवत् (for ह्यभवत्). Ś2 K Dn1 D1. 2. 4–6. 8 त्वन्मूलमभवत्तदा (D4 °वत्पुरा).

7 a) B3 G1 M1. 2 transp. मानश्च and दर्पश्च. — b) B5 T G2 ते; D6 तत्; G3–5 नु (for च). Ś K1–4 B3 D1 च तद्वीर्यं; K5 B4 Dn D2–5. 8 ते वीर्यं क्व (for च तद्वीर). — B3 reads 7^{cd} twice. — d) M3. 4. 5 (*sup. lin.*) योधयित्वा; M5 (orig.) क्रोध° (for कोप°).

8 b) K5 B4 Dn1 D5 राज्यं; D2 शोच्यो (for राजा). D2 राजा; D5 शोच्यं (for चैव).

9 a) K4 om. from वीर up to परान् (in 9^{f}). — b) D5 T G2–4 दार्यमाणा (for दीर्य°). Dn2 D3. 6 समार्दिता; D2 भयान्विता; A few MSS. भयार्दिताः (for भयार्दिता). — c) D8 आसाद्य; G1 M आश्रित्य (for आस्थाय). B1–3 Dc1 रणे स्वबलमास्थाय. — d) K5 स्ववाहिनी; B2. 3 Dc1 वरूथिनी (for ह्यनीकिनी). — e) D2 सत्यसंध; D4 सत्यमद्य; T G3. 4 यस्त्वमद्य (for स त्वमद्य). K1. 3 रणे (for रणं). Ś K2. 3. 5 D (except

C. 7. 4875
B. 7. 122. 12
K. 7. 122. 12

विद्रुते त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ।
कोऽन्यः स्थास्यति संग्रामे भीतो भीते व्यपाश्रये ॥ १०
एकेन सात्वतेनाद्य युध्यमानस्य चानघ ।
पलायने तव मतिः संग्रामाद्धि प्रवर्तते ॥ ११
यदा गाण्डीवधन्वानं भीमसेनं च कौरव ।
यमौ च युधि द्रष्टासि तदा त्वं किं करिष्यसि ॥ १२
युधि फल्गुनबाणानां सूर्याग्निसमतेजसाम् ।
न तुल्याः सात्यकिशरा येषां भीतः पलायसे ॥ १३
यदि तावत्कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ।
पृथिवी धर्मराजस्य शमेनैव प्रदीयताम् ॥ १४
यावत्फल्गुननाराचा निर्मुक्तोरगसंनिभाः ।
नाविशन्ति शरीरं ते तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १५
यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रणे ।
नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १६
यावन्न क्रुध्यते राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
कृष्णश्च समरश्लाघी तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १७
यावद्भीमो महाबाहुर्विगाह्य महतीं चमूम् ।
सोदरांस्ते न मृद्नाति तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १८

Dc1 D2) हित्वा; B5 कृत्वा (for त्यक्त्वा). —^{f}) K2 ततो (for भीतो). T G1–4 M भीषयसे; G5 भिक्ष° (for हर्ष°).

10 ^{a}) K3 तव (for त्वयि). —^{b}) D3 -सूदने (for °न). —^{c}) D2 T G2–4 कोद्य (for कोऽन्यः). —^{d}) Ś2 B1. 2 (marg. as in text) D2 भीत-; K2 T G3. 4 भीतो; K4 D1 भीरु; B5 भीता; D5. 7 भीतं (for भीते). D5. 7 व्यपाश्रयेत् (for °श्रये). K3 B3. 4 Dc1 Dn2 D6 भीतो भीतव्यपाश्रयः; G1 M भीतो भीतान्हि पश्यति.

11 ^{a}) G3 M1. 2 एतेन (for एकेन). G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन). —^{b}) K1. 2 युयुधानस्य; B3 युयुधानेन (for युध्यमानस्य). Ś1 K5 तेनघ; Dn D3–8 तेन वै; D2 संयुगे; S ते युधि (for चानघ). —^{c}) G1 M बुद्धिः पलायने व्यक्तं. —^{d}) Ś2 Dc1 D4. 5. 8 विप्र-; G5 विनि- (for हि प्र-).

12 ^{a}) Dc1 गांजीव-; D7 गांडिव- (for गाण्डीव-). —^{b}) K5 D4–8 कौरवं; G1 M भारत; G5 मारिष (for कौरव). —^{c}) B5 Dn D1. 3–8 वा (for च). K5 द्रष्टासि वा यमौ युद्धे; B2. 3 Dc1 युधि द्रष्टासि च यमौ; S यमौ च द्रक्ष्यसि रणे. —^{d}) B3 transp. त्वं and किं. D2 वा; T G M1. 2 वै (for त्वं).

13 ^{a}) B (except B4) Dc1 D2 T G2 एते; Dn2 D3. 6 अपि (for युधि). Ś2 K1 T फल्गुण-; K2 D1. 6 फाल्गुण-; K4. 5 B Dc1 Dn D2–5. 7. 8 G1 M3. 4 फाल्गुन- (for फल्गुन-). —^{b}) K2 Dn D3. 5–8 S (except G1 M1. 2) -वर्चसां; D4 -वर्धतां (for -तेजसाम्). —^{c}) G1 M सत्यक- (for सात्यकि-). —^{d}) Ś2 K1–4 B2. 3 Dc1 D6 S येभ्यो (for येषां). K1. 2 Dn1 D4 पलायसि (for °से). — After 13, D2 ins.:

703* त्वरितो वीर गच्छ त्वं गान्धार्युदरमाविश ।
पृथिव्यां धावमानस्य न संपश्यामि ते शमम् ।

14 ^{c}) K2 D5 G1. 2 M (M5 *inf. lin.* as in text) पृथिवीं. B Dc1 Dn2 D1. 2 धर्मराजाय; G1 M °पुत्राय (for °राजस्य). —^{d}) B1 सांत्वेन; B2 (marg. as in text) कालेन; D2 साम्रेन (sic) (for शमेन). M3–5 [उ]प- (for प्र-). D4 साम्नैव प्रतिपद्यतां.

15 ^{a}) Ś2 फल्गुण-; K3–5 B D फाल्गुन- (for फ°). K4 -नाराचान्; B1–3. 5 Dc1 D2 -बाणा वै; S -बाणास्ते (for -नाराचा). —^{c}) Ś1 B1 न विशंति; D2 न भिंदंति; D7. 8 नाविशंते (for °शन्ति). —^{d}) D8 संगास्य (for संशाम्य). — After 15, T G4 M4. 5 read 19^{abcd} and G1 M1. 2 18 and 19^{abcd} (transposed); while G5 reads after 15, 18^{a}–19^{b}. The sequence of G3 after 15 is: 19^{ab}, 17, 16. 19^{ab} (r), 17 (r), 704*.

16 For the sequence in G3, cf. v. l. 15. Ś2 K1. 4 D1 om. (hapl.) 16–17. D2 om. (hapl.) 16. —^{c}) G1 M महेष्वासास् (for महात्मानस्).

17 For the sequence in G3, cf. v. l. 15. Ś2 K1. 4 D1 om. 17 (cf. v. l. 16). D3. 8 G5 om. (hapl.) 17. D4 om. (hapl.) 17–18. G2 om. (hapl.) 17^{a}–19^{b}. Dn2 transp. 17 and 18. —^{a}) B2. 3 Dc1 क्रुध्यति नो; B5 न क्रुध्यति; G1 M1. 2 नः क्रुध्यते (for न क्रु°). G1 M व्यक्तं (for राजा). —^{b}) Ś1 धर्मराजो (for °पुत्रो).

18 For the sequence in G3. 5, cf. v. l. 15. D4 G2 om. 18 (cf. v. l. 17). K2 om. (hapl.) 18. Dn2 transp. 17 and 18. G1 M1. 2 transp. 18 and 19^{abcd}.

पूर्वमुक्तश्च ते भ्राता भीष्मेण स सुयोधनः ।
अजेयाः पाण्डवाः संख्ये सौम्य संशाम्य पाण्डवैः ।
न च तत्कृतवान्मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥ १९
स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो युध्यस्व पाण्डवैः ।
गच्छ तूर्णं रथेनैव तत्र तिष्ठति सात्यकिः ॥ २०
त्वया हीनं बलं ह्येतद्विद्रविष्यति भारत ।
आत्मार्थं योधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ २१
एवमुक्तस्तव सुतो नाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ।
श्रुतं चाश्रुतवत्कृत्वा प्रायाद्येन स सात्यकिः ॥ २२
सैन्येन महता युक्तो म्लेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥ २३
द्रोणोऽपि रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान्पाण्डवांस्तथा ।
अभ्यद्रवत संक्रुद्धो जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २४
प्रविश्य च रणे द्रोणः पाञ्चालानां वरूथिनीम् ।
द्रावयामास योधान्वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे । C. 7. 4292 B. 7. 122. 32 K. 7. 122. 32

— ^{b}) The portion of the text from गाह्य up to समरे द्रो (in 55^{a}) is lost in Ś$_{2}$ on a missing folio. — ^{c}) K$_{1.4}$ B$_{4}$ Dn$_{2}$ D$_{1-3.5.6.8}$ गृह्णाति; Dn$_{1}$ मृह्णाति; G$_{3}$ मत्राति (for मृद्नाति). G$_{1}$ M न हंति सोदरान्संखे (M$_{4}$ °घे). — After 18, S (G$_{2}$ om.) ins.:

704* मया शमवता चोक्तो रक्ष शेषं सुयोधन ।
संशाम्य वीर पार्थैस्त्वं रक्ष सर्वान्महीक्षितः ।

[(L. 1) G$_{3.4}$ चोक्ता (for चोक्तो). — (L. 2) G$_{3.4}$ संशाम्य पार्थैः संरक्ष (for the prior half). G$_{3.4}$ वीर (for रक्ष).

19 For the sequence in G$_{3.5}$, cf. v. l. 15. Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). G$_{2}$ om. 19^{abcd} (cf. v. l. 17). M$_{3}$ om. (hapl.) 19^{abcd}. After 15, T G$_{4}$ M$_{4.5}$ read 19^{abcd}, while G$_{1}$ M$_{1.2}$ read 18 and 19^{abcd} transp. — ^{a}) D$_{7.8}$ पूर्वं सूक्तश्च. K$_{5}$ तु (for च). — ^{b}) K$_{5}$ B$_{1.3-5}$ D (except D$_{1}$) [अ]सौ; B$_{2}$ [आ]जौ; G$_{5}$ च (for स). — D$_{4.8}$ om. (hapl.) 19^{cdef}. G$_{3.5}$ om. 19^{cd}. — ^{c}) G$_{1}$ M (M$_{3}$ om.) अजय्याः पांडवाः संखे (M$_{4}$ °घे). — ^{d}) K$_{5}$ तावत् (for सौम्य). B (except B$_{4}$) Dc$_{1}$ Dn$_{2}$ D$_{3}$ तैः सह (for पाण्डवैः). Ś$_{1}$ K$_{4}$ D$_{1.5-7}$ सौम्य शाम्यस्व (K$_{4}$ D$_{1}$ साम्यस्व; D$_{5}$ शाम्य च; D$_{6}$ शंसाम्य) तैः सह; K$_{1-3}$ सौम्य चास्य (K$_{2}$ शास्य; K$_{3}$ शाम्य) सुतैः सह. — ^{e}) Ś$_{1}$ तावत् (for च तत्). — After 19, Dn$_{1}$ D$_{2}$ ins.:

705* तवापि शोणितं भीमः पास्यतीति मया श्रुतम् ।
तच्चाप्यवितथं तस्य तत्तथैव भविष्यति ।
किं भीमस्य न जानासि विक्रमं त्वं सुबालिश ।
येन ते वैरमारब्धं संयुगे प्रपलायता ।

[(L. 3) D$_{2}$ transp. भीमस्य and न जानासि. — (L. 4) Bom. ed. यत्त्वया (for येन ते).]

20 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{3}$ स्व-; K$_{1.4}$ B$_{1-4}$ D$_{5}$ T G$_{5}$ सु- (for स). K$_{5}$ D$_{2.5}$ मतिम्; G$_{1}$ M बुद्धिम् (for धृतिम्). — ^{b}) K$_{2}$ वृतो; D$_{2}$ ततो; D$_{4.6}$ यतो; G$_{3}$ lacuna (for यत्तो). B$_{1.4}$ D$_{2}$ S भारत; B$_{2.3.5}$ Dc$_{1}$ (before corr.) कौरव (for पाण्डवैः). — ^{c}) K$_{1-3}$ D$_{1}$ [ए]ष; B$_{3}$ Dc$_{1}$ [आ]शु; M$_{1.2}$ [ए]वं (for [ए]व). — ^{d}) K$_{1-4}$ D$_{1}$ सत्यं (for तत्र). M$_{3-5}$ सत्यकः (for सात्यकिः). B$_{2.3}$ Dc$_{1}$ वर्तते यत्र सात्यकिः.

21 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) G$_{5}$ भिन्नं (for हीनं). — ^{b}) B$_{4}$ वै ध्रुवं (for भारत). — ^{c}) B$_{2}$ (marg. as in text) T G$_{2-5}$ आत्मानं; D$_{3}$ G$_{1}$ M आत्मार्थें (for °र्थं). T G$_{2-5}$ योजय (for योधय). — ^{d}) G$_{1}$ M सत्यकं (for सात्यकिं).

22 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{b}) B Dc$_{1}$ D$_{2}$ T G$_{2-5}$ नावोचत् (for नाब्रवीत्). G$_{1}$ M नोक्तवान्किंचिदेव तु. — ^{c}) K$_{4}$ वा (for च). B$_{1.4}$ G$_{1}$ M अश्रुतवत् (for चाश्रुत°). B$_{2.3}$ Dc$_{1}$ श्रुतमप्यश्रुतं कृत्वा. — ^{d}) K$_{1}$ प्रयात्येव; D$_{2}$ प्रायाद्यत्र (for प्रायाद्येन). Ś$_{1}$ च (for स). G$_{1}$ M प्रयात्येव च सत्यकं.

23 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{d}) D$_{2}$ उपाद्रवत् (for अयोधयत्). — After 23, Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ read 25^{cd}.

24 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{b}) K$_{3}$ पंचालान्. — ^{c}) K$_{1}$ अत्यद्रवत (for अभ्य°). B$_{2}$ D$_{5}$ G$_{1}$ M अभ्य- (D$_{5}$ अभि)द्रवत्सुसंक्रुद्धो. — ^{d}) D$_{3.6}$ वेगम्; D$_{4}$ युद्धम्; D$_{5}$ जैत्रम्; G$_{1}$ M$_{1.2}$ गुणम् (for जवम्).

25 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) T G$_{2-5}$ तथा (for रणे). — ^{b}) Dn पांडवानां; D$_{4}$ पंचालानां (for पाञ्चालानां). B$_{2.3}$ Dc$_{1}$ Dn$_{2}$ अनीकिनीं (for वरूथिनीम्). — Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ read 25^{cd} after 23. — ^{c}) S व्य(T G$_{3.4}$ वि)द्रावयद्रणे योधान्. — After 25, K$_{5}$ reads 28^{ab} for the first time, repeating it in proper place.

26 Ś$_{2}$ missing (cf. v. l. 18). K$_{5}$ om. 26^{ab}. — ^{b})

C. 7. 4292 B. 7. 122. 22 K. 7. 122. 32 पाण्डुपाञ्चालमत्स्यानां प्रचक्रे कदनं महत् ॥ २६

तं जयन्तमनीकानि भारद्वाजं ततस्ततः ।
पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान्वीरकेतुः समभ्ययात् ॥ २७

स द्रोणं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ २८

तत्राद्भुतं महाराज दृष्टवानस्मि संयुगे ।
यद्द्रोणो रभसं युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्यवर्तत ॥ २९

संनिरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
आवव्रुः सर्वतो राजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३०

ते शरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्च महाधनैः ।
शस्त्रैश्च विविधै राजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३१

निहत्य तान्बाणगणान्द्रोणो राजन्समन्ततः ।
महाजलधरान्व्योम्नि मातरिश्वा विवानिव ॥ ३२

ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसंनिभम् ।
संदधे परवीरघ्नो वीरकेतुरथं प्रति ॥ ३३

स भित्त्वा तु शरो राजन्पाञ्चाल्यं कुलनन्दनम् ।

K2 D7 G3 विश्राम्य (for °व्य). G1 M1. 2 चात्मनः (for संयुगे). B1. 4 नाम विश्रावयन्युधि. — ^{c}) T G2 -मात्स्यानां. — ^{d}) D2 चक्रे कदनमुत्तमं.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) S (except G5) तर्जयंतम् (for तं जयन्तम्). — ^{b}) S (except G2. 5) समंततः (for ततस्ततः). — ^{c}) B (except B4) Dc1 S बलवान् (G5 °वद्) (for द्युतिमान्). — ^{d}) G5 विच्छेत्तुं स * मभ्ययात्.

28 Ś2 missing (cf. v. l. 18). K5 reads 28^{ab} for the first time after 25. — ^{a}) B1. 4 Dn2 D3. 6 G1 M बाणैर् (for विद्ध्वा). K5 (first time) द्रोणस्तु बहुभिर्विद्ध्वा. — ^{b}) B1. 4 Dn2 D3. 6 G1 M विद्ध्वा; B3. 5 Dc1 बाणैः (for शरैः). K1 om. संनतपर्वभिः. — G4 om. (hapl.) 28^{cd}. — ^{d}) K5 तस्य; M4 चापि (for चास्य). — For 28^{cd}, G1 M1. 2 subst.:

706* ननाद बलवान्नादं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

29 Ś2 missing (cf. v. l. 18). K4 reads 29^{ab} twice. — ^{a}) K4 (first time) ध्वजं तत्राद्भुतं राजन्. — ^{b}) D3. 6 नाम विश्राव्य संयुगे (= 26^{b}). — D4 reads 29^{c} on marg. — ^{c}) D3 यं (for यद्). Ś1 द्रोणं. B (except B4) Dc1 M रभसो; T G2–4 रभसा; G1 रभसे (for रभसं). D4 यतो द्रोणः सुसंरब्धः. — ^{d}) Ś1 पांचाल्यो; G2. 5 M3–5 पांचालान् (for °ल्यं). Ś1 K1. 3 D1 न न्य(D1 नि)वर्तत; K4 न निवर्तितः; K5 Dc1 S (except M1. 2) नात्यवर्तत; B2 (marg. as in text) नान्यव°; D3 नाभिवर्तते; D7 नात्यमर्षतः (for नाभ्यवर्तत).

30 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) T G2–4 संनिरुध्य; G5 यन्निरुध्य (for संनिरुद्धं). D2 तूर्णं (for द्रोणं). — ^{b}) Ś1 पांचालैर्; B5 Dc1 पंचाला. S प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य). M2 मारिषं. — ^{c}) K4. 5 अवव्रुः; Dn1 आजघ्नुः; D8 आचक्रुः (for आवव्रुः). D2 सहसा; D4 च रणे (for सर्वतो). G1 M द्रोणं (for राजन्). — ^{d}) B1–3 Dc1 धर्मराजजयेप्सवः; D2 S °राज(D2 °पुत्र)हितैषिणः.

31 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) K1–3 B (except B4) Dc1 D8 तैः (for ते). — ^{b}) B2. 3. 5 Dc1 सहस्रशः; Dn1 महास्वनैः; Dn2 D3 °ध्वजैः; D2 °हवे; D4 °शरैः; D6 °बलैः; T G2–5 °मुखैः; G1 M तथाशितैः (for महाधनैः). — ^{c}) Dn1 D3. 4. 6 अस्त्रैश् (for श°). T G3. 4 विविधा. — ^{d}) K2 द्रोणपुत्रम्; G5 °मेव (for °मेकम्). Dn1 D4 अवारयन् (D4 °यत्); D7 इवाकिरन्; G1 M अपूर(G1 °ज)यन् (for अवाकिरन्). Dn2 D3. 5. 6 द्रोणमेव समाकिरन्.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) T G2–5 निवार्य (for निहत्य). K3 B D (except D3. 6) -गणैर् (for -गणान्). — ^{c}) K2 D4. 6 महाजलधरा (sic). — ^{d}) D1. 3. 6 घनानिव; T G3. 4 विवाति च; G2 यथा तथा (for विवानिव). B3 Dn1 D2. 5 मातरिश्वेव धन्विनः (B3 मारिष; D5 चाभिभुः). — For 32^{cd}, G1 M subst.:

707* यथा वायुर्महाभ्राणि विवान्नित्यं वियस्युत ।

[M1. 2 विविधानि (for विवान्नित्यं).]

33 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) B Dc1 D2 G2. 4 महावेगं; G1 M °राज (for °घोरं). — ^{b}) G1 M सूर्याग्निसदृशं तदा (G1 M1. 2 °शप्रभं). — ^{d}) K3 B3–5 Dc1 D2 वीरकेतो (for °केतु-).

34 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) D2 भित्त्वा तु; D3 संभित्त्वा (for स भित्त्वा). D2 स; G1 M [आ]शु (for तु). Ś1 शरान्; T G3. 4 शरै (for शरो). — ^{b}) K1–3 B3 पांचाल्य-; B2. 5 Dc1 Dn D1. 2. 5. 6 T G M1. 2 पांचाल-; D3 पंचालं; M3–5 पांचालं. K3. 4 B1. 4 D7. 8 M3. 4 कुरुनंदन (for कुलनन्दनम्). — ^{c}) D8 अभ्ययाद्; M1. 2 अत्यगाद् (for अभ्यगाद्). D2 उभो; G1 M1. 2 राजन्ँ (for तूर्णं). — K2. 5 om. (hapl.) 34^{d}–35^{c}.

अभ्यगाद्धरणीं तूर्णं लोहितार्द्रो ज्वलन्निव ॥ ३४
ततोऽपतद्रथात्तूर्णं पाञ्चाल्यः कुलनन्दनः ।
पर्वताग्रादिव महांश्चम्पको वायुपीडितः ॥ ३५
तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महाबले ।
पाञ्चालास्त्वरिता द्रोणं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३६
चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत ।
तथा चित्ररथश्चैव भ्रातृव्यसनकर्शिताः ॥ ३७
अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं युयुत्सवः ।
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥ ३८
स वध्यमानो बहुधा राजपुत्रैर्महारथैः ।
व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्कुपितो रणे ॥ ३९
तथापरैः सुनिशितैर्भल्लैस्तेषां महायशाः ।
पुष्पाणीव विचिन्वन्हि सोत्तमाङ्गान्यपातयत् ॥ ४०
ते रथेभ्यो हताः पेतुः क्षितौ राजन्सुवर्चसः ।
देवासुरे पुरा युद्धे यथा दैतेयदानवाः ॥ ४१
तान्निहत्य रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् । C.7.4910 B.7.122.50 K.7.122.50

—^{d}) Ś1 K1.3.4 लोहिताक्षो; D7.8 °तांगो (for °तार्द्रो). T G2–5 लोहितार्द्रकृतच्छविः.

35 Ś2 missing (cf. v. l. 18). K2.5 om. 35^{a} (cf. v. l. 34). —^{a}) G1 M स पपात (for ततोऽपतद्). —^{b}) K1.2 D1.3.5 पांचाल्य-; B2.3.5 T G M1.2 पांचाळ-; D7 पांचाल्यं; M3–5 पांचालः. K3.4 B1.4 Dn1 D4.7.8 M3–5 कुरुनंदन. — B5 T G3.4 om. 35^{cd}. —^{c}) G1 M1.2 पर्वताग्रे. D7.8 इव महीं; G1 M यथा भग्नश् (for इव महांश्). —^{d}) K1 च पावको (hypermetric); Dn2 D3.6 अशोको (for चम्पको). D7 -पीडितैः (for °त.).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{b}) B Dc1 T G2–5 M3–5 महारथे (for °बले). D5 पांचाळकुळनंदने. —^{c}) K3 D1 पंचालास्. Ś1 K1–4 Dn2 D4.5.7.8 राजन्; G5 तूर्णं (for द्रोणं). —^{d}) G1 M पीडयंति स्म सर्वतः.

37 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{a}) K4.5 सधन्वा; G5 सुधर्मा (for सुधन्वा). D2 सुकेतुश्चैव धर्मात्मा. —^{b}) D3.6 G5 चित्रधन्वा (for °वर्मा). Dn2 मारिष (for भारत). —^{c}) D2 रविंद्र- (for चित्र-). —^{d}) G1 M भ्रातुर् (for भ्रातृ-). Ś1 K1–4 B (except B2) Dn2 D1.2.6 -कर्षिताः; D3 G5 -पीडिताः (for -कर्शिताः).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{a}) K4 D4 अभ्यद्रवंति; Dn2 तेभ्यद्रवंत; G1 M अभ्यद्रवंस्ते (for °द्रवन्त). K4 T G3.4 सहसा (for सहिता). —^{b}) G1 M1.2 युयुत्सया. —^{c}) K4 मुंचंति (for मुञ्चन्तः). —^{d}) K5 D4.7 वर्षांते; D8 घर्मांते (for तपान्ते). G1 M1.2 जलदो. S यथा (for इव). B2.3 Dc1 वर्षास्विव बलाहकाः. — After 38, S ins.:

708* अदृश्यं समरे चक्रुर्भारद्वाजं सुधन्विनः ।

39 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{a}) D2 ताड्यमानो; D4 विध्य°; G1 M हन्य° (for वध्य°). —^{b}) Ś1 महाबलैः (for °रथैः). — After 39^{ab}, K4 B Dc1 D1 ins.:

709* क्रोधमाहारयत्तेषामभावाय द्विजर्षभः ।
ततः शरमयं जालं द्रोणस्तेषामवासृजत् ।
ते हन्यमाना द्रोणस्य शरैराकर्णचोदितैः ।
कर्तव्यं नाभ्यजानन्वै कुमारा राजसत्तम ।
तान्विमूढान्रणे द्रोणः प्रहसन्निव भारत । [5]

[(L. 2) B4 अवारयत् (for °सृजत्).]

—^{c}) D4 अप्रधृष्य रथं चक्रे. —^{d}) D2 युधि (for रणे). K4 D1 कुपितोपि महारणे; B (except B4) Dc1 कुपितः कंकपत्रिभिः; Dn2 कुमारान्सूर्यवर्चसः.

40 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{a}) B Dc1 D1.2 S (except G2) अथापरैः; Dn1 D4.5.7.8 तथा शरैः (D4 शब्दैः) (for तथापरैः). K1 सुनिचितैर्. —^{b}) B1.3.5 Dc1 transp. भल्लैः and तेषां. Ś1 K1–4 D1 G2 महात्मनां; K5 °रथः (for °यशाः). —^{c}) B Dc1 D2.8 विचिन्वान; T महान्वायुर्; G2.3.5 विवान्वायुर्; G4 धुवन्वायुर् (for विचिन्वन्हि). —^{d}) B Dc1 D3.6 T G2.5 उत्तमांगानि (for सोत्तमाङ्गानि). D2 ह्युत्तमांगान्यशातयत्; G3.4 उत्तमांगान्यपातयत्. — For 40^{cd}, G1 M subst.:

710* न्यकृन्तच्चोत्तमाङ्गानि यथा तालवनानि ह ।

[G1 M1.2 -फलानि (for -वनानि).]

41 Ś2 missing (cf. v. l. 18). —^{a}) T G2.4.5 रथाः; G3 रथात् (for हताः). G1 M ते हता निपतंति स्म. —^{b}) G1 M तदा (for क्षितौ). T G2–5 सहस्रशः (for सुवर्चसः). —^{cd}) K5 D2 T G2–5 transp. पुरा and यथा. B4 देवासुरेषु युद्धेषु; G1 M यथा देवासुरे युद्धे. K1–3 D4.7 दैत्येय- (for दैतेय-). G1 M दैतेया निहतास्तथा (M3.4.5 [*inf. lin.*] °दा).

C. 7. 4911 B. 7. 122. 51 K. 7. 121. 50 कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ ४२

पाञ्चालान्निहतान्दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ।
धृष्टद्युम्नो भृशं क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयञ्जलं ।
अभ्यवर्तत संग्रामे क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ४३

ततो हा हेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ४४

संछाद्यमानो बहुधा पार्षतेन महात्मना ।
न विव्यथे ततो द्रोणः स्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥ ४५

ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोधमूर्छितः ।
आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ४६

स गाढविद्धो बलिना भारद्वाजो महायशाः ।
निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥ ४७

तं वै तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः पराक्रमी ।
समुत्सृज्य धनुस्तूर्णमसिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ४८

अवप्लुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः ।
आरुरोह रथं तूर्णं भारद्वाजस्य मारिष ।
हर्तुमैच्छच्छिरः कायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ४९

प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुर्गृह्य महाबलः ।
शरैर्वैतस्तिकै राजन्नित्यमासन्नयोधिभिः ।
योधयामास समरे धृष्टद्युम्नं महारथम् ॥ ५०

42 Ś2 missing (cf. v. l. 18). M3 om. 42^{bcd}. — ^{c}) K2. 3 भ्रमयामास (for भ्राम°). — For 42^{cd}, G1 M (M3 om.) subst.:

711* भ्रामयन्बहुधा चापं हंसपृष्ठं दुरानमम् ।

— T G M1. 2. 4. 5 ins. after 42: M3 after 42^{a}:

712* तदस्य भ्राजते राजन्मेघमध्ये तडिद्यथा ।

[M3 om. the prior half. G5 तत्तस्य (for तदस्य).]

43 Ś2 missing (cf. v. l. 18). Dc1 om. 43^{ab}. — ^{a}) K3 D6 पंचालान्. — B1 reads 43^{b}–44^{c} on marg. — ^{b}) K1 -कार्यान् (for -कल्पान्). B3. 5 दुरासदान्; D7. 8 महारथाः. — ^{c}) K1–4 Dn2 D1. 3 भृशोद्विग्नो; K5 रणे क्रोधान्; D4. 5. 7. 8 रणे क्रुद्धो; G1 M सुसंक्रुद्धो; G3 भृशं क्रुद्धान् (for भृशं क्रुद्धो). — ^{d}) Dn2 D2. 4. 6 पातयज्. B Dc1 नेत्राभ्यामश्रु (B1. 4 °भ्यां वारि) पातयन्; S °भ्यामश्रु मुंचत (G1 M1. 2 °श्रु मुंचति; G4 M3–5 °श्रमुंचत). — ^{e}) Ś1 K1–4 D2 अभ्यद्रवत; M3 अभिवर्तत (for अभ्यव°). — ^{f}) D7. 8 यत्तो (for क्रुद्धो).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 18). B1 reads 44^{abc} on marg. — ^{a}) Ś1 तदा (for ततो). G1 M बहुधा (for सहसा). — ^{b}) B3 Dc1 M3. 4 महान् (for नृप). — ^{c}) K1. 2. 4 G1 M3. 4 पांचालेन. D8 राजन् (for दृष्ट्वा). — ^{d}) Ś1 संपीडितं; K1. 2 संछादितं; K4 D1 संछा(D1 °सा)द्य तं; Dn1 आवाकिरन् (for आवारितं).

45 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) K2 संछिद्यमानो; K5 B2. 4 Dn D4. 5. 7. 8 G3. 4 स छाद्य° (for संछाद्य°). D8 G1 सहसा (for बहुधा). — ^{c}) K5 D7. 8 रणे (for ततो). S न स विव्यथते द्रोणो. — ^{d}) B (except B4) S हसन् (for स्मयन्). K2 B (except B4) Dc1 G1 M1. 2 [इ]व (for [ए]व). K1–3 [अ]नुयुध्यत; K5 D7. 8 [अ]भ्ययु°; B1. 3 Dc1 त्वयु°; B2 ह्ययु°; G1 M च युध्यते (for [अ]न्वयुध्यत).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{b}) S पांचाल्यो (M3–5 °लो) नतपर्वभिः. — ^{d}) S नवत्या सायकोत्तमैः.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 18). D2 om. 47^{ab}. — ^{a}) D4 व्यथितो; G2 बहुधा (for बलिना). — ^{b}) D3. 6 महारथः (for °यशाः). B (except B4) Dc1 पार्षतेन द्विजर्षभः. — ^{d}) G1 M [आ]जगाम (for ज°).

48 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś1 वा (for वै). — ^{b}) Ś1 भारद्वाजं (for धृष्टद्युम्नः). B2. 3. 5 Dc1 प्रतापवान् (for पराक्रमी). — ^{c}) D7. 8 रथं (for धनुस्). Dn1 D5 चापमुत्सृज्य शीघ्रं तु. — ^{d}) B4 जग्राहासिं स वीर्यवान्.

49 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) B2. 3 Dc1 चैव (for चापि). — ^{b}) B4 महाबलः (for °रथः). S त्वरितः खड्गचर्मधृक् (G1 M °भृत्). — ^{c}) D3. 6 चापि (for तूर्णं). — ^{e}) K (except K1) हंतुम्. B Dc1 Dn2 D1. 4. 5. 7. 8 S (except G1 M1. 2) इच्छन् (for ऐच्छत्).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) B1–3 Dc1 लब्धसंज्ञस्; S प्रत्याश्वस्य (for °श्वस्तस्). T G3. 4 रथे (for ततो). — ^{b}) Ś1 K1–3 D1. 2 महारथः; K4 °रवं; D4. 7. 8 G1 M3–5 °बलं (for °बलः). B (except B4) Dc1 चापमादाय वीर्यवान्. — After 50^{ab}, B Dc1 ins.:

713* आसन्नमागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नं जिघांसया ।

ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
द्रोणस्य विदिता राजन्धृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥ ५१
स वध्यमानो बहुभिः सायकैस्तैर्महाबलः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं भग्नवेगः पराक्रमी ॥ ५२
आरुह्य स्वरथं वीरः प्रगृह्य च महद्धनुः ।
विव्याध समरे द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ५३
तदद्भुतं तयोर्युद्धं भूतसंघा ह्यपूजयन् ।
क्षत्रियाश्च महाराज ये चान्ये तत्र सैनिकाः ॥ ५४
अवश्यं समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संगतः ।
वशमेष्यति नो राज्ञः पाञ्चाला इति चुक्रुशुः ॥ ५५
द्रोणस्तु त्वरितो युद्धे धृष्टद्युम्नस्य सारथेः ।
शिरः प्रच्यावयामास फलं पक्वं तरोरिव ।
ततस्ते प्रद्रुता वाहा राजंस्तस्य महात्मनः ॥ ५६
तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान्सृञ्जयांस्तथा ।
व्यद्रावयद्रणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥ ५७
विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्भारद्वाजः प्रतापवान् । C. 7. 4933 B. 7. 122. 73 K. 7. 125. 73

[B2 (marg.) इन्न तं (for आगतं).]

— ^{c}) K5 वितस्तिभी; Dn1 D4. 7. 8 T G3 वितस्तिकै (for वै°). — ^{d}) D7. 8 -योगिभिः. B (except B2) Dc1 Dn2 विव्याधासन्नयोधिभिः. — ^{e}) Ś1 K1–4 D1 चोदयामास (for योध°). — ^{f}) D5 महारणे (for °रथम्).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) K3 वै; D2 तु (for हि). — ^{b}) G1 M ह्यासन्न- (for आसन्न-). — ^{c}) K5 D7. 8 द्रोणेन (for द्रोणस्य). D1. 7. 8 विहिता (for विदिता). G5 प्रत्याश्वस्य ततो राजन्. — ^{d}) K4 अवाक्षिपत्; K5 D7. 8 अयोधयन् (D8 °यत्); Dn2 समाक्षिपत्; D3. 6 अथाक्षिणोत्; G5 अकर्षणोत् (sic) (for अवाक्षिपन्). B1–3. 5 Dc1 Dn1 D2. 5 T G2–4 धृष्टद्युम्नमाक्षि(Dc1 D2 T G2–4 °मक्षि-; Dn1 °मक्ष)णोत्; G1 M1. 2. 5 तैर्द्रोणः समयोधयत्; M3. 4 तैर्द्रोणमयोधयत् (submetric).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) D2 ताड्यमानो; T G3. 4 विध्य° (for वध्य°). — ^{b}) B1 महारथैः; B2. 3. 5 Dc1 D2 °रथः; T G3. 4 °बलैः; G2 °त्मनः (for °बलः). — ^{c}) K5 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य). B4 D2 S तस्माद् (for तूर्णं). — ^{d}) D4. 6 भग्नवेग-. S भग्नवेगपराक्रमः. — For 52^{cd}, B1–3 Dc1 subst.:

714* कृतसंकल्पभूयिष्ठः प्राद्रवत्स्वरथं प्रति ।

53 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) K1 सु-; M3–5 च (for स्व-). D5 तूर्णं (for वीरः). B1–3 Dc1 ततः स्वरथमारुह्य. — ^{b}) D1. 6 महा- (for महद्). — ^{d}) D5. 6 T G2–5 महाबलः (for °रथः). B (except B4) Dc1 कंकपत्रिभिरायसैः. — After 53, K4 B Dc1 D1 ins.:

715* द्रोणश्चापि महाराज शरैर्विव्याध पार्षतम् ।
तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चालयोस्तदा ।
त्रैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव ।
मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
चरन्तौ युद्धमार्गज्ञौ ततक्षतुरथेषुभिः । [5]
मोहयन्तौ मनांस्याजौ योधानां द्रोणपार्षतौ ।
सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षास्विव बलाहकौ ।
छादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिशो महीम् ।

[(L. 2) Dc1 -पांचाल्ययोस्. — (L. 3) MSS. -प्रह्लादयोर्. — (L. 5) K4 युद्धमार्गस्थौ.]

54 Ś2 missing (cf. v. l. 18). — ^{a}) K2 T G3. 4 ततो; K4 भवेद् (for तयोर्). K5 तदद्भुततमं युद्धं. — ^{b}) Ś1 T G3. 4 भूतसंघान्यपूजयन्; D3. 6 °संघोभ्यपूजयत्; G1 M °संहारकारकं. — ^{c}) D2 हन्यमाना (for क्षत्रियाश्च). — ^{d}) K3 B Dc1 तत्र (for तत्र). D2 पांचाल्येन तु सैनिकाः. — For 54^{cd}, G1 M subst.:

716* क्षत्रिया अब्रुवन्राजन्नैनतेयोऽयमित्युत ।

55 Ś2 missing up to द्रो (cf. v. l. 18). K4 om. 55^{a}–56^{b}. Dn1 om. 55^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1. 3 G1 M1. 2 अपश्यन्; K2 अपश्यत्; D3 G5 अपश्यं (for अवश्यं). Ś1 K1. 2 G1 M1. 2 द्रोणं. — ^{b}) Ś K1–3 D1 G1 M1. 2 संगतं. — G3 om. 55^{c}–56^{d}. — ^{c}) K1 यो (for नो). B Dc1 D2. 3. 5. 6 राजन्; G1 M1. 2 राजा (for राज्ञः). — ^{d}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) D2 पांचाल्य; D3 पंचाला (for पाञ्चाला).

56 K4 om. 56^{ab}; G3 om. 56^{abcd} (for both, cf. v. l. 55). — ^{a}) D3. 6 च (for तु). D3. 6 G1 M राजन् (for युद्धे). — ^{c}) K3 प्रकंपयामास; Dn1 D4. 5. 7. 8 प्राच्याव°. — ^{d}) D5 गिरेर् (for तरोर्). Dn1 D4 यथा (for इव). S तालात्पक्वफलं यथा. — ^{ef}) B3 Dn D1. 4. 5. 7. 8 तु (for ते). S transp. वाहा and राजंस्. B1. 5 चाश्वा (for वाहा). B2. 3. 5 Dc1 पार्षतस्य (for राजंस्तस्य).

57 ^{a}) Ś1 K1–3 G1. 5 प्रद्रवमानेषु; D3 प्रद्रुतमाणेषु.

C. 7. 4833
B. 7. 122. 73
K. 7. 122. 73

स्वं व्यूहं पुनरास्थाय स्थिरोऽभवदरिंदमः । न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सहिरे प्रभो ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

९९

संजय उवाच ।

ततो दुःशासनो राजञ्शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरञ्शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १
स विद्ध्वा सात्यकिं षष्ट्या तथा षोडशभिः शरैः ।
नाकम्पयत्स्थितं युद्धे मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २
स तु दुःशासनं वीरः सायकैरावृणोद्भृशम् ।

B2.3 Dc1 तेषु द्रुतेष्वथाश्वेषु. —b) K3 B4 पंचालान्. —c) Ś K D (except Dc1) अयोधयद् (for व्यद्राव°). —d) D7 ततस् (for the first तत्र). D6 शक्र- (for the second तत्र).

58 K2.4 Dn1 D1.4.8 om. (? hapl.) 58ab. —b) Ś K1.3 Dn2 D2.3.6.7 पराक्रमी (for प्रतापवान्). —c) K4 तं; D6–8 T G2–5 स्व- (for स्वं). Ś K1.2.4 पुरतः स्थाय (K4 °ष्य); S पुनरागम्य (for °रास्थाय). —d) K5 B4.5 Dn D1.3–6.8 T G2–5 स्थितो (for स्थिरो). Ś1 K1 D4.7.8 G5 अरिंदम. B1–3 Dc1 प्रत्यतिष्ठदरिंदमः. —e) B2 M1.2 राजन् (for युद्धे). —f) K3 B (except B2) T G2 M5 उत्सेहिरे; D3 उत्सहिताः (for उत्सहिरे). K5 रणे; B2.3.5 तदा (for प्रभो).

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś1 K B2–4 Dc1 Dn D1.2.4.5.7.8 G1 M1.2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: Ś2 चतुर्थदिने. — *Adhy. name :* Ś K B Dc1 Dn1 D1.3–8 सात्यकिप्रवेशः; D2 पांचालवधः; G1 M1.2 सात्यकिप्रवेशे पांचालयुद्धं; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 120; B2 50; B5 129; Dn1 122; D2 125; D3 18; G1 M 119; G5 116. — *Śloka no.:* Dc1 72.

99

1 a) D5 युद्धे; G3.4 राजा (for राजन्). Ś K1–4 D1 दुःशासनो महाराज (Ś2 °बाहुः). —b) K4 D4.6 सैनेयं. B (except B4) Dc1 शैनेयं प्रत्यवारयत्. —B Dc1 ins. after 1ab: K4 D1 after 2:

717* रथव्रातेन महता नानादेशोद्भवेन च ।
सर्वतो भरतश्रेष्ठ विसृजन्सायकान्बहून् ।
पर्जन्य इव घोषेण नादयन्वै दिशो दश ।
तमापतन्तमालोक्य सात्यकिः कौरवं रणे ।
अभिद्रुत्य महाबाहुश्छादयामास सायकैः ।
ते छाद्यमाना बाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ।
प्राद्रवन्समरे भीतास्तव पुत्रस्य पश्यतः ।
तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र पुत्रो दुःशासनस्तव ।
तस्थौ व्यपेतभी राजन्सात्यकिं चार्दयच्छरैः ।
चतुर्भिर्वाजिनस्तस्य सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ विद्ध्वा नादं मुमोच सः ।
ततः क्रुद्धो महाराज माधवस्तस्य संयुगे ।
रथं सूतं ध्वजं तं च चक्रेऽदृश्यमजिह्मगैः ।

[K4 D1 om. line 1. — (L. 1) B1.2 Dc1 ह (for च). — (L. 2) K4 B1–3 भरतश्रेष्ठो. B1.2.5 शायकान्. — (L. 4) K4 तमालोक्य तदा युद्धे (for the prior half). — (L. 5) B2.4 शायकैः. — (L. 7) D1 सैन्यस्य (for पुत्रस्य). — (L. 8) B2 (marg. as above) प्रायाद् (for पुत्रो). — (L. 9) K4 D1 om. (hapl.) from the post. half of line 9 up to the prior half of line 12. B3 छादयन् (for चार्दयत्). — B5 om. (hapl.) line 10. B Dc1 om. line 12.]

— B Dc1 om. 1c–2d. —c) T G3 शत- (for शर-).

2 B Dc1 om. 2 (cf. v. l. 1). —a) G1 M1.2 सत्यकं (for सात्यकिं). —b) S पुनः (for तथा). —c) S (except G5) स्थिरं (for स्थितं). D3.6 नाकंपयत तं युद्धे. —After 2, K4 D1 ins. 717*.

3 D4 om. 3. D8 reads 3ab twice. —a) Dn2 तं (for स). K1 Dn2 दुःशासनः. K2.4 B Dc1 Dn1 D1.3.5.7.8 (both times) शूरं; K3.5 Dn2 D2.6 G5 शूरः (for वीरः). —Dn2 D8 om. 3cd. —c) Ś K1–4 Dn1 D1.

मशकं समनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥ ३
दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् ।
त्रिगर्तांश्चोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ ४
तेऽगच्छन्युयुधानस्य समीपं क्रूरकारिणः ।
त्रिगर्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥ ५
ते तु तं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे भूत्वा संशप्तका मिथः ॥ ६
तेषां प्रयततां युद्धे शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
योधान्पञ्चशतान्मुख्यानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७
तेऽपतन्त हतास्तूर्णं शिनिप्रवरसायकैः ।
महामारुतवेगेन रुग्णा इव महाद्रुमाः ॥ ८
रथैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्चैव विशां पते ।
हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी ॥ ९
शैनेयशरसंकृत्तैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
अशोभत महाराज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १०
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ ११
ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ।
भयात्पतगराजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥ १२
हत्वा पञ्चशतान्योधाञ्शरैराशीविषोपमैः । C. 7. 4954 B. 7. 123. 20 K. 7. 123. 21

3. 6. 7 सकाशं; K5 D2 आसन्नं; B5 सशंकं (for मशकं). G1 M1. 2 समनुप्राप्य (for °प्राप्तम्). — d) K1. 2 D7 G5 पूर्णनाभिर्; B1. 3. 4 Dc1 D3. 6 ऊ(D6 पू)र्णनाभ; D2 °भम् (for °नाभिर्). Ś इवान्वयात्; K1 इव कथं (sic); K3 इवोन्नदन्; K4 इतस्ततः; B2 (marg.; orig. as in text) इवोपमं; D1 इव स्थितः (for इवोर्णया). — After 3, B Dc1 ins.:

718* त्वरन्समावृणोद्बाणैर्दुःशासनममित्रजित् ।

[B5 lacuna for the prior half.]

4 a) G2 राजंस् (for राजा). — b) Dn2 D2 शरशतार्दितं. B (except B4) Dc1 सात्वतेन शरान्वितं. — d) D5 सात्यकेश्च (for युयुधान-).

5 b) Ś2 K1. 5 B (except B4) Dc1 Dn D4. 5. 7 T G1. 3 -कर्मणः; D8 -कर्मणि; M1. 2 -कर्मिणः (for -कारिणः). — c) K4 G3. 4 M3–5 त्रिसाहस्रं; B4 सहस्राणि; B5 द्विसाहस्रा (for त्रि°). — d) T G3. 4 रथ- (for रथा). K4 -विशारदं.

6 ab) B1–3 Dc1 तं तु ते (for ते तु तं). B3 lacuna for वंशेन महता. — c) D3 स्थिरी- (for स्थिरां). B1 (marg.; orig. as in text) क्रुद्धा; G1 M1. 2 युद्धे (for कृत्वा). — d) K4. 5 B1 Dn D2–8 संसप्तका. B2. 3 Dc1 मरणाय जयाय वा.

7 G1 M1–4 om. 7^{ab}. — a) Ś2 K3–5 B2. 4. 5 Dn D1–3. 5 प्रपततां; B1. 3 Dc1 आप° (for प्रय°). B2. 3. 5 Dc1 संख्ये (for युद्धे). T G2–5 M5 तेषां प्रय(G5 °या)तमानानां. — c) G1 M यौधान्. B3 Dc1 पंचशतं. — d) Ś2 B Dn1 D1, 4 G3 अग्र्यानीके; K2 अग्रानीकं; D3 गजानीके (for अग्रा°). D4 न्यपोथयत्; D7. 8 न्यपोहयन् (for व्यपोथयत्).

8 a) D5 पतंति (for ऽपतन्त). B1–3. 5 Dc1 बाणैः (for तूर्णं). B4 Dc1 Dn D1. 2, 4 S तेपतन्निहतास्तूर्णं; D7. 8 ते चापतन्नितस्तूर्णं. — b) D2. 7 निशि (for शिनि-). B4 -पुंगव- (for -प्रवर-). B1–3. 5 सात्वतस्य नराधिप. — c) Ś1 रथ-; Ś2 सह (for महा-). — d) K5 B2–5 D भग्ना (D1 रुग्ला) (for रुग्णा). Ś K1. 3–5 B3 D1 नगाद्रुमाः; K2 D4 नगद्रुमाः; B1 Dn D2 वरद्रुमाः; B2 वने द्रुमाः; D3. 5. 6 वनद्रुमाः (for महाद्रुमाः).

9 a) K1 B3 Dn D4. 5. 7. 8 नागैश्च (for रथैश्च). K5 B1. 2. 4. 5 Dc1 D2 बहुभिश्च (for बहुधा). Ś1 Dn1 भिन्नैर् (for छिन्नैर्). — b) K3 विशेषतः (for विशां पते).

10 B4 om. 10^{ab}. — a) K1 -संवृत्तैः; D6 -संकृतैः; D7. 8 -संक्षिप्तैः (for -संकृत्तैः). — K4 repeats 10^{c}–11^{b} after 11. D4 om. (hapl.) 10^{d}–16^{a}. G4 om. (hapl.) 10^{cd}. — d) D5 शोभिनौ (for पुष्पितैः). Dn2 D3. 6 पुष्पि(Dn2 °ष्प)तैरिव किंशु(D3 °शि)कैः.

11 For the repetition in K4, cf. v. l. 10. D4 om. 11 (cf. v. l. 10). — a) Ś2 युध्यमानाः; K1 वध्यमानः (for वध्यमानाः). S शतशो (for समरे). — c) G1 M [अ]ध्यगच्छंस्ते (for °च्छन्त). — d) G1 M1. 2 पंके.

12 D4 om. 12 (cf. v. l. 10). Dn1 om. (hapl.) 12^{c}–13^{d}. — c) G1 M पतगाधिपतेर्भीताः. — d) K5 D2. 3. 6 गर्तानिव; D7. 8 बिलं प्रति (for गर्तानीव). S पाताळ(G1 M3–5 °ल)मिव पन्नगाः.

13 Dn1 D4 om. 13 (cf. v. l. 12, 10). — a) Ś2

C. 7. 4854
B. 7. 123. 21
K. 7. 123. 21

प्रायात्स शनकैर्वीरो धनंजयरथं प्रति ॥ १३
तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ॥ १४
स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ १५
सात्यकिं तु महाराज प्रहसन्निव भारत ।
दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ १६
शैनेयस्तव पुत्रं तु विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ॥ १७
ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ॥ १८
तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
चिच्छेद शतधा राजन्निशितैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १९
अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद ह ॥ २०
सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ।
सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः ॥ २१

K_{2} पंचशतं; G_{3} पंचदशान् (for पञ्चशतान्). G_{1} M यौधान्. Ś$_{1}$ ततः पंचाशतान्योधान्. — For 13^{ab}, $B_{1-3.5}$ Dc_{1} subst.:

719* ततस्तान्हतविध्वस्तान्कृत्वा योधान्सहस्रशः ।

— ^{c}) D_{2} च; G_{1} M तु (for स). D_{5} वीर (for वीरो).

14 D_{4} om. 14 (cf. v. l. 10). — ^{a}) Ś $K_{1.3.4}$ उपयांतं; K_{2} तमायंतं; D_{1} उपयातं; $D_{2.5.7}$ तं प्रयातं (for तं प्रयान्तं). K_{5} रथश्रेष्ठं; D_{3} नरश्रेष्ठः; G_{1} M °व्याघ्रं (for °श्रेष्ठं). — ^{b}) D_{6} यत्र (for पुत्रो). K (except K_{5}) D_{1} दुर्योधनस् (for दुःशासनस्).

15 D_{4} om. 15 (cf. v. l. 10). G_{5} om. 15^{ab}. — ^{b}) Dn_{2} om. (hapl.) from निशितैः शरैः up to दुःशासनस्त्रिभि (in 16^{c}). D_{5} पंचभिर्नतपर्वभिः. — ^{d}) Ś $K_{1.2}$ गार्ध्रपक्षैर्; K_{5} $D_{2.5.7}$ T G_{3-5} M_{3} गृध्रपत्रैर्; Dc_{1} D_{3} गार्द्ध° (for गार्ध्र°). S महारथः (G_{5} °थैः; M_{3-5} °थं) (for अजिह्मगैः).

16 D_{4} om. 16^{a} (cf. v. l. 10). Dn_{2} om. up to दुःशासनस्त्रिभि (cf. v. l. 15). K_{4} D_{2} om. (hapl.) 16^{a}–17^{b}. — ^{a}) T G_{2-5} सात्यकिस् (for °किं). B_{1} च; $D_{5.7.8}$ M_{3-5} तं (for तु). K_{5} स सात्यकिं महाराज. — ^{b}) $B_{1-3.5}$ Dc_{1} प्रहसन्वै (B_{3} °न्स) पुनस्तदा (B_{1} पुनः पुनः). — ^{c}) D_{5} $G_{3.4}$ दुःशासनं (for °सनस्). — ^{d}) $B_{1.2.5}$ Dc_{1} G_{5} सप्तभिः (for पञ्चभिः). K_{5} सिंहनादं ननाद ह (= 20^{d}).

17 K_{4} D_{2} om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — ^{a}) D_{4} सैनेयस्. G_{1} M शैनेयस्तु ततस्तूर्णं. — ^{b}) B_{4} Dn_{1} G_{2} हत्वा; Dn_{2} $D_{3.4.7.8}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा). K_{5} पुनर्विव्याध पंचभिः (= 16^{d}). — D_{6} om. 17^{cd}. — ^{c}) S क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा. — ^{d}) B (except B_{4}) Dc_{1} प्रस्मयन्; D_{5} व्यस्मयन्; T G_{2-5} प्रहसन् (for विस्मयन्). G_{1} M प्रहसन्नभ्यवर्तत.

18 ^{c}) Ś K_{1-3} सर्वपारगवीं; $K_{4.5}$ Dn_{1} D_{2-5} °सवीं (for °शवीं).

19 ^{a}) K_{5} D_{3} ततो घोरां; T तदामोघां; G_{1} $M_{1.2}$ तथा घोरां; G_{3} महामोघां; M_{3-5} महाघोरां (for तदा घोरां). — ^{c}) Ś K_{1-4} दशधा; D_{3} शतशो; M_{3-5} सहसा (for शतधा).

20 ^{a}) G_{1} M ततो (for अथ). — ^{b}) B_{3} G_{1} M विशां पते; Dn_{2} D_{3} जनेश्वरः (for °श्वर). — ^{c}) B_{2} नवभिर्; Dn_{1} च सितैर्; $D_{4.5}$ च शतैर्; M_{3-5} बहुभिर् (for दशभिर्). — ^{d}) B (except B_{4}) Dc_{1} चकार; D_{5} ननर्द (for ननाद). Ś$_{2}$ D_{8} T G_{3} M_{5} च (for ह). G_{4} ननादवान् (for °द ह).

21 ^{b}) K_{1} प्रति (for तव). S मोहयन्निव ते सुतं. — After 21^{cd}, $K_{1.3.5}$ Dn_{2} D_{2} M_{5} ins.:

720* त्रिभिरेव महाभागः शरैः संनतपर्वभिः ।

[$K_{1.3}$ महाभाग; M_{5} °वेगैः (for °भागः).]

— M_{5} cont.:

721* ततोऽस्य वाहान्निशितैश्चतुर्भिरहनच्छरैः ।
सारथिं चास्य संक्रुद्धो रथि****** ।

— K_{1} D_{2} om. 21^{e}–22^{f}. K_{3} om. 21^{e}–23^{d}. — ^{e}) D_{1} तीक्ष्णचक्रैर्; S °दंष्ट्रैर् (for °वक्त्रैर्). Dn_{1} D_{4} शरैः सर्वायसैस्तीक्ष्णैर्. — ^{f}) B_{1-3} Dc_{1} S पुनर्विव्याध चाष्टभिः; B_{5} विव्याध चाष्टभिः पुनः.

22 $K_{1.3}$ D_{2} om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) S संक्रुद्धो (for विंशत्या). — ^{b}) D_{5} समवाकिरत् (for प्रत्य-

दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ।
त्रिभिरेव महावेगैः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २२
ततोऽस्य वाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ।
सारथिं च सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २३
धनुरेकेन भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ।
ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ।
चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४

स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥ २५
तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥ २६
भीमसेनेन हि वधः सुतानां तव भारत ।
प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥ २७
तथा दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनंजयः ॥ २८ C. 7. 4971 B. 7. 123. 37 K. 7. 123. 38

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

विध्यत). B1–3 Dc1 शरैः सात्यकिमार्दयत् ; S वृष्णिवीराय गच्छते (= 18^{b}). — After 22^{ab}, S ins.:

722* प्रेषयामास वीराय गृध्रपक्षाञ्शिलाशितान् ।

[G1 M1. 2 त्वरितः प्रेषयामास (for the prior half). T G3 M5 गार्ध्रपत्त्रान् ; G2 गार्ध्रपक्षान् ; M3. 4 गृध्रपत्त्रान् (for गृद्ध्रपक्षान्).]

— c) Dn2 D3. 6 G1 M सत्यको (for सात्वतो). D7. 8 [ऽ]थ (for ऽपि). — e) Ś1 Dn1 D3. 5. 6 महाभाग ; K2. 4 B4 Dn2 D1 °भागः ; K5 D7. 8 °राज (for °वेगैः).

23 K3 om. 23 (cf. v. l. 21). Ś K2 D5 om. (hapl.) 23. — b) B4 महाहवे for °रथः). B1–3. 5 Dc1 S चतुर्भिरवधीच्छ(B3 °र्निशितैः श- ; S °रहनच्छ)रैः. — c) B2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 तु (for च). D2 सुसंरब्धः (for °क्रुद्धः). S सारथिं चास्य संक्रुद्धो (M3–5 भल्लेन). — d) B (except B4) Dc1 त्रिभिः (for शरैः). S रथनीळादपाहरत्.

24 a) S बाणेन (for भल्लेन). — b) Dc1 D6 हस्ताचापं ; Dn1 हस्तचापं (for हस्तावापं). D7. 8 हस्ते च (D7 हस्ता वा) पंचभिः शरैः. — e) Ś K1. 3 निशितैस् ; K5 विविधैस् ; D5 समरे (for विशिखैस्). — f) K1–3 तथा तौ ; K4 तथासौ (for तथोभौ). Ś1 K3 पार्ष्टिसारथी. — For 24^{ef}, S subst.:

723* निमेषमात्रेण शरैरुभौ च प्राष्टिसारथी ।

25 a) S (except G3–5) संछिन्न- (for स छिन्न-). — d) D5 स्वयमेव (for स्वरथेन). Dn1 D6 G2 [उ]पवाहितः (for [अ]प°).

26 B1. 3 read 26^{ab} on marg. — a) D7 अभिप्लुत्य (for °द्रुत्य). K4 D4 सैनेयो. — For 26^{ab}, B2. 5 Dc1 subst.: B1. 3 ins. after 26^{ab} :

724* तं प्राप्तमपि नेयेष हन्तुं दुःशासनं रणे ।

[B2 नृप (for रणे).]

— c) T G3–5 नि- (for न). B (except B4) Dc1 शैनेयो भरतश्रेष्ठ.

27 a) Ś K D G4 तु वधः ; G5 [अ]भिहतः (for हि वधः). — b) B2. 3. 5 Dc1 पुत्राणां (for सुतानां). D4 चैव (for तव). — d) D2 भारत (for संयुगे).

28 a) K3 B2. 4. 5 Dn D4. 5. 7. 8 S ततो (for तथा). — b) K5 संयुगे सात्यकिः प्रभो ; B (except B4) Dc1 सात्यकिर्युधि वीर्यवान् ; D5 सात्यकिः सत्यविक्रमः. — d) S यत्र (for येन).

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś1 K1. 3–5 B2. 4 Dc1 Dn D1. 2. 4–7 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name :* Ś K1–4 B3. 4 Dc1 Dn1 D1. 3–6. 8 सात्यकिप्रवेशः ; K5 B1. 2. 5 D2 G2. 5 सात्यकिप्रवेशे दुःशासनपराजयः ; G1 M1. 2 दुःशासनपराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 M1. 2 121 ; B2 51 ; B5 130 ; Dn1 123 ; D2 126 ; D3 20 ; G1 M3–5 120 ; G5 117. — *Śloka no. :* Dn1 28.

१००

C. 7. 4972
B. 7. 124. 1
K. 7. 124. 1

धृतराष्ट्र उवाच ।
किं तस्यां मम सेनायां नासन्केचिन्महारथाः ।
ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥ १
एको हि समरे कर्म कृतवान्सत्यविक्रमः ।
शक्रतुल्यबलो युद्धे महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २
अथ वा शून्यमासीत्तद्येन यातः स सात्यकिः ।
एको वै बहुलाः सेनाः प्रमृद्नन्पुरुषर्षभः ॥ ३
कथं च युध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् ।
एको बहूनां शैनेयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४
संजय उवाच ।
राजन्सेनासमुद्योगो रथनागाश्वपत्तिमान् ।
तुमुलस्तव सैन्यानां युगान्तसदृशोऽभवत् ॥ ५
आह्निकेषु समूहेषु तव सैन्यस्य मानद ।
नास्ति लोके समः कश्चित्समूह इति मे मतिः ॥ ६
तत्र देवाः स्म भाषन्ते चारणाश्च समागताः ।
एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ ७

100

1 ^{b}) K1 नाम (for नासन्). T G3–5 किंचिन् (for केचिन्). D7 महारथं. — ^{c}) M3–5 तथा हि (for ये तथा). G1 M1. 2 तत्र (for यान्तं). D2 ये सात्वतं पथा यातं. — ^{d}) B4 नैवापुर् (for नैवाघ्नन्). D4 वाप्यवारयन्; D5 नाभ्य° (for नाप्य°). S नाघ्नन्ना (G1 M1. 2 यांतं ना) वारयंस्तदा. — B2. 3. 5 Dc1 ins. after 1: B1 after 2:

725* यत्कृतं वृष्णिवीरेण कर्म शंससि मे रणे ।
नैतदुत्सहते कर्तुं कर्म शक्रोऽपि संजय ।
अश्रद्धेयमचिन्त्यं च कर्म तस्य महात्मनः ।
वृष्ण्यन्धकप्रवीरस्य श्रुत्वा मे व्यथितं मनः ।

[L. 1) B2 वै (for मे). — B1 om. line 2.]

2 B1 om. 2^{ab}. B2. 3 Dc1 om. (hapl.) 2^{a}–3^{b}. — ^{a}) S (except M3–5) [ऽ]पि (for हि). — ^{b}) D8 कृतवान्सात्यकिः क्षमः; S (G5 lacuna) °न्रोमहर्षणं. — B1 reads 2^{cd} on marg. — ^{c}) M3–5 -समो (for -बलो). D3. 6 शक्रतुल्यो महायुद्धे. — ^{d}) Ś K1–4 D1 दानवानिव (K4 °नि च) (for °वेष्विव). — After 2, B1 ins. 725*.

3 B1–3 Dc1 om. 3^{ab} (for B2. 3 Dc1, cf. v. l. 2). D2. 5. 6 read 3^{ab} twice. — ^{a}) G5 शून्य. D4 आसीत्तु; S एवासीद् (for आसीत्तद्). D2. 5. 6 (all second time) हतभूयिष्ठमथ वा. — ^{b}) D2 (first time) सैन्यमर्जुनसंगमात्. — ^{c}) B1–3. 5 Dc1 एकेन; B4 G1 M एको हि; T G2–5 एकोपि. K1 बहुलः; K4 S बहुधा; D2. 8 बहुलां (for बहुलाः). D2. 7. 8 S (except G5) सेनां. — ^{d}) K5 B4 प्रमृद्नात्; Dn1 D1 प्रामृद्नन्; Dn2 D2 प्रामृद्नात्; S विमृद्नन् (for प्रमृद्नन्). D2 स नरर्षभः (for पुरुष°). B1–3. 5 Dc1 यथा ता मृदिता रणे. — After 3, B1–3. 5 Dc1 ins.:

726* न सन्ति तस्मात्पुत्रा मे यथा संजय भाषसे ।

4 ^{a}) K5 वा कथं; B1–3. 5 Dc1 स कथं; T कथंचिद् (for कथं च). — ^{b}) B1. 2 D2 S अतिक्रांतो; Dc1 अभि° (for अप°). — ^{c}) K4 D3. 4. 7 सैनेयस् (for शै°).

5 K2 om. the ref. K1 अर्जुन (for संजय). — ^{a}) B1–3 रण-; Dc1 बल- (for सेना-). Ś2 -समुद्वेगो (for °द्योगो). — ^{b}) D3–5. 7. 8 G5 -पत्तिनां (D3 °भिः) (for °मान्). — T G3 om. 5^{cd}. — ^{c}) Dn1 अतुलस्; D2 आकुलस्; D4. 5. 8 तुमलस्; G1. 4 M अतुल्यस् (for तुमुलस्). B1–3 Dc1 D2 G1 M सेनायां; G2. 4. 5 सेनाया (for सैन्यानां). — ^{d}) B1–3 Dc1 क्षत्रियाणां तदाभवत्.

6 ^{a}) K5 बाह्लीकेषु; B1 (also as in text). 2–5 Dc1 D2. 5 आहूतेषु; B1 (marg.) उच्छ्रितेषु; Dn1 आह्वतेषु; D4 अह्निकेषु; T G3. 4 अनीकेषु; M आहितेषु (for आह्निकेषु). Ś K1. 3. 4 D1 समूढेषु; G1 M1. 2 तु सर्वेषु; Cd समूहेषु (as in text). — ^{b}) K5 Dn1 भारत; B2. 3 Dc1 G1 M मारिष (for मानद). — ^{c}) The portion of the text in Ś2 from नास्ति लोके up to काले (in 7. 101. 44^{d}) is lost on missing folios. B2. 4 D1. 5 नाभूल् (for नास्ति). D5 [ऽ]भवत् (for समः). — ^{d}) K1–4 D1 स मूढ (for समूह).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) D7. 8 स्वयं (for तत्र). Ś1 K Dn D1–3. 5. 6 स्वभाषंत; B4 T G2–4 तु (B4 G2 च) भाषंते; D8 स्म भाषंत; G5 स्वभाषंते (for स्म

न चैव तादृशः कश्चिद्व्यूह आसीद्विशां पते ।
यादृग्जयद्रथवधे द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥ ८
चण्डवाताभिपन्नानां समुद्राणामिव स्वनः ।
रणेऽभवद्बलौघानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ ९
पार्थिवानां समेतानां बहून्यासन्नरोत्तम ।
त्वद्बले पाण्डवानां च सहस्राणि शतानि च ॥ १०
संरब्धानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
तत्रासीत्सुमहाञ्शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ११
अथाक्रन्दद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ १२
आगच्छत प्रहरत बलवत्परिधावत ।
प्रविष्टावरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १३
यथा सुखेन गच्छेतां जयद्रथवधं प्रति ।
तथा प्रकुरुत क्षिप्रमिति सैन्यान्यचोदयत् ।
तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः ॥ १४
ते यूयं सहिता भूत्वा तूर्णमेव बलार्णवम् । C. 7. 4986 B. 7. 124. 18 K. 7. 124. 22

भाषन्ते). — c) Dn1 एतदंतः समूहो वै. — d) Dn1 भविष्यति.

8 Ś2 missing (cf. v. l. 6). B3 reads 8^{ab} twice. — a) K B2. 4 Dn D1. 4. 6–8 च वै; G1 M1. 2 त्वेवं; G4 चैनं; M3–5 त्वेव (for चैव). D5 [ए]तादृशः (for तादृशः). Dn1 व्यूहे; D4. 5. 7. 8 व्यूह; G1 M राजन् (for कश्चिद्). — b) B1 व्यूहमासीद्; Dn1 D4. 5. 7. 8 आसीत्कश्चिद् (for व्यूह आसीद्). B4 महीपते (for विशां पते). B3 समूह इति मे मतिः; G1 M1. 2 कश्चिदासीत्समागमः; M3–5 महान्कश्चित्समागमः. — c) G5 यावज् (for यादृग्). — d) K4 निहतो (for विहितो). K1 T G3 भवेत् (for ऽभवत्). — After 8, S (except G5) ins. :

727* उद्धृता पृथिवी नूनं युद्धहेतोः समागतैः ।
इति तत्र जनाः स्माहुर्दृष्ट्वा तां जनसंसदम् ।

[(L. 1) G1 M1. 2 उद्वृत्ता (for उद्धृता). — (L. 2) G2–4 च (for स्म). G1 M जनसंपदं.]

9 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — a) M2 पंच- (for चण्ड-). Ś1 K Dn D1. 4–8 चंडवातविभिन्नानां. — b) D7 भविष्यति; M3–5 इव ध्वनिः (for इव स्वनः). — c) K1. 2. 4 D1 तथाभवद्; S एवमासीद् (for रणेऽभवद्). — d) Ś1 K1. 2. 4 D1 अन्योन्यस्य (for °न्यम्). D3 अति- (for अभि-).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — b) B1. 3 Dc1 तवानघ (for नरोत्तम). D2 योगो घोरो यथा नृप. — c) B1–3. 5 Dc1 सैन्यानि; D8 [ए]तद्बले (for त्वद्बले). — d) B4 तु (for च). B1–3. 5 Dc1 शतशोथ सहस्रशः. — For 10, S subst. :

728* तावकानां तदा ह्यासन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तथैव राजन्पाण्डूनां सहस्राणि सहस्रशः ।

11 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G5 om. 11. — a) D7. 8 सरथानां (for संरब्धानां). — b) S (except G2; G5 om.) दृष्ट- (for दृढ-). B4 -कर्मिणां. — cd) S (G5 om.) transp. सुमहान् and तुमुलो. K3 B4. 5 Dn D1. 2 सुमहा-; D3 तु महाञ् (for सुम°). K4 तुमुरो; Dn1 D5. 8 तुमलो (for तुमुलो). Ś1 K4 D2 S (G5 om.) रोम- (for लोम-). — After 11, S (G5 after 10) ins. :

729* पाण्डवानां कुरूणां च गर्जतामितरेतरम् ।
क्ष्वेडाः किलकिलाशब्दास्तत्रासन्वै सहस्रशः ।
भेरीशब्दाश्च तुमुला बाणशब्दाश्च भारत ।
अन्योन्यं निघ्नतां चैव नराणां शुश्रुवे स्वनः ।

[G5 om. (hapl.) lines 1–2. — (L. 2) Some MSS. क्ष्वेळाः (for क्ष्वेडाः). — (L. 3) G1 M1. 2 -शब्दास्तु; G5 -शब्दांश्च.]

12 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — a) Ś1 K1–4 D5 G5 तथा; G1 M तत्र (for अथ). D7. 8 अभ्याक्रंदद् (for अथा°). D2 अथायाद्भीमसेनेन. — b) B Dc1 G2. 4. 5 M3–5 पार्षतः; D2 पार्षतं; T G1. 3 M1. 2 भारत (for मारिष). — c) D1 नकुलं.

13 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — b) Dn2 पर्यधावत (for परि°). B1–3. 5 Dc1 D1–3 G1 M द्रुतं (G1 M तूर्णं) विपरिधावत. — c) Ś1 नोरिसेनां; S कुरु° (for अरि°). Dn1 -सेनायां (for -सेनां हि). B1–3 Dc1 तौ; T G2–4 तु (for हि). — d) G3 -पार्थिवौ (for -पाण्डवौ). K4 B (except B4) Dc1 वीरौ फाल्गुन(K4 पांडव)-माधवौ.

14 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — a) G1 M1. 2 गच्छेथां (for °तां). — b) K1–3 B1–3. 5 D6 -रथं (for -वधं). — c) D2 तथैव; T G2–5 तदाशु; G1 M तथाशु (for तथा प्र-). — d) K3. 5 B1. 3–5 Dn2 D6 G1 M1–3. 5 अचो(Dn2 D6 °नो)दयन्; D4 अनोदयत् (for अचो°). T G2–5 इति सैन्यमचोदयत्. — After

C. 7. 4487 B. 7. 124. 19 K. 7. 124. 22 क्षोभयध्वं महावेगाः पवनाः सागरं यथा ॥ १५
भीमसेनेन ते राजन्पाञ्चाल्येन च चोदिताः ।
आजघ्नुः कौरवान्संख्ये त्यक्त्वासूनात्मनः प्रियान् ॥ १६
इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ।
स्वर्गार्थं मित्रकार्यार्थं नाभ्यरक्षन्त जीवितम् ॥ १७
तथैव तावका राजन्प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवोपतस्थिरे ॥ १८
तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
हत्वा सर्वाणि सैन्यानि प्रायात्सात्यकिरर्जुनम् ॥ १९
कवचानां प्रभास्तत्र सूर्यरश्मिविचित्रिताः ।
दृष्टीः संख्ये सैनिकानां प्रतिजघ्नुः समन्ततः ॥ २०
तथा प्रयतमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।
दुर्योधनो महाराज व्यगाहत महद्बलम् ॥ २१
स संनिपातस्तुमुलस्तेषां तस्य च भारत ।

14, S ins.:

730* यत्र यातौ महात्मानौ तूर्णं परपुरंजयौ ।

15 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) B4 सर्वे ते (for ते यूयं). — ^{b}) Ś1 D2 एतं; K1–3 Dc1 D1 G1 M एतद् (for एव). M3–5 बलार्णवात्. — ^{c}) B2. 3 महाभागाः (for °वेगाः). — ^{d}) Dn1 D4. 5 M3–5 पवनः; D2 प्लवगाः (for पवनाः).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) T G2–5 भीमसेनस्त (G5 °नं त)तो राजन्. — B5 reads 16^{b}–18^{a}, followed by the repetition of 18^{b}–19^{c}, after 19^{c}. — ^{b}) K4 Dc1 D1. 4. 6. 7 पांचालेन. K5 Dn D3. 6–8 प्रनोदिताः; B4 प्रचो°; Dc1 M4 [ए]व चो°; T G2–5 प्रचोदितः (G5 °तं) (for च चोदिताः). — ^{c}) D7. 8 आवव्रुः; T G2–4 आजघ्ने (for °घ्नुः). K5 युद्धे (for संख्ये). G1 M अभ्यघ्नंस्ते कुरून्संख्ये.

17 For the sequence in B5, cf. v. l. 16. Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) G1. 2 M संख्ये (for युद्धे). — ^{b}) S शस्त्रेण (for शस्त्रैर्). — ^{c}) B1 -कार्येषु (for -कार्यार्थं). B2. 3 Dc1 स्वर्गेप्सवो मित्रकार्ये; S स्वर्गाय मित्रकार्या(G2 °भावा)च. — ^{d}) Ś1 K1–3 D1 व्यरज्यंत; K4 व्यराजंत; K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 व्यरक्षंत; B2 Dn2 [अ]भ्यनंदंत; D2 तु रक्षंति (for [अ]भ्यरक्षन्त).

18 For the sequence and the repetition in B5, cf. v. l. 16. Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{b}) Ś1 K D1. 5–8 प्रार्थयाना (for °यन्तो). Ś1 महा- (for महद्). — ^{d}) B1–3. 5 (both times) Dc1 Dn D2. 4. 7. 8 T G2–5 M3–5 [अ]वतस्थिरे; B4 मनो दधुः; G1 M1. 2 प्रतस्थिरे (for [उ]प°).

19 For the sequence and the repetition in B5, cf. v. l. 16. Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) Ś1 K4 B2. 4. 5 (both times) D2 सुतुमुले; Dn D3–5. 8 तु तुमले (for तु तुमुले). — ^{b}) B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3. 4 Dc1 Dn1 D2. 5 T G1. 2 M भयावहे (G1 M °नके) (for महाभये). — ^{c}) K3 B1–3. 5 (both times) Dc1 जित्वा; G1 M भिंदन् (for हत्वा). T हत्वा सैन्यानि सर्वाणि.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 6). — ^{b}) B1. 5 D2 T G2–5 M3–5 -विमिश्रिताः; B2–4 Dc1 -विराजिताः (for -विचित्रिताः). G1 M1. 2 सूर्यरश्मिमिवाश्रिताः. — ^{c}) K2 दृष्टेः; K4 D1. 3. 6 दृष्ट्वा; D2 दृष्टिं; D4 द्रष्टा (for दृष्टीः). — ^{d}) K4 Dn1 D1 प्रतिजग्मुः (for °जघ्नुः). — For 20^{cd}, S subst.:

731* ध्वजशस्त्रप्रतिहता लोकान्समवदीपयन् ।

[M3 om. from शस्त्र up to दीपयन्. G1 M1. 2 समुप- (for समव-).]

— After 20, T G1 M1. 2 read 38^{c}–39^{d} twice; while, after 20, G3–5 read 38^{c}–39^{d} followed by 737* for the first time, repeating the same in the proper place.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M4. 5 om. 21^{a}–38^{b}. M3 om. 21–38. — ^{a}) B5 ततः (for तथा). K2 प्रयातमानेषु; B (except B4) Dc1 प्रयतमानानां; D6 प्रमथमानेषु; T G4. 5 प्रवर्त°; G1 M1. 2 प्रवल्ग°; G3 प्रवृत्त° (for प्रयत°). — ^{b}) Ś1 पांडवीयेषु. B (except B4) Dc1 पांडवानां महात्मनां; Dn1 D2. 3. 5. 8 G1 M1. 2 पांडवेषु स (D3 G1 M1. 2 च) निर्भयः (Dn1 महाबलः; D2 महात्मसु). — ^{c}) B (except B4) Dc1 महाबाहुर् (for °राज). D2 ततो दुर्योधनो राजन्. — ^{d}) K4 विज्ञाहत (sic); T G1. 3–5 M1. 2 विजगाहे (for व्यगाहत). B1. 4 महाबलं; T G3. 4 द्विषद्बलं; G1 M1. 2 द्विषश्चमूं (for महद्बलम्).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 22 (cf. v. l. 21). — ^{a}) Dn1 D2. 5. 8 तुमलस्. — ^{b}) B4 om. तस्य. — ^{c}) B Dc1 D1 -भूतानाम् (for -सैन्यानाम्). — ^{d}) D2 यथा (for महान्). T G1. 3. 4 M1. 2 महानकरुणोदयः (G1 M1. 2 °यं). — After 22, D2 ins. an

अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ २२

घृतराष्ट्र उवाच ।

तथा गतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
कच्चिद्दुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥ २३
एकस्य च बहूनां च संनिपातो महाहवे ।
विशेषतो नृपतिना विषमः प्रतिभाति मे ॥ २४
सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोकस्य चेश्वरः ।
एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥ २५

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं तव पुत्रस्य भारत ।
एकस्य च बहूनां च शृणुष्व गदतोऽद्भुतम् ॥ २६
दुर्योधनेन सहसा पाण्डवी पृतना रणे ।
नलिनी द्विरदेनेव समन्ताद्विप्रलोडिता ॥ २७
तथा सेनां कृतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण कौरव ।
भीमसेनपुरोगास्तं पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २८
स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ २९
धृष्टद्युम्नं च विंशत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
केकयान्दशभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३०
शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्च रथान्रणे । C. 7. 5003 B. 7. 124. 34 K. 7. 124. 45

addl. Colophon [*Sub-parvan :* जयद्रथवध. — *Adhy. name :* सात्यकिप्रवेशः. — *Adhy. no. :* 127].

23 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 23 (cf. v. l. 21). —^{a}) B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ यातेषु (for गतेषु). —^{b}) D$_2$ कृत्स्नगतः. —^{c}) K$_{1.2}$ कश्चिद् (for कच्चिद्). —^{d}) D$_4$ अकार्षीत्. G$_5$ रणे.

24 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 24 (cf. v. l. 21). —^{a}) T एतस्य (for एकस्य). Dn$_1$ हि (for the second च). D$_8$ एकस्य बहूनां चैव. —^{b}) K$_1$ D$_{3-5}$ संनिपाते. Ś$_1$ K Dn D$_{1.3-8}$ महारणे (for °हवे). —^{c}) B Dc$_1$ नरपतेर् (for नृपतिना). S (G$_2$ M$_{3-5}$ om.) विशेषतस्तु नृपतेर्. —^{d}) T G$_{3.4}$ M$_{1.2}$ विषमं.

25 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 25 (cf. v. l. 21). —^{a}) B$_{1.5}$ सोत्यंतं; Dn$_2$ D$_{3.6}$ मत्पुत्रः (for सोऽत्यन्त-). G$_5$ -संवृत्तो (for -संवृद्धो). —^{b}) K$_5$ D$_7$ S (G$_2$ M$_{3-5}$ om.) रक्ष्यो (for लक्ष्म्या). — D$_4$ om. 25^{c}–27^{b}.

26 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). D$_4$ G$_2$ M$_{3-5}$ om. 26 (cf. v. l. 25, 21). —^{a}) D$_5$ तत्र (for राजन्). K$_5$ राजन्नाश्चर्यं संग्रामं. —^{b}) K$_{2.4}$ transp. तव and पुत्रस्य. —^{c}) B$_{2.3}$ Dc$_1$ एकस्य बहुभिः सार्धं. —^{d}) S (G$_2$ M$_{3-5}$ om.) शृणु त्वं (for शृणुष्व). K$_5$ G$_5$ वदतो (for ग°). K$_5$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3.6}$ T G$_{3-5}$ मम; Dn$_1$ D$_{2.5.7.8}$ भृशं (for ऽद्भुतम्).

27 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 27 (cf. v. l. 21). D$_4$ om. 27^{ab} (cf. v. l. 25). —^{a}) B$_2$ (orig.)$_{.3-5}$ Dc$_1$ समरे; B$_2$ (marg.) महती (for सहसा). —^{b}) B$_{2.3.5}$ Dc$_1$ पृतना पांडवी रणे; G$_1$ M$_{1.2}$ पांडूनां रथिनां चमूं. —^{c}) B$_{1.5}$ D$_5$ G$_1$ M$_{1.2}$ [ए]व (for [इ]व). —^{d}) Ś$_1$ परिलोडिता; B$_{1-3}$ Dc$_1$ प्रति°; T G$_1$ M$_{1.2}$ प्रवि(T विप्र-; G$_1$ परि)लोळिता (for विप्रलोडिता).

28 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 28 (cf. v. l. 21). D$_6$ om. 28. —^{a}) Ś$_1$ transp. तथा and सेनां. B$_{1-3}$ Dc$_1$ ततस्तां प्रहतां सेनां; B$_4$ S (G$_2$ M$_{3-5}$ om.) पांडुसेनां हतां दृष्ट्वा; B$_5$ ततस्तां प्रहितां दृष्ट्वा. —^{b}) G$_5$ पांडु- (for तव). K$_5$ D$_2$ भारत; B$_4$ D$_5$ S (G$_2$ M$_{3-5}$ om.) मारिष (for कौरव). B$_{1-3.5}$ Dc$_1$ दृष्ट्वा (B$_5$ सेनां) पुत्रेण ते नृप. —^{c}) G$_1$ M$_{1.2}$ -सहायास् (for -पुरोगास्). K Dn$_1$ D$_{1.2.5.7.8}$ T G$_{3.4}$ ते (for तं). —^{d}) Dc$_1$ पंचालाः. T G$_{3-5}$ तमुपाद्रवन्; G$_1$ M$_{1.2}$ समभि° (for समुपा°).

29 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). G$_2$ M$_{3-5}$ om. 29 (cf. v. l. 21). K$_4$ reads 29^{ab} twice. —^{a}) K$_5$ G$_5$ भीमसेनं च (K$_5$ तु) दशभिर्; Dn$_1$ D$_{4.5.7.8}$ स भीमं दशभिर्विद्ध्वा. — D$_8$ om. (? hapl.) 29^{b}–30^{c}. —^{b}) Ś$_1$ K$_{1-3.4}$ (both times) Dn$_2$ D$_{1-3.6}$ तथा (for the second त्रिभिः). B (except B$_4$) Dc$_1$ शरैर्विव्याध पांडवं. — After 29^{ab}, B$_{1-3.5}$ Dc$_1$ ins. :

732* त्रिभिस्त्रिभिर्यमौ वीरौ धर्मराजं च सप्तभिः ।

— T G$_{3-5}$ om. (hapl.) 29^{c}–30^{d}. —^{d}) K$_5$ तु (for च).

30 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 6). S (except G$_1$ M$_{1.2}$) om. 30 (cf. v. l. 21, 29). D$_8$ om. 30^{abc} (cf. v. l. 29). —^{a}) D$_6$ तु (for च). G$_1$ M$_{1.2}$ सप्तत्या (for विंशत्या). — B$_2$ Dc$_1$ om. 30^{bc}. —^{c}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ D$_1$ एकैकं; K$_5$ B$_4$ Dn$_1$ G$_1$ कैकयान्; B$_{1.3}$ Dn$_2$ D$_{2.3.5-7}$

C. 7. 5005
B. 7. 124. 35
K. 7. 124. 40

शरैरवचकर्तोग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३१
न संदधन्विमुञ्चन्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्शिक्षयास्त्रबलेन च ॥ ३२
तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्हेमपृष्ठं महद्धनुः ।
भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥ ३३
विव्याध चैनं बहुभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
वर्माण्याशु समासाद्य ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ३४

ततः प्रमुदिताः पार्थाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
यथा वृत्रवधे देवा मुदा शक्रं महर्षिभिः ॥ ३५
अथ दुर्योधनो राजा दृढमादाय कार्मुकम् ।
तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३६
तं तथा वादिनं राजंस्तव पुत्रं महारथम् ।
प्रत्युद्ययुः प्रमुदिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ॥ ३७
तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्युधि पाण्डवम् ।

कैके° (for केक°). B5 सप्तभिर् (for दशभिर्). B1. 3 M1. 2 पंच (for विद्ध्वा).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 31 (cf. v. l. 21). — a) G1 M1. 2 यौधान् (for यो°). — b) Ś1 K1. 3 D3. 4 G5 सद्विपाश्व-; Dc1 °पाश्व (for °पांश्व). D2 G1 M1. 2 स (for च). — c) B3 D3–8 एव (for अव-). — d) D2 क्रूरो (for क्रुद्धो). B5 समप्रभः (for इव प्रजाः).

32 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 32 (cf. v. l. 21). — a) Ś1 B1–3 D4 संदधद् (for °धन्). B3 विमुंचद्वा; T G1. 3. 4 M1. 2 अमुंचन्वा; G5 विमुंचानां (for विमुञ्चन्वा). — Dn2 om. 32^{c}–33^{c}. — c) D2 सोऽदृश्यत (for अदृ°). — d) D4 [अ]थ (for [अ]स्त्र-). T G3 वा (for च).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 33 (cf. v. l. 21). Dn2 om. 33^{abc} (cf. v. l. 32). — a) D3. 6 अस्यतो (for तस्य तान्). — b) G1 M1. 2 दुरानमं (for महद्धनुः). — c) D4 पांडवश्रेष्ठौ; T G1. 3–5 °वश्रेष्ठस्; M1. 2 °वज्येष्ठस् (for °वो ज्येष्ठस्). — d) D2 कार्मुकं (for मारिष). Dn2 भल्लाभ्यामच्छिनद्धनुः. — For 33, B (except B4) Dc1 subst.:

733* अजस्रं मण्डलीभूतं ददृशुः समरे जनाः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भल्लाभ्यामच्छिनद्धनुः ।
तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ।

34 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 34 (cf. v. l. 21). — a) K5 B Dc1 Dn D1. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 2 दशभिः; T G5 बहुधा; G3. 4 विविधा (for बहुभिः). — b) K4. 5 Dn1 D1. 3. 5. 6 T अश्चैः (for अस्तैः). B1–3 Dc1 Dn2 शरोत्तमैः; D5 शिलाशितैः (for शितैः शरैः). — c) K1. 3. 4 G1 M1. 2 वर्मण्याशु; K5 D4. 7. 8 मर्माण्याशु; B Dc1 Dn2 D1 G3 वर्म चाशु; D2 वर्म चास्य; D3 वर्मणा च; D6 वर्माणं च (for वर्माण्याशु). B1–3 Dc1 T G3–5 तदासाद्य (for समा°). — d) B4 D1 भित्त्वा (for भग्नाः).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 35 (cf. v. l. 21). — c) Dc1 घोरे (for देवा). — d) Ś1 तदा; B Dc1 Dn2 पुरा (for मुदा). Ś1 Dn1 G1 M1. 2 सहर्षिभिः; B1–4 Dc1 महर्षयः; B5 महर्षिणा; D6 प्रहर्षिताः (for महर्षिभिः).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 36 (cf. v. l. 21). — b) D3. 6 आयम्य (for आदाय). — For 36^{ab}, B (except B4) Dc1 subst.:

734* ततोऽन्यद्धनुरादाय तव पुत्रः प्रतापवान् ।
[B1 अथ (for ततो).]

— d) K1 क्रूरं (for ब्रुवन्).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M3–5 om. 37 (cf. v. l. 21). — a) Dn2 राजा (for राजंस्). B Dc1 तमायांतमभिप्रेक्ष्य; D2 T G1. 3–5 M1. 2 तमेवं (D2 तदैवं; T तथैवं; G3. 4 तथैव) वादिनं दृष्ट्वा. — b) B (except B4) Dc1 T G1. 3–5 M1. 2 महामृधे (for °रथम्). — c) B1 स-; G1 M1. 2 ते (for प्र-). — d) G1 M1. 2 राज- (for जय-). Ś1 -गृद्ध्रिणः.

38 For the repetition in T G1. 3–5 M1. 2, cf. v. l. 20. Ś2 missing (cf. v. l. 6). G2 M4. 5 om. 38^{ab}; M3 om. 38 (for all, cf. v. l. 21). — b) D2 परीप्सून्. B1. 2. 4 Dn2 D7. 8 T G3–5 पार्थिवं; D2 पार्थिवान्; D5 पार्थिव (for पाण्डवम्). — c) K3–5 B4 Dn D2. 4. 5. 7. 8 T G1. 5 M1. 2 (last six second time) चंडवा(D4 °पा)तोद्धू(D4 °द्धू)तान्मेघा(Dn2 °न्वेगा)न्; D3. 6 संदधारोद्धतान्वेगान्. — d) Dn2 D3. 6 जलदान्; D4 सजलाम्; D7. 8 सबलान् (for सज°). B (except B4) Dc1 गिरिरश्ममुचो यथा; T G1 (all first time). 2. 3–5 M1. 2 (last five first time). 3–5 विकिरन्नश्मिमानिव; T G1. 3–5 M1. 2 (all

C. 7. 5013
B. 7. 124. 44
K. 7. 124. 55

चण्डवातोद्धुतान्मेघान्सजलानचलो यथा ॥ ३८
तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिवर्धनः ।
रुद्रस्याक्रीडसंकाशः संहारः सर्वदेहिनाम् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

second time) गिरिमंबुमुचो यथा. — T G1. 3–5 M1. 2 ins. after the first occurrence of 38^{cd} : G2 M4. 5 after 38^{cd} : M3 after 20 :

735* तथा तव महत्सैन्यं तद्व्यरोचत तापयन् ।
संप्रहृष्टस्तु सहसा तव सैन्यार्णवं प्रति ।
लोळयन्सर्वतो गत्वा समुद्रं मकरो यथा ।

[(L. 1) M3 om. from तथा up to संप्र (in the prior half of line 2). G1 M (M3 om.) व्यरोचत स पात(G1 M1. 2 ताप)यन् (for the post. half). — (L. 2) G1 M संप्र(M3 om. संप्र)विष्टस् (for °हृष्टस्). T2 G3–5 स (for तु). G1 M प्रभुः (for प्रति). — (L. 3) G3–5 लोलयन् (for लोळ°).]

39 For the repetition in T G1. 3–5 M1. 2, cf. v. l. 20. Ś2 missing (cf. v. l. 6). —^{a}) K1 महाराजन् (for महानासीत्). —^{b}) D4. 7 संग्रामे (for °मो). K5 B4 D7 भूमि-; D2. 3. 6 भय-; T (both times) G2. 3. 4 (last two both times). 5 (first time) भीति-; M3–5 भूति-; Cd भूरि- (as in text). B2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 G1 M1. 2 (last three both times) संग्रामो लो(G1 M1. 2 रो)महर्षणः; D5 °मोरिजनक्षयः. — K4 B Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 S ins. after 39^{ab} :

736* पाण्डवानां महाबाहो तावकानां च संयुगे ।

[T G1. 2 M1. 2 पांडवस्य; M3-5 अर्जुनस्य (for पाण्डवानां). M3–5 महाबाहोम् (for °बाहो). T G1. 2 M1. 2 दारुणः; M3–5 धन्विनां (for संयुगे).]

—^{c}) B Dc1 Dn2 G1 M1. 2 (last three both times) -सदृशः (for -संकाशः). K4 D2 रुद्रस्याक्रीडयामास (D2 °नामिव). Cd cites रुद्राक्रीडः. —^{d}) D4. 5. 7. 8 प्रहारः (for सं°). — K4 B Dc1 Dn2 D1–3. 5. 6 G2 M3–5 ins. after 39 : T G1. 3–5 M1. 2 after the first occurrence after 39 : G3–5 (also) after the second occurrence of 39 :

737* ततः शब्दो महानासीत्पुनर्येन धनंजयः ।
अतीव सर्वशब्देभ्यो लोमहर्षकरः प्रभो ।
अर्जुनस्य महाबाहो तावकानां च धन्विनाम् ।
मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे ।
द्रोणस्यापि परैः सार्धं व्यूहद्वारे महारणे । [5]
एवमेष क्षयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ।

[T G1 M1. 2 read lines 1–2 and 6–7 twice. — (L. 1) G3–5 (all second time) तत्र; M1. 2 (both both times) यतः (for ततः). D3. 6 पुनर्यत्र; D5 पुनर्युद्धे; T G1 (all both times). 2. 3–5 (last three first time) M1. 2 (last two both times) प्रायाद्यत्र; G3–5 (all second time) M3–5 यातो यत्र (for पुनर्येन). D5 निवर्तितां (for धनंजयः). — (L. 2) K4 -सैन्यानां; D3. 6 -शब्दानां (for -शब्देभ्यो). G2. 3–5 (last three second time) रोमहर्षप्रदो भृशं (for the post. half). — For line 2, T G1 (all both times). 3–5 (last three first time) M1. 2 (both both times). 3–5 subst. :

738* तत्र स कदनं घोरं वर्तते पाण्डुपूर्वज ।

— G2. 3–5 (last three second time) om. lines 3–5. — (L. 3) M3–5 पांडवस्य (for अर्जुनस्य). Dc1 महाशब्दो; T G1 M1. 2 °बाहोस्. M3–5 कौरवाणां च दारुणः (M3 °णं) (for the post. half). — (L. 4) B2 महामृधे; G1 M1. 2 तदा रणे (for महारणे). — (L. 5) T G1. 3–5 M सुदारुणः (M3–5 °णाः) (for महारणे). — (L. 6) K4 एव (for एष). D2 संग्रामे (for पृथिव्यां). — (L. 7) G1 M1. 2 (all both times) तदा (for तथा). B4 सतानां च; G1 M1. 2 (all both times). 3–5 सात्यकेन; G2. 3–5 (last three second time) सात्यकेन (for सात्वते च).]

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K1–4 B3. 5 D जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K2. 3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name :* Ś1 K1–4 B Dc1 Dn D1. 2. 5. 7. 8 सात्यकिप्रवेशः; G1. 4. 5 M सात्यकिप्रवेशः समाप्तः; Bom. ed. सात्यकिप्रवेशो संकुलयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B1 T G2–4 122; B2 123; Dn1 124; D2 128; D3 21; G1 M 121; G5 118. — *Śloka no.* : Dc1 46; G5 50.

१०१

C. 7. 5017
B. 7. 125. 1
K. 7. 125. 1

संजय उवाच ।
अपराह्णे महाराज संग्रामः समपद्यत ।
पर्जन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥ १
शोणाश्वं रथमास्थाय नरवीरः समाहितः ।
समरेऽभ्यद्रवत्पाण्डूञ्जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २
तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महाबलः ।
चित्रपुङ्खैः शितैर्बाणैः कलशोत्तमसंभवः ॥ ३
वरान्वरान्हि योधानां विचिन्वन्निव भारत ।
अक्रीडत रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ४
तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
भ्रातॄणां वीरपञ्चानां ज्येष्ठः समरकर्कशः ॥ ५
विमुञ्चन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यं छादयन्भृशम् ।
महामेघो यथा वर्षं विमुञ्चन्गन्धमादने ॥ ६
तस्य द्रोणो महाराज स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान्दश सप्त च ॥ ७
तांस्तु द्रोणधनुर्मुक्तान्घोरानाशीविषोपमान् ।

101

1 Ś2 missing up to काले (in 44^{d}) (cf. v. l. 7. 100. 6). — ^{a}) Some MSS. अपराह्ने; D3 अपराह्ने तु. — ^{b}) B1–3. 5 Dc1 Dn1 संग्रामः सुमहानभूत्. — ^{d}) B5 D2. 5 सायकैः (for सोमकैः).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K2. 3 शोणाश्वो; D2 शोणाश्व- (for °श्वं). — ^{b}) D7 नरवीरान्; D8 नृवीरान्स (for नरवीरः). Ś1 K1–3 नरवीरसमाहितं. — ^{c}) B2 ऽभ्यद्रवत् (for ऽभ्य°). K5 द्रोणो (for पाण्डून्). — ^{d}) Dn1 भारद्वाजः प्रतापवान् (= 4^{d}).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{ab}) D4 प्रिये (for प्रिय-). B1–3 Dc1 Dn1 महारथः (for महाबलः). G1 M विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णान्भारद्वाजो महारथः. — ^{c}) D2 हेमपुंखैः (for चित्र°). K4 D4. 7. 8 सितैर् (for शितैर्). — ^{d}) T G3. 4 अर्दयन्कलशोद्भवैः (G4 °वः); G2 जघान कलशोद्भवः. Cd as in text. — T G2–5 ins. after 3: G1 M subst. for 3^{cd}:

739* जघान सोमकान्राजन्सृञ्जयान्केकयानपि ।

[T G2 transp. सोमकान् and केकयान्. G1 M1. 2 पांडवान् (for केकयान्).]

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) T G3. 4 M4. 5 परान्वरान्; G1. 2 M1. 2 प(G2 व)रान्परान् (for वरान्वरान्). K5 D5 योधान्वै; D7. 8 योधांश्च; G1 M1–4 यौधानां (for यो°). — ^{b}) D8 विचिन्वंति च भारत; G1 M प्रचरन्नथ ब्राह्मणः. — ^{c}) K3–5 B4 Dn D1. 3–8 आक्रीडत (for अक्री°). B1–3. 5 Dc1 क्रीडन्निव रणे द्रोणो; S विक्रीड समरे राजन्. — ^{d}) B1–3. 5 Dc1 जघानारीन्वरान्वरान्; G1 M गवां मध्ये वृषो यथा.

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) B बृहत्क्षेत्रः (for °त्क्षत्रः). — ^{b}) K4 Dn1 D1. 3. 6 कैकेयानां; K5 B3 Dc1 D2. 4. 5. 8 कैकयानां (for केक°). — After 5^{ab}, G1 M ins.:

740* भ्रातॄणां पञ्चमो ज्येष्ठः स्पर्धमानो महारथः ।

— ^{c}) A few MSS. भ्रातॄणां. B1–3 D1 नृपपंचानां; B4 Dc1 D3–6 पंचवीराणां (for वीरपञ्चानां). Dn1 कैकेयानां स वै ज्येष्ठः. — ^{d}) B1. 3. 4 Dn1 G1. 5 M1. 2 श्रेष्ठः (for ज्येष्ठः). D2 -दुर्जयः (for -कर्कशः).

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) K4 आचार्ये. K4 छादयद्; B1. 4. 5 S चार्दयद् (for छादयन्). D1 शरैः (for भृशम्). B2. 3 Dc1 आचार्यं भृशमार्दयत्. — ^{c}) K2 यथा (for महा-). K5 S (except G5) वृष्टिं (for वर्षं). — ^{d}) G1 M मुंचते (for विमुञ्चन्). Dc1 गर्धमादनं.

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) D2 तस्मै (for तस्य). — ^{b}) K1 om. शिला. K4. 5 D4. 6–8 शिलासितान्. — ^{d}) K B3–5 Dc1 Dn1 D1 पंच च; B1 (marg. as in text). 2 (marg.) सप्तभिः; T G3 चाष्टभिः; G1 2. 4. 5 M चाष्ट च (for सप्त च).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) K2. 5 B2. 4 -विनिर्मुक्तान् (for -धनुर्मु°). — ^{b}) K5 B1 (orig.). 4 Dn1 D4. 5. 7. 8 शरान् (for घोरान्). K5 D5 आसी- (for आशी-). B1 (marg.). 2. 3. 5 Dc1 क्रुद्धाशीविषसंनिभान्. — Dn1 om. 8^{c}–10^{b}. — ^{c}) B1–4 Dc1 Dn2 पंचभिर् (for दशभिर्). — ^{d}) D6 विव्याध (for चिच्छेद). K1–4 D1

एकैकं दशभिर्बाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥ ८
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा प्रहसन्द्विजसत्तमः ।
प्रेषयामास विशिखानष्टौ संनतपर्वणः ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रं द्रोणचापच्युताञ्शरान् ।
अवारयच्छरैरेव तावद्भिर्निशितैर्दृढैः ॥ १०
ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य विस्मयः ।
बृहत्क्षत्रेण तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११
ततो द्रोणो महाराज कैकेयं वै विशेषयन् ।
प्रादुश्चक्रे रणे दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं महातपाः ॥ १२
तदस्य राजन्कैकेयः प्रत्यवारयदच्युतः ।
ब्राह्मेणैव महाबाहुराहवे समुदीरितम् ॥ १३
प्रतिहन्य तदस्त्रं तु भारद्वाजस्य संयुगे ।
विव्याध ब्राह्मणं षष्ट्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ १४
तं द्रोणो द्विपदां श्रेष्ठो नाराचेन समर्पयत् ।
स तस्य कवचं भित्त्वा प्राविशद्धरणीतलम् ॥ १५
कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं नृपसत्तम ।
तथाभ्यगान्महीं बाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥ १६
सोऽतिविद्धो महाराज द्रोणेनास्त्रविदा भृशम् । C. 7 5033 B. 7. 125. 17 K. 7. 125. 17

भारत; D3 सायकान् (for हृष्टवत्).

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. 9 (cf. v. l. 8). —^{a}) B Dc1 S तद् (G1 स त) स्य (for तस्य तल्). —^{b}) K4 B Dc1 D1 प्रहस्य; D2 सहसा (for प्रहसन्). B2. 3. 5 Dc1 D1 -पुंगवः (for -सत्तमः). —^{d}) Ś1 -पर्वणां. — For 9^{cd}, G1 M subst.:

741* प्रेषयत्स शरानष्टौ सहस्रं च पुनः पुनः ।

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn1 om. 10^{ab} (cf. v. l. 8). —^{a}) G1 M सहसा (for तान्दृष्ट्वा). K3 पततं. B Dc1 Dn2 D1. 3. 6 तूर्णं; T G2–5 शीघ्रान्; G1 M सर्वान् (for शीघ्रं). —^{c}) D2 बृहत्क्षत्रस् (for शरैरेव). G1 M शितै (M5 शरै) र्वारितवान्राजंस्. —^{d}) B1–3. 5 Dc1 मृधे; B4 D2. 4. 6–8 S शरैः (for दृढैः). D3 नवभिर्निशितैर्दृढं.

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) G1 M1. 2 तत्र (for ततो). —^{b}) Ś1 K Dn1 D1. 3. 5–8 पुत्रस्य (for सैन्यस्य). B3. 4 सैन्यस्य तव विस्मयः. — D6 om. 11^{c}–12^{b}. —^{cd}) B1. 3. 5 बृहत्क्षेत्रेण; G4 °त्क्षत्रस्य (for °त्क्षत्रेण). B3 transp. कर्म and दृष्ट्वा.

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D6 om. 12^{ab} (cf. v. l. 11). —^{b}) K2. 5 Dn D1–5. 8 कैके (D1. 8 °क) यं वै (D3 च); B1–3. 5 Dc1 बृहत्क्षे (Dc1 °त्क्ष) त्रं; T G3. 4 M3–5 केकयान्वै; G1 M1. 2 केकयं तं (for °यं वै). —^{c}) Ś1 K1–4 D (except Dc1) ततो; K5 महद् (for रणे). —^{d}) K1–3 अस्त्रं ब्राह्मं (by transp.); D5. 6 ब्राह्मयमस्त्रं. B Dc1 सुदुर्जयं (for महातपाः).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{c}) K2 Dn1 D4. 5 ब्राह्मणैव (for ब्राह्मे°). —^{d}) D3 आहवे समुदाहृतं. — For 13^{cd}, G1 M subst.:

742* ब्राह्मेणास्त्रेण तन्मुक्तं ब्राह्ममस्त्रं विशां पते ।

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K1 Dn1 प्रतिहन्यत; D3 S प्रतिहत्य (for °हन्य). G1 M ततस्तं (for तदस्त्रं). — For 13^{a}–14^{b}, B (except B4) Dc1 subst.:

743* कैकेयोऽस्त्रं समालोक्य मुक्तं द्रोणेन संयुगे ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमशातयत् ।
ततोऽस्त्रे निहते ब्राह्मे बृहत्क्षत्रश्च भारत ।

[(L. 1) B1 केकयोस्त्रं (for कैकेयोऽस्त्रं). B5 युक्तं (for मुक्तं). — (L. 3) B1. 3. 5 बृहत्क्षेत्रश्च (for बृहत्क्षत्रश्च).]

—^{c}) T G2 विव्याथ. —^{d}) T G1–4 M1. 2 हेम-; M3–5 रुक्म- (for स्वर्ण-). K4. 5 Dc1 Dn1 D4. 8 शिलासितैः.

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 Dc1 om. (hapl.) 15^{a}–18^{b}. B3 reads 15–18 on marg. —^{a}) D4. 5. 7. 8 द्विषतां (for द्विपदां). D5 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठो). —^{b}) Ś1 K1. 2 समार्दयत्; K3 B Dn D1. 2. 4 समार्पयत् (for समर्प°). —^{c}) B2 तस्य तत् (for स तस्य). —^{d}) D7. 8 धरणीतले (for °तलम्).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 Dc1 om. 16 (cf. v. l. 15). B3 reads 16 on marg. B3 reads 16^{ab} twice. —^{a}) B3 (second time). 5 महाहिरिव वल्मीकं. —^{b}) B3 (second time). 5 त्रासितो; T G3. 4 वल्मीकान् (for वल्मीकं). G1 M वल्मीकं प्राविशन्नृप. —^{c}) B3 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 ततो (for तथा). B2. 4. 5 Dn2 S (except M1. 2) [अ]त्यगान् (for [अ]भ्य°). —^{d}) B3 क्षिप्रः (for भित्त्वा). Ś1 T G2. 5 केक (Ś1 °कै) यम्; D2. 7 कैकयम् (for कैके°). G1 M1. 2 आशुगः (for आहवे).

C. 7. 5033 B. 7. 125. 17 K. 7. 125. 17 क्रोधेन महताविष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥ १७
द्रोणं विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ १८
द्रोणस्तु बहुधा विद्धो बृहत्क्षत्रेण मारिष ।
असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्केकयस्य रथं प्रति ॥ १९
व्याकुलीकृत्य तं द्रोणो बृहत्क्षत्रं महारथम् ।
व्यसृजत्सायकं तीक्ष्णं केकयं प्रति भारत ॥ २०
स गाढविद्धस्तेनाशु महाराज स्तनान्तरे ।
रथात्पुरुषशार्दूलः संभिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २१
बृहत्क्षत्रे हते राजन्केकयानां महारथे ।
शैशुपालिः सुसंक्रुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २२
सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः ।

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 Dc1 om. 17 (cf. v. l. 15). B3 reads 17 on marg. — ^{b}) D2. 4. 5 अस्र वदां (D5 °भृता). D2 वरः; T G2-5 दृढं (for भृशम्). B (except B4) कैकेयो द्रोणसा(B2. 5 °शा)यकैः.

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K4 Dc1 om. 18^{ab} (cf. v. l. 15). B3 reads 18 on marg. — ^{a}) T G2 विव्याथ. T G3. 4 बाणैश्च; G2 बाणौघैः; G5 lacuna (for सप्तत्या). — ^{b}) G1 M हेम- (for स्वर्ण-). K5 Dn1 D1. 4. 8 शिलासितैः. — ^{c}) K5 Dn D3. 5-8 G5 भल्लैस्तु; B1. 2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 बाणेन (for भल्लेन). — ^{d}) Ś1 K1-3 D1 चार्दयत्; K4 चोद° (for चार्प°). B (except B4) Dc1 भृशं मर्मस्वताडयत्.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) B2-5 Dc1 बहुभिर्; G1 M1. 2 सहसा (for बहुधा). T G3. 4 तेन (for विद्धो). — ^{b}) B1. 3. 5 D7. 8 बृहत्क्षेत्रेण (for °क्षत्रेण). — D1 om. 19^{c}–20^{b}. — ^{c}) K1-3 Dc1 S (except G2) व्यसृजद् (for असृ°). — D3. 6. 8 om. (hapl.) 19^{d}-20^{c}. — ^{d}) N (except K1. 4; D1. 3. 6. 8 om.; Ś2 missing) G1. 3. 5 M1. 2 कैके(K3 Dc1 D7 °क)यस्य (for केक°).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D1 om. 20^{ab}; D3. 6. 8 om. 20^{abc} (for all, cf. v. l. 19). — ^{a}) G1 M1. 2 द्रोणस्तु; M3-5 तु रणे (for तं द्रोणो). — ^{b}) B1. 3-5 बृहत्क्षेत्रं. D2 महाबलं (for °रथम्). — After 20^{ab}, Dn1 reads 21 and 22^{ab} (transposed) for the first time, repeating the same in the proper place. B1. 3. 5 Dc1 ins. after 20^{ab}: B2 Dn1 after 20:

744* अश्वांश्चतुर्भिर्न्यवधीच्चतुरोऽस्य पतत्रिभिः ।
सारथिं चास्य बाणेन रथनीडादपाहरत् ।
द्वाभ्यां ध्वजं च छत्रं च छित्त्वा भूमावपातयत् ।

[Dn1 reads line 1 after 21. — (L. 2) B2 सूतं चैकेन बाणेन (for the prior half). B1-3 अपातयत् (for °हरत्). — B2 om. (hapl.) line 3.]

— B1. 3. 5 Dc1 om. 20^{cd}. — ^{c}) B2. 4 Dn D2 सा(B2 शा)यकांस्तीक्ष्णान्. — ^{d}) K4. 5 B2. 4 Dn D1-6 कैकेयं; D7. 8 कैकयं (for केकयं). — For 20^{cd}, S subst.:

745* व्यसृजत्सर्वतो बाणान्केकयस्य विमोहनात् ।

[G5 कैकयस्य. G3. 4 विमोहनान्.]

— After 20, S ins.:

746* तमविध्यत्पृषत्केन द्रोणो राजन्स्तनान्तरे ।
भ्रातॄणां पञ्चमो ज्येष्ठो महाबलपराक्रमः ।

[(L. 1) T G2. 5 पृषत्केण. — (L. 2) G5 M3-5 ह्येष (for ज्येष्ठो). M3-5 om. the post. half.]

21 For the repetition in Dn1, cf. v. l. 20. Ś2 missing (cf. v. l. 1). M3-5 om. 21^{abc}. — ^{c}) Dn1 (first time) D4 G1 M1. 2 तथा (for रथात्). G2 -शार्दूल (for °लः). — For 21^{abc}, B (except B4) Dc1 Dn1 (second time) subst.:

747* ततः साधुविसृष्टेन नाराचेन द्विजर्षभः ।
हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्रं.

[(L. 1) Dn1 द्विजर्षभ. — (L. 2) B (except B4) बृहत्क्षेत्रं.]

— ^{d}) B1. 2 Dn2 D2-8 स भिन्न-; B3-5 Dc1 Dn1 (second time) S स छि(S संछि)न्न- (for संभिन्न-).

22 For the repetition in Dn1, cf. v. l. 20. Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) B (except B2) D8 बृहत्क्षेत्रे. — ^{b}) K4. 5 B3 Dn1 (both times) D2-6 G1 M1. 2 कैकेयानां; B2 D8 कैक° (for केक°). D3 महारणे (for °रथे). — ^{c}) Ś1 शैशुपालः; G1 M धृष्टकेतुः. B Dc1 Dn D1 अभि(B1. 2 °ति)क्रुद्धो; D2. 8 तु सं°; D7 स सं° (for सुसं°).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 23, M3-5 ins. धृष्टकेतुः. — ^{a}) T G3 transp. याहि and यत्र. D2 यत्रैव; D4 तत्रैव (for यत्रैष). — ^{b}) K2-4 D1 S दंसितः. — ^{c}) K5 D (except Dn2) कैकयान् (for केक°). — ^{d}) Bom. ed. पंचालानां.

विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ २३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सारथी रथिनां वरम् ।
द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २४
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
सहसा प्रापतद्द्रोणं पतंग इव पावकम् ॥ २५
सोऽभ्यविध्यत्ततो द्रोणं षष्ट्या साश्वरथध्वजम् ।
पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं तुदन्निव ॥ २६
तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण शितेन ह ।
चिच्छेद राज्ञो बलिनो यतमानस्य संयुगे ॥ २७
अथान्यद्धनुरादाय शैशुपालिर्महारथः ।
विव्याध सायकैर्द्रोणं पुनः सुनिशितैर्दृढैः ॥ २८
तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महाबलः ।
अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २९
विरथो विधनुष्कश्च चेदिराजोऽपि संयुगे ।
गदां चिक्षेप संक्रुद्धो भारद्वाजरथं प्रति ॥ ३०
तामापतन्तीं सहसा घोररूपां भयावहाम् ।
अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषिताम् ।
शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजो न्यपातयत् ॥ ३१
सा पपात गदा भूमौ भारद्वाजेन सादिता ।
रक्तमाल्याम्बरधरा तारेव नभसस्तलात् ॥ ३२ C. 7. 5050 B. 7. 125. 34 K. 7. 125. 34

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 24, S (except T G3) ins. संजय:. — b) M3 वर: (for वरम्). — c) B3 G2 द्रोणाय प्रेषयामास; G1 M प्रापयामास द्रोणाय. — d) Ś1 K4 D1 कांभोजैर्.

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) G1 M तु (for च). — b) Ś1 -बलोद्धत:; K1–4 D1. 7. 8 -बलोर्जित:; D2 -बलो मत:; D5 -बलोचित:; G1 M -बलो रथी (for -बलोदित:). — c) K2 प्रणमद्; D3. 6 प्राद्रवद् (for प्रापतद्). B Dc1 Dn1 D2 S वधायाभ्यद्रवद्द्रोणं. — D2 reads 25d and 26a (transposed) twice.

26 For the repetition in D2, cf. v. l. 25. Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K3 D5 [ऽ]त्य(D5 °द्य)-विध्यत; G5 ह्यवि° (for ऽभ्यवि°). B Dc1 Dn D2 (both times) सोवि(D2 सोव)ध्यत तदा (D2 रणे) द्रोणं; G1 M सोविध्यद्ब्राह्मणं षष्ट्या. — b) Ś1 K D1. 3–8 च स- (for साश्व-). T2 G2–5 -द्विपं (for -ध्वजम्). D2 षष्ट्या साश्वं ससारथिं; G1 M साश्वसूतरथध्वजं (G1 M1. 2 °द्विपं). — c) D5 T G3. 4 अन्यै: (for चान्यै:). Ś1 तीक्ष्णं (for तीक्ष्णै:). — d) Dc1 सुत- (for सुप्तं). Ś1 K1. 2. 4 D1 व्यालं (for व्याघ्रं). K5 G5 नुदन्निव; D4 तु दंतिवत् (for तुदान्निव).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) K4. 5 Dn2 D4. 7. 8 सि(D4 श)तेन (for शि°). K5 हि; B (except B1) D4. 5. 7. 8 T G2–5 च (for ह). G1 M क्षुरप्रेण समाच्छिनत्. — c) D2 T G2. 3 राजन्; G4. 5 राजा (for राज्ञो). B1–3. 5 Dc1 Dn1 चकर्त गार्ध्रपत्रेण; G1 M क्षिप्रं राजन्बलवतो. — d) B1–3. 5 Dc1 Dn1 Cd शुष्मिण: (for संयुगे).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D4 तथा; G1 M1. 2 ततो; M3–5 हित्वा (for अथ). — b) G1 M धृष्टकेतुर् (for शैशुपालिर्). — c) T G2 विव्याथ. B2. 4 शायकैर्. — d) K2 lacuna; Dn2 D3. 6 तु; D2. 5 स; D4. 7. 8 सं- (for सु-). K5 T G M3–5 दृढं; B4 Dn2 D3. 6 शरै:; M1. 2 भृशं (for दृढै:). B1–3. 5 Dc1 Dn1 Bom. ed. कंकबर्हि(Dn1 °र्हि)णवाजिभि: (Bom. ed. °तै:); D1 पुन: सुनिशितेन ह.

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K4 D1 G5 विद्ध्वा (for हत्वा). — b) B4 महारथ: (for °बल:). B1–3. 5 Dc1 Dn1 चतुर्भिश्चतुर: शरै:. — After 29ab, B (except B4) Dc1 Dn1 ins.:

748* सारथेश्च शिर: कायाच्चकर्त प्रहसन्निव ।

— d) Ś1 K1–4 D1. 3 समार्द(D3 °र्ज)यत्; B3 Dc1 D2. 6 समर्पयत्; S समाचिनोत् (for °र्पयत्).

30 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) B4 Dn2 च; D2 [ऽ]थ (for ऽपि). D3. 6 चेदिनाथो विसंयुगे. — c) D4 चिच्छेद (for चिक्षेप). T संभ्रांतो; G2–5 संभ्रांतो (for संक्रुद्धो). — For 30, B1–3. 5 (marg. as in text) Dc1 Dn1 subst.:

749* अवप्लुत्य रथाच्चैद्यो गदामादाय सत्वर: ।
भारद्वाजाय चिक्षेप रुषितामिव पन्नगीम् ।

31 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B1–3 आलोक्य; Dc1 Dn1 आसाद्य (for सहसा). — b) G2 दुरासदां; G4. 5 भयापहां (for °वहाम्). B1–3 Dc1 Dn1 कालरात्रिमिवोद्यतां. — f) B1–3 Dc1 Dn1 [ऽ]च्छिनच्छितै:; Dn2 D3. 6 न्यवारयत्; G2 न्यषेधयत् (for न्यपातयत्).

32 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) G1 M तदा (for गदा). B (except B4) Dc1 Dn1 सा छिन्ना बहुधा

C. 7. 5031 B. 7. 125. 35 K. 7. 125. 35 गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ।
तोमरं व्यसृजत्तूर्णं शक्तिं च कनकोज्ज्वलाम् ॥ ३३
तोमरं तु त्रिभिर्बाणैर्द्रोणश्छित्त्वा महामृधे ।
शक्तिं चिच्छेद सहसा कृतहस्तो महाबलः ॥ ३४
ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधार्थं वधकाङ्क्षिणः ।
प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ३५
स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयं चामितौजसः ।
अभ्यगाद्धरणीं बाणो हंसः पद्मसरो यथा ॥ ३६
पतंगं हि ग्रसेच्चाषो यथा राजन्बुभुक्षितः ।
तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महामृधे ॥ ३७
निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पित्र्यमाविशत् ।
अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ३८
तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥ ३९
तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
जरासंधसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४०

बा(B2. 5 Dn1 °भिर्बा)णैर्; D4 पपात गदया भूमौ. — b) B (except B4) Dc1 Dn1 मारिष; D2 पातिता; G1 M ताडिता (for सादिता). — c) K1–3 D7 रक्तमालांबरधरा; B1 गदामासाद्य कौरव्य; B2. 3. 5 Dc1 Dn1 गदा पपात कौरव्य. — d) D7. 8 M3–5 च नभस् (for नभसस्). K1–4 D1. 2 च्युता; T G2–5 तदा; G1 M स्थलात् (for तलात्). K5 D4. 5 तार(D5 °रि)केव नभस्तलात् (D4 °लं); B1–3. 5 Dc1 Dn1 ना(B5 सा)दयंती धरा(B3 रसा)तलं.

33 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) T G2–5 महाबलः; G1 M महारथः (for अमर्षणः). — c) D4 विसृजन् (for व्यसृजत्). B Dc1 Dn1 वीरः (for तूर्णं). — d) T G3 शक्तिं च कलितायतां; M4 शक्तिं च कर-

34 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D1 तोमरैश्. Ś1 K B4 Dn2 D1. 3. 6 T G2–5 च (for तु). Ś1 K5 छित्त्वा (for बाणैर्). — b) Ś1 बाणैर्द्रोणो; K5 त्रिभिर्बाणैर्; D7. 8 छित्त्वा द्रोणो (by transp.). B4 महाहवे; D4. 5. 7. 8 °रथः (for °मृधे). — c) K4 D1 चिक्षेप (for चिच्छेद). B4. 5 शतधा; T G2–5 दशधा (for सहसा). — d) K5 G1 M महारथः (for °बलः). — For 34, B1–3 Dc1 Dn1 subst.:

750* तोमरं पञ्चभिश्छित्त्वा शक्तिं चिच्छेद सप्तभिः ।
तौ जग्मतुर्महीं छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ।

[(L. 1) Dn1 भित्त्वा (for छित्त्वा). Bom. ed. पंचभिः (for सप्त°).]

35 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) G1 M अथ (for ततो). D1 चूर्णं (for तीक्ष्णं). — b) B1–4 Dc1 Dn1 वधाय; D3 T G2–5 वधार्थे (for °र्थं).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ab) K5 G2 transp. कवचं and हृदयं. — c) S (except G3, 4) अत्यगाद् (for अभ्य°). M3 भित्त्वा (for बाणो). — d) B1–3 Dc1 Dn1 G1 M पद्मवनं (for °सरो). — After 36, K4 B3 Dn2 D1. 2. 5. 6 ins.:

751* स गाढविद्धस्तेनाशु हृदि राजन्महारथः ।
पपात च रथात्तूर्णं धृष्टकेतुर्महायशाः ।

[(L. 1) D5 स नाराचेनाभिहतो (for the prior half). — (L. 2) B3 Dn2 प्रतापवान् (for महायशाः).]

37 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 पतंगो; B5 तदंगं; D3. 6 पन्नगं (for पतंगं). G5 ग्रसते (for हि ग्रसेच्). Ś1 lacuna; K5 D4. 7. 8 चाग्निर्; B1 Dn1 चासौ; Dn2 D3. 6 तार्क्ष्यो; D5 व्याघ्रो (for चाषो). K1–4 D1 पतंगराड्ग्रसेत्सर्पं; B4 G1 M क्षुद्रं पतंगं ग्रसते; D2 T G2–4 पतंगं ग्रसते राहुर् (D2 सर्पो). — b) B1–3. 5 Dc1 Dn1 क्षुद्रं; B4 lacuna; G1 M1. 2 व्यालो; M3–5 चाषो (for राजन्). — cd) M4 यथा (for तथा). B Dc1 Dn1 D2 T G3–5 M4 महाहवे (for °मृधे). G1 M1. 2 तथा द्रोणेन संग्रस्तो व्याघ्रेणेव च गोपतिः.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) Ś1 K1. 3 D1 तत्खड्गं; K5 Dn1 तद्भागं; D4 तत्सुतः (for तत्खण्डं). Ś1 (marg.) आददत् (for आविशत्). — d) D1 पुत्रे (for पुत्रो).

39 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K4 तमथ; K5 तं चापि (for तमपि). — c) T G2–5 M3–5 महाव्यालो (for °व्याघ्रो). B4. 5 G1 M1. 2 यथारण्ये (for महा°). — d) B4. 5 G1 M बुभुक्षितः (for यथा बली).

40 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) D6 पांडवेषु च भारत. — d) B1. 4 स्रयन्; S त्वरन् (for स्वयं).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B4 lacuna; D4. 5. 7. 8 स तं (for स तु). B1–3 Dc1 Dn1 महाबाहुश्

स तु द्रोणं महाराज छादयन्सायकैः
अदृश्यमकरोत्तूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥ ४१
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४२
छादयित्वा रणे द्रोणो रथस्थं रथिनां वरम् ।
जारासंधिमथो जघ्ने मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४३
यो यः स्म लीयते द्रोणं तं तं द्रोणोऽन्तकोपमः ।
आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथान्तकः ॥ ४४

ततो द्रोणो महेष्वासो नाम विश्राव्य संयुगे ।
शरैरनेकसाहस्रैः पाण्डवेयान्व्यमोहयत् ॥ ४५
ततो द्रोणाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः सर्वतो रणे ॥ ४६
ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः ।
समकम्पन्त पाञ्चाला गावः शीतार्दिता इव ॥ ४७
ततो निष्टानको घोरः पाण्डवानामजायत ।
द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ४८ C. 7. 5066 B. 7. 125. 30 K. 7. 125. 30

(for °राज). — ^{b}) G1 M1. 2 सादयन् (for छादयन्). K2. 4. 5 Dn1 D7. 8 सितैः; D4 शतैः; D5 M3–5 शरैः (for शितैः). B1–3 Dc1 शरधाराभिराहवे; B5 छादयामास शायकैः; D2 सायकैश्छादयञ्छितैः. — K5 om. (hapl.) 41^{d}–42^{c}.

42 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K5 om. 42^{abc} (cf. v. l. 41). — ^{a}) G1 M स तस्य (for तस्य तत्). — D8 om. (? hapl.) 42^{b}–43^{a}. — ^{c}) D2 असृजत्; D3. 6 विसृजन् (for व्यसृजत्). D3 शायकांस्. D4 असृजन्सायकांस्तीव्रान्.

43 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D8 om. 43^{a} (cf. v. l. 42). — ^{a}) K3 D6. 7 द्रोणं (for द्रोणो). — ^{b}) B3 D5 रथस्थो (for °स्थं). D6 वरः (for वरम्). — ^{c}) Ś1 K1. 2. 4 D1. 4–8 T G2. 3. 5 जरासंधिम् (for जारा°). K5 D2–4. 6 अथाजघ्ने; B1–3. 5 Dc1 Dn1 जघानाशु (for अथो जघ्ने). — ^{d}) G1 M1 (*sup. lin.*). 2 द्विषतां (for मिषतां).

44 Ś2 missing up to काले (cf. v. l. 1). — ^{a}) K2. 3 Dn2 D1. 3. 6. 7 द्रोणे; K4. 5 D8 द्रोणस् (for द्रोणं). B1–4 Dc1 Dn1 यो यो विनी(B3 योव्रली-; B4 यो निधी-; Dc1 Dn1 यो विली)यते तत्र; B5 यो यो विद्धं रणे तत्र; D2 यो यो हि युध्यते तत्र; D4 corrupt; T G2–5 M1. 2 यो यो विधीयते खस्थस् (G3. 4 खस्तस्; G5 खस्तं; M1. 2 खंडं); G1 यो यः स्म नीयते तत्र; M3–5 यो यो हि धीयते खंडस्. — ^{b}) D7. 8 स तं; G5 lacuna (for तं तं). D4 तथा परमकोपनः; G1 तं द्रोणो ह्यंतकोपमः; M3–5 तं तं कालांतको°. — Ś1 K1–4 D1 om. (? hapl.) 44^{cd}. — ^{c}) B4. 5 D2. 7. 8 T G2–4 आदत्ते (for °त्त). — ^{d}) D4 G3 प्राप्तकाले (for प्राप्ते काले). Ś2 [अं]तकोपमः (for यथान्तकः).

45 ^{a}) Ś2 K1–3 ततो (for द्रोणो). K5 B Dc1 Dn1 D2. 4 S महाराज (for महेष्वासो). — ^{b}) Dn2 D3. 5 चाहवे (for संयुगे). — B3 reads 45^{c}–46^{d} on marg. — ^{d}) B (except B4) Dc1 Dn1 D4 समावृणोत्; D1 व्यपोथयत्; M3–5 विमोहयन् (for व्यमोहयत्).

46 B3 reads 46 on marg. — ^{a}) B4 D2 S ते तु; Dn2 D6 तत्र (for ततो). Ś1 K1–3 D2. 4. 5. 7. 8 द्रोणांतिका (Ś1 K2 °काद्) (for द्रोणाङ्किता). Ś2 ततो द्रोणस्य बाणौघाः; B1–3. 5 Dc1 Dn1 ते तु नामांकिता बाणा. — ^{b}) Ś1 K1. 3 lacuna; B2. 3. 5 Dc1 Dn द्रोणेनास्ताः; G1 M हेमपुंखाः (for स्वर्ण°). K5 Dc1 D4. 8 शिलासिताः. — ^{c}) D4. 7. 8 नरनागान्; D5 रथनाग- (for नरान्नागान्). — ^{d}) K1 विजघ्नुः (for नि°). K3 B (except B4) Dc1 Dn1 निजघ्नुः शतशो मृधे; S परलोकाय निन्यि(G1 °न्यु)रे.

47 ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°). — ^{b}) D2 वज्रिणेव (for शक्रेणेव). — ^{c}) D3 पंचाला. — B1 reads 47^{d}–48^{d} on marg. — ^{d}) Dc1 सिंहार्दिता (for शीता°).

48 B1 reads 48 on marg. — ^{a}) D5 द्रोणः; T घोरं (for घोरः). — ^{c}) Ś1 वध्यमानस्य; Ś2 K1–4 D1 °मानानां; G1 M हन्यमानानां (for वध्यमानेषु). — ^{d}) Ś1 सैन्यस्य; Ś2 सैन्यानां; K1 पांडूनां; K3. 4 D1 शूराणां (for सैन्येषु). K5 om. भरतर्षभ. — After 48, B1. 3. 4 Dc1 (marg.) D2 ins.:

752* प्रताप्यमानाः सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः ।
अन्वपद्यन्त पाञ्चालास्तदा संत्रस्तचेतसः ।

[(L. 1) B1 reads (on marg.) from प्रताप्य up to पाञ्चाला (in line 2). D2 प्रकंपमानास्त्वार्येण (for the prior half). — (L. 2) B3 पंचालास् (for पाञ्चा°). B1 -मानसाः (for -चेतसः).]

49 B3 reads 49 on marg. — ^{a}) K5 महता (for मोहिताः). B2. 5 बाण- (for शर-). B Dc1 Dn Ś1

C. 7. 5068
B. 7. 125. 52
K. 7. 125. 52

मोहिताः शरवर्षेण भारद्वाजस्य संयुगे ।
ऊरुग्राहगृहीता हि पाञ्चालानां महारथाः ॥ ४९
चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः सोमकास्तथा ।
अभ्यद्रवन्त संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५०
हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ।
यतन्तः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिम् ।
निनीषन्तो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५१
यतमानांस्तु तान्वीरान्भारद्वाजः शिलीमुखैः ।
यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५२
तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु भारत ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५३
प्राक्रोशन्भीमसेनं ते धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ॥ ५४
ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् ।
तथा हि युधि विक्रान्तो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५५
धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परं तपः ।
तपस्वी कृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ॥ ५६
द्रोणास्त्रमग्निसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ।
बहवो दुस्तरं घोरं यत्रादह्यन्त भारत ॥ ५७
यथाबलं यथोत्साहं यथासत्त्वं महाद्युतिः ।
मोहयन्सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति बलानि नः ॥ ५८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।

-जालेन (for -वर्षेण). — b) B Dc1 Dn D1–3. 6 T G2–5 M3–5 भारद्वाजेन संयुगे. — c) Ś2 B Dc1 Dn1 G3. 4 -गृहीतानां; K2 -गृहीतानि (for °ता हि). K5 D2. 5. 7. 8 [इ]व; M3–5 च (for हि). — d) B1. 2 Dc1 पंचालानां. K5 D2. 4. 5. 7. 8 अनीकिनी (for महारथाः).

50 b) K1 संजयः (for सृञ्जयाः). D2 तदा (for तथा). B (except B4) Dc1 Dn1 संजयाः काशिकोश- (Dn1 °स)लाः. — d) K2. 3 D1. 2. 7. 8 भारद्वाज- (for °द्वाजं). T G2–5 युयुत्सवः (for °त्सया). — After 50, K4. 5 B D ins.:

753* ब्रुवन्तश्च रणेऽन्योन्यं चेदिपाञ्चालसृञ्जयाः ।

[B1 रुवंतश् (for ब्रुवन्तश्). K5 तथा (for रणे). K4 B5 -पंचाल-; D4 -पांडव- (for -पाञ्चाल-).]

51 a) B3 D3. 6 हतो द्रोणो हतो द्रोण; D4. 7. 8 हतं द्रोणं हतं द्रोणम्; S घ्नत द्रोणं घ्नत द्रोणम्. — b) Ś2 इत्येके; D7. 8 lacuna. K2 इति द्रोणं समभ्ययुः. — c) B (except B4) Dc1 Dn1 ते यतंतो (Dn1 °ते) नरव्याघ्राः; S ते यतंतो यथाशक्ति. — d) K4 सर्वतो वा; S व्यथयंतो (for सर्वशक्त्या). Ś K1–4 B4 महाद्युते; B2 (marg.) °मृधे; D7. 8 °युधि (for °द्युतिम्). — e) K4 B1–4 Dc1 Dn1 निनीषवो; D1 नेनीषंतो; G2 निरीक्षंतो (for निनीषन्तो). B2. 3 Dc1 Dn1 T G2–5 युधि (for रणे).

52 a) G1 M1. 2 यतमानस् (for °मानांस्). B3 Dc1 Dn1 च (for तु). B1–3 Dc1 Dn1 S शूरान् (for वीरान्). — b) Ś1 शितैः शरैः; K1 शिलाशितैः (for शिली-:). — d) B5 विशां पते; D5 सहस्रशः (for विशेषतः).

53 b) B1–3 Dc1 Dn1 D5 S सर्वशः (G2 °तः) (for भारत). — c) B4. 5 D3. 6 पंचालाः. — d) B2. 3 D3 -शायक-.

54 a) K5 आक्रोशन्; S प्राक्रोशद् (for °शन्). K5 D3 भीमसेनं तु (D3 तं); D4 °सेनेन; S °सेनस्तु (for °सेनं ते). — b) B Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्नं च भारत.

55 Before 55, G1. 2. 5 M ins. भीमः. — a) Ś1 तथा; D4. 7. 8 ततो (for तपो). — b) D2. 3. 7. 8 दुष्करं; D4 दुष्कृतं (for दुश्चरं). Ś K1–4 Dn2 D1. 3. 5. 6 पुरा; D4. 7. 8 तपः (for महत्). — c) K5 B Dc1 Dn D3. 6 S संक्रुद्धो (for विक्रान्तो). — d) G1 M दहति क्षत्रपुंगवान्.

56 a) D4 धर्म- (for धर्मो). Ś2 K1–3 युद्धः (sic) (for युद्धं). — b) Dn2 D3. 6 महत् (for परं). — d) D4 T G3–5 प्रेषितान (G5 °द)पि; D6. 8 M1. 2 प्रेषितेनापि (for प्रेक्षि°).

57 a) D4. 5. 7. 8 -संपन्नं (for -संस्पर्शं). Dn G2 द्रोणाग्निमस्त्रसंस्पर्शं (G2 °संज्ञं च). — b) K1 प्रविष्टः क्षत्रियर्षभः. — c) Ś K1–4 D1 विस्तरं (for दु°). — d) G1 M2 दह्यंत (for [अ]द°). D2 यत्रादाप्यंत मारिष.

58 a) B4 om. बलं. — b) Ś K1–4 यथामंत्रं; G1 M यथासत्वं; G2 यथाशक्ति (for यथासत्त्वं). Ś1 बलोद्धतः; Ś2 K1–3 महाद्युते; B2 यथाद्युति (for महाद्युतिः). — c) B4. 5 S -सैन्यानि (for -भूतानि). — d) Ś K1–4

अर्धचन्द्रेण चिच्छेद द्रोणस्य सशरं धनुः ॥ ५९
स संरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ ६०
तत्राधाय शरं तीक्ष्णं भारघ्नं विमलं दृढम् ।
आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ॥ ६१
स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ।
स भिन्नहृदयो वाहादपतन्मेदिनीतले ॥ ६२
ततः सैन्यान्यकम्पन्त धृष्टद्युम्नसुते हते ।
अथ द्रोणं समारोहच्चेकितानो महारथः ॥ ६३
स द्रोणं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
चतुर्भिः सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ६४
तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यद्दक्षिणं भुजम् ।
ध्वजं षोडशभिर्बाणैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ६५
तस्य सूते हते तेऽश्वा रथमादाय विद्रुताः ।
समरे शरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ॥ ६६
चेकितानरथं दृष्ट्वा विद्रुतं हतसारथिम् ।
पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव महद्भयमथाविशत् ॥ ६७
तान्समेतान्रणे शूरांश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् । C. 7. 5088 B. 7. 125. 72 K. 7. 125. 72

D1. 2. 4. 6–8 च (for नः).

59 ^{a}) S तस्य (for तेषां). D2. 4. 5. 7. 8 तु (for तद्). — ^{b}) Ś K D1 G1 M क्षत्रवर्मा; Dc1 Dn1 G4 °धर्मे (for °धर्मा). D7. 8 धृष्टद्युम्नसुतं स्थितः. — After 59^{abc}, B Dc1 Dn1 ins.:

754* क्षत्रधर्मा महाबलः ।
क्रोधसंविग्नमनसो.

60 ^{a}) G1 M सु- (for स). T G3. 4 भूयो (for भूत्वा). K4 B (except B4) Dc1 Dn1 D2–4 स संरब्ध- (B2 °रंभ)स्ततो भूत्वा (D4 °यो). — ^{b}) M3. 4 -पुंगवः (for -मर्दनः). B (except B4) Dc1 Dn1 द्रोणः प्रहरतां वरः. — ^{d}) K2. 4 D1 भासुरं; D4 भास्करं (for भास्वरं). B1–3 Dc1 Dn1 वेगवद्भारसाधनं.

61 ^{a}) Ś2 K1–4 G3. 4 तत्रादाय; G1 M संधाय च (G1 M1. 2 स) (for तत्राधाय). Dn2 D3. 6 तीव्रं (for तीक्ष्णं). B1–3 Dc1 Dn1 शरं संधाय कालाभं. — ^{b}) B4. 5 S परघ्नं; D6 वीरघ्नं (for भारघ्नं). K2. 5 D4. 5 G1 विपुलं; G2 वेगवद् (for विमलं). B1–3 Dc1 Dn1 परानीकं विशातनं; D2 विमलं विपुलं दृढं. — ^{c}) Ś1 -पूरम् (for -पूर्णम्). — ^{d}) K1. 3 अत्यवासृजत्; D4 अस्य चासृजत्; G1 M1. 2 अभिसृष्टवान्. — After 61, B (except B4) Dc1 Dn1 ins.:

755* स जीवितमुपादाय धार्ष्टद्युम्नेः शरोत्तमः ।
[Dn1 धृष्टद्युम्नेः.]

62 ^{a}) Ś K1. 4. 5 G1. 5 M -व(M2 -क)र्माणं (for -धर्माणं). B (except B4) Dc1 Dn1 आशीविष इव क्रुद्धो. — ^{b}) D3. 5. 6 -तले (for -तलम्). — ^{c}) B1–3 Dc1 S सं(B1–3 Dc1 स)छिन्न-; D4. 8 संभिन्न- (for स भिन्न-). K5 वेगात् (for वाहाद्). — ^{d}) K5 पपात; B2. 4. 5 Dn2 D5–8 G2 न्यपतन्; D4 आपतन् (for अ°). K1–4 Dn2 D1. 6 T G2–5 मेदिनीतलं; K5 D2. 5. 7 G1 M1. 2 धरणीतले (for मेदिनी°).

63 ^{a}) D2 अथ (for ततः). — ^{b}) B4 om. हते. — ^{c}) B4 तथा (for अथ). B (except B4) Dc1 समासाद्य (for °रोहच्च). S ततस्तु समरे वीरश्. — ^{d}) D4. 5. 7. 8 महाबलः (for °रथः). — After 63, B (except B4) Dc1 Dn1 ins.:

756* व्यसृजत्समरे बाणान्प्रत्यमित्रजिघांसया ।
[Dn1 प्राणान् (for बा°).]

64 ^{a}) D1. 2. 4. 5. 7. 8 विद्ध्वा (for बाणैः). — D6 om. (hapl.) 64^{b}–65^{c}. — ^{c}) B (except B4) Dc1 Dn1 पंचभिः (for चतुर्भिः). Ś2 तस्य (for चास्य). — ^{d}) K4 om. चतुर्भि.

65 D6 om. 65^{abc} (cf. v. l. 64). — ^{a}) D4 तु दशभिर् (for षोड°). — ^{b}) Ś1 (before corr.) शुभं; Dn2 D3 करं (for भुजम्). — ^{c}) D4 ततः (for ध्वजं). — ^{d}) B4 चापि; D2 अपि; S चैव (for चास्य). D2 चाष्टभिः (for सप्तभिः). — For 65, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.:

757* तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ।
ध्वजं सप्तभिरुन्मथ्य यन्तारमवधीत्त्रिभिः ।
[(L. 1) B1 Dn1 चार्पयत्.]

66 ^{a}) B5 [ऽ]श्वास्तु (for तेऽश्वा). — ^{c}) D3. 6 समरात् (for समरे). — ^{d}) B (except B4) Dc1 Dn1 भारत (for मारिष).

67 ^{b}) Ś K B2. 4. 5 Dn2 D1. 2. 5 हताश्वं; D3. 4. 6–8 द्रुताश्वं (for विद्रुतं). T G3. 4 सह- (for हत-). — ^{c}) M3. 4 अपि (for एव). K5 Dn2 पांचालान्पांडवेयांश्च.

C. 7. 5089 B. 7. 125. 72 K. 7. 125. 72 समन्ताद्द्रावयन्द्रोणो बह्वशोभत मारिष ॥ ६८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिकात्परः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ६९
अथ द्रोणं महाराज विचरन्तमभीतवत् ।
वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ॥ ७०
ततोऽब्रवीन्महाराज द्रुपदो बुद्धिमान्नृप ।
लुब्धोऽयं क्षत्रियान्हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७१
कृच्छ्रान्दुर्योधनो लोकान्पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ।
यस्य लोभाद्विनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ॥ ७२
शतशः शेरते भूमौ निकृत्ता गोवृषा इव ।
रुधिरेण परीताङ्गाः श्वसृगालादनीकृताः ॥ ७३
एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः ।
पुरस्कृत्य रणे पार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ ७४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

— [d]) Ś2 K5 D1 उपाविशत् (for अथावि°).

68 D3 om. 68. — [a]) D5 रथे शूरांश्च ; T G2–5 रथे (G2. 5 °णे) दृष्ट्वा (for रणे शूरांश्च). — [b]) K3. 4 -पंचाल- ; D4 -पांडव- (for -पाञ्चाल-). D2 -सोमकान् (for -सृञ्जयान्). — After 68[ab], Dn1 reads 72. — [d]) K1. 4 शोभत (for [अ]शो°). Ś2 B (except B2) Dc1 Dn D6 G2 M3–5 भारत ; D7 मारिषः (for मारिष). T G3–5 बहुशो भरतर्षभ (G5 °भः).

69 [a]) Ś K1–3 आसन्न- ; D2. 4 आपन्न- (for आकर्ण-). D5 G3–5 -पलित- ; D6 -पलिताः (for -पलितः). — [b]) Ś K B1 (marg. as in text). 2 (marg.) D [अ]शीतिपंचकः. Cd वयसाशीतिकापरः. — [c]) D4 पर्यद्रवद् (for °चरद्).

70 [a]) D6 तथा (for अथ). — [b]) D5 G2 व्यचरंतम् (for विचरन्तम्).

71 [a]) Dn1 महाबाहुर् (for °राज). — [b]) Dn2 om. (hapl.) from बुद्धिमा up to द्रुपदो (in 74[b]). Ś1 B4. 5 Dc1 Dn1 D2. 4. 6. 8 T G3–5 नृपः (for नृप). Ś2 K1–4 D1 द्रुपदो वृद्धपार्षतः. — Dc1 reads 71[c]–72[b] on marg. — [c]) B2 (marg.) Dn1 संरब्धान् ; D4. 7 G2 लब्धोयं (for लुब्धोऽयं). B2. 3 Dn1 S हंतुं (for हन्ति). — [d]) B1–3 Dc1 Dn1 पशुगणान् (for क्षुद्रमृगान्).

72 Dn2 om. 72 (cf. v. l. 71). Dn1 reads 72 after 68[ab]. Dc1 reads 72[ab] on marg. — [a]) K1–3 G1 M3. 4. 5 (sup. lin.) कृच्छ्राद् ; D2 कुरुत्वाद् ; D4 कृच्छ्रो (for कृच्छ्रान्). Ś2 लोके (for लोकान्). — [b]) Ś2 नृपः ; Dc1 D2. 7. 8 T G2–5 प्रायः (for पापः). G1 M1. 2 प्राप्स्यसि (for °ति). — [c]) Ś K1–4 लोभेन ; B3 (marg.). 5 D3. 6 कोपाद्वि- ; D4. 5 लोकाद्वि- (for लोभाद्वि-). — [d]) K5 सर्वे वै ; B (except B4) Dc1 Dn1 बलिनः ; D4 क्षत्रियाः (for समरे).

73 Dn2 om. 73 (cf. v. l. 71). — [a]) D2 शेरते शतशो भूमौ. — [b]) K1. 2 G2 M1 (*sup. lin.*) निवृत्ता ; D1. 3. 6 निकृंता (for निकृत्ता). D2 निवृत्ता इव गोवृषाः ; D4 निकृत्तांगा वृषा इव. Cd cites गोवृषा (as in text). — [c]) B1–3 Dc1 Dn1 परिक्लिन्नाः ; G1 M परीतास्तु (for °ताङ्गाः). — [d]) Ś K1–4 D1 श्वशृ(Ś2 °सृ)गाल(K3. 4 D1 °ला)समावृताः ; D4. 7 T G2–5 श्वशृगालोदनीकृताः.

74 Dn2 om. up to द्रुपदो (cf. v. l. 71). Before 74, S ins. संजयः. — [a]) G1 M महाबाहुर् (for °राज). — [b]) Dc1 D5 T G1. 2 M1. 2. 4 [ऽ]क्षोहिणी-. — [c]) D8 रथे (for रणे). — [d]) G1 M1. 2 अभ्यपतद् (for °द्रवद्). B4 रणे (for द्रुतम्).

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś1 K1. 3–5 B3. 4 Dc1 Dn D1. 2. 4–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* Ś2 चतुर्थे दिवसे. — *Adhy. name :* Ś K4 B Dc1 Dn D1. 3–5 सात्यकिप्रवेशः ; K1–3 D7. 8 सात्यकिप्रवेशः समाप्तः ; G1 M1. 2 बृहत्क्षत्रवधः ; G2 द्रोणपराक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B1 T G2–5 123 ; B2 52 ; B5 132 ; Dn1 125 ; D2 129 ; D3 22 ; G1 M 122. — *Śloka no. :* Dc1 74 ; Dn1 78.

१०२

संजय उवाच ।
व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
सुदूरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १
वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे लोमहर्षणे ।
प्रक्षये जगतस्तीव्रे युगान्त इव भारत ॥ २
द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ।
पाञ्चालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३
नापश्यच्छरणं किंचिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भविष्यति ॥ ४
तत्रावेक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया ।
युधिष्ठिरो ददर्शाथ नैव पार्थं न माधवम् ॥ ५
सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानरर्षभलक्षणम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषमशृण्वन्व्यथितेन्द्रियः ॥ ६
अपश्यन्सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ।
चिन्तयाभिपरीताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
नाध्यगच्छत्तदा शान्तिं तावपश्यन्नरर्षभौ ॥ ७
लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजो महायशाः ।
अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति ॥ ८ C. 7. 5104 B. 7. 126. 9 K 7. 126. 8

102

1 ^{c}) D4 S अ(G5 आ)दूरम् (for सुदूरम्). D7. 8 अन्वगुः (for °युः). B (except B3) D5 पार्थान्; S द्रोणं (for पार्थाः). — Dn2 om. 1^{d}–2^{d}. D7 om. 1^{d}–3^{b}. — ^{d}) G1 M पांडवाः (for पाञ्चालाः). B1. 3. 4 Dc1 transp. सह and सोमकैः. Ś1 K (except K5) D1 T G3 सोमकाः; D4 कैकयैः (for सोमकैः).

2 Dn2 D7 om. 2 (cf. v. l. 1). — ^{a}) G3 (orig. as in text; *inf. lin.*) महा- (for तथा). D2 घोरे; T G3 द्रोणे (for रौद्रे). — ^{b}) Ś2 B2 S रोम- (for लोम-). — ^{c}) Ś K D2. 4–6. 8 संक्षये; D1 संक्षयो; G1 M प्रक्षयो (for प्रक्षये). Ś K1–4 D1 तीक्ष्णे; Dn1 तीव्रं; G1 M तीव्रो (for तीव्रे). — ^{d}) G1 M1. 2 चाभवत् (for भारत).

3 D7 om. 3^{ab} (cf. v. l. 1). — ^{a}) D6 lacuna for पराक्रान्ते. — ^{b}) K1. 3 D1 नंदमाने; D2 मर्दमाने; D6 lacuna; G1 M1. 2 नदत्यपि (for नर्दमाने). — ^{c}) K3 B1. 3 पंचालेषु. D4 om. च. K1 च छिन्नेषु; G1 प्रनष्टेषु (for च क्षीणेषु). Dc1 Dn1 वध्यमानेषु योधेषु. — ^{d}) G1 M त्रास्यमानेषु (for वध्य°). B1–3 Dc1 Dn1 पांडवेयेषु भारत.

4 ^{a}) Ś2 K1–3 B4 Dc1 Dn1 G1–3. 5 M कंचिद् (for किं°). D3 नापश्यत रणे किंचिद्. — ^{b}) G1 M सहायं स; G2 धर्मपुत्रो (for °राजो). — D2 om. (hapl.) 4^{c}–7^{d}. — ^{c}) B1. 3 Dc1 Dn1 धर्मात्मा; D4 राजेंद्रः (for राजेन्द्र). — ^{d}) D8 त्वेतद् (for ए°).

5 D2 om. 5 (cf. v. l. 4). — ^{a}) Ś2 K2 T G2–5 तत्र वीक्ष्य; B1. 3. 5 Dn1 ततो वीक्ष्य; B2 D5 तदा(D5 °था)वेक्ष्य; D4. 7 तत्रावेक्ष (sic); D6 ततः प्रेक्ष्य (for तत्रावेक्ष्य).

6 D2 om. 6 (cf. v. l. 4). — ^{a}) Ś2 रथ- (for नर-). B2 S (except G4 M5) -शार्दूलो (for °लं). — ^{b}) B5 lacuna for भलक्षणम्. B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3 वरवानरकेतनं; G2 वानरध्वजलक्षणं. — ^{c}) D4 गांजीवस्य. — ^{d}) G3 न शृण्वन् (for अशृ°).

7 D2 om. 7^{abcd} (cf. v. l. 4). — ^{a}) K1–3 D6 अपश्यत्; G1 M1. 2 नापश्यत् (for अपश्यन्). B1–3 Dc1 Dn1 चैव (for चापि). — ^{b}) G1 M तथा (for रथम्). — ^{c}) K5 चिंतया वि-; S ततः शोक- (for चिन्तयाभि-). — B4 D5 om. 7^{e}–8^{b}. — ^{e}) S नाभ्यगच्छत् (for नाध्य°). D2 ततः (for तदा). — ^{f}) G1 M1. 2 अपश्यंस्तौ (by transp.). K5 Dn2 D3. 4. 6–8 नरोत्तमौ (for नरर्षभौ). D2 नापश्यन्नरतर्षभ.

8 B4 D5 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). — ^{a}) D2 -भीतस्तु (for -भीरुत्वाद्). Ś K1–3 लोकोपाक्रोशभीरुत्वाद्; G1 M लोकापवादभी°. Cd cites उपक्रोशः. — ^{b}) B (B4 om.) Dc1 Dn1 T G2–5 धर्मपुत्रो (for °राजो). B3. 5 G1 M1. 2 युधिष्ठिरः; D4 महामनाः; D7 **मनाः; D8 महायशः (for °यशाः). — ^{d}) Ś2 K1–3 D1 सात्वतस्य; D4. 7 सैनेयस्य (for शै°).

9 Before 9, G1. 4 M ins. युधिष्ठिरः. — ^{a}) B1 चापि (for चैव). — ^{b}) N (except Ś K1. 2. 4) फा-

C. 7. 3106 B. 7. 126. 9 K. 7. 126. 9 पदवीं प्रेषितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ ९
तदिदं ह्येकमेवासीद्द्विधा जातं ममाद्य वै ।
सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनंजयः ॥ १०
सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।
सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ ११
करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ १२
भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ १३
लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थं वृकोदरम् ।
पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ १४
यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ १५
अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
स तु मित्रोपरोधेन गौरवाच्च महाबलः ।
प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ १६
असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥ १७
प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चित्य बहुधा हि मे ।
तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ।
गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥ १८

ल्गुनस्य. $Ś$ $K_{1.3.4}$ $D_{2.3}$ T $G_{3.4}$ महारणे; K_{2} धनंजयः; $B_{1.2.5}$ G_{2} महामृधे; B_{3} D_{c1} D_{n1} मया मृधे (for मया रणे). —^{c}) D_{4} सैनेयः. B_{4} D_{2} शूरो; T सद्यो; G_{1} $M_{1-3.5}$ संखे; G_{2} सोद्य; M_{4} संघे (for सत्यो). B_{2} (marg. as in text). $_{3.5}$ D_{c1} D_{n1} गतः स पुरुषव्याघ्रो.

10 ^{a}) $Ś_{1}$ तदेकं हीदमेवासीद्; B (except B_{4}) D_{c1} D_{n1} द्वैधं चित्तमिदं मेद्य; G_{1} M शांतम(M_{3-5} तन्ममा)-प्येवमेवेदं. —^{b}) K_{5} तमद्य; B_{4} $D_{2.3.5.6}$ मनोद्य; $D_{7.8}$ मयाद्य (for ममाद्य). B_{4} D_{2} मे (for वै). $B_{1-3.5}$ D_{c1} D_{n1} पार्थसात्वतयोः कृते; G_{1} M द्विधा जातं मनः पुनः. —^{c}) $D_{3.6}$ स तु; $D_{7.8}$ चेह; T G_{2-5} चापि (for च हि). K_{4} D_{1} स हि (for हि मे). K_{5} B_{5} D_{n} $D_{4.5.7.8}$ विज्ञेयः; T मैत्रेयः; G_{4} वार्ष्णेयः (for मे ज्ञेयः). D_{2} सात्यकिश्चाहमाज्ञेयः (sic); G_{1} M सत्यकश्चैव मे ज्ञेयः. —^{d}) $Ś$ K_{1-4} $D_{2.3}$ फ(K_{4} D_{2} फा)ल्गुनश्च.

11 ^{a}) G_{1} $M_{1.2}$ सत्यकं (for सात्यकिं). $D_{7.8}$ [आ]-शु; G_{1} $M_{1.2.5}$ च (for तु). —^{b}) $Ś$ K_{1-4} D_{2} फ-(K_{4} D_{2} फा)ल्गुनस्य (for पाण्डवस्य). — K_{5} om. (hapl.) 11^{cd}; B_{2} reads the same on marg. —^{c}) D_{2} G_{2} स(G_{2} सा)त्यकेश्च; G_{1} M सत्यकस्य (for सात्वतस्य). K_{1-3} किं (for कं).

12 ^{b}) K_{4} lacuna; D_{1} युधि; D_{6} T G_{3} M_{3} प्रति (for यदि). —^{c}) K_{4} $D_{4.5.7.8}$ अनन्वेष्य; D_{2} अहं ज्ञास्ये (for अनन्विष्य). —^{d}) K (except K_{5}) G_{1} M लोको मा; D_{4} लोकानां (for लोको मां). B_{2} गर्हयेत्तु तत्; D_{c1} D_{n1} °येत्ततः (for °यिष्यति).

13 ^{b}) $Ś$ K_{1-4} D (except D_{c1} D_{n}) M_{3-5} धर्मपुत्रो (for °राजो). —^{d}) B_{1} सात्वतां; $B_{2.3}$ D_{c1} D_{n1} $G_{2.5}$ सात्वतं (for सात्यकिं). G_{5} lacuna for सत्यविक्रमम्.

14 ^{a}) K_{4} om. from त्वा up to वृष्णि (in 15^{c}). B_{1} (marg.; orig. as in text) लोकप्रवादभीरुत्वात्; marg. also लोकाववाद°; B_{2} लोकापरागभी°; D_{n2} लोकोपरवभी°; $D_{3.6}$ लोकोपक्रोशभी°; T G_{2-5} $M_{1.2}$ लोके (G_{5} lacuna) परमभी°; G_{1} लोकोपवादभी°.

15 K_{4} om. up to वृष्णि (cf. v. l. 14). —^{a}) $B_{1.3}$ D_{c1} मे परा; D_{5} मम च (by transp.). —^{c}) B_{5} यथैव (for तथैव). D_{2} तु (for ऽपि). M_{3-5} तथैव च मम प्रीतिः. —^{d}) $Ś_{2}$ $K_{2.4}$ युधि (for युद्ध-). — After 15, $D_{3.6}$ read 39^{c}–41^{b} for the first time, repeating the same in the proper place.

16 $D_{3.6}$ om. 16. —^{a}) T $G_{3.4}$ अतिभार- (for °भारे). D_{2} तु (for नि-). —^{b}) K_{4} D_{4} सैनेय- (for शैनेय-). —^{c}) $Ś_{2}$ D_{n2} च (for तु). K_{3} मित्रापरोधेन; S मित्रानु° (for मित्रोप°). —^{d}) B D_{c1} D_{n1} ममानघ (B_{4} D_{c1} °घः) (for महाबलः). — After 16, D_{n2} reads 39^{c}–41^{b} for the first time, repeating the same in the proper place.

17 ^{c}) D_{2} मृधे (for मिथः). G_{1} $M_{1.2}$ प्रयुध्यमानानां (for संयुध्य°).

18 ^{a}) K_{4} $D_{4.5}$ सुबलवान्; B_{1-3} D_{c1} D_{n1} हि बलव(D_{n1} °वा)न्; D_{3} सुब**न्; S अहं मन्ये (for सुबलवन्). —^{b}) $K_{2.5}$ $B_{4,5}$ D_{n2} $D_{4,5,7.8}$ निश्चितं

न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किंचन ।
शक्तो ह्येष रणे यत्तान्पृथिव्यां सर्वधन्विनः ।
स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥ १९
यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २०
इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥ २१
कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं चास्त्रविशारदौ ॥ २२

अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ।
ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ २३
एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
यन्तारमब्रवीद्राजन्भीमं प्रति नयस्व माम् ॥ २४
धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥ २५
भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ।
कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशन् ॥ २६ C. 7. 5124 B. 7. 126. 29 K. 7. 126. 28

(for °त्य). Ś1 D2 [अ]पि (for हि). S यानं भीमस्य तत्र तु. — c) K4 B1 D1 यत्र (for तत्र). B1 Dc1 D3. 6 S वै (for [ए]व). — d) K5 M3–5 धीमतः; B4 संयुगे (for धन्विनः). — e) G2 [ऽ]व्यग्रं (for मह्यं). T G1. 3–5 M गमनं रोचये व्यक्तं. — f) S यत्र यातो महारथः.

19 a) Ś1 चाविषह्यं; G1 M1. 3–5 चाप्यसाध्यं; M2 चास्य साध्यं (for चाप्यसह्यं). T G2–5 नासाध्यं भीमसेनस्य. — b) G4 lacuna for भुवि. — K4 om. 19^c–20^b. — c) B2. 3 Dc1 एष (for ह्येष). K5 B4. 5 Dn2 D2. 5. 7. 8 G1 M यत्तः; B1–3 Dc1 Dn1 हंतुं; G3. 5 यत्नात् (for यत्तान्). — d) Ś K1–3 D1 पृथिवी (for °व्यां). B4. 5 D5 G5 M3–5 -धान्विनां; Dn2 -धन्वनः (for -धन्विनः). — e) B1. 3 Dc1 Dn D3. 6 S आश्रित्य (for आस्थाय). — f) D6 प्रत्यव्यूहितुम्. D2 ओजसा (for अञ्जसा). B (except B4) Dc1 Dn1 भीमसेनो वि(Dc1 Dn1 °नोरि)-मर्दनः.

20 K4 Dn1 om. 20^{ab} (for K4, cf. v. l. 19). — c) K4 D1 निववृते; B1. 3 निवृत्ताः स्मो. — d) M3–5 तु (for च). G1 M1. 2 युद्धेन (for °षु). Ś1 विश्रुताः; D3. 6 निर्वृताः (for निर्जिताः).

21 a) T G2–5 प्रयातेन च (G5 स) भीमेन; G1 M संप्रयातेन भीमेन (M3. 4 °तेन भीमे तु; M5 °ते तु भीमे च [*sup. lin.* तु]). — b) T G2–5 सात्यकिं; G1 M सत्यकं (for सात्वतं). K5 संयुगे; S (M5 [*sup. lin.*] as in text) पांडवं (for पाण्डवे). — c) S नाथवंतौ भवेतां तौ. — d) K5 युद्धे (for युधि). G1 M सत्यक- (for सात्वत-). Ś2 -पांडवौ; K1. 4. 5 B4. 5 D1. 3. 4. 6. 8 -फाल्गुनौ. B1–3 Dc1 युधि (Dc1 °द्धे) सात्यकिफाल्गुनौ; D2 युधि फाल्गुणसात्यकी; D5 युधि फाल्गुनपांडवौ.

22 D3. 6 om. (hapl.) 22^{ab}; D7. 8 read the same after 29. — a) G4 कर्म (for कामं). K1. 3. 5 B1–3 Dn2 D1. 2 त्वशौचनीयौ; K4 तु शोच°; B4. 5 न शोच°; G M ह्यशोच° (for त्वशोच°). T कामस्य शोचनीयौ तु. — b) K4 D1 M3. 5 युधि (for रणे). M3. 5 सत्यक- (for सात्वत-). K2. 4. 5 Dn2 D4. 5. 7. 8 -फाल्गुनौ. B Dc1 Dn1 D2 रणे फाल्गुन(D2 °ण)सात्यकी; T G M1. 2 रणे शूरौ महारथौ; M4 रणे फल्गुनसत्यकौ. — d) K1. 2 शास्त्र-; D6 शस्त्र- (for चास्त्र-). Ś1 स्वयं शस्त्रभृतां वरौ.

23 d) S (except G5) सत्यकस्य (for सात्वतस्य). D5 रथं प्रति (for पदानुगम्). — D5 om. (hapl.) 23^{ef}. — e) B2 (marg.; orig. as in text) प्रीतिकृतं (for प्रति°). — f) B2 (marg.). 5 Dc1 Dn1 सात्वतं; G1 M सत्यकं (for सात्यकिं).

24 Before 24, S ins. संजयः. — a) D5 बहुधा (for मनसा). — D5 om. 24^c–25^b. — c) B (except B4) Dc1 Dn1 D1. 6–8 राजा (for राजन्). — d) G1 M भीमसेनाय मां वह.

25 D5 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — b) G1 M धर्मराजस्य सारथिः. — c) K4 Dc1 Dn1 D3. 4. 6. 7 -परिस्कारं. Cd cites भीमपरिस्कारं. — d) B1 उपावहत्; B2. 3 Dc1 Dn1 T G3–5 उदावहत्; D4 अपातयत्; G2 अथागमत् (for उपानयत्). G1 M भीमसेनांतिकेवहत् (G1 °न्).

26 a) B3 भीमांतिकम् (for भीमसेनम्). S (except G2. 5) भीमसेनरथं प्राप्य. — b) G1 M कृच्छ्र- (for प्राप्त-). — d) D2 [अ]वशस् (for बहु). Ś K1–4 तत्त्वं; D3 T G2–5 तत्तत् (for तत्र). Ś2 K3 Dc1 Dn D1–3. 5–8 T G2 समादिशत्; K4 D4 G3. 4 °विशत् (for °दि-

C. 7. 5125
B. 7. 126. 30
K. 7. 126. 30

यः सदेवान्सगन्धर्वान्दैत्यांश्चैकरथोऽजयत् ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते ॥ २७
ततोऽब्रवीद्धर्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ।
नैवाद्राक्षं न चाश्रौषं तव कश्मलमीदृशम् ॥ २८
पुरा हि दुःखदीर्णानां भवान्गतिरभूद्धि नः ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र शाधि किं करवाणि ते ॥ २९
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ।
आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥ ३०
तमब्रवीदश्रुपूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ।
भीमसेनमिदं वाक्यं प्रम्लानवदनो नृपः ॥ ३१
यथा शङ्खस्य निर्घोषः पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ।
प्रेरितो वासुदेवेन संरब्धेन यशस्विना ।
नूनमद्य हतः शेते तव भ्राता धनंजयः ॥ ३२
तस्मिन्विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ।
यस्य सत्त्ववतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ३३
यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्षमिवामराः ।
स शूरः सैन्धवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतीं चमूम् ॥ ३४
तस्य वै गमनं विद्मो भीम नावर्तनं पुनः ।

शन्). G1 M बभाषे च वृकोदरं. After 26, B Dc1 Dn1 ins.:

758* स कश्मलसमाविष्टो भीममाहूय पार्थिवः ।
अब्रवीद्वचनं राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

[(L. 1) B1. 3 Dc1 Dn1 स कश्मलं; B5 कश्मलं स (for स कश्मल-). — (L. 2) B1. 3 Dc1 Dn1 राजा (for राजन्).]

27 Before 27, G1 M ins. युधिष्ठिरः. — ^{b}) S सर्वांश्च (for दैत्यांश्च). D5 एक- (for चैक-).

28 Before 28, S ins. संजयः. — ^{a}) B1–3 Dc1 Dn1 D2 S तमब्रवीद् (for ततोऽब्र°). B1 (marg. as in text). 2. 3. 5 Dc1 Dn1 महाबाहुर्; D2 T G3–5 तदा राजन्; G1 M महाराज (for धर्मराजं). — ^{b}) B1 (marg.) भीमसेनं. B (except B4) Dc1 Dn1 युधिष्ठिरं (for तथागतम्). — Before 28^{cd}, B4 ins. भीमसेन उवाच. — ^{c}) K4 नैवाश्रौषं न चाद्राक्षं. — K4 om. 28^{d}–29^{c}.

29 K4 om. 29^{abc} (cf. v. l. 28). — ^{a}) B5 Dn2 [अ]ति- (for हि). B4 -दीप्तानां; B5 -पूर्णानां; D2 -तीर्णानां (for -दीर्णानां). S पुरा दुःखान्वितानां हि. — ^{b}) K2 भवानातिर् (for भवान्गतिर्). B1–3 Dc1 Dn1 भवान्नोभूत्परायणं (B2 °णः); B4. 5 D2 T G2–5 M3–5 भवान्भवति नो गतिः; G1 M1. 2 भवान्हि परमा गतिः. — ^{c}) B1–3 Dc1 Dn1 T G2–5 M3–5 उत्तिष्ठ (B3 G3. 4 °ष्ठा-) धत्स्व; G1 M1. 2 समुत्तिष्ठस्व (for उत्तिष्ठोत्तिष्ठ). B1–3 Dc1 Dn1 D2 S कौंतेय (for राजेन्द्र). — B1–3 Dc1 Dn1 repeat 29^{d}–30^{a} after 30^{abc}. — ^{d}) D2 G1 M1. 2 ब्रूहि (for शाधि). G1 M [अ]हं (for ते). B1–3 Dc1 Dn1 (all first time) यत्रः कृत्यमनंतरं. — After 29, D7. 8 read 22^{ab}.

30 For the repetition in B1–3 Dc1 Dn1, cf. v. l. 29. — ^{a}) K1 सख्यम्; K2 साध्यम्; D2 कार्यम् (for [अ]साध्यम्). B1–3 Dc1 Dn1 (all first time) न ह्यकार्यमसाध्यं वा; B1–3 Dc1 Dn1 (all second time) मयि स्थिते नरव्याघ्र. — ^{c}) D2 नृपश्रेष्ठ (for कुरु°). — ^{d}) Ś1 स्म शोके; G1 M1. 2 शोकेन (for च शोके).

31 Before 31, G1. 2. 4. 5 M ins. संजयः. — ^{b}) B1–3 Dc1 Dn1 कृष्णोरग (for कृष्णसर्प).

32 Before 32, B4 G1 M ins. युधिष्ठिरः. — For 32^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 S subst.:

759* यथा हि पाञ्चजन्यस्य श्रूयते निनदो महान् ।

[S श्रूयते (for यथा हि). S यथा शंखस्य निस्वनः (for the post. half).]

— ^{c}) B D (except D1. 2) पूरितो; T G3. 4 प्रेषितो; G1 M ईरितो (for प्रेरितो). — ^{d}) B1–3 Dc1 Dn D3. 6 S (except G5) तरस्विना; D2 महात्मना (for यशस्विना). — ^{e}) T G3. 4 संख्ये; G1. 2 M संखे (for शेते). — ^{f}) T G2–5 transp. तव and भ्राता.

33 ^{a}) B2 Dc1 Dn1 अस्मिन् (for त°). K1 D6 विनिहिते (for °हते). — ^{b}) S स्म (for ऽसौ). — ^{c}) K2 तस्य (for यस्य). — ^{d}) B2 D4. 5. 7. 8 ह्युपजीवंति (for उपजीवन्ति).

34 ^{a}) Dn1 D2. 3. 6 G5 [अ]पि; M3–5 [अ]धि- (for [अ]भि-). — ^{c}) B5 यः (for स). B2 सैंधवं (for °व-). — ^{d}) B2. 3 Dc1 अविशद्; G1 M अत्यगाद् (for अन्वयाद्).

35 With 35^{ab}, cf. 760*, line 6. — ^{a}) Ś2 यस्य वै; D1 तस्यैव (for तस्य वै). D6 om. from गमनं up

श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महाभुजः ॥ ३५
व्यूढोरस्को महास्कन्धो मत्तद्विरदविक्रमः ।
चकोरनेत्रस्ताम्राक्षो द्विषतामघवर्धनः ॥ ३६
तदिदं मम भद्रं ते शोकस्थानमरिंदम ।
अर्जुनार्थं महाबाहो सात्वतस्य च कारणात् ॥ ३७
वर्धते हविषेवाग्निरिध्यमानः पुनः पुनः ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ३८
तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्वतं च महारथम् ।
स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ।
तमपश्यन्महाबाहुमहं विन्दामि कश्मलम् ॥ ३९

C. 7. 5159
B. 7. 126. 44
K. 7. 126. 46

to केशो (in 35ᶜ). Dn1 D2.4.7.8 G M विद्म; T वीर (for विद्मो). — ᵇ) D7.8 भीमे च; T G2–5 न च हि (for भीम न). Ś2 नावर्तते (for °नं). — ᵈ) K5 D4.5.7.8 महारथः; D2 G2 च पांडवः (for महाभुजः).

36 ᵃ) K5 Dn1 D2.4.5.7.8 T G2–5 महाबाहुर्; B1–3 Dc1 D1 वृषस्कंधो (for महा°). — ᵇ) B2 (marg.) गंध-; G5 मुक्त- (for मत्त-). B2.3 -वारण- (for -द्विरद-). G1 M शार्दूलसमविक्रमः. — ᶜ) K1.3 B Dc1 Dn D1.2 G1 M ताम्रास्यो (Dn1 °स्ये); D6 ताम्राक्ष्यो; G2 ताम्राक्ष (for ताम्राक्षो). D4 चकोरनेत्रसदृशो. — ᵈ) Dn1 द्विषतो (for °ताम्). B4 Dn1 D2.6 T G3.4 भयवर्धनः; D3 अघदर्शनः; D7.8 अन्ववर्धनः (for अघव°). — After 36, S ins.:

760* मम प्रियहितार्थं च शक्रलोकादिहागतः ।
वृद्धोपसेवी धृतिमान्कृतज्ञः सत्यसंगरः ।
प्रविष्टो महतीं सेनामपर्यन्तां धनंजयः ।
प्रविष्टे च चमूं घोरामर्जुने शत्रुनाशने ।
प्रेषितः सात्वतो वीरः फल्गुनस्य पदानुगः । [5]
तस्याभिगमनं जाने भीम नावर्तनं पुनः ।

[(L. 1) T G3.4 मनः- (for मम). — (L. 2) M3–5 द्युतिमान् (for धृति°). G2 -विक्रमः (for -संगरः). — (L. 3) G5 भारतीं (for महतीं). — (L. 4) G1 M -तापने; G2.5 (also as above) -सूदने (for -नाशने). — (L. 6) M3.5 तस्यापि (for °भि-).]

37 M3 om. (hapl.) 37ᵃ–38ᵇ. — ᵇ) G1 M (M3 om.) महायशाः (for अरिंदम). — ᶜ) B (except B1) Dc1 Dn1 अर्जुनार्थे (for °र्थं). — ᵈ) D6 सात्वकस्य (for °तस्य). D5 om. च.

38 M3 om. 38ᵃᵇ (cf. v. l. 37). B4 om. 38ᵃ–39ᵈ. — ᵃ) M1.2 च (for [ए]व). — ᵇ) D3.6 वर्धमानः (for इध्य°). — ᵈ) K1 कल्मषं; Dn2 किल्बिषं (for कश्मलम्). — After 38, D2 ins. 761*.

39 K1 B4 om. 39ᵃᵇᶜᵈ (for B4, cf. v. l. 38). K2.3 D2 M3–5 om. (hapl.) 39. — ᵃ) D5 तद् (for तं). Dc1 Dn1 G1 M1.2 पुरुषव्याघ्र. — ᵇ) T G1–4 M1.2 महाबलं; G5 °बलः (for °रथम्). — ᶜᵈ) S (M3–5 om.) तं वै (for स तं). Ś1 transp. महारथं and तवानुजं. D7.8 महारथः (for °रथं). S (M3–5 om.) अनुयांतं (for °यातस्). — Dn2 reads 39ᵉ–41ᵇ for the first time after 16; D3–6 do the same after 15. — ᵉ) S (M3–5 om.) असंपश्यन् (for तमप°). Dn2 D3.6 (all first time) सहायो नास्ति वै (D6 मे) कश्चिद्. — ᶠ) D5 तेन (for अहं). Dn2 D3.6 (all first time) किल्बिषं (for कश्मलम्). — K4.5 B Dc1 Dn D1.3–8 ins. after 39: D2 after 38:

761* पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते नूनमग्रणीः ।
सहायो नास्य वै कश्चित्तेन विन्दामि कश्मलम् ।

[(L. 1) K4 Dn2 D1.3.6 भृशम्; D2 परम् (for नूनम्). — (L. 2) K5 D1.8 नास्ति (for नास्य). D6 (marg.) तत्फलं (for कश्मलम्).]

— While S ins. after 39:

762* अथैनं पुनराचक्ष्व लोहिताक्षं सकेशवम् ।
[T G3.4 यथा (for अथ).]

— S cont.: K4 B Dc1 Dn D1.2.5.6 ins. after 42:

763* दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्वतं चैव सात्यकिम् ।
संविदं मम कुर्यास्त्वं सिंहनादेन पाण्डव ।

[(L. 1) Dn1 हृष्टौ (for कृष्णौ). S दृष्ट्वा कुशलिनं पार्थं (for the prior half). D6 सत्त्वं चैव तु; T G1.3–5 M सैंधवार्थे स- (for सात्वतं चैव). G1 M1.2 -सत्यकं (for सात्यकिम्). G2 लोहिताक्षं सकेशवं (for the post. half). — (L. 2) K4 Dn1 चैव (for मम). S (except M1.2) कुर्यात्स्वं (for °स्त्वं).]

— S cont. (cf. 32–33):

764* असौ हि पाञ्चजन्यस्य नदतः श्रूयते स्वनः ।
क्रुद्धेन वासुदेवेन पूर्यमाणस्य पाण्डव ।
नूनं विनिहतः शूरः सव्यसाची परंतपः ।
पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते गरुडध्वजः ।
न ह्यस्य प्रियकृत्कश्चिदन्यः पाण्डव विद्यते । [5]

C. 7. 8137
B. 7. 126. 45
K. 7. 126. 50

तस्मात्कृष्णो रणे नूनं युध्यते युद्धकोविदः ।
यस्य वीर्यवतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ४०
स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनंजयः ।
सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ।
वचनं मम धर्मज्ञ ज्येष्ठो भ्राता भवामि ते ॥ ४१
न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ।
चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ प्रयातः सव्यसाचिनः ।
पदवीं दुर्गमां घोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ ४२

भीमसेन उवाच ।
ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहद्यः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ ४३
आज्ञां तु शिरसा बिभ्रदेष गच्छामि मा शुचः ।
समेत्य तान्नरव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् ॥ ४४
संजय उवाच ।
एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
धृष्टद्युम्नाय बलवान्सुहृद्भ्यश्च पुनः पुनः ।

[(L. 2) G1 M1. 2 transp. वासुदेवेन and पूर्यमाणस्य. — (L. 3) G3–5 हि (for त्रि-).]

40 For the repetition in Dn2 D3. 6, cf. v. l. 39. — a) B4 एष; Dn2 D3. 6 (all first time) तस्य (for तस्मात्). B4 मूलं (for नूनं). B1–3. 5 Dc1 Dn1 तस्मिन्कृष्णो हते नूनं. — b) B1–3. 5 Dn1 रणकोविदः; B4 Dn2 D3. 6 (last three first time) युद्धदुर्मदः (for °कोविदः). — D5 om. 40^{cd}. — c) = (var.) 33^{cd}. Ś1 तस्य (for यस्य). Ś1 K1 D4 सत्त्ववतो (for वीर्य°). — d) D4 ह्युपजीवंति. — B Dc1 Dn1 ins. after 40: K2 D8 after 40^{ab}:

765* न हि शुध्यति मे भावस्तयोरेवं परंतप ।

[K2 D8 मे शुध्यते (for शुध्यति मे). K2 Dc1 Dn1 D8 एत्र (for एवं).]

41 For the repetition in Dn2 D3. 6, cf. v. l. 39. — a) S त्वं (for स). Dn2 D3. 6 (all first time) न तत्र गच्छेच्छेनेयो. — b) G5 भ्राता (for यातो). S स फल्गुनः (for धनंजयः). — c) B (except B4) Dc1 Dn1 महाबाहुः (for °वीर्यः). — f) K5 B4. 5 D4–8 transp. ज्येष्ठो (D4 श्रेष्ठो) and भ्राता. G5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो). Ś1 तवापि ते; Ś2 K1–3 तवास्मि च (for भवामि ते).

42 G5 partly damaged. — a) K4 D1 ततो; S (G5 damaged) न मे (for न ते). — b) G1 M सत्यको (for सात्यकिर्). — c) M3–5 चिकीर्षन् (for °र्षुर्). Ś2 K2–4 तात (for पार्थ). — d) Ś2 K1–3 D1 संयातः; K4. 5 B Dc1 Dn D2–8 स यातः (for प्रयातः). Ś K Dn2 D1. 4. 5. 8 सव्यसाचिनं (for °नः). — f) S भीरुभिश्चाकृतात्मभिः. — After 42, K4 B Dc1 Dn D1. 2. 5. 6 ins. 763*. K4 Dn D1. 2. 5 ins. after the above; K5 D4. 7. 8 after 42, an addl. colophon [*Subparvan :* K4. 5 Dn D1. 2. 7. 8 जयद्रथवध. — *Adhy. name :* K4 Dn2 भीमसेनप्रवेशः; K5 Dn1 D4. 7. 8 युधिष्ठिरचिंता; D1 सात्यकिप्रवेशः; D2 सात्यकिप्रवेशो धर्मवाक्यं; D5 युधिष्ठिरचिंतायां भीमसेनप्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 126; D2 130. — *Śloka no.:* Dn1 51].

43 a) G1 M2 -वरुणैर् (for -वरुणान्). D6 यो हीशानेंद्रवरुणान्; D7. 8 ब्रह्मेशानिंद्रव°. — b) D3 अवहच्च; T G2–5 अनयद्यः; G1 M2 अप्यवध्यः (for अवहद्यः). — c) K5 समास्थाय (for तमा°). G2 वीरौ (for कृष्णौ).

44 a) Ś1 K5 B3 D2 आज्ञां ते (K5 च); S तवाज्ञां (for आज्ञां तु). K5 B3 गृह्य; D2. 4 T G3 बिभ्रन् (for बिभ्रद्). — b) K5 चैष; D2 अद्य; D3 आर्य (for एष). Ś2 मारिष; Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 मा शुच (for मा शुचः). — c) T G2–5 तं; G1 M तैर् (for तान्). T G2–5 नरव्याघ्रं; G1 M °व्याघ्र (for °व्याघ्रांस्). — d) D6 तदा यास्यामि सविदं. Cd cites संविदं (as in text).

45 S om. the ref. — a) S (except G1 M1. 2) वचनं (for प्रययौ). — b) Ś K2. 3 D6 परिधाय; K4 D1 प्रणिधाय; B1. 4. 5 Dc1 Dn1 D3 परिहाय; B2 (orig.) प्रविहाय; B2 (marg.) प्रविदाय; D2 परिपृच्छ्य; S (except M3–5) अभिवाद्य; Cd परिदाय (as in text). D8 युधिष्ठिरे. — c) G1 M1 (*inf. lin.* as in text). 2 विधिवत् (for बलवान्). — d) K1 सुहृद्भ्यां च; G1 M1. 2 संप्रदाय (for सुहृद्भ्यश्च). M1 (marg.; orig. as in text) युधिष्ठिरः (for पुनः पुनः). — e) B1–3. 5 Dc1 Dn1 पार्षतं चाब्रवीद्वीरं; D3. 6 धृष्टद्युम्नायेदमाह. — f) Ś2 महारथः (for °बलः).

46 Before 46, G2. 4 ins. भीमः. — b) Ś2 B2 (marg.; orig. as in text) T G2–5 M3–5 महाबलः;

धृष्टद्युम्नं चेदमाह भीमसेनो महाबलः ॥ ४५
विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ।
ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥ ४६
न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्षत विद्यते ।
यादृशं रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हि नः ॥ ४७
एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं स्म नोत्सहे ।
प्रयास्ये तत्र यत्रासौ मुमूर्षुः सैन्धवः स्थितः ।
धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ॥ ४८
सोऽद्य यत्तो रणे पार्थं परिरक्ष युधिष्ठिरम् ।
एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥ ४९
तमब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ।
ईप्सितेन महाबाहो गच्छ पार्थाविचारयन् ॥ ५०
नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं कथंचन ।
निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥ ५१
ततो निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्नाय पाण्डवः ।
अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ यत्र फल्गुनः ॥ ५२
परिष्वक्तस्तु कौन्तेयो धर्मराजेन भारत ।
आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिषः शुभाः ॥ ५३ C. 7. 5156 B. 7. 127. 13 K. 7. 127. 12

G1 M1. 2 यथाबलः (for महारथः). — c) B1. 2. 5 Dc1 Dn1 ग्रहीतुं (B5 ग्रहणे; Dn1 गृहीतुं) धर्मराजं वै (B2 स); B3 निगृहीतुं धर्मराजं. — d) D2 गृह्यते; D3 विद्यते (for वर्तते). B1–3. 5 Dc1 Dn1 सर्वोपायैरभीप्सति B1. 2 °प्सुभिः).

47 B4 repeats 47^{ab} after 49. — a) B5 D6 G1 M1. 2 गमनं (for °ने). — b) Dn1 पार्थेन (for पार्षत). — c) B1–3 Dc1 Dn1 यादृक्संरक्षणं (B1. 3 °णे) द्रोणाद् (B1 राज्ञः). — d) Ś K2–4 D1 G1 M आवेदितं; K1 आचोदितं; B1 आवेजितं; B4. 5 आवेशितं; D2. 4. 8 आत्यंतिकं; T G2–5 आदर्शितं (T °नं); Cd आत्ययिकं (as in text). K5 पुनः; D2 G1 M1. 2 हितं; D7. 8 हि मे (for हि नः). B2. 3 Dc1 Dn1 राज्ञः कृत्यतमं हि नः.

48 a) G1 M तु (for ऽस्मि). — b) K2 स; B2. 3. 5 D3 G5 च; T G1–4 M हि (for स्म). K4 B1. 4 Dc1 Dn D8 न चोत्सहे; D7 ततोत्स° (for स्म नोत्स°). — B3. 5 Dn1 om. 48^{cd}; Dc1 reads the same on marg. — c) D4 मत्वा (for यत्र). S तत्र यास्यामि यत्रासौ. — f) B1–3 Dc1 Dn1 इति पार्षत; D4 अतिशंकया (for अवि°). — After 48, B1–3. 5 Dc1 Dn1 D5 ins.:

766* यास्यामि पदवीं भ्रातुः सात्वतस्य च धीमतः ।

49 a) B5 lacuna for द्य यत्तो. Dn2 त्वं (for ऽद्य). B1. 3 Dc1 Dn1 वीर; S तात (for पार्थं). — c) B3 Dc1 Dn1 S -कृत्यानां (for -कार्याणां). — d) B4 उच्यते; G1 M एव नः (for आहवे). — After 49, B4 repeats 47^{ab}.

50 a) T G3. 4 तत्राब्रवीन्; G2. 5 ततोब्र° (for तमब्र°). B1–3 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज). — c) B2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 Dn1 ईप्सितं ते करिष्यामि. Cd cites ईप्सितेन (as in text). — d) D2 S यथासुखं; D4. 7 8 [अ]त्र(D4 °वि)धारयन् (for [अ]विचार°).

51 a) D2. 6 न हत्वा (for नाहत्वा). — For 51^{ab}, B2. 3. 5 Dc1 Dn1 subst.:

767* मयि जीवति कौन्तेय भारद्वाजः कथंचन ।

— c) T G3. 4 ग्रहणं (for निग्रहं). — d) B1. 2 (marg. as in text). 3. 5 न (for प्र-). B4 करिष्यति महाहवे.

52 Before 52, S ins. संजयः. — a) G1 M निक्षिप्य धर्मराजानं. — b) Dn2 धृष्टद्युम्ने च (for °म्नाय). K3 B4 Dn2 D4. 5. 7 T G2–4 पांडवं; G1 M पार्थिवं (for पाण्डवः). B3. 5 Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्ने महामतिः (B3 महात्मनि; B5 दुरात्मनि). — c) Ś2 K1 D2. 4 G5 गुरुं (G5 °रु-) श्रेष्ठं; D6. 7 गुरुज्येष्ठं; T G2–4 कुरुश्रेष्ठं (for गुरुं ज्येष्ठं). — d) Ś2 B5 D4. 5 येन; D6 तत्र (for यत्र). K4. 5 B1. 2. 4. 5 Dn2 D1–8 फाल्गुनः; G1 M फल्गुनं (for फल्गुनः). B3 Dc1 Dn1 भ्रातरं मारुतात्मजः.

53 a) Ś2 K5 B4 D2. 4. 5. 7. 8 च (for तु). — b) S मारुतिः (for भारत). — For 53^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.:

768* राज्ञा मूर्धनि चाघ्रातः परिष्वक्तश्च शत्रुहा ।

— c) T G3. 4 यथा; G5 महा- (for तथा). B1. 3 विजयावेदिनिर्घोषाः; B2. 5 Dc1 Dn1 विजयावेदिनीस्तोषात्. — D6 om. 53^{d}–54^{c}. — d) Ś2 K1 श्राविताश्च. T G2–5 तथा; G1 M1. 2 शिवाः (for शुभाः). — After 53, B Dc1 Dn D2. 5 ins.:

769* कृत्वा प्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ।
आलभ्य मङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैरातकं मधु ।

C. 7. 5159
B. 7. 127. 16
K. 7. 127. 16

भीमसेनो महाबाहुः कवची शुभकुण्डली ।
साङ्गदः सतनुत्राणः सशरी रथिनां वरः ॥ ५४
तस्य कार्ष्णायसं वर्म हेमचित्रं महर्द्धिमत् ।
विबभौ पर्वतश्लिष्टः सविद्युदिव तोयदः ॥ ५५
पीतरक्तासितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टितः ।
कण्ठत्राणेन च बभौ सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥ ५६
प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया ।
पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विशां पते ॥ ५७

तं श्रुत्वा निनदं घोरं त्रैलोक्यत्रासनं महत् ।
पुनर्भीमं महाबाहुर्धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ ५८
एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च विनादयति शङ्खराट् ॥ ५९
नूनं व्यसनमापन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि ।
कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ ६०
नूनमार्या महत्कुन्ती पापमद्य निदर्शनम् ।
द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः ॥ ६१

द्विगुणद्रविणो वीरो मदरक्तान्तलोचनः ।
विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो विजयोत्पादसूचितः ।
पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् ।
अनुलोमानिलैश्चाशु प्रदर्शितजयोदयः ।

[(L. 1) D2 कृतं (for कृत्वा). B3 D2. 5 प्रदक्षिणं (for °णान्). B4 स्वर्चितास् (for अर्चितांस्). — (L. 2) B4 आरभ्य; Dc1 आलंब्य; Dn1 आलिंग्य (for आलभ्य). D2 कैलासकं; D5 कैलानकं (for कैरा°). — Dn2 om. the prior half of line 3. — (L. 3) D2. 5 धीमान् (for वीरो). D2 -रक्तास्य- (for -रक्तान्त-). — (L. 4) Dn2 lacuna; D2 विजयेत्यादिसूचितं; D5 °योत्पादसूचितैः (for the post. half). — D2 om. (hapl.) line 5. — (L. 5) B Dc1 पश्यन्निव (for °न्नेव). B1. 3. 5 वृद्धिं (for बुद्धिं). D5 -कारिणी. — (L. 6) B2 Dc1 D2. 5 प्रदे(D5 °वे)शित- (for प्रदर्शित-). B4 -जयो बभौ (for -जयोदयः).]

54 D6 om. 54^{abc} (cf. v. l. 53). — ^{a}) G1 M प्रययौ त्वरितो भीमः. — ^{b}) B1–3. 5 चारु(B1 [marg.] शुद्ध)कुंडलः; Dc1 Dn1 D3 S शुभ(Dc1 M3–5 कृत)-कुंडलः (G2. 4. 5 °लक्षणः) (for °कुण्डली). — ^{c}) Ś2 K D1–5. 7. 8 सांगदी; B4 अंगदी; T G2–5 सगदः (for साङ्गदः). K5 B1. 3–5 Dc1 Dn D3. 5. 7. 8 S सतल- (for सतनु-). — ^{d}) Ś1 K5 B Dc1 Dn D2–5. 7. 8 G2 सरथी; D6 रथस्थो (for सशरी). Ś2 K1–4 D1 सरथः (K1 सुरथः; K2 सरथाः) सुमहाबलः. — After 54, S ins.:

770* रथमारुह्य निर्युक्तं सर्वोपकरणान्वितम् ।

[T निर्यातं; G1 निर्मुक्तं (for निर्युक्तं).]

55 ^{a}) Dn1 D7 चर्म (for वर्म). — ^{b}) K1 समर्धि-मत् (for महर्द्धि°). S हेमराजिविभूषितं. — ^{c}) Ś2 पर्वताश्लिष्टः. K5 B4. 5 Dn2 D3–8 S विबभौ (D4 °षमः) सर्वतः श्लिष्टं (D3. 6 T G2–5 °ष्टः); D2 विबभौ गात्रसंविष्टं. — ^{d}) B5 lacuna for दिव तोयदः. D4. 5. 7. 8 तोयदं (for °दः). B2 (marg. as in text) Dc1 Dn1 सविद्युत्तोयदोपमं.

56 ^{a}) Ś1 T G2–5 -श्वेतैर्; D6 -शितैर् (for -सितैर्). Ś2 K1. 3. 4 B4 D1 पीतरक्तासितैर्धौतैर्; D2. 5 °शितसि(D5 °शि)तैर्. — ^{b}) Ś2 K2 च सुवेष्टितैः; B1–3. 5 Dc1 Dn1 च विभूषितः; M3–5 परिवेष्टितः (for च सुवे°). T G M1. 2 वासोभिर्वेष्टि(G5 °र्वाजि)तेन सः. — ^{c}) T G2–4 कंठ(G4 कर्ण)सूत्रेण (for कण्ठत्राणेन). D3. 6 च युतः; S (except G5) विबभौ (for च बभौ).

57 ^{a}) T G2–5 प्रयाते तव सैन्यं तु. — ^{b}) Ś2 K1. 3 Dc1 Dn1 D7. 8 तव सैन्य-; T G2–5 भीमसेने (for तव सैन्यं).

58 ^{a}) K5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — ^{b}) K3 -त्रामनं (for -त्रासनं). S त्रैलोक्यस्यापि भीषणं. — ^{c}) K1. 5 B (except B1) Dc1 Dn D4. 5. 7. 8 G3. 5 महाबाहुं (for °हुर्). — ^{d}) B1. 4. 5 S धर्मराजो (for °पुत्रो). K5 ह्यभाषत.

59 ^{a}) Ś2 K2 T G3 एवं (for एष). — ^{b}) S प्रध्मातः परमो भृशं. — ^{c}) G5 पृथिव्यां (for °वीं). Ś1 अंतरिक्षं; B D5 चांतरीक्षं. — ^{d}) Ś K5 Dc1 Dn1 D8 निनादयति; T G3. 4 विराव° (for विनाद°).

60 ^{a}) D7 नूनं व्यसनमोहेन. — ^{b}) K1 स महत् (for सुम°). D7 सव्यसाचिनः. — ^{c}) B1–3. 5 Dc1 Dn1 T G1–4 M3–5 वीरः; G5 वीरैः; M1. 2 वीर (for सार्धं). — ^{d}) Ś2 D8 शंख- (for सर्वैश्च). S कृष्णो (for चक्र-). B4 सर्वैश्चक्रधरः स्वयं.

61 ^{a}) Ś K Dn2 D2–8 आह (D3. 6 अहो) कुंती नूनमार्या; D1 आह कुंत्या ममामार्या (sic). — T G3 om. 61^{a}–62^{b}. G4 om. 61^{a}–62^{d}. — ^{b}) G1. 2. 5 M पापं व्यसनकर्शिता (G2. 5 °तं). — ^{c}) B2 वा (for the first च).

स भीमस्त्वरया युक्तो याहि यत्र धनंजयः ।
मुह्यन्तीव हि मे सर्वा धनंजयदिदृक्षया ।
दिशः सप्रदिशः पार्थ सात्वतस्य च कारणात् ॥ ६२
गच्छ गच्छेति च पुनर्भीमसेनमभाषत ।
भृशं स प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः ।
आहत्य दुन्दुभिं भीमः शङ्खं प्रध्माय चासकृत् ॥ ६३
विनद्य सिंहनादं च ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
दर्शयन्घोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥ ६४
तमूहुर्जवना दान्ता विकुर्वाणा हयोत्तमाः ।
विशोकेनाभिसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥ ६५
आरुजन्विरुजन्पार्थो ज्यां विकर्षंश्च पाणिना ।
सोऽवकर्षन्विकर्षंश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ६६ C. 7. 5174 B. 7. 127 31 K. 7. 127. 30

— d) Ś D1 पश्यंस्य: ; K1–3 पश्यंत: ; K5 B4. 5 Dn2 D4. 5. 7. 8 पश्यंत्यौ ; Dn1 पश्यंती ; D3 पश्यंते ; D6 पश्यंता ; G1. 2. 5 M द्रक्ष्यंति (for पश्यन्ति). D2 पश्यतां सर्वबंधुषु.

62 T G3 om. 62[ab] ; G4 om. 62[abcd] (for both, cf. v. l. 61). — a) G1 M1. 2 स्वं ; G2. 5 M3–5 तद् (for स). — b) G1 M transp. याहि and यत्र. — c) G1 M1. 2 [इ]ह (for [इ]व). Ś2 D2 S (G4 om.) च (for हि). D2 मे संज्ञा ; D3 मेंगानि (for मे सर्वा). — e) K1 Dn2 दिशा:. Ś2 चाप्यदिशश् ; K1–3 B1. 2. 4. 5 D1. 2 च प्रदिश(K1 °शा)श् ; B3 स विदिशश् ; T G3. 4 च विदिश: ; G5 संप्रदिश: (for सप्र°). Ś2 K1–4 B Dc1 Dn1 D1 चैव ; D2 सर्वा: (for पार्थं). — f) D2 हि (for च). Ś2 K1–4 D1 सात्यकेश्चैव कारणात् ; B1–3 Dc1 Dn1 पार्थं सात्वतका°. — After 62, B1. 3. 5 Dc1 Dn1 ins. :

771* एवं संचोदितस्तेन धर्मपुत्रेण संयुगे ।
भीमसेनो महाबाहुः कवची दंशितो बली ।
[(L. 1) B5 संदेशितस् (for संचोदि°).]

63 Before 63, S (except T G3) ins. संजय:. — a) K1 *पुनर् ; B (except B4) Dc1 Dn1 गुरुणा (for च पुनर्). — b) B (except B4) Dc1 Dn1 सो- (Dn1 सा)नुज्ञातो वृकोदर:. — After 63[ab], B (except B4) Dc1 Dn1 ins. :

772* ततः पाण्डुसुतो राजन्भीमसेनः प्रतापवान् ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः प्रगृहीतशरासनः ।
[(L. 1) B3 वीरो (for राजन्).]

— c) B1–3 Dc1 Dn1 ज्येष्ठेन ; B4 स भीमं ; B5 सभयं ; T G2–5 स भृशं (by transp.) ; G1 M स भीम:. B4 प्राहिणोद् ; T G2–5 प्रेषितो (for प्रहितो). K1. 4 B4 Dn M2 भ्राता (for भ्रात्रा). — d) K4 Dn2 D7 भ्रात्रा ; B Dc1 Dn1 D5 S (except M2) भ्रात्रे (for भ्राता). D2 T भ्रातृ- (for भ्रातु:). — e) K1 दुंदुभी ; K5 दुंदुभीं ; D2. 3 G1. 2 M1–4 दुंदुभीर् ; T G3–5 M5 दुंदुभीन् (for दुन्दुभिं). B2 D6 वीर: ; Dn2 वीरै: ; D3 वीर ; T G2–5 M5 सर्वान् ; G1 M1–4 सर्वा: (for भीम:). — f) M5 शंखान्. Ś2 K B Dc1 Dn D2–7 T G2–5 प्रध्माप्य (for °य). M2 वासकृत्.

64 a) K5 निनद्य ; S नदित्वा (for विनद्य). B1. 2. 4 D2. 3. 6 सिंहनादेन (for °नादं च). — b) D1. 7. 8 ज्या- (for ज्यां). D2 G1 M विकृष्य ; T G2–5 विष्फार्य (for विकर्षन्). — After 64[ab], B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins. :

773* तलशब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत ।
[B5 D5 तेन (for तल-). D5 भीरूणां (for वीराणां). B1–3 D5 तापयित्वा (for पात°).]

— c) B1. 3. 5 Dc1 रौद्रम् ; B2 द्रोणम् (for घोरम्). — d) Ś K1–3 अमित्रान्सह सात्यकिं.

65 a) M3–5 यत्ता (for दान्ता). — b) Ś K1–4 विकर्षंतो ; K5 D4–8 विकु(D7 वै कु)र्वंतो ; Dn2 D3 विस्फूर्जंतो ; D1 विरुवंतो (for विकुर्वाणा). — c) K2 [अ]ति- ; D7 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś1 K2 -संयंत्रा ; K1 -संतप्ता ; B4 Dn2 D1. 7. 8 -संपन्ना ; D2 -संत्यक्ता ; D6 -संयंता (for -संयत्ता). B1–3. 5 Dc1 Dn1 संगृहीता विशोकेन ; S सुसंयत्ता (G5 °युक्ता) विशोकेन.

66 a) S प्रययौ धनुरादाय. — b) Cd अपकर्षन् ; Cd विकर्षन् (as in text). B1–3. 5 Dc1 Dn1 D2 स्पृशंश्चैव ; B4 कर्षंश्चैव ; S विमृ(G3 स मृ)ज्य च (for विकर्षंश्च). Ś1 पुनः पुनः (for च पाणिना). — c) K4. 5 B3 D2–5. 8 सोपकर्षन् ; B1. 2. 4 Dc1 Dn1 सो तु क° ; B5 Dn2 सोतिक° ; D6 सोपि क° ; D7 सापि क° (for सोऽवक°). D1 च सेनाग्रं (for विकर्षंश्च). S विष्फारयन्धनुर्भीम:. — d) B4 सैन्याग्रं ; D1 भीम: (submetric) (for सेनाग्रं). B1–3 G5 अवलोडयत् (G5 °न्) ; Dc1 Dn1 T G1–4 M अवलोकयन् ; Dn2 D5 समलोडयन् (for °डयत्). — After 66, B4 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan* : जयद्रथवध. — *Adhy. name* : भीमप्रवेश:].

C. 7. 5175
B. 7. 127. 32
K. 7. 127. 31

तं प्रयान्तं महाबाहुं पाञ्चालाः सहसोमकाः ।
पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मघवन्तमिवामराः ॥ ६७
तं ससेना महाराज सोदर्याः पर्यवारयन् ।
दुःशलश्चित्रसेनश्च कुण्डभेदी विविंशतिः ॥ ६८
दुर्मुखो दुःसहश्चैव विकर्णश्च शलस्तथा ।
विन्दानुविन्दौ सुमुखो दीर्घबाहुः सुदर्शनः ॥ ६९
वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषेणो दीर्घलोचनः ।
अभयो रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ७०
विविधै रथिनां श्रेष्ठाः सह सैन्यैः सहानुगैः ।
संयत्ताः समरे शूरा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ७१
तान्समीक्ष्य तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ।
अभ्यवर्तत वेगेन सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७२
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन् ।
वारयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् ॥ ७३
स तानतीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
अग्रतश्च गजानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ७४
सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ।
दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पवनात्मजः ॥ ७५

67 D7 om. 67^{a}–68^{b}. Before 67, B4 ins. संजय उवाच. —^{a}) K1–4 D1 यं (K4 D1 तं) यातं वै; D2. 3. 5. 6 तं प्रयातं (for तं प्रयान्तं). K4 महाबाहो. —^{b}) D6 पंचालाः. D2. 4 S -सोमकैः (for °काः). — For 67^{ab}, Ś2 subst.:

774* तं समायान्तमालोक्य घोररूपं सुतास्तव ।

— Ś2 om. 67^{c}–68^{b}. —^{c}) K1 [ऽ]न्वययुः (for ऽनु°).

68 Ś2 D7 om. 68^{ab} (cf. v. l. 67). —^{a}) Ś1 K1. 3 om. from सेना up to वारयन् (in 68^{b}). K2 B5 Dn2 D1. 3. 6 समेता; K4. 5 Dn1 D2. 4. 8 समेत्य; D5 प्रयातं (for ससेना). D5 महाबाहुं (for °राज). —^{b}) B5 तावकाः (for सोदर्याः). —^{c}) K5 चंद्रसेनश् (for चित्र°). B (except B4) Dc1 S (except M1. 2) दुःशासनश्चित्रसेनः. —^{d}) Ś K1. 2. 4 Dn2 D1–6 विशां पते (for विविंशतिः).

69 ^{a}) K1 G4 दुष्प्रहश्; D1 G1. 5 M दुःषहश्; T G3 दुष्प्रभश् (for दुःसहश्). —^{b}) B1–3 Dc1 Dn1 S [ऽ]थ (for च). K5 D4. 5. 7 सलस् (for शलस्). —^{c}) D7 om. (hapl.) विन्दानु. K5 B2. 3. 5 Dc1 Dn1 D1. 5–8 G2. 5 सुमुखौ. —^{d}) D3 दुर्गबाहुः (for दीर्घ°).

70 ^{a}) T G2 बृंदारकः. —^{b}) T G3. 4 सुघोषो (for सुषेणो). — K4 D1. 2 om. (hapl.) 70^{cd}. —^{d}) K5 Dn1 D7 सुधर्मा; Dc1 सुधन्वा; S सुशर्मा (for सुवर्मा).

71 ^{a}) Ś K1–4 D1 विबभू; K5 Dn2 D4. 5. 7. 8 शोभंतो (D4. 5 °ते); Dc1 विविधं; D2 विविधा; D3. 6 चित्रसू (D6 °भू) (for विविधै). D3. 5. 7. 8 रथिनः (for °नां). S श्रेष्ठैः (for श्रेष्ठाः). —^{b}) Ś K Dn2 D1. 3–8 सहसैन्यपदानुगाः; B1–3 Dc1 Dn1 स्व (B1–3 स) सैन्यैः सपदानुगैः. —^{c}) D1 संयंताः; D2 सहिताः; T G3 संयुक्ताः (for संयत्ताः). D3. 6 सहसा (for समरे). Ś K2. 3 Dn2 D1–5. 7. 8 वीरा; D6 वीरं (for शूरा). — Ś K2. 3 read 74^{cd} after 71; while K4 D1 read it for the first time after 71, repeating it in its proper place. — After 71, B Dc1 Dn1 ins.:

775* तैः समन्ताद्वृतः शूरैः समरे स महारथः ।

[B4. 5 समरेषु (for समरे स).]

72 ^{a}) Ś1 समेत्य (for समीक्ष्य). Ś2 G1–4 M स; D3. 6 [अ]थ; T च (for तु). B1–3 Dc1 Dn1 निरीक्ष्य चैतान्संक्रुद्धो. —^{b}) B3 Dc1 Dn1 प्रतापवान् (for पराक्रमी). —^{c}) K4 D1 S अभ्यद्रवत (for °वर्तत). —^{d}) B2 क्रुद्धो; B2 (marg.) क्षुद्रो (for क्षुद्र-). B4 (marg.; orig. as in text) भीमसेनः पराक्रमी (= 72^{b}).

73 ^{a}) D8 मंदास्त्राणि (for महा°). D2 घोराणि (for दिव्यानि). —^{b}) Ś ह्यदर्शयन्; K1–4 Dc1 Dn D1. 3 प्रदर्श°; B (except B4) S व्यदर्श° (for अदर्श°). D2 तत्र दिव्यान्यदर्शयन्. —^{c}) B (except B4) Dc1 Dn D2 छादयंतः (for वार°). S तीक्ष्णैर् (for भीमं). —^{d}) D2 [उ]दिताः (for °तम्). S भीमसेनं महाहवे. — After 73, S reads 90–105.

74 S om. (hapl.) 74^{a}–77^{b}. Ś K2. 3 read 74^{cd} after 71; while K4 D1 read the same for the first time after 71. —^{c}) D2 अग्रतः कुंजरानीकं. —^{d}) Ś2 कृत्वा बाणैर्; D2 इषुसंघैर् (for शरवर्षैर्). K1. 4 (both times). 5 D4–6 अवाकिरन्.

75 S om. 75 (cf. v. l. 74). —^{b}) D6 मातंगानीकम् (for तद्गजा°). B4 आशु वै (for आशुगैः). —^{c}) D2 om. सर्वाः. B1. 2 समं न्यस्य; B3 सुसंन्यस्य; D2 सममेत्य (for समभ्यस्य).

76 S om. 76 (cf. v. l. 74). —^{a}) Ś2 K1. 2 च

त्रासिताः शरभस्येव गर्जितेन वने मृगाः ।
प्राद्रवन्द्विरदाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ७६
पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
तमवारयदाचार्यो वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ ७७
ललाटेऽताडयच्चैनं नाराचेन स्मयन्निव ।
ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विबभौ तत्र पाण्डवः ॥ ७८
स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फल्गुनो यथा ।
भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् ॥ ७९
भीमसेन न ते शक्यं प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ।
मामनिर्जित्य समरे शत्रुमध्ये महाबल ॥ ८०

यदि ते सोऽनुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ।
अनीकं न तु शक्यं भोः प्रवेष्टुमिह वै त्वया ॥ ८१
अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यमपेतभीः ।
क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षणः श्वसन् ॥ ८२
तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मबन्धो रणाजिरम् ।
प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः शक्रस्यापि विशेद्बलम् ॥ ८३
येन वै परमां पूजां कुर्वता मानितो ह्यसि ।
नार्जुनोऽहं घृणी द्रोण भीमसेनोऽस्मि ते रिपुः ॥ ८४
पिता नस्त्वं गुरुर्बन्धुस्तथा पुत्रा हि ते वयम् ।
इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ॥ ८५ C. 7. 5194 B. 7. 127. 50 K. 7. 127. 64

नभस्येव; D2 शरसंघेण (for शरभस्येव). — b) K4 Dn2 D1.3 महा-; D2 यथा (for वने). Ś K1–3 गजाः (for मृगाः). — d) D2 रवंतो (for नदन्तो). D1 रणात् (for रवान्).

77 S om. 77ab (cf. v. l. 74). — a) Dn2 D1.5.8 [अ]तीत्र-; D6 [अ]तीत- (for [अ]तीत्य). — c) B5 Dc1 D2.4 T आवारयद्. — d) Dn1 D4 [उ]द्धूतम्; D1 [उ]द्धुतम्; D2 [उ]द्धतम्; D7 [उ]द्यतम् (for [उ]द्वृत्तम्). B2.3 Dc1 M1.2 वेलोद्वृत्तमिवार्णवं; Dn2 D3.6 वेलेवोद्धत-सागरं; D8 वेलोद्धृतमहार्णवं. — After 77, S ins.:

776* तस्य द्रोणो रथं राजञ्छादयामास संयुगे ।
साश्वसूतध्वजं तूर्णं तदद्भुतमिवाभवत् ।

78 b) B3 Dc1 Dn1 M3 हसन् (for स्मयन्).) B1.3 Dc1 Dn1 तेन (for तत्र).

79 a) G1 M1.2 हन्यमानस् (for मन्य°). D2 च्चाचार्यो; D3.6 आचार्यो (for त्वा°). — b) Ś2 समये (for ममायं). N (except Ś K1) फाल्गुनो. G1 M2 तच्च फल्गु-नवत्तदा. — c) D2 भीमः प्रदक्षिणं धत्स्व. — d) D2 अथोवाच; M1.5 प्रत्यु° (for इत्यु°). — For 79cd, G1 M2 subst.:

777* भीमं पूजां करिष्यन्तं गुरुवृत्तमथाब्रवीत् ।

80 Before 80, S ins. द्रोणः. — a) D3.6 G1 M शक्या (for शक्यं). B1 Dc1 Dn1 भीम नेह त्वया शक्यं. — b) K2 B4 Dn2 D3.6 G1 M अरिवाहिनी; D2 पर-वाहिणीं. — c) B1–3 Dc1 Dn1 कौंतेय; D2 संग्रामे (for समरे). — d) K5 B4 Dn2 D2–8 T G2–5 शत्रु-मद्य (for °मध्ये). Ś2 D4 महाबलः; K5 D2.3.6–8 °बलं; B2–4 Dc1 Dn1 °हवे (for °बल).

81 a) B1–3 Dc1 Dn1 [अ]सौ (for ते). Ś K1–3 D2.4 T G3–5 सानुजः; B1–3 Dc1 Dn1 तेनुजः (for सोऽ-नुजः). — c) D5 अतीतं (for अनीकं). Ś D8 तु न (by transp.); K5 ननु. B Dc1 Dn1 D6 T G2–5 शक्यं मे (Dc1 Dn1 हि; G2 ते); G1 M ते (M3–5 मे) शक्यं (for शक्यं भोः). — d) Ś2 G5 इह भोः (G5 वा); Dn1 अपि ते (for इह वै). Ś2 om. त्वया. D3 काम्यया (for वै त्वया).

82 a) D2 च (for तु). — b) D3.6 गुरु- (for गुरोर्). Ś2 (marg. as in text) अभीतवत्; B (except B4) Dc1 Dn1 T G2–5 अशेवतः (for अपेतभीः). G1 M तत्रा(G1 M1.2 तदा)चार्यवचो भृशं. — c) Ś2 K1–4 भीमो (for द्रोणं). — d) Ś2 क्रुधा (for रक्त-). D4.5 त्वरन्; D7.8 त्वरी (for श्वसन्). B (except B4) Dn1 रक्तापांगेक्षणः श्वसन्; G1 M क्रोधदीप्तेक्षणः श्व°. ❀ Cd: रक्तताम्रे अरुणे अक्षिणी यस्य । ❀

83 Before 83, Dn2 S (except G1 M1.2) ins. भीमः. — a) Ś1 नानुमतो (for °ते). G1 M नार्जुनो-नुमतेनाद्य. — b) Ś K1–4 D1.3.6 रणाजिरे; B3 रणां-तिकं (for रणाजिरम्). — c) B5 T G3–5 ह; D3 च; D6 तु (for हि). G1 M1.2 प्रविष्टः प्रविशेत्सोपि. — d) M3.4.5 (*sup. lin.*; orig. as in text) महद् (for वि-शेद्). G1 M2 शक्रस्येव महाबलः.

84 a) Dn2 D3.6 तु; D1 [ए]व; S त्वं (for वै). Dn2 D3.6 [अ]नुपमां (for परमां). — c) B2 हि (for ऽहं). S विप्र (for द्रोण).

85 b) B (except B4) Dc1 Dn1 च (for हि). — d) B (except B4) Dc1 Dn1 सदा; Dn2 D3.6 वयं (for स्थिताः).

C. 7. 5164
B. 7. 127. 51
K. 7. 127. 65

अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ।
यदि शत्रुं त्वमात्मानं मन्यसे तत्तथास्त्विह ।
एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः करोम्यहम् ॥ ८६
अथोद्भ्राम्य गदां भीमः कालदण्डमिवान्तकः ।
द्रोणायावसृजद्राजन्स रथादवपुप्लुवे ॥ ८७
साश्वसूतध्वजं यानं द्रोणस्यापोथयत्तदा ।
प्रामृद्नाच्च बहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ ८८
तं पुनः परिवव्रुस्ते तव पुत्रा रथोत्तमम् ।
अन्यं च रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ८९
ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः पराक्रमी ।
अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ९०
ते वध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ।
भीमं भीमबलं युद्धेऽयोधयंस्तु जयैषिणः ॥ ९१
ततो दुःशासनः क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ।

86 ^{a}) B3. 5 Dc1 Dn1 अथेदं; D3 यद्येवं; T G1–4 M तदद्य (by transp.); G5 यद्यद्य. — ^{c}) Dn1 D2. 5. 8 G4. 5 शत्रुत्वम्; D4 शत्रूंस्त्वम्; Bom. ed. त्वं शत्रुं (by transp.). — ^{d}) G3 मन्यते (for °से). Ś K1–3 D1 तु हि; D4 द्विज (for त्विह). — D4 om. 86^{e}–88^{d}. — ^{ef}) D3 एतत् (for एष). S transp. शत्रोः and कर्म. Ś K1–3. 5 B4. 5 D1. 5. 7. 8 भीमं (for भीमः). S करिष्यति (for करोम्यहम्).

87 D4 om. 87 (cf. v. l. 86). Before 87, S ins. संजयः. — ^{a}) B4. 5 तथो(B5 °तो)द्भ्राम्य; G1 M एवमुक्त्वा (for अथोद्भ्राम्य). Dc1 T G3. 4 वीरः (for भीमः). — ^{b}) Dn2 D3 कालदंडाम्. Ś2 इवापरं; Dn2 D3. 6 °परां (for °न्तकः). G2 कालदंडोपमां भृशं. — ^{c}) Dn2 D3 द्रोणस्य (for द्रोणाय). Ś1 K2 Dn1 D2. 6 G5 व्यसृजद्; B2. 3. 5 Dc1 प्रासृ°; S (except G5) [अ]वासृ° (for [अ]वसृ°). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 G1 M क्रुद्धः (for राजन्). — ^{d}) D7. 8 अवदुद्रुवे (for °पुप्लुवे).

88 D4 om. 88 (cf. v. l. 86). — ^{a}) D2 वाहं (for यानं). — ^{b}) B2 (marg.; orig. as in text) गदा; M3–5 तथा (for तदा). — After 88^{ab}, S ins.:

778* तदद्भुतमपश्याम पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
द्रोणं तु विरथं कृत्वा भीमसेनो महाबलः ।
अभ्यवर्तत सैन्यानि तावकानि समन्ततः ।

[(L. 1) T G2 तम् (for तद्).]

— ^{c}) Ś2 K3. 4 प्रमृद्नाच्च; K1 प्रमृद्नश्च; K2 प्रमृथ्नाच्च; B2. 3 Dc1 अमृद्नाच्च; Dn1 अगृह्णाच्च; D1 प्रमृद्नांश्च; D2 प्रमृदित्वा; D3 प्रममर्द (for प्रामृद्नाच्च). S स मृद्नंस्तरसा यो(G1 M यौ)धान्. — ^{d}) A few MSS. इवोजसा (for इवौ°). — After 88, S ins.:

779* विचचार रणे राजन्वायुतुल्यपराक्रमः ।

89 ^{b}) B Dc1 महारथाः; Dn2 D3 रथोत्तमाः (for °त्तमम्). D5 तव योधाः समंततः. — For 89^{ab}, S subst.:

780* निर्जितस्तु तदानेन पाण्डवेन महात्मना ।

— ^{c}) B2 आरुह्य; B3 Dc1 Dn1 आरूढो; D3. 6 आतस्थे; T G2–5 आतिष्ठद् (for आस्थाय). G1 M अन्यं रथं समातिष्ठद्. — ^{d}) D5 शस्त्रभृतां (for प्रहरतां). — After 89, N (except D2. 3) ins.:

781* व्यूहद्वारं समासाद्य युद्धाय समवस्थितः ।

[Ś2 व्यूहद्वारि; D8 °स्थानं (for °द्वारं). Ś1 B2. 3. 5 Dc1 समास्थाय (for °साद्य). B3. 4 Dn2 D6 समुपास्थितः (for समव°).]

while, D2 ins. after 89:

782* भीमेनैवाकरोद्यत्नं व्यूहमेवाभ्यरक्षत ।

90 S reads 90–105 after 73. — ^{a}) T G1–4 M स तैर्विद्धो; G5 lacuna (for ततः क्रुद्धो). — ^{b}) B2. 3 Dc1 Dn1 प्रतापवान्; S महाबलः (for पराक्रमी). — ^{d}) K1 Dc1 D4. 8 G2 अवाकिरन् (for °रत्).

91 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) G1 M हन्यमानाः (for वध्य°). Ś1 ते बद्ध*सनाः सर्वे. — ^{b}) D5 महाबलाः (for °रथाः). — ^{c}) K3 B4. 5 भीमबला (for °बलं). K4 भीमसेनबलं युद्धे. — ^{d}) Ś K1–4 Dc1 Dn1 D1. 2 योधयंतो; K5 B5 Dn2 D5 योधयंति; B1–3 D3. 6–8 [ऽ]योधयंत (for °यंस्तु). D5 वधैषिणः (for जयै°).

92 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) D2 दुःशासनस्ततः क्रुद्धो. — ^{b}) B (except B4) Dc1 अथाक्षिपत्; D2 T G2–5 विचिक्षिपे (for समाक्षिपत्). G1 M रणे शक्तिं परामृशत्. Cd cites रथशक्तिं (as in text). — ^{c}) Ś K1–3 -पारगवीं; K4 Dn1 D2–5. 7. 8 -पारसवीं (for °शवीं). B1–3 Dc1 दीप्तां; D3 शक्तिं (for तीक्ष्णां). B4. 5 यमदंडोपमां गुर्वीं. — ^{d}) D7. 8 जिघांसन् (for [illegible]).

सर्वपारशवीं तीक्ष्णां जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ९२
आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रचोदिताम् ।
द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९३
अथान्यैर्निशितैर्बाणैः संक्रुद्धः कुण्डभेदिनम् ।
सुषेणं दीर्घनेत्रं च त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ९४
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत्पुनः ॥ ९५
अभयं रौद्रकर्माणं दुर्विमोचनमेव च ।
त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमः पुनरेव सुतांस्तव ॥ ९६
वध्यमाना महाराज पुत्रास्तव बलीयसा ।
भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ९७
विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणं च ते सुतम् ।
प्रहसन्निव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ९८
ततः सुदर्शनं वीरं पुत्रं ते भरतर्षभ ।
विव्याध समरे तूर्णं स पपात ममार च ॥ ९९
सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः । C. 7. 5212 B. 7. 127. 68 K. 7. 127. 50

93 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) D6 आयातीं स (for आपतन्तीं). B2. 3 Dc1 Dn1 तु तां; D5 तदा (for महा-). D3. 6 महाराज (for °शक्तिं). — ^{b}) K5 B4 Dn2 D2–8 -प्रणो(K5 D3. 4. 6 °नो)दितां; B1–3. 5 Dc1 Dn1 -भुजेरितां (for -प्रचोदिताम्). G1 M तव पुत्रेण प्रेषितां. — ^{c}) B2. 3. 5 Dc1 Dn1 कौंतेयो (for तां भीमस्). G1 M शरैश्चिच्छेद समरे. — ^{d}) B2. 3. 5 Dc1 Dn1 भल्लेनानतपर्वणा.

94 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) K5 अन्यैस्तु; D2 अन्यैश्च (for अथान्यैर्). K5 D7. 8 सुमुखं; B4 Dn2 D3. 6 S तु शितैर्; D4. 5 विशिखैर् (for निशितैर्). — ^{b}) K1 D3 स क्रुद्धः; B1–3 Dc1 Dn1 पांडवः (for संक्रुद्धः). K5 Dn2 D7. 8 संक्रुद्धः पांडुनंदनः; S सुषेणं दीर्घलोचनं. — ^{c}) K1 दीर्घसूत्रं (for °नेत्रं). S कुंडभेदिनमप्याशु. — ^{d}) B1. 3 Dc1 Dn1 तान् (for त्रीन्). S न्यहनद् (for अवधीद्).

95 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) M3. 4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) विविंशतिं (for वृन्दारकं). T G2–4 वीरः (for वीरं). — B4 om. 95^{cd}. B5 repeats 95^{cd} after 784*. — ^{c}) B1–3. 5 (second time) Dc1 Dn1 D2 T G1. 3. 4 M शूराणां (for वीराणां). — ^{d}) S पश्यताम् (for युध्यताम्). Ś1 बलात्; D5 बली (for पुनः).

96 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) D2 सरौद्रं (for अभयं). — ^{c}) T G1. 2 M न्यहनद्; G3–5 अहनद् (for अवधीद्). B4 D3. 6 वीरः (for भीमः). — K2 om. 96^{d}.

97 For the sequence in S, cf. v. l. 1. 90. — ^{a}) S हन्यमाना (for वध्य°). — ^{b}) D2 तेन (for तव). Dn2 D3. 6 यवीयसः (for बलीयसा). — For 97^{cd}, B1. 2 (marg.). 3 Dc1 Dn1 subst.: B2 (marg.). 4. 5 D5 ins. after 97:

783* बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा समावव्रुर्वृकोदरम् ।

— B4. 5 D5 cont.: K4 B1–3 Dc1 Dn1 D1 ins. after 97:

784* ते शरैर्भीमकर्माणं ववर्षुः पाण्डवं युधि ।
मेघा इवातपापाये धाराभिर्धरणीधरम् ।
स तद्बाणमयं वर्षमश्मवर्षमिवाचलः ।
प्रतीच्छन्पाण्डुदायादो न प्राव्यथत शत्रुहा ।

[(L. 1) B3 Dc1 Dn1 ववृषुः (for ववर्षुः). — Dc1 Dn1 om. lines 2–4. — (L. 2) D5 परोग्राभिर् (for [आ]तपापाये). B1 -तलं; D5 -तळे (for -धरम्). — (L. 3) D1 वर्षाकाल (for अश्मवर्षम्). — (L. 4) D5 प्राच्याव्याथ (for प्राव्यथत).]

— After 784*, B5 repeats 95^{cd}.

98 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) D4 सुहितौ (for सहितौ). B (except B4) Dc1 Dn1 T G2–5 ततो विंदानुविंदौ तु (T G2–5 तौ). — ^{b}) K3 B2. 3. 5 Dc1 Dn1 G2 सुध(B3 °क)र्माणं; D3 T G3. 4 सुश(D3 °स)र्माणं (for सुवर्माणं). T भूमिपं (for ते सुतम्). — ^{c}) Ś K B2 D (except Dc1 D2) एव (for इव).

99 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{b}) G1 M सुतं (for पुत्रं). M4 पुरुषर्षभ (for भरत°). — ^{c}) S हृदये (for समरे). — ^{d}) D2 रथाद्गतः; D8 महारथः (for ममार च). — For 99^{cd}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.:

785* तोमरेण निहत्याजौ प्रेषयामास मृत्यवे ।

100 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{b}) T G2–4 आशु वै (for आशुगैः). — ^{c}) K3–5 D3. 6 समभ्यस्यन्; D4. 7. 8 समालोक्य (D8 °ड्य) (for समभ्यस्य). — ^{d}) Ś2 व्यधमत्पाकशासनिः; Dn2 D3. 6 °त्पवनात्मजः. — For 100^{cd}, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.:

786* दिशो विद्रावयामास नीहारमिव भास्करः ।

C. 7. 5212
B. 7. 127. 69
K. 7. 127. 51

दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ॥ १००
ततो वै रथघोषेण गर्जितेन मृगा इव ।
वध्यमानाश्च समरे पुत्रास्तव विशां पते ।
प्राद्रवन्सरथाः सर्वे भीमसेनभयार्दिताः ॥ १०१
अनुयाय तु कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्बलम् ।
विव्याध समरे राजन्कौरवेयान्समन्ततः ॥ १०२
वध्यमाना महाराज भीमसेनेन तावकाः ।
त्यक्त्वा भीमं रणे यान्ति चोदयन्तो हयोत्तमान् १०३
तांस्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः ।
सिंहनादरवं चक्रे बाहुशब्दं च पाण्डवः ॥ १०४
तलशब्दं च सुमहत्कृत्वा भीमो महाबलः ।
व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १०५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

101 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) G1 M [ऽ]स्य (for वै). D3 -घोरेण; G2 -निर्घोष- (for -घोषेण). — K2 reads 101^{c} followed by 103^{b} twice. — ^{c}) D2. 5–8 भज्यमानाश्च; D4 मृज्य°; G1 M हन्य° (for वध्य°). T G2–5 तु (for च). Ś2 च ते सर्वे; B (except B4) Dc1 Dn1 तथा तेन (for च समरे). — Ś K1. 3. 4 D1 om. (hapl.) 101^{d}–103^{a}. — ^{d}) D2 transp. पुत्राः and तव. G1 M भयार्दिताः (for विशां पते). B (except B4) Dc1 Dn1 सिंहेनेव सुतास्तव. — K2 om. 101^{e}–102^{d}. — ^{e}) B Dc1 Dn1 सहसा; G1 M ते रथाः (for सरथाः). T G2–5 प्राद्रवन्समरे राजन्. — ^{f}) G1 M1. 2 -शरार्दिताः (for -भया°).

102 For the sequence in S, cf. v. l. 90. Ś K1–4 D1 om. 102 (cf. v. l. 101). Before 102, G4 ins. संजयः. — ^{a}) B2 D2 T G2–5 अन्वियाय; B5 अनुयातस् (for °याय). D5. 7. 8 च (for तु). B4 D4 अनुदुद्राव (B4 °यायाच्च) कौंतेयः. — ^{b}) G1 तु (for ते). B5 D3 महा- (for महद्). — ^{c}) D8 तूर्णं (for राजन्). — D2 om. (hapl.) 102^{d}–103^{a}. — ^{d}) T G2–5 स कुरून्वै; G1 M कुरून्सर्वान् (for कौरवेयान्). B2 Dc1 ततस्ततः (for समन्ततः).

103 For the sequence in S and the repetition in K2, cf. v. l. 90, 101. Ś K1. 3. 4 D1 om. 103^{a} (cf. v. l. 101). — ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°). — ^{b}) G1 M भीमेन कुरवस्तथा (M3–5 °दा). — ^{c}) T G2–4 हित्वा; G5 सृत्वा (for त्यक्त्वा). B (B2 marg.; orig. as in text) Dc1 G2–5 रणाज् (for रणे). Ś1 K1–3 यांतं; Ś2 यत्तं; B Dc1 Dn1 T G2–5 जग्मुश् (for यान्ति). G1 M अगच्छंस्ते (for रणे यान्ति). D2 ते त्यजन्समरे भीमं. — ^{d}) Ś K1–4 चोदयंतं; Dn2 D6–8 नोदयंतो (for चोद°).

104 For the sequence in S, cf. v. l. 90. — ^{a}) K5 B2. 3 Dc1 Dn1 D8 तान्विनिर्जित्य संग्रामे (K5 समरे). — ^{b}) G1. 2 M प्रतापवान् (for महाबलः). B2. 3 Dc1 Dn1 भीमो भीमपराक्रमः. — K5 B1 D3 om. (hapl.) 104^{c}–105^{b}. — ^{d}) K1 D7 बहुशब्दं (for बाहु°). B2. 3 Dc1 Dn1 भैरवं (for पाण्डवः).

105 For the sequence in S, cf. v. l. 90. K5 B1 D3 om. 105^{ab} (cf. v. l. 104). — ^{a}) Dc1 Dn1 ततः (for तल-). — ^{b}) D6 भीमसेनो (for कृत्वा भीमो). — For 105^{ab}, D2 subst.:

787* कृत्वा शब्दं च भीमं च भीमो वै श्वसनात्मजः ।

On the other hand, S subst.:

788* महान्तं तलशब्दं च कृत्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।

[G1 M1. 2 महानादं ततः शब्दं (for the prior half).]

— After 105^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins.:

789* भीषयित्वा रथानीकं हत्वा योधान्वरान्वरान् ।

[D5 भ्रामयित्वा (for भीष°). D5 योध- (for योधान्).]

— G3–5 om. 105^{cd}. — ^{c}) B1–4 Dc1 Dn D2. 3 अतीत्य (for व्यतीत्य). B2. 3 Dc1 Dn1 D2 चैव (for चापि). G1 M स तानतीत्य वेगेन (G1 M1. 2 समरे).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K5 B2. 4 Dc1 Dn D1–4. 6 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 चतुर्थे युद्धदिने; K1–3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* Ś1 K2. 4 B5 D1. 7. 8 G1 M1. 2 भीमसेनप्रवेशः; Ś2 K1. 3 B4 D3. 4 भीमप्रवेशः; K5 भीमसेनप्रवेशे द्रोणविरथीकरणं; B1–3 Dc1 Dn1 D5. 6 भीमसेन(B1 भीम)प्रवेशे द्रोणपराजयः; Dn2 भीमसेनप्रयाणं; D2 भीमसेनप्रवेशे धार्तराष्ट्रवधः; Bom. ed. भीमसेनप्रवेशे भीमपराक्रमः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 124; B2 54; Dn1 127; D2 131; D3 23; G1 M 123. — *Śloka no.:* Dn1 72.

१०३

संजय उवाच ।

तमुत्तीर्णं रथानीकात्तमसो भास्करं यथा ।
दिधारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १
पिबन्निव शरौघांस्तान्द्रोणचापवरातिगान् ।
सोऽभ्यवर्तत सोदर्यान्मायया मोहयन्बलम् ॥ २
तं मृधे वेगमास्थाय परं परमधन्विनः ।
चोदितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३
स तथा संवृतो भीमः प्रहसन्निव भारत ।
उदयच्छद्गदां तेभ्यो घोरां तां सिंहवन्नदन् ।
अवासृजच्च वेगेन तेषु तान्प्रमथद्बली ॥ ४
सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ।
घोषेण महता राजन्पूरयित्वेव मेदिनीम् ।
ज्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ॥ ५
तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोभिसंवृताम् ।
प्राद्रवंस्तावकाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ६
तं च शब्दमसंसह्यं तस्याः संलक्ष्य मारिष । C. 7. 5226 B. 7. 128. 6 K. 7. 128. 6

103

1 a) B4 Dn2 D1.4.5 S (except M5) (for तमु°). D2.5 T G2–5 रथानीकं (for °कात्). B1–3 Dc1 Dn1 तं जिघांसंतमायांतं. —b) B1–3 Dc1 Dn1 पांडवं विहस(Dn1 °र)न्रणे. —c) B T G2–5 विवारयिषुर्; Dc1 निवार°; Dn1 विचार°; D4.5 विदार° (for दिधार°). G1 M पांडवेयं तदाचार्यः.

2 a) B5 स निवार्य (for पिबन्निव). —b) K5 -विनिसृतान्; B1 -च्युताञ्शरान्; B2–5 Dc1 Dn1 S -परिच्युतान्; D6 -**निषून् (for -वरातिगान्). D2 द्रोणस्य स शरातिगान्. —c) T G3 यो (for सो). B2.3.5 Dc1 G2 [ऽ]भ्यद्रवत; D2 °वर्षत (for °वर्तत). Cd cites अभिद्रु. K5 Dn2 D1 सौदर्यान्; D4 सौंदर्यान् (for सोदर्यान्). —d) K3 Dn2 D3–6 मोहयद्. K5 B Dc1 Dn1 D2 T G2–5 M3–5 मोहयन्बलमायया (D2 °लाघवात्; M3–5 °मोजसा).

3 a) D4 वधे (for मृधे). —b) B (except B4) Dc1 Dn1 पुनः (for परं). —c) D3.6–8 नोदितास् (for चोदि°). K4 B1.2 D3.6 पुत्रैस्तु; S पुत्रेण (for पुत्रैश्च). —d) B2 Dc1 समंतात् (for सर्वतः).

4 a) B2.3 Dc1 Dn स तैस्तु संवृतो राजन्; D2 S तैर्वृतः (D2 संवृतः) सर्वतो भीमः. —b) S क्रोधेन प्रदहन्निव. —c) K5 B2.4 Dn2 D7.8 उद्यच्छन्स; D3.4 उद्यच्छत्स; D5 उद्यच्छत; D6 G1 M उद्यम्य च (D6 स); T G2–5 उद्गृह्य स (for उदयच्छद्). —d) B Dc1 Dn1 सुघोरां; D2 स घोरां; S शत्रुभ्यः (for घोरां तां). D4 सिंहनादयन्; T G2–5 सहसानदन् (T °दत्) (for सिंहवन्नदन्). —e) K4 अवासृजत; G1 M व्यपा(M3–5 °वा)सृजच्च (for अवा°). —f) Ś K1.2 प्रामथद्; G1 M2 प्रमथन्; M3–5 प्राथमद् (for प्रमथद्). K5 D2.4.5.7.8 शत्रुपक्षविनाशि(K5 D4.8 °श)नीं; B1.2 ते सु(B2 [orig.] तेषु; [marg.] ते सु)तान्सुमहानथ; B3 Dc1 Dn1 ते सुतान्प्रममाथ च; B4 स तान्प्रामथयद्बली; B5 त्वत्पुत्रान्प्रमथन्बली; Dn2 ते सुता अमथन्बली; D3.6 त्वत्सुतान्प्राव्यथद्बली; T G2–5 तान्मृतान्प्रा(G2.5 तां स्म तान्प्रा)र्थयन्बली.

5 a) B1–3 Dc1 Dn1 इंद्राशनिर् (for सेन्द्रा°). —b) K3 D2–4.6 प्रवृद्धा (for प्रविद्धा). Ś K1–3 संवृतानना; K4 तु कृतात्मना; B4 सुमहा°; D1 सुकरा°; D3 सा महा°; D4 संहिता°; T G3.4 संयता°; G1.2.5 M संशिता° (for संहता°). B1–3 Dc1 Dn1 प्रहिता (B2 [marg.] प्रविद्धा; Dn1 प्रहता) महती गदा. — After 5^{ab}, B1–3 Dc1 Dn1 D5 ins.:

790* प्रामथ्नात्सा महाराज सैनिकांस्तव संयुगे ।

[Dc1 प्रामथ्य; Dn1 प्रमथ्य (for प्रामथ्नात्).]

—d) K5 B Dc1 Dn1 D3.6 पूरयंतीव (for °यित्वेव). Dn2 D2 च (for [इ]व). T G2–5 पूरयंति दिशो दश. —e) M1.2 भीमस् (for भीमा). —f) D2 त्रासयंती च (for °यामास).

6 a) B4 अपतंतीं; D6 पतंतीं तां (by transp.). S तामापतंती वेगेन. —b) Ś1 D2 दृष्ट्वा तेजोभिरावृतां; B2 (marg.; orig. as in text) D5 °बृंहितां. —c) K4 आद्रवंस् (for प्राद्र°). —d) D2.7.8 रवंतो; D3–6 रुवंतो (for नदन्तो). G3 नदंतो भैरवं नृपान्.

7 a) B2.3.5 Dc1 तु (for च). K4.5 B1.4 Dn

C. 7. 5227
B. 7. 128. 8
K. 7. 128. 8

प्रापतन्मनुजास्तत्र रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥ ७
स तान्विद्राव्य कौन्तेयः संख्येऽमित्रान्दुरासदः ।
सुपर्ण इव वेगेन पक्षिराडत्यगाच्चमूम् ॥ ८
तथा तं विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ।
भारद्वाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् ॥ ९
द्रोणस्तु समरे भीमं वारयित्वा शरोर्मिभिः ।
अकरोत्सहसा नादं पाण्डूनां भयमादधत् ॥ १०
तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोरं देवासुरोपमम् ।
द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः ॥ ११
यदा तु विशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
वध्यन्ते समरे वीराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १२
ततो रथादवप्लुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ।
निमील्य नयने राजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १३
यथा हि गोवृषो वर्षं प्रतिगृह्णाति लीलया ।
तथा भीमो नरव्याघ्रः शरवर्षं समग्रहीत् ॥ १४
स वध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ।
ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः ॥ १५
द्रोणस्तु सत्वरो राजन्क्षिप्तो भीमेन संयुगे ।

D2-8 असह्यं वै (for असंसह्यं). — b) K2 तथा (for तस्याः). K5 संयुगे (for मारिष). — For 7^{ab}, S subst.:

791* सिंहनादमसह्यं हि श्रुत्वा भीमस्य संयुगे ।

— c) S प्रापतंश्च नरास्त्रस्ता. — d) K1 B1.5 Dn2 D2-8 M1.2.5 तथा (for तदा). — After 7, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins.:

792* ते हन्यमाना भीमेन गदाहस्तेन तावकाः ।
प्राद्रवन्त रणे भीता व्याघ्रघ्राता मृगा इव ।

[(L. 2) Dc1 Dn1 व्याघ्राद्भीता (for व्याघ्रघ्राता).]

8 a) K5 एव (for स तान्). B1-3 Dc1 वेगेन (for कौन्तेयः). — b) K1 दुरासदाः; B (except B4) Dc1 Dn1 °सदान् (for °सदः). S सर्वानेव महारथः. — c) B2.3 Dc1 कौंतेयः (for वेगेन). — d) Ś K2.3 D1.2.5 अन्वगाच्; K1 अनु°; K5 Dc1 Dn1 D3.4.6 अभ्य°; B3 अभ्ययाच् (for अत्यगाच्).

9 a) B1 transp. तथा and तं. Ś2 K B3.4 Dn D1.2.4-7 G1 M तु (for तं). B2 च वि-; D7.8 प्रति- (for विप्र-). — b) D6 -यूथपान्. — cd) B4 transp. भारद्वाजो and भीमसेनं. Ś1 समाद्रवत् (for समभ्ययात्).

10 a) D2.4.5.7.8 भीमं तु समरे द्रोणो. — b) S पीडयित्वा (for वार°). — c) G1 M1.2 प्रणदंतं महानादं; M3-5 अकरोत्सुमहा°. — d) M3-5 परेषाम् (for पाण्डूनां). B1-3 Dc1 Dn1 भयवर्धनं; D2.3.5.6 भयमादधन्; T G2-5 M3-5 आदधद्भयं (by transp.). G1 M1.2 भयमादधतं बले.

11 a) B2.3 Dc1 Dn1 ततस्तयोर्महद्युद्धं; G1 M महदासीच्च तद्युद्धं. — b) G1 M1.2 तुमुलं रोमहर्षणं. — cd) Dn2 om. (hapl.) महाराज भीमस्य च. B1.3 Dc1 Dn1 महाबाहोर् (for °राज). D5 भीमसेनस्य पश्यतः.

12 a) K5 B2 यथा (for यदा). K5 च (for तु). — b) Ś1 -विनिर्गतैः; B1.2 Dc1 Dn1 -वरातिगैः; B3 G1 M1.2 -परिच्युतैः; B4 -च्युतैः शरैः (for -विनिःसृतैः). — c) Ś K1-3 B1-3 Dn1 D1.3.7.8 वध्यते समरे (B1.3 स रणे; B2 स रणे) वीरः; G1 M अहन्यत रणे वीरः.

13 a) B4 तदा (for ततो). — b) S मध्यमं (for पाण्डवः). — c) D1 न्यमील्य (for नि°). — d) D2 अभ्यगात् (for °यात्). — After 13, Bom. ed. ins.:

793* अंसे शिरो भीमसेनः करौ कृत्वोरसि स्थिरौ ।
वेगमास्थाय बलवान्मनोनिलगरुत्मताम् ।

14 a) D7.8 तथा (for यथा). T G3.4 च (for हि). — c) B4 वीरो (for भीमो). B1-3 Dc1 S महाराजः (for नरव्याघ्रः). — d) K5 तमग्रहीत्; B1-3 Dc1 तदग्र° (for समग्र°).

15 c) B1-3.5 ईशायां. B2.3 Dc1 [आ]दाय (for गृह्य). — d) M3.4 च मारिष (for महाबलः).

16 a) Ś2 Dc1 Dn1 D2 समरे; T G2-5 सहसा (for सत्वरो). G1 M द्रोणस्य सरथो राजन्. — After 16^{ab}, K4 B1-3 Dn2 D1.3.6 S ins.:

794* दृश्यते तावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ।
परित्यज्य रथं तूर्णं द्रोणो भग्नं महीतले ।

[(L. 1) S ददृशे (for दृश्यते). K4 D1 सैन्यैर्; G1 M यौधैर् (for योधैर्). — D1 om. line 2. — (L. 2) T G3.4 परिहृत्य (for °त्यज्य). G1 M1.2 रणे (for रथं). K4 B1-3 D6 transp. तूर्णं and द्रोणो. S द्रोणश् (for तूर्णं). B1-3 द्रोणो तस्मान्; S चूर्णितं तं (for द्रोणो भग्नं).]

रथमन्यं समास्थाय व्यूहद्वारमुपाययौ ॥ १६
तस्मिन्क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७
ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ।
अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ १८
स मृद्नन्क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ।
अगच्छद्दारयन्सेनां सिन्धुवेगो नगानिव ॥ १९
भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ।
प्रमथ्य बहुधा राजन्भीमसेनः समभ्ययात् ॥ २०
संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन मारिष ।
अजयत्सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् ॥ २१
भोजानीकमतिक्रम्य काम्बोजानां च वाहिनीम् ।
तथा म्लेच्छगणांश्चान्यान्बहून्युद्धविशारदान् ॥ २२
सात्यकिं चापि संप्रेक्ष्य युध्यमानं नरर्षभम् ।
रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ तदा ॥ २३
भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनंजयम् । C. 7. 5244 B. 7. 128. 30 K. 7. 128. 31

— c) G2 अन्यत् (for अन्यं). Ś K Dn2 D1. 2. 4–7 G2 समारुह्य (for °स्थाय). — G3 om. (hapl.) 16d–18a. — d) B1. 3 D2. 4. 5. 7. 8 T G2. 4. 5 अथाययौ; B4 समभ्ययात्; B5 Dn2 D3. 6 समाययौ; Dc1 Dn1 M3–5 अथो ययौ (for उपाययौ). — After 16, Dn1 Bom. ed. ins. :

795* पराङ्मुखं तथा यान्तं भग्नोत्साहं गुरुं तदा ।
गत्वा वेगेन तं भीमो धुरं गृह्य रथस्य तु ।
तमप्यतिरथं भीमश्चिक्षेप भृशरोषितः ।
एवमष्टौ रथाः क्षिप्ता गुरोर्भीमेन लीलया ।
द्रोणोऽपि तु निमेषेण पुनः स्वरथमास्थितः । [5]

[(L. 1) Bom. ed. तमायांतं तथा दृष्ट्वा (for the prior half). — (L. 2) Bom. ed. वेगात्पुनर् (for वेगेन तं). — (L. 4) Bom. ed. भीमसेनेन लीलया (for the post. half). — (L. 5) Bom. ed. व्यदृश्यत निमेषेण (for the prior half).]

17 G3 om. 17 (cf. v. l. 16). — a) B (except B4) तु संयंता; Dc1 Dn1 [ऽ]थ संयंता; T G4 [ऽ]पि यंतास्य; G1 M [ऽ]स्य यंता तु; G2 [ऽ]पि यंता तु; G5 [ऽ]प्ययंता तं (for तस्य यन्ता). — b) M1 द्रोणम् (for तूर्णम्). D3. 6–8 अनोदयत् (for अचो°). — c) K3 B D4 कौरव्यस् (for °व्य).

18 G3 om. 18a (cf. v. l. 16). — a) K1 सु-; Dn2 स (for स्व-). — b) G1 M महारथः (for °बलः). — c) B Dc1 Dn S अभ्यद्रवत (for °वर्तत). — d) D6 transp. तव and पुत्रस्य.

19 a) B1 संमृद्नन् (for स मृ°). — b) K1 [उ]द्धृतः; M3. 4. 5 (inf. lin. as in text) [उ]द्धतान् (for [उ]द्धतः). — c) B2 D1 आगच्छद्; D3 अगाच्च (for अगच्छद्). B4 वारयन् (for दार°). B2 सैन्यं (for सेनां). D7. 8 आ(D8 अ)गच्छद्दारिसेनां तु. — d) D3. 6 सिंहवेग इवोन्नदन्. Cd cites नगान्.

20 B4 om. (hapl.) 20–21. — a) Ś K1–4 D1 गजानीकं; M3. 4. 5 (inf. lin. as in text) राजा° (for भोजा°). — b) D5. 7 हार्दिकेन. B1 तु; G4 [अ]पि (for [अ]भि-). — c) B (B4 om.) Dc1 Dn1 प्रमथ्य तरसा वीरस्. — d) Dn2 D3. 6 तमभ्ययात्; T G3–5 समभ्यगात् (for °यात्). B (B4 om.) Dc1 Dn1 तदप्यतिबलोभ्ययात्.

21 B4 om. 21 (cf. v. l. 20). — a) Ś2 संतापयन्; K5 B1 Dn1 G4 स (Dn1 तं) त्रासयन्; D2. 5 स भ्रा- (D5 संभ्रा)मयन्; G1 M1. 2 स लोळयन् (for संत्रासयन्). — b) K3 B (B4 om.) Dc1 Dn1 T G2–5 M3–5 पांडवः; G1 M1. 2 वीर्यवान् (for मारिष). — c) B1–3 Dc1 Dn1 अर्दयन् (B1 °त्) (for अजयत्). T G2–5 अजयत्सर्वतः सैन्यं. — d) B1. 5 D3 गोवृषं; S गोकुलं (for गोवृषान्).

22 a) D6 अतीकृत्य (for अतिक्रम्य). — b) Ś K4 कांभोजानां; B1. 2. 5 Dc1 Dn1 दरदानां (for काम्बोजानां). Ś3 अनीकिनीं (for च वाहिनीम्). — c) K6 सर्वान्; B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn1 T G2–5 M3–5 अन्यान्; G1 M1. 2 चैव (for चान्यान्). Dn2 D3. 6 तथा म्लेच्छगणानां च. — d) S प्रययौ त्वरयान्वितः.

23 a) B Dc1 Dn2 S चैव (for चापि). — b) D5 युयुधानं (for युध्यमानं). B Dc1 Dn2 D3. 6 S महारथं; D2. 8 नरर्षभः (for °र्षभम्). — M3. 4 om. (hapl.) 23c–25b. — c) Ś K1–3 D5 यांतं; D6 यांतः; T G3. 4 यत्नः (for यत्तः). K2 कौरव्यो (for कौन्तेयो). G1 M1. 2 सा(M2 स)त्वेन सह कौंतेयो. — d) B1. 3 Dc1 Dn1 ततः; D3 तथा (for तदा).

24 M3. 4 om. 24 (cf. v. l. 23). — a) G1 M1. 2 अर्जुनार्थं (for भीमसेनो). — c) G2 घोरांस्; M5 यौ-

C. 7. 5245
B. 7. 128. 30
K. 7. 128. 31

अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पाण्डुनन्दनः ॥ २४
सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ २५
अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ २६
ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ २७
वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ २८
भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३०
तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३१
हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ३२
न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥ ३३
दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

धांस् (for योधांस्). G1 M1. 2 समतीत्य रणे यौ(G1 यो)धांस्.

25 M3. 4 om. 25[ab] (cf. v. l. 23). — [b]) B Dc1 Dn1 S (M3. 4 om.) महारथं (for नरर्षभम्). — [c]) S वधार्थाय (for °र्थं हि).

26 [a]) K5 च; B4. 5 S तु; D3 lacuna (for [अ]-थ). B1-3 Dc1 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रः. — After 26[ab], B Dc1 Dn1 D5 ins.:

796* प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहकः ।
[D5 महाबलः (for बलाहकः).]

— [c]) D4. 5. 7. 8 तत्र (for तं तु). G3 om. नादं. B1. 5 तं तस्य सुमहानादं; B2-4 Dc1 Dn1 तं तस्य निनदं घोरं. — [d]) K1 पार्थाः. Ś K1-3 D1 नंदितः (K1 °ताः); D4 मर्दनः (for नर्दतः). Dn1 पार्थः श्रुत्वा स्वनादत. — After 26, B1-3 Dc1 Dn1 D5 ins.:

797* वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य संयुगे ।

27 B1-3. 5 Dc1 Dn1 D5 transp. 27 and 28. — [a]) Ś1 (marg.; before corr. as in text) भीमो (for पार्थो). — [b]) D2 M3-5 अमुंचन् (for मुञ्चन्वै). D2 हि (for ह). — [c]) D8 अभ्ययांश्च (for °यातां). S तदा (T तथा) राजन् (for महाराज). — [d]) B5 नर्दंतौ; Dn1 नर्दंतौ; D4 गर्जंतौ; D5 नर्दंतो; T G1. 2. 4. 5 M गर्जंतौ (for नर्दन्तौ). Ś1 K1-4 D1 नदंता(K4 नंदिता)विव गोवृषौ; G3 गर्जंतौ सिंहपुंविव (sic).

28 B4 om. 28. G3. 4 om. 28[ab]. B1-3. 5 Dc1 Dn1 D5 transp. 27 and 28. — [a]) D4 वा***र्जुनौ. B (B4 om.) Dc1 Dn1 तौ श्रुत्वा (B5 श्रुत्वा च) युगपद्वीरौ. —D4 om. (hapl.) 28[b]-29[a]. — [b]) K2. 4. 5 B (B4 om.) Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 निनदं (for निनादं). Dn2 D3. 6 तत्र (for तस्य). S (G3. 4 om.) नादं तस्याभिगर्जतः. — [c]) D6 om. the first पुनः. K5 B (B4 om.) Dn D6 प्राणदतां; T G3-5 प्रणदतो (for प्रणदतां). Ś K1-4 D1 ततः प्रणेदतुर्हृष्टौ (Ś1 °तुस्तौ च). — [d]) K4 दिदृक्षे तु; T °क्षूस्तं; G1-3. 5 M °क्षू तं; G4 °क्षुस्तं (for °क्षन्तौ).

29 D4 om. 29[a] (cf. v. l. 28). — [a]) M1. 2 -रवाञ् (for -रवं). — [b]) N (except Ś K1. 2) फाल्गुनस्य. — [c]) Ś1 K1. 2 महाराजो; G1 M तदा राजन् (for महाराज). — [d]) D4. 5. 7. 8 धर्मराजो (for °पुत्रो).

30 B1 T G3. 4 om. (hapl.) 30-31. — [a]) G5 M3-5 राजञ् (for राजा). — [b]) B3-5 Dc1 Dn1 तयोः; D5 मुहुः; Cd महत् (as in text). — [c]) B5 Dn2 G1. 2. 5 M समरे (for च रणे). — [d]) D3. 6 आशासयन् (for °स्तवान्). K5 G1 M1. 2 प्रभुः; Dn2 D3. 6 विभो (for विभुः). M3-5 जयमाशास्त पांडवः.

31 B1 T G3. 4 om. 31 (cf. v. l. 30). — [a]) Ś K1-4 वर्धमाने (K1 °नो); D4 नर्दमानो (for °माने). — [b]) B2-5 Dc1 D2 G2. 5 मदोत्कटे (for रणो°).

32 [a]) K4 प्राप्य; G1 M1. 2 त्वाह (for प्राह). — [b]) Ś1 धर्मविदां (for °भृतां). — Before 32[cd], G1 M1. 2 ins. युधिष्ठिरः. — [c]) K4 D1. 5-7 दत्त्वा (for दत्ता). D6 सर्वं; Cd संवित् (as in text). S उक्तेन संविदं भीम. — [d]) K5 च तत्; D5 T G2-5 M1. 3-5 त्वया; G1 M2 तदा (for तथा).

33 [a]) D3. 6 निहताः कौरवा युद्धे. — [b]) Dn1 D7. 8 पांडवः; D5 फाल्गुन (for पाण्डव). — [c]) D4 M2 जीवसि (for °ति). — [d]) K4 om. from सव्य up to

दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ३४

येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।

स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३५

यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।

स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३६

निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।

निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३७

कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।

योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३८

कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे

योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३९

गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।

जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४०

किरीटमाली बलवाञ्श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।

मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४१

पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।

जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।

कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥ ४२ C. 7. 5264 B. 7. 128. 50 K. 7. 128. 50

दिष्ट्या (in 34^{c}). M2 धनंजय.

34 K4 om. up to दिष्ट्या (cf. v. l. 33). — ^{b}) T G2–4 सात्वतः; M3–5 सत्यकः (for सात्यकिः). — ^{c}) G1 M युद्धेभि- (for शृणोमि).

35 Ś K1–4 D1 om. (hapl.) 35^{cd}. — ^{c}) D3. 6 संहर्ता; D4. 5 महतां (for स हन्ता). D7. 8 द्विषतः (for °तां). G1. 2 संघे; M संखे (for संख्ये). — ^{d}) N (Ś K1–4 D1 om.) फाल्गुनः.

36 D4 om. (hapl.) 36. — ^{a}) Ś2 K1–4 D1 सत्यं; K5 युद्धे (for सर्वे). — ^{b}) S जीवामः संश्रिता वयं. — K4 repeats 36^{cd} after 37. — ^{c}) Dn2 D3. 6 संहर्ता; D5 यो हंता (for स हन्ता). D5 T G3–5 सर्व- (for रिपु-). G2 स हंता द्विषतां संखे. — ^{d}) Ś2 फल्गुणः; K3. 4 (first time). 5 B D (except D8; D4 om.) फाल्गुनः (D2 °णः). K4 (second time) दिष्ट्या पार्थः स जीवति.

37 D8 om. 37^{a}–41^{b}. — ^{b}) T G2–5 दुरासदाः (for सुदुर्जयाः). — ^{c}) B Dc1 Dn1 धनुषा (for रथिना). K4 D1 येन (for [ए]केन). — ^{d}) Dn2 जीवितः (for जीवति). — K3 G1 M read 40 after 37; while K4 repeats 36^{cd} after it.

38 D8 om. 38 (cf. v. l. 37). Ś2 K1. 3 D2. 4 om. (hapl.) 38. K2 om. (hapl.) 38–39. — ^{a}) M1. 2 समरे कौरवान्सर्वान्. — ^{b}) Ś1 K4. 5 Dn2 D1. 3. 6. 7 गोग्रहार्थं; S गोधनार्थं (for गोग्रहार्थे). G1 M1. 2 समाहितान् (for °गतान्). — ^{c}) T G3 योधयन् (for योऽजयन्).

39 K2 D8 om. 39 (cf. v. l. 38, 37). B1 T G3. 4 om. (hapl.) 39–40. Ś2 K1. 4 D1 transp. 39 and 40. — ^{a}) Ś1 कालीयीक-; Ś2 K (K2 om.) D1. 2. 5 का(D2 क)लिकेय-; D7 कार्तिकेय- (for कालकेय-). — For 39^{ab}, S (T G3. 4 om.) subst.:

798* कालकेयान्महेष्वासान्सहस्राणि चतुर्दश ।

— ^{c}) Ś2 K1. 3. 4 हतानि येन समरे; G1 M1. 2 निम्नम्निमिषमात्रेण; G2. 5 M3–5 योऽम्नन्निमे(G5 °मि)षमात्रेण.

40 B1 D8 T G3. 4 om. 40 (cf. v. l. 37, 39). B4 om. 40–41. Ś2 K1. 4 D1 transp. 39 and 40. K3 G1 M read 40 after 37. — ^{a}) K1 गंधर्वराजानं (hypermetric). — ^{b}) D2 -कृते तु (for -कृतेन). D1 G1 M च (for वै). — ^{c}) D4. 7 G1 M अस्त्र- (for योऽस्त्र-). G2. 5 -वेगेन (for -वीर्येण).

41 D8 om. 41^{ab} (cf. v. l. 37). B4 M3–5 om. 41 (for B4, cf. v. l. 40). — ^{a}) K2 T G2–5 भगवाञ् (for बल°). — ^{c}) D6 स मे (for मम). S (M3–5 om.) यो नित्यं (for सततं). — ^{d}) G2 om. ष्ट्या जीवति फल्गु. D4 जीवसि. Ś2 फल्गुणः; K2–5 B (B4 om.) Dc1 Dn D1. 4. 6–8 फाल्गुनः; T G3–5 पांडवः (for फल्गुनः). D5 दिष्ट्या पार्थः स जीवति.

42 ^{b}) K1 चिकीर्षः; B Dc1 Dn D2 G1 M चिकीर्षन् (for चिकीर्षुः). D7. 8 दुस्तरं (for दुष्करम्). — ^{c}) T G2–5 -रथान्वेषी (for -वधा°). — ^{d}) T G2–5 M3–5 च; G1 M1. 2 तु (for हि). Ś K D (except Dc1 Dn1 D2) सः (for यः). — ^{e}) K1. 2 D4. 7 कश्चित् (for कच्चित्). D5 च (for स). B1 S सैंधवकं (for स सैन्धवं). B1 युद्धे; G1. 2 M संखे; G4 संघे (for संख्ये). — ^{f}) S पात(G1 M1. 2 घात)यिष्यति फल्गुनः.

43 B3 reads 43^{a}–45^{b} on marg. — ^{a}) K1. 2 D7 कश्चित् (for कच्चित्). Ś2 B4 D2 तीर्णः; D4 तीर्णं (for तीर्ण-). Ś2 B4 D2. 4 प्रतिज्ञां हि; K1. 2 -प्रतिज्ञं वा;

C. 7. 5245 B. 7. 128. 50 K. 7. 128. 51

कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ।
अनस्तमित आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥ ४३
कच्चित्सैन्धवको राजा दुर्योधनहिते रतः ।
नन्दयिष्यत्यमित्राणि फल्गुनेन निपातितः ॥ ४४
कच्चिद्दुर्योधनो राजा फल्गुनेन निपातितम् ।
दृष्ट्वा सैन्धवकं संख्ये शममस्मासु धास्यति ॥ ४५
दृष्ट्वा विनिहतान्भ्रातॄन्भीमसेनेन संयुगे ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः शममस्मासु धास्यति ॥ ४६
दृष्ट्वा चान्यान्बहून्योधान्पातितान्धरणीतले ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥ ४७
कच्चिद्भीष्मेण नो वैरमेकेनैव प्रशाम्यति ।
शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ॥ ४८
एवं बहुविधं तस्य चिन्तयानस्य पार्थिव ।
कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

T G3.4 °ज्ञातं; G1 M °ज्ञं तं (for °ज्ञं हि). — b) Ś2 B4 D2 रक्षित: (for °तम्). — d) G1 M1.2 संद्रक्ष्यामि (for समेष्यामि). B4 धनंजयं (for [अ]हमर्जुनम्).

44 B3 reads 44 on marg. — a) K1.2 D7 कश्चित् (for कच्चित्). — b) D5 -हितैषिण: (for -हिते रत:). — c) K2.5 B Dc1 Dn D2.3.5 [अ]मित्रान्हि; T G2–5 [अ]मित्रांश्च (for [अ]मित्राणि). — d) K4.5 B D फाल्गुनेन.

45 K5 D6 S om. (hapl.) 45^{ab}. B3 reads 45^{ab} on marg. — a) K1.2 D1.7 कश्चिद् (for कच्चिद्). D3 om. (hapl.) from राजा up to कच्चिद्दुर्योधनो (in 47^{c}). — b) K3.4 B D (D3.6 om.) फाल्गुनेन. — c) S च सैंधवं (for सैन्धवकं). G1.4 M3.4 संघे; G2 M1.2.5 संखे (for संख्ये). — d) Ś K1–4 D1 दास्यति; D2 S (except G2.3) यास्यति (for धास्यति). Dn2 शममस्मान्प्रदास्यति.

46 D3 om. 46 (cf. v. l. 45). D2.6 om. (hapl.) 46. — a) G1 M1.2 शत्रून् (for भ्रातॄन्). — c) K1.2 D7 कश्चिद्; S भयाद् (for कच्चिद्). T G2–5 राजा (for मन्द:). — Dn2 om. (hapl.) 46^{d}–47^{c}. — d) S (except G2.3) यास्यति (for धास्यति). Ś K1.2.4 D1 शममेवानुदा(S °या-; K2 -धा)स्यति.

47 D3 om. up to दुर्योधनो (cf. v. l. 45). Dn2 om. 47^{abc} (cf. v l. 46). Dc1 Dn1 om. (hapl.) 47^{a}–48^{b}. — a) D6 विनिहितान् (for चान्यान्बहून्). K2 B महा- (for बहून्). T G2–5 पदातिरथनागाश्वान्; G1 M पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैव. — b) Ś2 K1.3 D2.5 T G M1.2 पतितान् (for पा°). — D8 om. (hapl.) 47^{cd}. — c) K1.2 D7 कश्चिद्; S दृष्ट्वा (for कच्चिद्). — d) Ś2 K1.2.4 D1 प्रयास्यति; K3.5 Dn2 D2.3 नु (K5 D2 तु) यास्यति; B गमिष्यति (for करिष्यति). Ś1 D4–7 पश्चात्तापोनुयास्यति.

48 K4 Dc1 Dn1 D1.2 om. (hapl.) 48^{ab} (for Dc1 Dn1, cf. v. l. 47). D6 lacuna for 48^{ab}. — a) K1.2 D7 कश्चिद् (for कच्चिद्). K2 lacuna for ण नो वैरं. D4 नौ (for नो). D4.6 वीरम्; D8 वीर (for वैरम्). Cv कच्चिद्भीष्मेण ते वैरात्. — b) K3 प्रयास्यति; Dn2 [उ]पशाम्यति; S [अ]प(G2 [उ]प)यास्यति (for प्रशाम्यति). Ś K1.2 एकेन प्रतियास्यति; B (except B4) Cv शममेकेन यास्यति. — c) Dn2 D3 हि (for च). Dc1 D2.8 शेषस्य रक्षणार्थाय; S कच्चिच्छेषस्य रक्षार्थं.

49 b) K2.4 D3.8 G1 M1.2 पार्थिव:; D4 °वा:. B2.3.5 Dc1 Dn1 राज्ञश्चिंतयतस्तदा. — Dc1 reads 49^{cd} on marg. — d) K1 घोर- (for घोरं).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K4.5 B4 Dn1 D1.2.4.8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 चतुर्थे दिवसे. — *Adhy. name:* Ś1 K1.3.4 Dn2 D1.3.6 भीमसेनप्रवेश:; Ś2 K2 D2.4.5 भीमप्रवेश:; K5 D7.8 भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरानंद:; B Dc1 भीम(B2 भीमसेन)प्रवेशे युधिष्ठिरप्रमोद:; Dn1 भीमप्रमोद:; G1 M1.2 भीमसेनप्रवेशे अर्जुनदर्शनं; Bom. ed. भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरहर्ष:. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 125; B2 53; B5 135; Dn1 128; D2 132; D3 24; G1 M 124. — *Śloka no.:* Dn1 54.

१०४

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।
मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १
न हि पश्याम्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु संजय ।
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठेदग्रतो रणे ॥ २
गदामुद्यच्छमानस्य कालस्येव महामृधे ।
न हि पश्याम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥ ३
रथं रथेन यो हन्यात्कुञ्जरं कुञ्जरेण च ।
कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ४
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्राञ्जिघांसतः ।
दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५
भीमसेनदवाग्नेस्तु मम पुत्रतृणोलपम् ।
प्रधक्ष्यतो रणमुखे के वीराः प्रमुखे स्थिताः ॥ ६
काल्यमानान्हि मे पुत्रान्भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥ ७
भीमवह्नेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्दिधक्षतः । C. 7. 5280 B. 7. 129. 9 K. 7. 129. 9

104

1 K1–4 B4 नंदमानं; D4 मर्द°; G5 दर्द° (for नर्द°). B4 D3. 6 तु (for तं). K5 तथा तु तं नर्दमानं; B1–3. 5 Dc1 Dn1 नि(B2 वि)नर्दंतं (B1 °तु) तथा तं तु. —^{c}) B1–3 पर्जन्यवद्विनिर्घोषं; B5 Dc1 पर्जन्यरवनिर्घोषं. —^{d}) B2 के वीराः प्रत्यवारयन्.

2 Dn2 om. 2^{a}–3^{b}. —^{a}) D5 तु (for वै). D2 न पश्याम्यहमेनं वै. —^{b}) B1. 4 Dc1 Dn1 कंचन (for संजय). — T G3. 4 om. 2^{c}–4^{d}. —^{d}) G1 M1. 2 प्रमुखे (for अग्रतो). B5 पुमान् (for रणे).

3 Dn2 om. 3^{ab}; T G3. 4 om. 3 (for all, cf. v. l. 2). —^{a}) K4 D2. 3. 5. 6. 8 उद्यम्यमानस्य; B4. 5 Dn1 युयुत्स°; D4 उत्साद्य° (for उद्यच्छ°). Dc1 गदामुद्यच्छतस्तस्य. —^{b}) Dn1 मृधेन हि (for महामृधे). B2 Dc1 कालस्येवेह संजय. —^{c}) D2 तु (for हि). B2 युद्धे; B5 हंता (for तात). — K1 om. (hapl.) 3^{d}–4^{c}. —^{d}) Ś K2–4 B1. 4. 5 D1 तिष्ठति (for तिष्ठेत). B4 बलाग्रतः (for रणाजिरे). B2. 3 Dc1 Dn1 यस्तिष्ठेदग्रतः पुमान्; G1 M यस्तिष्ठेत्प्रमुखे रणे.

4 T G3. 4 om. 4 (cf. v. l. 2). K1 om. 4^{abc} (cf. v. l. 3). —^{a}) S (T G3. 4 om.) हंति (for हन्यात्). —^{b}) Ś2 K2–4 Dc1 Dn1 D1. 5 G1. 2 M ह; K5 Dn2 D2–4 तु; G5 हि (for च). — After 4^{ab}, Dn2 D2. 3. 6 ins.:

799* अश्वमश्वेन समरे मनुजैर्मनुजांस्तथा ।

—^{c}) D5 पुरतः; S (T G3. 4 om.) प्रमुखे (for समरे). D5 तात; G1 M1. 2 स्थातुं (for स्थाता). —^{d}) K4 D1 साक्षादिव; G1 M अपि साक्षात् (by transp.). K5 B Dc1 Dn1 D2 G1 M पुरंदरः (for शतक्रतुः).

5 ^{a}) K5 D4. 5. 7. 8 रणे क्रुद्धस्य भीमस्य. —^{b}) D3. 6 S (except M3–5) transp. मम and पुत्रान्. Ś K1–3 मम पुत्रा जिघांसवः. —^{c}) K1 युक्तः; D2 रक्ताः (for युक्ताः). —^{d}) K1. 3. 5 D4. 6 समतिष्ठंति (for °ष्ठन्त). K1 D6 को; D4 ते (for के). G1 M1. 2 के वीराः प्रमुखे स्थिताः.

6 ^{a}) G1 M1. 2 च (for तु). D7 भीमसेनदवाग्रेण. —^{b}) Ś1 K1. 4 B1 D1. 2. 4 पुत्रांस्; K2 पुत्रस्; K3 पुत्रास् (for पुत्र-). Ś2 M2 -तृणोपलं; K4 D1. 3. 6 -तृणालयं; K5 Dn2 D7. 8 M3. 4 -तृणोलुपं; B1. 3. 4 Dn1 D2 -तृणोपमान्; B2. 5 Dc1 -तृणोलपान्; D5 -तृणोपमं; G5 -तृणालवं (for -तृणोलपम्). —^{c}) K4 B D (except D8) प्रधक्षतो. G1 M दहतस्तस्य समरे. —^{d}) Ś1 D2. 3. 6 के तिष्ठंत्यग्रतो रणे (D2. 6 नराः); Ś2 K4. 5 Dc1 Dn D2. 4. 5. 7. 8 केतिष्ठन्नाग्रतो नराः (Ś2 K4 °तस्तदा; B4 °तो नृपाः); K1–3 D1 केतिष्ठंताग्रतस्तदा (K2 °तो नराः); G2 के वीराः पर्यवारयन्.

7 ^{a}) Ś K1–3 D1 G1 M1–4 काल्यमाना (for °मानान्). K5 रणे; G1 M1–4 च मे (for हि मे). K3. 4 पुत्रा. B2. 3. 5 Dc1 Dn1 काल्यमानास्तु पुत्रान्मे. —^{b}) Ś2 K1–3 आवीक्ष्य. B2. 3 Dc1 Dn1 दृष्ट्वा भीमेन संयुगे; D1 G1 M (M5 [*inf. lin.*] as in text) भीमसेनेन संयुगे. —^{c}) K2 T G3. 4 कालेनैव. —^{d}) M3 वीराः (for भीमं). M1. 2 वीराः केभ्यः प्रपेदिरे. — After 7, K4 B Dc1 Dn D1–3. 6 ins.:

C. 7. 5280 B. 7. 129. 9 K. 7. 129. 9 के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महारथम् ।
तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यभ्यपतद्बली ॥ ९
व्याक्षिपन्बलवच्चापमतिमात्रममर्षणः ।
युद्धमाकाङ्क्षन्दर्शयिष्यन्बलं बली ॥ १०
प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ।
रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् ॥ ११
भीमसेनस्य निनदं घोरं श्रुत्वा रणाजिरे ।
खं च भूमिं च संबद्धां मेनिरे क्षत्रियर्षभाः ॥ १२
पुनर्घोरेण नादेन पाण्डवस्य महात्मनः ।
समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ १३

800* न मेऽर्जुनाद्भयं तादृक्कृष्णाद्वापि च सात्वतात् ।
हुतभुग्जन्मनो नैव यादृग्भीमाद्भयं मम ।

[(L. 1) B2 कृष्णाद्वापि; B4 नापि कृष्णात् (by transp.); Dn2 D3. 6 न कृष्णाच्च. D2 न कृष्णाच्चनु सात्वतात् (for the post. half). —(L. 2) D2 -जन्मतो; D3. 6 -प्रभवं (for -जन्मनो). D2 नैवं.]

8 ^{a}) M1. 2 च (for प्र-). — ^{b}) D3 S प्रधक्ष्य- (D3 °क्ष)तः (for दिधक्षतः). — ^{c}) M4 पर्यवार्यंत (for °वर्तन्त). G1 M1. 2 के पुनः प्रमुखे स्थातुं.

9 Ś1 reads the ref. on marg. — ^{a}) K1–4 नदमानं. K4 D3 तु (for तं). D2 नर्दंतं तु तथा तत्र; D4 तथा दुर्मदमानं तं; G1 M1. 2 प्रणदंतं तथा घोरं. — ^{b}) K Dn2 D1. 3. 6 महारवान्; B Dc1 Dn1 S (except G1 M1. 2) °बलं (for °रथम्). — ^{c}) Dn1 D5. 7 तुमलेन; D4 अतुलयेन (for तुमुलेन). Ś2 K1–4 D1 च (for [ए]व). — ^{d}) D7. 8 स कर्णो (for कर्णोऽपि). Ś1 [ऽ]भ्यापतद्; K4 D5 ह्यभ्यपतद्; B Dc1 Dn1 [ऽ]प्य(B4. 5 ह्य)भ्यद्रवद्; D2 [ऽ]प्यभ्याययौ; D4 वाभ्यपतद्; D6 [ऽ]त्याप्यपतद् (for ऽप्यभ्यपतद्). S योद्धुं कर्णोभ्ययाद्बली (G1 M1. 2 °द्भृशं). — For 9^{cd} K5 subst.:

801* कर्णोऽप्यभ्यपतद्धीमांस्तुमुलेन रवेण च ।

10 ^{a}) Ś2 K4. 5 Dn2 D3. 5–8 T G2–5 व्याक्षिपद्; B (except B4) Dc1 Dn1 आक्षिप्य; G1 M विक्षिपन् (for व्याक्षि°). B1–3 Dc1 Dn1 सुमहच्च; B4 सुमहाञ्च; D4 बलवाञ्च (for बलवच्च). D2 क्षिपन्स शरजालानि. — ^{b}) S अमर्षितः (for °र्षणः). D6 अतिमात्रप्रमर्षणः. — ^{c}) Ś K1–4 कर्णस्य; B Dc1 Dn D4. 7 कर्णः सु-; T G2 शूरः स; G1. 4. 5 M3–5 शूरः सु-; G3 शूरस्य (for कर्णस्तु). D3. 6 आकांक्षी. — ^{d}) S transp. बलं and बली. B (except B4) Dc1 Dn1 मृधे (for बली). — After 10, K4. 5 B D ins.:

802* रुरोध मार्गं भीमस्य वातस्येव महीरुहः ।
भीमोऽपि दृष्ट्वा सावेगं पुरो वैकर्तनं स्थितम् ।
चुकोप बलवद्वीरश्चिक्षेपास्य शिलाशितान् ।
तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोऽपि प्रतीपं प्रेषयच्छरान् ।
ततस्तु सर्वयोधानां यततां प्रेक्षतां तदा । [5]

[(L. 1) K4. 5 Dn2 D1–3. 6–8 महीधरः (for °रुहः). —(L. 2) K4 D1. 3. 6 सर्वेषां; K5 महावेगं (hypermetric); Dc1 D8 संवेगं; D2 सरथं; D5 तं वीरं (for सावेगं). —(L. 3) K4 Dc1 Dn1 D1–3. 6 बलवान् (for °वद्). D5 भीमश्च (for वीरश्च). D2 च (for [अ]स्य). K4. 5 Dc1 D6. 8 शिलासितान्; D4 शताञ्शरान्; D5 शिलातलान् (for °शितान्). —(L. 4) Dc1 Dn2 D2. 5. 8 प्रेषयञ्; D7 प्रेरयञ् (for प्रेषयत्). —(L. 5) K4 D2 च; D7. 8 स (for तु). K4 B3. 5 Dn1 D1 पततां; B2. 4 Dc1 प्रजतं; Dn2 प्रति तं; D2 यततः; D3. 6 पततः; D4 प्रततां; D7 सुततं (for यततां). K5 D5 प्रेक्ष्यतां. K4 D1. 3. 6 प्रेक्ष्य ताञ्शरान्. D8 सुत संवीक्ष्यतां तदा (for the post. half).]

11 ^{a}) B4 प्राविशन्; D4 प्रवेपन् (for प्रावेपन्). D2 वेपर्ततीव गात्राणि (sic); T G2–5 M3. 5 प्रवेपंतीव गा°; G1 M1. 2. 4 प्रवेपंति च गा°. — ^{b}) D5 S भीमकर्ण-. — ^{c}) D4 रथानां. — ^{d}) B4 तु निः- (for तल-).

12 ^{b}) B (except B4) Dc1 Dn2 D2 S transp. घोरं and श्रुत्वा. B2. 3. 5 Dc1 Dn1 महात्मनः; D2 महारणे (for रणाजिरे). — ^{c}) Ś K1–3 शंखभूमिं; D1 विस्वंभूमिं (for खं च भूमिं). B (B2 marg. as in text) Dc1 Dn1 संरुद्धां; D2 संविद्धां; T G1 M1. 2 संबंधं; G3. 4 M3–5 संबद्धं (for संबद्धां). — ^{d}) B (except B4) Dc1 Dn1 D2 G1 M मेनिरे तव (D2 G1 M तत्र) सैनिकाः (G1 M भूमिपाः).

13 ^{a}) D2. 7 घोषेण (for घोरेण). D8 शूरेण; S शब्देन (for नादेन). — ^{c}) G1. 4 M -यौधानां. D2 पतितानि च योधानां. — ^{d}) Ś1 B4 D2. 3. 6 न्यपतन् (for [अ]भ्यप°). D2 भुवि (for क्षितौ). — For 13, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.:

803* केषांचिदल्पसत्त्वानां तं श्रुत्वा निनदं युधि ।

वित्रस्तानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
वाहनानि महाराज बभूवुर्विमनांसि च ॥ १४
प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि च बहूनि च ।
तस्मिंस्तु तुमुले राजन्भीमकर्णसमागमे ॥ १५
ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीममार्दयत् ।
विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ॥ १६
प्रहस्य भीमसेनस्तु कर्णं प्रत्यर्पयद्रणे ।
सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारी महाबलः ॥ १७
तस्य कर्णो महेष्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् ।
असंप्राप्तांस्तु तान्भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ।
चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १८
तं कर्णश्छादयामास शरव्रातैरनेकशः ।
संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पाण्डुनन्दनः ॥ १९
चिच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ।
विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ २०
अथान्यद्धनुरादाय सज्यं कृत्वा च सूतजः । C. 7. 5196 P. 7. 129. 26 K. 7. 129. 26

शस्त्राणि न्यपतन्दोर्भ्यः केषांचिच्चासवोऽद्रवन् ।
[(L. 2) B3 चापतन् (for न्यप°).]

14 ^{a}) B2 वित्रस्ताणीव; D8 चित्रस्थानि च (for वित्रस्तानि च). D5 वाहाणि; T G2–5 M5 (*sup. lin.* as in text) सैन्यानि (for सर्वाणि). — ^{b}) Dc1 Dn1 D8 मूत्रे. K5 D4. 7 च (for प्र-). — ^{c}) B2–5 Dc1 Dn D3. 5. 6 च सर्वाणि (for महाराज). — K4 om. (hapl.) 14^{d}–15^{c}. — ^{d}) T G2–4 M5 विमनास्त्युत; G5 °नाच्युत (for °नांसि च). K5 D4 नः (for च). — For 14, G1 M1. 2 subst.:

804* तं श्रुत्वा निनदं घोरं शकृन्मूत्रं सशोणितम् ।
प्रसुस्रुवुर्वाहनानि स्तब्धानि च ततोऽभवन् ।

15 K4 om. 15^{abc} (cf. v. l. 14). — ^{a}) D2 पुनश्चासन्; G1 M1. 2 प्रादुरासीन्. Ś1 K1 न मित्राणि (for निमित्तानि). — ^{b}) B1–3. 5 Dc1 Dn D2. 5 सुबहूनि; B4 च महांति (for च बहूनि). — After 15^{ab}, B Dc1 Dn D1. 2. 6. 8 S ins.:

805* गृध्रकङ्कबडैश्चासीदन्तरिक्षं समावृतम् ।

[B1–3. 5 Dc1 Dn D2. 8 -काक- (for -कङ्क-). B1–3. 5 Dc1 D1. 2. 8 -बलैश्; Dn1 -बटैश्; S -वळैश् (for -बडैश्). B4 गृध्रकाकबलश्येनैर्; D6 गृध्रकाकवनैस्त्वासीद् (for the prior half). B अंतरीक्षं.]

— ^{c}) Ś K1–3 B D1 सुतुमुले; Dn1 D4. 5 तु तुमले (for तु तुमुले). — ^{d}) B Dc1 Dn1 D1. 2 कर्णभीम- (for भीमकर्ण-).

16 ^{a}) Ś K1–4 तत (Ś1 °यो)स्तु कर्णो विंशत्या; G1 M1. 2 तं कर्णः पंचविंशत्या. — ^{b}) Ś K1–4 D1 बाणानां (for शराणां). Dn2 D3. 6 T G2–5 M3–5 अर्पयत् (T G3 °न्); D2 अर्दयत्; D8 आर्दयन्; G1 M1. 2 आहवे (for आर्दयत्). — ^{c}) K2 D6 त्वरितं. — ^{d}) Ś2 G1 M1. 2 स तं (for सूतं).

17 ^{a}) Ś K1. 3. 4 प्रसह्य; B2 (marg.; orig. as in text) उत्स्मयन् (for प्रहस्य). B1–3. 5 Dc1 Dn1 D1. 2 S [ऽ]पि; B4 च (for तु). — ^{b}) Ś1 K1. 3 प्रत्यद्रवद्; Ś2 °ब्रवीद्; K2. 4 B2 Dn2 D1 प्रत्याद्रवद्; K5 Dc1 D7 प्रत्यार्दयन् (D7 °द्); B1. 3. 5 D4. 5 प्रत्यर्दयद्; Dn1 D8 °र्पयन् (for °र्पयद्). K1. 2. 4 बली (for रणे). — ^{c}) B1. 2. 4. 5 शायकानां; D6 सायकाणां. Dn2 D3. 6 सहस्राणि (for चतुःषष्ट्या). — ^{d}) B2. 3 Dc1 Dn1 महायशाः; D2 °रथः; T G2–5 वृकोदरः (for महाबलः).

18 ^{a}) K5 D4. 5. 7. 8 महाराज (for महेष्वासः). — ^{b}) K1 Dn1 D4. 8 [ऽ]क्षिपन्. B4 व्यक्षिपच्चतुरः शरान्. — ^{c}) B2. 3. 5 Dc1 Dn1 च (for तु). Dc1 Dn1 वीरः (for भीमः). — ^{d}) = 20^{d}. B4 सायकान्नतपर्वणः; S सायकान्. — ^{f}) S हस्त- (for पाणि-). D5 क्षिप्रकारमहाबळः.

19 ^{a}) K1 D1 कर्णं. — ^{b}) Ś2 K1–4 D1 अनेकधा (for °कशः). — ^{c}) Ś K2. 3. 5 Dc1 D1. 4. 5. 7. 8 स छाद्यमानः (for संछा°).

20 ^{b}) B4 महाबलः (for °रथः). — ^{c}) K5 D2. 4. 5. 7. 8 S दशभिः (for बहुभिः). — K4 repeats 20^{d}–22^{b} after 25^{ab}. — ^{d}) 18^{d}. Dn2 D3. 6 सूतं पंचभिराशुगैः.

21 For the repetition in K4, cf. v. l. 20. — ^{a}) B4 तथा (for अथ). — ^{b}) Ś1 K1–3 संज्ञां; K5 B Dn2 D2–6 T G2–5 सज्जं (for सज्यं). D2 तु; T G3–5 स (for च). G1 M1. 2 सज्यं कृत्वा महारथः. — ^{c}) Ś2 तूर्णं; D5 घोरं (for भीमं). — ^{d}) G1 M1. 2 स सूतजः (for महारथः). Ś2 K1–3. 4 (both times) D1 भीमकर्माणमाशुगैः; D4 नवत्यानतपर्वणा.

C. 7. 5297
B 7. 129. 26
K. 7. 129. 16

विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महारथः ॥ २१
तस्य भीमो भृशं क्रुद्धस्त्रीञ्शरान्नतपर्वणः ।
निचखानोरसि तदा सूतपुत्रस्य वेगितः ॥ २२
तैः कर्णोऽभ्राजत शरैरुरोमध्यगतैस्तदा ।
महीधर इवोदग्रस्त्रिशृङ्गो भरतर्षभ ॥ २३
सुस्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ।
धातुप्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकराजयः ॥ २४
किंचिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ।
ससायकं धनुः कृत्वा भीमं विव्याध मारिष ।
चिक्षेप च पुनर्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
स छाद्यमानः सहसा कर्णेन दृढधन्विना ।
धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णमुत्स्मयन्पाण्डुनन्दनः ॥ २६
सारथिं चास्य भल्लेन प्राहिणोद्यमसादनम् ।
वाहांश्च चतुरः संख्ये व्यसूंश्चक्रे महारथः ॥ २७
हताश्वात्तु रथात्कर्णः समाप्लुत्य विशां पते ।
स्यन्दनं वृषसेनस्य समारोहन्महारथः ॥ २८
निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ।
ननाद सुमहानादं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २९

22 For the repetition in K$_{4}$, cf. v. l. 20. —^{a}) S (except G$_{5}$) ततो (for तस्य). Ś$_{2}$ K$_{1-3.4}$ (both times) D$_{1}$ दृढं; B$_{3}$ D$_{c1}$ [ऽ]थ सं- (for भृशं). —^{b}) D$_{4}$ त्रींस्तु सं-; T G$_{2-5}$ सायकान् (for त्रीञ्शरान्). —^{c}) D$_{3.6}$ M$_{3-5}$ निजघान. D$_{c1}$ D$_{2.5}$ क्रुद्धः (for तदा). —^{d}) Ś$_{2}$ K$_{1.2.4}$ D$_{4.5.7}$ वेगतः; K$_{5}$ B$_{4}$ D$_{2.3.6.8}$ वेगिनः; B$_{1-3.5}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ पार्थिवः (B$_{3.5}$ D$_{n1}$ °व) (for वेगितः).

23 ^{a}) B$_{1-3}$ D$_{c1}$ D$_{n}$ [ऽ]राजत (for ऽभ्रा°). Ś$_{2}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ तदा (for शरैर्). S तैः शरैर्त्रिबभौ कर्ण. —^{b}) B$_{5}$ सदा; D$_{2.5}$ तथा (for तदा). Ś$_{2}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ क्षुरोमध्यगतैः शरैः. —^{d}) T G$_{2-5}$ त्रिशृंगो भीमदर्शनः. — For 23^{cd}, G$_{1}$ M subst.:

806* मध्यंदिनमनुप्राप्तस्त्रितेजा इव भास्करः

24 ^{a}) B$_{3}$ तस्य (for चास्य). S तस्य सुस्राव रुधिरं. —^{c}) D$_{4}$ प्रादुः (for धातु-). K$_{4.5}$ -प्रस्यंदनः; D$_{5}$ -प्रस्यंदतः (for -प्रस्यन्दिनः). S गिरेः प्रस्रुतसानोस्तु. —^{d}) K$_{5}$ B$_{4.5}$ D$_{4.5.7}$ -धातवः (for -राजयः). S यथा गैरिकजो रसः (T G$_{3.4}$ °जं रजः; G$_{2.5}$ °जो रजः). — After 24, D$_{2}$ reads 29 for the first time, repeating it in its proper place.

25 For the repetition in K$_{4}$, cf. v. l. 20. —^{a}) Ś$_{1}$ D$_{7}$ प्रचलितः; D$_{8}$ विक°; G$_{1}$ M$_{1.2}$ च च° (for विच°). —^{b}) K$_{3.4}$ B$_{2}$ D$_{1}$ T G$_{2-5}$ संप्रहाराभि(K$_{3}$ °दि)पीडितः; K$_{5}$ प्रहाराभिनि°. —^{c}) G$_{1}$ M सशरं तु (for ससायकं). Ś K$_{1.4}$ छित्त्वा (for कृत्वा). B (except B$_{4}$) D$_{c1}$ D$_{n1}$ आकर्णपूर्णमाकृष्य. —^{d}) B$_{1.5}$ शायकैः; B$_{3}$ D$_{c1}$ D$_{n}$ सायकैः (for मारिष). — B$_{3}$ reads 25^{e}–26^{d} on marg. B$_{1.2.5}$ om. 25^{f}.

26 B$_{3}$ reads 26 on marg. —^{a}) K$_{1}$ D$_{n2}$ D$_{3.6}$ G$_{3-5}$ संछाद्यमानः. K$_{5}$ कर्णेन; S समरे (for सहसा). B (except B$_{4}$) D$_{c1}$ D$_{n1}$ स शरैरर्दितस्तेन. —^{b}) Ś$_{1}$ -धन्वना. K$_{5}$ दृढचापेन धन्विना; G$_{1}$ M$_{1.2}$ कर्णेन लघुहस्तवत्. —^{c}) D$_{n1}$ अलुनात्; D$_{8}$ सोच्छिनत्; T G$_{2.5}$ आच्छिनत् (for अ°). Ś$_{2}$ K$_{2}$ कर्णम् (for तूर्णम्). G$_{1}$ M$_{1.2}$ धनुश्छित्वाथ भल्लेन. —^{d}) B$_{4}$ प्रस्मयन्; D$_{3.6}$ विस्म° (for उत्स्म°). B$_{1-3.5}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ भीमस्तस्य क्षुरेण ह; S कर्णस्य च (G$_{1}$ M$_{1.2}$ स) महात्मनः.

27 D$_{8}$ om. 27^{a}–28^{a}. —^{a}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ सारथेस्तु शिरः कायात्. —^{b}) B (except B$_{4}$) D$_{c1}$ D$_{n1}$ रथनीडादपाहरत् (B$_{1-3}$ °पातयत्); T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ रथनीळादपाहरत्; G$_{1}$ M$_{1.2}$ पातयामास लीलया. —^{c}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ तथाश्वांश् (for वाहांश्च). B D$_{c1}$ D$_{n1}$ S तस्य (for संख्ये). —^{d}) D$_{6}$ व्याधूंश्; D$_{7}$ व्यस्तं (for व्यसूंश्). B$_{4.5}$ महाबलः; D$_{3.6}$ °रथं; G$_{2}$ च मारिष (for महारथः).

28 D$_{8}$ om. 28^{a} (cf. v. l. 27). —^{a}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ तद् (for तु). K$_{4.5}$ D$_{1.3-7}$ S तूर्णं (for कर्णः). —^{b}) K$_{5}$ D$_{4-8}$ अवप्लुत्य; D$_{2}$ समुत्पत्य (for समाप्लुत्य). K$_{4}$ D$_{1}$ उत्स्मयन्सूतनंदनः; G$_{1}$ M$_{1}$ (*sup. lin.*; orig. as in text).$_{2}$ पुप्लुवेन्यं महारथं. —^{d}) G$_{1}$ M$_{1.2}$ आरुरोह (for समारोहन्). T G$_{2-5}$ महाबलः (for °रथः). B$_{2.3.5}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ तूर्णमापुप्लुवे भयात्.

29 D$_{2}$ reads 29 for the first time after 24. —^{a}) D$_{2}$ (second time) विजित्य (for निर्जित्य). D$_{2}$ (first time) दृष्ट्वा किंचिद्विचलितं. —^{b}) D$_{2}$ (first time) कर्णं भीमः प्रतापवान्. —^{c}) D$_{7}$ नारदं (for ननाद). K$_{5}$ D$_{n1}$ D$_{3.4.6.7}$ G$_{3.4}$ च (G$_{3.4}$ स) महा-; B$_{2.3}$ D$_{c1}$ D$_{n1}$ D$_{5}$ बलवान् (for सुमहा-).

30 ^{a}) Ś$_{2}$ K$_{2.5}$ G$_{5}$ तन् (for तं). —^{b}) G$_{1}$ M

तस्य तं निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
कर्णं च निर्जितं मत्वा भीमसेनेन भारत ॥ ३०
समन्ताच्छङ्खनिनदं पाण्डुसेनाकरोत्तदा ।
शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यपि नानदन् ।
गाण्डीवं प्राक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् ॥ ३१
तमन्तर्धाय निनदं ध्वनिर्भीमस्य नर्दतः ।
अश्रूयत महाराज सर्वसैन्येषु भारत ॥ ३२
ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथगरिंदमौ ।
मृदुपूर्वं च राधेयो दृढपूर्वं च पाण्डवः ॥ ३३

C. 7. 5310
B. 7. 129. 39
K. 7. 129. 39

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

हृष्ट आसीद् (for प्रहृष्टोऽभूद्). — ^{c}) K5 Dn2 D2–7 S तु (for च). Ś2 च निहतं; B (except B4) Dc1 Dn1 पराजितं (for च निर्जितं). D8 T G M1. 2 श्रुत्वा; M3–5 दृष्ट्वा (for मत्वा). — K4 om. (hapl.) 30^d–31^c. — ^{d}) Ś1 D2. 5 मारिष; Ś2 साहत (sic); B2–4 Dc1 Dn1 संयुगे (for भारत).

31 K4 om. 31^{abc} (cf. v. l. 30). — ^{a}) B1–3 Dc1 Dn1 S सबाणशंख(G1 M1. 2 °शब्द)निनदं (B1–3 Dc1 Dn1 °दां; T G3–5 °दः). — ^{b}) B (except B4) हर्षाद्राजा स्ववाहिनीं; T G2–5 M3–5 पांडूनामभवन्नृप; G1 M1. 2 पांडुसेनापि चाकरोत्. — After 31^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 ins.:

807* चक्रे युधिष्ठिरः संख्ये हर्षनादैश्च संकुलाम् ।

— ^{c}) G1 M पांडु- (for शत्रु-). Dn2 D3. 6 -वर्दं; D2 -स्वनं (for -ध्वनिं). G4 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). — ^{d}) Ś2 K5 B4 D3. 7. 8 अपि (for ह्यपि). Ś2 D3 चानदन्; K4 मानदं; K5 वादयन्; B4 D7 [अ]नादयन् (D7 °त्); D8 [अ]वादयन् (for नानदन्). Dc1 Dn1 D2 T G3–5 तावका ह्यनदन्भृ(Dc1 व्यनदन्भृ-; T G3. 4 व्यनदन्भृ)शं; D4 तावकापि नदन्भृशं; D5 तावका अभिनादयन्; D6 °काः प्रतिन**यन्; G1 M हर्षेण समुदीरितं. — ^{e}) D7. 8 गांडिवं. B Dc1 Dn D2 T G3–5 M3–5 व्या(Dn1 प्र)-क्षिपत्; G2 विक्षिपन् (for प्राक्षिपत्). — ^{f}) Ś1 D3 अपूरयत्; S अनादयत् (for अवादयत्).

32 ^{a}) B4. 5 ततोंतर्धाय (for तमन्त°). B1–3 Dc1 Dn1 अंतर्धाय निनादं तं; G1 M अंतर्धायान्यनिनदं. — ^{b}) K2. 3 D1 नंदतः. B1. 3. 5 Dc1 Dn1 भीमस्य नद(Dc1 Dn1 ध्वन)तो ध्वनिः (B5 ध्वनिं); B2 Dn2 D2. 3. 6 भीमसेनस्य नर्दं(B2 °द्)तः; D4 ध्वनिप्रस्यं*नर्दनः; G1 M पांचजन्यस्य स ध्वनिः. — ^{c}) B4 अर्जुनस्य; D3. 6 व्या-(D6 व्य)श्रूयत (for अ°). K3 B (except B4) Dc1 Dn2 D3 T G2–5 तदा राजन् (for महाराज). — ^{d}) K5 B4 D4. 5. 7 T G2–5 मारिष; B1–3. 5 Dc1 Dn1 दारुणः (for भारत). — For 32^{cd}, G1 M subst.:

808* शुश्रुवे भीमसेनस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।

33 S repeats 33 after 823*. — ^{a}) D4 [ऽ]प्याय-च्छताम् (for व्याय°). B1–3 Dc1 Dn1 वीरौ (for अस्त्रैः). — ^{b}) Ś K1–4 D1 अरिंदमः; K5 B4 Dn2 D7. 8 अजिह्मगैः (for अरिंदमौ). — ^{c}) B (except B4) तु (for च). — ^{d}) T G2–5 (all first time) क्रोधपूर्वं (for दृढ°). B (except B4) तु (for च). — For 33, G1 M (all first time) subst.:

809* ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तत्सैन्यं कलुषीभूतं न प्राज्ञायत किंचन ।

— After the first occurrence of 33, T G2–5 ins. a passage given in App. I (No. 11).

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K4. 5 B2–4 Dn2 D1–3. 5. 6 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* Ś2 K1. 2 भीमप्रवेशः; K3–5 D1. 3. 4. 7. 8 भीमसेनप्रवेशः; B1. 3–5 G2. 5 भीमप्रवेशे कर्णपराजयः; B2 Dc1 Dn D5. 6 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजयः; D2 T G3 कर्णपराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 126; B2 Dn2 129; Dn1 139; D2 133; D3 25; G1 M 125. — *Śloka no.:* Dn1 39.

१०५

C. 7. 5311
B. 7. 130. 1
K. 7. 130. 1

संजय उवाच ।
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ।
त्वरन्नेकरथेनैव बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ १
स रथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया युतः ।
तूर्णमभ्यपतद्द्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥ २
उवाच चैनं पुत्रस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ।
अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ ३
विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ।
संप्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्शनाः ।
व्यायच्छन्ति च तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ४
यदि तावद्रणे पार्थो व्यतिक्रान्तो महारथः ।
कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥ ५
आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्समुद्रस्येव शोषणम् ।
निर्जयं तव विप्राग्र्य सात्वतेनार्जुनेन च ॥ ६
तथैव भीमसेनेन लोकः संवदते भृशम् ।
कथं द्रोणो जितः संख्ये धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ७
नाश एव तु मे नूनं मन्दभाग्यस्य संयुगे ।

105

1 ^{a}) G1 M विलुळिते; G5 विदुःखिते (for विलुलिते). — ^{b}) D4 मते (for गते). — ^{c}) B2. 3 Dc1 सात्यकौ; Dn1 G1 M सात्यके (for सात्वते). — ^{d}) K5 D2 G1 M1. 2 अभ्यगात् (for °यात्). — ^{e}) Ś2 K2–4 D1 त्वरंस्त्वेक-; K1 सत्वरं त्वेक-; G1 M1. 2 त्वरयैक- (for त्वरन्नेक-). — ^{f}) D7 विचिंतयन्.

2 ^{a}) T G2–4 पुत्रस्तु (for पुत्रस्य). — ^{b}) T G2–5 [अ]न्वितः (for युतः). — ^{c}) G2 transp. तूर्णं and द्रोणं. B Dc1 Dn D8 S अभ्यद्रवद् (for °पतद्). — ^{d}) G1 M1. 2 मनोमारुतवत्तदा. — After 2, S ins.:

810* इह दृष्ट इतो नष्टः सरथः प्राद्रवन्नृपः ।
मुहूर्तादिव पुत्रस्ते द्रोणमासाद्य मारिष ।
[(L. 2) G1 M1. 2 मुहूर्तम् (for °र्ताद्).]

3 ^{a}) B1. 3. 5 Dc1 Dn1 द्रोणांतिकमुपागम्य; G1 M2 उवाच त्वरया द्रोणं. — ^{b}) B (except B4) Dc1 Dn1 राजा रक्तांतलोचनः. — After 3^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins.:

811* ससंरम्भमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दनः ।
[B5 संरब्धस्तम् (for ससंरम्भम्).]

— Before 3^{cd}, M5 ins. अर्जुनः. — ^{d}) G1 M1. 2 महारथः (for [अ]पराजितः).

4 D2 repeats 4^{ab} after 4^{cd}. — ^{a}) D2 (second time) आलोक्य (for विजित्य). — For 4^{ab}, G1 M subst.:

812* अतिक्रम्य च हत्वा च सैन्यानि सुमहान्ति च ।

— ^{d}) Ś K1. 3. 4 Dn2 D1. 2 अरिकर्षणाः; K2 D3. 6 °कर्षण; B Dc1 Dn1 S अनिवारिताः; D4. 5. 7. 8 अरिकर्शनः; D5. 8 °कर्शन (for °कर्शनाः). — D2 om. 4^{ef}. — ^{e}) Ś1 व्यायच्छंत; Ś2 K1–4 D1 व्यायच्छंतश्; B2 (marg.; orig. as in text) व्यायुध्यंते; G1 M2 व्यायच्छतां; M1. 3–5 °च्छते (for °च्छन्ति). T G2–5 तत्रस्थाः; G1 M1. 2 नस्तात; M3–5 नस्तत्र (for तत्रापि). — ^{f}) K2 B Dc1 S महारथाः (for [अ]पराजिताः).

5 ^{b}) D2 व्यतिक्रामन् (for °क्रान्तो). B4 D2 महाबलः (for °रथः). — ^{c}) G1 M कथं सत्यकपार्थाभ्यां. — ^{d}) D1 M1. 2 मानदः.

6 ^{a}) B1–3 Dc1 Dn1 T G M1. 2 -भूतो. D2 लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्). — ^{c}) B (except B4) Dc1 Dn1 D2 T G2–5 निर्जयस्; D3 निर्जितं; G1 M विजयं (for निर्जयं). K4 S विप्रेंद्र (for विप्राग्र्य). — ^{d}) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन).

7 ^{b}) G4. 5 संवदतो (for °ते). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 लोके ख्यातिं गमिष्यति; G1 M1. 2 लोको वदति सत्तमः (G1 °म). — ^{c}) G1 M3. 4 संघे; M1. 2. 5 संखे (for संख्ये). — After 7, B Dc1 Dn1 ins.:

813* इत्येवं ब्रुवते योधा अश्रद्धेयमिदं तव ।

8 G3 om. 8^{ab}. — ^{a}) B2. 3 Dc1 transp. मे and नूनं. B5 भवेन् (for तु मे). D3. 6 नाशाय बत मे नूनं. — ^{b}) D2 दृश्यते (for संयुगे). — ^{c}) D6 यच्च (for

यत्र त्वां पुरुषव्याघ्रमतिक्रान्तास्त्रयो रथाः ॥ ८
एवं गते तु कृत्येऽस्मिन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
यद्गतं गतमेवेह शेषं चिन्तय मानद ॥ ९
यत्कृत्यं सिन्धुराजस्य प्राप्तकालमनन्तरम् ।
तद्ब्रवीतु भवान्क्षिप्रं साधु तत्संविधीयताम् ॥ १०

द्रोण उवाच ।

चिन्त्यं बहु महाराज कृत्यं यत्तत्र मे शृणु ।
त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ।
यावदेव भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ॥ ११
तद्गरीयस्तरं मन्ये यत्र कृष्णधनंजयौ ।
सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती चमूः ॥ १२
तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणम् ।
स नो रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाद्भीतो धनंजयात् ॥ १३
गतौ हि सैन्धवं वीरौ युयुधानवृकोदरौ ।
संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ १४
न सभायां जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः ।
इह नो ग्लहमानानामद्य तात जयाजयौ ॥ १५
यान्स्म तान्ग्लहते घोराञ्शकुनिः कुरुसंसदि ।
अक्षान्संमन्यमानः स प्राक्शरास्ते दुरासदाः ॥ १६
यत्र ते बहवस्तात कुरवः पर्यवस्थिताः । 7. 5330 7. 130. 19 7. 130. 18

यत्र). K3. 4 T G2–4 त्वा (for त्वां). K3 B Dn2 D3 G1 M पुरुषव्याघ्र (G1 M1. 2 °घ्रा). — d) K2 Dn1 D5 व्यतिक्रांतास् (for अति°). B5 G2 महा- (for त्रयो).

9 Before 9, S ins. द्रोणः. — a) B3 G4. 5 कृते (for गते). K4 एवं गतेषु कृत्येषु. — b) B2. 3 Dc1 Dn1 मनोगतं (for विवक्षितम्). — c) Ś1 ध्रुवं (for the first गतं). B1. 4. 5 Dn2 G2 एवेदं ; G1 M1. 2 इत्येव (for एवेह).

10 Before 10, S ins. दुर्योधनः. — b) B1. 4. 5 G2. 4. 5 अरिंदम (for अनन्तरम्). — c) K1. 2. 4 D1 यद् (for तद्). Ś2 K1. 3 D1 ब्रवीति ; K2 ब्रवीमि (for ब्रवीतु). B2 (marg.). 3–5 Dc1 Dn1 तस्मिन्वि(B3. 4 Dc1 तत्संवि)धीयतां क्षिप्रं (B5 शीघ्रं). — d) K2 साधु तत्स-विधीयतां ; B2. 3. 5 Dc1 Dn1 साधु सं(Dn1 तं)चिंत्य नो द्विज ; G3 साधु तत्सविमृश्य च.

11 a) Dn2 D3. 6 G1 M1. 2 विचिंत्य तु (for चिन्त्यं बहु). B (except B4) Dc1 Dn1 चिंत्यं बहुविधं तात. — b) D2. 4. 5. 8 यत्कृत्यं (by transp.) ; D7 यत्कृतम्. K5 B4 S तत्तु ; Dn2 D3. 6 तव ; D2. 4. 5 तच्च ; D7 अद्य ; D8 त्वद्य (for तत्र). K1 मत् (for मे). B1–3. 5 Dc1 Dn1 यत्कृत्यं तच्छृणुष्व मे. — c) T G2–5 [ऽ]पि (for हि). — e) Ś K Dn D1. 3–5. 7 तेषां ; D2 एषां (for एव). B4 पुनः ; S बलं (for भयं). — B4 om. 11f. — f) G1 M2 यावद् (for तावद्). Ś K1 D5. 6 तेषां ; K5 B (B4 om.) Dc1 D2 T G2–4 एव (for एषां).

12 a) Ś K1. 2 D1 गरीयः प(K1 °यान्प)रं (for °यस्तरं). — D2 om. 12b. — b) K4 यत्र तौ कृष्णपांडवौ. — c) G1 M1. 2 तौ (for सा). D4 om. पश्चाच्च. Ś2 K1–4 D1 सेना पुरस्तात्पश्चाच्च ; B5 एवं तेन सदा राजन् ; Cv as in text. — d) Ś K D (except Dc1 Dn1) गृहीता तव भारती (Ś K1. 3. 4 D1 °त) ; Cv as in text.

13 a) Ś K1. 3 B4 D1. 3. 6 कृत्यतमं (for °महं). — D2 om. 13c. — c) D4 G1 M2 रक्ष्यमतस् (for °त-मस्). — d) Ś2 क्रोधाद्. B5 D3. 6 भीमाद् (for भीतो).

14 a) B2. 3 Dc1 Dn1 च (for हि). D3. 6 सैंधवे. — b) D2 -धनंजयौ (for -वृकोदरौ). — c) S तत्र द्यूतं हि संभू(G1 M1–4 °क्रां)तं.

15 a) G4 स भूयो (for सभायां). — b) Ś1 transp. नापि and तत्र. G1 M न च (for नापि). Ś2 K1–4 D1 तात (for तत्र). B5 पराभवः (for °जयः). — c) B5 सैंधव- (for इह नो). — d) K1 Dn D4. 5. 7. 8 तावज् (for तात).

16 a) G3–5 M3. 4 यां (for यान्). Ś2 स स्म ; K4 स्म ह ; B3 अक्षान् ; D6 शरान् ; M3 स्म ते (for स्म तान्). D3. 6 वहते (for ग्लहते). Ś1 यद्धृशं सहते घो-रान् ; G1 M1 (*sup. lin.* ; orig. as in text). 2 यान्स्म तान्मन्यते मंत्राञ्. — b) Ś स्मर तान् ; K1 **तान् ; K3 D1 विततान् ; K4 रचितान् (for शकुनिः). — c) Ś2 K B1. 4 Dc1 (marg.) Dn D6. 7 स ; T G2–5 तु (for सं-). K1 स्म ; K2. 4. 5 Dn D3. 4. 6–8 सन् ; B1. 4 Dc1 (marg.) प्राक् (for स). D2 अक्षान्समानमाशंसन् ; G1 M1. 2 °न्संमंत्रयानः स. — d) Ś1 K1. 3 lacuna ; B1. 4 Dc1 (marg.) शरास्ते हि (for प्राक्शरास्ते). Ś1 K1. 4 दुरासदः ; T G2–5 दुरावराः ; G1 M °त्मनः (for °सदाः). Ś2

C. 7. 5330 B. 7. 130. 20 K. 7. 130. 18 सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान्विशां पते ॥ १७
ग्लहं च सैन्धवं राजन्नत्र द्यूतस्य निश्चयः ।
सैन्धवे हि महाद्यूतं समासक्तं परैः सह ॥ १८
अत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
सैन्धवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ।
तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ ॥ १९
यत्र ते परमेष्वासा यत्ता रक्षन्ति सैन्धवम् ।
तत्र याहि स्वयं शीघ्रं तांश्च रक्षस्व रक्षिणः ॥ २०

इहैव त्वहमासिष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ।
निरोत्स्यामि च पाञ्चालान्सहितान्पाण्डुसृञ्जयैः ॥ २१
ततो दुर्योधनः प्रायात्तूर्णमाचार्यशासनात् ।
उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे सपदानुगः ॥ २२
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
बाह्येन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ॥ २३
तौ हि पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ।
प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया ॥ २४

शकुनिः सुदुरासदः; D2 तेत्र बाणा विषोल्बणाः. — For 16^{cd}, B2. 3. 5 Dc1 subst.: Dn1 ins. after 16:

814* न तेऽक्षा निशिता घोराः शरा युष्मत्तनुच्छदः ।

17 ^{a}) Ś1 K5 T G2–5 कुरवस् (for बह°). G1 M तत्र (for तात). — ^{b}) Ś1 K5 बहवः (for कुरवः). D2 पर्युपस्थिताः (for पर्यव°). B (except B4) Dc1 Dn1 S कौरवेया (T G2–5 ग्लहमाना; G1 M1. 2 कितवाश्च; M3–5 कितवास्ते) व्यवस्थिताः. — ^{c}) D5 G3. 4 सेना. G दरोदरं; M3. 4 दरोदरान्; M6 (*sup. lin.* as in text) दुरोदरान् (for °दरं). — ^{d}) D2 क्षरान् (for शरान्). D2 महीपते; G1 M2 विधीयते (for विशां पते).

18 G1 M om. 18^{ab}. — ^{a}) K5 ग्लाहं हि; B5 आदाय; D2 ग्लहनं (for ग्लहं च). — D3 om. (hapl.) 18^{b}–19^{a}. — ^{b}) K5 D2. 6 G2 यत्र; B2 (orig.) पुत्र; B2 (marg.) रणे; B4. 5 अक्ष-; Dn2 D1. 5. 7 तत्र (for अत्र). T G2–5 द्यूतं च (for द्यूतस्य). Ś1 निर्णयः; K4 T G2. 3. 5 निश्चयं; G4 न स्वयं (for निश्चयः). — D8 om. 18^{c}–19^{b}. — ^{c}) Ś1 सैंधवस्य; Ś2 K1. 3. 4 D1 °वेन; K2 B2. 5 Dc1 Dn1 °वे तु; K5 °वे ह; B3 M3–5 °वे च; Dn2 lacuna; G2. 5 सैंधवं हि (for सैन्धवे हि). K2. 5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2. 5 महद् (for महा-). — ^{d}) Ś1 समावृत्तं; S (except G1 M1. 2) समायत्तं (for °सक्तं). — After 18, S ins.:

815* अत्र ते ध्रुवमायत्तो जयो वाजय एव वा ।

[G1 M1. 2 तत्र (for अत्र). G4 आयत्ता. M3–5 जयोपजय. M4 च (for वा).]

19 D3 om. 19^{a}; D8 om. 19^{ab} (for both, cf. v. l. 18). — ^{a}) Ś K1. 4 G1 M1. 2 तत्र (for अत्र). T स त्वं; G1 M1. 2 सर्वं; G3 सत्यं; G4 सत्त्वे (for सर्वे). — ^{b}) M1. 2 गर्जितम् (for जीवितम्). — ^{c}) Ś K1–3 D1 वधे (for रणे). D1 यत्तां (for रक्षां). — ^{d}) D2 विविधां (for विधिवत्). S अर्हसि (for °थ). — ^{e}) K5 S (except G5 M3–5) अत्र (for तत्र). — ^{f}) Ś2 D2 T G2–5 M3–5 ध्रुवं; D7 ध्रुवस्; G1 M1. 2 अद्य (for ध्रुवौ). B2–4 Dc1 Dn1 ध्रुवौ (B4 °वं) जयपराजयौ; B5 ध्रुवेशेतजयाजयौ (sic).

20 ^{a}) T G3. 4 M3–5 तत्र (for यत्र). — ^{b}) Ś2 रक्षत; K1. 3 रक्ष्यत (for रक्षन्ति). — ^{c}) D4 अत्र; G3 lacuna; G5 यत्र (for तत्र). B2. 3 Dc1 Dn गच्छ (for याहि). K5 D4. 5. 7 ध्रुवं (for स्वयं). B4 वीर (for शीघ्रं). — ^{d}) D3. 6 स्वांश् (for तांश्). T G3–5 स्म; G2 तु (for च). B2 रक्षथ (for °स्व). G1 M तेभिर(M3–5 तेपि र)क्ष्या हि रक्षिणः.

21 ^{a}) K1 B Dc1 Dn1 D1–3. 5. 7. 8 आशिष्ये (for आसिष्ये). — ^{c}) Ś K1. 3 D4–6. 8 नियोत्स्यामि (for निरो°). D2 संनिरोत्स्यामि पांचालान्. — ^{d}) K5 G1 M1. 3–5 -संजयान् (for -सृञ्जयैः).

22 Before 22, K4 Dn2 D1–3. 6 S (except G5) ins. संजय उवाच. — ^{a}) K4 राजा; B (except B4) Dc1 Dn [ऽ]गच्छत् (for प्रायात्). — ^{c}) T G3. 4 जह्यामि (for उद्यम्य). D4. 5 अग्राह्यं (for उग्राय). B5 सैंधवं वरणार्थाय.

23 ^{a}) Ś1 K5 D3. 6 T G3 च (for तु). G1. 3 M1. 2 पांचालौ. — ^{b}) G1 M अर्जुनस्य पदानुगौ. — After 23^{ab}, D7 ins. 816*. D7 om. 23^{c}–24^{d}. — ^{d}) K4 G4 सव्यसाचिनः (for °नम्).

24 D7 om. 24 (cf. v. l. 23). — ^{a}) K5 D4. 5 G2 यौ; D2 यो (for तौ). B (except B4) Dc1 Dn1 तु (for हि). — ^{c}) Ś1 तात; S तत्र (for राजंस्). — ^{d}) D2 सैन्ये; D5 पुत्रं (for सैन्यं). — Ś K B4 Dn2 D1–6. 8 ins. after 24: D7 after 23^{ab}:

816* पार्श्वेन सेनामायान्तौ कुरुराजो ददर्श ह ।

ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमगच्छद्युद्धमुत्तमम् ।
त्वरितस्त्वरमाणाभ्यां भ्रातृभ्यां भारतो बली २५
तावभिद्रवतामेनमुभावुद्यतकार्मुकौ ।
महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ॥ २६
युधामन्युस्तु संक्रुद्धः शरांस्त्रिंशतमायसान् ।
व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ॥ २७ C. 7. 5344 B. 7. 130. 34 K. 7. 130. 32

[Ś K1–3 D1. 4 पार्श्वे च (K1. 2 तु); D2 पार्थेन; D7 बाह्येन (for पार्श्वेन). Ś2 K1. 3 D2 आयातौ. D2 युधामन्यूत्तमौजसौ ($= 23^{b}$) (for the post. half).]

— On the other hand, B1–3. 5 Dc1 Dn1 S ins.:

817* पार्श्वे भित्त्वा चमूं वीरौ प्रविष्टौ तव वाहिनीम् ।

[S (except G5) पार्श्वं. S (except G5) तूर्णं (for वीरौ). B5 अपुत्रौ तस्य तां वीरौ (for the prior half).]

25 ^{a}) G2 तूर्णम् (for सार्धम्). — ^{b}) K5 B4 D4. 5 M1. 2 समाच्छेद्; B1–3. 5 Dc1 अकरोद्; D2 संगच्छद्; D3. 6 अगमद्; D7. 8 समादाद् (for अगच्छद्). B4 D2 M1. 2 युद्धदुर्मदः. T G2–5 योद्धुमिच्छन्सुदारुणं; G1 M3–5 युद्धमाच्छेत्सुदारुणं. — ^{c}) G3. 4 त्वरितं. — ^{d}) K4 G2 ताभ्यां स (for भ्रातृभ्यां). Ś1 K1. 3 भरतो; K4 G2. 5 M3–5 रभसो; T G3. 4 सहसा (for भारतो). D2 बलिभ्यां चरतो बली.

26 ^{a}) Ś1 B4 Dn2 D3. 6 [अ]भ्यद्रवताम्; K5 D7. 8 [अ]भ्यव्रज° (for [अ]भिद्रव°). K2. 5 D7 एवम्; D5 एवीव् (sic) (for एनम्). B1–3. 5 Dc1 Dn1 तावेनमभ्यद्रवताम्; D2. 4 तावद्भिर्द्रवतां सैन्यम् (D2 °तामेवम्); S तावेनमभ्यगाहेताम् (G5 °भागेनाम् [sic]). — ^{b}) G1 M1. 2 अश्वाभ्यां पृथगाहवे. — ^{c}) Ś K Dn2 D1. 3. 4. 7. 8 -समा-(Ś2 D8 °म)ज्ञातौ; D2 -महाख्यातौ (for -समाख्यातौ). B4 महारथो महावेगः. — ^{d}) G1 M1. 2 क्षत्रियप्रवरोत्तमौ.

— After 26, N ins.:

818* तमविध्यद्युधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः ।
विंशत्या सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
दुर्योधनो युधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् ।
इषुधीकार्मुकं चास्य समकृन्तद्रथोत्तमे ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् । [5]
ततोऽविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

[(L. 1) B5 तदुत्तमौजसं राजा (for the prior half). — D4 om. (hapl.) from the post. half of line 1 up to the prior half of line 3. — (L. 2) K5 D5. 7. 8 चापि (for चास्य). — (L. 4) K2 इषुभिः; B Dc1 Dn1 एकेन; D2. 5 इषुणा (for इषुधी-). B5 चकृतं तद् (sic); D4 समकंपद्; D5 समकृत्य (for समकृन्तद्). B1–3 Dc1 Dn1 चकर्त तनयस्तव (for the post. half). — B4 om. lines 5–6. — (L. 5) K4 Dc1 Dn1 D4. 5 अपातयत् (for °हरत्).]

— On the other hand, S ins. after 26:

819* युधामन्युश्च पाञ्चाल्य उत्तमौजास्तथैव च ।
भित्त्वा पार्श्वेन सैन्यं तु प्रविष्टौ फल्गुनं प्रति ।
तौ समासादयद्वीरः शरैः कायास्थिभेदिभिः ।
सप्तभिश्च युधामन्युं षड्भिश्चैवोत्तमौजसम् ।
तौ तं सुनिशितैर्बाणैरविध्येतां महारथौ । [5]
उत्तमौजास्तु भल्लेन चापं चिच्छेद वीर्यवान् ।
अथान्यत्सुमहातेजा धनुर्गृह्य महाबलः ।
छादयामास संक्रुद्धः पाञ्चालौ कुरुनन्दनः ।

[(L. 1) G5 युयुधानश् (for युधामन्युश्). G1 M1. 2. 4 युधामन्युं च पांचाल्यम् (for the prior half). G1 M1. 2. 4. 5 (*sup. lin.*; orig. as above) उत्तमौजसमेव च (for the post. half). — (L. 2) G1 M1. 2 हित्वा (for भित्त्वा). M5 भित्त्वा सैन्येन पार्श्वं तु (for the prior half). — (L. 3) T G3. 4 समासाद्य यद् (for °सादयद्). Cv शरैः कंकालभेदिभिः (for the post. half). — (L. 5) G1 M1. 2 तु तैर् (for तं सु-). — (L. 7) T G3. 4 सुमहाराज (for °तेजा). G1 M महारथः (for °बलः). — (L. 8) G2 M5 पांचाल्यौ. G1 M1–4 पांचालकुरुनंदनौ; G5 पांचाल्यः कुरुनंदनं.]

27 B4 om. 27^{a}–28^{b}. — ^{a}) S उत्तमौजास् (for युधामन्युस्). B (B4 om.) Dc1 Dn1 D4. 6–8 च (for तु). G1 M ततः क्रुद्धः (for तु सं°). — ^{b}) B1. 3. 5 Dn2 D8 T G3. 5 त्रिंशतम्. K4 आशुगान्; B1–3 Dc1 Dn1 आहवे; B5 D5 आयतान् (for आयसान्). K1. 2 D1 शरांस्त्रिंशतसायकान्. — ^{c}) T G3. 4 विसृजत् (for व्यसृ°). G1 M पुत्राय. — N (except Ś K1–3; B4 om.) G2. 5 (last two first time) ins. after 27: T G2–5 M3–5 (G2. 5 repeating) after 31:

820* तथोत्तमौजाः संक्रुद्धः शरैर्हेमविभूषितैः ।
अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ।

[(L. 1) K4 D1. 3. 6 अथ (for तथा). D8 स क्रुद्धः. D7 हि(? है)म- (for हेम-). B1. 5 -विभूषणैः; T G2 (both times). 3. 4. 5 (both times) M3–5 -परिष्कृतैः (for -विभूषितैः). D8 सशरैर्हेमभूषितैः (for the post. half).]

28 Ś K1–3 om. 28^{a}–29^{b}. — ^{a}) D7. 8 राजेंद्रः.

C. 7. 5346 B. 7. 130. 36 K. 7. 130. 34 दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्योत्तमौजसः ।
जघान चतुरश्वाश्वानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २८
उत्तमौजा हताश्वस्तु हतसूतश्च संयुगे ।
आरुरोह रथं भ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ २९
स रथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयाञ्शरैः ।
बहुभिस्ताडयामास ते हताः प्रापतन्भुवि ॥ ३०
हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ।
युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापं च संयुगे ॥ ३१
हताश्वसूतात्स रथादवप्लुत्य महारथः ।
गदामादाय ते पुत्रः पाञ्चाल्यावभ्यधावत ॥ ३२
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य क्रुद्धं परपुरंजयम् ।
अवप्लुतौ रथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ३३
ततः स हेमचित्रं तं स्यन्दनप्रवरं गदी ।
गदया पोथयामास साश्वसूतध्वजं रणे ॥ ३४
हत्वा चैनं स पुत्रस्ते हताश्वो हतसारथिः ।
मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥ ३५
पाञ्चालानां तु मुख्यौ तौ राजपुत्रौ महाबलौ ।
रथमन्यं समारुह्य धनंजयमभीयतुः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

— ^{b}) S (except G2.5 M4) पांचालस्य. D2.4.6.7 पांचाल्यस्यौत्तमौजसः. — ^{c}) K4 हि; Dn D1–3.5–7 [ऽ]स्य (for च). K4 [ऽ]श्वांश्च; B4 [ऽ]श्वांस्तु (for चाश्वान्). — ^{d}) B2 Dn1 तथा तौ; B4 तथोभौ; Dn2 D3.6–8 तथा वै (for उभौ च). S प्राष्ठिसारथी.

29 Ś K1–3 om. 29^{ab} (cf. v. l. 28). — ^{a}) K4 G1 M1.2 च (for तु). — ^{b}) B4 D3.6–8 तु (for च). — B5 om. (hapl.) 29^{c}–31^{d}. D7 reads 29^{d}–30^{a} twice. — ^{d}) D3.6 अपि (for अभि-). B2 अभिद्रवन् (for °त्वरन्). — For 29^{cd}, S subst.:

821* युधामन्युरथं शीघ्रमारुरोह परंतपः ।
[M5 तूर्णम् (for शीघ्रम्).]

30 For the repetition in D7, cf. v. l. 29. B5 om. 30 (cf. v. l. 29). — ^{a}) D4 सारथिं (for स रथं). K4 रथं संप्राप्य तं भ्रातुर्; T G3.4 तं भ्रातुः स रथं प्राप्य. — ^{b}) G4 सुयोधन- (for दुर्यो°). — ^{c}) G1 M1.2 बहुशस् (for °भिस्). — D4 om. (hapl.) 30^{d}–34^{c}. — ^{d}) D6 हयाः (for हताः).

31 B5 D4 om. 31 (cf. v. l. 29, 30). — ^{a}) T G3.4 [अ]द्य (for [अ]स्य). — ^{b}) G1 M1.2 परमेषुधी (for °षुणा). — ^{c}) T G3.4 युधामन्युरथं शीघ्रं. — ^{d}) D8 शरान्सूतं (for शरावापं). — After 31, T G2–5 (G2.5 repeating) M3–5 ins. 820*.

32 D4 om. 32 (cf. v. l. 30). — ^{b}) B2.3 Dc1 Dn1 S अवतीर्य; D7 °ह्रत्य; D8 °द्रुत्य (for °प्लुत्य). Ś K1–4 Dn2 D1 रथर्षभः; K5 B1.4 D2.3.6 नरर्षभः; B2.3.5 Dc1 Dn1 नराधिपः; D5.7.8 नरर्षभ (for महारथः). — ^{d}) D1.3 G1.2 M1.2 पांचालान्. K1 [अ]त्यधावत; D1 G3 [अ]भि° (for [अ]भ्य°). B1.2 Dc1 पांचाल्यौ तौ समा(Dc1 °म)र्दयत्.

33 D4 om. 33 (cf. v. l. 30). B3 reads 33^{ab} on marg. — ^{a}) B2 आपतंतं तु संप्रेक्ष्य. — ^{b}) D2 -पुरंजयौ. K3 B2.3 Dc1 Dn1 क्रुद्धं कुरुपतिं तदा. — ^{c}) D3 अथ क्रांतौ; D6 G1 M1.2 अवप्लुत्य (for °प्लुतौ). Ś1 रथोपस्थे; K5 रथात्तस्माद् (for रथोपस्थाद्).

34 D4 om. 34^{abc} (cf. v. l. 30). — ^{a}) B1–4 Dc1 Dn1 D2 T1 G1–3.5 -चित्रांगं; G4 -चित्राभं (for -चित्रं तं). — ^{b}) K2 D1.2 स्यंदनं (for °न-). G4 -प्रवरां. B1.4 बली; G2 रथं; G5 यदि (for गदी). Dc1 Dn1 गदया स्यंदनं गदी. — ^{c}) B2.3 Dc1 Dn संक्रुद्धः (for गदया). T G2–5 M3–5 चूर्णयामास (for पोथ°). — ^{d}) Ś2 K2.4 तथा; K3 D1 तदा; B2.3 Dc1 Dn नृप (for रणे). K1 साश्वसूतरथं प्रति; B5 °रथध्वजं; D7.8 °तं त्वरन्रणे; G1 M सयंतारं सवाजिनं. — After 34, S ins.:

822* एतदीदृशकं कार्षीत्पुत्रस्तव जनाधिप ।
गदया गदिनां श्रेष्ठः सर्वलोकमहारथः ।

35 ^{a}) B1–3 Dc1 Dn1 T G2–5 भंक्त्वा; B5 भग्नं; D2 त्यक्त्वा (for हत्वा). B (except B4) Dc1 Dn1 D5 T G2–5 रथं (for चैनं). G1 M संछिन्नधन्वा विरथो. — ^{d}) K1 रथं तपः (sic); Dn1 D3.7 परंतप.

36 ^{a}) B1 T G2–5 पंचालानां. D3 च; D7.8 सु- (for तु). B1–3 Dc1 Dn1 D5 G1 M transp

१०६

धृतराष्ट्र उवाच ।
यौ तौ कर्णश्च भीमश्च संप्रयुद्धौ महाबलौ ।
अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥ १
पूर्वं हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ।
कथं भूयस्तु राधेयो भीममागान्महारथः ॥ २
भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ।
महारथसमाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ३
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नान्यतो भयमादत्त विना कर्णं धनुर्धरम् ॥ ४
भयान्न शेते सततं चिन्तयन्वै महारथम् । C. 7. 5361 B. 7. 131. 7 K. 7. 131. 8

---

and तौ. — ^{b}) K2.5 B2.3 Dc1 Dn1 D2.4.5.7 G1 M महारथौ (for °बलौ). — ^{c}) K2 B2.3 Dc1 Dn1 D2 T G2–5 M5 (*sup. lin.* as in text) रथावन्यौ (for रथमन्यं). D2 S समास्थाय (for °रुह्य). — ^{d}) B1.4 T G2–5 M3–5 उपेयतुः; G1 M1.2 अगच्छतां (for अभीयतुः). B2.3.5 Dc1 Dn1 बीभत्सुमभिजग्मतुः; D2.4.5 धनंजयसमीयतुः.

Colophon. — *Sub-parvan* : Ś1 K4.5 B2–4 Dc1 Dn2 D1.2.5.7.8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : T G3–5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name* : Ś2 K2 B1.3.4 भीमप्रवेशः; K3–5 B2.5 Dc1 Dn2 D1.3–5.7.8 G1 M1.2 भीमसेनप्रवेशः; D2 दुर्योधनयुद्धं; D6 भीमसेनप्रवेशे दुर्योधनस्य युधामन्यूत्तमौजसाभ्यां युद्धं; T G3–5 भीमप्रवेशे दुर्योधनयुधामन्यूत्तमौजोयुद्धं; G2 भीमप्रवेशे युधामन्यूत्तमौजसयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 127; B2 57; B3 128; B5 136; Dn1 130; D2 134; D3 26; G1 M 126. — *Śloka no.* : K2 Dc1 Dn1 44.

106

1 Before the ref., K4 B Dc1 Dn D1.2.5 S ins.:

823* संजय उवाच ।
वर्तमाने महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
व्याकुलेषु च सैन्येषु पीड्यमानेषु सर्वशः ।
राधेयो भीममानर्च्छद्युद्धाय भरतर्षभ ।
यथा नागो वने नागं मत्तो मत्तमभिद्रवत् ।

[(L. 1) G1.3–5 M रोम- (for लोम-). — (L. 2) K4 B5 Dn2 D2.5 सर्वेषु (for सैन्येषु). B4 संघशः; Dn2 D2 S संयुगे (for सर्वशः). — (L. 3) S आगच्छद् (for आनर्च्छद्). D2 स राधेयो भीममार्च्छद् (for the prior half). — (L. 4) B Dn2 M3 अभिद्रवन्; D2 G2.5 अभिद्रवेत् (for °द्रवत्).]

— After 823*, S repeats 7. 104. 33. — ^{a}) K5 B4 D2.4.5.7.8 G1 M1.2 यौ तौ (B4 ततो; D2 यौ तु) भीमश्च कर्णश्च. — ^{b}) G4 समयुद्धौ (for संप्र°). Ś K1–4 D1 महारथौ; D2 °रणे (for °बलौ). G1 M1.2 संप्रयुक्तौ महारथौ. — ^{d}) G4 रणे.

2 ^{a}) Ś K1–4 D1.6 संख्ये (for कर्णो). — ^{b}) Ś2 K1–4 वीर्यवान्; G1 M संजय (for संयुगे). — ^{c}) B Dc1 Dn1 D2.8 स; S (except G2.5) [ऽ]पि (for तु). — ^{d}) Ś1 K5 आयान् (for आगान्). T G2 महारथं; M3–5 °हवे (for °रथः).

3 Before 3, G1 M1.2 ins. धृतराष्ट्रः. G1 M1.2 read 3^{ab} twice. — ^{a}) B2 (marg.) Dc1 Dn1 सूर्य- (for सूत-). G1 M1.2 (all first time) पुनर्भीमश्च राधेयं. — ^{b}) G1 M1.2 (all second time).3–5 प्रत्युद्यायात् (for °द्यातः). B4 कथं यातो रणं प्रति. — ^{c}) B2 Dn2 D2 महारथं (for °रथ-). B1.3–5 Dc1 Dn1 महारथः समाख्यातः. — ^{d}) Ś1 अपि तं; Ś2 K1.3 पितरं (for प्रवरं). B4 पृथिव्यां प्रवरो रथः.

4 M4 reads 4^{ab} after 5^{ab}. — ^{a}) B3 Dc1 S द्रोणभीष्माव् (for भीष्मद्रोणाव्). — ^{b}) B (except B4) Dc1 Dn धर्मराजो (for धर्मपुत्रो). — K5 om. 4^{c}–5^{b}. — ^{c}) Ś1 आधत्त; D4–6.8 S आदत्ते (for आदत्त). — ^{d}) B (except B4) Dc1 Dn1 यथा (B5 Dn1 विना) कर्णान्महारथात्.

5 K5 om. 5^{ab} (cf. v. l. 4). — ^{a}) B4 भयात्तु- (for °न्न). — ^{b}) D4 चिंतयित्वा (for °यन्वै). — B1–3.5 Dc1 Dn1 subst. for 5^{ab} :

824* भयाद्यस्य महाबाहोर्न शेते बहुलाः समाः ।
चिन्तयन्निखिशो वीर्यं राधेयस्य महात्मनः ।

[(L. 1) B2.5 Dn1 महाबाहो).]

— After 5^{ab}, M4 reads 4^{ab}. — ^{c}) B (except B4)

C. 7. 5361
B. 7. 131. 7
K. 7. 131. 8

तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ५
ब्रह्मण्यं वीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
कथं कर्णं युधां श्रेष्ठं भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ६
यौ तौ समीयतुर्वीरावर्जुनस्य रथं प्रति ।
कथं नु तावयुध्येतां सूतपुत्रवृकोदरौ ॥ ७
भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः ।
कथं भीमेन युयुधे कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन् ॥ ८
भीमो वा सूतपुत्रेण स्मरन्वैरं पुरा कृतम् ।
सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्णेन सह संयुगे ॥ ९
आशास्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम ।
कर्णो जेष्यति संग्रामे सहितान्पाण्डवानिति ॥ १०
जयाशा यत्र मन्दस्य पुत्रस्य मम संयुगे ।
स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयुध्यत ॥ ११
यं समाश्रित्य पुत्रैर्मे कृतं वैरं महारथैः ।
तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १२
अनेकान्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्भवान् ।
स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १३
योऽजयत्पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् ।
तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १४
यो जातः कुण्डलाभ्यां च कवचेन सहैव च ।

Dc1 Dn2 D3.6 तु (for हि). D5 तं कथं सूततनयं. —^{d}) Ś1 K1.4 युध्येत; K3 वध्येत (for ऽयुध्यत). B2.3 Dc1 Dn1 भीमोयोधयताहवे.

6 ^{a}) Ś2 K4 D1.6 ब्राह्मण्यं (for ब्रह्मण्यं). G1 M शौर्य- (for वीर्य-). M3 -राशिं च (for -संपन्नं). K1 ब्रह्मण्यं वीर्यवंतं तं. —^{b}) K5 D1 [अ]नुवर्तिनं; D6.7 [अ]निवर्तनं (for °वर्तिनम्). —^{d}) Ś K1–4 B1 Dn2 D1.3.4.7.8 M5 संजय (for संयुगे). B2.3 Dc1 Dn1 योधयामास पांडवः.

7 ^{a}) S समेयतुर् (for समीय°). K4 वान्याव् (for वीराव्). —^{b}) B (except B4) Dc1 Dn1 वैकर्तनवृकोदरौ. —^{c}) Ś2 K5 B4 Dn D3.5.7 G5 तु; D8 च; G1 M हि (for नु). D2.8 कथं तावत्र यु(D2 °वप्ययु)ध्येतां. —^{d}) K3 D3.8 सूतपुत्रौ (for °पुत्र-). B (except B4) Dc1 Dn1 महाबलपराक्रमौ. — After 7, G1 M read (with var.) 16^{ab}.

8 For the incident, cf. 5. 144. 20–25. —^{a}) B1 (marg.) दर्शयन्; G1 M श्रुतवान् (for दर्शितं). —^{b}) D2 संजय; D6 चापि च; G1 M चैव स (for चापि स). —^{c}) S कथं युध्यत (T G2–5 M5 °ति) भीमेन.

9 ^{a}) B3 वै (for वा). G2.5 मम (for सूत-). T G2–5 पुत्रस्य (for -पुत्रेण). — G1 M1.2 om. 9^{cd}. —^{c}) K3 B Dc1 Dn1 D5 T G2–5 M3–5 ह्ययुध्यत (for सोऽयु°). G3–5 रणे (for कथं). B Dc1 T G3–5 M3–5 शूरः (for वीरः). —^{d}) G3–5 कथं कर्णेन संयुगे.

10 ^{a}) D2.4 सूतं (for सूत). G1 M1.2 नित्यमाशंसते सूत. —^{b}) Dn2 पुत्रे (for पुत्रो). —^{d}) B2.3.5 Dc1 Dn1 समस्तान्; D7 संहितान् (for सहि°). D3.6 प्रति (for इति). B4 सहितान्पांडुनंदनान्; G1 M सहितान्सर्वपांडवान्.

11 ^{a}) D2 यस्य (for यत्र). B Dc1 Dn1 D6 G2 पुत्रस्य; Dn2 संदृश्य; D5 वीरस्य; G5 मर्मस्य (for मन्दस्य). —^{b}) B Dc1 Dn1 G2 मम (B4 यत्र) मंदस्य; D5.7.8 T G3–5 M मम पुत्रस्य (by transp.); G1 मम पूर्वस्य. Dn2 D3.6 S संजय (for संयुगे). —^{c}) D1 कथं हि (for स कथं). —^{d}) B2.3.5 Dc1 Dn1 D5 अयोधयत् (for अयुध्यत). G1 M भीमं युध्यत संयुगे (M5 संजय).

12 ^{a}) Dn2 समासाद्य; D6 °सृत्य (for °श्रित्य). B4 पुत्रो (for पुत्रैर्). —^{b}) B4 [ऽ]करोद् (for कृतं). — B4 om. 12^{c}–15^{d}. Dn2 om. 12^{c}–13^{d}. —^{c}) S स (for तं). S -तनयस् (for -तनयं). D2 युद्धे (for तात). —^{d}) D5 [अ]युध्यत (for [अ]योधयत्). T G2–5 कथं भीममयोधयत्; G1 M कथं युध्यत संयुगे (M3–5 पांडवं).

13 B4 Dn2 om. 13 (cf. v. l. 12). D8 repeats 13 after 14. —^{b}) D5 -समुद्गतान् (for °द्भवान्). — M3 reads 13^{c}–14^{b} after 15^{ab}. —^{c}) G1 M1.2 स्मरंश्च स (for स्मरमाणः). —^{d}) G1 M1.2 सूतपुत्रेण युध्यते.

14 For the sequence in M3, cf. v. l. 13. B4 om. 14 (cf. v. l. 12). D5 om. 14^{cd}. —^{c}) K5 भीमो (for युद्धे). B1–3 Dc1 G1 M तं सूतपुत्रं समरे. —^{d}) K5 योधयामास संजय; G1 M कथं युध्यत मारुतिः; G3 कथं भीमोभ्ययोधयत्. — After 14, D8 repeats 13.

तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥ १५
यथा तयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयी तयोः ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ॥ १६
संजय उवाच ।
भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
इयेष गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनंजयौ ॥ १७
तं प्रयान्तमभिद्रुत्य राधेयः कङ्कपत्रिभिः ।
अभ्यवर्षन्महाराज मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥ १८
फुल्लता पङ्कजेनेव वक्त्रेणाभ्युत्स्मयन्बली ।
आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ १९
भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णान्नामर्षयद्युधि ।
अर्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥ २०
अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायसैः ।
द्वैरथे दंशितं यत्तं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ २१ C. 7. 5379 B. 7. 131. 25 K. 7. 131. 27

15 For the sequence in M3, cf. v. l. 13. B4 om. 15 (cf. v. l. 13). K1–4 D1 om. (hapl.) 15. — [a]) S वै (for च). — [b]) B3 Dn2 D3. 6 तु; D7. 8 तं (for च). D2 S कवचेन च वीर्यवान्. — [c]) D7. 8 सूतपुत्रं च समरे; G1 M तं सूततनयं युद्धे. — [d]) D2. 5 T G2–5 कथं भीमोभ्य(D2. 5 G5 °मो ह्य)योधयत्; G1 M कथं युध्यत मारुतिः. — After 15, T G2–5 ins.:

825* अस्त्रहेतोः पुरा तात भार्गवं समपूजयत् ।
तस्य प्रसादाद्ब्रह्मास्त्रं लब्धवांश्च भृगूत्तमात् ।

16 G1 M read 16[ab] after 7; B4 reads the same twice. — [a]) Ś1 D4 तथा (for यथा). D7. 8 तथा तथा तयोर्युद्धं; G1 M यथा युद्धं तयोरासीत्. — [b]) K1. 2 यच्चासीद्; K5 य आसीद्. B4 (first time) पश्चाद्धि; T G2–5 यश्च वै; G1 M3–5 कश्चैव (for यश्चासीद्). B2 तथा (for तयोः). D3. 5. 6 यथासीद्विजयस्तयोः; M1. 2 कस्यैव विजयस्तयोः. — [c]) K5 तं समाचक्ष्व तत्त्वेन. — [d]) G4 समर्थो (for कुशलो). M1. 2 संजयः.

17 [a]) D3 G2 च (for तु). B4 भीमसेन(:) समुत्सृज्य. — [b]) B4 राधेयं (for उत्सृज्य). B5 वरः (for वरम्). — [c]) D5 यत्रोभौ; G1 M यत्रासौ (for यत्रास्तां). — [d]) G5 कर्ण- (for कृष्ण-). G1 M किरीटी कृष्णसारथिः.

18 [a]) Some MSS. प्रयातम् (for °न्तम्). K2 नमस्कृत्य; D4 अभिद्रुत्य; S अनादृत्य (for अभिद्रुत्य). — [d]) D5 वृष्ट्यैव (for वृष्ट्येव). S यथा(G1 M इवा)-

19 [a]) S फुल्लेन (for फुल्लता). K1. 2. 4 D5. 6 T G2–4 पंकजेनैव; G5 corrupt (for °जेनेव). — [b]) G1. 5 M1. 2 पत्रेण (for वक्त्रेण). B (except B4) Dc1 Dn1 विहसन् (for [अ]भ्युत्स्मयन्). Ś K1–4 D1 इव (for बली). — [c]) G1 M1. 2 रणेभ्याजुहुवे यांतं. — [d]) K4 आधिरथस्; T G2–5 आतिरथिस् (for आधि°). K1. 4 B4. 5 D3 तथा; G1 M ततः (for तदा). — After 19, K4 B Dc1 Dn D1–3. 5. 6 ins.:

826* कर्ण उवाच ।
भीमाहितैस्तव रणे स्वप्नेऽपि न विभावितम् ।
तद्दर्शयसि कस्मान्मे पृष्ठं पार्थदिदृक्षया ।
कुन्त्याः पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन ।
तेन मामभितः स्थित्वा शरवर्षैरवाकिर ।

[(L. 1) D3 भीमाहितात् (for °हितैस्). K4 Dn2 D1. 3. 6 रणः (for रणे). K4 D3. 6 भुवि (for न वि-). K4 B1. 2 Dn2 D3 विभावितः; Dn1 विभाति तं (for °वितम्). D2. 5 रथो यात्यनिवारितः (for the post. half). — (L. 2) D1 विमर्दयसि (for तद्दर्शयसि). D1 नो (for मे). — (L. 3) D2 ते पांडु- (for पाण्डव-). B4 नेदं पांडुसुतस्य ते (for the post. half). — (L. 4) D2 ते नृपाभिगतः स्थित्वा (for the prior half).]

20 [a]) D3. 5. 6 तथा (for तदा). — [b]) B (except B2) Dc1 Dn1 कर्णेन (for कर्णान्न). Ś2 K2. 4 B2 (marg.). 4. 5 D3 अमर्षयन् (for °र्षयद्). K1 कर्णादामर्षयन्युधि; S कर्णेनामर्षयन्यु(M3 °भ्यद्रवद्यु)धि. — [c]) B5 युद्ध-; Dn1 अर्क-; G3. 4 अथ (for अर्ध-). D2 आस्थाय; D5 आश्रित्य (for आवृत्य). — [d]) K5 सूर्य- (for सूत-).

21 [a]) Dn2 D3. 6 आकाश- (for अवक्र-). G1 M वृकोदरस्तु राधेयम्. — [b]) K5 अभ्यकर्षन् (for °वर्षन्). K5 B D (except D1) महायशैः; G1 M ससायकैः (for महायसैः). — [c]) Ś1 K4 D1 द्वैरथं; K2. 3 द्वे रथे. K1. 2. 4 D1 दंसितं; D4 वंशतं (sic). K5 D2. 4. 5. 7. 8 यांतं (for यत्तं). B Dc1 Dn1 दंशितं द्वैरथे यांतं; S दंसि(G5 °शि)तं द्वैरथे (G2 वै रथे; M3–5 द्वैरथं) यत्तं. — [d]) B4 वरः (for वरम्). K5 B2. 3. 5 सर्वशस्त्रविदां वरः; B1 D (except D1) G1 M सर्वश(D2–4 M1. 2 °शा)स्त्रविशारदं (B1 Dc1 Dn1 °दः).

C. 7. 5230 B. 7. 131. 26 K. 7. 131. 28 विधित्सुः कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ।
तं च हत्वेतरान्सर्वान्हन्तुकामो महाबलः ॥ २२
तस्मै प्रासृजदुग्राणि विविधानि परंतपः ।
अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष ॥ २३
तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ।
सूतपुत्रोऽस्त्रमायाभिरग्रसत्सुमहायशाः ॥ २४
स यथावन्महाराज विद्यया वै सुपूजितः ।
आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्रणे ॥ २५
संरम्भेण तु युध्यन्तं भीमसेनं स्मयन्निव ।
अभ्यपद्यत राधेयस्तममर्षी वृकोदरम् ॥ २६
तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य स्मितमाहवे ।
युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥ २७
तं भीमसेनः संप्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ २८
सूतं तु सूतपुत्रस्य सुपुङ्खैर्निशितैः शरैः ।
सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्बिभेद त्रिसप्तभिः ॥ २९
कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ।
विव्याध तुरगान्वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३०

22 B4 reads 22 twice. —a) Ś K1–4 D1.3 विधिवत्; D4 G1 M1.2 विव(D4 °वि)क्षुः; M3 रिधित्सुः (for विधित्सुः). —b) K1 जिघांसुं (for जिघांसुः). K1.3.4 B4 (second time) D2–5 आक्षिणोत्; D6 आवृणोत्; T G2–5 अक्षमी; G1 M ऐक्षत (for अक्षिणोत्). —c) Ś K1–4 Dn2 D1–3 तांश्च; K5 Dn1 D4.7.8 तांस्तु (for तं च). B4 (second time) इहेभवान् (sic) (for हत्वेतरान्). D5 Bom. ed. हत्वा तस्यानुगान्सर्वान् (Bom. ed. °गांस्तं च). —d) Ś K D1.3–8 भीमसेनो; B4 (second time) इंद्रकामो; D2 अनुकर्षान् (for हन्तुकामो). D5 T G2–5 महारथः (for °बलः).

23 a) B4 असै; B5 तस्मात् (for तस्मै). D6–8 प्रसृजद् (for प्रा°). —b) D3.5 G2.4 परंतप. —c) B4 Dn2 D3.6 G4 अमर्षात् (for अमर्षी). —d) B4 संयुगे (for मारिष).

24 a) G5 तु (for [इ]षु-). —b) K5 Dn2 D3.6–8 -घातिनः; D2 -शालिनः (for -गामिनः). —c) K5 तु; D2 [ऽ]थ (for ऽस्त्र-). —d) B1 स (for सु-). K5 D4.7.8 T G1–5 -बलः (for -यशाः). B2.3.5 Dc1 Dn1 अग्रसत्परमास्त्रवित्; G1 M ग्रसते स पुनः पुनः.

25 a) Ś2 K5 तथावन्; D5 यथा वै (for यथावन्). B2.3.5 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज). — D4 om. 25^b–32^a. —b) K4 D1 [ए]व सु-; S (except T G3) वैद्य (for वै सु-). B4 मायया वै प्रपूजितः. —c) D2 T G2–5 महाराज (for महेष्वासः). —d) B1 Dc1 पर्यंचरन्; D5 °पतद् (for °चरद्). B2.3.5 Dc1 Dn1 बली (for रणे). S कर्णः पर्यपतद्रथी.

26 D4 om. 26 (cf. v. l. 25). —a) Ś2 B1 (orig.).4 T G2–5 च (for तु). Ś K1.3.4 D1 युद्धेन (for युध्यन्तं). B1 (marg.).2.3.5 Dc1 Dn1 युध्यमानं तु (B1 °नस्तु) संरंभाद्; D2 समेत्य तं च युध्यंतं; G1 M असंरंभेण तं विद्धा. —b) B Dc1 Dn1 S हसन् (for स्मयन्). —c) K5 D5.7.8 अवमन्यत; D2 अत्युत्स्मयत; S अत्यमन्यत (for अभ्यपद्यत). B2.3.5 Dc1 Dn1 G1 M कौंतेयं (for राधेयस्). d) B2.3.5 Dc1 Dn1 कर्णो राजन्; T G3.4 कर्णो मानी; G1 M अतदर्हं; G2.5 कर्णोमर्षी (for तममर्षी).

27 D4 om. 27 (cf. v. l. 25). —a) T G2 नो (for न). Ś2 K1.2 D1.5 [अ]मर्षंत; K4 [अ]मर्षीत (for [अ]मृष्यत). —c) G1 M शूरेषु (for वीरेषु). —d) B2 (marg.) स्तनांतरे (for समन्ततः).

28 D4 om. 28 (cf. v. l. 25). —a) Dn1 D7 संप्राप्तः (for °प्तं). —b) G1 M समंततः (for स्तनान्तरे). —c) T G2 विव्याथ. S बलवत् (for °वान्).

29 D4 om. 29 (cf. v. l. 25). —a) Ś K1–4 D1 पुत्रं तु; K5 B4 D5.7.8 पुनस्तु; B1–3.5 Dc1 Dn1 D2.3.6 पुनश्च (for सूतं तु). K5 B Dc1 Dn D2.3.5–8 -पुत्रं तु (D5.7.8 तं) (for -पुत्रस्य). —b) K4 संपुखैर्. G1 M सुमुखैः (for निशितैः). B2.3.5 Dc1 Dn1 स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः. — B1 om. (hapl.) 29^c–30^d. —c) Ś1 K2 स; T G M1.2 वि- (for सु-). —d) Ś1 शितैः शरैः; Ś2 K1–4 D1 महाबलः (K2 °लं); D2 महामृधे; T G2.3 त्रिभिस्त्रिभिः (for त्रिसप्तभिः). G1 M1.2 ताडयामास सप्तभिः.

30 B1 D4 om. 30 (cf. v. l. 29, 25). —a) S अश्वान् (for कर्णो). Ś2 भाल्लैः; D2 बाणैः; D5 तस्य (for जालैः). —b) Ś2 स छन्नान्; D5 स हयान्; S प्रच्छन्नान् (for संछन्नान्). —c) T G2 विव्याथ. D5 चतुरो; T G2–5 [अ]तिरथो; G1 M [अ]तिरथैर् (for तुरगान्). B Dc1 Dn1 हयान्विव्याध भीमस्य. —d) D2

ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ।
कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥ ३१
सरथः सध्वजस्तत्र ससूतः पाण्डवस्तदा ।
प्राच्छाद्यत महाराज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३२
तस्य कर्णश्चतुःषष्ट्या व्यधमत्कवचं दृढम् ।
क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्श्वे नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३३
ततोऽचिन्त्य महावेगान्कर्णकार्मुकनिःसृतान् ।
समाश्लिष्यदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ ३४
स कर्णचापप्रभवानिषूनाशीविषोपमान् ।
बिभ्रद्भीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ३५
ततो द्वात्रिंशता भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३६
अयत्नेनैव तं कर्णः शरैरुप समाकिरत् ।
भीमसेनं महाबाहुं सैन्धवस्य वधैषिणम् ॥ ३७
मृदुपूर्वं च राधेयो भीममाजावयोधयत् ।
क्रोधपूर्वं तथा भीमः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३८
तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
स तस्मै व्यसृजत्तूर्णं शरवर्षममित्रजित् ॥ ३९ 7. 5397 7. 131. 43 7. 131. 45

तथा (for शरैः).

31 D_4 om. 31 (cf. v. l. 25). — ^{a}) S वर्षं (for जालं). — ^{c}) D_5 प्रहितं (for विहितं). — ^{d}) G_1 $M_{1.2}$ निमेषार्धेण दृश्यते.

32 D_4 om. 32^{a} (cf. v. l. 25). — ^{a}) T G_{2-5} M_{3-5} तस्य (for तत्र). B_3 सध्वजः सरथस्तत्र. — ^{b}) K_1 B_4 $D_{5.7.8}$ तथा (for तदा). T G_{2-5} स सूतः पांडवस्य ह. — ^{c}) $D_{1.4-6}$ T G_{2-5} प्रच्छाद्यत (for प्राच्छा°). — K_4 om. (hapl.) 32^{d}–35^{c}.

33 K_4 om. 33 (cf. v. l. 32). — ^{a}) T G_{2-5} तं स ($G_{2.5}$ च) कर्णश्; G_1 M_2 स कर्णस्य (for तस्य कर्णश्). — ^{b}) D_7 व्यधमन्; S विव्याध (T G_2 °थ) (for व्यधमत्). G_1 $M_{1.2}$ शरैः (for दृढम्). — ^{c}) K_2 चास्य हनत्; B Dc_1 चाप्यवधीत्; $D_{2.3.5.6}$ चाभ्यहनत् (for चाप्य°). B Dc_1 Dn_1 $D_{2-4.6}$ पार्थं (for पार्श्वे). D_7 संक्रुद्धश्चाप्यहन्पार्श्वे; G_1 $M_{1.2}$ क्रुद्धो द्वादश नाराचान्. — ^{d}) D_2 नाराचैर्नतपर्वभिः; G_1 $M_{1.2}$ वामपार्श्वे समर्पयत्.

34 K_4 om. 34 (cf. v. l. 32). — ^{a}) G_1 M अविचिंत्य (for ततोऽचिन्त्य). Cd cites आचिंत्य (as in text). G_1 $M_{1.2}$ महाराज; Bom ed. °बाहुः (for °वेगान्). — ^{b}) K_5 D_5 -चापाग्रि- (for -कार्मुक-). T G_2 -निःसुतान्. G_1 $M_{1.2}$ कर्णचापच्युताञ्शरान्. — ^{c}) T समाच्छदद्; G_1 M समाहनद् (for समाश्लिष्यद्). K_{1-3} D_1 समाश्लिष्य च संभ्रांतः. — ^{d}) $Ś_2$ $K_{2.3}$ D_2 सूतपुत्रो; K_5 पांडुपुत्रो (for सूतपुत्रं).

35 K_4 om. 35^{abc} (cf. v. l. 32). — ^{a}) $Ś_1$ -प्रवहान् (for -प्रभवान्). $Ś_2$ K_{1-3} D_1 कर्णचापप्रवहना(K_3 D_1 °णा)न्. — D_7 om. (hapl.) 35^{c}–36^{d}. — ^{c}) G_1 $M_{1.2}$ चापि (for भीमो). G_1 M महावेगान् (for °राज). — ^{d}) D_1 न च प्राप; T G_{2-4} M_{3-5} नाजगाम (for न जगाम). G_1 $M_{1.2}$ न विव्यथत पांडवः. — After 35, D_5 ins.:

827* स कर्णचापं चिच्छेद भीमसेनो महाबलः ।
त्रासयित्वा महाराज गामामितविक्रमः ।

36 D_7 om. 36 (cf. v. l. 35). — ^{a}) The portion of the text from द्वात्रिंशता up to 7. 110. 35^{d} is lost in $Ś_2$ on missing folios. B_3 $D_{4.6}$ द्वाविंशता; D_2 द्वात्रिंशतैर् (for द्वात्रिंशता). G_1 M ततो द्वादशभिर्बाणैर्. — ^{b}) $D_{2.4.8}$ -तेजसैः (for -तेजनैः).

37 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 36). — ^{a}) B_1 प्रयत्नेन (for अ°). D_4 च (for [ए]व). D_6 तान् (for तं). — ^{b}) D_5 कोपात्; G_{3-5} अपि (for उप). D_2 समाचिनोत्; $D_{5.6.8}$ °किरन् (for °किरत्). B Dc_1 Dn_1 शरैः क्रुद्ध($B_{2.4}$ Dn_1 शरैर्भृश)मवाकिरत्. — ^{c}) D_3 महाबाहुः (for °बाहुं).

38 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 36). — ^{a}) $B_{1.3.5}$ Dc_1 Dn D_8 G_1 M तु; B_2 हि (for च). — ^{b}) K_2 B_5 Dn_2 $D_{2.3.6}$ भीमसेनम् (for भीममाजाव्). — ^{c}) K_3 D_7 भीमं (for भीमः). T G_{2-5} क्रुद्धो वै भीमसेनस्तु; G_1 M क्रुद्धो भीमस्ततः क्रुद्धं.

39 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 36). — ^{a}) D_5 नामर्षद् (for नामृष्यद्). — ^{b}) T $G_{3.4}$ अमर्षितः (for °र्षणः). — ^{c}) G_1 $M_{1.2}$ transp. स and तस्मै. — ^{d}) K_4 D_1 शरवर्षैर्; G_1 $M_{1.2}$ °वृष्टिम् (for °वर्षम्). $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_1 अमित्रहा (for °जित्). D_2 शरवृष्टिं महाबलः.

40 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 36). — ^{a}) K_{1-4} $D_{1.4.7.8}$ प्रेरिता (for प्रेषिता). $B_{2.3.5}$ Dc_1 Dn_1 तेन (for राजन्). — ^{b}) $Ś_1$ भीमसेनस्य (for °सेनेन). — ^{c}) D_3

C. 7. 5396
B. 7. 131. 44
K. 7. 131. 46

ते शराः प्रेषिता राजन्भीमसेनेन संयुगे ।
निपेतुः सर्वतो भीमाः कूजन्त इव पक्षिणः ॥ ४०
हेमपुङ्खा महाराज भीमसेनधनुश्च्युताः ।
अभ्यद्रवंस्ते राधेयं वृकाः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४१
कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समन्ततः ।
राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि संयुगे ॥ ४२
तस्य तानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ।
चिच्छेद बहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४३
पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनं महारथम् ॥ ४४
तत्र भारत भीमं तु दृष्टवन्तः स्म सायकैः ।
समाचिततनुं संख्ये श्वाविधं शललैरिव ॥ ४५
हेमपुङ्खाञ्शिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्शरान् ।
दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव भास्करः ॥ ४६
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यरोचत ।
तपनीयनिभैः पुष्पैः पलाश इव कानने ॥ ४७
तत्तु भीमो महाराज कर्णस्य चरितं रणे ।
नामृष्यत महेष्वासः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ ४८

S संपेतुः (for निपेतुः). Ś1 भीमात्; K4 भीमं; B2. 3. 5 Dc1 Dn1 वीरे; Dn2 D3. 6 भूमौ; D2 कर्णं; D5 मार्गं; D8 भीताः; G5 भीमः (for भीमाः). —^{d}) D2 रुजंत; D4 कुकुंज; D5 गर्जंत; D6 कूजंति (for कूजन्त).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) D4 हेमपुंखो. B2. 3. 5 Dc1 Dn1 प्रसन्नाग्रा; T G3 शरावेगा; G2 महाघोरा (for °राज). —^{b}) G1 M1. 2 भीमस्य धनुषश्च्युताः. — B1 reads 41^{cd} on marg. —^{c}) K1. 5 D2. 5. 6 T G2–5 M3–5 अभ्यद्रवंत; B2–5 Dc1 Dn1 प्राच्छादयंस्ते; Dn2 D7. 8 G1 M1. 2 अभ्यद्रवंस्तु (for °द्रवंस्ते). —^{d}) S व्याघ्राः (G5 °घ्रः) (for वृकाः). K1. 3. 4 D1 -मृगानिव; K2 -मृगा इव (for -मृगं यथा). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 शलभा इव पावकं.

42 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{c}) D1. 4 विसृजद् (for व्यसृजद्). —^{d}) B2. 3 Dc1 Dn1 भारत; T G2–5 मारिष; G1 M1. 2 सर्वशः; M3–5 सर्वतः (for संयुगे).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{b}) Ś1 K Dn2 D1. 3. 4. 7. 8 परम- (for समर-). D5 बाणान्परमशोभनः; G1 M1. 2 इषून्द्विरदकर्मणः. —^{c}) K5 G1 M बहुधा; D2 विमलैर् (for बहुभिर्). —^{d}) K1–4 Dn2 D1. 3. 5. 6 तानप्राप्तान्; D2 स्वर्णपुंखैर्; S तानवाप्तान् (for असंप्राप्तान्). G1 M ससूतजः (for वृकोदरः).

44 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) G1 M1. 2 भीमं (for पुनश्च). — D7. 8 om. 44^{cd}. —^{c}) G1 M1. 2 राजन् (for युद्धे). —^{d}) B2. 3 Dc1 Dn1 M3. 4 अरिंदमः; B4 महारणं (for °रथम्). G1 M1. 2 सर्वलोकमहारथः. — After 44, G1 M1. 2 ins.:

828* पुनर्बाणमयं वर्षं व्यसृजत्पाण्डवं प्रति ।
तथा कर्णेन समरे पीड्यमानः समन्ततः ।

45 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) G1 M1. 2 तव भारत सैन्ये तु. —^{b}) T G2–4 तु (for स्म). B1. 2 D3 शायकैः. —^{c}) B4 युद्धे; G4 M3. 4 संघे; G5 M5 संखे (for संख्ये). G1 M1. 2 शकलीकृतसर्वांगं. —^{d}) K5 D5. 7. 8 छादितं; Dn1 श्वाविद्धः; D3. 6 श्वाविद्धं; D4 श्वावित्स; S श्वावि(G3. 4 °बि)डं; Cd श्वाविधं (as in text). Ś1 K1–3 सलिलैर्; K5 Dn2 D3. 5. 7. 8 शलभैर्; D4 सिलकैर्; Cd शललैर् (as in text).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) D4 शिलान् (for शिला-). —^{c}) K5 D4. 5. 7 G1 M1. 2 भीमः; D2 वीर (for वीरः). —^{d}) B2 रश्मिमान् (for भास्करः).

47 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) D4 रुधिरोषित-. —^{b}) D2 राजन्भीमो (for भीमसेनो). K4 विरोचितः; B (except B4) Dc1 Dn D1. 3. 5–8 व्यराजत; D4 व्यत्सृजन् (sic) (for व्यरोचत). G1 M1. 2 राजन्राजत भारत. —^{c}) D5. 6 तपनीयचितैः (D6 °निलैः) (for °निभैः). G3 फुल्लैः; G4 भल्लैः (for पुष्पैः). —^{d}) G1 M1. 2 यथा स्यात्किंशुको वने. — For 47^{cd}, B2. 3. 5 Dc1 Dn1 Bom. ed. subst.:

829* समृद्धकुसुमापीडो वसन्तेऽशोकवत्तरुः ।

[Bom. ed. [ऽ]शोकवृक्षवत् (for °वत्तरुः).]

48 Ś2 missing (cf. v. l. 36). —^{a}) K1–4 D1. 3. 4. 7. 8 G3 M3 तं तु; D6 ततो (for तत्तु). B3. 5 Dc1 महाबाहोः; B4 महेष्वासः; Dn1 महाबाहुः (for °राज). —^{b}) B4 महत् (for रणे). —^{c}) B2. 3 Dc1 Dn1 महाबाहुः; T G2–5 महाराज (for महेष्वासः). —^{d}) K1–4 D1 कोपाद् (for क्रोधाद्). K4. 5 D3 G4 उद्धृत्य; D1 उद्वृत्त-; D4 संवृत्य; D7. 8 आवृत्य (for उद्वृत्य). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 क्रोधादुद्वृत्तलोचनः.

स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्विषोल्बणैः ॥ ४९
तं विव्याध पुनर्भीमः षड्भिरष्टाभिरेव च ।
मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं महारणे ॥ ५०
ततः कर्णस्य संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं सर्वोपकरणानि च ॥ ५१
जघान चतुरश्चाश्वान्सूतं च त्वरितः शरैः ।
नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्णं विव्याध चोरसि ॥ ५२
ते जग्मुर्धरणीं सर्वे कर्णं निर्भिद्य मारिष ।
यथा हि जलदं भित्त्वा राजन्सूर्यस्य रश्मयः ॥ ५३
स वैकल्यं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शरार्दितः ।
तथा पुरुषमानी स प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ५४ C. 7. 5412 B. 7. 131. 58 K. 7. 131. 60

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

---

49 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — b) K1.4 B3 समर्दयत्; K2.3 Dc1 Dn1 D1 समार्दयत्; Dn2 D2.3.5.6 S समर्पयत् (for समा°). — d) K1–3 D1 विषोद्धतैः; K4 बिवोद्भृतौ; Dn2 D3.6 त्रिशोभनैः (for त्रिषोल्बणैः). B4 गूढपाशैरित्रोल्बगैः; Cd cites गूढपादैः (as in text). — For 49^{cd}, G1 M subst.:

830* विविशुश्च यथैवोग्रा वल्मीकं भुजगोत्तमाः ।

[M3–5 तं (for च).]

— After 49, Dn2 ins.:

831* सप्तभिर्निशितैस्तूर्णं शरैराशीविषोपमैः ।

50 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — a) G1 M विव्याध तं (G1 च) (by transp.). T G2 विव्याथ. B2.3.5 Dc1 Dn1 पुनरेव च विव्याध. — b) G3.5 अष्टभिर्. G4 शरैः षाष्टिभिरेव च. — c) T G2–5 M3–5 -विक्रांतं (for विक्रान्तः). Ś1 K1–4 D1 मत्तः समरविक्रांतः; D5 मत्त-द्विरदविक्रांतः. — d) B2.3.5 Dc1 M3.4 तनुत्यजं (for महारणे). — For 50^{cd}, G1 M1.2 subst.:

832* मर्मण्यनपराधी संदिधित्सुः कलहं तदा ।

51 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — a) G1 M स तु (for ततः). D7 संयुक्तो (for संक्रुद्धो). B2.3.5 Dc1 पुनरन्येन बाणेन; D8 ततः कर्णः सुसंक्रुद्धो. — b) D5 महाबलः (for प्रतापवान्). — d) B2.3 Dc1 कर्णस्य प्रहसन्निव. — After 51, B1.3.5 Dn2 ins.:

833* तथापि समरे तूर्णं विव्याधोरसि पाण्डवः ।
पाण्डवस्तु पुनर्विद्ध्वा सप्तभिः सायकोत्तमैः ।
अन्यैश्च बहु सं(?)राजञ्शरैराशीविषोपमैः ।

[(L. 1) B1 तं चापि (for तथापि).]

52 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — a) G1 M1.2 विव्याध (for जघान). B1.4 त्वरितं; G5 त्वरितश् (for चतुरश्). K2–4 D (except Dc1 D4) [ऽ]स्य (for च). T G2–4 जघान त्व(G2 प)रितोश्वांश्च. — b) K4.5 Dc1 D3 त्वरितं; D7 त्वरितैः; M3–5 बहुभिः (for त्वरितः). B4 सूतं च वङ्गुभिः शरैः (sic); D5 सूतं भल्लेन मारिष. — c) D3 सूर्य- (for अर्क-). — d) T G2 विव्याथ. G1 M वक्षसि (for चोरसि).

53 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — a) B2.3.5 Dc1 Dn1 आशु; S बाणाः (for सर्वे). — b) D5 भित्त्वा च (for निर्भिद्य). B2.3.5 Dc1 पत्रिणः (for मारिष). — c) K2 B2.3.5 Dc1 Dn1 जलधरं; Dn2 D3.5.6 हि जलदान् (for हि जलदं). — d) B2.3.5 Dc1 Dn1 दिवाकरमरीचयः. — After 53, K5 B1.3 ins.:

834* समाश्वस्तस्तु कर्णो वै पुनर्युद्धमरोचयत् ।
भीमसेनो दृढं कोपात्पुनर्विव्याध पत्रिणा ।

[(L. 1) B1.3 च (for तु). K5 [ऽ]पि (for वै). B1.3 अवोचयत्.]

54 Ś2 missing (cf. v. l. 36). — a) K1–3 D4–6 वैकल्पं; B3.4 G5 वैक्लव्यं (for वैकल्यं). D5 om. मह. — b) B2.3.5 Dc1 Dn1 शराहतः; G1 M1.2 °च्चितः (for °र्दितः). — With 54^{cd}, cf. 858*. — c) Ś1 पुरुषमानं (for °मानी). Ś1 lacuna; B4 D5 च; T G M1.2 सन् (for स). — After 54^{c}, S ins.:

835* लज्जामुत्सृज्य भारत ।
भीमसेनभयात्कर्णः.

— d) D3 प्रतिपायाद्; D4.7 प्रत्ययायाद् (for °पायाद्). — After 54, B1.3.5 Dn2 D2 ins.:

836* अपचक्राम समरे युद्धाय भरतर्षभ ।

[D2 उपचक्राम समरात् (for the prior half). D2 युद्धाच्च (for युद्धाय). B5 भरतर्षभः.]

१०७

C. 7. 5413
B. 7. 132. 3
K. 7. 132. 3

धृतराष्ट्र उवाच ।
यस्मिञ्जयाशा सततं पुत्राणां मम संजय ।
तं दृष्ट्वा विमुखं संख्ये किं नु दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
कर्णो वा समरे तात किमकार्षीदतः परम् ॥ १
संजय उवाच ।
भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव पावकम् ।
रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं कर्णो वातोद्धूत इवार्णवः ॥ २
क्रुद्धमाधिरथिं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशां पते ।
भीमसेनममन्यन्त वैवस्वतमुखे हुतम् ॥ ३
चापशब्दं महत्कृत्वा तलशब्दं च भैरवम् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ४

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K4. 5 B2. 4 Dc1 Dn1 D1. 2. 5. 6 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेऽह्नि. — *Adhy. name:* Ś1 K2–4 Dc1 Dn2 D1. 3. 5 भीमसेनप्रवेशः; K5 B2 D2. 7. 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजयः; B1. 3–5 Dn1 भीमप्रवेशे कर्णपराजयः; D4 कर्णपराजयः; D6 भीमसेनप्रवेशे भीमेन कर्णजयः; T G2–5 कर्णपलायनं; G1 M1. 2 भीमसेनप्रवेशे कर्णपलायनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 128; B2 59; B3 129; B5 137; Dn1 131; D2 135; D3 27; G1 M 127. — *Śloka no.:* Dc1 Dn1 59.

107

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v.l. 7. 106. 36).

1 After the ref., D2. 5 ins. 839*. — ^{a}) B (except B4) Dc1 Dn महती (for सततं). — ^{b}) D5 मम पुत्रस्य संजय. — ^{c}) D4 तद् (for तं). B Dc1 Dn1 भीमात्; T G M3–5 यांतं; M1. 2 संखे (for संख्ये). — ^{d}) K2 Dc1 Dn D6. 7 तु (for नु). — After 1^{cd}, Ś1 K1–3 read 2^{cd}, while D1 reads 2^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. K5 B (except B4) Dc1 Dn D2. 4. 5. 7 ins. after 1^{cd}:

837* कथं च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबलः ।

[D5 नु (for च). B3. 5 Dc1 Dn1 महारथः (for °बलः).]

— ^{e}) T G2–4 [ऽ]पि; M3–5 [ऽ]थ (for वा). — ^{f}) D2. 5 G1 M1. 2 ततः (for अतः).

2 B Dc1 Dn1 D2. 3. 6 T G2–5 om. the ref. D2 ins. after the ref.: D5 after 2:

838* तवापराधाद्राजेन्द्र पुनर्युद्धमवर्तत ।

— K4 Dn2 D1. 3. 6 ins. after 2^{ab}: D2. 5 after the ref. in 1:

839* स्वयं शिष्यो भूतपतेर्भार्गवस्य धनुर्धरः ।

[D5 महादेवस्य शिष्यस्य (for the prior half). Dn2 भृगूत्तम-; D5 शिष्यः कर्णो (for भार्गवस्य).]

— K4 Dn2 D1. 3. 6 cont.:

840* तस्य तुल्योऽस्त्रमायाभिस्तद्विशिष्टोऽथ वा वृषः ।
शिष्यः शिष्यगुणैर्युक्तः कालान्तकयमोपमः ।
स भीमसेनेन जितः पाण्डुपुत्रेण भारत ।

[(L. 1) D6 यथा (for ऽथ वा). Dn2 D3 दृढः; D1 नृपः (for वृषः). — (L. 2) D1. 6 सर्वे (for शिष्यः). Dn2 D3 -गणैर् (for -गुणैर्). K4 सिष्यः सिष्यगुणायुक्तः (sic) (for the prior half). K4 -युगोपमं; D1 -युगोपमः (for -यमोपमः).]

while D2. 5 cont. after 839*:

841* शिष्यत्वं प्राप्तवान्कर्णस्तस्य तुल्योऽस्त्रमायया ।
तद्विशिष्टोऽपि वा कर्णः शिष्यः शिष्यगुणैर्युतः ।
कालान्तकयमो यद्वद्भीमसेनेन निर्जितः ।
कुन्तीपुत्रेण भीमेन निर्जितः स तु लीलया ।

[(L. 3) D2 कालांतकोपमो यद्वा (for the prior half).]

— Before 2^{cd}, B Dc1 Dn1 D2. 6 T G2. 3. 5 ins. संजय उवाच. Ś1 K1–3 read 2^{cd} after 1^{cd}; while D1 reads it for the first time after 1^{cd}. — ^{d}) D2 ततः; T G3. 4 पुरा (for पुनः).

3 ^{a}) K4 G1 M1. 2 आधिरथं; T G2–4 आतिरथिं; G5 आदिरथिं (for आधि°). — ^{b}) D7. 8 ते च (for तव). — ^{d}) K3 B2. 3. 5 Dc1 Dn1 D2 S वैश्वानर- (for वैवस्वत-). K1 D4 -मुखे हृतं; D3. 6 -मुखागतं (for -मुखे हुतम्). — After 3, D5 ins.:

842* भीमसेनोऽपि समरे राधेयं प्रत्यमर्षितः ।

पुनरेव ततो राजन्महानासीत्सुदारुणः ।
विमर्दः सूतपुत्रस्य भीमस्य च विशां पते ॥ ५
संरब्धौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ ।
अन्योन्यमीक्षांचक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ ६
क्रोधरक्तेक्षणौ क्रुद्धौ निःश्वसन्तौ महारथौ ।
युद्धेऽन्योन्यं समासाद्य ततक्षतुररिंदमौ ॥ ७
व्याघ्राविव सुसंरब्धौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
शरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ ८

ततो भीमः स्मरन्क्लेशानक्षद्यूते वनेऽपि च ।
विराटनगरे चैव प्राप्तं दुःखमरिंदमः ॥ ९
राष्ट्राणां स्फीतरत्नानां हरणं च तवात्मजैः ।
सततं च परिक्लेशान्सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥ १०
दग्धुमैच्छश्च यत्कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् ।
कृष्णायाश्च परिक्लेशं सभामध्ये दुरात्मभिः ॥ ११
पतिमन्यं परीप्सस्व न सन्ति पतयस्तव ।
नरकं पतिताः पार्थाः सर्वे षण्ढतिलोपमाः ॥ १२ C. 7. 5427 B. 7. 132. 16 K. 7. 132. 17

4 ^{a}) D4. 7. 8 बाणशब्दं; D5 बाणवर्षं; G1 M धनुःशब्दं (for चापशब्दं). B2 (marg. as in text). 3. 5 Dc1 Dn1 ततः (for महत्). — ^{b}) D2 तु (for च). G1 M1. 2 भारत (for भैरवम्). — ^{c}) B2 अभ्यद्रवत; D2 °वर्षंत (for °वर्तंत). D5 राधेयं. — ^{d}) D5 भीमसेनो महाबलः.

5 ^{a}) K5 D2. 4. 7. 8 G1 M1. 2 महा-; B (except B4) Dc1 Dn1 G3. 4 तयो (for ततो). — ^{b}) B2. 3 Dc1 Dn1 घोर आसीत्; D6 महाभीम- (for महानासीत्). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 समागमः; D7. 8 तदा रणः (for सुदारुणः). D2 युद्धमासीत्सुदारुणं. — ^{c}) D1 सूर्य- (for सूत-). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 वैकर्तनस्य शूरस्य. — ^{d}) Dn1 [ए]व (for च). B2. 3 Dc1 Dn1 महौजसः (for विशां पते).

6 ^{c}) D4 G2–5 सुसंरब्धौ; T सुसंक्रुद्धौ (for संरब्धौ हि). D6 महाबाहो; D7. 8 °राज; G1 M1. 2 °रंगे (for °बाहू). — ^{b}) Ś1 भीमसेन- (for परस्पर-). Ś1 K1–4 D1 -जयैषिणौ (for -वधै°). — ^{c}) D7. 8 ईर्ष्यां चक्राते. Ś1 K1–3 अन्योन्यपीडां चक्राते; G1 M1. 2 अन्योन्यं समुदीक्षंतां; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) अन्योन्यं समुदीक्षेतां. — ^{d}) G1 M1. 2 चक्षुषा (for लोचनैः).

7 ^{a}) Ś1 K1–4 D1 तस्मिन्; B2. 3. 5 Dc1 Dn1 M3 तीव्रौ (for क्रुद्धौ). — M3 om. (hapl.) 7^{b}–8^{a}. — ^{b}) K5 पुनः पुनः; B1 महाबलौ (for महारथौ). B2–4 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 T G2–5 M4. 5 निःश्वसंताविवोरगौ; Dn2 D3. 6 युयुधाते परस्परं (= 8^{d}); D2. 5 निश्वसंतौ (D5 श्वसंतौ च) यथोरगौ. — ^{c}) G2 समास्थाय (for °साद्य). B2. 3. 5 Dc1 Dn1 शूरावन्योन्यमासाद्य; G1 M (M3 om.) युद्धे त्वन्योन्यमासाद्य.

8 M3 om. 8^{a} (cf. v. l. 7). — ^{a}) K4 B4 Dn2 S (M3 om.) सुसं(G1 च सं)क्रुद्धौ (for सुसंरब्धौ). D1 गजाविव मदोन्मत्तौ. — ^{b}) D1 व्याघ्राव् (for श्येनाव्). K4 D1. 6 सु- (for च). D2 सीत्कृतौ (for शीघ्रगौ). — ^{c}) Ś1 चरंताव्; D5 संरभाव् (for शरभाव्). Ś1 K1–3 D1. 5 च क्रुद्धौ; S (except G2) संरब्धौ (for संक्रुद्धौ).

9 ^{a}) D4 परं; D7. 8 परि-; M3–5 [ऽ]स्मरत् (for स्मरन्). — ^{b}) D2 तथा; M3–5 [ऽ]पि वा (for ऽपि च). — ^{c}) G5 वराद- (sic) (for विराट-). S यच्च (for चैव). — ^{d}) B2. 3. 5 Dc1 Dn1 T G2–5 transp. प्राप्तं and दुःखम्. Ś1 K1. 2 D4. 5 अरिंदम; B4 T G2–5 °दमैः; G1 M1. 2 अनुत्तमं (for अरिंदमः).

10 D4 om. 10. — ^{c}) D1 om. (hapl.) from परिक्लेशान् up to कृष्णायाश्च (in 11^{c}). Ś1 K1–4 परिक्लेशं. — K3. 4 om. (hapl.) 10^{d}–11^{c}. — ^{d}) Ś1 K1. 2 कृतं.

11 D1 om. up to कृष्णायाश्च; K3. 4 om. 11^{abc} (for both, cf. v. l. 10). — ^{a}) K1 B1. 5 D3. 6–8 S (except G5) ऐच्छच् (for ऐच्छश्). B3 Dc1 Dn D6 यः (for यत्). D5 इष्टां स्वयं (for ऐच्छश्च यत्). B4 यत्कुंतीं दग्धुमैच्छश्च. — ^{b}) K5 D3. 4. 7. 8 S सहपुत्रां; D2. 5 सपुत्रां ताम् (for सपुत्रां त्वम्). Dn2 D2. 5. 8 अनागसां; D4 S अ(M3–5 त्व)नागसीं (G1 M1. 2 °सी) (for अनागसम्). — ^{cd}) T G2–5 transp. परिक्लेशं and सभामध्ये. G1 M1. 2 परिक्लेशान्. — After 11, B Dc1 Dn1 G2 ins.:

843* केशपक्षग्रहं चैव दुःशासनकृतं तथा ।
परुषाणि च वाक्यानि कर्णेनोक्तानि भारत ।

[B4 om. line 2.]

12 ^{a}) B1. 3 Dc1 D4 S परी(G2 अभी)प्स त्वं (for परीप्सस्व). — ^{c}) B4 G1 M नरके; T G2–5 पंके नि- (for नरकं). D4 पातिताः. B2. 3. 5 Dc1 Dn1 पतिता नरकं पार्थाः. — ^{d}) D2 -तिलैः समाः; S -तिला इति (for -तिलोपमाः). D5 सर्वे शृण्वंति वै जनाः.

13 ^{b}) Ś1 K Dn2 D1. 3–6 याम्; D7. 8 यान् (for

C. 7. 5428
B. 7. 132. 17
K. 7. 132. 18

समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
दासीभोगेन कृष्णां च भोक्तुकामाः सुतास्तव ॥ १३
यच्चापि तान्प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः ।
परुषाण्युक्तवान्कर्णः सभायां संनिधौ तव ॥ १४
तृणीकृत्य च यत्पार्थांस्तव पुत्रो ववल्ग ह ।
विषमस्थान्समस्थो हि संरम्भाद्गतचेतसः ॥ १५
बाल्यात्प्रभृति चारिघ्नस्तानि दुःखानि चिन्तयन् ।
निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥ १६
ततो विस्फार्य सुमहद्धेमपृष्ठं दुरासदम् ।
चापं भरतशार्दूलस्त्यक्तात्मा कर्णमभ्ययात् ॥ १७
स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥ १८
ततः प्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यञ्शिताञ्शरान् ।
व्यधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः ॥ १९
महारथो महाबाहुर्महावेगैर्महाबलः ।
विव्याधाधिरथिर्भीमं नवभिर्निशितैः शरैः ॥ २०
स तोत्त्रैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः ।
अभ्यधावदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ २१
तमापतन्तं वेगेन रभसं पाण्डवर्षभम् ।
कर्णः प्रत्युद्ययौ योद्धुं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २२

यद्). B4 Dn2 कौरवास्; S तनयास् (for कुरवस्). G1 M तव (for तदा). — c) K1–3 -भोग्येन; B2 Dn2 D2.3.6 S (except M3.4; M5 also as in text) -भावेन (for -भोगेन). — d) T G1–5 M5 तवात्मजाः; G1 M1–4.5 (also) सुदारुणाः (for सुतास्तव).

14 a) D7.8 यथा (for यच्च). K5 D7.8 प्रव्रजितान्; D6 प्रवदतः (for प्रव्रजतः). S यच्च (G5 यत्र) प्रव्रजितान्पार्थान्. — b) K1.2 B4 D1 -विवासिनः. Cd cites कृष्णाजिनवाससः. — D7.8 repeat 14c after 15. — d) D7.8 तथा (for तव). G1 M1.2 संततं तव संनिधौ. — After 14, Dn2 D2.3.6 ins.:

844* पुत्रस्तव विशेषेण काल्द्यूतेन नोदितः ।

[D2 तु ते (for तव). Dn2 D3 -दूतेन (for -द्यूतेन). D2 दूतकाले प्रचोदितः (for the post. half).]

15 a) K3 B2 यथा; B1 D2 च यः; Dn2 D3.6 तु यत् (for च यत्). D6–8 पार्थं. — b) Dn2 D3.6 [s]-वमन्यत; D1 चचाल ह (for ववल्ग ह). Dn1 सूतपुत्रा महाबलाः; D2 सूतपुत्रेण संयुतः; G1 M1.2 सूतपुत्रस्य वल्गितं. — c) D2 समस्थां. T G2–4 [s]पि; G1 M तान् (for हि). — d) B2–4 Dc1 संरब्धो; D5 G3 संरभाद् (sic); G1 M1.2 संरंभ- (for संरम्भाद्). K3.5 B1–4 Dn1 D2.5.7.8 S (except M1.2.4) -चेतनः. — After 15, D7.8 repeat 14c.

16 D8 om. 16a. — a) D2 चारिघ्नंस्. — b) B2.3.5 Dc1 Dn1 D5 स्वानि; G1 M1.2 यानि (for तानि). D8 चिंत्य च (for चिन्तयन्). — c) D2.5 निर्विष (D5 °ण्ण) श्चैव धर्मात्मा; G1 M1.2 निरविद्यद्धि ध°; Cd cites निरविद्यत (as in text). Cv as in text. — d) G4 सूतपुत्रं (for जीवितेन). Cv as in text. — After 16, T G2–5 ins.:

845* एवं बहुविधान्घोरान्स्मरन्दीप्ताग्निसंनिभः ।

17 a) G1 M विष्फार्य. D3.6 च (for सु-). — b) M4 (also as in text).5 दुरानमं (for °सदम्). G1 M1.2 चापं हेमपरिष्कृतं. — c) G1 M1.2 भीमो (for चापं). Dc1 T M2 -शार्दूल. — d) D6 त्यक्त्वान्यान् (for त्यक्तात्मा). Ś1 त्यक्त्वा कौरव्यमभ्ययात्; K1–4 D1 कर्णं सूतजमभ्ययात्; K5 D4.7.8 सुदृढं वेगवत्तरं.

18 a) G1 M1.2 कृष्णायसमयैर्भल्लैर्. — d) K5 B Dc1 Dn D3.7.8 M3.5 प्राच्छादयत्. D7 T G2–4 प्रभाः. D2 कंकपत्रिभिरायसैः.

19 a) Ś1 तत्रा**स्य; K1.2.4 D1 ततस्तु तस्य (for ततः प्रहस्य). T G2–4 [अ]तिरथिस् (for [आ]धि°). — b) K4 D1.3.6 अस्य; G1 M1.2 मुंचन् (for अस्यन्). K5 शराञ्शितान् (by transp.); D5 शिलाशितान्. B (except B4) Dc1 Dn तूर्णमस्य शिलाशितैः.

20 K3 om. (hapl.) 20a–21b. — a) S महाराज (for °रथो). D8 महाबाहुं. — b) Ś1 मर्मभिद्भिर्; B1–3 Dc1 Dn महाबाणैर्; B4 D5 °वेगो (for °वेगैर्). Ś1 K1.2 D2 महाबलं; D5 S °रथं; D6 °बलैः (for °बलः). D1 महाबलसमन्वितः. — c) D2 T G2–4 अतिरथिर्. K5 G1 M1.2 तूर्णं; B3 धीमान् (for भीमं). — d) K4.5 B2.5 Dc1 Dn1 तदा (for शरैः). Ś1 K1.2 Dn2 D2.3.6 नवभिर्नतपर्वभिः (Ś1 °णि).

21 K3 om. 21ab (cf. v. l. 20). — c) Ś1 अपोथयद् (for अभ्यधावद्). — d) K5 -सूनुं (for -पुत्रं).

22 b) D1 T G2–5 रभसात्; D2 प्रसभं; Cd रभसं

ततः प्रध्माप्य जलजं भेरीशतनिनादितम् ।
अक्षुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥ २३
तदुद्धूतं बलं दृष्ट्वा रथनागाश्वपत्तिमत् ।
भीमः कर्णं समासाद्य छादयामास सायकैः ॥ २४
अश्वानृश्यसवर्णांस्तु हंसवर्णैर्हयोत्तमैः ।
व्यामिश्रयद्रणे कर्णः पाण्डवं छादयञ्शरैः ॥ २५
ऋश्यवर्णान्हयान्कर्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ।
निरीक्ष्य तव पुत्राणां हाहाकृतमभूद्बलम् ॥ २६
ते हया बह्वशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
सितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥ २७
संरब्धौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ ।
संत्रस्ताः समकम्पन्त त्वदीयानां महारथाः ॥ २८
यमराष्ट्रोपमं घोरमासीदायोधनं तयोः ।
दुर्दर्शं भरतश्रेष्ठ प्रेतराजपुरं यथा ॥ २९
समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः ।
नालक्षयञ्जयं व्यक्तमेकैकस्य निवारणे ॥ ३०
तयोः प्रैक्षन्त संमर्दं संनिकृष्टमहास्त्रयोः ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्सपुत्रस्य विशां पते ॥ ३१ 7. 5446 7. 132. 35 7. 132. 36

(as in text). B1.4 पांडुनंदनं; S पांडवं रणे (for पाण्डवर्षभम्). — c) B2.3.5 Dc1 Dn1 युद्धे (for योद्धुं). G1 M कर्णः प्रत्युदियाद्युद्धे. — d) B4 मत्त इव द्विपः.

23) Ś1 Dn1 D2 प्रध्माय; Ś1 (*sup. lin.*) K1.4 G1 M1.2 प्रध्मात-; D1 M3–5 प्राध्मात- (for प्रध्माप्य). K1 -जलदं; G1 M1.2 -शंखं तद् (for जलजं). — b) G2 G2 भेरीशंख- (for भेरीशत-). B1.2.5 Dc1 Dn1 -समस्वनं; S (except G1 M1.2) -विनादितं (for -निनादितम्). — c) K5 अभ्युक्षत; D2 अक्षोभत; D4.8 अभ्यधावद्; D5 प्रक्षोभ्यत; D7 अभ्यधावच्च (hypermetric); T G2–5 अक्षोभयद्; G1 M व्यक्षोभत (for अक्षुभ्यत). Ś1 K1–4 D1 सर्वम् (for हर्षाद्). — d) D1 उद्वृत्त (for उद्धूत). G3.4 सागरं.

24 a) Ś1 K (except K2) D1 तम् (for तद्). Dc1 Dn1 D4 अद्भुतं; D7.8 G1 उद्धूतं (for उद्धूतं). Ś1 तत्र (for दृष्ट्वा). — b) D4.7.8 -पत्तिमान्. B Dc1 Dn1 नागाश्वरथपत्तिमत्. — c) S (except G5 M3–5) भीमं कर्णः. — d) B1.2 शायकैः; D2 पत्रिभिः; T G2–5 संयुगे (for सायकैः). G1 M छादयच्छरवृष्टिभिः.

25 a) D2 corrupt. Ś1 K1–3 B2 (marg.) Dc1 ऋव्य-; K4.5 B Dn D1.3.5–8 ऋक्ष-; Cv ऋश्य- (as in text). B1.2.4 Dn1 च; G1 M1.2 तान् (for तु). — b) Ś1 हंसशुभ्रैर्; K4 हेमवर्णैर् (for हंस°). — c) Ś1 K1 D2.4 व्यमिश्रयद्. K5 G1 M1.2 रथे (for रणे). — d) G1 M1.2 चार्दयञ् (for छाद°).

26 a) Ś1 K1–3.5 ऋव्यवर्णान्; K4 B2–5 Dn1 D1–3.5.6 ऋक्ष°; Dc1 Dn2 रुव्य°; D8 रिक्ष° (for ऋश्य°). Ś1 महान्; K1–3.5 D4 महा- (for हयान्). K4 Dn2 D1 महाकायान्; D2 महाकंठान्; D3 हंसवर्णान्; D6 शंखवर्णैर्; D7.8 S (except G4) हंसवर्णैर् (for हयान्कर्कैर्). B1 (marg.; orig. as in text) श्वेतैर्; B2 (marg.; orig. as in text) G4 स्वर्णैर्; Cd कर्कैर् (as in text). — b) D2 S वि(G5 व्या)मिश्रान्वातरंहसः. — Ś1 K1–4 D1.2 om. (hapl.) 26^{c}–27^{b}. — c) S आलोक्य (for निरीक्ष्य). — d) Dc1 T G2.5 हाहाभूतम्; D3.6 °कारम् (for °कृतम्).

27 Ś1 K1–4 D1.2 om. 27^{ab} (cf. v. l. 26). — b) D5 S (except T) विमिश्रा (for मिश्रिता). — c) Ś1 विरोचत; K1–4 D1 व्यरोचंत (for सितासिता). G1 M घना राजन् (for महाराज). — d) G3–5 वलाहकाः. G1 M यथैव स्युर्नभस्तले.

28 a) D2 G2.5 संसक्तौ; T G1.3.4 M संयत्तौ (for संरब्धौ). B2.3 Dc1 -रक्ताक्षौ (for -ताम्राक्षौ). — c) D4.7.8 समस्ताः (for संत्रस्ताः). Ś1 समतप्यंत; K1.3.4 D1 °सर्पंत; K2 °सर्पंत (for °कम्पन्त). — d) B1–3 Dc1 Dn1 त्वदीया वै (for °यानां).

29 K4 D2.3.6.7 om. (hapl.) 29^{a}–30^{b}. — a) G1 M रौद्रम् (for घोरम्). — K5 om. 29^{cd}. — c) Ś1 दुर्दर्शं; K1–3 D1 दुर्दर्श्यं; B1.3.5 दुर्धर्षं; D4.5 G3 दुर्दशं (for दुर्दर्शं).

30 K4 D2.3.6.7 om. 30^{ab} (cf. v. l. 29). B1 om. 30^{ab}. — a) Ś1 K1–3.5 D1.4.5.8 तं (for तच्). K1 D1 मित्रं (for चित्रं). — b) K1.3.5 B1.5 Dc1 D1.4.5.8 प्रेक्ष्यमाणा. — c) G1 M नाशंसंत (for नालक्षयञ्). D5 घोरम् (for व्यक्तम्). — d) B3–5 Dc1 Dn1 तदा रणे (for निवारणे). B1.2 S एकस्यैकस्य वा रणे; Dn2 D3.6 एकस्यैव महारणे.

31 a) K4 Dn1 D2.4.6 प्रेक्ष्यंत; K5 D3 प्रैक्ष्यंत; Dc1 D1.5.7 प्रेक्षंत (for प्रैक्षन्त). K2 तयोः*** संस्मरन्;

C. *L.* 5447 B. 7. 132. 36 K. 7. 132. 37 छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्राते शरवृष्टिभिः ॥ ३२
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ३३
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्वरं व्योम चक्राते वह्न्युल्काभिरिव प्रभो ॥ ३४
ताभ्यां मुक्ता व्यकाशन्त कङ्कबर्हिणवाससः ।
पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ ३५
संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिंदमम् ।
अतिभारममन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥ ३६
तत्रा॑ ॑िरथिभीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढाहताः ।
इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ३७
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
कृतो महान्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ३८
मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

S तयोरथासीत्संमर्दः. —^{b}) K_{2-5} B D (except $D_{1.4}$) संनिकृष्टं. —^{c}) G_1 $M_{1.2}$ युद्धे (for राजन्). —^{d}) T G_{2-5} पुत्रस्य च (for सपुत्रस्य). $B_{1.3.5}$ Dc_1 Dn_1 रणाजिरे (for विशां पते).

32 ^{a}) D_7 स्थादयंतौ (sic). G_1 $M_{1.2}$ संक्रुद्धाव् (for शत्रुघ्नाव्). —^{b}) D_4 om. (hapl.) from सायकैः up to तावन्योन्यं (in 33^{a}). $B_{2.5}$ शायकैः. Dc_1 सितैः. T G_{2-5} अन्योन्यमपराजितौ; M_{3-5} अन्योन्यं निशितैः शरैः (M_3 om. शरैः). —^{c}) G_2 घोरं (for व्योम). —^{d}) $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_1 चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ.

33 D_4 om. up to तावन्योन्यं (cf. v. l. 32). —^{b}) G_1 $M_{1.2}$ तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). —^{c}) $Ś_1$ प्रेक्षणीयतमामास्तां.

34 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2.4}$ D_1 सुबंध- (for सुवर्ण-). —^{b}) $K_{4.5}$ Dc_1 Dn_1 $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ विमुंचंताव्; D_8 प्रमुंचंताम् (for प्रमुञ्चन्ताव्). B_4 इवांबुदौ; D_5 महाबलौ (for अरिंदमौ). K_2 D_2 M_{3-5} मुंचंतावरिमर्दनौ. —^{c}) B_3 Dc_1 भासुरं (for भास्वरं). G_1 M चक्राते भास्वदाकाशम्. —^{d}) K_4 T $G_{3.4}$ बाहूल्काभिर्; $B_{2.3}$ Dc_1 तावुल्का°; Dn_1 $D_{2.6}$ महोल्का°; G_5 बभुष्का° (sic) (for वह्न्युल्का°). $B_{1.4}$ $D_{5.7.8}$ G_1 M उ($D_{5.7.8}$ ह्यु)ल्काभिरिव च प्रभो ($D_{7.8}$ ते प्रभोः; G_1 $M_{1.2}$ भास्वरौ; M_{3-5} भासुरौ).

35 ^{a}) K_4 व्यभासंत; K_5 D_5 T G_{2-5} प्रकाशंत; $B_{2.3.5}$ Dc_1 Dn_1 शरा राजन्; Dn_2 $D_{3.6}$ व्यरोचंत; D_2 G_1 M प्रकाशंते; $D_{4.7.8}$ प्रकाशंतः (for व्यकाशन्त). —^{b}) $B_{2.3.5}$ Dc_1 Dn_1 गार्ध्रपत्राश्चकाशिरे. — $Ś_1$ K_{1-4} D_1 om. 35^{cd}. —^{c}) $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_1 श्रेण्यः; $D_{7.8}$ पंक्तिः (for पङ्क्त्यः). D_2 पंक्तयः शरदि स्पष्टाः. —^{d}) D_4 इवांतरे (for इवाम्बरे). — After 35, $M_{1.3-5}$ (all *inf. lin.*) ins.:

846* ततो भीमो महाराज कर्णं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
अश्वांश्च चतुरः श्वेतान्निजघान शितैः शरैः ।
हित्वा ध्वजं च छत्रं च रथं च शतधाकरोत् ।
चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ।
स तथा विरथः कर्णो भीमसेनेन निर्जितः ।
अन्यं रथं समास्थाय पुनर्विव्याध मारुतिम् ।
महागजौ यथा दृप्तौ विषाणाग्रैः परस्परम् ।
ततक्षतुस्तथा तौ तु अन्योन्यं च निजघ्नतुः ।

36 ^{b}) G_1 M_2 अरिंदमौ. D_5 भीमं दृष्ट्वा महाबलं. —^{c}) D_6 अथ (for अति-). G_1 M_2 तौ हि सर्तव्यमब्रूतां. —^{d}) $D_{4.7.8}$ तदा कृष्ण-; G_1 M_2 वासुदेव- (for भीमे कृष्ण-).

37 ^{a}) B_3 Dn_1 ततो; T $G_{1.2}$ $M_{1.2}$ यत्र (for तत्र). T G_{2-4} [अ]तिरथि-. $Ś_1$ तत्राधिरथिमुक्तैस्तु. —^{b}) $B_{2.3}$ Dc_1 दृढक्षताः; Dn_2 D_6 T G_{2-5} दृढं हताः (for दृढाहताः). —^{d}) K_{1-4} $B_{1.3}$ Dc_1 $D_{1.5}$ -रथ- (for -नर-). T G_{2-4} पेतुरश्वा नरा द्विपाः.

38 ^{a}) Dn_2 om. from श्चान्यै up to जीवितैः (in 39^{b}). —^{c}) B_4 om. (hapl.) महा. Dc_1 Dn_1 कृतोत्साहान्; T G_{2-5} ततः कृतो; G_1 $M_{1.2}$ जातो महान् (for कृतो महान्). $Ś_1$ K_{1-4} B_5 D_1 कृतो महात्मना राजन्.

39 Dn_2 om. 39^{ab} (cf. v. l. 38). —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4}

१०८

धृतराष्ट्र उवाच ।
अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १
त्रिदशानपि चोद्युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानवान् ॥ २
स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ३
कथं च युद्धं भूयोऽभूत्तयोः प्राणदुरोदरे ।
अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाजय एव वा ॥ ४
कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥ ५
श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्भीमकर्मणा ।
भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥ ६
विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
न हि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति संजय ॥ ७
कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । C. 7. 5462 B. 7. 133. 8 K. 7. 133. 8

M3–5 मनुष्याणां (for °ष्याश्व-). G1 M हि (for च). B2. 3 Dc1 Dn1 मनुष्यवाजिनागानां. — b) K5 D7. 8 -चेतनैः (for -जीवितैः). — After 39, G2 ins. :

847* आक्रीडमिव रुद्रस्य दक्षयज्ञनिबर्हणे ।

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K4. 5 B2–4 D1–3. 6–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K2 चतुर्थे दिवसे. — *Adhy. name :* K1–4 B1. 3. 4 Dc1 D2. 5 भीमप्रवेशः ; K5 B2. 5 Dn D1. 3. 6–8 भीमसेनप्रवेशः ; Bom. ed. भीमकर्णयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–4 M 129 ; B2 58 ; B5 138 ; Dn1 132 ; D2 136 ; D3 G1 128 ; G5 131. — *Śloka no. :* Dc1 40 ; Dn1 41.

108

This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 106. 36).

1 a) B3 इदं (for अहं). — K4 om. (hapl.) 1^{cd}. — d) D5–8 T G3 -विक्रमः (for -विक्रमम्).

2 a) K3 B4 चे(B4 चो)द्युक्तः ; D3. 5 चाप्युक्तान् ; D4 चेद्यु° ; Bom. ed. वा युक्तान् (for चोद्यु°). — b) D2. 7 सर्वशास्त्र- (for °शस्त्र-). B1–3. 5 Dc1 -भृतां वरः ; B4 -भृतो युधि ; D4 -वरान्युधि ; D7. 8 -धरानपि (for °न्युधि). — c) K4 D3. 6 धारयेद्यो ; G1 M1. 2 वारयेत (for °येद्यो). — d) B4 D2 G1 M1. 2 -यक्षोरग- ; G3–5 M5 (*inf. lin.*) -देवासुर- ; M5 (orig.) -यक्षसुर- (for -यक्षासुर-). Ś1 B5 Dc1 D5 M5 (*inf. lin.*) -मानुषान् ; K2 -मानवं ; B3 D2 G1 M1–4. 5 (orig.) राक्षसान् (for -मानवान्).

3 b) B1–4 Dc1 D2 राजमानम् (for भ्राज°). — c) Ś1 K D (except Dc1 D2) पार्थं (for तात).

4 a) Dc1 तु (for च). B5 संभूतं (for भूयोऽभूत्). S भूयः कथमभूद्युद्धं. — b) B4 Dc1 D2 -दुरोदरं ; G1 M -दरोदरे ; Cd. v -दुरोदरे (as in text). T G2–5 तयोः प्र(G5 प्रा)णदतो रणे. — c) B4 तत्र (for अत्र). K5 महायत्तो ; B (except B4) Dc1 समायत्तौ ; D2 °वेतौ ; D3. 4 °यातो ; D6 °पन्नो (for °यत्तो). — d) K3 Dn2 D2. 6 च (for the second वा). B (except B4) Dc1 युद्धे जयपराजयौ.

5 a) G3–5 सूतं (for सूत). — b) G1 बृहन्मनाः (for सुयोधनः). M1 (*inf. lin.* as in text). 2 कर्णं प्राप्य बृहन्मनाः. — d) G1 M सस(M4 °सा)त्यकान् (for ससात्वतान्). Cd cites सात्वतः.

6 a) B2. 3 Dc1 विजितं (for निर्जितं). K2 om. कर्णं. — b) D7 om. from भीम up to कर्णः (in 8^{b}). — c) B2. 3 Dc1 विक्रम्य (for समरे). — d) D2 भयम् (for मोह). D6 त्वाविशति (for आ°). B3 मे (for माम्). S मोहो मां (G1. 5 M मा) सुत आविशत्.

7 D7 om. 7 (cf. v. l. 6). — a) S नष्टानेव कुरून्मन्ये. — b) B Dc1 D2 पुत्रस्य मम दुर्नयैः. — c) B4 D2 महेष्वासः (for °ष्वासान्). — d) D4 पार्थिवाञ् (hypermetric) (for पार्थाञ्). Ś1 K B1 (marg.). 4 D1. 4. 5. 8 संयुगे (for संजय).

8 D7 om. up to कर्णः (cf. v. l. 6). — c) K1 D6 पांडवः (for °वाः). — d) T G2–5 अजयंस्ते ; G1 M व्यजयंत (for अजयन्त). D2 महामृधे (for रणाजिरे).

C. 7. 5462 B. 7. 133. 8 K. 7. 133. 8 सर्वत्र पाण्डवाः कर्णमजयन्त रणाजिरे ॥ ८
अजय्याः पाण्डवास्तात देवैरपि सवासवैः ।
न च तद्बुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ९
धनं धनेश्वरस्येव हृत्वा पार्थस्य मे सुतः ।
मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं नावबुध्यते ॥ १०
निकृत्या निकृतिप्रज्ञो राज्यं हृत्वा महात्मनाम् ।
जितानित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११
पुत्रस्नेहाभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना ।
धर्मे स्थिता महात्मानो निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२
शमकामः सदा पार्थो दीर्घप्रेक्षी युधिष्ठिरः ।
अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥ १३
तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः ।
हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४
तस्मान्मे संजय ब्रूहि कर्णभीमौ यथा रणे ।
अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥ १५

संजय उवाच ।

शृणु राजन्यथा वृत्तः संग्रामः कर्णभीमयोः ।
परस्परवधप्रेप्स्वोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥ १६
राजन्वैकर्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिंदमम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ १७

9 ^{a}) K5 Dn2 D2–4. 6 T G2–5 अजेयाः (for अजय्याः). S सूत (for तात). K1 अजय्यः पांडवस्तात. — ^{c}) K1–4 D1 मन्यते (for बुध्यते). — ^{d}) D7. 8 स तु (for पुत्रो).

10 ^{a}) D4 इह (for इव). — ^{b}) D2 दृष्ट्वा; D6 हत्वा; G2. 5 बलं; G3. 4 मंदः (for हृत्वा). D7. 8 हृत्वार्थस्य न (D7 om. न) मे सुतः. — For 10^{ab}, G1 M subst.:

848* कर्णस्य मतमास्थाय स्वार्थमित्येव मे सुतः ।

[M3. 4 आज्ञाय (for आस्थाय). M4 बाढम् (for स्वार्थम्).]

— With 10^{cd}, cf. 7. 49. 11^{cd}. — ^{c}) S (except G1 M1. 2) मधुलिप्सुर् (for °प्रेप्सुर्). G1 M1. 2 सदा मंदः (for इवाबुद्धिः). Dn1 D3 मधु पश्यति दुर्बुद्धिः. — ^{d}) Ś1 प्रपाते (for °तं). D3 नैव बुध्यते; D7 M3–5 नानुपश्यति (for नावबुध्यते).

11 ^{a}) Ś1 (marg. as in text) प्रकृत्या (for नि°). K1. 4 B2 D7 -प्राज्ञो (for -प्रज्ञो). — ^{b}) D2. 6 राष्ट्रं (for राज्यं). K2 D7. 8 हत्वा (for हृत्वा). — ^{c}) K3. 4 B Dc1 Dn2 D2. 4 जितम् (for जितान्). — ^{d}) Ś1 K1–4 D1. 4 अभ्यमन्यत (D4 °ते); B2 Dc1 अवमन्यत; Dn1 इति मन्यते; D7. 8 अन्वमन्यते (D8 °त) (for अव°).

12 ^{a}) D2 -तप्तेन (for -भूतेन). — ^{b}) D7. 8 वापि (for चापि). — ^{c}) D2 मयि (for धर्मे). S (except G1 M1. 2) महाभागा (for °त्मानो).

13 ^{a}) K4 सम- (for शम-). Bom. ed. ससोदर्यो (for सदा पार्थो). — ^{b}) K1. 5 B (except B4) Dc1 Dn D2–6. 8 दीर्घापे(K1 D5. 8 °प्रे)क्षी; S (except G1 M1. 2) धर्मान्वेषी (for दीर्घप्रेक्षी). — ^{c}) B3 D5. 7. 8 इव (for इति). M3–5 मत्वा वै (M4 तैः); Bom. ed. मत्वा तु (for मन्वानैः). S (except T) मे स (for मम). K4 निराकृतैः. — After 13, G1 M1. 2 ins.:

849* तानुत्क्रम्याब्रवीत्पुत्रो मम द्यूते सुमन्दधीः ।

14 D3 reads 14 on marg. G1 M2 om. 14^{ab}. — ^{a}) D5 सर्वाणि (for [अ]नेकानि). — ^{b}) S (G1 M2 om.) पांडवः (for सर्वशः). — ^{c}) B2 महाराज; G1 M1. 2 महेश्वासं (M1 °सः) (for महाबाहुर्). — ^{d}) D4 युध्येत; G3–5 युध्यति (for ऽयुध्यत). G1 M कर्णं युध्यति (M3–5 °त) मारुतिः.

15 ^{a}) D7 अस्मान् (for त°). Ś1 K1–4 D1. 3. 6 संशयं; K5 D4. 7. 8 संशयो (for संजय). G1 M1. 2 [आ]चक्ष्व (for ब्रूहि). — ^{b}) B4 रणे यथा (by transp.); G1 M यथाक्रमं. — ^{c}) B4 T G M1. 2 युधां श्रेष्ठौ; M3–5 महात्मानौ (for युधि श्रेष्ठौ).

16 After the ref., M3–5 ins.:

850* हन्त ते कथयिष्यामि तयोः प्राणद(? दु)रोदरम् ।
पश्यतां सर्वसैन्याना केशवार्जुनयोरपि ।

— ^{ab}) K4 Dn D3. 6–8 S -वृत्तं (for वृत्तः). K4 Dn D1. 3. 6 संग्रामं (for °मः). D4 यथा वृत्तं संग्रामे. K5 D7. 8 S संग्रामं (K5 °मो) भीमकर्णयोः; B1 संग्रामः कर्णपार्थयोः. — ^{c}) Dn1 G1 M1. 2 -वधप्रेप्सोर्; D2 °प्रेक्षूर्; D4 -वधं प्रेप्सुर्; D5. 7 -वधे प्रेप्सोर् (D7 °प्स्वोर्); D6 -वधं प्रेप्सोर् (for -वधप्रेप्स्वोर्). Ś1 K1–4 D1 अन्योन्यस्य जयप्रेप्स्वो(K1 °प्सु)र्; T G2–5 परस्परमभिप्रेप्स्वोर्. — ^{d}) K3 D3 वन- (for वने). D2 मत्तद्विरदयोरिव.

17 ^{a}) K5 D2. 4. 5. 7. 8 राजन्वैकर्तनं भीमः (D5 कर्णं).

महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भपरिष्कृतैः ।
आहनद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्तनः शरैः ॥ १८
तस्यास्यतो धनुर्भीमश्चकर्त निशितैस्त्रिभिः ।
रथनीडाच्च यन्तारं भल्लेनापातयत्क्षितौ ॥ १९
स काङ्क्षन्भीमसेनस्य वधं वैकर्तनो वृषः ।
शक्तिं कनकवैडूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥ २०
प्रगृह्य च महाशक्तिं कालशक्तिमिवापराम् ।
समुत्क्षिप्य च राधेयः संधाय च महाबलः ।
चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरीमिव ॥ २१
शक्तिं विसृज्य राधेयः पुरंदर इवाशनिम् ।
ननाद सुमहानादं बलवान्सूतनन्दनः ।
तं च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते हृषिताभवन् ॥ २२
तां कर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं वियति चिच्छेद भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २३
छित्त्वा शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसंनिभाम् ।
मार्गमाण इव प्राणान्सूतपुत्रस्य मारिष ॥ २४
प्राहिणोन्नव संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ।
स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाधौतान्यमदण्डोपमान्मृधे ॥ २५ C. 7. 5480 B. 7. 133. 26 K. 7. 133. 26

— ^{b}) D2 क्रुद्धरूपम् ; D7 क्रुद्धक्रुद्धो (for क्रुद्धः क्रुद्धम्). Ś1 K1–3 D3 G5 अरिंदम ; K4 T G2. 3 °दमः (for °दमम्). D5 भीमः क्रुद्धो महाबलः. — ^{c}) Ś1 K1–3 पराक्रांतो (K3 °तौ) (for पराक्रम्य). — ^{d}) T G2 विव्याथ. Ś1 K1–4 D1 बहुभिः ; D4 त्रिंशतैः (for °ता).

18 K4 om. (hapl.) 18. — ^{a}) Ś1 प्रसन्नोग्रैः. — ^{b}) Ś1 K1. 3 D1. 5. 6 शा(D6 श)तकौंभ- ; D2 हेमजाल- (for शातकुम्भ-). K5 Dn1 D1. 4. 6–8 -परिस्कृतैः ; D5 -विभूषितैः ; T G2–5 -मयैर्दृढैः (for -परिष्कृतैः). — ^{c}) K1–3 D1 प्राहरद् ; B Dc1 Dn1 D2 अहनद् ; S नातरद् (for आहनद्). — ^{d}) B2 (marg.) वैकर्तनं.

19 ^{a}) G1 M1. 2 तस्याशु तद् ; M3–5 स तस्याशु (for तस्यास्यतो). — ^{b}) B4 S (except G1 M1. 2) विशिखैस् ; D8 त्रिंशतैः (for निशितैस्). K2–4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 G1 M1. 2 शरैः (for त्रिभिः). — ^{c}) S रथनीळाच्च (for °नीडाच्). — ^{d}) K2 बलेन ; G1 M1. 2 शरेण (for भल्लेन).

20 ^{a}) Ś1 (marg.) K1–4 D1 चि(D1 वि)कीर्षन् ; D7. 8 संकांक्षन्. — ^{b}) B1. 4 नृप ; B2. 3. 5 Dc1 Dn2 D3. 6 भृशं ; S रणे (for वृषः). — ^{c}) K1. 3. 4 Dc1 D1. 2. 8 -वैडूर्यां ; B1. 3–5 T G2 -वैदूर्य- ; B2 Dn2 D3 G1 M -वैदूर्यां ; Dn1 -वैडुर्य- ; D5 -वैडुर्यां ; D7 -वैडूर्यं (for -वैडूर्य-). — ^{d}) K1 चित्रचंडां (for -चित्रदण्डां). Ś1 K1. 2. 4 B (except B4) D1 परामृषत् ; D7 G3. 4 °मृशन्.

21 ^{a}) K5 T G2–5 प्रतिगृह्य (for प्रगृह्य च). — ^{b}) G1. 4. 5 M काळ- (for काल-). K5 Dc1 D7. 8 -दंडम् ; S -रात्रिम् (for -शक्तिम्). K5 अपरं. — ^{c}) D7. 8 स (for च). D2 अमृष्यमाणो राधेयः ; G1 M तोळयित्वा भृशं कर्णः. — Dn1 D2. 4 om. (hapl.) 21^{d}–22^{a}. — ^{d}) T G3–5 सं(G3 सु- ; G5 स)लक्ष्य च ; G1 M संरब्धो वै (for संधाय च). T G3. 5 महाबलं (for °बलः). — ^{e}) S भीमसेनस्य (for °सेनाय). — ^{f}) S प्राणानि- (T G2 °नी)व विचिन्वतीं.

22 Dn1 D2. 4 om. 22^{a} (cf. v. l. 21). — For 22^{ab}, G1 M1. 2 subst. :

851* शक्तिं वियद्गतां दृष्ट्वा शक्राशनिसमद्युतिम् ।

— ^{c}) D5 निनाद (for न°). S बलवा(G3–5 °व)न् (for सुमहा-). — ^{d}) S नादेनानादयज्ज(M3–5 °ञ्ज)गत्. — ^{e}) S तस्य (for तं च). B1–4 Dc1 तदा ; S भृशं (for ततः). — ^{f}) D2. 5 पुत्रस्. B4. 5 Dn1 D3. 4 हर्षिता ; D5 रुषितो (for हृषिता). D2. 8 [अ]भवत्.

23 ^{a}) D6 तां च (for तां). D1 -हस्त- (for -भुज-). — ^{c}) Dn1 D7. 8 चिक्षेप (for चिच्छेद). B4 शक्तिं चिच्छेद भीमस्तु. — K4 om. (hapl.) 23^{d}–27^{a}. — ^{d}) B4 तदा (for भीमः).

24 K4 om. 24 (cf. v. l. 23). — ^{a}) G1 M भित्त्वा (for छित्त्वा). B3 Dc1 तदा ; M3–5 तथा (for ततो). — ^{b}) Ś1 -संनिभान्. — ^{c}) Ś1 D3 G2. 4. 5 मार्गमाणान् ; T G3 °माणाम् ; G1 M विचिन्वतीम् (for मार्गमाण). — ^{d}) S पांडवः (for मारिष).

25 K4 om. 25 (cf. v. l. 23). — ^{a}) K3 B Dc1 D5 कृत- ; D2 तत्र ; D8 न च (for नव). Ś1 K1. 2 D1. 2 संक्रुद्धः ; K3 B Dc1 -संरंभः ; Dn2 D3 संरब्धान् (for °ब्धः). — ^{b}) D4. 7. 8 बर्हण- (for बर्हिण-). — ^{c}) G1 M1. 2 हेम- (for स्वर्ण-). — ^{d}) G1 M1. 2 -दूतोपमान् (for -दण्डो°). Ś1 K1. 2 D1 हृदि ; B2. 4 युधि ; T G2–5 रणे (for मृधे).

C. 7. 5481 B. 7. 133. 27 K. 7. 133. 27 कर्णोऽप्यन्यद्धनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विकृष्य च महातेजा व्यसृजत्सायकान्नव ॥ २६
तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
वसुषेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ।
छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥ २७
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यमत्यर्थं च ह्यगर्जताम् ॥ २८
अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ २९
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३०
निर्दहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या परस्परम् ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विवृतलोचनौ ॥ ३१
प्रहसन्तौ तथान्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥ ३२
तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।

26 K4 om. 26 (cf. v. l. 23). — [a]) D3.6 G1 M1.2 कर्णोन्यद्धु(G1 M1.2 °र्णोपि भ)नुरादाय. — [b]) B4 हेमदंडं (for °पृष्ठं). — [c]) D3.6 T तन् (for च). Dn2 विकृष्य तन्महच्चापं; G1 M °ष्य बलवच्चापं. — [d]) M3.5 विसृजत् (for व्यसृ°). G1 M1.2 transp. सायकान् and नव. B2 शायकान्. Ś1 नृप; B Dc1 Dn1 बहून्; Dn2 तदा; D3.6 तथा (for नव). D5 व्यसृजत्सायकोत्तमान्.

27 K4 om. 27[a] (cf. v. l. 23). — [a]) G1 M सूत- (for पाण्डु-). — After 27[ab], B4 ins. 852*. — [c]) K1-4 B4 D1 T G2-5 वसुषेणविनिर्मुक्तान्; G1 M भीमसेनेन निर्मुक्तान्. — [d]) G1 M राजंस्तत्र (for नव राजन्). — B4 ins. after 27[ab]: S after 27[cd]:

852* सुवर्णावकृतबर्हाणैः सुवर्णविकृतान्शरान् ।

— [e]) D7 om. छित्त्वा. G1 M सूतपुत्रो (for छित्त्वा भीमो). D5 महाबाहुर् (for °राज). D8 भीमो महामना राजन्. — [f]) D4 सिंहनाद; G1 M छित्त्वा सिंह (for नादं सिंह). Ś1 M3-5 [उ]न्नदन्; K1 Dc1 Dn1 [अ]नदन् (for °दत्).

28 [a]) D7 ततो (for तौ). K1.3 नंदंतौ (for नर्दन्तौ). — [b]) D5 अन्योन्यं (for बलिनौ). K4.5 B Dc1 Dn D1.4.5.7.8 T G2 वासितांतरे; D2.3.6 वासिताकृ(D2 °रु)ते (for वाशितान्तरे). Cd cites वासिता and अंतरं. — [c]) K1 वा (for च). — [d]) K1.3 ह्यत्यगर्जतां; K2.4.5 Dn D1.3-8 ह्यभ्य(K5 Dn2 D3.6 °भि)ग° (for च ह्यग°). B Dc1 आमिषार्थेभ्यगर्जतां; D2 अत्यर्थमाधिगच्छतां; T G3.4 अभीक्ष्णं मर्म मर्दतुः; G1.2.5 M अभीक्ष्णं संजगर्जतुः.

29 G2 om. (hapl.) 29[ab]. — [a]) G1 M1.2 अंतरे (for अन्योन्यं). Dn1 D5 T G3.4 M3-5 प्रजि(D5 °जी)गीषंतात्; D4 प्रजहीर्षंतात्; D6.8 प्रतिजिहीं° (hypermetric) (for प्रजिही°). D2 अन्योन्यस्य जिहीर्षताव्. — [b]) D5.7 G3-5 अंतरेषिणौ. — After 29[ab], D2 reads 31[ab]. — [c]) B (except B2) Dc1 -वीक्षेतां; D5 -वर्षतां (for -वीक्षन्तौ). T G M1.2 अन्योन्यमन्ववेक्षातां (G1 °वैक्षेतां; G2.4 M1.2 °वेक्षेतां; G3 °वैक्ष्यातां); M3-5 °मभ्युदैक्षेतां. — [d]) Dn1 महावृषौ (for महर्षभौ). D2 S (except M3-5) गोष्ठे गोवृषभाविव.

30 [b]) Dn1 विषाणैश्च (for °णाग्रैः). — D4 om. (hapl.) 30[c]-31[b]. — [c]) D7 om. शरैः. — [d]) K4 अपि (for अभि-).

31 D4 om. 31[ab] (cf. v. l. 30). D2 reads 31[ab] after 29[ab]. — [b]) K2.3.5 B D (except D2; D4 om.) T G2-5 शस्त्र- (for शर-). — K4 Dn2 D6 om. (hapl.) 31[c]-32[d]. — [c]) D2 -वर्षंतौ; T G2-5 -संरब्धौ (for -वीक्षन्तौ). K5 B Dc1 Dn1 D4.5.7.8 अन्योन्यस्यांतरप्रेप्सू (B1-3.5 Dc1 D4 °क्षौ); G1 M °मभ्युदैक्षेतां. — [d]) K5 Dn1 D4.5.7.8 रोषाद्; B2 T G2-5 क्रोधाद् (for कोपाद्). K1 B2 विवृत्त-; S उद्वृत्त- (for विवृत-).

32 K4 Dn2 D6 om. 32 (cf. v. l. 31). — [a]) K5 D7.8 प्रहरंतौ; G2 प्रसहंतौ (for प्रहसन्तौ). B (except B5) Dc1 G2.4.5 तदा; Dn1 D4 T G3 यथा; G1 M1.2 अथ (for तथा). — [b]) G1 M1.2 तत्तदुक्त्वा (for भर्त्सयन्तौ). K5 परस्परं; D2 पुनः पुनः (for मुहुर्मुहुः). — [c]) B4 D3.4.7.8 -शब्दौ (for -शब्दं). B4 प्र- (for च). — [d]) G1 M अयुध्येतां (for युयुधाते). K5 मुहुर्मुहुः (for परस्परम्).

33 [b]) D4.7.8 आशु (for मुष्टौ). M4 चिक्षेप (for चिच्छेद). — [c]) D4 महाकर्कांश (for शङ्खवर्णांश). D5 शंखवर्णोज्वलानश्वान्. — [d]) T G2-5 शरैर् (for बाणैर्). — After 33, Bom. ed. ins.:

शङ्खवर्णाश्च तानश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३३
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
वेपमान इव क्रोधाद्व्यादिदेशाथ दुर्जयम् ॥ ३४
गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
जहि तूबरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥ ३५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रस्तवात्मजम् ।
अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्शरान् ॥ ३६
स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरर्दयत् ।
षड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥ ३७
भीमसेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ ३८
स्वलंकृतं क्षितौ क्षुण्णं चेष्टमानं यथोरगम् ।
रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ३९
स तु तं विरथं कृत्वा स्मयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥ ४०
तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स्म सायकैः ।
न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ ४१ . 7. 5499 . 7. 133. 45 . 7. 133. 43

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

853* सारथिं च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् ।
ततो वैकर्तनः कर्णश्चिन्तां प्राप दुरत्ययाम् ।
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ।

34 ^{ab}) D5 transp. दृष्ट्वा and कर्णं. D3. 7. 8 G1. 4. 5 M1. 2 नृप (for नृपः). Ś1 तथा दुर्योधनो दृष्ट्वा कर्णं कृच्छ्रागतं नृप. — ^{c}) K4 D1. 4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्). — ^{d}) D2 संदिदेश; D5 S (except G5) आदिदेश (for व्यादि°). T G2–5 च (for [अ]थ).

35 ^{b}) K3. 4 B2. 5 Dn D1. 3. 6 T G2–4 पुरो; Cd पुरा (as in text). G1 M पांडवो ग्रसते पुरा. — ^{c}) G1 M1. 2 गच्छ (for जहि). Ś1 Dc1 D5. 6 तूवरकं; Cd दूर्वरकं. Dn1 जहि शत्रुं महाभीमं; G4 जह्यत्र परमं क्षिप्रं. — ^{d}) K5 D5. 6 G3 आदधन्; B4 आचरन् (for आदधत्).

36 ^{b}) D6 सूत- (for तव). Dn2 D2. 3. 6 G1 पुत्रं (for पुत्रस्). K4. 5 Dn2 D2. 3. 6 तवात्मजः (for °जम्). — ^{c}) D2 अभ्यद्रवत कौंतेयं. — ^{d}) D5 विशिखाञ् (for विकिरञ्). K5 B D शरैः (for शरान्).

37 ^{a}) K5 B1. 2 Dc1 D2. 7. 8 S दशभिर् (for नवभिर्). — ^{b}) K2 अश्वैर् (for अश्वान्). Dn1 D2–8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट°). B Dc1 G2 आर्पयत्; D2 एव च; D6–8 अर्दयन्; G1. 3–5 M1. 2 अर्पयत् (for अर्द°). — ^{c}) M3–5 transp. सूतं and केतुं. — ^{d}) D2 S भीमं च; D7 तं वापि (for तं चापि). T G2–5 पंचभिः (for सप्तभिः).

38 ^{a}) D2 G1 M [ऽ]थ; D3 [ऽ]भि- (for ऽपि). — ^{b}) D7 आहवे (for आशुगैः). — ^{c}) D2 G1. 2 M भीम- (for भिन्न-). K1 T G2 -वर्माणम्; D2 G1 M -कर्माणम् (for -म°).

39 ^{a}) T G2–4 बाढं (G2 बालं; G4 गाढं) हतं (for स्वलंकृतं). K2 Dn1 क्षिप्तं; B2 D4. 8 क्षिप्रं; D3 G1 M क्षीणं (for क्षुण्णं). — ^{b}) Ś1 K1–3 D1. 4 S (except G5) वेष्टमानं (for चेष्ट°). D2 T G1. 3–5 M इवोरगं; D8 महो°; G2 महीतले (for यथोरगम्). — ^{c}) Dc1 नदन् (for रु°). K2. 3 D1 सुतः (for सुतं). — ^{d}) K1–3 D1 कर्णं (for कर्णश्).

40 K5 D5 om. (hapl.) 40^{ab}. — ^{a}) Ś1 B1 स च; Dn1 D7. 8 भीमस् (for स तु). S स तु तं विरथीकृत्य. — ^{b}) Ś1 K1–4 B2 (marg.). 3 Dc1 Dn2 D1–4. 6–8 स्वयम्; S (except T G2) स्मरन् (for स्मयन्). — ^{c}) D5 समाचितो (for °चिनोद्). K5 D5. 7. 8 -शतैः; D4 -सितैः (for -गणैः). — ^{d}) K5 Dn1 D2. 5. 7. 8 शतघ्नीभिश्च (for °मिव). D5 सर्वशः; D7. 8 शक्तिभिः (for शङ्कुभिः).

41 G5 partly damaged. — ^{a}) K4 चाधिरथिः; D3 [अ]प्याधिरथिः; T G2–4 तु विरथः; G1 M1. 2 [अ]पि वि°; G5 तु वि**; M3–5 हि वि° (for [अ]प्यति°). T G2–4 क्षुण्णश् (for कर्णो). D7. 8 स तथा विरथः कर्णो.

१०९

C. 7. 5500
B. 7. 134. 1
K. 7. 134. 1

संजय उवाच ।

स तथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
रथमन्यं समास्थाय सद्यो विव्याध पाण्डवम् ॥ १
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमं बलवदर्दयत् ।
ननाद बलवन्नादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥ ३
तं भीमो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्मगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ४
कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्ध्वा राजन्स्तनान्तरे ।
ध्वजमेकेन विव्याध सायकेन शितेन ह ॥ ५
सायकानां ततः पार्थस्त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत ।
तोत्त्रैरिव महानागं कशाभिरिव वाजिनम् ॥ ६
सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।

— b) S (G5 damaged) छाद्यमानः (for भिद्य°). K2. 4. 5 B1–3. 5 Dc1 T G2–4 M3–5 स; B4 तु; Dn D5. 6 [ऽ]स्य; D2. 3 G1 M1. 2 च (for स्म). B1. 2. 4 शायकैः (for सा°). — d) K2 क्रुद्धन्भीमं; D5 क्रुद्धः रूपः (for क्रुद्धरूपं). Ś1 K1–4 D1 परंतपं; Dc1 Dn1 D4. 6 G1. 2 M1. 2 °तप (for °तपः).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* Ś1 K4. 5 B2–4 Dc1 Dn1 D1. 5 जयद्रथवध. — *Adhy. name :* Ś1 K1–4 B2 Dn2 D1 भीमसेनप्रवेशः; K5 भीमेन दुर्जयवधः; B1. 3–5 Dc1 भीमप्रवेशः; Dn1 D2. 5 T G2–5 दुर्जयवधः; D3. 6–8 भीमसेनप्रवेशो दुर्जयवधः; Bom. ed. कर्णभीमयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 130; B2 60; B3 131; B5 139; Dn1 133; D2 137; D3 G1 M 129. — *Śloka no.:* Dc1 43; Dn1 41.

109

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 106. 36).

1 M3 om. 1–2. — a) B2 G3 सर्वथा (for स तथा). — b) Ś1 G1 M1. 2 भीमसेनेन (for पुनर्भीमेन). K4 D1 गर्जितः (for निर्जितः). — c) M4. 5 अन्यं रथं (by transp.). — d) Dn2 T G2–5 M4. 5 क्रुद्धो; D2 कर्णो; Bom. ed. पुनर् (for सद्यो). T G2 विव्याथ.

2 M3. 4 om. 2 (for M3, cf. v. l. 1). — a) G1 M1. 2 यथा दृप्तौ (for इवासाद्य). — c) D5 पूर्णायतोत्कृष्टैर्. G1 M1. 2 ततक्षतुस्तथा तौ तु. — d) G1 M1. 2 चापि (for अभि-).

3 a) Ś1 (*sup. lin.* as in text) भीमः (for कर्णः). D3. 6 शरशतैर् (for °व्रातैर्). — b) Dn2 बलिनम् (for बलवद्). Ś1 K1. 2 D1 [आ]र्दयत्; K3–5 B4 D5. 7. 8 [आ]र्पयत्; D2. 4 T G2–5 [अ]र्पयत् (for [अ]र्दयत्). B1–3. 5 Dc1 Dn1 D3. 6 G1 M भीमसेनं सम(B1. 2. 5 Dc1 Dn1 °मा)र्पयत्. — c) D7 ननदे (for ननाद). K5 D1. 3. 4 बलवान्; B (except B4) Dc1 Dn2 T G2–5 M3–5 च महा-; D2 G1 M1. 2 च पुनर् (for बलवन्). — d) D2 भीमं (for पुनर्). T G2 विव्याथ.

4 a) D2 तीक्ष्णैः (for बाणैः). T G2–5 भीमोपि दशभिस्तीक्ष्णैः; G1 M तं भीमो नवभिर्विद्ध्वा. — b) G1 M हेमपुंखैर् (for प्रत्यविध्यद्). — c) T G2 विव्याथ. D1. 2. 5 S सप्तत्या (for विंशत्या). — d) G1 M शतेन च पुनः पुनः.

5 a) Dn1 D2. 4. 7. 8 कर्णं (for कर्णस्). D2. 4. 7. 8 भीमो; G1 M बाणैर् (for भीमं). — b) D2 भित्त्वा राजन्; G1 M भीमं विद्ध्वा (for विद्ध्वा राजन्). K4 D7. 8 स्तनांतरं (for स्तनान्तरे). — c) D2 रथम् (for ध्वजम्). K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 चिच्छेद; T G2 विव्याथ (for विव्याध). — d) B2 शायकेन. Dc1 D4 सितेन. K5 D2. 6 च (for ह). S विशोकं च त्रिभिः शरैः.

6 a) B1. 2. 5 शायकानां. Dn1 D4. 7. 8 त्रिषष्ट्या तु (for ततः पार्थस्). S प्रतिविव्याध (T G2 °थ) तं पार्थस्. — b) D2 तमविध्यत (for प्रत्य°). Dn1 D4. 7. 8 प्रत्यविध्यत सारथिं (D7 सात्यकिं); D5 त्रिषष्ट्या नतपर्वणा; S °ष्ट्या निशितैः शरैः. — d) Ś1 K4 Dc1 D1. 2 कषाभिर् (for कशाभिर्).

7 c) Ś1 K2–5 D1. 2. 4. 8 G2. 4 सृक्किणी; B1. 3. 5 D3. 6 सृक्कणी; D5 सृक्किणीं; G1 M स्रक्कणी; G5 सृक्कणी; Cd सृक्किणी (as in text). Cd लेलिहत्. — d) Ś1 K Dn1 D1. 3–8 कोप-; G2. 5 क्रोधात् (for क्रोध-). — After 7, M3–5 ins.:

सृक्किणी लेलिहन्वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७
ततः शरं महाराज सर्वकायावदारणम् ।
प्राहिणोद्भीमसेनाय बलायेन्द्र इवाशनिम् ॥ ८
स निर्भिद्य रणे पार्थं सूतपुत्रधनुश्च्युतः ।
अगच्छद्दारयन्भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥ ९
सर्वशैक्यां चतुष्किष्कुं गुर्वीं रुक्माङ्गदां गदाम् ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय षडस्रामविचारयन् ॥ १०
तया जघानाधिरथेः सदश्वान्साधुवाहिनः ।
गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥ ११
ततो भीमो महाबाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ।
ध्वजमाधिरथेश्छित्त्वा सूतमभ्यहनत्तदा ॥ १२
हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं स पतितध्वजम् ।
विस्फारयन्धनुः कर्णस्तस्थौ भारत दुर्मनाः ॥ १३
तत्राद्भुतमपश्याम राधेयस्य पराक्रमम् ।
विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास यद्रिपुम् ॥ १४
विरथं तं रथश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ।
दुर्योधनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् ॥ १५
एष दुर्मुख राधेयो भीमेन विरथीकृतः ।
तं रथेन नरश्रेष्ठं संपादय महारथम् ॥ १६
दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः । C. 7. 5316 B. 7. 134. 17 K. 7. 134. 17

854* चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं पाण्डवस्य महात्मनः ।

8 D_2 om. 8–9. —^{b}) K_5 $D_{3.4}$ G_1 M सर्वकाय(D_4 °या)विदारणं. —^{d}) K_5 Dn D_{3-8} वधाय; $G_{1.5}$ M वलाय (for बलाय).

9 D_2 om. 9 (cf. v. l. 8). —^{a}) $M_{3.4.5}$ (*sup. lin.*) निर्जित्य (for निर्भिद्य). —^{b}) G_1 M सूतपुत्रेण चोदितः. —^{c}) $D_{6.7}$ आगच्छ(D_6 °म)द्; T आविच्छद्; $G_{3.4}$ आविध्यद् (for अगच्छद्). G_2 M_{3-5} भीमं (for भूमिं). —^{d}) G_{3-5} रुक्मपुंखः (for चित्रपुङ्खः). G_1 $M_{1.2}$ वेगितो दृढधन्वना; M_{3-5} रुक्मपुंखः शिलाशितः. — After 9, $K_{4.5}$ B D (except Dn_1 D_2) ins.:

855* ततो भीमो महाबाहुः क्रोधसंरक्तलोचनः ।

[Prior half = 12^{a}; post. half = 7^{d}. K_5 कोप- (for क्रोध-).]

10 Dn_1 om. 10–11. —^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2.4.5}$ B_1 Dc_1 $D_{1.3.5.6}$ सर्वसै(K_4 °स)क्यां; K_3 °सीम्नां; $B_{3.5}$ °शक्यां; Dn_2 वज्रकल्पां; T G_2 ततः शैक्यां; $G_{1.3-5}$ M Cv ततः सैक्यां ($M_{3.4}$ °स्यां); Cd सर्वशैक्यां (as in text). —^{b}) G_1 M हेमांगदां (for रुक्माङ्गदां). —^{d}) K_{2-4} D_3 T G_2 षडश्राम्; $B_{1-3.5}$ D_5 °स्त्रिम्; B_4 M_5 °श्रिम्; $G_{1.3-5}$ M_{1-4} °श्रीम् (for °स्राम्). K_5 षडश्रीमभिधारयन्; D_1 षडग्रामं विचारयन् (sic); D_2 खड्गश्रीं स विदारयन्; $D_{4.7.8}$ हतमेव विचा(D_4 °धा)रयन्.

11 Dn_1 om. 11 (cf. v. l. 10). —^{a}) K_2 D_6 $G_{3.4}$ तथा (for तया). D_6 T G_{2-5} [अ]तिरथेः (for [आ]धि°). —^{c}) M_{3-5} मारुतिः (for भारतः). D_2 गदया भरतश्रेष्ठ. —^{d}) G_1 M शक्रवज्रसमानया.

12 —^{a}) S धनुर्गृहीत्वा स पुनः. —^{b}) D_4 क्रोधसंरक्तलोचनः. —^{c}) T G_{2-5} आतिरथेश् (for आधि°). M_4 भित्त्वा (for छित्त्वा). —^{d}) K_{1-4} D_1 ततः; B (except B_4) Dc_1 शरैः; D_2 पुनः (for तदा). T G_{2-5} सूतमप्यवधीच्छरैः; G_1 M सूतं प्रैषी($M_{3.4}$ प्रेष्य-; M_5 प्रैष्य)द्यमक्षयं. — After 12, D_2 G_1 M ins.:

856* महाबलान्महावेगान्सदश्वान्गदया हतान् ।
सूतं च निहतं दृष्ट्वा केतुं च विनिपातितम् ।

[(L. 2) D_2 क्षुराभ्यां च हतं केतुं दृष्ट्वा सूतं च पातितं.]

13 ^{b}) $K_{4.5}$ Dn_1 $D_{2.4.5.7.8}$ $G_{3.4}$ रथं सं-; B (except B_4) Dc_1 D_1 स रथं (by transp.); G_1 M रथं नि-. —^{c}) S (except $G_{3.4}$) विस्फारयन्.

14 ^{c}) $K_{3.4}$ श्रेष्ठं (for श्रेष्ठो). G_1 M विरथो यद्रथश्रेष्ठं. —^{d}) $Ś_1$ यद्रिपून्; D_5 G_1 M पांडवं; T G_{2-5} तं रिपुं (for यद्रिपुम्).

15 ^{a}) K_4 तं रणे; K_5 $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn $D_{1.2.4.6-8}$ तं ($B_{2.3.5}$ Dc_1 तु) नर-; B_4 D_5 S (except M_{3-5}) रथिनां (for तं रथ-). D_3 तं रथेन नरश्रेष्ठं. —^{b}) D_6 विरथम्; T G_{2-4} [अ]तिरथि($G_{3.4}$ °थ)म् (for [आ]धिरथिम्). D_3 संपादयन्महारथं. —^{c}) S तदा (for ततो).

16 Before 16, G_1 $M_{1.2}$ ins. दुर्योधनः. —^{a}) D_2 पूर्वं (for एष). —^{c}) K_2 D_5 $G_{1.3.4}$ M रथश्रेष्ठ(K_2 D_5 °ष्ठं); $D_{2.6}$ रथिश्रेष्ठं(D_2 °ष्ठ); T $G_{2.5}$ नरश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठं). —^{d}) K_{1-4} D_1 संभावय (for संपादय). $Ś_1$ K_{1-3} D_1 महारथ; D_5 नरर्षभं (for महारथम्). G_1 $M_{1.2}$ संपादयितुमर्हसि.

C. 7. 5517
B. 7. 134. 18
K. 7. 134. 17

त्वरमाणोऽभ्ययात्कर्णं भीमं चावारयच्छरैः ॥ १७
दुर्मुखं प्रेक्ष्य संग्रामे सूतपुत्रपदानुगम् ।
वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृक्किणी परिलेलिहन् ॥ १८
ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ।
दुर्मुखाय रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः ॥ १९
तस्मिन्क्षणे महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
सुपुङ्खैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २०
ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखे हते ।
आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥ २१
शयानं भिन्नमर्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ।
दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥ २२
तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ।
दीर्घमुष्णं श्वसन्वीरो न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ २३
तस्मिंस्तु विवरे राजन्नाराचान्गार्ध्रवाससः ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥ २४
ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुङ्खा महौजसः ।
हेमचित्रा महाराज द्योतयन्तो दिशो दश ॥ २५
अपिबन्सूतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः ।

17 Before 17, G1 M ins. संजयः. — ^{ab}) B (except B4) Dc1 D2 S transp. श्रुत्वा and ततो. — ^{c}) D2 तूर्णं (for कर्णं). — ^{d}) B4 D7.8 अवारयत्; T अवकिरन्; G1 M अभ्यकिरत्; G3–5 अवाकिरत्; Bom. ed. आवारयन् (for आवारयत्).

18 ^{a}) Ś1 K1–4 D1 दुर्मुखं स (Ś1 D1 °खं तु; K2 °खः स; K4 °खं तं) समालोक्य. — ^{c}) S (except T) भीमसेनः (for वायुपुत्रः). — ^{d}) Ś1 K2–5 D1.4.8 T G2 सृक्किणी (D4 °णीं); K1 D2.5.6 सृकिणी (D5 °णीं); B D3 सृक्कणी; G1 M स्रक्कणी; G4.5 सृक्वणी (for सृक्किणी). T G M1.2 चापि (for परि-). Ś1 K Dn2 D1.4.5.7.8 G1 M1.2 -संलिहन् (for -लेलि°).

19 ^{a}) D2 तु स (for कर्णं). — K5 om. (hapl.) 19^{b}–20^{a}. — ^{b}) Ś1 K1–3 भीमसेनः (for वारयित्वा). D5 शितैः शरैः (for शिलीमुखैः). K4 नवाभिर्नतपर्वभिः (= 20^{b}). — ^{c}) K1–4 Dn1 D1.4.7.8 दुर्मुखस्य (for °खाय). K1–3 D1 रथे; K4 रणे; B2 (marg.).3 D2 शरान्; B4 शरं (for रथं). B1.2 (orig.).5 Dc1 Dn2 D2.3 T G2–5 तूर्णं; B2 (marg.).3 आशु; B4 तीक्ष्णं (for शीघ्रं). — ^{d}) D4.7.8 योधयामास (for प्रेषया°).

20 K5 om. 20^{a} (cf. v. l. 19). — ^{c}) K1.2.4 सपुंखैर्; K5 B4 Dn D4.7.8 S सुमुखैर् (G3.4 °खो) (for सुपुङ्खैर्). K4 दुर्मुखो. Ś1 K B4 Dn1 D1.2.4.6–8 वीरः (Dn1 °रं) (for भीमः). — ^{d}) D5 बाणैर् (for शरैर्). G1 M1.2 प्रैषीद् (for निन्ये). B4 प्रेषयामास मृत्यवे.

21 ^{a}) T G2–4 एवातिरथिः (for °धिरथिः). — ^{b}) D2 हतं (for हते). — ^{c}) G2–5 प्रययौ (for प्रबभौ). G2 भीमं (for राजन्). — ^{d}) T G M1.2 [अ]नलः (for [अं]शुमान्).

22 ^{a}) D4 M3.4 भीम- (for भिन्न-). K4 Dc1 Dn1 D1.2.4.7.8 S (except G3.5) -वर्माणं (for -मर्माणं). — ^{b}) Ś1 रुधिरोक्षितं (for शोणितो°).

23 ^{c}) S उष्णमार्तः (T G2.3.5 °र्तं) (for दीर्घमुष्णं). D5 विनिश्वस्य (for श्वसन्वीरो). — ^{d}) K4 D1 प्रत्यविध्यत; B4 °भाषत; M3.4 °दृश्यत; M5 (*sup. lin.* as in text) °पश्यत (for °पद्यत).

24 ^{a}) Dc1 सु- (for तु). Ś1 K1–4 B1 (marg.) Dn2 D1 विरथे (for विवरे). K5 D4.5.7.8 तस्मिन्क्षणे महाराज; B4 तस्मै चातिरथो राजन्. — D7 om. (hapl.) 24^{b}–25^{c}. — ^{b}) Ś1 K1.3.5 Dn2 D1.3–5.8 T G M1.2 गृध्र-; K2 गृह-; B5 सार्ध-; Dc1 D6 गार्ध-; D3 दीर्घ- (for गार्ध्र-). D2 -वर्चसः (for -वाससः). Dn1 नवभिर्नतपर्वभिः. — ^{c}) K4 D1 प्राहिणोद्भीमसेनाय.

25 D7 om. 25^{abc} (cf. v. l. 24). D5 om. (hapl.) 25. — ^{b}) B (except B4) Dc1 स्वर्णचित्रं (for °पुङ्खा). S महोरस्कस्य चाप्युरः. — ^{c}) B (except B4) Dc1 S हे (T2 G3 है) मपुंखा (for °चित्रा). T G2–5 M3–5 व्यराजंत; G1 M1.2 व्यरोचंत (for महाराज). — ^{d}) B1–3 Dc1 व्यद्योतंत; B5 द्योतयंत; Dn1 घोषयंतो (for द्योतयन्तो).

26 ^{a}) B Dc1 S तेपिबन् (for अपि°). — ^{b}) Ś1 K (except K4) D (except Dc1 D2.5) G2.5 -भोजिनः (D1 °नं); M3–5 -भूषणाः (for -भोजनाः). — ^{c}) B4.5 महाराज; D2 मनुष्येषु (for मनुष्येन्द्र). — ^{d}) K3 B2.3 Dn D4 भुजंगाः (for भुजगाः). K5 D3–8 -नोदिताः (for -चोदिताः).

27 ^{a}) D4 प्रत्यर्पमाणा मेदिन्यां. — ^{b}) K4 विरोजित-;

क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजगाः कालचोदिताः ॥ २६
प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ।
अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥ २७
तं प्रत्यविध्यद्राधेयो जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ २८
ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥ २९
ते व्यरोचन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।
गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवांशवः ॥ ३०
स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ।
सुस्राव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा ॥ ३१
स भीमस्त्रिभिरायस्तः सूतपुत्रं पतत्रिभिः ।
सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ ३२
स विह्वलो महाराज कर्णो भीमबलार्दितः ।
प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणं हित्वा महायशाः ॥ ३३
भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ।
आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३४ C. 7. 5534 B. 7. 134. 35 K. 7. 134. 34

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

D3 व्यराजंत (for व्यरोचन्त). D5 सायका: (for मार्गणा:). — For 27[ab], S subst.:

857* ते मेदिनीं प्रसर्पन्तः शोभन्ते रुधिरोक्षिताः ।

— [c]) B3. 5 अर्धं (for अर्ध-). — [d]) M3-5 बिलादिव (for बिलानीव).

28 [b]) S -विभूषणैः (for -विभूषितैः). — [c]) D2 अन्यैश्च; S आयत्तो (G1 M1-4 °स्तो) (for अत्युग्रैर्). — [d]) Ś1 K5 अविधारयन्; K1 °चिंतयन्; D2 अभ्यवारयत् (for अविचारयन्).

29 [c]) D5 धरणीं (for मेदिनीं). S विदार्य प्राविशन्भूमिं. — [d]) Ś1 कौंजपत्रं; K1. 2 D2 क्रौंचपत्र- (for क्रौञ्चं पत्र-). ❀ Cd कौंजं लतादिगृहं । पत्ररथाः पक्षिणः । ❀

30 [a]) G1 M [ऽ]प्रकाशंत (for व्यरोचन्त). — [b]) D5 G5 प्राविशंतो (for प्रवि°). K4 धरातलं (for वसुंधराम्). — [c]) S अस्तं गच्छंतमादित्यं. — [d]) S प्रविशंत (for दीप्यमाना). D2 खगा इव (for इवांशवः).

31 [a]) S निर्विण्णो (for निर्भिन्नो). G1 M पार्थो (for भीमो). — [b]) G1 M रुधिरेण समुक्षितः. — D7 om. (hapl.) 31[c]-32[d]. — [c]) K5 B1 Dn1 D2-6. 8 शु- (D3. 6 सु)श्राव; Dc1 सुस्रुवे (for सुस्राव). G1 M गात्रैः (for भूरि). — [d]) N (except B Dc1; Ś2 missing; D7 om.) कैलास इव पर्वतः.

32 D7 om. 32 (cf. v. l. 31). — [a]) K1 D4 T G2. 3 आयत्तः; Dc1 आयस्तैः; D2 आजघ्ने (for आयस्तः). — [b]) B4 प्राविशंतो वसुंधरां. — [c]) Ś1 B1-3 Dc1 Dn1 D3. 4 सु(D3 स)पत्रवेगैर्; D2 संपूर्ण° D6. 8 T G M1. 2 सुव(G3-5 °प)र्णपुंखैर्; M3-5 °श्च (for सुपर्णवेगैर्). T G2 विव्याथ. — [d]) M4 चापि (for चास्य). D2 पंचाभिः (for सप्तभिः).

33 [b]) G1 M2-5 भीमसेन- (for कर्णो भीम-). B Dc1 D1 S -शराहतः; Dn1 D4 -शरार्दितः (for -बलार्दितः). — Dc1 reads 33[c]-34[b] on marg. — [c]) B5 तरलैर् (for जवनैर्). D2 प्रदुद्राव च तैरश्वै. — [d]) Dc1 Dn2 D3. 6 त्यक्त्वा (for हित्वा). K5 D5 महाभयात्; Dc1 D2 T G2-5 M3-5 °रथः (for °यशाः). — For 33[cd], G1 M1. 2 subst.:

858* तथा पुरुषमानी सन्प्रत्यपायाद्रणाजिरात् ।

34 Dc1 reads 34[ab] on marg. — [a]) G1. 3-5 M विष्फार्य. — [b]) K1. 4. 5 Dn D3. 4. 6-8 -परिस्कृतं (for °ष्कृतम्). S चापं रुक्मांगदं दृढं. — [c]) B4 आहवे समराभिष्टं; D7. 8 आजावतिरथं(D8 °थ)स्तिष्ठन्.

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1. 3-5 B3. 4 D1-3. 6-8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K1-3 B2 Dn2 D1. 3. 4 भीमसेनप्रवेशः; B1. 3-5 Dc1 भीमप्रवेशः; D5 भीमप्रवेशे दुर्मुखवधः; D6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनेन कर्णजयः; D7. 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजयः; T G2. 3. 5 कर्णपलायनं; Bom. ed. भीमकर्णापयानं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2-5 131; B2 132; B5 140; Dn1 134; D2 137; D3 G1 M 130. — *Śloka no.:* Dc1 35; Dn1 32.

११०

C. 7. 5535
B. 7. 135. 1
K. 7. 135. 1

धृतराष्ट्र उवाच ।
दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिरथिरायस्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥ १
कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
न च कर्णसमं योधं लोके पश्यामि कंचन ।
इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ २
कर्णो हि बलवाञ्शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ३
वसुषेणसहायं मां नालं देवापि संयुगे ।
किमु पाण्डुसुता राजन्गतसत्त्वा विचेतसः ॥ ४
तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ।
युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किं स्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
प्रावेशयद्धुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥ ६
अश्वत्थामा मद्रराजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥ ७
तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
जानन्तो व्यवसायं च क्रूरं मारुततेजसः ॥ ८

110

1 Ś2 missing up to भीमध (in 35^c) (cf. v. l. 7. 106. 36). — ^b) D2 अकर्मकं (for अनर्थकम्). D4 कर्णे बलसमन्वितः ; T G2–5 M3–5 पौरुषं तु निरर्थकं. — ^c) D4 यदा (for यत्र). G3. 4 [अ]तिरथिर्. K1 आयस्ते ; K3 B1. 5 Dn D3 T G2–5 आयत्तो ; D2. 4. 6 आधेयो ; Cd आयस्तो (as in text). — ^d) B4 युधि (for रणे). D2 नातरद्युधि पांडवं ; D4 तान्ननाद ह पांडवान्.

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K1–3 om. (hapl.) 2^{ab}. — ^b) K4. 5 D (except Dc1 Dn1) पुरा (for रणे). — ^{cd}) B4 G1 M transp. योधं (G1 M यौधं) and लोके. D3. 7. 8 पश्याम (for °मि). — ^f) D5 बहु (for मुहुः). — After 2, D7 reads 4^{cd}, for the first time, repeating it in its proper place.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D7 om. 3^{ab}. — ^a) K1. 3 G1 M [ऽ]पि (for हि). — ^c) D2 मन्ये (for सूत). — ^d) D2 सोयं (for मन्दो). Ś1 तदा (for पुरा).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^a) K1 वासवेन ; K5 वसुखेण- ; D2 वैकर्तन- (for वसुषेण-). G1 M1. 2 मा (for मां). Dn1 D4 सूतपुत्रस्य स(D4 om. स)तत्तं. — ^b) Ś1 K1–3 D1. 2 देवो (for देवा). S (except M3–5) च (for [अ]पि). S बाधितुं (for संयुगे). — D7 reads 4^{cd} for the first time after 2. — ^c) K5 Dn2 D4 किं नु ; Dn1 किं तु (for किमु). — ^d) B4 विचेतनाः (for °सः).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^a) K5 T G2–5 तं तत्र (by transp.) ; D2 तं भीम-. — ^c) Ś1 तद्वत् ; K1–4 D1 तथा (for युद्धात्). K1. 3 D3. 8 M3–5 अपाक्रांतं ; D5 उपक्रांतं ; G1 M1. 2 सुभीतं च (for अपक्रान्तं). — ^d) K2 D4. 8 किंचिद् (for किं स्विद्).

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^a) Dn1 अहं (for अहो). D4 हि दुःखम् (for दुर्मुखम्). K1–3 एकैकं ; T G2–5 एवैनं (for एवैकं). — ^d) D2 पतंग (for °गम्). — For 6^{cd}, K5 D5 subst. :

859* को हि प्रावेशयेन्नूनं मुक्त्वा तं मम पुत्रकम् ।
while, G1 M subst. :

860* पतंगमिव संदीप्तं भीमाग्निं समवेशयत् ।
[M3–5 दीप्तं स (for संदीप्तं).]

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^{ab}) K5 transp. मद्रराजः and कृपः कर्णः. K1 Dn1 D2. 3. 6 संगतः. — ^c) K1–4 D1 शेकुः ; D7 शक्त्या (for शक्ताः). Dn1 [अ]शक्नुवन् ; D4 शक्नुवन् (for शक्ताः प्र-). D2 G3–5 समरे (for प्रमुखे). — ^d) Dn1 संयुगे (for संजय). D4 वर्तंत इव संजय ; D7 भीमं नूनं * संजय.

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — ^a) B2. 3 Dn1 transp. ऽपि and च. K5 बलं घोरं ; D5 महाबाहोर् ; M1 °घोर- (for °घोरं). — ^b) D2 महा- ; D7 मूल- (for बलं). K5 नागायुतबलोपमं. — ^d) Ś1 K1. 2. 4 D1 क्रुद्धं ; D7. 8 क्रूर- (for क्रूरं). Ś1 K1. 2 D1 -तेजसं ; D6 -चेतसः ; T G2. 4 -रंहसं ; G3. 5 -रंहसः (for -तेजसः).

किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥ ९
कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः ।
भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥ १०
योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ ११
द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमर्छेज्जिजीविषुः ॥ १२
को हि संजय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
उद्यताशनिवज्रस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ १३
प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः ।
न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥ १४
पतंगा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।
ये भीमसेनं संक्रुद्धमभ्यधावन्विमोहिताः ॥ १५
यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
शप्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ १६
तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाद्भीमादुपारमत् ॥ १७
यश्च संजय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् १८ 7, 5553 7. 135. 19 1. 135. 18

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{b}) K5 D2 कालांतकयमोपमं; T G2–4 कालसूर्यांतकोपमं. —^{c}) B4 -कोपं च; D2 -वीर्यज्ञ: (for -वीर्यज्ञाः). —^{d}) Ś1 D2. 4 कोपयिष्यति. S पांडवं समकोपयन्.

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K1. 2 त्वेव; K4 D1 त्वयं; G1 M1. 2 कथं; M3–5 चैको (for त्वेको). —^{b}) Ś1 K1–4 D1 आस्थित:; B4 अर्पित: (for आश्रितः). —^{d}) S युयुधे शत्रुकर्शन:. —After 10, M1. 2. 5 read 11^{cd}.

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G2. 4. 5 repeat 11^{ab} after 11. —^{a}) B2 (marg. as in text) यो जयेत्; D6 अजयत् (for योऽजयत्). —^{b}) K1. 2. 4 Dn2 D1. 3 इवासुरान्. T (second time) G1. 2 (both times). 4. 5 (both second time) M वज्रहस्तो यथा बलं (M1. 2 °लीं). —After 11^{ab}, Dc1 reads 12^{c}–13^{b}. G2 om. 11^{cd}. M1. 2. 5 read 11^{cd} after 10. —^{c}) T च (for स). G1 M न हि भीमो रणे जेतुं. —^{d}) T G3–5 शक्य: संख्ये (G4 संघे; G5 संखे) कथंचन; G1 M शक्य: संजय केनचित्.

12 For the sequence in Dc1, cf. v. l. 11. Ś2 missing (cf. v. l. 1). G3 om. 12^{a}–13^{b}. —^{a}) G1 M1. 2 तु (for सं-). K1–3 [ए]व (for [ए]कः). —^{d}) K1. 2 अर्छेज्; K3 D5 आर्छेज्; K5 B (except B2) Dn D4. 7. 8 Cd आर्छेज्; D2 S (G3 om.) इच्छेज्; D3 मृष्येज्; D6 ऋच्येज् (for अर्छेज्).

13 For the sequence in Dc1, cf. v. l. 11. Ś2 missing (cf. v. l. 1). G3 om. 13^{ab} (cf. v. l. 12). —^{c}) B4 उद्यतायुध-; T G2 उद्धृताशनि- (for उद्यता°). Cd cites अशनि:. K3 B Dc1 Dn D2 T G2–5 M3–5 -हस्तस्य (for -वज्रस्य). —^{d}) Dc1 G1. 3 M दानवा:.

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Ś1 K1–4 D1. 4 om. (hapl.) 14^{ab}. G5 M3–5 om. (hapl.) 14^{bc}. —^{b}) D2 हि (for [अ]पि). G1 M1. 2 मानुष: (for मानवः). K5 निवर्तंते कदाचन. —^{d}) T G2–5 M3–5 कथंचन; G1 M1. 2 हि कश्चन (for कदाचन). D2 निवर्तेदिति मे मति:.

15 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{b}) B4 मंदचेतस:; D3 अल्पतेजस:; D5 °चेतना: (for °चेतसः). —^{c}) K1 येन; G1. 5 M यद् (for ये). —^{d}) K3 B Dc1 Dn1 T G2 अन्वधावन् (for अभ्य°). D2 अभ्यधावंत मोहिता:.

16 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) G1 M1. 2 यत्त: (for यत्तत्). —^{c}) K4 B5 सप्तं; D4 शस्तं (for शप्तं). D7. 8 अग्रे हि (for उग्रेण). —^{d}) T G2 क्रूराणां (for कुरूणां). K1–4 D1 संनिधौ (for शृण्वतां). D3 lacuna; G1 M1. 2 तत: (for तदा).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) B4 ते; Dc1 Dn1 तं (for तन्). T G2–5 M3–5 सत्यमिति; G1 M1. 2 नूनमनु- (for नूनमभि-). —^{b}) G5 भीमेन (hypermetric) (for च). Ś1 K1. 3. 4 च वर्जितं; K2. 5 D4. 5 T G2–4 M3–5 विनि(K2 °व)जितं (for च नि°). —D4 om. (hapl.) 17^{c}–19^{b}. —^{c}) D1. 2. 5. 6 G1 M1. 2 भ्राता (for भ्रात्रा). —^{d}) D7 अपासरत्. D5 भीमसेनादुपाद्रवत्; S भयाद्भीममवर्जयत्.

18 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 18 (cf.

C. 7. 5553
B. 7. 135. 19
K. 7. 135. 19

स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।
प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति संजय ॥ १९
दृष्ट्वा भ्रातॄन्हतान्युद्धे भीमसेनेन दंशितान् ।
आत्मापराधात्सुमहन्नूनं तप्यति पुत्रकः ॥ २०
को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ २१
वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येतेति मतिर्मम ॥ २२
न पाण्डवा न पाञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
जानन्ति युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ २३

संजय उवाच ।

यत्संशोचसि कौरव्य वर्तमाने जनक्षये ।
त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २४
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥ २५
स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥ २६
यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्यथाबलम् ।

v. l. 17). — a) K1. 3–5 D1. 3. 5 G1 M यच्च; D7. 8 यथा (for यश्च).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 19ab (cf. v. l. 17). For 19ab G1 M1. 2 subst. :

861* स नूनं निर्जितं कर्णं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।

— c) G1. 5 M1. 2 प्रत्याख्यानेन (for °नाच्च). — d) S भृशं संजय तप्स्यति.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K Dn2 D1. 3–6 संख्ये (for युद्धे). — b) K2. 4 T G1. 2. 5 M दंसितान्; B1 संशि°; B5 निर्जि° (for दंशि°). — c) N (except Dc1 D8; Ś2 missing) आत्मा(D6 महा)-पराधे (for °राधात्). K1 सुम*न्; K4. 5 सुमहान्; T G2–5 संमूढो; G1 M सुभृशं (for सुमहन्). — d) G1 M शोचति; G3–5 तप्स्यति (for तप्यति).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D1 G1 M1. 2 जीवितुम्. — b) Ś1 पांडवाद्. S प्रतीपं मृत्युमाव्रजेत्. — c) D4 क्रुध्येत् (for क्रुद्धं). K5 भीमं भीमाकृतिं दृष्ट्वा. — d) D5 [उ]दितं (for स्थितम्).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D2 वाडवामुखमध्यस्थो. — b) D5 जीवेत (for मुच्येत). T G2 [इ]ह (for हि). D4 मुच्यतेतापि मानद (sic); G1 M ह्यपि मुच्येत मानवः. — B4 om. 22cd. — c) S न भीममुखमासाद्य. — d) K1. 2. 4 Dn2 D3. 4. 8 T G1. 2. 5 M मुच्यतेति; B2. 3. 5 Dc1 मुच्येदिति; D2. 5 मुच्यते हि (for मुच्येतेति).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B5 Dc1 D2 S Cv पार्था (Dc1 D2 °र्थो) न च (for पाण्डवा न). B3. 4 पंचाला. — b) G1 M -सत्यकौ. Cv as in text. — c) Ś1 K1. 3. 5 B Dc1 Dn2 D1 जानते; K2 जानीते; K4 Dn1 D3. 4. 6–8 T जानंते (for जानन्ति). Cv as in text. — d) K2 D1. 4. 6. 8 T G1. 5 जीवितुं. Cv as in text. — After 23, B Dc1 D5 ins. :

862* अहो मम सुतानां हि विपन्नं सूत जीवितम् ।

[D5 यदि (for सूत).]

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B1. 3 Dc1 यः (for यत्). K5 B4 Dn1 D7. 8 T G2 यस्त्वं; D2 G3–5 M5 (*inf. lin.*) यत्त्वं; D5 स त्वं; G1 M1. 2 किं नु; M3–5 सर्वं (for यत्सं-). — b) B Dc1 Dn2 D1 महाभये; T G2–5 महाहवे; G1 M1. 2 भयावहे (for जनक्षये).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) D4 चैवं (for वैरं). — c) G1 M गृह्णासि (for गृह्णीषे). — d) S मर्तुकामो यथौषधं.

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1. 3. 4 D1 अयं; D2 स्वीयं (for स्वयं). — b) G1 M काळकूटं. Ś1 K1–3 D1. 2. 4 सुदुर्जयं (for °र्जरम्). — c) Ś1 K1. 2. 4 D1 अस्य (for तस्य). — d) Ś1 K1. 2 अवाप्नोति; K4 D1 °प्नोषि (for °प्नुहि). — For 26cd, G1 M subst. :

863* प्राप्येदानीं फलं तस्य यथा पीत्वा विषं तथा ।

— After 26, D5 ins. :

864* सुकृतस्य सुपृष्टस्य सुजातस्य महामृधे ।

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 om. 27a–28b. — a) Dc1 यत्त्वं; D1 यत्तत्; D8 यत्र; T G3. 4 M5 (*sup. lin.* as in text) त्वं तु; G2. 5 स तु (for यत्तु). K2 लोकान्; G1 M यौधान् (for योधान्). — b) D5 यतमानान्; S घटमानान् (for युध्य°). B1 महाबलं;

अत्र ते वर्णयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥ २७
दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च मारिष ॥ २८
दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
पाण्डवं चित्रसंनाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥ २९
ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।
दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव व्रजैः ॥ ३०
आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३१
तव दृष्ट्वा तु तनयान्भीमसेनसमीपगान् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३२
विसृजन्विशिखान्राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३३
कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरन्भीमसेनं शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३४
तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्वान्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३५
प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव महाद्रुमाः ॥ ३६
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् । C. 7. 5572 B. 7. 135. 38 K. 7. 135. 38

Dn1 D4. 7. 8 महाबलान् (for यथाबलम्). —c) K3 B (B4 om.) Dc1 Dn2 D3. 6 S तत्र (for अत्र). K5 B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D3. 5. 8 S वर्तयिष्यामि; Dn1 D4. 6 कीर्त°; D2 कथ° (for वर्णयिष्यामि).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). B4 om. 28^{ab} (cf. v. l. 27). —a) K4 D1. 7. 8 तु कर्णं (by transp.); G1 M हि कर्णं. —b) K1–4 D1 भीमसेनेन निर्जितं. —d) B Dc1 D5 S (except T) भारत (for मारिष).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) K1 दुर्धर्षणो; G3. 4 अमर्षणो; G5 अमर्षिणो (for दुर्मर्षणो). Ś1 दुःषहश्च; T G2–4 M3–5 दुर्मदश्च; G1 M1. 2 दुर्जयश्च; G5 दुर्मर्षश्च (for दुःसहश्च). —b) B1 Dc1 दुर्दमो; D2 दुर्गमो (for दुर्मदो). K5 दुर्जयो (for दुर्धरो). D7. 8 दुर्धरो दुर्मुखो जयः; S दुःषहो विजयो जयः. —c) K4 -संनाहं (for -संनाहास्). —d) D5 सं- (for तं). M3. 4. 5 (orig. as in text; *sup. lin.*) प्रद्रीसम् (for प्रतीपम्). A few MSS. उपाद्रवत्; G1 M1. 2 °व्रजन् (for °द्रवन्).

30 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) B4 संमंत्र्य (for समन्तान्). — D4 om. 30^{c}–32^{d}. —c) D6 संप्रवृण्वन् (for समा°).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 31 (cf. v. l. 30). —a) G1 M1. 2 सहसापततस्तान्स.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 32 (cf. v. l. 30). —a) G1 M दृष्ट्वा ते (M3–5 तु) तनयांस्त्वेतान्. —b) B4 Dc1 -पुरोगतान् (for -समीपगान्). B5 T G2–5 दुर्मर्षण(B5 भीमसेन)पुरोगमान्. —c) G1. 3. 4 M अभ्यधावत (for °वर्तत). —d) B3 महारथं; T G3. 4 यथाबलं; G1 M1. 2 महारथः (for °बलम्).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) B Dc1 Dn2 S (except G1 M1. 2) तीक्ष्णान्; D3 तूर्णं (for राजन्). —b) G1 M हेम- (for स्वर्ग-). K4. 5 D4. 7. 8 शिलासितान्. —c) Ś1 K1–4 D1 महायुद्धे (for ऽभ्ययात्तूर्णं).

34 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) T G2–5 कुमारास् (for कुरवस्). G1 M पुत्रास्तु तव राधेयं. —b) B3 वार्यमाणाः (for परिवार्य). —c) D6 अथाकिरन्; G3. 4 अवारयन् (for अवाकिरन्). G1 M भीमसेनमपि घ्नंस्ते.

35 Ś2 missing up to भीमध (cf. v. l. 1). —a) S तान्पंचत्रिं(M तानथ त्रिं)शता राजन् (M बाणैः). —b) D4 गज- (for राजन्). Dn2 नरर्षभ; G1 M1. 2 महारथान्; M3–5 रथर्षभान् (for नर°). — For 35^{ab}, D5 subst. :

865* भीमसेनस्ततो बाणैः पञ्च राजन्सुतांस्तव ।

—c) G5 lacuna from ससुता up to नि (in 35^{d}). S (G5 lacuna) -धन्वा तु (for -धनुषो). D7. 8 भीमधन्वा भीमबलो. —d) D5 बाणैर्निन्ये; G1 M1. 2 प्रैषीद्भीमो (for भीमो निन्ये). After निन्ये, K4 reads 37^{bcd} for the first time, repeating it in its proper place.

36 a) Ś1 K1 अपतन्; K3 D1. 4 प्रपतन् (for प्राप°). Ś2 K1–4 D1. 5 च (for ते). S ते स्यंदनेभ्यः प्रपतन्. —d) G3. 4 वातेनैव.

37 For the repetition in K4, cf. v. l. 35. G5 lacuna for 37^{c}. —c) K4 (both times) D4 [आ]धिरथं. T G2–4 निवार्यातिरथैर्बाणैर्. —d) D3 जघान

C. 7. 5572 B. 7. 135. 38 K. 7. 135. 38 संवार्याधिरथिं बाणैर्यज्जघान तवात्मजान् ॥ ३७
स वार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समन्ततः ।
सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ॥ ३८
तं भीमसेनः संरम्भात्क्रोधसंरक्तलोचनः ।
विस्फार्य सुमहच्चापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११०

१११

संजय उवाच ।
तवात्मजांस्तु पतितान्दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
क्रोधेन महताविष्टो निर्विण्णोऽभूत्स जीवितात् ॥ १
आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरथिस्तदा ।
भीमसेनं ततः क्रुद्धः समाद्रवत संभ्रमात् ॥ २
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ३
अवहासं तु तं पार्थो नामृष्यत वृकोदरः ।
ततो विव्याध राधेयं शतेन नतपर्वणाम् ॥ ४
पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।

च; G1 M आजघान (for यज्जघान).

38 ^{a}) K2.3.5 B1.3.5 Dn1 D5.7.8 G1 M1.2 सं- (for स). — ^{b}) K4.5 Dn1 D4.5 सितैर्. — ^{c}) Dn1 सूतपुत्रा. D5 महाबाहुर् (for °राज). — ^{d}) D4.7.8 G5 अवेक्षत.

39 K1 om. (hapl.) 39. — ^{a}) D1 संरब्धाः; T G M3-5 संरब्धः; M1.2 संक्रुद्धः (for संरम्भात्). — ^{b}) D6 T G3-5 M3.5 क्रोधात् (for क्रोध-). G1 M1.2 -रक्तांत- (for -संरक्त-). — ^{c}) K5 Dn1 D2.4.5 च; D3.6-8 तु (for सु-). K4 D7.8 महाचापं. S (except G5) विस्फारयन्महच्चापं. — ^{d}) D2 G1 M मुहुर् (for कर्णम्).

Colophon om. in D4. — *Sub-parvan*: Ś K4 B2-4 Dc1 Dn1 D1.2 जयद्रथवध. — *Adhy. name*: Ś1 K3.5 B2.4 Dn2 D1.7.8 G1 M1.2 भीमसेनप्रवेशः; K1.2 B1.3.5 Dc1 Dn1 भीमप्रवेशः; K4 भीमसात्यकीप्रवेशः; Dn1 D5 पंचकुमारवधं; D2 भीमसेनपराक्रमे धार्तराष्ट्रवधः; D3.6 भीमसेनप्रवेशे दुर्मर्षणादिपंचवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2-4 132; B2 62; B5 141; Dn1 135; D2 138; G1 M 131; G5 130. — *Śloka no.*: Dc1 40; Dn1 39.

111

1 ^{a}) G1 M पुत्रांस् (for [आ]त्मजांस्). — ^{d}) G1 M निरविद्यत (for निर्विण्णोऽभूत्). Ś2 K2.3 D1.2.5.7.8 S जीविते; B1.5 D4.6 जीवितान् (for °तात्).

2 D3.6 om. 2. Dc1 reads 2^{ab} on marg. — ^{b}) T G2-4 चातिरथिस्. Ś2 ततः; D4.8 तथा (for तदा). — After 2^{ab}, Dc1 (marg.) ins.:

866* यत्प्रत्यक्षं तव सुता भीमेन निहता रणे ।

— Ś1 om. 2^{c}-3^{b}. — ^{c}) B Dc1 Dn1 G1.5 M1.2 भीमसेनस्; T G3.4 °वेगं; G2 °वेगस् (for °सेनं). Ś2 B3 तदा (for ततः). Dn2 क्रुद्धं. — ^{d}) Dn D2.4.7.8 समारोहत (for °द्रवत). D7 संभ्रमान्. K5 D5 G1 M2 समारोहदसंभ्रमात्; B तमाधाव(B1 तमधाव-; B4 समाधाव-; B5 तमावाह)दसंभ्रमन् (B1 °मः; B4 °मं; B5 °मात्); Dc1 तमधावदसंभ्रमन्; T G2-5 समारोहद्रथं (G4 °हद्दृढं) शुभं; M1.3-5 समाह्वयदरिंदमः; Bom. ed. कर्णस्य निशिताञ्शरान्. — After 2, Bom. ed. ins.:

867* निचखान स संभ्रान्तः पूर्ववैरमनुस्मरन् ।

3 Ś1 om. 3^{ab} (cf. v. l. 2). — ^{b}) G1 M राधेयोपहसन्भृशं. — ^{d}) G1 M1.2 हेम- (for स्वर्ण-). K4.5 Dc1 D4.7.8 शिलासितैः; T G3-5 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः).

4 ^{a}) Dn1 अवहारं; S अपहासं (for अवहासं). T G3-5 कृतं (for तु तं). D1 तान्पार्थौ; D4 पार्थेन; D6 ते पार्थौ (for तं पार्थो). B Dc1 अविचिंत्याथ तान्बाणान्; D2 अथ हेलां तु तां पार्थो. — ^{b}) B Dc1 कर्णेनास्तान् (for नामृष्यत). — ^{c}) B Dc1 रणे (for ततो). — ^{d}) T G3.4 शरेण (for शतेन). K3 B1-4 Dn2 D3 [आ]-

धनुश्चिच्छेद भल्लेन सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ५
अथान्यद्धनुरादाय कर्णो भारत दुर्मनाः ।
इषुभिश्छादयामास भीमसेनं समन्ततः ॥ ६
तस्य भीमो हयान्हत्वा विनिहत्य च सारथिम् ।
प्रजहास महाहासं कृते प्रतिकृतं पुनः ॥ ७
इषुभिः कार्मुकं चास्य चकर्त पुरुषर्षभः ।
तत्पपात महाराज   महास्वनम् ॥ ८
अवारोहद्रथात्तस्मादथ कर्णो महारथः ।
गदां गृहीत्वा समरे भीमसेनाय चाक्षिपत् ॥ ९
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा वृकोदरः ।
शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १०
ततो बाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः ।
सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वरमाणः पराक्रमी ॥ ११
तानिषूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महामृधे ।
कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥ १२
अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ।
पश्यतां सर्वभूतानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वणाम् ।
रणेऽप्रेषयत क्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥ १४
ते तस्य कवचं भित्त्वा तथा बाहुं च दक्षिणम् । C. 7, 5590 B. 7. 136. 16 K. 7. 136. 16

नतपर्वणां; B5 Dn1 D4–6 T G1. 3. 4 M नतपर्वणा.

5 a) T G2–5 ततः स; M3–5 ततश्च (for पुनश्च). — b) B Dc1 विद्ध्वा मर्मसु पंचभिः. — For 5^{ab}, G1 M1. 2 subst.:

868* रणे भूयोऽपि राधेयं विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।

— d) D7 तव (for सूत-). M3–5 मारुतिः (for मारिष).

6 B5 reads 6^{bc} on marg. — b) K5 D5. 7. 8 संयुगे (for दुर्मनाः). Dn1 D4 कर्णो भारतमाहवे; D2 कर्णो भारसहं दृढं. — B5 reads 6^{d} twice. — d) B1–4. 5 (both times) Dc1 परंतपः (B3. 4 °प) (for समन्ततः).

7 b) G1 M [अ]पि (for च). K1 मारिष (for सारथिम्). D2 निहत्य च स सारथिं. — c) D8 महासंख्ये (for °हासं). D4 प्रजहा****सं. — d) Ś1 K1. 2. 4 B4 D1. 5 T G कृत- (for कृते). K1. 5 D8 प्रतिकृतिं; K2. 4 °कृति-; K3 B Dc1 °कृते; D5 °कृतान्; D7 प्र*कृति (for प्रतिकृतं). B4 सति; T G3. 4 महत्; G1. 2. 5 M स्मरन् (for पुनः).

8 b) D5. 7. 8 पुरुषर्षभ. G1 M न्यकृंतत्तद्रथांतरे. — c) Ś2 K1–4 B1. 3 D1. 2 उत्पपात (for तत्प°). — d) T G2–5 महद्धनुः (for महास्वनम्). — For 8^{cd}, G1 M subst.:

869* पपाताथ महच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदम् ।

[G1 M1. 2 च (for [अ]थ). G1 M1. 2 दुरानमं (for °सदम्).]

9 a) G1 M अवप्लुत्य (for अवारोहद्). G1 M1. 2 तूर्णं (for तस्माद्). — b) G1 M1. 2 तस्मात्; M3–5 द्रुतं (for अथ). D5 महाबलः (for °रथः). — d) D6 वाक्षिपत्; D3 चाक्षिपन् (for °पत्). B2–5 भीमाय प्राहिणोद्रुषा (B4 °त्तदा); G1 M मघवानशनीमिव.

10 a) D6 आपतंतं. B2–4 Dc1 आलक्ष्य (for सहसा). D4 ततोपतंतीं सहसा. — b) B2–4 Dc1 भीमसेनो महागदां. — c) D2. 6 आवारयद्; G1 M1. 2 वारितवान् (for अवारयद्).

11 b) D4 प्रेरयामास (for प्रेष°). D5 भारत (for पाण्डवः).

12 b) S महाहवे (for °मृधे). — cd) M3–5 transp. भीमसेनस्य and पातयामास. Ś2 K3 पाटयामास; K5 G2 वारया° (for पातया°).

13 a) G1 M तं (for [ए]नं). — b) Ś2 (marg. as in text) K1. 2 D1 क्षुद्रकानां; B Dc1 नाराचानां; Dn1 D4 क्षुरप्राणां; S सायकानां (for क्षुद्रकाणां). Ś K1–3 Dn2 D1. 3. 6 समा(K1 °म)र्दयत्; K4 °द्रयत्; D2. 4. 7 T G M1–4 समर्पयत् (for समा°). — c) Ś1 B Dc1 Dn D3. 6 -सैन्यानां (for -भूतानां). — d) D7 [अ]भवन्.

14 a) B Dc1 T G2–5 M3–5 महाबाहुर् (for °राज). — b) Ś2 K2–5 D1. 5–8 G3. 4 नवतिं (for नवभिर्). B4. 5 Dc1 Dn1 D2 G1 M -पर्वभिः; D8 -पर्वणीं (for -पर्वणाम्). — c) Ś K1 D1 [ऽ]प्रैषयत; D3. 6 संप्रेषयत् (for ऽप्रेषयत). B Dc1 S प्रेषयामास संक्रुद्धः (B2 [marg.] संरब्धः). — d) G1 M सूतपुत्राय (for °त्रस्य). M3–5 भारत (for मारिष).

15 b) G1 M भित्त्वा (for तथा). — c) K1–3 G2

C. 7. 5590 B. 7. 136. 16 K. 7. 136. 16 अभ्यगुर्धरणीं तीक्ष्णा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ १५
राधेयं तु रणे दृष्ट्वा पदातिनमवस्थितम् ।
भीमसेनेन संरब्धं राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ॥ १६
ततस्तव सुता राजञ्श्रुत्वा भ्रातुर्वचो द्रुतम् ।
अभ्ययुः पाण्डवं युद्धे विसृजन्तः शिताञ्शरान् ॥ १७
चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ।
चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ॥ १८
आगच्छतस्तान्सहसा भीमो राजन्महारथः ।
साश्वसूतध्वजान्यत्तान्पातयामास संयुगे ।
ते हता न्यपतन्भूमौ वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ १९
दृष्ट्वा विनिहतान्पुत्रांस्तव राजन्महारथान् ।
अश्रुपूर्णमुखः कर्णः कश्मलं समपद्यत ॥ २०
रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ॥ २१
तावन्योन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
व्यभ्राजेतां महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ २२
षट्त्रिंशद्भिस्ततो भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।

M_{3-5} अत्यगुर्; $B_{1.3.5}$ प्रत्ययुर्; $B_{2.4}$ Dc_1 Dn $D_{2.3.6}$ अभ्ययुर्; D_5 अगच्छद् (for अभ्यगुर्). S राजन् (for तीक्ष्णा). — After 15, B Dc_1 ins.:

870* स छाद्यमानो बाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतैः ।
पुनरेवाभवत्कर्णो भीमसेनात्पराङ्मुखः ।

[(L. 1) $B_{1.2}$ Dc_1 संछाद्यमानो; B_4 आच्छाद्य°. — (L. 2) B_4 भीमसेन- (for °सेनात्).]

16 B_3 reads 16^{abcd} twice. — ^{a}) $G_{3.4}$ स (for तु). $B_{1.2.3}$ (second time).$_{4.5}$ Dc_1 तं पराङ्मुखमालोक्य. — ^{b}) B_3 (first time) $D_{5.7.8}$ T G_{2-5} M_{3-5} पदातिं (D_7 सदासि [sic]) समवस्थितं; D_4 पदातिन*वस्थितं; G_1 $M_{1.2}$ पदातिं स महारथं. — ^{c}) $Ś_2$ D_2 भीमसेनं च (for °नेन). D_1 संरब्धै; S संसक्तं (for संरब्धं). $B_{1.2.3}$ (second time).$_{4.5}$ Dc_1 D_8 कौंतेयशरसंछन्नं (D_8 °संरब्धं). — ^{d}) S भ्रातॄन् (for राजा). B_3 (first time) राजन्युधि पराङ्मुखं. — ^{e}) Dn_1 $D_{4.8}$ यत्नाद् (for यत्ता). — ^{f}) K_5 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ [अ]भि(Dn_1 °पि)रक्षणे (for रथं प्रति).

17 ^{b}) D_2 G_1 $M_{1.2}$ भ्रातृ- (for भ्रातुर्). Dc_1 D_3 [ऽ]द्भुतं (for द्रुतम्). $Ś_1$ श्रुत्वा वाक्यं **दितं; $Ś_2$ K_{1-4} D_1 श्रुत्वा राज्ञोदितं वचः; K_5 $D_{4.7.8}$ भ्रातुः श्रुत्वा वचो हितं. — ^{c}) Dn_2 $D_{3.6}$ सर्वे (for युद्धे). — ^{d}) G_1 $M_{1.2}$ विकिरंतः (for विसृजन्तः). B_1 Dc_1 शिलीमुखान्; T G_{2-5} शराञ्शितान् (by transp.) K_4 $D_{4.7.8}$ सिताञ्.

18 ^{a}) D_2 चित्रोपचित्रौ; T चित्रो विचित्रश् (for चित्रोपचित्रश्). K_2 Dc_1 (marg. as in text) चित्राख्यश्; B_1 (marg. as in text) चित्रांगश् (for चित्राक्षश्). — ^{b}) D_5 चारुचित्र-; $D_{7.8}$ G_{3-5} चारुश्चित्रः; G_1 $M_{1.2.5}$ चापचित्रः; $M_{3.4}$ चापश्चित्रः (for चारुचित्रः). D_2 सनातनः; G_1 M शरासनिः (for °सनः). — ^{c}) D_4 चित्रयुद्धश्. — ^{d}) G_1 $M_{1.2}$ तत्र सेनाग्रयायिनः.

19 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ सहसापततस्तान्स. — ^{b}) D_5 महारथान्; T G_{2-5} M_{3-5} °मनाः; G_1 $M_{1.2}$ °बलः (for °रथः). — For 19^{ab}, B_{2-5} Dc_1 subst.:

871* तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथः ।
[Dc_1 महाबलः (for °रथः).]

— ^{c}) B_5 हत्वा; D_4 युक्तान्; $D_{7.8}$ मत्तान् (for यत्तान्). B_{1-4} Dc_1 एकैकेन शरेणाजौ (B_4 °णाशु); D_2 G_1 M साश्वसूतध्वजरथान् (M_{3-5} °छत्रान्). — ^{d}) B_{1-4} Dc_1 ते सुतान्; S पांडवः (for संयुगे). — ^{e}) $D_{7.8}$ चापतन् (for न्यप°). — ^{f}) $Ś_1$ B Dc_1 वातरुग्णा; Dn_2 $D_{3.5.6}$ °भग्ना; S वायुनुन्ना (for वात°). K_5 द्रुमा इव (by transp.); G_1 M नगा इव.

20 ^{b}) G_2 महामनाः (for °रथान्). — ^{c}) T G_{2-5} अश्रुनेत्र- (for °पूर्ण-). G_1 M साश्रुनेत्रो भृशं कर्णः. — ^{d}) $Ś_2$ D_5 T G_{2-5} M_{3-5} प्रत्यपद्यत (for सम°). B_{2-4} Dc_1 क्षत्तुः सस्मार तद्वचः.

21 ^{a}) K_3 $B_{3.4}$ Dc_1 रथं चान्यं; T G_{2-5} सोन्यं रथं (for रथमन्यं). G_1 M अथान्यं रथमास्थाय.

22 ^{a}) Dn_2 om. from विद्ध्वा up to निशितै (in 23^{b}). $B_{2.3.5}$ Dc_1 भित्त्वा (for विद्ध्वा). — ^{b}) $K_{4.5}$ $D_{4.8}$ शिलासितैः; D_7 शितासितैः (for शिलाशितैः). — ^{c}) B_2 M_{3-5} व्यराजेतां; Dn_1 D_1 विभ्रा°; $D_{5.7.8}$ अभ्रा° (for व्यभ्रा°). $B_{1.3.4}$ Dc_1 यथा मेघौ; G_1 M महारंगे (for महाराज). — ^{d}) T G_2 किंशुकैः. $Ś_1$ किंशुकाविव पुष्पितौ; $B_{1.3.4}$ Dc_1 D_1 संस्यूतौ सूर्यरश्मिभिः.

23 Dn_2 om. up to निशितै (cf. v. l. 22). B_4 om. 23^{ab}. Dn_1 reads 23 twice. — ^{a}) $D_{3.6}$

व्यधमत्कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २३
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ ।
शोणिताक्तौ व्यराजेतां कालसूर्याविवोदितौ ॥ २४
तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
विवर्माणौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ ॥ २५
व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
शरदंष्ट्रा विधुन्वानौ ततक्षतुररिंदमौ ॥ २६
वारणाविव संसक्तौ रङ्गमध्ये विरेजतुः ।
तुदन्तौ विशिखैस्तीक्ष्णैर्मत्तवारणविक्रमौ ॥ २७
प्रच्छादयन्तौ समरे शरजालैः परस्परम् ।
रथाभ्यां नादयन्तौ च दिशः सर्वा विचेरतुः ॥ २८
तौ रथाभ्यां महाराज मण्डलावर्तनादिषु ।
व्यरोचेतां महात्मानौ वृत्रवज्रधराविव ॥ २९
सहस्ताभरणाभ्यां तु भुजाभ्यां विक्षिपन्धनुः ।
व्यरोचत रणे भीमः सविद्युदिव तोयदः ॥ ३०
स चापघोषस्तनितः शरधाराम्बुदो महान् । C. 7. 5610 B. 7. 136. 36 K. 7. 136. 37

द्विस्. B2. 3 Dc1 षट्त्रिंशता ततो बाणैर्; S ततः (M5 पुनः) षट्त्रिंशता भल्लैर्. — ^{b}) D2. 5. 7. 8 -तेजनैः (for -तेजसैः). B3. 5 Dc1 स्वर्णपुंखैः शिलाशितैः (= 22^{b}). — ^{c}) T G2 व्यथमत्. G2 भीमः (for क्रुद्धः). — After 23, B Dc1 ins.:

872* सूतपुत्रोऽपि कौन्तेयं शरैः संनतपर्वभिः ।
पञ्चाशता महाबाहुर्विव्याध भरतर्षभ ।

24 B2 Dc1 om. 24. — ^{c}) Dn1 शोणाक्तौ तु; D3 शोणिताक्षौ (for °ताक्तौ). Ś2 K1–4 Dn1 D3–6 विराजेतां (K4 °ते); D2 व्यरोचेतां (for व्यराजेतां). — Ś2 K4 D1 om. (hapl.) 24^{d}–25^{c}. — ^{d}) Ś1 K (K4 om.) B1. 4. 5 Dn D3–8 चंद्रसूर्याव्; D2 सूर्यचंद्राव् (for कालसूर्याव्). B4 इवापरौ (for इवोदितौ).

25 Ś2 K4 D1 om. 25^{abc} (cf. v. l. 24). — ^{a}) Ś1 K2 D5 शोणितोक्षितौ. — ^{c}) B Dc1 Dn1 कर्णभीमौ; S विवृतांगौ (for विवर्माणौ). K1–3 D4. 5. 7. 8 विराजेतां; D2 व्यरोचेतां (for व्यराजेतां). K5 विराजेतां विवर्माणौ. — After 25, S ins.:

873* क्रोधाग्नितेजसा दीप्तौ संरम्भाद्रक्तलोचनौ ।
व्यभ्राजेतां महाराज विधूमाविव पावकौ ।

26 ^{a}) G2 महाराज (for नरव्याघ्रौ). — Dn1 om. 26^{cd}. — ^{c}) Ś2 K1–3 Dn2 D3–5. 7. 8 S शरदंष्ट्रौ. K2 G3. 4 विधन्वानौ; G1. 2. 5 M विधू° (for विधु°). — ^{d}) T तरक्षतुर् (sic) (for तत°). G1 M शरैर्घोरैः परस्परं. — For 26^{cd}, B Dc1 subst.:

874* शरधारासृजौ वीरौ मेघाविव ववर्षतुः ।

27 ^{a}) Dn1 संरब्धौ; G3–5 चासक्तौ (for संसक्तौ). — ^{b}) K2 रक्तमध्ये (for रङ्ग°). S विचेरतुः (for विरेजतुः). — ^{c}) G1 M2 सुदंतौ; M3–5 तु° (for तु°). K3. 5 Dn D2. 3. 5–8 T G2–5 तूर्णं (for तीक्ष्णैर्). — ^{d}) K4 -द्विरद- (for -वारण-). G1 M1 (*sup. lin.*; orig. as in text). 2–5 तूर्णरूपौ

28 ^{a}) K2 परमे (for समरे). — ^{b}) D5. 7 T G2–5 समंततः (for परस्परम्). — ^{d}) Dn1 विरेजतुः (for विचेरतुः).

29 Ś2 om. 29^{ab}. — ^{c}) Ś2 K1. 2 D4. 6 G3. 4 व्यरोचतां (for °चेतां). Ś2 K2 Dn1 महाराज (for °त्मानौ). — ^{d}) D5. 7 यत्र (for वृत्र-). — For 27–29, B Dc1 subst.:

875* वारणाविव चान्योन्यं विषाणाभ्यामरिंदमौ ।
निर्भिन्दन्तौ स्वगात्राणि सायकैश्चारु रेजतुः ।
नादयन्तौ प्रवल्गन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
वृषभाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे । [5]
सिंहाविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ महाबलौ ।
परस्परं वीक्षमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनी यथा ।

[(L. 2) B1. 3 विभिंदंतौ (for निर्भिन्दन्तौ). B2. 3 Dc1 स्म (for स्व-). Dc1 चाव- (for चारु). — (L. 3) Dc1 नर्दयंतौ (for नाद°). Dc1 प्रवर्षंतौ; Bom. ed. प्रहर्षंतौ (for प्रवल्गन्तौ). B4 चिक्रीडंतौ.]

30 ^{a}) K3–5 Dn D3. 4. 7. 8 M3 सहस्राभ (M3 °स्राव)-रणाभ्यां तु; B Dc1 ततो भीमो महाबाहुर्. — ^{b}) Ś K1–4 Dn2 D1. 3. 6. 7 व्याक्षिपद् (K3. 4 D3. 7 °न्); K5 D8 चाक्षिपन्; B Dc1 विक्षिपद्; Dn1 D4. 5 चाक्षिपद् (for विक्षिपन्). — ^{c}) B Dc1 व्यराजत रणे राजन्.

31 ^{a}) B (except B4) नेमि- (for चाप-). — ^{b}) K5 शरधारांबुजो; D1 °रांबुदो. B (except B4) Dc1 चापविद्युच्छरांबुभिः; S शरधारामहांबुदः. — ^{c}) Ś K1–3

C. 7. 3610 B. 7. 136. 36 K. 7. 136. 37 भीममेघो महाराज कर्णपर्वतमभ्ययात् ॥ ३१
ततः शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत ।
पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं घनोऽद्रिमिव वृष्टिभिः ॥ ३२
तत्रावैक्षन्त पुत्रास्ते भीमसेनस्य विक्रमम् ।
सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयच्छरैः ॥ ३३
स नन्दयन्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥ ३४
विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
पुत्रास्तव महाराज ददृशुः पाण्डवस्य ह ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

११२

संजय उवाच ।
भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम्
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥ १
अपक्रम्य स भीमस्य मुहूर्तं शरगोचरात् ।

भीमसेनो; K5 Dn1 D3. 4. 5. 7. 8 महाघोषो; Dn2 भीमघोष-; S भीममेघं (G5 °वं) (for भीममेघो). B (except B4) Dc1 भीमसेनमहामेघः. — d) Ś2 Dn2 D3. 5. 6 अभ्यगात्; B (except B4) Dc1 आवृणोत् (for अभ्ययात्). S कर्णमेघोभ्य(G5 °मेवाभ्य)याद्युधि.

32 b) B2. 3 Dc1 सम्यगस्तेन भारत; S सुप्रयुक्तेन भा°. — c) B1. 3. 4 [ऽ]वाकिरत् (for व्यकि°). K4 पांडवो व्यधिरत्कर्णे (sic). — d) B Dc1 भीमो भीमपराक्रमः. — For 32cd, S subst.:

876* भीममाच्छादयत्तूर्णं यथाद्रिं तोयदोऽम्बुना ।

33 a) G1 M1. 2 ततः (for तत्र). Ś2 D6. 8 [अ]वेक्षंत; G1-4 M प्रेक्षंत; G5 हैक्षंत (for [अ]वैक्षन्त). B Dc1 तत्रापश्यंस्तव सुता. — c) Ś1 K1-4 D1. 4. 7. 8 सपुंखैः. B3. 4 Dc1 सुवर्णपुंखैरिषुभिः. — d) Ś1 सोकिरत्; Ś2 K2 Dn1 D1. 8 छादयन् (for छादयत्). B2. 3 Dc1 D3. 6 G1. 3. 4 M कर्णं प्रा(D6 G3. 4 प्र-; G1 M आ)च्छादयच्छरैः (B2 [marg.] °च्छितैः); B4 D7 T G2. 5 कर्णं प्रच्छादयन्शरैः (G5 °जवैः).

34 a) B4 नंदयद्. — b) D2 महाद्युतिं (for यशस्विनम्). — c) D2 तु (for च). — d) B2-4 Dc1 अवारयत् (for अयोध°).

35 b) S ददृशुर् (for धैर्यं च). B (except B1) Dc1 सुमहात्मनः (for विदिता°). — d) D2 तु (for ह). B2-4 Dc1 दृष्ट्वा विमनसोभवन् (Dc1 °वत्); S भीमसेन(G5 om. न)स्य संयुगे.

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K1-4 B3. 4 Dc1 Dn1 D1-3. 6-8 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* Ś1 K3. 4 Dn2 D1 भीमसेनप्रवेशः; Ś2 K1. 2 B4 D3 भीमप्रवेशः; K5 भीमसेनप्रवेशे पुनः कर्णपराजयः; B1. 3. 5 Dc1 भीमप्रवेशे कर्णपराजयः; B2 D4. 7. 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजयः; Dn1 धृतराष्ट्रसप्तपुत्रवधं; D2 भीमप्रवेशे कुमारवधः; D5 सप्तकुमारवधः; D6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनयुद्धप्रागल्भ्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2-4 133; B2 134; B5 142; Dn1 136; D2 139; G1 M 132; G5 130 (?).

112

1 Dc1 om. 1abc with preceding ref. — b) T G2-5 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). Ś1 K1-3. 5 D1. 4. 7. 8 G3. 4 -निःस्वनं. — c) G1 M1. 2 तथा (for यथा). — d) K5 D5 गजः प्रतिगजं यथा.

2 a) Ś2 K1-3 D1 G1 M च (for स). B Dc1 सोपक्रम्य मुहूर्तं तु. — b) D1 मुहूर्त- (for °र्तं). Ś1 K2 **रान्; K1 -शक्तिमान्; K4 D1 -ताडितान् (for -गोचरात्). Ś2 मुहूर्तं श*शोल्करान्; B Dc1 भीमसेनस्य (B1. 3 Dc1 °स्य रथ-) गोचरात्; Dn2 मुहूर्तंशरणेचरात् (sic). — G5 lacuna for 2c. — c) D4 चाधिरथं; D6 °रथिं; T G2-4 चातिरथिर् (for चाधि°). G1 M दृष्ट्वा चाधिरथिः पुत्रान्. — d) Ś2 K1 D1 च तान् (for च्युतान्). K1 D6 शरान्; G1 M तव (for सुतान्). — For 2cd, B Dc1 D2 subst.:

तव चाधिरथिर्दृष्ट्वा स्यन्दनेभ्यश्च्युतान्सुतान् ॥ २
भीमसेनेन निहतान्विमना दुःखितोऽभवत् ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३
स ताम्रनयनः क्रोधाच्छ्वसन्निव महोरगः ।
बभौ कर्णः शरानस्यन्रश्मिवानिव भास्करः ॥ ४
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥ ५
कर्णचापच्युताश्चित्राः शरा बर्हिणवाससः ।
विविशुः सर्वतः पार्थं वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥ ६
कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७
चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८
खं पूरयन्महावेगान्खगमान्खगवाससः ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९
तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरः ।
त्यक्त्वा प्राणानभिक्रुध्य विव्याध नवभिः शरैः ॥ १०
तस्य वेगमसंसह्यं दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।
महतश्च शरौघांस्तान्नैवाव्यथत वीर्यवान् ॥ ११
ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः । 7. 5626 7. 137. 12 7. 137. 12

877* पुत्रांस्तव ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् ।

3 a) B Dc1 D2 तानवेक्ष्य (B1 तांस्तु दृष्ट्वा; B5 D2 तांश्च दृष्ट्वा) नरश्रेष्ठ (D2 महाराज). — b) B Dc1 तदा; D2 वृषः (for ऽभवत्). G1 M संग्रामे नातिहृष्टवत्. — c) K4.5 B Dn1 D2.5.6 G2.5 निश्वसन्. — d) D2 S कर्णः (for पुनः). D5 अभ्यगात् (for °यात्).

4 a) D5 आताम्र- (for स ताम्र-). K5 कोपात् (for क्रोधात्). — c) K4 om. नस्य. — d) T2 damaged. B1.2 T1 G1.3–5 M रश्मिमान्. B3–5 Dc1 रश्मीनिव

5 a) B3–5 Dc1 किरणैरिव सूर्यस्य. — D2 om. 5cd; D4 reads the same twice. — c) G1 M भीम- (for कर्ण-). — d) Ś2 K1–3 D4 (first time).5.6 G2.3.5 प्रच्छाद्यत; D4 (second time) प्राभाद्यत (sic); G1 M प्रा(M1.2 प्र)च्छाद्यंत (for प्राच्छाद्यत).

6 a) Ś2 B2–5 Dc1 ते कर्णचापप्रभवाः — b) Dn1 D4.8 बर्हण-. — c) K5 Dn1 D2.4.7.8 शतशः (for सर्वतः). — d) D5 वासार्थं च (for वासायेव). G5 M1.2 [ए]व (for [इ]व). D2.4.7.8 वासार्थं पांडवद्रुमं.

7 a) Ś2 om. बाणाः. — b) D2 कंकबर्हिणवाससः. — c) D2 व्यरोचंत; G1 M प्रकाशंत (M3.5 °ते) (for व्यराजन्त). — d) D5 G2 श्रेणीगता (for °कृता).

8 Ś K1–4 D1 om. 8ab. — a) S चापध्वजाव(G1 M1.2 °च्युताप)स्करेभ्यश्च. — b) D7 om. from खाद्युगात् up to सुवर्णवि (in 9c). B1.2.4 ईशामुखाद्. D2 छत्रादिभ्यः समुत्थिताः; D3.6 छत्रादीषामुखध्व(D8 °खाद्ध्व)जात्; D4 °दीषासमुद्युगात्; S चक्रादीषाद्युगादपि(G5 °दिव). — c) K5 निपतंतो; D2 प्रपतंतो (for प्रभवन्तो). K5 व्यराजंत; T [s]प्यदृश्यंत; G1 M स्म दृश्यंते (for व्यदृश्यन्त). — d) T G2–4 नातिरथेः; G5 अति° (for नाधि°).

9 D7 om. up to सुवर्णवि (cf. v. l. 8). — a) Ś1 K4 D2.8 -वेगात्; Ś2 K1.3 Dn2 D1.3.5.6 -वेगाः; K2 -वेगं (for -वेगान्). S खं पूरयंतः खचराः (G1 M खगमाः). — b) Ś2 K1.3.4 Dn2 D3.5.6 T G2–5 खगमाः; Dn1 खगस्थान्; G1 M खेचराः (for खगमान्). B1 (marg.; orig. as in text) Dc1 गार्ध-; B2–5 गृध्र- (for खग-). — c) K4 -विकृताश्च. S सुवर्णविकृताश्चित्राश्च. — d) S चेरुराति(G5 °धि)रथेः शराः.

10 a) Ś1 K1.2.4 B Dc1 T G2–5 इवायांतम्; Ś2 इवाज्ञातम्; D2 M3.4 इवायत्तम् (for °यस्तम्). — b) B5 T2 G1.5 M वृकोदरं. — c) K1 बाणान् (for प्रा°). Ś2 अभिद्रुत्य; B Dc1 Dn1 D5 S अतिक्रम्य; D3 अभिक्रुद्धो; D4 अभिक्रुश्य; D6 अतिक्रुद्धो; D7.8 अभिक्रुध्य (for °क्रुध्य). K4 त्यक्त्वासननानिभिक्रुद्धं (sic). — d) Dn2 om. (hapl.) from नवभिः up to न्नैवाव्य (in 11d). K5 B Dc1 Dn1 D2.4.5.7.8 T G2–5 निशितैः; G1 M दशभिः (for नवभिः).

11 Dn2 om. up to न्नैवाव्य (cf. v. l. 10). — a) T2 damaged. K5 अथासह्यं; B Dc1 Dn1 D3.5.6 T1 G2–5 असह्यं च (B Dc1 D5 स; T1 G2–5 तु); G1 M असंवार्यं (for असंसह्यं). — Ś K1–4 D1.5 om. (hapl.) 11c–12b. — c) S अविचिंत्य (for महतश्च). — d) B1.4 पांडवः (for वीर्यवान्).

C. 7. 5626
B. 7. 137. 12
K. 7. 137. 12

विव्याध कर्णं विंशत्या पुनरन्यैः शितैः शरैः ॥ १२
यथैव हि शरैः पार्थः सूतपुत्रेण छादितः ।
तथैव कर्णं समरे छादयामास पाण्डवः ॥ १३
दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ।
अभ्यनन्दंस्त्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४
भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्रराजो जयद्रथः ।
उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥ १५
कुरुपाण्डवानां प्रवरा दश राजन्महारथाः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६
तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे ।
अभ्यभाषत पुत्रांस्ते राजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७
राज्ञश्च राजपुत्रांश्च सोदर्यांश्च विशेषतः ।
कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८
पुरा निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः ।
ते यतध्वं महेष्वासाः सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥ १९
दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त मारिष ।
भीमसेनमभिद्रुत्य संरब्धाः पर्यवारयन् ॥ २०
ते समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्शरवृष्टिभिः ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २१
तेऽपीडयन्भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।

12 Ś K_{1-4} $B_{1.4}$ $D_{1.5}$ om. 12^{ab} (for Ś K_{1-4} $D_{1.5}$, cf. v. l. 11). — ^{a}) D_2 विनाश्य ; D_3 विधूय ; $D_{4.7.8}$ विहस्य ; S विद्धा(M_5 °ध्व)स्य (for विधम्य). T G_{2-4} [अ]तिरथैः (for [आ]धि°). — ^{b}) D_{c1} -तालानि (for -जालानि). — ^{d}) D_2 सूतम् (for पुनर्). S भीमः (for अन्यैः). K_5 B D_{c1} D_{n1} $D_{2.5.7}$ S शिलाशितैः ; $D_{4.8}$ शिलासितैः (for शितैः शरैः).

13 T_2 is partly damaged. — ^{a}) $M_{1.2}$ तथैव (for य°). S च (for हि). B स कर्णेन (for शरैः पार्थः). — ^{b}) B पार्थः प्रच्छादितः शरैः. — ^{c}) $Ś_1$ Dn $D_{4.5.7.8}$ स रणे (for समरे). B D_{c1} $D_{2.3.6}$ S (T_2 damaged) तथैव समरे (B स रणे ; D_{c1} D_6 स्म रणे ; D_2 स रथे ; D_3 हि रणे ; G_1 M च रणे) कर्णं.

14 ^{a}) D_2 तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु). — ^{b}) B_4 जीवितं (for भारत). — ^{c}) D_5 नाभ्यनंदंस्. K_1 त्वदीयश्च ; T G_2 त्वदीयांश्च (for °याश्च). G_1 M तु (for च). — ^{d}) K_1 संप्रहृष्टश्च. $Ś_1$ K_{2-4} D_1 दारुणाः ; K_1 दारुणः ; D_2 वैरिणः (for चारणाः). G_1 M युध्यमानं वृकोदरं.

15 ^{a}) G_1 $M_{1.2.5}$ कृतवर्मा (for भूरिश्रवाः). K_1 D_{n2} द्रोणो (for द्रौणिर्). $Ś_2$ कृपो द्रौणिर्मद्रराज. — ^{b}) $Ś_2$ उत्तमौजा (for मद्रराजो). D_7 युधिष्ठिरः (for जयद्रथः). — ^{c}) $Ś_2$ भूरिश्रवा (for उत्तमौजा). — ^{d}) G_1 $M_{1.2.5}$ सत्यकः (for सात्यकिः).

16 T_2 damaged. — ^{a}) Hypermetric. B D_{c1} D_{n2} $D_{2-4.6}$ कुरुपांडव- ; D_4 °पांडूनां (for °पाण्डवानां). K_5 $D_{7.8}$ प्रवराः कुरुपांडूनां ; D_{n1} प्रवराः कुरूणां पांडूनां (hypermetric) ; S (T_2 damaged) कुरुपांडवपक्षस्था. — ^{c}) T_1 $G_{3.4}$ सायुधा धृतिवेगेन. — ^{d}) K_4 अनादयन् (for अथानदन्).

17 D_8 om. 17. — ^{a}) B D_{c1} S समुत्थिते ; D_{n1} तु तुमले. $Ś_1$ K_5 D_{n1} $D_{4.5.7}$ युद्धे (for शब्दे). K_4 तस्मिंस्तुमुलशब्देन. — ^{b}) B D_{c1} S तुमुले (for प्रवृत्ते). Some MSS. रोम- (for लोम-). — ^{c}) B_1 अभ्यधावत (for °भाषत). B D (except D_1) T G $M_{3.4}$ पुत्रस् (for पुत्रांस्). — ^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) D (except D_{c1}) $G_{2.5}$ M_4 राजा (for राजन्). S तदा (for त्वरन्).

18 Before 18, G_1 $M_{1.2.5}$ ins. दुर्योधनः. — ^{a}) D_5 राजन् (for राज्ञश्). K_5 B D_{c1} D_{n2} $D_{2.3.5.6}$ स ; D_{n1} $D_{4.8}$ तान् (for the first च). S राजानो राजपुत्राश्च. — ^{b}) $Ś_2$ K D_{n1} $D_{1.3-8}$ सोदरांश् ; S सोदर्याश् (for सोदर्यांश्). B_1 तु (for च). — ^{c}) S रक्षत (for गच्छत). T $G_{3.4}$ नः (for वः). — ^{d}) B_4 संव[र]क्षध्वं ; G_1 $M_{1.2}$ परीप्संत ; M_5 परीप्सत (for परीप्सन्तो). K_5 $D_{4.7.8}$ S वृकोदरं (for °दरात्).

19 T_2 damaged. — ^{a}) $M_{3.4}$ पुनराघ्नंति राधेयं. — ^{c}) D_2 प्रयातध्वं ; M_5 ते त्वरध्वं (for ते यतध्वं). — ^{d}) G_1 $M_{1.2.5}$ गोपने (for रक्षणे).

20 Before 20, T G_{1-4} $M_{1.2.5}$ ins. संजयः. — ^{b}) G_1 M भ्रातरः (for सोदर्याः). B_{2-5} D_{c1} भारत (for मारिष). — ^{c}) G_1 $M_{1.2.5}$ अथावृत्य (for अभिद्रुत्य). — ^{d}) K_2 संक्रुद्धः ; G_1 M समंतात् (for संरब्धाः). D_{n2} समवारयन् (for पर्य°).

21 T_2 partly damaged. — ^{b}) $Ś_2$ अवृण्वञ् ; D_2 अवर्षत् ; G_1 $M_{1-4.5}$ (orig. as in text ; *sup. lin.*) छादयञ् (for आवृण्वञ्). — ^{c}) D_2 शर- (for वारि-). — ^{d}) G_1 M वलाहकाः.

प्रजासंहरणे राजन्सोमं सप्त ग्रहा इव ॥ २२
ततो वामेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् ।
मुष्टिना पाण्डवो राजन्दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३
मनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त संधाय सायकान् ।
तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४
निरस्यन्निव देहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ।
भीमसेनो महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५
ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा भारत भारतान् ।
विदार्य खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥ २६
तेषां विदार्य चेतांसि शरा हेमविभूषिताः ।
व्यराजन्त महाराज सुपर्णा इव खेचराः ॥ २७
शोणितादिग्धवाजाग्राः सप्त हेमपरिष्कृताः ।
पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्गताः ॥ २८
ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन्क्षितौ ।
गिरिसानुरुहा भग्ना द्विपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९
शत्रुंजयः शत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधो दृढः । C. 7. 5644 B. 7. 137. 30 K. 7. 137. 30

22 a) D4.7.8 तदा भीमं (for भीमसेनं). — b) K2 क्रुद्धः. Ś2 तात (for सप्त). — c) T G2–5 घोराः (for राजन्). G1 M प्रजानां हरणे घोराः.

23 a) K5 Dn D4.7.8 वेगेन; G1 M सव्येन (for वामेन). — b) G1 M पाणिना पीड्य तद्धनुः. — c) Ś1 K D1.2.4.5.7.8 कौरवो; G1 M1.2.5 भारतो (for पाण्डवो). — d) K1.4.5 Dc1 Dn D1.3.4.6–8 सुपरिस्कृतं. D5 गृह्य स्वर्णं परिक्षितं (sic).

24 T2 partly damaged. — a) Ś2 K1–4 D1 धनुषः; B2 (marg.; orig. as in text) Dc1 समुष्टि- (for मनुष्य-). G1.5 M -समितिं (for -समतां). D2 मत्वा मनुष्यसमतां; T G3.4 अमानुषं कर्म कृत्वा. — b) B2.5 D3 शायकान्. — c) M3.4 [s]वासृजद् (for व्य°). T1 G2–5 स तेभ्यो-वासृजद्युक्तान् (G5 °द्युक्तः); G1 M1.2.5 तानपा(G1 M5 °वा)सृजदायस्तः. — d) Ś K1–4 D1 प्रति; K5 Dn D2–4.6–8 प्रभो; Dc1 D5 शरान्; G1 M शितान् (for प्रभुः). — After 24, G1 M read 27.

25 a) Cd cites निरस्यन् (as in text). — For 25ab, G1 M subst.:

878* निरासत स देहेभ्यः पुत्राणामथ तैरसून् ।

26 B4 om. 26ab. — b) D5 संयुगे; G1 M ते सुतान् (for भारतान्). — c) Ś2 विद्रुत्य (for विदार्य). S विदार्य प्राविशन्भूमिं. — d) Dc1 रुक्म-; S हेम- (for स्वर्ण-).

27 T2 partly damaged. G1 M read 27 after 24. — a) T1 G2–5 देहांस्ते (for चेतांसि). G1 M ते तान-भिपतंतश्च (M3 °ति स्म). — b) Ś2 K2.3 B1 -परिष्कृताः; K1.4 D1 -परिस्कृताः (K1 °तः) (for -विभूषिताः). — After 27ab, T G2–5 ins.:

879* हित्वा हित्वा क्षितिं जग्मुस्तेषामेवासुभिः सह ।

[G2.4.5 भित्वा (for the first हित्वा). G2 भत्वा (sic); G4 भित्वा; G5 हत्वा (for हित्वा).]

— c) T G2–5 ते व्यराजन् (for व्यराजन्त). — d) Ś K1.2.4 D1 सुपक्षा (for सुपर्णा). D5 सुपर्णाः खेचरा इव.

28 M5 om. 28. T2 partly damaged. — a) Ś1 K1–4 Dn1 -वाजाश्च; Ś2 D1 -वक्त्राश्च; B4 -सर्वांगाः; D2.5 -जठराः; D3 -वक्राग्राः; D6 -वस्त्राग्राः; T G2–4 M1–4 -पादाग्रैः; Cd. v -वाजाग्राः (as in text). — b) K5 तप्तमेद-; Dn1 D3.6 तप्तहेम-; D5 तपनीय-; G1 M1–3 हेमतप्त- (for सप्त हेम-). Ś2 K1.2.3 (orig. as in text; *sup. lin.*) D5 -विभूषिताः; Dc1 Dn1 D3.4.6.8 -परिस्कृताः; T G3–5 M4 -विभूषितैः; G1 M1–3 -विभूषणैः (for -परिष्कृताः). — c) S (M5 om.) संग्रामे (for राजेन्द्र). — d) S (M5 om.) पीतं (for पीत्वा). Ś1 K1–3 B (except B4) Dc1 D3 उद्गतं; D2 अद्भुतं; D6 S (M5 om.) उत्तमं (for उद्गताः).

29 T2 partly damaged. — a) D2.5 तैः (for ते). Ś2 खेचरैर् (for ते शरैर्). Ś2 K5 D4 T G2.5 M3 भिन्नवर्माणो; D2 G1 M1.2.4.5 छिन्नव° (for भिन्नम°). — b) D2 भुवि (for क्षितौ). — d) D3 द्विपेनेह; S (T2 damaged) वायुनेव (for द्विपेनेव).

30 T2 partly damaged. — b) D4 शत्रुश् (for चित्रश्). S (T2 damaged) सुबाहुर्मदनो (M3.4 °दुर्मदो) द्रुमः (G5 दृढः). — After 30, Dn2 D3.5.6 Bom. ed. ins.:

880* पुत्राणां तव सर्वेषां निहतानां वृकोदरः ।
शोचत्यतिभृशं दुःखाद्विकर्णं पाण्डवः प्रियम् ।
प्रतिज्ञेयं मया दत्ता निहन्तव्यास्तु संयुगे ।
विकर्ण तेनासि हतः प्रतिज्ञा रक्षिता मया ।
त्वमागाः संगरं वीर क्षात्रधर्ममनुस्मरन् । [5]
विशेषतोऽसि नृपतेस्तथास्माकं हिते रतः ।

C. 7. 5644 B. 7. 137. 30 K. 7. 137. 30 चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः ॥ ३०
तान्निहत्य महाबाहू राधेयस्यैव पश्यतः ।
सिंहनादरवं घोरमसृजत्पाण्डुनन्दनः ॥ ३१
स रवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ।
आचख्याविव तद्युद्धं विजयं चात्मनो महत् ॥ ३२
तं श्रुत्वा सुमहानादं भीमसेनस्य धन्विनः ।
बभूव परमा प्रीतिर्धर्मराजस्य संयुगे ॥ ३३
ततो हृष्टो महाराज वादित्राणां महास्वनैः ।
भीमसेनरवं पार्थः प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ३४
अभ्ययाच्चैव समरे द्रोणमस्त्रभृतां वरम् ।
हर्षेण महता युक्तः कृतसंज्ञे वृकोदरे ॥ ३५
एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव महारथान् ।
हतान्दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तुः सस्मार तद्वचः ॥ ३६
तदिदं समनुप्राप्तं क्षत्तुर्हितकरं वचः ।
इति संचिन्त्य राजासौ नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ ३७
यद्द्यूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ।

न्यायतोऽन्यायतो नैवमेकः शोको महाद्युतिः ।

[L. 3) Bom. ed. [आ]वृत्ता (for दत्ता). D5 स्म (for तु). — D5 om. line 5. — (L. 5) D6 संगरे ; Bom. ed. समरं. Dn2 क्षात्रं (for क्षात्र-). — After line 5, Bom. ed. ins. :

881* ततो विनिहतः संख्ये युद्धधर्मो हि निष्ठुरः ।

— (L. 6) D3. 6 [ऽ]स्मि ; D5 च ; Bom. ed. हि (for ऽसि). D5 रताः. — (L. 7) Bom. ed. वापि (for नैवम्). Bom. ed. हतः शेते (for एकः शोको). Dn2 D3 महामते ; D5 °मतिः (for °द्युतिः).]

— D5 Bom. ed. cont. :

882* संजय उवाच ।
अगाधबुद्धिर्गाङ्गेयः क्षितौ सुरगुरोः समः ।
त्याजितः समरे प्राणानजेयस्त्रिदशैरपि ।
युद्धधर्मे न संबन्धा भवन्ति कुरुसत्तम ।

— (L. 2) Bom. ed. तस्माद्युद्धं हि निष्ठुरं (for the post. half).]

31 [a]) Ś1 D5 महाबाहून् ; B2 Dn2 D2. 3 G1 M °राज ; D7. 8 °बाहो (for °बाहू). — [b]) K4 च (for [ए]व). — [d]) T G2–4 आनदत् ; G1. 5 M अनदत् (for असृजत्).

32 T2 partly damaged. — [a]) Ś K1–4 B4 Dn1 D1. 5. 7. 8 रावस् (for रवस्). — [b]) D2 धर्मराजाय (for °राजस्य). D5 पश्यतः ; T G2–5 M3. 4 संयुगे (for भारत). — [c]) Ś2 K2 युक्तं (for युद्धं). D3. 6 आचख्यौ विततं युद्धं. — [d]) Ś1 Dn1 महान् ; K1 [ऽ]भवत् (for महत्). Ś2 विजयमात्मनो हितं. — For 32^{cd}, G1 M subst. :

883* आचष्टेव च तद्युद्धं भीमस्य विजयं तथा ।

33 T2 partly damaged. — [a]) Ś2 B1. 4 G3 तत् (for तं). K5 B Dc1 Dn1 D3–5. 7. 8 T G2–5 M3. 4 तु (for सु-). D2 तं तु श्रुत्वा महानादं ; G1 M1. 2. 5 तं तु श्रुतवतो नादं. — [b]) K1 भीमनादस्य (for °सेनस्य). — [c]) G1. 2 M2. 5 परम-. — [d]) K3 B2–4 Dc1 धीमतः ; G1 M1. 2. 5 भारत (for संयुगे).

34 [a]) Ś K1. 3 D1 महाराजो ; G1 M धर्मराजो (for महाराज). — [b]) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 G2 च निःस्वनैः (for महा°). — [c]) D7 om. from रवं up to एकत्रिंश (in 36^{a}). Ś K1. 3. 4 D1 M1. 2 -रथं (for -रवं). G1 M तूर्णं (for पार्थः). B (except B1) Dc1 Dn2 सिंहनादरवं भ्रातुः (B4 पार्थः). — [d]) B (except B1) Dc1 पांडवः ; D2 S सर्वतः (for सर्वशः).

35 D7 om. 35 (cf. v. l. 34). T2 partly damaged. B Dc1 Dn1 transp. 35^{ab} and 35^{cd}. — [a]) B (except B1) Dc1 अभ्ययात्समरे द्रोणं. — [b]) T G3–5 अस्त्रविदां (for °भृतां). Dn2 D5 G5 वरः (for वरम्). B (except B1) Dc1 सर्वशस्त्रभृतां वरः. — [c]) K5 Dn1 D4. 5. 8 [आ]विष्टः (for युक्तः). — [d]) Ś2 B1–3 Dn2 D3. 6 कृतसंज्ञो ; D1 °संगे ; D5 °कार्ये (for °संज्ञे).

36 D7 om. up to एकत्रिंश (cf. v. l. 34). T2 partly damaged. — [b]) B (except B1) Dc1 निपातितान् ; D5 विशां पते ; D6 महारथाः (for महारथान्). — [c]) B2. 3 Dc1 ततो (for हतान्). K4 सुयोधनो (for दुर्यो°). Ś2 हृष्टः ; G2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — [d]) B3 मुहुः ; Cd क्षत्तुः (as in text).

37 [b]) B (except B4) Dc1 D2 S नैः(G1 M निः)श्रेयसं (for हितकरं). — Ś2 om. (hapl.) 37^{c}–38^{d} ; K4 reads the same on marg. — [c]) B1 संस्मृत्य (for संचिन्त्य). T2 राजानो ; G5 lacuna (for राजासौ). — [d]) K4 B5 प्रतिपद्यत.

38 Ś2 om. 38 (cf. v. l. 37). K4 reads 38 on

यच्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ॥ ३८
प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव चैव विशां पते ।
कौरवाणां च सर्वेषामाचार्यस्य च संनिधौ ॥ ३९
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
पतिमन्यं वृणीष्वेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४०
यत्स्म तां परुषाण्याहुः सभामानाय्य द्रौपदीम् ।
पाण्डवानुग्रधनुषः क्रोधयन्तस्तवात्मजाः ॥ ४१

तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदश समाः स्थितम् ।
विसृजंस्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरव ॥ ४२
विलपंश्च बहु क्षत्ता शमं नालभत त्वयि ।
सपुत्रो भरतश्रेष्ठ तस्य भुङ्क्ष्व फलोदयम् ।
इतो विकर्णो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४३
प्रवरानात्मजानां ते सुतांश्चान्यान्महारथान् ।
यान्यांश्च ददृशे भीमश्चक्षुर्विषयमागतान् । C. 7. 5665 B. 7. 137. 52 K. 7. 137. 52

marg. —^{a}) K5 D2 G1 M1. 2. 4 (*inf. lin.* as in text) तद् (for यद्). — After 38^{ab}, B (except B5) Dc1 ins.:

884* सभामानाय्य पाञ्चालीं कर्णेन सहितोऽल्पधीः ।

— B2 Dc1 om. (hapl.) 38^{c}–39^{b}. —^{c}) K4 न (for यच्). Ś2 काले (for कर्णो).

39 B2 Dc1 om. 39^{ab} (cf. v. l. 38). G5 partly damaged. —^{b}) M3. 4 विशेषतः (for विशां पते). —^{c}) D7 कौरव्याणां. G1 M कुरूणां चैव सर्वेषाम्. — For 39^{cd}, B (B1 marg.) Dc1 subst.:

885* शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ।

40 ^{a}) Dn2 निवृत्ताः (for विनष्टाः). —^{b}) T G2–5 निरयं (for नरकं). —^{d}) B3 तादृदं (for तस्येदं). K4 आगमत् (for आगतम्). B1. 2 फलं तस्येदमागतं; T G3 तस्येदं कर्मणः फलं. — After 40, B2 ins. 886*.

41 T2 partly damaged. —^{a}) K5 B2 Dn D3. 5–8 ये; D1. 2 ते (for यत्). K4 G1 M यतस्तान्; T G2–5 यानि तान् (for यत्स्म तां). B2 G1 M1. 2. 5 परुषाण्यूचुः; D4. 7. 8 परुषानाहुः. —^{b}) K5 आनाय्य द्रौपदीं सभां; D2 समानाय्य च द्रौपदीं. —^{c}) Ś K Dn D2. 4–8 -धन्वानः (for -धनुषः). —^{d}) Ś1 क्रोशयंतस्; K5 B2 Dn D2. 3. 5–8 T1 G2–5 कोपयंतस् (for क्रोधयन्तस्). K1. 2 तवात्मजः. D4 कोपयंस्तव चात्मजः. — For 41, B Dc1 subst.: B2 ins. after 40:

886* यच्च षण्ढतिलादीनि परुषाणि तवात्मजैः ।
श्रावितास्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः ।

42 T2 partly damaged. —^{a}) Ś K (except K5) D1 भीमसेनस्तु (Ś1 °श्च) क्रोधाग्निं. —^{b}) Dn2 om. from दश up to सपुत्रो (in 43^{c}). B4 समाः कृतं; T G2–5 समाहितं; G1 M समार्जितं (for समाः स्थितम्). D4 त्रयोदशमवस्थितं. —^{c}) B2–5 Dc1 उद्गिरंस् (for विसृजंस्). —^{d}) B Dc1 पांडवः; D4 कौरवाः (for कौरव). G1 M1. 2. 5 गतवानंतमीश्वरः.

43 Dn2 om. up to सपुत्रो (cf. v. l. 42). —^{a}) G5 विफलं (for विलपंश्). K2 तव; B (except B4) Dc1 M3. 4 बहून् (for बहु). —^{b}) B5 D3. 6 M3. 4 नालभते; D2 नालब्धवांस् (for °भत). — For 43^{ab}, G1 M1. 2. 5 subst.:

887* बहु क्षत्ता च विलपन्न लेभे प्रशमं त्वयि ।

—^{c}) D2 सपुत्रे (for सपुत्रो). —^{d}) S पश्य (for भुङ्क्ष्व). — After 43^{cd}, B Dc1 D5 ins.:

888* त्वया वृद्धेन धीरेण कार्यतत्त्वार्थदर्शिना ।
न कृतं सुहृदां वाक्यं दैवमत्र परायणम् ।
तन्मा शुचो नरव्याघ्र तवैवापनयो महान् ।
विनाशहेतुः पुत्राणां भवानेव मतो मम ।

[(L. 1) D5 वीरेण (for धी°). — (L. 4) B2 (marg.; orig. as above) Dc1 अत्र (for एव).]

44 G3 om. 44. T2 damaged. —^{a}) Ś K1. 2 प्रकारान् (for प्रवरान्). K5 B (except B4) Dc1 Dn2 D5. 8 प्रवराश्चात्मजानां ते; S (G3 om.; T2 damaged) सुतानां प्रवरौ तौ ते (G1 M यौ तौ). —^{b}) Ś2 D1. 2. 4. 7 सुताश्; B5 पुत्राश्. K5 B1–4 Dc1 D5 S (G3 om.; T2 damaged) सु(T1 G2. 4. 5 ह)ताश्चान्ये महारथाः. —^{c}) B1 D3 यांश्चान्यान्; B2–5 Dc1 Dn D4. 7. 8 यानन्यान्; D6 पांचालान्; G1 M1. 2 यान्यान्स; M3. 4 यानस्मि (for यान्यांश्च). G1 M दृष्टवान् (for ददृशे). —^{e}) B Dc1 D2. 4 T G1. 2. 4. 5 M1. 2. 5 महाराज (for °बाहो). —^{f}) D2 शरपाताञ् (for त्वरया ताञ्). T G4 संजहार; G1 M स हिनस्ति; G2. 5 संजघान (for ताञ्जघान). T G1. 2. 5 M तान् (for ह). — After 44, S ins.:

889* एवं स वर्तते रौद्रः संग्रामो भरतर्षभ ।

[G1 M1. 2. 5 भा(M5 भ)रतान्वय; G2 रोमहर्षणः (for भरतर्षभ).]

C. 7. 5665
B. 7. 137. 52
K. 7. 137. 52

पुत्रांस्तव महाबाहो त्वरया ताञ्जघान ह ॥ ४४
त्वत्कृते ह्यहमद्राक्षं दह्यमानां वरूथिनीम् ।
सहस्रशः ः पाण्डवेन वृषेण च ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

११३

धृतराष्ट्र उवाच ।
महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये संजय शोचतः ॥ १
यद्गतं तद्गतमिति ममासीन्मनसि स्थितम् ।
इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि संजय ॥ २
यथा त्वेष क्षयो वृत्तो ममापनयसंभवः ।
वीराणां तन्ममाचक्ष्व स्थिरीभूतोऽस्मि संजय ॥ ३
संजय उवाच ।
कर्णभीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
बाणवर्षाण्यवर्षेतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ४
भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
विविशुः कर्णमासाद्य भिन्दन्त इव जीवितम् ॥ ५

45 ^{a}) Ś$_{2}$ [ऽ]द्य; D$_{3.6}$ [ऽ]पि (for हि). —^{b}) Ś$_{1}$ धक्ष्यमाणां (for दह्यमानां). G$_{1}$ M प्रदग्धां वाहिनीं तव. —^{c}) B$_{4}$ युक्तां (for मुक्तैः). —^{d}) K$_{3}$ (orig. as in text; *sup. lin.*) पांडवानां (for °वेन). D$_{5}$ [अ]र्जुनेन; Cd वृषेण (as in text). Ś K$_{1-4}$ ह (for च). G$_{1}$ M आचितौ वीरसत्तमौ.

Colophon. — *Sub-parvan :* Ś$_{1}$ K$_{3-5}$ B$_{2-4}$ Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{1.6}$ G$_{1}$ M$_{1.2}$ जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* Ś$_{2}$ चतुर्थदिने; G$_{5}$ चतुर्थेहनि. — *Adhy. name :* Ś$_{2}$ K$_{1.2}$ B$_{4}$ भीमप्रवेशः; K$_{3}$ Dc$_{1}$ D$_{1}$ M$_{1.2.5}$ भीमसेनप्रवेशः; K$_{4}$ भीमयुद्धं; K$_{5}$ भीमयुद्धे विकर्णादिसप्तकुमारवधः; B$_{2}$ भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजयः; B$_{3.5}$ भीमप्रवेशे कर्णपराजयः; Dn$_{1}$ D$_{7.8}$ भीमप्रवेशे विकर्णवधः; Dn$_{2}$ D$_{3}$ भीमसेनसमागमः; D$_{2}$ भीमयुद्धे सप्तकुमारवधः; D$_{4}$ भीमसेनप्रवेशे कर्णवधः; D$_{5}$ सप्तकुमारवधः; D$_{6}$ भीमसेनप्रवेशे तेन सप्तधार्तराष्ट्रवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1}$ T G$_{2.4.5}$ 134; B$_{2.3}$ 135; B$_{6}$ 143; Dn$_{1}$ 137; D$_{2}$ 140; D$_{3}$ G$_{1}$ M 133. — *Śloka no. :* Dc$_{1}$ 46; Dn$_{1}$ 47.

113

1 ^{a}) B$_{2}$ अपचयः (for °नयः). —^{b}) K$_{2}$ मामेव (for ममैव). K$_{5}$ D$_{5}$ न संशयः (for विशेषतः). —^{c}) G$_{1}$ M अतिक्रांतः (for अनुप्राप्तो). T G$_{2-5}$ इदानीं समतिक्रांतः. —^{d}) S प्राप्तः (for मन्ये). G$_{1}$ M शोचितुं (for शोचतः).

2 T$_{2}$ partly damaged. —^{a}) Dn$_{1}$ इमं (for इति). G$_{1}$ M यद्गतं गतमेव स्यान्. —^{b}) Dn$_{1}$ मतं मनसि संस्थितं; G$_{1}$ M ममापनयमुत्तमं. —^{c}) B$_{4}$ अनु (for अत्र). Ś K$_{1-4}$ ते (for किं). —^{d}) G$_{4}$ प्रमरिष्यामि (for प्रक°).

3 D$_{2.8}$ om. (hapl.) 3. D$_{4}$ reads 3 twice. T$_{2}$ damaged. —^{a}) B$_{3}$ तथा; G$_{2}$ तदा; G$_{5}$ यदा (for यथा). B$_{2}$ Dn$_{1}$ हि (for तु). D$_{3}$ रणे राजन् (for क्षयो वृत्तो). —^{b}) D$_{3}$ क्षयो वृत्ते महाहवे. —^{d}) G$_{5}$ स्म (for ऽस्मि).

4 ^{b}) Ś$_{2}$ K (except K$_{5}$) D$_{1}$ महारथौ; B$_{2-5}$ Dc$_{1}$ °बलौ; D$_{2}$ T G$_{2-5}$ °रणे; G$_{1}$ M$_{1.2.5}$ पराक्रमैः (for महाहवे). —^{c}) K$_{1}$ बाणावर्षाणि; K$_{2}$ बाणवर्षेण (for बाणवर्षाणि). B$_{2-5}$ Dc$_{1}$ Dn$_{2}$ [अ]सृजतां; D$_{4}$ [अ]वर्षंतौ (for [अ]वर्षेतां). —^{d}) K$_{2}$ दृष्टिमंताव् (sic).

5 T$_{2}$ partly damaged. —^{a}) Ś K$_{1-4}$ D$_{1.3.6}$ भीमसेनेरिता; K$_{5}$ Dn D$_{4.7.8}$ भीमसेनांकिता; G$_{5}$ भीमनामाक्षिता. —^{b}) K$_{4}$ Dc$_{1}$ D$_{1.8}$ शिलासिताः. —^{c}) B$_{2.4.5}$ आहत्य (for आसाद्य). —^{d}) B$_{1-3.5}$ Dc$_{1}$ क्षिण्वंत; B$_{4}$ Dn$_{1}$ छिंदंत; Dn$_{2}$ भिक्षंत; D$_{1}$ भिदंत (sic); D$_{2.5}$ हरंत; D$_{6}$ भिद्यत; D$_{7}$ विंदंत; T$_{1}$ G$_{2-4}$ M कर्षंत; G$_{5}$ lacuna (for भिन्दन्त).

तथैव कण ः सविषैरिव पन्नगैः ।
आकीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
तयोः शरैर्महाराज संपतद्भिः समन्ततः ।
बभूव तव सैन्यानां संक्षोभः सागरोपमः ॥ ७
भीमचापच्युतैर्बाणैस्तव सैन्यमरिंदम ।
अवध्यत चमूमध्ये घोरैराशीविषोपमैः ॥ ८
वारणैः पतितै राजन्वाजिभिश्च नरैः सह ।
अदृश्यत मही कीर्णा वातनुन्नैर्द्रुमैरिव ॥ ९
ते वध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
प्राद्रवंस्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १०
ततो व्युदस्तं तत्सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् ।
प्रोत्सारितं महावेगैः कर्णपाण्डवयोः शरैः ॥ ११
ते शरातुरभूयिष्ठा हताश्वनरवाहनाः ।
उत्सृज्य कर्णं भीमं च प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥ १२
नूनं पार्थार्थमेवास्मान्मोहयन्ति दिवौकसः ।
यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यते नो बलं शरैः ॥ १३
एवं ब्रुवन्तो योधास्ते तावका भयपीडिताः ।
शरपातं समुत्सृज्य स्थिता युद्धदिदृक्षवः ॥ १४
ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा महाहवे ।
बभूव च विशेषेण भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १५
वारणाश्वमनुष्याणां रुधिरौघसमुद्भवा ।
संवृता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६
सानुकर्षपताकैश्च द्विपाश्वरथभूषणैः ।
स्यन्दनरप श्च भग्नचक्राक्षकूबरैः ॥ १७ C. 7. 5683 B. 7. 138. 17 K. 7. 138. 17

6 ^{a}) B_{2-5} Dc_{1} -निर्मुक्ताः. — ^{b}) D_{8} जिह्मगैः (for पन्नगैः). B (except B_{1}) Dc_{1} शरा बर्हिणवाससः. — ^{c}) K_{1} $D_{1.8}$ अकीर्यंत; K_{3} प्रकी°; Dn_{2} $D_{3.6}$ प्राकी°; T G_{2-5} अवार्यंत (for आकी°). B (except B_{1}) Dc_{1} छादयांचक्रिरे वीरं (B_{3-5} भीमं); G_{1} M कीर्यंते स्म (G_{1} M_{2} °र्यंते स्म; $M_{3.4}$ °र्यंते स) रणे भीमः.

7 ^{c}) K_{3} B_{4} तत्र (for तव). — ^{d}) Dc_{1} सागरोत्तरः.

8 G_{1} M om. 8^{c}–9^{b}. — ^{c}) $D_{3.4.6}$ अविध्यत (for अव°). $Ś_{1}$ चमूः संख्ये; $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} महासंख्ये (for चमूमध्ये). — ^{d}) T G_{2-5} शरैर् (for घोरैर्).

9 G_{1} M om. 9^{ab} (cf. v. l. 8). — ^{c}) G_{1} M वध्यमानैर् (for अदृश्यत). — ^{d}) Ś $K_{1.2.4}$ वातरुग्णैर्; K_{5} B Dc_{1} Dn $D_{3.5-8}$ °भग्नैर्; D_{2} वायुरुग्णैर्; D_{4} वायुभग्नैर् (for वातनुन्नैर्).

10 ^{c}) G_{1} M यौधाः (for योधाः).

11 ^{a}) D_{5} द्रवंतं; G_{1} M [ऽ]द्रवत (for व्युदस्तं). — ^{d}) G_{2} -चापच्युतैः (for -पाण्डवयोः).

12 ^{a}) B Dc_{1} Dn_{1} शूरा हत- (for शरातुर-). D_{2} ते शरान्कर्णभूयिष्ठा (sic). — ^{b}) B_{3} -वर- (for -नर-). $B_{1.2.4.5}$ Dc_{1} हताश्ववर($B_{2.4.5}$ °रथ)वारणाः; D_{5} नराश्वरथवाहनाः; S पत्त्यश्वरथवारणाः. — ^{c}) K_{5} Dn_{1} $D_{4.5}$ कर्णभीमौ; B_{2-4} Dc_{1} T G_{3-5} भीमं कर्णं (by transp.). D_{4} om. च. — ^{d}) B_{4} Dc_{1} व्यद्रवन्; $D_{4.5}$ प्राद्रवत् (for °वन्). B Dc_{1} Dn_{2} T G_{2-5} सर्वतोदिशः (for °दिशम्). G_{1} M त्रस्ताजल्पंस्तथा ($M_{3.4}$ °दा) मिथः.

13 ^{a}) D_{4} G_{5} पा*र्थम्. G_{2} $M_{3.4}$ न नूनं पार्थ एवास्मान्. — ^{c}) G_{1} $M_{1.2.5}$ यद्भीमकर्णप्रवरैर्. — ^{d}) D_{6} वध्यमानं (for °ते नो). K_{1} B_{1} (marg. as in text) महत् (for शरैः). S बलं वध्यति नः शरं.

14 ^{a}) Dn_{2} om. from एवं up to प्राव (in 15^{a}). Dn_{1} $D_{4.7.8}$ इति (for एवं). B Dc_{1} ब्रुवाणा (for ब्रुवन्तो). $G_{1.2}$ M यौधास्. — ^{b}) D_{5} शर- (for भय-). — ^{c}) K_{2} शरचापं (for °पातं). — ^{d}) B_{1} D_{3} युद्धं; B_{5} lacuna; $D_{1.6}$ युधि (for युद्ध-). B_{5} lacuna; T $G_{3.4}$ -दिदृक्षया (for °क्षवः).

15 Dn_{2} om. up to प्राव (cf. v. l. 14). — ^{a}) B_{5} प्राद्रवंत**नदी. — ^{b}) B_{1} S विशां पते; B_{2-5} Dc_{1} रणाजिरे (for महाहवे). — ^{c}) B Dc_{1} शूराणां हर्षजननी. — ^{d}) $K_{4.5}$ Dc_{1} $D_{3.4.8}$ T $G_{1.2}$ M_{1-4} भयवर्धनी.

16 ^{c}) K_{1} संवृत्ता; $B_{3.5}$ संभृता (for संवृता).

17 ^{a}) $Ś_{1}$ सानुकल्प-; $D_{4.7}$ सानुकर्ण- (for सानुकर्ष-). B_{5} om. from ताकै up to भूषणैः (in 17^{b}). — Dn_{1} om. 17^{b}. B_{3} repeats 17^{b} after 890*. — ^{b}) Ś $K_{1.2.4.5}$ Dn_{2} $D_{1.3-8}$ गजाश्व- (for द्विपाश्व-). K_{4} -यूथपैः (for -भूषणैः). $B_{1.3}$ (first time) सोपसंगध्वजै रथैः; D_{2} गजावरणभूषणैः. — After 17^{ab}, $B_{1.3}$ ins.:

890* शतकुम्भविचित्रैश्च.

— Dn_{1} reads 17^{cd} after 20. — ^{c}) $Ś_{2}$ परि- (for अप-). — ^{d}) Ś K_{1-4} D_{1} भग्नचक्रैश्च (for °चक्राक्ष-).

C. 7. 5684
B. 7. 136. 18
K. 7. 136. 18

जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहाधनैः ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८
कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वधैः ॥ १९
सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिशैः ।
वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ।
शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्बभौ भारत मेदिनी ॥ २०
कनकाङ्गदकेयूरैः कुण्डलैर्मणिभिः शुभैः ।
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ॥ २१
रत्नैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
गजाश्वमनुजैर्भिन्नैः शस्त्रैः स्यन्दनभूषणैः ॥ २२
तैस्तैश्च विविधैर्भावैस्तत्र तत्र वसुंधरा ।
पतितैरपविद्धैश्च संबभौ द्यौरिव ग्रहैः ॥ २३
अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ।
दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समपद्यत ॥ २४
अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ।
आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ।
निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २५

Ś1 K1 D4 -कूबरैः. D2 भग्नैश्च रथकूबरैः.

18 ^{a}) D1 जाति- (for जात-). K1. 4. 5 Dn1 D4. 6–8 -परिस्कारैर्. — ^{b}) B2 ज्वलद्भिः; D2 हेतिभिः; G1 M1. 2. 5 राजतैः (for धनुर्भिः). K3 सुमहारथैः; B2. 5 D3. 6 °स्वनैः; Dn1 च महास्वनैः; Dn2 सुमहाबलैः; D4. 7. 8 G1 M च महाधनैः (for सुमहा°). T G2–5 शक्तिभिः परिघैरपि. —Ś K D (except Dc1) om. (hapl.) 18^{c}–19^{d}. — ^{c}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण-). — ^{d}) T G2–5 समंततः (for सहस्रशः).

19 Ś K D (except Dc1) om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) G2 कर्णभीमविनिर्मुक्तैर्. — ^{c}) T G2–5 -निर्घातैः; G1 M -शक्तीभिः (for -संघातैः). — ^{d}) Dc1 सपरस्वधैः. G3–5 सशक्त्यृष्टि(G4 शतघ्न्यष्टि)परश्वधैः.

20 Dc1 reads 20^{ab} on marg. — ^{a}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण-). Ś K (except K5) D1 चापैर् (for चापि). — Dn1 reads 20^{b} twice. — ^{b}) Ś -मुसुल-; K4 -मुद्गर-; K5 B2 Dn1 (both times) D3. 8 -मुशल-; B1. 3 -मुषल- (for -मुसल-). K2. 3 -पट्टिसैः; S (except G2) -पट्टसैः. — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{ab}. — ^{c}) B2 (marg.; orig. as in text) D3. 6 चक्रैश्; B4 Dn ध्वजैश् (for वज्रैश्). — ^{d}) T G M1–4 शंकुभिः (for शक्तिभिः). B1 D6 G1 M1. 2 इव (for अपि). M5 शंकुभिः परिवारितैः. — ^{e}) G1 M वि- (for च). — After 20, Dn1 reads 17^{cd}.

21 Dn1 reads 21^{ab} after 20^{ab}. — ^{a}) B Dc1 -हारैश्च (for -केयूरैः). S किरीटां(T G2–5 कटकां)गदकेयूरैः. — ^{b}) D6 [आ]शुगैः (for शुभैः). B Dc1 कुंडलैर्मुकुटैस्तथा (B3 °दा); Dn1 D4. 7. 8 कुंडलैर्मणि(D7. 8 °लैर्हेम)भूषितैः. — After 21^{ab}, B Dc1 ins.:

891* वलयैरपविद्धैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टनैः ।
चूडामणिभिरुष्णीषैः स्वर्णसूत्रैश्च मारिष ।

[(L. 1) B5 om. the prior half. B5 -वेष्टकैः (for °नैः). B4 तथा चांगुलिवेष्टकैः (for the post. half).]

— D8 repeats 21^{cd} after 22. — ^{c}) D3 तनुत्रैः शतपत्रैश्च; S °त्रैः सतल(T G2 °नु)त्राणैर्. — ^{d}) B2–4 Dc1 Dn2 ग्रैवेयैश्चैव भारत. Cd cites निष्कैः (as in text).

22 ^{a}) D7. 8 चित्रैश्; G1. 3. 4 M1. 2. 5 शस्त्रैश् (for छत्रैश्). Dn1 T G3–5 विविधैश् (for विध्वस्तैश्). — ^{b}) B1. 2 D3 चामरैर् (for चामर-). — ^{c}) D8 नागाश्व- (for गजाश्व-). Ś1 -मनुषैर् (for -मनुजैर्). M1. 2. 5 छिन्नैः (for भिन्नैः). — ^{d}) Ś K1–3 D1. 5 शस्त्र-; D3. 6 वस्त्रैश्; G1 M छत्रैः (for शस्त्रैः). B1 T G2–5 शोणित-; D3. 6 चंदन- (for स्यन्दन-). D6. 8 -भूषितैः (for -भूषणैः). B2–4 Dc1 शोणिताक्तैश्च पत्रिभिः. — After 22, D8 repeats 21^{cd}.

23 ^{a}) D2 अन्यैर् (for तैश्च). K3. 4 D1 भारैस्; B Dc1 भिन्नैस्; M3. 4 भांडैस् (for भावैस्). — ^{c}) K1. 3 D1 पातितैर्. — ^{d}) B Dc1 वि-; G1 M सा (for सं-). K4 अपि (for इव). D2 संभ्रमैर्घोरविग्रहैः.

24 ^{c}) B4 om. from दृष्ट्वा up to the end of the adhy. G1 M1. 2 चामर- (for चारण-). — ^{d}) Ś K1–4 B2. 3 Dc1 D1 समजायत (for °पद्यत).

25 B4 om. 25 (cf. v. l. 24). B5 lacuna for 25^{a}. — ^{b}) G3. 4 गतिं. Ś1 कक्ष्य. G1 M1. 2 [अ]भवत्; G2 [आ]बभौ (for [आ]हवे). — ^{c}) D5 आसीद्भीमस्य संग्रामो. — ^{d}) M3. 4 रौद्रा (for रौद्रम्). T G2–4 आतिरथेर्. Ś K1–3 Dn2 D2. 3 रणं; K4. 5 Dn1 D1. 4. 6–8 रणे; D5 तथा; M3. 4 गतिः (for गतम्). — ^{e}) Ś K1. 2. 4. 5 D1–8 -वरं (for -रथं). — ^{f}) D1 हत्वा (for हत-). Ś2 K1–3 D1. 4. 5 -रथ(D4 -वर)द्विपं; D7. 8 -नराधिपं (for -नरद्विपम्).

गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नडवनं यथा ।
विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २६
तथाभूतं महत्सैन्यमासीद्भारत संयुगे ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

११४

संजय उवाच ।
ततः कर्णो महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
मुमोच शरवर्षाणि चित्राणि च बहूनि च ॥ १
वध्यमानो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥ २
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
विव्याध युधि राजेन्द्र भीमसेनः पतत्रिणा ॥ ३
स कुण्डलं महत्कर्णात्कर्णस्यापातयद्भुवि ।
तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४
अथापरेण भल्लेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
आजघान भृशं भीमः स्मयन्निव महाबलः ॥ ५
पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत । C. 7. 5701 B. 7. 139. 6 K. 7. 139. 6

26 B4 om. 26 (cf. v. l. 24). — ^{a}) Ś K1–3 D3. 5. 6 G1 M संप्रयुद्धाभ्याम्; D2 °हृष्टाभ्याम्; G3 °वृत्ताभ्याम् (for °युक्ताभ्याम्). — ^{b}) K4. 5 B (B4 om.) Dc1 Dn1 D1. 4. 6–8 G3. 4 नलवनं; Dn2 D2. 3 तालवनं; D5 ताळ°; T G1. 2. 5 M नळ° (for नड°). — ^{c}) B5 T G M3–5 तथारूपं (for °भूतं). — For 26^{cd}, B2. 3 Dc1 subst.:

892* मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तव नराधिप ।

— ^{e}) B5 lacuna for कर्णभीमाभ्या. D2 विमर्दो भीमकर्णाभ्याम्. — ^{f}) Dn1 D4 देवासुररणोपमः (D4 °समो रणे).

Colophon om. in B4. — *Sub-parvan:* Ś1 K3–5 B2. 3 Dc1 Dn1 D1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* G5 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* Ś1 K2. 3 B2 Dc1 Dn2 D1–4. 6–8 भीमसेनप्रवेशः; Ś2 K4 B5 Dn1 D5 भीमप्रवेशः; K5 M5 भीमकर्णयुद्धं; B1. 3 भीमप्रवेशे कर्णपराजयः; G1 M1. 2 भीमसेनप्रवेशे भीमकर्णयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 T G2–5 135; B5 144; Dn1 138; D2 141; D3 34; G1 M 134. — *Śloka no.:* Dn1 26.

114

1 B4 om. the ref. — ^{b}) D6 शितैः (for त्रिभिः). — After 1^{ab}, S ins.:

893* पुनश्चतुर्भिस्तीक्ष्णाग्रैराविध्यत्कङ्कपत्रिभिः ।
[T G2–5 च षड्भिस् (for चतुर्भिस्).]

— ^{c}) B4 ववर्ष (for मुमोच). — ^{d}) K5 B2. 4 Dn1 D2–5. 7. 8 T G3–5 विचित्राणि; B1. 3 Dc1 चित्राणि सु-; D6 विविधानि (for चित्राणि च).

2 ^{a}) K3 B Dc1 Dn महाबाहुः; G5 lacuna (for महाराज). — ^{c}) B5 स (for न). B5 lacuna for भीमसेनो. G1 M न स विव्यथते भीमो. — ^{d}) K4 D1 विध्यमान (for भिद्य°).

3 ^{b}) Dn2 D3. 6 ह (for च). — ^{c}) D6 युद्धे (for युधि). — ^{d}) Ś1 [ऽ]थ पत्रिणा; Ś2 K1. 2. 4 D1 तु प°; G5 (orig. as in text; *sup. lin.*) च प° (for पत°). D4 भीमसेनेन पत्रिणा. — For 3^{cd}, B Dc1 subst.:

894* विव्याध सुभृशं संख्ये तैलधौतेन मारिष ।

4 D8 reads 4 after 6^{ab}. — ^{a}) Ś2 K1 D8 कर्णं; B2. 4 चारु (for कर्णात्). — ^{b}) G1 M1–4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) कर्णस्य भुवि पातयन्. — ^{c}) B3 D3. 6 T1 G2–4 तापनीयं; G5 lacuna (for तप°). G1 M1. 2. 5 अयं राजन् (for महाराज). — After 4, D5 ins.:

895* गाङ्गेयपुलिनान्मत्तश्चक्रवाको नदन्निव ।
मणिमाणिक्यजडितं हुतभुक्तिग्मतेजसम् ।
निगलदमृतादेकात्तामरसं सुरशिल्पिना कृतम् ।

C. 7. 5701
B. 7. 139. 6
K. 7. 139. 6

रणे प्रैषीन्महावेगान्यमदण्डोपमांस्तथा ॥ ६
ते ललाटं समासाद्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
विविशुश्चोदितास्तेन वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ७
ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत ।
नीलोत्पलमयीं मालां धारयन्स पुरा यथा ॥ ८
ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
वेगं चक्रे महावेगो भीमसेनवधं प्रति ॥ ९
तस्मै कर्णः शतं राजन्निषूणां गार्ध्रवाससाम् ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥ १०
ततः प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
समरे तमनादृत्य नास्य वीर्यमचिन्तयत् ॥ ११
ततः कर्णो महाराज पाण्डवं निशितैः शरैः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२
जीमूताविव चान्योन्यं तौ ववर्षतुराहवे ।
तलशब्दरवैश्चैव त्रासयन्तौ परस्परम् ॥ १३
शरजालैश्च विविधैश्छादयामासतुर्मृधे ।

श्रवणकुण्डलं कर्णमध्यतो न्यपतदथास्य शुद्धमुत्तमम् ।

5 ^{a}) B3 G1 M तथा (for अथ). — ^{c}) B2–4 Dc1 क्रुद्धो (for भीमः). — ^{d}) G1 M हसन् (for स्मयन्). B2–4 Dc1 हसन्निव वृकोदरः.

6 ^{a}) D3. 5. 6 अन्यांस् (for अस्य). G1 M1. 2. 5 ततोस्य त्वरितो भीमो. — After 6^{ab}, D8 reads 4. — ^{c}) B2–5 Dc1 Dn2 D3. 6 महाबाहुर्; T G2–5 °राज (for °वेगान्). G1 M प्रेषयन्समरे (M4 °न्स रणे) भीमान्. — ^{d}) K5 B1. 5 Dn2 D4. 7. 8 T G2–5 तदा; G1 M शितान् (for तथा). B2–4 Dc1 निर्मुक्ताशीविषोपमान्.

7 ^{a}) B Dc1 विनिर्भिद्य; D6 समापद्य (for °साद्य). — ^{c}) D5. 6 नोदितास्; D7. 8 प्रेरि° (for चोदि°).

8 ^{a}) Ś K1–4 B2. 4. 5 D1 ततो; B1 Dn2 D3. 6 च तैर् (for तु तैर्). — ^{b}) Ś K1–3 व्यराजत; K4 D1 विराजत; G3 विरोचत (for व्यरो°). — ^{d}) B2–5 Dc1 T G2–5 वै (for स). Ś1 B2–5 Dc1 transp. पुरा and यथा. G1 M धारयन्निव भारत. — After 8, K4 B Dc1 D1. 2. 5 T G2–5 ins.:

896* सोऽतिविद्धो भृशं कर्णः पाण्डवेन तरस्विना ।
रथकूबरमालम्ब्य न्यमीलयत लोचने ।
स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा कर्णः परंतपः ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः क्रोधमाहारयत्परम् ।

[D2 om. lines 1–2. — (L. 1) T G2–5 स विद्धोति-. Dc1 T G2–5 क्रुद्धः (for कर्णः). K4 यशस्विना (for तर°). — (L. 2) G2 आलम्य (for आलम्ब्य). — (L. 3) K4 D1 सुमुहूर्तात्; G5 स मुहूर्ते. T G2–5 ततः (for पुनः). K4 प्रज्ञां; D2 T G2–5 कर्णं (for संज्ञां). D2 संज्ञां लेभे; T G2–5 लब्ध्वा संज्ञां (for लब्ध्वा कर्णः). G2 ततः परं; G4. 5 परंतप (for परंतपः). — K4 D1. 2 om. line 4. — (L. 4) T G2–5 रोषम् (for क्रोधम्).]

9 ^{a}) K5 transp. क्रुद्धो and कर्णः. — ^{b}) K1. 2. 4. 5 Dn D3–8 T G3–5 -धन्विना. — ^{d}) Ś2 B Dc1 S -रथं (for -वधं).

10 ^{a}) D3. 6 तस्मिन् (for तस्मै). G4 om. कर्णः. — ^{b}) T G2–5 शराणां (for इषूणां). Ś K1. 2. 4. 5 Dn D1–8 T G2–5 गृध्र- (for गार्ध्र-). G1 M शरान्बर्हिणवाससः. — ^{c}) M3. 4 बलवत् — G4. 5 om. (hapl.) 10^{d}–12^{c}.

11 G4. 5 om. 11 (cf. v. l. 10). — ^{a}) T G2. 3 M3. 4 तस्मै (for ततः). — ^{b}) K5 D2. 4. 5. 8 -जालानि (for -वर्षाणि). — D8 om. 11^{c}–12^{d}. — ^{d}) Ś2 K5 B Dc1 Dn D3. 6. 7 T G2. 3 तस्य (for नास्य). Ś2 K1. 5 B Dc1 Dn D4–6 T G2. 3 M1. 2 अचिंतयन्. — For 11^{cd}, D2 subst.:

897* तानचिन्त्य महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ।

12 G4. 5 om. 12^{abc} (cf. v. l. 10). D8 om. 12 (cf. v. l. 11). D2 transp. 12^{ab} and 12^{cd}. — ^{a}) B2–5 Dc1 Dn1 transp. ततः and कर्णः. — ^{b}) K5 B Dc1 Dn1 G1 M नवभिः (for निशितैः). — ^{d}) Ś1 B4 D3. 4 G5 परंतप. D2 क्रुद्धरूपतरं ततः. — After 12, B Dc1 Dn2 D2. 3. 6 S ins.:

898* तावुभौ नरशार्दूलौ शार्दूलाविव दंष्ट्रिणौ ।

[T G2–5 समरे (for तावुभौ).]

— S cont.:

899* शरदंष्ट्रौ समासाद्य ततक्षतुरनन्तरम् ।

[T तरक्षतुर्. T G2–5 अरिंदमौ (for अनन्तरम्).]

13 ^{a}) D7. 8 जीमूतम् (for °ताव्). — ^{b}) K3 B Dc1 Dn1 प्र- (for तौ). K5 D4 विकर्षतुर् (for ववर्°). K2

अन्योन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ १४
ततो भीमो महाबाहू राधेयस्य महात्मनः ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा कर्णं विव्याध पत्रिणा ॥ १५
तदपास्य धनुश्छिन्नं सूतपुत्रो महामनाः ।
अन्यत्कार्मुकमादत्त वेगघ्नं भारसाधनम् ॥ १६
दृष्ट्वा च कुरुसौवीरसैन्धवानां बलक्षयम् ।
सवर्मध्वजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां महीम् ॥ १७
हस्त्यश्वनरदेहांश्च गतासून्प्रेक्ष्य सर्वतः ।
सूतपुत्रस्य संरम्भाद्दीप्तं वपुरजायत ॥ १८
स विस्फार्य महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
भीमं प्रैक्षत राधेयो राजन्घोरेण चक्षुषा ॥ १९
ततः क्रुद्धः शरानस्यन्सूतपुत्रो व्यरोचत ।
मध्यंदिनगतोऽर्चिष्माञ्शरदीव दिवाकरः ॥ २०
मरीचिविकचस्येव राजन्भानुमतो वपुः ।
आसीदाधिरथेर्घोरं वपुः शरशतार्चिषः ॥ २१
कराभ्यामाददानस्य संदधानस्य चाशुगान् । C. 7. 5719 B. 7. 139. 28 K. 7. 139. 29

पांडवे (for आहवे). G1 M प्रगर्जंतौ महारथौ. — ^{c}) G1 M -घात- (for -शब्द-). D4 -रसैश् (for -रवैश्). — ^{d}) Ś2 K B Dc1 Dn1 D1. 4. 5 T G2–5 त्रासयेतां; D2 °यानौ (for °यन्तौ).

14 ^{a}) D2 तु (for च). Ś K Dn2 D1. 4–8 महद्भिश्च (for च विविधैश्). Dn1 D3 शरजालैश्च महद्भिश्. — ^{b}) B2. 3. 5 Dc1 G3. 4 त्रासयामासतुर्; D2 अर्दया° (for छादया°). K5 Dn1 D4. 7. 8 रणे (for मृधे). G1 M छादयेतां महारथौ. — ^{d}) M3. 4 कृते (for कृत-).

15 ^{a}) D2 S महाराज (for °बाहू). — ^{b}) B (except B1) Dc1 G5 सूतपुत्रस्य भारत. — ^{d}) K1 कर्णो; S तं च (for कर्णं). B (except B1) Dc1 ननाद परवीरहा.

16 ^{a}) G2 तम् (for तद्). — ^{b}) B2–5 Dc1 महारथः (for °मनाः). — ^{c}) Ś2 आधत्त; Dn1 D2 T G2–5 M1. 2 आदाय (for आदत्त). — ^{d}) D5 सुदृढं (for वेगघ्नं). B Dc1 S Cv भा(B1 वी)रघ्नं वेगवत्तरं. — After 16, Dn1 D2. 5 ins.:

900* तदप्यथ निमेषार्धाच्चिच्छेदास्य वृकोदरः ।
तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं षष्ठमेव च ।
सप्तमं चाष्टमं चैव नवमं दशमं तथा ।
एकादशं द्वादशं च त्रयोदशमथापि वा ।
चतुर्दशं पञ्चदशं षोडशं च वृकोदरः ।
तथा सप्तदशं चैवमष्टादशमथापि वा ।
बहूनि भीमश्चिच्छेद कर्णस्यैवं धनूंषि च ।
निमेषार्धात्ततः कर्णो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।

[(L. 1) D2 तदस्यान्यन् (for °प्यथ). D2 स (for [अ]स्य). — (L. 3) D2 चापि (for चैव). — (L. 4) D2 तथैव तु त्रयोदशं (for the post. half). — Dn1 D5 om. (hapl.) lines 5–6. — (L. 7) D2 हि (for च). — (L. 8) D2 पुनः (for ततः). D2 व्यरोचत; D5 व्यदृश्यत (for व्यतिष्ठत).]

17 ^{a}) Ś2 K1–4 B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D1. 3. 6 G1. 5 M1–4 स; B2. 4 [अ]सौ; D2 M5 तु (for च). D7. 8 दृष्ट्वा चक्रुसौवीर- (sic). — ^{b}) B Dc1 -सिंधुवीर-; S -सिंधूनां च (for -सैन्धवानां). T G2–5 जनक्षयं (for बल°). — ^{c}) Dn1 D3 सचर्म- (for सवर्म-). D2 -यंत्रैश् (for -शस्त्रैश्). — ^{d}) D1 पतितां; D2 T G2–4 पातितैः (for पतितैः). Ś K1–4 D1 संहतां (for संवृतां). B4 पतितैः संहवा मही. — After 17, S ins.:

901* रथैर्विमथितैर्भग्नैरश्वैश्चान्यैः प्रवेगितैः ।
भ्रष्टश्रीकैर्नरवरैः पांसुकुण्ठितमूर्धजैः ।

[(L. 1) T G3. 4 भञ्जैर् (for भग्नैर्). T G3. 4 प्रवल्गितैः; G1 M1. 2 प्रवेशितैः (for प्रवेगितैः).]

18 ^{a}) K B2 (marg.; orig. as in text). 3. 5 Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 -रथ- (for -नर-). D2 -संघांश् (for -देहांश्). — ^{b}) K2 गतान्सं-; D2 संहतान् (for गतासून्). Ś2 D2 T G2–4 M5 वीक्ष्य; D4 एव; D8 तत्र (for प्रेक्ष्य). K5 D5. 7. 8 G1. 5 M1–4 सर्वशः; Dn1 D4 संयुगे (for सर्वतः).

19 ^{a}) S (except G3. 4) विष्फार्य. K4 B4 महाचापं. — ^{d}) B5 घोरं (for राजन्).

20 ^{b}) K4 व्यरोचयन्; K5 Dn D3. 5–8 T G2–5 M3–5 व्यराजत (D8 °तः); B3 Dc1 व्यदृश्यत; D4 G1 M1. 2 व्यजायत (for व्यरोचत).

21 ^{a}) Ś1 मरीचिकवचस्यैव. — ^{b}) T G2–5 अंशुमतो (for भानु°). — ^{c}) K1. 2 D2. 3. 7. 8 अधिरथेर् (sic); T G2–4 आति° (for आधि°). D2 रूपं (for घोरं). B5 आसी * * * * र्घोरं. — D4 om. (hapl.) 21^d–23^a. M3 om. 21^d. — ^{d}) Ś1 राजन्; D2 धनुः (for वपुः). K5 B Dc1 Dn D5. 7. 8 T G2–5 M4 वपुः शरशताचि(G3 °तार्चिं)तं.

C. 7. 5720
B. 7. 139. 29
K. 7. 139. 29

विकर्षतो मुञ्चतो वा नान्तरं ददृशू रणे ॥ २२
अग्निचक्रोपमं घोरं मण्डलीकृतमायुधम् ।
कर्णस्यासीन्महाराज सव्यदक्षिणमस्यतः ॥ २३
स्वर्णपुङ्खाः सुनिशिताः कर्णचापच्युताः शराः ।
प्राच्छादयन्महाराज दिशः सूर्यस्य च प्रभाम् ॥ २४
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
धनुश्च्युतानां वियति ददृशे बहुधा व्रजः ॥ २५
शरासनादाधिरथेः प्रभवन्तः स्म सायकाः ।
श्रेणीकृता व्यराजन्त राजन्क्रौञ्चा इवाम्बरे ॥ २६
गार्ध्रपत्राञ्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ २७
ते तु चापबलोद्भूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
अजस्रमन्वकीर्यन्त शराः पार्थरथं प्रति ॥ २८
ते व्योम्नि रत्नविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ।
शलभानामिव व्राताः शराः कर्णसमीरिताः ॥ २९
चापादाधिरथेर्मुक्ताः प्रपतन्तः स्म सायकाः ।

22 D$_4$ om. 22 (cf. v. l. 21). M$_3$ reads 22 after 24. —[a]) K$_{1.2}$ G$_2$ आदधानस्य. —[b]) D$_3$ चाशुगं; T G$_{2-5}$ सायकान्; G$_1$ M वा शरान् (for चाशुगान्). —[c]) Ś$_2$ विकर्षंतो. D$_2$ मुंचतश्च; D$_8$ विमुंचंतो; G$_1$ M$_{1.2.5}$ वास्य रणे (for मुञ्चतो वा). B Dc$_1$ कर्षतो मुंचतो बाणान्; G$_5$ वीक्षतो मुंचतो वापि. —[d]) Ś$_2$ K$_{1.2}$ B$_4$ D$_{2.7.8}$ ददृशे (for ददृशू).

23 D$_4$ M$_3$ om. 23[a] (for D$_4$, cf. v. l. 21). —[b]) Dn$_2$ D$_{2.3.6}$ G$_1$ M मंडलीकृतकार्मुकं. **Cd** cites आयुधं (as in text). —[c]) G$_1$ M$_{1.2}$ [अ]पि; M$_5$ तन् (for [आ]सीन्). D$_8$ om. (hapl.) from न्महाराज up to प्राच्छादय (in 24[c]). K$_3$ B$_{2-5}$ महीपाल (for महाराज). —[d]) D$_3$ S (except G$_5$) सव्यं; D$_6$ मध्य- (for सव्य-).

24 D$_8$ om. up to प्राच्छादय (cf. v. l. 23). —[a]) G$_3$ M$_{3.4}$ सुवर्णपुंखा निशिताः. —[c]) K$_5$ D$_4$ G$_{2.5}$ प्रच्छादयन् (for प्राच्छा°). —[d]) K$_5$ B Dc$_1$ Dn प्रभाः (for प्रभाम्). D$_2$ भीमं दश दिशस्तथा; S दिशः सूर्यं इवांशुभिः. — After 24, D$_2$ reads 32–35 and M$_3$ 22.

25 [b]) D$_4$ शरेण नतपर्वणा. —[c]) D$_2$ कर्णचापच्युतानां च. —[d]) D$_5$ ददृशुर्; T G$_{3.4}$ दृश्यते; G$_{1.2.5}$ M दृश्यंते (for ददृशे). D$_2$ वियति; M$_{3.4}$ बहुला (for बहुधा). Ś$_2$ K$_{1-3}$ D$_1$ G$_5$ M व्रजाः; T G$_3$ प्रभाः; G$_1$ प्रजाः (for व्रजः). D$_8$ ददृशे बहुलप्रजः.

26 [a]) B (except B$_1$) Dc$_1$ D$_1$ बाणासनाद् (for शरा°). D$_{2.6}$ अधिरथेः; T G$_{2-4.5}$ (*sup. lin.*; orig. as in text) आति° (for आधि°). —[b]) K$_5$ D$_{2.4.5.7.8}$ प्रा(K$_5$ D$_4$ प्र)वर्तंत; B$_4$ प्रभवंते; Dn$_1$ T G$_{2-5}$ प्रभवंति; D$_6$ प्रलयंतः (for प्रभवन्तः). K$_5$ B$_3$ च; B$_2$ स; G$_1$ M$_{1.2.5}$ हि (for स्म). B$_{1.2}$ शायकाः. —[c]) Dn$_2$ D$_{3.5.6}$ श्रेणीभूता (for °कृता). B$_{2-5}$ Dc$_1$ D$_2$ G$_1$ M व्यरोचंत (for व्यराजन्त). —[d]) G$_1$ M शराः (for राजन्). K$_{1.2}$ इवावने (for °म्बरे). Ś$_1$ क्रौंचा इव महावने.

27 [a]) Ś K$_{1-4}$ D$_{2.3.6}$ T G गृध्रपत्राञ्; Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{4.5.7.8}$ गार्द्ध-; M$_{1.2.5}$ गृध्रवासाञ् (for गार्ध्रपत्राञ्). —[c]) Ś$_2$ K$_{2-4}$ D$_1$ सुदीप्ताग्रा(K$_4$ °ग्री)न् (for प्रदी°). —[d]) D$_2$ [अ]थ बहून्; T G$_{2-4}$ [अ]तिरथिः (for [आ]धिरथिः). G$_2$ तदा (for शरान्).

28 M$_5$ om. 28–32. —[a]) B$_3$ ते च; D$_{3.6}$ G$_4$ तेपि; G$_1$ M$_{1.2}$ तेन (for ते तु). K$_1$ G$_4$ चापि (for चाप-). —[b]) Ś K$_{1.2.4}$ D$_{1.3.6}$ शातकौंभ-; B$_{1.3.5}$ Dc$_1$ कार्तस्वर-. —[c]) Dn$_1$ D$_{2.4.7.8}$ अन्ववर्तंत; D$_1$ अवकीर्यंत; T G$_{3.4}$ अनु° (for अन्व°). B (except B$_1$) Dc$_1$ अजस्रमपतन्बाणान्. —[d]) B (except B$_1$) Dc$_1$ भीमसेनरथं प्रति.

29 M$_5$ om. 29 (cf. v. l. 28). —[a]) B Dc$_1$ हेम- (for रत्न-). —[b]) K$_{2-4}$ Dn$_2$ D$_1$ व्य(K$_4$ वि)कासंत; K$_5$ Dn$_1$ D$_{2.4.7.8}$ S (M$_5$ om.) व्यराजंत (for व्यकाशन्त). D$_5$ शरोत्तमाः (for सहस्रशः). —[c]) K$_1$ G$_1$ M$_{1.2}$ व्रातः. —[d]) D$_4$ om. कर्ण. D$_2$ -विभूषिताः (for -समीरिताः).

30 M$_5$ om. 30 (cf. v. l. 28). —[a]) D$_{2.6}$ अधिरथेर्; T G$_{2-4}$ आति° (for आधि°). B Dc$_1$ बाणाः (for मुक्ताः). —[b]) K$_5$ D$_6$ प्रपतंति; B$_{1.2}$ (marg.; orig. as in text) S (M$_5$ om.) प्रभवंतः (T G$_{2-5}$ M$_{3.4}$ °ति) (for प्रपतन्तः). K$_2$ D$_1$ स; D$_8$ च (for स्म). B$_{3-5}$ Dc$_1$ चकाशिरे (for स्म सायकाः). —[c]) B$_{1.3.4}$ Dc$_1$ इवात्यर्थम्; B$_2$ (marg.; orig. as in text) G$_{2.5}$ M$_{3.4}$ इवापांगाद्; T G$_3$ इवापांग-; G$_4$ इवापांगाः (for इव प्रांशुः). G$_1$ M$_{1.2}$ एको दृश्य इवापांगे. —[d]) Ś$_1$ प्रभावाद्; Ś$_2$ प्रभावो; T G$_{3.4}$

एको दीर्घ इव प्रांशुः प्रभवन्दृश्यते शरः ॥ ३०
पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ।
कर्णः प्राच्छादयत्क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः ॥ ३१
तत्र भारत भीमस्य बलवीर्यपराक्रमम् ।
व्यवसायं च पुत्रास्ते प्रैक्षन्त कुरुभिः सह ॥ ३२
तां समुद्रमिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
अचिन्तयित्वा भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् ॥ ३३
रुक्मपृष्ठं महच्चापं भीमस्यासीद्विशां पते ।
आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ।
तस्माच्छराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ॥ ३४
सुवर्णपुङ्खैर्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः ।
गगने रचिता माला काञ्चनीव व्यराजत ॥ ३५
ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥ ३६
कर्णस्य शरजालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः ।
अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिभिराहवे ।
: कनकपुङ्खानां द्यौरासीत्संवृता व्रजैः ॥ ३७
स भीमं छादयन्बाणैः सूतपुत्रः पृथग्विधैः ।
उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं महात्मनः ॥ ३८
तयोर्विसृजतोस्तत्र शरजालानि मारिष । C. 7. 5728 B. 7. 139. 47 K. 7. 139. 47

प्रभवो (for प्रभवन्). Dn2 D3 ददृशे (for दृश्यते). B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 आकाशे संस्थितः (B1. 3 हि स्थितः; Dc1 पीडितः) शरः; D2 प्रावर्तन्दृश्यते परैः; D5 दृश्यते प्रभवन्शरः; G1 M1–4 दृश्यंते वहवः शराः.

31 M5 om. 31 (cf. v. l. 28). — [a]) D8 वर्षतं (for पर्वतं). — [b]) G2 छादयंस्तोयदो यथा. — D2 reads 31[cd] after 35. — [c]) D2 G1 M1–4 कर्णं (for कर्णः). K2. 5 B5 Dc1 D3 T G1. 2 M1. 2 प्रच्छादयत्; D2 प्राच्छाद्यत; D4 प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयत्). Dn1 कर्णः प्रच्छादयामास [d]) D2 G1 M1–4 भीमः (for भीमं). B1. 5 शायक-

32 M5 om. 32 (cf. v. l. 28). D2 reads 32–35 after 24. — [b]) Ś2 B Dc1 Dn1 बलं वीर्यं; K4. 5 D2 T G1. 5 M1. 2 बलं वीर्य- (for बलवीर्य-). — [d]) Ś1 प्रैक्षंतः; K1 प्रैक्षैत (sic); Dn2 D5 प्रेक्षंत (for प्रैक्षन्त). B (except B1) Dc1 ददृशुः सहसैनिकाः.

33 For the sequence in D2, cf. v. l. 32. — [a]) B3 (marg.; orig. as in text) S (except G2 M3) समुद्राद्; D4 समूर्तम् (for समुद्रम्). K4 इवोद्भूतं; G1 M °द्धूतां (for °द्धूतां). — [c]) G1 M1–4 नाचिंतयत भीमस्तु. — [d]) D2 रणे (for क्रुद्धः). G1 M अभिद्रवत् (for उपा°).

34 For the sequence in D2, cf. v. l. 32. — [a]) Ś2 रुक्मपुंखं; D4 रुक्मकर्ण- (for °पृष्ठं). K4 महाचापं. — [c]) Ś K1–4 B2 आकर्षन्; K5 Dn2 D2–4. 6–8 कर्षतो; S विकृष्टं (G1 M1. 2 °तं) (for आकर्षान्). — [d]) S श- (T G3. 4 च)क्रायुधम् (for शक्रचापम्). G1 M इवाततं (for °परम्). — [f]) Dc1 इवार्णवं (for °म्बरम्).

35 For the sequence in D2, cf. v. l. 32. — [a]) D2 भीमस्य (for भीमेन). — K1 om. (hapl.) 35[c]–36[d]. — [c]) D5 चरिता (for रचिता). — [d]) K5 विराजते; D2 व्यरोचते; D5 G1 M (except M5) व्यरोचत (for व्यराजत). — After 35, D2 reads 31[cd].

36 K1 om. 36 (cf. v. l. 35). — [a]) Ś1 विभक्तानि; B2. 3. 5 विस°; D2 विश° (for विष°). — [b]) G5 क्षुरप्राणि* (for शरजालानि). Ś2 भारत; T G2–5 मारिष (for भागशः). — [c]) M2 आगतानि (for आह°). D5 व्यदृश्यंत (for व्यशीर्यन्त). D2 व्यपर्यंति व्यशीर्यंति. — [d]) B3 D2 भीमसेनेन पत्रिभिः (D2 भारत).

37 [c]) D2 सविस्फुलिंगैरंगारैर्; D5 अग्निरर्कसमस्पर्शैर्. — [d]) Ś2 K1. 3 D1. 4. 7. 8 अजो-; D3. 6 अंहो; G1 M मनो-; Cd अञ्जो- (as in text). D2 राजन्गतिरिवाहवे; D5 सर्वाभिरणभेदनैः; Cv as in text. — [e]) D4 -भूषाणां (for -पुङ्खानां). — [f]) D4 शब्दतो (for संवृता). D2 खद्योतानामिव व्रजैः. — After 37, B Dc1 ins.:

902* न स्म सूर्यस्तदाभाति न स्म वाति समीरणः ।
शरजालावृते व्योम्नि न चाज्ञायत किंचन ।
[(L. 2) B4 प्राज्ञायत (for चाज्ञा°).]

38 [a]) D2 G1 M भीमः (for भीमं). — [b]) D2 G1 M1. 2. 4. 5 सूतपुत्रं; D7 ततः पुत्रः (for सूतपुत्रः). — [c]) D4 अपारोहद्; M1. 2 उपारोहाद् (for °रोहद्). K1 अनाकुल्य; D5 °वृत्य (for °दृत्य). — [d]) G1 M transp. तस्य and वीर्यं.

C. 7. 5739 B. 7. 139. 48 K. 7. 139 47 वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् ॥ ३९
तस्मै कर्णः शितान्बाणान्कर्मारपरिमार्जितान् ।
सुवर्णविकृतान्क्रुद्धः प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥ ४०
तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
विशेषयन्सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४१
पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥ ४२
तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ।
युध्यतः पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥ ४३
तस्येषुधी धनुर्ज्यां च बाणैः संनतपर्वभिः ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां कर्णो वैकर्तनोऽच्छिनत् ४४
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ।
सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ॥ ४५
उत्स्मयन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलप्रभः ।
ध्वजं चिच्छेद राधेयः पताकाश्च न्यपातयत् ॥ ४६
स विधन्वा महाराज रथशक्तिं परामृशत् ।
तामवासृजदाविध्य क्रुद्धः कर्णरथं प्रति ॥ ४७
तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।

39 ^{b}) S -वर्षाणि (for -जालानि). — ^{c}) D2 नांतराणि प्रदृश्यंत; G3 M3. 4 वायुमार्गे (G3 आहतानि) व्यशीर्यंत. — ^{d}) D2 G1 M1. 2. 5 परस्परं (for [इ]तरेतरम्). — After 39, B Dc1 D5 ins. :

903* अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयोः ।
आकाशे भरतश्रेष्ठ पावकः समजायत ।

[(L. 1) B (except B1) -संहर्षात्; Dc1 -संघर्षात् (for -संस्पर्शात्). B5 पुरुष- (for मनुज-).]

40 ^{a}) Ś2 B2. 4 तथा (for तस्मै). K4. 5 D7. 8 सितान्. — ^{b}) G1 कार्मार- (for कर्मार-). K2 कर्मारपरमाहितान्. — ^{d}) G1 M1. 2. 5 जय- (for वध-).

41 ^{a}) B (except B1) अंतरीक्षे. G1 M निशितैस् (for विशिखैस्). — ^{b}) Ś K D (except Dc1 D2) समा(Ś1 तथा-; K5 Dn D3-8 अथा)च्छिनत्; M3 अशातयन् (for °यत्). — ^{c}) D8 ततः पुत्रं (for सूतपुत्रं).

42 ^{b}) K5 D4. 5. 7. 8 -जाला(D5 °ला)नि (for -वर्षाणि). — ^{c}) D5 अमर्षी भीमसेनस्तु. — ^{d}) D2 दिधक्षुः पावको यथा. — After 42, B Dc1 D5 ins. a passage given in App. I (No. 12).

43 ^{a}) Ś K1. 2 B5 तान्यादधे; G1 M सोभ्यहनत् (for तान्याददे). — G4 om. 43^{c}–46^{d}. — ^{c}) K2 पश्यंतः; S (G4 om.) कुर्वतः (for युध्यतः). B (except B1) Dc1 युध्यमानस्य भीमस्य. — ^{d}) M3. 4 वसुषेणो (for सूतपुत्रो).

44 G4 om. 44 (cf. v. l. 43). — ^{a}) K4 तस्येसुधी (sic). — ^{b}) Ś2 तु (for सं-). — ^{d}) B (except B1) Dc1 क्रुद्धः कर्णोच्छिनन्मृधे.

45 G4 om. 45 (cf. v. l. 43). — ^{a}) D3 तथा (for अथ). S (G4 om.) च (for [अ]स्य). B (except B1) Dc1 D6 तस्याश्वांश्च (for अथास्याश्वान्). S (G4 om.) विद्ध्वा (for हत्वा). — ^{b}) M3. 4 पुनर् (for त्रिभिर्). D2 M5 विद्ध्वाथ (for विव्याध). B (except B1) Dc1 सूतं विव्याध पत्रिभिः (B2. 3. 5 पंचभिः). — K3 om. 45^{cd}. — ^{c}) K5 B Dc1 Dn1 D5. 7. 8 [s]पसृत्य; Cv [s]विश्रुत्य (for ऽवप्लुत्य). S (G4 om.) Cv रथात् (for द्रुतं). — ^{d}) B Dc1 Dn1 S (except M1. 2; G4 om.) युधामन्यो (for युयुधान-).

46 G4 om. 46 (cf. v. l. 43). — ^{a}) B (except B1) Dc1 Dn2 विहसन् (for उत्स्मयन्). D5 भीमस्तु (for °स्य). — ^{b}) B Dc1 -द्युतिः (for -प्रभः). S (G4 om.) युध्यमा(G1 युयुधा)नस्य मारिष. — ^{c}) D5 कर्णस्य (for राधेयः). — ^{d}) K5 B Dc1 Dn D3. 4. 6. 7 G1 M1-4. 5 (marg. ; orig. as in text) पताकां (for °काश्च). B2. 3 Dc1 Dn1 व्यपा(B3 °शा)तयत्; D2 [अ]न्वपातयत्; D7. 8 [अ]प्यपातयत् (for न्यपा°).

47 ^{a}) B1. 2 (marg. ; orig. as in text). 3-5 Dc1 Dn2 महाबाहू (for °राज). — ^{b}) Ś K1. 4 B1. 2. 5 D1 परामृषत्; B3 समाददे; D4. 8 T G3. 4 M2. 3 परामृशन् (for °मृशत्). — ^{c}) G5 तम् (for ताम्). B5 व्यवासृजद्. D2 अभ्यग्रः; D4 आविध्यत् (for आविध्य).

48 ^{a}) T G2-4 आतिरथिद् (for आधि°). Dn1 आदाय; D2 आयातां; D3 आयांतीं; D4 T G2-4 M5 (marg. ; orig. as in text) आयत्तः (for °स्तः). — ^{b}) K4 सार्क्तिं. K1 Dn2 D4-8 -परिस्कृतां. B (except B1) Dc1 शक्तिं कांचनभूषणां (B3 °षितां). — ^{d}) D5 च शितैः; G1 M निशितैः (for दशभिः).

आपतन्तीं महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥ ४८
सापतद्दशधा राजन्निकृत्ता कर्णसायकैः ।
अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थे चित्रयोधिनः ॥ ४९
स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
खड्गं चान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयस्य वा ।
तदस्य सहसा कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ५०
स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्छितः ।
असिं प्रासृजदाविध्य त्वरन्कर्णरथं प्रति ॥ ५१
स धनुः सूतपुत्रस्य छित्त्वा ज्यां च
अपतद्भुवि निस्त्रिंशश्च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥ ५२
ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादत्त कार्मुकम् ।
शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् ॥ ५३
स भीमसेनः कुपितो बलवान्सत्यविक्रमः ।
विहायसं प्राक्रमद्वै कर्णस्य व्यथयन्मनः ॥ ५४
तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
लयमास्थाय राधेयो भीमसेनमवञ्चयत् ॥ ५५ C. 7. 5767 B. 7. 139. 76 K. 7. 139. 75

49 a) B (except B1) Dc1 छिन्ना; S भूमौ (for राजन्). — b) K3 काल- (for कर्ण-). Dn2 -सायकः; D1 -शायकैः. B (except B5) Dc1 S कर्णस्य निशितैः (G1 M3–5 निहता; M1.2 निहतौ) शरैः; D8 कृत्ता कर्णस्य सायकैः. — c) D3 पश्यतः (for अस्यतः). — d) B3 -धन्विनः (for -योधिनः).

50 a) Ś2 चर्माधत्त. — b) Ś1 -परिच्छदं; K1.4.5 D (except D1.2.7) °स्कृतं. — c) Ś2 (*sup. lin.* as in text) B D3.6 T G2.3 चान्यतरं; K4 चान्यतरे; K5 D5 चास्यांतर-; D2 चाप्यंतरं; D7 वास्यांतरं; D8 वास्यांतर- (for चान्यतर-). **Cd** cites अन्यतरप्रेप्सुः (as in text). — d) Ś2 K (except K5) D1 अग्रं; D2.5.7.8 अर्थे (for अग्रे). Ś K Dn1 D2.4.5.7.8 जयाय (for जयस्य). K1.2 वः; Dn1 वै; D2.8 च (for वा). S जयं मरणमेव वा (T1 G2 च). — e) Ś1 Dn1 D4.5 तमस्य; S चर्मास्य (for तदस्य). B (except B1) Dc1 तरसा (for सहसा). — f) K4 विधिवत्; D2 विव्याध (for व्यधमत्). B (except B1) Dc1 व्यधमच्चर्म सुप्रभं. — After 50, B Dc1 ins.:

904* शरैर्बहुभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव भारत ।

[B5 स हसन् (for प्रह°).]

51 a) Ś K1–3 D6 स विवर्मा; D8 सासिचर्मा. D2 महाबाहुर् (for °राज). — c) K1 D4 प्रासृज्यद्. Dn2 आदत्त; D2 अव्यग्रः; M1.2 आविध्यद् (for आविध्य). — d) K5 D2 क्रुद्धः; G1 M भीमः (for त्वरन्).

52 a) D8 धनू. — b) K1 चास्य; D4 द्यां च (for ज्यां च). Ś2 K1 सुदंशितः; K2 सुदंसितः; K4 *संसितः; B5 सुसंस्थितः; Dn1 सुरंशितः; Dn2 सुसाधितां; D2.5 सुसंहितः; D3.6 सुसंधितं (D6 °तां); D8 सुसंचितः; G1 M सुसंहितां (for सुसंशितः). B1–4 Dc1 सज्यं छित्त्वा महानसिः; T G2–5 छित्त्वा मौर्वीं च संशितः (G5 °तं). — c) D8 निस्तृंशश्च. B2.4.5 Dc1 पपात भुवि राजेंद्र. — d) B (except B1) Dc1 क्रुद्धः (for च्युतः). G2 खड्ग (for सर्प). — After 52, Dn2 ins. an addl. colophon [*Adhy. name:* भीमसेनप्रवेशः].

53 Before 53, Dn2 ins. संजय उवाच. — a) T G2–4 आतिरथिर् (for आधि°). — b) B Dn G1 M1–4 आदाय; D7.8 चादत्त (for आ°). — d) D2.3.6 बलवत्तरं (for वेग°). — After 53, B Dc1 D5 ins.:

905* व्यायच्छत्स शरान्कर्णः कुन्तीपुत्रजिघांसया ।
सहस्रशो महाराज रुक्मपुङ्खान्सुतेजनान् ।

[(L. 1) D5 शरं (for शरान्).]

54 b) D5 बळवान्; T G3–5 दृढवान्; G2 दृढवत् (for बलवान्). — B1–4 Dc1 subst. for 54ab: B5 cont. after 905*:

906* स वध्यमानो बलवान्कर्णचापच्युतैः शरैः ।

[B5 विध्यमानो.]

— c) B4 वैहायसं; **Cd** वि° (as in text). D6 प्राक्रोशद् (for प्राक्रमद्). D2 विहायसा प्रक्रमन्वै; S वैहायसमनुप्राप्य. — d) Ś K1.2.4 पुनः (for मनः). D2 कर्णस्य व्यधमद्धनुः; S °स्य रथमाविशत्.

55 Dc1 om. 55ab. — a) B2–4 स तस्य (for तस्य तच्). D2 लाघवं (for चरितं). D5 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). — b) D2 विक्रमं पांडवस्य च; G2 संग्रामे भीमकर्मणः. — c) B1 जवम्; B2 (marg. as in text) बलम्; **Cd** लयम् (as in text). K5 D7.8 आधाय; **Cd** आस्थाय (as in text). S ध्वजालयस्थो राधेयो.

56 a) Ś K1–4 D1 स तं दृष्ट्वा; K5 B Dc1 Dn D3–8 तं च (D8 om. च) दृष्ट्वा; D2 तं दृष्ट्वाथ (for तमदृष्ट्वा). — b) Ś2 Dc1 D5 विलीनं; K1.2 व्यलीनं

. 7.5767
. 7.139.76
. 7.139.76 तमदृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम् ।
ध्वजमस्य समासाद्य तस्थौ स धरणीतले ॥ ५६
तदस्य कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ।
यदियेष रथात्कर्णं हन्तुं तार्क्ष्य इवोरगम् ॥ ५७
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः ॥ ५८
तद्विहत्यास्य राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ।
संरब्धः पाण्डवं संख्ये युद्धाय समुपस्थितम् ॥ ५९
तौ समेतौ महारङ्गे स्पर्धमानौ महाबलौ ।
जीमूताविव घर्मान्ते गर्जमानौ नभस्तले ॥ ६०
तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ॥ ६१
क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ।
दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ।
रथमार्गविघातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ६२
हस्तिनां व्रजमासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च ।
पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं नाभ्यहारयत् ॥ ६३
व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन्धनंजयशरैर्हतम् ।

(for निलीनं). $D_{3.7.8}$ T G_5 व्यथितेंद्रियः. —^{c}) D_2 ध्वजे तस्य; G_5 ध्वजवस्त्रं (for ध्वजमस्य). B_2 (marg. as in text).$_{3-5}$ $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ समारुह्य; Dc_1 T $G_{2.5}$ M_{3-5} °रुज्य; D_2 °रोहत्; Cd °साद्य (as in text). —^{d}) K_1 om. स. B (except B_1) Dc_1 Dn_2 तस्थौ भीमो महीतले (B_2 महाबलः). — After 56, M_5 ins. 910*.

57 ^{a}) T G_{2-5} $M_{3.4}$ तत्तस्य (for तदस्य). —^{b}) D_2 [अ]प्यपूजयन् (for [अ]भ्य°). —^{c}) $D_{3.6}$ पातयेच्च; Cd यादियेष (as in text). $M_{3.4}$ रणे (for रथात्). —^{d}) $K_{1.3}$ $B_{3.5}$ Dc_1 $D_{1.5.7.8}$ हर्तुं; $B_{1.2}$ तूर्णं (for हन्तुं). $D_{2.5}$ तार्क्ष.

58 ^{a}) T G_2 संछिन्नधन्वा. —^{c}) B_1 सरथं (for स्व°). Cv as in text. —^{d}) D_2 मनो दधे (for व्यवस्थितः). Ś$_1$ K (except K_5) D_1 युद्धाय समवस्थितः.

59 D_2 om. 59. —^{a}) M_5 तं (for तद्). Ś$_2$ $K_{1.2.4.5}$ B_{1-3} Dn_2 $D_{3.4.6}$ विहन्यास्य; B_4 विहस्यास्य; Dc_1 निहत्याथ; D_8 विहत्याशु; T G_{2-5} विचिंत्य स; G_1 M_{1-4} अतीत्याथ; M_5 विमोह्याथ (for विहत्यास्य). Cv ताद्विहत्य स्म राधेयः. —^{b}) $D_{3.6}$ भूयश्चैनं; D_7 तत एवं (for तत एनं). —^{c}) $K_{4.5}$ Dn_1 $D_{4.7.8}$ संरब्धं; B Dc_1 D_5 S संरंभात् (for संरब्धः). D_5 S युद्धे (for संख्ये). —^{d}) Ś$_2$ $K_{1.2.4.5}$ $B_{2.4.5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1.3.5.6}$ T $G_{3.5}$ समवस्थितं (for समुप°).

60 ^{a}) $G_{3.4}$ समंतौ; G_5 समेरौ (sic) (for समेतौ). $B_{2.4}$ महाराज; D_5 °वेगौ (for °रङ्गे). —^{b}) D_2 T G_{2-5} महारथौ; D_5 परस्परं (for महाबलौ). —^{d}) $B_{1-3.5}$ Dc_1 S नरर्षभौ; B_4 महारणौ; D_5 परस्परं; D_6 नभस्थले (for नभस्तले).

61 Dn_2 om. 61^{ab}. —^{b}) $K_{3.4}$ D_1 इव (for नर-). —^{c}) $G_{1.4.5}$ M_{1-4} संखे. B_3 अधृष्यमाणयोः संख्ये. —^{d}) S शक्रशंबरयोरिव.

62 Ś K_{1-3} om. 62^{ab}. After 62^{ab}, G_1 M ins.:

907* शरैर्भीममतिक्रम्य कर्णो भृशमपीडयत् ।
विधन्वा विरथश्चैव विचर्मा निरासिस्ततः ।
अमृष्यमाणश्च भृशं शान्तः कर्णास्त्रपीडितः ।

[(L. 2) $M_{3.4}$ विरसिश् (for °थश्). —(L. 3) $M_{3.4}$ अमर्षमाणश्.]

—^{d}) Ś K_{1-3} D_1 पर्वतानिव (for °तोपमान्). —^{e}) Ś$_2$ -विघातार्थौ. —^{f}) K_3 D_1 व्याकुलः; K_4 lacuna; Cd व्यायुधः (as in text). Ś$_2$ K_1 व्याल इव विवेश ह.

63 ^{a}) B_4 आलोक्य; D_2 आस्थाय (for आसाद्य). T G_{2-5} गजप्राकार(G_3 °प्रकर)मध्यस्थो. —^{b}) S (except G_5) रथमार्गं (for °दुर्गं). T G_{2-5} M_5 विहत्य; G_1 $M_{1.2}$ प्रपश्य; $M_{3.4}$ प्रपद्य (for प्रविश्य). Ś K_{1-4} Dn_2 $D_{1.3.5.6}$ ह (for च). —^{c}) G_1 M संलीनः ($M_{1.2}$ °लः) समराकांक्षी ($M_{3.4}$ °ङ्क्षिणो). —^{d}) D_2 om. राधेयं. B_2 (marg.; orig. as in text) नाभ्ययोधयत्; B_5 °धावत; D_2 °वारयत्; T G_{2-5} °वर्तत; Cd नाभ्यवहारयत् (hypermetric) (for नाभ्यहारयत्). G_1 M न न्यवर्तत ($M_{3.4}$ न व्यवर्त च; M_5 व्यवर्तत न) पांडवः.

64 D_8 om. 64^{ab}. —^{a}) B_2 (marg. as in text) Dn_2 $D_{3.6}$ Cd व्यवधानम्; Dn_1 D_4 अवस्थानम् (for व्यव°). S स व्यवस्थानमाकांक्षन्. —^{c}) $K_{1.2}$ उदस्य (for उद्यम्य). G_2 वारणं (for कुञ्जरं). —^{d}) D_2 तस्थौ परमदुर्मनाः. — After 64, B Dc_1 Dn_2 $D_{1.2.6}$ ins.:

उद्यम्य कुञ्जरं पार्थस्तस्थौ परपुरंजयः ॥ ६४
तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुञ्जरं पुनः ।
हस्त्यङ्गान्यथ कर्णाय प्राहिणोत्पाण्डवो नदन् ॥ ६५
चक्राण्यश्वांस्तथा वाहान्यद्यत्पश्यति भूतले ।
तत्तदादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः ॥ ६६
तदस्य सर्वं चिच्छेद क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ।
व्यायुधं नावधीच्चैनं कर्णः कुन्त्या वचः स्मरन् ॥ ६७
धनुषोऽग्रेण तं कर्णस्त्वभिद्रुत्य परामृशत् ।
उत्स्मयन्निव राधेयो भीमसेनमुवाच ह ॥ ६८
पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च ।
अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बाल संग्रामकातर ॥ ६९
यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पाण्डव । C. 7. 5787 B. 7. 139. 96 K. 7. 139. 95

908* महौषधिसमायुक्तं हनूमानिव पर्वतम् ।

65 ^{a}) Ś$_1$ तस्य तं (for तमस्य). K$_5$ कुंजरं (for विशिखैः). — ^{b}) K$_4$ विधिवत्; T G$_2$ व्यथमत् (for व्यधमत्). — After 65^{ab}, D$_{2.5}$ ins.:

909* रथायुतानि चिक्षेप हयानामयुतानि च ।
नरायुतानि च तथा कर्णायामिततेजसे ।
शक्त्यृष्टिप्रासपरिघकम्पनाकुटमुद्गरान् ।
चिक्षेप कर्णाय बली गृहीत्वा मेदिनीतलात् ।
तान्क्षिप्तान्भीमबलवद्वायुना समुदीरयन् ।
रणाङ्गणाभ्यासगतश्चिच्छेदाशु वृषस्तदा ।
महाग्रह इवाविष्टो निर्विषण्णो वृकोदरः ।
अभ्यधावत राधेयं मूर्तिमाननिलः स्वयम् ।

[(L. 5) D$_2$ समुदीरितान्. — (L. 6) D$_2$ रणांगणाकाशगतांश् (for the prior half). — (L. 7) D$_2$ महाग्राह.]

— ^{c}) D$_{7.8}$ हस्त्यश्वानथ. K$_4$ कर्णो* (for कर्णाय). K$_{1-3}$ D$_1$ हस्त्यंगं तत्र कर्णाय. — ^{d}) D$_2$ प्रहित्वा; S व्यसृजत् (M$_2$ °जन्) (for प्राहिणोत्). Ś$_2$ पांडवं; G$_1$ पांडवा. K$_{2.4}$ Dn$_1$ D$_2$ T G$_5$ [ऽ]नदत् (for नदन्). K$_5$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_5$ प्राहिणोत्पांडुनंदनः. — After 65, K$_5$ (marg.; *sec. m.*) ins. an addl. colophon [*Adhy. name:* भीमपराजयः].

66 ^{a}) Ś K (except K$_5$) Dn D$_{1.3.4.6-8}$ छत्राणि; D$_2$ अस्त्राणि (for चक्राणि). B Dc$_1$ चान्यद्; T G$_{2-5}$ नागान् (for वाहान्). — ^{b}) Dn$_1$ D$_4$ यत्पश्यति स भूतले; D$_2$ पदातीन्रथभू°.

67 ^{a}) G$_1$ M$_{1.2.4}$ तदास्य. D$_2$ कर्णश् (for सर्वं). — ^{b}) D$_2$ om. the second क्षिप्तं. D$_6$ क्षिप्रं क्षिप्रं (for क्षिप्तं क्षिप्तं). D$_4$ शरैः (for शितैः). — B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{3.5.6}$ ins. after 67^{ab}: D$_2$ after 67: M$_5$ after 56:

910* भीमोऽपि मुष्टिमुद्यम्य वज्रगर्भं सुदारुणम् ।
हन्तुमैच्छत्सूतपुत्रं संस्मरन्नर्जुनं क्षणात् ।
शक्तोऽपि नावधीत्कर्णं समर्थः पाण्डुनन्दनः ।
रक्षमाणः प्रतिज्ञां तां या कृता सव्यसाचिना ।
तमेवं व्याकुलं भीमं भूयो भूयः शितैः शरैः ।
मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत्सूतनन्दनः ।

[(L. 1) D$_5$ शक्तिम् (for मुष्टिम्). B (except B$_5$) Dc$_1$ Dn$_1$ D$_3$ संवर्त्य (for उद्यम्य). D$_{3.6}$ दुरासदं (for सुदारुणम्). D$_{2.5}$ वज्रगर्भां सुदारुणां (for the post. half). — (L. 3) B$_5$ M$_5$ समर्थं (for °र्थः). — M$_5$ om. lines 5–6. — (L. 5) D$_{3.6}$ तमेवं व्याकुलीभूतं (for the prior half).]

— ^{c}) Dn$_1$ D$_{2.3.6}$ कर्णः; D$_4$ चैवं (for चैनं). — ^{d}) D$_2$ तदा (for कर्णः). Dn$_2$ D$_{3.6}$ कुंत्या वाक्यमनुस्मरन्.

68 ^{a}) D$_{5.6.8}$ धनुषाग्रेण. D$_2$ भीमं (for कर्णस्). — ^{b}) Ś K$_{1-3}$ D$_1$ त्वभिद्रुत्य; D$_7$ G$_5$ स्वभिद्रुत्य; D$_8$ तमभिद्रुत्य (hypermetric) (for त्वभिद्रुत्य). Ś K$_{1.3.4}$ B (except B$_3$) D$_1$ परामृषन्; D$_{4.7.8}$ T G$_{2-4}$ M$_{3.4}$ °मृशन्; Cd °मृषत् (for °मृशत्). — After 68^{ab}, K$_4$ D$_{1.5}$ ins.:

911* धनुषा स्पृष्टमात्रेण क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्णं मूर्धन्यताडयत् ।
ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्तलोचनः ।

[L. 1) K$_4$ स्पृष्टमानस्तु; D$_1$ °मात्रस्तु (for °मात्रेण).]

— ^{c}) B (except B$_1$) Dc$_1$ Dn$_1$ विहसन्; D$_2$ विस्मयन्; D$_6$ उत्सृजन् (for उत्स्मयन्). Ś$_2$ अपि; K$_{1-3}$ D$_1$ चैव (for इव). — ^{d}) B Dc$_1$ वाक्यमेतद्; D$_2$ S वाक्यं चेदम् (for भीमसेनम्).

69 ^{a}) Ś$_1$ K$_{1.2}$ Dc$_1$ Dn$_1$ D$_4$ तूवरक; D$_{2.6}$ तूद° (for तूब°). Cv cites तूबरकः. Cd as in text. — ^{b}) B Dc$_1$ कौदरिक; Cd औदाधिक (for औदरिक). Cv cites औदरिकः. Ś K (except K$_5$) Dn$_2$ D$_{3.6}$ मूढेत्यौद(K$_1$ °दा)रिकेति च. — ^{c}) D$_5$ om. ता. K (except K$_5$) योधीर्; D$_7$ यासीर् (for योत्सीर्).

C. 7. 5787 B. 7. 139. 96 K. 7. 139. 95 तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कथंचन ॥ ७०
मुनिर्भूत्वाथ वा भीम फलान्यद्धि सुदुर्मते ।
वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७१
फलमूलाशने युक्तस्त्वं तथातिथिभोजने ।
न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्ये वृकोदर ॥ ७२
पुष्पमूलफलाहारो व्रतेषु नियमेषु च ।
उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७३
क्व युद्धं क्व मुनित्वं च वनं गच्छ वृकोदर ।
न त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भव ॥ ७४
सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वं गृहे त्वरयन्भृशम् ।
योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं वृकोदर ॥ ७५
कौमारे यानि चाप्यासन्नप्रियाणि विशां पते ।
पूर्ववृत्तानि चाप्येनं रूक्षाण्यश्रावयद्भृशम् ॥ ७६
अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्धनुषा पुनः ।

— ^{d}) G1 M1. 2. 5 -कामुकः (for -कातर).

70 ^{b}) D2 यत्र भक्ष्यं; T2 G2–5 पेयं भक्ष्यं (by transp.). B3 भैक्ष्यं. — ^{d}) D6 च युद्धे; T G2–5 युद्धस्य (for युद्धेषु). B Dc1 S कदाचन (for कथं°). — After 70, B3–5 Dc1 read 73–75.

71 ^{a}) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 [अ]धुना; T G3–5 यथा (for [अ]थ वा). K5 D4. 5. 7. 8 वीर (for भीम). — ^{b}) Dn1 फलान्यत्ति; D3 °न्यादत्; D4 °अन्नि; D6 °न्यश; D7. 8 °नत्ति (for °न्यद्धि). B1. 2 Dc1 Dn2 D2. 5 फलान्यादत्स्व (B1. 2 °न्यंकेषु) दुर्मते. — After 71, Ś1 D8 read 74^{ab}.

72 B3 reads 72 on marg. Ś1 D8 transp. 72 and 73. — ^{a}) D6 युक्तं; G3 यत्तस् (for युक्तस्). — ^{b}) Ś K1. 3. 4 D1 तथा विधि(K1. 3 °ध)पूजने; K2. 5 B3–5 Dc1 D2. 4. 5. 7. 8 तथातिथिपू°. — ^{c}) K5 lacuna; D7 शस्त्रं. — ^{d}) D4 धनुर्धरः (for वृकोदर). — T G3. 4 ins. after 72 : G5 after 73 :

912* सूदं त्वामहमाजाने मात्स्यप्रेष्यककारकम् ।

— After the above, G3–5 cont. 913*.

73 For the sequence in B3–5 Dc1, cf. v. l. 70. Ś1 D8 transp. 72 and 73. K5 Dn1 om. 73. — ^{a}) B4 G5 मूलपुष्प-; D5 फलमूल- (for पुष्पमूल-). D5 M3–5 -फलाहारे. — ^{c}) G5 अन्येषु***त्येषु. — ^{d}) D5 G5 -विशारद. — After 73, G5 ins. 912*.

74 For the sequence in B3–5 Dc1, cf. v. l. 70. Ś1 D8 read 74^{ab} after 71. T G2–5 transp. 74^{ab} and 74^{cd}. — ^{a}) B5 Dc1 नियुद्धं; D2 मौनित्वं (for मुनित्वं). — ^{b}) K1. 2 व्रज (for गच्छ). — ^{c}) T G2–5 transp. न and त्वं. — ^{d}) D4 वनवासो (for °वास-). Ś2 D4. 7. 8 -रतो; Dc1 -गतिर् (for -रतिर्). Ś1 K B Dc1 Dn1 D1. 2. 5 भवान् (for भव).

75 For the sequence in B3–5 Dc1, cf. v. l. 70. G5 om. 75. Ś2 repeats 75 after 76. — ^{b}) T G2–4 तान्; G1 M स्व- (for त्वं). — ^{c}) T G2–4 त्वं बाधितुं (for ताडयितुं). — ^{d}) T G2–4 भोजनार्थे. D4. 7 वृकोदरः. — After 75, T G2 ins.: G3–5 cont. after 912*:

913* संजयः ।

एवं तं विरथं दृष्ट्वा स्मृत्वा कर्णोऽब्रवीद्वचः ।

76 B3 reads 76 on marg. — ^{a}) K2 om. (hapl.) from चाप्यासन् up to पूर्ववृत्तानि (in 76^{c}). K1 अप्येनम्; B3–5 Dc1 वृत्तानि; D4. 7. 8 चास्यासन्. B2 कौरवे यानि वृत्तानि; D5 कौमारेषु च यान्यासन्. — K4 om. (hapl.) 76^{bc}. — ^{b}) B (except B1) Dc1 विप्रियाणि (for अप्रि°). — ^{c}) B Dc1 तानि सर्वाणि; D5 पूर्वं वृत्तानि (for पूर्ववृ°). Ś1 [अ]स्य; Ś2 D4. 5 [ए]वं; Dn1 D7. 8 [ए]व (for [ए]नं). — ^{d}) K2 D5. 8 आश्रावयन्; G1 M आश्रावयद् (for अश्रा°). K3 Dn2 D3–6 G1 M वृषः; D2 दृशः (sic); D7. 8 नृपः (for भृशम्). — After 76, Ś2 repeats 75, while B5 ins.:

914* भीमसेन उवाच ।

राधेय शृणु मे वाक्यं सूर्यपुत्र बलाधिक ।
लोके त्वत्सदृशो योधो न विद्येत कथंचन ।
युष्माभिर्यद्यहं मार्ग्यस्तदा किं बहुजल्पितैः ।
अथ त्वया न मार्ग्योऽहं तदा गच्छामि मुञ्च माम् ।

On the other hand, G1 M ins. after 76 :

915* एवं तं विरथीकृत्य उच्चैः संतर्ज्य पाण्डवम् ।
मुदा परमया युक्तो दर्शयन्कृष्णपाण्डवौ ।

77 ^{a}) G5 om. from अथैनं up to धनुषा (in 77^{b}). D2 तथैवं (for अथैनं). — ^{b}) Ś2 अस्पृशन्; D4 संस्पृशद्; D8 संस्पृश्य (for अस्पृशद्). B4 D2 भृशं; D5 युतः; G5 वपुः (for पुनः). — ^{c}) K5 तु (for च). — ^{d}) T G2–5 वचस्; Cd वृषस् (as in text). Ś K (except K5) D1 पुनः; G4 तव (for तदा).

प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ॥ ७७
योद्धव्यमाविशान्यत्र न योद्धव्यं तु मादृशैः ।
मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ ७८
गच्छ वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वा रक्षिष्यतो रणे
गृहं वा गच्छ कौन्तेय किं ते युद्धेन बालक ॥ ७९
एवं तं विरथं कृत्वा कर्णो राजन्व्यकत्थत ।
प्रमुखे वृष्णिसिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ८०
ततो राजञ्शिलाधौताञ्शराञ्शाखामृगध्वजः । C. 7. 5802 B. 7. 139. 111 K 7. 139. 115

78 Before 78, B_4 ins. कर्ण उवाच. — ^{a}) $K_{4.5}$ B Dc_1 $D_{4.5.7.8}$ G_5 मारिष; Dn_2 D_3 मादृशो; T G_{2-4} तु त्वया (for आविश). $D_{7.8}$ [अ]न्येन (for [अ]न्यत्र). $Ś_2$ योद्धव्यं बालिशान्यत्र; Dn_1 D_2 योद्धव्यं सदृशैरत्र (D_2 °शैरेव); D_6 °व्यं तादृशेनात्र; G_1 $M_{1.2.5}$ °व्यं तु बलादन्यैर्; $M_{3.4}$ अन्यैरमर्षी योद्धव्यं; C_v as in text. — ^{b}) B_4 Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ च; D_4 नानु (sic) (for तु). Ś K (except K_5) D_1 योद्धव्यं न तु मादृशैः. — ^{d}) Ś $K_{1.2}$ D_1 अन्यस्य; K_4 अन्यच्च; D_3 नान्यच्च (for चान्यच्च). T G_{2-5} C_v दृश्यते; G_1 $M_{1.2.5}$ जायते (for विद्यते).

79 ^{a}) Dc_1 तत्र (for यत्र). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn D_{1-5} G_{3-5} त्वां; K_1 lacuna (for त्वा). — ^{c}) K_2 om. वा. — ^{d}) T $G_{2.5}$ वा (for ते). $D_{1.7}$ बालकः; T G_{2-5} बालिश (for बालक). — After 79, D_5 ins.:

916* भीम शब्दार्थसद्भावी पुराणस्त्वं हि मे मतः ।
मारुतिर्मारुतसुतः शस्त्रेष्वस्त्रेषु चोत्तमः ।
यज्ञशास्त्रार्थविद्यासु धर्मप्रवचनेषु च ।
निपुणोऽसि सदा भीम न त्वं युद्धविशारद ।
तमुत्स्मयन्कण्ठदेशे पाणिना संस्पृशन्वृषः ।
छत्रवज्राङ्कुशाङ्केन मातुर्वाक्यमनुस्मरन् ।

— D_5 cont.: K_2 (marg.).$_4$ D_1 ins. after 79:

917* कर्णस्य वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽतिदारुणम् ।
उवाच कर्णं प्रहसन्सर्वेषां शृण्वतां वचः ।
जितस्त्वमसकृद्दुष्ट कत्थसे त्वं वृथात्मना ।
जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनैः ।
मल्लयुद्धं मया सार्धं कुरु दुष्कुलसंभव ।
महाबलो महाभोगी कीचको निहतो यथा ।
तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्वराजसु ।
भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमतां वरः ।
विरराम रणात्तस्मात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

[(L. 3) K_2 कथ्यसे. D_5 किं (for त्वं). — (L. 4) D_5 हि चेंद्रस्य (for महेन्द्रस्य). $D_{1.5}$ पुरातनौ (for °तनैः). — (L. 5) D_5 कुरु त्वं हि कुलाधम (for the post. half). — (L. 6) K_2 महायोगी. K_4 D_1 मया (for यथा). — (L. 7) D_5 पश्यमानेषु राजसु (for the post. half). — K_2 om. line 9.]

— D_5 cont.: D_2 ins. after 80^{ab}:

918* भीमोऽपि रथिनां श्रेष्ठो धनदाच्छापमाप्तवान्
गतः पद्मापहारेण प्रणामं नाकरोत्पुरा ।
अनेन कारणेनैव कर्णाद्भयमवाप्तवान् ।
कर्णेनापि तदोत्सृष्टो मातुर्वचनकारिणा ।

[For the incident, cf. 3. 152. — (L. 1) D_2 धनदस्थानम् (for °दाच्छापम्). — (L. 2) D_2 यतस्तु पद्माहरणम् (for the prior half). D_2 अंगनार्थे (for प्रणामं न). — D_2 om. line. 3. — (L. 4) D_2 मृष्टो (for [उ]त्सृष्टो). D_2 मातुर्वाक्यमनुस्मृता (sic) (for the post. half).]

80 ^{a}) D_1 ते (for तं). — ^{b}) K_1 व्यकर्षत; K_4 व्यकथ्यते; $B_{2.4}$ Dc_1 T G_{2-5} व्यकत्थयत्; B_5 न गच्छति; Dn_1 व्यवस्थितः; Dn_2 $D_{3.6}$ विकत्थनः; D_5 विमथ्य च (for व्यकत्थत). — After 80^{ab}, D_2 ins. 918*. — ^{c}) Dn_1 तस्य (for वृष्णि-). G_1 -वीरस्य; G_4 -वर्यस्य (for -सिंहस्य). — ^{d}) D_4 समंततः (for महात्मनः). — After 80, T G_{2-5} ins.:

919* तं ब्रुवाणं तु भीमस्तु काङ्क्षन्भीमपराक्रमः ।
न चाकार्षीद्द्रुतं स्मृत्वा ह्यर्जुनस्य महाबलम् ।
तस्य कार्मुकमारुज्य बभञ्जाशु पराक्रमी ।
ततो दृष्ट्वा महाराज वासुदेवो महाद्युतिः ।
अर्जुनार्जुन पश्येमं भीमं कर्णेन बाधितम् ।
संजयः ।
एवमुक्तस्तदा पार्थः केशवेन महात्मना ।
भीमसेनं तथाभूतं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
अमर्षवशमापन्नो निर्दहन्निव चक्षुषा ।

[(L. 2) G_2 वधं (for द्रुतं). G_5 महाबलः. — (L. 4) G_2 पराक्रमी (for महाद्युतिः). — (L. 7) G_5 -लोचन.]

On the other hand, $M_{1.2.5}$ ins. after 80:

920* कर्णेन विरथीकृत्य तर्ज्यमानं वृकोदरम् ।

C. 7. 5803
B. 7. 139. 112
K. 7. 139. 112

प्राहिणोत्सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ॥ ८१
ततः पार्थभुजोत्सृष्टाः शराः काञ्चनभूषणाः ।
गाण्डीवप्रभवाः कर्णं हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् ॥ ८२
स भुजंगैरिवायस्तैर्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥ ८३
स छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः ।
कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥ ८४
भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः ।
अन्वयाद्भ्रातरं संख्ये पाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥ ८५
ततः कर्णं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः ।
नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः ॥ ८६
स गरुत्मानिवाकाशे प्रार्थयन्भुजगोत्तमम् ।
नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गाण्डीवचोदितः ॥ ८७
तमन्तरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद पत्रिणा ।
धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षुर्महारथः ॥ ८८
ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ।
शिलीमुखैर्महाराज मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८९
स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् ।
तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः ॥ ९०
ततः सुवर्णपृष्ठानां धनुषां कूजतां रणे ।

दृष्ट्वार्जुनो भृशं क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः ।

81 a) Ś2 शिलाधौताः. — b) Ś1 K1.3 शूराः; Ś2 D1 शूरः (for शरान्). D4 शाखामृगः**. — d) K5 प्रणोदितः; D6–8 प्रनो° (for प्रचो°).

82 b) B Dc1 Dn2 S कनक- (for काञ्चन-). B3 -भूषिताः (for -भूषणाः). D2 शरा विविशुराहवे. — c) K5 -प्रहिताः (for -प्रभवाः). — d) D4 [अ]भवन्; D8 शरान् (for [आ]विशन्). D2 हंसाः पद्मसरो यथा. Cd cites हंसाः क्रौञ्चमिव (as in text).

83 a) B1–4 Dc1 आविष्टैर्; B5 आयास्तैर्; Cd आयंत्यैर् (for आयस्तैर्). — b) D4 G3.4 -प्रेरितैः (for -प्रेषितैः). — c) Ś2 K1 अपासीदत्; K5 D7.8 °निन्ये; B1 उपासेधत्; D2 अपारोधत्; D3.5.6 अपा(D3 °वा)षेधत्; D4 अपास्यैवं; T G2–4 M1.2 अवासेधत् (for अपा°). Cv as in text.

84 a) K5 Dn2 D4.5.7.8 G3–5 स छिन्नवर्मा; T G1.2 M संछिन्नवर्मा (G2 °धन्वा) (for स छिन्नधन्वा). — b) D5 -शरार्दितः. — c) Ś1 भीमम् (for भीमाद्). — d) G2 जवेन (for रथेन). D4 ब्रुवन्; G2 रणे (for द्रुतम्).

85 a) B5 S यानं (for वाहं). — b) Ś1 K3 B5 D4 नरर्षभ; Ś2 नराधिप (for नरर्षभः). D2 S आरुह्य पुरुष(D2 G4 M3.4 भरत)र्षभ (G2.5 °भः). — c) D5 T G2–5 अभ्ययाद् (for अन्व°). K3.5 B1 (marg. as in text) भारतं; D2 T G3–5 M3.4 पांडवं (for भ्रातरं). B4 D2 M3.4 युद्धे; G1.2.5 M1.2 संख्ये; G4 संघे (for ... Dn2 D3.6 आयातः पांडवः संख्ये. — d) Dn2 D2.3.6 T G2–5 भ्रातरं; M3 भारतं (for पाण्डवं). — After 85, K3.4 D1 ins.:

921* सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ।

86 Ś1 K (except K5) D1 om. 86. — a) D2 ततः स बाधयंस्तूर्णं; S ततः संसाधयन्कर्णं (T G2.5 M3 °य- त्कर्णं). — b) M3.4 धनंजयं. — c) D2 -दीप्ताक्षः; M1.2 -ताम्राक्षं (for -ताम्राक्षः). — d) K5 D5.7.8 इवापरं (for °न्तकः). D2 प्रैषीत्कर्णरथं प्रति; T G3–5 प्रेषयामास निश्वसन्; M2 प्रैषीन्मृत्युरिवांतकृत्.

87 a) B2 G1.2 M1.2.5 ग(B2 म)रुत्मानिव चाकाशे. — b) K5 प्रार्थयन्पन्नगोत्तमं. — c) B5 lacuna for पतत्कर्णं. B1 [ऽ]भ्यगमत्; T G3–5 न्यपतत् (for ऽभ्यपतत्). K1–3 राजंस्; K4 D1.8 T M3.4 तूर्णं (for कर्णं). — d) K4 D1 राजन्; T G3–5 M3.4 कर्णं (for तूर्णं). K5 Dn1 D4–6 -नोदितः (for -चोदितः).

88 a) B (except B4) अंतरीक्षे. — d) Ś2 B1.2.5 Dc1 Dn1 D2 G3.4 उज्जिहीर्षन्; K3 °जीर्षुर्; B4 °धीर्षुर् (for °हीर्षुर्). T G2–5 M2–4 महारथं.

89 b) T G3 विव्याथ. — After 89ab, G2 ins.:

922* तं परीप्सन्महाराज सत्यजित्पार्थमभ्ययात् ।
शरेणैकेन विव्याथ तं राजानं महाबलः ।
कर्णे पार्थेन विक्षिप्तं नाराचं द्रौणिरच्छिनत् ।

90 a) Ś मत्तगजानीकम्. — b) Ś1 अनेकं (for अनीकं). — c) B2 (orig.) अस्याविशद्; B2 (marg.) अभ्य°; T G2–5 तत्राविं° (for अभ्यावि°). — d) Ś2 K (except K5) Dn2 D1.3,5–8 T G2–5 -शरा-

शब्दं गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यभवद्बली ॥ ९१
धनंजयस्तथा यान्तं पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ।
नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन्बलम् ॥ ९२
विदार्य देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् ।
कङ्कबर्हिणवासोभिर्बलं व्यधमदर्जुनः ॥ ९३
तद्बलं भरतश्रेष्ठ सवाजिद्विपमानवम् ।
पाकशासनिरायस्तः पार्थः संनिजघान ह ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४

११५

धृतराष्ट्र उवाच ।
अहन्यहनि मे दीप्तं यशः पतति संजय
हता मे बहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ १
धनंजयस्तु संक्रुद्धः प्रविष्टो मामकं बलम् । C. 7. 5818 B. 7. 140. 2 K. 7. 140. 6

-हतः; D4 -भयार्दितः (for -शरार्दितः).

91 ^b) B Dc1 Dn1 D4. 7. 8 S चापानां (for धनुषां). D2 बाणानां कुंजराद्रणे. — ^c) D2 शब्दाद्. — ^d) K4 Dn2 D1–4. 8 [ऽ]भ्यपतद्; Dc1 M3. 4 [ऽ]भ्यद्रवद्; T G3–5 M2 ह्यभवद् (for ऽभ्यभवद्). M3. 4 रणे (for बली).

92 ^b) B1 D2 अभ्यगात्; B3. 5 अन्वयात् (for अभ्ययात्). Ś2 ***भ्ययात्. — ^c) D4 अथाध्वानं; D5 इवात्मानं (for इवाध्वानं). — ^d) B1. 3 संत्रासयद्. B Dc1 D2. 4 बली (for बलम्).

93 ^b) K1 lacuna; K2 -वाहन-; D1 -वानर- (for -वारण-). D2 रथाश्वगजवाजिनां. — D4 om. 93^c–94^b. — ^c) K1 D8 -बर्हण-. — ^d) T व्यथमद्; G2 व्यथयद् (for व्यधमद्).

94 D4 om. 94^ab (cf. v. l. 93). — ^b) K5 D2. 7. 8 -रथ- (for -द्विप-). D5 -वाहनं (for -मानवम्). — ^c) B4 आयस्तं. — ^d) K3. 4 D1. 4 स नि-; D6 ह स; T G2–5 तु नि- (for संनि-). G1 M पार्थः प्रै(G1 M3 प्रे)-ष्यद्यमक्षयं.

Colophon. — *Sub-parvan:* Ś1 K1 B2–4 Dc1 Dn D1. 4 G1 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 चतुर्थदिने; K1 चतुर्थदिवसे; T G3 चतुर्थेह्नि. — *Adhy. name:* Ś1 K1. 3. 4 B1. 2 Dc1 D1. 3. 6 G1 M1–4 भीमसेनप्रवेशः; Ś2 K2 B3–5 D5 G2 भीमप्रवेशः; K5 D4. 7 भीमसेनप्रवेशे भीम(D4 भीमसेन)पराजयः; Dn1 D2. 8 M5 भीमपराजयः; Dn2 D5 G1 M1. 2 (last three, second time) भीमसेनपराजयः; Bom. ed. भीमकर्णयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 T G2–5 136; B5 145; Dn1 139; D2 142; D3 34; G1 M 135. — *Śloka no.:* Dc1 114; Dn1 100.

115

After the ref., S Cv ins.:

923* दातव्यमद्य मन्येऽहं पाण्डवानां स्वकं पुनः ।
न विग्रहो हि बलिना श्रेयसे स्याद्यथातथा ।
पादयोः प्रणतेनापि भुक्त्वाप्युच्छिष्टमप्यरेः ।
अतोऽन्यद्वापि कृत्वैव जीव्यं लोके नरेण वै ।
जीवतैव परो लोकः साध्यते चैव सर्वथा ।
अजीवतस्तथैवासीन्न सुखं न परा गतिः ।
विनाशे सर्वथोत्पन्ने न बालो बुध्यते क्रियाम् ।
मिथ्याभिमानदग्धो हि न बुध्येत कृताकृते ।

[(L. 1) Cv post. half as above. — (L. 2) M1 [ऽ]ति- (for हि). T G2 बलिनां; G1 M बलिभिः (for बलिना). M2 श्रेयसो (for °से). — (L. 4) M1 कृत्यैव; M2 कृत्वेव (for कृत्वैव). — G3 om. lines 5–6. — (L. 5) M3. 4 सर्वशः (for सर्वथा). — (L. 6) T G2 आजीवतस् (for अजीव°). Cv अजीवतस्तु नैवास्ति. G1 M1. 2 न परं; G2 M3. 4. 5 (orig. as above; *sup. lin.*) नरकं; Cv नरको (for न सुखं). — (L. 7) M1. 2 सर्वतो यत्ने (for सर्वथोत्पन्ने). M3 बुध्यते (for बुध्यते). M4 क्रियाः (for क्रियाम्). — G3 om. (hapl.) line 8. — (L. 8) G1 M1–4. 5 (*sup. lin.*) -दग्धेन; M5 -दंडेन (for -दग्धो हि). G1 M2. 4 न बुध्येतागते कृते; M1. 3. 5 न बुध्येतां फलाफले (for the post. half).]

1 ^a) D4 सं- (for मे). Cd cites दीप्तं (as in

C. 7. 5818 B. 7. 140. 2 K. 7. 140. 6 रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि ॥ २
ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ॥ ३
तदा प्रभृति मा शोको दहत्यग्निरिवाशयम् ।
ग्रस्तान्हि प्रतिपश्यामि भूमिपालान्ससैन्धवान् ॥ ४
अप्रियं सुमहत्कृत्वा सिन्धुराजः किरीटिनः ।
चक्षुर्विषयमापन्नः कथं मुच्येत जीवितः ॥ ५
अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति संजय सैन्धवः ।
युद्धं तु तद्यथा वृत्तं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६
यच्च विक्षोभ्य महतीं सेनां संलोड्य चासकृत् ।
एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ७
तस्य वृष्णिप्रवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् ।
धनंजयार्थे यत्तस्य कुशलो ह्यसि संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

तथा तु वैकर्तनपीडितं तं
भीमं प्रयान्तं पुरुषप्रवीरम् ।
समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये
शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ॥ ९
नदन्यथा वज्रधरस्तपान्ते
ज्वलन्यथा जलदान्ते च सूर्यः ।
निघ्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन
संकम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १०

text). — ^{c}) G1 M1. 3. 4. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) यौधा (for योधा).

2 ^{a}) K3 B Dc1 सुसं-; S यदा (for तु सं-). — ^{c}) B Dc1 Dn1 T G2 द्रौणि- (for द्रोण-). — Ś2 om. (hapl.) 2^{d}–3^{a}.

3 Ś2 om. 3^{a} (cf. v. l. 2). — ^{a}) G1 M -सत्त्वाभ्याम् (for -वीर्याभ्याम्). — ^{b}) K (except K5) Dn1 D1 आप्यायत-; Cd आप्यायित- (as in text). — ^{c}) K1 सहितो भीमकर्णाभ्यां. — ^{d}) K4 प्रवरेण (for ऋषभेण).

4 ^{a}) Ś1 K3. 4 Dn D1. 3–6. 8 ततः (for तदा). Ś K1–4 Dn2 D1–4. 6 G3 मे; B Dc1 Dn1 D8 मां (for मा). D2 शंका (for शोको). K5 D7 ततः प्रभृति शोकोयं. — ^{b}) D2 इवाषयं (sic); D7. 8 °श्रयं; T G3 °शर्नि; G4 °निशं (for °शयम्). Cd cites आशयम् (as in text). — ^{c}) B Dc1 Dn1 इव प्र-; G1 M1. 2. 5 इति च; G2, 5 हि तान्प्र- (for हि प्रति-).

5 ^{a}) S हि (for सु-). — ^{b}) K3 सिंधुराजा. K1 M3 किरीटिना; Cd °नः (as in text). — ^{c}) Ś1 अक्ष्णोर् (for चक्षुर्). — ^{d}) K B1 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 T G2–5 Cd जीवितात्; M2 जीवितं (for °तः). B1 (marg.). 2–4 Dc1 कथं जीवितमाप्नुयात्; B5 कथं जीवति सैंधवः.

6 ^{a}) Cv as in text. — ^{b}) Dn1 D8 नास्ति सैंधव संजयः (sic). — After 6^{ab}, S ins.:

924* क्रुद्धस्य देवराजस्य शक्रस्येव महाद्युतेः ।

[G1 M दानवो (for क्रुद्धस्य).]

— ^{c}) Ś2 K1. 3 D1 तत्तद्; K4 तत्र; K5 तद्यद्; D2. 7. 8 तु यद्; T G1. 3. 4 M1–3. 5 त्वेतद्; G2. 5 चैतद्; M4 च तद् (for तु तद्). — ^{d}) K1 D4 पृष्टतः (sic); K5 G2 M3. 4 संजय; B Dc1 तत्त्वतः (for पृच्छतः).

7 ^{a}) K1–3 D4. 7. 8 T G3–5 M3–5 यश्च; B3 तच्च; Dn1 यस्य; D2 यत्र (for यच्च). — ^{b}) D8 om. सेनां. B Dc1 आलोड्य; G3 संलोप्य (for संलोड्य). — ^{c}) S संरब्धो (for संक्रुद्धो). — ^{d}) G1 M4 नळिनीम्.

8 D4 om. 8^{a}–10^{b}. — ^{a}) B Dc1 S मे वृष्णि- (for वृष्णिप्र-). — ^{b}) G1 M युद्धं शंस (for ब्रूहि युद्धं). — ^{c}) Ś K1–4 D1. 2 धनंजयार्थं. G1 M1. 2 यातस्य (for यत्तस्य). Dn1 D5 धनंजयसहायस्य.

9 D4 om. 9 (cf. v. l. 8). — ^{a}) D6 [अ]पि (for तु). K5 -पीडितांगं (for °तं तं). Ś K1–4 D1 वै; Dn2 D2. 6 रणे (for तं). — ^{b}) D5 प्रयातं. — ^{c}) G1 M रोषान् (for राजन्). B Dc1 नरमुख्यमध्ये; T G M1. 2. 4. 5 नर(T G2–5 रथ)मुख्यमग्रे; M3 नरवीरमग्रे (for नरवीरमध्ये). — ^{d}) S स पश्चात् (for रथेन).

10 D4 om. 10^{ab} (cf. v. l. 8). G5 partly damaged. — ^{a}) Ś2 तदन्यथा; T G2–5 वर्षन्यथा (for नदन्यथा). S वारिधरस्; Cd वज्रधरस् (as in text). — ^{b}) G1 M तपन् (for ज्वलन्). G2 गगनांते; Cd जलदान्ते (as in text). — ^{c}) K5 D5 रिपून्विमृद्नन् (for निघ्नन्नमित्रान्). — ^{d}) K3 B4 Dn1 D1–3, 8 स चालयंस्; S

तं यान्तमश्वै रजतप्रकाशै-
रायोधने नरवीरं चरन्तम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं त्वदीयाः
सर्वे रथा भारत माधवाग्र्यम् ॥ ११
अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
अलम्बुसः सात्यकिं माधवाग्र्य-
मवारयद्राजवरोऽभिपत्य ॥ १२
तयोरभूद्भारत संप्रहार-
स्तथागतो नैव बभूव कश्चित् ।
प्रैक्षन्त एवाहवशोभिनौ तौ
योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १३
अविध्यदेनं दशभिः पृषत्कै-
रलम्बुसो राजवरः प्रसह्य ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ १४
पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विदार्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १५
तैः कायमस्याग्र्यनिलप्रभावै-
र्विदार्य बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः । C. 7. 5832 B. 7. 140. 16 K. 7. 140. 20

प्रकंपयंस् (for संकम्पयंस्). K5 D7. 8 सैन्यं ; Dn1 D4 सैन्यान् (for सेनाम्).

11 G5 partly damaged. — a) D6 सजातमन (for तं यान्तमश्वै). — b) K2 आयोधनी (for °ने). B Dc1 D5 वीरव(B4. 5 °त)रं (for नरवीरं). B2. 4. 5 नदंतं ; D2 च राजन् ; M3. 4 त्वरंतं (for चरन्तम्). — c) D2 ईक्षयितुं ; D4 T G2–5 M3. 4 धार° (for वार°). D3. 6 प्रवीराः ; D8 त्वया च (for त्वदीयाः). — d) Ś1 Dc1 तदा ; B1 M3 यथा ; B2–5 तथा (for रथा).

12 a) Ś1 M4 -पूर्वस् ; M3 -पूर्वं (for -पूर्णस्). Dn1 D5. 8 G1. 2. 5 M त्वतिचित्र- ; T G3. 4 स तु चित्र- (for त्वनिवृत्त-). Cd cites निवृत्तयोधीः. — b) G1. 5 M शरान्किरन् (for शरासनी). M3. 4 कांचनचित्रयोधी. — c) Ś K1–3 D3. 6 T G3 M4 अलंविषः ; K5 Dn1 D4. 5. 8 °भिषः ; B Dc1 °बुषः ; Dn2 D1 M3. 5 °बिषः ; D2 °बुस- ; D7 अलिंभिषः ; G1. 2. 4. 5 M1. 2. 5 (*sup. lin.*) अलंबलः (for अलम्बुसः). G3. 4 सत्यकिं (for सा°). D2 G3–5 मानवाग्र्यम् (for माध°). — d) D4 आधार*द् ; D7. 8 आवारयद् ; G1 M1. 2. 5 न्यवारयद् (for अ°). K1 [ऽ]भिपद्य ; D2 निपत्य ; D5 [ऽ]भिषह्य ; G5 [ऽ]भिपद्यत (for ऽभिपत्य).

13 a) Dn2 D6 बभौ (for अभूद्). — b) Ś1 D7. 8 तथागते ; B Dc1 यथाविधो ; D3 यथागतो ; D5 तथागतौ ; G1 M1. 2. 5 तथाविधो ; M3. 4 तथा यथा (for तथागतो). G1 M1. 2. 5 नापि (for नैव). T G2–5 तथा यथा नैव कश्चित्पुराभूत्. — c) Ś K3. 4 B2 (marg. ; orig. as in text). 3. 4 Dn2 D1. 3 प्रेक्षंत ; D4. 7 प्रैक्ष्यंत (for प्रैक्षन्त). D4 एकाहवमोहितौ ; T G2–5 सर्वाहवशोभिनौ ; M3–5 चैवाहव° (for एवाहव°). — d) G1 M यौधास् (for यो°). Ś K (except K5) D1. 3 त्वपरे ; D2 च पराश् (for च परे). D7 परेण च ; D8 परेण (for परे च).

14 a) Ś2 K B (except B3) Dn2 D1 T G2 M1. 2. 5 आविध्यद् ; G4 अविंदद् (for अविध्यद्). Ś2 B3 एवं (for एनं). Ś K1 पृषत्कैर्. — b) Ś K1. 2 D3. 6 M4 अलंविषो ; K3. 4 B Dc1 G3 °बुषो ; K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 °भिषो ; Dn2 D1 M3 °बिषो ; T °बसो ; G1. 2. 4. 5 M1. 2. 5 °बलो (for अलम्बुसो). K3. 5 B5 D4. 5 राजवर-. D4. 7. 8 प्रहस्य ; G4 प्रगृह्य (for प्रसह्य). — After 14^{ab}, M3 reads 15^{c} for the first time, repeating it in its proper place. — c) Ś पृषत्कांश्. — d) Ś K (except K5) D1. 5 M3. 4 राजन् (for बाणैः). K2 D4. 7. 8 शनि- (for शिनि-). Dn1 D4. 8 हि ; T G2–5 बली (for ऽपि).

15 a) Dn2 D3. 6 च ; G4 त्रि- (for स). — b) D4 -पुंखैर् (for -पूर्णैर्). K4 Dc1 Dn1 D1. 4 सपुंखैः ; S प्रसह्य (for सुपुङ्खैः). — M3 reads 15^{c} for the first time after 14^{ab}. — c) T G2 विव्याथ. — d) M1. 2 सत्यकेर्.

16 a) M3. 4 ते (for तैः). K2 कार्यम् (for कायम्). D2. 7. 8 अस्याप्यनल- (for °ग्र्यनिल-). K5 B4 D5 -प्रकाशैर् (for -प्रभावैर्). G1. 3–5 M तैः कायमस्यावनिपालपुत्रः. — b) S (except M5) संधाय (for विदार्य). K5 D4. 6–8 विदार्यमाणैर् (for °र्य बाणैर्). B Dc1 D2 T निशि-

Ć. 7. 5622
B. 7. 140. 16
K. 7. 140. 20

आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशा-
नश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ १६
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः ।
अलम्बुसस्योत्तमवेगवद्भि-
र्हयांश्चतुर्भिर्निजघान बाणैः ॥ १७
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन कालानलसंनिभेन ।
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ॥ १८
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
संख्ये मधूनामृषभः प्रमाथी ।
ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः
सैन्यानि राजंस्तव संनिवार्य ॥ १९
अन्वागतं वृष्णिवरं समीक्ष्य
तथारिमध्ये परिवर्तमानम् ।
घ्नन्तं कुरूणामिषुभिर्बलानि
पुनः पुनर्वायुरिवाभ्रपूगान् ॥ २०
ततोऽवहन्सैन्धवाः साधु दान्ता
गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः ।
सुवर्णजालावतताः सदश्वा
यतो यतः कामयते नृसिंहः ॥ २१
अथात्मजास्ते सहिताभिपेतु-
रन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं
दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ ॥ २२

तैर् (for अपरैर्). D_{4} कलङ्गिः (for ज्वलङ्गिः). —[c]) D_{6} ज्वलन- (for रजत-). —[d]) D_{2} च रश्मींश् (for चतुर्भिश्). $Ś_{2}$ $D_{4.7.8}$ प्रहस्य (for प्रसह्य).

17 [a]) Ś K (except K_{5}) G_{2-5} स ; B_{5} Dn_{2} D_{6} [अ]पि ; D_{1} [अ]सि ; D_{2} G_{1} $M_{1.2.5}$ च ; D_{3} हि (for तु). —[b]) $Ś_{2}$ -स्वभावः ; $M_{3.4}$ -प्रकाशः (for -प्रभावः). —[c]) The portion of the text from म्बुसस्योत्तम up to विह्वलांश् (in 122. 69[c]) is lost in $Ś_{2}$ on missing folios. $Ś_{1}$ K_{1-3} $D_{3.4.6}$ T $M_{3.4}$ अलंविषस्य ; K_{5} Dn_{1} $D_{5.7.8}$ °भिषस्य ; B Dc_{1} D_{2} °बुषस्य ; Dn_{2} D_{1} G_{3} °विषस्य ; $G_{1.2.4.5}$ $M_{1.2.5}$ °बलस्य (for अलम्बुसस्य). —[d]) B Dc_{1} Dn D_{2} G_{1} M अश्वांश् (for हयांश्). T G_{2-5} जघान वाहान्निशितैः (G_{5} °ताः) ससूतान्.

18 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). —[a]) K_{5} D_{5} तथा (for अथ). —[b]) K_{1} D_{6} कालानिल- ; D_{2} S शक्राशनि- (for कालानल-). —[d]) D_{4} चक्रं (for वक्त्रं). G_{1} M प्रचकर्त (for नि°).

19 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). —[a]) D_{4} संप्रार्थित- (for तं पार्थिव-). D_{2} -पुण्यराजं ; T $G_{1.2.4.5}$ $M_{1.2.4.5}$ -पुत्रमुग्रं (T $G_{2.4}$ °मड्यं) ; G_{3} -पुत्रमंत्यं ; M_{3} -पुत्रपुत्रं (for -पुत्रपौत्रं). —[b]) $G_{1.4.5}$ M संखे. K_{3} B D_{2} T G_{2} यदूनाम् (for मधू°). —[c]) K_{4} G_{2} चीरं ; Dc_{1} धीरः (for वीरः). —[d]) D_{5} तरसा (for तव सं-). G_{1} M सर्वाणि सैन्यानि बलान्निवार्य.

20 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). —[a]) Dn_{2} $D_{3.6}$ अथागतं (for अन्वा°). K_{3} Dn $D_{2.8}$ S -वीरं (for -वरं). —[b]) G_{1} M धृतव्रतं संयुगेष्वाचरंतं. —[c]) G_{3} रिपूणाम् (for कुरूणाम्). —[d]) K_{5} $D_{4.5.7.8}$ -पूगं ; Dn_{1} -वृंदं (for -पूगान्). S पुनः पुनर्वारयितुं न शेकुः. — After 20, D_{7} ins. किंचित्पतितं ज्ञेयं.

21 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). —[a]) G_{1} $M_{1.2.5}$ विकुर्वाणाः ; G_{4} ततोभवन् (for ततोऽवहन्). S (except G_{1}) सिंधुभवाः ($M_{3.4}$ °वहाः) सुदांता. —[b]) S (except M_{5}) -शंखेंदु- (for -कुन्देन्दु-). G_{1} M -शशि(M_{5} -दर)-प्रकाशः. —[c]) $D_{4.8}$ -जालावनताः ; D_{6} G_{2} -जाला(D_{6} °ल)विततः ; G_{1} M -मालावितताः ($M_{3.4}$ °चिताः). —[d]) G_{1} $M_{1.2.5}$ ययुर्यतो कामयदार्यसत्त्वः.

22 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 17). —[a]) B_{5} यथा ; D_{5} तव (for अथ). $Ś_{1}$ K_{1} D_{4} [आ]त्मजस्. $Ś_{1}$ तं (for ते). Dn_{2} $D_{3.6}$ $M_{3.4}$ सहसा (for सहिता). $Ś_{1}$ K (except K_{5}) Dc_{1} T G_{2-5} निपेतुर् ; D_{6} [अ]तिपेतुर् (for [अ]भिपेतुर्). G_{1} $M_{1.2.5}$ पुत्रास्त्वदीयाः सहसाभ्युपेयुर्. —[b]) G_{1} M यौधास्. T $G_{1.3.5}$ M तमाजौ ; $G_{2.4}$ तदाजौ (for त्वदीयाः). —[c]) $K_{1.2}$ मुख्यं ; $D_{3.6}$ मुखे (for मुखं). $K_{1.2}$ D_{4} भारत मुख्ययोधं ; D_{2} भारमुख्यस्य योधं ; T G_{2-5} भारतमाजमीढं (G_{5} °ढ) ; G_{1} M भारत यौधमुख्यं. —[d]) D_{6} तव सुतम् (for त्वत्सुतम्). T G_{2-5} त्वत्सुतयो(G_{3} °यौ)धमुख्याः.

[ ]

ते सर्वतः संपरिवार्य संख्ये
शैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ।
स चापि तान्प्रवरः सात्वतानां
न्यवारयद्बाणजालेन वीरः ॥ २३

निवार्य तांस्तूर्णममित्रघाती
नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।
दुःशासनस्यापि जघान वाहा-
नुद्यम्य बाणासनमाजमीढ ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

११६

संजय उवाच ।
तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
त्वरितं त्वरणीयेषु धनंजयहितैषिणम् ॥ १
त्रिगर्तानां महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
सेनासमुद्रमाविष्टमानर्तं पर्यवारयन् ॥ २
अथैनं रथवंशेन सर्वतः संनिवार्य ते ।
अवाकिरञ्शरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥ ३
अजयद्राजपुत्रांस्तान्यतमानान्महारणे । C. 7. 5845 B. 7. 141. 4 K. 7. 141. 4

23 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — a) G1.4.5 M संखे. — b) D5 आजग्मुर् (for °घ्नुर्). K3 अनीकवाहाः; B1 °संहाः; B3–5 °संघाः; Dn1 D7.8 °साहं; D2.5 अनेकवा(D5 °सा)हाः; D4 अनीकहासं; S अमित्रसाहं (T2 °हासं; G4 °साहाः) (for अनीकसाहाः). — d) D2.5 -गणैः; D7.8 -गणेन; T G2–5 -बलेन (for -जालेन). D2 नृवीरः; D5 समंतात्; G1 M1.2.5 राजन् (for वीरः).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 17). — a) G1 M शीघ्रम् (for तूर्णम्). — b) D6 शिलाशितैः (for नप्ता शिनेः). D5 सात्यकिर् (for पत्रिभिर्). D5 अग्निकल्पः. — c) K3 B Dc1 Dn D2.3.5–8 G1 M1.2.5 [अ]भि-; D4 नि- (for [अ]पि). D5 बाणान् (for वाहान्). — d) D2 नियम्य (for उद्यम्य). S जवीयसस्तान्मनसोपि बाणैः (M5 °न्महता जवेन). — After 24, B Dc1 Dn2 D5 ins.:

925* ततोऽर्जुनो हर्षमवाप संख्ये
कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ।

Colophon. Ś2 missing. —*Sub-parvan:* K B Dc1 Dn1 D1.2.4.6.7 जयद्रथवध. —*Day of Droṇa's Generalship:* K1 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि. —*Adhy. name:* K5 भीमसेनप्रवेशः; B1.3.5 Dc1 D1.2 G3 अलंबुष(D2 °स)वधः; B2 अलंबुषवधे भीमसेनप्रवेशः; B4 सात्यकिप्रवेशे अलंबुषवधः; Dn1 भीमप्रवेशः; Dn2 D3–8 भीमसेनप्रवेशः; T G1.5 M1.2.5 अलंबल(T °बष)-वधः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1.2 T G2–5 137; B5 146; Dn1 D1 140; D2 143; G1 M 136. —*Śloka no.:* Dc1 Dn1 24.

116

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 a) B3 समुद्यतं; B4 D7.8 तमुद्यंतं (for °द्यतं). D2 महात्मानं (for °बाहुं). — b) D2 -वधं (for -रथं). — c) D7 T G2–5 त्वदनीकेषु; G1 M1.2.5 त्वरया युक्तं; Cd त्वरणीयेषु (as in text). — d) B Dc1 T G2 -जयै-षिणं; D2 -पदै°; G3–5 M3.4 -रथै° (for -हितैषिणम्).

2 a) T G2–5 M3.4 रथोदाराः (for महेष्वासाः). — d) Ś1 K2.3 D1 आनंतं; B Dc1 Dn1 D4.5 अनंतं; Dn2 D2.3.6–8 आवर्तं (sic); T G2–5 M1 (*inf. lin.*). 3–5 समंतात् (for आनर्तं).

3 a) B2.5 तथा; D7 यथा (for अथ). — b) Ś1 K2 D2 परिवार्यं; K1.4 D5 पर्यवार्यं (for संनिवार्यं). K4 B5 तं (for ते). S मंडलीकृत्य सर्वतः (G1 M °शः). — c) D7 शरान्व्रातैः (for शरव्रातैः).

4 a) S अभ्यघ्नद् (G3.4 M1.2 °न्) (for अजयद्).

C. 7. 5843
B. 7. 141. 4
K. 7. 141. 4

एकः पञ्चाशतं शत्रून्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४
संप्राप्य भारतीमध्यं तलघोषसमाकुलम् ।
असिशक्तिगदापूर्णमप्लवं सलिलं यथा ॥ ५
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ॥ ६
उदीचीं दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं प्रसृतस्तथा ।
नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा रथशतं तथा ॥ ७
तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
त्रिगर्ताः संन्यवर्तन्त संतप्ताः स्वजनं प्रति ॥ ८
तमन्ये शूरसेनानां शूराः संख्ये न्यवारयन् ।
नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ ९
तान्व्यवारयदायस्तान्मुहूर्तमिव सात्यकिः ।
ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥ १०
तां च सेनामतिक्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् ।

D2 रथमुख्यांस् (for राजपुत्रांस्). S तु (for तान्). —^{b}) Dn1 भ्राजमानान् (for यत°). S त्वरमाणो महारथः. —^{c}) Ś1 K1–3 B1. 4 पंचाशतः; K4. 5 Dn1 D4. 5. 7. 8 S पंचाश(K5 D5 T G1. 2. 5 M °च श)ताञ्; D1 पंचाशता (for पञ्चाशतं). D2 शूरान् (for शत्रून्). —^{d}) D1 M1. 2. 5 सत्यकः (D1 °किः) (for सात्यकिः). K4 सत्यविक्रमं.

5 ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 स प्राप्य; T G2–4 संप्राप्तो; G5 M3. 4 संप्राप्तं (for °प्य). —^{b}) D2. 3. 6 नरवीर- (for तलघोष-). D7. 8 -समाकुलः (for °लम्). —^{d}) K1 अपूर्वं (for अप्लवं). D2 S सागरं (for सलिलं). — After ins.:

926* अथैनमनुवृत्तास्तु त्रिगर्ताः सहिताः पुनः ।
तीव्रेण रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तोऽतिमात्राणि चापानि भरतर्षभ ।

[(L. 1) G1 M अनुवृत्त्याशु (for °वृत्तास्तु). M1. 2. 5 ततः (for पुनः). — (L. 3) G5 भरतर्षभः.]

6 ^{a}) B4 अत्यद्भुतम्; D5 तथाद्भु°. Dc1 D4 अपश्यामः. —^{b}) G1 M युधि (for रणे). —^{d}) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1. 7. 8 पश्यामि (for °म). Ś1 लाघवं; D2 माधवं (for लाघवात्).

7 ^{a}) K5 उदीच्यां (for °चीं). D2 वापि (for प्राचीं). S उदीच्यां दक्षिणस्यां च. —^{b}) K5 D3. 5 प्रयतस्; B Dc1 Dn2 विदिशस्; Dn1 D4. 7. 8 सूदयंस्; D2 सुतपंस्; D3. 6 प्रपतंस् (for प्रसृतस्). K (except K5) D1 तदा (for तथा). S प्रतीक्षामः (G1 M विदिक्षु च) पुनः पुनः. — After 7^{ab}, Dn1 ins.:

927* नृत्यन्निव जले श्रान्तो यदा स्थलमुपेयिवान् ।

— S (except G4) ins. after 7^{ab}:

928* पुनर्मध्यगतो वीर आहवे युद्धदुर्मदः ।
एकः पर्यचरद्रङ्गे बहुधा स महारथः ।

[(L. 2) G1 M1–4 संख्ये; M5 संखे (for रङ्गे).] — G4 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) D3 [आ]पतत्; D5 T G1. 2. 5 M चरञ्; D6 [अ]भवञ् (for [आ]चरत्). D2 नृत्यंतमिव वार्ष्णेयं. —^{d}) Ś1 नृप (for तथा). G1 M यथा रंगगतस्तथा.

8 G4 om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). —^{a}) Ś1 K4. 5 D1. 4 ते दृष्ट्वा; K1. 3 Dc1 D3. 8 T G1 M1–4 तं दृष्ट्वा; D6 दृष्ट्वा तु (for तद्दृष्ट्वा). —^{b}) G1 M मत्तद्विरदगामिनः. —^{d}) D5 T G2–5 संप्राप्ताः; D7. 8 संत्रस्ताः; G1 M प्रतप्ताः (for संतप्ताः). D2 संत्रस्ताः सात्वतं प्रति. — After 8, Ś1 K1–4 D1 ins.:

929* तां च सेनामतिक्रम्य त्रिगर्तानां नरर्षभः ।
अजयच्छूरसेनांश्च यतमानान्महारणे ।
एकस्ततो महाबाहुः सहस्राञ्शत्रुतापनः ।
संनद्धानां पदातीनामवधीत्पुरुषर्षभः ।

[(L. 1) K1 नरर्षभ. — (L. 3) Ś1 सहस्राः (for °स्राञ्). — (L. 4) K1. 2 पुरुषर्षभं; K4 °र्षभ.]

9 ^{a}) Ś1 K D1. 3–5. 7. 8 त(D4 य)थान्ये; B5 तं मध्ये (for तमन्ये). Dn1 D6 य(D6 त)थान्ये शूरसेनायां. —^{b}) G3 शूरः. M3. 4 संखे. G1 M1. 2. 5 संखे (M5 °ख्ये) शूरा ह्य(G1 न्य)वारयन्. —^{c}) K4 नियच्छेत (for °च्छन्तः). —^{d}) Dn1 D2. 4. 7 S मत्त- (for मत्तं).

10 ^{a}) K5 D5. 7. 8 तान्नि(K5 तद्व्य)वारयदायातान्; B Dc1 T G2–5 Cv तैर्व्यवा(T G3. 4 °पा)हरदार्यात्मा; Dn2 D4 तान्य(D4 °न्नि)वारयदार्यात्मा; D2 तान्यगाहदमेयात्मा; D3. 6 तान्निवार्य यदायासीन्. Cd cites आर्यात्मा. —^{b}) K5 D5. 7. 8 मुहूर्तादेव. —^{d}) Ś1 K (except K5) D1 -दर्पितः (for -विक्रमः).

11 ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कौरवाणां (for कालिङ्गानां). —^{c}) Ś1 K1–3 D1. 5. 7 महाबाहुं (for °बाहुर्). —^{d}) Ś1 K (except K5) D1 अवासदत् (for उपा°). — For 10–11, G1 M subst.:

अथ पार्थं महाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ ११
तरन्निव जले श्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्वसत् ॥ १२
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
असावायाति शैनेयस्तव पार्थ पदानुगः ॥ १३
एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
सर्वान्योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १४
एष कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् ।
तव प्राणैः प्रियतरः किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥ १५
एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माणमेव च ।
कदर्थीकृत्य विशिखैः फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १६
धर्मराजप्रियान्वेषी हत्वा योधान्वरान्वरान् ।
शूरश्चैव कृतास्त्रश्च फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १७
कृत्वा सुदुष्करं कर्म सैन्यमध्ये महाबलः ।
तव दर्शनमन्विच्छन्पाण्डवाभ्येति सात्यकिः ॥ १८
बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् ।
आचार्यप्रमुखान्पार्थ आयात्येष हि सात्यकिः ॥ १९
स्वबाहुबलमाश्रित्य विदार्य च वरूथिनीम् । C. 7. 5361 B. 7. 141. 20 K. 7. 141. 22

930* तैर्वारितो महाराज सत्यकः प्रत्यवारयत् ।
जघान सुबहून्यौधाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ते हता निपतन्ति स्म प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
ततः प्रायादसंभ्रान्तो ददर्श च धनंजयम् ।
[(L. 1) M$_{3.4}$ सात्यकिः पर्यवारयत् (for the post. half).]

12 K$_4$ om. 12. G$_1$ M om. 12^{ab}. —^{a}) B$_1$ त्वरन् (for त°). —^{b}) Dn$_1$ उपाविशत् (for उपेयिवान्). —^{c}) G$_1$ M दृष्ट्वा तु (M$_{1.2.5}$ च) (for तं दृष्ट्वा). —^{d}) G$_1$ M$_{3.4}$ समाश्वसन् (for °सत्). K$_5$ D$_{4.5.7.8}$ युयुधानमरिंदमं (D$_7$ °म).

13 ^{a}) K$_5$ Dn$_1$ D$_{4.7.8}$ समायांतम् (for तमा°). —^{b}) B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_2$ S पार्थम् (for ऽर्जुनम्). —Before 13^{cd}, M$_{3-5}$ ins. श्रीकृष्णः. —^{c}) Dn$_1$ M$_{3.4}$ एष आ(Dn$_1$ चा)याति (for असावा°). D$_2$ वार्ष्णेयस् (for शैनेयस्).

14 K$_4$ om. 14. —^{a}) K$_1$ रथश् (for सखा). —^{c}) G$_1$ M यौधान् (for यो°). M$_{1.2.5}$ (*sup. lin.*) अनादृत्य (for तृणीकृत्य). —^{d}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_1$ पुरुषर्षभ (for °र्षभः). K$_5$ Dn$_1$ D$_{2.4.7.8}$ फाल्गुनाभ्येति सात्यकिः; G$_1$ M क्षिप्रमायाति सात्यकिः.

15 ^{a}) G$_1$ M एष कौरव्ययौधानां. —^{b}) K$_{1.2}$ B$_5$ D$_{4.8}$ G$_5$ उपाद्रवं; K$_4$ G$_1$ M$_{3.4}$ उप(M$_{3.4}$ °पा)द्रवत् (for उपद्रवम्). Dn$_2$ D$_{2.3.6}$ कृत्वा कदनमाहवे. —^{c}) B$_2$ ते च (for तव). Ś$_1$ B Dc$_1$ प्रियतमः (for °तरः). G$_1$ M$_{1.2.5}$ प्राणैः प्रियतरस्तेयं. —^{d}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_1$ पार्थिवः (for सात्यकिः). K$_4$ किरिटीमेव पार्थिवः (sic); G$_1$ M$_{1.2.5}$ पार्थ आयाति सात्यकिः; M$_{3.4}$ किरीटिन्नेष सत्यकः.

16 D$_6$ om. (hapl.) 16–19. —^{a}) K$_1$ तथा भीमं; G$_1$ M$_{1.2.5}$ च भोजं च (for तथा भोजं). —^{b}) Ś$_1$ K Dn$_1$ D$_{1.4.5.7.8}$ आहवे (for एव च). —^{c}) G$_1$ M$_{1.2.5}$ संग्रामे (for विशिखैः). —^{d}) K$_{2.4.5}$ B Dc$_1$ Dn D$_{2-5.7.8}$ फाल्गुन; D$_1$ किरीटी (for फल्गुन). D$_3$ अभ्येत्य; G$_3$ अत्येति (for अभ्येति). G$_1$ M$_{1.2.5}$ पार्थ आयाति सत्यकः.

17 D$_6$ om. 17 (cf. v. l. 16). K$_4$ Dn$_1$ D$_{1.2.5}$ om. (hapl.) 17. D$_4$ om. 17–21. Dn$_2$ D$_3$ read 17 after 22. —^{b}) G$_1$ M यौधान् (for योधान्). T G$_{1-4}$ M$_{1.2.5}$ परान्वरान्; M$_3$ वरान्परान् (for वरान्वरान्). —^{c}) Ś$_1$ K (K$_4$ om.) D$_{3.7.8}$ शूरां(D$_3$ °र)श्चैव कृतास्त्रां(K$_{1.2}$ °तज्ञां)श्च. —^{d}) K$_{2.5}$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3.7.8}$ फाल्गुन (for फल्गुन). G$_1$ M क्षिप्रमायाति सत्यकः.

18 D$_{4.6}$ om. 18 (cf. v. l. 17, 16). K$_3$ Dn$_2$ D$_3$ om. (hapl.) 18–19. K$_5$ om (hapl.) 18. —^{b}) G$_1$ M$_{1.2.5}$ महारथः (for °बलः). —^{c}) G$_1$ M एष भ्राता सखा तुभ्यं. —^{d}) D$_5$ फाल्गुन (for पाण्डव). T G$_{2-5}$ पार्थागच्छति सात्यकिः; G$_1$ M क्षिप्रमायाति सत्यकः.

19 K$_3$ Dn$_2$ D$_{3.4.6}$ om. 19 (cf. v. l. 18, 17, 16). Dn$_1$ om. (hapl.) 19–20. —^{c}) D$_2$ T G$_{2-5}$ -प्रभृतीन् (for -प्रमुखान्). G$_1$ M$_{1.2.5}$ द्रोणादीनेष रभसः. —^{d}) Ś$_1$ K$_{1.2.4}$ B Dc$_1$ D$_{1.5}$ प्रयाति (for आ°). K$_4$ एव (for एष). B$_5$ D$_{1.5}$ स (for हि). K$_5$ D$_{2.7.8}$ G$_1$ M$_{1.2.5}$ क्षिप्रमायाति सात्यकिः (G$_1$ M$_{1.2.5}$ सत्यकः).

20 Dn$_1$ D$_4$ om. 20 (cf. v. l. 19, 17). K$_{1.2.5}$ D$_8$ om. (hapl.) 20. —^{a}) K$_4$ सु- (for स्व-). T G$_{2-5}$ M$_{3.4}$ -बलवीर्येण (for °माश्रित्य). —^{b}) D$_2$ निहत्य (for विदार्य). G$_1$ M$_{1.2.5}$ विदार्य महतीं चमूं. —^{c}) K$_{3.4}$ D$_1$ धर्मराजेन (for °पुत्रेण). —^{d}) D$_2$ पार्थैकोभ्येति; D$_{3.6}$ पार्थ सो°; D$_5$ फाल्गुनाभ्येति. T G$_{2-5}$ पार्थं याहीति सात्यकिः; G$_1$ M क्षिप्रमायाति सत्यकः.

C. 7. 5661
B. 7. 141. 20
K. 7. 141. 20

प्रेषितो धर्मपुत्रेण पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २०
यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु कथंचन ।
सोऽयमायाति कौन्तेय सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ २१
कुरुसैन्याद्विमुक्तो वै सिंहो मध्याद्गवामिव ।
निहत्य बहुलाः सेनाः पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २२
एष राजसहस्राणां वक्त्रैः पङ्कजसंनिभैः ।
आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २३
एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
निहत्य जलसंधं च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २४
रुधिरौघवतीं कृत्वा नदीं शोणितकर्दमाम् ।
तृणवन्न्यस्य कौरव्यानेष आयाति सात्यकिः ॥ २५
ततोऽप्रहृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभ्येति सात्यकिः ॥ २६
न हि जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव ।
सात्वतेन विहीनः स यदि जीवति वा न वा ॥ २७
एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः स पार्थिवः ।
तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ २८
राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः ।
प्रत्युद्यातश्च शैनेयमेष भूरिश्रवा रणे ॥ २९
सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्धवान्मे समाहितः ।
ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः ॥ ३०
जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः ।

— After 20, S (except G4. 5) ins.:

931* प्रियशिष्यश्च ते पार्थ त्वया तुल्यपराक्रमः ।
विदार्य कौरवीं सेनामेष आयाति सत्यकः ।

[(L. 2) T G3 महतीं (for कौरवीं). G1 M1. 2. 5 इत (for एष). T G2. 3 सात्यकिः (for सत्यकः).]

21 D4 om. 21 (cf. v. l. 17). D1 om. (hapl.) 21–22. —[a]) D7 तस्य (for यस्य). S (except G2 M3. 4) योद्धा (for योधः). —[b]) G1 M1. 2. 5 कुरुष्वपि च कश्चन. —[c]) D5 महामदबलोपेतः; G1 M त्वया तुल्यबलः पार्थ (M1. 2 °र्थम्). —[d]) B Dc1 Dn1 D2. 3. 5 T G2–5 सात्यकिर्युद्धदुर्मदः; G1 M एष आयाति सत्यकः.

22 D1 om. 22 (cf. v. l. 21). —[a]) K3. 4 विनिर्मुक्तः; D2 विमुक्तोसौ (for विमुक्तो वै). T G2–5 विमुक्तः कुरुसेनातः; G1 M विमुक्तः कुरुसेनां तां (M3. 4 °नानां; M5 °नांतात्). —[b]) D2 वृकमध्याद्यथा वृषः. —[c]) K4 सेनां (for सेनाः). K5 D2. 5 S निहत्य बहुशः (K5 D2. 5 G1 M °लां) सेनां. —[d]) B5 वो; Dn2 D3. 6. 7 सो; D2 [ए]को (for [ए]षो). T G2–5 बाणैर्विक्षोभ्य सात्यकिः; G1 M एष आयाति सत्यकः (M3. 4 सात्यकिः). — After 22, Dn2 D3 read 17.

23 Dn2 D4 om. (hapl.) 23. —[b]) D2 वक्त्राब्जैः सात्वतोत्तमः. —[c]) D2 अश्वैः (for पार्थ). —[d]) D2 अभ्येति (for आयाति). G1 M1. 2. 5 सत्यकः (for :).

24 D5 transp. 24 and 25. —[a]) K2 दुर्योधनो. —[b]) G1 M युधि (for रणे). —[d]) G1 M (except M4) सत्यकः (for सात्यकिः).

25 D4 om. (hapl.) 25. D5 transp. 24 and 25. —[b]) Dn1 नदीं कर्दमशोणितां. — For 25[ab], G1 M subst.:

932* रुधिरस्य नदीं कृत्वा रथेभनरवाजिनाम् ।

—[c]) K5 B Dc1 Dn D5–8 ह्यस्य (for न्यस्य). G1 M तृणीकृत्य कुरून्सर्वान्. —[d]) B Dc1 D5 ह्यायाति (for आयाति). G1 M सत्यकः (for सात्यकिः). — After 25, D2 ins.:

933* इति तस्य वचः श्रुत्वा केशवस्यार्जुनस्तदा ।

26 Before 26, S ins. संजयः. D7 reads 26 twice. —[a]) D2 अप्रहृष्टमनः[नाः] पार्थस्. —[b]) D2 तत्र केशवमब्रवीत्. —[c]) D4 महाबाहुर् (for °बाहो). —[d]) D2 समभ्येति; M1. 3 मामन्वेति (for मामभ्येति).

27 [a]) T G2. 5 नाभि- (for न हि). —[c]) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन). Ś1 K1–4 B4 D1. 5. 7. 8 च; D2 तु; G1 M सन् (for स). K5 B5 Dn2 D3. 4. 6 सात्वतेन विहीनस्य. —[d]) T G2–5 सत्यं (for यदि).

28 [d]) Ś1 मम पादवशानुगः.

29 [b]) T G2–5 न (for [अ]नि-). Cd cites अनिपातितः (as in text). —[c]) B Dc1 Dn D3. 6 S प्रत्यु- (D6. तमु) द्याति (for °द्यातश्च).

30 [a]) D2 सोयं मम महाभागः. —[b]) B Dc1 Dn2 D2 T G2–5 सैंधवार्थे (D2 °र्थं) (for °वान्मे). —[c])

श्रान्तश्चैष महाबाहुरल्पप्राणश्च सांप्रतम् ॥ ३१
परिश्रान्ता हयाश्चास्य हययन्ता च माधव ।
न च भूरिश्रवाः श्रान्तः ससहायश्च केशव ॥ ३२
अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन्समागमे ।
कच्चिन्न सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
गोष्पदं प्राप्य सीदेत महौजाः शिनिपुंगवः ॥ ३३
अपि कौरवमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना ।
समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ ३४
व्यतिक्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ।
आचार्याद्भयमुत्सृज्य यः प्रेषयति सात्यकिम् ॥ ३५
ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवामिषम् ।
नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित्स्यात्कुशली नृपः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

११७

संजय उवाच ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम्
क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥ १
तमब्रवीन्महाबाहुः कौरव्यः शिनिपुंगवम् । C. 7. 5360 B. 7. 142. 2 K. 7. 142. 2

D2 बोद्धव्यश् (for ज्ञात°). — ^{d}) G1 M1. 2. 5 सत्यकः (for सात्यकिः).

31 K4 om. 31. D7 om. 31^{c}–32^{d}. — ^{c}) D1. 3–6 [ए]व; S ह्रि (for [ए]ष). — ^{d}) D3. 6 G (except G2) M -बाणश् (for -प्राणश्). Ś1 K1–3 D1 सात्यकिः; G1 M1. 2. 5 संप्रति (for सांप्रतम्).

32 D7 om. 32 (cf. v. l. 31). G1 M1. 2. 5 transp. 32^{ab} and 32^{cd}. — ^{a}) D2 अतिश्रांता; S प्रतिरुद्धा (for परिश्रान्ता). — ^{b}) K2 हयहर्ता (for °यन्ता). D5. 8 G1 M1. 2 माधवः (for माधव). D2 हंता चास्यापि माधवः. — ^{d}) K5 वीर्यवान्; Dn1 D4. 8 माधव (for केशव). — For 32^{cd}, G1 M1. 2. 5 subst.:

934* भूरिश्रवाः कृतास्त्रश्च रक्ष्यो माधव सत्यकः ।

33 ^{a}) D2 अथो जयो; D7 lacuna (for अपीदानीं). Dn1 D4. 7. 8 तस्य; G1 M1. 2. 5 अद्य (for अस्य). — ^{c}) K1. 2 D1. 5–8 कश्चिन् (for कच्चिन्). Dc1 तु (for न). Dn3 तीर्णः; D2 भित्त्वा (for तीर्त्वा). — Ś1 K (except K5) D1 om. 33^{ef}. — ^{e}) G1 M वार्ष्णेयो (for सीदेत). — ^{f}) T G2–5 -नंदनः (for -पुंगवः). Dn1 महौजाः सत्यविक्रम; G1 M विषीदेदिह माधव.

34 ^{a}) K4 D1. 3. 4. 6. 8 कौरव्य- (for कौरव-). G1 M अपी(M3. 4 °थे)ह कुरुमुख्येन. — ^{c}) M1. 2 भूरिश्रवसः (for °वसा). — ^{d}) M3. 4 सत्यको (for सात्यकिर्). K4 G1 M1. 2. 5 स्वस्तिमान्सत्यको व्रजेत् (K4 °न्सत्यविक्रमः).

35 ^{a}) D2 S अतिक्रमम् (for व्यति°). K1. 2 Dn1 इदं (for इमं).) D2 om. (hapl.) from केशव up to राजस्य (in 36^{a}). D7. 8 कौरव (for केशव). — ^{d}) B (except B5) Dc1 Dn2 प्रैषयत (for प्रेषयति). T G2–5 यत्प्रे(T यः प्रे)ष्यति च सात्यकिं; G1 M1. 2. 5 प्रै(G1 प्रे)षयद्यद्धि सत्यकं (M1. 2 °कः); M3. 4 प्रैषयद्यद्धि सात्यकिं.

36 D2 om. 36^{a} (cf. v. l. 35). — ^{b}) T G2–5 वेगात् (for खगः). D4 खे श्येन इव चामिषं. — ^{c}) D2. 3. 6 T G2–5 M3. 4 आकांक्षते (for आशंसते). — ^{d}) K1. 2. 5 D1. 3. 8 M3. 4 कश्चित् (for कच्चित्). D3 M3. 4 स (for स्यात्). — For 36, G1 M1. 2. 5 subst.:

935* आमिषार्थी यथा श्येनो नित्यं तिष्ठति ब्राह्मणः ।
ग्रहणे धर्मपुत्रस्य कश्चित्क्षेमी भवेन्नृपः ।

Colophon om. in Ś1 K1–3. — *Sub-parvan:* K4. 5 B D G1 M1. 2. 5 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* B4 T G3. 4 सात्यकिप्रवेशः; Dn1 भीमप्रवेशः; D1 भीमसेनप्रवेशः; G2, 5 सात्यकिदर्शनं; Bom. ed. सात्यक्यर्जुनदर्शनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 T G2–5 138; Dn1 141; D2 144; D3 37; G1 M 137. — *Śloka no.:* Dn1 34.

117

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 Ś1 K1–3 om. the ref. — ^{b}) T G2–5 माधवं; G1 M सत्यकं (for सात्वतं). — ^{d}) D4. 7 तमुपाद्रवत्.

C. 7. 5060 B. 7. 142. 2 K. 7. 142. 2 अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे चक्षुर्विषयमित्युत ॥ २
चिराभिलषितं काममद्य प्राप्स्यामि संयुगे ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३
अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् ।
नन्दयिष्यामि दाशार्ह कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४
अद्य मद्बाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ।
द्रक्ष्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५
अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया ।
सव्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ॥ ६
अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनंजयः ।
त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥ ७
चिराभिलषितो ह्यद्य त्वया सह समागमः ।
पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८
अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ।
ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मद्वीर्यबलपौरुषम् ॥ ९
अद्य संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे ।
यथा रामानुजेनाजौ रावणिर्लक्ष्मणेन वै ॥ १०
अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ।
हते त्वयि निरुत्साहा रणं त्यक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ ११
अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः ।
तत्स्त्रियो नन्दयिष्यामि ये त्वया निहता रणे ॥ १२
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ।
सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३
युयुधानस्तु तं राजन्प्रत्युवाच हसन्निव ।

2 ^{a}) Dn2 D2.3.6 ततोऽब्रवीन्. B2.4 Dn1 T G2–5 महाराज; G1 M1.2.5 महेष्वासः (for महाबाहुः). — ^{b}) G3–5 M3.4 कौरवः (for कौरव्यः). — Before 2^{cd}, G1 M ins. भूरिश्रवा. — ^{c}) T G M3.4 मे दिष्ट्या (by transp.). D6 S (except G3.4) अच्युत (for इत्युत).

3 ^{a}) D3 -लिखितं (for -लषितं). K1 कर्मम् (sic) (for कामम्). — ^{b}) B Dc1 Dn2 D2.3.6 S (except G5) अहं (for अद्य). — ^{c}) K4 D2.4.6 मोक्षसे (for मोक्ष्यसे). — ^{d}) G1 M1.2.5 यदि त्वं न पलायसे.

4 ^{a}) K1.2 त्वा (for त्वां). — ^{b}) D4 -नंदिनं (for -मानिनम्). — ^{c}) G1 M1.2.5 कौरव्यं (for दाशार्ह). — ^{d}) G1 M1.2.5 दुर्योधनमरिंदमं.

5 ^{a}) K4.5 D6 मे (for मद्-). — ^{b}) G1 M1.2.5 पतितं त्वां धरातले. — ^{c}) Ś1 K1.3 D1 द्रक्ष्यतां; D2 रक्षतस् (for द्रक्ष्यतस्). K2 च रणे; G1 M समरे (for त्वां रणे). M3.4 शूरौ (for वीरौ). — ^{d}) Ś1 D2 सहितौ कृष्णपांडवौ.

6 D7 om. 6–9. — ^{b}) K1 D6 निाहतं (for निहतं). — B4 om. 6^{c}–8^{b}. — ^{c}) T G2–5 M3.4 सव्रीळो (for सव्रीडो). K4 भवति. G1 M1.2.5 भविष्यति स सव्रीळो. — ^{d}) K4 [अ]स्य (for [अ]सि). G1 M1.2.5 अद्य (for इह). Ś1 प्रवेरितः (for °शितः).

7 B4 D7 om. 7 (cf. v. l. 6). — ^{b}) G1 M1.2.5 किरीटवान् (for धनंजयः). — ^{c}) Dn2 D3.6 T G2–5 M3.4 निपतिते (for विनिहते). G1 M1.2.5 त्वयि वै निहते भूमौ.

8 D7 om. 8; B4 om. 8^{ab} (for both, cf. v. l. 6). — ^{a}) K2 ह्यत्र; D2 [ऽ]स्यद्य; Bom. ed. ह्येष (for ह्यद्य). — ^{b}) G1 M1.2.5 मम (for सह).

9 D7 om. 9 (cf. v. l. 6). — ^{a}) K5 महारौद्रं; D4 °बाहो (for °घोरं). — ^{b}) G1 M सत्यक (for सात्वत). — ^{c}) D1.8 G1 सत्त्वेन (for तत्त्वेन). — ^{d}) Ś1 Dn2 D3.6 -विक्रमं (for -पौरुषम्).

10 ^{a}) A few MSS. संयमिनीं. K5 यातो; B Dc1 T G2–5 तात; Dn2 D3 गंता; D6 गत्वा; G1 M याया (for याता). — ^{b}) B Dc1 याता; T G2–5 यायास् (for मया). B1–3 Dc1 T G2–5 मया (for रणे). — After 10^{ab}, Dn1 reads 13^{ab}. — ^{d}) B1 तु; B2–5 Dc1 ह; D3 च; S सः (for वै).

11 ^{a}) D2 धर्मात्मा (for पार्थश्च). — ^{b}) D4 पार्थिव (for माधव). — ^{d}) A few MSS. त्यक्षंति. D4 रणं त्यक्षंत संजय; G1 M रणं मोक्ष्यंति सर्वशः.

12 ^{a}) G1 M अद्य यास्याम्यपचितिं (G1 °तं). — ^{b}) K5 D4.5.7 सितैर्; G1 M तेषां (for शितैर्). — ^{d}) S transp. त्वया and ये.

13 Dn1 reads 13^{ab} after 10^{ab}. — ^{a}) B Dc1 Dn S मच्चक्षुर्विषयं प्राप्तो (G1 M1.2.5 °यं प्राप्य). — D7 om. (hapl.) 13^{bc}. — ^{b}) D5 ह्यद्य वि- (for माधव). A few

कौरवेय न संत्रासो विद्यते मम संयुगे ॥ १४
स मां निहन्यात्संग्रामे यो मां कुर्यान्निरायुधम् ।
समास्तु शाश्वतीर्हन्याद्यो मां हन्याद्धि संयुगे ॥ १५
किं मृषोक्तेन बहुना कर्मणा तु समाचर ।
शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्फलं हि ते ॥ १६
श्रुत्वैतद्गर्जितं वीर हास्यं हि मम जायते ।
चिरकालेप्सितं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ॥ १७
त्वरते मे मतिस्तात त्वयि युद्धाभिकाङ्क्षिणि ।
नाहत्वा संनिवर्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥ १८

अन्योन्यं तौ तदा वाग्भिस्तक्षन्तौ नरपुंगवौ ।
जिघांसू परमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ १९
समेतौ तौ नरव्याघ्रौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ।
द्विरदाविव संक्रुद्धौ वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥ २०
भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिंदमौ ।
शरवर्षाणि भीमानि मेघाविव परस्परम् ॥ २१
सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ।
जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२
दशभिः सात्यकिं विद्ध्वा सौमदत्तिरथापरान् । C. 7. 5901 B. 7. 142. 23 K. 7. 142. 23

MSS. मोक्षसे. — d) D4. 6 -मृगास् (for -मृगस्).

14 Before 14, D2 ins. संजयः. — a) D2. 5 ततो (for तु तं). D2 वाक्यं (for राजन्). — Before 14cd, M3. 4 ins. सात्यकिः. — c) G1 M1. 2. 5 कौरव्य नैव संत्रासो. — d) T G2–5 वर्तते (for विद्यते). — After 14, B Dc1 Dn2 D3. 6 ins.:

936* नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण तु केवलम् ।
[D3. 6 [ए]व (for तु).]

15 K4. 5 D8 om. (hapl.) 15. D2 G5 read 15ab twice. — a) K1. 2 स मा; D5 कामं (for स मां). S (G5 [both times]) न तं पश्यामि संग्रामे (G1 M1. 2. 5 समरे). — b) D7 निरामयं (for °युधम्). S (G5 [both times]) यो मां हन्यात्सहायुधं. ❀ Cd यो मां निरायुधं कुर्यात् स मां निहन्यात् । ❀ — D2 om. 15cd. — c) D5 नैव (for हन्याद्). S स तु (G4 त्वं) मां शाश्वतं हन्याद्. — d) Ś1 K1–3 D1 तु (for हि). D5 संभविष्यति संयुगे; S यो मां हन्यादसंगरे (G4 °न्याच्च संगरे; M3 °दनायुधं). ❀ Cd तत्र संयुगे यो मां नाशयेत् स शाश्वतीः समा निहन्यात् । ❀

16 a) K5 B Dc1 Dn D4. 7. 8 वृथोक्तेन; D2 मुधो°; T G2–5 M3. 4 चिरो° (for मृषो°). Ś1 K1. 2. 4 D1. 5 बहुधा (for बहुना). G1 M1. 2. 5 वचसा किं तवोक्तेन. — b) B4 Dn1 D2 T G2–5 तत्; D7. 8 नु; G1 M त्वं (for तु). — d) K (except K5) D1 तव; B3 भवेत् (for हि ते).

17 G2 om. 17ab. — a) K (except K5) B Dc1 D1 त्वद् (for [ए]तद्). D4 गर्जनं (for गर्जितं). — b) Ś1 वै; B1 स (for हि). — d) G1 M1. 2. 5 स भारत (for [अ]स्तु कौरव).

18 a) D6 S मनस् (for मतिस्). — b) K3 B Dc1 D3 तव (for त्वयि). K4 D6 -कांक्षिणः; B Dc1 Dn D2. 7. 8 G5 -कांक्षिणी; G1 M1. 2. 5 -नंदिनि (for -काङ्क्षिणि). — c) K5 D5 वि-; B Dc1 [अ]हं (for सं-). — d) B2. 4. 5 G1 M1. 2. 5 पुरुषर्षभ; T G3–5 भरतर्षभ; M3. 4 पुरुषो भव (for पुरुषाधम).

19 Before 19, M3. 4 ins. संजयः. — a) D4 तु (for तौ). K3 B Dn2 D1 तथा वाग्भिस्; D2 तदोक्तानु-; D4 तदावद्भिस् (sic) (for तदा वाग्भिस्). — b) D2 तक्षंतौ रथसत्तमौ. — c) Ś1 समभि- (for परम-). — d) M3. 4 वाग्भिर् (for अभि-). Ś1 K (except K5) Dn1 D4. 5 -जग्मतुर् (for -जघ्नतुर्).

20 a) D5 T G2–5 तौ समेतौ (by transp.); M3. 4 सहितौ तौ. B Dc1 Dn2 D2. 3. 6 T G2–5 महेष्वासौ; D5 महात्मानौ (for नरव्याघ्रौ). — b) D2 अन्योन्य-; Cd शुष्मिणौ (as in text). S तदा (for रणे). — c) Ś1 K (except K5) संरब्धौ (for संक्रुद्धौ). — d) K1 वाचितार्थे; K2. 4. 5 B Dc1 Dn D1. 3–8 T G2 वासितार्थे; D2 क्षरदान- (for वाशितार्थे). D3. 6 महोत्कटौ.

21 c) B Dc1 Dn2 D2 घोराणि (for भीमानि). — For 21abc, S subst.:

937* तावुभौ शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
भूरिश्रवाः सात्यकिश्च.
[(L. 2) G1 M1. 2. 5 सत्यकश्.]

— d) S महारथौ (for परस्परम्).

22 a) K2 D5 G5 सोमदत्तिस् (for सौम°). K5 B2 च (for तु). — b) D2 जघान त्रिभिराशुगैः. — c) D4 M3. 4 -श्रेष्ठो (for -श्रेष्ठ). — d) T G2 विव्याथ. G1 M दशभिः (for निशितैः).

C. 7. 5902
B. 7. 142. 24
K. 7. 142. 13

मुमोच निशितान्बाणाञ्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २३
तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्तरिक्षे विशां पते ।
अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥ २४
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् ।
उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २५
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्तताम् ॥ २६
निर्भिदन्तौ हि गात्राणि विक्षरन्तौ च शोणितम् ।
व्यष्टम्भयेतामन्योन्यं प्राणद्यूताभिदेविनौ ॥ २७
एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ।
परस्परमयुध्येतां वारणाविव यूथपौ ॥ २८
तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ।
जिगीषन्तौ परं स्थानमन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २९
सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ।
हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥ ३०
संप्रैक्षन्त जनास्तत्र युध्यमानौ युधां पती ।
यूथपौ वाशिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुञ्जरौ ॥ ३१
अन्योन्यस्य हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ।

23 M5 om. 23. — ^{b}) D2.4.5 G5 सोमदत्तिर् (for सौम°). — For 23^{abc}, G1 M1–4 subst.:

938* दशभिः सत्यकोऽविध्यत्सौमदत्तिमथाशुगैः ।
सौमदत्तिः शरानस्यन्.

— ^{d}) Dn2 om. from शिनि up to सात्यकिः (in 24^{d}). D4.7.8 शनि- (sic) (for शिनि-).

24 Dn2 om. up to सात्यकि. (cf. v. l. 23). — ^{b}) B (except B4) D8 अंतरीक्षे. — ^{d}) G1 M सत्यको ग्रसते प्रभो.

25 ^{a}) T G2–5 तावुभौ (for तौ पृथक्). B3.4 Dc1 अस्त्र- (for शर-). Dn1 तौ तु पृषतवृष्टिभ्याम्; D4 तौ तु पृथग्वर्षाभ्याम् (submetric). — ^{b}) G1 M अन्योन्यमभिवर्षतां. — ^{c}) Dn1 उत्तमाभिगतौ वीरौ. — ^{d}) D4 क्रुद्ध- (for कुरु-). T G3.4 -यशस्विनौ (for -यशस्करौ).

26 K5 M5 om. (hapl.) 26^{a}–28^{b}. — ^{b}) D2 महागजौ (for °द्विपौ). — ^{c}) Ś1 K (K5 om.) Dn D1–4.6 शर- (for रथ-). D2 -वृष्टिभिर्; M3 -रश्मि° (for शक्ति°). D7.8 विविधुश्च तथान्योन्यं. — M3 om. (hapl.) 26^{d}–27^{c}. — ^{d}) T G2–5 चाभ्यकृंततां. D2 विशिखैश्चाभिजघ्नतुः; G1 M1.2.4 विशिखैश्च ततक्षतुः.

27 K5 M5 om. 27; M3 om. 27^{abc} (for both, cf. v. l. 26). — ^{a}) K1.4 B (except B1) T G2–4 निर्भिंदंतौ; D2 अभिद्येतां; D4.6–8 निर्भिद्यतौ; D3 °द्यंतौ; G1 M1.2.4 विभिंदंतौ (for निर्भिदन्तौ). D2.4.7.8 T G2–5 M1.2 च; G1 M4 तु (for हि). — ^{b}) K3 Dn2 D6 हि (for च). — ^{c}) K1.2 D4–6 वि(D5 व्य)ष्टंभयेताम् (D4.5 °ताव्); Dn2 T G2 विजृंभ° (for व्यष्टम्भ°). G1 M1.2 चान्योन्यं (for अन्योन्यं). — ^{d}) G4 -नंदिनौ (for -देविनौ). D3.6 प्राणद्यूतैरदीव्यतां.

28 K5 M5 om. 28^{ab} (cf. v. l. 26). — ^{b}) D2 कुरुपांडवनंदनौ. — ^{c}) D7 om. from परस्पर up to मन्योन्य (in 29^{d}). T G2–5 ततः परम् (for परस्परम्).

29 D7 om. up to मन्योन्य (cf. v. l. 28). — ^{a}) D2.6 च दीर्घेण (for अदी°). — ^{b}) Cd. v as in text. — ^{c}) B Dc1 यियासंतौ; S गमिष्यंतौ (for जिगीषन्तौ). — ^{d}) K1–4 D1 संप्रजघ्नतुः; K5 B Dc1 Dn D3.4.6–8 संजगर्जतुः; D2.5 अभिगर्जितौ (D5 °तुः); T G2–5 संततक्षतुः (for अभिजघ्नतुः).

30 ^{a}) G1 M1.2.5 सत्यकः (for सात्यकिः). D2.4.5.7.8 G5 सोमदत्ति(D2 °दंति)श् (for सौम°). — ^{b}) G1 M बाण- (for शर-). — ^{c}) D2 योधानां तत्र हृष्टानां. — ^{d}) D2.4 अभ्यवर्ततां; D3.6 अभिवर्षतां (for अभ्य°). — For 30^{cd}, S subst.:

939* वृष्टिं तामभिवर्षन्तौ शराणां महतीं तदा ।

31 ^{a}) K2 Dn1 D4.6 संप्रेक्षंत; Dc1 D5.7.8 संप्रे- (Dc1 D7 °प्रै)क्ष्यंत; S तौ प्रै(G3.4 प्रे)क्षंत (for संप्रै°). D5 तदा (for जनास्). B Dc1 तौ तु; T G2–5 M3.4 ते च; G1 M1.2.5 सर्वे (for तत्र). — ^{b}) K5 परस्परं; T G2–5 विशां पते; Cd युधां पती (as in text). — ^{c}) K2.4.5 B D (except D1) T G2 वासिता- (for वाशिता-). — ^{d}) K4 G1.3–5 M1.2.5 प्रवृद्धाव्; K5 मिश्रिताव्; D2 प्रबुद्धाव्; D6 प्रयुक्ताव् (for प्रयुद्धाव्). — After 31, S ins.:

940* भूयो भूयः शरै राजंस्तक्षन्तौ क्रोधमूर्च्छितौ ।
अयुध्येतां महारङ्गे वने केसरिणाविव ।
मर्मज्ञाविव संक्रुद्धौ जिघांसन्तौ जगर्जतुः ।
विमर्दन्तावथान्योन्यं बलवज्रधराविव ।
अथान्योन्यं पताकाश्च रथोपकरणानि च । [5]

विरथावसियुद्धाय समेयातां महारणे ॥ ३२
आर्षभे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य विपुले शुभे ।
विकोशौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचेरतुः ॥ ३३
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
मुहुराजघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ ३४
सखड्गौ चित्रवर्माणौ सनिष्काङ्गदभूषणौ ।
रणे रणोत्कटौ राजन्नन्योन्यं पर्यकर्षताम् ॥ ३५
मुहूर्तमिव राजेन्द्र परिकृष्य परस्परम् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ३६
असिभ्यां चर्मणी शुभ्रे विपुले च शरावरे ।
निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ३७
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥ ३८
तयोरासन्भुजाघाता निग्रहप्रग्रहौ तथा ।
शिक्षाबलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ३९
तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः । . 7. 5921 . 7. 142. 43 . 7. 142. 46

संचिच्छेदतुरायस्तौ बाणैः संनतपर्वभिः ।
पुनश्च शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिववर्षताम् ।
उभौ च जघ्नतुस्तूर्णमितरेतरसारथी ।

[(L. 3) M1. 2. 4. 5 अभिसंक्रुद्धौ (for इव संक्रुद्धौ).]

32 ^{a}) D3. 6 अन्योन्यं तु; G3–5 °न्यं च (for °न्यस्य). D2 अन्योन्यस्यंदनौ हत्वा. — D4 om. (hapl.) 32^{b}–33^{c}. — ^{b}) G1 M1. 2. 5 संनिकृष्य (G1 M5 °ष्य); M3. 4 च निकृत्य (for विनि°). — D5 om. 32^{d}–33^{c}. — ^{d}) B3 Dc1 महामृधे (for °रणे).

33 D4. 5 om. 33^{abc} (cf. v. l. 32). — ^{a}) Ś1 M3. 4 शुभ्रे (for चित्रे). — ^{b}) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुते. — ^{c}) D3. 6 विकोषौ. G1 M1. 2. 5 विकोशावायतौ खड्गौ. — ^{d}) K1 समरे तु; G1 M1. 2. 5 कृत्वा चारु (for समरे तौ). T G2–5 चारु (for तौ वि-). Dn2 D2. 3. 5. 6 विरेजतुः (for विचेरतुः).

34 M3 om. 34^{ab}. — ^{b}) B4 Dn1 D4. 7 विभागशः; T G2–5 च भारत; M4 विचेरतुः (for च भागशः). — ^{c}) D3. 6 क्रोधाद् (D6 °व्) (for क्रुद्धाव्). D2 बहुधा जघ्नतुः क्रुद्धाव्. — ^{d}) D7. 8 अन्योन्यं तावरिंदमौ.

35 D2 om. 35. — ^{b}) K4 G1 M1. 2. 5 -भूषितौ (for -भूषणौ). — After 35^{ab}, B Dc1 Dn2 D3. 6 ins.:

941* भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं द्रुतम् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयन्तौ यशस्विनौ ।
असिभ्यां संप्रजह्राते परस्परमरिंदमौ ।
उभौ छिद्रैषिणौ वीरावुभौ चित्रं ववल्गतुः ।
दर्शयन्तावुभौ शिक्षां लाघवं सौष्ठवं तथा । [5]

[(L. 1) Prior half as in Cv. D3. 6 प्रसृतं (for विप्लुतं). B1. 2 (marg. as above) Dn2 सृतं (for द्रुतम्). — D3. 6 om. line 4. — (L. 5) B2 रणे (for तथा).] — ^{c}) B1 (orig.) तौ हि रणोत्कटा राजन्; B1 (marg.). 2–5 Dc1 Dn2 रणे रणकृतां श्रेष्ठाव्; T G2–5 रणोत्कटौ महावेगाव्. — ^{d}) K3 M1 परिकर्षतां; Dn1 D6 पर्यवर्षतां; D4 °धावतां; G1 समकर्षतां (for पर्य°). K4 D1 मंडलानि च भागशः (= 34^{b}).

36 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 बाहू नसी (Ś1 °सिं) च राजेंद्र; D2 तत्र पश्याम राजेंद्र. — ^{b}) B2–4 Dc1 Dn2 समाहत्य; B2 (marg.) विजेष्य च; G1 परिष्कृत्य; M1. 2 परिष्क्रम्य (for परिकृष्य). — ^{d}) D2 उभाव् (for वीराव्). G1 M1. 2. 5 (*sup. lin.*) वीरौ निश्वसतुः (M1. 2 °तः) पुनः.

37 ^{a}) D2 अ[आ]च्छिद्य (for असिभ्यां). M1. 2 वर्मणी (for चर्मणी). K5 B1 (marg.). 2–4 Dc1 Dn2 D2. 3. 5. 6 चित्रे (for शुभ्रे). — ^{b}) B1 D4. 7. 8 विमले; D2 विफले (for विपुले). Ś1 शरासने; M1. 2 °परे; M3. 4 °वरौ (for °वरे). K1–4 D1 विमले च शरासने; K5 Dn1 D5 विमले बहुतारके; B1 (marg.). 2–5 Dc1 Dn2 शतचंद्रे नराधिप; D3. 6 शतचंद्रे असी तथा. — ^{c}) Cv as in text.

38 ^{a}) M4 दीर्घबाहू (for °भुजौ). — ^{c}) D4 समरे-प्येताम्; G1 M1. 2. 5 °युध्येताम् (for °सज्जेताम्).

39 Dn1 D4. 7. 8 om. 39^{ab}. — ^{a}) T G3. 4 ततो (for तयोर्). K5 B1. 3. 4 Dc1 Dn2 D3. 5. 6 T G2–5 राजन्; D2 आसीद् (for आसन्). K4. 5 Dn2 भुजाघातान्; D2 °घातौ; D5 °घातो; D6 न भुजयो; Bom. ed. भुजाघात- (for °घाता). — ^{b}) Dn2 D2 निग्रहौ; M3. 4 °हाः (for °ह-). D2 lacuna; T G1. 2 M -प्रग्रहास् (G1 M1 °हात्) (for -प्रग्रहौ). Cd cites निग्रहप्रग्रहौ (as in text). Dc1 उभौ (for तथा). G3–5 Cv निग्रहावग्रहास्त(Cv °हौ त)था. — After 39^{ab}, D5 ins. 942*. D4 reads 39^{cd} twice. — ^{c}) Ś1 K1 Dc1 -समुद्धूताः; S -विशेषाश्च (for -समुद्भूताः). Cd as in text. — ^{d}) K1. 3 B2 D1 -प्रहर्षिणः (B2 °णाः); K5 D2. 4 (second time). 8 °र्षणौ; D4 (first time)

C. 7. 5921
B. 7. 142. 43
K. 7. 142. 46

भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ४०
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुंगवौ ॥ ४१
क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने
ततोऽब्रवीदर्जुनं वासुदेवः ।
पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं
रणे केतुं सर्वधनुर्धराणाम् ॥ ४२
प्रविष्टो भारतीं सेनां तव पाण्डव पृष्ठतः ।
योधितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ४३
परिश्रान्तो युधां श्रेष्ठः संप्राप्तो भूरिदक्षिणम् ।
युद्धकाङ्क्षिणमायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ॥ ४४
ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
उद्यम्य न्यहनद्राजन्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ४५
रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ।

-प्रहारिणाः; D7 -प्रहर्षिणौ (for °र्षेणाः).

40 ^{b}) G1 M जयार्थे (for समरे). — ^{c}) D3.6 ततो (for भीमो). K2.5 D6–8 महाञ् (for महा-). G1 M अभवद्भीम(M3.4 °द्भुज)निह्रादो. — ^{d}) K5 D4.7.8 -संपातयोर् (for -पर्वतयोर्).

41 B Dc1 Dn1 D3.5.6 ins. after 41^{ab}: D2 after 39^{ab}:

942* भुजयोक्त्रावबन्धैश्च शिरोभ्यां चावघातनैः ।
पादावकर्षसंदानैस्तोमराङ्कुशलासनैः ।
पादोदरविबन्धैश्च भूमावुत्क्रमणैस्तथा ।
गतप्रत्यागताक्षेपैः पातनोत्थानसंप्लुतैः ।

[(L. 1) D5 भुजवक्त्रावनद्धैश्च (for the prior half). D2.3.6 चावघट्टनैः; D5 चाभ्यहन्यतुः (for चावघातनैः). — (L. 2) B1–3 -संधानैस्; D2 -संनादैस् (for -संदानैस्). B2.4 Dn2 D5 तोमराङ्कुशलांज(B2 °लाश-; Dn2 °पाश-; D5 °लाल)नैः; D2 तोमराक्षविलासनैः (for the post. half). D3.6 वराहोद्धूतनिनदैः पृष्ठारोहणपातनैः. — (L. 3) D5 -विलंबैश् (for -विबन्धैश्). D5 भूतलभ्रामणैस्तथा (for the post. half). — (L. 4) D3.6 गतप्रत्यागतक्षेपैः (for the prior half). B3–5 पातनोत्पातकाप्लुतैः; D2 °त्पातनप्लुतैः; D3 °त्थापनोत्प्लुतैः; D6 °त्थापनोत्प्लुतैः (sic) (for the post. half).]

— ^{c}) G5 damaged. — After 41, B Dc1 Dn2 D5 ins.:

943* द्वात्रिंशत्करणानि स्युर्यानि युद्धानि भारत ।
तान्यदर्शयतां तत्र युध्यमानौ महाबलौ ।

[(L. 1) Prior half as in Cv. — (L. 2) B1.2 (marg. as above). 5 दर्शयतां.]

42 Before 42, G1 M1.2 ins. वासुदेवः. G1 M1.2.5 transp. 42^a and 42^b. — ^{a}) G1 M1.2.5 सत्यके (for सात्वते). — ^{c}) T G2–5 संपश्यैनं; G1 M एनं पश्य (for पश्यस्वैनं). K5 D4.7.8 संपश्य चैनं (K5 पश्य चैनं; D4 पश्यस्वैनं) सात्वतं युध्यमानं. — ^{d}) B Dn2 D2 रणे वरं; D3.6 S योसौ केतुः (for रणे केतुं). — After 42, S ins.:

944* संजय उवाच
सिन्धुराजवधे सक्तं पार्थं कृष्णोऽब्रवीत्पुनः ।
सीदन्तं सात्यकिं पश्य पार्थैनं परिरक्ष च ।

[T G2–5 om. the ref. M3.4 कृष्णः (for संजयः). — (L. 2) M1.2.5 (by corr. as above) सत्यकं (for सीदन्तं). M3.4 सत्यकं सत्यसंपन्नं (for the prior half).]

43 ^{a}) K5 B Dc1 Dn D2 भित्त्वा; G1 M तीर्त्वा (for सेनां). — ^{b}) D3.6 भित्त्वा (for तव). K2 पश्यतः. — ^{c}) G1 M1 (*inf. lin.* as in text). 2 युद्धवांश्; M5 (*sup. lin.*) युध्यते (for योधितश्). D7.8 महावीर्यः; S महाबाहुः (for °वीर्यैः). — ^{d}) D3.6 T G2–5 -सत्तमैः (D3 °म) (for भारतैः). — After 43, S ins.:

945* धार्तराष्ट्राश्च ये मुख्या ये च मुख्या महारथाः ।
निहता वृष्णिवीरेण शतशोऽथ सहस्रशः ।

44 ^{a}) K4 D3 युधां श्रेष्ठं; G1 M महाबाहुः (for युधां श्रेष्ठः). B Dc1 Dn T G2–5 परिश्रांतं युधां श्रेष्ठं. — ^{b}) B Dc1 Dn2 D5 T G2–5 -दक्षिणः (for °णम्). — ^{c}) K D1.3–8 युद्धाकांक्षिणम्. G1 M आसीनं (for आयान्तं). B Dc1 Dn2 D2 G3.4 युद्धकांक्षी समायांतं (G3.4 °सीनो); T G2.5 युद्धकांक्षी समा(G5 महा)सीनो. — ^{d}) K1 Dc1 D4–6.8 [अ]र्जुनं; B4 D7 G5 °नः (for °न).

45 Before 45, G1 M1.2.5 ins. संजयः. — ^{b}) D4 सात्वतं (for सात्यकिं). B2–4 D2 -दुर्मदः. Ś1 M3.4 सात्यकिं सत्यविक्रमं. — ^{c}) D2 उद्दिश्य (for उद्यम्य). K2 [अ]रुरुजद्; K3–5 D1.2 [अ]भ्या(K5 °त्या)रुजद्; B Dc1 Dn2 D5 [अ]भ्याहनद्; Dn1 D4.7.8 न्य(D4 नि)रुजद् (for न्यहनद्). Ś1 उद्यम्यो * रुजद्राजन्; K1 ततस्तारुजनद्राजन्. — ^{d}) D6.7 G4 मत्तोन्मत्तम्. — After 45, S ins.:

केशवार्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ॥ ४६
अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ४७
परिश्रान्तं गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
तवान्तेवासिनं शूरं पालयार्जुन सात्यकिम् ॥ ४८
न वशं यज्ञशीलस्य गच्छेदेष वरारिहन् ।
त्वत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥ ४९
अथाब्रवीद्धृष्टमना वासुदेवं धनंजयः ।
पश्य वृष्णिप्रवीरेण क्रीडन्तं कुरुपुंगवम् ।
महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथपम् ॥ ५०
हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ।
यदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५१
स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्भूरिदक्षिणः ।
व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्वतप्रवरं युधि ॥ ५२ C. 7. 5937 B. 7. 142. 59 K. 7. 142. 62

946* ततो जलदनिर्घोषः समीपे नृपसत्तम ।
[M1. 2 समीपं.]
— After 946*, T G2–5 read 51.

46 ^{a}) K1 D3. 6 तयोः (for द्वयोर्). K5 मध्ये; D3. 6 S संख्ये (for युद्धे). — ^{b}) K1 युध्य-; Dn1 D4 युधि; M3. 4 यौध- (for योध-). G1 क्रुद्धयोर्युध्यमानयोः. — ^{d}) G4 समीपे (for समरे). K1 Dc1 D4. 5 प्रेक्ष्यमाणयोः; K4 D1 वीक्ष्य°. — After 46, G1 M1. 2. 5 read 51^{ab} for the first time, repeating it in its proper place, followed by 949*.

47 G1 om. (hapl.) 47^{ab}. — ^{b}) D5 अर्जुनं समभाषत. — After 47^{ab}, B4. 5 Dn2 D2. 5. 6 ins.:

947* बहुभिर्यस्तु सेनाभिर्दुर्जयः समरेऽनघ ।

— Before 47^{cd}, M3. 4 ins. कृष्णः. — $47^{cd} = 55^{ab}$. — ^{c}) K1 पश्य कृष्णनंदकव्याघ्रं (sic; hypermetric). — ^{d}) D4. 5. 7. 8 G5 M2 सोमदत्ति- (for सौम°).

48 K2 om. (hapl.) 48^{a}–55^{b}. — ^{a}) G1 M1. 2. 5 भूमिं (for भूमौ). — ^{c}) G1 M1. 2. 5 पार्थ; Bom. ed. वीरं (for शूरं). D2 तमंतेवासिनं शूरं. — ^{d}) G1 M1. 2. 5 पालयैनं महारथं.

49 K2 om. 49 (cf. v. l. 48). — ^{a}) Dn2 D2 यज्ञसेनस्य (for °शीलस्य). — ^{b}) Dn2 वरोर्जुन (for वरारिहन्). S गच्छेत्पांडव माधवः (G5 °व). — ^{d}) G1, 5 M प्रभो (for विभो).

50 K2 om. 50 (cf. v. l. 48). Before 50, G1 M1. 2. 5 ins. संजयः. — ^{a}) G2 इति (for अथ). G2. 4. 5 हृषीकेशो; Cd हृष्टमना (as in text). G1 M1. 2. 5 अब्रवीदथ कौंतेयो. — ^{b}) G5 वासुदेवो. G1 M1. 2. 5 यशस्विनं; G4 धनंजयं (for °जयः). G2 M3. 4 वासुदेवो धनंजयं. — ^{d}) Ś1 K (K2 om.) Dn1 D1. 4. 7. 8 पुरुषर्षभं; D2 नरपुंगवं (for कुरुपुंगवम्). — K4 om. (hapl.) 50^{e}–51^{b}. — ^{f}) G1 M3. 4 क्रीडंतं (for मत्तेन). T G2. 3. 5 द्विप-; G4 गज- (for हरि-). Cd cites हरियूथपः. — After 50, Ś1 K1. 3. 5 B1. 3. 4 D (except Dc1) ins.:

948* संजय उवाच ।
इत्येवं भाषमाणे तु पाण्डवे वै धनंजये ।
[Some MSS. om. the ref. B3 ये; D7. 8 तु (for वै).]

51 K2 om. 51 (cf. v. l. 48). K4 om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). Before 51, B2 T G2–5 ins. संजय उवाच. T G2–5 read 51 after 946*, while G1 M1. 2. 5 read 51^{ab} for the first time after 46, repeating it in its proper place. G1 M1. 2. 5 ins. after the first occurrence of 51^{ab}: M3. 4 after the first occurrence of 52:

949* पातिते त्वथ शैनेये कृष्णोऽर्जुनमभाषत ।
[M3. 4 कौंतेयः कृष्णमब्रवीत् (for the post. half).]

— ^{c}) Dc1 D2 तद् (for यद्). D8 उद्दिश्य (for उद्यम्य). K1. 3 Dn1 D1. 4. 7. 8 M3 महाबाहुं (for °बाहुः). — ^{d}) D4 Cv न्यपतद्; D5 चाहनद्; D7. 8 व्यहनद्; G1 M1. 2. 5 पातयद्; M3 न्यविशद् (for न्यहनद्). D2 पातयामास तं क्षितौ.

52 K2 om. 52 (cf. v. l. 48). S (except G5) repeats 52 after 950*. — ^{b}) D5. 8 व्यकर्षन् (for विक°). — ^{c}) Dn2 D4. 5 T G2 (last three first time). 5 कुरुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठः). — ^{d}) D2 -प्रवरो (for °रं). — D2 T G1–4 M1. 2. 5 Cv ins. after 52: M3. 4 cont. after 949*:

950* अर्जुन उवाच ।
मामेव च महाबाहो परियान्ति महारथाः ।
यथाशक्ति यतन्ते मां योधयन्तो जनार्दन ।
ध्रुवं च योधयाम्येताञ्छिद्रान्वेषणतत्परान् ।
रक्षामि सात्यकिं चैव सौमदत्तिं वशं गतम् ।
अप्राप्तो न मया कृष्ण हन्तुं भूरिश्रवा रणे ।
अन्येन तु समासक्तं मनो नोत्सहते मम ।

C. 7. 5938
B. 7. 142. 60
K. 7 142. 79

अथ कोशाद्विनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे ।
निजग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥ ५३

तथा तु परिकृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
वासुदेवस्ततो राजन्भूयोऽर्जुनमभाषत ॥ ५४

अवश्यं च मया कृष्ण वृष्णिवीरस्य रक्षणम् ।
मदर्थं युध्यमानस्य कार्यं प्राणैरपि प्रभो ।
अधर्मो वास्तु धर्मो वा मम माधव माधवः ।
परेण निहतो मा स्म प्राणान्हासीन्महारथः ।
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुनः कृष्णं परानाशु शितैः शरैः ।
छादयामास संक्रुद्धः परे चापि धनंजयम् ।
एवं स युध्यते वीरः सात्यकिं च मुहुर्मुहुः ।
प्रेक्षते स्म नरव्याघ्रो भूरिश्रवसमेव च ।

[(L. 1) D2 मम चापि (for मामेव च). G1 M1. 2 परे चापि (for परियान्ति). D2 प्रहराभिमुखो रथः; M3–5 परे चाभिमुखा रथाः (for the post. half). — (L. 2) D2 यथा हि शक्तिमेतेन; T G2–4 यतेते मां यथाशक्ति (for the prior half.). D2 योधयेत्तं जनार्दनः (for the post. half). — (L. 3) M3. 4 एनान् (for एनान्). D2 यथा हि योधयेयैतान् (for the prior half). D2 छिद्रान्वेषप्रियैषिणः (for the post. half). — D2 om. lines 4–8. — (L. 5) G1 M1. 2 संप्राप्तो (for अ°). T G2–4 [ऽ]यं; Cv हि (for न). — (L. 6) G3. 4 समासक्तौ; Cv °युक्तं (for °सक्तं). T G2–4 Cv transp. मनो and मम. — (L. 9) D2 वा स; G3. 4 वा स तु (hypermetric) (for वास्तु). D2 न मे रोचेत माधव (for the post. half). — (L. 10) D2 परैरभ्याहितश्चापि (for the prior half). G3. 4 आसीन् (for हा°). D2 प्राणं हास्यंति केशव (for the post. half). — D2 T G2–4 om. the ref. — (L. 11) D2 सुनि-; G3. 4 अथ (for आशु). — (L. 12) D2 परांश्चापि धनंजयः (for the post. half). — (L. 13) D2 सं- (for स्म). D2 वीरं. G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिं). — (L. 14) D2 पुरुष-; M3. 4 च नर- (for स्म नर-).]

53 K2 om. 53 (cf. v. l. 48). B4 om. 53. S reads 53 after 956*. — ^{a}) B1. 3. 5 कोषाद्. Ś1 K1 Dc1 D1 विनिष्क्र(Ś1 °ष्क्रा)म्य; D4 G1 M1. 2 °ष्कृस्य (for °ष्कृष्य). — ^{b}) S शितं (for रणे). — ^{c}) T G2–5 च (for नि-). — ^{d}) G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for [अ]ताडयत्). — After 53, D2. 3. 5. 6 S (except G5) ins.:

951* आक्रम्य चाप्यथोद्यम्य स सासिं सुभुजो भुजम् ।
शुशुभे स भुजस्तस्य तपनीयविभूषितः ।
मध्ये रथसमूहस्य इन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ।

[(L. 1) D3. 6 अकंपयत्तथोद्यम्य; D3 आलंपनतोद्यम्य (sic); D5 अकंपयित्वाप्यथो तस्य (for the prior half). M3 om. from the post. half up to इवोच्छ्रितः (in line 3). D2. 3. 5 चापि (for सासिं). D6 स चाप्युभुजो भुजां (for the post. half). — (L. 2) T G2–4 -विभूषणः (for °षितः). — (L. 3) D2. 3. 5. 6 रण- (for रथ-). G1 M5 -सहस्रस्य (for -समूहस्य).]

— D2. 3. 5. 6 cont.: B Dc1 Dn ins. after 53:

952* ततोऽस्य छेत्तुमारब्धः शिरः कायात्सकुंडलम् ।
तावत्क्षणात्सात्वतोऽपि शिरः संभ्रमयंस्त्वरन् ।
यथा रथांगं कौलालो दण्डविद्धं तु भारत ।
सहैव भूरिश्रवसो बाहुना केशधारिणा ।

[B4 om. lines 1–2. — (L. 2) Dc1 D3. 6 उद्भ्रामयंस् (for संभ्र°). Dn1 D2. 5 शिर उद्भ्रा(D2 °रश्चाभ्रा-; D5 °रस्त्वभ्रा)मयद्भृशं (for the post. half). — (L. 3) B5 (marg.) D5 चक्रं तु (for रथांगं). D2 कुंभकारो; D3. 5. 6 कौलालं (for °लो). Dn1 यथा चक्रं कुलालस्य (for the prior half). D5. 6 दंडाविद्धं; D5 विभ्रमेत् (for भारत).]

— Dn1 D3. 5. 6 cont.: K4 ins. after 53:

953* ग्रस्तं तमतिभीमेन पञ्चास्येनेव भोगिना ।

[K4 D3 गृहीतमतिवीर्येण; Dn1 ग्रस्तं तमभि भीमेन (for the prior half).]

— T G1–4 M cont. after 951*: G5 ins. after 53:

954* हाहाकृतमभूत्सर्वं पाण्डवानां महद्बलम् ।
तावकाश्च मुदा युक्ताः सिंहनादं विचुक्रुशुः ।
निमीलिताक्षास्त्वभवञ्जनाः संग्रामभीरवः ।
तथा भूरिश्रवोग्रस्ते सात्वते नष्टविक्रमे ।

[G5 M3 om. line 1. — (L. 2) M3. 4 प्र- (for वि-). — (L. 3) G1 M1. 2 [अ]पि (for तु). — (L. 4) T G2 तदा (for तथा). G1 M1. 2. 5 (*inf. lin.* as above) भूरिश्रव(M2 °वा)ग्रस्ते; M3. 4 °श्रवे ग्रस्ते. G1 M सत्यके (for सात्वते).]

54 K2 om. 54 (cf. v. l. 48). — ^{a}) K5 B Dc1 Dn2 तं तथा; Dn1 D3. 6 तथापि (for तथा तु). K5 स्वपकृष्यंतं; S कृष्यमाणं तं (for परिकृष्यन्तं). — ^{b}) T G2–5 M3. 4 सात्यकिम्; G1 M1. 2. 5 सत्यकम् (for सात्वतम्). — ^{c}) S तदा (M3. 4 °था) (for ततो). — ^{d}) Dn1 D4. 7. 8 अर्जुनं प्रत्यभाषत; S भूयोप्यर्जुनमब्रवीत्.

55 $55^{ab} = 47^{cd}$. K2 om. 55^{ab} (cf. v. l. 48). Before 55, G1 M1. 2. 5 ins. वासुदेवः. — ^{b}) D4. 5 G5

पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥ ५५
असत्यो विक्रमः पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे ।
विशेषयति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ५६
एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ५७
विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे ।
संहर्षयति मां भूयः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ॥ ५८
प्रवरं वृष्णिवीराणां यन्न हन्याद्धि सात्यकिम् ।
महाद्विपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥ ५९
एवं तु मनसा राजन्पार्थः संपूज्य कौरवम् ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः प्रत्यभाषत ॥ ६०
सैन्धवासक्तदृष्टित्वान्नैनं पश्यामि माधव ।
एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थे करोम्यहम् ॥ ६१
इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन्वासुदेवस्य पाण्डवः ।
सखड्गं यज्ञशीलस्य पत्रिणा बाहुमच्छिनत् ॥ ६२ C. 7. 5950 B. 7. 142. 72 K. 7. 142. 86

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

सोमदत्ति- (for सौम°). — c) Ś1 तमवि *; K1. 2 lacuna; K3. 4 D1 पश्यस्येनं (for तव शिष्यं). — d) D3. 6 [अ]नुपमं; D4. 7. 8 G (except G2) M [अ]नवमं; Cd [अ]नवरं (as in text). K5 धनुषानवसं तव.

56 a) B1 (marg.). 2 (marg.). 3 Cd असह्यो; S (M1. 5 [before corr. as in text]) अनित्यो; Cdp असत्यो (as in text). Ś1 K (except K5) D1 तात (for पार्थ). — b) D7. 8 यत्तद् (for यत्र). — d) G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिं). K1 -विक्रमः. D5 कुरूणां कीर्तिवर्धनः. — After 56, K5 reads 59ab for the first time, repeating it in its proper place; while S ins.:

955* बहुभिर्महारथैरेष पराक्रान्तैर्युयुत्सुभिः ।
युद्ध्वा भृशं परिश्रान्तः क्षीणायुधपरिच्छदः ।

[(L. 1) Prior half, hypermetric. M3. 4 पराक्रांतो (for °क्रान्तैर्).]

57 Before 57, G1 M1. 2. 5 ins. संजयः. — a) T G2–5 महाराज (for °बाहुर्). — Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl.) 57cd.

58 Dc1 om. (hapl.) 58ab. — a) K5 माधव-; D5 S (except M3. 4) सात्वतां (for सात्वत-). — b) K5 D1. 3. 4 क्रीडमानम्; D2 °यानम् (for °मान). B5 [आ]हवं. G1 M क्रीडन्निव महाहवे. — c) D4 T G3. 4 स (for सं-). K1. 2. 4 S (except G5) मा (for मां). — d) K1 पुण्य-; D2 हर्ष-; S नंदि- (for कीर्ति-).

59 K5 reads 59ab for the first time after 56. — b) B2 (marg.) यत्र (for यन्न). Ś1 K1. 2 न ह(K2 निह)त्यापि; K3. 4 D1 निकृत्यापि; K5 (both times) न हत्याद्य; D5. 7. 8 G1 M निहत्याद्य; T G2–5 निह(T G2 °हं)त्येष (for न हन्याद्धि). D2 [अ]द्य (for द्धि). G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिम्). — c) Ś1 K D1–3. 5. 6 महारण्ये (for इवारण्ये). — D7 om. from 59d up to 7. 118. 34b. — d) K4 कर्षितं. S कर्षन्निव (G1 M विकर्षंति) हरिर्भृशं.

60 D7 om. 60 (cf. v. l. 59). Before 60, G1 M ins. संजयः. — a) B2–4 Dc1 तं (for तु). — b) G1 M1. 2. 5 भारतं (for कौरवम्). — After 60ab, S ins.:

956* अयुध्यतारिभिर्वीरस्तं स्म संप्रेक्षते मुहुः ।

[T G2 स; G3. 4 च (for स्म).]

After 956*, S reads 53, followed by 951* and 954*.

61 D7 om. 61 (cf. v. l. 59). — a) K2. 4 B Dc1 Dn2 D6 T G2–5 M3. 4 सैंधवे सक्त-. G1 M1. 2. 5 सैंधवाय प्रमत्तत्वान्. — b) T G2–5 न तं (for नैनं). Ś1 K (except K5) Dn2 D2. 5 माधवं (for माधव). — c) K3 B5 एतत् (for एष). — d) K5 यादवार्थं; D4 यावदर्थे; G1 M सत्यकार्थं (for यादवार्थे). — After 61, S ins.:

957* मम शिष्यो ममार्थाय युध्यते मम शत्रुभिः ।
तं कृष्ण मोक्षयिष्यामि दावात्सिंहशिशुं यथा ।

62 D7 om. 62 (cf. v. l. 59). Before 62, G1. 5 M ins. संजयः. — b) G5 बांधवः (for पाण्डवः). —After 62ab, K4 B Dc1 Dn2 D1. 5 S ins.:

११८

C. 7. 5951
B. 7. 143. 1
K. 7. 143. 1

संजय उवाच ।
स बाहुरपतद्भूमौ सखड्गः सशुभाङ्गदः ।
आदधज्जीवलोकस्य दुःखमुत्तममुत्तमः ॥ १
प्रहरिष्यन्हृतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
वेगेनाभ्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ २
स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३
नृशंसं बत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।

958* ततः क्षुरप्रं निशितं गाण्डीवे समयोजयत् ।
पार्थबाहुविसृष्टः स महोल्केव नभश्च्युता ।

[(L. 2) K4 -बाण- (for -बाहु-). D5 -प्रमुक्ता हि (for -विसृष्टः स).]

— c) Dn1 सखड्गं भूरिश्रवसः. — d) B Dc1 Dn2 सांगदं (for पत्रिणा). D4. 6 आच्छिनत् (for अच्छि°). S (G5 damaged) बाहुं दक्षिणमच्छिनत्.

Colophon om. in D5. 7. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* K1–4 B Dc1 Dn D1. 6. 8 M1. 2 जयद्रथवध. — *Adhy. name:* K5 Dc1 Dn1 D3. 6. 8 भूरिश्रवसो बाहुच्छेदः; Dn2 भूरिश्रवसो बाहुपरिच्छेदः; D1 भीमसेनप्रवेशः; T G3–5 भूरिश्रवोभुजच्छेदः; G1 M1. 2. 5 सात्यकिभूरिश्रवयुद्धं; Bom. ed. भूरिश्रवोबाहुच्छेदः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 T G2–5 139; B2 126; B5 148; Dn1 142; D3 38; G1 M1. 2. 5 138. — *Śloka no.:* Dn1 66.

118

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 7).

1 D7 om. 1a–34b (cf. v. l. 7. 117. 59). — a) B Dc1 Dn2 D8 S न्यपतद् (for अ°). — Dn1 om. (hapl.) 1b–2c. — b) B1 पंचास्य इव पन्नगः (= 2d). — After 1ab, B1. 4. 5 S ins.:

959* यन्त्रमुक्तो महेन्द्रस्य ध्वजो वृत्तोत्सवो यथा ।

[G3. 4 यज्ञ- (for यन्त्र-). B1 यंत्रान्मुक्त इवेंद्रस्य; B4 यंत्रोन्मुक्तेव शक्रस्य; B5 यंत्रोन्मुक्तो हि शक्रस्य (for the prior half). B4 वृत्तोत्सवे. B1 ध्वजो वृत्तो महोत्सवे (for the post. half).]

— D2 om. 1cd. — c) K3. 4 D1. 3 आददज्. G1 M आदधत्तव पुत्राणां. — d) B1. 4. 5 Dc1 Dn2 D3 अद्भुतम् (for उत्तमम्).

2 D7 om. 2; Dn1 om. 2abc (for both, cf. v. l. 1). — a) Ś1 K1. 2. 4 D1. 3 M5 हृतो (for हृतो). — b) G3–5 अदृष्टेन. — c) K3 B Dc1 Dn2 न्यपतद्; D3. 6 [अ]प्यपतद्.

3 D7 om. 3 (cf. v. l. 1). — a) K1–3 Dn1 D2. 8 स मोघी-; M1. 2. 5 मोघं च (for स मोघं). — b) S पार्थिवः (G5 °व) (for कौरवः). — c) G1 M1. 2. 5 सत्यकं. G1 M रोषाद् (for क्रोधाद्). — d) T G3–5 चार्जुनं (for पाण्डवम्). G1 M1. 2. 5 गर्हयन्पांडवं भृशं. — B1 (marg.) ins. after 961*: B3 (marg.). 5 S after 3:

960* स विबाहुर्महाराज एकपक्ष इवाण्डजः ।
एकचक्रो रथो यद्वद्धरणीमास्थितो नृपः ।
उवाच पाण्डवं चैव सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।

[Before line 1, B1 ins. संजयः. — (L. 1) B1 निर्बाहुर् (for विबा°). B1 इवाभुजः. — (L. 2) B1 एकश्चैकरथे युद्धे; B3. 5 एकचक्रे रथे युद्धे (for the prior half). B1 धरण्याम्. B3. 5 धरणीमास्थिते नृप (for the post. half). — (L. 3) G1 M शृण्वतः (for पश्यतः).]

4 D7 om. 4 (cf. v. l. 1). Before 4, MSS. ins. भूरिश्रवा उवाच. — a) D1 T नृशंस. D4 तव (for बत). — b) T G2–5 कर्मेह. — B1 (marg.) repeats 4c after 20ab. — c) B1 (first time) [ऽ]न्यासक्तस्य; B1 (second time) प्रमत्तस्य; D3. 6 [ऽ]भिषक्तस्य; G1 M3. 4 प्रसक्तस्य; Cd विरक्तस्य; Cv [ऽ]विषक्तस्य (for विष°). — B1 (marg.) ins. after the second occurrence of 4c: S after 4abc:

961* व्यासक्तस्य च सात्वते ।
अनागसोऽन्यमनसो.

[(L. 1) G5 स व्यासक्तस्य (for व्यासक्तस्य च). B1 सात्यकेः; G1 M सत्यके (for सात्वते). — B1 om. line 2.]

— d) D2 मम (for यन्मे). K4 D1. 6. 8 अविच्छिदः; B (except B2) त्वमच्छिदः (for अचिच्छिदः). S यन्मे त्वं बाहुमच्छिनः (T G2 °दः).

अपश्यतो विषक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ॥ ४
किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
किं कुर्वाणो मया संख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥ ५
इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥ ६
ननु नाम स्वधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
अयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ॥ ७
न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८
इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
कथमाचरितं पार्थ त्वया कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
आर्येण सुकरं ह्याहुरार्यकर्म धनंजय ।
अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतरं भुवि ॥ १०
येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र च वर्तते ।
आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११
कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२
इदं तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णेयार्थे कृतं त्वया ।
वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३
को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥ १४
व्रात्याः संश्लिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव विगर्हिताः । C. 7. 5965 B. 7. 143. 15 K. 7. 143. 17

5 D7 om. 5 (cf. v. l. 1). —^{a}) Dn1 D2. 5. 6 तु (for नु). —^{b}) K5 T G2–5 धर्मराजं; Dn1 D4. 8 धर्मात्मानं (for धर्मपुत्रं). —^{c}) K1 वि- (for किं). M3–5 त्वया (for मया). B4 युद्धे; G1. 5 M1. 2 संखे; M3. 4 संघे (for संख्ये). —^{d}) B1 Dn2 रणे; G1 M युधि (for इति).

6 D7 om. 6 (cf. v. l. 1). —^{d}) D3. 5 च (for [अ]थ). B5 D3. 5. 6. 8 च (for वा).

7 D7 om. 7 (cf. v. l. 1). —^{a}) K1 सु-; K2 B Dc1 D3. 6 [अ]स्व- (for स्व-). D4 किं (for त्वं). —^{b}) K1 [ऽ]त्यधिकः; K5 ह्यधिकः; Dn1 [ऽ]प्यधिकः (for ऽभ्य°). G1 M1. 2. 5 मतः (for परैः). —^{cd}) K1 आयुध्यमानस्य; B Dc1 Dn D3. 4. 6 सोयुध्य°; G1 M1. 2. 5 अयुध्यमानाय. S transp. कथं and रणे. Ś1 K1–3 D1 पार्थ प्र-; K4 त्वं पार्थ (for रणे प्र-). Dn1 प्रहितवान्; D3. 6. 8 प्रहत° (for प्रहृत°).

8 D7 om. 8 (cf. v. l. 1). —^{a}) K2 अप्रमत्ताय (for न प्रम°). —^{d}) S मनीषिणः (for मनस्विनः).

9 D7 om. 9 (cf. v. l. 1). —^{a}) Dn1 नीचचरितम्. Cd cites नीचः. —^{c}) D6 पार्थस्. —^{d}) B2. 4 पाप- (for त्वया). D2 त्वया चेदं महात्मना.

10 D7 om. 10 (cf. v. l. 1). D2 om. 10^{ab}. —^{a}) B2 D3. 8 त्वाहुर्; B3. 5 Dc1 प्राहुर्; G4 lacuna (for ह्याहुर्). —^{d}) B Dc1 Dn2 सुदुष्करतमं. S विदुः (for भुवि). — After 10, T G1. 2 M read 12.

11 D7 G3–5 om. 11 (for D7, cf. v. l. 1). —^{a}) Ś1 D2. 3. 6 रतः; K (except K5) D1 ततः (for नरः). Dn2 नरव्याघ्र (for नरः पार्थ). —^{b}) K4 B3 प्र-; D1 हि (for च). S (G3–5 om.) वर्तते सुसमाहितः. —^{d}) S (G3–5 om.) तदिदं दृश्यते त्वयि.

12 D7 om. 12 (cf. v. l. 1). T G1. 2 M read 12 after 10. —^{a}) D5 च (for हि). K4. 5 D2. 4. 6. 8 -वंशस्त्वं; S -वंशस्थः. —^{b}) S कौरवः सन् (for °वेयो). —^{c}) K4 क्षत्रकर्माद्; G5 सत्यधर्माद् (for क्षत्र°). Ś1 K Dn1 D1. 4. 5. 8 व्यतिक्रांतः; B2–4 Dn2 अपाक्रांतः (for अप°). —^{d}) B5 चरितं. D2 सद्वृत्ताचरितात्तथा; S दुर्वृत्तश्च(G5 °त्तं च)लितव्रतः. — After 12, S ins.:

962* अल्पस्तवापराधोऽत्र न त्वां तात विगर्हये ।

— T G2–5 M5 cont.: G1 M1–4 subst. for 13^{ab}:

963* वार्ष्णेयापसदं प्राप्य क्षुद्रं कृतमिदं त्वया ।

13 D7 om. 13 (cf. v. l. 1). —^{a}) K1. 2 D8 om. तु. Dc1 अभिप्रेतं; D3 अतिक्षत्रं (for °क्षुद्रं). —^{b}) Ś1 वार्ष्णेयार्थं; B2 (marg.; orig. as in text). 3 Dc1 रणे पार्थ (for वार्ष्णेयार्थे). —^{c}) D2 -मते (for -मतं). G1 M1. 2 कर्म (for नूनं). —^{d}) G1 M1. 2 आशु तत्कृतवानसि.

14 D7 om. 14 (cf. v. l. 1). —^{a}) G5 प्रवृत्ताय. —^{b}) B1 (marg. as in text) मुच्यते (for युध्यते). S युध्यमानाय शत्रुणा. —^{d}) B1. 2 (marg.; orig. as in text). 3. 5 Dc1 कृष्णवशो; Dn1 M1–4 °सखा; D2 °मुखो (for °सखो).

15 D7 om. 15 (cf. v. l. 1). —^{a}) B1 (marg.

'. 5965 , 143. 15 , 143. 17 वृष्ण्यन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः ॥ १५
एवमुक्त्वा महाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः ।
युयुधानं परित्यज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ १६
शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ।
यियासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ १७
सूर्ये चक्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ।
ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ १८
ततः स सर्वसेनायां जनः कृष्णधनंजयौ ।
गर्हयामास तं चापि शशंस पुरुषर्षभम् ॥ १९
निन्द्यमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किंचिदप्रियम् ।
प्रशस्यमानश्च तथा नाहृष्यद्यूपकेतनः ॥ २०
तांस्तथा वादिनो राजन्पुत्रांस्तव धनंजयः ।
अमृष्यमाणो मनसा तेषां तस्य च भाषितम् ॥ २१
असंक्रुद्धमना वाचा स्मारयन्निव भारत ।
उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फल्गुनः ॥ २२
मम सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येतन्महाव्रतम् ।
न शक्यो मामको हन्तुं यो मे स्याद्बाणगोचरे ॥ २३
यूपकेतो समीक्ष्य त्वं न मां गर्हितुमर्हसि ।

as in text) बाला: (for व्रात्या:). K$_{1.3}$ B$_{1.2.4.5}$ Dc$_1$ Dn D$_{2.4}$ T G$_{2.5}$ M$_{4.5}$ संक्लिष्ट-; B$_3$ सुश्लिष्ट- (for संश्लिष्ट-). D$_{3.6}$ -धर्माण: (for -क°). Cd क्लेशासक°. D$_8$ व्रात्य: संस्कारहीन: स्यात्. — ^{b}) K$_3$ B (except B$_1$) Dc$_1$ Dn$_2$ च; D$_5$ हि (for वि-). T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ क्षत्र- (for [ए]व वि-). G$_1$ M$_{1.2}$ द्वेष्या: क्षत्रियगर्हिता:. Cd cites प्रकृत्या (as in text). — After 15, Dn$_2$ D$_{3.5.6}$ S ins. a passage given in App. I (No. 13).

16 D$_7$ om. 16 (cf. v. l. 1). Before 16, B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1-3.6}$ S ins. संजय उवाच. — ^{a}) K$_4$ B (except B$_2$) D$_{2.3.5}$ S एवमुक्तो. T G M$_{1.2.5}$ महाराज; M$_{3.4}$ रणे राजन् (for महाबाहुर्). — ^{b}) G$_2$ सूपकेतुर्. K$_{1.2}$ G$_1$ M$_{1.2.5}$ महारथ: (for °यशा:). — After 16^{ab}, S ins. :

964* धनंजयेन वीरेण विनि:श्वस्य मुहुर्मुहु: ।

— ^{c}) K$_5$ B$_{1-4}$ Dc$_1$ Dn D$_{4.8}$ S समुत्सृज्य; B$_5$ समुत्सह्य (for परित्यज्य). — ^{d}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ D$_{3-6.8}$ प्राय (for प्रायम्).

17 D$_7$ om. 17 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B$_1$ शरेणास्तीर्य. G$_1$ M वामेन (for सव्येन). — ^{b}) D$_2$ पाणि * सुष्ठुलक्षण:. — ^{c}) D$_4$ निर्ययौ; M$_{1.2.5}$ इयासुर् (for यियासुर्). D$_6$ यियासुर्ब्रह्मणो लोकं. — ^{d}) D$_2$ रणे प्राणमथाजुहोत्. Cd cites प्राणान् and प्राणेषु (as in text).

18 D$_7$ om. 18 (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś$_1$ समादाय. Cd as in text. — ^{b}) K$_1$ प्र**; K$_2$ Dn$_1$ D$_5$ प्रसन्न-; K$_5$ D$_{2.3.6}$ M$_{3.4}$ °न्ने (for °न्नं). Cd as in text. — ^{c}) G$_1$ M गृणन् (for ध्यायन्). — ^{d}) G$_1$ M$_{1.2.5}$ तदा (for मुनि:).

19 D$_7$ om. 19 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D$_2$ कृत: (for तत:). Dn$_1$ D$_4$ च; S तु (for स). D$_3$ सर्वत्र (for स सर्व-). Dc$_1$ -सैन्यानां; S -सेनासु (for -सेनायां). — ^{b}) D$_2$ नृप:; S जना: (for जन:). D$_1$ कृष्णं. — ^{d}) Cd शशंसु: (for °स). — For 19^{cd}, S subst. :

965* गर्हयामासुरप्येतौ शशंसुर्भूरिदक्षिणम् ।

20 D$_7$ om. 20 (cf. v. l. 1). — ^{a}) K$_2$ तत:; K$_5$ तदा (for तथा). B$_1$ जेष्ठौ (for कृष्णौ). — ^{b}) Cd as in text. — After 20^{ab}, B$_1$ (marg.) repeats 4^c. — K$_{1-4}$ D$_1$ om. 20^{cd}. — ^{c}) Ś$_1$ प्रसह्मानश्च तथा; B तथा (B$_4$ तत:; B$_5$ यथा) प्रशस्यमानश्च (B$_3$ °न: स); Dc$_1$ तथा प्रशंसमान: स; S प्रशस्यमानं च तथा (G$_1$ M$_{3.4}$ तदा). — ^{d}) S नामृष्यद्; Cd नाहृ° (as in text). T G M$_{1.2}$ यूपकेतनं.

21 D$_7$ om. 21 (cf. v. l. 1). — ^{c}) S (except G$_1$) च तदा (G$_4$ M$_{2.3}$ °था) (for मनसा). — ^{d}) T G$_{2-5}$ तत्र (for तस्य). G$_1$ M यूपकेतुं समीक्ष्य च.

22 D$_7$ om. 22 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{2.3}$ वाच:; Dn$_1$ T G$_2$ राजन् (for वाचा). G$_1$ M$_{1.2}$ संक्षुब्धमनसो भूत्वा; M$_{3-5}$ असंक्षुब्धमना भूत्वा. — ^{b}) Dn$_1$ स्मयन्निव च भारत; G$_1$ M कृपया च परिप्लुत:. — ^{d}) D$_2$ संक्षेपम्. K$_4$ B D (D$_7$ om.) फाल्गुन:; K$_5$ भारत (for फल्गुन:).

23 D$_7$ om. 23 (cf. v. l. 1). Before 23, M$_{3.4}$ ins. अर्जुन:. — ^{a}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ समं; D$_1$ यूयं (for मम). K$_{3.4}$ D$_{1.5}$ च (for ऽपि). — ^{b}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ B Dc$_1$ Dn D$_{1.2.6}$ [ए]व (B$_5$ D$_2$ °वं) (for °तन्). — ^{c}) Ś$_1$ K$_{1.3}$ हातुं (for हन्तुं). — ^{d}) Ś$_1$ शर- (for बाण-). B$_5$ D$_5$ T G$_{2-4}$ -गोचर: (for -गोचरे).

24 D$_7$ om. 24 (cf. v. l. 1). — ^{a}) T G$_{2-5}$ यूप-

न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ २४
आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णिवीरं जिघांसतः ।
यदहं बाहुमच्छैत्सं न स धर्मो विगर्हितः ॥ २५
न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ।
अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को न पूजयेत् ॥ २६
एवमुक्तस्तु पार्थेन शिरसा भूमिमस्पृशत् ।
पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ॥ २७
एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महाद्युतिः ।
यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥ २८
अर्जुन उवाच ।
या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च वदतां वरे ।
नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि शलाग्रज ॥ २९
मया तु समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ।
गच्छ पुण्यकृताँल्लोकाञ्शिबिरौशीनरौ यथा ॥ ३०

C. 7. 5998
B. 7. 143. 47
K. 7. 143. 59

केतुं. Dn2 निरीक्ष्यैतन्; D2 समीपस्थं (for °क्ष्य त्वं). B Dc1 Dn1 S [ए]तन् (B5 °वं) (for त्वं). — ^{b}) B4 Dn2 न मामर्हसि गर्हितुं. — ^{c}) K4 अवज्ञाय. — ^{d}) T G2–5 च मां; G1 M परान् (for परम्). D2 युक्तं गर्हितुमात्मनः.

25 D7 om. 25 (cf. v. l. 1). — ^{c}) B3 Dn2 ऐच्छत्सं; Dc1 Dn1 D2. 5. 6 T G2–5 M3. 4 अच्छेत्सं (M3. 4 °त्स्यं) (for अच्छैत्सं). — ^{d}) T G2–5 स धर्मो न (by transp.). M3. 4 तत्र किं गर्ह्यमस्य (M4 °स्ति) च. — For 25^{cd}, G1 M1. 2. 5 subst.:

966* अच्छिनं यदहं बाहुं तत्र गर्ह्यं किमस्ति च ।

26 D7 om. 26 (cf. v. l. 1). — ^{a}) S च (G1. 3 M हि) पुनर् (for बालस्य). — ^{b}) D8 विचर्मिणः; G3–5 विवर्मना; M4 विवर्मिणः. — ^{d}) K5 B1–4 Dc1 Dn1 D2–6. 8 नु (for न). B5 [ऽ]न्वपूजयत्. — For 26^{cd}, S subst.:

967* नाभिमन्योर्वधं यूयं गर्हयध्वं कुतस्तदा ।

— After 26, S ins. a passage given in App. I (No. 14).

27 D7 om. 27 (cf. v. l. 1). M3. 4 om. 27. M5 om. 27–28. — ^{a}) D2 उक्ते. B Dc1 Dn स (for तु). — ^{c}) Ś1 K D1. 3. 5 चापि; Dn1 D4 चास्य; D2. 6 चाप (for चैव). M1. 2 सत्येन (for सव्येन). D8 पाणिमादाय सव्येन. — ^{d}) G1 M1. 2 यस्य (for अस्य). Cv लक्षणं (for दक्षिणम्). T G2–5 प्राहिणोद्दक्षिणे भुजे (G2. 5 °णं भुजं). ❀ Cd: पाणिना सव्येन दक्षिणं भुजमर्जुनस्य समीपे प्राहिणोत् । ❀

28 D7 M5 om. 28 (cf. v. l. 1, 27). — ^{a}) B3. 4 Dn1 च (for तु). — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 सूतः; D4. 8 तस्य (for ततः). D6 श्रुत्वा राजन्; T G3–5 M4 तत्र श्रुत्वा (for ततः श्रुत्वा). Dc1 महामुनिः; Dn1 D4. 8 महारथः (for °द्युतिः). — ^{c}) B4 महाबाहुस् (for °राज). — ^{d}) T G2–5 पराङ्मुखः (for अवा°). Cd as in text.

29 D7 om. 29 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D5 च (for मे). — ^{b}) B Dc1 Dn2 D3. 6 बलिनां (for वदतां). K4. 5 B5 D2 G2. 5 M5 वर; D4. 5 वरः (for वरे). — ^{cd}) B4 transp. च and मे.

30 D7 om. 30 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B Dc1 Dn2 D2 S त्वं (for तु). D8 *मनुज्ञातः. — ^{b}) D4 तु (for च). — After 30, K2 (marg.). 4 B Dc1 Dn D1–3. 5. 6 ins.:

968* वासुदेव उवाच ।
ये लोका मम विमलाः सकृद्विभाता
ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीष्यमाणाः ।
तान्क्षिप्रं व्रज सततानिहोत्रयाजि-
न्मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयानः ।

[K4 Dn1 श्रीकृष्ण (for वासुदेव). — (L. 1) K4 B2. 3 Dc1 D1. 3. 5. 6 सकृद्विभांति; B4 स्वर्गवद्भाति; Dn1 सकृद्विहर्तुं (for सकृद्विभाता). — (L. 2) D3 सुरवृषैर् (for °षभैर्). D6 अवाप्यमानाः (for अपीष्यमाणाः). — (L. 4) D8 गरुडोत्तमांशजातः.]

— After 968*, D5 ins. an addl. colophon [*Adhy. name :* भूरिश्रवाबाहुच्छेदः].

On the other hand, S ins. after 30 :

969* संजय उवाच ।
धनंजये ब्रुवत्येवं घृणया च परिप्लुते ।
अवाङ्मुखा बभूवुश्च सैनिकाः सर्व एव ते ।
मुहूर्तादिव विश्रम्य सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
अमर्षवशमापन्नः सौमदत्तिनिराकृतः ।

[T G2–5 om. the ref. — (L. 1) G1 M1. 2. 5 कृपया (for घृणया). M3. 4 समभिप्लुते (for च परि°). — M3. 4 om. (hapl.) line 2. — (L. 3) G1 M1. 2 विश्राम्य; M3. 4

7. 6001 7. 143. 49 7. 142. 63 संजय उवाच ।

तत उत्थाय शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय चिच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ।। ३१
निहतं पाण्डुपुत्रेण प्रमत्तं भूरिदक्षिणम् ।
इयेष सात्यकिर्हन्तुं शलाग्रजमकल्मषम् ।। ३२
निकृत्तभुजमासीनं छिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशतां सर्वसैन्यानां निन्द्यमानः सुदुर्मनाः ।। ३३
वार्यमाणः स कृष्णेन पार्थेन च महात्मना ।
भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ।। ३४
कर्णेन वृषसेनेन सैन्धवेन तथैव च ।
विक्रोशतां च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ।। ३५
प्रायोपविष्टाय रणे पार्थेन छिन्नबाहवे ।
सात्यकिः कौरवेन्द्राय खड्गेनापाहरच्छिरः ।। ३६
नाभ्यनन्दन्त तत्सैन्याः सात्यकिं तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरूद्वहम् ।। ३७
सहस्राक्षसमं तत्र सिद्धचारणमानवाः ।
भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ।। ३८
अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्य कर्मभिः ।

चाश्वस्य (for विश्रम्य). — $M_{3.4}$ om. line 4. — (L. 4) G_{3-5} सोमदत्ति- (for सौम°).]

31 D_{7} om. 31 (cf. v. l. 1). G_{5} partly damaged. S om. the ref. — ^{a}) $Ś_{1}$ K_{1-4} D_{1} अथो($Ś_{1}$ समु)त्थितस्तु शै(K_{4} सै)नेयो; K_{5} B D_{c1} Dn $D_{2-6.8}$ उत्थितः स तु शै(K_{5} D_{n1} $D_{2.3.5.6.8}$ °तस्तु स शै-; D_{4} °तस्तु स सै)नेयो. — ^{b}) D_{n1} $D_{4.5}$ सोमदत्तिना; D_{2} सौमदंतिना. — M_{1} reads line 3 of 970* for the first time, after 31^{ab}; while $M_{3.4}$ ins. 970* after 31^{ab}. $M_{1.3.4}$ om. 31^{cd}. — ^{c}) K_{5} B_{4} $D_{2.4}$ चिच्छेद; D_{3} जग्राह (for चिच्छित्सुः). — After 31, M_{5} ins. 970*.

32 D_{7} om. 32 (cf. v. l. 1). $M_{1.2}$ read 32 twice. M_{2} om. 32^{ab}. G_{1} reads 32^{ab} after 970*. — ^{a}) K_{1} निहितं; D_{2} विहितुं; D_{4} न हि तं (for निहतं). G_{1} M_{5} तव (for पाण्डु-). — ^{b}) B D_{c1} D_{n2} प्रसक्तं (for प्रमत्तं). — D_{3} om. 32^{c}–33^{b}. — ^{cd}) M_{4} यियेष. M_{5} न्यहनत्सत्यको राजन्पापात्मा दग्धकिल्बिषं. — G_{1} ins. after 32: $M_{1.2}$ after the first occurrence of 32: $M_{3.4}$ after 31^{ab}: M_{5} after 31:

970* निवार्यमाणः कृष्णेन फल्गुनेन च मारिष ।
प्रायोपविष्टस्य सतः पार्थच्छिन्नभुजस्य च ।
नृशंसं कृतवान्पापो युयुधानो नराधिप ।

[$M_{3.4}$ om. lines 1–2. M_{1} reads line 3 for the first time after 31^{ab}.]

33 D_{7} om. 33 (cf. v. l. 1). D_{3} om. 33^{ab} (cf. v. l. 32). K_{4} om. (hapl.) 33^{d}–35^{c}. G_{5} partly damaged. — ^{a}) $D_{5.6}$ निकृंत-. — ^{c}) $B_{1.2}$ D_{c1} क्रोशता. $B_{1.2.4}$ D_{c1} -सैन्येन; B_{5} -सैन्यानि. — M_{3} repeats 33^{d}–34^{b} after 35^{abc}. — ^{d}) K_{1} विंद्यमानः; D_{4} विद्य° (for निन्द्य°). D_{2} सुशर्मणः; G_{1} $M_{1.2.5}$ मुहुर्मुहुः (for सुदुर्मनाः).

34 For the repetition in M_{3}, cf. v. l. 33. D_{7} om. 34^{ab} (cf. v. l. 1). K_{4} om. 34 (cf. v. l. 33). M_{5} om. 34^{a}–36^{b}. G_{5} partly damaged. — ^{c}) $M_{1.2}$ -रक्ष्याभ्याम्.

35 For the repetition in M_{3}, cf. v. l. 33. K_{4} om. 35^{abc} (cf. v. l. 33). M_{5} om. 35 (cf. v. l. 34). G_{5} damaged. — ^{c}) $M_{1.2}$ तु (for च). B_{5} $D_{3.6}$ क्रोशतां सर्वसैन्यानाम्. — ^{d}) G_{1} M_{1-4} मावधीस् (for अवधीत्). $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ यतव्रतः; $B_{1.5}$ T G_{2} धृतव्रतं (for यतव्रतम्).

36 M_{5} om. 36^{ab} (cf. v. l. 34). — ^{a}) D_{2} प्रायोपविष्टे च; T $G_{3.4}$ M_{1} (*sup. lin.* as in text). 3. 4 °विष्टस्य; Cd °विष्टाय (as in text). — ^{b}) D_{2} -बाहुके; G_{4} -बाहुनः (for -बाहवे). M_{1} (*sup. lin.* as in text). 3. 4 पार्थच्छिन्नभुजस्य ह (M_{1} च). — ^{c}) K_{5} $D_{2.5}$ कौरवेंद्रस्य; B D_{c1} D_{n2} G_{5} °वेयाय; T $G_{3.4}$ $M_{3.4}$ °वेयस्य (for °वेन्द्राय). — ^{d}) $Ś_{1}$ D_{5} [अ]पातयत्; K (except K_{2}) B $D_{2.4.7.8}$ T $G_{2.5}$ [अ]पहरत्. — For 36^{cd}, G_{1} $M_{1.2.5}$ subst.:

971* सत्यकः कुरुमुख्यस्य चिच्छेदैव शिरस्ततः ।

37 ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1.2}$ D_{n1} $D_{1.4-6.8}$ G_{3} नाभ्यनंदत. $K_{2.3}$ B_{1} D_{n1} $D_{4.7.8}$ G_{3-5} तं सैन्याः; B_{2-5} D_{c1} D_{5} सैन्यानि (for तत्सैन्याः). G_{1} M नाभ्यनंदंस्तथा ($M_{4.5}$ °दा) वीराः. — ^{d}) D_{2} यतव्रतं (for यज्जघान). D_{5} कुरुध्वजं (for कुरूद्वहम्).

38 ^{a}) D_{n1} तच्च; D_{5} चैव (for तत्र). S समाश्रयत (G_{1} M °यंस्तु) तं तत्र. — K_{2} om. 38^{bc}. — ^{d})

पक्षवादांश्च बहुशः प्रावदंस्तस्य सैनिकाः ॥ ३९
न वार्ष्णेयस्यापराधो भवितव्यं हि तत्तथा ।
तस्मान्मन्युर्न वः कार्यः क्रोधो दुःखकरो नृणाम् ॥ ४०
हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ४१
सात्यकिरुवाच ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषथ ।
धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ४२
यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः ।
युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व वो गतः ॥ ४३
मया त्वेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ।
यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन्हन्यात्पदा रुषा ।
स मे वध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥ ४४
चेष्टमानं प्रतीघाते सभुजं मां सचक्षुषः ।
मन्यध्वं मृतमित्येवमेतद्वो बुद्धिलाघवम् ।
युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुंगवाः ॥ ४५ C. 7. 6016 B. 7. 143. 64 K. 7. 143. 82

D7.8 प्रायो गतं. Ś1 हि तं (for हतम्).

39 ^{a}) K1 ते (for तं). S अ(G1 M ना)पूजयंश्च (for अपूजयन्त). K4 D8 अपूजयंस्ततो देवा. — ^{b}) K5 चास्य; Dn1 तेस्य (for तस्य). S सात्यकिं (M1.2.5 सत्यकं) तेन (T G2–5 पूर्व-) कर्मणा (=37^{b}). — ^{c}) T G2–4 M3 पक्ष(G3.4 °क्षि)पातांश्; G5 पक्षापाकांश् (for पक्षवादांश्). G1 M तु (for च). B Dc1 Dn2 सुबहून् (for बहुशः). — ^{d}) K1 प्रापदंस्; K2 Dn1 प्रवदंस्; M1.2 प्रवादंस् (for प्रावदंस्). B Dn2 तव; D2.8 अस्य; S तत्र (for तस्य). D5 प्रवदंस्यस्य सैनिकाः.

40 ^{a}) D2.6 वार्ष्णेयस्यापराधोपि (D2 °राधेन); S न वार्ष्णेयेप(G1 M1.2.5 सत्यकेप-; M3.4 वार्ष्णेयाप)राधोस्ति. — ^{c}) K3 वा (for वः). — ^{d}) K5 B Dc1 Dn2 D4.7.8 M5 दुःखतरो (for °करो).

41 G1 M2.5 om. 41. M1 reads 41 (*inf. lin.*; *sec. m.*). — ^{a}) K3–5 B Dn2 D4.7.8 T G2 M1.3.4 चैव (for चैष). — ^{c}) Dn1 D4.7 [ऽ]स्य हि (by transp.); D8 [ऽ]स्य वि-; G5 [ऽ]प्यस्य; M3 यस्य. K1–3 B (except B2) D (except Dn2) M1.3.4 धात्रैष; T G2–4 धात्रेह. — After 41, S (G1 M2.5, after 40) ins.:

972* मर्तव्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव वा ।
मन्यध्वं मृत इत्येव मा भूद्वो बुद्धिलाघवम् ।
तस्मिन्हते महाबाहौ यूपकेतौ महात्मनि ।
धिगेनमिति चाक्रन्दन्क्षत्रियाः क्रोधमूर्च्छिताः ।
अन्येन युक्तमित्येव भवितव्यं तथेति च । [5]
केचिदासन्विमनसः केचिद्दुःखसमन्विताः ।

[(L. 1) M2 परमं (for च°). — (L. 2) = (var.) 45^{cd}. G1 M मृतम् (for मृत). T -लाघवः. — (L. 3) G3–5 धूपकेतौ (for यूप°). — (L. 5) M4 तथैव (for तथेति).]

42 ^{b}) K3 G1 M1–4.5 (*sup. lin.*) यन्मा; K5 B4 मां यत् (by transp.); T G2–5 मंदाः. K B2 Dn1 D1–3.6.8 M5 प्रभाषत (for °षथ). — ^{c}) D2 अधर्मस्था; T G2–5 अधिष्ठाय (for अधर्मिष्ठा). K2 धर्मवादेन धर्मिष्ठा. — ^{d}) K5 D5.7.8 T G2–5 M3 आश्रिताः (for आस्थिताः).

43 D6 om. 43. D2 transp. 43 and 44. — ^{a}) D2 मूढः (for बालः). — ^{b}) D2 -विशारदः (for -विनाकृतः). — ^{c}) D2 बहुभिर् (for युष्माभिर्). — ^{d}) K1 वै (for वो).

44 D2 transp. 43 and 44. — ^{a}) D2.3 च (for तु). K4 परिज्ञातं. — ^{b}) B5 क्षये; Dn1 D7.8 पक्षे; Cd. v क्षेपे (as in text). K2 कस्यचिद्; Cd. v कस्मिंश्चिद् (as in text). T G2–5 आहवे (for एव हि). Dn1 D4 Cv तु (for हि). — After 44^{ab}, S ins.:

973* श्रुत्वा तत्सर्वभावेन गर्हयध्वं न चार्जुनम् ।
[T G2 M3.4 वा (for च).]

— T G2–5 cont.: K5 D5.7.8 ins. after 44^{ab}:

974* शृणुध्वं सर्वमेवेह श्रुत्वा गर्हथ मानवाः ।
[K5 D5.7.8 सर्वे. K5 D5.8 मां नराः; D7 मां नृपाः (for मानवाः).]

— ^{c}) D6 निक्षिप्य; G1 M1.2.5 निष्पीड्य; M3.4 निपीड्य (for निष्पिष्य). — ^{d}) Ś1 K1.2 D5 जीवं; Cd जीवन् (as in text). Dn1 D7.8 यदा; T G2–5 नरो (for पदा). D2 जीवन्हास्यति वै रुषा; G1 M जीवंतं न्यहनत्पदा.

45 ^{a}) B2 (marg.; orig. as in text) प्रतीघातैः; D2 प्रतिज्ञाते; D7 प्रतिघाते (for प्रतीघाते). — D8 om. (hapl.) 45^{bcde}. — ^{b}) K1 D1 च (for मां). K1.4 सु (for स-). D4.7.8 T G2 सुभुजं मां सु(D4 स)चक्षु-

C. 7. 6017
B. 7. 143. 65
K. 7. 143. 83

यत्तु पार्थेन मत्स्नेहात्त्वां प्रतिज्ञां च रक्षता ।
सखड्गोऽस्य हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ४६
भवितव्यं च यद्भावि दैवं चेष्टयतीव च ।
सोऽयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ॥ ४७
अपि चायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि ।
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥ ४८
संजय उवाच ।
एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपाण्डवाः ।
न स्म किंचिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ४९
मन्त्रैर्हि पूतस्य महाध्वरेषु
यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य ।
मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
न तत्र कश्चिद्वधमभ्यनन्दत् ॥ ५०
सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ।
अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं

षः (D4 °षा); G1. 3–5 M परमं यत्नमास्थितं (G1 M3. 4 °तः); Cv as in text. —45^{cd} = (var.) line 2 of 972*. G1 M1. 2. 5 om. 45^{cdef}. —^{c}) Dn1 D4. 5. 7. 8 G3–5 पश्यध्वं (for मन्यध्वं). B Dn D2. 3 मृत (for मृतम्). —^{e}) D7. 8 वा (for हि). —^{f}) D4 [ऽ]पि; D8 हि (for मे).

46 D7 om. 46^{a}–47^{a}. —^{a}) K5 B2 Dn2 D1. 3. 6. 8 मे स्नेहात्; B1. 3–5 Dc1 T G2–5 M4 मां दृष्ट्वा (for मत्स्नेहात्). —^{b}) D5 स्व- (for त्वां). K4 D1. 4 रक्षिता. B Dc1 प्रतिज्ञामभिरक्ष(Dc1 °क्षि)ता; D2 प्रतिज्ञा रक्षिता मम; Dn2 D3. 6 प्रतिज्ञा चाभिरक्षिता; S प्रतिज्ञां (M3 °ज्ञा) परि(G3 प्रति-)रक्षता (G1 °क्षितां; G3 °क्षत; M1–3 °क्षिता). —^{c}) M1. 2 सखड्गस्य (for °ड्गोऽस्य). D1. 3. 6 हतो; M1. 2. 5 [आ]हतो (for हतो). —^{d}) Ś1 अहं तेन; K5 D5 अनेनैव (for एतेनैव).

47 D7 om. 47^{a} (cf. v. l. 46). K4 om. 47^{a}–48^{a}. —^{a}) B (except B1) Dc1 D2 हि (for च). M3. 4 तद् (for यद्). —^{b}) K5 तद्दैवं चेष्टते तथा; Dn1 D7. 8 S दैवं चेष्टयते हि तत् (Dn1 °तेथ वा; D7. 8 °ते यथा; G1 M1. 2 °ते हि तं). — After 47, B4 ins. 975*.

48 K4 om. 48^{a} (cf. v. l. 47). B4 reads 48^{ab} after 976*. —^{a}) S अपि चे(M2 मो)दं पुरा गीतम्. —^{b}) Ś1 K1–4 D1 शब्दो; S एवं (for श्लोको). D4. 7. 8 पुरा (for भुवि). — Ś1 K1–4 B1–3. 5 Dc1 D1–3. 6 ins. after 48^{ab}: B4 after 47: Dn1 after 977*:

975* न हन्तव्याः स्त्रिय इति यद्ब्रवीषि प्लवंगम ।

[= Rām. 6. 81. 28^{ab}. D3 ब्रवीमि (for ब्रवीषि).]

— B1 (marg.). 4 Dn1 cont.: K5 D4. 5. 7. 8 ins. after 48:

976* सर्वकालं मनुष्येण व्यवसायवता सदा ।

[D5 सर्वं कार्यं (for सर्वकालं). K5 D5 व्यवसायरतात्मना; D8 °यं च शासता (for the post. half).]

— 48^{cd} = Rām. 6. 81. 28^{cd}. —^{d}) D4 वा (for तत्). — After 48, Dn1 D5 S ins.:

977* अनुष्ठितं मया तच्च तस्माद्गर्हथ मूढवत् ।

[D5 तत्र (for तच्च). G1 M गर्हध्वं मूढवत्कथं (for the post. half).]

49 ^{a}) Ś1 K (except K4) D2. 4. 5. 7. 8 एवमुक्त्वा; Dn1 D1 G3–5 °मुक्ता (for °मुक्ते). K5 Dn1 D4. 7. 8 महाबाहो (for °राज). —^{b}) K1. 2 D1 सर्व- (for सर्वे). S च कुरु- (for कौरव-). K3 B Dc1 -पुंगवाः (for -पाण्डवाः). Dn2 D2. 3. 6 सर्वे पांडवकौरवाः. —^{c}) D2 तस्य (for न स्म). D2. 3. 6 अभाषंतो. S न किंचित्प्रत्यभाषंत. —^{d}) B2 (orig.). 4. 5 तमपूजयन्; B2 (marg. as in text) D8 समपूजयत्. S मनसापूजयंश्च तं.

50 ^{a}) B Dc1 Dn2 T G1–4 M3. 4 मंत्राभि-; M1 मंत्राति-; M2. 5 मंत्रादि- (for मन्त्रैर्हि). K1 पूतैस्तु; G1. 3. 4 M3 -भूतस्य (for पूतस्य). —^{b}) G3 यशस्विनौ. S काम- (for भूरि-). —^{c}) S कश्चिन् (for तस्य). — For 50^{abc}, D2 subst.:

978* मन्त्रैः पूतस्य सुमहत्स्वधरेषु यशस्विनः ।
भूरिश्रवस (sic) तस्याशु नैवारण्यगतस्य च ।

—^{d}) B1 Dn D2. 3 तस्य (for तत्र). S यूपकेतोर् (for तत्र कश्चिद्).

51 ^{a}) Ś1 सुनीच-; B2 (marg.; orig. as in text) सुनाल-; D2 सुवीत-; G2 आनीच-; G5 अनीच- (for सुनील-). D2. 3 वदनं हि (D3 च); D6 च शिरो हि; G2–5 परमस्य (for वरदस्य). —^{b}) K2 -रोहिताक्षं. — After 51^{ab}, D2 ins.:

979* दृष्ट्वा सुनासं सुकपोलयुक्तं ।

न्यस्तं हविर्धानमिवोत्तरेण ॥ ५१
स तेजसा शस्त्रहतेन पूतो
महाहवे देहवरं विसृज्य ।
आक्रामदूर्ध्वं वरदो वरार्हो
व्यावृत्य धर्मेण परेण रोदसी ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

११९

धृतराष्ट्र उवाच ।
अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ।
तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १
स कथं कौरवेयेण समरेष्वनिवारितः ।
निगृह्य भूरिश्रवसा बलाद्भुवि निपातितः ॥ २

संजय उवाच ।
शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३
अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ।
बुधस्यासीन्महेन्द्राभः पुत्र एकः पुरूरवाः ॥ ४ C. 7. 6028 B. 7. 144. 4 K. 7. 144. 5

— ^{c}) D2 सैन्यस्य (for मेध्यस्य). Ś1 K D1. 2. 6 निकृत्य ; D5 निकृतं ; S प्रकृत्तं (for निकृत्तं). — ^{d}) Ś1 K1. 2 D2 हविर्धान ; Cd °नम् (as in text). K4 B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn2 D3–6 इवांतरेण ; G3. 4 M3. 4 अथोत्त° (for इवोत्त°). Cd cites उत्तरेण (as in text).

52 ^{a}) K4 G1 M1. 2. 5 स्व- (for स). B2 D7. 8 S (except G5) -कृतेन ; D2 -हतश्च ; D4. 5 -पूतेन (for -हतेन). Cv as in text. — ^{b}) K देववरं ; G1 M1. 2. 5 देहमिमं (for देहवरं). D2 महीं दहेद्देहवरं विसृष्टं. — ^{c}) D2 अक्रामद् ; D4 प्राक्रम्य ; D7. 8 प्राक्रामद् ; G1 M उत्क्रामद् (for आक्रामद्). — ^{d}) K1 D5 व्यावृत्त- ; K5 D4. 8 ह्यावृत्य ; D7 ह्यभिवृत्य ; G1 M1. 2. 5 वितत्य ; Cd व्यावृत्य (as in text). A few MSS. and Cd रोदसीं.

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* K1. 2. 5 B Dc1 Dn D1–3. 5–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1 चतुर्थदिवसे ; K4 चतुर्थयुद्धदिने ; G5 चतुर्थेऽहनि. — *Adhy. name :* K5 D2. 5. 6. 8 भूरिश्रवसो व(D8 °सोर्व)धः ; B2–4 G1. 3–5 भूरिश्रववधः ; Dc1 Dn भूरिश्रवावधः ; T M1. 2. 5 भूरिश्रवोवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : B1. 3 T G2–5 140 ; B4 Dn1 143 ; B5 149 ; D2 145 ; D3 39 ; G1 M 139. — *Śloka no. :* Dn1 55.

119

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 After the ref., Dn1 (omitting 1–2) ins. :

980* शैनेयस्य च वोत्पत्तिर्भूरिश्रवसमेव च ।
विस्तरेण ममाचक्ष्व सर्वमेव तु संजय ।

— For 1^{ab}, G1 M subst. :

981* अजितो द्रोणभीष्माभ्यां कर्णेन च कृपेण च ।

— After 1^{ab}, S ins. :

982* यश्चैवोत्सहते जेतुं समस्तं मामकं बलम् ।

— ^{c}) G1 M1. 2. 5 तीर्णसैन्यार्णवो वीरः.

2 Dn1 om. 2 (cf. v. l. 1). — ^{a}) M5 तथा (for कथं). Ś1 K1. 2 G3–5 कौरवेयेन ; D1 °णार्य. — ^{b}) K2 समरे परिवारितः ; Dc1 समरेष्यनिवा° ; D3. 6 समरे च (D6 स) निवारितः ; D7. 8 समरेष्वभिवा° ; S समरेष्वनिवर्तिना. — ^{c}) G1 M1. 2 भूरिश्रवसो. — ^{d}) D1 वनाद् (for बलाद्). G1 M युधि (for भुवि).

3 ^{a}) T G2–5 M5 यथा (for इह). Dc1 D7 [उ]त्पत्तिः ; D4 व्यक्तिः. — ^{b}) K4 D5 सैनेयस्य. D4. 7 पुरा यथा (by transp.) ; D5 यशस्विनः ; G1 M यथातथं. — ^{c}) B4 यथा हि ; G1 M1. 3. 4 क्षेपं च ; M2 क्षयाच्च ; M5 क्षयाय (for यथा च). — ^{d}) K5 महान् (for नृप). — After 3, S (except G3. 4) ins. :

C. 7. 6029
B. 7. 144. 5
K. 7. 144. 5

पुरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृतः ।
नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ॥ ५
ययातेर्देवयान्यां तु यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ।
यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रुतः ॥ ६
यादवस्तस्य च सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः ।
शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः ॥ ७
धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभून्नृपः ॥ ८
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९
तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाप्तवान् ।
निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान्रथमारोपयच्छिनिः ॥ १०
तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभः ।
नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ॥ ११
तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धं चित्रमद्भुतम् ।
बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२
शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ॥ १३

983* ब्रह्मणस्त्वभवत्पुत्रो मानसोऽत्रिर्महातपाः ।
[G5 post. half. damaged. M3. 4 महायशाः (for °तपाः).]

4 G5 partly damaged. —^{b}) Ś1 D3. 6 सोमस्य च; D4 तस्य सूनुर् (for सोमस्य तु). D2 [अ]थ भवत् (for तु बुधः). B (except B4) D2 G5 सुतः (for स्मृतः). — After 4^{ab}, D2 ins. :

984* यदुर्नाम महाराज सर्वशास्त्रविशारदः ।

— K1 om. (hapl.) 4^{c}–5^{b}. D2 om. (hapl.) 4^{c}–6^{b}. —^{c}) Ś1 K2 D1 [अ]भून्; K3 B4. 5 Dn1 [ए]को; B1–3 Dc1 [ऐ]लो; T G2–4 [ए]व; G1 M [ऐ]ळो (for [आ]सीन्). D5 महेष्वासः (for °न्द्राभः). —^{d}) K4 D1 ऐलः; B Dc1 Dn1 T G2–5 आसीत्; D5 चैव (for एकः). G1 M इळा(M3. 4 °ळ)पुत्रः पुरूरवाः.

5 K1 om. 5^{ab}; D2 om. 5 (for both, cf. v. l. 4). G5 damaged. —^{a}) D3 च (for तु). T G2–4 पुरूरवः सुतस्त्वायुर्. —^{b}) T G2–4 नहुषस्त्वायुषः. B Dn2 D3. 8 G3. 4 सुतः (for स्मृतः). — D4 om. 5^{c}–6^{d}. —^{d}) Ś1 K2 Dn1 D5 G3. 4 M3–5 -संमतः; K1 -सत्तमः (for -संमितः). K3. 4 D1 राजन्दे(K4 °जा दे)वर्षिसंमतः.

6 D2 om. 6^{ab} (cf. v. l. 4). D4 om. 6 (cf. v. l. 5). G5 damaged. —^{a}) Ś1 K1–3 देवयान्यास् (for °यान्यां). —^{b}) G1 M1. 2. 5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो). Dc1 प्रभुः; D5 नृपः (for सुतः). —^{c}) K3 भवेद् (for अभूद्). D7 अन्वयायै. —^{d}) D6 देवरात; T G2 आजमीढ; G3–5 अज° (for देव°). B3. 5 D3 श्रुतिः; Dn1 D7. 8 स्मृतः (for श्रुतः).

7 G5 partly damaged. —^{a}) K5 B1, 4 Dn D2–8 तु; B3 Dc1 हि (for च). S यादवस्य सुतस्तस्य. —^{b}) Ś1 D8 T G2–4 M3. 4 -विश्रुतः (for -संमतः). — D4 om. 7^{c}–8^{d}. —^{c}) Ś1 K1 शूराश्च; D1 शूराच्च (for शूरस्य). D1 सौरिर्. —^{d}) B4 G1. 3–5 M1. 2 वासुदेवो.

8 D4 om. 8 (cf. v. l. 7). —^{a}) D7. 8 S धनुष्यनवमः. G2 वीरः (for शूरः). —^{c}) Ś1 K1–4 D1 एव; K5 B4 D (except Dc1; D4 om.) चैव (for चापि). —^{d}) Ś1 K2 B D3. 5. 7. 8 G2. 5 नृप; D2 ततः (for नृपः). K5 कुले शिनिवरो नृप.

9 ^{a}) K4 तस्मिन्नेव तु काले (submetric). —^{c}) Ś1 K (except K5) D1. 4. 7. 8 G1 M2. 4 स्वयंवरो; D2 समागमे (for स्वयंवरे). —^{d}) M2 -समागतः. T G M1. 3–5 सर्वक्षत्रं समागतं.

10 ^{a}) K1. 3. 4 D1. 3 [ए]व (for वै). —^{b}) D1. 2 वसुदेवोयम्. B Dc1 Dn2 आप्तु वै; D3. 6 S आत्मवान् (for आप्त°).

11 ^{a}) K5 D4. 7. 8 शूरो (for शौरे). —^{b}) B1. 3 D2. 4–7 पुरुषर्षभ. — For 11^{ab}, S subst. :

985* तां दृष्ट्वा नीयमानां तु वसुदेवाय देवकीम् ।
[M3. 4 दीयमानां (for नीय°).]

—^{c}) S महाराज (G3. 4 °जः) (for °तेजाः). —^{d}) G5 सोमदत्तिः. K4 सिनेः; T G2. 5 शिनिं; G3. 4 शिनिर् (for शिनेर्). Ś1 K2–4 सुतः; K1 D1 सुतं; B1 Dc1 (marg.; *sec. m.*) Dn2 D2. 3 T G1. 2. 5 M1. 2 नृपः; M3. 4 स तत् (for नृप).

12 ^{a}) Ś1 ततो (for तयोर्). D2 भूयो (for राजन्). —^{b}) D4 दिवार्धं (for दिनार्धं). —^{c}) Ś1 K D1–8 बा(Ś1 K2 D2. 5 ब)हुभिर्वै (for बाहुयुद्धं). —^{d}) Some MSS. -प्रह्लादयोर्. B Dc1 Dn2 S प्रसक्तं पुरुषर्षभ(G5 °भः; M1. 2 °भं).

13 ^{a}) K4 सिनिना. K2 सौमदत्तस्. —^{b}) Dn1

मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
कृपया च पुनस्तेन जीवेति स विसर्जितः ॥ १४
तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५
तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
वरेण छन्दयामास स तु वव्रे वरं नृपः ॥ १६
पुत्रमिच्छामि भगवन्यो निहन्याच्छिनेः सुतम् ।
मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ॥ १८
स तेन वरदानेन लब्धवान्भूरिदक्षिणम् ।
न्यपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९
एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
न हि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ ॥ २० C. 7. 6045 B. 7. 144. 21 K. 7. 144. 20

D3. 4. 6–8 प्रहस्य; D5 प्रगृह्य; G1 M निसह्य (for प्रसह्य). K4 संनि- (for भुवि). D2 प्रसह्य तु विपोथितः. — d) D7 om. from गृह्य up to समन्ततः (in 14b). G1 M परामृश्य (for प्रगृह्य च). K (except K5) D1 [आ]हनत् (for हतः). Ś1 प्रगृह्य सपदानुगः.

14 D7 om. 14ab (cf. v. l. 13). — b) D4 G1 M1. 2. 5 प्रेक्ष्यमाणः D8 सहस्रशः (for समन्ततः). — After 14ab, G4 reads 14c and 15b twice. — c) K5 D5 तु; D8 [अ]त्र; M3. 4 स (for च). D5 ततस् (for पुनस्). — G4 om. 14d–15a. — d) Ś1 K D1. 6. 8 स जीवन्वै; B Dc1 Dn D4. 7 स जीवेति (by transp.); D8 सजीवो वै; D5 जीवन्वै स. T G2. 3. 5 च (for स). D2 मुक्तः कैलासमभ्ययात्.

15 For the repetition in G4, cf. v. l. 14. G4 om. 15a (cf. v. l. 14). D2 om. 15ab. — b) M4 om. थ. T G2. 3. 4 (both times). 5 नरर्षभ (G5 °भः); M3 न मारिष (for ऽथ मारिष). — c) K1–3 B1. 2. 4 Dn2 प्रासादयन्. — d) K (except K5) आगतः (for आस्थितः).

16 a) K3 T G2 महाबाहो (for °देवो). — b) D2 वरेण्यो (for वराणां). K5 वराणां प्रभुरीश्वरः; B (except B4) Dc1 Dn2 वरदानां महाप्रभुः; T G2–5 वरदानां वरो विभुः. — d) Ś1 K1. 4 D1. 3. 5. 6 च (for तु). K5 B Dn D6–8 T G M1. 2. 5 वरं नृप; D2 नराधिप (for वरं नृपः).

17 b) B Dc1 निपात्य; D2 निहंति (for निहन्यात्). S शिनेर्नसारमाहवे. — d) S यो (G5 ये) निर्जित्य (M3. 4 विजित्य) पदाहनेत्.

18 a) D2 तदा (for तस्य). — b) D5 मारिष (for पार्थिव). T G3 भगवान्नीललोहितः. — After 18ab, T G3 ins.:

986* स शिरःकम्पमाहेदं नैतदेवं भवेन्नृप ।

स पूर्वमेव तपसा मामाराध्य जगत्त्रये ।
कस्याप्यजय्यस्तन्मत्तः प्राप्तवान्वरमुत्तमम् ।
तथाप्ययं प्रयासस्तु निष्फलो न भविष्यति ।
तस्य पौत्रं तु समरे त्वत्पुत्रो मोहयिष्यति । [5]
न तु मारयितुं शक्यः कृष्णसंरक्षितो ह्यसौ ।
अहमेव च कृष्णोऽस्मि नावयोरन्तरं क्वचित् ।

[(L. 1) G3 वरः (for शिरः-). — (L. 3) T [अ]जय्यतां (for [अ]जय्यस्तन्). — (L. 4) T तथाप्ययं प्रयत्नस्तु (for the prior half). — (L. 5) T पौत्रस् (for पौत्रं). T यो हनिष्यति (for मोहयि°). — with line 7, cf. 12. 330. 64.]

— c) G1. 4. 5 M1–4 देवेश; G2 M5 देवेशः (for तत्रोक्त्वा). T G3 इति तस्य (G3 तस्मै) वरं दत्त्वा. — d) B4 S तत्रैव (for स देवो). — After 18, T G3 ins.:

987* नातिहृष्टमनाः सोऽपि पुरमागान्महीपतिः ।
[G3 महीपतिं.]

19 b) K3 भूरिदक्षिणः. — c) K1 om. च्च. B3 स रणे (for समरे). G1 M1. 2. 5 तस्मादपातयद्भूमौ. — d) D2 सौमदंतिः; D4. 5. 7 G4. 5 सोमदत्तिः. G1 M1. 2. 5 तु सात्यकिं (for शिनेः सुतम्). — After 19, K4 B Dc1 Dn2 D1. 3. 5. 6 ins.:

988* पश्यतां सर्वसैन्यानां पदा चैनमताडयत् ।

20 b) M3. 4 यन्मा. — c) D8 च (for हि). Ś1 K1. 2. 4. 5 B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 6. 7 T G2 शक्यो; D5 शक्ता; D8 शक्तो (for शक्या). — d) Ś1 K B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn D1. 2. 4. 6–8 T G2 सात्वतो (for सात्वता). Ś1 पुरुषर्षभः; K2 D7. 8 G5 मनुजर्षभः; B (except B4) Dn2 D6 मनुजर्षभैः; G1 M1–4 भरतर्षभ (for मनुजर्षभ).

21 G5 partly damaged. — a) K B3 Dc1 D1. 2. 4–6. 8 S -लक्षाश्च. S समरे (for संग्रामे). — b) B

C. 7. 6029
B. 7. 144. 5
K. 7. 144. 5

पूरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृतः ।
नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ॥ ५
ययातेर्देवयान्यां तु यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ।
यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रुतः ॥ ६
यादवस्तस्य च सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः ।
शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः ॥ ७
धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभून्नृपः ॥ ८
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९
तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमाप्तवान् ।
निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान्रथमारोपयच्छिनिः ॥ १०
तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभः ।
नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ॥ ११
तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धं चित्रमद्भुतम् ।
बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रह्रादयोरिव ॥ १२
शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ॥ १३

983* ब्रह्मणस्त्वभवत्पुत्रो मानसोऽत्रिर्महातपाः ।
[G_5 post. half. damaged. $M_{3.4}$ महायशाः (for °तपाः).]

4 G_5 partly damaged. —^{b}) Ś$_1$ $D_{3.6}$ सोमस्य च; D_4 तस्य सूनुर् (for सोमस्य तु). D_2 [अ]थ भवत् (for तु बुधः). B (except B_4) D_2 G_5 सुतः (for स्मृतः). — After 4^{ab}, D_2 ins. :

984* यदुर्नाम महाराज सर्वशास्त्रविशारदः ।

— K_1 om. (hapl.) 4^c–5^b. D_2 om. (hapl.) 4^c–6^b. —^{c}) Ś$_1$ K_2 D_1 [अ]भून्; K_3 $B_{4.5}$ Dn_1 [ए]को; B_{1-3} Dc_1 [ऐ]लो; T G_{2-4} [ए]व; G_1 M [ऐ]ळो (for [आ]सीन्). D_5 महेष्वासः (for °न्द्राभः). —^{d}) K_4 D_1 ऐलः; B Dc_1 Dn_1 T G_{2-5} आसीत्; D_5 चैव (for एकः). G_1 M इळा($M_{3.4}$ °ळ)पुत्रः पुरूरवाः.

5 K_1 om. 5^{ab}; D_2 om. 5 (for both, cf. v. l. 4). G_5 damaged. —^{a}) D_3 च (for तु). T G_{2-4} पुरूरवः सुतस्त्वायुर्. —^{b}) T G_{2-4} नहुषस्त्वायुषः. B Dn_2 $D_{3.8}$ $G_{3.4}$ सुतः (for स्मृतः). — D_4 om. 5^c–6^d. —^{d}) Ś$_1$ K_3 Dn_1 D_5 $G_{3.4}$ M_{3-5} -संमतः; K_1 -सत्तमः (for -संमितः). $K_{3.4}$ D_1 राजन्दे(K_4 °जा दे)वर्षिसंमतः.

6 D_2 om. 6^{ab} (cf. v. l. 4). D_4 om. 6 (cf. v. l. 5). G_5 damaged. —^{a}) Ś$_1$ K_{1-3} देवयान्यास् (for °यान्यां). —^{b}) G_1 $M_{1.2.5}$ श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो). Dc_1 प्रभुः; D_5 नृपः (for सुतः). —^{c}) K_3 भवेद् (for अभूद्). D_7 अन्वयायै. —^{d}) D_6 देवरात; T G_2 आजमीढ; G_{3-5} अज° (for देव°). $B_{3.5}$ D_3 श्रुतिः; Dn_1 $D_{7.8}$ स्मृतः (for श्रुतः).

7 G_5 partly damaged. —^{a}) K_5 $B_{1,4}$ Dn D_{2-8} तु; B_3 Dc_1 हि (for च). S यादवस्य सुतस्तस्य. —^{b}) Ś$_1$ D_8 T G_{2-4} $M_{3.4}$ -विश्रुतः (for -संमतः). — D_4 om. 7^c–8^d. —^{c}) Ś$_1$ K_1 शूराश्च; D_1 शूराच्च (for शूरस्य). D_1 सौरिर्. —^{d}) B_4 $G_{1,3-5}$ $M_{1.2}$ वासुदेवो.

8 D_4 om. 8 (cf. v. l. 7). —^{a}) $D_{7.8}$ S धनुष्यनवमः. G_2 वीरः (for शूरः). —^{c}) Ś$_1$ K_{1-4} D_1 एव; K_5 B_4 D (except Dc_1; D_4 om.) चैव (for चापि). —^{d}) Ś$_1$ K_2 B $D_{3.5.7.8}$ $G_{2.5}$ नृप; D_2 ततः (for नृपः). K_5 कुले शिनिवरो नृप.

9 ^{a}) K_4 तस्मिन्नेव तु काले (submetric). —^{c}) Ś$_1$ K (except K_5) $D_{1.4.7.8}$ G_1 $M_{2.4}$ स्वयंवरो; D_2 समागमे (for स्वयंवरे). —^{d}) M_2 -समागतः. T G $M_{1.3-5}$ सर्वक्षत्रं समागतं.

10 ^{a}) $K_{1.3.4}$ $D_{1.3}$ [ए]व (for वै). —^{b}) $D_{1.2}$ वसुदेवोयम्. B Dc_1 Dn_2 आशु वै; $D_{3.6}$ S आत्मवान् (for आप्त°).

11 ^{a}) K_5 $D_{4.7.8}$ शूरो (for शौरे). —^{b}) $B_{1.3}$ $D_{2.4-7}$ पुरुषर्षभ. — For 11^{ab}, S subst. :

985* तां दृष्ट्वा नीयमानां तु वसुदेवाय देवकीम् ।
[$M_{3.4}$ दीयमानां (for नीय°).]

—^{c}) S महाराज ($G_{3.4}$ °जः) (for °तेजाः). —^{d}) G_5 सोमदत्तिः. K_4 सिनेः; T $G_{2.5}$ शिनिं; $G_{3.4}$ शिनिर् (for शिनेर्). Ś$_1$ K_{2-4} सुतः; K_1 D_1 सुतं; B_1 Dc_1 (marg.; *sec. m.*) Dn_2 $D_{2.3}$ T $G_{1.2.5}$ $M_{1.2}$ नृपः; $M_{3.4}$ स तत् (for नृप).

12 ^{a}) Ś$_1$ ततो (for तयोर्). D_2 भूयो (for राजन्). —^{b}) D_4 दिवार्धं (for दिनार्धं). —^{c}) Ś$_1$ K D_{1-8} बा(Ś$_1$ K_2 $D_{2.5}$ ब)हुभिर्वै (for बाहुयुद्धं). —^{d}) Some MSS. -प्रह्लादयोर्. B Dc_1 Dn_2 S प्रसक्तं पुरुषर्षभ(G_5 °भः; $M_{1.2}$ °भं).

13 ^{a}) K_4 सिनिना. K_2 सौमदत्तस्. —^{b}) Dn_1

मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
कृपया च पुनस्तेन जीवेति स विसर्जितः ॥ १४
तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५
तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
वरेण छन्दयामास स तु वव्रे वरं नृपः ॥ १६
पुत्रमिच्छामि भगवन्यो निहन्याच्छिनेः सुतम् ।
मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ॥ १८
स तेन वरदानेन लब्धवान्भूरिदक्षिणम् ।
न्यपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९
एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
न हि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ ॥ २०

C. 7. 6045
B. 7. 144. 21
K. 7. 144. 20

D3. 4. 6–8 प्रहस्य ; D5 प्रगृह्य ; G1 M निसह्य (for प्रसह्य). K4 संनि- (for भुवि). D2 प्रसह्य तु विपोथितः. — ^{d}) D7 om. from गृह्य up to समन्ततः (in 14^{b}). G1 M परामृश्य (for प्रगृह्य च). K (except K5) D1 [आ]हनत् (for हतः). Ś1 प्रगृह्य सपदानुगः.

14 D7 om. 14^{ab} (cf. v. l. 13). — ^{b}) D4 G1 M1. 2. 5 प्रेक्ष्यमाणः. D8 सहस्रशः (for समन्ततः). — After 14^{ab}, G4 reads 14^{c} and 15^{b} twice. — ^{c}) K5 D5 तु ; D3 [अ]त्र ; M3. 4 स (for च). D5 ततस् (for पुनस्). — G4 om. 14^{d}–15^{a}. — ^{d}) Ś1 K D1. 6. 8 स जीवन्वै ; B Dc1 Dn D4. 7 स जीवेति (by transp.); D3 सजीवो वै ; D5 जीवन्वै स. T G2. 3. 5 च (for स). D2 मुक्तः कैलासमभ्ययात्.

15 For the repetition in G4, cf. v. l. 14. G4 om. 15^{a} (cf. v. l. 14). D2 om. 15^{ab}. — ^{b}) M4 om. थ. T G2. 3. 4 (both times). 5 नरर्षभ (G5 °भः); M3 न मारिष (for ऽथ मारिष). — ^{c}) K1–3 B1. 2. 4 Dn2 प्रासादयन्. — ^{d}) K (except K5) आगतः (for आस्थितः).

16 ^{a}) K3 T G2 महाबाहो (for °देवो). — ^{b}) D2 वरेण्यो (for वराणां). K5 वराणां प्रभुरीश्वरः ; B (except B4) Dc1 Dn2 वरदानां महाप्रभुः ; T G2–5 वरदानां वरो विभुः. — ^{d}) Ś1 K1. 4 D1. 3. 5. 6 च (for तु). K5 B Dn D6–8 T G M1. 2. 5 वरं नृप ; D2 नराधिप (for वरं नृपः).

17 ^{b}) B Dc1 निपात्य ; D2 निहंति (for निहन्यात्). S शिनेर्नंसारमाहवे. — ^{d}) S यो (G5 ये) निर्जित्य (M3. 4 विजित्य) पदाहनेत्.

18 ^{a}) D2 तदा (for तस्य). — ^{b}) D5 मारिष (for पार्थिव). T G3 भगवान्नीललोहितः. — After 18^{ab}, T G3 ins.:

स शिरःकम्पमाहेदं नैतदेवं भवेन्नृप ।
स पूर्वमेव तपसा मामाराध्य जगत्त्रये ।
कस्याप्यजय्यस्तन्मत्तः प्राप्तवान्वरमुत्तमम् ।
तथाप्ययं प्रयासस्तु निष्फलो न भविष्यति ।
तस्य पौत्रं तु समरे त्वत्पुत्रो मोहयिष्यति ।
न तु मारयितुं शक्यः कृष्णसंरक्षितो ह्यसौ ।
अहमेव च कृष्णोऽस्मि नावयोरन्तरं क्वचित् ।

[(L. 1) G3 वरः (for शिरः-). — (L. 3) T [अ]जय्यतां (for [अ]जय्यस्तन्). — (L. 4) T तथाप्ययं प्रयत्नस्तु (for the prior half). — (L. 5) T पौत्रस् (for पौत्रं). T यो हनिष्यति (for मोहयि°). — with line 7, cf. 12. 330. 64.]

— ^{c}) G1. 4. 5 M1–4 देवेश ; G2 M5 देवेशः (for तत्रोक्त्वा). T G3 इति तस्य (G3 तस्यै) वरं दत्त्वा. — ^{d}) B4 S तत्रैव (for स देवो). — After 18, T G3 ins.:

987* नातिहृष्टमनाः सोऽपि पुरमागान्महीपतिः ।
[G3 महीपतिं.]

19 ^{b}) K3 भूरिदक्षिणः. — ^{c}) K1 om. च्च. B3 स रणे (for समरे). G1 M1. 2. 5 तस्मादपातयद्भूमौ. — ^{d}) D2 सौमदंतिः ; D4. 5. 7 G4. 5 सोमदत्तिः. G1 M1. 2. 5 तु सात्यकिं (for शिनेः सुतम्). — After 19, K4 B Dc1 Dn2 D1. 3. 5. 6 ins.:

988* पश्यतां सर्वसैन्यानां पदा चैनमताडयत् ।

20 ^{b}) M3. 4 यन्मा. — ^{c}) D3 च (for हि). Ś1 K1. 2. 4. 5 B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 6. 7 T G2 शक्यो ; D5 शक्ता ; D8 शक्तो (for शक्या). — ^{d}) Ś1 K B1. 2 (marg. as in text). 3–5 Dc1 Dn D1. 2. 4. 6–8 T G2 सात्वतो (for सात्वता). Ś1 पुरुषर्षभः ; K2 D7. 8 G5 मनुजर्षभः ; B (except B4) Dn2 D6 मनुजर्षभैः ; G1 M1–4 भरतर्षभ (for मनुजर्षभ).

21 G5 partly damaged. — ^{a}) K B3 Dc1 D1. 2. 4–6. 8 S -लक्षाश्. S समरे (for संग्रामे). — ^{b}) B

. 6043 . 144. 21 . 144. 21 लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहवश्चित्रयोधिनः ।
देवदानवगन्धर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः ।
स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परपरिग्रहाः ॥ २१
न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किंचन प्रभो ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ ॥ २२
न ज्ञातिमवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः ।
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
जेतारो वृष्णिवीराणां न पुनर्मानुषा रणे ॥ २३
ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ।
एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥ २४
अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
समर्थान्नावमन्यन्ते दीनानभ्युद्धरन्ति च ॥ २५
नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकत्थनाः ।
तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते ॥ २६
अपि मेरुं वहेत्कश्चित्तरेद्वा मकरालयम् ।
न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं व्रजेन्नृप ॥ २७
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयो विभो ।
कुरुराज नरश्रेष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

Dc1 Dn2 D6 S बहुशश् (for बहवश्). — c) D5. 6 -गंधर्व- (for °र्वान्). — d) D3 विजितारो; D8 विस्तृतारो (for विजे°). T [ऽ]प्यविस्मिताः; G2 ष्यवास्थिताः; G3–5 [ऽ]प्यवास्थिताः; M3. 4 ह्यवास्थिताः (for ह्यविस्मिताः). — D2 repeats 21ef after 26. — e) K1 सु- (for स्व-). D2 (second time) -विभवे (for -विजये). — f) Ś1 नैते मम परिग्रहः; D6 नैते परमविग्रहाः. Cd cites परपरिग्रहाः (as in text).

22 a) D2 यत् (for न). — b) D2 कथय (for किंचन). Dc1 S दृश्यते भुवि (M5 न तु) किंचन (T G2–5 कश्चन). — c) K4 B D (except D1. 8) भविष्यं (for °ष्यच्).

23 G5 partly damaged. — a) Ś1 K1 D1. 6 ज्ञातम्; G3–5 M3–5 ज्ञातीन्. M3. 4 अवमन्यंतो. — b) T G2–5 वचने (for शासने). — d) D7. 8 स (for न). — f) K5 B Dc1 Dn2 D5 S मानवा (for मानुषा). G2 युधि (for रणे).

24 a) S ब्रह्मस्वे च सुहृत्स्वे च. — b) K B1–3 Dc1 Dn D1. 3–6 S ज्ञातिस्वे च (K1–4 D3 °स्वे वा; D6 °स्वे च); D7. 8 जातिस्वेव (for ज्ञातिद्रव्ये). — c) M3. 4 न तेषां (for एतेषां). — d) M1. 2 स्याः (sic) (for स्युः).

25 a) Dc1 बलोत्सिक्ता; D4 धनो° (for न चो°). Cd cites उत्सिक्ताः (as in text). D1 शूराश्च सत्यवंतश्च. — D1 om. 25b–26a. — b) D4 ब्राह्मणाः. — c) K1. 3 B2 (marg. as in text) D3–6. 8 M1. 2. 5 समर्थां. G3. 4 अवमन्यंते (for नाव°). — d) K5 ते (for च).

26 D1 om. 26a (cf. v. l. 25). — a) M3. 4 दैवपरा. — b) D3 वदान्याश् (for दातारश्). Ś1 [ऽ]विकत्थिनः; Cd °त्थकाः. D2 दातारो ह्यथ मानदाः. — c) S तद्वृष्णि- (for वृष्णिप्र-). — d) M4 चित्रं; Cd चक्रं (as in text). — After 26, D2 repeats 21ef.

27 a) M1. 2 न हि (for अपि). D2 नेतुं क्षमः; D5 मेरुं हरेत् (for मेरुं वहेत्). — b) D2 वेलां च (for तरेद्वा). S वरुणालयं (for मकरा°). — c) K3 तेन; G3–5 न हि (for न तु). D4 -प्रवीरेण. — d) A few MSS. नृपः. D4 सममेत्याव्रजेन्नृपः. — After 27, Dn1 ins.:

989* शिनेर्दुहितृसंभूत एष वीरः स सात्यकिः ।

28 a) B4 एवं (for एतत्). — b) K3 भव; K4 भवान्; K5 B4 महान्; D1 [ऽ]भवत् (for विभो). — c) D4 G5 कुरुराजन्. D2 कुरूणां च कुरुश्रेष्ठ. — d) T G2–5 [ए]व (for हि). K5 प्रभो; D4 भवान् (for महान्).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* K2. 4 B Dc1 Dn1 D1. 3. 5–8 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1 चतुर्थदिवसे. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D2. 4. 7. 8 भूरिश्रवसोत्पत्तिः; B1 भूरिश्रवोवधः; B2 भूरिश्रववधः; D1 भीमसेनप्रवेशः; D6 शिनिसोमदत्तवार्ताकथनं; T G2–5 युयुधानवंश(G2 °वध)कथनं. Bom. ed. सात्यकिप्रशंसा. — *Adhy. no.:* B1 T G2–5 141; B5 150; Dn1 144; D2 146; D3 40; G1 M 140. — *Śloka no.:* Dc1 30.

१२

धृतराष्ट्र उवाच ।
तदवस्थे हते तस्मिन्भूरिश्रवसि कौरवे ।
यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् ॥ २
चोदयाश्वान्भृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः ।
अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ॥ ३
एतद्धि पुरुषव्याघ्र महदभ्युद्यतं मया ।
कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसेनामहारथैः ॥ ४
नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं भवेद्वचः ।
चोदयाश्वांस्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ॥ ५
ततः कृष्णो महाबाहू रजतप्रतिमान्हयान् ।
हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथरथं प्रति ॥ ६
तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ।
त्वरमाणा महाराज सेनामुख्याः समाव्रजन् ॥ ७
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ८ C. 7. 5063 B. 7. 145. 9 K. 7. 145. 9

120

This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 ^{a}) Ś1 K3 तथाभूते (for तदवस्थे). — ^{b}) K2 कौरव. — ^{c}) K4 M1.2 भवेद् (for ऽभवद्). D2 यथा युद्धं ह्यभूत्तत्र. — ^{d}) M1.2 संजयः.

2 G4 om. the ref. — ^{a}) K5 om. संक्रान्ते. — ^{c}) B4 D7.8 T G2 M5 महाबाहुम्. — ^{d}) K5 om. सम.

3 Before 3, M3–5 ins. अर्जुनः. B1 repeats 3^{ab} after 990*. — ^{a}) Dn1 D4–8 नोदय; Cd चो° (as in text). Dn1 तथा; S (G4 lacuna) द्रुतं (for भृशं). Ś1 K1–4 D1 भृशं क्रुद्धो; B1(first time).2.3.5 Dc1 D5 Cd हृषीकेश (for भृशं कृष्ण). — ^{b}) B1 (second time) M3.4 यत्र राजा; Dn1 यथा हन्यां; D2 यत्रास्ति स (for यतो राजा). B1 (first time).3.5 Dc1 यत्र सैंधवको नृपः. — Ś1 K B2–5 D (except Dn1) Cd ins. after 3^{ab} : B1, after the second occurrence of 3^{ab} :

990* प्रतिज्ञां सफलां चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ ।
[D2 माधव (for मेऽनघ).]

— B3–5 Dc1 D3.5 Cd cont. : B1 ins. after the first occurrence of 3^{ab} :

991* श्रूयते पुण्डरीकाक्ष त्रिषु धर्मेषु वर्तते ।
[Dc1 लोकेषु (for धर्मेषु).]

Dn1 om. (hapl.) 3^{c}–5^{d}. — ^{c}) K1 महाबाहुस्. D2 अस्तमभ्येति भगवान्.

4 Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3). — ^{b}) B3.4 D1 अभ्युदितं. D2 मम (for मया). — ^{c}) D2.5 संरक्षते; D4 °क्षता (for °क्ष्यते). K (except K1) B2.5 Dn2 D4.5 G4.5 चैव; D2 चापि; D7.8 चैवं; T चैतत्; G1 M चैषा; G3 lacuna (for चैष). — ^{d}) D2 अरि- (for कुरु-).

5 Dn1 om. 5 (cf. v. l. 3). — ^{a}) B1.3.5 Dc1 D4.7.8 M3.4 यथा नाभ्येति सूर्योस्तं (B3.5 Dc1 सूर्यो मे; M3.4 सूर्यो मां); B2 यथा नास्तमभ्येति सूर्यो (hypermetric); B4 यथास्तमेति सूर्यो नो; T G M1.2.5 यथा नात्येति मां सूर्यो. — B2 om. 5^{cd}. — ^{c}) D3.6.8 नोदय (for चो°). Dc1 तथा सूत; T G2–5 हृषीकेश (for तथा कृष्ण). — After 5, B4 ins. :

992* संजय उवाच ।
जयद्रथवधे प्राप्ते तावुभौ कुरुपाण्डवौ ।
सस्मितौ समुदैक्षेतां प्रौढा बाला वधूरिव ।

6 Before 6, M3–5 ins. संजय उवाच. — ^{a}) K4 D1 तथा (for ततः). — ^{b}) S अश्वाग्र्यजतसंनिभान्. — ^{c}) D5 नोदयामास (for चोद°). — ^{d}) B5 D5 G1 M1.2 -वधं (for -रथं).

7 ^{a}) K4 संप्रयांतम्; D2.4.5 तं प्रयातम्. — ^{b}) S उत्पतंतम् (for °तद्भिर्). T G2–5 इवांशुभिः; G1 M3 इवांशुगैः. — ^{d}) B Dc1 D2.6 S समाद्रवन्; D7 °वृजन् (for °व्रजन्).

8 ^{a}) D5 [ऽ]थ (for च). K5 D7.8 ततः (K5 °था) कर्णौ (for च कर्णश्च). Dn1 D4 यतो (Dn1 ततो) दुर्योधनः कर्णौ. — ^{b}) B1 D2.5 S च (for ऽथ). — ^{d})

. 6063 . 145. 13 . 145. 10 समासाद्य तु बीभत्सुः सैन्धवं प्रमुखे स्थितम् ।
नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रेक्षन्निर्दहन्निव ॥ ९
ततो दुर्योधनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ।
अर्जुनं वीक्ष्य संयान्तं जयद्रथरथं प्रति ॥ १०
अयं स वैकर्तन युद्धकालो
विदर्शयस्वात्मबलं महात्मन् ।
यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन
जयद्रथः कर्ण तथा कुरुष्व ॥ ११
अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर
विघातयस्वाद्य रिपुं शरौघैः ।
दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीर
ध्रुवं हि नः कर्ण जयो भविष्यति ॥ १२
सैन्धवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमयं प्रति ।
मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् ॥ १३
अनर्जुनायां च भुवि मुहूर्तमपि मानद ।
जीवितुं नोत्सहेरन्वै भ्रातरोऽस्य सहानुगाः ॥ १४
विनष्टैः पाण्डवेयैश्च सशैलवनकाननाम् ।
वसुंधरामिमां कर्ण भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥ १५
दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ।
कार्याकार्यमजानन्वै प्रतिज्ञां कृतवान्रणे ॥ १६
नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
प्रतिज्ञेयं कृता कर्ण जयद्रथवधं प्रति ॥ १७

Ś1 K (except K5) D1. 5 स्वयमेव (K1. 2. 4 D1 °यं चैव) जयद्रथः.

9 a) K5 B Dc1 Dn D2. 4. 7. 8 M3. 4 च (for तु). D5 बीभत्सुं. Ś1 K3 स समासाद्य बीभत्सुः. — b) B5 सैंधवे. — c) B4 T G2–5 -ताम्राभ्यां (for -दीप्ताभ्यां). — d) Ś1 K1. 3 D1. 4. 7. 8 अ(Ś1 K3 आ)प्रैक्षन्; K5 अद्राक्षीन्; D3 स प्रेक्ष्यन्; D5 संप्रेक्षन्; D6 स प्रैक्षन् (for संप्रैक्षन्). D2 संप्रेक्षव*भारत; S प्रेक्षते स्म दहन्निव. — T G2–5 M4 read 7. 122. 27^{c}–123. 20^{d} after 9; while G1 M1–3. 5 read the same, for the first time, after 9, repeating it in its proper place.

10 a) G1 M1. 2 दुर्योधनो महाराज. — b) D2 ययौ (for ऽब्रवीत्). D5. 7. 8 राधेयमिदमब्रवीत्. — After 10^{ab}, S ins.:

993* अमानुषाणि कर्माणि कुर्वन्तौ पुरुषर्षभौ ।
सत्यकं भीमसेनं च यत्तौ तौ दर्शयन्निव ।

[(L. 1) M3. 4 कुर्वाणौ (for कुर्वन्तौ). T G2–5 भरतर्षभौ (for पुरुष°). . — (L. 2) T G2–5 M3. 4 सात्यकिं.]

— T G2–5 M5 om. 10^{cd}. — c) K3 B Dc1 D2 G1 M1–4 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य). K3 B Dn1 D2–6. 8 संयातं; Dn2 संप्राप्तं; G1 M1–4 संयत्तं (for संयान्तं). — d) B Dc1 Dn2 D3 M3. 4 -वधं (for -रथं). — After 10, D2. 3. 5. 6 ins.:

994* उवाच राजन्पुत्रस्ते कर्णं राजा सुयोधनः ।
[D6 पुत्रास्ते.]

11 a) D5 युद्धकाळे; M1. 2 °काले. — b) Ś1 K1–3 D1. 5 निदर्शयस्व (Ś1 °ति); K5 विदीर्यंते च. D2 महामृधे (for °त्मन्). — c) Ś1 नश्येत (for वध्येत).

12 a) K4 अल्पावसिष्टं; D2 M3. 4 °शेषं (for °शिष्टं). K5 Dn D4. 5. 8 अल्पावशिष्टो (K5 °सिष्टो; Dn2 °शिष्ट-) दिवसो; B Dc1 T G1–4 M1. 2. 5 अल्पावशेषो दिवसो; G5 अवशेषो हि दिवसो. D2 च मन्ये; T G1. 3–5 M1. 2. 5 हि (G1 [ऽ]पि) सांप्रतं; M3. 4 तु वीर (for नृवीर). — b) S निवारयेह (M5 °यित्वा) (for विघातयस्व). K1 [अ]न्य-; D2 [आ]त्म- (for [अ]द्य). — d) K5 B Dc1 D2 G1. 3–5 M ध्रुवो (for ध्रुवं).

13 a) K2. 4. 5 Dc1 Dn1 D2. 4. 7. 8 रक्षमाणे. G1 M हि (for तु). — b) B Dc1 Dn D2. 4. 7. 8 G1 M1. 2 अस्तमनं (for °मयं).

14 a) D3. 6 अर्जुनेन विना भूमौ; G1 M1. 2 अर्जुनेभिप्र- (G1 °भिं प्र)विष्टे तु. — b) Ś1 K3 मुहूर्ताद्. K1 इव (for अपि). — c) K4. 5 जीवितं. — d) Ś1 (*sup. lin.* as in text) K2. 3 पदानुगाः (for सहा°).

15 a) S पांडवेषु च (G1 M वि-) नष्टेषु. — c) S कर्णेमां वसुधां कृत्स्नां. — d) Ś1 K1–4 D1 भोक्ष्य(K4 °क्ष)से; K5 भोक्ता स्म; D4 भोक्ष्या*; D7. 8 भोज्यामो (for भोक्ष्यामो).

16 a) D1. 7 देवेन. B2 [ए]व (for [उ]प-). — c) B Dc1 अजानानः; Dn1 °नंतः; Dn2 D3. 4. 7. 8 °नन्यः (for °नन्वै).

17 a) D4 om. विनाशाय. — b) D5 कृतात्मना (for

कथं जीवति दुर्धर्षे त्वयि राधेय फल्गुनः ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैन्धवकं नृपम् ॥ १८
रक्षितं मद्रराजेन कृपेण च महात्मना ।
जयद्रथं रणमुखे कथं हन्याद्धनंजयः ॥ १९
द्रौणिना रक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ।
कथं प्राप्स्यति बीभत्सुः सैन्धवं कालचोदितः ॥ २०
युध्यन्ते बहवः शूरा लम्बते च दिवाकरः ।
शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥ २१
स त्वं कर्ण मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ।
युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थेन संयुगे ॥ २२

एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ।
दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरूत्तमम् ॥ २३
दृढलक्ष्येण शूरेण भीमसेनेन धन्विना ।
भृशमुद्वेजितः संख्ये शरजालैरनेकशः ॥ २४
स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद ।
नैवाङ्गमिङ्गति किंचिन्मे संतप्तस्य रणेषुभिः ॥ २५
योत्स्यामि तु तथा राजञ्शक्त्याहं परया रणे ।
यथा पाण्डवमुख्योऽसौ न हनिष्यति सैन्धवम् ॥ २६
न हि मे युध्यमानस्य सायकांश्चास्यतः शितान् ।
सैन्धवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनंजयः ॥ २७ C. 7. 6083 B. 7. 145. 29 K. 7. 146. 44

किरीटिना). — ^{c}) G5 वृथा (for कृता). T G3. 4 मिथ्या प्रतिज्ञैव कृता.

18 ^{a}) T G3. 4 सामर्षे; M3. 4 दुर्धर्ष (for दुर्धर्षे). — ^{b}) Ś1 K2–4 D1 चैवेह; K1 देवेह (for राधेय). K4. 5 B D फाल्गुनः. — ^{c}) S अनस्तमित (for °स्तंगत). — ^{d}) Dn1 D4. 7. 8 निहन्यात्सैंधवं नृपं.

20 D4 om. 20^{a}–22^{b}. G5 partly damaged. — ^{a}) K1 द्रोणेन. A few MSS. रक्षमाणं. — ^{b}) D2 तथा (for मया). — ^{d}) Ś1 -चोदिताः; K5 Dn2 D3. 5–8 -नोदितः; B5 G5 -चोदितं.

21 D4 om. 21 (cf. v. l. 20). — ^{a}) K5 तिष्ठंति (for युध्यन्ते). — ^{d}) K4 प्राप्नोति (for प्राप्स्यति).

22 D4 om. 22^{ab} (cf. v. l. 20). G5 damaged. — ^{a}) D5 om. from स त्वं up to पार्थेन (in 22^{d}). — After 22^{ab}, B (except B2) Dc1 Dn2 ins. :

995* द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रेशेन कृपेण च ।

— ^{c}) D6 बलम्; M3. 4 रथम् (for यत्नम्).

23 G5 partly damaged. Before 23, T G1. 2. 4. 5 M1. 2. 5 ins. संजयः. — ^{b}) K5 पुत्रेण तव मारिष. — ^{c}) K5 om. मिदं वाक्यं. — ^{d}) K4 T G2–4 M5 कुरूद्वहं; B1. 3 Dc1 कुरूत्तम. B2 उवाच कुरुसत्तमं.

24 G5 partly damaged. Before 24, M3. 4 ins. कर्णः. — ^{a}) K4. 5 B3 Dc1 Dn D2. 3. 5–8 S (G5 damaged) -लक्षेण. K2 B Dc1 Dn2 D2 T G2–4 वीरेण (for शूरेण). — ^{c}) T G2–5 दृढम् (for भृशम्). B Dc1 Dn2 भिन्नतनुः; Dn1 उद्वेजिता; D2 युद्धे जितः (for उद्वेजितः). G1. 5 M1–3 संखे; G4 M4 संघे (for संख्ये). — ^{d}) D7. 8 -वर्षैर् (for -जालैर्). D1 अनेकसः; S °कधा (for °कशः).

25 ^{a}) D3 इह (for इति). — ^{c}) Hypermetric. K2 Dn1 D3–8 इंगते. D6 कश्चिन् (for किंचिन्). Ś1 K1 नैवमिति ते किंचित् (submetric); K3 नांग*मिति ते किंचित्; K5 नैवां गतिं गतः किंचित्; B Dc1 Dn2 S नांगमिंगति किंचिन्मे (B2 S मे किंचित्); D1. 2 नैवांगमिति (D2 नांगं विंदति) मे किंचित्. — ^{d}) K4 B Dc1 Dn D2 G4 महेषुभिः; D5 G1–3. 5 M रथे°; D6 [ए]व चेषुभिः (for रणे°).

26 ^{a}) Dn1 D4 च (for तु). K1. 2. 4. 5 D1 यथा राजन्; B Dc1 Dn2 यथा शक्त्या (Dc1 °क्ति). S योत्स्ये चाहं यथाशक्ति. — ^{b}) D4 शक्त्यार्थं (for शक्त्याहं). B Dc1 Dn2 S त्वदर्थं जीवितं मम (S हि मे). — After 26^{ab}, G1. 2. 5 M ins. :

996* तद्यथा प्रयतिष्येऽहं परं शक्त्या सुयोधन ।

[G1 M1. 2 तत्तथा; M5 तथा च (for तद्यथा). G2. 5 यथा (for परं).]

— T G3. 4 om. 26^{c}–27^{d}. — ^{c}) B1 तथा (for यथा). D3. 6 वै (for ऽसौ). — ^{d}) D4 हनिष्यति स सैंधवं.

27 T G3. 4 om. 27 (cf. v. l. 26). — ^{a}) D2 G1. 2. 5 M जीवमानस्य (for युध्य°). Ś1 न मया युध्यमानेन; K1. 2. 4 D1 न युध्यमानेन मया. — ^{b}) Ś1 K1–3 D1 चास्यता; K5 D5 मुंचतः; B Dc1 Dn2 G2. 5 अस्यतः (for चास्यतः). K4. 5 D8 सितान्. D2 यतमानस्य वै तथा. — ^{c}) G1. 2. 5 M प्राप्नुयाद् (for प्राप्स्यते). Ś1

C. 7. 6083
B. 7. 145. 29
C. 7. 146. 45

यत्तु शक्तिमता कार्यं सततं हितकारिणा ।
तत्करिष्यामि कौरव्य जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २८
अद्य योत्स्येऽर्जुनमहं पौरुषं स्वं व्यपाश्रितः ।
त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २९
अद्य युद्धं कुरुश्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ।
पश्यन्तु सर्वभूतानि दारुणं लोमहर्षणम् ॥ ३०
कर्णकौरवयोरेवं रणे संभाषमाणयोः ।
अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जघान तव वाहिनीम् ॥ ३१
चिच्छेद तीक्ष्णाग्रमुखैः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान्रणे ॥ ३२
शिरांसि च महाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शरैः ।
हस्तिहस्तान्हयग्रीवा रथाक्षांश्च समन्ततः ॥ ३३
शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान् ।
क्षुरैश्चिच्छेद बीभत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ॥ ३४
हयवारणमुख्याश्च प्रापतन्त सहस्रशः ।
ध्वजाश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च ॥ ३५
कक्षमग्निमिवोद्धूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ।
अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥ ३६

वीरं; K3 वीरे; D4. 6 वीर (for वीरः). — ^{d}) G1 परं ततः; M1. 2. 5 परंतपः (for धनंजयः).

28 ^{a}) D2 यत्र (for यत्तु). N (Ś2 missing) भक्तिमता (for शक्ति°). — ^{b}) Ś1 K1–4 B4 D1 -काम्यया; K5 B1–3. 5 Dc1 Dn D2–8 -कांक्षिणा (for -कारिणा). — ^{d}) D1 G5 देवे (for दैवे). — Ś1 K3. 5 B Dc1 Dn D7. 8 ins. after 28: D2 after 29^{ab}:

997* सैन्धवार्थे परं यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे ।
त्वत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठितः ।

[D2 transp. lines 1 and 2. — (L. 2) Ś1 K3 महाबाहो (for °राज). D2 त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र (for the prior half).]

29 Ś1 K1–4 D1 om. (hapl.) 29. — ^{a}) D2. 3. 8 अथ (for अद्य). — ^{b}) D2 S पौरुषे स्वे (for °षं स्वं). B5 समास्थितः; S व्यवस्थितः (for व्यपाश्रितः). — After 29^{ab}, D2 ins. 997*. — ^{c}) D4 तदर्थं (for त्वदर्थं). D2 त्वत्प्रियार्थं महाबाहो. — ^{d}) D7 देवे; G5 देवैः (for दैवे).

30 ^{b}) D4 पार्थिव (for पार्थस्य). — ^{c}) D5–7 पश्यंति. K5 B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 -सैन्यानि (for -भूतानि). — ^{d}) S (except T1) रोम- (for लोम-).

31 Before 31, B4 S ins. संजयः. — ^{a}) Ś1 K3. 4 D1. 3. 6. 7 -कौरव्ययोर्. — ^{b}) D5 अजस्रं भाषमाणयोः. — ^{c}) K2 [s]पि (for नि-). — B4 D2 om. (hapl.) 31^{d}–32^{a}. M3. 4 repeat 31^{d} after 33^{a}.

32 B4 D2 om. 32^{a} (cf. v. l. 31). — ^{a}) B (B4 om.) Dc1 Dn2 S चिच्छेद निशितैर्बाणैः (Dn2 निशितैर्भल्लैः; G5 समरे बाणैः); D7. 8 °द तीक्ष्णप्रमुखैः. — M3. 4 repeat 32^{b} after 33^{b}. — ^{c}) S भुजग- (M5 °जंग-) (for परिघ-). — D3 om. 32^{d}–34^{a}.

33 For the repetition in M3. 4, cf. v. l. 31 and 32. D3 om. 33 (cf. v. l. 32). — ^{c}) K3–5 B (except B2) D1. 4–8 हय (K4 D1 रथ) ग्रीवान्; S द्विप (G1 M1–4 हय) स्कंधान् (for हयग्रीवा). — ^{d}) D6 रथकक्षां; D7 नृरथाक्षां; G1 M1. 2 रथरक्षान् (for रथाक्षांश्च). D7 om. (hapl.) from समन्ततः up to मुख्या (in 35^{a}). D5 रथकक्षां तु मारिष.

34 D3 om. 34^{a} (cf. v. l. 32). D7 om. 34 (cf. v. l. 33). — ^{a}) S बाहूं (T G2–5 °हू) श्चकर्त वै नृणां (G1 M1–4 °र्त तान्राजन्). — ^{c}) D2. 5 शरैश् (for क्षुरैश्). — ^{d}) D8 तु; G1 M1. 2 ह (for च).

35 D7 om. up to मुख्या (cf. v. l. 33). — ^{a}) B Dn1 हयान्; Dc1 D8 हया (for हय-). D2 -वाहन- (for -वारण-). K3 B4 Dn1 D2 -मुख्यांश्. — ^{b}) D3. 5–7 प्रापतंतः; D8 प्रपतंत; T G2–5 M3. 4 प्रापतंश्च (for प्रापतन्त). Ś1 K3 Dn2 समंततः (for सहस्रशः). — ^{c}) K1. 2. 4 D1. 2 ध्वज-; D7 ध्वजां; D8 T G2–5 M3. 4 ध्वजांश् (for ध्वजाश्). T G2–5 चित्राणि (for छत्राणि). — ^{d}) D4 चरणानि (for चामराणि). K3 B1. 2 Dc1 सितानि; K4 सिरांसि; B3–5 शितानि (for शिरांसि).

36 ^{a}) Ś1 K3 कक्ष्यम्. D4 om. मिवोद्धूतः. — ^{b}) T G2–5 M5 प्रादहत्. G1 M1. 2 अरि- (for तव). — D2 om. 36^{cd}. — ^{d}) K1. 2. 4 D1. 5 S रुधिरोक्षितां; Dn1 °घतां (for °त्तराम्).

37 G5 damaged. — ^{a}) G1 M -यौधं. K5 Dc1 D2. 6–8 M3. 4 तु; D3 तं (for तत्). — ^{b}) G2 बभूव

हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ३७
बीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः ।
स बभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३८
तं तथावस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीर्यसंमताः ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः फल्गुनं पुरुषर्षभाः ॥ ३९
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ४०
संरब्धाः सैन्धवस्यार्थे समावृण्वन्किरीटिनम् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः ॥ ४१
संग्रामकोविदं पार्थं सर्वे युद्धविशारदाः ।
अभीताः पर्यवर्तन्त व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ४२
सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुनाच्युतौ ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ॥ ४३
ते भुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यायम्य सायकान् ।
मुमुचुः सूर्यरश्म्याभाञ्शतशः फल्गुनं प्रति ॥ ४४
तानस्तानस्यमानांश्च किरीटी युद्धदुर्मदः ।
द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तान्रणे ॥ ४५
सिंहलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयञ्शक्तिमात्मनः ।
शारद्वतीसुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् ॥ ४६
स विद्ध्वा दशभिः पार्थं वासुदेवं च सप्तभिः ।
अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् ॥ ४७
अथैनं कौरवश्रेष्ठाः सर्व एव महारथाः ।
महता रथवंशेन सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ४८ C. 7. 6105 B. 7. 145. 51 K. 7. 146. 66

तव वाहिनी. — ^{c}) D5 दुराधर्षं. — ^{d}) D7.8 G5 -विक्रमं.

38 ^{b}) Ś1 शैनेयेन; K1.2.4 T सात्यकेन; K3 शैनेयेन; G M1.2.5 सत्यकेन (for सात्वतेन). — ^{c}) B Dc1 Dn2 प्रबभौ; S बभूव (for स बभौ). D3.6 M1–4 भरतश्रेष्ठो.

39 ^{a}) G2.5 तदा (for तथा). K5 [अ]धिष्ठितं (for [अ]वस्थितं). K1.2.4 D1 ते तथा तं (K4 सं-) स्थितं दृष्ट्वा. — ^{b}) M3.4 तावका (for त्वदीया). S वीर- (for वीर्य-). Ś1 K1.3.4 D1 -संमिताः; K2 -संश्रिताः; B Dc1 Dn2 -संपदा; D5 -शालिनः (for -संमताः). — ^{d}) K3–5 B1.3.5 D फाल्गुनं; B2.4 पांडवं (for फल्गुनं). D1 S पुरुषर्षभं; D4.5 °र्षभ.

40 ^{b}) G1 M1.2.5 च (for ऽथ). — ^{c}) D7.8 वृषश्च (for कृपश्च). — ^{d}) K4.5 जयद्रथः (for च सैन्धवः).

41 ^{a}) K1 D7 संरब्धः; B Dc1 Dn2 S संनद्धाः; D4 सैंधवः (for संरब्धाः). — ^{b}) K5 D5 S समावव्रुः (for °वृण्वन्). — ^{c}) T G2–5 नृत्यंतं रथमास्थाय. — ^{d}) Ś1 K3 D3.4.8 -निःस्वनं; K1 -निःस्वलं; K2 M3 -निःस्वनैः; K4.5 Dn1 D5–7 -निस्वनं; D2 -नादितं; T G M1.2.4.5 -नादितैः (for -निस्वनैः).

42 ^{b}) T G2.3.5 सर्व- (for सर्वे). A few MSS. -विशारदं. — ^{c}) B5 अभितः; M3.4 आयत्ताः (for अभीताः). Ś1 K3 अभीताः पर्यवार्यंत. — ^{d}) S व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्). B व्यादितास्या इवांतकाः.

43 ^{b}) B Dc1 D2 S [ऽ]च्युतार्जुनौ; Dn2 जयाच्युतौ (for ऽर्जुनाच्युतौ). — ^{c}) K5 B Dc1 Dn D2–8 G1 M1.2 सूर्यास्तमनम्. K1 D3.5 M1.2 इच्छंतौ. — ^{d}) K1 लोहितायत-.

44 ^{a}) Dn1 D6.7 तैर् (for ते). K1.2.4 D1 भोगैर् (for भुजैर्). — ^{b}) D3.5.6 धनुषि. K1.2 आयस्य; K3.5 B Dc1 Dn D3.6.7 आनम्य; D8 आयुज्य (for आयम्य). B2.5 D3 शायकान्. — ^{d}) N (except Ś1 K1.2; Ś2 missing) फाल्गुनं.

45 ^{a}) B2 Dc1 Dn D7.8 ततस्तान् (for तान°). — ^{c}) T G2–5 छित्त्वा (for [ए]कैकं). — ^{d}) K4 D1 भित्त्वा; T G2–5 सद्यो (for छित्त्वा). K3 B Dc1 D2 रथान्; S रथी (for रणे).

46 ^{a}) K1 -केतुंस्. K4 B3 D1–3 च; D5 हि (for तु). — ^{b}) B Dc1 Dn1 वीर्यम् (for शक्तिम्). — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1.2 शारद्वतस्ततो; Cd °; — ^{d}) T G M1.2.5 अर्जुनं प्रत्ययोधयत्.

47 K1 om. (hapl.) 47–48. After 47^{ab}, B5 reads 51^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{d}) K2 B Dc1 D3.6 प्रतिपालयन्; Dn1 D4 प्रत्यपा°. M3.4 सैंधवं पालयन्रणे.

48 K1 om. 48 (cf. v. l. 47). — ^{a}) D5 तं (for [ए]नं). — ^{b}) B Dc1 S समंततः (for महारथाः). —D4

C. 7. 6105
B. 7. 145. 51
K. 7. 146. 67

विस्फारयन्तश्चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ।
सैन्धवं पर्यरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते ॥ ४९
तत्र पार्थस्य शूरस्य बाह्वोर्बलमदृश्यत ।
इषूणामक्षयत्वं च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥ ५०
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
एकैकं नवभिर्बाणैः सर्वानेव समर्पयत् ॥ ५१
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ।
दुर्योधनश्च विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ५२
त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः ।
विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ५३
श्लिष्टं तु सर्वतश्चक्रू रथमण्डलमाशु ते ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ५४
त एनमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ।
सिषिचुर्मार्गणैर्घोरैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः ॥ ५५
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ।
धनंजयस्य गात्रेषु शूराः परिघबाहवः ॥ ५६
हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ५७

om. 48^{cd}. — ^{c}) B_5 M_5 (*sup. lin.*; orig. as in text) शरवर्षेण; Dn_1 $D_{7.8}$ रथसंघेन (for °वंशेन).

49 ^{a}) D_6 S (except $G_{1.2}$) विष्फा(D_6 °स्पा)-रयंतश्च. — ^{b}) $B_{2.5}$ शायकान्. — ^{c}) D_3 S परि(D_3 °र्य)रक्षंत:.

50 G_5 partly damaged. — ^{a}) B Dc_1 D_2 G_3 तत: (for तत्र). — ^{b}) Dc_1 अदर्शयत्. — ^{c}) B_{1-3} Dc_1 इषुध्योर्; B_5 इषुव्योर्; S इषुधेर् (for इषूणाम्). — ^{d}) $D_{1.3.5.8}$ गांडीवस्य; D_7 गांजि° (for गाण्डि°). D_2 तु (for च).

51 B_5 reads 51^{ab} for the first time after 47^{ab}. — ^{b}) A few MSS. द्रोणे:. — ^{c}) B Dc_1 D_2 $M_{3.4}$ दशभिर्; T G_{2-5} बहुभिर्; G_1 $M_{1.2.5}$ पंचभिर् (for नवभिर्). — ^{d}) $Ś_1$ K_3 $D_{3.6}$ समार्दयत्; K_4 D_1 समर्दयत्; K_5 B Dc_1 Dn $D_{4.8}$ समार्पयत्; D_5 समाक्षिपत् (for समर्पयत्).

52 G_5 partly damaged. — ^{b}) T G_{1-4} $M_{1.2.5}$ पंचभि: (for सप्तभि:). K_4 D_1 कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभि: ($=52^{d}$). — D_5 reads 52^{cd} twice. — ^{c}) B_2 Dn_2 $D_{2.5}$ (first time)$_{.7.8}$ तु (for च). B S सप्तत्या (for विंशत्या). D_5 (second time) प्राग्ज्ञत्रयमार्गेषु. — ^{d}) D_2 कर्ण: शल्यश्च. B Dc_1 D_5 (second time) S कर्णश्च दशभि: शरै:.

53 ^{a}) $M_{1.2}$ तम् (for त). D_7 एतम् (for एनम्). B_4 अतिगर्जंतो; $D_{5.6.8}$ अभिगर्जंतौ; D_7 T G_{2-5} अभिगच्छंतो (for °गर्जन्तो). — $M_{3.4}$ om. (hapl.) 53^{b}–55^{a}. — ^{b}) Dn_2 om. (hapl.) from ध्यन्तश्च up to वि (in 55^{b}). K_5 $D_{2.5}$ विव्यधुश्च. — ^{c}) D_7 T $G_{1.2.5}$ $M_{1.2.5}$ विधून्वंतश्च. $D_{3.6}$ धनुश्चापि (for च चापानि). — ^{d}) D_1 परिवारयन्.

54 Dn_2 $M_{3.4}$ om. 54 (cf. v. l. 53). G_5 partly damaged. — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ क्लिष्टं; B_5 T $G_{2.3.5}$ शिष्टं; **Cd** श्लिष्टं (as in text). $K_{3.5}$ B Dc_1 Dn_1 $D_{4.7.8}$ T G_{2-5} च (for तु). — ^{b}) $Ś_1$ lacuna for मण्डल. K_1 lacuna for मण्डलमाशु ते. $Ś_1$ K_3 आगते; B_4 D_5 T G_{1-4} $M_{1.5}$ आशुगै:; D_6 आदधे; D_8 आपतत् (for आशु ते). K_5 Dn_1 $D_{4.7}$ तत्; D_3 वै (for ते). — ^{c}) $K_{1.2}$ B Dc_1 Dn_1 $D_{1-5.7.8}$ G_1 $M_{1.2}$ सूर्यास्तमनस्. D_4 ; (for

55 Dn_2 om. up to वि; $M_{3.4}$ om. 55^{a} (for both, cf. v. l. 53). T G_{2-4} om. (hapl.) 55^{ab}. G_5 partly damaged. — ^{a}) D_6 एवम् (for एनम्). $K_{1.3.4}$ $D_{1.3.6}$ अभिनंदंतो; D_2 G_1 $M_{1.2.5}$ °गर्जंत: (for °नर्दन्तो). — ^{b}) $D_{2.8}$ विधुन्वंतो (for °न्वाना). G_1 M सर्वं एव महारथा:. — ^{c}) D_2 विव्यधुर्; G_5 निषिच्य (for सिषिचुर्). B Dc_1 Dn $D_{2-4, 6-8}$ तीक्ष्णैर्; T $G_{3.4}$ वीरा; G_2 एनं (for घोरैर्).

56 G_5 partly damaged. — ^{a}) $D_{7.8}$ च शस्त्राणि (for महा°). D_8 सर्वाणि (for दिव्यानि). D_4 ते च दिव्यानि शस्त्राणि; T G_{2-5} ते समेता महास्त्राणि. — ^{b}) $Ś_1$ K_3 D_2 अदर्शयन्; K_4 विदर्श° (for व्यद°). — G_4 om. 56^{cd}. — ^{c}) Dn_2 D_2 गात्रे तु; M हंतॄणि (for गात्रेषु). — After 56, S (except G_4) ins.:

998* निवार्य तान्शरव्रातैर्दिव्यान्यस्त्राणि दर्शयन् ।

[$M_{1.2}$ [अ]पूजयत; M_5 (also as above) पूरयन् (for दर्शयन्).]

57 ^{a}) K_5 -योधे; D_4 -शेषं; S (except $G_{3.5}$) -यौधं (for -योधं). D_2 तु; D_8 तं (for तत्). — ^{b})

तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ।
मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥ ५८
तं पार्थो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ।
सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५९
सात्वतश्च त्रिभिर्बाणैः कर्णं विव्याध मारिष ।
भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥ ६०
तान्कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या महारथः ।
तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥ ६१
तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ।
यदेकः समरे क्रुद्धस्त्रीन्रथान्पर्यवारयत् ॥ ६२
फल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैकर्तनं रणे ।
सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ६३
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
शरैः पञ्चाशता वीरः फल्गुनं प्रत्यविध्यत ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणेऽर्जुनः ॥ ६४
ततः पार्थो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।
सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनंजयः ॥ ६५
वधार्थं चास्य समरे सायकं सूर्यवर्चसम् ।
चिक्षेप त्वरया युक्तस्त्वराकाले धनंजयः ॥ ६६
तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ६७
अथान्यद्धनुरादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् । C. 9. 6125 B. 9. 145. 69 K. 9. 146. 84

S कृत्वा ते ब(G1 त्वद्ब-; M1–4 तद्ब)लमर्जुनः (G5 °मार्जुन). — ^{c}) Dn2 D4. 7. 8 सुदुर्धर्षः (for दुराधर्षः). — ^{d}) K4 Dn1 D5. 7. 8 सत्यविक्रमं.

58 G5 partly damaged. — ^{a}) G5 संगमे (for संयुगे). — ^{d}) K4 तु (for च). D6 मारिष (for भारत).

59 D5. 8 om. (hapl.) 59^{b}–60^{a}. — ^{c}) Ś1 D7 महा-

60 D5. 8 om. 60^{a} (cf. v. l. 59). — ^{a}) K4 Dn D1. 7 तु; T G2–4 M [ऽ]पि; G1 [ऽ]भि-; G5 हि (for च). — ^{b}) T G2 विव्याथ. — ^{c}) K5 D2 बाणैः (for चैव).

61 ^{a}) T G2. 3. 5 तौ (for तान्). Dn2 om. (? hapl.) from प्रतिविव्याध up to पर्यं (in 62^{d}). T G2 प्रतिविव्याथ. — ^{b}) G1 M राजन्; G4 चैव (for the second षष्ट्या). Dn1 M3. 4 महारथान्.

62 Dn2 om. up to पर्यं (cf. v. l. 61). — ^{a}) Dn1 D8 अपश्यामः. — ^{b}) K1. 2. 4 D1 G2 विक्रमं; M4 मा * षं (for मारिष). T G3–5 सूतजस्य च विक्रमं. — ^{c}) D7. 8 यदेषः; G1 M1. 2 एकस्तु (for यदेकः). T G2–5 M3–5 क्रुद्धांस्. — ^{d}) T G1. 2 M1–3. 5 तांश्च त्रीन्; M4 तांस्त्रीन्वै (for त्रीन्रथान्). Ś1 K3 पर्यपालयत्; D4–6 T G4 °वारयन्; M3. 4 प्रत्यवारयत्.

63 D5 om. 63. — ^{a}) K4. 5 B D (D5 om.) फाल्गुनस्. Ś1 K1. 2. 4 D4 T G2–5 च (for तु). — ^{b}) K5 Dn D3. 4. 6. 7 मृधे; D2 ततः (for रणे). — ^{c}) B2. 5 D3 शायकानां. — Ś1 K1. 2. 4 D1. 3 om. 63^{d}–64^{a}.

64 Ś1 K1. 2. 4 D1. 3 om. 64^{a} (cf. v. l. 63). — ^{c}) D2. 3 G1 M3. 4 पंचाशतैर्; D5. 6 M1. 2. 5 (*inf. lin.* as in text) पंचशतैर्. K2 वीराः; D3. 6 घोरैः; T G2–5 राजन् (for वीरः). — ^{d}) N (except Ś1 K1. 2; Ś2 missing) फाल्गुनं. T G2–5 M3. 5 प्राविध्यत्फल्गुनं रणे; G1 M1. 2 प्रत्यविध्यत्स फल्गुनं. — ^{f}) S सव्यसाची न मृष्यते (G1 M1. 2. 5 [*inf. lin.*] मृष्यत; G2 मुह्यते).

65 ^{a}) K5 Dn2 D4. 7. 8 S तस्य (for ततः). — D1 om. 65^{cd}. — ^{c}) B3 Dc1 बहुभिर् (for नव°). D2 तीक्ष्णैस् (for वीरस्). — After 65, Ś1 K Dn D2–8 read 68^{ab}.

66 ^{a}) G1 M1–3. 5 वधाय. B S तस्य (for चास्य). — ^{b}) B2 शायकं. B5 शायकानर्जुनो रणे; D2 सैंधवस्यार्कवर्चसं. — ^{c}) T G2–5 राजंस् (for युक्तस्).

67 ^{a}) T G2–5 भल्लेन (for वेगेन). — ^{b}) K1 सायकान्; B2. 5 D3 शायकं. — D5 om. 67^{cd}. — ^{c}) Ś1 K3 छिन्नेन; K5 Dn1 D4. 7. 8 भीमेन (for तीक्ष्णेन). — ^{d}) Ś1 K3 स भिन्नः; D8 संछन्नं; G1 M संछिन्नः (for स छिन्नः).

68 D1 om. 68^{ab}. Ś1 K Dn D2–8 read 68^{ab} after 65. — After 68^{ab}, N (except B4; D1 after 67; Ś2 missing) ins.:

999* सायकैर्बहुसाहस्रैश्छादयामास पाण्डवम् ।

C. 7. 6128
B. 7. 145. 74
K. 7. 146. 89

कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ।
सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ६८
तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
सायकौघप्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्मगैः ।
अदृश्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नतामितरेतरम् ॥ ६९
पार्थोऽहमस्मि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ।
इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तुदतां तथा ॥ ७०
युध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ॥ ७१
प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणवातिकैः ।
अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ॥ ७२
ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ।
यत्ता रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
निवर्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान्वृषः ॥ ७३
एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ।
अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ७४
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।

तां शस्त्रवृष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ।
व्यधमत्सायकैः पार्थः शलभानिव मारुतः ।
छादयामास च तदा सायकैरर्जुनो रणे ।
पश्यतां सर्वयोधानां दर्शयन्पाणिलाघवम् ।

[(L. 1) Dn D5 अष्ट- (for बहु-). — (L. 2) Dn2 बाण- (for शस्त्र-). Dc1 -वृष्टितुमुलां. — (L. 3) B1-3.5 शायकैः. B1-3.5 भारत (for मारुतः). — (L. 4) Ś1 स (for च). K5 रणे (for तदा). B1-3.5 शायकैर्. K5 तदा पार्थः प्रतापवान् (for the post. half). — (L. 5) B1.3.5 D2 -सैन्यानां (for -योधानां). — After the prior half, D2 ins.:

1000* नरसिंहो महारथः ।
ववर्ष सायकैस्तीक्ष्णैर्.

— S om. 68^cd. — ^c) K1.2 हर्ता; K5 मध्ये; D7 संध्ये (sic); D8 संख्ये (for हन्ता). — ^d) Ś1 K1.2.4 D1 पांडवं; K5 B Dc1 Dn D2-6 फाल्गुनं; D7.8 पार्थिवं (for फल्गुनम्).

69 ^a) Ś1 K (except K5) D1 वर्धंतौ (for नर्दन्तौ). — ^b) Dn1 D4.7.8 महारणे (for °रथौ). — ^c) Ś1 K1-3 D5 सायकौघैः; K4 D1.2 सायकैश्च; B2.4.5 D3 शायकौघ- (for साय°). K4 D4 G5 -प्रतिच्छिन्नं; M3 -परिच्छन्नं (for -प्रतिच्छन्नं). — ^e) B5 D6 तैर् (for तौ). — ^f) Ś1 K (except K5) D1.5 न्यघ्नताम्; B1.3 Dc1 न्यहताम्; B2 हन्यताम्; B4 न्यहंताम्; B5 Dn2 D2 G2-5 M3.5 निघ्नंताव् (for निघ्नताम्).

70 ^a) K1.2.4 B1.5 Dn1 D1-3.5.6 तिष्ठस्व; D4 भद्रं ते; D7.8 तिष्ठेह (for तिष्ठ त्वं). K5 पार्थो हतोसि तिष्ठस्व; B2-4 Dc1 कर्ण पार्थोस्मि तिष्ठस्व. — ^b) K3-5 B D फाल्गुन. — ^c) Dn1 D4.7.8 तर्जमानौ (for तर्जयन्तौ). D8 तु (for तौ). S इत्येवं प्रतिगर्जंतौ. — ^d) K1 Dc1 वाक्छलैस्. Ś1 K (except K5) D1-3 तुदतस्; D6 तुदतुस्; D8 तुदतौ (for तुदतां). K2-4 B Dc1 Dn D1-4.6.7 तदा; K5 D5 स ह (for तथा). S वाक्शल्यैस्तु परस्परं.

71 G5 partly damaged. — ^a) Ś1 K2-4 D1-3.6 युध्यंतौ; K1 युध्यंते (sic); B1.2.4.5 Dn2 D4.5 G1 युध्यतां; T G2-5 विध्येतां (for युध्येतां). — ^b) Cd cites चित्रं, लघु, and सुष्ठु (as in text). — ^c) B Dc1 Dn2 D5 अभवतां; D2 भवेतायां (for चाभवतां). Dn1 D4.7.8 प्रेक्षणीयं तदभवत्; S प्रेक्षणीयतमा(G1 M °रा)वास्तां. — ^d) Dn1 D4 तयोर् (for सर्व-). G1 M -यौध-. D2 योधानां च समागमे.

72 ^a) K1 D4 प्रपश्यमानौ समरे. — ^b) Ś1 K3 B1 -वातिगैः; K1.4 -वंदिभिः; K2 D1 -बंदिभिः; K5 D5.7.8 -पन्नगैः; B4 Dn D6 -वार्तिकैः; D2 -किंनरैः; D3 -गुह्यकैः; D4 -वातीकैः; S -वादिकैः (M5 °तैः); Cd वातिकैः (as in text). ❀ Cd: वातिकैः, वातवच्क्रमणशीलैः । ❀ — ^c) K1.2.4 D2.3.6-8 अयुध्यतां. — ^d) D2 -जयैषिणौ (for -वधै°).

73 G5 partly damaged. — ^a) K2.4 D1-3.6 T G2-5 राजा (for राजंस्). — D4 om. (hapl.) 73^b-74^a. — ^c) B4 D2 यस्माद् (for यत्ता). — ^e) Ś1 K3 निवर्तयिष्ये; D2 °र्तिष्यामि (for °र्तिष्यति). D1 राधेयम्. — ^f) Ś1 K (except K5) D5 तान् (for माम्). Ś1 K (except K5) B2.5 Dc1 नृपः; D7.8 नृपाः (for वृषः). T G3.4 न वा जित्वाद्य फल्गुनं; G1.2 M1-3.5 नावजित्याद्य फल्गुनं; M4 नाविजित्यापि फल्गुनं.

74 D4 om. 74^a (cf. v. l. 73). G5 partly dam-

छादयामास च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ७६
तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य स्वं तदा ।
अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ ७७
मद्रराजस्तु कौन्तेयमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ।
धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥ ७८
चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
पृथक्पृथङ्महाराज कृष्णपार्थावविध्यताम् ॥ ७९
तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च । ८०
सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थः समुन्नदत् ॥ ८१
ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः ।
सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥ ८२
अथार्जुनः सर्वतोधारमस्त्रं
प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युदीयुः कुरवः पाण्डुसूनुं
रथैर्महार्हैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ८३
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते
सुदारुणे भारत मोहनीये ।
नामुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः
किरीटमाली विसृजन्पृषत्कान् ॥ ८४ 7. 6146 7. 145. 92 7. 146. 107

aged. — a) D6 एत*न्. — D7 om. 74^{bc}. — c) D2. 3. 5. 6 M3. 5 -पूर्णैर् (for -मुक्तैर्). Ś1 K (except K5) D1 विशिखैः (for इषुभिः). — D4 om. 74^{e}–75^{b}. — e) B Dc1 D1 प्रेत- (for मृत्यु-). — f) B Dc1 Dn2 D2 चतुर्भिः श्वेतवाहनः.

75 D4 om. 75^{ab} (cf. v. l. 74). — b) S -नीळाद्. K5 B Dc1 Dn1 D2. 7. 8 अपातयत्; D5. 6 °तयन् (for °हरत्). — c) M4 समरे (for च शरैस्). — d) K1. 2 धीमतः (for पश्यतः).

76 a) K1 B4. 5 Dn2 D2. 6 S सं- (for स). — d) D2. 5 नान्वपद्यत.

77 a) D3. 6 transp. तं and तथा.) K5 D5 च; B1 (marg.; orig. as in text). 2. 4. 5 तं; D3. 6 वै (for स्वं). K5 D3. 5. 6 स्वकं (for तदा). Dn1 D7. 8 रथमारोपयत्स्वकं; S आरोप्य स्वरथं तदा (G2 ततः; G5 तथा). — c) D7 om. (hapl.) from ज up to रा (in 78^{a}).

78 D7 om. मद्रा (cf. v. l. 77). — a) D6 मत्र-राजस्. B S च (for तु). — b) D2 निशितैः (for त्रिंशता). — After 78^{ab}, S ins.:

1001* आवव्रेऽर्जुनमार्गं च शरजालेन भारत ।

— d) Ś1 K1. 2. 4 D1. 3. 6 समा(K1 °म)र्दयत्; Dn1 D2 T G M1–3. 5 समर्पयत्; M4 अतर्प° (for समार्प°). — D2 om. 78^{e}–79^{d}. — f) Dn1 शिलासितैः (for :).

79 D2 om. 79 (cf. v. l. 78). — d) Dn1 अवध्यतां. B Dc1 विव्यधुः कृष्णपांडवौ.

80 a) D2 एवं तांश्च तदायुध्यत्. d) D3 ह; D5 हि (for च).

81 a) K2 बल्लैर्; B Dc1 Dn S बाणैर् (for भल्लैर्). — c) D2 तु (for च). — d) Ś1 D5. 6 M3–5 समुन्नदन्; B Dc1 ननाद ह (B4 च); T G3. 4 समानदत् (for समुन्नदत्).

82 c) Dn2 रोषितास्; D4 सिंहकास्; M3. 5 निहतास् (for सहि°).

83 G5 partly damaged. — a) D2 S ततो (for अथ). K4 सर्वतो**मस्त्रं; B2. 4 Dn2 D8 °तो वारुणास्त्रं; Dn1 °तो बाणजालान्; D1. 7 °तोद्वारमस्त्रं; D2 °तोवार्यमस्त्रं; D3. 6 सर्वयोधारमस्त्रं; D4 °तो बाणान्; D5 °तो घोरमस्त्रं; T °तोदारमस्त्रं. Cd cites सर्वतोवारम्. — b) D4 त्रासन्सर्व- (sic) (for त्रासयन्). K2 धार्तराष्ट्रं. — c) G4 प्रत्युद्युदीयः. B Dc1 D2 पांडुपुत्रं. — d) K2 बलैर् (for रथैर्). S शरवर्षं सृजंतः (for °र्षाण्यवर्षन्). K1. 2. 4 अवर्षयन्; D2 अमुंचन्; D6 प्रवर्षयत् (for अवर्षन्).

84 G5 partly damaged. — a) Dn1 D4. 5. 7 तुमले. K5 D5 समुच्छ्रिते. — c) K3 Dn D2 नोमुह्यत. S न

C. 7. 6147
B. 7. 145. 93
K. 7. 146. 108

राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुरूणां
स्मरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ।
गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा
सर्वा दिशो व्यावृणोदप्रमेयैः ॥ ८५

प्रदीप्तोल्कमभवच्चान्तरिक्षं
देहेषु भूरीण्यपतन्वयांसि ।
यत्पिङ्गलज्येन किरीटमाली
क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ ८६

किरीटमाली महता महायशाः
शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गता-
न्कुरुप्रवीरानिषुभिर्न्यपातयत् ॥ ८७

गदाश्च गुर्वीः परिघानयस्मया-
नसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः
प्रगृह्य पार्थं सहसाभिदुद्रुवुः ॥ ८८

स तानुदीर्णान्सरथाश्ववारणा-
न्पदातिसंघांश्च महाधनुर्धरः ।
विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणे
चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ८९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

समुमोहाथ (for नामुह्यत प्राप्य). B3. 5 Dc1 राजपुत्रं. — d) K2 B1–4 Dn2 व्यसृजन्; B5 D2 व्यसृजत्; D3 प्रसृजन् (for विसृजन्). B Dc1 S शरौघान् (for पृषत्कान्).

85 G5 partly damaged. — a) B1. 2 वाह्यं; B3 वह्यं; B5 बाह्य-; D2. 6 राज्यं; S वधं (M3–5 वध-) (for राज्य-). — b) D5 क्लेशं. D2 -भूतान्; D5 -वृत्तं (for -वृत्तान्). — c) D7 गांडिव-. — d) K1 D8 व्यवृणोद्. B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 अप्रमेयः; S अंतरिक्षं (for अप्रमेयैः).

86 a) D2 तत्संप्रदीप्तम्; D3 तत्प्रदीप्तम्; D5 तत्संप्रदीप्तोल्कम्; D6 संदीप्तम् (for प्रदीप्तोल्कम्). Ś1 K1–3 D1 चाभवद् (by transp.). T G2–5 प्रदीप्तोल्केव प्रभया (for °प्तोल्कमभवच्). B चांतरीक्षं. — b) D1. 2. 5 मृतेषु देहेषु (for देहेषु भूरीणि). D7 अतपन् (for अपतन्). — c) B Dc1 D3. 5. 6 Cv तान् (for यत्). D2 तान्युद्ध्यमानान्हि; D4 यत्तत्त्वलब्धेन; D5 पीडाळाज्येन (sic) (for यत्पिङ्गलज्येन). — d) Ś1 K3 आज**न; K1. 2 धनुषा वै; D6 नोग्रजवेन; T G3. 4 उग्रज°; G1. 2 M1–3. 5 अग्र्यज°; M4 उग्रवेगेन; Cd आजगवेन (as in text). K4 D1 आजगवे निहंति.

87 a) Dn D2. 4. 7. 8 ततः किरीटी (for किरीटमाली). — b) B3 शरासने न्यस्य. Dn1 D4 शरैर् (for शरान्). G1 M1 (*sup. lin.*). 2 अनेकजित्; M1. 4 अनेकशः (for अनीकजित्). — c) B4 Dc1 D3. 5. 6 G5 M4 -प्रवेगोत्तम- (for °कोत्तम-). Dn2 -धूर्यतान्. Cv cites हयप्रवेकान्. — d) K1. 2. 4 Dc1 Dn D1-3. 6–8 व्यपातयत्; M3 निवारयन् (for न्यपातयत्).

88 b) D3 ऋष्टीश् (for शक्तीश्). B4. 5 D5. 8 नराधिप. — Dn2 om. 88^{cd}. — c) G4 वीर्यवंति (for भीमदर्शनाः). — d) T G2–5 समेताः (for [अ]भिदुद्रुवुः). — B Dc1 D5 ins. after 88: Dn2 after 88^{ab}:

1002* ततो युगान्ताभ्रसमस्वनं मह-
न्महेन्द्रचापप्रतिमं स गाण्डिवम् ।
चकर्ष दोर्भ्यां विहसन्भृशं ययौ
दहंस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धनः ।

[Dn2 om. lines 1–2. — (L. 1) D5 ततो युगांताभ्रसमं महाबळं. — (L. 2) Bom. ed. च (for स).]

89 a) D1 शतान् (for स तान्). D5 तथाश्वसादीः (for स तानुदीर्णान्). Dc1 G1 M सरथांश्च. B1 -वा*णान्. Ś1 K3 सरथान्सबाणान्; K2 T G3. 4 सरथाश्वबा- (K2 °थांश्च बा)णान्; K5 Dn D4. 7. 8 सरथान्सनागान्; D2 सरथान्सवाहनान्; G5 °न्सवारणान् (for सरथाश्ववार-

१२१

संजय उवाच ।

स रणे व्यचरत्पार्थः प्रेक्षणीयो धनंजयः ।
युगपद्दिक्षु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ॥ १
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥ २
प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तीरिवाम्बरे ॥ ३
विनिवार्य स वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वशः ।
दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रे कर्मणि धिष्ठितः ॥ ४
स तान्रथवरान्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः । C. 7. 6196 B. 7. 146. 43 K. 7. 147. 44

णान्). — ᵇ) D3 -धनुर्धरान्. — ᶜ) D2 -शस्त्रायुध- (for -सर्वा°). — ᵈ) K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 -वर्धनः (Dn1 °नं).

Colophon om. in S. Ś2 missing. —*Sub-parvan:* K2. 4. 5 B D (except D7) जयद्रथवध. —*Adhy. name:* K5 धार्तराष्ट्रसैन्यभंगः; D1 भीमसेनप्रवेशः; D2 कर्णपराजयः; Bom. ed. संकुलयुद्धं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B1 142; B2 72; Dn1 145; D2 146; D3 41. —*Śloka no.:* Dc1 101; Dn1 94.

121

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 115. 17).

1 After the ref., B Dc1 Dn D3. 5 ins.:

1003* श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य
विस्पष्टमुत्क्रुष्टमिवान्तकस्य ।
शक्राशनिस्फोटसमं सुघोरं
विकृष्यमाणस्य धनंजयेन ।
त्रासोद्विग्नं भयोद्भ्रान्तं त्वदीयं तद्बलं नृप । [5]
युगान्तवातसंक्षुब्धं चलद्वीचितरङ्गितम् ।
प्रलीनमीनमकरं सागराम्भ इवाभवत् ।

[(L. 3) D5 सुघोषं (for °रं). —(L. 5) B Dn2 तथोद्भ्रांतं; D3 भयोद्भूतं (for भयोद्भ्रान्तं). —(L. 6) Dc1 -संक्रुद्धं (for -संक्षुब्धं). B2 -तरंगिणं. D5 अंतर्द्वीपिनकच्छपं (for the post. half). —B1 reads line 7 on marg.]

—S transp. 1 and 2. —ᵃ) Ś1 K1. 2 D1 G3. 4 विचरन्; K3. 4 T विचरत्; Dn1 व्यचरन् (for °रत्). —ᵇ) Dn2 प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्षणीयो). G2 धनुर्धरः; M4 महारथः (for धनंजयः). D2 प्रदीप्त इव पावकः. —ᵈ) Dc1 Dn D2. 3. 5 सर्वाणि (for चित्राणि). Ś1 K3 T G2 [अ]दर्शयत्; D7 दर्शयेत्; M3 [अ]दर्शयन् (for दर्शयन्). —B S and editions ins. after 1: Dc1 after 7: Dn1 D3 after 8ᵃᵇ:

1004* आददानं महाराज संदधानं च पाण्डवम् ।
उत्कर्षन्तं विकर्षन्तं नाभ्यपश्याम लाघवात् ।

[(L. 1) B4 T G2–4 आदधानं. —(L. 2) B Dc1 Dn1 D3 सृजंतं च (for विकर्षन्तं). Editions न स्म पश्याम (for नाभ्य°). D3 लाघवं.]

—After 1004*, B Dc1 Dn1 D3 ins. a passage given in App. I (No. 15).

2 B om. 2ᵃ–5ᵇ. —ᵇ) S (M5 [*sup. lin.*]; orig. as in text) आपतंतम् (for प्रतपन्तम्). —K1 om. (hapl.) 2ᶜ–3ᵈ. —ᶜ) Dc1 Dn1 D2 -सैन्यानि (for -भूतानि).

3 K1 B om. 3 (cf. v. l. 2). —ᵃ) Dc1 Dn1 प्रसूतांस्; D5 प्रसृतास् (for प्रसृतांस्). D6 अस्य (for तस्य). S स्रवंत इव गांडीवात्. —ᵇ) D3 S शरव्राता. K5 सहस्रशः (for महात्मनः). —Ś1 K3 om. (hapl.) 3ᶜ–7ᵇ. —ᶜ) Dn D4. 7. 8 संप्रपश्यामो (D7. 8 °मि). —ᵈ) K2. 4. 5 Dn D1. 4–8 हंसपंक्तिर् (K4 D7. 8 °क्तिम्). —For 3ᶜᵈ, S subst.:

1005* आकाशे समदृश्यन्त हंसानामिव पङ्क्तयः ।

4 Ś1 K3 B om. 4 (cf. v. l. 3, 2). G5 damaged. —ᵃ) S आ(G1 अ)वारयत् (for विनिवार्य). K5 D5 वीर्येण (for वीराणाम्). D2 सममाचार्यवीराणाम्; D3. 6 निवार्य सर्ववीराणाम्. —ᵇ) S (G5 damaged) सर्वतः. —ᵈ) K1. 2. 4 D3 [अ]धिष्ठितः; Dc1 Dn1 निष्ठितं; D2 चेष्टितं; D4 निष्ठितः (for धिष्ठितः). S उग्रमु(G1 M1. 2 °ग्र उ)ग्रपराक्रमः.

5 B om. 5ᵃᵇ (cf. v. l. 2). Ś1 K3 om. 5 (cf. v. l.

196
16. 43
17. 44 मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ ५
विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः ।
स रणे व्यचरत्तूर्णं प्रेक्षणीयो धनंजयः ॥ ६
भ्रमन्त इव शूरस्य शरव्राता महात्मनः ।
अदृश्यन्तान्तरिक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७
आददानं महेष्वासं संदधानं च पाण्डवम् ।
विसृजन्तं च कौन्तेयं नानुपश्यामहे तदा ॥ ८
तथा सर्वा दिशो राजन्सर्वांश्च रथिनो रणे ।
आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
विव्याध च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ९
सैन्धवस्तु तथा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्तोत्त्रार्दित इव द्विपः ॥ १०
स वराहध्वजस्तूर्णं गार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ।
आशीविषसमप्रख्यान्कर्मारपरिमार्जितान् ।

3). — ^{a}) D3 नरवरान् (for रथ°). — ^{b}) K5 D4.5 अभ्यत्यक्रामद्; D7 अत्यभ्य° (for अभ्यति°). K5 om. (hapl.) from दुर्जनः up to शरव्राता (in 7^{b}). Dn2 अत्यक्रामत्तदार्जुनः; D8 अभ्यत्ययत्क्रामते° (sic); T G3.4 न ह्यतिक्रामद(G3 °म)र्जुनः. — Dn1 om. 5^{cd}. — Dc1 reads 5^{c}–7^{d} twice, and transp. 5^{cd} and 6^{ab}. — ^{d}) D1 -वधेच्छया.

6 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 5. Ś1 K3.5 om. 6 (cf. v. l. 3, 5). Dc1 transp. 5^{cd} and 6^{ab}. G5 damaged. — ^{a}) G1 M1.2 व्यसृजद् (for विसृजन्). — ^{b}) T G2–4 अच्युत-; Cd असित- (as in text). — ^{c}) B1–3 Dc1 (second time) D2 S रथो; B4 रथे (for रणे). K4 विभ्रमत्; D1 व्यधमत्; D5 व्यचरन्; G5 [ऽ]प्यचरत् (for व्यच°).

7 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 5. Ś1 K3 om. 7^{ab} (cf. v. l. 3). K5 om. up to शरव्राता (cf. v. l. 5). — ^{a}) K2 त्रसंत; Dc1 (both times) Dn1 क्रमंत (for भ्रमन्त). — ^{b}) K5 महारथः; B Dc1 (both times) सहस्रशः (for महात्मनः). — Dn1 reads 7^{c}–8^{b} twice. — ^{c}) M1.2 अदृश्यत. G1 M1–3.5 [अं]तरिक्षे तु (for °क्षस्थाः). — After 7, Dc1 ins. 1004*.

8 For the repetition in Dn1, cf. v. l. 7. G5 damaged. — ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 T G2–4 आदधानं. D3 महाराज (for महेष्वासं). — ^{b}) Dn1 (first time) संदधानस्य; D4 °दानं च (for °धानं च). B1.3.4 Dc1 Dn1 (second time) सायकान्; B2.6 सायकान् (for पाण्डवम्). — After 8^{ab}, Dn1 D3 ins. 1004*. — ^{d}) D5 तथा (for तदा). K3 B Dc1 Dn1 D3.6 नानु(Dc1 Dn1 D6 °न्व)पश्याम (B1.5 °मि) वै तदा; D2 न तं पश्यामहे तदा; T G M1.2.4 नान्वपश्यामहे तदा.

9 ^{a}) B4 अथ; B5 S ततः (for तथा). D2.3 दश (for सर्वा). ^{b}) D3 रथिनां. — ^{c}) B Dc1 Dn D2.3.6 व्याकुलाकृत्य. – After 9, B Dc1 Dn1 D3 ins.:

1006* सैन्धवाभिमुखं यान्तं योधाः संप्रेक्ष्य पाण्डवम् ।
न्यवर्तन्त रणाद्वीरा निराशास्तस्य जीविते ।
यो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावकः पाण्डवं रणे ।
तस्य तस्यान्तगा बाणाः शरीरे न्यपतन्प्रभो ।
कबन्धसंकुलं चक्रे तव सैन्यं महारथः ।
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठः शरैरर्कांशुसंनिभैः ।
एवं तत्तत्र राजेन्द्र चतुरङ्गबलं तदा ।
व्याकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
द्रौणिं पञ्चाशताविध्यद्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
कृपायमाणः कौन्तेयः कृपं नवभिरार्दयत् ।
शल्यं षोडशभिर्बाणैः कर्णं द्वात्रिंशता शरैः ।
सैन्धवं तु चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ।

[(L. 1) Dn1 पार्थिवं (for पाण्डवम्). — (L. 4) B1.2 (marg.).5 तस्यांतको बाणः; B2.3 Dc1 °गो बाणः; B4 Dn1 °गो बाणाः; D3 तस्यांगतो बाणाः. B1–3.5 Dc1 Dn1 न्यपतत्; D3 [ऽ]भ्यपतन् (for न्यपतन्). — (L. 5) D3 कबंधैः. B1.2 Dc1 -बहुलं (for -संकुलं). — (L. 6) B4.5 अग्न्यंशु- (for अर्कांशु-). — (L. 7) B2.3.5 Dc1 तु (for तत्). D3 चतुरंगं. — (L. 8) = (var.) 9^{cd}. — (L. 10) B4 अर्दयत्. — (L. 12) B1–4 Dc1 च (for तु).]

10 ^{a}) K5 D2.7.8 तदा (for तथा). — ^{b}) Dc1 D7 गांडिव-. K1.5 D4.6–8 -धन्विना. — ^{c}) D2 सुसंरब्धस्; D6 तु कौंतेयं (for सुसंक्रुद्धस्). — ^{d}) B3 D2 तोत्राहत; Dn2 D4.7.8 क्रोधार्दित (for तोत्त्रार्दित).

11 ^{b}) Ś1 K4 D1 T G2–5 गृध्रपक्षान्; K1.2.5 D4.5.7.8 गृध्रपत्रान्; Dn1 D2.3.6 गार्धं°; G1 M3.4 गार्ध्र° (for गार्ध्रे°). — ^{c}) D4 -प्रक्षान्; D5 -स्पर्शान् (for

मुमोच निशितान्संख्ये सायकान्सव्यसाचिनि ॥ ११
त्रिभिस्तु विद्ध्वा गाण्डीवं नाराचैः षड्भिरर्जुनम् ।
अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ १२
स विक्षिप्यार्जुनस्तीक्ष्णान्सैन्धवप्रेषिताञ्शरान् ।
युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ।
सारथेश्च शिरः कायाद्ध्वजं च समलंकृतम् ॥ १३
स छिन्नयष्टिः सुमहाञ्शीर्यमाणः शराहतः ।
वराहः सिन्धुराजस्य पपाताग्निशिखोपमः ॥ १४

C. 7. 6213
B. 7. 146. 60
K. 7. 147. 60

-प्रख्यान्). B Dc1 Dn1 D3 क्रुद्धातिविषसंकाशान्. — e) G1 M1-4 संखे. K5 Dn2 D4. 7. 8 आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप. — f) B2. 4 शायकान्. B Dc1 Dn1 D1. 2 T G1. 2. 4. 5 M सव्यसाचिने (B Dc1 Dn1 °नः) (for °चिनि). G3 शरवर्षैरवाकिरत्.

12 G3 om. 12. — a) K1 om.; S (G3 om.) च (for तु). D2 विध्यद्; D4 lacuna (for विद्ध्वा). K1 Dn1 गांडिवं; K3 B Dc1 Dn2 D3 गोविंदं (for गाण्डीवं). — c) K3 B2. 3 D2 अष्टभिर्. D4. 8 T G2. 4. 5 अष्ट(D4 स्रष्टा)भिर्वाजिनो विद्ध्वा. — d) Ś1 K3 एकेन (for चैकेन). — After 12, B1 (marg.). 3. 5 Dn2 ins.:

1007* सर्वमर्मसु मर्मज्ञो वासुदेवं शतेन च ।
पुनः पार्थं ध्वजं पार्थं किरीटं वाजिनो धनुः ।

[(L. 1) Dn2 चंडाभो (for मर्मज्ञो). — (L. 2) Dn2 पुनः पार्थध्वजं चैव (for the prior half).]

— On the other hand, S (except G3) ins. after 12:

1008* भूयश्चैवार्जुनं संख्ये शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G5 अर्जुनः. G1. 4. 5 M1. 2. 4 संखे. G5 अवाकिरन्.]

13 a) D4 चिक्षेप; S विधूय (for विक्षिप्य). G5 अर्जुनं. K4 D7 तीक्ष्णं; B (except B4) Dc1 Dn1 D3 तूर्णं; S (except M4) संखे (for तीक्ष्णान्). — b) K4 सैंधवे. K5 D5 -प्रच्युताञ्; B Dc1 Dn D2-4. 6-8 -प्रहिताञ् (for -प्रेषिताञ्). S (except M4) सैंधवस्य शरान्बहून्; G5 °वप्रशरान्बहून्. — c) T G2-4 संप्र-; G1 M च स; G5 संचि- (for तस्य). — d) D2 शरांस्तान् (for शराभ्यां). D5 हि; M2-5 च (for ह). — e) D4 शरः (for शिरः), — D4 om. 13f. — f) D1 हृतं (for ध्वजं).

14 a) Dn2 om. from यष्टिः up to तत्र (in 15c). G1 M संछिन्न- (for स छिन्न-). — b) K1 शीर्यमानः; B (except B4) Dc1 Dn1 D3 धनंजय-; D5 कीर्यमाणः; D8 G2 दीर्यं° (for शीर्यं°). G1 समंततः (for शराहतः). — After 14ab, D1 ins. a passage given in App. I (No. 16). D1 om. (hapl.) 14c-15d. — d) Ś1 K D2. 5 पपाताभिमुखो रथा(K1 °णा)त्; S पपातेंदु(G4 °द्र)समप्रभः. — After 14, S ins.:

1009* आदित्यं प्रेक्षमाणस्तु बीभत्सुः सृक्किणी लिहन् ।
अपश्यन्नान्तरं तस्य रक्षिभिः संवृतस्य वै ।
अभवत्क्रोधरक्ताक्षो व्यात्तानन इवान्तकः ।
अथाब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ।
श्रीभगवानुवाच ।
नैव शक्यस्त्वया हन्तुं निर्व्याजं भरतर्षभ । [5]
लक्ष्याम्यहमुपायं तमादित्यस्यापवारणे ।
ततोऽस्तं गतमादित्यं मंस्यते सिन्धुराडिह ।
ततोऽस्य विस्मयः पार्थ हर्षश्चैव भविष्यति ।
आत्मजीवितलाभाच्च प्रतिज्ञायाश्च नाशनात् ।
अस्तंगतमिवादित्यं दृष्ट्वा मोहेन बालिशः । [10]
न हि शक्ष्यत्यथात्मानं रक्षितुं हर्षसंभवात् ।
एतस्मिन्नेव काले तु प्रहर्तव्यं धनंजय ।
जयद्रथस्य क्षुद्रस्य सवितुर्दर्शनार्थिनः ।
संजय उवाच ।
इत्युक्त्वा तु ततः पार्थं क्षिप्रमेवाहरत्प्रभाम् ।
पार्थस्तु बलवाञ्ज्ञात्वा तमो दृष्ट्वातिदुःखितः । [15]
जनार्दनेन सृष्टं वै तम आदित्यनाशनम् ।
अभवंस्तावका दृष्ट्वा हर्षसंकुलचेतसः ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवमपश्यत्सैन्धवो रविम् ।
अथार्जुनं हृषीकेशः शोकपूर्णमथाब्रवीत् ।
पश्य कौन्तेय सिन्धूनां पार्थिवं पापकारिणम् । [20]
एष तिष्ठति मध्ये वै स्यन्दनस्य धनंजय ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवं वीक्षते सूर्यमण्डलम् ।
तस्य शीघ्रं पृषत्केन कायाच्छीर्षमपाहर ।
संजय उवाच ।
केशवेनैवमुक्तः सन्नमर्षाद्रक्तलोचनः ।
उद्बबर्ह शरं तीक्ष्णममरैरपि दुःसहम् । [25]

[(L. 1) T आदित्य- (for आदित्यं). G1 M च (for तु). G1. 3-5 M3. 4 स्र(G3-5 स्)क्वणी (for सृक्किणी). — (L. 2) G2 च (for वै). — (L. 3) G1. 2 M1-3. 5 -ताम्राक्षो (for -रक्ताक्षो). G1 M1-3. 5 वासुदेव; G3. 4 श्रीकृष्ण;

C. 7. 6213
B. 7. 146. 61
K. 7. 148. 1

एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ।
अब्रवीत्पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १५

धनंजय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः ।
अस्तं महीधरश्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ।
शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति ॥ १६

वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ।
स कालेनेह महता सैन्धवं प्राप्तवान्सुतम् ॥ १७

जयद्रथममित्रघ्नं तं चोवाच ततो नृपम् ।
अन्तर्हिता तदा वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना ॥ १८

तवात्मजोऽयं मर्त्येषु कुलशीलदमादिभिः ।

M4 om. (for श्रीभगवान्). — (L. 5) T G3. 4 नैवं; G1 M1. 2 नैष (for नैव). G3–5 शक्यं (for शक्यस्). G1 जेतुं (for हन्तुं). — (L. 6) G M द्रक्ष्यामि (for स्रक्ष्यामि). G1 M तु (for तम्). M3. 5 च वारणे (for [अ]पवारणे). — (L. 7) T G2–5 मन्यते (for मंस्यते). — (L. 8) T G2–4 विस्मयात् (for विस्मयः). G2 चैष (for चैव). — (L. 9) G1 M1. 2 -लोभाच् (for -लाभाच्). — (L. 14) T एवमुक्त्वा; G2–5 तथेत्युक्त्वा (for इत्युक्त्वा तु). G2 तथा (for ततः). G2 अहनत् (for अहरत्). — (L. 15) G1 M1. 2. 4 पार्थस्य; M3 पार्थ स्व-; M5 पार्थ सु- (for पार्थस्तु). G1 M बलम (M3–5 °मा) ज्ञाय; G2 बलमज्ञानात् (for बलवाञ्ज्ञात्वा). G1 M1–3. 5 तदा; M4 तथा (for तमो). G1 M तु दुःखितं. — (L. 17) G5 तावकां (for °का). T G3. 4 -चेतनाः (for -चेतसः). — After line 17, T G2–5 ins.:

1010* अनस्तमित आदित्य एतान्निर्जित्य सैन्धवः ।
न शक्यो हन्तुमित्येवं मन्यमानो जनार्दनः ।
सस्मार चक्रं दैत्यारिर्हरिश्चक्रं सुदर्शनम् ।
तदादिदेश भगवान्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ।
अस्तं गतमिवादित्यं तमसा छादयेति वै । [5]
तत्तथोक्तं भगवता तमो भूत्वा विशां पते ।
अन्धं तम इवाज्ञानमादित्यस्याहरत्प्रभाम् ।

[[(L. 1) G2 एतन् (for एतान्). T निश्चित्य (for निर्जित्य). — (L. 2) G3. 4 एव (for एवं). — (L. 3) G5 हरि- (for हरिश्). T हरिः शत्रुविनाशनं (for the post. half).]]

— (L. 18) T G3. 4 ग्रीवाम् (for -ग्रीवम्). — (L. 19). G1 M1–3. 5 तदा (for अथ). — (L. 20) T G2–4 अधिपं; G5 अधिकं (for पार्थिवं). G1 M पार्थिवं दुष्टचारिणं (M4 °चेतनं) (for the post. half). — (L. 22) T G3. 4 ग्रीवाम् (for -ग्रीवम्). G1 M1. 2 वीक्ष्यते (for बीक्षते). — (L. 23) T G2–5 पृषत्केण. M4 om. the ref. — (L. 24) G5 स (for सन्). M1. 2 -लोचनं (for °नः). G5 मर्षाव्यक्तलोचनः (submetric) (for the post. half). — (L. 25) T समुद्वहन् (for उद्वहं). G1 M1. 2 दुर्जयं (for दुःसहम्).]

— After 1039*, S reads 30^{c}–34^{d}.

15 Dn2 om. 15^{abc}; D1 om. 15 (for both, cf. v. l. 14). — ^{a}) D2 ततोऽस्तमानकाले तु. — ^{b}) K1. 2. 4 तूर्णं (for द्रुतं). S त्वरमाणे दिवाकरे. — ^{c}) B Dc1 D3 राजंस्; D8 संख्ये (for तत्र). D2 अब्रवीत्तत्र * * *. — K4 B Dc1 Dn D2. 3 ins. after 15: D1 after 14^{ab}: D5 after 16^{cd}, a passage given in Appendix I (No. 16).

16 Before 16, D3 ins. श्रीकृष्ण उवाच. Dc1 Dn1 om. 16^{ab}. — ^{d}) K2 इयासति (for यियासति). Dc1 Dn1 दिवाकरे. — After 16^{cd}, D5 ins. a passage given in App. I (No. 16). — ^{e}) K2 [इ]व; D2 [इ]दं (for [ए]व). K3 B Dc1 Dn1 शृणुष्वैतच्च कार्यं (K3 B1. 5 वाक्यं) मे. — For 16, S subst.:

1011* पार्थ पार्थ शिरो ह्येतत्त्वत्कृतेन पतेद्भुवि ।
अस्तं गिरिमथासाद्य त्वरते वै दिवाकरः ।
श्रूयतां तद्यथावृत्तं करणं सैन्धवं प्रति ।

[(L. 1) G1. 5 M यत् (for त्वत्-). M4 च तद् (for पतेद्).]

17 ^{a}) K5 D1. 3. 5. 6. 8 बृहत्- (for वृद्ध-). B1. 4. 5 -क्षेत्रः. S पिता ह्यस्य (for सैन्धवस्य). — ^{b}) S बभूव भुवि विश्रुतः. — ^{c}) D4 च कालेन (for कालेनेह). S स च घोरेण तपसा.

18 D5 om. 18^{ab}. — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 तदा; Dn1 तच्च (for तं च). B3. 4 Dc1 Dn1 D2 T G1–3 M तदा; G4 तथा (for ततो). K4 B3 T G4 नृपः; G3 नृप (for नृपम्). K5 D4. 7. 8 तं चोवाचाशरीरि (D7 °र) णी; Dn2 वायुवाचाशरीरिणी. — ^{c}) K5 D5 ततो; B Dc1 S पुरा (for तदा). Dn2 D4. 7. 8 नृपमंतर्हिता वाणी. — ^{d}) G1 M1. 2 -गंभीर- (for -दुन्दुभि-).

19 ^{a}) Ś1 K3 मद्रेंद्र; K1. 2. 4 D1 राजेंद्र; D2 अत्यर्थं; D4 वर्तेषु; D6. 7 मर्तेषु; D8 मत्तेषु (for मर्त्येषु). B Dc1 Dn1 तवात्मजो मनुष्येंद्र. — ^{b}) B3 -समादिभिः; M4 -दमाश्रितः (for °दिभिः). — ^{f}) T G2–5 शौर्याभि- (for शूराभि-). Dn1 -संस्कृतः.

गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः ।
क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥ १९
शत्रुभिर्युध्यमानस्य संग्रामे त्वस्य धन्विनः ।
शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुर्नालक्षितो भुवि ॥ २०
एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिंदम ।
ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिपीडितः ॥ २१
संग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरम् ।
धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ।
तस्यापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २२
एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ।
वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चेष्टं समास्थितः ॥ २३
सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ।
समन्तपञ्चकादस्माद्बहिर्वानरकेतन ॥ २४
तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ।
दिव्येनास्त्रेण रिपुहन्घोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ २५
सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ।
उत्सङ्गे पातयस्वाशु वृद्धक्षत्रस्य भारत ॥ २६
अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले ।
तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २७
यथा चैतन्न जानीयात्स राजा पृथिवीपतिः ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ २८
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते तव किंचन ।   C. 7. 6271 B. 7. 146. 119 K. 7. 148. 16

20 [a]) Dn$_2$ D$_{4.7.8}$ किं त्वस्य (for शत्रुभिर्). — [b]) Ś$_1$ K$_3$ संगमे; K$_{1.2.4}$ D$_1$ संगरे (for संग्रामे). S सह (for त्वस्य). G$_5$ धन्विनं. Dn$_2$ D$_{4.7.8}$ संग्रामे क्षत्रियर्षभ (Dn$_2$ °भः). — [c]) D$_4$ चिच्छेद (for छेत्स्यति). — [d]) G$_5$ शत्रून्. K$_{1.4}$ B$_4$ D$_1$ चालक्षितो; K$_{2.5}$ B$_{1-3.5}$ Dc$_1$ Dn D$_{2.4.5.7.8}$ Cd आल° (for नाल°). Ś$_1$ K$_3$ T G$_{1.3.4}$ M$_2$ शत्रुणा लक्षितो भुवि.

21 [b]) Ś$_1$ K (except K$_5$) चित्रम् (for चिरम्). K$_5$ B$_{1.5}$ Dn D$_6$ G$_{1.2}$ M आरिंदमः; D$_2$ °दमे. — [d]) Ś$_1$ K$_3$ -स्नेहाति- (for °भि-). B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_2$ S -चोदितः (for -पीडितः).

22 G$_5$ partly damaged. — [a]) K$_5$ वर्तमानस्य (for युध्य°). — [d]) G$_5$ M$_{1.2}$ यत् (for यः). — [f]) B$_{1.2}$ (marg.; orig. as in text).$_{3.4}$ स्फुटिष्यति; D$_{2.5}$ G$_4$ पतिष्यति; G$_3$ भवि° (for फलि°). — After 22, S ins.:

1012* यदि चेदस्ति मे लाभस्तपसो वा दमस्य वा ।
[G$_2$ चेतासि (for चेदस्ति).]

23 [c]) K$_5$ D$_{3-5}$ बृहत्क्षत्रो; B$_{1.3.5}$ D$_{6.7}$ वृद्धक्षेत्रो. — [d]) K$_5$ D$_{5.7.8}$ तेपे; B$_{1.2.5}$ S चोग्रं; Dc$_1$ Dn श्रेष्ठं; D$_{3.6}$ तीव्रं (for चेष्टं). K$_4$ B$_3$ Dc$_1$ Dn$_1$ D$_4$ M$_4$ समाश्रितः; K$_5$ D$_{3.5.6}$ °हितः (for °स्थितः).

24 G$_5$ partly damaged. — [a]) B$_1$ असौ; D$_{3.6}$ योसौ (for सोऽयं). Ś$_1$ K$_{2.3}$ D$_1$ तपति. B$_{2.3}$ Dc$_1$ स तप्यते (Dc$_1$ °तं) च तेजस्वी; S (except G$_1$) स एवं (M एष) तप्यते (T त्रस्यते) राजा (M$_{1.2}$ राजन्). — [b]) B$_{2.4}$ पुरातनं; B$_5$ सुदारुणं; S सनातनं (for दुरासदम्). — [c]) D$_{2.4.5}$ T G$_{2-4}$ स्यमंत- (for समन्त-). — [d]) S बहिरेव धनंजय (G$_5$ °यः).

25 [a]) D$_4$ [अं]तं (for त्वं). — [b]) G$_1$ M$_{1.2.5}$ छिन्नं (for छित्त्वा). D$_5$ महाद्युते (for °मृधे). — [c]) K$_2$ रिपुणा; B$_{4.5}$ प्रहरन् (for रिपुहन्).

26 G$_5$ partly damaged. — [b]) K$_1$ -सुतार्जुन (for °नुज). — [c]) K$_4$ पातयस्वासु (sic); B$_{2.3}$ Dc$_1$ °याद्याशु; B$_4$ Dn$_1$ °यस्वास्य; D$_{1.6}$ T G$_{2-5}$ °यास्याशु; D$_{7.8}$ °यित्वा तु (for °यस्वाशु). — [d]) B$_{1.3.5}$ वृद्धक्षेत्रस्य; D$_5$ बृहत्क्षत्रस्य.

27 [b]) K$_4$ पातयामास; B$_1$ Dn D$_{7.8}$ G$_5$ M$_3$ °यिष्यामि (for °यिष्यसि). — [d]) K$_3$ G$_2$ भविष्यति; K$_4$ B$_{1.2.4.5}$ Dn$_2$ फलिष्यसि; B$_3$ स्फुटिष्यति; D$_{2.5}$ T G$_{3.4}$ पति° (for फलि°).

28 D$_8$ om. 28[ab]. — [a]) Ś$_1$ K$_{1-3}$ च तन्; B$_{2-4}$ Dc$_1$ Dn$_1$ चेदं; D$_2$ एवं; G$_5$ वै तन् (for चैतन्). Ś$_1$ K$_3$ जानीते (for जानीयात्). D$_1$ यथावत्तव जानीयात्. — [b]) K$_{1.2}$ D$_1$ सैंधवः (for स राजा). Ś$_1$ K$_3$ वृद्धक्षत्रः स भूपतिः; K$_4$ सैंधवः पृथिवीपते; B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_2$ स राजा तपसि स्थितः (D$_2$ शंसितव्रतः). — [c]) D$_8$ यथा (for तथा). D$_{3.6}$ कुलश्रेष्ठ. — [d]) S अस्त्रमेतद् (for दिव्यमस्त्रम्).

29 [a]) D$_8$ तर्हि (for न हि). D$_2$ न ह्यशक्यमसह्यं वा; M$_4$ न ह्यकार्यमसाध्यं वा. — [b]) G$_{3-5}$ भुवि (for

C. 7. 6272
B. 7. 146. 119
K. 7. 148. 16

समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनन्दन ॥ २९
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शं दिव्यमन्त्राभिमन्त्रितम् ॥ ३०
सर्वभारसहं शश्वद्गन्धमाल्यार्चितं शरम् ।
विससर्जार्जुनस्तूर्णं सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ ३१
स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ।
शकुन्तमिव वृक्षाग्रात्सैन्धवस्य शिरोऽहरत् ॥ ३२
अहरत्तत्पुनश्चैव शरैरूर्ध्वं धनंजयः ।

तव). G1 M विद्यते किंचिदेव ते. — After 29^ab, S ins.:

1013* अस्त्रस्यास्य प्रभावेण पशुभर्तुः कथंचन ।
यथैतत्सैन्धवशिरः शरैरेव धनंजय ।
वृद्धक्षत्रे पतत्येव तथा नीतिर्विधीयताम् ।

[(L. 1) G3.4 प्रमुक्तस्य (for प्रभावेण). M4 -हर्तुः (for -भर्तुः).]

— S om. 29^cd.

30 Before 30, D2 S ins. संजयः. — ^b) Ś1 Dc1 D4.6–8 सृक्किणि; K1 सृग्विणी; B1.2 D3 सृक्कणी; D5 सृक्कीणी (for सृक्किणी). K2 lacuna; Dn1 D2.4 परिलेलिहन्. G M वासुदेवस्य भारत. — After 30^ab, S ins.:

1014* अर्जुनस्त्वरया युक्तस्तदस्त्रं समुपाश्रितः ।
वृद्धक्षत्राश्रमद्वारमहरत्तदरेः शिरः ।

[(L. 1) G3–5 समुपास्थितः.]

— S reads 30^c–34^d after 1009*. — ^d) K1.3 D1.4.7.8 दिव्यमस्त्राभि(K3 °तु)मंत्रितं; D2 °मस्त्रमनुस्मरन्.

31 For the sequence in S, cf. v. l. 30. — ^a) K4 D1 दिव्यं (for शश्वद्). — ^b) D2.4.5 -माल्यार्चितं (D5 °न्वितं) (for °र्चितं). — For 30^c–31^b, S subst.:

1015* एकं तूणीशयं घोरमिन्द्राशनिसमप्रभम् ।
सर्वभेदिनमत्यर्थं गन्धमाल्यार्चितं सदा ।

[(L. 1) G5 एतत् (for एकं). G1 M1.2 तूणीयशं (sic) (for °शयं). G1 M1.2 इंद्रायुध- (for °शनि-). — (L. 2) G3–5 वर्म- (for सर्व-). M4 तदा (for सदा).]

— After 31^ab, D5 ins.:

1016* रौद्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।
समाधत्त महाबाहुर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुनः ।

— ^c) S ततस् (for [अ]र्जुनस्). — ^d) B4 नूनं तस्य (for सैन्धवस्य). K4 B2 (marg.; orig. as in text) वधे वृतं; B1.3.4 Dc1 Dn वधे धृतं; B5 वधेच्छया; D7.8 वधे हतः; T G3–5 रथं प्रति; G1.2 M वधं प्रति (for वधे वृतः). — After 31, B Dc1 ins.:

1017* ततो धनंजयः शीघ्रं शरं तं भास्करत्विषम् ।
उज्जिहीर्षुः शिरः कायात्सैन्धवस्य महात्मनः ।

[(L. 1) B5 भास्करार्चिषं.]

32 For the sequence in S, cf. v. l. 30. — ^a) B2.3 Dc1 पार्थभुज- (for तु गाण्डीव-). — ^b) Ś1 K3 च्युत (for श्येन). — B2 reads 32^c–33^b after 34^ab. — ^c) Ś1 K3.5 B1.2.5 शकुंत; D1 शकुंदम् (for शकुन्तम्). K1.2 D1 वृक्षांतात्; D7 वृक्ष्याग्रा; G5 वृक्षाग्रान् (for वृक्षाग्रात्). — ^d) S transp. शिरः and अहरत्. — B1.2 ins. after 32^ab: B3.4 Dc1 D5 subst. for 32^cd:

1018* छित्त्वा शिरः सिन्धुपतेरुत्पपात विहायसम् ।

[B2 D5 शिरश्छित्त्वा (by transp.). B2 सिंधुराजस्य. D5 उत्पतच्च.]

— After 32, S ins.:

1019* प्रपतिष्यति शीर्षे तु कृष्णोऽर्जुनमथाब्रवीत् ।
पार्थ पार्थ शिरो ह्येतद्यथा नेयान्महीतलम् ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ वक्ष्ये तस्यापि कारणम् ।
संजय उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य त्वरमाणोऽस्त्रमायया ।

[(L. 3) G1 M1.2.4.5 (*sup. lin.*) तत्रापि (for तस्यापि). — Some MSS. om. the ref.]

33 For the sequence in B2 S, cf. v. l. 32, 30. B1 repeats 33^ab after 34. — ^a) K5 B2.5 D6.8 आहरत्; Dn2 अहरन्; D3 आहरन्; D7 lacuna (for अहरत्). Ś1 K3 तु शरैश्; K1 *पुनश्; D6 तु पुनश् (for तत्पुनश्). B1 (first time).3.4 Dc1 D5 तच्छिरः सिंधुराजस्य; Dn1 अहारयत्पुनश्चैव; S तथाहरच्छिरस्तस्य. — ^b) Ś1 K3 पुनर् (for शरैर्). B1 (first time).3.4 Dc1 D5 अवाहयत् (for धनंजयः). — After 33^ab, B2 ins. 1021*. — B3.4 Dc1 om. 33^c–34^b; B1 reads the same after the second occurrence of 33^ab. — ^c) T G2 अपहर्षाय. — After 33, S ins.:

दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च ॥ ३३
शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ।
समन्तपञ्चकाद्बाह्यं शिरस्तद्व्यहरत्ततः ॥ ३४
एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो महीपतिः ।
संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबन्धी तव मारिष ॥ ३५
उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ।
सिन्धुराजस्य मूर्धानमुत्सङ्गे समपातयत् ॥ ३६
तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चारुकुण्डलम् ।
वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ ३७
कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य धीमतः ।
उत्तिष्ठतस्तत्सहसा शिरोऽगच्छद्धरातलम् ॥ ३८
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतलम् । C. 7 6281 B. 7.146.130 K. 7.148.23

1020* तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव पुनरूर्ध्वमथापि च ।
दीर्घकालमवाक्चैव संप्रक्रीडन्निवार्जुनः ।
तत्सैन्यं सर्वतोऽपश्यन्महदाश्चर्यमद्भुतम् ।
प्रापयत्स शिरो यस्माद्योधयन्नेव पार्थिवान् ।

[(L. 1) M3 अवाक् (for अधश्) . — (L. 2) M3. 5 अपात्यैव (for अवाक्चैव) . — (L. 4) G1 M1. 2 प्रावहत् (for प्रापयत्). M3 इव (for एव).]

34 For the sequence in B1. 2 S, cf. v. l. 33, 32, 30. B3. 4 Dc1 om. 34^{ab} (cf. v. l. 33). — ^{a}) D2 शरैस्तस्कुंडलीकृत्य; S शरैः कंदुक(T G2 कंतुक-; M4 कादंब)वत्कृत्वा. — ^{b}) D2 तु; D3. 6 स (for च). S तस्यालो(G1 M2 °स्य लो)काय पांडवः. — B1. 3–5 Dc1 D5 ins. after 34^{ab}: B2 after 33^{ab}:

1021* योधयामास तांश्चैव पाण्डवः षण्महारथान् ।
ततः सुमहदाश्चर्यं तत्रापश्याम भारत ।

[(L. 1) D5 स महारथान्.]

— ^{c}) Dn1 D4. 5. 8 T G2 स्यमंत-; D7 सामंत-. G1 M1. 2 -पंचकान्. Ś1 K3 बाह्यात्; D2 S बाह्ये. — ^{d}) Dc1 D8 यद् (for तद्). Ś1 K1–3 D1. 3. 5. 6 व्याहरत्. D2 शिरस्तस्याहरत्ततः; S शिरस्तदहरच्छरैः (T G2 °नैः). — After 34, B1 repeats 33^{ab}. On the other hand, S ins. after 34:

1022* जयद्रथस्यार्जुनबाणनाल
मुखारविन्दं रुधिराम्बुसिक्तम् ।
दृष्टं नरैश्चोपरि वर्तमानं
विद्याधरोत्सृष्टमिवैकपद्मम् ।
स देवशत्रूनिव देवराजः
किरीटमाली व्यधमत्सपत्नान् ।
यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः
पूर्णां प्रतिज्ञां समवाप्य धीरः ।
अथाब्रवीत्केशवं पाण्डवेयः
कियन्तमध्वानमिदं हरामि ।
किमर्थमेतन्न निपात्यमुर्व्यां
क्व च प्रयातव्यमिदं च शंस ।
शक्तोम्यहं यत्र भवान्ब्रवीति
तं भूमिदेशं च शिरो विनेतुम् ।

Colophon.

[(L. 1) Some MSS. -नाळं. — Lines 5–8 = (var.) 49. — (L. 5) G1 देवराज. — (L. 6) G2 व्यसृजत (for व्यधमत्). — (L. 8) G2 M1. 2 पूर्वां (for पूर्णां). G3–5 वीरः (for धीरः). — (L. 11) T एकं (for एतन्). — (L. 13) G1 M शक्तो हि (for शक्तोमि). T ब्रवीतु. — (L. 14) T G2 M1. 2. 5 [ऽ]पि (for वि-). Colophon. — *Sub-parvan*: T G5 M1–3. 5 जयद्रथवध. — *Adhy. name*: T G5 शिरोहरणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): T G2 143; G1 M 142.]

35 ^{b}) B1. 3. 5 वृद्धक्षेत्रो. — ^{c}) S विधिवज् (for तेजस्वी). — ^{d}) S जपयुक्तः समाहितः.

36 D1 reads 36^{a} on marg. — ^{a}) K1 उपा*नस्य; D2 तत्रासी°. S संध्यां तु (for तस्याथ). — ^{b}) T G3. 4 वृद्धक्षत्रस्य पांडवः; G1. 2. 5 M तेजसाब्यस्य पांडवः. — D8 om. (hapl.) 36^{c}–37^{b}. — ^{c}) Dn1 वृद्धक्षत्रस्य नृपतेर्; S स शि(G1 M तच्छि)रः सिंधुराजस्य. — ^{d}) Ś1 स न्यपातयत्; K1. 2. 5 D3. 5 तदपा°; Dn2 D4. 7 तमपा°; D1 समुपा°; D6 तदवापतत् (for समपातयत्).

37 D8 om. 37^{ab} (cf. v. l. 36). — ^{a}) G5 निपातितं. — ^{b}) Dc1 D2 S transp. शिरस् and तच्. D4 वर- (for चारु-). — ^{c}) K5 D3. 5 बृहत्क्षत्रस्य; B1. 5 वृद्धक्षेत्रस्य. — ^{d}) T G3. 4 अभूत्तदा (for अरिंदम).

38 K4 om. 38^{a}–40^{a}. — ^{a}) K5 D7. 8 कृतजाप्यस्य; B Dc1 Dn1 D2. 5 S ततो भीत(M2 °म)स्य (for कृतजप्यस्य). G1 M1–3. 5 [अ]स्य (for [अ]थ). — ^{b}) K5 D5 बृहत्क्षत्रस्य; B1. 5 वृद्धक्षेत्रस्य. B2–4 Dc1 Dn भारत; T G3. 4 पश्यतः (for धीमतः). — ^{c}) K3 B Dc1 Dn2

C. 7. 6282
B. 7. 146. 120
K. 7. 148. 23

गते तस्यापि शतधा मूर्धागच्छदरिंदम ॥ ३९
ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ।
वासुदेवश्च बीभत्सुं प्रशशंस महारथम् ॥ ४०
ततो दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ।
पुत्राणां तव नेत्रेभ्यो दुःखाद्बह्वपतज्जलम् ॥ ४१
भीमसेनोऽपि संग्रामे बोधयन्निव पाण्डवम् ।

S प्रोत्तिष्ठतस् (for उत्ति°). Dn1 प्रोत्तिष्ठत्तत्र सहसा. — ^{d}) D2 मही- (for धरा-).

39 K4 om. 39 (cf. v. l. 38). Ś1 K1-3 D8 om. (hapl.) 39^{ab}. — ^{a}) D1 om. (hapl.) from स्य up to गते त (in 39^{c}). S तस्मिन् (for तस्य). — ^{b}) D2 om. from लम् up to त्तमम् (in 40^{b}). D3.4 भूतले; D5 भूतळं (for भूतलम्). S क्षितिं प्राप्ते शिरस्यथ (G3.4 °धः). — ^{c}) Ś1 lacuna; K1.2 ततस् (for गते). Ś1 K1-3 D1 [अ]थ (for [अ]पि). —For 39^{cd}, S subst.:

1023* तच्छिरः शतधा राजन्पपात पृथिवीतले ।

[G1.5 M स्व- (for तत्). M4 सहसा (for शतधा). G2 धरणी- (for पृथिवी-).]

40 K4 om. 40^{a} (cf. v. l. 38). D2 om. 40^{ab} (cf. v. l. 39). — ^{a}) B3.4 M4 सैन्यानि (for भूतानि). — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1.2.5 वासुदेवस्तु; B2.4.5 Dn G1 M °देवं च; D4 °देवस्य (for °देवश्च). — ^{d}) K4 B2.4.5 Dn2 M3.5 प्रशशंसुर्. Dn1 महारथः.

41 K5 om. 41. — ^{a}) S दृष्ट्वा तु निहतं संख्ये (T संख्ये; M4 संघे). — ^{b}) K1.2 S महारथं (for जयद्रथम्). — For 41^{ab}, B Dc1 Dn1 subst.:

1024* ततो विनिहते राजन्सिन्धुराजे किरीटिना ।

—B Dc1 Dn D5 ins. after 41^{ab}: K4 D1 after 41:

1025* तमस्तद्वासुदेवेन संहृतं भरतर्षभ ।
पश्चाज्ज्ञातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ।
वासुदेवप्रयुक्तेयं मायेति नृपसत्तम ।
एवं स निहतो राजन्पार्थेनामिततेजसा ।
अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धवः ।
हतं जयद्रथं दृष्ट्वा तव पुत्रा नराधिप ।

[(L. 2) K4 वृत्तं (for ज्ञातं). — (L. 4) K4 D1 राजा (for राजन्). — (L. 5) K4 D1 सप्त (for अष्ट). — K4 D1 om. line 6. — (L. 6) Dn1 om. from थं up to नराधिप.]

— On the other hand, S ins. after 41^{ab}:

1026* कर्मणा तेन पार्थस्य विस्मिताः सर्वदेवताः ।
सर्वथा समरे यस्य गोप्ता नित्यं जनार्दनः ।
कथं तस्य जयो न स्यादिति भूतानि मेनिरे ।
एतदर्थं शिरस्तस्य च्यावयामास पाण्डवः ।
स्यमन्तपञ्चकाद्बाह्यं शरैरेव यथाक्रमम् ।
कृत्वा तच्च महत्कर्म निहत्य च जयद्रथम् ।
अस्त्रं पाशुपतं पार्थः संहर्तुमुपचक्रमे ।
संहरत्यपि कौन्तेये तदस्त्रं तत्र भारत ।
ववौ शीतः सुगन्धश्च पवनो ह्लादयन्निव ।
संहारं च प्रमोक्षं च दृष्ट्वा तत्र दिवौकसः ।
विस्मयं परमं जग्मुः प्रशशंसुश्च पाण्डवम् ।
एवमस्त्रेण तान्वीरो योधयित्वा धनंजयः ।
जयद्रथशिरः पश्चाच्च्यावयामास पाण्डवः ।
तच्छिरश्च्याव्यमानं तु ददृशुस्तावका युधि ।
शल्यकर्णकृपा राजन्मोहिताः सव्यसाचिना ।
शिरसि च्याविते तस्य शरैराशीविषोपमैः ।
पश्चात्कायोऽपतद्भूमिं शोचयन्सर्वपार्थिवान् ।
दृष्ट्वा तु निहतं संख्ये सिन्धुराजं महारथम् ।

[(L. 2) G1 M4 सर्वतः; G2-5 सर्वदा (for सर्वथा). — (L. 3) G5 जनो (for जयो). — (L. 4) G3.4 व्यापयामास (for च्यावया°). — (L. 5) G1.5 M समंत- (for स्यमन्त-). — (L. 8) G1.5 M [अ]थ (for [अ]पि). — (L. 9) T G2 शीत-; G5 शितः (for शीतः). G5 वचनो (for पवनो). — (L. 10) G1 M तस्य (for तत्र). — (L. 13) G3.4 व्यापयामास (for च्याव°). — (L. 14) G1 M च्याव्यमानं (for च्याव°). — (L. 15) G1 M कर्णशल्य- (for शल्यकर्ण-).]

— ^{d}) K1.2 D1 बहु पतज्; K4 Dn2 अभ्यप°; K4 चापि प°; D7.8 चैवाप° (for बह्वपतज्). S दुःखादास्त्रमवर्तत. — For 41^{cd}, B Dc1 Dn D5 subst.: K4 D1 cont. after 1025*:

1027* दुःखादश्रूणि मुमुचुर्निराशाश्चाभवञ्जये ।

[K4 मुने (for जये). D1 निरासिश्चाभवज्जये (sic) (for the post. half).]

— K4 D1 cont.: B Dc1 Dn D5 ins. after 41:

1028* ततो जयद्रथे राजन्हते पार्थेन केशवः ।
दध्मौ शङ्खं महाबाहुरर्जुनश्च परंतपः ।

सिंहनादेन महता पूरयामास रोदसी ॥ ४२
तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
सैन्धवं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ॥ ४३
ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधानभिहर्षयन् ।
अभ्यवर्तत संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ४४
ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे ।
द्रोणस्य सोमकैः सार्धं संग्रामो लोमहर्षणः ॥ ४५
ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ।
सैन्धवे निहते राजन्नयुध्यन्त महारथाः ॥ ४६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्धवं विनिहत्य च ।
अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४७
अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान्रथसत्तमान् ।
अयोधयन्महाराज हत्वा सैन्धवकं नृपम् ॥ ४८
स देवशत्रूनिव देवराजः

C. 7. 6296
B. 7. 146. 144
K. 7. 148. om.

[(L. 1) B5 मृते (for हते). — (L. 2) B4 transp. दध्मौ and शङ्खं. D1 संख्यं. B1.4.5 Dn1 परंतप.]

— On the other hand, S ins. after 41 :

1029* तस्मिंस्तु निहते वीरे सैन्धवे लोकविश्रुते ।
प्रहर्षमतुलं लेभे कृष्णः पार्थश्च भारत ।

[(L. 1) G2 संग्रामे (for तस्मिंस्तु).]

42 D1 om. 42^{ab}. — ^{a}) S तु प्राक्रोशद् (for ऽपि संग्रामे). — D4 om. (hapl.) 42^{b}–44^{c}. — ^{b}) T G2–5 पांडवान्; M4 पांडवः. — ^{d}) S पूरयन्निव (for °यामास). — For 42, K4 B Dn1 subst. : D1.5 cont. after 1028* :

1030* भीमश्च वृष्णिसिंहश्च युधामन्युश्च भारत ।
उत्तमौजाश्च विक्रान्तः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।

[(L. 1) D5 युयुधानश् (for वृष्णिसिंहश्). — K4 om. line. 2. — (L. 2) D5 दध्मौ.]

43 D4 om. 43 (cf. v. l. 42). — ^{a}) Ś1 K3.4 महाशब्दं (for °नादं). B Dc1 Dn D2 श्रुत्वा महांतं तं शब्दं; S तस्य तं निनदं श्रुत्वा. — ^{b}) B Dc1 Dn1 D2 S -राजो (for -पुत्रो). — ^{c}) K1 निहितं. — ^{d}) K3.5 B Dc1 Dn D2.5–8 फाल्गुनेन; T G2–5 पांडवेन (for फल्गुनेन). K4 D1 महता फाल्गुनेन हि.

44 D4 om. 44^{abc} (cf. v. l. 42). — ^{a}) K1.2 D2 -शब्देन (for -घोषेण). — ^{b}) D3.6 तान् (for स्वान्). M4 यौधान्. K4 D1 अभ्यहर्षयन्; B1 Dn2 D5.6 अभि- (B1 अभ्य)हर्षयत्; B2.4.5 Dc1 Dn1 पर्यहर्षयत् (B2 °यन्); B3 प्रत्यहर्षयत्; D2 परिहर्षयन् (for अभि°). T G2–5 सह दुंदुभिनिस्वनः; G1 M1–3.5 सह पुंसां महास्वनः. — ^{c}) D2 संन्यवर्तत (for अभ्य°). — ^{d}) D7 भारद्वाज-. — For 44^{cd}, S subst. :

1031* उदपद्यत सैन्यस्य पाण्डूनां हृष्टचेतसाम् ।

45 ^{a}) S (except M4) अथ (for ततः). D3.6 युद्धम् (for राजन्). — ^{b}) S (except M4) लोहितायति भास्करे. — ^{d}) D4 G5 संग्रामे (for °मो). D4 लोमहर्षणे; S रोमहर्षणः.

46 ^{a}) B4.5 D2.3.5.6.8 G3.4 सर्वे (for सर्व-). — ^{b}) K1 B5 भारद्वाज-. K4 D1 महारणे (for जिघांसवः). — G3 om. 46^{c}–47^{d}. — ^{c}) K1 निहिते. S (G3 om.) निहते सैंधवे राजन्.

47 G3 om. 47 (cf. v. l. 46). Dn1 om. 47^{ab}; Dc1 reads it on marg. (*sec. m.*). — ^{b}) D2 विनिपात्य (for °हत्य). — ^{c}) B2 तु ते; D2 तदा; S (G3 om.) रणे (for ततो). D8 द्रोण. — ^{d}) K4 समंततः; D4.7.8 यतस्ततः; T G2.4.5 सहस्रशः (for ततस्ततः).

48 G5 partly damaged. — ^{a}) B2 D6 ततो; D5 रण- (for रणे). M1.5 यौधांस्. — ^{b}) D2 नर- (for रथ-). — D8 om. 48^{c}–49^{b}. — ^{c}) D2 अयोध*न्. B Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज). S योधयामास बहुधा. — ^{d}) B3 रणे (for नृपम्). S हत्वा सिंधुपतिं भृशं (M1 [*inf. lin.*] नृप; M4 नृपं).

49 = (var. 1022*, lines 5–8). D8 om. 49^{ab} (cf. v. l. 48). G1 M om. 49. — ^{b}) D4 स सर्वान्; D5 T G2–5 सपत्नान् (for समन्तात्). — ^{c}) D5 तथा (for यथा). — ^{d}) K4 B Dc1 Dn D3.6 पूर्वप्रतिज्ञां (D3 °ज्ञा); K5 T G2–4 पूर्णां प्रतिज्ञां; G5 पूर्ण*** (for पूर्वां प्रतिज्ञां). D3.6 T G2–4 च समाप्य (for समवाप्य). D8 धीरः (for वीरः). — After 49, D2.5 ins. :

1032* वैशंपायन उवाच ।
एतत्सुचरितं राजन्यः शृणोतीह भक्तितः ।
अपमृत्युं जयत्याशु लभते सर्वसंपदः ।

[(L. 1) D2 हि (for [इ]ह).]

C. 7. 6296
B. 7. 146. 144
K. 7. 148 om.

किरीटमाली व्यधमत्समन्तात् पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ ४९
यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१

॥ समाप्तं जयद्रथवधपर्व ॥

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan :* N (Ś2 missing) जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 2 चतुर्थेदिवसे; K5 चतुर्दिवसे; G5 चतुर्थेऽहनि. — *Adhy. name :* B1. 3 Dc1 Dn वृद्धक्षेत्रवधः; T G1. 3. 4 शिरश्चयावनं; G2 जयद्रथवधप्रशंसा; G5 जयद्रथशिरश्चयावनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 3 G1 143; Dn1 146; D2 147; D3 42; T G2–5 144. — *Śloka no. :* Dc1 45; Dn1 44.



12164

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . . When completed, this edition of the Mahābhārata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance." — Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir ROGER LUMLEY, Late Governor of Bombay: "Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. ...... I give my best wishes to the Institute for the future, and look forward to the day when its great work on the Mahābhārata is successfully completed."

His Excellency LORD WILLINGDON, Late Viceroy of India: "With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute and of my personal friendship with that great scholar and gentleman Sir Ramkrishna Bhandarkar, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research, and, above all, to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen."

Shri. RAJENDRA PRASAD, the Rashtrapati of India: "The Bhandarkar Oriental Research Institute, by its systematic and valuable research of the last four decades, has done a great national service and opened up new avenues for free India's future writers and thinkers. ...... In the changed political atmosphere in our country, I am sure, your Institute will receive greater recognition both at the hands of the public and the Government, which should mean greater appreciation of the work you are doing and more liberal help to you in carrying it out."

Sir JOHN FORSDYKE, K. C. B., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: "The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahābhārata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period, and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit literature still waits."

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. "That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahābhārata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute, and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicule of the critical edition, which was published in July 1927."

2. "That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies."

3. "That this Congress therefore recommends that: (*a*) such collations of the Mahābhārata text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (*b*) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahābhārata work be now utilized for doing further collation from the Mahābhārata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute."

☞ It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahābhārata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,490.